

UZAKDOĞU 6. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

KONGRE TAKVİMİ

Özetlerin gönderileceği son tarih: 12 Nisan 2026

Kongre kitabı yayın tarihi: 20 Mayıs 2026

YÜZYÜZE ve ONLINE OTURUMLAR KESİNDİR

www.afeacon.org

**FAR EAST ASIA 6TH INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES
APRIL 17 – 22, 2026
TOKYO**

Edited By
ASSOC. PROF. DR. FERAN AŞUR

Issued: 20.05.2026
ISBN: 978-625-8795-04-2

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :

In the conference 77 papers have been presented by Turkish participants and 94 papers by international participants.

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

The Contents Of This Book Are Solely Those Of The Authors.

Bu Kitabın içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

CONFERENCE ID

FAR EAST ASIA 6TH INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES**DATE – PLACE****APRIL 17 – 22, 2026
TOKYO****ORGANIZATION****ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS****EVALUATION PROCESS****All applications have undergone a double-blind peer review process.****PARTICIPATING COUNTRIES**

Turkey – Romania – Malaysia – Greece- Azerbaijan – Georgia- Morocco – Pakistan –
Indonesia- Ethiopia – Mauritania- Mali- Moldova- Spain- Tunisia- India- Bulgaria- Serbia-
Taiwan – Algeria - Tanzania- Egypt- Iran - Macedonia- Kazakhstan- Tunisia

PRESENTATION**Oral presentation**

No part of this book may be reprinted or reproduced or utilized in any form or by any electronic, mechanical or any other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any form of information storage or retrieval systems, without permission from the publishers.

Academy Global–2026©

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference : Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran

Prof. Dr. Hülya Çiçek - Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Bilgili - Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Naile Bilgili - Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Başak Hanedan - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Hajar Huseynova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Dwi Sulisworo - Ahmad Dahlan University

Prof. Zain Musa - Royal Academy of Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain - NICMAR University

Prof Yakup Babayev - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Suyatno - Ahmad Dahlan University

Prof. Dr. Al-Rashiff H. Mastul -Mindanao State University

Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy - Mindanao State University

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı - Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Belkıs Özkara - Afyon Kocatepe Üniversitesi

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna - Zarmed University

Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sıddık BAKIR - Ataturk Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Munzur Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Batman Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dody Hartanto - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Assoc Prof. Dr. Erkan EFİLTİ - Kırgızistan-Türkiye Manas University

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti - Ahmad Dahlan University

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - New Bulgarian Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari - Tebriz Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş - Gazi Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - İnönü Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Həmzə Əliyev- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Sevrə Fırıncıoğulları

Assist. Prof. Ihwan Ghazali - Technic University of Malaysia

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu- Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan- Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Dicle Üniversitesi

Lecturer Mehmet Nuri Ödük - Selçuk Üniversitesi

Dr. Fatih İ. Kurşunmaden - Selçuk Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heydarlou –

Dr. Dadash Mehravari - Tebriz Üniversitesi

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gültekin Gürçay

Dr. Amaneh Manafidizajı

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Hülya Çiçek – Türkiye

Prof. Dr. Emine Koca – Türkiye

Prof. Dr. Fatma Koç – Türkiye

Prof. Dr. Valide Paşayeva - Türkiye

Prof. Dr. Ali Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Naile Bilgili - Türkiye

Prof. Dr. Başak Hanedan – Türkiye

Prof. Dr. Aysel Güven - Türkiye

Prof. Dr. Bülent Kurtişoğlu – Türkiye

Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan

Prof. Dr. Dwi Sulisworo – Indonesia

Prof. Dr. Natalia Latygina – Ukraina

Prof. Dr. Yunir Abdrahimov – Russia

Prof. Muntazir Mehdi – Pakistan

Prof. Dr. T.Venkat Narayana Rao – India

Prof. Dr. İzzet Gümüş – Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Bayram – Türkiye

Prof. Dr. Saim Zeki Bostan – Türkiye

Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China

Prof. Yakup Babayev - Azerbaijan

Prof. Dr. Suyatno – Indonesia

Prof. Dr. Zain Musa – Cambodia

Prof. Dr. Sameer Jain – India

Prof. Mehdi Mohammadzade – Iran

Prof. Dr. Ika Maryani – Indonesia

Prof. Dr. Guler Yenice – Türkiye

Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi – Türkiye

Prof. Dr. Mavlonova Ugiloy Khamdamovna – Uzbekistan

- Prof. Dr. Mehtap Kavurmacı – Türkiye
- Prof. Dr. Belkıs Özkara – Türkiye
- Prof. Dr. Al-Rashiff Hamjilani Mastul – Philipinnes
- Prof. Dr. Alhisan U. Jemsy – Philippines
- Assoc. Prof. Dr. Aysel Arslan - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Sıddık Bakır – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Meryem Öztürk - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Yeliz Çakır Sahilli - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Berna Koçak - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti – Indonesia
- Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Aydın - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Feran Aşur – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Bülent Işık - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Nurkan Yılmaz - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Sevrâ Fırıncıoğulları - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet Aydın – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran - Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Dilorom Hamroeva - Uzbekistan
- Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari – Iran
- Assoc. Prof. Ivaylo Staykov - Bulgaria
- Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
- Assoc. Prof. Dr. Ümit Ayata – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Həməzə Əliyev - Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Okan Sarıgöz – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Eda Bozkurt – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Ahmet Topal – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Sandeep Gupta – India

- Assoc. Prof. Dr. Veysel Parlak – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Mahmut İslamoğlu – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Irade Kerimova - Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova – Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Ali Vandshoari – İran
- Assoc. Prof. Dr. Dinara Fardeeva – Rusya
- Assoc. Prof. Dr. Göksel Ulay – Türkiye
- Assoc. Prof. Dr. Erkan Efilti - Kirgizistan
- Assist. Prof. K. R. Padma – India
- Assist. Prof. Dr. Omid Afghani - Afghanistan
- Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan Alanazi - Saudi Arabia
- Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich Altayev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amina Salihi Bayero – Nigeria
- Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif Fakheer - Jordania
- Assist. Prof. Dr. Dody Hartanto - Indonesia
- Assist. Prof. Dr. Ihwan Ghazali - Malaysia
- Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini Heyladou – Iran
- Assist. Prof. Dr. Bazarhan İmangalieva - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı Jaylıbay - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Mamatkuli Juraev – Ozbekistan
- Assist. Prof. Dr. Kalemkas Kalibaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bouaraour Kamel – Algeria
- Assist. Prof. Dr. Alia R. Masalimova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Amanbay Moldibaev - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Ayslu B. Sarsekenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Bhumika Sharma - India
- Assist. Prof. Dr. Gulşat Şugaeva – Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. K.A. Tleubergenova - Kazakhstan
- Assist. Prof. Dr. Cholpon Toktosunova – Kirgizia
- Assist. Prof. Dr. Hoang Anh Tuan – Vietnam

Assist. Prof. Dr. Songül Atak - Türkiye

Assist. Prof. Dr. Botagul Turgunbaeva - Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Dinarakhan Tursunaliyeva - Kirgizia

Assist. Prof. Dr. Yang Zitong – China

Assist. Prof. Dr. Gulmira Abndirasulova – Kazakhstan

Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa

Assist. Prof. Dr. Murat Genç – Türkiye

Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India

Assist. Prof. Dr. Vaiva Balciuniene – Lithuania

Assist. Prof. Dr. Meltem Avan – Türkiye

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu - Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade – Azerbaijan

Assist. Prof. Dr. Naci Büyükkaracığan – Türkiye

Assist. Prof. Dr. Raihan Yusoph – Philippines

Dr. Que-Nhu Duong - Vietnam

Dr. Fatih İ. Kuşunmaden – Türkiye

Dr. Mehmet Nuri Ödük – Türkiye

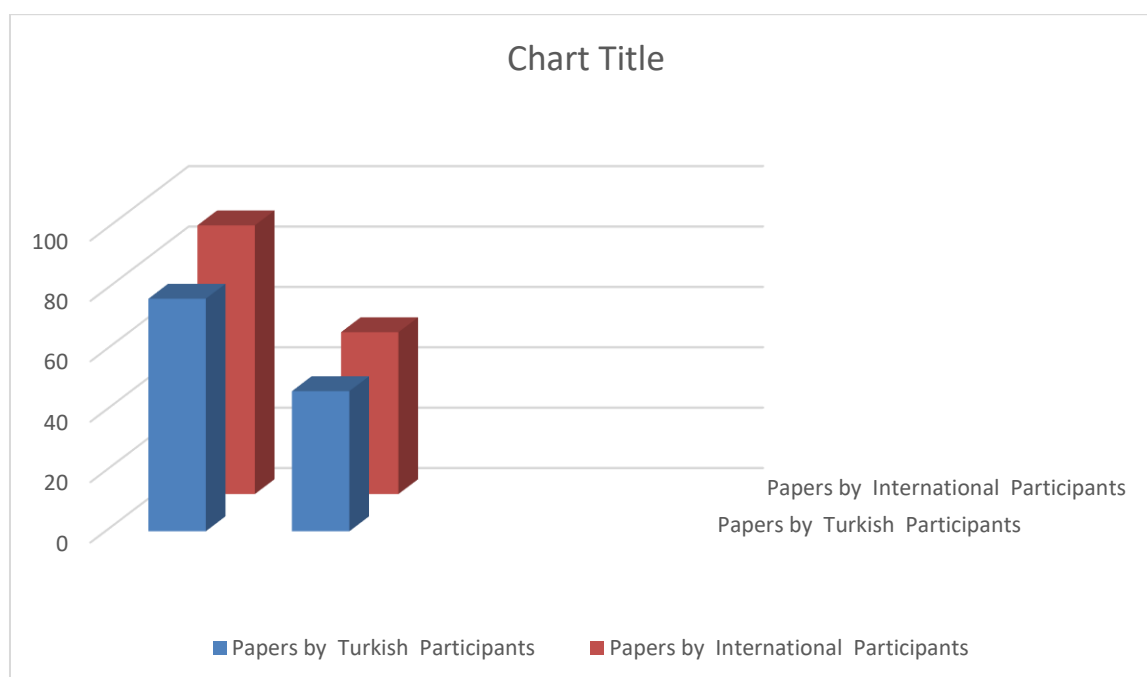
Dr. Ayşe Baran - Türkiye

Dr. Aynurə Əliyeva - Azerbaijan

Dr. Sonali Malhotra – India

Dr. Amaneh Manafidizaji – Iran

	<i>Number of paper</i>	<i>%</i>
<i>Papers by Turkish Participants</i>	77	46,39
<i>Papers by International Participants</i> <i>(25 Countries)</i>	89	53,61

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Hemşirelik Fakültesi Dekanlığı

Sayı : E-98978265-100-1174800
Konu : Dilekçe(Prof. Dr. Naile
BİLGİLİ)

19.02.2025

Sayın Prof. Dr. Naile BİLGİLİ
Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı Başkanlığı - Öğretim Üyesi

İlgi : 17.02.2025 tarihli ve E-87008936-100- 1173474 sayılı yazı.

İlgi dilekçenizde belirttiğiniz "Yükseköğretim Kurulu'nun 15.06.2023 tarihli oturumunda doçentlik başvuruları şartları ile ilgili değişiklik önerileri kapsamında Sağlık Bilimleri Temel Alanı'nda gerçekleştirilecek olan madde 8'in Bilimsel Toplantı başlığı altındaki b bendi" uyarınca, Academy Global Conferences & Publishing (<https://www.akademikongre.org/registration>) tarafından 2025 yılında düzenlenecek olan bilimsel etkinliklerde görev alma talebiniz konusunda bilgilendirildim.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Sultan AYAZ ALKAYA
Dekan

Belge Doğrulama Kodu :BSCMHSP653

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/gazi-universitesi-ebys>

Emniyet Mahallesi Bandırma Caddesi No :6/1 06560 Yenimahalle/ANKARA
Tel:0 (312) 202 20 00 Faks:0 (312) 221 32 02
İnternet Adresi :<http://gazi-universitesi.gazi.edu.tr/>
Kep Adresi: gaziuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için :Onur Akın
Bilgisayar İşletmeni
Telefon No:0312 216 26 27

FAR EAST ASIA
6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES
FAR EAST ASIA
6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES
FAR EAST ASIA
6TH INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
April 17 – 22, 2026
TOKYO

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=f0YazCWBmbAiWrHygjKSjkbbsVotfd.1>

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- **Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderatör olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.**
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- **Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.**
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- **Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilir.**
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- **Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.**
- Sunum yapmak zorunludur. **Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.**
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.
- **SADECE ÇALIŞMADA YAZAR OLARAK GEÇEN KİŞİLER SUNUM YAPABİLİR !**

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr., ÇAĞIN KANDEMİR ÇAVAŞ	1	OTOMATİK MODÜLASYON SINIFLANDIRMASI İÇİN HAFİF VE VERİMLİ BİR DERİN ÖĞRENME MODELİ	Umut İNCESU Prof. Dr. Ali KARA
		2	GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMINDA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK (AR) ENTEGRASYONU: KULLANICI DENEYİMİ (UX) ÜZERİNE BİR İNCELEME	Öğr. Gör. Ebubekir KOÇAK
		3	VERİ GÖRSELLEŞTİRMESİNDE YAPAY ZEKA DESTEKLİ 3B İNFOGRAFIK MODELLERİN KULLANIMI	Öğr. Gör. Ebubekir KOÇAK
		4	KONTRASTLI BT GÖRÜNTÜLERİNDE DICOM-SEG REHBERLİ SEGMENTASYON VE AÇIKLANABİLİR MAKİNE ÖĞRENMESİ İLE GEOMETRİK ÖZELLİK TABANLI BÖBREK TÜMÖRÜ ANALİZİ	Öğr. Gör. Abdulaziz CEYLAN Dr. Öğr. Üyesi Kadir Sercan BAYRAM
		5	ALIGNMENT-FREE GENOMIC CLUSTERING USING K-MER DESCRIPTORS	Prof. Dr., ÇAĞIN KANDEMİR ÇAVAŞ
		6	STATISTICAL ANOMALY DETECTION IN DNA SEQUENCES	Prof. Dr., ÇAĞIN KANDEMİR ÇAVAŞ
		7	YAPAY ZEKÂ İLE OTONOM DRON DAVRANIŞLARININ MODELLEMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Ercüment ÖZTÜRK
		8	AN EXAMPLE TO THE ENCRYPTION AND DECRYPTION ALGORITHMS IN CONTROLLED METRIC TYPE SPACES	BUSE OCAK ASSOC. PROF. DR. NİHAL TAŞ

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof.Hajar Hüseynova	1	Micro-Narratives of Conflict through Folklore in Jaunsar-Bawar Region of Uttarakhand	Akshita Chaudhary Dr. Shweta Verma Dr. Nagendra S. Rawat
			The history of the development of military terms	Prof.Hajar Hüseynova
		2	TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÜÇ BOYNUZLU BAŞLIK: SEMBOLİZM, STATÜ VE İNANÇ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ Öğr. Görevlisi, Gökhan HAMZAÇEBİ
		3	DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN GELENEKSEL KADIN VE ERKEK BAŞLIKLARINA TARİHSEL BAKIŞ	Öğr. Görevlisi, Gökhan HAMZAÇEBİ Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
		4	The Child Within the Social System in Charles Dickens' "Oliver Twist"	Doç. Dr. Sevra FIRINCIOĞULLARI
		5	READING JOHN STEINBECK'S "THE PEARL" THROUGH THE DICHOTOMY OF NATURE AND CULTURE	Doç. Dr. SEVRA FIRINCIOĞULLARI
		6	FRANSZ KAFKA'NIN ROMANLARINDA FARKLI OTORİTE BİÇİMLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Ragıp ERGÜN
		7	MODERN DÖNEMDE YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA İKİ İNSAN İKİ MEDENİYET: TANPINAR VE KAFKA ÜZERİNE BİR İNCELEME	Dr. Öğr. Üyesi Ragıp ERGÜN
		8	POTRAYAL OF WOMEN AND THEIR ATTEMPT TO SURVIVE IN THE HANDS OF HUSBANDS	Selin CEYLAN

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr., MEHMET ÜNAL	1	Religious and Scientific Life in Timbuktu, Africa's Center of Science and Culture	Prof. Dr. Ramazan BİÇER
		2	The Wisdom of Hajj and Fasting According To Imam Maturidi	Prof. Dr. RAMAZAN BİÇER
		3	CULTURAL HERITAGE BURIED IN THE ILISU DAM: BATMAN HASANKEYF EXAMPLE	Master's Student. RUKEN SAYHAN Prof. Dr. RÜŞTÜ ILGAR
		4	FAİL VE NAİBU'L-FAİLİN DİLBİLGİSEL İŞLEVİ VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ İLE TÜRKÇEDEKİ KARŞILIĞI	Prof. Dr. HALİL AKÇAY Abdulhaluk TARHAN
		5	MUHAMMED B. KÂSİM EL-GAZZÎ VE İLMÎ MİRASI	Prof. Dr. HALİL AKÇAY ŞEYMA KAYA
		6	THE LITERARY MILIEU IN THE WORK MAHFUZAT-I EDEBİYE	Doç. Dr., MEHMET ÜNAL
		7	THE USE OF PROPHETIC NARRATIVES AND THE NARRATIVE TRADITION IN ISLAMIC LITERATURE	Doç. Dr., MEHMET ÜNAL

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Dr. Öğr. Üyesi ,FEYZULLAH ESAD ŞEKKELİ	1	AUDİT MATURİTY OF SUSTAINABILITY REPORTS: AN INVESTIGATION ON BIST30 COMPANİES	Ali Hüray GÜRKAN Dr. Esra SATICI
		2	RELATIONSHIPS BETWEEN DIGITAL TRANSFORMATION, INNOVATION, AND FIRM PERFORMANCE	Araş. Gör. Veciye TAŞCI Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU Prof. Dr. Hüseyin İNCE Doç. Dr. Serhat ERAT
		3	THE MEDIATING ROLE OF EMPLOYEE HAPPINESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN WORK ENGAGEMENT AND TASK PERFORMANCE	Yüksek Lisans Öğrencisi Aysu AYDEMİR Doç. Dr. Serhat ERAT Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU
		4	REDDİT VERİLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE'YE YÖNELİK ALGININ ÇOK KATMANLI ANALİZİ: DENEYİM, ÇELİŞKİ VE DUYGU DİNAMİKLERİ	Ön Lisans Öğrencisi DİLA BATMAZ Ön Lisans Öğrencisi İRMAK SERSAM Öğr. Gör. Dr. Bahar BALCI AYDOĞAN
		5	2021 YILINDA TÜRKİYE'DE HALKA ARZ PERFORMANSI VE RİSK DİNAMİKLERİ	Öğretim Görevlisi, Dr., FEVZİYE GÖZDE GÖKPINAR
		6	İHRACATTA KATMA DEĞER VERGİSİ TECİL TERKİN İŞLEMLERİNİN ÖRNEK UYGULAMALARLA İNCELENMESİ	Doç.Dr. ALİ ANTEPLİ Öğr. Gör. MEMİŞ KARAER
		7	ADLİ MUHASEBEDE TİCARİ DEFTERLERİN DELİL NİTELİĞİ TAŞIMASI KONUSUNDA YASAL DÜZENLEMELER	Öğr. Gör. MEMİŞ KARAER Doç. Dr. ALİ ANTEPLİ
		8	GREEN MONETARY POLICY AND CLIMATE-RELATED FINANCIAL RISKS: A THEORETICAL FRAMEWORK FOR TÜRKİYE IN THE RUN-UP TO COP31	Asst. Prof. Serkan Cantürk
		9	MİKROFİNANS KURULUŞLARININ FİNANSAL PERFORMANSI: FAS ÖRNEĞİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, NOHAYLA ZIANI Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Esad ŞEKKELİ
		10	KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSININ ENTROPİ TABANLI PES YÖNETİMİYLE ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi ,FEYZULLAH ESAD ŞEKKELİ

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan	1	21. YÜZYILDA HEGEMONYA VEYA BÜYÜK GÜÇ REKABETİNDE UÇAK GEMİLERİNİN ÖNEMİ	Dr., Cenk TAMER
		2	ZENGİZUR KORİDORU'NUN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ: HAZAR-AKDENİZ ULAŞIM ENTEGRASYONU VE BÖLGESEL BÜYÜME DİNAMİKLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Nedim DİKMEN
		3	DETERMINANTS OF UNEMPLOYMENT IN OECD COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS (2001–2023)	Prof.Dr. Abdullah ÖZDEMİR Prof.Dr. HATİCE EROL
		4	FINANCIAL DEVELOPMENT and ECONOMIC GROWTH in OECD COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS (2001–2023)	Prof.Dr. Abdullah ÖZDEMİR Dr.Öğr.Üyesi HATİCE BAŞKAYA
		5	EVALUATION OF CULTURAL ECONOMY AND CULTURAL EMPLOYMENT IN TÜRKİYE	Dr. Tuğba İBİK Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK
		6	EVALUATION OF HEALTH ECONOMICS AND PHARMACEUTICAL PRODUCTS TRADE IN TÜRKİYE	Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK Dr. Tuğba İBİK
		7	Economic Effects of Organized Industrial Zones: The Case of Türkiye	Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN Mehmet BAYRAM
		8	Development of Turkish Defense Industry and Its Economic Effects	Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan Zeynep Degirmenci
		9	BEFORE and AFTER MARSHALL: WHAT CHANGED in ECONOMICS?	Asst. Prof. Dr. Aras Yolusever
		10	İNŞACI PERSPEKTİFTEN GÜVENLİKLEŞTİRİLMİŞ KİMLİKLER: BATI TRAKYA TÜRKLERİ VE TÜRKİYE'DEKİ RUM ORTODOKS AZINLIKLAR KARŞILAŞTIRMASI	Prof. Dr. MERAL BALCI Doktora Öğrencisi OZAN ÇELİK
		11	TÜRK REKABET HUKUKUNDA GATEKEEPER BENZERİ MÜDAHALELER: REKABET KURUMU KARARLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	Prof. Dr. MERAL BALCI Araştırma Görevlisi AYTEN SİLA BÜYÜKER

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Prof. Dr., HAMİT ALYAR	1	DATA PREPARATION PROCESS FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED MEDICAL IMAGE ANALYSIS: A SPINE MRI CASE STUDY	ELEN BABAYEVA Prof. Dr. HAKAN YAKUT Dr. ELİF KEMAH Specialist Dr. ÜMİT ÇELAKIL
		2	A COMPARATIVE STUDY OF AI APPROACHES FOR PIN-FIN CHANNEL SURROGATE MODELING	Mehmed Sinan KÖMEK Peyman MAHOUTİ Zafer GEMİCİ
		3	FOTOVOLTAİK JENERATÖRLERİN P-V KARAKTERİSTİKLERİNİN YENİ BİR YÖNTEMLE ÇİZİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi NURETTİN GÖKŞENLİ
		4	FOTOVOLTAİK GÜNEŞ HÜCRESİ JENERATÖRLERİNİN P-V KARAKTERİSTİKLERİNİN ÇİZİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi NURETTİN GÖKŞENLİ
		5	DFT-BASED INVESTIGATION OF ELECTRONIC STRUCTURE AND NONLINEAR OPTICAL PROPERTIES OF 2-(4-FLUOROPHENYL)QUINOXALINE	Prof. Dr., HAMİT ALYAR Prof. Dr., SALİHA ALYAR
		6	COMPUTATONAL STUDY ON THE SPECTROSCOPIC, ELECTRONIC AND NLO PROPERTIES OF 2,3-DIFURYLQUINOXALINE	Prof. Dr., HAMİT ALYAR Prof. Dr., SALİHA ALYAR
		7	SOLVENT-ASSISTED INTERCALATION AND SONOCHEMICAL EXFOLIATION FOR THE FABRICATION OF EVA/GRAPHENE THERMOPLASTIC NANOCOMPOSITE	KAMRAN MUSTAFAZADA Dr. ELVIN MALIKOV
		8	TUNGSTATE-MODIFIED G-C ₃ N ₄ AS AN EFFICIENT PHOTOCATALYST FOR RHODAMINE B AND SUNSET YELLOW DEGRADATION	Doç. Dr. ÖZLEM TUNA Doç. Dr. MEHMET BUĞDAYCI Doç. Dr. ŞEYDA KARADİREK
		9	UNVEILING THE ROLE OF METAL CATIONS IN PEROVSKITE PHOTOCATALYSTS FOR MULTI-POLLUTANT DEGRADATION	Doç. Dr. ÖZLEM TUNA Doç. Dr. MEHMET BUĞDAYCI Prof. Dr. PELİN BARAN

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Doç. Dr. AYSEL ARSLAN	1	KARİYER MERKEZLERİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ KARİYER PLANLAMA KATKISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	Dr. Tülin HÜNDÜR
		2	LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKA DESTEKLİ TEKNOLOJİ KULLANIMININ KARİYER BAŞARISINA KATKISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Dr. Tülin HÜNDÜR
		3	MY SCENE: STEP BY STEP	Öğretmen, GÜLTEN AKGÜL Öğretmen, ÖZCAN ÇELİK Öğretmen, HAVVA TAŞTEMEL Öğretmen, ASLI ÇAKAR KARAGÖZ Öğretmen, EMİNE ERKAN Öğretmen, GÜLBAHAR ÇİĞDEM
		4	THE CITY OF ANIMAL SOUNDS	Öğretmen, GÜLTEN AKGÜL Öğretmen, İSMAİL BACAĞSIZ Öğretmen, HÜLYA GÖKGÖZ Öğretmen, CAN GÖRKEM KARAYEL Öğretmen, ERSAN AKARSU Öğretmen, SERHAT ERGİNLİ
		5	A META-EVALUATION OF STUDIES INCLUDING ILLUMINATIVE EVALUATION	Öğretmen, NAZLI SİLA YERLİYURT Prof. Dr., ŞENEL ELALDI
		6	EĞİTİMDE SOSYAL ADALET: TEK BOYUTLU YAKLAŞIMLARDAN ÇOK BOYUTLU YAKLAŞIMLARA	Yüksek Lisans Öğrencisi Gülistan ASLAN
		7	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi MERVE NUR ÖZDEMİR Doç. Dr. AYSEL ARSLAN Yüksek Lisans Öğrencisi SONGÜL KİMSESİZ
		8	LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI	Yüksek Lisans Öğrencisi SONGÜL KİMSESİZ Doç. Dr. AYSEL ARSLAN Yüksek Lisans Öğrencisi Merve Nur ÖZDEMİR

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Öğr. Üy., Mukadder ÖZKAN BARDAKCI	1	Türkiye Ve İngiltere’de Sosyal Politikalarda Bağımsız Yaşlı Temsili: Barınma Modelleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz	Yüksek Lisans Öğrencisi Nazlı SAL Doç. Dr. Sevim KOÇER
		2	TELEVİZYON DİZİLERİNDE TOPLUMSAL ROLLER VE ALGI YÖNETİMİ	Prof. Dr. Mustafa İNCE İrem İNCE
		3	MU HABİRLİK TEN İÇERİK ÜRETİCİLİĞİNE: DEĞİŞEN GAZETECİLİK PRATİKLERİ	Prof. Dr. Mustafa İNCE İrem İNCE
		4	THE SOCIAL, PSYCHOLOGICAL, AND ECONOMIC DIMENSIONS OF TECHNOLOGY ADDICTION: A LITERATURE-BASED ANALYSIS	Assoc. Prof. Dr., Alper GEDİK Lec., Şükrü GÜVEN
		5	MISCOMMUNICATION ON SOCIAL MEDIA: CAUSES, CONSEQUENCES AND SOCIAL EFFECTS	Lec., Şükrü GÜVEN Assoc. Prof. Dr., Alper GEDİK
		6	THE ALGORITHMIC CONSTRUCTION OF TRUTH: AN ANALYSIS OF MEDIA ETHICS AND DISINFORMATION	Dr. Aslı Kaprol
		7	TÜRKİYE’DE SANAL KUMAR BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üy., Mukadder ÖZKAN BARDAKCI

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Prof. Dr. MEHMET DALKILIÇ	1	SPORDA YAPAY ZEKA KARARLARININ ETİK BOYUTLARI	Doktora Öğrencisi, Abdullah KAYABAŞ Mehmet DALKILIÇ
		2	SPOR EKONOMİSİ VE FİNANS YÖNETİMİ	Doktora Öğrencisi, MUHAMMET KÜÇÜKKORAS Prof. Dr. MEHMET DALKILIÇ
		3	SPOR TURİZMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR DESTİNASYON GELİŞİMİ	Mine Nur DURSUN Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
		4	SPORDA BEYİN SARSINTISININ CONCUSSION ETKİLERİ	ESRA ALTUN Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
		5	E-Spor ve Geleneksel Spor Yönetiminde Liderlik Yaklaşımlar	ESRA ALTUN Dr. Mehmet DALKILIÇ

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:00 – 11:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10		1	TÜRKİYE'DE SPOR HUKUKUNUN GELİŞİMİ	Doktora Öğrencisi, Abdullah KAYABAŞ, Mehmet DALKILIÇ
		2	DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA SPOR PAZARLAMASI VE SPONSORLUK STRATEJİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ	AYŞENUR ÖZDOĞAN Prof.Dr. MEHMET DALKILIÇ
		3	SPOR TURİZMİ	Doktora Öğrencisi, MUHAMMET KÜÇÜKKORAŞ Prof. Dr. MEHMET DALKILIÇ
		4	LİDERLİK ve MOTİVASYON	Doktora Öğrencisi, MUHAMMET KÜÇÜKKORAŞ Prof. Dr. MEHMET DALKILIÇ
		5	SPOR ORGANİZASYONLARINDA ŞEFFAFLIK VE HESAP VEREBİLİRLİK	Mine Nur DURSUN Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
		6	TÜRKLERDE SPOR	Yüksek Lisans Öğrencisi ESRA ALTUN Dr. Mehmet DALKILIÇ
		7	NETFİLİX'İN SPOR YAYINCILIĞINA GİRİŞİ VE GELENEKSEL MEDYA İLE REKABETİ	Yüksek Lisans Öğrencisi ESRA ALTUN Dr. Mehmet DALKILIÇ

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Ioana Marinescu	1	EDUCATIONAL LEADERSHIP AND TEACHER DEVELOPMENT IN DIGITAL TRANSFORMATION ERA	Prof. Dr. Amira Ben Youssef Dr. Salma Khelifi Dr. Hichem Trabelsi Rim El Amri
		2	INCLUSIVE CLASSROOM PRACTICES AND STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION SETTINGS	Assoc. Prof. Dr. Nizar Ben Ali Dr. Marwa Jaziri
		3	ASSESSMENT REFORM AND COMPETENCY-BASED LEARNING IN ROMANIAN SECONDARY EDUCATION	 Dr. Ioana Marinescu
		4	DIGITAL PEDAGOGY AND CURRICULUM INNOVATION IN ROMANIAN UNIVERSITIES	Prof. Dr. Mihai Ionescu Dr. Alina Dumitrescu Dr. Radu Georgescu
		5	ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS AND ACADEMIC INTEGRITY IN INDIAN HIGHER EDUCATION	Assis. Prof. Dr. Ananya Sharma Assoc. Prof. Dr. Vikram Mehta Dr. Neha Khanna
		6	PROJECT-BASED LEARNING AND STUDENT MOTIVATION IN INDIA'S RURAL SCHOOLS	Dr. Priya Nair Dr. Suresh Iyer Dr. Kavita Reddy
		7	EDUCATIONAL REFORM AND QUALITY ASSURANCE IN KAZAKHSTANI TEACHER TRAINING SYSTEMS	Dr. Aigerim Sadykova Assoc. Prof. Dr. Timur Zhandosov Dr. Aisulu Nurlan
		8	MULTILINGUAL EDUCATION AND LEARNING OUTCOMES IN KAZAKHSTAN	 Dr. Marat Ospanov Dr. Gulnaz Karimova
		9	STEM COMPETENCY DEVELOPMENT AND FUTURE SKILLS IN KAZAKHSTANI SCHOOLS	Assoc. Prof. Dr. Almas Zhumabayev Dr. Saule Tulegen Dr. Yerlan Aitbayev

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assoc. Prof. Dr. Aleksandar Petrov	1	DIGITAL TRANSFORMATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES	Prof. Dr. Wei-Han Lin Assoc. Prof. Dr. Chia-Yu Chen Ming-Jen Hsu
		2	SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND RESILIENCE STRATEGIES IN GLOBAL BUSINESS ENVIRONMENTS	Dr. Yu-Ting Wang Prof. Dr. Po-Chun Li Hui-En Tsai
		3	DIGITAL ENTREPRENEURSHIP, INNOVATION ECOSYSTEMS, AND MARKET ADAPTATION IN EMERGING ECONOMIES	Assoc. Prof. Dr. Elena Markoska Dr. Nikola Stojanov Petar Velkov
		4	CORPORATE GOVERNANCE PRACTICES AND FINANCIAL PERFORMANCE IN FAMILY-OWNED BUSINESSES	Prof. Dr. Marina K. Dimitrova Assoc. Prof. Dr. Aleksandar Petrov Dr. Stefan Trajkov
		5	CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT AND BRAND LOYALTY IN THE DIGITAL RETAIL SECTOR	Prof. Dr. Ananya Iyer Dr. Rohan Menon Dr. Priya Nair Kavya Sharma
		6	STRATEGIC LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL RESILIENCE, AND POST-CRISIS BUSINESS RECOVERY MODELS	Assoc. Prof. Dr. Arjun Mehra Prof. Dr. Neha Kulkarni Vikram Joshi
		7	SUSTAINABILITY REPORTING, ESG DISCLOSURE, AND LONG-TERM VALUE CREATION IN CORPORATE SECTORS	Prof. Dr. Amira Ben Salem Assoc. Prof. Dr. Sami Khelifi Dr. Yasmine Trabelsi Nour Chaker

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Nitin Kulkarni	1	MACROECONOMIC RESILIENCE AND INFLATION MANAGEMENT IN POST-PANDEMIC TAIWAN	Prof. Dr. Wei-Hao Lin Dr. Meng-Ting Chen Dr. Yu-Chen Huang Dr. Hsin-Yu Kuo
		2	DIGITAL TRANSFORMATION, TRADE ADAPTATION, AND SMALL BUSINESS SURVIVAL IN TAIWAN'S URBAN ECONOMY	Assoc. Prof. Dr. Chia-Ling Tsai Dr. Po-Han Wu
		3	PUBLIC DEBT SUSTAINABILITY AND FISCAL REFORM PATHWAYS IN NORTH MACEDONIA	Dr. Elena Stojanova Dr. Nikola Petrov Dr. Marija Ivanova Assoc. Prof. Dr. Stefan Dimitrov
		4	LABOR MARKET FLEXIBILITY, YOUTH EMPLOYMENT, AND REGIONAL GROWTH IN NORTH MACEDONIA	Dr. Ana Trajkovska
		5	INCLUSIVE FINANCE, RURAL CREDIT ACCESS, AND ENTREPRENEURSHIP GROWTH IN INDIA	Prof. Dr. Rajesh Varma Dr. Ananya Deshmukh Dr. Kavita Iyer
		6	SUSTAINABLE INDUSTRIAL POLICY AND EXPORT COMPETITIVENESS IN INDIA'S EMERGING ECONOMY	Assoc. Prof. Dr. Nitin Kulkarni
		7	ENERGY PRICE SHOCKS, HOUSEHOLD WELFARE, AND FOOD SECURITY IN TUNISIA	Prof. Dr. Salma Ben Ali Dr. Youssef Khelifi Dr. Mariem Trabelsi
		8	TOURISM RECOVERY, MACROECONOMIC STABILITY, AND REGIONAL DEVELOPMENT IN TUNISIA	Assoc. Prof. Dr. Hichem Bouazizi Dr. Noura Slim Dr. Firas Ferchichi
		9	GREEN FINANCE, PUBLIC INVESTMENT, AND LONG-TERM GROWTH DYNAMICS IN TUNISIA	Dr. Amira Jaziri Dr. Mehdi Ouerfelli Dr. Lina Karray

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assis. Prof. Dr. Desta Tadesse	1	THE TRANSFORMATION OF SAFAVID COURT POLITICS AND IMPERIAL IDEOLOGY IN EARLY MODERN IRAN	Prof. Dr. Arman Khosravi Soraya Javad Nima Farrokhzad
		2	BORDERLAND DIPLOMACY AND THE RED SEA ROUTES IN OTTOMAN-EGYPTIAN RELATIONS, 1517–1805	Assoc. Prof. Dr. Leila Hassan Mariam Abdel-Rahman Youssef El-Sayed
		3	URBAN MEMORY, NATIONALISM, AND ARCHAEOLOGICAL PRACTICE IN MODERN EGYPTIAN HISTORIOGRAPHY	Assoc. Prof. Dr. Omar El-Masry Dalia Fahmy Dr. Karim Naguib
		4	THE POLITICAL ECONOMY OF THE NILE VALLEY: TAXATION, LAND, AND POWER IN OTTOMAN EGYPT	Assoc. Prof. Dr. Hoda Abdallah Tarek Soliman Mona Ibrahim Dr. Salma Hassan
		5	CHRONICLES OF KINGDOMS: ORAL TRADITION AND STATE FORMATION IN ETHIOPIAN HISTORICAL NARRATIVES	Assis. Prof. Dr. Desta Tadesse
		6	MONASTIC NETWORKS, TRADE CORRIDORS, AND RELIGIOUS AUTHORITY IN ETHIOPIAN HIGH-PLATEAU HISTORY	Assoc. Prof. Dr. Meron Kidane Sisay Fikru Dr. Yared Amanuel Hana Wolde
		7	COASTAL SULTANATES, SWAHILI CHRONICLES, AND INDIAN OCEAN CONNECTIVITY IN TANZANIAN HISTORY	Juma Salum Neema Mussa Ibrahim Hamisi
		8	COLONIAL ENCOUNTERS, RESISTANCE, AND STATE FORMATION IN TANZANIA'S MODERN HISTORICAL MEMORY	Assoc. Prof. Dr. Said Khamis Rehema Ally Abdallah Omar Zainab Said

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assoc. Prof. Dr. Tesfaye Belay	1	THE ROLE OF EARLY ATTACHMENT PATTERNS IN SHAPING ADOLESCENT EMOTIONAL REGULATION AND INTERPERSONAL TRUST	Prof. Dr. Samira El-Hadi Dr. Youssef Benali Dr. Nadia Ait Karim Assoc. Prof. Dr. Rania Boussif
		2	COGNITIVE FLEXIBILITY, ACADEMIC STRESS, AND COPING STRATEGIES AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING TRANSITIONAL PERIODS	Dr. Karim El Mansouri
		3	EMOTION PROCESSING, SOCIAL SUPPORT, AND RESILIENCE TRAJECTORIES IN POST-CONFLICT YOUTH POPULATIONS	Mekdes Gebre Assoc. Prof. Dr. Tesfaye Belay Dr. Hana Woldemariam
		4	MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS AND THEIR IMPACT ON ACADEMIC PROCRASTINATION AND SELF-REGULATION	Prof. Dr. Laura Ciobanu Dr. Ilie Rusu Dr. Ana Maria Popescu
		5	TRAUMA, IDENTITY FORMATION, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MIGRANT ADOLESCENTS	Prof. Dr. Amina Salim Assoc. Prof. Dr. Dawit Kassa Dr. Selamawit Ayele
		6	THE INTERPLAY BETWEEN PERFECTIONISM, ANXIETY, AND ACHIEVEMENT MOTIVATION IN HIGH-ACHIEVING STUDENTS	Prof. Dr. Elvin Mammadov Dr. Nigar Huseynova Dr. Kamran Aliyev
		7	SOCIAL COMPARISON, SELF-ESTEEM, AND DIGITAL WELL-BEING IN CONTEMPORARY ADOLESCENTS	Assoc. Prof. Dr. Leyla Rahimova Dr. Tural Hasanov Dr. Aysel Mehdiyeva
		8	EXECUTIVE FUNCTIONS, DECISION-MAKING, AND IMPULSE CONTROL IN EARLY ADULTHOOD	Prof. Dr. Orkhan Karimli Dr. Narmin Jafarova Dr. Rufat Ibrahimov
		9	PSYCHOLOGICAL CAPITAL, HOPE, AND WORKPLACE ADAPTATION AMONG YOUNG ADULT EMPLOYEES	Assoc. Prof. Dr. Farida Mammadli Teymur Hasanli Dr. Gulnara Aliyeva

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Assoc. Prof. Dr. Selamawit Tadesse	1	THE TRANSFORMATION OF NARRATIVE VOICE AND POETIC IDENTITY IN MODERN MOROCCAN LITERARY PROSE	Prof. Dr. Samir El-Baz Nadia El-Alaoui
		2	INTERTEXTUAL MEMORY, CULTURAL HYBRIDITY, AND GENDER REPRESENTATION IN CONTEMPORARY MAGHREBI FICTION	Assoc. Prof. Dr. Youssef El-Haddad Dr. Laila Amrani Rania Benyoussef Dr. Imane Sefiani
		3	THE AESTHETICS OF DISPLACEMENT AND MULTILINGUAL NARRATION IN MODERN MOLDOVAN SHORT STORY TRADITIONS	Prof. Dr. Elena Rusu Dr. Adrian Munteanu Cristina Ceban
		4	POST-SOVIET IDENTITY, ORAL HERITAGE, AND SYMBOLIC SPACE IN CONTEMPORARY MOLDOVAN POETRY	Dr. Ionel Grosu Marina Toma
		5	THE POETICS OF RESILIENCE AND MEMORY FRAGMENTS IN ETHIOPIAN ANGLOPHONE NOVELS	Prof. Dr. Amanuel Bekele Dr. Tsige Mekonnen Hanna Girma Dr. Dawit Alemu Mekdes Asfaw
		6	COLONIAL ECHOES, LINGUISTIC RESISTANCE, AND INTERCULTURAL NARRATIVE STRATEGIES IN ETHIOPIAN LITERARY TEXTS	Assoc. Prof. Dr. Selamawit Tadesse
		7	REINTERPRETING NATIONAL IDENTITY THROUGH CONTEMPORARY AZERBAIJANI LITERARY CRITICISM	Dr. Aygun Mammadova Nargiz Aliyeva Prof. Dr. Farid Huseynov
		8	THE ROLE OF MYTH, MODERNITY, AND MEMORY IN POST-CLASSICAL AZERBAIJANI POETRY	Assoc. Prof. Dr. Leyla Guliyeva Dr. Rufat Karimov Sabina Hasanli
		9	DIGLOSSIA, TRANSLATION, AND THE EVOLUTION OF THE MODERN AZERBAIJANI NOVEL	Prof. Dr. Kamal Ismayilov Dr. Nigar Ahmedova Ulviya Huseynova

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Prof. Dr. Elena Cebotari	1	MIGRATION AND SOCIAL INEQUALITY IN CONTEMPORARY SPANISH URBAN SOCIOLOGY	Prof. Dr. Elena Marqués Assoc. Prof. Dr. Javier Soler Dr. Marta Alcaide Prof. Dr. Isabel Navarro
		2	RURAL-URBAN MOBILITY, LABOR PRECARITY, AND GENDERED MIGRATION PATTERNS IN SPAIN	Dr. Pau Ferrer Dr. Lucía Borrás
		3	TRANSNATIONAL MIGRATION, FAMILY DISRUPTION, AND SOCIAL RESILIENCE IN POST-SOVIET MOLDOVA	Prof. Dr. Elena Cebotari Assoc. Prof. Dr. Ion Dobre Dr. Ana-Maria Lupu
		4	MIGRATION ASPIRATIONS, REMITTANCES, AND COMMUNITY TRANSFORMATION IN MOLDOVAN SOCIETY	Dr. Vasile Rusu Dr. Cristina Vornicu Dr. Daniela Țurcanu
		5	FORCED DISPLACEMENT, URBAN SURVIVAL, AND YOUTH VULNERABILITY IN MALIAN SOCIOLOGICAL CONTEXTS	Prof. Dr. Awa Traoré Assoc. Prof. Dr. Moussa Keita Dr. Mariam Cissé
		6	CLIMATE-DRIVEN MIGRATION, SOCIAL FRAGMENTATION, AND INFORMAL ECONOMIES IN MALI	Prof. Dr. Souleymane Diarra Dr. Fatoumata Koné Dr. Hamidou Sangaré
		7	MIGRATION GOVERNANCE, MULTICULTURAL INTEGRATION, AND SOCIAL COHESION IN MALAYSIAN CITIES	Prof. Dr. Nur Aisyah Ahmad Assoc. Prof. Dr. Muhammad Hafiz Zainal Dr. Siti Farah Hanani
		8	LABOR MIGRATION, URBAN PERIPHERIES, AND IDENTITY NEGOTIATION AMONG MIGRANT COMMUNITIES IN MALAYSIA	Prof. Dr. Nurul Izzah Rahman Dr. Ahmad Farid Iskandar Dr. Hani Syazwani Lim
		9	INTERNATIONAL STUDENT MIGRATION, DIGITAL CONNECTIVITY, AND SOCIO-CULTURAL ADAPTATION IN MALAYSIA	Prof. Dr. Khairul Anuar Hassan Assoc. Prof. Dr. Nur Diana Salleh Dr. Aiman Zulfikri Rahim

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Assoc. Prof. Dr. Putri Lestari	1	CULTURAL MEMORY AND POSTCOLONIAL IDENTITY IN CONTEMPORARY MAURITANIAN VISUAL ARTS	Prof. Dr. Ahmed Ould Sidi Dr. Mariem Mint Hamed Assoc. Prof. Dr. Cheikh Ould Ahmed
		2	TRADITIONAL SYMBOLISM AND URBAN MURAL PRACTICES IN MODERN MAURITANIAN ART SCENES	Prof. Dr. Fatimata Ould Abdallahi Dr. Moussa Ould El Hadi Amina Ould Saleck
		3	INTERSECTIONS OF RELIGIOUS ICONOGRAPHY AND CONTEMPORARY ETHIOPIAN PAINTING PRACTICES	Prof. Dr. Tesfaye Bekele Dr. Rahel Desalegn Assoc. Prof. Dr. Girma Tadesse
		4	THE ROLE OF TEXTILE MOTIFS IN ETHIOPIAN CONTEMPORARY SCULPTURE AND VISUAL NARRATIVES	Assoc. Prof. Dr. Selamawit Getachew Dr. Mekdes Abebe Hirut Alemu Nile Valley
		5	DIGITAL INSTALLATION ART AND ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS IN INDONESIAN YOUNG ARTISTS	Prof. Dr. Dewi Kartika Sari Dr. Raka Pratama Assoc. Prof. Dr. Made Surya
		6	THE REVIVAL OF INDIGENOUS ORNAMENTS IN CONTEMPORARY INDONESIAN CERAMIC ART	Assoc. Prof. Dr. Putri Lestari Dr. Budi Santoso Siti Anwar
		7	REPRESENTATIONS OF MIGRATION, MEMORY, AND RESILIENCE IN CONTEMPORARY PAKISTANI PAINTING	Prof. Dr. Ayesha Khan Dr. Imran Qureshi Assoc. Prof. Dr. Sana Malik
		8	PUBLIC ART, GENDER, AND COMMUNITY NARRATIVES IN PAKISTANI URBAN SPACES	Dr. Fatima Zahra Dr. Hassan Raza Noor-ul-Huda Siddiqui

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Prof. Dr., HAMİT ALYAR	1	THE PHILOSOPHY OF JUSTICE, DIGNITY, AND DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN CONTEMPORARY MOLDOVAN THOUGHT	Assoc. Prof. Dr. Elena Popa Ion Rusu Maria Cebotari Vasile Lupu
		2	THE INTERSECTION OF TRADITION, REASON, AND ETHICAL MODERNITY IN CONTEMPORARY MALAYSIAN PHILOSOPHY	Prof. Dr. Jamaluddin Ismail Nurul Huda Karim Dr. Syafiq Azman Dr. Farah Nadhirah
		3	PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY, HUMAN VALUES, AND THE FUTURE OF MORAL AGENCY IN SOUTHEAST ASIA	Assoc. Prof. Dr. Khairul NizamQistina Razak
		4	THE ETHICS OF COMMUNITY, BELONGING, AND SOCIAL HARMONY IN MALAYSIAN PHILOSOPHICAL DEBATES	Prof. Dr. Farid Rahman Nur Aina Zulkifli Assis. Prof. Dr. Hafizuddin Salleh Siti Mariam Ahmad
		5	EXISTENTIAL FREEDOM, PERSONAL IDENTITY, AND THE SEARCH FOR MEANING IN MODERN EDUCATIONAL DISCOURSE	Aurel Toma Lilia Costin Marina Radu Gheorghe Mocanu
		6	EPISTEMIC HUMILITY AND THE LIMITS OF HUMAN REASON IN MORAL DECISION-MAKING	Dr. Nicolae Ionescu Ana Ursu Assoc. Prof. Dr. Victor Dima Cristina Balan
		7	CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL PERSPECTIVES ON ETHICAL RELATIVISM IN DIGITAL SOCIETIES	Prof. Dr. Dwi Santosa Andi Pratama Msc. Sari Wulandari Dr. Made Arya Putra
		8	RETHINKING EXISTENCE AND KNOWLEDGE: A PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF HUMAN AGENCY IN POSTMODERN LIFE	Assoc. Prof. Dr. Rina Maharani Budi Kurniawan Nadia Safitri Teguh Wirawan
		9	MORAL RESPONSIBILITY, LANGUAGE, AND COLLECTIVE MEMORY IN WEST AFRICAN PHILOSOPHICAL TRADITION	Prof. Dr. Moussa Traoré Aminata Coulibaly

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 09:30 – 11:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Assoc. Prof. Eleni Georgiou	1	SOCIOLOGICAL TRANSFORMATIONS IN URBAN MOROCCAN SOCIETY: IDENTITY, MIGRATION, AND MODERNITY	Prof. Dr. Hassan El Idrissi Assoc. Prof. Salma Benyoussef Dr. Youssef Ait Lahcen Dr. Nadia El Amrani
		2	CULTURAL DYNAMICS AND SOCIAL STRATIFICATION IN CONTEMPORARY MOROCCO	Prof. Dr. Karim Boutaleb Assoc. Prof. Leila Chraïbi Dr. Omar Tazi Dr. Fatima Zahra El Fassi
		3	SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE CAUCASUS REGION: IDENTITY, CONFLICT, AND COEXISTENCE	Prof. Dr. Giorgi Beridze Assoc. Prof. Arman Petrosyan Dr. Levan Kapanadze Dr. Zara Alieva
		4	SOCIAL STRUCTURES, FAMILY VALUES, AND GLOBALIZATION IN AZERBAIJAN	Prof. Dr. Farid Guliyev Assoc. Prof. Aysel Karimova Dr. Tural Ismayilov Dr. Sabina Rahimova Dr. Kamran Huseynov Dr. Nigar Safarova
		5	TRADITION AND MODERNIZATION IN AZERBAIJANI SOCIETY: A SOCIOLOGICAL OVERVIEW	Prof. Dr. Rashad Mammadov Assoc. Prof. Leyla Aliyeva
		6	EDUCATION, INEQUALITY, AND YOUTH IDENTITY IN GREECE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE	Dr. Giorgos Manolis Dr. Eleni Vassiliou
		7	SOCIAL CHANGE AND ECONOMIC CRISIS: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF MODERN GREEK SOCIETY	Assoc. Prof. Eleni Georgiou Dr. Nikos Stavridis Dr. Maria Kallistratou

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof. Dr., MEHTAP KAVURMACI	1	ETHICS AND INNOVATION IN SURGICAL DEPARTMENTS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	MD.PhD. Zahide Sulejmani Prof. Asoc. Gjergji Koja Prof. Asoc. Erjona Abazaj Elja Sulejmani
		2	ELECTRONIC CIGARETTES: BETWEEN SMOKING CESSATION BENEFITS AND RISKS	Saadi Fatima Zohra
		3	DİJİTAL “BEYİN ÇÜRÜMESİ”: DÜŞÜK KALİTELİ İÇERİK TÜKETİMİNİN BİLİŞSEL, PSİKOLOJİK VE DAVRANIŞSAL ETKİLERİ	Prof. Dr., MEHTAP KAVURMACI Dr. Öğr. Üyesi, BÜŞRA CEREN DEMİREL YILDIZ
		4	TİP 2 DİYABETTE DİYABETİK NEFROPATİ: GÜNCEL BÖBREK KORUYUCU STRATEJİLER VE YENİ TEDAVİ HEDEFLERİ	Prof. Dr., MEHTAP KAVURMACI Dr. Öğr. Üyesi, BÜŞRA CEREN DEMİREL YILDIZ
		5	BİYOTİNİDAZ EKSİKLİĞİ OLAN ÇOCUKLARDA İŞİTSEL EFFERENT SİSTEMİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Odyolog KÜBRA ÇORUH KINALI Prof.Dr. CAHİT BAĞCI Prof. Dr. AHMET KARA Dr. Öğr. Üyesi HACER EFNAN MELEK AKSOY

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Ebru BARDAŞ ÖZKAN	1	Neuroacoustic Stimulation and Cognitive Enhancement: Physiological Effects of Binaural Brain Entrainment	Ebru BARDAŞ ÖZKAN
		2	Resonant Brain: Frequency-Based Modulation of Learning and Cortical Plasticity	Ebru BARDAŞ ÖZKAN
		3	NANOTECHNOLOGY AND DRUG DELIVERY SYSTEMS IN CANCER TREATMENT	EBRU DURAK Prof. Dr. MUKADDER MOLLAOĞLU
		4	THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN RHEUMATOLOGY	EBRU DURAK Prof. Dr. MUKADDER MOLLAOĞLU
		5	IMPLANT AND TOOTH SUPPORTED PROSTHETIC REHABILITATION OF THE MAXILLA: A DIGITAL WORKFLOW	BİLAL AYAZ MURAT ALKURT
		6	ZIRCONIA AND METAL FRAMEWORK CERAMIC RESTORATIONS IN THE MAXILLA: A CASE REPORT INVOLVING ATTRITED TEETH	BİLAL AYAZ

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr., Benek Hamamcı	1	HİBRİT ENERJİ SİSTEMLERİNDE KULLANILAN TEKNOLOJİLER	Çağla ÖNCÜ Prof.Dr. A. Engin ÖZÇELİK
		2	MATHEMATICAL MODELING AND NUMERICAL ANALYSIS OF PROJECTILE MOTION AND INDUCED BARREL VIBRATIONS IN RIFLES	Abdurrahman AKBAŞ Süha SARI Mete KALYONCU
		3	TENSILE PERFORMANCE AND THERMOMECHANICAL STABILITY OF CELLULOSE NANOCRYSTAL REINFORCED EPOXY ADHESIVES	Assoc. Prof. Dr., Benek Hamamcı
		4	THE EFFECT OF SLIDING SPEED ON THE TRIBOLOGICAL PERFORMANCE OF CARBON FIBRE REINFORCED POLYAMIDE 66 COMPOSITE	YUSUF BERKAY CAN Prof. Dr. HÜSEYİN ÜNAL
		5	THE EFFECT OF VELOCITY AND APPLIED LOAD ON THE FRICTION AND WEAR PERFORMANCE OF POLYOXYMETHYLENE COPOLYMER COMPOSITE REINFORCED WITH GLASS FIBER	YUSUF BERKAY CAN Prof. Dr. HÜSEYİN ÜNAL

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Tugrul Talaslioglu	1	BETONARME YAPILARDA GÜÇLÜ KİRİŞ-ZAYIF KOLONLARIN FRP İLE GÜÇLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	Prof. Dr. ERCAN IŞIK Doç. Dr. FATİH AVCİL Prof. Dr. AYDIN BÜYÜKSARAÇ
		2	YERALTINI DİNLEMEK: SPAC YÖNTEMİ VE GEOMETRİK DİZİMLER	Prof. Dr. AYDIN BÜYÜKSARAÇ Prof. Dr. ERCAN IŞIK Doç. Dr. FATİH AVCİL
		3	DETECTION OF INELASTIC REGION FORMATION IN NONLINEAR STRUCTURAL SYSTEMS UNDER EARTHQUAKES	Prof. Dr. Elif Çağda Kandemir
		4	RELATION BETWEEN RESPONSE ENERGY DISTRIBUTION AND NONLINEAR STRUCTURAL DAMAGE UNDER EARTHQUAKES	Prof. Dr. Elif Çağda Kandemir
		5	UNSTIFFENED FLUSH-TYPE MOMENT CONNECTION DESIGN	Prof. Dr. Tugrul Talaslioglu

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Assoc. Prof. Dr. SERDAR YEDİER	1	ŞEKER PANCARI ÜRETİMİNDE YAYGIN YAPRAK HASTALIKLARI: ARTAN BASKI, VERİM VE ŞEKER KALİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİ	Ziraat Yüksek Mühendisi RABİA HANDE ŞEN, Prof. Dr. NUH BOYRAZ
		2	TUZLULUK STRESİ ALTINDAKİ MERCİMEKTE HORMONAL PRIMING UYGULAMALARININ FİDE VE KÖK GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa CERİTOĞLU Zehra ÖGETÜRK
		3	PROLİN VE GLİSİN BETAİN İLE PRIMING UYGULAMALARININ BORÜLCEDE KURŞUN TOKSİSİTESİ ÜZERİNE ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa CERİTOĞLU İrem Sultan ÖZTÖRÜN
		4	FLUPYRADIFURONE-INDUCED CYTOTOXICITY, OXIDATIVE STRESS, IN HUMAN LUNG CELLS	Yıldız Can BAL Vedat ŞEKEROĞLU Zülal ATLI ŞEKEROĞLU Seval KONTAŞ YEDİER Ceren BÖRÇEK KASURKA
		5	THE AMELIORATIVE EFFECT OF PYCNOGENOL ON ACROLEIN-INDUCED MITOCHONDRIAL MEMBRANE POTENTIAL CHANGES IN HUMAN PANCREATIC CELLS	Seval KONTAŞ YEDİER Zülal ATLI ŞEKEROĞLU Vedat ŞEKEROĞLU Birsen AYDIN Ceren BÖRÇEK KASURKA
		6	CHARACTERIZATION OF SOME BIOECOLOGICAL PROPERTIES OF SEA LETTUCE, Ulva lactuca L. 1758 (CHLOROPHYTA)	Assoc. Prof. Dr. Seher Dirican
		7	A BASELINE STUDY ON CHARACTERIZATION OF SOME BIOECOLOGICAL PROPERTIES OF Gomphonema parvulum (Kützinger) Kützinger 1849 (BACILLARIOPHYCEAE)	Assoc. Prof. Dr. Seher Dirican
		8	ABNORMAL OTOLITH PARADOX: ASSESSING THE INFORMATIONAL INTEGRITY OF CRYSTALLOGRAPHIC DEVIATIONS	Assoc. Prof. Dr. SERDAR YEDİER

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Asst. Prof., Demet Ulku GULPINAR SEKBAN	1	TEA GARDENS AND TEA ART AS AN ELEMENT OF CULTURAL LANDSCAPE	Asst. Prof., Demet Ulku GULPINAR SEKBAN Assoc. Prof. Makbulenur ONUR
		2	ZEN GARDENS AS THE SPATIAL REFLECTION OF ZEN PHILOSOPHY AND ART	Asst. Prof., Demet Ulku GULPINAR SEKBAN Assoc. Prof. Makbulenur ONUR
		3	EDİRNE TARİHİ KENT MERKEZİNDE DUYUSAL KENTSEL DENEYİM TEMELLİ TURİSTİK ROTA TASARIMI	Sinenur TIRPAN Prof. Dr. Tuğba KİPER
		4	TURİZM ROTASI TASARIMINA YÖNELİK ARAŞTIRMALAR: BİBLİYOMETRİK PERSPEKTİF	Prof. Dr. Tuğba KİPER Sinenur TIRPAN
		5	Çanakkale İli Hava Kalitesi İzleme İstasyonlarında 2019–2024 Yaz Dönemi Kirlenmelerin Durumu ve Değişimleri: Merkez, Çan, Biga ve Lapseki Örnekleri	Yüksek Lisans Öğrencisi, İBRAHİM KİREÇ Prof. Dr. RÜŞTÜ İLGAR

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Gözde Ezgi YALIM POLAT	1	THE FUTURE OF "TOUCH" IN THE DIGITAL AGE: THE BRIDGE BETWEEN ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN COMPASSION	Assoc. Prof. Dr., AYDANUR AYDIN
		2	VIRTUAL REALITY-BASED EMOTIONAL RESILIENCE TRAINING: A NEW MODEL FOR HEALTH STUDENTS	Assoc. Prof. Dr., AYDANUR AYDIN
		3	SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SESSİZ İSTİFA: NEDENLERİ, ETKİLERİ VE YÖNETİCİ STRATEJİLERİ	Gözde Ezgi YALIM POLAT Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ
		4	KRİZ DÖNEMLERİNDE LİDERLİK VE DUYGUSAL ZEKÂ	Merve ŞAHİN Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ
		5	AFET SONRASI YERİNDEN EDİLME VE DAMGALANMA: LİTERATÜR TEMELLİ ANALİTİK BİR İNCELEME	Hanife Azra DOĞAN Doç. Dr. Barış DEMİREL
		6	AFET SONRASI NORMALLEŞME POLİTİKALARI: TÜRKİYE VE JAPONYA ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR POLİTİKA ANALİZİ	Hanife Azra DOĞAN Doç. Dr. Barış DEMİREL
		7	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI	Yüksek Lisans Öğrencisi, SEYFETTİN KARAYIL Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Öğr. Üyesi SERHAT SOYŞEKERCİ	1	SOYADI ENDEKSİ: AKADEMİDE ‘ŞARTLI’ MERİTOKRASİ	Dr. Öğr. Üyesi SERHAT SOYŞEKERCİ
		2	DİJİTAL NİHİLİZM VE SEMBOLİK DİRENİŞ: TESTERE ETKİSİ ÜZERİNE PİLOT BİR ÇALIŞMA	Mert Testere
		3	ALGORİTMİK DÜNYA ATILIŞI VE PLATFORM EĞLENCESİNİN ALEGORİSİ: THE RUNNING MAN (2025) ÜZERİNDEN STREAMİNG KÜLTÜRÜNÜN ELEŞTİRİSİ	Mert Testere
		4	YOGA AND MEDITATION: THE BALANCE OF BODY, MIND, AND SPIRIT	SEMANUR BAZ AYDAN ERMİŞ OSMAN İMAMOĞLU
		5	THE DIVINE RUNNING METAPHOR IN ANCIENT MESOPOTAMIA: SPORT AND DIVINITY IN THE CONTEXT OF BALAĞ TEXTS	SEMANUR BAZ AYDAN ERMİŞ OSMAN İMAMOĞLU
		6	AWARENESS OF DIGITAL GAME ADDICTION AMONG FACULTY OF SPORTS SCIENCES STUDENTS	Öğr. Gör, ARZU YEKE ALTUN Prof. Dr. TULİN AKMAN Doç. Dr. ŞABAN ÜNVER
		7	AN EXAMINATION OF SPORT SELF-EFFICACY AND HOPELESSNESS LEVELS IN LICENSED ATHLETES	Öğr. Gör, ARZU YEKE ALTUN Prof. Dr. TULİN AKMAN Doç. Dr. ŞABAN ÜNVER

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:00 – 14:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Doç.Dr. SERAP ÜNAL	1	INTERNATIONAL ARNICA ART WORKSHOP, AS A MECENAT MODEL IN ART PRODUCTION	Öğretim Görevlisi, Beril REİS Öğretim Görevlisi, Fırat NEZİROĞLU
		2	WOMEN’S LABOR, CULTURAL NARRATIVE, AND VISUAL IDENTITY IN TURKMEN AND IRANIAN CARPETS	Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER Yüksek Lisans Öğr. Aybike ORHAN
		3	PATTERN DESIGNS IN TRADITIONAL UZBEK GARMENTS	Doç. Dr. Tülay GÜMÜŞER Yüksek Lisans Öğr. Aybike ORHAN
		4	COMMUNITY PARTICIPATION–BASED SUSTAINABLE FASHION DESIGN APPROACHES UTILIZING TEXTILE WASTE	Assoc. Prof. Dr. Zeynep KIRKINCIOĞLU Lecturer Nurhan AKBULUT
		5	FAKRIN MADDİ SEMBOLÜ: TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE SERAMİK KEŞKÜL-Ü FUKARALAR	Doç.Dr. SERAP ÜNAL
		6	POPÜLER KÜLTÜRDE HAZ ODAKLI MEDYA PRATİĞİ OLARAK YOUTUBE ÖRNEĞİ	Dr. Öğretim Üyesi AMİNE REFİKA

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Assoc. Prof. Dr. Soraya Mahmoudi	1	SHIITE ESCHATOLOGY AND CONTEMPORARY IRANIAN POLITICAL DISCOURSE IN POST-REVOLUTIONARY ERA	Prof. Dr. Mohammad Rezaei Ali Hosseini Fatemeh Karimi Reza Jalali Leila Ahmadi
		2	MYSTICAL INTERPRETATIONS OF SUFISM IN CLASSICAL PERSIAN POETRY TRADITIONS	Assoc. Prof. Dr. Soraya Mahmoudi
		3	COPTIC CHRISTIAN THEOLOGY AND IDENTITY PRESERVATION UNDER ISLAMIC GOVERNANCE IN EGYPT	Dr. Amir Khalil Nadia Shenouda Samuel Iskander
		4	QURANIC HERMENEUTICS AND MODERN EGYPTIAN REFORMIST THOUGHT MOVEMENTS	Prof. Dr. Fatima El-Sayed Karim Abdelnour Layla Gamal
		5	EVANGELICAL THEOLOGICAL RESPONSES TO SECULARIZATION IN AMERICAN PUBLIC SPHERE	Assoc. Prof. Dr. Jonathan Hayes Sarah Mitchell Assis. Prof. Dr. David Larson
		6	REFORMED CALVINISM AND CONTEMPORARY SOCIAL JUSTICE ACTIVISM IN U.S. CHURCHES	Dr. Emily Carter Michael Reynolds
		7	ISLAMIC THEOLOGY EVOLUTION IN SHIITE AZERBAIJANI COMMUNITIES POST-SOVIET ERA	Prof. Dr. Elnur Hasanov Dr. Nigar Aliyeva Farid Gurbanov
		8	ORTHODOX CHRISTIAN SPIRITUALITY AND NATIONAL IDENTITY IN SECULAR AZERBAIJAN	Assoc. Prof. Dr. Aysel Ibrahimova Kamran Abbasov
		9	COMPARATIVE SUFISM IN AZERBAIJAN AND IRANIAN MYSTICAL TRADITIONS	Dr. Leyla Mammadova Elvin Rahimov

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Assoc. Prof. Dr. Leyla Abbasova	1	EARTHQUAKE-RESILIENT HOUSING DESIGN STRATEGIES FOR TABRIZ URBAN FABRIC	Prof. Dr. Reza Jafari Soraya Mahmoudi Ali Karimi Fatemeh Hosseini
		2	TRADITIONAL WIND CATCHER SYSTEMS REVITALIZATION IN YAZD SUSTAINABLE NEIGHBORHOODS	Assoc. Prof. Dr. Hassan Tavakoli Leila Bahrami Mohammad Rezaei
		3	NILE RIVERFRONT REGENERATION PROJECTS FOR CAIRO HISTORIC CORE DISTRICTS	Dr. Ahmed El-Sayed Fatima Salem Omar Khalil Nadia Gamal
		4	CLIMATE-ADAPTIVE ARCHITECTURE FOR ALEXANDRIA COASTAL FLOOD VULNERABILITY	Prof. Dr. Karim Abdelaziz Sara Mahmoud Tariq El-Badry
		5	PASARGADAE ARCHAEOLOGICAL SITE CONSERVATION THROUGH LANDSCAPE INTEGRATION	Assoc. Prof. Dr. Mina Azizi Bahram Hosseini Neda Rahmani
		6	PERSIAN GARDEN PRINCIPLES APPLICATION IN TEHRAN PUBLIC PARK REVITALIZATION	Dr. Farhad Jalali Zahra Mahmoudi
		7	POST-INDUSTRIAL URBAN REGENERATION IN SUMGAIT CHEMICAL PLANT DISTRICTS	Prof. Dr. Elnur Hasanov Dr. Aysel Gurbanova Farid Mammadov Nigar Ibrahimova
		8	SEAFRONT PUBLIC SPACE DEVELOPMENT FOR BAKU CASPIAN BOULEVARD EXPANSION	Assoc. Prof. Dr. Leyla Abbasova Kamran Nuriyev Elvin Karimova
		9	CLIMATE-RESPONSIVE MASTER PLANNING FOR LENKORAN WETLAND ECOSYSTEMS	Dr. Sevinc Rahimova Victor Huseynov Maria Popescu

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Assoc. Prof. Dr. Lim Hui Min	1	ENZYMATIC DEGRADATION MECHANISMS OF PLASTIC POLYMERS BY JORDANIAN DESERT MICROBIAL CONSORTIA	Prof. Dr. Omar Al-Sheikh Dr. Lina Haddad Ahmad Khoury Sara Nassar
		2	BIOCHEMICAL PATHWAYS OF ANTIOXIDANT SYNTHESIS IN DEAD SEA HALOPHYTE PLANTS UNDER SALINITY STRESS	Assoc. Prof. Dr. Khaled Darwish Rania Abu-Ghazaleh Tariq Mahmoud
		3	CRISPR-CAS9 GENE EDITING FOR ENHANCED RICE BLAST RESISTANCE IN TROPICAL ASIAN VARIETIES	Dr. Wei Tan Assoc. Prof. Dr. Lim Hui Min Chen Wei Long Siti Nurhaliza
		4	SYNTHETIC BIOLOGY APPROACHES TO ENGINEER MICROBIAL BIOSENSORS FOR PATHOGEN DETECTION	Prof. Dr. Rajesh Kumar Dr. Priya Sharma Muhammad Faisal
		5	METABOLIC ENGINEERING OF OLIVE OIL BIOSYNTHESIS PATHWAYS IN TUNISIAN ARID LAND CULTIVARS	Assoc. Prof. Dr. Anis Ben Salem Lamia Trabelsi Dr. Hatem Jrad
		6	PHYTOREMEDIATION POTENTIAL OF TUNISIAN ENDOPHYTES FOR HEAVY METAL CONTAMINATED SOILS	Prof. Dr. Nadia Kefi Mohamed Gharsallah Imen Hmidi
		7	MICROBIAL ENZYME DISCOVERY FOR CELLULOSIC BIOMASS HYDROLYSIS IN KAZAKH STEPPE ECOSYSTEMS	Dr. Aigerim Tolegenova Yerlan Bekbolatov Assoc. Prof. Dr. Dina Sarsenbayeva
		8	GENOMIC ANALYSIS OF EXTREMOPHILE ALGAE FROM ARAL SEA FOR BIOFUEL PRODUCTION	Prof. Dr. Ruslan Abayev Aidana Kurmangaliyeva Nursultan Nurtazin

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Assoc. Prof. Dr. Tesfaye Gebremariam	1	HIGH-POWER EFFICIENT DC-DC CONVERTERS FOR NEXT-GENERATION SATELLITE COMMUNICATION MODULES	Prof. Dr. Souleymane Diallo Dr. Mariam El Hacen Aicha Mint Mohamed
		2	FAULT-TOLERANT CONTROL ARCHITECTURES FOR INDUSTRIAL ROBOTIC ACTUATORS USING WIRELESS SENSOR FEEDBACK	Assoc. Prof. Dr. El Mokhtar Ould Ahmed Dr. Fatimetou Ould Sidi Mohamed Salem Ould Brahim
		3	RECONFIGURABLE ANTENNA SYSTEMS FOR 5G-ADVANCED AND BEYOND-5G MOBILE NETWORKS	Dr. Netsanet Hailu Selamawit Kassa Prof. Dr. Worku Ayalew Dr. Hirut Bekele Mekdes Tadesse
		4	ENERGY-AWARE SIGNAL PROCESSING METHODS FOR LOW-POWER IOT EDGE DEVICES IN SMART CITIES	Assoc. Prof. Dr. Tesfaye Gebremariam
		5	EMBEDDED MACHINE LEARNING CIRCUITS FOR REAL-TIME HEALTH MONITORING WEARABLES	Assis. Prof. Dr. Dwi Prasetyo Dr. Rani Widya Sari Naufal Alamsyah
		6	DIGITAL POWER MANAGEMENT STRATEGIES FOR HIGH-EFFICIENCY SOLAR INVERTER SYSTEMS	Dr. Putri Handayani Dr. Muhammad Rizky Pratama Ayu Lestari
		7	ARTIFICIAL INTELLIGENCE-ENABLED DEFECT DETECTION IN SEMICONDUCTOR MANUFACTURING LINES	Prof. Dr. Imran Qureshi Dr. Hina Malik Ahsan Khan
		8	SECURE COMMUNICATION PROTOCOLS FOR MILITARY-GRADE IOT SENSOR NETWORKS	Dr. Farhan Abbas Maryam Javed

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Nikola Trajkovski Assoc. Prof. Dr. Marija Spasova	1	VETERINARY PUBLIC HEALTH STRATEGIES FOR CONTROLLING ZONOTIC RISK IN MARINE FOOD SUPPLY CHAINS	Prof. Dr. Nadia El-Mansouri Dr. Youssef Benali Salma Ait Ouarab Dr. Imane Zahir
		2	SUSTAINABILITY AND ANTIBIOTIC RESISTANCE MONITORING IN AQUACULTURE SYSTEMS OF NORTH AFRICAN COASTAL REGIONS	Assoc. Prof. Dr. Rachid El-Khattabi Prof. Dr. Lina Bouzid Dr. Samir Hariri
		3	CLINICAL PARASITOLOGY AND DIAGNOSTIC CHALLENGES IN FISH AND SHELLFISH HEALTH MANAGEMENT	Prof. Dr. Elena Petrovska Assoc. Prof. Dr. Martin Stojanov Dr. Ana Kostic Biljana Ristova
		4	MOLECULAR SURVEILLANCE OF BACTERIAL PATHOGENS IN MARINE ANIMALS AND SEAFOOD PRODUCTION SYSTEMS	Dr. Nikola Trajkovski Assoc. Prof. Dr. Marija Spasova
		5	NUTRITIONAL QUALITY, FOOD SAFETY, AND WELFARE INDICATORS IN MALAYSIAN MARINE LIVESTOCK PRODUCTION	Prof. Dr. Aisha Rahman Assoc. Prof. Dr. Farid Ismail Dr. Nurul Syafiqah Hassan Siti Aminah Abdullah Dr. Haziq Zainal
		6	INNOVATIVE DIAGNOSTIC TOOLS FOR VIRAL DISEASE CONTROL IN TROPICAL AQUATIC ANIMAL HEALTH	Prof. Dr. Chong Wei Ling Dr. Kamaluddin Ibrahim Assoc. Prof. Dr. Nur Faezah Roslan
		7	EPIDEMIOLOGY OF SEAFOOD-BORNE DISEASES AND VETERINARY INTERVENTIONS IN SOUTH ASIAN MARKETS	Prof. Dr. Saeed Ahmad Khan Dr. Amina Riaz Assoc. Prof. Dr. Usman Tariq Hira Javed
		8	ONE HEALTH APPROACHES FOR IMPROVING MARINE ANIMAL BIOSECURITY AND SEAFOOD TRACEABILITY	Prof. Dr. Muhammad Asif Malik Dr. Sana Gul Assoc. Prof. Dr. Faizan Qureshi Dr. Naila Shahid

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba	1	EVALUATION OF URBAN LAND DEVELOPMENT DIRECTION IN KABUL CITY, AFGHANISTAN	Ahmad Sharif Ahmadi Yoshitaka Kajita
		2	INFLUENCE OF PLACE IDENTITY ON WALKABILITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TWO MIXED USED STREETS CHAHARBAGH ST. ISFAHAN, IRAN AND DEREBOYU ST. LEFKOSA, NORTH CYPRUS	Assis. Prof. Dr. R. Rafiemanzelat
		3	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	Assis. Prof. Dr. Beate Niemann, Fabian Pramel
		4	URBAN ECOLOGICAL INTERACTION: AIR, WATER, LIGHT AND NEW TRANSIT AT THE HUMAN SCALE OF BARCELONA'S SUPERILLES	Philip Speranza
		5	PERFORMANCE EVALUATION OF A 'PRIORITY-CONTROLLED' INTERSECTION CONVERTED TO SIGNAL-CONTROLLED INTERSECTION	Prof. Dr. Ezenwa Chinenye Amanamba
		6	DISCUSSION ABOUT FREQUENT ADJUSTMENT OF URBAN MASTER PLANNING IN CHINA: A CASE STUDY OF CHANGSHOU DISTRICT, CHONGQING CITY	Sun Ailu Zhao Wanmin
		7	HYBRID LIVING: EMERGING OUT OF THE CRISES AND DIVISIONS	Yiorgos Hadjichristou
		8	CORPORATE GOVERNANCE STRUCTURES AND OVERLAPPING DIRECTORATES IN THE CZECH REPUBLIC	Assis. Prof. Dr. Ondşej Nowak
		9		

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma	1	SHED SNAKE SKINS: A NATURAL RESOURCE FOR BIOMIMETIC MEMBRANES – ADVANCING PERMEATION STUDIES AND DRUG DELIVERY APPLICATIONS	Emma Grigoryan, Ashot Khachatryan, Karapet Flora Avjyan Savchenko,
		2	PRECISION DRUG DELIVERY OF GLIBENCLAMIDE: EXPLORING THE IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE CONCENTRATION ON RELEASE PROFILES AND KINETICS	Dr. Stepan Arakelova, Assis. Prof. Dr. Lilia Arsenyan
		3	INVESTIGATING THE EFFECTS OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG PROPERTIES AND ITS IMPLICATIONS FOR PET IMAGING APPLICATIONS	Dr. Sunil Kamboj, Dr. Vipin Saini, Lecture GauravBala,
		4	ENDOPHYTES AS A NEW SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS: ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES	Assoc. Prof. Dr. Suman Sharma
		5	FROM CONCEPT TO REALITY: THE DESIGN AND DEVELOPMENT OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON MOLDING	Dr. Bedi Neayti Singh Phd. Candidate Balvinder Thakur,
		6	THE ROLE OF EXERCISE IN IMPROVING SEXUAL PERFORMANCE AND SEMEN QUALITY OF SAHIWAL BULLS: A PRACTICAL GUIDE FOR BREEDERS	Assis. Prof. Dr. Rathapon Dr.Sorrachaitawatwong, Nardauma Pouthai
		7	INVESTIGATING THE IMPACT OF DIETARY HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS CHARACTERISTICS, IMMUNE RESPONSE, AND ANTIOXIDANT STATUS OF BROILER CHICKENS	Sirijit Tipchuwong, Chayanid Asasutjarit

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Dr. Suresh Chandrasekhar	1	APPLICATION OF AUTOMORPHISM GROUPS IN GRAPH THEORY AND THEIR IMPLICATIONS FOR NETWORK STRUCTURES	Assis. Prof. Dr. Aram Karapetyan
		2	RECENT ADVANCES IN PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS: ANALYSIS AND COMPUTATION	Dr. Narine Melikyan
		3	ASYMPTOTIC ANALYSIS OF NONLINEAR DYNAMICAL SYSTEMS IN PHYSICAL MODELLING	Dr. Lilit Harutyunyan Prof. Dr. Vahan Manukyan
		4	RECENT METHODS IN ALGEBRAIC NUMBER THEORY: APPLICATIONS TO CRYPTOGRAPHY	Prof. Dr. Priya Deshpande Dr. Nikhil Raman Prof. Dr. Anjali R. Mehta
		5	ADVANCES IN MACHINE LEARNING APPROACHES FOR MATHEMATICAL OPTIMIZATION	Dr. Suresh Chandrasekhar
		6	MODELING SPATIOTEMPORAL PHENOMENA WITH PARTIAL DIFFERENTIAL EQUATIONS IN ENVIRONMENTAL SCIENCES	Prof. Dr. Avinash Kumar Dr. Sneha Patil Assis. Prof. Dr. Kartik Sharma Dr. Deepak Joshi
		7	STABILITY AND SPECTRAL ANALYSIS OF NONLINEAR OPERATORS IN FUNCTION SPACES	Dr. Aisha Al-Harthy Assis. Prof. Dr. Ahmed Salim
		8	FUZZY LOGIC SYSTEMS AND THEIR APPLICATION IN UNCERTAIN REAL-WORLD DATA MODELLING	Assoc. Prof. Dr. Waleed Al-Lamki Dr. Sara Al-Rawahi
		9	SYMMETRY ANALYSIS IN SOLVING COMPLEX SYSTEMS OF NONLINEAR DIFFERENTIAL EQUATIONS	Dr. Saud Al-Busaidi Assis. Prof. Dr. Maha Al-Kharusi

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Prof. Dr. Arman Hakobyan Assis. Prof. Dr. Lilit Grigoryan	1	INNOVATIVE STRATEGIES IN THE SEISMIC DESIGN OF URBAN INFRASTRUCTURE IN YEREVAN	Prof. Dr. Arman Hakobyan Assis. Prof. Dr. Lilit Grigoryan
		2	DEVELOPMENT OF ECO-FRIENDLY CONCRETE COMPOSITES WITH LOCALLY SOURCED MATERIALS	Prof. Dr. Arman Hakobyan Dr. Ani Babayan Prof. Dr. Gevorg Arakelyan Assis. Prof. Dr. Sargis Hunanyan
		3	INTELLIGENT FLOOD MANAGEMENT SYSTEMS FOR URBAN CENTERS IN LAHORE	Prof. Dr. Ahmad Ali Assis. Prof. Dr. Maryam Raza Muhammad Ayub
		4	ADVANCED OPTIMIZATION OF WIND ENERGY INFRASTRUCTURE IN COASTAL PAKISTAN	Dr. Samina Hassan Prof. Dr. Tariq Mahmood Assis. Prof. Dr. Waleed Akhtar
		5	APPLICATION OF NANOMATERIALS IN WATER PURIFICATION SYSTEMS FOR KARACHI	Dr. Hina Qureshi Prof. Dr. Faisal Ahmed Assis. Prof. Dr. Usman Khan
		6	SUSTAINABLE DESIGN OF EMBANKMENT DAMS UNDER ARID CLIMATE CONDITIONS	Dr. Salim Al-Harthi Prof. Dr. Fahad Al-Shidhani
		7	PERFORMANCE EVALUATION OF SMART TRAFFIC MANAGEMENT TECHNOLOGIES IN MUSCAT	Assis. Prof. Dr. Aisha Al-Balushi Dr. Sami Alkindi
		8	DEVELOPING SOLAR-POWERED MICROGRID SOLUTIONS FOR REMOTE COMMUNITIES IN OMAN	Prof. Dr. Hamood Al-Rawahi Dr. Nasser Al-Saadi
		9	MODELING OF EARTHQUAKE-RESISTANT HOUSING FOR TROPICAL CLIMATE ZONES IN JAKARTA	Prof. Dr. Budi Santosa Assis. Prof. Dr. Sinta Wijaya Dr. Arief Prabowo Prof. Dr. Iwan Kurniawan

FAR EAST ASIA 6th INTERNATIONAL CONGRESS ON APPLIED SCIENCES April 17 – 22, 2026 TOKYO Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224 17 Nisan / April 17, 2026 / 12:30 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	Prof. Dr. Timur Zharkenov	1	APPLICATION OF FLEXIBLE ELECTRONICS FOR WEARABLE HEALTH MONITORING SYSTEMS	Nurlan Sarsembayev Dr. Akmaral Yessimova
		2	DESIGN AND PERFORMANCE ANALYSIS OF ENERGY-EFFICIENT INTERNET OF THINGS (IOT) SENSOR NODES FOR SMART AGRICULTURE	Prof. Dr. Timur Zharkenov
		3	DEVELOPMENT OF LOW-POWER VLSI ARCHITECTURES FOR AI-ENABLED EDGE COMPUTING DEVICES	Dr. Saifur Rahman Assoc. Prof. Dr. Farhana Parvin Md. Moniruzzaman
		4	INTELLIGENT SMART GRID CONTROL USING DEEP LEARNING ALGORITHMS FOR POWER DISTRIBUTION OPTIMIZATION	Prof. Dr. Nasima Akter Assis. Prof. Dr. Tarik Hasan
		5	RECONFIGURABLE ANTENNA DESIGN FOR MILLIMETER WAVE 5G COMMUNICATION APPLICATIONS	Assoc. Prof. Dr. Alvin Lim Kai Yee Tan Rachel Liew
		6	SILICON PHOTONICS INTEGRATED CIRCUITS FOR ULTRA-FAST OPTICAL TELECOM NETWORKS	Dr. Wei Ming Tan Prof. Dr. Siang Hwa Tan
		7	DEVELOPMENT OF GRAPHENE-BASED NANOELECTRONIC DEVICES FOR NEXT-GENERATION SENSORS	Dr. Rania Bouzid Prof. Dr. Mourad Benamara Assoc. Prof. Dr. Samir Bensaid Farida Lazreg Dr. Ahmed Yacine

Contents

MICRO-NARRATIVES OF CONFLICT THROUGH FOLKLORE IN JAUNSAAR-BAWAR REGION OF UTTARAKHAND	1
HƏRBİ TERMİNLƏRİN İNKİŞAF TARİXİ	2
TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÜÇ BOYNUZLU BAŞLIK: SEMBOLİZM, STATÜ VE İNANÇ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	13
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN GELENEKSEL KADIN VE ERKEK BAŞLIKLARINA TARİHSEL BAKIŞ	24
FRANZ KAFKA’NIN ROMANLARINDA FARKLI OTORİTE BİÇİMLERİ	42
İMAM MATÜRİDİ’YE GÖRE HAC VE ORUÇ İBADETİNİN HİKMETLERİ	59
İLİSU BARAJINA GÖMÜLEN KÜLTÜREL MİRAS: BATMAN HASANKEYF ÖRNEĞİ	60
FAİL VE NAİBU’L-FAİLİN DİL BİLGİSEL İŞLEVİ VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ İLE TÜRKÇEDEKİ KARŞILIĞI.....	75
MUHAMMED B. KÂSİM EL-GAZZÎ VE İLMÎ MİRASI	87
MAHFUZAT-I EDEBİ ADLI ESERDE EDEBÎ MUHİT	99
İSLAM EDEBİYATINDA PEYGAMBER KISSALARININ KULLANIMI VE ANLATI GELENEĞİ	107
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ DENETİM OLGUNLUĞU: BIST30 ŞİRKETLERİ ÜZERİNE İNCELEME	114
ÇALIŞMAYA TUTKUNLUĞUN GÖREV PERFORMANSINA ETKİSİNDE ÇALIŞAN MUTLULUĞUNUN ARACI ROLÜ	124
DİJİTAL DÖNÜŞÜM, YENİLİKÇİLİK VE FİRMA PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ	139
REDDİT VERİLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE’YE YÖNELİK ALGININ ÇOK KATMANLI ANALİZİ: DENEYİM, ÇELİŞKİ VE DUYGU DİNAMİKLERİ	151
2021 YILINDA TÜRKİYE’DE HALKA ARZ PERFORMANSI VE RİSK DİNAMİKLERİ	152
KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSININ CRITIC TABANLI PES YÖNTEMİYLE ANALİZİ.....	153
MİKROFİNANS KURULUŞLARININ FİNANSAL PERFORMANSI : FAS ÖRNEĞİ.....	161
GREEN MONETARY POLICY AND CLIMATE-RELATED FINANCIAL RISKS: A THEORETICAL FRAMEWORK FOR TÜRKİYE IN THE RUN-UP TO COP31.....	168
21. YÜZYILDA HEGEMONYA VEYA BÜYÜK GÜÇ REKABETİNDE UÇAK GEMİLERİNİN ÖNEMİ.....	184
ZENGİZUR KORİDORU’NUN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ: HAZAR–AKDENİZ ULAŞIM ENTEGRASYONU VE BÖLGESEL BÜYÜME DİNAMİKLERİ	195
OECD ÜLKELERİNDE İŞSİZLİĞİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: PANEL VERİ BULGULARI	212
FİNANSAL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ (2001–2023).....	227
TÜRKİYE’DE SAĞLIK EKONOMİSİ VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	245
TÜRKİYE’DE KÜLTÜR EKONOMİSİ VE KÜLTÜREL İSTİHDAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	255
ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	265
BEFORE and AFTER MARSHALL: WHAT CHANGED in ECONOMICS?	292

TÜRK REKABET HUKUKUNDA <i>GATEKEEPER</i> BENZERİ MÜDAHALELER: REKABET KURUMU KARARLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	300
İNŞACI PERSPEKTİFTEN GÜVENLİKLEŞTİRİLMİŞ KİMLİKLER; BATI TRAKYA TÜRKLERİ VE TÜRKİYE’DEKİ RUM ORTODOKS AZINLIKLAR KARŞILAŞTIRMASI	301
KARİYER MERKEZLERİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ KARİYER PLANLAMA KATKISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	318
LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKA DESTEKLİ TEKNOLOJİ KULLANIMININ KARİYER BAŞARISINA KATKISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	334
ADIM ADIM MANZARAM	337
HAYVAN SESLERİ ŞEHİRİ	340
AYDINLATICI PROGRAM DEĞERLENDİRME MODELİNE YER VEREN ÇALIŞMALARIN META DEĞERLENDİRMESİ	343
EĞİTİMDE SOSYAL ADALET: TEK BOYUTLU YAKLAŞIMLARDAN ÇOK BOYUTLU YAKLAŞIMLARA.....	367
LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI.....	376
LİSE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI.....	390
TÜRKİYE VE İNGİLTERE’DE SOSYAL POLİTİKALARDA BAĞIMSIZ YAŞLI TEMSİLİ: BARINMA MODELLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ	405
TELEVİZYON DİZİLERİNDE TOPLUMSAL ROLLER VE ALGI YÖNETİMİ	421
MU HABİRLİK TEN İÇERİK ÜRETİCİLİĞİNE: DEĞİŞEN GAZETECİLİK PRATİKLERİ	438
MISCOMMUNICATION ON SOCIAL MEDIA: CAUSES, CONSEQUENCES AND SOCIAL EFFECTS	454
SOCIAL, PSYCHOLOGICAL AND ECONOMIC DIMENSIONS OF TECHNOLOGY ADDICTION: A LITERATURE-BASED ANALYSIS.....	461
HAKİKATİN ALGORİTMİK İNŞASI: MEDYA ETİĞİ VE DEZENFORMASYON ÜZERİNE BİR ANALİZ	469
TÜRKİYE’DE SANAL KUMAR BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ....	471
DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA SPOR PAZARLAMASI VE SPONSORLUK STRATEJİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ	473
LİDERLİK ve MOTİVASYON	483
NETFİLİX’İN SPOR YAYINCILIĞINA GİRİŞİ VE GELENEKSEL MEDYA İLE REKABETİ	490
TÜRKİYE’DE SPOR HUKUKUNUN GELİŞİMİ	500
SPOR ORGANİZASYONLARINDA ŞEFFAFLIK VE HESAP VEREBİLİRLİK.....	505
SPOR TURİZMİ.....	513
TÜRKLERDE SPOR.....	521
SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SESSİZ İSTİFA: NEDENLERİ, ETKİLERİ VE YÖNETİCİ STRATEJİLERİ.....	532
KRİZ DÖNEMLERİNDE LİDERLİK VE DUYGUSAL ZEKA	538
AFET SONRASI NORMALLEŞME POLİTİKALARI: TÜRKİYE VE JAPONYA ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR POLİTİKA ANALİZİ	544
AFET SONRASI YERİNDEN EDİLME VE DAMGALANMA: LİTERATÜR TEMELLİ ANALİTİK BİR İNCELEME	554
ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI	568

SOYADI ENDEKSİ: AKADEMİDE ‘ŞARTLI’ MERİTOKRASİ	577
DİJİTAL NİHİLİZM VE SEMBOLİK DİRENİŞ: TESTERE ETKİSİ ÜZERİNE PİLOT BİR ÇALIŞMA.....	583
ALGORİTMİK DÜNYA ATILIŞI VE PLATFORM EĞLENCESİNİN ALEGORİSİ: <i>THE RUNNING MAN</i> (2025) ÜZERİNDEN STREAMİNG KÜLTÜRÜNÜN ELEŞTİRİSİ	591
DİJİTAL NİHİLİZM VE SEMBOLİK DİRENİŞ: TESTERE ETKİSİ ÜZERİNE PİLOT BİR ÇALIŞMA.....	599
YOGA VE MEDİTASYON: BEDEN, ZİHİN VE RUHUN DENGESİ.....	607
ANTİK MEZOPOTAMYA’DA İLAHİ KOŞU METAFORU: BALAĞ METİNLERİ BAĞLAMINDA SPOR VE TANRISALLIK	611
LİSANSLI SPORCULARIN SPORTİF ÖZ YETERLİLİK VE UMUTSUZLUK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	614
SBF ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI	623
SANAT ÜRETİMİNDE BİR MECENAT MODELİ OLARAK ULUSLARARASI ARNICA SANAT ÇALIŞTAYI.....	630
GELENEKSEL ÖZBEK KIYAFETLERİNDE DESEN TASARIMLARI.....	632
TÜRKMEN VE İRAN HALILARINDA KADIN EMEĞİ, KÜLTÜREL ANLATI VE GÖRSEL KİMLİK ÜZERİNE BİR İNCELEME	644
TEKSTİL ATIKLARI ÜZERİNDEN TOPLUMSAL KATILIM TEMELLİ SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA TASARIM YAKLAŞIMLARI	660
FAKRİN MADDİ SEMBOLÜ: TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE SERAMİK KEŞKÜL-Ü FUKARALAR	663
POPÜLER KÜLTÜRDE HAZ ODAKLI MEDYA PRATİĞİ OLARAK YOUTUBE ÖRNEĞİ.....	676
SHIITE ESCHATOLOGY AND CONTEMPORARY IRANIAN POLITICAL DISCOURSE IN POST-REVOLUTIONARY ERA.....	689
MYSTICAL INTERPRETATIONS OF SUFISM IN CLASSICAL PERSIAN POETRY TRADITIONS	690
COPTIC CHRISTIAN THEOLOGY AND IDENTITY PRESERVATION UNDER ISLAMIC GOVERNANCE IN EGYPT	691
EDUCATIONAL LEADERSHIP AND TEACHER DEVELOPMENT IN DIGITAL TRANSFORMATION ERA	692
INCLUSIVE CLASSROOM PRACTICES AND STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION SETTINGS	693
ASSESSMENT REFORM AND COMPETENCY-BASED LEARNING IN ROMANIAN SECONDARY EDUCATION	694
DIGITAL PEDAGOGY AND CURRICULUM INNOVATION IN ROMANIAN UNIVERSITIES	696
ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS AND ACADEMIC INTEGRITY IN INDIAN HIGHER EDUCATION	698
PROJECT-BASED LEARNING AND STUDENT MOTIVATION IN INDIA’S RURAL SCHOOLS.....	699
EDUCATIONAL REFORM AND QUALITY ASSURANCE IN KAZAKHSTANI TEACHER TRAINING SYSTEMS .	701
MULTILINGUAL EDUCATION AND LEARNING OUTCOMES IN KAZAKHSTAN	703
EMACROECONOMIC RESILIENCE AND INFLATION MANAGEMENT IN POST-PANDEMIC TAIWAN	705
DIGITAL TRANSFORMATION, TRADE ADAPTATION, AND SMALL BUSINESS SURVIVAL IN TAIWAN’S URBAN ECONOMY	706

PUBLIC DEBT SUSTAINABILITY AND FISCAL REFORM PATHWAYS IN NORTH MACEDONIA.....	707
LABOR MARKET FLEXIBILITY, YOUTH EMPLOYMENT, AND REGIONAL GROWTH IN NORTH MACEDONIA	709
INCLUSIVE FINANCE, RURAL CREDIT ACCESS, AND ENTREPRENEURSHIP GROWTH IN INDIA.....	710
SUSTAINABLE INDUSTRIAL POLICY AND EXPORT COMPETITIVENESS IN INDIA’S EMERGING ECONOMY	711
THE TRANSFORMATION OF SAFAVID COURT POLITICS AND IMPERIAL IDEOLOGY IN EARLY MODERN IRAN	712
BORDERLAND DIPLOMACY AND THE RED SEA ROUTES IN OTTOMAN-EGYPTIAN RELATIONS, 1517–1805	713
URBAN MEMORY, NATIONALISM, AND ARCHAEOLOGICAL PRACTICE IN MODERN EGYPTIAN HISTORIOGRAPHY	714
THE POLITICAL ECONOMY OF THE NILE VALLEY: TAXATION, LAND, AND POWER IN OTTOMAN EGYPT.....	715
CHRONICLES OF KINGDOMS: ORAL TRADITION AND STATE FORMATION IN ETHIOPIAN HISTORICAL NARRATIVES	716
MONASTIC NETWORKS, TRADE CORRIDORS, AND RELIGIOUS AUTHORITY IN ETHIOPIAN HIGH-PLATEAU HISTORY	717
COASTAL SULTANATES, SWAHILI CHRONICLES, AND INDIAN OCEAN CONNECTIVITY IN TANZANIAN HISTORY	718
COLONIAL ENCOUNTERS, RESISTANCE, AND STATE FORMATION IN TANZANIA’S MODERN HISTORICAL MEMORY.....	719
THE ROLE OF EARLY ATTACHMENT PATTERNS IN SHAPING ADOLESCENT EMOTIONAL REGULATION AND INTERPERSONAL TRUST	720
COGNITIVE FLEXIBILITY, ACADEMIC STRESS, AND COPING STRATEGIES AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING TRANSITIONAL PERIODS.....	721
EMOTION PROCESSING, SOCIAL SUPPORT, AND RESILIENCE TRAJECTORIES IN POST-CONFLICT YOUTH POPULATIONS	722
MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS AND THEIR IMPACT ON ACADEMIC PROCRASTINATION AND SELF-REGULATION.....	723
TRAUMA, IDENTITY FORMATION, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MIGRANT ADOLESCENTS...	724
SOCIAL COMPARISON, SELF-ESTEEM, AND DIGITAL WELL-BEING IN CONTEMPORARY ADOLESCENTS	726
EXECUTIVE FUNCTIONS, DECISION-MAKING, AND IMPULSE CONTROL IN EARLY ADULthood	727
PSYCHOLOGICAL CAPITAL, HOPE, AND WORKPLACE ADAPTATION AMONG YOUNG ADULT EMPLOYEES	728
DIGITAL TRANSFORMATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES.....	729
SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND RESILIENCE STRATEGIES IN GLOBAL BUSINESS ENVIRONMENTS	730

DIGITAL ENTREPRENEURSHIP, INNOVATION ECOSYSTEMS, AND MARKET ADAPTATION IN EMERGING ECONOMIES	731
CORPORATE GOVERNANCE PRACTICES AND FINANCIAL PERFORMANCE IN FAMILY-OWNED BUSINESSES	732
CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT AND BRAND LOYALTY IN THE DIGITAL RETAIL SECTOR	733
STRATEGIC LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL RESILIENCE, AND POST-CRISIS BUSINESS RECOVERY MODELS	734
SUSTAINABILITY REPORTING, ESG DISCLOSURE, AND LONG-TERM VALUE CREATION IN CORPORATE SECTORS.....	735
THE ROLE OF EARLY ATTACHMENT PATTERNS IN SHAPING ADOLESCENT EMOTIONAL REGULATION AND INTERPERSONAL TRUST	736
COGNITIVE FLEXIBILITY, ACADEMIC STRESS, AND COPING STRATEGIES AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING TRANSITIONAL PERIODS.....	737
EMOTION PROCESSING, SOCIAL SUPPORT, AND RESILIENCE TRAJECTORIES IN POST-CONFLICT YOUTH POPULATIONS	738
MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS AND THEIR IMPACT ON ACADEMIC PROCRASTINATION AND SELF-REGULATION.....	739
TRAUMA, IDENTITY FORMATION, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MIGRANT ADOLESCENTS...	740
SOCIAL COMPARISON, SELF-ESTEEM, AND DIGITAL WELL-BEING IN CONTEMPORARY ADOLESCENTS	741
EXECUTIVE FUNCTIONS, DECISION-MAKING, AND IMPULSE CONTROL IN EARLY ADULthood	742
PSYCHOLOGICAL CAPITAL, HOPE, AND WORKPLACE ADAPTATION AMONG YOUNG ADULT EMPLOYEES	743
THE TRANSFORMATION OF NARRATIVE VOICE AND POETIC IDENTITY IN MODERN MOROCCAN LITERARY PROSE.....	744
INTERTEXTUAL MEMORY, CULTURAL HYBRIDITY, AND GENDER REPRESENTATION IN CONTEMPORARY MAGHREBI FICTION	745
THE AESTHETICS OF DISPLACEMENT AND MULTILINGUAL NARRATION IN MODERN MOLDOVAN SHORT STORY TRADITIONS	746
POST-SOVIET IDENTITY, ORAL HERITAGE, AND SYMBOLIC SPACE IN CONTEMPORARY MOLDOVAN POETRY	747
THE POETICS OF RESILIENCE AND MEMORY FRAGMENTS IN ETHIOPIAN ANGLOPHONE NOVELS.....	748
COLONIAL ECHOES, LINGUISTIC RESISTANCE, AND INTERCULTURAL NARRATIVE STRATEGIES IN ETHIOPIAN LITERARY TEXTS.....	749
REINTERPRETING NATIONAL IDENTITY THROUGH CONTEMPORARY AZERBAIJANI LITERARY CRITICISM	750
THE ROLE OF MYTH, MODERNITY, AND MEMORY IN POST-CLASSICAL AZERBAIJANI POETRY	751
DIGLOSSIA, TRANSLATION, AND THE EVOLUTION OF THE MODERN AZERBAIJANI NOVEL	752
MIGRATION AND SOCIAL INEQUALITY IN CONTEMPORARY SPANISH URBAN SOCIOLOGY	753
RURAL-URBAN MOBILITY, LABOR PRECARIty, AND GENDERED MIGRATION PATTERNS IN SPAIN	754

TRANSNATIONAL MIGRATION, FAMILY DISRUPTION, AND SOCIAL RESILIENCE IN POST-SOVIET MOLDOVA.....	755
MIGRATION ASPIRATIONS, REMITTANCES, AND COMMUNITY TRANSFORMATION IN MOLDOVAN SOCIETY.....	756
FORCED DISPLACEMENT, URBAN SURVIVAL, AND YOUTH VULNERABILITY IN MALIAN SOCIOLOGICAL CONTEXTS	757
CLIMATE-DRIVEN MIGRATION, SOCIAL FRAGMENTATION, AND INFORMAL ECONOMIES IN MALI.....	758
MIGRATION GOVERNANCE, MULTICULTURAL INTEGRATION, AND SOCIAL COHESION IN MALAYSIAN CITIES	759
LABOR MIGRATION, URBAN PERIPHERIES, AND IDENTITY NEGOTIATION AMONG MIGRANT COMMUNITIES IN MALAYSIA	760
TRADITIONAL SYMBOLISM AND URBAN MURAL PRACTICES IN MODERN MAURITANIAN ART SCENES	761
INTERSECTIONS OF RELIGIOUS ICONOGRAPHY AND CONTEMPORARY ETHIOPIAN PAINTING PRACTICES	762
THE ROLE OF TEXTILE MOTIFS IN ETHIOPIAN CONTEMPORARY SCULPTURE AND VISUAL NARRATIVES	763
DIGITAL INSTALLATION ART AND ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS IN INDONESIAN YOUNG ARTISTS	764
THE REVIVAL OF INDIGENOUS ORNAMENTS IN CONTEMPORARY INDONESIAN CERAMIC ART	765
REPRESENTATIONS OF MIGRATION, MEMORY, AND RESILIENCE IN CONTEMPORARY PAKISTANI PAINTING	766
PUBLIC ART, GENDER, AND COMMUNITY NARRATIVES IN PAKISTANI URBAN SPACES	767
SOCIOLOGICAL TRANSFORMATIONS IN URBAN MOROCCAN SOCIETY: IDENTITY, MIGRATION, AND MODERNITY	768
CULTURAL DYNAMICS AND SOCIAL STRATIFICATION IN CONTEMPORARY MOROCCO	769
SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE CAUCASUS REGION: IDENTITY, CONFLICT, AND COEXISTENCE	770
SOCIAL STRUCTURES, FAMILY VALUES, AND GLOBALIZATION IN AZERBAIJAN	771
TRADITION AND MODERNIZATION IN AZERBAIJANI SOCIETY: A SOCIOLOGICAL OVERVIEW	772
EDUCATION, INEQUALITY, AND YOUTH IDENTITY IN GREECE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE	773
SOCIAL CHANGE AND ECONOMIC CRISIS: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF MODERN GREEK SOCIETY .	774
THE ETHICS OF COMMUNITY, BELONGING, AND SOCIAL HARMONY IN MALAYSIAN PHILOSOPHICAL DEBATES.....	775
EXISTENTIAL FREEDOM, PERSONAL IDENTITY, AND THE SEARCH FOR MEANING IN MODERN EDUCATIONAL DISCOURSE.....	777

MICRO-NARRATIVES OF CONFLICT THROUGH FOLKLORE IN JAUN SAR- BAWAR REGION OF UTTARAKHAND

Akshita Chaudhary

Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University, Uttarakhand, India.

Email Id: akshitachaudhary2020@gmail.com

ORCID - [0009 0009 4582 2845](https://orcid.org/0009-0009-4582-2845)

Dr. Shweta Verma

Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University, Uttarakhand, India.

Email Id: meshweta17@gmail.com

ORCID - 0000-0003-3636-655X

Dr. Nagendra S. Rawat

Hemvati Nandan Bahuguna Garhwal University, Uttarakhand, India.

Email Id : nagendra.rawat957@gmail.com

ORCID - 0000 0001 7833 0382

Abstract

The Jaunsar-Bawar region in Uttarakhand, India, is recognized for its distinct cultural identity and underlying tensions and rivalries. Scholars have conducted extensive research on the culture, social structure, and economy of this central Himalayan region. Yet the question of micro narratives of conflict through folklore has not been lit enough. Conflict is not always direct or violent. Instead, it appears in various cultural forms, such as festive interactions and in symbolic displays of the region's warrior culture. The idea of this paper is to study the transformation of conflicts into symbolic and performative practices. During festive gatherings, practices such as deity-centered rituals and public participation express the underlying rivalries and negotiated social relationships. In this way, festivals in this region have not only become religious or celebratory events, but also cultural arenas in which conflict is reflected and retained. Events such as *Bissu*¹ and *Gagli Yudh*² are such examples. The study uses an ethnographic approach to understand the history of concepts such as ritualization, performative conflict, and how both can maintain community order and reveal underlying tensions. The region's folklore is a medium of celebration but also reflects significant social tension and conflict. In the Jaunsar-Bawar, folk traditions celebrate community cohesion while simultaneously offering symbolic and performative spaces to express tensions related to prestige, hierarchy, ritual precedence, local authority, honor, and collective identity.

Keywords - Jaunsar-Bawar, Symbolic Conflict, Himalayan Culture, Folklore, Rituals.

¹ A festival portraying staged combat using traditional festivals.

² An event where mock combat is practiced.

HƏRBİ TERMİNLƏRİN İNKİŞAF TARİXİ

Həcər Hüseynova
Filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, MMU
hacerhuseynova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

Xülasə

“Hərbi terminlərin inkişaf tarixi” hərbi fəaliyyətin və müharibə sənətinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Qədim dövrlərdə insanlar arasında baş verən münaqişələr nəticəsində müxtəlif silahlar, döyüş üsulları və hərbi təşkilatlar yaranmışdır. Bu proseslə birlikdə həmin sahələri ifadə edən xüsusi terminlər formalaşmağa başlamışdır. İlk hərbi terminlər əsasən sadə və praktik xarakter daşıyırdı və silahların, döyüş formalarının və hərbi vəzifələrin adlandırılması ilə bağlı idi.

Orta əsrlərdə dövlətlərin və orduların daha təşkilatlanmış formaya keçməsi ilə hərbi terminologiya da zənginləşdi. Bu dövrdə qalalar, müdafiə sistemləri, süvari və piyada qoşunları ilə bağlı terminlər geniş istifadə olunmağa başladı. Eyni zamanda müxtəlif xalqlar arasında əlaqələrin artması nəticəsində bir çox hərbi terminlər bir dildən digərinə keçdi.

Yeni dövrdə, xüsusilə sənaye inqilabından sonra hərbi texnikanın inkişafı terminologiyaya böyük təsir göstərdi. Topçuluq, dəniz donanması və daha sonra aviasiya ilə bağlı yeni anlayışlar yarandı. XX əsrdə isə tanklar, raketlər, nüvə silahları və elektron müharibə kimi anlayışların meydana çıxması hərbi terminlərin sayını daha da artırdı.

Müasir dövrdə hərbi terminologiya yalnız döyüş sahəsi ilə məhdudlaşmır. Kiber təhlükəsizlik, pilotsuz uçuş aparatları və informasiya müharibəsi kimi sahələr də yeni terminlərin yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, hərbi terminlərin inkişaf tarixi cəmiyyətin, texnologiyanın və hərbi strategiyanın dəyişməsi ilə paralel şəkildə formalaşmış və daim yenilənən bir prosesdir.

Açar sözlər: hərbi terminologiya, ordu, müharibə, hərbi strategiya, silahlar, texnologiya, tarix.

The history of the development of military terms

Prof.Hajar Hüseynova
ASPU, NMU
hacerhuseynova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

Summary

In the article is closely connected with the evolution of warfare and military organization. In ancient times, conflicts between tribes and early states led to the creation of various weapons, combat methods, and military structures. Along with these developments, specific terms began to appear to describe military activities. The earliest military terms were simple and practical, mainly referring to weapons, battle formations, and military ranks.

During the Middle Ages, the formation of stronger states and organized armies contributed to the expansion of military terminology. Terms related to fortifications, defensive

systems, cavalry, and infantry became widely used. At the same time, cultural and political contacts between different nations led to the borrowing and exchange of military vocabulary among languages.

In the modern era, especially after the Industrial Revolution, technological progress had a major influence on military terminology. New concepts emerged in artillery, naval warfare, and later in aviation. In the twentieth century, the development of tanks, missiles, nuclear weapons, and electronic warfare significantly expanded the military lexicon.

In the contemporary world, military terminology is no longer limited to the battlefield. Fields such as cybersecurity, unmanned aerial vehicles, and information warfare continue to introduce new concepts and terms. Therefore, the development of military terminology reflects the continuous interaction between technology, society, and military strategy throughout history.

Keywords: military terminology, army, warfare, strategy, weapons, technology, history.

Giriş

Hərbi terminlər - hərbi sənətdə, strategiya və taktikanın icrasında, silah və avadanlığın təsvirində, qoşun növlərinin, rütbələrin, əməliyyat formalarının və idarəetmə mexanizmlərinin dəqiq ifadə olunması üçün yaradılmış xüsusi dil vahidləridir. Bu terminlər konkret anlayışları sistemli və normativ şəkildə ifadə edərək hərbi fəaliyyətin məntiqi strukturunu formalaşdırır. Hərbi sahədə ünsiyyətin operativliyi və dəqiqliyi birbaşa terminoloji sistemin sabitliyindən asılıdır.

Terminologiya anlayışı ümumən müəyyən bir elm və ya fəaliyyət sahəsinin anlayışlar sisteminin dil səviyyəsində təşkilini öyrənən elmi istiqamət kimi xarakterizə olunur. Termin anlayışın dil vasitəsilə ifadəsidir və elmi sistem daxilində müəyyən yerə malikdir. Bu baxımdan terminologiya yalnız sözlərin toplusu deyil, konseptual əlaqələr şəbəkəsidir. Hərbi terminologiya isə bu ümumi sistemin hərbi fəaliyyət və hərbi düşüncə sahəsinə aid xüsusi qatını təşkil edir [Qasımov: 1973] və özünəməxsus struktur, normativlik və funksionallıq xüsusiyyətlərinə malikdir.

Müstəqilliyimizin ilk illərində türk xalqlarının ümumi terminologiyası- nın yaradılması problemi kimi ortaya çıxmışdı. Çünki türk dillərində terminlər mənşəcə müxtəlif dilləri əhatə edirdi, bu da onların elmi üslubunda anlaşılmaqlıq yaradırdı. Məsələn, türk dilində əgər ərəb, fars, ingilis, fransız, yunan dillərinə aid sözlərdən termin kimi istifadə edirdilərsə, Azərbaycan dilində ərəb, fars terminləri ilə yanaşı, rus və rus dili vasitəsi ilə gələn terminlər işlədilir. Bu da konkret tarixi şəraitlə bağlı idi. Bununla da bir-birindən uzaq düşən türk xalqlarının yaxınlaşmasını təmin etmək məqsədi ilə ümumi terminlər yaradılması bir vəzifə kimi ortaya çıxmışdı. Türkcənin elmi qolu bu sahədə ilk addım kimi qəbul olunurdu. Bu məqsədlə 1993-cü ildə türk dövlət və cəmiyyətlərinin dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq qurultayı keçirilmiş və ümumi terminologiya məsələləri də müzakirə olunmuşdur. Belə bir tarixi şəraitdə təkcə hərbi terminlər deyil, ümumi türkoloji terminlərin işlənilməsi sahəsində belə tədqiqatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Hərbi terminologiyanın formalaşması tarixi baxımdan dövlətçilik ənənələrinin yaranması və müharibə institutunun təşəkkülü ilə paralel inkişaf etmişdir. Müharibə yalnız silahlı

toqquşma deyil, həm də təşkilatlanma, planlaşdırma və idarəetmə prosesidir. Bu proseslərin hər biri xüsusi anlayışların və onların dəqiq adlandırılmasının yaranmasını tələb etmişdir. Nəticədə hərbi terminologiya həm praktiki ehtiyacdən doğmuş, həm də nəzəri hərbi düşüncənin inkişafı ilə zənginləşmişdir.

Müasir dövrdə hərbi terminologiya yalnız milli çərçivədə deyil, beynəlxalq miqyasda da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma, hərbi koalisiyalar və çoxmillətli əməliyyatlar vahid terminoloji mühitin formalaşdırılmasını zəruri etmişdir. Terminlərin standartlaşdırılması və rəsmi sənədlərlə təsbiti əməliyyat effektivliyinin və qarşılıqlı anlaşmanın təmin olunmasına xidmət edir.

Eyni zamanda hərbi terminologiya dilçilik elminin xüsusi tədqiqat obyektidir. Onun semantik, struktur və funksional xüsusiyyətlərinin araşdırılması termin yaradıcılığı, standartlaşdırma və leksik sistemin inkişafı baxımından mühüm elmi nəticələr verir. Bu baxımdan “Hərbi terminlərin inkişaf tarixi” mövzusu həm linqvistik, həm də hərbi-nəzəri aspektdən aktualdır və kompleks yanaşma tələb edir.

2. Terminologiya və hərbi terminlərin müəyyənləşdirilməsi

Terminologiya dilçiliyin xüsusi sahəsi kimi müəyyən elm və ya fəaliyyət sahəsinə aid anlayışların adlandırılması, sistemləşdirilməsi və normalaşdırılması ilə məşğul olur. Termin ümumxalq leksikasından fərqli olaraq, dəqiq anlayışı ifadə edən, birmənalı və sistem daxilində müəyyən yerə malik olan dil vahididir. Bu baxımdan termin yalnız söz deyil, həm də müəyyən elmi-konseptual sistemin tərkib hissəsidir. Terminologiya nəzəriyyəsinin əsasları XX əsrdə xüsusilə Eugen Wüster tərəfindən işlənmiş və terminlərin standartlaşdırılması, beynəlxalq uyğunlaşdırılması prinsipləri formalaşdırılmışdır. Wüsterin yanaşmasına görə, termin anlayışa tabedir və terminoloji sistem anlayışlar sistemi üzərində qurulmalıdır.

Hərbi termin isə hərbi sahəsinə aid spesifik anlayışları ifadə edən terminoloji vahiddir [Qasımov. 1973] O, müəyyən hərbi fəaliyyəti (məsələn, hücum, müdafiə), hərbi qurumu (diviziya, briqada), silah və texniki vasitəni (artilleriya, zenit qurğusu) və ya əməliyyat növünü (desant əməliyyatı, kəşfiyyat əməliyyatı) adlandırır. Hərbi terminlərin əsas xüsusiyyəti onların normativliyi və funksional dəqiqliyidir. Çünki hərbi kommunikasiya şəraitində terminoloji qeyri-müəyyənlik əməliyyat səhvlərinə və ciddi nəticələrə səbəb ola bilər.

Müasir beynəlxalq praktikada hərbi terminlərin vahid sistemdə təqdim olunması və izahı xüsusi lüğətlər vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn, NATO tərəfindən qəbul edilmiş standart terminologiya sənədləri və United States Department of Defense-in hazırladığı *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* terminlərin rəsmi tərifini və istifadəsini normativ çərçivədə müəyyən edir. Bu tip sənədlər terminoloji vahidliyin təmin olunmasına, müxtəlif ölkələrin silahlı qüvvələri arasında anlaşmanın gücləndirilməsinə xidmət edir.

Terminologiya elmi hərbi terminlərin aşağıdakı aspektlərini araşdırır:

1. **Semantik aspekt** – terminlərin mənası və anlayışla əlaqəsi; bir termin – bir anlayış prinsipinin qorunması.
2. **Struktur aspekt** – terminlərin quruluşu (sadə, mürəkkəb, çoxkomponentli terminlər). Hərbi sahədə “hava hücumundan müdafiə sistemi” kimi çoxkomponentli terminlər anlayışın dəqiqliyini artırır.
3. **Funksional aspekt** – terminlərin praktik istifadəsi və kommunikativ rolu.
4. **Normativ aspekt** – terminlərin standartlaşdırılması və rəsmi sənədlərdə təsbiti.

Hərbi terminlərlə ümumi leksika arasında qarşılıqlı təsir də müşahidə olunur. Bəzi terminlər zamanla ümumxalq dilinə keçir (“strateji”, “taktika”), bəziləri isə məhdud peşəkar çərçivədə qalır. Bu proses terminologiyanın dinamik xarakterini göstərir. Xüsusilə XX–XXI əsrlərdə texnoloji inkişaf nəticəsində yeni anlayışların yaranması (kiber təhlükəsizlik, pilotsuz uçuş aparatları və s.) terminoloji sistemin davamlı şəkildə yenilənməsini şərtləndirmişdir.

Beləliklə, hərbi terminlərin müəyyənləşdirilməsi yalnız leksik təriflə məhdudlaşmır; bu, anlayışlar sisteminin elmi əsaslarla qurulmasını, normativ sənədlərlə təsbit edilməsini və praktik fəaliyyət sahəsində tətbiqini əhatə edən kompleks prosesdir. Terminologiya elmi isə bu sistemin nəzəri və metodoloji bazasını formalaşdıraraq hərbi dilin sabitliyini və funksionallığını təmin edir [2].

3. Hərbi terminlərin inkişaf mərhələləri

Hərbi terminologiyanın inkişafı hər b sənətinin, dövlətçilik ənənələrinin və texnoloji tərəqqinin tarixi ilə paralel şəkildə formalaşmışdır. Müharibə formaları dəyişdikcə, orduların strukturu mürəkkəbləşdikcə və yeni silah növləri yarandıqca terminoloji sistem də yenilənmiş, zənginləşmiş və sistemləşmişdir. Bu inkişafı şərti olaraq bir neçə əsas mərhələyə bölmək mümkündür.

3.1. Qədim dövr

Qədim sivilizasiyalarda hərbi terminologiya əsasən tayfa və dövlətlərin müdafiə ehtiyacları ilə bağlı yaranmışdır. İlk terminlər müharibə, silah və hərbi təşkilatlanmanı ifadə edən sadə anlayışlardan ibarət idi. Mesopotamiya, Misir, Çin, Yunan və Roma mədəniyyətlərində hərbi terminlər artıq müəyyən sistem təşkil edirdi.

Məsələn, qədim Roma hərbi sistemində *legio* (legion), *centurio* (senturion), *castrum* (hərbi düşərgə) kimi terminlər konkret struktur vahidlərini və rütbələri ifadə edirdi. Bu terminlər yalnız leksik vahid deyil, həm də hərbi idarəetmənin hüquqi və inzibati mexanizmlərini əks etdirirdi. Qədim yunan hər b nəzəriyyəsində isə *strategos* anlayışı sonradan “strateqiya” termininin formalaşmasına zəmin yaratmışdır.

Türk dillərinin qədim qatında da hərbi terminologiya mühüm yer tutmuşdur. “Ordu”, “süvari”, “ox”, “yay”, “sipər” kimi sözlər həm maddi silah növlərini, həm də hərbi təşkilatlanmanı bildirirdi [Qasanzadə 1992]. Xüsusilə “ordu” termini sonralar bir çox dillərə keçərək beynəlxalq hərbi leksikanın tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Beləliklə, qədim dövrdə hərbi terminlər əsasən praktik ehtiyacdən doğmuş, konkret maddi və təşkilati anlayışları ifadə etmiş, lakin hələ sistemli terminologiya nəzəriyyəsi formalaşmamışdır.

3.2. Orta əsrlər

Orta əsrlərdə dövlətlərin genişlənməsi, imperiyaların yaranması və dini-siyasi faktorların güclənməsi hərbi terminologiyanın da zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə İslam mədəniyyətinin yayılması ilə əlaqədar ərəb dili geniş coğrafiyada hərbi-idarəetmə dili funksiyasını yerinə yetirmişdir [Qasımov 2001].

Ərəb və fars dillərindən keçən “əsgər”, “cəbhə”, “müharibə”, “sipah”, “qəhrəman”, “mühasirə” kimi terminlər bir çox Şərq və türk dillərində sabitləşmişdir. Bu terminlər yalnız döyüş anlayışlarını deyil, həm də hərbi hüquq, qənimət bölgüsü, sərhəd mühafizəsi kimi inzibati-hərbi anlayışları əhatə edirdi.

Orta əsr Avropasında isə feodal hərbi sisteminin təsiri ilə “cavalry” (süvari), “infantry” (piyada), “knight” (cəngavər) kimi terminlər meydana çıxmışdır. Bu terminlər sosial təbəqələşmə ilə sıx bağlı idi və hərbi xidmət forması ilə sosial status arasında əlaqəni əks etdirirdi.

Bu dövrdə hərbi terminologiyanın əsas xüsusiyyəti onun çoxdilli və mədəniyyətlərarası xarakter daşması idi. Ticarət yolları, səlib yürüşləri və imperiyalararası əlaqələr terminlərin bir dildən digərinə keçməsinə sürətləndirmişdir. Nəticədə hərbi terminologiya beynəlxalq ləksik mübadilənin mühüm sahələrindən birinə çevrilmişdir.

3.3. İlk modern dövr və avropa hərbi terminologiyası

Renessans və Erkən Yeni Dövr mərhələsində Avropada mərkəzləşmiş dövlətlərin formalaşması və daimi orduların yaradılması hərbi terminologiyada keyfiyyət dəyişikliyi yaratdı. Bu dövrdə hərbi yalnız praktik fəaliyyət deyil, eyni zamanda nəzəri elm kimi inkişaf etməyə başladı.

“Strateqiya” və “taktika” anlayışları sistemli şəkildə işlənməyə başladı. Xüsusilə Carl von Clausewitz-in *Vom Kriege* / “Müharibə haqqında” əsəri hərbi terminologiyanın nəzəri əsaslarının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Əsərdə müəllif: “Müharibə siyasətin başqa vasitələrlə davamıdır”-qənaətinə gəlmiş və müharibə-hərb terminlərinin cəmiyyətin ayrılmaz parçası olduğunu vurğulamışdır [Clausewitz: 12], “Schwerpunkt” terminini strateji anlayış kimi işlətməmişdir.

Antoine-Henri Jomini *“Précis de l'Art de la Guerre”* (1838) əsərində hərbi terminlərə diqqət çəkmiş, “həlledici nöqtə” (point décisif) barədə: “Strategiyanın məqsədi qüvvələri həlledici nöqtəyə yönəltməkdir”-fikirini söyləmişdir. O, “Əməliyyat xətləri” (lignes d’opérations) terminini izah etmiş, hərbi terminləri sistemli şəkildə təsnif edən ilk müəlliflərdən biri olmuşdur [Antoine-Henri: 1838].

Başqa bir Avropalı müəllif Raimondo Montecuccoli *“Memorie della guerra (1703)”* əsərində hərbi terminlərin bəzilərinin izahına diqqət etmişdir. Müəllif çoxfunksiyalı “təchizat, ordunun qorunması, təminatı” kimi ifadələrin izahına çalışmış və belə bir fikrə gəlmişdir ki, ordu yürüş edə bilməsi üçün əvvəlcə yaşamalıdır; onu yaşadan isə təchizattır. Montecuccoli erkən dövrdə logistika anlayışını nəzəri kateqoriya kimi işlədən ilk müəlliflərdən biri olmuşdur. [Raimondo Montecuccoli:1703].

Müasir mərhələdə terminlər artıq yalnız silah və qoşun növlərini deyil, əməliyyat planlaşdırılması, manevr, logistika və komandanlıq prinsiplərini də əhatə edirdi.

Sənaye inqilabı ilə əlaqədar olaraq “artilleriya”, “batalyon”, “diviziya”, “mobilizasiya”, “mexanizasiya” kimi terminlər geniş yayıldı. Silah istehsalının sənayeləşməsi yeni anlayışlar tələb edirdi və terminologiya texniki ləksika ilə sıx əlaqəyə girdi.

Bu mərhələdə terminlərin standartlaşdırılması prosesi də gücləndi. Hərbi akademiyalar və nizamnamələr vasitəsilə terminlər rəsmi şəkildə təsbit olunmağa başladı. Beləliklə, hərbi terminologiya sistemli və normativ xarakter aldı.

3.4. XX və XXI əsrlər

XX əsr dünya müharibələri ilə yadda qaldı və bu müharibələr hərbi terminologiyada kəskin artım yaratdı. “Tank”, “aviasiya”, “desant”, “blokada”, “strateji bombardman” kimi terminlər geniş yayıldı. Xüsusilə I və II Dünya müharibələri dövründə yeni silah növləri və əməliyyat formaları terminoloji sistemin sürətli genişlənməsinə səbəb oldu.

Soyuq müharibə dövründə “nüvə silahı”, “ballistik raket”, “deterrensiya (çəkəndirmə strategiyası)”, “hərbi blok” kimi anlayışlar meydana çıxdı. Bu mərhələdə terminologiya siyasi və geostrateji anlayışlarla sıx bağlı idi.

Beynəlxalq hərbi əməkdaşlığın genişlənməsi ilə terminlərin vahid standartda təqdim olunması zərurəti yarandı. Bu istiqamətdə NATO çərçivəsində terminoloji sənədlər hazırlanmış, həmçinin United States Department of Defense tərəfindən *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* kimi rəsmi lüğətlər nəşr edilmişdir (Abdulkadir 1988). Bu sənədlər terminlərin rəsmi tərifini və istifadəsini normativ qaydada müəyyənləşdirir.

XXI əsrdə isə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə “kiber müharibə”, “pilotsuz uçuş aparatı (PUA)”, “hibrid müharibə”, “informasiya təhlükəsizliyi” kimi terminlər hərbi leksikanın yeni qatını təşkil edir. Müasir mərhələnin əsas xüsusiyyəti terminologiyanın yüksək texnoloji və qlobal xarakter daşımasıdır.

Beləliklə, hərbi terminlərin inkişaf mərhələləri göstərir ki, terminoloji sistem hərbi tarixinin, dövlətçilik modelinin və texnoloji tərəqqinin güzgüsüdür. Hər yeni tarixi mərhələ özünəməxsus anlayışlar yaratmış və bu anlayışlar terminologiyada sabitləşərək hərbi dilin strukturunu zənginləşdirmişdir.

4. Hərbi terminlərin xarakterik xüsusiyyətləri

Hərbi terminologiya ümumi terminologiya sisteminin xüsusi sahəsi olmaqla yanaşı, funksional və normativ baxımdan daha sərt tələblərə tabedir. Bunun əsas səbəbi hərbi kommunikasiya mühitinin yüksək məsuliyyətli və operativ xarakter daşımasıdır [Qasımov: 2001]. Əməliyyat şəraitində terminoloji qeyri-müəyyənlik və ya çoxmənalılıq ciddi strateji və taktiki səhvlərə səbəb ola bilər. Bu baxımdan hərbi terminlər bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir.

4.1. Sabitlik

Sabitlik terminlərin əsas semantik xüsusiyyətidir. Termin kontekstdən asılı olaraq mənə dəyişmir və emosional-üslubi çalarlardan uzaq olur. Ümumxalq dilində sözlər çoxmənalı və metaforik ola bildiyi halda, hərbi termin yalnız bir konkret anlayışı ifadə etməlidir.

Məsələn, “diviziya” termini konkret hərbi struktur vahidini bildirir və onun ölçüsü, funksiyası və iyerarxi mövqeyi normativ sənədlərlə müəyyənləşdirilir. Bu sabitlik beynəlxalq səviyyədə də qorunur; məsələn, NATO çərçivəsində terminlər vahid təriflə təqdim olunur ki, müxtəlif ölkələrin silahlı qüvvələri arasında anlaşılmazlıq yaranmasın.

Sabitlik eyni zamanda terminlərin normativ sənədlərdə təsbit olunması ilə təmin edilir. Rəsmi lüğətlər və doktrinal sənədlər terminlərin dəyişkənliyini minimuma endirir və onların vahid mənə çərçivəsini qoruyur.

4.2. Spesifiklik

Hərbi terminlərin digər mühüm xüsusiyyəti onların spesifik sahəyə aid olmasıdır. Termin yalnız müəyyən hərbi kontekstdə tam və dəqiq mənə daşıyır. Məsələn, “mobilizasiya”, “dislokasiya”, “rekognosirovka” kimi anlayışlar gündəlik dildə işlədilsə də, hərbi sahədə onlar konkret prosedur və əməliyyat mərhələlərini ifadə edir.

Spesifiklik terminlərin funksional sərhədlərini müəyyən edir. Bu xüsusiyyət terminoloji sistemin elmi xarakterini qoruyur və onu bədii və emosional üslubdan fərqləndirir. Hərbi terminlərin spesifikliyi həm də onların peşəkar kommunikasiya vasitəsi olduğunu göstərir. Bu

baxımdan hərbi terminologiya qapalı peşəkar leksik sistem kimi çıxış edir və yalnız müvafiq hazırlığa malik şəxslər tərəfindən tam anlaşıla bilər.

Eyni zamanda bəzi terminlər zamanla ümumi leksikaya keçərək mənə genişlənməsi yaşayır (məsələn, “strateji yanaşma”), lakin hərbi sahədə həmin termin yenə də öz ilkin spesifik məzmununu saxlayır.

4.3. Strukturlaşdırma

Hərbi terminologiya təsadüfi sözlər toplusu deyil, iyerarxik və məntiqi əlaqələr əsasında qurulmuş sistemdir. Terminlər anlayışlar sistemi daxilində bir-biri ilə əlaqəlidir və müəyyən kateqoriyalara bölünür:

- qoşun növləri (piyada, süvari, hava qüvvələri və s.),
- rütbələr (leytenant, mayor və s.),
- əməliyyat növləri (hücum, müdafiə, desant əməliyyatı),
- silah və texnika (artilleriya qurğusu, zirehli texnika və s.).

Bu strukturlaşdırılmışlıq anlayışların iyerarxik təşkilinə əsaslanır: məsələn, “briqada” və “diviziya” terminləri eyni kateqoriyaya aid olsa da, onların struktur səviyyəsi fərqlidir.

Müasir hərbi sistemlərdə strukturlaşdırılmışlıq beynəlxalq terminoloji bazalar vasitəsilə də təmin edilir. Məsələn, United States Department of Defense tərəfindən hazırlanmış *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* terminləri sistemli şəkildə təsnif edir və onların qarşılıqlı əlaqəsini göstərir [11].

Strukturlaşdırılmışlıq həm də termin yaradıcılığında özünü göstərir. Çoxkomponentli terminlər (məsələn, “hava hücumundan müdafiə sistemi”) anlayışı daha dəqiq və iyerarxik formada ifadə edir. Bu tip terminlər konseptual dəqiqliyi artırır və sistem daxilində boşluqların yaranmasının qarşısını alır.

4.4. Normativlik və standartlaşdırılma

Hərbi terminlərin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də onların normativ xarakter daşmasıdır. Terminlər rəsmi sənədlərdə, nizamnamələrdə və təlimatlarda təsbit olunur. Bu normativlik onların istifadəsində vahidliyi təmin edir və subyektiv şərh imkanlarını məhdudlaşdırır.

Standartlaşdırılma prosesi beynəlxalq hərbi əməkdaşlıq şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif ölkələrin silahlı qüvvələrinin birgə əməliyyatları zamanı terminlərin eyni şəkildə başa düşülməsi əməliyyat uğurunun vacib şərtidir.

4.5. Emosional neytrallıq və dəqiqlik

Hərbi terminlər emosional çalarlardan uzaqdır və obyektiv xarakter daşıyır. Onlar qiymətləndirici və ya metaforik mənə daşımır, yalnız faktiki və funksional məzmunu ifadə edir. Bu xüsusiyyət elmi üslubun əsas prinsiplərinə uyğun gəlir və terminlərin obyektivliyini təmin edir.

Dəqiqlik isə terminlərin əsas funksional keyfiyyətidir. Hərbi termin bir anlayışı mümkün qədər qısa, lakin dolğun şəkildə ifadə etməlidir. Qısa və konkret ifadə operativ qərarvermə prosesində mühüm rol oynaya bilər.

Beləliklə, hərbi terminlərin sabitlik, spesifikasiylik, strukturlaşdırılmışlıq, normativlik və dəqiqlik kimi xüsusiyyətləri onların həm elmi, həm də praktik əhəmiyyətini müəyyən edir. Bu xüsusiyyətlər hərbi dilin sistemli və funksional xarakterini təmin edir, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə vahid terminoloji mühitin formalaşmasına xidmət edir.

5. Hərbi terminlərin mənbələri və yaranma mexanizmləri

Hərbi terminologiya dinamik və açıq sistemdir. O, həm daxili dil imkanları hesabına, həm də xarici təsirlər nəticəsində formalaşır və zənginləşir. Hərbi sahə texnologiya, siyasət və beynəlxalq münasibətlərlə sıx bağlı olduğundan termin yaradıcılığı prosesi burada daha intensiv xarakter daşıyır. Yeni silah növləri, əməliyyat formaları və idarəetmə modelləri yarandıqca onları adlandırmaq üçün yeni terminlər meydana çıxır. Bu proses əsasən iki istiqamətdə həyata keçirilir: alınma terminlər və yerli termin yaradıcılığı.

5.1. Alınma terminlər

Alınma terminlər bir dildən digərinə keçən və qəbul edən dilin fonetik, qrammatik və leksik sistemində uyğunlaşdırılan terminlərdir. Hərbi sahədə bu proses xüsusilə geniş yayılmışdır, çünki hərbi texnologiyalar və nəzəriyyələr çox zaman müəyyən dövlət və ya mədəniyyət mühitində yaranaraq sonradan beynəlxalq miqyasda yayılır.

Məsələn, “tank” termini ilk dəfə I Dünya müharibəsi dövründə United Kingdom-də istifadə olunmuş və qısa müddətdə bir çox dillərə keçmişdir. Eyni şəkildə “drone” anlayışı müasir hərbi texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq United States hərbi leksikasında digər dillərə yayılmışdır [11]. “Komandir” termini isə fransız mənşəli *commandant* sözündən qaynaqlanaraq müxtəlif dillərdə sabitləşmişdir.

Alınma terminlərin yaranmasının əsas səbəbləri bunlardır:

- yeni texnologiyanın idxalı;
- beynəlxalq hərbi əməkdaşlıq;
- hərbi doktrina və strategiyaların xarici təsiri;
- koalisiya əməliyyatları və birgə təlimlər.

Müasir dövrdə NATO çərçivəsində qəbul edilən terminlər üzv və tərəfdaş ölkələrin terminologiyasına birbaşa təsir göstərir. İngilis dili bu prosesdə aparıcı rol oynayır və bir çox terminlər beynəlxalq standart kimi qəbul edilir.

Alınma terminlərin üstünlüyü onların beynəlxalq anlaşmanı asanlaşdırmasıdır. Lakin həddindən artıq alınmalar milli terminoloji sistemdə balansın pozulmasına və terminoloji asılılığa səbəb ola bilər. Buna görə də bir çox ölkələr paralel şəkildə milli termin yaradıcılığına da önəm verirlər.

5.2. Yerli termin yaradılması

Yerli termin yaradıcılığı dilin daxili imkanları hesabına yeni terminlərin formalaşdırılması prosesidir. Bu zaman morfoloji (şəkilçi artırma, söz birləşməsi), sintaktik (çoxkomponentli terminlər) və semantik (mövcud sözə yeni terminoloji məna verilməsi) üsullardan istifadə olunur.

Məsələn, “hava hücumundan müdafiə sistemi”, “pilotsuz uçuş aparatı”, “sərhəd mühafizə xidməti” kimi terminlər dilin daxili quruluşu əsasında formalaşdırılmış çoxkomponentli terminlərdir [Məmmədli:1997]. Bu tip terminlər anlayışın məzmununu daha dəqiq və şəffaf şəkildə ifadə edir.

Yerli termin yaradıcılığının əsas mexanizmləri bunlardır:

1. **Affiksasiya** – mövcud sözə şəkilçi artırmaqla yeni termin yaratmaq (məsələn, “kəşf” → “kəşfiyyat”).
2. **Söz birləşməsi** – iki və ya daha çox sözün birləşməsi ilə termin formalaşdırmaq (“döyüş hazırlığı”, “strateji planlama”).

3. **Kalkalaşdırma** – xarici termin modelinin milli dildə sözbəsöz tərcüməsi.

4. **Semantik genişlənmə** – mövcud sözə xüsusi terminoloji məna verilməsi.

Yerli termin yaradıcılığı milli dilin qorunması və terminoloji müstəqilliyin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşma terminlərin xalq tərəfindən daha asan mənimsənilməsinə və elmi dil ilə ümumi dil arasında əlaqənin saxlanmasına kömək edir.

Müasir mərhələdə termin yaradıcılığı prosesi həm milli elmi qurumlar, həm də beynəlxalq standartlaşdırma orqanları tərəfindən tənzimlənir. Məsələn, International Organization for Standardization terminologiyasının standartlaşdırılması sahəsində ümumi prinsiplər müəyyən etmişdir ki, bu da hərbi terminlərin də sistemli və normativ şəkildə formalaşdırılmasına təsir göstərir.

Beləliklə, hərbi terminlərin mənbələri və yaranma mexanizmləri çoxşaxəlidir. Alınma terminlər beynəlxalq integrasiyanı və texnoloji uyğunlaşmanı təmin etdiyi halda, yerli termin yaradıcılığı milli dilin inkişafını və terminoloji müstəqilliyi qoruyur. Bu iki istiqamətin balanslı şəkildə inkişafı hərbi terminologiyanın sabit və funksional sistem kimi formalaşmasının əsas şərtidir.

6. Hərbi terminologiyanın dildə rolu və əhəmiyyəti

Hərbi terminologiya yalnız dilçilik obyektinə aid nəzəri sistem deyil, eyni zamanda hərbi idarəetmənin, strateji düşüncənin və əməliyyat fəaliyyətinin əsas alətlərindən biridir. Müasir hərbi strukturlarda informasiya mübadiləsinin sürəti və dəqiqliyi birbaşa terminoloji vahidliyin səviyyəsindən asılıdır [7]. Bu baxımdan terminologiya hərbi sistemin funksional mexanizminin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir.

6.1. Strateji planlaşdırmada rolu

Strateji planlaşdırma uzunmüddətli hərbi məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi və onların həyata keçirilməsi üçün konseptual çərçivənin hazırlanması prosesidir. Bu prosesdə istifadə olunan anlayışların dəqiqliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Milli təhlükəsizlik strategiyası”, “çəkəndirmə siyasəti”, “hibrid müharibə”, “operativ dərinlik” kimi terminlər yalnız leksik vahid deyil, bütöv hərbi-siyasi konsepsiyaların ifadəsidir.

Terminoloji sabitlik strateji sənədlərin vahid şəkildə şərh edilməsini təmin edir. Əgər bir anlayış müxtəlif səviyyələrdə fərqli başa düşülsə, planlaşdırma və icra arasında uyğunsuzluq yarana bilər. Buna görə də bir çox ölkələrdə strateji sənədlər terminoloji baxımdan əvvəlcədən standartlaşdırılır və rəsmi lüğətlərə əsaslanır.

6.2. Əməliyyatların koordinasiyasında rolu

Hərbi əməliyyatlar çoxsaylı struktur vahidlərinin paralel və əlaqələndirilmiş fəaliyyətini tələb edir. Bu zaman terminoloji dəqiqlik operativ idarəetmənin əsas şərtinə çevrilir.

Məsələn, “hücumun başlanma vaxtı”, “ehtiyat qüvvə”, “müdafiə xətti”, “atəş dəstəyi” kimi anlayışlar konkret əməliyyat mərhələlərini ifadə edir və onların yanlış interpretasiyası ciddi nəticələrə səbəb ola bilər. Xüsusilə çoxmillətli əməliyyatlarda terminoloji vahidlik həyati əhəmiyyət daşıyır.

Bu məqsədlə NATO çərçivəsində terminoloji standartlar qəbul edilmiş və üzv dövlətlərin silahlı qüvvələri üçün vahid anlayış bazası yaradılmışdır. Eyni zamanda United States Department of Defense tərəfindən hazırlanmış *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms* kimi sənədlər terminlərin operativ istifadəsini normativləşdirir. Bu cür sənədlər müxtəlif qoşun növləri və idarəetmə səviyyələri arasında anlayış birliyini təmin edir.

6.3. Beynəlxalq hərbi əməkdaşlıqda əhəmiyyəti

Qloballaşma şəraitində hərbi əməkdaşlıq regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin əsas komponentinə çevrilmişdir. Birgə təlimlər, sülhməramlı missiyalar və koalisiya əməliyyatları zamanı terminoloji uyğunsuzluq əməliyyat effektivliyini azalda bilər.

Vahid terminologiya müxtəlif dillərdə danışan hərbiçilər arasında semantik körpü rolunu oynayır. Terminlərin standartlaşdırılması yalnız texniki deyil, həm də diplomatik və siyasi əhəmiyyət daşıyır. Çünki anlayış fərqliliyi bəzən strateji mövqelərin yanlış şərhinə səbəb ola bilər.

Bu baxımdan terminologiya beynəlxalq hüquq və təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsi kimi də çıxış edir. Məsələn, “kollektiv müdafiə”, “sülhyaratma əməliyyatı”, “mandat” kimi terminlər həm hərbi, həm də hüquqi məzmun daşıyır və onların dəqiq tərfi beynəlxalq münasibətlərdə sabitlik yaradır.

6.4. Elm və tədris sahəsində rolu

Hərbi terminologiya hərbi təhsil müəssisələrində və akademik tədqiqatlarda fundamental əhəmiyyətə malikdir. Kursant və zabıt hazırlığında terminlərin düzgün mənimsənilməsi peşəkar formalaşmanın əsas mərhələsidir. Terminoloji sistemin dəqiqliyi hərbi elmin metodoloji əsasını təşkil edir.

Elmi-tədqiqat işlərində terminlərin vahid istifadəsi nəticələrin müqayisə olunmasını və nəzəri ümumiləşdirməni asanlaşdırır. Bu isə hərbi elmin inkişafına və yeni konseptlərin formalaşmasına şərait yaradır.

6.5. İnformasiya və kiber məkan şəraitində rolu

XXI əsrdə informasiya texnologiyalarının və kiber təhlükələrin artması hərbi terminologiyanın funksional sahəsini daha da genişləndirmişdir. “Kiber müdafiə”, “informasiya müharibəsi”, “elektron mübarizə” kimi terminlər müasir təhlükəsizlik konsepsiyalarının əsas komponentinə çevrilmişdir.

Bu sahədə terminlərin dəqiqliyi xüsusilə vacibdir, çünki informasiya əməliyyatları və rəqəmsal təhlükəsizlik anlayışları sürətlə dəyişir və yeni məzmun qazanır. Terminoloji sistemin çevikliyi və eyni zamanda sabitliyi müasir təhlükəsizlik mühitində effektiv fəaliyyətin təmin olunmasına xidmət edir.

Beləliklə, hərbi terminologiya yalnız dilçilik sisteminin bir qatı deyil, hərbi idarəetmə, strateji planlaşdırma, beynəlxalq əməkdaşlıq və elmi-tədris fəaliyyətinin əsas struktur elementidir. Terminoloji dəqiqlik və standartlaşdırma əməliyyat effektivliyini artırır, beynəlxalq anlaşmanı gücləndirir və təhlükəsizlik sisteminin dayanıqlığını təmin edir.

Bu baxımdan hərbi terminologiyanın inkişafı və sistemləşdirilməsi yalnız linqvistik deyil, həm də strateji və siyasi əhəmiyyət daşıyan proses kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəticə

Hərbi terminlərin inkişafı bəşər tarixində müharibə formalarının, dövlətçilik modellərinin və texnoloji tərəqqinin təkamülü ilə ayrılmaz şəkildə bağlı olmuşdur. Tarixi mərhələlər göstərir ki, hər yeni hərbi-siyasi realıq yeni anlayışların yaranmasına, bu anlayışların isə terminoloji sistemdə sabitləşməsinə səbəb olmuşdur. Qədim dövrlərin sadə silah və təşkilat terminlərindən başlayaraq, orta əsrlərin inzibati-hərbi anlayışlarına, Yeni dövrün strateji-nəzəri konsepsiyalarına və nəhayət, müasir dövrün yüksək texnoloji və kiber məkanla bağlı terminlərinə qədər uzanan bu inkişaf xətti terminologiyanın dinamik xarakterini təsdiq edir.

Hərbi terminlər yalnız dil vahidi deyil, həm də hərbi düşüncənin struktur elementidir. Onlar anlayışları sistemləşdirir, idarəetməni asanlaşdırır və əməliyyat fəaliyyətinin məntiqi çərçivəsini müəyyən edir. Terminoloji dəqiqlik olmadan strateji planlaşdırma, əməliyyat koordinasiyası və beynəlxalq əməkdaşlıq mümkün deyil. Bu baxımdan hərbi terminologiya həm praktik, həm də nəzəri müstəvidə mühüm funksional yük daşıyır.

Müasir mərhələdə hərbi terminologiyanın inkişafı qloballaşma və rəqəmsallaşma prosesləri ilə daha da sürətlənmişdir. Yeni silah sistemləri, informasiya texnologiyaları, kiber təhlükəsizlik və kosmik sahədə hərbi fəaliyyət terminoloji sistemin davamlı yenilənməsini şərtləndirir. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində standartlaşdırma prosesi terminlərin vahid və normativ şəkildə istifadəsini təmin edir.

Beləliklə, hərbi terminologiyanın inkişafı həm dilin zənginləşməsinə, həm də hərbi elmin metodoloji əsaslarının möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu sahənin sistemli şəkildə öyrənilməsi yalnız linqvistik baxımdan deyil, həm də strateji, siyasi və texnoloji baxımdan aktual və zəruridir. Gələcək tədqiqatlar terminlərin semantik transformasiyası, beynəlxalq standartlaşdırma mexanizmləri və rəqəmsal mühitdə termin yaradıcılığı kimi istiqamətlərdə daha da dərinləşdirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Qasımov M. (1973). Azərbaycan dili terminologiyasının əsasları. Bakı.
2. Qasımov İ. (2001). Azərbaycan dilində hərbi terminoloji leksikanın təşəkkülü. Bakı.
3. Məmmədli Y. (1997). Azərbaycan dilinin hərbi leksikası. Bakı.
4. Mirzəzadə H. (1990). Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı.
5. Hacıyev T., Vəliyev K. (1983). Azərbaycan dili tarixi. Bakı.
6. Şükürlü Ə. (1993). Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı.
7. Abdulkadir D. (1988). İdari-askeri ünvan ve terimler. İstanbul.
8. Muherrem Ergin. (1996). Orhun abideleri. İstanbul.
9. Баскаков Н. (1985). Тюркская лексика в «Слове о полку Игореве». Москва.
10. Гасанзаде Н. (1992). Терминологическая лексика «Китаби-Деде Коркуд». Баку.
11. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms Standard US DoD terminology. Википедия
12. Carl von Clausewitz. (1832). "Vom Kriege". Berlin.
13. Antoine-Henri Jomini. (1838). *Précis de l'Art de la Guerre*. Paris:
14. Raimondo Montecuccoli. (1703). *Memorie della Guerra*. Köln.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÜÇ BOYNUZLU BAŞLIK: SEMBOLİZM, STATÜ VE İNANÇ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet ÖZMENLİ

Prof. Dr., GRÜ Eğitim Fakültesi,

mehmet.ozmenli@giresun.edu.tr,

0000-0002-8616-0712

Gökhan HAMZAÇEBİ

Öğr. Görevlisi, GRÜ Eğitim Fakültesi,

gokhan.hamzacebi@giresun.edu.tr,

0000-0003-2380-0759

Özet

Biyolojik ve coğrafi gereksinimlerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan giyinme ihtiyacı, tarihsel süreç içerisinde yalnızca korunma işleviyle sınırlı kalmamış; zamanla kültürel bir olguya dönüşerek toplumsal hayatın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönüşüm sürecinde moda kavramı da giyim üzerinde belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmış ve bireylerin tercihlerini etkileyen önemli bir dinamik olmuştur. İnsan, yaşadığı çevrenin iklimsel ve doğal koşullarına karşı kendini koruma gereksinimi duymuş, bu ihtiyacını ise farklı tür ve nitelikteki kıyafetler aracılığıyla karşılamıştır. Dünya üzerindeki çeşitli iklim tipleri ve coğrafi farklılıklar, toplumların hem işlevsel hem de estetik açıdan çeşitlilik gösteren giyim unsurları geliştirmesine zemin hazırlamış; bu durum, zengin ve çok katmanlı giyim kültürlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda kıyafetler; bireylerin ait oldukları toplumun kültürel yapısını, ekonomik durumlarını, sosyal ve mesleki statülerini, yaş ve cinsiyet özelliklerini ve hatta bireysel beğeni ve estetik anlayışlarını yansıtan önemli göstergeler hâline gelmiştir. Dolayısıyla giyim kuşam, yalnızca fiziksel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin ve kültürel aidiyetin görünür bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Türk kültür tarihi bağlamında giyim kuşam unsurları, geçmiş toplumların yaşam biçimlerini anlamada önemli birer maddi kültür unsuru olarak öne çıkmaktadır. Giyim kuşamın önemli bir parçasını oluşturan başlıklar da ayrıca değerlendirilmesi gereken unsurlar arasında yer almaktadır. İlk bakışta tali bir unsur gibi görülebilen başlıklar, aslında bireyin toplumsal statüsü, ekonomik gücü, mesleği ve hatta medeni durumu hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Araştırma, literatür taraması, sözlü kültür verileri ve tarihsel kaynakların birlikte değerlendirilmesiyle yürütülmekte; başlıkların biçimsel özellikleri, kullanım amaçları ve taşıdıkları sembolik anlamlar çok yönlü bir bakış açısıyla analiz edilmektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk kültür tarihinde giyim kuşamın ve özellikle başlıkların taşıdığı anlam katmanlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Maddi kültür, Üç Boynuzlu Başlık, Umay

Giriş

Türk kültürünün Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel sürekliliği içerisinde başlıklar, yalnızca işlevsel bir unsur olmaktan çıkmış; aynı zamanda güçlü sembolik anlamlar taşıyan kültürel göstergelere dönüşmüştür. Bu bağlamda özellikle üç boynuzlu başlık türü, hem biçimsel özellikleri hem de taşıdığı anlam dünyası açısından dikkat çekici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu başlık, estetik değerinin yanı sıra, sosyal ve kültürel bağlamda derin anlamlar içeren bir sembol niteliği taşımaktadır.

Türk tarihinin erken dönemleri, sembollerle yüklü zengin bir kültürel dünyayı yansıtmaktadır. Bu bağlamda giyim kuşam unsurları, yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik değil; aynı zamanda toplumun inanç dünyasını, sosyal yapısını ve estetik anlayışını ortaya koyan önemli göstergelerdir (Ögel, 1978). Özellikle başlıklar, bireyin sosyal statüsü, ekonomik durumu ve hatta medeni hali hakkında bilgi veren bir “iletişim dili” niteliği taşımaktadır (Esin, 2004). Türk kültüründe “börk” olarak adlandırılan başlıklar; yün, keçe, deri ve kürk gibi malzemelerden üretilmiş ve farklı biçimlerde çeşitlenmiştir (Roux, 1994). Bu çeşitlilik, başlıkların yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda sembolik bir değer taşıdığını göstermektedir.

Giyim kuşam unsurları, Türk kültür tarihinin anlaşılmasında önemli maddi kültür öğeleri arasında yer almaktadır. Özellikle başlıklar, yalnızca iklimsel ihtiyaçlara cevap veren unsurlar değil; aynı zamanda sosyal statü, ekonomik durum, inanç sistemi ve toplumsal yapı hakkında önemli bilgiler sunan sembolik göstergelerdir. Bu çalışmada, Türk kültüründe dikkat çekici bir başlık türü olan üç boynuzlu başlık ele alınmıştır. Arkeolojik buluntular ve tarihî veriler ışığında değerlendirilen bu başlık türünün kullanım alanları ve sembolik anlamları tartışılmıştır. Çalışmada üç boynuzlu başlığın yalnızca bir giyim unsuru değil; aynı zamanda Umay inancı, katun figürü ve iktidar sembolizmi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Amaç ve Yöntem

Bu bildirinin amacı, üç boynuzlu başlığın Türk kültüründeki anlamını ve işlevini ortaya koymaktır. Çalışmada arkeolojik buluntular (kaya resimleri, kemik plakalar, taş heykeller, sikkeler) ile tarihî veriler birlikte değerlendirilmiş ve karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır.

Üç Boynuzlu Başlığın Tasvir Edildiği Alanlar

Üç boynuzlu başlık tasvirleri, Türk kültür coğrafyasında farklı materyaller üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tasvirler özellikle kaya resimleri, kemik levhalar, taş heykeller, bronz objeler ve sikkeler üzerinde görülmektedir (Klyashtorny & Savinov, 1994).

Kırgızistan'daki Koçkor Vadisi'nde bulunan kemik plakalar ve Altaylar'daki Kudırge Kayası tasvirleri, bu başlığın en belirgin örnekleri arasında yer almaktadır (Surazakov, 1994). Bu durum, üç boynuzlu başlığın geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Üç Boynuzlu Başlığın Kökeni ve Sembolik Anlamı

Üç boynuzlu başlık, farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazı araştırmacılar bu başlığı yüksek statülü kadınlara ait bir sembol olarak değerlendirirken (Esin, 2004), bazıları ise doğrudan Umay kültü ile ilişkilendirmektedir (Ögel, 1971).

Umay, Türk mitolojisinde kadınların, çocukların ve doğanın koruyucusu olarak kabul edilmektedir (Roux, 1994). Bu bağlamda üç boynuzlu başlık, doğurganlık ve koruyuculuk sembolü olarak yorumlanmaktadır.

Ayrıca başlığın kağan ve katun birlikteliğini temsil eden bir iktidar sembolü olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır (Kafesoğlu, 1984). Bu yorum, Türk devlet anlayışında kadın ve erkeğin birlikte temsil ettiği kutsal iktidar anlayışıyla örtüşmektedir.

Sembolik Yorumlar ve Sosyal Statü

Üç boynuzlu başlık, yalnızca inanç sistemi ile değil, aynı zamanda sosyal yapı ile de ilişkilidir. Bazı araştırmacılara göre bu başlık, toplumun üst tabakasına ait bireylerin statü göstergesidir (Roux, 1994).

Bunun yanı sıra, başlığın yalnızca kadınlara ait olmadığı; erkekler tarafından da kullanılabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu durum, başlığın cinsiyetten bağımsız olarak statü ve kutsallıkla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Üç boynuzlu başlığın anlamına dair farklı görüşler bulunmaktadır:

Umay ile İlişkilendirme

En yaygın görüş, bu başlığın Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan Umay Ana ile ilişkili olduğudur. Umay, kadınların, çocukların ve doğanın koruyucusu olarak kabul edilmiştir.

Katun ve İktidar Sembolizmi

Tasvirlerde genellikle uzun saçlı bir erkek figür ile birlikte gösterilen üç boynuzlu başlıklı kadın figürü, hükümdar ve katunu temsil ediyor olabilir. Bu durumda erkek figür Tanrısal gücü, kadın figür ise Umay'ı temsil ederek iktidarın kutsallığını yansıtmaktadır.

Sosyal Statü Göstergesi

Bazı araştırmacılara göre üç boynuzlu başlık, toplumun üst tabakasına ait bireylerin statü göstergesidir. Bu bağlamda başlık, yüksek sosyal konumun bir işareti olarak değerlendirilmiştir.

Şamanik (Kam) Unsur

Bir diğer görüş ise bu başlığın şamanlara (kam) ait olduğu yönündedir. Başlık üzerindeki çıkıntıların kuş tüyleriyle ilişkilendirilmesi, şamanik ritüellerle bağlantı kurulmasına neden olmuştur.

Şamanlık ve Başlık Sembolizmi

Şamanlık, Türklerin erken dönem inanç sistemlerinden biri olup, ritüellerde kullanılan kıyafetler büyük bir sembolik öneme sahiptir (Eliade, 2006). Şaman başlıkları, şamanın ruhlar âlemiyle iletişim kurmasını sağlayan kutsal nesneler olarak kabul edilmektedir.

Altay ve Sibirya Türk topluluklarında şaman başlıklarının kuş, geyik ve ayı sembolizmi ile şekillendiği bilinmektedir. Özellikle kuş figürü, şamanın göğe yükselmesini ve ruhsal yolculuğunu temsil etmektedir (Eliade, 2006).

Coğrafi Dağılım ve Kültürel Yayılım

Üç boynuzlu başlık tasvirlerinin özellikle Kırgızistan ve Kazakistan sahasında yoğunlaşması, bu motifin bölgesel bir kültürel gelenek haline geldiğini göstermektedir. Buna karşılık Moğolistan, Tuva ve Minusinsk Havzası'nda bu tasvirlerle rastlanmaması, başlığın anlamı konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Üç Boynuzlu Başlığın Kökeni ve Sembolik Anlamı

Üç boynuzlu başlık, Türk kültür tarihinde farklı materyaller üzerinde tasvir edilmesiyle dikkat çekmektedir. Kaya resimleri, kemik plakalar, taş heykeller ve sikkeler üzerinde bu başlık türüne rastlanması, onun geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Bu başlık türünün anlamına ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, üç boynuzlu başlığı yüksek statülü kadınlara ait bir sembol olarak değerlendirirken; bazıları ise bu figürü doğrudan kutsal bir varlık olan Umay ile ilişkilendirmektedir. Ayrıca bu başlığın, kağan ve hatun birlikteliğini temsil eden bir güç sembolü olduğu yönünde yorumlar da mevcuttur.

Öte yandan, üç boynuzlu başlığın yalnızca kadınlara ait olmadığı; toplumun üst düzey bireylerini temsil eden bir unsur olarak erkekler tarafından da kullanılmış olabileceği ileri sürülmektedir. Bu durum, başlığın cinsiyetten bağımsız olarak statü ve kutsallıkla ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

Şaman Başlıkları ve İnanç Sistemi ile İlişkisi

Şamanlık, Türklerin erken dönem inanç sistemlerinden biri olup, ritüellerde kullanılan kıyafetler büyük bir sembolik öneme sahiptir. Bu kıyafetlerin en önemli parçalarından biri başlıktır. Şaman başlıkları, ritüel sırasında Şaman'ın ruhlar âlemiyle iletişim kurmasını sağlayan kutsal nesneler olarak kabul edilmektedir.

Altay bölgesi Türk topluluklarında Şaman başlıklarının genellikle kuş, geyik ve ayı sembolizmi ile şekillendiği görülmektedir. Özellikle kuş figürü, Şaman'ın göğe yükselme ve ruhsal yolculuk yapma yetisini temsil etmektedir. Başlık üzerinde yer alan tüy, kemik ve metal unsurlar, Şaman'ın ruhsal gücünü artıran sembolik öğeler olarak değerlendirilmektedir.

Bu başlıklar, her Şaman'a özgü olmakla birlikte belirli bir sistematik içerisinde hazırlanmakta ve ritüelin türüne göre farklılık göstermektedir.

Üç Boynuzlu Başlık ile Şaman Başlıkları Arasındaki İlişki

Üç boynuzlu başlık ile şaman başlıkları arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Sibirya ve Tuva bölgelerinde görülen üç dişli başlıklı şaman tasvirleri, bu başlık türünün şamanik ritüellerle bağlantılı olabileceğini göstermektedir (Gürcan, 2018).

Başlık üzerindeki boynuz, tüy ve hayvansal unsurlar, doğaüstü güçlerle bağlantı kurma işlevi taşımaktadır. Bu durum, üç boynuzlu başlığın metafizik bir anlam taşıdığını düşündürmektedir.

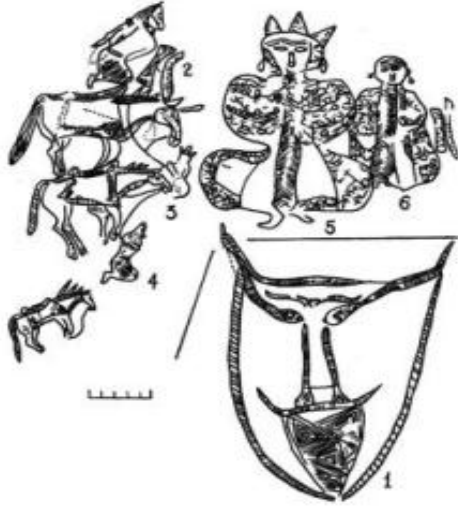
Ayrıca üç sayısı, Türk kozmolojisinde yer-gök-su üçlemesi ile ilişkilendirilmekte olup evren, hâkimiyet ve kutsallık kavramlarını simgelemektedir (Ögel, 1971).

Erken devir Türk sanatında üç dişli başlığa sahip tasvirler oldukça erken dönemlerden itibaren yüzyıllar boyu rastlanmaktadır. Yani söz konusu tasvir gerek İslam öncesi gerekse Türk İslam sanatında karşımıza çıkmaktadır¹ ve Türk sanatında üç dişli başlıklara sahip tasvirler söz konusu olduğunda ilk olarak Umay figürü akla gelmektedir. Bununla birlikte üç dişli başlığa sahip pek çok şaman ve savaşçı tasviri de bulunmaktadır; Şamanist ritüellerde üç dişli başlıklı şamanlar Sibirya’da, Tuva’da vb. yerlerde oldukça fazla görülmektedir. Söz konusu dişler sadece boynuz gibi sert malzemelerden değil, yumuşak olarak kartal, baykuş gibi yırtıcı kuşların tüylerinden de meydana getirilmişlerdir. Özellikle ritüellerde şamanın göğe doğru yolcuğunda ona yardımcı olan bu hayvana ait tüy, pençe gibi unsurlar şaman kıyafetlerinde çokça kullanılmıştı.

Üç Dişli Başlıklı Şaman Tasvirleri ve Ritüelleri Üç dişli başlıklar erken devir Türklerinin inanç sistemi kapsamında Umay dışında şaman başlıklarıyla ilişkilendirilebilmektedir. Yer-gök-su kavramı olan üç ana unsur ile birlikte ele alındığında üç dişli başlıklar evren, hakimiyet, sonsuzluk, soyluluk sembolizmi ve bunlara paralel biçimde şamanist ritüellerde şaman başlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bilindiği üzere üçgen form bazen “Kutsal Dağ”a, bazen de dünya ya da hayat ağacına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, erken devir Türk sanatındaki tasvirlerin pek çoğunun belge niteliği taşıdığını belirtecek olursak, şaman törenlerinde kullanılan böyle başlıkların heykel, resim vb. eserlere yansması kaçınılmazdır.

Örnekler

Rusya Federasyonuna bağlı Altay Cumhuriyeti sınırları içinde Çulışman ırmağı yakınlarındaki sarp dağların olduğu yerde bulunan kurganlarda elde edilen bazı materyallerde bahsedilen tasvirler rastlanmıştır. Üç dişli başlığa sahip tasvirlerin bulunduğu en ünlü yer, muhtemelen, Kudırge Kayası’dır. Buradaki tasvirde dikkatimizi ilk çeken, sahnenin önünde bulunan ve Tengri’yi sembolize ettiği düşünülen mask ve diğer taraftaki üç dişli tacı ile “Umay”dır. Kompozisyonun neyi ifade ettiği araştırmacılar arasında çeşitli yorumlara yol açmıştır. Sahne ile ilgili bir kaç yorum yapılabilir. Bunlardan biri burada “kut alma”nın işlendiğidir; sahnenin sol tarafında, Umay’ın tam karşısında diz çökmüş, atın dizgininden tutan ve çok net seçilemeyen üç dişli taca sahip figürün varlığı konumuz açısından önemlidir. J. Özlem Oktay Çerezci’nin önemli çalışmalarından yararlanılmıştır (Çerezci, 2020).

Kudırge Kayası, (Surazakov, 1994, ris.1.)

III. 1 d: Sword of a shaman. Kolpashevskiy Museum.
[13., ris. 4].
III. 1 e: Okunev Period, detail of a ritual scene.
[13., ris. 2].

Bu bağlamda, Kolpashevsky Museum kaynaklı veriler, söz konusu kavisli kılıç türünün Şaman törenlerinde kullanıldığına işaret etmektedir. Bu bilgi, levhalarda ya da diğer arkeolojik tasvirlerde görülen kavisli silahların yalnızca savaş aracı olarak değil, ritüel donanımın bir unsuru olarak da değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Özellikle Şamanik pratiklerde kullanılan nesnelerin çoğu zaman hem sembolik hem işlevsel anlamlar taşıdığı düşünüldüğünde, bu tür kılıçların koruma, ruh çağırma, kötücül güçleri uzaklaştırma ya da törensel dönüşümü temsil etme gibi işlevlerle ilişkilendirilmiş olabileceği değerlendirilebilir. Bu durum, kavisli kılıcın sıradan bir silah olmaktan öte, kutsal bağlam içerisinde anlam kazanan bir ritüel nesnesi olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Ayrıca Okunev Culture dönemine ait bir tasvirde görülen antropomorfik figür, bu sembolik geleneğin çok daha eski tarihsel katmanlara uzandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu tasvirde, üç gözlü ve üç köşeli başlık takmış bir figürün, ellerini omuz hizasına kaldırmış biçimde betimlendiği ve elinde kavisli kılıç biçiminde yorumlanan bitkisel ya da sembolik bir unsur taşıdığı görülmektedir. Figürün bu özellikleri, yalnızca biçimsel açıdan değil, ritüel jest, başlık sembolizmi ve elde tutulan nesnenin niteliği bakımından da daha sonraki Şamanik tasvirlerle paralellik göstermektedir.

Özellikle üç göz motifi, olağan insan algısının ötesine geçen sezgisel ya da ruhani görme yeteneğiyle ilişkilendirilebileceği gibi, Şamanın görünmeyen âlemleri algılama kudretini simgeleyen bir unsur olarak da yorumlanabilir. Üç köşeli başlık ise daha önce değerlendirilen üç boynuzlu ya da çok çıkıntılı başlık geleneğiyle bağlantılı biçimde düşünüldüğünde,

kozmozolojik ya da kutsal otoriteyi ifade eden sembolik bir unsur olarak okunabilir. Bununla birlikte ellerin omuz hizasına kaldırılması ve elde tutulan kavisli nesne, bu figürün yalnızca betimsel değil, ritüel performansı yansıtan bir kompozisyon içinde ele alındığını düşündürmektedir.

Bu nedenle Okunyev Dönemi'ne ait bu tasvir, üç köşeli başlık, ritüel jest ve kavisli kılıç benzeri nesnelerin yalnızca tarihsel olarak geç dönem Şamanizmine özgü unsurlar olmadığını; kökleri çok daha erken dönem inanç sistemlerine uzanan uzun süreli bir sembolik geleneğin parçaları olabileceğini göstermektedir. Böylece Kolpaşevsky Müzesi verileri ile Okunyev tasviri birlikte değerlendirildiğinde, kavisli kılıç ve üç köşeli başlık arasındaki ilişkinin, Şamanik ritüeller ve kadim kutsal pratikler bağlamında derin tarihsel süreklilik taşıdığı söylenebilir.

III. 2 d: Soltikov plate.
[24., r.17].

Konumuz açısından dikkate değer bir diğer örnek, Saltikov Plate olarak bilinen ve Saltikov Collection içerisinde yer alan tasvirdir. Bu levhada, muhtemelen üç köşeli ya da üç çıkıntılı tacı bulunan bir Şaman figürü, kompozisyonun merkezinde ve önden betimlenmiş şekilde ayakta durmaktadır. Figürün merkezî konumu, onun sahnedeki diğer unsurlara göre daha önemli, hatta muhtemelen ritüelin yönlendirici veya kutsal aktörü olduğunu düşündürmektedir. Başında taşıdığı üç köşeli tacı ise yalnızca bir başlık unsuru olarak değil, sembolik ve muhtemelen ruhani anlamlar taşıyan bir unsur olarak değerlendirilmeye açıktır.

Merkezdeki figürün kolları yukarı doğru kaldırılmış, elleri ise omuz hizasında konumlandırılmıştır. Bu duruş, sıradan bir beden hareketinden ziyade törensel bir jesti, ritüel bir çağırışı ya da transla ilişkili sembolik bir hareketi düşündürmektedir. Ayrıca figürün ellerinde kavisli bir kılıç tutması, sahneye yalnızca dinsel değil, aynı zamanda koruyucu, büyüsel ya da güç sembolizmiyle ilişkili başka anlam katmanları da eklemektedir. Kılıcın bu bağlamda yalnızca silah değil, ritüel donanımın bir parçası olarak düşünülmesi mümkündür.

Levhanın sağ tarafında yer alan geyik figürü, daha önce ele alınan levhadaki hayvan tasvirine benzer özellikler göstermektedir. Özellikle gövdesi üzerindeki çizgilerin kaburga izlenimi vermesi, bu hayvanın sıradan natüralist bir tasvir olmadığını, sembolik ya da metafizik anlamlar taşıyabileceğini düşündürmektedir. Geyik, Şamanik geleneğe çoğu zaman ruh rehberi, kurban hayvanı ya da kozmik geçişin sembolü olarak yorumlandığından, bu figürün kompozisyondaki varlığı ayrıca önem taşımaktadır.

Kompozisyonun sol tarafında ise başka bir erkek figürü yer almaktadır. Bu ikinci insan figürünün varlığı, sahnenin bireysel bir betimlemeden ziyade kolektif bir ritüel, törensel karşılaşma ya da kutsal dramatizasyon içerdiğini düşündürmektedir. Merkezdeki üç köşeli başlıklı figür, yanındaki erkek figürü ve geyik tasviri birlikte ele alındığında, levha üzerindeki kompozisyonun Şamanist sembolizm, ritüel performans ve kutsal hayvan motifleriyle ilişkili daha geniş bir anlam dünyasına işaret ettiği söylenebilir. Bu yönüyle Soltikov Levhası, üç boynuzlu ya da üç çıkıntılı başlıkların Şamanik bağlamda yorumlanmasına katkı sunan önemli örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.

III. 2 e: Belt buckle from Tobolsk Museum.
[27., III. 5.5].

Bu gruba, Yukarı Ob bölgesinde bulunan ve günümüzde Tobolsk Museum koleksiyonlarında yer alan bir kemer levhasının da eklenmesi gerekmektedir. Söz konusu tasvirlerde yer alan erkek figürlerinin yüz hatlarında belirgin bir ifade eksikliği bulunması, ayrıca figürlerin yüzlerinin birbirine son derece benzer şekilde betimlenmiş olması, bunların sıradan portreleme anlayışından ziyade ortak bir ritüel kimliğini yansıttığını düşündürmektedir. Bu durum, figürlerin aynı biçimde maske takmış olabilecekleri yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmektedir. Özellikle maskenin ritüel bağlamdaki işlevi dikkate alındığında, bu benzerliğin tesadüfi olmadığı; aksine belirli bir törensel pratiğin parçası olarak ortaya çıktığı ileri sürülebilir.

Bunun yanı sıra, dans eden bu figürlerin bir tür Şamanist ritüel içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret eden tarihsel veriler de mevcuttur. Bu konuda önemli tanıklıklardan biri, 7. yüzyılda yaşamış olan Movses Kağankatvatsi tarafından Türk topluluklarından Sabirs hakkında aktarılan kayıtlarda görülmektedir. Kağankatvatsi, Sabirlerin inanç ve tören pratiklerine dair şu dikkat çekici bilgiyi vermektedir: “Suya ve ateşe kurbanlar (sunular) getirdiler... ve hepsi silahlarını asarak çıplak ayakla dans ettiler.” (Çerezci, 2023). Bu ifade, dansın yalnızca eğlence ya da toplumsal bir gösteri değil, kutsal bir ritüelin parçası olarak icra edildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kağankatvatsi’nin bu anlatımı ile arkeolojik tasvirlerde görülen dans eden figürler birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu sahnelerin şamanik ya da en azından ritüel karakterli törenleri yansıttığı olabileceği ihtimali daha da güç kazanmaktadır. Özellikle silahların bırakılması, çıplak ayakla dans edilmesi ve kolektif hareketin vurgulanması, gündelik davranışlardan farklı, törensel ve kutsal bir bağlama işaret etmektedir. Bu bağlamda maskeli ya da maske benzeri yüz

tasvirlerine sahip figürler, yalnızca dans eden kişiler değil; muhtemelen ritüel icracıları, kamlar ya da törensel dönüşümü temsil eden kutsal aktörler olarak yorumlanabilir. Böylece kemer levhasındaki figürler ile yazılı kaynaklardan bilinen Sabir ritüelleri arasında sembolik ve işlevsel düzeyde anlamlı paralellikler kurulabilmektedir.

Tuva Şaman başlığı. (Gürcan, 2018, 180, Res. 46.)

Üç boynuzlu başlık ile Şaman başlıkları arasında sembolik ve işlevsel düzeyde dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Her iki başlık türü de yalnızca gündelik kullanım amacı taşıyan bir giyim unsuru olarak değerlendirilmemeli; aynı zamanda kutsallık, iktidar, ruhani otorite, toplumsal statü ve kozmolojik inançlarla ilişkili sembolik göstergeler olarak ele alınmalıdır. Özellikle başlıkların biçimsel unsurları ve üzerlerinde yer alan boynuz, tüy ya da hayvansal kökenli semboller, bu nesnelerin yalnızca estetik veya statü belirleyici aksesuarlar değil, aynı zamanda metafizik anlamlar taşıyan ritüel araçlar olabileceğini düşündürmektedir.

Bazı araştırmacılar, üç boynuzlu başlık taşıyan figürlerin bir “kam”, yani Şaman olabileceğini ileri sürmekte; bu değerlendirmeyi başlığın taşıdığı sembolik unsurlar ve Şamanik donanımlarla kurulan benzerlikler üzerinden temellendirmektedir. Nitekim Şaman başlıkları, Şamanın ruhlar âlemiyle iletişim kurmasında, farklı varlık biçimlerine dönüşmesinde ve kozmik yolculuk gerçekleştirmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda başlık, yalnızca bir kimlik göstergesi değil, aynı zamanda dönüştürücü ve koruyucu güç taşıyan kutsal bir nesne niteliği taşımaktadır.

Şaman başlıklarında sıklıkla karşılaşılan boynuz motifi, güç, kudret, koruyucu ruhlar ve hayvan atalarla ilişkilendirilirken; tüy unsurları göksel âlem, ruhsal yükseliş ve semavi varlıklarla temasın sembolü olarak yorumlanmaktadır. Hayvansal unsurlar ise çoğu zaman Şamanın yardımcı ruhlarını, totemik bağlarını ya da hayvan biçimine bürünme yetisini simgelemektedir. Bu unsurların tümü, Şaman başlığını sıradan bir giyim eşyasının ötesine taşıyarak, onu doğaüstü güçlerle ilişki kurmaya aracılık eden kutsal bir donanım haline getirmektedir.

Bu çerçevede üç boynuzlu başlığın da benzer şekilde yalnızca statü veya kimlik göstergesi değil, aynı zamanda kutsal, ritüelistik ve metafizik anlamlar taşıyan bir sembol olabileceği değerlendirilebilir. Özellikle boynuz unsurunun çoklu kullanımı, kozmik katmanlar, çok yönlü

güç tasavvuru ya da ruhani yetkinlik gibi anlamlarla ilişkilendirilmeye müsait görünmektedir. Dolayısıyla üç boynuzlu başlığın, Şaman başlıklarıyla benzer bir sembolik evrende değerlendirilmesi; onun yalnızca maddi kültür unsuru olarak değil, inanç sistemleri ve ritüel pratiklerle bağlantılı bir kült nesnesi olarak da yorumlanmasını mümkün kılmaktadır.

Sonuç

Türk kültüründe başlıklar, yalnızca birer giyim unsuru değil; sosyal yapı, inanç sistemi ve kültürel değerlerin yansımasıdır. Üç boynuzlu başlık, bu bağlamda hem statü göstergesi hem de sembolik anlamlar taşıyan önemli bir kültürel öğedir.

Şaman başlıkları ile yapılan karşılaştırma, üç boynuzlu başlığın yalnızca dünyevi bir statü göstergesi olmadığını; aynı zamanda kutsal ve metafizik bir anlam taşıyabileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Türk kültüründe giyim unsurlarının çok katmanlı bir anlam dünyasına sahip olduğunu göstermektedir.

Gelecek çalışmaların, arkeolojik bulgular ile etnografik verileri birlikte değerlendirerek bu başlık türlerinin anlamını daha da derinleştirmesi mümkün görünmektedir.

Üç boynuzlu başlık, Türk kültüründe yalnızca bir giyim unsuru değil; çok katmanlı anlamlar taşıyan sembolik bir öğedir. Arkeolojik bulgular ve tarihî veriler ışığında değerlendirildiğinde:

- İnanç sistemi (Umay kültü),
- Siyasi yapı (kağan–katun ilişkisi),
- Sosyal statü,
- Şamanik gelenekler

gibi farklı alanlarla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Bu durum, Türk kültüründe maddi unsurların aynı zamanda güçlü bir sembolik dil oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Üç boynuzlu başlık da bu sembolik dilin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Кайнакча

Çerezci, Özlem Oktay, (2023), A Group Of Metalwares From Khazar Period, Міністерство освіти та науки України Український Державний університет імені М. Драгоманова, «Наративи та концепти середньовічної історії ЦентральноСхідної Європи: наукова конференція присвяченапам'яті Андрія Добролюбського», Київ. s. 10-11.

Çerezci, Özlem Oktay, (2020), Türk Sanatında Üç Dişli Başlığa Sahip Şamanlar Ve Savaşçılar, *Sanat Tarihi Dergisi*, 29/2, Ekim, 765-781.

Eliade, M. (2006). *Şamanizm: Arkaik tekniklerin ekstazi* (İ. Birkan, Çev.). İmge Kitabevi.

Esin, E. (2004). *Türk kültüründe ikonografik motifler*. Kabalcı Yayınları.

- Gürcan, K. (2018). *Kutsal şaman elbiseleri*. Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk milli kültürü*. Ötüken Yayınları.
- Klyashtorny, S. G., & Savinov, D. G. (1994). *Steppe empires: Nomads of Eurasia from antiquity to the early modern era*. St. Petersburg Press.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş* (Cilt 5). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (1971-1995). *Türk mitolojisi* (Cilt 1–2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl* (A. Kazancıgil & L. Arslan, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Surazakov, A. S. (1994). *Altay kaya resimleri ve tasvirleri*. Novosibirsk Yayınları.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNİN GELENEKSEL KADIN VE ERKEK BAŞLIKLARINA TARİHSEL BAKIŞ

Gökhan HAMZAÇEBİ

Öğr. Görevlisi, GRÜ Eğitim Fakültesi,

gokhan.hamzaçebi@giresun.edu.tr,

0000-0003-2380-0759

Mehmet ÖZMENLİ

Prof. Dr., GRÜ Eğitim Fakültesi,

mehmet.ozmenli@giresun.edu.tr,

0000-0002-8616-0712

Özet

Geleneksel giyim unsurları, toplumsal statü ilişkilerini ve tarihsel hafızayı yansıtan, aynı zamanda kültürel kimliğin önemli göstergeleri arasında yer alan sembolik yapılardır. Bu bağlamda Doğu Karadeniz bölgesinde kadın ve erkek başlıkları, yalnızca işlevsel bir örtünme unsuru olmanın ötesinde; toplumsal kimliğin, inanç sistemlerinin ve estetik anlayışın somutlaştığı kültürel göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Doğu Karadeniz’de tarihsel süreç içerisinde varlık göstermiş toplulukların kullandıkları kadın ve erkek başlıklarını, kültürel süreklilik ve değişim perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte başlıkların, yalnızca gündelik yaşam pratiklerinde değil, aynı zamanda yöresel halk oyunları içerisinde de önemli bir temsil ve gösterge unsuru olarak işlev gördüğü varsayımından hareket edilmektedir. Özellikle horon gibi kolektif dans pratiklerinde başlıkların biçimi, bağlanma tarzı ve süsleme özellikleri; bireyin yaşı, medeni durumu ve toplumsal konumuna dair sembolik anlamlar üretmektedir. Bu yönüyle halk oyunları, toplumsal statü ve kimlik unsurlarının görünür kılındığı performans alanları olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma, literatür taraması, sözlü kültür verileri ve tarihsel kaynaklar üzerinden yürütülmekte; başlıkların biçimsel özellikleri, kullanım amaçları ve sembolik anlamları analiz edilmektedir. Kadın başlıklarında yaş, medeni durum ve sosyal statüye bağlı farklılaşmaların belirgin olduğu; erkek başlıklarında ise mesleki aidiyet, toplumsal rol ve yerel kimlik unsurlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda kabalak, yazma, keşan, tülbent ve eşarp gibi başlık türlerinin bölgesel varyasyonlar göstererek kültürel çeşitliliği yansıttığı tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, Doğu Karadeniz başlık kültürü; halk oyunları ile kurduğu güçlü ilişki üzerinden toplumsal statü, kimlik ve kültürel süreklilik bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, geleneksel giyim, başlık, toplumsal statü, kültürel kimlik

GİRİŞ

Geleneksel giyim unsurları, yalnızca fiziksel bir örtünme pratiği değil; aynı zamanda toplumların tarihsel deneyimlerini, estetik anlayışlarını ve kimlik yapılarını yansıtan çok katmanlı kültürel göstergelerdir. Bu bağlamda başlıklar, bireyin toplumsal konumunu, cinsiyetini, yaşını ve kültürel aidiyetini görünür kılan sembolik araçlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Folklor çalışmaları içerisinde giyim unsurları, maddi kültürün bir parçası olmanın ötesinde, anlam üretim süreçlerine dâhil olan göstergeler sistemi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Doğu Karadeniz bölgesinde başlık kullanımı, gündelik yaşamın ötesinde ritüel, temsil ve performatif alanlarda da belirgin bir yer tutmaktadır.

Türk insanının üzerine giydikleri elbiselerin ve süslemelerinin en önemli bölümünü başa giyilen başlıklar oluşturmaktadır. Anadolu’da çocukluktan gençliğe evlilikten yaşlılığa her dönemde farklı başlıklar görülmektedir. Örneğin Kadın başlıklarında Anadolu’daki süslemeleri, doğumla başlayarak, bebeklikten, genç kızlığa, evlilikten hamile kadına ve ölümüne kadar kadının toplumsal mertebesini anlatan ve aynı zamanda da kadının konuşamadığı zamanlarda aile ve toplum içerisinde onun mesajlı iletişim aracı olmuştur (Özsoy, 2009: 32).

Bu çalışma, Doğu Karadeniz’de kadın ve erkek başlıklarını kültürel süreklilik ve değişim perspektifinden ele almayı ve bu unsurların halk oyunları içerisindeki temsili işlevlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel varsayımı, başlıkların yalnızca maddi kültür unsurları olmadığı; aynı zamanda toplumsal statü ve kimlik göstergeleri olarak işlev gördüğüdür. Bu bağlamda başlıklar, bireysel kimliğin kolektif bağlamda yeniden üretildiği sembolik araçlar olarak ele alınmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesi, tarihsel olarak farklı kültürel etkileşimlere sahne olmuş ve bu etkileşimler sonucunda çok katmanlı bir toplumsal yapı geliştirmiştir. Bu durum, bölgenin giyim kültürüne de doğrudan yansımış; özellikle kadın ve erkek başlıkları, yerel kimliklerin, toplumsal rollerin ve kültürel kodların taşıyıcısı hâline gelmiştir.

Kültürel danslarımızı oluşturan halk oyunları, kişilerin karar sistemlerini etkileyen ve ait olduğu toplumun kültürel değişikliklerinde etkisi olan halkın toplumsal isteklerinin oluşturulmasında belirleyici faktör olarak Halkbiliminin kadrolarından birisi olarak görülmektedir. Halk oyunları konu ve amaçları itibarı ile karışık bir oluşumu içeren, her bir aşamasında ifade bütünlüğü yansıtan kültürel davranışları, sanatsal olarak sunan pek çok unsur gibi, toplumlar arası iletişimin sağlanmasında kullanılan görsel ve sembolik göstergeler bütünüdür (Bali, 2017: 82). Bölgeye özgü karşılama, fengil ve özellikle Horon gibi kolektif dans pratiklerinde başlıklar, oyuncunun toplumsal rolünü ve statüsünü izleyiciye aktaran görsel ve sembolik göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle halk oyunları, yalnızca estetik bir ifade biçimi değil; aynı zamanda kimlik ve statü göstergelerinin sahnelendiği performatif alanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, Performans Kuramı çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Baş a giyilen başlıklar, bireyin yaşını, medeni durumunu, ekonomik gücünü ve toplumsal saygınlığını yansıtan sembolik araçlar olarak işlev görmektedir. Giysiler içerisinde özellikle baş a giyilenler, sadece bedenin bir kısmını örtmekle kalmamış, aynı zamanda kişinin toplumsal

statünü, mesleki kimliğini, cinsiyet rollerini ve inanç sistemlerini yansıtan sembolik bir değer taşıdığı bilinmektedir (Gümüşkaya, 2025: 408). Anadolu kadınının geleneksel başlık kullanımı, tarihsel süreklilik içerisinde kültürel aktarımın önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda başlıklar, yalnızca bir giyim unsuru değil; aynı zamanda bu coğrafyada var olmuş medeniyetlerin kültürel mirasının günümüze taşınmasında etkili olan somut kültürel göstergelerdir. Gelenekselleşerek günümüze ulaşan bu unsurlar, özellikle Türk kültürel yapısının biçimsel ve sembolik yansımaları olarak önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Anadolu coğrafyası, tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve oluşan kültürler, günümüze kadar giyim kültürüne doğrudan yansımıştır. Giyimin ana unsurunu oluşturan önemli bölümünden biride başa giyilen giysilerdir. Başlıklar, bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte belirli ortak işlevler etrafında şekillenmektedir. Başlıkların biçimi, rengi, bağlanma şekli ve süsleme özellikleri; bireyin yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve toplumsal statüsü hakkında bilgi veren sembolik kodlar üretmektedir. Bu yönüyle başlıklar, sözsüz bir iletişim aracı olarak toplumsal düzenin yeniden üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel başlıklar Anadolu’da Türk kültürü içinde giyim tarzıyla özdeşleşmiş önemli aksesuarlardan biridir. Coğrafi bölgelere göre kültürel farklılık göstermiş başlıklar, geçmiş ve günümüz arasında bir kültür aksesuarı olarak kabul edilmektedir (Güven, 2025: 40).

Anadolu’da kadın başlıkları, çeşitlilik ve sembolik anlam bakımından oldukça zengin bir yapı sergilemektedir. Yazma, tülbent, keşan ve benzeri başlık türleri; yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin göstergesi olarak işlev görmektedir. Başlıkların renk tercihleri ve bağlanma biçimleri, özellikle bireyin medeni durumu ve yaşı hakkında belirleyici ipuçları sunmaktadır. Bireyin ekonomik durumu ve toplumsal prestiji ile doğrudan ilişkili olan başlık türleri, başlıkların yalnızca bireysel tercih değil; aynı zamanda toplumsal yapı tarafından belirlenen bir temsil aracı olduğunu da göstermektedir. Anadolu’da daha çok mesleki, dini ve toplumsal aidiyetle ilişkili olarak şekillenmiş olan erkek başlıklar; fes, sarık ve kabalak gibi türler, tarihsel süreç içerisinde farklı anlam katmanları kazanmış ve bireyin toplumsal konumunu belirleyen göstergeler hâline gelmiştir. Özellikle kabalak gibi yerel başlıklar, belirli bölgelerde kimlik göstergesi olarak öne çıkmakta ve yerel kültürel aidiyeti temsil etmektedir. Kadın ve erkek başlık kültürü, kuşaktan kuşağa aktarılan bir gelenek olarak kültürel sürekliliğin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Halk oyunları gibi performatif alanlarda başlıkların sembolik anlamları daha görünür hâle getirilmektedir. Dolayısıyla başlıklar, maddi kültür unsuru olmanın ötesinde, toplumsal yapı ve kültürel sürekliliğin anlaşılmasında temel bir analiz birimi olarak ele alınmalıdır.

Modernleşme ve kentleşme süreçleriyle birlikte gündelik kullanımda belirli dönüşümler yaşansa da, başlıklar özellikle ritüel, tören ve performatif alanlarda varlığını sürdürmektedir. Bu durum, başlıkların yalnızca geçmişe ait unsurlar olmadığını; aksine kültürel kimliğin yeniden üretildiği dinamik göstergeler olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğu Karadeniz’de Başlıkların Bölgesel Çeşitlilikleri

Doğu Karadeniz bölgesi, coğrafi yapısı, tarihsel etkileşimleri ve çok unsurlu toplumsal yapısı nedeniyle kültürel çeşitliliğin belirgin biçimde gözlemlendiği bir alan olarak dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, geleneksel giyim unsurlarına ve özellikle başlıklara doğrudan yansımakta; bölge içerisindeki yerleşim birimleri arasında başlıkların biçimsel özelliklerinden kullanım amaçlarına kadar uzanan geniş bir varyasyon alanı ortaya çıkmaktadır.

Başlıkların bölgesel varyasyonları yalnızca estetik farklılıklar olarak değerlendirilmemeli; aksine yerel kimliklerin, toplumsal yapıların ve kültürel kodların somut yansımaları olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda Folklor yaklaşımı, başlıkları maddi kültür unsuru olmanın ötesinde anlam yüklü bir göstergeler sistemi içerisinde konumlandırmaktadır. Nitekim Doğu Karadeniz’de başlıkların renk, bağlama biçimi ve süsleme özellikleri, yerel toplulukların kimlik inşa süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır.

Kadın başlıklarında bölgesel farklılaşma, en belirgin biçimde renk kullanımı, kumaş türü ve bağlama tekniklerinde gözlemlenmektedir. Giresun ve çevresinde yaygın olarak kullanılan keşan türü başlıklar, belirgin renk tonları ve desen özellikleriyle öne çıkarken; Trabzon ve Rize yörelerinde daha ince dokulu tül bent ve yazmaların tercih edildiği görülmektedir. Bu farklılıklar yalnızca estetik tercihlerle sınırlı olmayıp; bölgenin ekonomik yapısı, ticari ilişkileri ve tarihsel kültürel etkileşimleriyle doğrudan ilişkilidir. Kadın başlıklarının bir diğer önemli boyutu, bağlama tekniklerinin taşıdığı sembolik anlamlardır. Başlığın bağlanma biçimi, bireyin yaşı ve medeni durumuna dair toplumsal olarak kodlanmış anlamlar üretmektedir. Bunun yanı sıra oya, boncuk ve metal aksesuar gibi süsleme unsurları, bireyin ekonomik gücünü ve sosyal prestijini yansıtan göstergeler olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle kadın başlıkları, bireysel kimliğin toplumsal bağlamda görünür kılındığı sembolik araçlar olarak değerlendirilebilir.

Erkek başlıklarında ise bölgesel varyasyonlar daha çok işlevsellik ve yerel aidiyet üzerinden şekillenmektedir. Özellikle kabalak (yerel adıyla kukul/kukuleta), Doğu Karadeniz’in iklim koşullarına uyum sağlayan yapısıyla öne çıkan önemli bir başlık türüdür. Genellikle siyah çuha, karamandula veya şayak kumaştan üretilen kabalak, başın üzerine yerleştirilen orta kısmı ve arkadan bağlanan uzun parçalarıyla karakteristik bir form sergilemektedir. Başlığın arka kısmında yer alan yırtmaç, kullanım kolaylığı sağlarken; püskül ve kaytan işlemleri estetik ve sembolik unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu özellikler, kabalağın yalnızca işlevsel bir unsur olmadığını; aynı zamanda yerel kimliğin ve kültürel aidiyetin bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte erkek başlıklarında dalfes ve fes gibi türlerin de hem kırsal hem de kentsel alanlarda kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle fesin, şehir kültüründe çemberle birlikte kullanılması, başlıkların sosyal çevreye göre farklılaşan kullanım biçimlerine işaret etmektedir. Bu durum, başlıkların yalnızca bireysel değil; aynı zamanda toplumsal ve mekânsal bağlamlara göre şekillendiğini göstermektedir.

Başlıklarda kullanılan motif ve bezeme unsurları da bölgesel farklılıkların önemli bir göstergesidir. Motif, bezeme ve süslemeyi oluşturan her bir unsur olarak tanımlanmakta ve bu unsurlar kültürel anlamlar taşımaktadır.

Başlık dokumalarında desenleri oluşturan motifler, iletişimin kısıtlı olduğu eski dönemlerde, dokuyan ya da yaratıcısı için sessiz bir tür dil oluşturmaktadır. Dokumadaki motifler, dokuyan kişi tarafından yarattığı anlam, toplum içerisinde yine toplum tarafından oluşturulan kültürel çevre ile şekillendirilir (Ölmez, 2022: 432). Geleneksel kadın başlıklarında kullanılan bitkisel motifler, dokuyucunun kişisel dünyasını şekillendirdiği gibi, doğrudan çevresel ve iklimsel koşullarla da ilişkilidir. Nitekim Akdeniz ve Ege bölgelerinde çiçek motiflerinin yaygınlığına karşılık, Karadeniz bölgesinde daha çok ağaç temelli motiflerin tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, doğa-kültür ilişkisi bağlamında başlıkların sembolik anlam dünyasını şekillendiren önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Doğu Karadeniz’de başlıkların bölgesel çeşitlilikleri, kültürel süreklilik ve değişim dinamiklerini birlikte yansıtmaktadır. Modernleşme ve kentleşme süreçlerinin dönüştürücü etkilerine rağmen, başlıklar özellikle ritüel ve performatif alanlarda varlığını sürdürmektedir.

Sosyolojinin bir konusu sembolik etkileşimcilik, toplumsal ilişkilerin merkezine sembollerini yerleştirmektedir. İletişimin semboller üzerinden de gerçekleştiği kabul edilirse, ayırt edici özellik olarak çıkacaktır. Dolayısıyla insan üretimi olan semboller, halkın gönül dünyasını oluşturan kültürünün göstergeleri olarak nitelendirilmek mümkündür (Arslan, Gürbüz, Genç, 2025: 25). Bu bağlamda Horon ve karşılama gibi halk oyunları, başlıkların sembolik anlamlarının en görünür hâle geldiği performans alanları olarak öne çıkmaktadır. Farklı yerleşim birimlerine ait başlık çeşitleri, bu performanslar aracılığıyla hem korunmakta hem de yeniden üretilmektedir. Bu durum, başlıkların yalnızca geçmişe ait kültürel unsurlar olmadığını; aksine yaşayan ve dönüşen kültürel pratikler içerisinde anlam kazandığını göstermektedir.

Kullanım Alanlarına Göre Doğu Karadeniz Başlıkları

Başlıklar, Doğu Karadeniz’de bireyin toplumsal statüsünü, yaşını, cinsiyetini ve kültürel aidiyetini görünür kılan önemli maddi kültür unsurları arasında yer almaktadır. Kullanılan kumaşın niteliği, renk tercihleri ve süsleme biçimleri, bireyin ekonomik durumu ve sosyal konumuna ilişkin dolaylı göstergeler üretmektedir. Benzer şekilde erkek başlıkları da mesleki aidiyet ve toplumsal rol dağılımı ile ilişkili olarak şekillenmektedir. Bu durum, başlıkların bireysel bir tercih olmaktan ziyade toplumsal olarak kodlanmış kültürel sistemin bir parçası olduğunu göstermektedir. Aidiyet, güven ihtiyacını karşılamaya dönük bir güç ortaklığını anlatırken, bağlılık ile karıştırılmamalıdır. Aidiyet tarafların karşılıklı kabullenişlerinin ve sahiplenişlerinin bir yansımasıdır. Bireyin hem kişisel ve sosyal kimliğinin hem de mensup olduğu sosyal kategorinin göstergesi olabilmektedir (Keskin, Pakdemirli; 2016: 2580). Doğu Karadeniz’de geleneksel başlıklar, kullanım bağlamına göre farklı işlevsel ve sembolik anlamlar kazanmaktadır. Bu bağlamda başlıkların kullanım alanları; gündelik kullanım, törensel kullanım ve performatif kullanım olmak üzere üç temel kategori altında ele alınabilir. Bu sınıflandırma, başlığın yalnızca bir giyim unsuru olmadığını, aynı zamanda kültürel anlam üretim süreçlerine dâhil olan çok katmanlı bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır. Gündelik kullanım alanında başlıklar, öncelikle işlevsellik ve koruyuculuk özelliği ile öne çıkmaktadır.

Tarım, hayvancılık ve denizcilik gibi üretim temelli faaliyetlerin yoğun olduğu kırsal alanlarda başlıklar, iklim koşullarına karşı koruyucu bir unsur olarak kullanılmaktadır. Erkeklerde kabalak, kadınlarda ise yazma ve tülbent bu kullanım alanının temel örneklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte gündelik kullanım tamamen işlevsel değildir; başlığın rengi, bağlanma biçimi ve kullanım tarzı bireyin yaşına ve sosyal konumuna ilişkin sembolik bilgiler taşımaya devam etmektedir. Törenselleştirilmiş kullanım alanı, başlıkların sembolik anlamının yoğunlaştığı bir diğer önemli bağlamdır. Düğünler, bayramlar, karşılama törenleri ve yerel ritüellerde başlıklar, bireyin toplumsal statüsünü görünür kılan unsurlar olarak işlev görmektedir. Özellikle kadın başlıklarında kullanılan süsleme unsurları ve renk tercihleri, bireyin medeni durumu ve sosyal saygınlığı hakkında bilgi üretmektedir. Bu bağlamda başlık, yalnızca estetik bir unsur değil; toplumsal normların yeniden üretildiği sembolik bir araçtır.

Performatif kullanım alanı ise başlıkların en görünür ve yoğun anlam kazandığı bağlamdır. Halk oyunları geleneğinde, özellikle karşılama ve Horon gibi kolektif danslarda başlıklar, bireysel kimliğin kolektif yapı içerisinde yeniden üretildiği görsel göstergeler olarak işlev görmektedir. Bu süreçte başlık, yalnızca kostüm unsuru değil; ritim, beden hareketi ve toplumsal uyumun bütünlüleyici bir parçası hâline gelmektedir. Bu performatif bağlam, Performans Kuramı açısından değerlendirildiğinde, halk oyunlarının yalnızca estetik bir ifade biçimi değil; aynı zamanda kültürel anlam üretim sürecinin aktif bir alanı olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, başlıkların sahneleme pratiği içerisinde yeniden anlamlandırıldığını ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Doğu Karadeniz başlıklarının kullanım alanlarına göre incelenmesi, bu kültürel unsurun çok katmanlı yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır. Gündelik kullanımda işlevsel bir unsur olarak başlayan başlık, törenselleştirilmiş ve performatif bağlamlarda güçlü bir sembolik yapıya dönüşmektedir. Bu dönüşüm, başlığın yalnızca maddi bir nesne olmadığını; aynı zamanda toplumsal kimlik, statü ve kültürel hafıza ile doğrudan ilişkili bir gösterge olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle Doğu Karadeniz başlıkları, süreklilik ve değişim dinamikleri içerisinde ele alınması gereken önemli bir araştırma alanı olarak kültürel antropoloji ve folklor çalışmalarına katkı sunmaktadır.

Gelenekten Modernizme Geçişte Doğu Karadeniz Bölgesinde kullanılan Geleneksel Başlıklar

Karadeniz bölgesinde geleneksel başlıklar, tarihsel olarak yalnızca giyim unsurunu değil, aynı zamanda toplumsal kimlik, statü ve kültürel aidiyetin görünür kılındığı sembolik bir sistemi temsil etmektedir. Ancak modernleşme süreçleri, bu geleneksel yapının gündelik yaşam içerisindeki işlevini önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Kentleşme, eğitim düzeyinin artması, ekonomik dönüşüm ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, başlıkların kullanım alanlarını daraltarak onları daha çok temsili ve törenselleştirilmiş bağlamlara yönlendirmiştir. Geleneksel dönemde başlıklar, Karadeniz’de bireyin sosyal konumunu doğrudan belirleyen ve toplumsal düzeni görünür kılan işlevsel göstergeler olarak

kullanılmaktaydı. Kadınlarda yazma, tülbent ve keşan; erkeklerde ise kabalak ve fes gibi başlık türleri, hem gündelik yaşamın bir parçası hem de kültürel kimliğin taşıyıcısı niteliğindeydi. Bu dönemde başlıklar, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda toplumsal hiyerarşının sembolik bir yansıması olarak işlev görmektedir.

Modernleşme süreciyle birlikte bu işlevsel yapı büyük lde dnşmştir. Özellikle kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göç hareketleri, başlıkların gündelik kullanımını zayıflatmış; bu unsurlar daha çok düğün, bayram, halk festivalleri ve sahne performansları gibi özel alanlara taşınmıştır. Bu dönüşüm, başlığın “günlük yaşam nesnesi” olmaktan çıkarak “kültürel temsil nesnesi” hâline gelmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda Horon gibi performatif kültür pratikleri, geleneksel başlıkların modern dönemde yeniden retildeği en önemli alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Halk oyunları sahnelerinde kullanılan başlıklar, artık yalnızca toplumsal statüyü ifade eden bir unsur değil; aynı zamanda kültürel kimliğin sahne üzerinde temsil edildiği estetik bir öğe hâline gelmiştir. Bu durum, geleneksel kültürün tamamen ortadan kalkmadığını; aksine modern bağlamlarda yeniden anlamlandırılarak sürdüğünü göstermektedir. Performans Kuramı açısından değerlendirildiğinde, başlıkların sahne performanslarında kullanımı, kültürel belleğin bedensel pratikler aracılığıyla yeniden retildeğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte geleneksel form korunmakla birlikte, modern sahne estetiği ve turistik temsil biçimleri başlıkların anlam dünyasını genişletmektedir.

Sonuç olarak Karadeniz başlık kültüründeki dönüşüm, gelenek ile modernlik arasındaki keskin bir kopuştan ziyade, süreklilik ve yeniden üretim temelli bir dönüşüme işaret etmektedir. Başlıklar gündelik yaşamdan büyük lde çekilmiş olsa da, törensel ve performatif alanlarda varlığını sürdürerek kültürel kimliğin sembolik taşıyıcıları olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Bu alışma, Karadeniz’de geleneksel başlıkların kullanım alanlarını ve bu kullanım alanları üzerinden ortaya çıkan kültürel anlam dönüşümünü incelemeyi amaçlamıştır.

Araştırmada başlıkların üç temel kullanım alanı (gündelik, törensel ve performatif) zerinden incelenmesi, bu kültürel unsurun işlevsel ve sembolik yönlerinin bir arada var olduğunu göstermiştir. Gündelik yaşamda başlıklar daha çok koruyucu ve işlevsel bir unsur olarak kullanılırken, törensel bağlamlarda sosyal statü ve kimliğin görünür kılındığı araçlara dönüşmektedir. Performatif alanlarda ise başlıklar, kültürel temsilin ve kolektif kimliğin sahnelendiği estetik bir unsur hâline gelmektedir. Bu bağlamda en önemli dönüşüm noktası, gelenekten modernizme geçiş sürecinde ortaya çıkmaktadır. Karadeniz’de modernleşme, kentleşme ve sosyoekonomik değişimler, başlıkların gündelik kullanımını büyük lde azaltmış; bu unsurları daha çok törensel ve temsili alanlara taşımıştır. Bu durum, başlığın işlevsel bir nesneden kültürel bir temsil nesnesine dönüşümünü ifade etmektedir.

Horon gibi performatif kültür pratikleri, bu dönüşümün en belirgin gözlemlendiği alanlardan biridir. Halk oyunları içerisinde kullanılan başlıklar, artık yalnızca toplumsal statüyü ifade eden

bir unsur değil; aynı zamanda kültürel kimliğin sahne üzerinde yeniden üretildiği sembolik bir gösterge hâline gelmiştir. Bu bağlamda başlık, ritim, beden hareketi ve kolektif uyumla birlikte anlam kazanan bütüncül bir kültürel öge olarak değerlendirilmektedir. Performans Kuramı açısından bakıldığında, başlıkların sahneleme pratiklerinde yeniden kullanımı, kültürel belleğin bedensel performanslar aracılığıyla yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu süreçte geleneksel biçimler tamamen kaybolmamakta; aksine modern sahne estetiği, turistik temsil ve kültürel gösterim biçimleriyle yeniden yorumlanmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Karadeniz başlık kültüründe yaşanan dönüşüm, gelenek ile modernlik arasında keskin bir kopuşu değil; süreklilik, yeniden üretim ve dönüşüm ilişkisini ortaya koymaktadır. Başlıklar gündelik yaşamdan büyük ölçüde çekilmiş olsa da, törensel ve performatif alanlarda varlığını sürdürerek kültürel kimliğin sembolik taşıyıcıları olmaya devam etmektedir.

Karadeniz başlıkları hem geleneksel kültürel yapının bir parçası hem de modern kültürel temsil süreçlerinin aktif bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle başlıklar, yalnızca geçmişe ait bir giyim unsuru değil; yaşayan, dönüşen ve yeniden anlam kazanan bir kültürel pratik olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Arslan, E., Gürbüz, H. A., & Genç, K. (2025). Sembolik Etkileşimcilik Bağlamında Anadolu Türk Halk Kültüründe Mercimek. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (114), 21-40.
- Bali, A. (2017). Halk oyunları üzerine halkbilimsel bir araştırma: Mersin ili Silifke ilçesi örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (33), 78-91.
- Gümüşkaya, N. Y. (2025). Anadolu Sahası Baş Giyimi Üzerine Bir Sınıflandırma Denemesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13(44), 407-424.
- Güven, M. S. (2025). Geleneksel Anadolu Kadın Başlıklarında Kullanılan Bitkisel Motifler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(1), 40-51.
- Keskin, R., & Pakdemirli, M. N. (2016). Mesleki Aidiyet Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme, Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of international social research*, 9(43).
- Ölmez, F. N. (2022). Bir Gösterge Olarak Motiflerde Anlam (Landırma) Sorunsalı. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 5(Özel Sayı 3), 430-445.
- Özsoy, F. (2009). Karadeniz Bölgesi Türk Kadın Başlıklarının İncelenmesi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.

MODERN DÖNEMDE YABANCILAŞMA BAĞLAMINDA İKİ İNSAN İKİ MEDENİYET: TANPINAR VE KAFKA ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Ragıp ERGÜN ¹

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Şavşat Meslek Yüksekokulu, r.ergun@artvin.edu.tr -
<https://orcid.org/0000-0002-7675-8729>

ÖZET

Bu çalışma, modern edebiyatın en belirgin izleklerinden biri olan yabancılaşma kavramını, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Franz Kafka'nın eserleri üzerinden karşılaştırmalı bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Yabancılaşmanın teorik arka planı; Karl Marx'ın üretim ilişkilerine dayalı çözümlemeleri, Erich Fromm'un psikolojik yorumları ve Melvin Seeman'ın sosyolojik sınıflandırmaları temel alınarak oluşturulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde yabancılaşma kavramına ve literatürüne kısaca değinilirken; ikinci bölümde Tanpınar'ın *Huzur* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanları ele alınmış; Türkiye'nin modernleşme sürecine özgü kimlik belirsizliği, "araflık" durumu ve zamansal süreksizliğin bireyde yarattığı kültürel yabancılaşma biçimleri çözümlenmiştir. Üçüncü bölümde ise Kafka'nın *Dönüşüm*, *Dava* ve *Şato* adlı eserleri incelenerek; modern bürokrasinin, hukuk sisteminin ve aile yapısının birey üzerinde kurduğu varoluşsal baskı ile bedensel/mekânsal yabancılaşma temsilleri analiz edilmiştir.

Yapılan karşılaştırma sonucunda, her iki yazarın farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlardan gelmelerine rağmen, modernitenin bireyde yarattığı tahribatı ve evrensel yalnızlık deneyimini benzer estetik duyarlılıklarla işledikleri saptanmıştır. Tanpınar'da kültürel ve zamansal bir kopuş olarak beliren yabancılaşmanın, Kafka'da bürokratik ve ontolojik bir kuşatılmışlık şeklinde somutlaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, Franz Kafka, Ahmet Hamdi Tanpınar, Modernite.

1. GİRİŞ

Modern edebiyatın en belirgin ortak izleklerinden biri olan yabancılaşma, yalnızca sosyo-ekonomik dönüşümlerin değil, aynı zamanda bireysel, kültürel ve varoluşsal kırılmaların da edebi düzlemde görünür hâle geldiği temel bir kavramdır. Yabancılaşmanın teorik arka planı, Karl Marx'ın üretim ilişkilerine dayalı çözümlemelerinden Erich Fromm'un psikolojik yorumlarına ve Melvin Seeman'ın sosyolojik sınıflandırmalarına uzanan geniş bir düşünsel çerçeveye sahiptir. Bu kavramsal çeşitlilik, modern bireyin kendisiyle, toplumla, kurumlarla ve zamanla kurduğu ilişkide ortaya çıkan kopuşların nedenlerini anlamayı kolaylaştırdığı kadar, edebî metinlerdeki yabancılaşma temsillerinin çoğulluğunu da görünür kılar.

Bu bağlamda Ahmet Hamdi Tanpınar ve Franz Kafka, modernitenin birey üzerinde yarattığı tahribatı temsil eden iki farklı kültürel ve edebi gelenekten gelmelerine rağmen, yabancılaşma temasını benzer duyarlılıklarla işleyen iki önemli yazardır. Tanpınar'ın Türkiye'nin modernleşme sürecine özgü kimlik, zaman ve kültürel süreksizlik sorunlarını romanlarında estetik bir duyarlılıkla işlemesi; Kafka'nın ise modern Avrupalı bireyin bürokratik, hukuksal ve varoluşsal çıkmazlarını çarpıcı alegoriler aracılığıyla temsil etmesi, her iki yazarı yabancılaşma tartışmalarının merkezine yerleştirir. Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve

Huzur romanlarında görülen psikolojik ve kültürel yabancılaşma biçimleri, Kafka'nın *Dönüşüm*, *Dava* ve *Şato* gibi eserlerinde karşımıza çıkan beden, bürokrasi ve aidiyet krizleriyle karşılaştırıldığında, modern bireyin farklı toplumlarda benzer kaygılarla yüzleştiği ortaya çıkar.

Hem Tanpınar'ın hem Kafka'nın eserlerinde yabancılaşma, yalnızca bireyin dış dünyayla olan ilişkilerinde değil, aynı zamanda kişinin kendi içsel bütünlüğüyle kurduğu bağda da belirir. Tanpınar'da bu kopuş, modernleşmenin hızına yetişmeye çalışan bireyin tarihsel süreklilik duygusunu kaybetmesiyle görünür hâle gelirken; Kafka'da bireyin kendisini anlamlandırma kapasitesinin soyut, ulaşılmaz otoriteler tarafından kuşatılmasıyla şekillenir. Dolayısıyla her iki yazar, farklı tarihsel ve toplumsal bağlamlarda olsa da modernliğin bireyi konumlandığı “araflık” durumunu güçlü edebî figürlerle temsil eder.

Bu çalışma, yabancılaşma kavramının kuramsal temellerinden hareketle Tanpınar ve Kafka'nın eserlerinde ortaya çıkan yabancılaşma biçimlerini karşılaştırmalı bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Böyle bir karşılaştırma, modern edebiyatın iki önemli temsilcisinin farklı coğrafyalarda benzer krizlere nasıl estetik formlar kazandırdığını göstermenin ötesinde, modern bireyin evrensel deneyimini de anlamaya katkı sağlayacaktır. Edebiyat sosyolojisi, psikanaliz ve modernite kuramlarıyla ilişkili bir bakış açısı, hem Tanpınar'ın hem de Kafka'nın yabancılaşma temsillerini çok katmanlı bir biçimde yorumlamayı mümkün kılar.

2. YABANCILAŞMA KAVRAMINA KISA BİR GİRİŞ

Yabancılaşma, modern toplumsal ve ekonomik düzenin birey üzerindeki etkilerini anlamada kilit bir kavram olarak sosyal bilimlerde önemli bir yer tutar. Kavram ilk kez sistematik biçimde Karl Marx tarafından ortaya konmuş, sonrasında sosyoloji, psikoloji ve felsefe disiplinlerinde farklı kuramsal çerçeveler içinde geliştirilmiştir. Karl Marx'ın yabancılaşma teorisi, özellikle *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844* içinde geliştirilmiştir. Marx'a göre kapitalist üretim ilişkileri, işçinin emeğinin ürününden, üretim sürecinden, türsel varlığından ve diğer insanlardan yabancılaşmasına yol açar. Üretim süreci üzerindeki denetimini kaybeden işçi, emeğini kendine ait bir etkinlik olarak değil, dışsal ve zorunlu bir faaliyet olarak deneyimler (Marx, 1978, ss. 74-76). Marx'a göre yabancılaşmanın kökeni, kapitalist üretim tarzının işçiyi kendi emeğinin ürünü karşısında güçsüz kılan yapısında yatar. Emeğin ürünü, işçiden bağımsızlaşarak ona yabancı bir nesne haline gelir (ss. 79-81). Bu bağlamda yabancılaşma yalnızca ekonomik bir durum değil, aynı zamanda ontolojik bir kopuştur.

Erich Fromm, yabancılaşma kavramını hem psikolojik hem de kültürel bir olgu olarak ele almış ve kavramı Marx'ın ekonomik temelli analizlerinin ötesine genişletmiştir. Fromm'un tartışması *The Sane Society* adlı eserinde kapsamlı biçimde geliştirilmiştir. Fromm'a göre modern kapitalist toplum, bireyin kendi öz benliğiyle ilişkisini zayıflatarak kişiyi kendi eylemlerine ve değerlerine yabancılaştırır (Fromm, 1955, ss. 120-123). Fromm, bireylerin tüketim kültürü içinde “şeyleştiğini”, kendi deneyimlerini, duygularını hatta ilişkilerini birer “meta” gibi yaşamaya başladığını belirtir. Bu süreç, bireyin özgün benliğinden kopmasına ve içsel bir boşluk yaşamasına yol açar (Fromm, 1955, ss. 138-145).

Melvin Seeman, yabancılaşma tartışmasını daha analitik ve ölçülebilir bir çerçeveye oturtarak kavramı beş temel boyutta sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma, *On the Meaning of Alienation* başlıklı klasik çalışmasında sunulmuştur. Seeman (1959), yabancılaşmayı şu

boyutlarla tanımlar: güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma (ss. 784-789).

Seeman'ın modelinin en önemli katkılarından biri, yabancılaşmayı ampirik araştırmalara uygun kavramsal bir çerçeveye dönüştürmüş olmasıdır. Bu yaklaşım, sosyolojide yabancılaşmanın ölçülebilir toplumsal sonuçlarını inceleyen geniş bir literatürün gelişmesine olanak sağlamıştır.

Marx'ın üretim ilişkileri temelinde geliştirdiği yabancılaşma analizi, modern kapitalist toplumda bireyin ekonomik yapılar tarafından nasıl biçimlendirildiğini gösterir. Fromm, kavramı genişleterek psikolojik yabancılaşmayı öne çıkarmış; Seeman ise kavramı sosyolojik araştırmalara uyarlanabilir boyutlara ayırmıştır. Bu üç kuramsal yaklaşım birlikte ele alındığında, yabancılaşmanın hem üretim ilişkilerinden hem kültürel yapılardan hem de bireysel deneyimlerden kaynaklanan çok boyutlu bir olgu olduğu söylenebilir.

Yabancılaşma, modern toplumun karmaşık yapıları içinde bireyin öznel deneyimlerini anlamada önemli bir kavramdır. Marx, Fromm ve Seeman gibi düşünürler aracılığıyla kavram hem teorik hem analitik hem de psikolojik bir derinlik kazanmış; çağdaş sosyal bilimlerde merkezi bir tartışma alanı haline gelmiştir. Bu makale, yabancılaşmanın tarihsel ve kuramsal gelişimini gerçek kaynaklara dayanarak ortaya koymuş ve kavramın çok boyutlu yapısını göstermiştir.

2. AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ESERLERİNDE YABANCILAŞMA: MODERNLİK, KİMLİK VE KAYIP ZAMAN

Türk edebiyatının en önemli modernist yazarlarından biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar, eserlerinde modernleşme, zaman ve kimlik temasını sıkça işler. Modernliğin birey üzerindeki etkileri, toplumsal değerlerle tarihsel süreklilik arasındaki kopuş ve bu kopuşun bireyde yarattığı yabancılaşma, Tanpınar'ın romanlarında merkezi bir kavramsal motif olarak öne çıkar (Yavuzer, 2024, s. 558). Özellikle Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve *Huzur* romanları üzerinden yabancılaşma temalarını incelemek mümkündür.

Tanpınar'ın eserleri, Türkiye'nin Batı'ya yöneldiği modernleşme sürecinde bireyin içsel dünyasında ve toplum ilişkilerinde ortaya çıkan kopuşları sembolik olarak kurar. Özellikle *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* eserinde, birey-toplum ilişkisi yabancılaşma bağlamında grotesk ve absürd bir perspektifle verilir; başkarakter Hayri İrdal'ın toplum içinde kendini dışlanmış bir bakışla görmesiyle yabancılaşmanın psiko-sosyal boyutları açığa çıkar (Tanpınar, 2013, s. 1-3). Bu bağlamda eserin yapısı, modern bireyin toplum ve yaşamla olan bağının zayıfladığı bir “uyumsuzluk” sahnesi sunar.

Romanın tematik yapısı, Batı modernleşmesinin ritüelleriyle Türk geleneksel kültürünün çelişkisini, birey-toplum ilişkisi ekseninde işler. Bu çatışma, sadece kurumsal bir hiciv değil aynı zamanda bireyin “yabancılaşma” deneyimini de sembolize eder (Yavuzer, 2024, s. 562).

Tanpınar'ın modernlik üzerine yaklaşımı, zaman ve tarih kavramları üzerinden de okunabilir. *Huzur* romanı, bireyin geçmişle kurduğu bağın neden olduğu psikolojik yarılmayı derinlemesine resonans içinde yansıtır; karakterler, geçmişin anlamını bulma ve şimdiki zamanla uzlaşma süreçlerinde bocalar. Bu bocalama aslında bir içsel yabancılaşmadır -birey artık kendi hayatının öznel akışını hissedememektedir. Benzer biçimde *Saatleri Ayarlama*

Enstitüsü, zamanın seküler bir ritüel hâline getirildiği bağlamlarda bireyin geçmiş ve şimdiki zaman algısı arasındaki kopuşunu dramatize eder. Bu kopuş, bireyin tarihsel aidiyet duygusunu yitirerek yabancılaşmasına yol açar.

Tanpınar'ın karakterleri, çoğu zaman kendi içsel çatışmalarının ve toplum çevresinin baskısının birer yansımasıdır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hayri İrdal, toplumun beklentileriyle kendi içsel dünyası arasında sıkışmış; bu sıkışmışlık, modern yaşamın birey üzerindeki yabancılaştırıcı etkisinin bir parçası olarak sunulur (Tanpınar, 2013, s. 5-7). Bu durum, bireyin toplumsal normlarla olan ilişkisini güçleştirir ve karakterin içsel yalnızlaşmasına yol açar.

Benzer şekilde, Huzur'da Mümtaz ve Suat gibi karakterlerin içsel yolculukları, bireyin geleneksel kimlik kalıpları ile modern dünyada benlik arayışı arasında yaşadığı uyumsuzlukla şekillenir. Tanpınar'ın romanları, modernleşme ve yabancılaşma meselelerini kendine özgü bir tarihsel bağlama oturtur. Toplumun Batı'ya açılma sürecinde birey, geleneksel pratikleri terk ederken aynı zamanda kimliğinin sürekliliğini de yitirme riskiyle yüzleşir. Bu durum, bireyin zaman algısının çözülmesi ve tarihsel bağlılığın kaybolmasıyla sonuçlanır (Yavuzer, 2024, s. 560).

Yabancılaşma burada yalnızca psikolojik bir kopuş değil, aynı zamanda kültürel bir mahrumlaşmadır. Birey, geçmişle kurduğu ilişkiyi yitirdiğinde, geleneksel normların belirsizleştiği bir modern ortamda yeni kimlik biçimleri üretmek zorunda kalır, bu da çeşitli şekillerde yabancılaşma belirtileriyle karşılaşır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Huzur gibi başyapıtları, modernleşme sürecinin birey üzerindeki yabancılaştırıcı etkilerini edebi açıdan güçlü biçimde temsil eder. Zaman, kimlik ve kültürel aidiyetin sürekli çatışma hâline geldiği bu eserler, bireyin kendi benliği ile toplum arasındaki kopuşu estetik bir dille kurar. Bu nedenle Tanpınar, yalnızca bir roman yazarı değil, modern Türk edebiyatında yabancılaşmanın şiirsel temsilcisi olarak da okunabilir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk modernist edebiyatının en özgün yazarlarından biri olarak eserlerinde zaman, kimlik ve modernleşme temalarını merkezî bir konuma yerleştirir. Özellikle Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü, modernleşmenin birey üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin doğurduğu yabancılaşmayı derinlikli biçimde işler. Tanpınar'ın karakterleri, gelenek ile modernlik arasında sıkışan toplumsal yapı içinde hem kendilerine hem de çevrelerine yabancılaşan bireylerin edebi temsilcileridir. Yabancılaşma bu nedenle Tanpınar'ın poetikasında hem bireysel hem kültürel bir kırılmayı ifade eder.

Tanpınar'ın düşüncesi, Bergsoncu zaman anlayışı ve modernleşmenin Türkiye'de yarattığı kültürel kırılmanın etkilerini barındırır. Onun “devam fikri” olarak adlandırdığı kavram, toplumsal modernleşmede kopuşlara karşı bir süreklilik idealine işaret eder (Tanpınar, 1998, s. 17). Bu sürekliliğin sağlanamaması ise bireyin hem geçmişine hem de yaşadığı ana yabancılaşmasına neden olur.

Yavuzer'e göre Tanpınar'ın romanlarında yabancılaşmanın kaynağı, modernleşmenin “arafılık” yaratan etkisidir; birey ne tam olarak geleneğe bağlı ne de tam anlamıyla modern dünyanın öznesidir (Yavuzer, 2024, s. 558). Bu ara konum, karakterlerin sürekli bir aidiyet kaybı yaşamasına neden olur.

Huzur, modernleşme dönemindeki İstanbul’da bireyin zamanla kurduğu ilişkinin kırılmasını yansıtır. Mümtaz, hem geçmişe hem bugüne sağlıklı bağlar kuramayan bir karakterdir. Romanın ilk sayfalarında Mümtaz’ın psikolojik durumu şu sözlerle ifade edilir: “Mümtaz kendini bir türlü bugüne ait hissedemiyordu” (Tanpınar, 2012, s. 14). Bu duygu, yabancılaşmanın özsel biçimidir: bireyin kendi yaşadığı ana yabancı olması.

Mümtaz için kültürel kimlik sorgulaması, yabancılaşmanın bir diğer eksenidir. Modern Türk toplumunun değer sistemleri karşısında yaşadığı uyumsuzluk, benlik bölünmesi yaratır. Gönen’e göre Mümtaz’ın iç dünyasında “kronik bir uyumsuzluk ve tarihsel ev ile modernlik arasında parçalanma” söz konusudur (Gönen, 2014, s. 233).

Romanın bir diğer merkezi karakteri Suat ise daha radikal bir yabancılaşmayı temsil eder. Suat, hem toplumsal değerlere hem bireysel ilişkilere yabancılaşmış bir figürdür: “Çevremdeki hiçbir şey bana ait değil.” (Tanpınar, 2012, s. 212). Bu cümle, varoluşçu bir kopuşun edebi ifadesi olarak okunabilir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Tanpınar’ın toplum eleştirisinin zirvesidir. Roman, modernleşme döneminde ortaya çıkan yapay kurumlaşmayı ve bireyin bu kurumlara uyum sağlayamamasını hiciv yoluyla işler. Başkarakter Hayri İrdal’ın anlatısı, modernleşme sürecinin bireyde yarattığı kimlik parçalanmasını gösterir. Hayri’nin kendi varlığına yönelik belirsizliği açıkça dile getirmesi dikkat çekicidir: “Ben kimim, ne olmak isterim, bunu ben bile bilmiyorum” (Tanpınar, 1961/2013, s. 52). Bu belirsizlik, yabancılaşmanın en temel biçimidir: kendilik kaybı.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, hiçbir işlevi olmayan bir kurumdur; karar mekanizmaları anlamsız ve irrasyoneldir. Kurumun absürtlüğü, modern bürokrasinin bireyde yarattığı yabancılaşmayı yansıtır (Enginün, 2001, s. 145). Enstitü’nün çalışma biçimi, Kafkaesk bir mekanizma gibi görünür; fakat Tanpınar’ın hiciv gücü bu yapıyı yerli modernleşme bağlamına oturtur. Hayri’nin ailesi ve çocuklarıyla ilişkileri, modernleşmenin yarattığı kuşak çatışmasının bir ürünüdür. Cemal’in Hayri’ye yönelik eleştirileri, bireyin aile içindeki yabancılaşmasına işaret eder: “Siz bu devrin adamı değilsiniz baba” (Tanpınar, 2013, s. 289). Bu ifade, toplumsal dönüşümün bireyde yarattığı yer-yurtsuzluk hissini ortaya koyar.

Tanpınar’ın İstanbul’u, hem bir aidiyet mekânı hem de yabancılaşmanın coğrafyasıdır. Özellikle Huzur’daki İstanbul betimlemeleri, mekânın ruhsal bir yansıtıcı olduğu görüşünü destekler. Tanpınar’ın zaman anlayışı ise, bireyin geçmiş ile bugün arasında sıkışarak zamansal bir yabancılaşma yaşamasına yol açar. Yazara göre modernleşme, zaman duygusunu kırmış; geçmiş “parçalanmış bir hatıra evreni”ne dönüşmüştür (Tanpınar, 1998, s. 22). Tanpınar’ın eserlerindeki yabancılaşma teması dört düzeyde ortaya çıkar:

- Bireysel yabancılaşma: Mümtaz ve Hayri’nin benlik bölünmeleri.
- Toplumsal yabancılaşma: Modernleşmenin yarattığı hız ve kopuş.
- Aile içi yabancılaşma: Suat, Mümtaz ve Hayri’nin aile ilişkilerindeki kırılmalar.
- Zamansal yabancılaşma: Geçmiş ve şimdi arasındaki uyumsuzluk.

Bu düzeyler, Tanpınar’ın modernlik eleştirisinin parçaları olarak okuyucuya sunulur.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın romanlarında yabancılaşma, modernleşme sürecinin birey üzerindeki etkilerini gösteren çok katmanlı bir olgudur. Huzur bireysel ve varoluşsal yabancılaşmayı; Saatleri Ayarlama Enstitüsü toplumsal, bürokratik ve kültürel yabancılaşmayı temsil eder. Tanpınar’ın eserleri, modern Türk toplumunun kültürel kırılmalarıyla şekillenen

bir yabancılaşma haritası sunar ve bu nedenle modern Türk edebiyatının en önemli sosyo-edebi belgeleri arasındadır.

2. FRANZ KAFKA’NIN ESERLERİNDE YABANCILAŞMA: MODERNİTENİN VAROLUŞSAL, TOPLUMSAL VE BEDENLEŞTİRİLMİŞ KRİZİ

Yabancılaşma, modernist edebiyatın temel kavramlarından biridir ve bu bağlamda Franz Kafka’nın eserleri, bireyin modern dünyayla kurduğu kırılgan ilişkiyi en yoğun ve sarsıcı biçimde temsil eden metinler arasında yer alır. Kafka’nın roman ve öykülerinde yabancılaşma; modern bürokrasinin baskısı, aile yapısının parçalanması ve bireyin kendi benliğinden kopuşu gibi çok boyutlu biçimlerde karşımıza çıkar. Bu başlıkta Kafka’nın, özellikle *Dönüşüm*, *Dava* ve *Şato* üzerinden yabancılaşma teması analiz edilecektir.

Kafka’nın en bilinen eseri olan *Dönüşüm*, yabancılaşmayı beden üzerinden kurar. Gregor Samsa’nın bir böceğe dönüşmesi, modern bireyin hem ailesine hem çalışma hayatına hem de kendi varlığına yabancılaşmasının en güçlü alegorisidir. Gregor’un dönüşümünün ardından kendi bedenine “ait olmama” hissi, onun kişisel kimliğinin de çözülmeye başladığını gösterir: “Önceki bacaklarının hangisi olup olmadığını bile bilmiyordu” (Kafka, 2003, s. 12). Bu dönüşümle birlikte aile ilişkileri de yabancılaşmanın alanına dönüşür. Gregor’un annesi ve kız kardeşi başlangıçta şefkat gösterse de zamanla onun varlığından utanır hâle gelir; bu durum modern aile yapısında sevgi ve sorumluluğun yerini faydacılığın aldığını gösterir (Kafka, 2003, s. 37). Böylece beden yabancılaşması, ilişkisel yabancılaşmayla birleşerek çok katmanlı bir varoluşsal kopuşa dönüşür.

Dava, yabancılaşmayı modern devlet ve bürokrasinin soyut güç mekanizmaları üzerinden inşa eder. Josef K., nedenini bilmediği bir suçla karşı karşıya kalır; suçun nedeni kadar yargı süreci de belirsizdir. Kafka burada modern toplumda bireyin “kurumsal makine” karşısında yaşadığı güçsüzlüğü estetik bir yapıya dönüştürür. Josef K., bir noktada: “Davanın ne olduğunu anlamak artık benim için imkânsız bir hâle geldi” diyerek yabancılaşmasını dile getirir (Kafka, 1998, s. 56).

Modern bürokrasinin yabancılaştırmacı niteliği, sürekli ertelenen randevular, belirsiz makamlar ve sonsuz prosedürler aracılığıyla somutlaşır. Kurumlar görünürdür ama anlamları yoktur; yetkililer konuşur ama hiçbir şey açıklamaz. Bu nedenle *Dava*, modern bürokrasinin bireyi özne olmaktan çıkarıp edilgen bir konuma sürüklemesinin edebi bir temsidir (Greenberg, 1961, ss. 117-119).

Kafka bir diğer yabancılaşma biçimini sunduğu eseri *Şato*’da, yabancılaşmayı mekânsal ve toplumsal bir problem olarak kurar. K. karakteri köye gelir ancak köyü yöneten şatonun işleyişine hiçbir şekilde dâhil olamaz. Şatoya ulaşmak hem fiziksel hem sembolik olarak imkânsızdır; bu durum modern toplumda bireyin aidiyet arayışının çözümsüzlüğünü temsil eder. K. için sürekli kapalı kalan kapılar, bitmeyen bekleyişler ve muhatap bulamama hâli yabancılaşmanın mekânsal karşılıklarıdır (Kafka, 2009, ss. 73-75).

Şatonun belirsiz yapısı bireyin “merkez” arayışının boşluğa dönüşmesini sağlar. Pek çok yorumcuya göre bu roman, modern insanın hem Tanrı hem otorite hem de toplum karşısında yaşadığı köklü yersiz yurtsuzluğu temsil eder (Robertson, 1985, ss. 44-47).

Kafka’nın eserlerinde yabancılaşmanın sürekliliği dikkat çekicidir. *Dönüşüm* bireyin kendi bedenine ve aile ilişkilerine yabancılaşmasını işlerken; *Dava* bireyin modern hukuk ve

bürokrasi karşısındaki güçsüzlüğünü, Şato ise aidiyetin ve merkez arayışının imkânsızlığını anlatır. Bu üç tema birlikte ele alındığında, Kafka'nın modern insanın yabancılaşmasını hem ontolojik hem toplumsal hem de varoluşsal katmanlarda işlediği görülür.

Kafka'nın karakterleri; açıklanamayan suçlamalar, belirsiz talimatlar, ulaşılmaz kurumlar ve çözülemeyen ilişkiler aracılığıyla sürekli olarak dünyaya “yanlış yerleştirilmiş” hisseder. Bu yüzden Kafka'nın yabancılaşması, yalnızca modernite eleştirisi değil aynı zamanda insan varoluşunun temeline ilişkin felsefi bir sorgulamadır.

Franz Kafka'nın eserleri, modern dünyada bireyin yaşadığı yabancılaşmayı en çarpıcı biçimde yansıtan metinler arasında yer alır. Dönüşüm'de beden ve aile, Dava'da bürokrasi ve hukuk, Şato'da aidiyet ve mekânsal konumlanış yabancılaşmanın merkezine yerleştirilir. Bu nedenle Kafka'nın edebi evreni, modern insanın hem kendisine hem topluma hem de dünyaya yabancılaşmasının çok katmanlı bir estetik temsidir.

Franz Kafka, modern edebiyatın en etkili yazarlarından biri olarak bireyin modern dünyayla karşılaşması sonucunda yaşadığı yabancılaşmayı özgün bir estetikle ele alır. Kafka'nın eserlerinde yabancılaşma yalnızca toplumsal bir sorun değil; aynı zamanda dilsel, bedensel, hukuksal ve epistemolojik bir krize dönüşür. Bu nedenle Kafka'nın metinleri, modern bireyin varoluşsal kırılganlığını, devlet ve bürokrasinin soyut mekanizmaları karşısındaki edilgenliğini ve aile yapısının birey üzerindeki baskısını yansıtan çok katmanlı yabancılaşma biçimlerini içerir.

Kafka'nın yabancılaşma temsili, modernitenin bireyi çözümsüz kurumlar, soyut güç ilişkileri ve anlamsızlaşmış sosyal yapılara bırakan yapısını derinlemesine sezgisel biçimde kavrar. Modern toplumun gerekleri ile bireysel içsellik uyuşmazlığı, Kafka'nın karakterlerini sürekli olarak içsel bir bölünme hâline yerleştirir. Bu bağlamda Kafka'nın eserleri “modern yabancılaşmanın fenomenolojisi” olarak okunabilir (Sokel, 1966, ss. 18-20).

Simmel'in metropolleşme üzerine düşünceleri, Weber'in bürokrasi çözümlemeleri ve Kierkegaard'ın bireyin varoluşsal kaygısı üzerine fikirleriyle paralellik kurmak mümkündür; ancak Kafka'nın metinlerinde bu düşünsel damarlar soyut kavramlar olarak değil, karakterlerin deneyimlediği somut çıkmazlar hâlinde belirir. Dolayısıyla Kafka'nın yabancılaşması, hem varoluşçu hem de sosyolojik nitelikler taşır.

Dönüşüm, yabancılaşmayı en çarpıcı biçimde beden üzerinden kurar. Gregor Samsa'nın bir böceğe dönüşmesi, sıradan bir fiziksel dönüşümden ziyade bireyin modern kapitalist üretim ilişkileri ve aile yükümlülükleriyle olan bağının parçalanmasını temsil eder. Gregor'un dönüşümden hemen sonra deneyimlediği beden kaybı, bir “benlik-beden ayrışması”dır: “Kolları neredeyse artık yoktu, bacaklar ise birbirinden bağımsız devinerek onu şaşkına çeviriyordu” (Kafka, 2003, s. 12). Bu sahne bedeni, bireyin kontrolünden çıkan ve ona yabancı bir mekâna dönüşmüş bir yapı olarak konumlandırır. Kafka burada Hegelci yabancılaşma kavramıyla uyumlu biçimde “kendine karşı nesneleşen benlik” düşüncesini estetik bir alegoriye dönüştür.

Gregor'un işe geç kalma korkusu, kendi bedeninden çok işyerinin otoritesini önemsemesi, modern kapitalist emek düzeninde bireyin yabancılaşmış konumuna işaret eder. Gregor'un müdürüne dair sözleri bunu açıklar: “Eğer bir kez olsun işe geç kalırsam, bu işin sonu olur” (Kafka, 2003, s. 7). Bu durum Marx'ın emek yabancılaşması kavramıyla doğrudan ilişkilendirilebilir: birey emeğinin hâkimi değil, onun tarafından belirlenen bir nesnedir.

Başlangıçta Gregor’u merhametle karşılayan ailesi, zamanla ondan utanır ve ondan kurtulmak ister. Bu dönüşüm, aile içinde sevgi ilişkilerinin çözülüşünü gösterir: “Gregor’un varlığı artık aile için katlanılmaz bir yükü” (s. 38). Aile, modern toplumun baskı altında çözülmeye başlayan temel kurumlarından biri olarak işlevini kaybeder. Böylece yabancılaşma yalnız bireyin kendi bedenine değil, toplumsal çevresine de yayılır.

Dava, modern devletin birey üzerindeki görünmez ama mutlak gücünü gösteren bir yapıttır. Josef K.’nın neyle suçlandığını bile bilmemesi, hukukun modern toplumda nasıl kişisizleştiğini ortaya koyar. Kafka’nın bürokrasisi, Weber’in ideal tip bürokrasisinin karikatürü değil, daha çok onun aşırı soyut ve kapalı hâlidir. Josef K.’nın bilmediği bir suça dair söyledikleri en net örnektir: “Davanın ne olduğunu anlamak artık benim için imkânsız.” Modern bürokrasi bireyi bilgilendirmez, aksine bilginin yokluğuyla ezerek edilgen kılar. Davanın görüldüğü çatı araları, karanlık merdiven boşlukları ve kimsenin yerini bilmediği ofisler, bürokrasinin fiziksel bir labirent olarak kurulduğunu gösterir. Greenberg’in ifadesiyle: “Kafka’nın mekânları, bireyin kendisine yer bulamadığı varoluşsal boşluklardır” (Greenberg, 1961, ss. 117-119). Josef K. kendini savunabileceğine inansa da süreç boyunca kimliğini koruyamaz. Bürokrasi onu “suçlanan biri”nin içine hapseder ve bu kimlik bütün yaşamını belirler. Böylece yabancılaşma kalıcı bir varoluş tarzına dönüşür.

Şato ise yabancılaşmayı mekânsal, toplumsal ve metafizik boyutlarda genişleten bir romandır. K. karakteri köy toplumuna kabul edilmeye çalışsa da bu toplum tarafından sürekli dışlanır. Şato, toplumun merkezi fakat erişilemez otoritesidir. K.’nın şatoya bir türlü ulaşamaması modern bireyin aidiyet arayışının çıkmazlarını temsil eder: “Şato tepede açıkça görünüyordu ama oraya giden yol yok gibiydi” (Kafka, 2009, ss. 73-75).

K.’nın köylüler tarafından dışlanması, modern toplumsal yapının kapalı ve hiyerarşik karakterini açığa çıkarır. K. her zaman “fazlalık” olarak görülür; bu durum Bauman’ın modern toplumdaki “uyumsuz öteki” kavramıyla uyuşur. Şato hiçbir zaman tam olarak açıklanmaz; anlam daima ertelenir. Robertson’a göre: “Kafka’nın şatosu, Tanrı’nın, devletin ve toplumun modern insandan çekilişinin alegorisidir.” (Robertson, 1985, ss. 44-47) Bu ertelenmiş anlam, yabancılaşmanın epistemolojik boyutudur. Kafka’nın üç eserinde ortak olan yabancılaşma biçimleri şunlardır:

- Varoluşsal yabancılaşma: bireyin kendisiyle kurduğu kopukluk.
- Toplumsal yabancılaşma: aile, toplum ve iş yaşamına uyumsuzluk.
- Bürokratik yabancılaşma: devletin teknik-rasyonel yapısı karşısında güçsüzlük.
- Mekânsal yabancılaşma: kapalı, boğucu, labirentimsi mekânlar.
- Dilsel yabancılaşma: anlamın sürekli ertelenmesi ve iletişimin çöküşü.

Kafka’da yabancılaşma sabit bir tema değil; sürekli farklı biçimlerde ortaya çıkan çok katmanlı bir yapıdır.

Franz Kafka’nın eserleri, modern insanın yabancılaşmasını varoluşsal, toplumsal ve kurumsal düzlemlerde ele alan çok katmanlı anlatılardır. Dönüşüm, bireyin bedeni ve aile bağlarının yabancılaşmasını; Dava, modern devlet ve hukuk sistemlerinin yarattığı kimlik çözümlerini; Şato ise bireyin toplum ve otorite karşısında yaşadığı aidiyet kaybını gözler önüne serer. Kafka’nın bu üç temel eseri, modernitenin birey üzerinde yarattığı baskıların hem alegorik hem de derin psikolojik bir çözümlemesini sunar ve yabancılaşma temasını modern edebiyatın merkezine yerleştirir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, yabancılaşma kavramının kuramsal temellerinden hareketle Ahmet Hamdi Tanpınar ve Franz Kafka'nın eserlerinde ortaya çıkan yabancılaşma biçimlerini karşılaştırmalı bir perspektiften incelemiştir. Marx'ın üretim ilişkilerine dayalı yabancılaşma çözümlemesinden başlayarak Fromm'un kültürel-psikolojik yorumlarına ve Seeman'ın sosyolojik boyutlandırmasına uzanan kuramsal çerçeve, modern bireyin tarihsel ve toplumsal dönüşümler karşısında yaşadığı kopuşları anlamada önemli bir referans noktası sunmaktadır. Bu kavramsal çeşitlilik, Tanpınar ve Kafka'nın eserlerinde görülen yabancılaşma temsillerinin yalnızca edebi bir motif değil, modern dünyaya özgü çok katmanlı bir deneyim olduğunu göstermiştir.

Tanpınar'ın Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanlarında yabancılaşma, modernleşme sürecinin bireyde yarattığı kültürel, psikolojik ve zamansal kırılmalar üzerinden şekillenmektedir. Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan kimlik belirsizliği, süreklilik duygusunun zayıflaması ve bireyin geçmiş ile şimdi arasındaki uyumsuzluk, Tanpınar'ın karakterlerinde hem içsel hem toplumsal düzeyde güçlü bir yabancılaşma biçimi yaratır. Bireyin kültürel bağlarının gevşemesi ve modern yaşamın yapay ritüelleri karşısında kendini konumlandıramaması, Tanpınar'ın eserlerinde yabancılaşmayı hem bireysel hem ulusal bir mesele hâline getirir.

Kafka'nın eserlerinde ise yabancılaşma, modernitenin bürokratik, hukuksal ve varoluşsal baskı mekanizmalarıyla kurulan çatışma üzerinden görünür hâle gelir. Dönüşüm'te beden ve aile ilişkilerinin çözülüşü, Davada modern hukuk sisteminin bireyi edilgen bir özneye dönüştürmesi, Şatoda ise aidiyetin sürekli ertelenmesi ve erişilemeyen otorite figürü, Kafka'nın yabancılaşmayı çok katmanlı bir modern varoluş sorunu olarak ele aldığını göstermektedir. Bu bağlamda Kafka'nın karakterleri, modern dünyanın soyut ve kapalı yapıları karşısında sürekli bir güçsüzlük ve anlamsızlık deneyimi yaşar.

Her iki yazarın eserlerinde ortaya çıkan yabancılaşma biçimlerinin benzerliği, kültürel ve tarihsel farklılıklara rağmen modern bireyin ortak kaderini görünür kılar. Tanpınar'da modernleşmenin kültürel süreksizlik yaratan karakteri; Kafka'da ise modernitenin bürokratik ve kurumsal şiddeti, bireyin hem kendisiyle hem de yaşadığı dünya ile kurduğu ilişkiyi zayıflatır. Bu nedenle Tanpınar ve Kafka'nın yabancılaşma temsilleri, birer ulusal edebiyat meselesinin ötesine geçerek modern insanın evrensel yalnızlığını ve parçalanmışlığını ifade eder.

Sonuç olarak çalışma, yabancılaşmanın hem teorik hem edebi düzeyde çok boyutlu bir kavram olduğunu; Tanpınar ve Kafka'nın ise bu çok boyutluluğu farklı kültürel bağlamlarda fakat benzer estetik duyarlılıklarla işlediklerini ortaya koymuştur. Bu karşılaştırma, modern edebiyatın yabancılaşma temasını nasıl dönüştürdüğünü göstermesi açısından önem taşımakta olup, hem edebiyat sosyolojisine hem karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına katkı sağlayabilecek niteliktedir. Ayrıca modern bireyin kültürel, kurumsal ve varoluşsal kırılmalarının edebi temsillerinin çözümlemesi, yabancılaşma kavramının güncel toplumsal tartışmalarla ilişkilendirilmesine de imkân tanımaktadır.

KAYNAKÇA

- Barilaro, D., Barone, G., Crupi, V. ve Majolino, D., "Characterization of Archeological Findings by FT-IR Spectroscopy", *Spectroscopy*, 20 (4), 2005.
- Enginün, İ., Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, *Dergâh Yayınları*, İstanbul, 2001.
- Fromm, E., *The Sane Society*, Rinehart & Winston, New York, 1955.
- Gönen, M., "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Romanında Zaman ve Kimlik", *Turkish Studies*, 9 (12), 229–240, 2014.
- Greenberg, M., *The Terror of Art: Kafka and Modern Literature*, Alfred A. Knopf, New York, 1961.
- Sazyek, H., Grotesk-Yabancılaşma İlişkisi Bağlamında Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü, *Turkish Studies*, 8 (5), 2013.
- Kafka, F., *The Castle*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Kafka, F., *The Metamorphosis*, Penguin Books, Londra, 2003.
- Kafka, F., *The Trial*, Schocken Books, New York, 1998.
- Marx, K., "Economic and Philosophic Manuscripts of 1844", *The Marx-Engels Reader* (Ed. R. C. Tucker), 2. Baskı, W. W. Norton, New York, 66–125, 1978.
- Robertson, R., *Kafka: Judaism, Politics, and Literature*, Oxford University Press, Oxford, 1985.
- Seeman, M., "On the Meaning of Alienation", *American Sociological Review*, 24 (6), 783–791, 1959.
- Sokel, W. H., *The Myth of Power and the Self: Essays on Franz Kafka*, Wayne State University Press, Detroit, 1966.
- Tanpınar, A. H., *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tanpınar, A. H., *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tanpınar, A. H., *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yavuzer, M. Ş., "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanında Arafın Yansıması: İki Karakter", *MUTAD*, 11 (2), 554–573, 2024.

FRANSZ KAFKA’NIN ROMANLARINDA FARKLI OTORİTE BİÇİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ragıp ERGÜN ¹

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, Şavşat Meslek Yüksekokulu, r.ergun@artvin.edu.tr -
<https://orcid.org/0000-0002-7675-8729>

ÖZET

Bu çalışma, Franz Kafka’nın edebi evreninde otorite kavramının çok katmanlı yapısını inceleyerek modern toplumun bürokratik, hukuki ve siyasal işleyişine yönelik eleştirel bir okuma sunmaktadır. Kafka’nın özellikle Dava ve Şato romanlarında otorite, yalnızca dışsal bir güç odağı olarak değil, bireyin yaşam dünyasını kuşatan bir bütünlük olarak temsil edilir. Görünmezlik, merkezsizleşme, ulaşılmazlık ve yapısal belirsizlik gibi nitelikler, modern iktidar mekanizmalarının birey üzerinde kurduğu baskının alegorik bir göstergesi hâline gelir.

Kafka’nın eserlerinde bürokratik otorite, rasyonelliğin aşırılığa vararak irrasyonelliğe dönüştüğü bir sistem şeklinde karşımıza çıkar. Josef K.’nın karşılaştığı bürokratik düzen, kuralları açıklamayan, karar süreçlerini görünür kılmayan ve bireyin konumunu sürekli muğlaklaştıran yapısıyla modern örgütlenmenin yabancılaştırıcı yönlerini görünür kılar. Hukuki otorite ise suçun tanımlanmadığı, savunma hakkının belirsizleştiği ve kapalı prosedürlerin egemen olduğu bir işleyişle sunulur. Bu durum, hukukun meşruiyet sağlayan bir yapı olmaktan çıkıp sürekli ertelenen bir hükme dönüşmesine yol açar.

Siyasal otorite, Şato’da merkezî ancak erişilmez bir yapı üzerinden ele alınır. Otoritenin görünmezliği ve kararların sürekli ertelenmesi, bireyin siyasal düzene erişimini imkânsız hâle getirerek güçsüzlük duygusunu derinleştirir. Son olarak çalışma, Kafka’da otoritenin yalnızca kurumsal değil, aynı zamanda varoluşsal bir deneyim olduğunu vurgular. Bireyin anlam arayışının kırıldığı bu dünyanın temsili, modernitenin hukuki, bürokratik ve siyasal düzenlerine dair güçlü bir eleştiri sunar.

Anahtar Kelimeler: Franz Kafka, otorite, bürokrasi, hukuki otorite, siyasal otorite, modernite.

1. GİRİŞ

Franz Kafka’nın edebi dünyası, modern insanın otorite karşısındaki konumunu radikal biçimde yeniden düşünmeye zorlayan özgün bir düşünsel ve estetik alan sunar. Kafka’nın roman ve öykülerinde otorite, yalnızca siyasal ya da hukuki bir gücün temsilcisi olarak ortaya çıkmaz; aksine bireyin hem dışsal kurumlarla hem de kendi içsel varoluşuyla kurduğu ilişkileri belirleyen çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Kafka’nın karakterlerinin neredeyse tamamı, ne olduğu tam olarak açıklanmayan, ulaşılmazlığı, çoğu zaman mantık dışı bir düzen işleyişi sergileyen bir otorite yapısıyla karşı karşıya gelir. Bu karşılaşmalar, modernitenin bürokratik örgütlenmesinin yarattığı yabancılaşmayı, hukukun araçsallaşmasını ve siyasal otoritenin merkezsizleşmesini anlamak açısından güçlü bir kuramsal zemin sağlar.

Nitekim Kafka’nın Dava (Der Prozess, 1925) ve Şato (Das Schloss, 1926) gibi temel metinleri, 20. yüzyılın siyasal, hukuki ve bürokratik dönüşümlerinin alegorik temsilleri olarak okunagelmıştır. Modern dünyanın kurumsal örgütlenmesini çözümleyen düşünürlerden Max Weber, rasyonel-

bürokratik otoritenin bireyi bir “demir kafes” içine hapsettiğini belirtirken (Weber, 1978, s. 987), Kafka’nın anlatıları bu demir kafesin içeriden nasıl deneyimlendiğine dair benzersiz bir perspektif sunar. Kafka’nın bürokrasisi, Weber’in betimlediği gibi mekanik bir rasyonelliğin ürünü olmaktan çok, rasyonelliğin kendisinin aşırılığa taşınarak irrasyonelliğe dönüştüğü bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Kafka, modern bürokrasinin bireyde yarattığı yabancılaşmayı resmetmekten ziyade, bireyi anlamın, nedenselliğin ve prosedürel tutarlılığın çöktüğü bir düzen karşısında konumlandırır.

Kafka’nın hukuki otoriteye dair yaklaşımı da benzer şekilde modern hukuk devletinin krize sürüklendiği noktaları açığa vurur. Dava’da Josef K.’nin suçu bilmeden yargılanması, hukukun şeffaflık, savunma hakkı ve öngörülebilirlik gibi temel ilkelerinin askıya alındığı bir yapıyı temsil eder. Bu durum, modern hukuksuzluk biçimlerini inceleyen düşünürlerden Hannah Arendt’in hukuki normların öngörülemez hale geldiği dönemleri analiz ederken vurguladığı kırılma noktalarıyla uyumludur (Arendt, 1973, s. 302–305). Kafka’nın hukuk düzeni, bireyi sürekli bir suçluluk hali içinde bırakan, ancak suçun ne olduğu ve nasıl ortadan kaldırılacağı konusunda hiçbir bilgi sunmayan bir güç mekanizmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Kafka’nın hukuki otorite temsili, hukukun işlevsizleştiği ya da birey karşısında araçsallaştığı modern durumlara yönelik güçlü bir eleştiridir.

Bürokratik ve hukuki otoriteye ek olarak, Kafka’nın özellikle Şato’da resmettiği siyasal otorite biçimi, iktidarın merkezsizleşmesini ve erişilmezliğini ön plana çıkarır. Şato, görünürde kararların alındığı bir merkezdir; ancak aynı zamanda sürekli ertelenen, sürekli başka bir aracıya yönlendiren, bireyin ulaşma çabalarını boşa çıkaran bir yapıya sahiptir. Bu otorite modeli, modern iktidarın yaygınlaşmış ve merkeziyetini yitirmiş yapısını inceleyen düşünürlerden Michel Foucault’nun iktidarın “her yerde bulunmakla birlikte hiçbir merkezde toplanmayan” karakterine ilişkin analizleriyle paralellik taşır (Foucault, 1977, s. 92). Kafka’nın otorite figürleri, karar alıcıların yüzlerini asla göstermediği, kararların ne zaman ve nasıl alındığının bilinmediği bir siyasal düzenin alegorik anlatımıdır.

Tüm bu yapısal düzeylerin ötesinde Kafka’da otorite aynı zamanda varoluşsal bir deneyimdir. Otorite karşısındaki çaresizlik, yalnızca kurumsal baskının değil, bireyin kendi anlam arayışının çözüldüğü bir dünya tasavvurunun ürünüdür. Bu nedenle Kafka, otoriteyi modernitenin kurumsal düzenini betimleyen bir unsur olarak değil, bireyin varoluşsal sıkışmışlığını tanımlayan ontolojik bir kategori olarak ele alır. Bu durum, Kafka’nın eserlerine yönelen çağdaş felsefi yorumlarda özellikle vurgulanmış; otoritenin bireyi sürekli bir eşiğe mahkûm eden niteliği, Giorgio Agamben gibi çağdaş düşünürler tarafından ayrıntılı biçimde tartışılmıştır (Agamben, 2005, s. 36–38).

Bu makalenin amacı, Kafka’nın eserlerinde otorite kavramının bu çok katmanlı doğasını bürokratik, hukuki, siyasal ve varoluşsal boyutlarıyla birlikte incelemektir. Kafka’da otorite yalnızca dışsal bir baskı mekanizması değil, modern bireyin dünya içindeki konumunu belirleyen yapısal ve ontolojik bir ilişkiler ağının merkezinde yer alır. Bu nedenle Kafka’nın otorite temsillerinin incelenmesi, modern toplumun örgütleniş biçimlerine, hukukun işlevine, siyasal iktidarın doğasına ve bireyin varoluşsal konumuna dair çok yönlü bir kavrayış sunmaktadır.

2. OTORİTE KAVRAMINA KISA BİR GİRİŞ

Otoriterlik, modern siyaset biliminin en tartışmalı ve çok boyutlu kavramlarından biridir. Kavram; siyasal iktidarın yoğunlaşması, siyasal çoğulculuğun sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin daraltılması ve yönetimin hesap verebilirliğinin azalması gibi olgular etrafında şekillenir. Siyasal rejimleri sistematik biçimde sınıflandırmaya yönelik çalışmalar özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmış; bu çerçevede otoriterliği demokrasi ve

totalitarizmden ayıran özgün ölçütler geliştirilmiştir (bkz. Juan J. Linz, 2000). Bu makale, otoriterlik kavramını teorik temelleri, kurumsal özellikleri, toplumsal dinamikleri ve güncel dönüşümleri bağlamında kapsamlı biçimde ele almayı amaçlamaktadır.

Otoriterliğin modern literatürdeki en etkili tanımlarından biri Juan J. Linz tarafından yapılmıştır. Linz'e göre otoriter rejimler, sınırlı fakat belirgin biçimde tanımlanmış siyasal çoğulculuk, siyasi meşruiyetin genellikle pasif bir biçimde kabulü, kitlelerin siyasal katılımının zayıf ve düşük düzeyde mobilize edilmesi, liderliğin ise genellikle tek bir kişi veya küçük bir grup tarafından yürütülmesi gibi unsurlarla karakterizedir (Linz, 2000, s. 159).

Otoriterlik, totalitarizmden farklı olarak toplumu bütünüyle dönüştürmeyi hedefleyen ideolojik bir çerçeveye sahip olmak zorunda değildir. Totaliter rejimler ideolojik bütünlük ve kapsamlı mobilizasyon üzerinden toplumu yeniden inşa etmeye çalışırken, otoriter rejimler çoğunlukla statükonun korunmasına odaklanır (Arendt, 1951, s. 305). Bu nedenle otoriterlik, totalitarizme göre daha esnek, çoğu zaman daha pragmatik ve kurumsal çeşitliliğe daha açık bir model olarak görünür.

Otoriter rejimlerde siyasal partiler, çıkar grupları veya medya tamamen ortadan kaldırılmasa da ciddi biçimde sınırlandırılır. Linz'in ifadesiyle bu rejimler, "çoğulculuğu tamamen yok etmeyen fakat etkisizleştiren" yapılardır (Linz, 2000, s. 160). Muhalefetin kurumsal varlığına izin verilmesi, rejimin demokratik olduğu anlamına gelmez; çünkü muhalefet genellikle baskı, sansür ve kurumsal dışlama mekanizmalarıyla zayıflatılır.

Otoriter rejimlerde liderlik kişiselleşmeye yatkındır. Karar alma süreçleri çoğunlukla küçük bir yönetici elit tarafından yürütülür ve bu elit, hesap verilebilirlik mekanizmalarından büyük ölçüde bağımsızdır. Güçler ayrılığı ilkesi ise kâğıt üzerinde bulunsan bile işlevsizdir (Levitsky & Way, 2010, s. 27).

Otoriter rejimler, kitlesel siyasal katılımı teşvik etmek yerine kontrol etmeyi amaçlar. Katılımın düşük düzeyde tutulması, rejimin istikrarı açısından bir güvenlik mekanizması olarak görülür. Bu durum, seçimlerin tamamen kaldırılması anlamına gelmez; çok sayıda otoriter rejim "seçimli" bir görünüm altında faaliyet gösterir (Schedler, 2006, s. 3).

Otoriter rejimler sadece baskı üzerine kurulmaz; aynı zamanda meşruiyet üretme kapasitesine de sahiptir. Meşruiyet kaynakları arasında ekonomik performans, milliyetçi söylemler, güvenlik politikaları ve geleneksel-ataerkil değerlerin korunması gibi faktörler bulunabilir (Gerschewski, 2013, s. 19).

Toplumsal bazı kesimlerinin otoriterliğe rıza göstermesi, özellikle ekonomik veya güvenlik temelli kriz dönemlerinde yaygınlaşır. Güvenlik kaygıları, "güçlü lider" arzusunu artırarak otoriter eğilimlere toplumsal zemin hazırlayabilir.

Günümüzde birçok rejim klasik otoriter rejimlerden farklı olarak çok partili seçimlere, görece açık bir medya ortamına ve sınırlı sivil toplum faaliyetlerine izin verir. Ancak bu süreçlerde hükümet lehine sistematik bir üstünlük söz konusudur. Steven Levitsky ve Way (2010), bu tür rejimleri "rekabetçi otoriterlik" olarak adlandırır. Rekabetçi otoriter rejimlerde seçimler gerçek rekabet unsuru taşısa da adil değildir; iktidar, medya kontrolü, yargı baskısı ve devlet kaynaklarının partizan kullanımını sistematik biçimde sürdürür (Levitsky & Way, 2010, s. 5).

Otoriterlik, demokratik ve totaliter rejimlerin arasında yer alan karmaşık bir rejim tipidir. Bu rejimler sınırlı çoğulculuk, düşük düzeyde siyasal katılım, kişiselleşmiş liderlik ve zayıflamış kurumsal denge-denetim mekanizmaları ile karakterizedir. Günümüzde otoriterliğin tamamen

ortadan kalkmak yerine dönüşerek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Rekabetçi otoriterlik modelleri, çağdaş siyasal rejimlerin çoğunun demokrasi ile otoriterlik arasındaki gri alanda konumlandığını göstermektedir. Bu nedenle otoriterlik kavramı, hem siyasal teorinin hem de karşılaştırmalı siyaset araştırmalarının temel inceleme alanlarından biri olmaya devam etmektedir.

Otorite, toplumsal düzeni ve siyasal iktidarın meşruiyetini anlamak açısından sosyal bilimlerin temel kavramlarından biridir. Otorite üzerine en sistematik çözümlemelerden biri, otoriteyi geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal biçimlerde sınıflandıran Max Weber tarafından yapılmıştır. Weber'in kavramsallaştırması, sosyal, hukuki ve siyasal otorite biçimlerinin birbirinden ayrılmasına olanak tanımış ve modern otorite tartışmalarının teorik temelini oluşturmuştur (Weber, 1978, s. 212–215).

Sosyal otorite, toplum içindeki hiyerarşik ilişkilerin ve normatif yapıların birey davranışlarını yönlendirme kapasitesini ifade eder. Weber'e göre sosyal otorite, geleneksel ve karizmatik otorite biçimleri üzerinden açıklanabilir; geleneksel otorite uzun süreli kültürel normlara dayanırken karizmatik otorite liderin olağanüstü niteliklerine duyulan inançtan kaynaklanır (Weber, 1978, s. 226–241).

Sosyal otoritenin oluşumunda normatif yapıların rolünü açıklayan bir diğer önemli yaklaşım, iletişimsel eylem kuramıyla otoriteyi rasyonel iletişim süreçleri bağlamında değerlendiren Jürgen Habermas'ın analizidir. Habermas'a göre modern toplumlarda otoritenin kaynağı, gelenek veya karizma değil, rasyonel tartışma süreçlerinin sağladığı “iletişimsel meşruiyettir” (Habermas, 1984, s. 95–99).

Bunun yanında, sosyal otoritenin gündelik yaşamı şekillendirme kapasitesini inceleyen Pierre Bourdieu, habitus ve sembolik güç kavramları üzerinden sosyal otoritenin çoğu zaman görünmez biçimde işlediğini ve bireylerin davranışlarını spontane bir uyumla yönlendirdiğini belirtir (Bourdieu, 1990, s. 52–67).

Bu çerçevede sosyal otorite, yalnızca açık güç ilişkileriyle değil, kültürel normlar, rutin pratikler ve sembolik yapılar üzerinden de işleyen çok katmanlı bir olgudur.

Hukuki otorite, normların pozitif hukuk sistemi içinde formelleştirilmesi ve uygulanmasıyla ortaya çıkan otoritedir. Weber'in yasal-ussal otorite tipolojisi modern hukuk devletlerinin temelidir. Bu otorite biçiminde meşruiyet, hukukun genel geçerliliği ve normların usule uygun biçimde oluşturulmasına dayanır (Weber, 1978, s. 217–219).

Hukuki otoritenin modern anlamda kurumsallaşmasını inceleyen klasik kaynaklardan biri olan Dicey'nin hukuk devleti kuramıdır. Dicey, hukuki otoritenin temelinde “hukukun üstünlüğü” ilkesinin bulunduğunu ve bu ilkenin hem yöneticileri hem yurttaşları aynı kurallara tabi kıldığını belirtir (Dicey, 1959, s. 110–114).

Hukuki otoritenin işleyişi, yalnızca normların varlığıyla değil, bu normların uygulanma sürecini denetleyen kurumların etkinliğiyle de ilişkilidir. Modern anayasal düzenlerin işleyişinde yargının bağımsızlığı, hukuki otoritenin en önemli garantisi olarak kabul edilir. Bu çerçevede, yargının denetim kapasitesinin zayıfladığı durumlarda hukuki otoritenin meşruiyetinin aşınabileceği vurgulanır (Tushnet, 2008, s. 45–48).

Hukuki otorite aynı zamanda sosyal ve siyasal alanlarla kesiştiğinden, hukuk normlarının toplumsal kabulü ve siyasal karar alma süreçleriyle ilişkisi otoritenin sürdürülebilirliği açısından belirleyicidir.

Siyasal otorite, iktidarın toplum adına bağlayıcı kararlar alma ve bu kararları uygulama kapasitesidir. Siyasal otoritenin en belirgin özelliği, meşruiyet mekanizmalarının hem sosyal hem hukuki düzeyde karşılık bulması gerektiğidir.

Modern siyasal otorite kuramlarının temelinde Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürlerin toplum sözleşmesi modelleri yer alır. Siyasal otoriteyi mutlak biçimde temellendiren klasik görüşlerden biri Hobbes'un yaklaşımıdır; Hobbes'a göre siyasal otorite, bireylerin güvenlik karşılığında özgürlüklerinin bir kısmını egemene devretmesiyle ortaya çıkar (Hobbes, 1996, s. 120–125).

Siyasal otoritenin meşruiyetinin demokratik bağlamda açıklanmasında önemli bir yaklaşım, meşruiyeti yönetenlerin rızasına dayandıran Schumpeterci demokrasi modelidir. Schumpeter'e göre demokratik siyasal otorite, rekabetçi seçimler yoluyla toplumdan yetki alan yöneticiler tarafından icra edilir (Schumpeter, 2003, s. 250–255).

Siyasal otoriteyi daha eleştirel bir çerçevede ele alan Hannah Arendt, otoritenin güçten farklı bir kavram olduğunu ve otoritenin temel özelliğinin meşruiyet ve rızaya dayanması olduğunu vurgular. Arendt'e göre siyasal otorite, baskıdan değil, geçmişle kurulan sözleşmeden ve ortak eylem kapasitesinden doğar (Arendt, 1961, s. 93–95).

Modern siyasal rejimlerde otoritenin niteliği, demokratik, otoriter veya hibrit rejim tiplerine göre farklılaşır. Demokratik rejimlerde otorite sınırlı ve denetim altındayken, otoriter rejimlerde siyasal otorite gücü tek elde yoğunlaştırarak hem hukuki hem toplumsal alanı baskılayabilir (Linz, 2000, s. 34–37).

Sosyal, hukuki ve siyasal otorite kavramları birbirinden farklı olmakla birlikte modern toplumlarda iç içe geçmiş biçimde işler. Sosyal otorite kültürel normlara ve sembolik güç ilişkilerine dayanırken, hukuki otorite pozitif hukuk ve kurumsal yapıların meşruiyetine bağlıdır. Siyasal otorite ise toplumsal rıza, hukuki düzen ve yönetim kapasitesinin birleşiminden doğar. Bu üç otorite biçimi arasındaki denge, modern demokratik toplumların istikrarı için belirleyicidir.

3. KAFKA'DA OTORİTE KAVRAMI

Modern edebiyatın en etkileyici figürlerinden biri olan Franz Kafka, otoriteyi bireyin varoluşsal yabancılaşmasının merkezine yerleştirmiştir. Kafka'nın anlatı dünyasında otorite soyut, ulaşılmaz, bürokratik ve çoğu zaman anlaşılmaz bir yapıyla temsil edilir. Bu temsil biçimi, hem modern bürokratik rasyonaliteyi hem de hukuki ve siyasal otoritenin birey üzerindeki etkilerini eleştirel bir çerçevede ortaya koyar. Kafka'nın özellikle Dava (Der Prozess, 1925) ve Şato (Das Schloss, 1926) romanları, otoritenin görünmezliği, keyfiliği ve erişilmezliği üzerinden modern toplumun yapısal gerilimlerini açığa çıkarır.

Kafka'nın otorite temsillerinin kuramsal olarak anlaşılması, modern siyaset bilimi, hukuk sosyolojisi ve bürokrasi teorileriyle birlikte ele alındığında daha derinlikli bir nitelik kazanır. Bu nedenle makale, Kafka'nın otorite kavramlarını, modern bürokratik otoriteyi çözümleyen Max Weber, totaliter ve modern güç ilişkilerini analiz eden Hannah Arendt ve disiplin-toplum ilişkilerini açıklayan Michel Foucault gibi düşünürlerin perspektifleriyle birlikte yorumlamaktadır.

Kafka'nın otorite tasavvurunun merkezinde bürokrasi yer alır. Dava'da Josef K., kendisine yöneltile suçlamanın ne olduğunu bilmeden, soğuk ve kişisiz bir bürokratik aygıtla karşı

karşıya kalır. Bu durum Weber'in "yasal-ussal otorite" modelinin bir karikatürü niteliğindedir. Weber'e göre modern bürokrasi rasyonel, hesaplanabilir ve kurallara dayanır; ancak aynı zamanda bireyi "demir kafes" içine hapseden bir yapıya sahiptir (Weber, 1978, s. 987). Kafka'nın bürokrasisi ise Weber'in analizinde olduğu gibi rasyonellikten değil, tam tersine aşırı rasyonelliğin irrasyonelliğe dönüşmesinden beslenir.

Örneğin, Josef K.'nin karşılaştığı otoriteler, görünürde kurallarla yönetilen bir sistemin temsilcileridir; fakat bu kurallar ne açıkça ifade edilir ne de tutarlıdır. Bu durum bürokrasiyi hem her yerde mevcut kılar hem de hiçbir yerde tam olarak görünür kılmaz. Kafka'nın bürokratik otoritesi, Weber'in ideal tip bürokrasisinden farklı olarak sistematik değil, "yapısal belirsizlik" üzerine kuruludur.

Kafka'nın metinleri hukuki otoriteyi hem biçimsel hem de pratik düzeyde sorunlu bir yapı olarak sunar. Dava, hukuki otoritenin işleyişinin tamamen opak olduğu, bireyin hukuk karşısındaki konumunun ise radikal biçimde kırılanlaştığı bir evren yaratır. Hukukun uygulanmasında keyfiyetin ve prosedürel belirsizliğin hâkim olması, Arendt'in modern hukuksuzluk dönemlerini analiz ederken vurguladığı "öngörülebilir normların yokluğu" kavramıyla örtüşür (Arendt, 1973, s. 302–305).

Josef K.'nin davasında hukuki temsilciler, avukatlar veya yargıçlar hukuku açıklayabilecek kapasitede değildir; aksine hukukun kendisi anlaşılmamak üzere kurulmuş gibidir. Kafka'da hukuki otorite bir adalet sistemi olarak değil, bireyi sürekli suçluluk duygusuna sürükleyen bir mekanizma olarak görünür. Bu açıdan Kafka'nın hukuki otorite anlayışı, modern hukuk devletinin temel ilkelerinin (şeffaflık, savunma hakkı, rasyonel süreç) radikal bir eleştirisini içerir.

Kafka'da siyasal otoritenin merkezi Şato'dur. K., şatonun memurlarıyla iletişim kurmaya çalışır; fakat otorite her zaman bir adım ötede kalır. K.'nin işini yapabilmek için şatonun yetkililerine ulaşma çabası, siyasal otoritenin yapısal olarak erişilemez oluşunun sembolik bir anlatımıdır.

Bu otorite modeli, Foucault'nun iktidarın merkezi bir yapıdan değil, çoklu mikro-iktidar ağlarından oluştuğu yönündeki analizleriyle birlikte yorumlandığında daha açık hale gelir. Foucault, modern iktidarın "her yerde bulunduğunu fakat hiçbir yerde tam olarak görünmediğini" ifade eder (Foucault, 1977, s. 92). Kafka'nın şatosu da tam olarak bu tür bir iktidar yapılanmasının alegorisidir: Otorite bir merkezde bulunuyor gibi görünür; ama aslında çoğul, dağınık ve sürekli ertelenen bir güç formu olarak işlev görür.

Ayrıca Şato'daki siyasal otoritenin karar alma süreçlerindeki keyfilik, Arendt'in totaliter sistemlerde otoritenin rastlantısallıkla birleşerek bireyi sürekli belirsizlik içinde tuttuğu yönündeki tespitiyle de paraleldir (Arendt, 1966, s. 140–145).

Kafka'da otorite sadece bürokratik veya hukuki bir yapı değildir; aynı zamanda bireyin kendi iç dünyasında yaşadığı bir varoluş deneyimidir. Josef K. ve K. gibi kahramanlar, otoritenin dışsal baskısından ziyade, kendi konumlarının anlamsızlaşmasıyla yüzleşirler. Bu durum, Kafka'nın otoriteyi metafizik bir boyuta taşıdığını gösterir.

Giorgio Agamben'in Kafka okumaları, özellikle Öteki Âlem Elçisi (Vor dem Gesetz) üzerine yaptığı yorumlar, otoritenin bireyi eşiğe hapseden askıda bir durum yarattığını ortaya koyar. Agamben, Kafka'nın hukuki otoriteyi "sonsuz ertelenen bir hüküm" olarak kurguladığını belirtir (Agamben, 2005, s. 36–38).

Bu bağlamda Kafka'da otorite, birey ile dünya arasındaki ilişkiyi belirleyen varoluşsal bir engel niteliğindedir; birey hem dışsal hem içsel bir otorite ağı içinde sıkışıp kalır.

Kafka'nın eserlerinde otorite, modern toplumun bürokratik, hukuki ve siyasal yapılarının derin bir eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Kafka'nın otorite figürleri; görünmez, ulaşılamaz, anlaşılmaz, keyfi ve sürekli ertelenen bir iktidar biçimini temsil eder.

Bu temsil, Weber'in bürokrasi analizleri, Arendt'in modern hukuksuzluk ve totalitarizm tartışmaları ve Foucault'nun iktidar kuramlarıyla ele alındığında Kafka'nın modern otorite eleştirisinin hem kuramsal hem de edebi düzeyde son derece özgün bir yer tuttuğu görülür.

Kafka'nın metinleri, modern otoritenin birey üzerindeki etkilerini yalnızca anlatmakla kalmaz; aynı zamanda bu otorite biçimlerinin yarattığı varoluşsal çıkmazları göstererek modern dünyanın siyasal ve hukuki yapısına dair güçlü bir eleştiri sunar.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Franz Kafka'nın eserlerinde otorite, modern dünyanın kurumsal, toplumsal ve bireysel yapılarında derinleşen krizlerin edebi bir temsili olarak ortaya çıkar. Kafka'nın metinlerinde otorite figürleri; görünmez, ulaşılmaz, sürekli ertelenen ve çoğu zaman içsel bir varoluşsal yük haline gelen nitelikleriyle, modern bireyin karşılaştığı yapısal güç ilişkilerinin hem sembolik hem de eleştirel bir çözümlemesini sunar. Bu çalışma kapsamında incelenen bürokratik, hukuki, siyasal ve varoluşsal otorite biçimleri, Kafka'nın otorite kavrayışının tek boyutlu bir iktidar eleştirisinden çok daha öteye geçtiğini göstermektedir.

Bürokratik otorite açısından Kafka, modern rasyonelliğin aşırılık noktasında irrasyonelliğe nasıl dönüştüğünü edebi biçimde gösterir. Bu bağlamda bürokrasi, kuralların açıklığına değil, belirsizliğine; erişilebilirliğe değil, ulaşılmazlığa; düzenliliğe değil, keyfiyete dayalı bir yapı olarak temsil edilir. Kafka'nın bürokratik mekanizması, bireyin sistem içindeki yerini sürekli muğlaklaştırarak onu hem edilgenleştirir hem de kendine yabancılaştırır.

Hukuki otoriteye ilişkin analizler, Dava örneğinde görüldüğü üzere, hukukun işlevsizleştiği ve bireyin güvencesizleştiği bir dünyayı ortaya koyar. Hukuki süreçlerin şeffaf olmaması, suçun tanımlanmaması ve hukuki yardım mekanizmalarının etkisizliği, hukuk düzeninin adaleti sağlamak yerine bireyi sürekli suçluluk duygusu içinde tutan bir baskı aracına dönüştüğünü gösterir. Bu temsil, hukukun modern toplumdaki rolünün kırılganlığını ve siyasallaşma potansiyelini güçlü biçimde eleştirir.

Siyasal otorite ise Kafka'nın Şato romanında çarpıcı bir merkezizlik ve ertelenmişlik üzerinden ele alınır. Siyasal karar alma süreçlerinin görünmezliği ve merkeziyetin yalnızca sembolik düzeyde var olması, bireyin siyasal düzenle kurduğu ilişkinin sübjektif bir çaresizlik duygusuna dönüşmesine yol açar. Kafka bu bağlamda siyasal iktidarın yalnızca baskıcı değil, aynı zamanda belirsiz doğasını da görünür kılar; siyasal otorite erişilemez oldukça bireyin kendilik algısı ve eylem kapasitesi zayıflar.

Tüm bu boyutların kesişiminde Kafka'nın otorite anlayışı varoluşsal bir nitelik kazanır. Kahramanların karşılaştığı otorite yalnızca dışsal bir kurum değildir; aynı zamanda bireyin kendi iç dünyasında büyüyen bir sorgulama, suçluluk ve tedirginlik alanıdır. Bu nedenle Kafka'daki otorite temsili, modern bireyin anlam arayışındaki kırılmayı, öznenin konumunun istikrarsızlığını ve modern dünyanın bütüncül yapılarının çözülüşünü ifade eden ontolojik bir çerçeve sunar.

Sonuç olarak Kafka'nın otoriteye dair yaklaşımı, modern toplumun kurumsal yapılarının eleştirisini edebi bir düzeyde derinleştiren çok katmanlı bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu perspektif, yalnızca bürokratik düzenin, hukuki süreçlerin veya siyasal iktidarın eleştirisi değildir; aynı zamanda modern insanın dünya karşısındaki konumuna yönelik kapsamlı bir sorgulamayı da içermektedir. Kafka, otoriteyi soyut bir güç ilişkisi olarak değil, bireyin ontolojik varoluşunu ve modern toplumla kurduğu ilişkiyi belirleyen temel bir unsur olarak resmeder. Bu nedenle Kafka'nın otorite temsilleri, hem edebi hem felsefi hem de sosyopolitik düzeylerde modernitenin temel sorunsallarını anlamak için önemli bir çerçeve sunmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2005). *State of exception* (K. Attell, Trans.). University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. Harcourt.
- Arendt, H. (1961). *Between past and future*. Viking Press.
- Arendt, H. (1966). *The origins of totalitarianism*. Harcourt.
- Arendt, H. (1973). *Crises of the republic*. Harcourt Brace.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press.
- Dicey, A. V. (1959). *Introduction to the study of the law of the constitution*. Macmillan.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon.
- Gerschewski, J. (2013). The three pillars of stability: Legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes. *Democratization*, 20(1), 13–38.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Vol. 1. Reason and the rationalization of society*. Beacon Press.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan*. Oxford University Press.
- Kafka, F. (1925). *Der Prozess. Die Schmiede*.
- Kafka, F. (1926). *Das Schloss*. Kurt Wolff Verlag.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and authoritarian regimes*. Lynne Rienner Publishers.
- Schedler, A. (2006). The logic of electoral authoritarianism. In A. Schedler (Ed.), *Electoral authoritarianism: The dynamics of unfree competition* (ss. 1–23). Lynne Rienner Publishers.
- Schumpeter, J. (2003). *Capitalism, socialism and democracy*. Routledge.
- Tushnet, M. (2008). *Weak courts, strong rights: Judicial review and social welfare rights in comparative constitutional law*. Princeton University Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and society* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.

AFRİKA’NIN İLİM VE KÜLTÜR MERKEZİ TİNBÜKTÜ’DE DİNİ VE İLMÎ HAYAT ⁽¹⁾

Religious and Scientific Life in Timbuktu, Africa's Center of Science and Culture

Prof. Dr. Ramazan BİÇER
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
rbicer@sakarya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1501-2103>

ÖZET

Tinbüktü, Orta Çağ’da Batı Afrika’nın ve İslam dünyasının en önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur. XVI. yüzyıl ortalarına kadar şehirde 150’den fazla okul ve yaklaşık 180 medrese bulunmuş, tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi dinî ilimlerin yanı sıra gramer, mantık, matematik ve astronomi gibi aklî ilimler de okutulmuştur. Sankoré Üniversitesi, bu ilmî hayatın merkezinde yer almış; on binlerce öğrenciye ev sahipliği yapmış ve yüz binlerce yazmayı barındıran büyük kütüphaneleriyle Afrika’nın en önemli ilim kurumlarından biri hâline gelmiştir. Tinbüktü, kitap yazımı (istinsah), çoğaltımı ve ticaretiyle ün kazanmış; yazma eser ticareti şehrin en kârlı faaliyetlerinden biri olmuştur. Âlimler Mekke, Kahire ve Kuzey Afrika ile güçlü ilmî ilişkiler kurmuş, bu merkezlerden getirdikleri eserlerle Tinbüktü kütüphanelerini zenginleştirmiştir. Mahmud Kati ve Ahmed Baba gibi âlimler, hem tarihçilik hem de fıkıh ve sosyal meseleler alanında İslam düşüncesine önemli katkılar sunmuşlardır. Özellikle Ahmed Baba, siyahların köleleştirilmesini meşrulaştıran görüşlere karşı çıkmış ve İslam hukukuna aykırı olduğunu savunmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Tinbüktü, Siyah Afrika’nın en önemli kültür ve ticaret merkezi hâline gelmiş; Sahra-ötesi ticaret yolları sayesinde altın, tuz ve diğer malların dolaşımında kilit rol oynamıştır. Ancak 1591’de Fas Sa’dî Sultanlığı’nın Songhay Devleti’ni yenmesiyle Tinbüktü’nün “altın çağı” sona ermiş, şehir büyük tahribata uğramış, âlimler sürgün edilmiş ve ilmî hayat zayıflamıştır. Sonraki dönemlerde Tinbüktü, Fas yönetimi, Tuaregler, Bambara ve Fulani saldırıları arasında el değiştirmiş; salgınlar ve iç çatışmalar şehrin gücünü daha da azaltmıştır. Ticaret yollarının değişmesi, siyasi istikrarsızlık ve dış müdahaleler Tinbüktü’nün eski konumunu kaybetmesine yol açmıştır. Metin, Tinbüktü’nün çöküşünü yalnızca iklim değişikliği, altın ticaretinin zayıflaması veya Songhay Devleti’nin yıkılmasıyla açıklamanın yetersiz olduğunu; yerel, kurumsal, ekonomik ve uluslararası faktörlerin birlikte etkili olduğunu vurgular. Ayrıca sömürgecilik, Selefi/Vehhabi grupların tarihî yapıları verdiği zararlar, Arapça ve yazma kültürüne yönelik ilgisizlik ve modern dönemde Batı kültürünün etkisi de Tinbüktü’nün ilmî ve kültürel mirasının zayıflamasında önemli etkenler olarak gösterilmektedir. Tinbüktü, yüzyıllar boyunca İslam dünyasının önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuş; ancak siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümler nedeniyle bu merkezi rolünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tinbüktü, İslam, Dini ve İlmi Hayat, Kültürel Miras.

1. TARİHSEL VE KÜLTÜREL BAĞLAMDA TİNBÜKTÜ: AVRUPA MERKEZCİ SÖYLEM VE AFRİKA’NIN TARİHSİZLEŞTİRİLMESİ

Afrika’nın, tarih, kültür ve medeniyetlerin beşiği olduğunu, Tinbüktü’nün elyazmaları kanıtlamıştır. Oysa Immanuel Kant’tan (ö. 1804) David Hume’a (ö. 1776) kadar batılı filozoflar ve tarihçiler, Afrika’nın bir tarihe sahip olamayacak kadar geri kalmış bir yer olduğunun kanıtı olarak, kıtada yazılı eserlerin var olmayışından bahsetmişlerdi. D. Hume, 1748’de ‘Beyaz tenli

¹ Bu bildirinin hazırlanmasında, tarafımızca kaleme alınan *Tinbüktü* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2019) adlı eserden yararlanılmıştır.

insanlar dışında kimsenin bir medeniyet kurduğu vaki değildir' diye yazıyordu (English 2018:25). Immanuel Kant ise, "İnsanlık beyaz ırkla en büyük mükemmeliyetine ulaşmıştır. Zenciler alçaktır ve bazı Afrika insanların en alçağıdır" diyorken, benzer şekilde Hegel (ö. 1831) de Afrika'nın tarihi olmayan bir kıta olduğunu yazmıştır: "Afrika, tarihi olarak dünyanın bir parçası değildir; bir ilerleme veya gelişme göstermemiştir" (Jeppie 2001:4). Bu şekilde düşünenlere göre Afrika'nın medenileştirilmesi (sömürgeleştirilmesi) bir zorunluluk idi. Afrika'yı sömürmek ve kendine benzetmek, "Beyaz Adamın Yüğü" yani Avrupa'nın temel göreviydi (Kalın, 2018:272).

1.1. Afrika'nın İnsanlık Tarihindeki Kurucu Rolü: Dil, Köken ve Erken Üretim

Günümüz Afrika'sında, konuşulan 1500 dil bulunmakta ve bu da dünyadaki dillerin dörtte birini oluşturmaktadır. Yeryüzünde bu kadar insan çeşitliliğine/ etnik çeşitliliğe sahip bir başka kıta daha yoktur. Afrika'nın insanlık tarihinin merkezi olduğun anlatması bakımında insanlığın ilk ataları, yedi milyon yıl önce Afrika'da yaşamış olması önemli bir veridir (Diamond 2018:451).

Öte yandan insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için temel ihtiyaç olan yiyecek üretiminin en eski arkeolojik kanıtları, Sahra Afrika'sında bulunmuştur. (Diamond, 2018:467). Yine çapa tarımını da dünyaya ilk öğreten Afrika'dır (Goody, 2018:4, 60). Buğday, arpa, bezelye, fasulye, üzüm gibi tarım bitkileri yaklaşık 10.000 yıl önce Afrikalılar tarafından ıslah edilmiştir (Diamond, 2018:463).

1.2. Teknoloji, Tarım ve Kentleşme: Erken Uygarlık Dinamikleri

Afrikalı demirciler, Avrupalıların ve Amerikalıların XIX. yüzyıldaki Bessemer fırınlarından 2000 yıl önce, köy fırınlarında nasıl yüksek sıcaklık elde edeceklerini ve çelik üreteceklerini keşfetmişlerdir. Afrika'nın insanlık tarihindeki yarışa böyle önden başlamış olmaktan kaynaklanan üstünlüklerine bir de son derece farklı iklimlere, yaşam çevrelerine ve dünyada eşi görülmemiş bir insan çeşitliliğine sahip olmanın üstünlüğü ekleniyordu (Diamond 2018:474, 477).

Hem Batı hem Doğu Afrika'da, nerelerde tarıma elverişli toprak varsa oralarda, uygar yaşam biçiminin birçok yerel örnekleri ve çeşitleri kök salmış durumdaydı (McNeill, 2003:438).

Afrika'nın bu özgün ve öncü yapısını oluşturan merkezler vardı. Bunlardan belki de en dikkat çeken, Tinbüktü'dür. Tinbüktü, en belirgin yönü, İslam medeniyetinin önemli verilerinin sunulduğu dünya kentlerinden birisi olmasıdır. Ancak Tinbüktü'nün tarihi önemi, çok daha öncelere dayanmaktadır. Nitekim sömürge döneminde, Azawad'taki arkeolojik araştırmalar doğrultusunda tarih öncesine ait taş aletler, insan ve hayvan kalıntıları, zıpkınlar ve seramikler gibi buluntularla, Tinbüktü'nün Geç Taş Çağı (LSA) dönemindeki kalıntılara sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

1964'te Alain Gallay'ın başkanlığındaki uzman bir ekip, eski su kütlelerinin yakınında toplanmış farklı türdeki heterojen alanların kanıtlarını ortaya çıkardı. Bu tür bir araştırma, hem Tinbüktü'deki hem de Orta Nijer'deki tarih öncesi mesleklerin daha iyi anlaşılmasıyla ilgili bilgiler sağlamıştır. Zira Azawad havzasının uzak kuzeyinde, büyük ölçekli muhtemel LSA öncülünün kalıntıları, tarih öncesi Orta Nijer'deki grupların kentsel kümeleri bulunmaktadır (Park, 2013).

Afrika tarihinde Tinbüktü'yu özel kılan niteliklerinden biri de, ticaret yollarının önemli bir merkezi olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Tinbüktü şehrinde çıkarılan çeşitli madenler, bölgenin ticari akışında önemli bir rol oynamıştır. Bölgedeki birçok kentte altın ve diğer madenler görülmekle birlikte kent sakinlerinin önemli bir kısmını çiftçiler oluşturmaktadır. Bu noktada güvenlik ve ekonomik faaliyetler, kentlerin büyümesinde önemli bir rol almış ve kentleşme hareketine ivme kazandırmıştır (Bıçakçı, 2019:3). Ticari ve kültürel faaliyetler sadece kentleşme faaliyetini hızlandırmamış, aynı zamanda bu ticari akış şehir halkının İslamiyet başta olmak üzere çeşitli dinlerle tanışmasına da zemin hazırlamıştır. Ancak kentleşmenin

yaygınlaşmasından önceki dönemlerde bu şehir ile ilgili bilgilerimiz, belli başlı sınırları geçememiştir. Hatta Büyük Sahrâ'nın güney ucunda yer alan Tinbüktü'den ilk defa İbn Battûta bahseder. 754 (1353) yılında buraya gelen ve hâkimlerinin Berberî Sanhâce kabilesinden Missûfe Berberîleri olduğunu söyleyen İbn Battûta, şehrin adını Tinbüktü şeklinde yazmaktadır (Kavas, 2012:191).

Tinbüktü'nün dini, siyasi ve kültürel ünü, daha çok İslâm'ın bölgeye girmesiyle gerçekleşmiştir. Afrika'ya İslâm'ın girişi Murabıtlar eliyle olmuştur. Murabıtlar, Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Berberî hanedanı ve devletidir (1056-1147). Hanedan tarafından kurulan devlet adını, din âlimi Abdullah b. Yâsîn'in Senegal nehri üzerindeki bir adada inşa ettirdiği "ribât"tan almıştır.

Bu dönemde Kuzey Afrika, bölgesel kabileler tarafından yönetiliyordu. Bunlardan biri olup Müslüman olan Cüdâle'nin reisi Yahyâ b. İbrâhim, dinî kültür bakımından zayıf kalan bu kabileler arasında tebliğ faaliyeti başlatmayı düşünerek, Abdullah b. Yâsîn el-Cezûlî'yi görevlendirdi. O, Lemtûne kabilesi liderlerinden Yahyâ b. Ömer'le ve diğer bazı talebeleriyle birlikte Senegal nehri üzerindeki bir adaya yerleşip burada bir ribât yaptırdı. Abdullah b. Yasin, ordunun kumandanlığına, Cüdâle'nin reisi Yahyâ b. İbrâhim'i, o ölünce de Yahyâ b. Ömer'i getirdi. 445 (1053) yılında Batı Sudan-Kuzey Afrika kervan yolunun önemli ticaret merkezi Sicilmâse zaptedildi.

Abdullah b. Yâsîn, Yahyâ b. Ömer'in ölümü üzerine yerine kardeşi Ebû Bekir'i tayin etti (1055). Abdullah b. Yâsîn'in ölümünün (1059) ardından Ebû Bekir b. Ömer, Bergavâta'yı itaat altına aldı. Daha sonra Ebû Bekir, devlet ricâlinin önünde tahtını Yûsuf'a devrettiğini açıkladı ve ordusunun başında tekrar Sahrâ'ya döndü. (1076-77) yılında Gâne Devleti'nin başşehrini hâkimiyeti altına aldı, İslâmiyet'i kabul eden kralını makamında bıraktı. Emrindeki birlikler kısa sürede Batı Sudan'ı ve bölgedeki altın madenlerini ele geçirdi. Bölge halkının büyük bir kısmı İslâmiyet'i bu dönemde kabul etti. Ebû Bekir 480'de (1087) öldü (Yiğit, 2006).

Murabıtlar sıkı bir Maliki mezhebi savunucusu idi. Bu doğrultuda Kuzey ve Batı Afrika'da fethedilen yerlerin halkına, Maliki mezhebi merkezli bir İslamiyet sunuldu. Murâbıtlar'ın ortaya çıkışı, Fas'ı ve bütün Kuzey Afrika'yı önemli bir bölge haline getirmiştir. Murâbıtlar, Kuzey Afrika ve Endülüs İslâm tarihinde önemli rol oynadıkları gibi Sudan, Sahrâ, Moritanya, Mali, Nijer Cumhuriyeti ve Kuzey Nijerya'nın tarihinde izleri günümüze kadar gelen tesirler icra etmişlerdir. İslâm dini Batı Sudan'da Murâbıtlar döneminde yayılmış ve Tinbüktü ve Cenne şehirleri kısa süre içinde önemli merkezler haline gelmiştir.

Mali ve dolayısıyla Tinbüktü'ye Kuzey Afrika'dan gelen Sahra-ötesi tüccarlar, İslâm'ı X. yüzyılda barışçıl bir şekilde Sahra altı Batı Afrika'ya (Bilad-ı Sudan) getirdiler. Sömürge öncesi dönemde bölgeye gelen ve Arapça konuşan gezginler, yerel gelenekler ve inançlar tarafından şekillendirilen senkretik bir İslami anlayışı oluşturdu.

Tinbüktü, İslâm öncesi ve sonrası konumuyla önemini hep korumuştur. Ekonomik, kültürel ve tarihsel ve de konjektürel yapısı itibarıyla günümüzde kendisinden en çok bahsettiren Afrika kentidir.

Tinbüktü halkının ezici çoğunluğu, Tuareglerden oluşmaktadır. Arapça'ya "Tevârig" şeklinde geçen Tuaregler, Kuzey Afrika'nın Berberi topluluklarından gelen, kendi aralarından rahatlıkla anlaşabildikleri Tamaşek adı verilen bir dilleri olan farklı kabilelerin ortak adıdır. Göçebe ve yarı göçebe bir hayat yaşayan Tuaregler, Kuzey Mali, Nijer, Burkina Faso, Moritanya, Cezayir ve Libya'ya kadar yayılmış bir halde yaşamaktadırlar. Neredeyse tamamı Müslüman olan Tuaregler, ameli olarak Maliki mezhebine mensuptur. Aralarında daha çok Senusilik, Kadirilik ve Ticanilik gibi tasavvufi ekoller yaygındır.

2. TİNBÜKTÜ'NÜN DİNİ VE İLMİ ATMOSFERİ

2.1. Eğitim Kurumları ve Medrese Müfredatı

Eski Batı Afrika şehri Tinbüktü, bir zamanlar İslam dünyasında bilinen canlı bir akademik faaliyetler merkeziydi. Yüzyıllar önce var olan köklü öğrenme kurumları aracılığıyla Afrika'da, özellikle de Batı Afrika'da geniş çapta İslami bilginin yayılmasında önemli rol oynamıştır. 16. yüzyılın ortalarına kadar, şehir 150'den fazla okula ev sahipliği yaptı. Bu okullar, öğrencilere farklı çalışma alanları hakkında geniş bilgi veren iyi bir müfredat programına sahipti. İslam dini kursları, Kur'an'ın yorumunu (Tefsir), peygamberin geleneklerini (Hadis), İçtihatları (fıkıh), Hukukun kaynaklarını (Usul) ve doktrinal teolojii (kelam) içeren akademik müfredatın çekirdeğini oluşturdur.

2.2. Sankoré Üniversitesi ve Elyazması Kültürü

Dini derslerin yanı sıra, öğrencilerden ayrıca Gramer (nahiv), yazı stili ve söylem (Belağat) ve Mantık dersleri almaları istenmiştir. Kurulan okullar arasında, 14. yüzyılda kurulan Sankore Üniversitesi, Batı Afrika tarihinde bugüne kadar hayatta kalan en eski İslami öğrenim kurumlarından biridir. Başlangıçta 1327 yılında o zamanın büyük imparatoru (Mense Musa) tarafından yaptırılan bir cami idi. Mense Musa'nın saltanatının (MS 14. yüzyılın başlarında) sonunda, Sankore Mescidi (büyük sarımsı kahverengi, piramit) çıkıntılı ahşap destek kirişleri ile bağlanmış yapı, İskenderiye Kütüphanesi'nden bu yana Afrika'daki en büyük kitap koleksiyonuna sahip tam kadrolu bir medreseye dönüştürülmüştür. Tinbüktü'nün Sankoré Üniversitesi'nde öğrenim seviyesi, dünyadaki tüm diğer İslami eğitim merkezlerinden daha üstündü. Sankoré Mescidi, 25.000 öğrenciyi barındırabilmiş ve 400.000 ila 700.000 el yazmasıyla dünyanın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olmuştur. Sankoré Üniversitesi, diğer hanedanlardaki çağdaşlarıyla rekabet eden mühendisleri, mimarları, gökbilimcileri ve tanınmış araştırmacıları başarılı bir şekilde üretmiştir. El-Wazan, “ünlü doktorlar, hâkimler, rahipler ve diğer bilim dallarında yetişmiş bir merkez” olan şehrin ünlü okullarından mezun öğrencilerin kalitesinden bahsetmektedir (Shuriye-İbrahim, 2013).

XV. yüzyılda, Galileo ve Kopernik'ten çok önce, Tinbüktülü matematikçiler gezegenlerin yörüngeleri hakkında bilgi sahibiydiler. Mısırlı âlim İbn Fadl el-Umari'ye göre Malili denizciler, MS 1311 yılında Amerika kıtasına ulaşmışlardı (Allahyari, 2015).

Şehrin nüfusunun XVI. yüzyılın başında 70.000 ile 100.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sankoré Camii'nin bünyesindeki medrese başta olmak üzere şehrin çeşitli yerlerindeki 180 medresede 25.000 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir. Tinbüktü medreseleri, o dönemdeki Kahire ve Fas medreseleriyle yakın münasebet içindeydi (Kavas 2012, 190).

Gırnata doğumlu bir Faslı olan Hasan el-Vezzan, diğer adıyla Afrikalı Leo (ö. 957/1550'den sonra) ortaçağların Afrikası hakkındaki en büyük eserlerinden biri olan ve Roma'da Papa X. Leo'nun himayesinde kaleme aldığı ünlü, “Afrika'nın Tasviri” isimli kitabında (Kalın 2018:272; Bilge 1997:358) Tinbüktü'yu şöyle tanımlamaktadır: Burada hükümdar tarafından cömertçe desteklenen çok sayıda din hocaları, hâkimler, âlimler ve allameler var (Mâverd, 2010) ve bunlar dolgun maaşlar almakta, hürmet ve tazimle karşılanmaktadır (Maiga, 2009:101). Ayrıca buraya, Berberilerden ve dünyanın dört bir yanından muhtelif yazma veya basma kitaplar getirilmekte ve bu kitapların ticareti, diğer tüm malların ticaretinden daha fazla kâr sağlamaktaydı (Maiga 2009:104; Mâverd 2010).

2.3. Âlimler, Entelektüel Üretim ve Siyasi Kırılmalar

Afrika yazmaları konusundaki uzmanlığıyla tanınan Amerikalı tarihçi John O. Hunwick, Tinbüktü ile alakalı önemli bilgiler sunmaktadır. Ona göre Tinbüktü'nün ilmî merkez olması, kitap yazımı (istinsah) ve ticaretinin önemini artırmıştır. Tinbüktü'ya sadece Kuzey Afrika ve Mısır'dan yazma kitaplar ithal edilmedi. Tinbüktülü âlimler hac vazifesi için gittikleri Mekke'de ve dönüş yolundaki Kahire'de eğitim gördüler ve buralarda eğitim görürken

kopyaladıkları kitapları kendi kütüphanelerine dâhil ettiler. Hunwick, 1999 ağustosunda Tinbüktü’de iken Mahmud Katî’nin kütüphanesinde rastladığı 1420 tarihli bir Kur’an-ı Kerîm’den bahsetmektedir. Son sayfa Osmanlıca yazılmış ve Şerife Hadice Hanım adına vakfedildiği kaydedilmiş (Mâverd, 2010).

Mahmud Kat’i, Tinbüktü tarihinde çok ünlü bir entelektüel idi. Hayatıyla ilgili Fransızlar tarafından birden fazla eser yazılmıştır. 1468’de Kourmina bölgesinde doğdu. Günümüzdeki Mali-Soninke kökenlidir. Tam nisbesi (soyu) Mahmud Ka’ti b. el-Hacı el-Mutawakkil Ka’ti idi. Eğitimi aldığı Tinbüktü’de yaşadı. Orada kadılık yaptı.

Gittikçe ünlenen Kat’i, bölgenin en karizmatik kanaat önderi oldu. Yaşadığı dönemdeki Songhai devletinin hükümdarı Askia Muhammed’in (1493-1528) çağdaşı olan Kat’î, onunla birlikte hacca gitti.

V. Halife unvanına sahip olan Askia’nın ölümünden sonra Mahmud Ka’ti, halefleri için güvenilir bir danışman ve nüfuz sahibi oldu. 1519 yılında, 50 yaşında iken kronolojik tarih yazmaya başladı. İlerleyen yaşlarda ve 1591’de Fas işgaline tanıklık etti. Mahmud Ka’ti, 1593’te, 125 yaşında iken öldü (Llitas, 2013).

Tinbüktü’yu dönemin emsal İslâm şehirlerinden ayıran en önemli özellik, kitap yazım sektörünün kaydettiği muazzam ilerlemeydi. Seyahatnamelerden ve dönem tarihlerinden aktarıldığı kadarıyla, İslâm dünyasının dört bir yanında yazılan kitaplar, ulaklar eliyle Tinbüktü’ya ulaştırılıyor, burada görevli binlerce yazıcı tarafından kısa sürede çoğaltılan bu nüshalar, yine ulaklarla önemli ilim merkezlerine dağıtılıyordu. O dönemde iyi bir kâtip (müstensih), günde 140 satır yazı yazabiliyor; yazılanların son okumasını yapan musahhihler, her gün 170 satırlık okuma yapabiliyordu. Musahhihlerin cilt başına aldıkları ücret yarım miskal (günümüzün hesabıyla 2,5 gram) altın iken, kâtipler cilt başına bir miskal (yaklaşık 5 gram) altınla ödüllendiriliyordu (Kılınç, 2018).

Asırlar boyu Tinbüktü uleması tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilimleri ile birlikte dilbilimi, tarih, matematik, mantık ve astronomi ile ilgilenmişlerdir. Tinbüktülü Ahmed Baba’nın (1556-1627) yazdığı ve XVI. asrın sonu XVII. asrın başlarında yaşamış âlimleri içeren önemli bir bibliyografik sözlük, Tinbüktü’nun İslâmî ilimlerdeki yüksek seviyesini ve Mekke ve Mısır ile yakın temasını göstermektedir (Mâverd, 2010).

Ahmad Baba, geniş bir alanı kapsayan çeşitli kitapları yazan ve üretken bir yazardı. Ahmad Baba yazılarının bazılarının ana temalarının altını çizen kısa bir tanıtım (Mi’raj el-su’ud ila nayl hukm majlab al-sud) bölgenin geleneksel dini hukukunun çoğundan sorumlu bir âlim ve hukukçu olan Muhammed Abdülîm-Karim El-Mağîlî’nin biyografisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu, Batı Sudan’ın yasal tarihini incelemek için başlıca kaynaklardan biri haline geldi. Ahmed Baba’nın Afrika İslam tarihinde oynadığı önemli rollerden biri de, Siyah halkın kökeni hakkındaki efsane ya da yanlış anlama konusundaki çalışmasıydı (*Mukaddime*).

Antik çağlarda, siyahların lanetli bir ırka ait olduğuna inanılıyordu. Bu inanca göre İslam’da bulunmayan ama İsrailiyattan adapte olmuş olan “İlk günah” ın sona ermesiyle, söz konusu siyah ırk, insanlığın hizmetkârlığına mahkûm edildiği kabul ediliyordu.

Nuh’un oğlu Ham’ı lanetleyen Peygamber Nuh’un (a.s) öyküsüne dayanan ve bu utanç verici oğlunun soyunun, zamanın sonuna kadar Sam ve soyunun köleleri olarak takdir edildiği Tevrat’tan kaynaklanan bu efsane bulunmaktadır. Kur’an’ın bahsetmediği efsanesi, Arap Yazarlar tarafından yorumlara tabi olmuştur. Ünlü *Sira*’nın yazarı İbni İshak, bu konuda çalışma yapan ilk yazar olduğuna inanılıyordu. Ahmad Baba, bu geleneğin *Mukaddime*’sinde efsanevi karakterini bunun soyundan gelenlerin derilerinin karanlığı ile ilgili olmadığını kanıtlamaya çalıştı. “Ham ya da başka birinden gelseler de, farklı insan ırkları arasında kesinlikle hiçbir fark yoktur. Belirli bir sayıdaki kesimin, Ham’in soyundan gelmediği kabul edildiği takdirde, Nuh’un laneti olası değildir. İkincisinin Sudan halkının babası olduğunu varsayarsak, Tanrı bir

insanın suçu için, milyonlarca insanı sorumlu tutmaktan öte, çok merhametli olduğu” şeklinde bir yaklaşımda bulundu (Shuriye-İbrahim, 2013).

Siyahi Müslümanlar, İslam'ı kabul ettikten sonra da Arap ve Tuareg akıncıları tarafından köleleştirilmişti. Ancak bu gelişmeyle, Müslümanların köleleştirilmesini yasaklayan İslam hukuku da ihlal edilmiş oldu. Bu doğrultuda Ahmed Baba, bu konuyla özel olarak ilgilenmiş ve Afrika halkının dini açıdan olumsuz bir nitelik taşımadığı ile ilgili hususi bir fetva yayınlamıştır. Ahmed Baba'nın kölelikle ilgili verdiği cevaplar, John Hunwick ve Fatima Harrak tarafından yayımlanmıştır (Rabat: Afrika Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2000) (Mathee, 2011).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Tinbüktü, Siyah Afrika'nın en önemli kültür merkezi oldu. Burada yetişen âlimler Mekke, Kahire, Merakeş ve Katsina'ya giderek, İslâm dünyasının fikrî birikimine büyük katkı sağladılar. Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs başta olmak üzere İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden çok sayıda âlim Tinbüktü'ye geldi. Aynı yüzyılda Tinbüktü'nün şöhreti Avrupa'da da yayıldı. Müstahkem oluşu ve gizemliliği yanında altın, fildişi, tuz, kereste ve köle ticaretinin önemli merkezlerinden biri oldu (Kavas 2012:191).

Tinbüktü'nün altın çağı, İngiltere Kraliçesi 1'inci Elizabeth'in desteğini kazanan Fas Sa'dî Sultanı Ahmed el-Mansûr'un 1591'de Tondibi savaşında Gao'da hüküm süren Songay Krallığı'nı ortadan kaldırmasıyla sona erdi. Fas ordusunu ateşli silahlarla ve eğitimcilerle donatan İngilizlerin desteğiyle alt üst edilen Tinbüktü'dan geriye yanmış eserler ve harabeye çevrilmiş bir şehir kalmıştır (Kavas 2012:191, Kılınç, 2018).

Tinbüktü, 1591'de Fas'ın yönetimine girdikten sonra gerilemeye başladı. 1593'te birçok bilgin yönetime karşı oldukları gerekçesiyle sürgüne gönderildi; bazıları öldürüldü (Ana Britannica, 52). Bilâdüssûdan'da ele geçirilen bol miktarda altın ve binlerce köle Merakeş'e götürüldü. Krallığın toprakları Osmanlı sistemi örnek alınıp, bir eyalet haline getirildi ve o sırada Songay'ın ikinci önemli şehri olan Tinbüktü eyalet merkezi yapılarak Tinbüktü Paşalığı kuruldu. Songay sultanının yeni merkezde paşalara tâbi şekilde yaşamasına izin verildi. İşgal sırasında büyük tahribat gören Tinbüktü'da çok sayıda insan öldürüldü. Şehrin önde gelen âlimlerinden olan ve Sa'dîler'e karşı ilk hareketi başlatması dolayısıyla bu hareketin sembolü haline gelen Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî ile beraber birçok âlim Sa'dî başşehrine götürüldü. On dört yıl Merakeş'te kalan ve orada Mâlikî fikhî okutmaya devam eden Ahmed Bâbâ, 1017'de (1608) Tinbüktü'ya döndü ve Sankore Medresesi'nin başına geçti. Ahmed Bâbâ aynı zamanda Tinbüktü'daki seksen özel kütüphanenin en büyüğüne sahipti ve toplam 1600 cilt kitabı vardı (Kavas 2012:191).

Ancak Tinbüktü paşalık döneminde önemli sıkıntılar yaşadı. Mağribli paşaların zulmü, Tevârik saldırıları, özellikle paşalığın son dönemlerinde paşalık mücadelesi yüzünden meydana gelen iç savaşlarda önemli tahribata mâruz kaldı. Ayrıca salgın hastalıklarda çok sayıda insan öldü. Diğer taraftan XVI. yüzyıldan itibaren Erevân ve Velâte şehirleri, Kâdiriyye ve Ticâniyye tarikatlarının güçlü olduğu bölgenin yeni dinî merkezleri haline geldi. Tinbüktü eski önemini bir ölçüde kaybetse de bazı paşalar buradaki ilmî ve dinî hayatı canlı tuttular (Kavas 2012:191). Merakeşli askerlerin yerli kadınlarla evliliğinden doğan ve “arma” denilen çocukları, Ebû'l-Mahallî liderliğinde 1163'te (1750) Tinbüktü'da yönetimi ele geçirdi. Onların zamanında emîrlerle halkın temsilcisi konumundaki kadılar arasında belli bir uyum ortamı oluştu (Kavas 2012:191). Fas yönetiminin güçlü bir savunma sistemi kuramaması sonucu Tinbüktü, sık sık Bambara, Fulani (Peul) ve Tuareg saldırılarına uğradı (Ana Britannica, 52). 1760'ta Tevârikler'in zaptettiği Tinbüktü on yıl sonra Segu Bambaraları'nın hâkimiyetine girdi. Tevârikler 1792'de yönetimi tekrar aldılar. Bu devirde Tinbüktü yeni bir kalkınma dönemine girdi ve çok sayıda tüccar şehre gelmeye başladı. 1833'te Ahmedü Lobbo (Seku Amadü) tarafından kurulan Mâsinâ Sultanlığı, 1860'lı yıllarda üçüncü Tekrûr Devleti'nin kurucusu el-

Hâc Ömer'in oğlu Ahmed el-Kebîr el-Medenî'nin (Ahmed Tâl) egemenliğine geçti (Kavas 2012:191; Traore, 2015).

Tinbüktü medeniyeti ve Batı Afrika İslam tarihini şekillendirmedeki etkisi, Tinbüktü'nün Nijer Nehri'nin geçişinde ve Kuzey'de Fas'a sürekli devam eden ve günümüzde Sudan'da modern gün devletine doğru giden büyük karavan yolunun tesadüfen yerleştirilmesinden kaynaklanmıştır. Sahra Çölü; Mekke'ye hacca gitmenin ana yollarından biri olduğu gibi, bunlar onu Tran-Sahara bölgesinde ticaret yapmak için istisnai bir yer haline getiren faktörlerden bazılarıydı. Bu onunla beraber servet ve kültür getirdi. Arap Müslümanlar bu ticaret merkezini himaye etmeye başladı. Çoğunlukla Gana'dan ve Batı Afrika'nın diğer bölgelerinden gelen tüccarları veya gezginleri ziyaret etmek, Ticaret için orada bulunan âlimlerle karşılaşarak İslam'a yöneldiler. 16. yüzyılda doruğa çıkan Tinbüktü, ticaret ve ihracatta Batı Afrika'yı domine etti. El-Wazan, "Tinbüktü'nün zengin kralı, muhteşem ve iyi döşenmiş bir mahkemeye sahiptir.

Tinbüktü'da kullanılan Arapça yazı dizileri nihayetinde sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Irak ve Hicaz'da geliştirilen Kufic ve Hijazi Arapça yazı biçimlerinden türetilmiştir. Bu yazı biçimleri, Asya'dan Kuzey Afrika'ya geçiş zincirinin Sahra Çölü'nü geçtikten ve son olarak da âlimlerin ve yazıların senaryoları daha da geliştirdiği Tinbüktü'ya bağlı olarak, bazı değişikliklerden geçti. Bununla birlikte, Tinbüktü'da kopyalanan ve yazılan eserler, temel olarak şehri çevreleyen çölün adını alan, 'Sahra' ve 'Sudani' yazı stilleriyle yazılmıştı. Bir başka yazı stili ise, "Suqi"dir.

Bir başka şaşırtıcı gerçek ise, özellikle Orta Çağ döneminde İslami yazı kültürünün, 15. yüzyılda hareketli tipte baskı icat edilmesine kadar, çağdaş Avrupa'da bilinenlerden daha parlak ve eşsiz olduğu o zamandan beri İslam topraklarında matbaa olmamasına rağmen, 10. yüzyılda büyük ölçekli baskının benimsenmesinden sonra, yazılı bilginin geniş yayılımı, Çin'deki yazılı kültürün yayılmasıyla karşılaştırılabilir olarak kabul edilir.

Tinbüktü ilim havzasında yetişen önemli bilginleri özetle belirtmek gerekirse, şu isimler kaydedilebilir:

Ahmed baba Tumbüktî (ö. 546), Ebû Abdullah et-Tâlib Muhammet b. Ebî bekri Velât (ö. 1119), El-hâc Ahmet b. Umar b. Muhammed Akî el-Tünbuktî (ö. 943), Ahmed Begyük b. Mahmud et-Tunbuktî (ö. 968), Ebû bekri b. Ahmet Akit et- Tumbükti (ö. 991), Muhammet b. Abî Muhammed et-Tâziki (ö. 946), El-Âkib b. Abdullah Ensâmî (ö. 991).

Tinbüktü tarihi ana kaynaklarının en önemlilerinden biri 1352-1353 yılları arasında Timbüktü'ye ziyaret eden İbn Battuta'dır. O, Tinbüktü hakkında birçok bilgiler vermiştir. Bir diğer kaynak ise, Abdurrahman b. Abdullah es-Sa'di (1595-1664) tarafından yazılan *Tarihu's-Sudan*'dır. Günümüzde Tinbüktü ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğu, Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

3. SONUÇ

Afrika tarihsel, kültürel ve medeniyet kurucu niteliğinin, uzun süre Batı merkezli düşünce gelenekleri tarafından sistematik biçimde görmezden gelindi ve bu ihmal hem ideolojik hem de epistemolojik temellere dayanmaktadır. Kant, Hume ve Hegel gibi düşünürlerin Afrika'yı tarihsellikten ve ilerleme fikrinden dışlayan yaklaşımları, yalnızca dönemin entelektüel sınırlarını değil, aynı zamanda sömürgeci tahayyülün meşrulaştırıcı söylemlerini de yansıtmaktadır. Yazılı kültürün yokluğu iddiası üzerine kurulan bu söylem, Tinbüktü elyazmaları başta olmak üzere arkeolojik, dilbilimsel ve tarihsel bulgular karşısında geçerliliğini yitirmektedir.

Afrika'nın insanlık tarihindeki merkezi konumu, hem paleoantropolojik verilerle hem de tarım, metalurji ve yerleşik yaşamın erken örnekleriyle açık biçimde doğrulanmaktadır. Sahra Altı Afrika'da tarımın, demir-çelik üretiminin ve karmaşık toplumsal yapıların erken tarihlerde

ortaya çıkması, kıtanın “gecikmiş” değil, aksine tarihsel yarışa önden başlayan bir coğrafya olduğunu göstermektedir. Günümüzde Afrika’da konuşulan dillerin sayısı ve etnik çeşitliliğin yoğunluğu da bu tarihsel derinliğin yaşayan bir göstergesi niteliğindedir.

Tinbüktü özelinde ele alındığında, kentin önemi yalnızca İslam medeniyeti içindeki konumuyla sınırlı değildir. Geç Taş Çağı’na uzanan arkeolojik bulgular, Tinbüktü ve çevresinin tarih öncesi dönemlerden itibaren süreklilik arz eden bir insan faaliyet alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Sahra-ötesi ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu, kenti ekonomik, kültürel ve entelektüel bir merkez haline getirmiş; İslam’ın bölgeye girişiyle birlikte bu birikim yazılı kültürle de görünürlük kazanmıştır. Murabıtlar dönemiyle hızlanan İslamlaşma süreci, Tinbüktü’yü yalnızca bir ticaret kenti değil, aynı zamanda ilim, hukuk ve tasavvuf merkezine dönüştürmüştür.

Afrika’nın ve özellikle Tinbüktü’nün tarihsel deneyimi, kıtanın medeniyet dışı veya tarihsiz olduğu yönündeki iddiaların bilimsel bir karşılığının bulunmadığını açıkça göstermektedir. Bu bulgular, Afrika tarihinin yeniden okunmasını zorunlu kılmakta; yazılı ve maddi kültür verilerine dayalı, önyargılardan arındırılmış bir tarih yazımının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Tinbüktü örneği, Afrika’nın insanlık tarihindeki kurucu rolünü görünür kılan somut bir kanıt olarak, yalnızca geçmişe değil, küresel tarih anlayışının geleceğine de önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Allahyari, Tom-Dariusch. (2015). Unutturulan tarih: Afrika'nın Avrupalılar tarafından yağmalanması, Çev. Atilla Dirim. Erişim Tarihi, 04.05.2023.

Diamond, Jared. (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce. İstanbul: Pegasus Yayınları.

English, Charlie. (2018). Tinbüktü’nün Elyazmaları, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Goody, Jack. (2018). *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kavas, Ahmet. (2012). “Tinbüktü”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 190-192.

Kılınç, Taha. (2018). “Afrika’da ne işimiz var? *Yeni Şafak*. Erişim Tarihi, 12.05.2025.

Lliteras, Susana Molins. (2013). “From Toledo to Tinbüktü: The Case for a Biography of the Ka’ti archive, and its Sources”, *South African Historical Journal*, 65:1, 105-124.

Maiga, Muhammed Hamadikinane. (2009). “Mali Cumhuriyetinde Etkin Bir İslâmi Eğitime Doğru”. *İslâm Ülkelerinde Eğitim Kongresi*, çev. Muharrem Hilmi Özev, İstanbul: Tasam Yayınları.

Mathee, Mohamed Shaid. (2011). “Women’s Agency in Muslim Marriage: Fatwās from Tinbüktü”. *Journal for Islamic Studies* 31:75-95.

Mâverd. (2010). “Altın şehir: Tinbüktü”. *Tarih, Medeniyet ve Kültür*.
<http://maverd.blogspot.com/2010/11/altn-sehir-Tinbuktu.html>. Erişim tarihi: 03.05.2024.

Park, Douglas Post. (2013). “Prehistoric Tinbüktü and its hinterland”. *Antiquity* 84/1–13.

Shamil, Jeppie. (2001) *Tinbüktü’yu Yeniden Keşfetmek*, çev. Mehmet Aykaç.
<http://muhamaz.org/bolum-1-Tinbuktu-yeniden-kesfetmek-shamil-jeppie-ceviren-meh.html>,
Erişim tarihi: 12.05.2025.

Shuriye, Abdi O- Ibrahim, Dauda Sh. (2013). “Tinbüktü Civilization and its Significance in Islamic History”. *Mediterranean Journal of Social Sciences* MCSER Publishing 4/11:696-704.

Traore, Djeneba. (2015). Tinbüktü: Past, Present and Peace Perspectives: Attempt of an Overview. Conference Paper. 1-28.

William, H. Mcneill. (2003). *Dünya Tarihi*. çev. Alaeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi.

Yiğit, İsmail. (2006). “Murabıtlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 31/152-155.

İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE HAC VE ORUÇ İBADETİNİN HİKMETLERİ

The Wisdom of Hajj and Fasting According To Imam Maturidi

Prof. Dr. RAMAZAN BİÇER

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

rbicer@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1501-2103>

Hac, İslam'ın beş şartından biri olup gücü yeten her mümin için farz kılınmış ilahî bir ibadettir. Kur'an ve sünnette hac, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkı olarak tanımlanır. Hac, Beytullah'ın ziyaret edilmesiyle sınırlı olmayıp belirli mekânlarda ve belirli fiillerle (menâsik) yerine getirilen kapsamlı bir kulluk pratiğidir. Bu fiillerin her biri, akılla kavranamasa dahi, ilahî emir oluşları sebebiyle ibadet değeri taşır ve kulun teslimiyetini sınar. Beytullah ve çevresi Allah tarafından güvenli kılınmış, insanların kalplerine bu mekâna karşı derin bir sevgi yerleştirilmiştir. Hac, müminleri ırk, dil, statü farkı olmaksızın aynı kıyafet (ihram) ve aynı ibadet düzeni içinde birleştirerek tevhit bilincini pekiştirir. İhram süresince günah, kavga ve cinsel ilişkiden uzak durma şartı, nefis terbiyesini ve ahlaki arınmayı amaçlar. Bu şartlara riayet eden hacı, günahlarından arınmış olarak döner. Hac, hem bireysel arınma hem de toplumsal düzen açısından hikmetler taşır. Ticaret yapmaya engel olmaması, dini istismarın önüne geçilmesi, ibadetin hayatın içinden kopuk olmadığını gösterir. “Azığın en hayırlısı takvadır” ilkesiyle hac, hem dünya hem ahiret hazırlığını birlikte öğreten bir ibadet olarak sunulur. Ayrıca hac, müminler için büyük bir imtihan olup, çeşitli bahanelerle bu ibadetten alıkoymaya çalışmak ağır bir sapma olarak değerlendirilmiştir.

Oruç, önceki ümmetlere de farz kılınmış evrensel bir ibadet olup, Ramazan ayında müminler için zorunlu hale getirilmiştir. Oruç, insanın nefsini terbiye etmeyi, arzularını kontrol altına almayı ve takva bilincini geliştirmeyi hedefler. Açlık ve susuzluk, kulun acziyetini idrak etmesini, Allah'a olan bağlılığını ve şükür duygusunu güçlendirir. Orucun farz oluşu, imanla doğrudan ilişkilidir; iman olmadan ibadet anlam kazanmaz. Bununla birlikte İslam, kolaylık dini olduğu için hastalık, yolculuk, hamilelik, emzirme ve yaşlılık gibi durumlarda oruç tutmama ruhsatı tanınmış; bu durumlarda kaza veya fidye hükümleri getirilmiştir. Bu ruhsatlar, farz oluşu ortadan kaldırmaz; aksine ilahî merhametin ve kolaylaştırma ilkesinin bir yansımasıdır. Oruç, mümini kötülüklerden alıkoyan güçlü bir ahlaki kalkandır. Özellikle şehvet, öfke ve bencillik gibi zaafları dizginler. Aynı zamanda psikolojik arınma sağlar, sabır ve irade gücünü artırır. Oruç, günahlara kefarete olma yönüyle de önemlidir ve tövbe bilincini canlı tutar. Ramazan'da verilen fitir sadakası, orucun toplumsal boyutunu tamamlar; fakirlerin bayram sevincine ortak edilmesini ve dilenciliğin önlenmesini amaçlar. Oruç, kişiyi gurura değil, tevazuya sevk etmeli; ibadetlerine güvenerek kendini kurtulmuş sayma anlayışından uzak tutmalıdır. Orucun özü, samimi kulluk ve Allah'ın rızasını kazanmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hac, Oruc, Matüridi, Hikmet.

ILISU BARAJINA GÖMÜLEN KÜLTÜREL MİRAS: BATMAN HASANKEYF ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, RUKEN SAYHAN¹

Prof. Dr. RÜŞTÜ ILGAR²

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Eğitimi,
rukennsayhan@gmail.com -0000-0001-8065-2188

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi ABD.,
ilgar@mail.com-0000-0002-4981-7324

ÖZET

İlk çağlardan günümüze kadar su en temel yaşam kaynaklarımızdan biri olmuştur. Bu kaynak ilk çağlarda birçok medeniyetin doğuşunu sağlarken günümüzde de bu medeniyetlerin yaşamını sürdürebilmelerine imkân sağlamıştır. İlk çağlarda ihtiyaç kadar depolanan su gelişen teknoloji, hızlı nüfus artışı ile birlikte suyun depolanmasını, şart kılmıştır. Barajlarda suyun depolandığı bu yapılardan biridir. Barajlar elektrik kaynağı, sulama sorunu, ekonomik kalkınma, sosyal ve sanayi tesisleri, tarımsal verimlilik, kültürel etkileşim açısından rolü büyük olan yapılardır. Bu yapıların kurulacağı yerlerin seçimi çok önemlidir. İlk çağlardan beri stratejik olarak önem arz eden Dicle Nehri Mezopotamya Uygarlığının temel konumlarından biridir. Batman ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi de Dicle Nehrine stratejik yakınlığı, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri ile enerji potansiyeline müsait alanlardan biridir. Bu durum Ilisu Barajı için potansiyel barındıran bir yeri oluşturmuştur. Baraj alanını oluşturan ana lokasyonlar ve çevresi, Hasankeyf ilçesindeki kültürel miras varlığı, incelenip bu sürecin eğitim ve kültür açısından bakış açısının ne kadar ılımlı olup olmadığı tespit edilecektir. Bu lokasyondaki somut ve somut olmayan kültürel mirasın suya gömülmesinin kültür, tarih, coğrafya, ekoloji, rekreasyon ve turizm ile doğrudan veya dolaylı tüm ilişkileri incelenip kültürel mirasın izleri çalışmada vurgulanarak tarih, coğrafya kitaplarına konu olacak, gelecek nesillere eğitim için hafıza belleği oluşturan bu alanların sit alanı olarak korunması gerektiği ve bu alanlarda sürdürebilir kalkınmanın devamlılığı için eğitim bilinci oluşturabilme çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Ilisu Barajı çevresinin uydu görüntüleri, jeomorfoloji, toprak ve su haritaları hazırlanmıştır. Kültürel mirasla iç içe yaşayan ve barajın etkilerini doğrudan gözlemleyen halka anket çalışması uygulanmıştır. Anket çalışması sonucunda; birçok kültürel miras sular altında kalmıştır. Baraj bölgesindeki insanların kültürel miras alanına inşa edilen baraja olumlu bir yanıtı yoktur. Sonuç olarak; Baraj nedeniyle somut kültürel varlıklar sular altında kalarak zarar görmüştür. İlk çağlardan beri mağaraları barınma olarak temel ihtiyaç gören yerel halkın ev sahibi olarak bu kültürel mirası ekonomik açıdan korumaya bütçelerinin yetmemesi, Bölge alanının terör sığınaklarına açık olması, bölge halkı dışında bölgenin uzun süre ıssız kalması kültürel varlıklarının antropojen kaynaklı tahrip edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu izlerin iyileştirilmesi için bölge alanında rekreasyon (piknik, foto, müze, teke turları, gezi vb.) ve eğitim çalışmaları önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ilisu Barajı, Kültürel Miras, Baraj Etkisi, Sürdürülebilirlik

CULTURAL HERITAGE BURIED IN THE ILISU DAM: BATMAN HASANKEYF EXAMPLE

Master's Student, RUKEN SAYHAN¹

Prof. Dr. RÜŞTÜ ILGAR²

¹Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate Education Institute, Geography Education,
rukennsayhan@gmail.com -0000-0001-8065-2188

²Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Education, Department of Geography
Education, ilgar@mail.com-0000-0002-4981-7324

ABSTRACT

From ancient times to the present day, water has been one of our most fundamental sources of life. This resource enabled the birth of many civilizations in ancient times, and continues to allow these civilizations to sustain themselves today. In ancient times, water was stored only as needed, but with the development of technology and rapid population growth, water storage has become essential. Dams are one of these structures where water is stored. Dams are structures that play a major role in terms of electricity generation, irrigation, economic development, social and industrial facilities, agricultural productivity, and cultural interaction. The selection of locations for these structures is crucial. The Tigris River, which has held strategic importance since ancient times, is one of the key locations of the Mesopotamian Civilization. Batman province in the Southeastern Anatolia Region is also of the areas suitable for energy potential due to its strategic proximity to the Tigris River and its geological and geomorphological features. This situation has created a potentially promising location for the Ilisu Dam. The main locations and surrounding areas that make up the dam site, as well as the cultural heritage assets in the Hasankeyf district, will be examined to determine how moderate or inclusive this process is from an educational and cultural perspective. The study aims to examine the direct and direct relationships between the submersion of tangible and intangible cultural heritage in this location and culture, history, geography, ecology, recreation, and tourism, highlighting the traces of cultural heritage and highlighting the need to protect these areas as historical sites. These sites will serve as a historical and geographical resource for future generations, and the study seeks to raise awareness about the importance of sustainable development in the areas. In this context, satellite images, geomorphology, soil and water maps of the Ilisu Dam area have been prepared. A survey was conducted among the people who live intertwined with cultural heritage and directly observe the effects of the dam. The survey results indicate that many cultural heritage sites have been submerged. The people in the dam area do not have a positive response to the dam being built on a cultural heritage site. Consequently, tangible cultural assets have been submerged and damaged due to the dam. The survey also suggests that the local population, who have relied on caves for shelter since ancient times, lack the budget to economically protect this cultural heritage; the area is vulnerable to terrorist attacks; and the region remained largely uninhabited for extended periods, resulting in anthropogenic damage to the cultural assets. To mitigate these damages, recreational activities (picnics, photography, museums, boat tours, excursions, etc.) and educational programs are proposed for the area.

Keywords: Ilisu Dam, Cultural Heritage, Dam Effect, Sustainability

1.GİRİŞ

Su ilk çağlardan beri medeniyetlerin doğuşunda ve devamlılığında ana unsurlardan biridir. İlk çağlardaki yaşam göçebe şeklinde olduğundan ötürü su kaynakları nerde ise yerleşme oraya doğru olmaktadır. Hızlı nüfus artışı, teknolojinin, bilimin ilerlemesi ile su her geçen gün değer kazanmaktadır. Nüfusu su kaynağının olduğu bir yere alıp yerleştirmek artık mümkün olmadığı için suyun depolanıp dağılımı sağlanarak ihtiyaç giderilmektedir. Bu depolanma görevini üstlenen barajlar da özellikle yağmur anında suyu depolayan kuraklık zamanında suyu dengeli, dağıtmaya yarayan su depolarıdır. Barajlar elektrik kaynağı, sulama sorunu, ekonomik kalkınma, sosyal ve sanayi tesisleri, tarımsal verimlilik, kültürel etkileşim açısından rolü büyük olan yapılardır. Bu yapıların konumlanması içinde potansiyeli olan su kaynaklarına yakınlığı, bölgenin hidroelektrik santraline jeolojik ve jeomorfolojik uygunluğu ana koşullardandır. Dicle Nehri de ilk çağlardan beri iskan politikasının uygulandığı Mezopotamya uygarlığına ev sahipliği yaptığından, tektonik bir alanda da olduğundan baraj alanı için seçilmiştir.

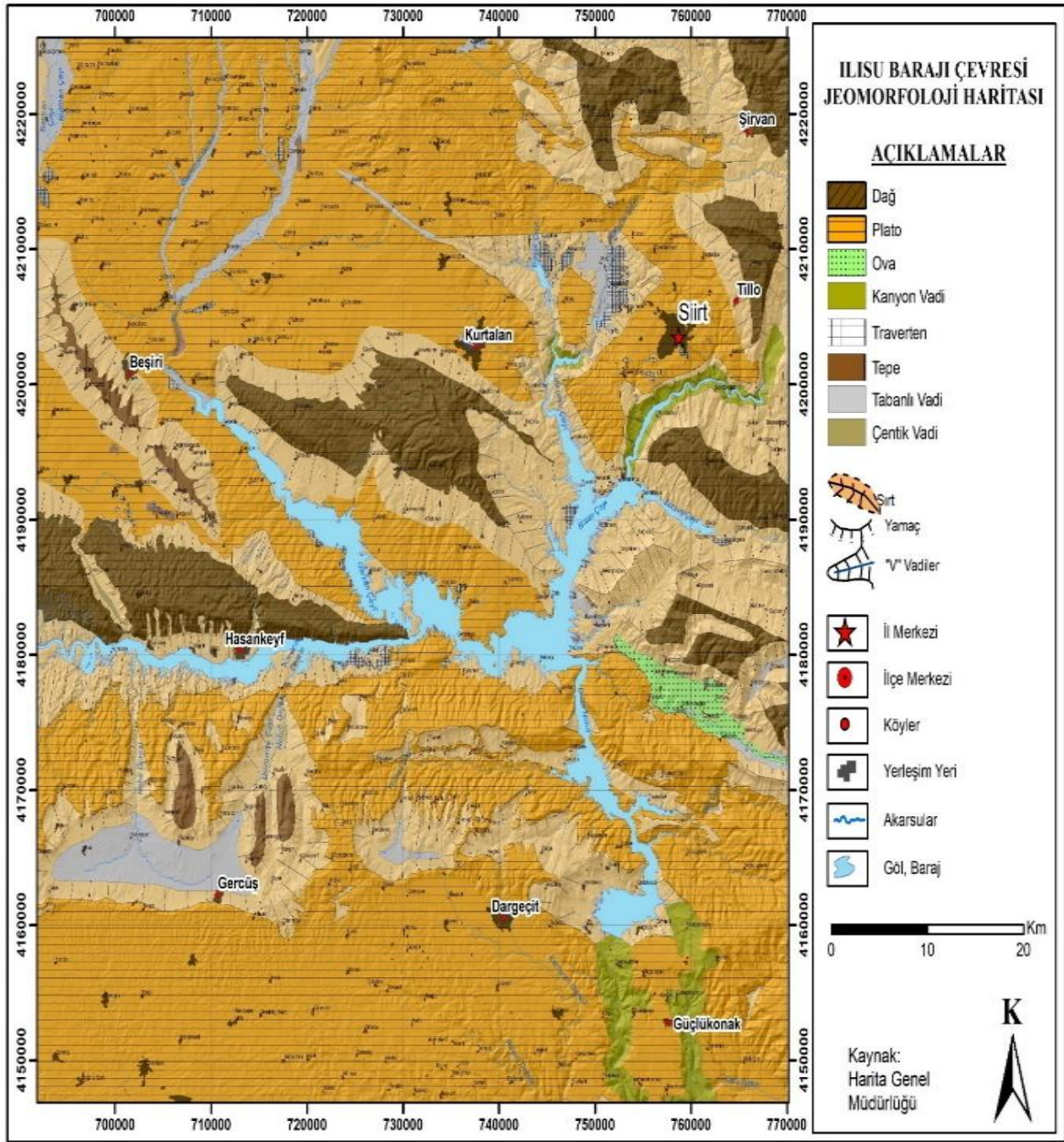
Ilısu Barajı; Dicle Nehri üzerine inşa edilen hidroelektrik santraldir. Bu santral Türkiye’de Fırat Nehri üzerine kurulan santralden sonra ikinci büyük santraldir. Barajın kısa adı Ilısu Barajı iken uzun adı’’ Prof. Dr. Veysel Erenoğlu’’ barajıdır. Bu barajın yüksekliği 135 metredir. Dolgu hacmi 24 milyon metreküptür. Kret uzunluğu 2327 metre bir barajdır. Depolama hacmi bakımından ’’Atatürk’’ ve ’’Keban’’ barajlarından sonra üçüncü sırada yer almaktadır. 5 Ağustos 2006 temeli atılan barajın yıkıcı etkileri çok fazla diye barajın onayı yoktur. 2019 da su tutmaya başlayan barajın altı türbinlerinden ilki 19 Mayıs 2020 tarihinde yapılan açılış töreniyle enerji üretime başlamıştır (DSİ,2025).

Barajın bölgeye etkileri olmuştur. Bundan en çok kültürel varlıkların yer aldığı Batman Hasankeyf ilçesi etkilenmiştir. Hasankeyf içindeki halk zorunlu iskana geçmek zorunda kalmış. Mal hakları üzerine ihlal olmuş. Kültürel varlıklar dediğimiz birçok medeniyetin kültürel mirası sulara gömülmüştür. Zamanla bölgede devasa su kütleleri yer kabuğuna baskı yaparak fay hatlarını tetikleyebilme durumu, zeminin suyu yutması ile yumuşayan zemin zamanla yerleşim alanlarında çökme yapabilmesi, endemik türlerin adaptasyonu sağlayamadığından yok olabilme tehlikesi, ekonomik kayıplar, işsizlik, suyun ekolojisi bozularak su da alg patlamasının meydana getirdiği ötrofikasyon olayı, Balıkların su kirliliği nedeniyle kıyıya vurarak ölümü, sediment birikiminin zamanla barajın kalitesini değiştirebilmesi, fazla sulanan topraklarda tuzlanma sorunu, mağaralarda dolgu çalışmaları

yapılarak tarihi dokusunun deforme durumu göz ardı edilmiştir. Proje ile kültürel miras arasında denge yoktur (Başkaya ve Türk).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın evrenini Batman İli ve Ilısu Barajının çevresinin bütünü ve barajın konumlandığı sınır iller kapsamaktadır. Çalışmanın örneklem grubunu ise kültürel varlıkların yer aldığı Hasankeyf ilçesi ve bölge halkı oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Suyun biriktirilmesi için devasa alanlara ihtiyaç vardır. Bu alanın oluşabilmesi için baraj alanındaki yerleşme ve kültürel varlıkların yer değiştirmesinin meydana getirdiği sorunları sosyo-kültürel ve eğitim bakış açısıyla incelenip meydana gelen sorunlara ne tür alternatif önerilerin getirilmesi amaçlanmıştır. İnşa edilen barajın elektrik ve sulama açısından bölge halkının en verimli şekilde nasıl faydalanabilmesi konusundaki tek yönlü düşünce olası risk yönlerinin göz ardı edilmesine ve bu çalışma ile bir sonraki inşa edilecek baraj projelerinde risk durumunu daha objektif değerlendirmesi açısından farkındalık oluşturmakta amaçlarındandır. Çalışmanın yönteminde; çalışma sahası ile diğer branşlarla bağlantı kurulacak şekilde literatür taraması yapılmıştır. Bölgenin özellikle stratejik bir konumdan dolayı baraj alanı olarak seçildiğinden ötürü bölgeye ait arazi haritalarında altlık olarak 25 metre çözünürlükte ASTER GDEM Sayısal Yükseklik Modeli kullanılmıştır. Çalışma sahasına ait yeryüzü şekillerinin belirlenmesinde 1/100.000 ölçekli jeomorfoloji haritalarından faydalanılmış ve sayısallaştırma işlemleri ArcGIS10.8 adlı programda yapılmıştır. Böylece jeomorfoloji haritası üretilmiştir. Anket uygulaması 8-12 Mayıs 2021 tarihleri arasında Hasankeyf ilçe merkezinde yüz yüze görüşme tekniği ile yapılmıştır. Anketi 25 tane kapalı uçlu sorular oluşturmaktadır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS ve Microsoft Office Professional Plus Excel 2019 programları kullanılmıştır. Bu çalışmanın verileri yüksek lisans tezi için yapılan alan çalışması sırasında elde edilmiştir.

Görsel 2. Çalışma Sahasının Jeomorfoloji Haritası (25 m. Yüksek Çözünürlüklü SRTM DEM'den üretilmiştir.)

Bir bölgenin baraj projesi olarak seçilmesindeki ana unsurlardan biri bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinin baraj projesine uygun olmasıdır. Baraj alanının özellikle aktif tektonizma üzerinde bulunan ve Dicle Nehri'nin kenarları fay aynaları, Raman fayı, bindirme şekilleri ile çevrili olması hidroelektrik santralin uygunluğu açısından doğru orantılıdır. Engembeli bir alanda yer alan su kütlesi yüksek eğimden akarak suyun içinde bulunan potansiyel enerjiyi kinetik enerjiye çevirerek enerji kaynaklarına alternatif kaynak oluşturur (Sinanoğlu, Siyako, Karadoğan ve Özgen, 2017).

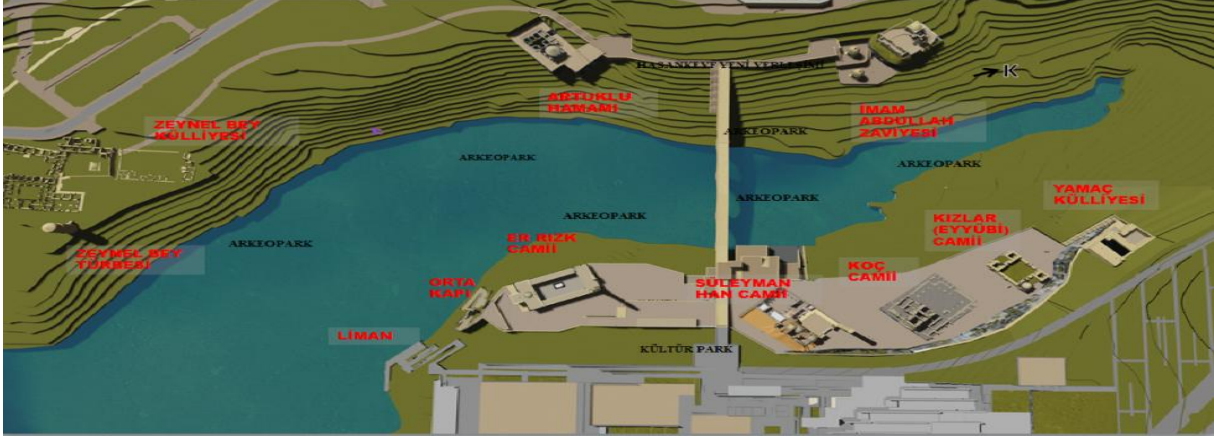
Görsel 3.Hasankeyf İlçesi Baraj Nedeniyle Sular Altında Kalan Yerleşim Yeri Örneği ve Yeni İnşa Edilen Yerleşim Yerleri.

Baraj projesi ile birlikte bölgede kültürel varlıklar ve yerleşim yerleri suya gömülmüştür. Barınma sorunu yaşayan halkın sorununu yeni yerleşim yerleri inşası veya kamu bedeli verilen para ile çözmeye çalışmışlardır. Ama kamu bedelinin verdiği para yeni bir ev alabilmeye yetmemektedir. Bölge halkı baraj inşası sürecinde yakın illere göç edip kira da kalarak, çadırda yaşayarak, borçlanarak zorunlu şekilde iskan ettirildikleri düzenlerinin dağılışını halka yapılan haksızlık olarak görmüşlerdir. Barajdan az etkilenen yerleşim yerleri de bölge sit alanı diye evine bir çivi bile çıkamamış. Evin eksiklerinin tamir edilememe durumu yeni yapılan evlere yerleşmeyi mecbur kılmıştır. İlk çağlardan beri mağaraları barınma olarak temel ihtiyaç gören yerel halkın ev sahibi olarak bu kültürel mirası ekonomik açıdan korumaya bütçelerinin yetmemesi bu yer değişikliğine istemeseler de razı olmalarına neden olmuştur (Özdemirkol,2023).

Görsel 4.İhsu Barajı Nedeniyle Taşınan Hasankeyf İlçesindeki Kültürel Miras Yapıları (Sırasıyla Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Er Rızk Cami)

Baraj inşasından önce restore edilen ve taşınan kültürel vardır. Bunlar sırasıyla görsel de görüldüğü üzere Zeynel Bey Türbesi; Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Er-Rızk Camidir. **Zeynel Bey Türbesi;** 564-544 yıl önce Akkoyunlular döneminde yapılmıştır. O dönemde Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Hükümdar Uzun Hasan Otlukbeli savaşında savaşırken Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey şehit düşmüştür. Cesedinin net olmamakla beraber Dicle Nehrine gömüldüğü tabir edilir. Bu durum üzerine Uzun Hasan'ın büyük oğlu Sultan Halil tarafından dıştan silindir içten sekizgen inşa edildiği söylenir (Yurttaş, 2010). **Artuklu Hamamı;** İlk çağlardan beri temizliğin simgesi olan hamamlar hala günümüzde de önemini korumaktadır. Hasankeyf ilçesinde hamam sayısı dört tane iken günümüze kadar ayakta kalabilen tek hamam Artuklu Hamamı'dır. Türkiye'de ilk defa somut kültürel varlıkların taşınma yöntemi olan Strüktürel Bütüncül Taşıma ve Birim Yapı Elemanlarına Ayırma Yöntemi bu ilçede uygulanmıştır. Bu yöntem gelecekte inşası gerçekleştiren alanlarda bulunan kültürel varlıkların nasıl korunacağına kaynak açısından rehber olmuştur (Sevgi ve Yılmaz, 2022). **İmam Abdullah Zaviyesi;** Güneydoğu Anadolu Bölgesinde manevi olarak hala önem verilen, haziran ayının ilk haftasında ziyaret edilen türbelerindendir. Tarihte İslami fetihler yapılırken Halid Bin Velid'in ünlü komutanı İlyas Bin Ganem'in şehit olması üzerine peygamber soyundan geldiği için bu türbe Eyyubi döneminde Eyyûbi Sultanı Takıyyeddin Abdullah tarafından inşa edilmiş, medrese olarak da kullanılmıştır (Sevgi, Yılmaz ve Koparan, 2021). Er Rızk Cami; "Rızık Veren" Anlamına gelen bu cami 617 yıl önce Eyyubi Sultanı Süleyman Bin Gazi tarafından yapılmıştır (Akyol, 2022).

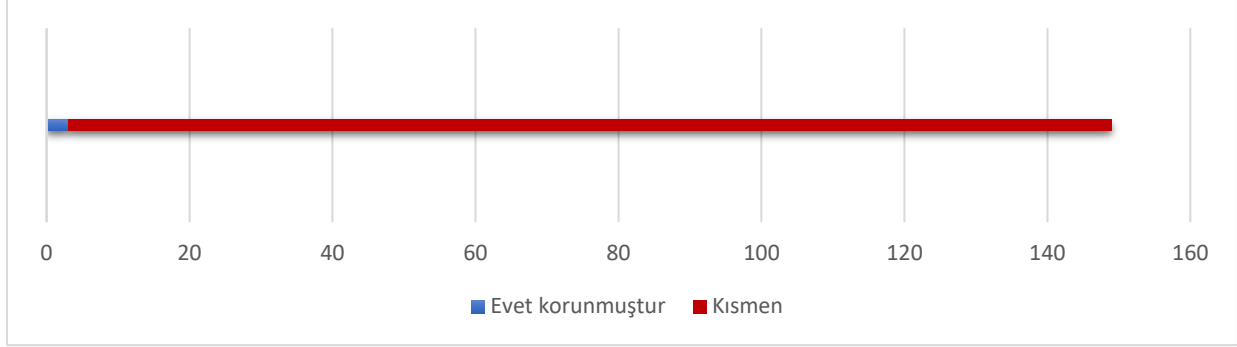

Görsel 5. Hasankeyf Anıt Eserlerin Arkeopark'taki Yeni Konumları (DSİ, 2020).

Ilısu Barajı nedeniyle sular altında kalan somut kültürel varlıkların konumları görselde olduğu şekilde tasarlanıp konumlandırılmıştır. Barajın olumsuz etkileri olumlu yönüne göre büyük bir oranı gösterse de çalışmanın objektif bir şekilde literatürde yer alabilmesi için bu olumsuzluğun yumuşatılması açısından bölge de yapılan olumlu çalışmalara da yer verilmiştir. Bunlar yerine getirilen ve getirilmeye devam eden çalışmalar olarak şunlardır; Kültürel varlıklar taşınacağı için önce restorasyon ve iyileştirme çalışmaları yapılarak uzun ömürlü bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle 6 Şubat 2023 yılında komşu illerde meydana gelen depremin etkileri Hasankeyf ilçesi de yaşanmıştır. Bu kültürel varlıklara iyileştirme çalışmalarının önceden yapılmasının depremin oluşturacağı yıkımın bir nebze de olsa önüne geçilmesini sağlamıştır. Bölge alanının sit alanı olarak ilan edilmesi insan etkisi olabilecek zararlı faaliyetlere karşı uyarı niteliği oluşturmuştur. Terör alanlarına sığınak olan ücra mağaraların dolgu ile doldurulması ve sular altında kalması yıllardır devletin etten duvar ördüğü fiziki ve ekonomi mücadeleyi kolaylaştırmış buraya sarf edilen emek bölge kalkınması için kullanılmaya başlamıştır. Bölge güvenli bir yer haline getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle turizm veya gezip görme algısı ile bilinçsizce yapılan mağara gezilerinde metan gazından dolayı zehirlenme durumlarına uyarı levhaları ve dikkat yazıları ile güvenliği sağlayacak tedbirler oluşturulmuştur. Bölge skolastik düşünce nedeniyle bölgedeki petrol kaynakları değerlendirilemezken 2025 yılında ilçe içerisine petrol ofisi açılmıştır. Bölgenin hammadde kaynakları bölgeye hizmet edecek ve bölge insanına iş imkanları oluşturacak şekilde kapılar açmaya başlamıştır. Bölgede yaz ayının getirdiği kuraklık ve yüksek sıcaklık ile oluşabilecek orman yangınlarına baraj üzerinden uçak ve helikopter ile yardım daha kısa sürede ulaştırabilir duruma getirilmiştir. Fosil yakıtlara göre bölgede yenilebilir bir enerji kaynağının olması bölgenin hava ve çevre kirliliğini nemli ve ılıman bir duruma getirecektir. Balıkçılık, su

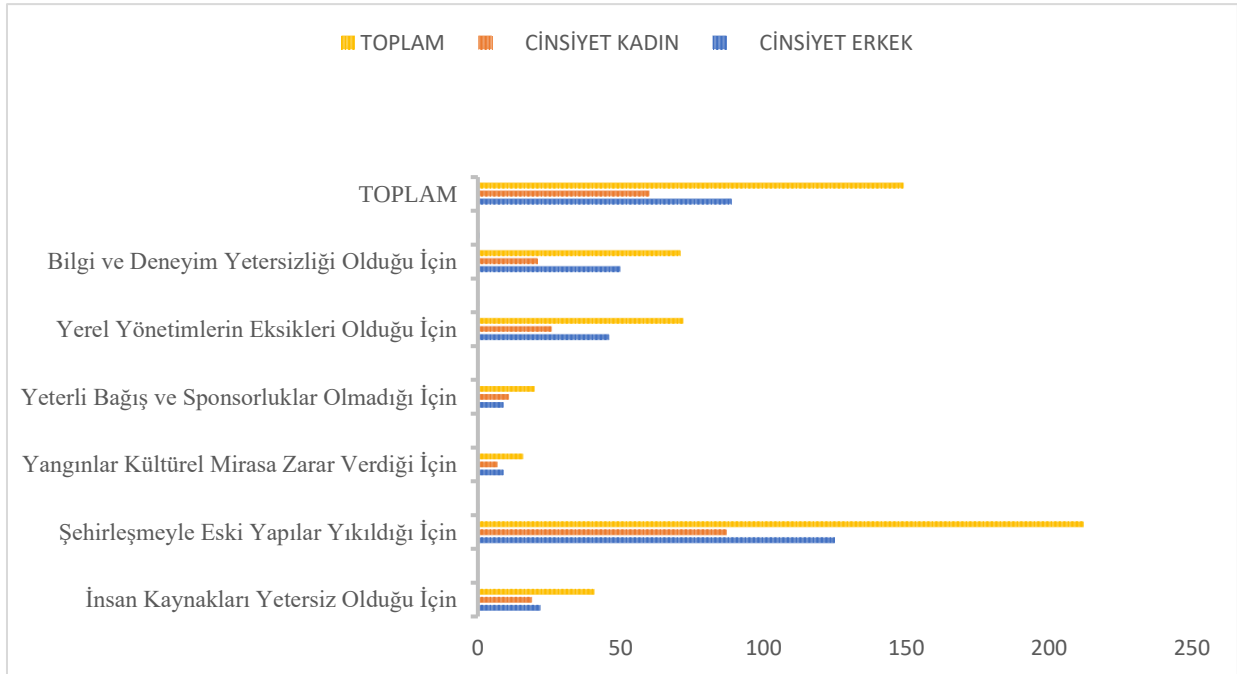
sporları, gezi yolları ile bölgeye rekreasyonel faaliyetler kazandırılmış ve hala da kazandırılmaya çalışılmaktadır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

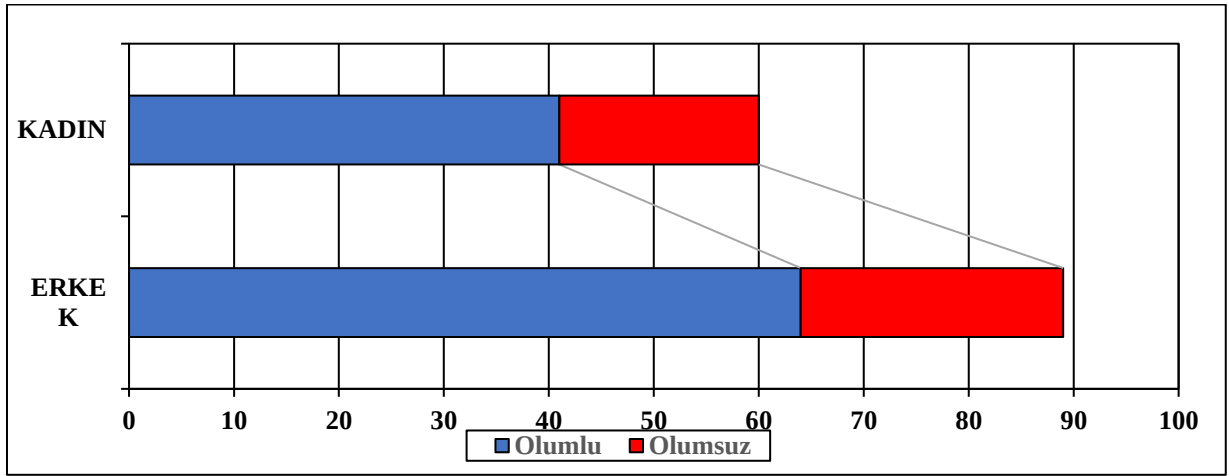
Çizelge 1. Hasankeyf İlçesindeki Somut Kültürel Mirasın Yeterince Korunma Konusundaki Yorumu.

Hasankeyf ilçesine yönelik hazırlanan anket sorularında aşağı yukarı halkın olumsuz görüşünden kaynaklanan yorumu tahmin edildiğinden ve barajın inşası devam ettiğinden kültürel mirasının yeterince korunamadığı görüşü daha yumuşatılmış bir dille soruldu. Kültürel mirasın yeterince korunmadığı nedenleri arasında; bilgi ve deneyim yetersizliği, yerel yönetimlerin eksikliklerinin olduğu sonucuna varıldı.

Çizelge 2. Hasankeyf İlçesinde Ankete Katılan Halkın Somut Kültürel Mirasın Yeterince Korunamama Nedeni Hakkında Yorumu.

Hasankeyf ilçe merkezinde bölge halkı somut kültürel mirasın ilk çağlardan beri bölgenin sıcak iklim şartlarından serin mağaraları özellikle mesken edinmeleri ama özel mülkiyet olarak bölgeyi korumaya gücünün yetmemesi, eğitim yetersizliği, bölge alanının rekreasyonel ve koruma hakları konusunda yeterince değerlendirilemediği, Bölgenin baraj inşasından önce özellikle Mardin Dargeçit kısmına kayan baraj sahasındaki تنها mağaralarda terörün bulunma durumudur. Hem kadın (%36,8'i) hem erkek (%63,2'si) kesiminin çoğunluğu kültürel mirasımızın eğitim bilinci oluşturularak kültürel varlıkları bilgiye dönüştürme, bakım onarım ve restorasyonu yapıp turizme açılarak korunabileceği görüşünü savunmuştur.

Çizelge 3. Yerel Halkın Hasankeyf İlçesindeki Rekreasyon Faaliyetlerinin Gelişmesine Yönelik Bakış Açısı.

Ilısu Baraj inşası uzun bir sürecin içinden geçerek meydana gelmiştir. Bu süreçteki inşaat faaliyetleri, gürültü kirliliği, çevre kirliliği, hava kirliliği bölgenin görüntüsünü olumsuz etkilemiştir. Bölge halkına bu izlerin derinleşmesine engel olabilmek ve Hasankeyf ilçe merkezindeki restorasyon faaliyetlerini nasıl bir bakış açısıyla bakacaklarını gözlemleyebilmek için “Hasankeyf ilçe merkezinde hangi rekreasyonel faaliyetler yapılabilir?” sorusu sorulmuştur. Soruyu olumlu karşılayan kadın (%34,9) erkek (%65,1) oranına baktığımızda erkek oranı daha fazladır. Bölgenin daha çok ataerkil bir topluma sahip olması, geçim kaynağının yoğunluk olarak erkek nüfus üzerinde yoğunlaşması erkek nüfus oranının daha fazla çıkmasıyla anlamlı ilişki bulunmuştur. Bölgede yöneltile soruya bakış açısı her yaş grubunda aynı değildir. Bu bölge geniş aile ile yaşayan, akrabalık bağları güçlü, soyları kalabalık ve misafirperver bir insan topluluğuna sahiptir. Yaşlı nüfusun rekreasyonel çalışmalara sosyal bağlarla bağlanma, geçmişte uyguladıkları ailece piknik, çay bahçeleri, faaliyetlere olan özlem duygusu ile iç içe iken genç nüfus olaya daha ılımlı, modern bakış açısıyla cevap vermiştir.

Bölgedeki kültürün kalkınması ekonomik gelirlerini geri kazanmaya çalışmak, bulundukları bölgenin mirasının anlaşılması yönündedir.

“Hasankeyf ilçe merkezinde hangi rekreasyonel faaliyetler yapılabilir?” sorusuna Kadınların %40,8’i (49 kişi) erkeklerinde %59,2’sinin (71 kişi) ilk görüşü, Tarihi ve kültürel alanları gezmek, foto, safari, yürüyüş ve yöresel ürün ve el sanatları satın alma faaliyetleri gibi cevaplar takip etmiştir. “Hasankeyf ilçesinde hangi kaynakların rekreasyonel amaçlı kullanılabileceği?” sorusuna ise; Erkeklerin %61,9’u (65 kişi), kadınların %38,1 (40 kişi) çoğunluk olarak Dini ve tarihi yapıların rekreasyonel amaçlı kullanılabileceği görüşünü belirtmişlerdir. Özellikle bölge de İmam Abdullah Türbesi, Zeynel Bey Türbesi, Sultan Süleyman Türbesinin varlığı sonuçları anlamlı kılmıştır. Bunu sırasıyla hem erkek hem kadın kesiminde geleneksel konutlar, geleneksel el sanatları, geleneksel giyim kuşam ve yöresel yemekler takip etmiştir.

“Hasankeyf ilçe merkezindeki kültürel çekiciliklerin rekreasyonel faaliyetlerde yeterince değerlendirilmiş midir?” sorusudur. Yerel halkın çoğunluk olarak erkek kesiminin %63,0’ı (51 kişi), kadın kesiminin %37,0’ı (29 kişi) Hasankeyf ilçe merkezindeki kültürel miras çekiciliklerin rekreasyonel faaliyetlerde yeterince değerlendirilemediğini, erkeklerin %55,8’i (29 kişi), kadınların %44,2’si (23 kişi) de bu konuda bir fikirleri olmadığını, erkeklerin %56,3’ü (9 kişi), kadınların %43,8’i (7 kişi) ise Hasankeyf ilçe merkezindeki kültürel miras çekiciliklerinin rekreasyonel faaliyetlerde yeterince değerlendirilmediği şekilde görüşlerini belirtmiştir. Genel olarak rekreasyon çalışmalarına; tekne turları, balıkçılık, gezi turlarına rehberlik yaparak, el işi ürünleri satarak, tarımsal ürünleri pazarlayarak, rekreasyon alanlarında çalışarak, ev pansiyonculuğu yaparak destek verebilecekleri görüşünü belirtmişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hasankeyf ilçesindeki anket sonuçlarına göre; İnşa edilen baraj inşası ile birlikte bölgenin yaşayış biçimi, barınma konumu, gelir ekonomisi, canlı ekolojisi, yer altı ve yer üstü su kaynakları, iklim şartları, coğrafi koşulları, insan psikoloji, toprağı, suyu, insanı maddi ve manevi açıdan tahrip edilmiştir. Bölge halkının ilk çağlardan beri bölgenin sıcak iklim şartlarından serin mağaraları özellikle mesken edinmeleri ama özel mülkiyet olarak bölgeyi korumaya gücünün yetmemesinin verdiği çaresizlik, Çalışma alanı incelenirken inşa sırasında taşınabilir kültürel varlıkların taşınma çalışmaları bir gülü bağından koparıp bir bardakta yetiştirmeye çalışmak izlenimi vermiştir. Bir bardak bir güle koskoca bağ olabilir miydi? istatistiksel olarak da bakıldığında eğitim yetersizliği açısından bölge alanının rekreasyonel ve

koruma hakları konusunda yeterince değerlendirilemediği konusunda anlamlı ilişki bulunmuştur. Halbuki Hasankeyf ilçesi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Birçok medeniyetin beşiği bu ilçededir. Bu kadar zengin bir kültürel mirasa sahip olması, turizm çekiciliğine potansiyel barındırması bu ayaklı ansiklopedik kültürel varlıkların bugüne kadar korunup araştırılıp, değerlendirilememesinin, yerel halkın bilinçsizliğinin altında yatan sebepler her ne kadar literatürde yer almasa da çalışma sahasında halk tarafından dile getirilmiştir. Bölgenin baraj inşasından önce özellikle Mardin Dargeçit kısmına kayan baraj sahasında تنها mağaralarda terörün mağaralarda bulunma durumudur. Bu durumdan dolayı bölge geçmişte uzun bir süre yalnızlığa terk edilmiştir. Bölgeye olan ön yargı da bu mirasın keşfedilmesine perde indirmiştir. Toplumun anavatanı olan bu kültürel mirası her nesil insanın görme, tanıma, sahip çıkma hakkı vardır. Bu ayaklı ansiklopedi olan kültürel varlıklar atalarımızın, örf ve adetlerimizin, soy ağacımızın kimliğidir. Bu bilgilerin gelecek kuşaklara da aktarılması her bireyin borcudur. Böyle bir alan ne baraj ne antropojenik tahrip ne skolastik düşünce ile yok sayılmamalıdır.

Anketin diğer sonuçlarına göre; Bölge halkının eğitim seviyesi artıkça rekreasyonel faaliyetlere destek vereceklerine bölgeye sahip çıkacaklarına, inşaat izlerini silmeye ve geriye kalan kültürel mirasa sahip çıkmaya olumlu bir bakış açısı vardır. Ama bunun sağlanabilmesi için öncelikle bölgenin baraj, terör, antropojenik tahribin meydana getirdiği hasarlar nedeniyle tahrip edilen kısımlarının iyileştirilmesi ve restore edilmesi ilk koşuldur. Bu koşulun gerekliliği inşa sırasında bölgede gerçekleşen deprem nedeniyle de durumu zorunlu hale getirmiştir. Bölge üzerine oluşan ön yargının ve dogmatik düşüncelerin değiştirebilmesi için bölgenin iyi bir tanıtım ve planlaması yapılmasını, hatta tarihi yapıların gezi turlarında rehberlik yaparak, el işi ürünleri ve tarım ürünleri pazarlayarak, eskiden bölge halkının yaşadığı mağaralarda eğer restorasyonlar yapılabilirse ev pansiyonculuğu yaparak, deniz olmayan şehirde tekne turları, oltacılık, balıkçılık yaparak destek olacakları görüşünü belirtmişlerdir.

Bu sonuçlara öneriler;

Hasankeyf ilçesindeki kültürel varlıklara tahribat baraj projesi ile gözler önüne serilse de insanlar tarafından verilen tahribat da risk olarak yüksektir. Kalkınma projeleri ile somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunması arasında bir denge yoktur. Kültürel mirasımızı sadece gezerek anlayamayız ya da yasaklayıcı maddeler ile korumayız. Yaşamla bütünleşmeyen tarihi dokuyla birebir doğrudan ilişkiye girmeyen hiçbir koruma anlayışı olumlu cevap vermeyecektir. Bu farkındalığın küçük yaşta toplumun küçük bireylerine aşılması ve

bu sorumluluğu en çok eğitimcilere emanet edilmesi en önemli husustur. Çünkü kültürel miras ancak eğitim yoluyla korunabilir, taşınabilir ve yaşatılabilir.

-Hasankeyf ilçesindeki baraj projesi bittiğinde bölgenin büyük bölümünün birçok tarihi ve kültürel izleri silinecektir. Bu durumun önlenmesi için taşınabilen kültür varlıklarının taşınması ve sit alanı olarak ilan edilmesi gerekir.

Su altında kalacak olan kültürel varlıkların ise açık hava sergisi, su altı müzesi, sanal gerçeklik (VR), dijital ekranlı sergiler veya arkeolojik çalışmaların diğer bilim dalları ile iş birliği içinde olacak şekilde Batman, Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Şırnak üniversitelerinde baraj alanlarının kültür üzerine etkilerine dair konferanslar düzenlenerek literatürde veri tabanı oluşturulabilir .Bu veriler ders kitaplarında yer alarak örnek olay olarak okullarda kültürel miras tarihine ait veri tabanına da temel oluşturmalıdır.

Deniz olmayan ilçedeki Dicle Nehriyle bağlantı su yolları tekne turları ile turizm algısı oluşturulup su üzerinden turizm turları veya rekreasyonel faaliyetler hazırlanarak bölgenin kültür ve turizm açısından da tanıtılmasına, kalkınmasına katkı sağlanabilir.

Bölgede oluşan inşaat izleri arkeopark gezi yolları, parklar, yeşil alanlar ile silinebilir. Mağaraların verdiği ürpertici görüntü mağara içindeki butik otel, giyim, yemek, aksesuar olarak estetik bir profil içerisinde konumlandırılabilir.

Bölge halkı mağaraları ilk çağlardan mesken edinmiş ve tarihe ait her izi yaşayarak bilmektedir. Okuma yazma oranı düşük ve iletişimin kesildiği bu kültürel alanlarda internet ve telefon bağlantısı sorunu yaşanmaktadır. Bu halkın ana dilleri Kürtçe olduğundan ötürü Hasankeyf kültür ve tarihine ait bilgileri farklı dil nedeniyle aktaramamaktadırlar. Bu duruma bölge halkının bilgisini dinleyecek tercümanlar ile çözüm getirilebilir. Bölgeyi gezmeye gelen turistlere ağ ve telefonlar yardımcı olamayacağı için açık hava kütüphanesi kurularak merak edilen konulara ilişkin somut veri kaynağı sunulabilir.

KAYNAKÇA

Akyol, A.A., Yılmaz, M. (2020). Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi Yapı Malzemelerinin Arkeometrik Analizleri, TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi,26, 159-175. <https://doi.org/10.22520/tubaar.2020.26.009> (Erişim tarihi: 08.04.2026).

- Başkaya, Z., Türk, E., Barajların Olası Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Ilısu Barajı ve Hasankeyf Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,8,40,2015.
- Devlet Su İşleri 16. Genel Müdürlüğü. (2025). Ilısu Barajı ve HES Projesi. Mardin/Dargeçit. dsi.gov.tr. (Erişim tarihi: 08/04/2026).
- Karaduman, Ç., *Ilısu Barajı Dipsavak Perfonmansının Sayısal Modellere Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi. Bitlis Eren Üniversitesi ve Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Bitlis,2018.
- Özdemirkol, M. (2023). Hasankeyf/Ilısu Barajı'nda Yeniden Yerleştirme Sürecinin Dünya Bankası Tavsiye Kararları Açısından Değerlendirilmesi, Kent Akademisi Dergisi, 16(4):2734-2760. <https://doi.org/10.35674/kent.1332549> (Erişim tarihi: 08.04.2026).
- Sevgi, S., Yılmaz, M., Koparan, C. (2021). Hasankeyf, İmam Abdullah Zaviyesi Taşıma ve Koruma Uygulamaları, Sanat Tarihi Dergisi,30(2),1089-1115. <https://doi.org/10.29135/std.918858> (Erişim tarihi: 08.04.2026).
- Sevgi, S., Yılmaz, M. (2022). Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları, Türk Arkeolojisi ve Etnografya Dergisi, 84, 39-61, <https://izlik.org/JA48BE49KP> (Erişim tarihi: 08.04.2026).
- Sinanoğlu, D., Siyako, M., Karadoğan, S., Özgen Erdem, N., Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi, Türkiye Jeoloji Bülteni, 60 (1), 35-47,2017.
- Yurttaş, H. (2010). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi. Güzel Sanatlar Dergisi, 3, <https://izlik.org/JA94PK43XR> (Erişim tarihi: 08.04.2026).

FAİL VE NÂİBU’L-FAİLİN DİLBİLGİSEL İŞLEVİ VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ İLE TÜRKÇEDEKİ KARŞILIĞI

Prof. Dr. HALİL AKÇAY¹, Abdulhaluk TARHAN²

¹ Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, halilakcay@artuklu.edu.tr, 0000-0002-1671-5073

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, abdulhaluktarhan4747@gmail.com - 0009-0007-1685-5803

ÖZET

Dil, insanlar arasında düşünceleri, duyguları ve bilgileri aktarmanın en önemli yollarından biridir. Aynı zamanda toplumların kültürünü, geleneklerini ve tarihini taşıyan güçlü bir araçtır. Dilbilgisi ise dilin kurallarını belirler, cümlelerin düzgün ve anlaşılır olmasını sağlar. Bu bağlamda bu çalışma, Türkçede “özne” ve “sözde özne”, Arapçada ise “fail” ve “nâibu’l-fâil” olarak adlandırılan temel dilbilgisi kavramlarını karşılaştırmalı bir perspektifle incelemektedir. Dilin hem işlevsel hem de sanatsal boyutlarını düzenleyen gramer kuralları çerçevesinde, her iki dildeki eylem-aktör ilişkisi ve bu ilişkinin cümle yapısına yansımaları çalışmanın ana odak noktasını oluşturmaktadır. Fail kavramı, eylemi gerçekleştiren aktif aktörü temsil eder ve anlatıma dinamik bir nitelik kazandırır. Türkçede fail, genellikle yüklemle uyum içinde olup esnek kelime sırası sayesinde vurgu değişikliklerine olanak tanırken; Arapçada failin cinsiyeti, sayısı ve şahsı, fiilin morfolojik çekimini doğrudan belirleyen temel unsurdur. Arapça dilbilgisinde aslolan failin fiil tarafından merfû kılınmasıdır; ancak failin fiilden geri kaldığı durumlarda bu görev “şibh-i fiil” (fiile benzeyen) yapılar intikal eder. Nâibu’l-fâil ise edilgen cümle yapılarında nesnenin özne konumuna geçtiği durumları ifade eder. Failin bilinmemesi, gizlenmek istenmesi veya eylemin sonucuna odaklanılması gibi durumlarda tercih edilen bu yapı, anlatıma nesnellik katar. Özellikle bilimsel raporlar ve resmi metinlerde failin arka plana itilmesi, tarafsız bir üslup oluşturulmasını sağlar. Çalışmada fail ve nâibu’l-fail kavramları ve cümledeki konumları inceledikten sonra Türkçe’deki karşılıklarıyla değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma, dil öğrenim sürecinde bu yapıların doğru kavranmasının pedagojik önemine de değinmektedir. Sonuç olarak, Türkçenin eklemeli yapısı ile Arapçanın zengin morfolojik sisteminin, bu iki kavram aracılığıyla dillerin özgün karakterlerini nasıl yansıttığı ortaya konmuştur. Failin öznel ve dinamik yapısı ile nâibu’l-fâilin nesnel ve esnek doğası, her iki dilin ifade potansiyelini güçlendiren temel yapı taşlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Nahiv, Fâil, Nâibu’l-fâil, Özne, Sözde Özne.

1. GİRİŞ

Dil, insanlığın en köklü, çok katmanlı ve dinamik iletişim araçlarından biri olarak, bireylerin duygu, düşünce ve bilgilerini aktarmalarına olanak tanır; aynı zamanda toplumların kültürel birikimlerini, tarihsel miraslarını ve sosyal değerlerini gelecek nesillere taşıyan bir köprü görevi görür. Bir iletişim aracı olmanın ötesinde, dil, bireylerin ve toplulukların kimliklerini şekillendiren, aidiyet duygusunu güçlendiren ve kolektif belleği koruyan bir unsurdur. Dilbilgisi (gramer), bu karmaşık ve zengin sistemin kurallarını, yapısını ve işleyişini düzenleyen bir bilim dalı olarak, dilin etkili, açık ve estetik bir şekilde kullanılmasını sağlar; böylece iletişim süreçlerinin hem işlevsel hem de sanatsal boyutlarını destekler. Türkçe ve Arapça, derin tarihsel kökleri, geniş kelime dağarcıkları ve kendine özgü dilbilgisel yapılarıyla dünya dilleri arasında öne çıkan iki dildir. Her iki dilde de “fail” (özne) ve “nâibü’l-fâil” (sözde özne) gibi temel dilbilgisi kavramları, cümlelerin anlamını netleştirir, anlatım gücünü artırır ve dilin çok yönlü işlevselliğini pekiştirir. Örneğin, Türkçede “Ayşe mektubu yazdı” cümlesinde “Ayşe” fail olarak eylemi gerçekleştiren aktör konumundayken, “Mektup yazıldı” cümlesinde “mektup” nâibü’l-fâildir ve eylemin nesnesi özne konumuna geçerek cümlenin odak noktasını değiştirir. Arapça’da ise “كَتَبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ” (Öğrenci dersi yazdı) cümlesinde “الطَّالِبُ” (öğrenci) faildir ve fiil, failin cinsiyet, sayı ve şahıs özelliklerine uygun olarak çekimlenir.¹ Buna karşılık, “كَتَبَ الدَّرْسَ” (Ders yazıldı) cümlesinde “الدَّرْسَ” (ders) nâibü’l-fâildir ve eylem nesneye odaklanarak fail arka planda bırakılır. Bu çalışma, Türkçe ve Arapça dilbilgisi çerçevesinde fail ve nâibü’l-fâil kavramlarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek, bu yapıların dilin işleyişine, anlatım zenginliğine, kültürel yansımalarına ve farklı bağlamlardaki kullanımlarına olan katkılarını ayrıntılı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Fail, cümlenin öznesi olarak eylemi gerçekleştiren aktörü temsil eder ve dilin dinamik, öznel anlatımını güçlendirir. Türkçede fail, genellikle yüklemle uyum içinde bulunur ve dilin esnek kelime sırası sayesinde cümlenin farklı yerlerinde kullanılarak vurgu değişiklikleri yaratabilir. Örneğin, “Çocuk topu attı” cümlesinde “çocuk” faildir, ancak “Topu çocuk attı” cümlesi aynı anlamı farklı bir vurguyla ifade eder. Arapça’da ise fail, fiilin çekim sistemiyle doğrudan bağlantılıdır; fiiller, failin cinsiyetine, sayısına ve şahsına göre morfolojik olarak şekillenir. Örneğin, “قَرَأَتِ الطَّالِبَةُ الْكِتَابَ” (Öğrenci [kız] kitabı okudu) cümlesinde “الطَّالِبَةُ” faildir ve fiil “قَرَأَتِ”, dişil tekil şahsa uygun olarak çekimlenmiştir. Çoğul bir fail için ise “كَتَبَ الطُّلَّابُ” (Öğrenciler ödevi yazdı) cümlesinde fiil, çoğul erkek şahsa göre çekimlenir. Bu örnekler, Arapça’da failin fiil üzerindeki belirleyici etkisini ve cümlenin öznel tonunu nasıl güçlendirdiğini ortaya koyar.

Nâibü’l-fâil ise edilgen (pasif) cümle yapılarında devreye girer ve eylemin nesnesinin özne konumuna geçtiği durumları ifade ederek anlatıma nesnellik ve esneklik katar. Türkçede bu yapı, genellikle “-l” veya “-n” ekleriyle oluşturulur; örneğin, “Kapı açıldı” cümlesinde “kapı” nâibü’l-fâildir ve eylemi gerçekleştiren taraf belirsiz bırakılmıştır. Arapça’da ise nâibü’l-fâil, fiilin edilgen formuna (meçhul sîga) geçişiyle ortaya çıkar ve bu, fiilin iç sesli harflerinde yapılan değişikliklerle sağlanır. Örneğin, “فُتِحَ الْبَابُ” (Kapı açıldı) cümlesinde “الْبَابُ” nâibü’l-

¹ Ebû Ali el-Fârîsi. thk. Hasen Şâzelî Ferhûd *el-Îzâhu’l-‘Adudî*. (Kulliyetu’l-Âdâb – Câmi‘atu’r-Riyâd, 1969),45..

fâildir ve fiil “فَتَحَ”, edilgen forma dönüştürülmüştür. Benzer şekilde, “سُرِقَتِ الْحَقِيْبَةُ” (Çanta çalındı) cümlesinde “الْحَقِيْبَةُ” nâibü'l-fâildir ve eylemin sonucu ön plandadır. Nâibü'l-fâil, her iki dilde de resmi metinler, bilimsel yazılar ve failin arka planda kalmasının tercih edildiği bağlamlarda sıkça kullanılarak dilin nesnel ve analitik yönünü destekler.²

Bu çalışma, Türkçe ve Arapça'daki fail ve nâibü'l-fâil kavramlarının dilbilgisel işlevlerini, anlatım zenginliğine katkılarını ve kültürel yansımalarını karşılaştırmalı olarak ele alarak, bu yapıların dil öğrenimi, edebi anlatım ve iletişim süreçlerindeki rolünü derinlemesine incelemeyi hedefler. Türkçenin ek temelli yapısı ve kelime sırası esnekliği ile Arapça'nın fiil çekimlerine dayalı karmaşık sistemi, bu kavramların her bir dilin özgün karakterini nasıl yansıttığını açıkça gösterir. Failin öznel, dinamik ve aktör odaklı anlatımı desteklemesi, nâibü'l-fâilin ise nesnelliği, esnekliği ve eylemin sonucuna odaklanmayı ön plana çıkarması, her iki dilin anlatım potansiyelini güçlendiren temel unsurlardır.

2. FAİL KAVRAMI

Fail, dilbilgisinde cümlelerin en temel öğelerinden biri olup, eylemi gerçekleştiren varlık olarak tanımlanır.³Türkçe'de “özne” olarak da adlandırılan fail, cümlelerin başında yer alması ve yüklemle gerçekleştirilmesinde aktif rol oynaması bakımından önemlidir. Bu bölümde, failin tanımını, özelliklerini, kullanıldığı bağlamları ve Türkçe ile Arapça'daki işleyiş biçimlerini detaylandıracağız. Öncelikle, failin tanımı üzerinde durmak gerekir. Dilbilgisel açıdan fail, fiilin gerçekleştirilmesinde inisiyatif alan, yani eylemi yapan kişiyi ya da varlığı ifade eder.⁴ Örneğin “Ayşe şiir okudu” cümlesinde “Ayşe” kelimesi fail rolündedir. Fail, çoğunlukla canlı varlıkları ifade etse de, bazen cansız varlıkların ya da toplulukların temsilcisi olarak da karşımıza çıkabilir. Ancak temel kullanımında fail, eylemin kaynağı ve sorumlusu olarak kabul edilir.⁵

Türkçe'de fail, cümlelerin öznesi olarak yer alır ve fiil çekimiyle uyum içinde bulunur. Bu uyum tekil ya da çoğul kullanımlarda kendini belli eder. Örneğin; “Öğrenci kitap okuyor” ve “Öğrenciler kitap okuyor” cümlelerinde failin tekil veya çoğul olması, fiilin çekiminde kendini gösterir. Failin yer aldığı cümle yapısı, anlatımın akıcılığını ve netliğini sağlamada kritik bir rol oynar. Türkçenin özne-yüklem-nesne yapısında, failin konumunun belirgin olması, cümlelerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Arapça'da ise fail kavramı, fiilin çekim sistemiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Arapça cümlelerde fail, genellikle cümlelerin başında yer alır; ancak fiilin çekimi, failin durumunu, cinsiyetini ve tekillik/ çoğulluk durumunu ortaya koyar. Örneğin, كَتَبَ الْمُعَلِّمُ

² Sabbân, *Hâşiyetu's-sabbân 'alâ şerhi'l-Uşmûni li-elfiyyeti İbni Mâlik*, 3/87.

³ Abdullah b. Abdurrahman el-Ukaylî el-Hemedânî el-Mısırî (Vefatı: Hicrî 769) İbn Akîl. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (ö. 1392 H), *Şerhu İbn Akîl alâ Elfîyyeti İbn Mâlik* (Kahire, mısır: Dâru't-Turâs – Kahire: Dâr Mısır li't-Tibâa, Said Cevde es-Sehhâr ve Şurekâhu, 1980), 2/74.

⁴ Abdullah bin Abdurrahman el-Ukaylî el-Hemedânî el-Mısırî (Vefatı: Hicrî 769) İbn Akîl. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (ö. 1392 H), *Şerhu İbn Akîl alâ Elfîyyeti İbn Mâlik* (Dâru't-Turâs – Kahire: Dâr Mısır li't-Tibâa, Said Cevde es-Sehhâr ve Şurekâhu, 1980), 2/74.

⁵ el-Ğalâyinî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, 2/233.

الدَّرْسُ (‘‘Öğretmen dersi yazdı’’) cümlesinde ,el-mu‘allim) fail olup, fiilin çekiminden anlaşılır. Arapça’nın zengin morfolojik yapısı الْمُعَلِّمُ ‘‘failin cümle içindeki görevini ve yerini belirlemede önemli bir rol oynar. Fail kavramının önemi yalnızca cümle yapısında değil, aynı zamanda metnin anlatım gücünde de yatar. Doğru kullanılan bir fail, cümlelerin anlamını güçlendirir, anlatımı netleştirir ve okuyucunun eylemin kaynağını anlamasını kolaylaştırır. Dilbilgisel kuralların titizlikle uygulanması, edebi eserlerde, akademik metinlerde ve günlük konuşmalarda failin doğru yerleştirilmesiyle mümkündür. Failin yanlış kullanımı ise cümle anlamında belirsizliklere ve iletişim kopukluklarına yol açabilir.

Türkçe ve Arapça arasındaki fail kullanımındaki benzerlikler ve farklılıklar da dikkat çekicidir. Türkçe’de fail çoğunlukla cümlelerin başında yer alırken, Arapça’da fiilin çekimindeki ipuçları sayesinde failin yeri ve durumu belirlenir. Bu, Arapça cümlelerin daha esnek bir yapıya sahip olmasını sağlar. Örneğin, Arapça’da fiil, fail ve nesne arasında belirli bir sıralama zorunluluğu bulunmaz; fiil çekimleri sayesinde okuyucu kimin eylemi gerçekleştirdiğini kolaylıkla anlayabilir. Ayrıca, failin kullanımı, cümlelerin etken ya da edilgen yapıda olup olmadığına bağlı olarak da farklılık gösterir. Etken cümlelerde fail belirgin bir şekilde yer alırken, edilgen cümlelerde fail ya gizli kalır ya da ‘‘tarafından’’ ifadesiyle dolaylı olarak belirtilir. Bu durum, failin hem aktif hem de pasif kullanımlarının dilin anlatımındaki esnekliği yansıtır. Özellikle edebi metinlerde, failin vurgulanması ya da göz ardı edilmesi, anlatımın tonunu ve duygusal ağırlığını belirlemede etkili olabilir.

Türkçe’nin yanı sıra Arapça’da da failin önemi büyüktür. Arapça dilbilgisinde, failin doğru belirlenmesi fiil çekimlerinin yanı sıra, cümlelerin anlam bütünlüğünü korumada kritik bir unsur olarak kabul edilir. Arapça’da, failin yer aldığı cümlelerin yapısı, dilin zenginliği ve incelikli kurallarıyla desteklenir. Bu durum, öğrenciler ve dilbilimciler tarafından fail kavramının detaylı bir şekilde incelenmesine yol açmıştır. Failin doğru kullanımının, hem dilin kurallarını öğrenmede hem de edebi anlatımın derinleştirilmesinde önemli katkıları vardır.

Sonuç olarak, fail kavramı, dilin temel yapı taşlarından biri olarak hem teorik hem de uygulamalı düzeyde incelenmesi gereken bir konudur. Türkçe ve Arapça örnekler üzerinden yapılan analizler, failin cümle içindeki işlevini, fiil çekimleriyle olan uyumunu ve anlatımın netliğine katkılarını ortaya koymaktadır. Bu bölümde sunulan açıklamalar, failin dilbilgisindeki yeri, kullanıldığı bağlamlar ve örneklerle pekiştirilen tanımının, dilin genel işleyişine ne kadar önemli bir katkıda bulunduğunu göstermektedir. Gelecek bölümlerde, nâibü’l-fâil kavramı ve faille arasındaki ilişkiler daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3. NÂİBU’L-FAİL KAVRAMI (SÖZDE ÖZNE) KAVRAMI

Nâibü’l-fâil, özellikle edilgen cümle yapılarına özgü bir kavram olarak dilbilgisinde yerini alır. Türkçe’de ‘‘sözde özne’’ ya da ‘‘edilgen yapıdaki öge’’ olarak karşılanabilen bu yapı, failin doğrudan belirtilmediği ya da dolaylı yoldan ifade edildiği durumları açıklar.⁶ Bu

⁶ Sabbân, *Hâşiyetü’s-sabbân ‘alâ şerhi’l-Eşmûnî li-elfıyyeti İbni Mâlik (es-Sabbân)*, 2/87.

bölümde, nâibü'l-fâil kavramının tanımı, özellikleri, kullanım alanları ve hem Türkçe hem de Arapça'daki yeri detaylı olarak incelenecektir.

Fail, bilinmesinden, bilinmemesinden, yüceliğinden, değersizliğinden ya da başka bir sebepten dolayı cümleden düşürülebilir. Bu durumda failin sahip olduğu merfû'luk, önem ve diğer özellikler bakımından nesne (me'ûl bih) onun yerine geçer. Nesne, kendisine isnat edilen bir fiile bağlanır; bu fiil, failin yerine geçtiğini (niyâbe) gösteren özel bir kalıba sokulmuş olur ya da bu mânâda olan bir isim kullanılır. Fiilin bu kalıba sokulması şu şekilde gerçekleşir:

- Her durumda ilk harfi damme ile okunur (ضَمَّ أَوَّلُهُ مَطْلَقًا).
- Eğer muzâri fiil ise son dan bir önceki harf fetha alır.⁷
- Eğer mâzî fiil ise son dan bir önceki harf kesre alır.

Ayrıca şu fiillerde de ikinci harf damme alır:

• Hemze-i vasıl ile başlayan fiillerin ikincisi: تُسَرِّبِلَ الْقَمِيصُ (İlim öğrenildi) (Gömlek giyildi / üzerine gömlek geçirildi)⁸

• Hemze-i vasıl ile başlayan fiillerin üçüncü harfî: انْطَلَقَ بِزَيْدٍ (Zeyd ile yola çıkıldı) أُسْتُمِعَ (Hadis dinlenildi) أُسْتُخْرِجَ الشَّيْءُ (Şey çıkarıldı) أُسْتُحْلِي الْمَشْرُوبُ (İçecek tatlı bulundu / tatlı geldi)

Doğru kabul edilen görüşe göre: Her fiil babının birinci nesnesinin nâibü'l-fâil olması konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde كَسَا (giydirdi) babının ikinci nesnesinin de nâibü'l-fâil olması câizdir. Ancak ظَنَ (zannetti) babının ikinci nesnesinin nâibü'l-fâil yapılması konusunda nahiv âlimlerinin çoğunluğu buna izin vermez. Doğru olan görüş ise, anlam karışıklığına (لبس) yol açmayacaksa bunun câiz olduğudur. Aynı hüküm أَعْلَمَ (bildirdi) babının ikinci nesnesi için de geçerlidir.⁹

İbnü's-Serrâc'ın naklettiğine göre bazı âlimler, كَانَ fiilinin haberinin müfred olarak nâibü'l-fâil yapılabileceğini söylemişlerdir. Bu görüş geçersizdir; çünkü herhangi bir fayda sağlamaz, zikredilmemiş ve takdîr de edilmemiş bir şey hakkında haber vermeyi gerektirir. Kesâî'nin naklettiği örnekler:

خَذَهُ مَطْيُوبَةً بِهٖ نَفْسٍ (Onu nefsi hoşnut olarak al)

مِنْ الْمَوْجُوعِ رَأْسَهُ، وَالْمَسْفُوهِ رَأْيَهُ (Başı ağrıyan ve görüşü aptalca olan kimse)

⁷ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/112.

⁸ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/113.

⁹ İbn Mâlik Cemâluddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî. thk. el-Herîdî Abdulmun'im Ahmed, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye* (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1982), 2.

Ayrıca şu cümlede de câiz görülmüştür:

امتألت الدار رجالا → امتأى رجال (Ev adamlarla doldu → Adamlar doldu)

Çünkü fail ancak tek olabilir; aynı şekilde nâibü'l-fâil de ancak tek bir unsur olur: ya açıkça zikredilen (zâhir) ya da gizli (muzmer) bir unsur.¹⁰ Ref'eden dışındaki, ref' eden unsurla ilişkili her şey ise: cer harfî yoksa lafzen mansûb, cer harfî varsa mahallen mansûb olur. Bazen anlamın açıklığı, nahivcileri fail ile nesneyi birbirinin i'râbıyla i'râb etmeye yöneltmiştir. Örnek: خرق الثوب المسمار (Kumaşı çivi deldi / Çivi kumaşı deldi).

Nâibü'l-fâil terimi, etken cümlelerde eylemi gerçekleştiren failin yerini tutan öge olarak tanımlanır.¹¹ Edilgen cümlelerde, eylemin kendisine odaklanılırken, fail çoğunlukla belirsiz veya önemsiz hale gelir. Türkçe'de bu durum, “tarafından” kelimesiyle açıkça ifade edilir. Örneğin, “Kitap Ahmet tarafından okundu” cümlesinde “Ahmet” ifadesi, fail olmasına rağmen edilgen yapının getirdiği bir dönüşüm sonucu nâibü'l-fâil konumunda değerlendirilir. Bu tür cümlelerde asıl vurgu eylemin gerçekleşmiş oluşu üzerindedir; kimin yaptığı ikinci plana atılmıştır.

Arapça'da ise nâibü'l-fâil, fiilin edilgen yapısının doğasından kaynaklanan farklılıklarla ortaya çıkar. Arapça fiillerde edilgen yapı, fiilin kendisindeki çekim değişiklikleriyle sağlanır. Örneğin Ders yazıldı”) cümlesinde, fail açıkça belirtilmemiştir. Burada, “ders” sözcüğü nâibü'l-fâil“ (الْدَرْسُ) görevini üstlenir; çünkü eylemin hangi özne tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmamıştır. Arapça'nın morfolojik özellikleri, failin dolaylı ifade edilmesine olanak tanırken, cümlelerin anlamını korumayı başarır.

Nâibü'l-fâil kullanımının önemi, anlatımın nesnelliğini ve vurgusunun değiştirilmesini sağlamasındadır. Etken cümlelerde failin varlığı, eylemi yapanı ön plana çıkarırken; edilgen cümlelerde failin bilinçli olarak göz ardı edilmesi ya da dolaylı yoldan belirtilmesi, eylemin kendisinin önem kazanmasını sağlar. Bu, özellikle rapor, haber ve nesnel anlatım gerektiren metinlerde tercih edilen bir yapıdır. Edilgen yapıların kullanımı, bazen failin bilinçli olarak gizlenmesiyle de ilişkilidir.¹² Örneğin, suç duyurularında veya bilimsel raporlarda failin belirtilmemesi, anlatımın daha tarafsız ve objektif görünmesine yardımcı olur.

Türkçe dilbilgisinde nâibü'l-fâil, failin “edilgen” dönüşümünden kaynaklanır. Bu dönüşüm sürecinde, öznenin yerini alan öge, eylemin kendisini vurgulayan bir rol üstlenir. Dilin akıcılığı ve anlatımın netliği açısından bu durum, okuyucunun eylemin gerçekleşme biçimini anlamasını kolaylaştırır. Öte yandan, Arapça'da fiilin çekim sistemindeki değişiklikler sayesinde failin yerinin belirsizleşmesi, nâibü'l-fâilin ortaya çıkmasına neden olur. Bu yapı, Arapça'nın kendine özgü gramer kuralları içerisinde, failin açıkça belirtilmediği durumlarda dahi cümlelerin anlam bütünlüğünü korumasını sağlar.

¹⁰ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, 2/611.

¹¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*.2/111.

¹² Sabbân, *Hâşiyetü's-sabbân 'alâ şerhi 'l-Eşmûnî li-elfiyyeti İbni Mâlik* 2/87.

Nâibü'l-fâil kavramının detaylı olarak incelenmesi, dilbilimsel analizlerde önemli bir yer tutar. Bu yapı sayesinde, dilin etken ve edilgen yönleri arasındaki farklar daha iyi anlaşılır. Edilgen yapının getirdiği anlatım zenginliği, hem akademik metinlerde hem de edebi eserlerde kendini gösterir.

Yazarlar, failin bilinçli olarak arka plana atılmasıyla, metnin duygusal ağırlığını ya da nesnelliğini vurgulayabilirler. Bu durum, dilin estetik yönünü de ön plana çıkarır. Ayrıca, nâibü'l-fâil kullanımında Türkçe ile Arapça arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, dilin yapısal zenginliğini gözler önüne serer. Türkçe'de “tarafından” ekinin kullanımı, failin edilgen yapıda yerini belirtirken, Arapça'da fiil çekimindeki değişiklikler bu görevi üstlenir.¹³ Bu iki dilin karşılaştırılması, dilbilgisel yapıların nasıl evrildiğini ve her dilin kendine has özelliklerini anlamada büyük önem taşır. Öğrenciler ve akademisyenler, bu tür karşılaştırmalı analizler sayesinde her iki dilin kurallarını derinlemesine kavrayabilirler.

4. FÂİL VE NÂİBU'L-FÂİL ARASINDAKİ FARKLAR VE BENZERLİKLER

Türkçe ve Arapça dilbilgisi yapılarını incelerken, fail ve nâibü'l-fâil arasındaki farklar ve benzerlikler, dilin işleyişine dair önemli ipuçları sunar. Bu bölümde, etken ve edilgen cümlelerin yapısal özellikleri, failin ve nâibü'l-fâilin işlevsel rollerindeki farklılıklar detaylı olarak ele alınacaktır. Her iki dilde de cümlenin öznesinin yerini alan bu yapılar, anlam ve vurgu açısından nasıl farklılık gösterdiği örneklerle açıklanacaktır.

Etken cümlelerde, fail açıkça belirtilir ve eylemi gerçekleştiren öge cümlenin başında yer alır. Türkçe'de “Ali mektubu yazdı” örneğinde “Ali” fail olarak öne çıkar. Aynı şekilde, Arapça'da أَخَذَ الرَّسَالَةَ كَتَبَ cümlesinde “أَخَذَ” failin açık bir ifadesidir. Bu yapıda, failin yerinin belirgin olması, cümlenin okunmasını kolaylaştırır ve eylemin kim tarafından gerçekleştirildiği konusunda kesin bilgi verir. Öte yandan, edilgen cümlelerde fail ya belirtilmez ya da dolaylı yoldan, “tarafından” ifadesiyle belirtilir. Türkçe'de “Mektup, Ali tarafından yazıldı” cümlesinde fail, edilgen yapı sayesinde ikinci plana çekilir; vurgu eylemin kendisine kayar. Arapça'da ise edilgen yapı, fiilin kendisindeki çekim değişiklikleriyle sağlanır. Örneğin, (كُتِبَتْ بِرِسَالَةِ أَخِي) ifadesinde, fail dolaylı olarak belirtilse de, fiilin çekimi eylemin gerçekleştiğini ifade eder.¹⁴ Bu durum, her iki dilde de failin aktif veya pasif olarak kullanılmasının anlatım üzerindeki etkilerini gözler önüne serer.

Dilbilgisel analizlerde, fail ve nâibü'l-fâil arasındaki farkların incelenmesi, cümlenin anlam derinliğini ve vurgusunu belirlemede kritik öneme sahiptir. Etken cümlelerde fail, eylemi gerçekleştiren aktif öge iken, edilgen cümlelerde nâibü'l-fâil, eylemin kendisini ön plana çıkarır. Bu fark, metnin objektifliğini ve tarafsızlığını sağlamak için de kullanılmaktadır. Özellikle bilimsel raporlar, haber metinleri ve akademik yazılarda, failin ya da nâibü'l-fâilin hangi durumda

¹³ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*.2/113

¹⁴ Sabbân, *Hâşiyetü's-sabbân 'alâ şerhi'l-Eşmûnî li-elfiyyeti İbni Mâlik* 2/89.

kullanılacağına dair bilinçli tercihler, anlatımın gücünü artırır. Türkçe ile Arapça arasındaki benzerliklere bakıldığında, her iki dilde de etken cümlelerde failin belirgin olması gerektiği görülür. Ancak, Arapça’da fiil çekimlerinin sunduğu esneklik, failin konumunu daha serbest kılabilir. Bu durum, Arapça cümlelerin yapısal çeşitliliğini artırırken, failin ifade edilmesinde morfolojik ipuçlarının önemini de ortaya koyar. Türkçe’de ise, cümlelerin özne yüklem-nesne düzeni, failin belirgin konumunu korur; bu durum, cümlelerin anlaşılmasını kolaylaştıran net bir yapıya işaret eder.

Karşılaştırmalı örnekler üzerinden yapılan analizler, her iki dilde de failin ve nâibü’l-fâilin kullanımının, metnin anlatım gücünü nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Etken cümlelerde failin açıkça belirtilmesi, okuyucunun eylemi kimin gerçekleştirdiğini anlamasını sağlar; edilgen cümlelerde ise eylemin kendisi öne çıkar, bu da metinde nesnellik ve tarafsızlık yaratır. Bu tür yapıların kullanımı, yazınsal üslubun belirlenmesinde, metnin duygusal yoğunluğunun ayarlanmasında ve bilginin aktarımında farklı stratejilerin uygulanmasına olanak tanır.

Sonuç olarak, fail ile nâibü’l-fâil arasındaki farklar, cümlelerin yapısal bütünlüğü ve anlatımın akıcılığı açısından belirleyici unsurlar arasındadır. Hem Türkçe hem de Arapça’da, etken ve edilgen yapıların doğru kullanımı, okuyucunun metni doğru yorumlaması açısından hayati önem taşır. Bu bölümde sunulan detaylı karşılaştırmalar, iki dilin gramer yapılarındaki ortak noktaları ve farklılıkları kapsamlı bir şekilde ortaya koyarken, dilbilimsel analizlerin ne kadar derinleştirilebileceğini göstermektedir.

5. FÂİL VE NÂİBU’L-FÂİL VE RÂFİİN HÜKÜMLERİ

Asl olan fâilin fiil tarafından merfû‘ kılınmasıdır. Ancak fâil fiilden geri kaldığında, yani fiil onu doğrudan ref‘ etmediğinde, ref‘ görevi fiile benzeyen (şibh-i fiil) bir unsura intikal eder.¹⁵ Şöyle ki: Normalde fâil, fiil tarafından doğrudan ref‘ edilir ve merfû‘ konumunda bulunur. Bu, fiilin fâile râfî‘ oluşunun aslî hâlidir (örnek: قام زيد). Ancak fâil fiilden geri kaldığında —yani fiil onu doğrudan ref‘ etmediğinde— ref‘ görevi fiile benzeyen unsura intikal eder. Bu unsur ise şibh-i fiil kategorisine giren yapılardır.

Şibh-i fiil; fiil mânâsı taşıyan ve fiil gibi amel eden isimlerdir. Bunların en belirgin örnekleri şunlardır:

•İsmi-fail (özellikle isim cümlesinde fâil konumundaki ismi ref‘ eden İsmi-fail’dir): أقائم الزيدان → Burada الزيدان Fail olup merfû‘dur; onu ref‘ eden ise قائم İsmi-faildir ki bu şibh-i fiildir.¹⁶

¹⁵ İbn Akîl , *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 2/76.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed bin es-Serrî bin Sehl en-Nahvî el-ma‘rûf bi-İbnü’s-Serrâc (t. 316) thk. Abdü’l-Hassan eş-Şâlî, *el-Usûl fi’n-Nahv* (Lübnan, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 1/75.

• Sıfat-ı müşebbehe veya fiil mânâsı güçlü olan diğer yapılar: وجهه , زيد حسن وجهه merfû'dur onu ref' eden ise şibh-i fiil konumundaki Sıfat-ı müşebbehe olan حسن kelimesidir.

• Mastar, isim-i fâil, isim-i mef'ûl gibi fiilî mânâ taşıyan diğer unsurlar da bu kapsama girebilir; ancak asıl mutad olan İsmi-fail ve sıfat-ı müşebbehe örnekleridir.¹⁷

• zarf, câr-mecrur (harf-i cer + mecrur isim) ve ism-i tafdîl (أفضل التفضيل) aynı kurala uyar.¹⁸ Bu yapılar normal isim tamlamasından farklı davranır. Arkalarındaki isim mecrur yerine merfû' (ref') olur. Çünkü bu yapılar sanki bir fiilin faili gibi amel eder.

Örnekler: عندك أبوه → merfû' olur (damme alır).• غلاماه → merfû' olur. غلاماه → merfû' olur (burada 'زيد' i fâil olarak öne alınmış sayarak). Aksine bu durumda زيد mübtedâ olur, ondan sonraki fiil ise gizli bir zamîri (هو) ref' eder. Takdiri şöyledir: زيد قام هو. Bu görüş Basralıların (el-Basriyyîn) mezhebine göredir. Kûfeliler (el-Kûfiyyûn) ise bütün bu hallerde takdimi (öne geçirmeyi) câiz kabul etmişlerdir.¹⁹

Fâilin râfî'ine takdim edilmesi (öne geçirilmesi) câiz değildir. Bu yüzden şöyle denilemez: زيد قام. زيد غلاماه قام. زيد قام (burada 'زيد' i fâil olarak öne alınmış sayarak). Aksine bu durumda زيد mübtedâ olur, ondan sonraki fiil ise gizli bir zamîri (هو) ref' eder. Takdiri şöyledir: زيد قام هو. Bu görüş Basralıların (el-Basriyyîn) mezhebine göredir. Kûfeliler (el-Kûfiyyûn) ise bütün bu hallerde takdimi (öne geçirmeyi) câiz kabul etmişlerdir.¹⁹

Bu görüş ayrılığının asıl faydası, son örnek (yani müfred hâl) dışındaki durumlarda ortaya çıkar. Son örnek müfreddir, meselâ زيد قام. Buna göre Kûfelilere göre şöyle dersin: زيد قام. Basralılara göre ise mecburen şöyle dersin: زيد قاما. زيد قاما. Yani fiile elif ve vav ekleyerek, bunlar fâil olur. Fiil ve fiile benzer unsurun mutlaka bir merfû'a ihtiyacı vardır. Eğer fâil görünürse, o zaman idmâr (zamîr gizleme) olmaz; meselâ زيد قام. Eğer görünmezse, o zaman zamîr olur; meselâ زيد قام yani هو.²⁰

Çoğunluk Arapların (cumhûr el-Arab) görüşüne göre: Fiil, zâhir bir müsenna veya cem'e isnâd edildiğinde, fiilin tesniye veya cem' alâmetinden tecrid edilmesi (soyutlanması) vâciptir. Yani fiil, müfred bir isme isnâd edildiğindeki gibi kalır. Dolayısıyla şöyle dersin: قام زيد. قام زيد قام dediğin gibi. قام زيد قام; قام زيد قام; قام زيد قام.

Bu görüşe göre şöyle denilemez: قام زيد قام. قام زيد قام. Yani fiile (râfî' olan fiile) alâmet eklenmez; öyle ki fiilden sonraki isim merfû' ve fiile bitişen elif, vav ve nûn harfleri fâilin tesniyesini veya cem'ini gösterir. Bilakis isim zâhir mübtedâ mü'ehhar (sonraya bırakılmış mübtedâ) olur; fiil ve ona bitişenler ise onun yerinde merfû' konumunda kalır ve cümle, sonraya bırakılan ismin haberi konumuna geçmektedir.

¹⁷ İbn Akîl, Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/76.

¹⁸ İbn Akîl, Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/77.

¹⁹ İbn Akîl, Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/77.

²⁰ İbn Akîl, Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 2/78.

6. DİL ÖĞRENME SÜRECİNDE FÂİL VE NÂİBÜ'L-FÂİLİN ÖNEMİ

Dil öğrenimi sürecinde, dil bilgisel yapıların doğru kavranması, öğrencilerin hem yazılı hem de sözlü anlatım becerilerinin gelişmesi açısından kritik bir rol oynar. Fail ve nâibü'l-fâil kavramları, bu bağlamda özellikle öne çıkar. Failin doğru kullanımı, cümlelerin öznesini belirleyerek, anlamın netleşmesine katkı sağlar; nâibü'l-fâil ise edilgen yapıların öğrenilmesinde ve uygulamada önemli bir araçtır. Bu bölümde, dil öğreniminde bu yapıların neden bu kadar önemli olduğunu, öğrenciler bu bölümde, fail ve nâibü'l-fâil kavramlarının kullanımını uygulamalı örnekler üzerinden ele alarak, hem teorik bilgilerin pratikte nasıl yer bulduğunu hem de cümle yapılarını derinlemesine analiz edeceğiz. Örnek çalışma kısmı, öğrencilerin ve akademisyenlerin konuya dair bilgilerini pekiştirmeleri amacıyla hazırlanmış; etken ve edilgen cümle örnekleri, karşılaştırmalar ve detaylı açıklamalar içermektedir. Üzerinde nasıl etkiler yarattığını ve pedagojik yaklaşımlara nasıl entegre edildiğini ele alacağız. Öğrencilerin dilbilgisi öğreniminde fail kavramını anlaması, cümle kurma becerilerinin temelini oluşturur.

Failin, cümlelerin öznesi olarak işlev görmesi, hangi ögenin eylemi gerçekleştirdiğini netleştirir; bu da öğrencilerin yazılı anlatımda hata yapma olasılığını azaltır. Ayrıca, failin yer aldığı cümle yapısı, metnin okunabilirliğini ve anlaşılabilirliğini artırır. Türkçe ve Arapça gibi zengin dil yapılarına sahip dillerde, failin doğru kullanımı, öğrencilerin dilin temel yapısal özelliklerini kavramalarına yardımcı olur. Nâibü'l-fâil kavramı ise, özellikle edilgen yapıların öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Öğrenciler, failin doğrudan belirtilmediği cümlelerde, eylemin nasıl gerçekleştiğini anlamada zorluk çekebilirler. Bu nedenle, nâibü'l-fâil kavramının detaylı olarak incelenmesi, dil öğreniminde nesnel ve tarafsız anlatımın önemini vurgular. Edilgen cümlelerde, failin arka planda kalması, metnin nesnelliğini destekler; bu durum, özellikle akademik metinlerde, haber dilinde ve resmi yazışmalarda tercih edilen bir üslup oluşturur. Öğrencilerin bu yapıyı doğru analiz edebilmesi, hem anlam çözümlemesinde hem de metin yazımında büyük avantaj sağlar. Dil öğretiminde fail ve nâibü'l-fâil yapılarına yönelik yapılan dersler, genellikle karşılaştırmalı analizler ve uygulamalı örneklerle desteklenir. Türkçe ders kitaplarında, etken ve edilgen cümle örnekleri ayrıntılı olarak sunulur; Arapça ders materyallerinde ise fiil çekimleri ve morfolojik yapıların önemi vurgulanır. Bu yöntem, öğrencilerin teorik bilgileri somut örnekler üzerinden pekiştirmesine yardımcı olur. Ayrıca, dilbilgisel analiz alıştırmaları, öğrencilerin fail ve nâibü'l-fâil arasındaki farkları kavramalarını kolaylaştırır.

Öğretim sürecinde, fail kavramının iyi anlaşılması, öğrencilerin yazılı anlatımda daha akıcı ve doğru cümleler kurmasını sağlar. Failin aktif kullanımı, cümlelerin anlamını güçlendirirken, nâibü'l-fâil kavramının öğrenilmesi, öğrencilerin edilgen yapıların kullanımını kavramalarına yardımcı olur. Bu durum, özellikle edebi metinlerde ve resmi yazışmalarda, anlatımın nesnelliğini ve tarafsızlığını korumak açısından önemlidir. Öğrenciler, fail ve nâibü'l-fâil yapılarını doğru uyguladıkça, metinlerinde anlatım bozukluklarından kaçınır ve dilin inceliklerine hakim olurlar.

Dil öğreniminde pedagojik yaklaşımlar, fail ve nâibü'l-fâil konularını işlemekte farklı yöntemler kullanır. Görsel materyaller, tablo ve grafiklerle desteklenen dersler, öğrencilerin bu kavramları daha iyi anlamasını sağlar. Ayrıca, interaktif uygulamalar ve çevrimiçi kaynaklar sayesinde, öğrenciler hem Türkçe hem de Arapça örnekler üzerinden alıştırmalar yaparak bilgilerini pekiştirebilirler. Böylece, dilin yapısal özellikleri, teorik bilgilerin yanı sıra pratik uygulamalarla da desteklenmiş olur.

Sonuç olarak, dil öğreniminde fail ve nâibü'l-fâil kavramlarının doğru ve derinlemesine anlaşılması, öğrencilerin dil bilgisel yapıların temel prensiplerini kavramalarında büyük rol oynar. Bu yapıların öğrenilmesi, yalnızca dilin kurallarını ezberlemekten ziyade, anlamın derinlemesine kavranması ve metinlerde etkili bir anlatımın oluşturulması açısından da kritik öneme sahiptir. Bu bölümde sunulan analiz ve örnekler, fail ve nâibü'l-fâil yapılarına ilişkin pedagojik yaklaşımların, dil öğrenim sürecine olan katkısını ortaya koymaktadır.

7. SONUÇ

Fail ve nâibü'l-fâil kavramları, her iki dilde cümlelerin anlamını ve anlatımını güçlendiren temel unsurlardır. Bu çalışma, bu kavramları karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek, dilin işleyişine ve kültürel yansımalarına katkılarını incelemiştir.

Fail, eylemi gerçekleştiren özne olarak cümlelerin dinamik tonunu belirler. Türkçede kelime sırası esnekliğiyle vurgu değişiklikleri yaratırken, Arapça'da fiil çekimleri failin cinsiyet ve sayı özelliklerini yansıtır. Örneğin, Türkçede “Ayşe mektubu yazdı” cümlesinde “Ayşe” faildir; Arapça'da ise “كَتَبَ الطَّالِبُ الدَّرْسَ” cümlesinde fiil, failin eril tekil olduğunu belirtir. Nâibü'l-fâil ise edilgen cümlelerde nesneyi özne konumuna getirerek nesnellik katar. Türkçede “Mektup yazıldı” cümlesinde “mektup” nâibü'l-fâildir; Arapça'da “كَتِبَ الدَّرْسُ” cümlesinde “الدَّرْسُ” bu rolü üstlenir.

Türkçe ve Arapça'daki fail ve nâibü'l-fâil kullanımının karşılaştırılması, her iki dilin özgün dilbilgisel özelliklerini ortaya koyar. Türkçenin ek temelli yapısı, kelime sırası esnekliğiyle anlatımı zenginleştirirken, Arapça'nın fiil çekim sistemi morfolojik derinlik sunar. Fail öznel anlatımı güçlendirirken, nâibü'l-fâil nesnelliği ve eylemin sonucunu öne çıkarır. Bu yapılar, edebi metinlerden günlük iletişime kadar her iki dilin ifade potansiyelini artırır.

Sonuç olarak, fail ve nâibü'l-fâil, dilin kültürel ve estetik değerlerini yansıtan temel dilbilgisel unsurlardır. Bu inceleme, Türkçe ve Arapça'nın gramer yapılarındaki benzerlik ve farklılıkların, dil öğrenimi ve iletişim süreçleri için zengin bir zemin sunduğunu göstermektedir. Dilbilimciler ve öğrenciler için bu çalışma, her iki dilin inceliklerini anlamada önemli bir temel ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. Mekke:

Merkezu'l-Bahsi'l-İlm, 1982.

İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî. *el-Hulâsa fi'n-nahv*, By: Bs, 2021.

- el-Fârisi, Ebû Alî. thk. Hasen Şâzelî Ferhûd. *el-Îzâhu'l-'Adudî*. Kulîyyetu'l-Âdâb – Câmi'atü'r-Riyâd, 1969.
- el-Galâyinî, Mustafa bin Muhammed Selîm. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 28. Basım, 1993.
- İbn Akîl, Abdullah bin Abdurrahman el-Ukaylî el-Hemedânî el-Mısırî (Vefatı: Hicrî 769) thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (ö. 1392 H). Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti İbn Mâlik. 4 Cilt. Kahire, mısır: Dâru't-Turâs – Kahire: Dâr Mısır li't-Tıbâa, Said Cevde es-Sehhâr ve Şürekâhu, 20. Basım, 1980.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed bin es-Serrî bin Sehl en-Nahvî el-ma'rûf bi-İbnu's-Serrâc (t. 316) thk. Abdu'l-Hassan eş-Şâlî. el-Usûl fî'n-Nahv. 3 Cilt. Lübnan, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- Sabbân, Ebû'l-'Urfân Muhammed b. Ali es-Sabban eş-Şâfî'î (v. 1206 h). Hâşiyetü's-sabbân 'alâ şerhi'l-Eşmûnî li-elfiyyeti İbni Mâlik (es-Sabban). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût - Lübnan, 1. Basım, 1997.

MUHAMMED B. KÂSİM EL-GAZZÎ VE İLMÎ MİRASI

Prof. Dr. HALİL AKÇAY¹, ŞEYMA KAYA²

¹ Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, halilakcay@artuklu.edu.tr, 0000-0002-1671-5073

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, symkaya.367@gmail.com - 0009-0008-7875-0684

ÖZET

Bu çalışma, klasik İslâm ilim geleneğinin Memlûk ve erken Osmanlı dönemindeki en önemli temsilcilerinden biri olan Muhammed b. Kâsım el-Gazzî'nin (859-918/1455-1512) hayatını, eserlerini ve metodolojisini kapsamlı bir biyografik çerçevede ele almaktadır. İbnu'l-Garâbîlî lakabıyla da tanınan müellif, Gazze'de başlayan eğitim hayatını Kahire'nin önemli ilim merkezlerinde derinleştirmiş; fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, nahiv, kıraat ve mantık gibi disiplinlerde dönemin otoritelerinden dersler almıştır. Sehâvî ve Zekerîyyâ el-Ensârî gibi önde gelen âlimlerin rahle-i tedrisinden geçen Gazzî, kazandığı bu birikimi Ezher ve Câmiu'l-Kal'a gibi kurumlarda müderrislik yaparak sonraki nesillere aktarmıştır. Onun en dikkat çekici yönlerinden biri ise ilim ile ahlâkı birleştirmesidir. Zira döneminde yaygın olan "ilmî vakar" kavramı onda tam anlamıyla vücut bulmuş, hakkında "onun huzurunda kimse sesini yükseltmezdi" denilmesi bu vakar ve derinliğin hem ilmî hem de şahsî karakterine yansımaları göstermiştir. Çalışmanın merkezini, Gazzî'nin Şâfiî fıkıhı başta olmak üzere Arap dili, kelam ve çeşitli alanlarda kaleme aldığı eserler ve bu eserlerin ilmî değerini oluşturmaktadır. Müellifin en meşhur eseri olan *Fethu'l-Karîb*, sade ve açıklayıcı üslubu sayesinde asırlar boyunca Osmanlı medreselerinden Güneydoğu Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada temel ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca kelâm alanındaki *Hâşiye alâ Şerhi 'Akâ'idi'n-Nesefî* ve dil ilimlerine dair *Fethu'r-Rabbi'l-Melik* gibi çalışmaları, onun çok yönlü ilmî kişiliğini ve şerh geleneğindeki kurucu rolünü simgelemektedir. Çalışmada Gazzî'nin hayatı, eserleri, hocaları ve öne çıkan talebeleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra onun ilmî şahsiyeti ortaya konmuştur. Çalışmanın vardığı bazı önemli sonuçlar, Gazzî'nin yalnızca klasik geleneğin taşıyıcısı olmadığı, aynı zamanda ilmî sürekliliğin sağlanmasında kurucu bir rol üstlendiği, onun şerh ve haşiye literatüründeki katkıları, hem dönemin medrese eğitiminde sürdürülen metodolojik yaklaşımı anlamada kilit bir öneme sahip olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Temel İslam Bilimleri, Fıkıh, Arap Dili, Gazze, İbn Kâsım el-Gazzî.

1. GİRİŞ

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Kâsım b. Muhammed el-Gazzî (ö. 918/1512), klasik Arap-İslâm ilim geleneğinin önde gelen isimlerinden biridir. Döneminde ilmî faaliyetleriyle bu geleneği ileriye taşıyan ve eserleriyle günümüze kadar medrese müfredatlarında yer edinmesini sağlayan önemli bir âlimdir. İslâm ilim geleneği içerisinde mertebeler ve şerh geleneği ayrı bir önem taşımaktadır; el-Gazzî bu yapıya yoğunlaşarak şerh geleneğini zirveye ulaştırmıştır. Şâfiî fikhî alanında öne çıkmakla birlikte tefsir, hadis, nahiv, kelâm, kıraat, aruz ve mantık gibi birçok ilim dalında eğitim almış ve bu alanlarda derinleşmiştir. Onun en meşhur eseri olan *Fethu'l-Karîb el-Mucîb*, yalnızca fikhî meseleleri açıklayan bir metin değil, aynı zamanda klasik dönemde ilim aktarımının işleyişini gösteren önemli bir örnek niteliğindedir. 859 h. yılında Gazze'de doğan Gazzî, köklü bir aileden gelmiş, küçük yaşta ilim öğrenmeye başlamış ve kısa sürede Kur'an'ı ezberleyerek dönemin ilim merkezlerinden biri olan Kahire'ye gitmiştir. Burada aldığı eğitim, onu yalnızca bir fakih değil, aynı zamanda klasik İslâm ilim anlayışının temsilcisi hâline getirmiştir.

Bu anlamda çalışmamızda genel olarak Gazzî'nin hayatı üzerinde durulacak; ardından hocaları, eserleri ve ilmî kişiliği ele alınarak ortaya koyduğu katkılar değerlendirilecektir.

2. MUHAMMED B. KÂSİM EL-GAZZÎ'NİN HAYATI

2.1. Adı, Nesebi ve Tahsili

Tam adı Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Kâsım el-Gazzî'dir. "İbnu'l-Garâbilî" nisbesiyle tanınan el-Gazzî, ayrıca "Şemsuddîn" ve "İbnu'l-Kâsım" lakaplarıyla da anılmıştır.¹ Receb 859'da (Temmuz 1455) Gazze'de doğmuş, köklü ve ilim ehli bir aileye mensup olması sebebiyle küçük yaşlardan itibaren ilmî bir çevrede yetişmiştir.² Çocukluk döneminde Kur'an-ı Kerim'i, Şâtıbiyye'yi, el-Minhâc'ı, hadis ve nahiv alanında yazılmış Elfiyye'yi, ayrıca Cem'u'l-Cevâmi' adlı eserin büyük bölümünü ezberlemiş; fıkıh, hadis, tefsir ve Arap edebiyatına dair temel metinleri öğrenmiştir.³

Henüz genç yaşta Gazze'nin sınırlı ilmî çevresinden ayrılarak 881 (1476) yılında Kahire'ye gitmiş, burada ez-Zâhiriyye, Câmiu'l-Kal'a ve Ezher çevresindeki ilmî halkalara katılmıştır.⁴ Bu süreç, dönemin ilmî göç geleneği (rihle fî talebi'l-ilm) açısından klasik bir örnek teşkil etmektedir. Öğrenciler doğdukları yerde temel eğitim aldıktan sonra büyük şehirlerdeki medreselere giderek ilim halkalarına katılır, böylece ilmî birikimlerini derinleştirirlerdi. Gazzî de bu zincirin önemli bir halkası olmuştur.

¹ Hayrüddin ez-Zerkelî, *el-A'lâm: Kâmûs Tarâjim li-Ashhar al-Rijâl wa al-Nisâ' min al-'Arab wa al-Musta'ribîn wa al-Mustashriqîn*, c. 7, Beyrut: Dâr al-'Ilm li-l-Malâ'î, [t.y.], 5–6.

² Cengiz Kallek, "İbn Kâsım el-Ğazzî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/105.

³ Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, t.y.), 9/286.

⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287.

Onun hayatına dair en kapsamlı bilgileri, hocası Sehâvî'nin *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* adlı biyografik eserinde bulmak mümkündür.⁵ Sehâvî, öğrencisinin kıvrak zekâsını, güçlü hafızasını ve hitabet kabiliyetini özellikle vurgulamaktadır. Ezher'de ders vermesi, Câmiu'l-Kal'a'da müderrislik ve hatiplik yapması, onun ilmî otoritesinin Mısır çevrelerinde kabul gördüğünün açık göstergesidir. Ayrıca Sultan el-Gavrî'nin onu kendi medresesine imam ve hatip tayin etmesi, yalnızca ilmine değil, şahsiyetine duyulan saygının da ifadesidir.⁶ Dikkat çekici olan husus, Gazzî'nin bu makamı talep etmemesi ve dünyevî makamlara ilgisiz kalmasıdır. Bu tavır, klasik ulema geleneğinde önemli bir değer olan “ilmî zühd” anlayışının onda somut bir şekilde görüldüğünü göstermektedir.

Gazzî'nin en dikkat çekici yönlerinden biri ise ilim ile ahlâkı birleştirmesidir. Döneminde yaygın olan “ilmî vakar” kavramı onda tam anlamıyla vücut bulmuş, hakkında “onun huzurunda kimse sesini yükseltmezdi” denilmesi bu vakar ve derinliğin hem ilmî hem de şahsî karakterine yansımaları göstermiştir.

İlmi, öğretimi, tedrisi ve irşadıyla dolu verimli bir hayatın ardından İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr* adlı tarih eserinde Gazzî'nin 15 Muharrem 918'de (2 Nisan 1512) vefat ettiğini kaydeder.⁷ Bu bilgi, Memlûk dönemine ilişkin biyografik kaynaklarla da uyumludur. Ayrıca, kaynaklarda onun Kansu Gavri Camii'nde görev yapan Şemseddin Muhammed el-Gazzî ile özdeş olduğu belirtilir⁸; bu kayıt, dönemin Kahire ilmî çevrelerinde el-Gazzî'nin tanınan bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İslâm'a ve Müslümanlara sunduğu hizmetlerin mükâfatı olarak Allah'ın ona geniş bir rahmet lütfetmesini niyaz ederiz.

2.2. Hocaları

Muhammed el-Gazzî döneminin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şu şekildedir:

2.2.1. Şemseddîn Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Ahmed b. Hıdır el-Gazzî (ö. 881/1476)

Gazzî'nin ilk dönemi, Şam'ın yerli âlimlerinden olan İbn el-Hımsî'nin yanında şekillendi. Ondan fıkıh ve Arap dili başta olmak üzere temel İslâmî ilimleri okudu.⁹ Bu hoca, öğrencisinin mahallî Şâfiî çevreyle kurduğu ilk sağlam ilmî bağ olarak kabul edilir.

2.2.2. Kemâleddin Muhammed b. Muhammed es-Seyyid el-Makdisî(ö. 906/1500)

⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/286-287.

⁶ Celâleddîn es-Suyûtî'nin *el-Kevâkibu's-sâ'ire bi-a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*,

⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fî waqâ'i'd-duhûr*, 5/253.

⁸ Şemseddîn el-Gazzî hakkında bkz. es-Suyûtî, *el-Kevâkibu's-sâ'ire bi-a'yâni'l-mi'eti'l-âşire*; ayrıca İbn Tûlûn, *al-Qalâ'id al-jawhariyya fî târîh al-dawla al-jarkasiyya*, ilgili biyografi bölümü.

⁹ Şemseddîn Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Ahmed b. Hıdır el-Gazzî'nin biyografisi için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287; Umer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 8/141.

Gazzî'nin ilmî derinliğinde belirleyici yer tutan bu üstat, Şam ve Kudüs çevresinde fıkıh, usûl-i fıkıh ve kelâm alanında otorite kabul edilirdi. Gazzî, onun rehberliğinde Cem'û'l-Cevâmi' ve şerhlerini tahsil ederek metodolojik bir yetkinlik kazandı.¹⁰

2.2.3. Ahmed b. Ali el-Abbâdî (ö. 880/1475)

Gazzî'nin fıkıh alanındaki ikinci büyük otorite kaynağıdır. Ondan çok sayıda metni kıraat ve semâ' yoluyla okuyarak Şâfiî fıkıh literatürünün rivayet kısmında güçlü bir isnad elde etti.¹¹

2.2.4. Şemseddin el-Cücerî

el-Gazzî'nin usûl-i fıkıh ve arûz derslerini tamamladığı bu hoca, özellikle dil ilimlerini sistematik okumalarıyla bilinir. El-Gazzî, onun yanında arûzu “kemâliyle” tamamlamış görünmektedir.¹²

2.2.5. Alâeddin Ahmed b. Sâlih el-Hısnî (752–829/1351–1426)

el-Gazzî bu hocadan Şerhu'l-Akâid, Hâşiye 'alâ şerhi'l-akâid, Şerhu't-Tasrîf gibi metinleri okuyarak hem kelâm hem sarf geleneğine nüfuz etti. Ayrıca onun yanında mantık ve belâgat sahasında “el-Mutavvel”in büyük kısmını tamamladı.¹³

2.2.6. Sıbtu'l-Mardîni Bedreddin Muhammed el-Mardîni (ö. 912/1506)

Gazzî'nin ferâiz, hesap, cebir ve mukâbele gibi matematik temelli ilimlerde uzmanlık kazanmasını sağlayan hocasıdır. Bu yönüyle Gazzî'nin sadece fıkıh değil, matematiksel alt yapısı da güçlüdür. Mardîni'nin kendi eserlerinden Şerhu'l-Fusûl'ü bizzat müellifinden okumuştur.¹⁴

2.2.7. Zeynuddîn Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî (ö. 926/1520)

Arapça kaynakta “Zekeriya” olarak geçen bu büyük Şâfiî imamdı Gazzî, Cem'û'l-Cevâmi' şerhinden kıyas bölümü ile birlikte kıraat-i seb'a okudu. Ensârî gibi bir otoriteden kıraat icazeti almak, Gazzî'nin rivayet değerini daha da artırır.¹⁵

2.2.8. Cemâleddin Muhammed b. Abdülkerîm el-Kûrânî (ö. 1101/1690)

¹⁰ Kemâluddîn Muhammed b. Muhammed es-Seyyid el-Makdisî hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287. 286-287.

¹¹ Ahmed el-Abbâdî hakkında bkz. es-Sehâvî, *el-Dav'u'l-lâmi'*.

¹² Şemsuddîn el-Cücerî hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287.

¹³ Alâuddîn Ahmed b. Sâlih el-Hısnî'nin ilmî çevresi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-Ğumr bi-Ebnâ'i'l-Umr*, ilgili yer; ayrıca Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287.

¹⁴ Sıbtu'l-Mardîni hakkında bk. Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, I, ilgili biyografi; ayrıca tabakât eserlerinde matematik ve ferâiz alanındaki katkıları vurgulanmaktadır.

¹⁵ Zeynuddîn Zekeriyâ el-Ensârî'den aldığı kıraat ve fıkıh icazeti için bk. *Ğâyetü'n-Nihâye*, ilgili biyografi; ayrıca Ensârî'nin tabakât kaynaklarındaki biyografileri.

el-Gazzî ondan Şerhu Eşkâli't-Te'sîs okuyarak mantık ve felsefî düşünce ile temas etti. Bu dersler, onun zihnî disiplininin önemli ayağını oluşturur.¹⁶

2.2.9. Şemsuddîn Muhammedb. el-Kâdirî

Gazzî bu hocadan kıraatleri hem cem' hem ifrâd usulüyle aldı. Böylece kıraat sahasında iki ayrı rivayet metodunu birleştiren nadir Şamlı âlimlerden biri oldu.¹⁷

2.2.10. Zeynuddîn Ca'fer

Ca'fer'den sab'a kıraatini "cem'an" ve ondört kıraati de toplu şekilde okuyarak icazet aldı. Bu aktarımlar, el-Gazzî'nin kıraat ilminde ciddi donanıma sahip olduğunu göstermektedir.¹⁸

2.2.11. İbn el-Hımsânî Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr (ö.897/1491)

İbn Ümmü'n-Necmî olarak da tanınan bu hoca, İbn Tûlûn Camii imamıydı. Gazzî ondan aşere-i kübrâ kıraatlerini, Hicr suresine kadar cem'an okudu.¹⁹

2.2.12. Şeyh es-Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî

Gazzî, kıraat eğitimini sürdürdüğü Senhûrî'den Ankebût suresine kadar olan kısmı tamamlayarak isnadını güçlendirmiştir.²⁰

2.2.13. İmam Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 902/1497)

Gazzî hadis ilmini sistemli biçimde tamamladığı üstatlardan biridir. Ondan Elfiyye'yi tam olarak okudu; el-Kavlü'l-Bedî', el-Ezkâr gibi eserleri müellif nüshasından müzakere etti. Sehâvî, el-Gazzî'nin kendi yazdığı Şerhu'l-Akâid hâşiyesine övgü mahiyetinde bir takriz yazmıştır.²¹

2.2.14. İbn Hacerel-Heytemî (ö. 974/1567)

Gazzî'nin ilmî çevresinin bir parçası olarak ismi geçer. Heytemî, Şâfiî fikhının geç dönem en güçlü mütekellimlerinden biri olup el-Gazzî'nin metinlerini aktaran zincirde dolaylı bir konuma sahiptir.²²

¹⁶ Cemâluddîn Muhammed b. Abdilkerîm el-Kûrânî hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287.

¹⁷ Şemsuddîn Muhammed b. el-Kâdirî'nin kıraat rivayet zinciri için bk. Tabakâtü'l-Kurrâ, ilgili biyografi.

¹⁸ Zeynuddîn Ca'fer için bk. Ğâyetü'n-Nihâye, ilgili biyografi..

¹⁹ İbn el-Hımsânî Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/286-287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, 8/141.

²⁰ Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tabakâtü'l-Kurrâ, ilgili biyografi.

²¹ İmam Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/286-287.

²² İbn Hacer el-Heytemî'nin biyografisi için bk. el-Bedrü't-ţâli', ilgili bölüm; ayrıca Mekke uleması tabakâtı.

2.2.15. Zeynuddîn Ahmed b. Muhammed el-Melîbârî (ö. 991/1583)

Hint-Malay havzasında Şâfiîliğin gelişiminde belirleyici olan bu âlim, el-Gazzî'nin Fethu'l-Karîb geleneğinde sonraki dönem yankılarının ana taşıyıcılarından. Kendisinden ders aldığına dair doğrudan bilgi sınırlı olsa da metin ilişkisi ve talebe halkası içindeki etkisi açıktır.²³

3. MUHAMMED B. KÂSİM EL-GAZZÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ

Muhammed b. Kâsım el-Gazzî, özellikle Şâfiî fıkıh alanında öne çıkmıştır. İlmi hayatının büyük bir kısmını fıkıh ve usûl dersleri vermekle geçirmiş olmasına rağmen, eser telif etmekten de geri durmamıştır. Kaleme aldığı eserlerin çoğu, fıkıh, usûl ve dini ilimler alanında yoğunlaşmıştır. Bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmamış olsa da, günümüze kadar ulaşabilenler tahkik edilerek neşredilmiş ve sonraki nesillerin istifadesine sunulmuştur. El-Gazzî'nin eserleri arasında özellikle Fethu'l-Karîb al-Mucîb öne çıkmakta, hem kendi dönemi hem de sonraki yüzyıllar üzerinde kalıcı bir etki bırakmaktadır. Nitekim onun rihle-i tedrisatından pek çok öğrenci geçtiği gibi birçok önemli eser yazmıştır.

3.1. Öğrencileri

Muhammed el-Gazzî'den ders alan talebelerini tespit edebildiğimiz kadarıyla zikretmeye çalışacağız.

3.1.1. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî el-Kâdî, Efzaluddîn er-Rumî el-Mısırî el-Hanefî (ö. 932 H)

İbn Kâsım'dan fıkıh ve ilim alan bu âlim, Hanefî mezhebi içinde derin bir bilgi birikimiyle tanınmış ve kendi döneminde önemli bir kadı olarak görev yapmıştır. İlmi yetkinliği ve adaletiyle hem medreselerde hem de mahkemelerde saygın bir konum elde etmiştir.²⁴

3.1.2. Ebu'l-Feth Badruddîn Abdurrahîm b. Ahmed (ö. 963 H)

İbn Kâsım'dan ders almış ve onun ilmî mirasını devralmış olan Badruddîn, özellikle fetva yazımı ve eğitim faaliyetlerinde öne çıkmıştır. Kendi döneminde medreselerde öğretmenlik yapmış, öğrencilerine hem fıkıh hem de dini ilimlerde rehberlik etmiştir.²⁵

3.1.3. Muhammed b. Kâsım b. Îsâ el-Badr el-Huseynî

İmam el-Gazzî'nin talebelerinden biridir. Eğitimini doğrudan Gazzî'den almış ve onun ilmî metot ve pedagojik yaklaşımını sürdürerek özellikle fıkıh ve Arapça ilimleri alanında çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, Muhammed bin Kâsım el-Huseynî'nin yetişmesi,

²³ Zeynuddîn Ahmed el-Melîbârî hakkında bk. Hint-Malay Şâfiî tabakât literatürü; ayrıca *Fethu'l-Mu'in* şerhlerinde onun ilmî zinciri ayrıntılı biçimde yer almaktadır.

²⁴ Muhammed b. Muhammed el-Mısırî el-Kâdî Efzaluddîn er-Rûmî için bk. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/286-287.

²⁵ Ebu'l-Feth Bedruddîn Abdurrahîm b. Ahmed için bk. Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris*, 2/838; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/287; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, "Bedruddîn Abdurrahîm b. Ahmed" maddesi.

Gazzî'nin talebe yetiştirme geleneğinin ve Şâfiî eğitim anlayışının sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir.²⁶

3.2. Eserleri

Gazzî'nin eserlerinden tespit edebildiklerimiz şunlardır:

3.2.1. Fethu'l-Karîb el-Mucîb fî şerhi elfâzi't-Takrîb (el-Kavlü'l-Muhtâr fî Şerhi Ğâyeti'l-İhtisâr)

Gazzî'nin en meşhur eseridir. Ebû Şücâ'ın *Ğâyetü'l-İhtisâr* adlı metnini sade ve öğretici bir dille şerh etmiş, özellikle yeni başlayan öğrenciler için temel başvuru kitabı hâline gelmiştir. Osmanlı medreselerinde birinci seviye fıkıh kitabı olarak yüzyıllarca okutulmuş, Bulak, Kahire, İstanbul ve Bombay baskıları yapılmış; Malayca, Urduca ve Fransızca tercümeleri hazırlanmıştır. Güneydoğu Asya'da hâlen ders kitabı olarak kullanılmaktadır.²⁷

3.2.2. Hâşiye alâ Şerhi 'Akâ'idî'n-Nesefî

Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'ine yazılmış hâşiyedir. Memlûk dönemi kelâm tartışmalarını yansıtır; teşbih–tenzih, nübüvvet, sıfatlar ve atomculuk gibi konularda selef ve halef görüşlerini karşılaştırır. 17–19. yüzyıllarda Şâfiî–Eşarî medreselerde okutulmuştur.²⁸

3.2.3. Havâşî alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî

Hilmi el-Hayâlî'nin Teftâzânî şerhi üzerine yazdığı hâşiyeye el-Gazzî'nin ek hâşiyeleridir. Epistemoloji, imkân–vacip ilişkisi ve cevher–araz gibi konulara yoğunlaşır.²⁹

3.2.4. Hâşiye alâ Fethi'l-Muğis (Hadis Usûlü)

Zeynüddin el-İrâkî'nin *Elfiyye* adlı hadis usûlü manzumesine yapılan şerhin hâşiyesidir. İsnad, cerh-ta'dîl, hadis türleri ve illet ilmi gibi konuları işler. Kahire ve Şam medreselerinde hadis usûlü derslerinde okutulmuştur.³⁰

3.2.5. Hâşiyetü Şerhi Sa'deddîn li'l-İzzî fi't-tasrîf

Teftâzânî'nin *Şerhu't-Tasrîf*'ine yazılmış hâşiyedir. Sarf öğretiminde kullanılan şerh zincirinin bir halkasıdır; özellikle fiil babları ve mastar çekimleri üzerine açıklamalar içerir.³¹

²⁶ Muhammed b. Kâsım b. İsa el-Badr el-Huseynî için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, II, 1416; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin*.

²⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/186-188; Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, 2/89; *GAL Supplementband*, 2/103-104; *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, 3, nr. 3461.

²⁸ Brockelmann, *GAL Supplementband*, 2/103-104; Pertsch, *Die Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, nr. 948; Zâhid el-Kevserî, “Şerhu'l-Akâid Üzerine Yazılan Hâşiyeler”, *Mecelletü'l-Ezher*, (1941), 412-415.

²⁹ Brockelmann, *GAL*, 2/195; *British Library Catalogue of Arabic Manuscripts*, Or. 15810.

³⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/186-188.

³¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 624; Mu'cemü'l-Mü'ellifin, “el-Ğazzî” maddesi.

3.2.6. Fethu'r-Rabbi'l-Melik li-Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik

Nahiv alanındaki en önemli eseridir. İbn Mâlik'in *Elfiyye* manzumesini sade bir şekilde açıklamayı amaçlar. Osmanlı döneminde nahiv öğretiminin temel yardımcı metinleri arasında yer almıştır.³²

3.2.7. Manzûme fi'd-Dâl ve'Z-Zâl ve Diğer Risaleler

Arapça'da ذال harflerinin telaffuzu üzerine yazılmış küçük bir manzumedir. Öğrencilerin kıraat ve nahiv hatalarını düzeltmeyi amaçlar. Gazzî'nin diğer küçük risaleleri fıkıh, kıraat ve mantık konularını içerir.³³

3.2.8. Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Çârperdî li-Şâfiyeti İbni'l-Hâcib

Bu eser, Arap dilinin sarf ve nahiv alanındaki en önemli metinlerinden biri olan İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiye* adlı sarf manzumesi üzerine Çârperdî'nin şerhine yapılmış ayrıntılı bir hâşiyedir. Gazzî'nin sadece fıkıh ve hadis değil, dilbilim alanında da yetkin bir şârih olduğunu göstermektedir. Çârperdî (ö. 746/1345 civarı), Şâfiye üzerine yazdığı şerhle Memlûk döneminde sarf öğretiminin merkezi isimlerinden biri olmuş; eseri Kahire ve Şam medreselerinde asırlarca okutulmuştur. Gazzî'nin bu şerhe yaptığı hâşîye ise söz konusu metnin 16. yüzyıl Şam ilmî muhitindeki yeniden yorumlanışını temsil etmektedir.³⁴

Eserin bilinen nüshaları şunlardır:

- Şam Zâhiriyye Kütüphanesi, Dil ilimleri koleksiyonu, nr. 2517
- Süleymaniye Ktp. (İstanbul), Ayasofya, nr. 4905
- Berlin Kraliyet Kütüphanesi (eski Pertsch kataloğu kayıtlarında)
- British Museum Catalogue bazı kısımlarını Çârperdî şerhleri içinde zikreder.

Tabakat ve biyografi kaynaklarında İbn Kâsım el-Ğazzî, Şâfiî fıkhında derinleşmiş, aynı zamanda kelâm, hadis, kıraat, ferâiz, sarf, nahiv, mantık ve hesap gibi çeşitli ilimlerde de yüksek bir yetkinliğe sahip bir âlim olarak zikredilmektedir. Bu sebeple kendisine “fakîh”, “muhaddis”, “nâhivci”, “mütekel-lim” ve “müftî” gibi unvanlar verilmiştir.³⁵ Küçük yaşta Kur'ân'ı hıfzetmesi, sakin mizacı, takvâsı, akıllı ve ilim yolundaki ciddiyeti sebebiyle hocaları tarafından takdir edilmiştir.³⁶ Şöhretinin yayılmasında, özellikle Şihâbüddin es-Sehâvî'den

³² Brockelmann, *GAL*, 2/303; Ziriklî, *el-A 'lâm*, “el-Ğazzî” md.

³³ Pertsch, *Die Arabischen Handschriften der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, nr. 2149; *British Library Arabic Manuscripts Catalogue*, nr. 5304; Brockelmann, *GAL Supplementband*, 2/104.

³⁴ Brockelmann, *GAL*, 2/195; *GAL Supplementband*, II, 103-104; Pertsch, *Die Arabischen Handschriften der Königlischen Bibliothek zu Berlin*, nr. 1734; Şam Zâhiriyye Kütüphanesi, Dil Bilimleri, nr. 2517; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4905.

³⁵ Suyûtî, *Husnu 'l-Muhâdara*, ilgili biyografi bölümü s.149-150; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/186-188.

³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 9/186-188.

aldığı hadis, usûl ve metodoloji eğitimi etkili olmuş; Sehâvî onun fetva vermede tam ehliyet sahibi olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Bu süreçte Şihâbüddin el-Ebşîhî ile yakın ilmî ilişkileri olmuş, Alâüddin el-Hanefî ise ilmî meziyetlerinden dolayı onu kendi kızıyla evlendirmiştir.³⁸

İbn Kâsım'ın ilmî faaliyetleri yalnızca tedrisle sınırlı kalmamış; Ezher'de dersler okutmuş, tamamladığı eserleri mühürleyerek teslim etmiş, ulemanın bulunmadığı zamanlarda Câmiu'l-Kal'a'da hutbe irâd etmiş ve hutbeleri halk tarafından beğeniyle karşılanmıştır.³⁹ Ayrıca kendisine yöneltilen çeşitli meselelerde fetvalar vermiş, bu yönüyle Mısır'daki Şâfiî fetva geleneğinin önemli temsilcilerinden biri hâline gelmiştir.⁴⁰ Nitekim ilmî liyakati sebebiyle devlet kademesinde nâkiblik görevine getirilmiş, böylece hem ilmî hem idarî sahada nüfuz sahibi olmuştur.⁴¹

Eserleri, özellikle Fethu'l-Karîb el-Mucîb, sade anlatımı, sistematik tasnifi ve öğretici üslûbu sebebiyle Şâfiî fıkıhî eğitiminde temel metinlerden biri olarak görülmüş, Mısır'dan Osmanlı medreselerine kadar geniş bir coğrafyada asırlar boyunca okutulmuştur.⁴² Bu eser, 17. yüzyıldan itibaren İstanbul, Bursa ve Şam medreselerinde temel ders kitabı olarak benimsenmiş; Anadolu'da öğrenciler tarafından ezberlenmiş ve Dimyâtî gibi âlimler tarafından yapılan hâşiyelerle zenginleşmiştir.⁴³ Nahiv, kelâm ve hadis ilimlerine dair kaleme aldığı diğer şerh ve hâşiyeleri de Memlûk döneminde Şâfiî tedrisatının şekillenmesinde önemli rol oynamış; ilmî metotlarında açıklayıcı, talebe merkezli ve iddiasız bir yaklaşım benimsemesi, onu şerh geleneğinin öne çıkan isimlerinden biri hâline getirmiştir.⁴⁴

3.3. İlmî Mirastaki Önemi

İbn Kâsım el-Gazzî, yalnızca ilmî üretkenliğiyle değil, aynı zamanda tedris faaliyeti ve pedagojik yaklaşımıyla Memlûk ve erken Osmanlı döneminin önde gelen Şâfiî âlimleri arasında yer almıştır. Ezher'deki ders halkaları Mısır'la sınırlı kalmamış; Yemen, Hicaz ve Mağrib gibi çeşitli bölgelerden gelen öğrenciler tarafından takip edilmiştir.⁴⁵ Bu durum, onun özellikle fıkıh ve Arap dili ilimlerinin farklı coğrafyalara aktarılmasında etkili bir köprü vazifesi gördüğünü göstermektedir. Sade, sistematik ve öğrenciyi merkeze alan anlatım yöntemi, Fethu'l-Karîb el-Mucîb başta olmak üzere eserlerinin medreselerde kolaylıkla benimsenmesini sağlamış; ezbere dayalı öğretimin ötesine geçerek konuların anlaşılmasına öncelik vermesiyle dönemin eğitim anlayışına yön vermiştir.⁴⁶

³⁷ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/186-188.

³⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, 16/260.

³⁹ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, IV, ilgili "hutbe" ve "tedris" kayıtları; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/186-188.

⁴⁰ Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur (GAL)*, 2/ 89; *GAL Supplementband*, 2/103-104.

⁴¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV, ilgili kayıtlar; ayrıca Sühâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VIII, 186-188.

⁴² Brockelmann, *GAL*, 2/89; Osmanlı matbu katalogları için ayrıca bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1229-1230.

⁴³ Pertsch, *Die Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, ilgili yazma kayıtları; ayrıca Zâhiriyye ve British Museum katalogları.

⁴⁴ Brockelmann, *GAL Supplementband*, 2/103-104.

⁴⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 9/186-188; Makrîzî, *es-Sülûk*, 4/?

⁴⁶ Brockelmann, *GAL Supplementband*, 2/103-104; Zâhiriyye ve British Museum yazma katalogları.

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*'da el-Gazzî'ye geniş yer ayırmış ve onun şerh-hâşiye geleneğindeki metodunu övgüyle değerlendirmiştir.⁴⁷ Eserleri, Memlûk ve Osmanlı coğrafyasında asırlar boyunca temel ders kitabı olarak okutulmuş; Anadolu medreselerinde öğrenciler tarafından ezberlenip hâşiyeler aracılığıyla derinleştirilmiştir.⁴⁸ Bu yaygınlık, onun metinlerinin sadece eğitimsel değil, ilmî literatür açısından da kalıcı bir etki oluşturduğunu göstermektedir.

Günümüzde dahi *Fethu'l-Karîb*, klasik medrese geleneğinde okutulmaya devam etmekte; Malayca ve Fransızca tercümeleri aracılığıyla uluslararası literatürde de yerini korumaktadır.⁴⁹ Böylece Gazzî'nin ilmî mirası, yalnızca metinlerinin yaygınlığıyla değil, açıklama yöntemi, pedagojik duyarlılığı ve sistematik üslûbuyla İslâm hukukunun öğretim geleneğini şekillendiren belirleyici bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir.

4. SONUÇ

Muhammed b. Kâsım el-Gazzî, hayatı boyunca ilmî faaliyetleri merkeze alan, eserleriyle eğitim-öğretim geleneğine yön veren seçkin bir İslâm âlimidir. Klasik Şâfiî mirasını sistemli bir biçimde aktarmayı amaçlayan Gazzî, özellikle *Fethu'l-Karîb*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çârperdî* ve diğer dil-fıkıh risaleleriyle hem yaşadığı dönemin ilmî ihtiyaçlarına cevap vermiş hem de sonraki yüzyıllara ışık tutan temel metinler ortaya koymuştur. Onun ilmî yaklaşımında açıklık, düzen, pedagojik sadelik ve öğrenciyi önceleyen bir metodun belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu özelliği, eserlerinin medreselerde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulmasını sağlamış; ilmi yalnızca derinlik açısından değil, aktarılabilirlik açısından da değerli kılmıştır.

Gazzî'nin eserlerinin günümüzde hâlâ tahkik edilmesi, okutulması ve akademik araştırmalara konu olması, onun ilmî mirasının kalıcılığını göstermektedir. Şâfiî fıkının temel öğretim metinlerinden biri hâline gelen *Fethu'l-Karîb*, modern araştırmacıların da üzerinde yoğunlaştığı bir çalışma alanıdır. Bu durum, Gazzî'nin yalnızca klasik geleneğin taşıyıcısı olmadığını, aynı zamanda ilmî sürekliliğin sağlanmasında kurucu bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Onun şerh ve hâşiye literatüründeki katkıları, hem dönemin medrese yapısını hem de günümüz İslâm hukuk eğitiminde sürdürülen metodolojik yaklaşımı anlamada kilit bir öneme sahiptir.

Toplumsal ihtiyaçlara duyarlı bir eğitimci olarak el-Gazzî, eserlerini yalnızca teorik bir zemin üzerine kurmamış; öğrencilerin anlayabileceği, ezberleyebileceği ve uygulayabileceği bir öğretim dilini tercih etmiştir. Bu yönüyle klasik ilimlerde karşılaşılan pek çok pedagojik yöntemin erken örneklerini sunmuş; öğretim sürecini kolaylaştırmaya yönelik bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bugün aktif öğrenme, kavramsal bütünlük ve metin merkezli öğretim gibi

⁴⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1229-1230.

⁴⁸ ertsch, *Die Arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, ilgili yazma kayıtları; ayrıca Osmanlı medrese kayıtları ve Dimyâtî hâşiyeleri.

⁴⁹ Brockelmann, *GAL Supplementband*, 2/103-104; modern neşir katalogları ve Güneydoğu Asya tercüme kayıtları.

modern eğitim ilkeleriyle paralellik gösteren bu yaklaşım, onun metodunun günümüz eğitim tartışmalarına da katkı sağlayabilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Muhammed b. Kâsım el-Gazzî'nin ilmî kişiliği, yalnızca güçlü bir fıkıh birikimini değil, aynı zamanda eğitim-öğretim odaklı bir zihniyeti temsil eder. Klasik dönemden günümüze kadar süregelen etkisi; metinlerinin tedriste temel kaynak hâline gelmesi, şerhlerinin canlılığını koruması ve modern araştırmalara yön vermesi, onun İslâm ilim tarihindeki kalıcı ve güçlü yerini açıkça ortaya koymaktadır. Gazzî'nin ilmî mirası, hem klasik medrese geleneği hem de çağdaş akademik çalışmalar için yol gösterici olmayı sürdürmekte; ilerleyen dönemlerde ortaya çıkabilecek ilmî ve pedagojik ihtiyaçların çözümünde de önemli bir referans olmaya devam edeceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ebû Şucâ' el-İsfahânî, Ahmed b. Huseyn. *Taqrîb fî'l-fikh (Metnu Abî Şücâ')*. Thk. Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- el-Gazzî, Muhammed b. Kâsım. *Fethu'l-Karîb el-Mucîb fî Şerhi Elfâzi't-Takrîb*. Thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- el-Gazzî, Muhammed b. Kâsım. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çârperdî li-Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. Kahire: Matba'atu'l-Âmire, ts.
- İbnü'l-Hâcib, Cemâleddîn Usmâ b. Umer. *eş-Şâfiye fî'n-nahv*. Thk. Ahmed Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- Çârperdî, Ahmed b. Alî. *Şerhu's-Şâfiye*. Thk. Abdulhamîd Hindi. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2008.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1941.
- Sehâvî, Şemseddin. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Kahire, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. Kahire: Mısır Matbaası, 1964.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedrü't-tâli' bi-meḥâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1970.
- el-Murâdî, Muhammed b. Ali. *Silkü'd-durer fî a'yâni'l-karni's-sâlis 'aşer*. Kahire: Matbaatü's-Sa'ade, 1934.
- el-Gazzî, Abdulgânî b. İsmail. *Dîvânü'l-Gazzî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2011.
- İbn İyâs. *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'd-dühûr*. Kahire: Matbaatü'l-Adevî, ts.
- Dimyâtî, Şemseddin. *İ'ânetü't-Tâlibîn*. Kahire: Dâr al-Fikr, ts.

- Çanakçı, M. *Birgivi Mehmed Efendi'nin Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eğitim Anlayışı*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Dağ, Mehmet. “Şâfiî Fıkıh Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı.” *İslâmî İlimler Dergisi* 12/2 (2019): 45–78.
- Hallaq, Wael B. *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Makdisi, George. *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- Özen, Şükrü. “Fıkıh Literatüründe Eğitim Metinleri ve Pedagojik Yapı.” *İSAM İlmi Araştırmalar* 7 (2010): 115–148.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Şücâ’.” *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Mehmet. “Fetḥu’l-Karîb’in Medrese Müfredatındaki Yeri.” *Fıkıh Araştırmaları Dergisi* 25/1 (2020): 123–150.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*. Leiden: Brill, 1937–1943.
- Kallek, C. “İbn Kâsım le-Gazzî”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- J. Schacht. “Ibn Kâsım al-Ghazzî.” *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed.
- Mehdî Silmâsî. “İbn Kâsım Ġazzî.” *DMBİ*, IV, 435–436.
- Ziriklî, Hayreddîn. *el-A ‘lâm*. 8 cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu ‘cemü’l-Müellifîn*, c. 9. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993.
- al-Bustani Catalogue. *Fihrisü’l-Maḥḫûṭât fî Dâri’l-Kutub al-Mısriyya*. Kahire, 1998.
- WorldCat & Library of Congress Online Catalogue: Gazzî eser kayıtları.
- Kitâb Mu ‘cem al-Mu ‘allifîn*, c. 11, s. 147.
- Pertsch. *Gotha Catalogues (I–II)*.
- S. Fulton & M. Lings. *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books*. London, 1959.

MAHFUZAT-I EDEBÎ ADLI ESERDE EDEBÎ MUHÎT

THE LITERARY MILIEU IN THE WORK *MAHFUZAT-I EDEBİYE*

Doç. Dr., MEHMET ÜNAL

UŞAK ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, mehmet.unal@usak.edu.tr-

ORCID ID: 0000-0002-8467-1113

ÖZET

19. yüzyıldan itibaren Batı tesirindeki Türk edebiyatının güç kazanmasıyla klasik Türk edebiyatı eski canlılığını kısmen yitirmiş, ancak tamamen ortadan kalkmamıştır. Encümen-i Şuara çevresi, İstanbul ve Anadolu'daki divan şairleri ile Ali Emiri, Yahya Kemal Beyatlı ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal gibi isimlerin gayretleri sayesinde bu gelenek 20. yüzyılda da varlığını sürdürmüştür.

Bu edebî devamlılığın önemli taşıyıcılarından biri de eski şiirin samimi okuyucularından Salih Saim'dir. Salih Saim, beğendiği şiirleri bir araya getirdiği müntahabatlariyle, özellikle de günümüze ulaşan *Mahfuzat-ı Edebiye* adlı eseriyle, Osmanlı'nın son dönem edebî muhitini yansıtan bir seçki oluşturmuştur. Bu eser yalnızca şiirleri derleyen bir antoloji değil, aynı zamanda dönemin şiir zevkini ve okur algısını ortaya koyan bir kaynak niteliğindedir.

Salih Saim, eserinde yer verdiği şiirlere kısa mukaddimeler ekleyerek hem şair hem de metin üzerine kendi duygu ve düşüncelerini paylaşır. Bu yönüyle şair ile okur arasında bir aracılık görevi üstlenir. Seçkisini oluştururken belirli bir sistematik (nazım türü, kronoloji vb.) takip etmez; şiirleri daha çok kendi okuma ve karşılaşma sırasına göre bir araya getirir. Bu durum, eserin bireysel bir okur perspektifiyle şekillendiğini göstermektedir.

Mahfuzat-ı Edebiye'de yer alan metinler, dönemin edebî muhitinin çeşitliliğini yansıtır. Gazete ve dergilerde yayımlanmış naatlar, ahlaki içerikli manzumeler, Muhyiddin İbnü'l-Arabi üzerine yazılmış uzun bir kaside, Trabzonlu Ağâh Paşa'ya ait şiirler ile İsmail Dede Efendi ve Zekai Dede için yazılmış tarih kıtaları bu çeşitliliğin örneklerindendir.

Sonuç olarak bu eser, yalnızca bir şiir derlemesi değil; Osmanlı'nın son döneminde klasik şiirin nasıl okunduğunu, yorumlandığını ve yaşatıldığını gösteren önemli bir edebî muhit belgesidir. Bu bağlamda çalışma, bir okurun gözünden dönemin edebî atmosferini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Sâlih Sâim, Mahfuzat-ı Edebiye, Edebi Zevk, Edebi muhit.

ABSTRACT

THE LITERARY MILIEU IN THE WORK *MAHFUZAT-I EDEBIYE*

From the 19th century onwards, with the increasing influence of Western-oriented Turkish literature, classical Turkish literature partially lost its former vitality; however, it did not disappear entirely. Thanks to the efforts of the Encümen-i Şuara circle, divan poets in Istanbul and Anatolia, and figures such as Ali Emiri, Yahya Kemal Beyatlı, and İbnülemin Mahmud Kemal İnal, this tradition continued to exist into the 20th century.

One of the significant bearers of this literary continuity is Sâlih Sâim, a devoted reader of classical poetry. Through his *müntahabat* (anthologies), particularly his surviving work *Mahfuzat-ı Edebiye*, Sâlih Sâim compiled a selection that reflects the literary milieu of the late Ottoman period. This work is not merely an anthology of poems, but also an important source that reveals the poetic taste and readerly perception of the period.

In his work, Sâlih Sâim provides short prefaces to the poems he includes, sharing his thoughts and feelings about both the poet and the text. In this respect, he assumes the role of an intermediary between the poet and the reader. He does not follow a strict system in compiling his anthology (such as poetic form or chronology); instead, he brings together poems largely according to his own encounters and reading experience. This demonstrates that the work is shaped by an individual reader's perspective.

The texts included in *Mahfuzat-ı Edebiye* clearly reflect the diversity of the literary milieu of the time. These include *na'ats* published in newspapers and journals, didactic poems on moral conduct, a long narrative *qasida* on Muhyiddin Ibn al-'Arabi, poems by Trabzonlu Agâh Pasha, and chronogrammatic verses composed for the deaths of İsmail Dede Efendi and Zekai Dede.

In conclusion, this work is not only a collection of poems, but also a significant document of the literary milieu that demonstrates how classical poetry was read, interpreted, and sustained in the late Ottoman period. In this regard, the study aims to evaluate the literary atmosphere of the period from the perspective of a reader.

Keywords: Islamic literature, Sâlih Sâim, *Mahfuzat-ı Edebiye*, literary taste, literary milieu.

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan ve “çevre” ya da “etraf” anlamlarına gelen *muhit*, sosyolojik açıdan bireyin kendisinden başlayarak dışa doğru genişleyen; doğrudan gözlemlediği, deneyimlediği ve sürekli etkileşim hâlinde bulunduğu sosyal alanı ifade eder. Bu bağlamda muhit, kişinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı, aidiyet duygusunu geliştirdiği ve zamanla derin bağlar kurduğu insan topluluklarını ve yaşam alanlarını kapsar. Aynı zamanda bireyin farklı yönleriyle bütünleştiği ve kimliğini pekiştirdiği bir coğrafî ve

kültürel alanı da işaret eder. Kavramın Arapça'daki anlam katmanları ve Kurân-ı Kerim'de Esmâ-i Hüsnâ bağlamında Allah'a nispet edilmesi, muhit kavramının ilahî bir referansa da sahip olduğunu göstermektedir.

Osmanlı toplumu bağlamında muhit, dar anlamıyla bireyin doğup büyüdüğü aile çevresi, akrabalık ilişkileri, eğitim hayatı, mesleki alanı ve manevi gelişimini tamamladığı tekke gibi sosyal yapıları içine alır. Geniş anlamda ise özellikle kalem ehli, bürokrat ya da edip kimliği taşıyan bireylerin kültürel etkileşim kurduğu daha geniş insan çevrelerini kapsar. Bu konunun müstakil olarak ele alındığı önemli çalışmalardan biri, Haluk İpekten'in *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* adlı eseridir (İpekten, 1996: 5-9). Bununla birlikte mecmualar, hatıratlar ve benzeri kaynaklar üzerinden muhit-birey ilişkisini inceleyen çalışmaların henüz sınırlı olduğu; mevcut literatürün çoğunlukla dolaylı ve parçalı bilgiler sunduğu görülmektedir.

Yahya Kemal Beyatlı'nın "İstanbul'un fethini gören Üsküdar" şiirinde övgüyle andığı Üsküdar, Osmanlı döneminin her safhasında kültür, edebiyat ve irfan hayatının yoğunlaştığı önemli merkezlerden biri olmuştur. Bu yönüyle Üsküdar, mahalleleri ve sokaklarıyla birlikte gerçek anlamda bir "edebî muhit" niteliği taşımaktadır (Koç, 2004: 483).

Klasik Türk edebiyatı, yüzyıllar boyunca belirli estetik anlayışlar, dil incelikleri ve kültürel değerler etrafında şekillenmiş; özellikle şiir merkezli yapısı sayesinde hem bireysel hem de toplumsal hafızayı besleyen güçlü bir gelenek oluşturmuştur. Bu gelenek yalnızca eser üretimiyle sınırlı kalmamış, şair, okur ve içinde bulunulan kültürel çevre arasındaki çok yönlü etkileşim sayesinde sürekliliğini korumuştur (Çelebioğlu, 1998: 15-18). Ancak XIX. yüzyıldan itibaren Batı edebiyatının etkisinin artmasıyla birlikte bu gelenek eski merkezî konumunu yitirmiş; üretim daralmış ve giderek tekrara dayalı bir görünüm kazanmıştır (Okay, 2005: 27).

Buna rağmen söz konusu gelişme, klasik edebiyatın tamamen ortadan kalktığı bir kopuş anlamına gelmemektedir. Aksine, daha dar fakat bilinçli bir çevre içinde varlığını sürdürdüğü bir dönüşüm sürecine işaret eder (Kaplan, 1999: 202). Encümen-i Şu'arâ etrafında toplanan şairler, İstanbul ve Anadolu'da divan tertip eden sanatçılar ile Ali Emîrî Efendi, Yahya Kemal Beyatlı ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal gibi isimler, klasik şiirin estetik mirasını XX. yüzyıla taşıyan önemli şahsiyetlerdir. Bu devamlılıkta yalnızca üreticilerin değil, aynı zamanda klasik şiirin inceliklerini anlayabilen sadık bir okuyucu kitlesinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır (İnal, 1969: 12-20).

Bu noktada edebî üretimin yalnızca bireysel bir faaliyet olmadığı; aksine sosyal, kültürel ve manevi bir çevre içinde şekillendiği açıkça görülür. Şairin dil tercihleri, estetik ölçütleri ve değer dünyası, içinde bulunduğu edebî muhit tarafından büyük ölçüde belirlenir. Benzer şekilde şiir de yalnızca yazıldığı anda tamamlanan bir metin değil, okur tarafından her yeniden okunuşta farklı anlam katmanları kazanan dinamik bir yapıdır. Bu durum, edebî muhit kavramını klasik Türk edebiyatını anlamada temel bir unsur hâline getirmektedir (Eco, 1992: 68).

Bu çerçevede Salih Sâim Unar'ın *Mahfûzât-ı Edebiyye* adlı eseri, klasik edebiyatın geç dönemine ait edebî çevre anlayışını incelemek açısından önemli bir kaynak niteliği taşır. Salih Sâim, yalnızca bir derleyici değil; aynı zamanda bilinçli bir okur ve kültürel mirası aktaran bir aracı olarak öne çıkar. Beğendiği şiirleri seçip kayda geçirmesi ve bu metinlere kısa

değerlendirmeler eklemesi, onu şair ile okuyucu arasında köprü kuran bir edebî figür hâline getirmektedir (Unar, 1318: 3-5).

Bu çalışma ise *Mahfûzât-ı Edebiyye*'yi merkeze alarak edebî muhit kavramını yeniden ele almayı ve estetik beğenin bir yetiden ziyade sosyal, kültürel ve manevi bir ortam içinde nasıl oluştuğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı edebiyatının sosyolojik perspektifle incelenmesine katkı sağlamayı ve klasik edebiyatın geç dönemine dair farklı bir bakış açısı geliştirmeyi hedeflemektedir.

1. Sâlih Sâim: Hayatı, Kişiliği ve Eserleri

Sâlih Sâim (Unar), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni edebî eğilimlere rağmen klasik geleneğe bağlılığını sürdüren önemli bir kültür insanıdır. Yusuf Turan Günaydın'ın Emekli Sandığı Arşivi'ne dayanan çalışmasına göre 1867 (H. 1287) yılında Gümüşsuyu'nda doğmuştur (Günaydın, 2005). Arapça'yı babası Hafız Hüseyin Efendi ile Nusretiye Camii çevresindeki hocalardan, Farsça'yı ise Abdülmecid Şirvânî'den öğrenerek klasik kültürle erken yaşta güçlü bir bağ kurmuştur. Tophane'de Feyziye Rüştiyesi'ni tamamladıktan sonra Tophâne-i Âmire bünyesinde memuriyete başlamış, farklı kalemlerde görev yaparak yaklaşık kırk yıl süren bir devlet hizmetinin ardından 1923'te emekliye ayrılmıştır (Günaydın, 2005, s. 132-133).

Memuriyetinin yanı sıra Tefeyyüz Kütüphanesi müdürlüğünü de yürüten Sâlih Sâim'in çalışma mekânı, dönemin edebî ve ilmî şahsiyetlerinin bulunduğu bir sohbet ortamına dönüşmüştür. Süleyman Nazif, Tâhirü'l-Mevlevî ve Ahmed Remzî Akyürek gibi isimlerin bu mahfile devam ettiği, oğlu ve Mithat Sander tarafından hazırlanan *Sâlih Sâim'in Yazı Hatıraları ve Hayatı* adlı eserde belirtilmektedir (Sander & Unar, 1954). Bu durum, onun yalnızca bir memur değil, aynı zamanda etkin bir edebî çevrenin parçası olduğunu göstermektedir.

Sâlih Sâim'in edebî yönü, şiir yazmaktan ziyade okuma, seçme ve derleme faaliyetlerinde yoğunlaşır. Beğendiği manzum ve mensur metinleri kayda geçirip bunlara kısa değerlendirmeler eklemesi, onu şair ile okuyucu arasında aracılık yapan bir figür hâline getirmiştir. Nitekim kendisini "câmi' ve muharrir" olarak tanımlaması da bu yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Oğlunun hatıralarında yer alan ifadeler, onun kitap ve yazı ile iç içe geçen bir hayat sürdüğünü ve güçlü bir hafızaya sahip olduğunu doğrular niteliktedir (Sander & Unar, 1954, s. 15). Ayrıca İbrahim Alâettin Gövsa'nın aktardığı üzere, bazı şairlerin şiirlerini ezberden nakledebilmesi bu hafıza gücünün önemli bir göstergesidir (Günaydın, 2005, s. 134).

Müellif üzerine yapılan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, Yusuf Turan Günaydın'ın araştırmaları bu alandaki temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Günaydın, Sâlih Sâim'in eserlerini tasavvufî biyografiler, hikemî metinler ve hatıratlar şeklinde sınıflandırmış; onun özellikle tasavvufî çevrelerle olan ilişkisine dikkat çekmiştir (Günaydın, 2005, s. 137-138). Bunun yanı sıra Cemal Kutay ve Mustafa Koç gibi araştırmacılar da hatırat ve arşiv belgeleri üzerinden müellifin kültürel önemini vurgulamışlardır.

Sonuç olarak Sâlih Sâim (Unar), klasik Türk edebiyatının geç döneminde üretici bir şairden ziyade bilinçli bir okuyucu, derleyici ve kültür aktarıcısı kimliğiyle öne çıkmaktadır. Bu

yönüyle o, geleneksel edebî zevkin XX. yüzyıla taşınmasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür

2. Mahfûzât-ı Edebiyye’de Edebî Muhit Türleri

Salih Sâim Unar’ın *Mahfûzât-ı Edebiyye* adlı eseri, klasik Türk edebiyatının geç döneminde edebî zevkin hangi muhitler içerisinde korunduğunu ve aktarıldığını göstermesi bakımından dikkat çekici veriler sunmaktadır. Eserde yer verilen şiirler, şairler ve müellifin yaptığı kısa değerlendirmeler, edebî muhitin yalnızca fizikî bir çevreyi değil; aynı zamanda manevî, estetik ve kültürel ilişkiler ağını ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *Mahfûzât-ı Edebiyye*’de öne çıkan edebî muhitler arasında tasavvufî muhitler ile okur merkezli muhit anlayışı belirgin bir yer tutmaktadır.

2.1. Tasavvufî Muhitler

Tasavvufî muhitler, klasik Türk edebiyatında edebî zevkin teşekkül ettiği en önemli kültürel çevrelerden biridir. Tekke ve dergâhlar, yalnızca dinî ve manevî eğitim merkezleri olarak değil; aynı zamanda şiirin üretildiği, okunduğu ve yorumlandığı edebî mekânlar olarak işlev görmüştür (Ocak, 2014: 87). Salih Sâim Unar’ın *Mahfûzât-ı Edebiyye*’de yer verdiği şiirler incelendiğinde, tasavvufî düşünceyle yoğrulmuş metinlere ve bu çevrelerde yetişmiş şairlere özel bir ilgi gösterildiği görülmektedir (Unar 1318: 15-17). Salih Sâim’in tercihlerinde tasavvufî muhitlerin öne çıkması, onun edebî zevki yalnızca biçimsel güzelliklerle sınırlı görmediğini; ahlâkî derinlik, manevî olgunluk ve içsel tecrübe ile ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle tasavvufî muhitler, *Mahfûzât-ı Edebiyye*’de edebî zevkin hem estetik hem de ahlâkî bir değer olarak inşa edildiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca tasavvufî muhitler, usta–çırak ilişkisi çerçevesinde şiirin aktarımını sağlayan sözlü ve yazılı kültür ortamları sunmuştur. Bu durum, edebî zevkin bireysel bir yetenekten ziyade, muhit içerisinde kazanılan bir meleke olarak algılandığını göstermektedir. Salih Sâim’in bu tür muhitlerde yetişmiş şairlere yönelmesi, onun edebî muhit anlayışının gelenekle güçlü bir bağ kurduğunu ortaya koymaktadır (Andrews, 1985: 16-18).

2.2. Okur Merkezli Muhit ve Salih Sâim’in Konumu

Mahfûzât-ı Edebiyye’yi özgün kılan temel unsurlardan biri, eserin okur merkezli bir edebî muhit anlayışını yansıtmasıdır. Salih Sâim Unar, bu eserinde yalnızca şiirleri derleyen pasif bir aktarıcı değil; seçen, değerlendiren ve yorumlayan aktif bir okur kimliğiyle öne çıkmaktadır. Beğendiği şiirleri defterlerinde toplayarak ve bu birikimi matbu bir eser hâline getirerek edebî zevkin dolaşıma girmesine aracılık etmiştir.

Salih Sâim’in şiirlere eklediği kısa mukaddimeler, onun estetik ölçülerini, şairlere dair kanaatlerini ve şiir anlayışını görünür kılmaktadır. Bu yönüyle Salih Sâim, şair ile okur arasında bir “edebî aracı” rolü üstlenmekte; okurun metinle kuracağı ilişkiye yön veren bir konumda durmaktadır (Unar, 1318: 10-11). Böylece edebî muhit, yalnızca şairlerin bulunduğu bir çevre olmaktan çıkmakta; bilinçli okurların da edebî üretimin sürekliliğinde etkin rol oynadığı bir alan hâline gelmektedir.

Bu okur merkezli muhit anlayışı, klasik Türk edebiyatının geç döneminde edebî zevkin nasıl muhafaza edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Salih Sâim’in şahsında somutlaşan

bu yaklaşım, klasik şiirin XX. yüzyılda varlığını sürdürmesinde okurun aktif katkısını ortaya koymaktadır. Bu durum, edebî muhit kavramının yalnızca üretim merkezli değil, aynı zamanda alımlama ve aktarım süreçlerini de kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Modern dönemde sekülerleşmenin ve bireyci anlayışın güç kazanmasıyla birlikte estetik beğeni ve haz kaynakları önemli ölçüde değişmiş; bu durum, geleneksel muhitlerin sahip olduğu irfanî ve edebî derinliğin zayıflamasına yol açmıştır. Bununla birlikte vakıflar, çeşitli kurumlar ve sivil oluşumlar aracılığıyla bu kültürel boşluğun telafi edilmeye çalışıldığı da gözlemlenmektedir.

Bu çalışma, Salih Sâim Unar'ın *Mahfûzât-ı Edebiyye* adlı eserini esas alarak edebî muhit kavramını klasik Türk edebiyatının geç dönemi bağlamında sosyolojik bir yaklaşımla incelemiştir. Araştırmanın temel hareket noktası, edebî zevkin yalnızca bireysel bir kabiliyet olmadığı; aksine sosyal, kültürel ve manevî çevrelerin etkisiyle şekillenen ortak bir birikim olduğudur. Bu doğrultuda söz konusu eser, sadece bir şiir derlemesi olarak değil, klasik edebiyatın estetik mirasını XX. yüzyıla taşıyan bilinçli bir muhitin ürünü olarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen veriler, edebî muhitin klasik Türk edebiyatında şiirin ortaya çıkışı, aktarımı ve yorumlanması süreçlerinde belirleyici bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle tasavvufî çevrelerin, estetik beğenin ahlâkî ve manevî boyutlarını besleyen temel alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında *Mahfûzât-ı Edebiyye*'de öne çıkan okur merkezli yaklaşım, klasik şiirin geç dönemde varlığını sürdürebilmesinde okuyucunun etkin rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, edebî muhit kavramının yalnızca şairi değil; okuru ve kültürel aracılık yapan diğer aktörleri de kapsayacak biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu bağlamda Salih Sâim Unar'ın konumu özel bir önem taşımaktadır. Müellif, klasik şiiri yalnızca aktaran bir figür olmaktan öte; seçen, değerlendiren ve yorumlayan bilinçli bir okur olarak edebî çevre içinde aktif bir rol üstlenmiştir. Şiirlerin başına eklediği kısa değerlendirmeler, onun estetik anlayışını yansıtırken aynı zamanda okuyucunun metinle kuracağı ilişkiyi yönlendiren bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle Unar, şair ile okur arasında köprü kuran bir kültür taşıyıcısı olarak klasik edebiyatın sürekliliğine katkıda bulunmuştur.

Araştırma ayrıca, *Mahfûzât-ı Edebiyye*'nin klasik Türk edebiyatının son dönemlerinde estetik birikimin korunması ve aktarılması açısından önemli bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Eser, tezkire geleneğiyle bağlantılı olmakla birlikte, okur merkezli yaklaşımı sayesinde bu geleneği dönüştüren özgün bir yapı sergilemektedir. Bu durum, klasik edebiyatın modern çağda yalnızca üretim süreçleriyle değil, aynı zamanda okuma, yorumlama ve dolaşım boyutlarıyla da ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, edebî muhit kavramını merkeze alarak *Mahfûzât-ı Edebiyye*'yi yeniden değerlendirmekte ve klasik Türk edebiyatının geç dönemine ilişkin sosyolojik ve okur

odaklı bir okuma önerisi sunmaktadır. Ulaşılan bulgular, metin merkezli incelemelerin yanı sıra, edebî üretimi şekillendiren sosyal ve kültürel çevrelerin de göz önünde bulundurulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı edebiyatının sosyolojik bakış açısıyla ele alınmasına katkı sağlamayı ve ileride yapılacak araştırmalar için kavramsal bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Andrews, Walter G. *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*, University of Washington Press, Seattle 1985.

Bourdieu, Pierre. *The Field of Cultural Production*, çev. randal Johnson. Cambridge: Polity Press, 1993.

Çelebioğlu, Amil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.

Eco, Umberto. *Açık Yapıt*, çev. Yakup Şahan. İstanbul: Can Yayınları, 1992.

Günaydın, Yusuf Turan. “Bir Tasavvufî Terâcim-i Ahvâl Müellifi İmamzâde Salih Sâim (Unar) ve Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ'sı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II (2005), 131-151.

Günaydın, Yusuf Turan. “Sâlih Sâim Unar ve Edebî- Tasavvufî Çevresi”. *Tasavvuf Dergisi*, 15/34 (2014), 145-147.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri-I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*. Dergah Yayınları, İstanbul 1999.

Koç, Mustafa. “Revnakoğlu Arşivinde Sâlih Sâim Unar”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 18, 2008, s. 95-100.

Koç, Murat. Yahya Kemal ve “Bir Ulu Rü'ya'yı Görenler Şehri Üsküdar”. *Üsküdar Sempozyumu* I. C. 2. İstanbul 2004.

Kurnaz, Cemâl. “Edebî Muhit Kavramı ve Klasik Türk Edebiyatı”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 55-58.

Kutay, Cemal. *Sebilden Bir Avuç Su*. Tan Matbaası, İstanbul 1960.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014.

Okay, M. Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. Dergah Yayınları, İstanbul 2005.

Unar, Ali Rıza - Sander, Mithat. *Sâlih Sâim'in Yazı Hatıraları ve Hayatı*. İstanbul 1954.

Unar, Salih Saim. *Mahfuzat-ı Edebiyye*. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1318.

İSLAM EDEBİYATINDA PEYGAMBER KISSALARININ KULLANIMI VE ANLATI GELENEĞİ

THE USE OF PROPHETIC NARRATIVES AND THE NARRATIVE TRADITION IN
ISLAMIC LITERATURE

Doç. Dr., MEHMET ÜNAL

UŞAK ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, mehmet.unal@usak.edu.tr-

ORCID ID: 0000-0002-8467-1113

ÖZET

Peygamber kıssaları, İslam düşünce ve edebiyat geleneğinde hem dini hem de estetik açıdan önemli bir anlatı türü olarak öne çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de merkezî bir yer tutan bu kıssalar, yalnızca tarihsel olayların aktarımıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda insanın varoluşsal sorunlarına, ahlaki gelişimine ve manevi yolculuğuna ışık tutan çok katmanlı anlamlar içermektedir. Bu yönüyle peygamber kıssaları, İslam kültür dünyasında hem öğretici hem de sanat değeri taşıyan metinler olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, peygamber kıssalarının İslam edebiyatındaki kullanım biçimlerini, işlevlerini ve tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü ele almaktadır. Özellikle klasik Türk ve Fars edebiyatında bu kıssaların nasıl yeniden üretildiği, hangi estetik ve düşünsel bağlamlarda yorumlandığı üzerinde durulmaktadır. Mesnevi geleneği, tasavvufî metinler ve didaktik eserler içerisinde peygamber kıssalarının sembolik ve alegorik anlamlarla zenginleştirildiği görülmektedir. Bunun yanında, modern edebiyatta bu anlatıların yeniden ele alınma biçimleri de incelenerek, geleneksel anlatı yapılarından çağdaş yorumlara geçiş süreci değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, peygamber kıssalarının İslam kültür tarihinde yalnızca dini bir anlatı unsuru değil, aynı zamanda estetik üretimin ve düşünsel derinliğin temel kaynaklarından biri olduğu ortaya konulmaktadır. Bu kıssalar, farklı dönemlerde farklı biçimlerde yorumlanarak canlılığını korumuş ve İslam edebiyatının sürekliliğini sağlayan önemli unsurlardan biri haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Peygamber kıssaları, İslam edebiyatı, Kur'an, Tasavvuf

ABSTRACT

Prophetic narratives constitute a prominent genre within the Islamic intellectual and literary tradition, holding significance both in religious and aesthetic terms. Occupying a central place in the Qur'an, these narratives are not limited to the transmission of historical events; rather, they encompass multilayered meanings that illuminate existential questions, moral development, and the spiritual journey of human beings. In this respect, prophetic narratives have been regarded in the Islamic cultural sphere as texts that are both didactic and aesthetically valuable.

This study examines the modes of usage, functions, and historical transformation of prophetic narratives within Islamic literature. It focuses particularly on how these narratives were

reinterpreted and reproduced in classical Turkish and Persian literature, as well as the aesthetic and intellectual contexts in which they were situated. Within the mesnevi tradition, Sufi texts, and didactic works, prophetic narratives are observed to be enriched with symbolic and allegorical meanings. In addition, the study explores how these narratives are revisited in modern literature, thereby evaluating the transition from traditional narrative structures to contemporary interpretations.

In conclusion, prophetic narratives are revealed to be not merely religious narrative elements in the history of Islamic culture, but also fundamental sources of aesthetic production and intellectual depth. Through diverse reinterpretations across different periods, these narratives have preserved their vitality and have become one of the key elements ensuring the continuity of Islamic literary tradition.

Keywords: Islamic Literature, Prophetic Narratives, Qur'an, Sufism

Giriş

Peygamber kıssaları, İslam kültür ve düşünce dünyasında merkezi bir anlatı yapısını oluşturan temel unsurlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu kıssalar, yalnızca tarihsel olayların aktarımı amacıyla sunulmamış; aynı zamanda insanın ahlaki gelişimini yönlendirmeyi hedefleyen pedagojik ve evrensel mesajlar içeren metinler olarak kurgulanmıştır (Kur'an-ı Kerim, 12:111). Bu anlatılar, bireyin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde davranışlarını şekillendiren çok katmanlı bir anlam yapısına sahiptir.

Kur'an kıssalarının temel amacı, geçmişte yaşanmış olayları kronolojik bir tarih anlatısı şeklinde sunmak değil, insanlara ibret ve öğüt vermek suretiyle ahlaki ve manevi bir bilinç kazandırmaktır. Bu yönüyle kıssalar, İslam düşünce sisteminde sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda değer üretimi işlevi de görmektedir. Nitekim bu anlatılar, insanın doğru ile yanlış arasında seçim yapma süreçlerini yönlendiren normatif bir çerçeve sunmaktadır (Nasr, 2007: 54).

İslam düşünce geleneğinde peygamber kıssaları, tefsir literatüründen tasavvufi yorumlara kadar geniş bir alanda ele alınmış; tarih boyunca farklı bağlamlarda yeniden yorumlanarak zengin bir anlam çeşitliliği kazanmıştır. Bu durum, kıssaların statik metinler olmadığını, aksine tarihsel süreç içerisinde sürekli yeniden üretilen dinamik anlatılar olduğunu göstermektedir. Özellikle tasavvufi gelenekte kıssalar, zahiri anlamın ötesine geçerek batını yorumlarla derinleştirilmiş ve insanın içsel yolculuğunu açıklayan sembolik anlatılara dönüşmüştür (Chittick, 1989: 112).

Bu bağlamda sabır, tevekkül, adalet ve hakikat arayışı gibi temel ahlaki değerler, peygamber kıssaları aracılığıyla somut örnekler üzerinden açıklanmış ve insan davranışına rehberlik eden normatif ilkeler hâline getirilmiştir. Bu özellik, kıssaların yalnızca dini bir anlatı değil, aynı zamanda etik bir öğretim aracı olduğunu da ortaya koymaktadır (Schimmel, 1975: 88).

Bu çalışmanın temel problemi, peygamber kıssalarının İslam edebiyatında hangi biçimlerde yeniden üretildiği ve bu süreçte hangi işlevsel ve estetik dönüşümler geçirdiğidir. Bu kapsamda araştırma, kıssaların klasik Türk ve Fars edebiyatındaki yansımalarını ve modern

edebiyattaki yeniden yorumlanma süreçlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece peygamber kıssalarının kültürel ve edebi süreklilik içerisindeki konumu ortaya konulacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, metin analizi tekniği kullanılarak hem birincil edebi eserler hem de ikincil akademik kaynaklar tematik olarak değerlendirilmiştir. Bu yöntem, kıssaların yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda sembolik ve estetik düzeyde de analiz edilmesine imkân tanımaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2018: 72).

İslam edebiyatı, peygamber kıssalarını yalnızca aktaran bir yapı olmaktan ziyade, onları yeniden üreten ve estetik bir forma dönüştüren yaratıcı bir alan olmuştur. Klasik Türk ve Fars edebiyatında mesnevi, menkıbe ve tasavvufi eserler aracılığıyla bu kıssalar yeniden yorumlanmış; sembolik ve alegorik anlam katmanlarıyla zenginleştirilmiştir. Özellikle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserleri bu dönüşümün en belirgin örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Rumi, 2004: 45).

Peygamber kıssaları, İslam düşünce ve edebiyat geleneğinde yalnızca geçmişe ait anlatılar değil, her dönemde yeniden üretilen, yorumlanan ve güncellenen canlı bir anlam evreni olarak varlığını sürdürmektedir.

1. Kur'ân-ı Kerimde Peygamber Kıssaları

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın insanlara bir rahmet ve hidayet kaynağı olarak indirdiği ilahî bir kitaptır. İnsanların doğru yolu bulmaları, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaları ve hayatlarını anlamlı bir şekilde sürdürebilmeleri, büyük ölçüde bu kitabı okuyup anlamalarına ve onun ilkelerini yaşamlarına aktarmalarına bağlıdır. Kur'an'ı okumaya başlayan bir kimse, onun kendine özgü dili ve etkileyici üslubu sayesinde dikkatinin çekildiğini ve anlatılanlara ilgi duyduğunu kısa sürede fark eder. Bu üslubun en önemli unsurlarından biri de kıssalardır (Güven, 2011: 137).

Kur'an'da yer alan kıssalar, geçmiş peygamberlerin ve toplumların yaşadığı olayları konu edinir. Ancak bu anlatımlar, sıradan hikâyelerden farklı olarak, tarihî gerçekliğe dayanan ve insanlara yol gösteren mesajlar içerir. Bu nedenle Kur'an'daki anlatılar, hayal ürünü değil; aksine ibret alınması gereken gerçek olayların aktarımıdır. “Kıssa” kavramı da bu yönüyle, basit bir hikâyeden ziyade ders ve öğüt içeren anlatıları ifade eder (Sayı, 1995: 167-169).

Kur'an'da bazı ayetlerde bu kıssaların gerçek olduğu açıkça belirtilir ve bunların insanlara öğüt vermek amacıyla anlatıldığı vurgulanır. Ayrıca bu anlatımların, insanın kendi çabasıyla öğrenemeyeceği gaybî bilgiler olduğu ve vahiy yoluyla bildirildiği ifade edilir. Bu durum, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin önemli delillerinden biri olarak kabul edilmektedir (Erkaya, 2020:9-14). Kıssalar, soyut hakikatleri somut örneklerle anlatma gücüne sahiptir. Bu sayede farklı kültür ve eğitim seviyesindeki insanlar, verilen mesajları daha kolay kavrayabilir. Hem akla hem de duygulara hitap eden bu anlatım tarzı, öğretilerin kalıcı olmasını sağlar.

Kur'an'da birçok peygamberin hayatından kesitler sunulmaktadır. Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ ve İsâ gibi peygamberlerin yanı sıra, Firavun, Karun ve Ashâb-ı Kehf gibi önemli şahsiyetler ve topluluklar da anlatılmaktadır. Bununla birlikte bazı tarihî olaylar da kıssa üslubuyla aktarılır. Bu anlatımlar aracılığıyla bireylerin ve toplumların doğru ve yanlış

davranışları gözler önüne serilir (En-Nedvi, 2017: 50-110). Kıssaların temel amacı; Allah'ın birliğini vurgulamak, insanları O'na kulluğa davet etmek ve ahiret bilincini kazandırmaktır. Peygamberlerin tebliğ süreçleri, karşılaştıkları zorluklar ve gösterdikleri sabır üzerinden insanlara önemli dersler verilir. Aynı zamanda geçmiş toplumların hataları ve bu hataların sonuçları anlatılarak, benzer yanlışlardan kaçınılması gerektiği hatırlatılır.

Kur'an kıssalarının amacı tarihi ayrıntıları aktarmak değildir. Bu nedenle zaman, mekân ve kronolojik detaylar çoğu zaman ikinci planda kalır. Asıl hedef, okuyucunun bu anlatımlardan ders çıkarması ve hayatını buna göre şekillendirmesidir. Bu sebeple bazı kıssalar Kur'an'ın farklı bölümlerinde farklı yönleriyle tekrar edilebilir Hz. Peygamber de kıssaları bir eğitim yöntemi olarak kullanmış, hadislerinde önceki toplumların yaşantılarından örnekler vererek insanları bilinçlendirmiştir. Bu sayede hem doğru bilgiler aktarılmış hem de toplumda yaygın olan yanlış anlatıların önüne geçilmiştir (Erkaya, 2020: 14-16).

Kıssalarda yer alan karakterler, insanın farklı yönlerini temsil eder. Peygamberler; sabır, doğruluk ve teslimiyet gibi erdemlerin örneği olurken, inkârcı ve zalim kişiler ise olumsuz davranışların sonuçlarını göstermektedir. Bu yönüyle kıssalar, bireyin kendini tanımasına ve geliştirmesine katkı sağlar. Ayrıca kıssalar, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu hatırlatır. Peygamberlerin bile büyük sıkıntılarla karşılaşmış olması, hayatın zorluklarla dolu olduğunu göstermektedir. Bu zorluklara karşı sabır, tevekkül ve iman en önemli dayanaklardır (Polat, 2018: 66-70).

Kur'an kıssaları, geçmişten günümüze uzanan güçlü bir rehber niteliğindedir. Bu anlatımlar, insanın hem inancını güçlendirmesine hem de davranışlarını düzeltmesine yardımcı olur. Kıssalardan ders çıkaran bireyler doğru yolu bulurken, bu dersleri göz ardı edenler aynı hataları tekrarlama riskiyle karşı karşıya kalır (Erkaya, 2020: 16).

2. Peygamber Kıssalarının Kaynakları

Peygamber kıssalarının temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, bu kıssaları tarihsel bilgi aktarmaktan ziyade ibret, ahlaki eğitim ve ilahi mesajın anlaşılması amacıyla sunmaktadır (Reynolds, 2010: 12-15). Bunun yanında hadis literatürü, tefsir eserleri ve İslam tarihine dair yazılı kaynaklar da peygamber kıssalarının anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu kaynaklar, Kur'an'da özet biçimde yer alan anlatıların daha ayrıntılı şekilde açıklanmasına ve bağlamlarının genişletilmesine imkân sağlamıştır (al-Tabari, 1997: 45–50).

Özellikle erken dönem tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan Muhammed bin Cerir et-Taberî'nin eseri, kıssaların tarihsel bağlamı, kronolojisi ve rivayet çeşitliliği açısından temel referans kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Taberî, farklı rivayetleri bir araya getirerek kıssaların hem tarihsel hem de yorumlayıcı yönlerini sistematik bir biçimde sunmuş, böylece sonraki tefsir geleneği üzerinde de belirleyici bir etki oluşturmuştur (al-Tabari, 1987: 23–30).

Bunun yanı sıra “Kısasü'l-Enbiyâ” türü eserler, peygamber kıssalarının daha edebi ve anlatı merkezli bir formda ele alındığı önemli metinler arasında yer almaktadır (al-Tha'labi, 2002, s. 5–10). Bu eserlerde kıssalar, yalnızca dini bilgi aktarımı amacıyla değil, aynı zamanda hikâye anlatım teknikleri, sembolik anlatım unsurları ve didaktik öğelerle zenginleştirilmiş bir şekilde sunulmaktadır (al-Tha'labi, 2002: 15-18).

Bu kaynaklar, peygamber kıssalarının yalnızca kutsal metinlerde yer alan anlatılar olarak kalmasını engellemiş; onların tefsir, tarih, edebiyat ve sözlü kültür aracılığıyla geniş bir kültürel dolaşıma girmesini sağlamıştır. Böylece kıssalar, İslam medeniyetinde hem dini hem de kültürel aktarımın temel unsurlarından biri haline gelmiştir (Kaltner, 2003: 72-75).

3. İslam Edebiyatında Peygamber Kıssalarının Kullanımı

İslam edebiyatında peygamber kıssaları, yalnızca kutsal metinlerden aktarılan tarihsel anlatılar olmanın ötesine geçerek farklı edebi türler içerisinde yeniden üretilmiş ve çok katmanlı bir anlam dünyası kazanmıştır. Bu kıssalar, hem dini öğretinin aktarılmasında hem de estetik bir anlatım dilinin geliştirilmesinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Aynı zamanda ahlaki değerlerin pekiştirilmesi, bireyin manevi gelişiminin desteklenmesi ve toplumsal bilinç oluşturulması açısından da güçlü bir pedagojik araç olarak değerlendirilmiştir.

Tasavvufi düşüncenin etkisiyle peygamber kıssaları, yalnızca olay anlatıları olmaktan çıkarak sembolik ve metaforik anlamlarla zenginleştirilmiş; insanın içsel yolculuğunu ve hakikate ulaşma sürecini açıklayan alegorik anlatılara dönüşmüştür. Bu bağlamda mesneviler, divan edebiyatı ve halk edebiyatı, peygamber kıssalarının en yoğun biçimde işlendiği edebi alanlar olarak öne çıkmaktadır.

3.1 Mesnevilerde Kıssalar

Mesneviler, peygamber kıssalarının sistemli ve geniş bir şekilde ele alındığı en önemli edebi türlerden biridir. Bu eserlerde kıssalar çoğunlukla didaktik ve tasavvufi bir çerçevede ele alınmış; ahlaki ve metafizik mesajlar taşıyan anlatılar hâline getirilmiştir. Mesnevilerdeki kıssa kullanımı, yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda okuyucunun manevi dönüşümünü hedefleyen bir işlev üstlenmiştir.

Bu türün en önemli örneklerinden biri olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî* adlı eseri, peygamber kıssalarının tasavvufi sembollerle yeniden yorumlandığı temel metinlerden biri olarak kabul edilmektedir. Rûmî, kıssaları insanın nefis mücadelesi, ilahi aşk ve hakikate ulaşma çabası bağlamında ele almış; böylece anlatıları çok katmanlı bir anlam yapısına kavuşturmuştur (Rumi, 2004). Bu yaklaşım, mesnevileri hem edebi hem de mistik açıdan derinlikli metinler hâline getirmiştir.

3.2. Divan Edebiyatında Kıssalar

Divan edebiyatında peygamber kıssaları genellikle estetik, ahlaki ve didaktik amaçlarla kullanılmıştır. Şairler, bu kıssaları doğrudan anlatmak yerine onları mazmunlar, mecazlar ve semboller aracılığıyla şiir diline aktarmışlardır. Böylece kıssalar, yalnızca dini içerik taşıyan anlatılar olmaktan çıkmış, aynı zamanda yüksek sanat değeri taşıyan estetik unsurlara dönüşmüştür. Fuzûlî ve Nâbî gibi önemli şairler, peygamber kıssalarından hareketle insanın ahlaki sorumluluklarını, sabır, tevekkül, adalet ve hikmet gibi değerleri şiirlerinde işlemişlerdir. Bu şairler, kıssaları birebir aktarmaktan ziyade yeniden yorumlayarak estetik bir forma dönüştürmüşlerdir. Bu durum, divan şiirinde anlam yoğunluğu yüksek ve çok katmanlı bir anlatım yapısının oluşmasını sağlamıştır (Taşdelen, 2008: 1-3).

3.3 Halk Edebiyatında Kıssalar

Halk edebiyatında peygamber kıssaları genellikle sözlü kültür geleneği içerisinde menkıbe, hikâye ve destan formunda aktarılmıştır. Bu anlatılar, sade ve anlaşılır bir dil kullanılarak geniş halk kitlelerine ulaştırılmış ve böylece dini bilginin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Halk arasında anlatılan peygamber kıssaları, özellikle ahlaki değerlerin öğretiminde etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Sabır, dürüstlük, merhamet ve adalet gibi değerler bu anlatılar aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Bu bağlamda kıssalar, yalnızca edebi bir tür değil, aynı zamanda toplumsal eğitim işlevi gören kültürel bir araç olarak da değerlendirilmiştir (Köprülü, 2004: 212-213).

. Sonuç

Peygamber kıssaları, İslam edebiyatında yalnızca dini anlatılar olarak değil, aynı zamanda güçlü bir estetik, ahlaki ve kültürel ifade biçimi olarak önemli bir yer tutmaktadır. Kur'an-ı Kerim merkezli olarak ortaya çıkan bu anlatı geleneği, tarihsel süreç içerisinde farklı disiplinler ve edebi türler tarafından yeniden yorumlanmış ve böylece sürekli canlı kalan dinamik bir anlatı yapısına dönüşmüştür. Bu yönüyle peygamber kıssaları, hem İslam düşünce dünyasının temel referanslarından biri hem de edebi üretimin vazgeçilmez kaynakları arasında yer almaktadır.

Klasik dönem İslam edebiyatında mesneviler, divan şiiri ve halk hikâyeleri aracılığıyla yeniden üretilen bu kıssalar, yalnızca bilgi aktaran metinler olmaktan çıkarak sembolik, alegorik ve tasavvufi anlam katmanlarıyla zenginleştirilmiştir. Özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* gibi eserlerde kıssaların insanın içsel dönüşümünü açıklayan metaforik yapılarla dönüştürülmesi, bu anlatıların çok boyutlu bir karakter kazanmasını sağlamıştır. Benzer şekilde divan ve halk edebiyatında da peygamber kıssaları, ahlaki değerlerin aktarımı ve toplumsal bilinç oluşturma işlevi görmüştür.

Modern dönemde ise bu kıssalar, geleneksel bağamlarından kopmadan yeniden yorumlanarak çağdaş edebiyatın düşünsel ve estetik dünyasında varlığını sürdürmüştür. Bu durum, peygamber kıssalarının yalnızca geçmişe ait sabit anlatılar olmadığını, aksine farklı dönemlerde yeniden üretilerek güncelliğini koruyan esnek bir anlatı sistemi olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak peygamber kıssaları, İslam kültür ve edebiyat geleneğinde hem dini öğretinin aktarımında hem de estetik üretimin inşasında merkezi bir rol üstlenmiş; tarih boyunca farklı biçimlerde yeniden yorumlanarak kültürel sürekliliğin en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Kaynakça

Al-Tabari, Muhammed İbn Jarir, *Jami' al-Bayan 'an Ta-wil al-Quran*, Selected English Trans., 1987.

Al-Tabari, Muhammed İbn Jarir, *The History of al-Tabari, Vol. 1: General Introduction and From the Creation to the Flood*, F. Rosenthal, Trans., Suny Press. 1997.

Chittick, W. C. *The Sufi path of knowledge: Ibn al-‘Arabi’s metaphysics of imagination*. State University of New York Press, Albany 1989.

ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur’an-ı Hakim ve Meali Kerim*, Mürşid Çantay Yay., İstanbul 1980.

En-Nedvi, Ebul Hasen Ali, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamber Kıssaları*, Nebevi Hayat Yayınları, İstanbul 2017.

Erkaya, Mahmut Esat, *Peygamber Kıssaları*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2020.

Gölpınarlı, Abdülkadir, *Mesnevî*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, İstanbul: Doğan Kitabevi, İstanbul 2007.

Güven, Mustafa, “Kuran'ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 4, C. 4, S.7, s. 135-151. 2011.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Islamic philosophy from its Origin to the Present*. Suny Press. Albany 2007.

Polat, Neslihan, *Kur’an’daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2018.

Reynolds, Gabriel Said, *The Qur'an and Its Biblical Subtext*, Routledge 2010.

Sayı, Ali, *Kur'an'da Kıssa Kavramı Üzerine*, Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı: IX, s. 145-196, 1995.

Schimmel, Annemarie, *Mystical dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press 1975.

Taşdelen, İshak, *Peygamber Kıssalarının Klasik Türk Şiirine Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya 2008.

Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK RAPORLARININ DENETİM OLGUNLUĞU: BIST30 ŞİRKETLERİ ÜZERİNE İNCELEME¹

Ali Hüray GÜRKAN¹

Dr. Esra SATICI²

¹Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
alihuray.gurkan@student.asbu.edu.tr- 0009-0003-4818-1189

²Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
esra.satici@asbu.edu.tr- 0000-0002-6784-182X

ÖZET

Günümüzde finansal raporlama kadar önem kazanan finansal olmayan raporlama (ESG), uluslararası standartların (TFRS S1/S2, GRI) baskısıyla zorunlu bir uyum sürecine girmiştir. Ancak şirketlerin bu raporlamalarda sundukları verilerin güvenilirliği ve denetlenebilirliği tartışma konusudur. Bu çalışmanın amacı; Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören ve BIST 30 ekosisteminde yer alan öncü üretim işletmelerinin sürdürülebilirlik raporlarının, bağımsız denetim kriterlerine uygunluk seviyesini ölçmektir.

Çalışmada, COSO Kurumsal Risk Yönetimi çerçevesi ve GRI standartları temel alınarak 15 maddelik özgün bir "Sürdürülebilirlik Denetim Kontrol Matrisi" geliştirilmiştir. Araştırma örneklemini oluşturan 24 sanayi kuruluşunun 2024 yılı son çeyrek itibarıyla Faaliyet ve Sürdürülebilirlik Raporları, bu matris üzerinden puanlanarak içerik analizine tabi tutulmuştur.

Elde edilen ön bulgular, Türk sanayi sektöründe sürdürülebilirlik raporlamasının "Çift Yapılı" (Dual Structure) (yasal zorunluluk içeren konularda yüksek uyum gösterilirken, gönüllü ve kültürel entegrasyon gerektiren alanlarda zayıf kalınması durumu) bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır. İncelenen şirketler içerisinde piyasa değeri ve işlem hacmi bakımından üst sıralarda yer alan şirketlerin, uluslararası standartlara tam uyum sağladığı ve verilerini bağımsız denetimden (Limited Assurance) geçirerek güvence sağladığı görülürken; diğer grubun henüz temel yasal uyum aşamasında olduğu tespit edilmiştir. Özellikle "Yönetici Ücretlerinin ESG Hedeflerine Bağlanması" ve "Tedarik Zinciri Yerinde Denetimi" kriterleri, şirketlerin en düşük uyum skorunu aldığı alanlar olarak öne çıkmaktadır. Çalışma, TSRS (Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları) geçiş sürecinde şirketlerin iç denetim ve risk yönetimi mekanizmalarındaki eksiklikleri somut verilerle ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler : Sürdürülebilirlik Denetimi, ESG Raporlaması, BIST, TSRS, Denetim Matrisi.

¹Bu çalışma, birinci yazarın Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denetim ve Risk Yönetimi Ana Bilim Dalında yürüttüğü yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Son çeyrek yüzyılda küresel iş dünyasında yaşanan paradigma değişimi, işletmelerin değer yaratma süreçlerini köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Geleneksel finansal raporlama, şirketlerin piyasa değerini açıklamada artık tek başına yeterli olmamakta; iklim değişikliği, kaynak kıtlığı ve sosyal eşitsizlik gibi "finansal olmayan" (non-financial) riskler, yatırımcı kararlarının merkezine yerleşmektedir. Bu bağlamda, Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ESG/ÇSY) performansı, bir kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) faaliyeti olmaktan çıkıp, işletmenin finansal sürdürülebilirliğini ve sermayeye erişimini doğrudan etkileyen stratejik bir risk yönetimi alanına evrilmiştir.

Sürdürülebilirlik raporlamasının hacimsel artışına rağmen, bu raporların güvenilirliği ve karşılaştırılabilirliği konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Literatürde "yeşil aklama" (greenwashing) veya "sembolik uyum" olarak adlandırılan pratikler, paydaşlar nezdinde ciddi bir güven erozyonuna neden olmaktadır. Bu güven açığını kapatmak amacıyla, Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) tarafından yayınlanan IFRS S1 ve S2 standartları, küresel ölçekte yeni bir "denetlenebilirlik" dönemi başlatmıştır. Türkiye’de ise Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından 2024 yılı itibarıyla yürürlüğe konulan Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları (TSRS 1 ve TSRS 2), belirli büyüklükteki işletmeler için sürdürülebilirlik raporlamasını "gönüllülük" esasından çıkarıp "zorunlu ve denetlenen" bir disipline dönüştürmüştür.²

Ancak, yasal düzenlemelerin getirdiği bu dönüşümün şirketlerin içsel süreçlerine ne kadar nüfuz ettiği henüz net değildir. Mevcut literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu, şirketlerin ne raporladığına (disclosure quantity) odaklanmakta, ancak bu verilerin hangi risk yönetimi süreçlerinden geçerek (internal control quality) üretildiğini göz ardı etmektedir. Oysa COSO (2018) "ESG Riskleri için Kurumsal Risk Yönetimi" rehberinde de vurgulandığı üzere; ESG risklerinin, şirketin ana risk yönetimi (ERM) mekanizmalarına entegre edilmediği durumlarda, yayınlanan raporlar stratejik bir değer yaratmaktan uzak kalmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı; Türk sanayi sektörünün lokomotif konumundaki Borsa İstanbul (BIST) 30 işletmelerinin, sürdürülebilirlik risklerini yönetirken sahip oldukları "denetim olgunluğu" (audit maturity) seviyesini ölçmektir. Çalışma, şirketlerin sadece yayınladıkları raporların içeriğine değil, bu raporların arkasındaki risk yönetimi mimarisine (komite yapıları, iç denetim fonksiyonu, yönetici teşvikleri vb.) odaklanarak literatürdeki metodolojik boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda geliştirilen "Sürdürülebilirlik Denetim Kontrol Matrisi" (SDKM) aracılığıyla gerçekleştirilen simülasyon, Türk sanayisinin TSRS geçiş sürecindeki hazırlık seviyesini ve yapısal eksikliklerini somut verilerle ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

²TSRS S1 "Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Hükümler" ve TSRS S2 "İklimle İlgili Açıklamalar", KGK tarafından 29 Aralık 2023 tarihli ve 32414 mükerrer sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak, 1 Ocak 2024 hesap döneminden itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Meşruiyet Teorisi ve Kurumsal Risk Yönetimi

İşletmelerin sürdürülebilirlik raporlamasına yönelmelerinin teorik altyapısı incelendiğinde, Deegan (2002) tarafından öne sürülen "Meşruiyet Teorisi" (Legitimacy Theory) ön plana çıkmaktadır. Bu teoriye göre, işletmeler toplumsal sözleşmelerini devam ettirebilmek ve faaliyetlerine yönelik meşruiyeti korumak amacıyla çevreye ve topluma duyarlı olduklarını kanıtlamak zorundadırlar. Ancak, bu raporlamanın sadece dışsal bir meşruiyet aracı olarak kalması, işletme içinde risk körlüğüne yol açabilmektedir.

Bu noktada Kurumsal Risk Yönetimi (KRY) devreye girmektedir. COSO (2018) çerçevesi, ESG risklerinin geleneksel risk yönetimi süreçlerine (strateji belirleme, performans, inceleme ve gözden geçirme) entegre edilmesini zorunlu kılar. Geleneksel risk yönetiminde finansal volatiliteye odaklanılırken, modern yaklaşım iklim krizinden kaynaklanan fiziksel ve geçiş risklerini de sermaye dağılımı kararlarına dahil etmektedir.

2.2. Denetim Olgunluğu ve İç Kontrol

Sürdürülebilirlik verilerinin güvenilirliği, iç kontrol sisteminin etkinliğine bağlıdır. IIA (Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü) tarafından yenilenen "Üç Hat Modeli" (Three Lines Model), sürdürülebilirlik risklerinde de geçerlidir: (1) Operasyonel yönetim riskleri sahiplenir, (2) Risk yönetimi ve uyum fonksiyonları gözetim sağlar, (3) İç denetim ise bağımsız güvence verir. Bu çalışmada kullanılan denetim simülasyonu, işletmelerin bu üç hattı ne kadar etkin kurduğunu sorgulamaktadır.

2.3. Sürdürülebilirlik Raporlamasında Paradigma Değişimi: Gönüllülüğten Zorunluluğa

Geleneksel olarak GRI (Global Reporting Initiative) standartları çerçevesinde "gönüllülük" esasına dayalı yürütülen sürdürülebilirlik raporlaması, son yıllarda yerini yasal ve zorunlu düzenlemelere bırakmıştır. Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu (ISSB) tarafından yayınlanan IFRS S1 ve S2 standartları, finansal raporlama ile sürdürülebilirlik raporlaması arasındaki duvarları yıkmıştır. Türkiye’de KGK tarafından bu standartlarla uyumlu olarak yayınlanan TFRS S1 ve TFRS S2, işletmeler için "uy ya da açıkla" dönemini kapatıp, "uygula ve denetlet" dönemini başlatmıştır (KGK, 2023). Bu değişim, işletmelerin ESG verilerini sadece bir iletişim materyali olarak değil, yatırımcılar için bir "değerleme girdisi" olarak sunmalarını zorunlu kılmaktadır.

2.4. Yeşil Aklama (Greenwashing) Riski ve Bilgi Asimetrisi

Literatürde, işletmelerin çevresel performansları hakkında yanıltıcı veya abartılı beyanlarda bulunması "Yeşil Aklama" (Greenwashing) olarak tanımlanmaktadır (Laufer, 2003). İşletme yönetimi ile paydaşlar arasındaki "bilgi asimetrisi", yeşil aklama riskini besleyen en temel unsurdur. Yatırımcılar ve tüketiciler, şirketin sunduğu verilerin doğruluğunu teyit etme imkanına sahip olmadığında, raporlama süreci güvenilirliğini yitirir. Bu çalışmada kullanılan

denetim matrisi, tam da bu asimetriyi ölçmeyi hedeflemektedir; zira bağımsız denetimden (güvence) geçmemiş her veri, potansiyel bir yeşil aklama riski taşımaktadır.

2.5. Çifte Önemlilik (Double Materiality) Prensibi

Avrupa Birliği'nin Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi (CSRD) ile literatüre giren "Çifte Önemlilik" kavramı, risk yönetiminin yeni rotasını çizmektedir. Bu prensibe göre işletmeler sadece "sürdürülebilirlik konularının şirketin finansal durumunu nasıl etkilediğini" (Finansal Önemlilik - Outside-in) değil; aynı zamanda "şirketin faaliyetlerinin dünyayı ve toplumu nasıl etkilediğini" (Etki Önemliliği - Inside-out) de raporlamak zorundadır. Çalışmamızda incelenen "Tedarik Zinciri Denetimi" kriteri, işletmenin sadece kendi sınırları içindeki riskleri değil, yarattığı dışsal etkileri de yönetip yönetmediğini ölçmesi açısından bu prensiple doğrudan ilişkilidir.

3. YÖNTEM

Bu araştırma, BIST 30 Endeksi'nde yer alan sınai işletmeler üzerinde gerçekleştirilen, nitel verilerin nicel skora dönüştürüldüğü bir içerik analizi ve denetim simülasyonu çalışmasıdır.

3.1. Örneklem ve Veri Seti

Araştırmanın evrenini Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler oluşturmakla beraber, BIST30 endeksinde yer alan şirketler üzerinden simülasyon çalışması gerçekleştirilmiştir. BIST 30 Endeksi'nin dönemsel değişiklik gösteren dinamik yapısı (endekse giren ve çıkan şirketler) dikkate alınarak, veri setinin tutarlılığını korumak adına son 5 yıl (2020-2025) itibarıyla endekste işlem gören şirketler üzerinden oluşturulmuştur. Ayrıca homojenliği sağlamak adına Bankacılık, Sigortacılık, GYO ve sadece yatırım faaliyeti yürüten Holding şirketleri kapsam dışı tutulmuştur. Sonuç olarak BIST30'da yer alan 24 şirketin 1 Ocak 2024 - 31 Aralık 2024 dönemini kapsayan; Faaliyet Raporları, Entegre Raporları, Sürdürülebilirlik Raporları ve Kurumsal Yönetim Uyum Raporları (KYUR) incelenmiştir.

3.2. Veri Toplama Aracı: Sürdürülebilirlik Denetim Kontrol Matrisi (SDKM)

Araştırmanın özgün değerini oluşturan temel ölçüm aracı, "Sürdürülebilirlik Denetim Kontrol Matrisi" (SDKM) olarak isimlendirilmiştir. Bu matrisin tasarım sürecinde; COSO (2018) tarafından yayınlanan "ESG Riskleri için KRY Rehberi" ve GRI Standartlarının belirlediği şeffaflık ilkeleri bir araya getirilerek hibrit bir yapı oluşturulmuştur. Matris, üç ana boyut ve toplam 15 kontrol kriterinden oluşmaktadır:

1. Yönetişim ve Risk Mimarisi (A): Sürdürülebilirlik komitesinin varlığı, risk envanteri entegrasyonu, yönetici teşvik sistemleri.
2. Operasyonel ve Çevresel Denetim (B): Kapsam 1-2-3 emisyonlarının ölçümü, bağımsız dış denetim (Limited Assurance) varlığı.
3. Sosyal ve Değer Zinciri Denetimi (C): Tedarikçi denetimleri, İSG verilerinin doğrulanması.

Bu kriterlere göre oluşturulan kontrol matrisi ilgili kriterleri ile birlikte Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sürdürülebilirlik Denetim Kontrol Matrisi Yapıları ve Kontrol Kriterleri

Yapı	Kontrol Kriterleri (Denetim Soruları)
Yönetişim ve Risk Mimarisi (A)	1) "Kurumsal Risk Envanteri"nde çevresel ve sosyal riskler, ana risk kategorileri (Stratejik, Operasyonel) içine entegre edilmiş mi? 2) Organizasyon şemasında Yönetim Kurulu veya İcra seviyesinde tanımlı bir "Sürdürülebilirlik Komitesi" (veya Risk Komitesi içinde net görev) var mı? 3) Yönetici ücretleri ve teşvik sistemleri (Bonus/Prim) somut ESG hedeflerine bağlanmış mı? 4) İç denetim birimi, sürdürülebilirlik raporlama sürecine ve verilerin doğrulanmasına aktif olarak katılıyor mu? 5) Yayınlanan sürdürülebilirlik verileri bağımsız bir dış denetimden (Sınırlı/Makul Güvence) geçmiş mi?
Operasyonel ve Çevresel Denetim (B)	1) İşletmenin doğrudan (Kapsam 1) ve dolaylı (Kapsam 2) sera gazı emisyonları ölçülüp raporlanıyor mu? 2) Bilim temelli (SBTi vb.) karbon nötr veya Net-Zero (Net Sıfır) hedef yılı belirlenmiş mi? 3) Döngüsel ekonomi prensipleri çerçevesinde su ayak izi ve atık yönetimi politikaları uygulanıyor mu? 4) Toplam enerji tüketimi içinde yenilenebilir enerjinin payı ve enerji verimliliği yatırımları açıklanmış mı? 5) Tesislerin faaliyet gösterdiği bölgelerde biyoçeşitlilik üzerindeki etkilere (TNFD vb.) dair analiz yapılıyor mu?
Sosyal ve Değer Zinciri Denetimi (C)	1) İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) kapsamında kaza sıklık oranları ve kayıp gün sayıları şeffafla raporlanıyor mu? 2) Tedarik zincirindeki firmalar (Kapsam 3) için sadece taahhütname ötesinde "yerinde denetim" mekanizması işletiliyor mu? 3) Cinsiyet eşitliği politikaları kapsamında kadın yönetici ve çalışan oranları hedeflenip takip ediliyor mu? 4) Sendikal haklar, toplu sözleşme kapsamındaki çalışan oranı ve çalışan memnuniyeti verileri sunuluyor mu? 5) Paydaş verilerinin korunmasına yönelik veri gizliliği (KVKK) ve siber güvenlik önlemleri (ISO 27001 vb.) raporlanıyor mu?

Matrisin bu üç boyutlu hiyerarşik yapısı, sürdürülebilirlik risklerini sadece ölçülebilir çıktılar (outcome-based) üzerinden değil, aynı zamanda bu çıktıları üreten yönetim süreçleri

(process-based) üzerinden de ele almayı hedeflemektedir. Özellikle 'Yönetişim ve Risk Mimarisi' boyutunun, çevresel ve sosyal başlıklardan ayrı ve öncelikli bir kategori olarak konumlandırılması; COSO (2018) çerçevesinin 'Gözetim ve Kültür' (Governance & Culture) ilkesine dayanmaktadır. Bu tercih, sürdürülebilirlik performansının teknik bir veri seti olmaktan öte, Yönetim Kurulu seviyesinde sahiplenilen stratejik bir sorumluluk olduğunu vurgulamak amacıyla tasarlanmıştır.

3.3. Puanlama Metodolojisi

Her bir işletme için raporlar incelenmiş ve Tablo 1’de verilen her kriter için aşağıdaki puanlama sistemi uygulanmıştır:

- 1 Puan (Tam Uyum): İlgili kriterin raporda kanıtlanabilir veri, metodoloji ve denetim görüşü ile sunulması.
- 0.5 Puan (Kısmi Uyum): İlgili kriterden niyet/hedef bazında bahsedilmesi ancak somut veri veya uygulama kanıtı sunulmaması.
- 0 Puan (Uyumsuz): İlgili kriter hakkında herhangi bir beyana rastlanılmaması.

Her bir kriter için atanan puanlar toplanarak, işletme bazında maksimum 15 puan üzerinden bir 'Toplam Denetim Olgunluk Puanı' elde edilmiştir. Bu nicelleştirme (quantification) yaklaşımı, faaliyet ve sürdürülebilirlik raporlarındaki sözel ve dağınık verilerin, istatistiksel olarak işlenebilir anlamlı veri setlerine dönüştürülmesini sağlamıştır. Puanlama sürecinde araştırmacı yanlılığını (researcher bias) minimize etmek ve objektifliği korumak adına 'kanıt esaslı' bir yol izlenmiş; raporlarda yer alan ancak somut bir eylemle desteklenmeyen geleceğe yönelik niyet beyanları (future outlook) skorlamaya dahil edilmeyerek, işletmelerin mevcut risk yönetimi performansı ortaya konmuştur.

4. BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, BIST 30 sınai işletmelerinin sürdürülebilirlik denetim olgunluğunu ortaya koymak amacıyla betimsel istatistikler ve skorlama metodolojisi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, işletmelerin yasal zorunluluklara uyumları ile içselleştirilmiş stratejik entegrasyon seviyeleri arasındaki yapısal farklılıklar 'Uyum Açığı Analizi' çerçevesinde incelenerek somutlaştırılmıştır.

4.1. Betimsel Bulgular ve Uyum Açığı Analizi

İncelenen 24 işletmenin genel denetim olgunluk puanı ortalaması 15 üzerinden 13.46 olarak hesaplanmıştır. Ana yapılar bazında incelendiğinde ise; Yönetişim ve Risk Mimarisi (A) 5 üzerinden ortalama 4.50, Çevresel ve Sosyal Denetim (B+C boyutları toplamı) ise 10 üzerinden ortalama 8.96 puan düzeyindedir. Genel ortalamaların oldukça yüksek görünmesine karşın; işletmelerin yasal zorunluluklara ve proaktif/kültürel entegrasyona verdikleri önem arasında ciddi bir asimetri bulunmaktadır. Literatürde, işletmelerin dışsal regülasyon baskısıyla yerine getirdiği 'asgari yasal uyum' düzeyi ile sürdürülebilirliği kurum kültürüne yansıttığı 'stratejik içselleştirme' düzeyi arasındaki fark "Uyum Açığı" (Compliance Gap) olarak tanımlanmaktadır (Meyer ve Rowan, 1977; Aras ve Crowther, 2009). BIST 30 işletmelerindeki bu yapısal çelişkiyi ve sembolik uyum düzeyini somutlaştırmak amacıyla;

yasal zorunluluk içeren kriterler ile gönüllülük esasına dayalı proaktif kriterlerden elde edilen 'tam uyum' (1 puan) sıklıkları oransal olarak karşılaştırılmış ve bir "Uyum Açığı Analizi" gerçekleştirilmiştir.

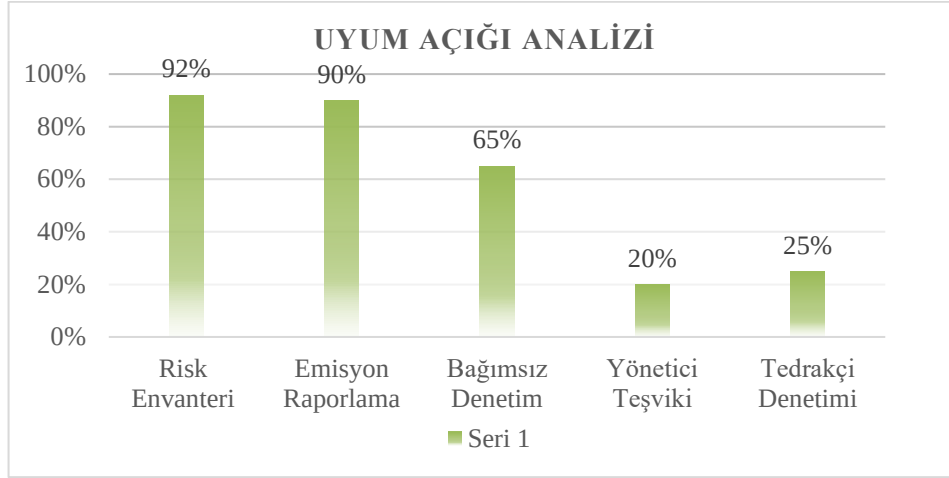
Analiz sonuçlarına göre:

- Yüksek Olgunluk Bölgesi: "Risk Envanteri Oluşturma" ve "Kapsam 1-2 Emisyon Raporlaması" kriterlerinde %92'lik bir uyum oranı yakalanmıştır. Bu durum, TFRS S2 ve Karbon Vergisi (SKDM) gibi regülasyonların şirketler üzerinde disipline edici bir etkisi olduğunu göstermektedir.
- Orta Olgunluk Bölgesi: "Sürdürülebilirlik Komitesi Kurulumu" ve "Bağımsız Dış Denetim (Sınırlı Güvence)" kriterlerinde uyum oranı %65 seviyelerindedir.³ Şirketlerin kurumsal yapılarını oluşturdukları ancak denetim mekanizmalarını tam işletemedikleri görülmektedir.
- Düşük Olgunluk (Riskli) Bölge: En çarpıcı bulgu, "Yönetici Teşvik Sistemleri" (A3) ve "Tedarik Zinciri Yerinde Denetimi" (C12) kriterlerinde ortaya çıkmıştır. Bu alanlarda uyum oranı %25'in altında kalmıştır. Şirketler, sürdürülebilirlik hedeflerini yöneticilerin prim sistemine (KPI) entegre etmekte ve tedarikçilerini fiziksel olarak denetlemekte isteksiz davranmaktadır.

Söz konusu bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, BIST 30 sınai işletmelerinin sürdürülebilirlik yönetiminde belirgin bir asimetri olduğu göze çarpmaktadır. İşletmeler, regülasyonların ve dışsal denetimlerin yoğun olduğu alanlarda (karbon ayak izi, risk envanteri) yüksek bir olgunluk sergilerken; içsel motivasyon ve kültürel dönüşüm gerektiren alanlarda (teşvik sistemleri, tedarikçi geliştirme) ciddi bir 'uyum açığı' (compliance gap) yaşamaktadır. İncelenen kriterler bazında ortaya çıkan bu yapısal farklılık ve uyum seviyeleri, aşağıda yer alan Şekil 1'de görselleştirilmiştir.

³ Sınırlı Güvence (Limited Assurance): Denetçinin, verilerde maddi bir yanlışlık olduğuna dair bir bulguya rastlamadığını beyan ettiği, "Makul Güvence"ye (Reasonable Assurance/Financial Audit) kıyasla daha dar kapsamlı prosedürleri içeren ve genellikle negatif güvence şeklinde ifade edilen bir denetim türüdür (ISAE 3000 Standardı).

Şekil 1: Uyum Açığı Analiz Grafiği

Şekil 1'de sunulan 'Uyum Açığı Analizi' görseli incelendiğinde, BIST 30 sınai işletmelerinin regülasyon baskısının yüksek olduğu 'Risk Envanteri' (%92) ve 'Emisyon Raporlama' (%90) gibi alanlarda yüksek bir olgunluk seviyesine ulaştığı net bir şekilde görülmektedir. Buna karşın, sürdürülebilirliğin kurum kültürüne ve iç süreçlere entegrasyonunu gerektiren 'Yönetici Teşviki' (%20) ve 'Tedarikçi Denetimi' (%25) gibi proaktif alanlarda olgunluk seviyesinin düştüğü ortaya çıkmaktadır. Bu görünüm, işletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerini stratejik bir dönüşüm aracı olmaktan ziyade, asgari yasal gereksinimleri karşılamaya yönelik bir 'sembolik uyum' faaliyeti olarak yürüttüğünü kanıtlamaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmanın amacı, BIST 30 sınai işletmelerinin sürdürülebilirlik risklerini yönetme süreçlerindeki denetim olgunluğu seviyelerini, uluslararası standartlar temelinde geliştirilen özgün bir matris (SDKM) aracılığıyla ölçmektir. Analiz bulguları, işletmelerin sürdürülebilirlik pratiklerini literatürde "Ayrışma" (Decoupling) olarak tanımlanan (Meyer & Rowan, 1977) belirgin bir ikili yapı (dual structure) içinde yürüttüklerini ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Sonuçlar incelendiğinde, Türk sanayi devlerinin "Risk Envanteri" ve "Emisyon Raporlaması" gibi yasal yaptırım olan ve dışsal meşruiyet sağlayan alanlarda %90'ın üzerinde bir olgunluk seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu durum, Kurumsal Kuram perspektifinden "Zorlayıcı İzomorfizm" (Coercive Isomorphism) kavramı ile açıklanabilir (DiMaggio & Powell, 1983). İşletmeler, TFRS S2 ve Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) gibi regülasyonlara yanıt verebilmek adına ölçülebilir alanlarda hızla standartlaşmaya gitmiştir. Ancak bu uyum; "Tedarik Zinciri Denetimi" ve "Yönetici Teşvik Sistemleri" gibi, sürdürülebilirliğin kurum kültürüne ve operasyonel süreçlere nüfuz etmesini gerektiren alanlarda %25 seviyelerine düşmektedir. Bu ciddi "uyum açığı", işletmelerin politikaları ile fiili uygulamaları arasında bilinçli bir boşluk bıraktığını ve sürecin stratejik bir dönüşümden ziyade yasal yaptırımlardan kaçınma motivasyonu ile şekillenen "sembolik bir yönetim" özelliği taşıdığını göstermektedir.

TSRS (Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları) ile başlayacak olan zorunlu denetim döneminde, işletmelerin mevcut uyum açığını kapatabilmeleri elzemdir. Aksi takdirde,

sadece raporlamaya odaklanan ancak iç denetim ve risk yönetimi mekanizmalarıyla desteklenmeyen veriler, şirketleri "Yeşil Aklama" (Greenwashing) ve itibar riskiyle karşı karşıya bırakacaktır. İşletmelerin iç denetim fonksiyonlarını ESG risklerini kapsayacak şekilde genişletmeleri, sürdürülebilirlik hedeflerini üst yönetim performans karnelerine entegre etmeleri ve tedarik zincirinde fiziksel denetim mekanizmaları kurmaları önerilmektedir. Sürdürülebilirlik başarısı, teknik bir çevre mühendisliği konusu olmaktan öte, yönetim kurulu seviyesinde sahiplenilen stratejik bir yönetim meselesidir.

KAYNAKÇA

- Aras, G., & Crowther, D. (2009). Corporate sustainability reporting: A study in disingenuity. *Journal of Business Ethics*, 87(1), 279-288.
- Borsa İstanbul. (2020). *Sürdürülebilirlik Rehberi*. İstanbul: BIST Yayınları.
- COSO, & WBCSD. (2018). *Enterprise Risk Management: Applying enterprise risk management to environmental, social and governance-related risks*. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
- Deegan, C. (2002). Introduction: The legitimising effect of social and environmental disclosures – a theoretical foundation. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 15(3), 282-311.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman.
- Global Reporting Initiative (GRI). (2021). *GRI Standards*. Amsterdam: Global Reporting Initiative.
- Kamu Gözetimi Kurumu (KGK). (2023). *TFRS S1 Sürdürülebilirlikle İlgili Finansal Bilgilerin Açıklanmasına İlişkin Genel Hükümler*. Ankara: KGK Yayınları.
- Laufer, W. S. (2003). Social accountability and corporate greenwashing. *Journal of Business Ethics*, 43(3), 253-261.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62-77.
- Trotman, A. J., & Trotman, K. T. (2015). Internal audit's role in GHG emissions and energy reporting: Evidence from audit committees, senior accountants, and internal auditors. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 34(1), 199-224.

ÇALIŞMAYA TUTKUNLUĞUN GÖREV PERFORMANSINA ETKİSİNDE ÇALIŞAN MUTLULUĞUNUN ARACI ROLÜ

**Yüksek Lisans Öğrencisi Aysu AYDEMİR ¹, Prof. Dr. Serhat ERAT ², Prof. Dr. Salih
Zeki İMAMOĞLU ³**

¹ Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, a.aydemir2023@gtu.edu.tr,

ORCID: 0000-0001-9179-8510

² Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, erat@gtu.edu.tr,

ORCID: 0000-0003-0227-8914

³ Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, imamoglu@gtu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-7160-2370

ÖZET

Bu çalışma, teknoloji sektöründe görev yapan çalışanlarda çalışmaya tutkunluğun görev performansı üzerindeki etkisini incelemeyi ve söz konusu ilişkide çalışan mutluluğunun aracı rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini, Türkiye’de faaliyet gösteren teknoloji firmalarında çalışan 179 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin test edilmesi amacıyla PROCESS Macro (Model 4) aracılık analizi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçları, çalışmaya tutkunluğun hem çalışan mutluluğunu hem de görev performansını pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde yordadığını göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmaya tutkunluğun görev performansı üzerindeki etkisinde çalışan mutluluğunun kısmi aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Araştırma bulguları, teknoloji sektöründe sürdürülebilir yüksek performansın sağlanabilmesi için yalnızca çalışanların işe yönelik yüksek düzeyde tutkunluk geliştirmelerinin yeterli olmadığını; aynı zamanda çalışanların psikolojik iyi oluşunu ve mutluluğunu destekleyen örgütsel uygulamaların da önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışan mutluluğunu artırmaya yönelik yönetimsel ve örgütsel stratejilerin, çalışanların performansını dolaylı olarak güçlendirebileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışmaya Tutkunluk, Görev Performansı, Çalışan Mutluluğu.

THE MEDIATING ROLE OF EMPLOYEE HAPPINESS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN WORK ENGAGEMENT AND TASK PERFORMANCE

ABSTRACT

This study aims to examine the effect of work engagement on job performance among employees in the technology sector and to reveal the mediating role of employee happiness in

this relationship. The sample of the study consists of 179 employees working in technology companies operating in Turkey. The PROCESS Macro (Model 4) mediation analysis method was used to test the hypotheses developed within the scope of the research. The analysis results show that work engagement positively and statistically significantly predicts both employee happiness and job performance. However, it was determined that employee happiness plays a partial mediating role in the effect of work engagement on job performance. The research findings reveal that achieving sustainable high performance in the technology sector requires more than just employees developing a high level of work engagement; organizational practices that support employee psychological well-being and happiness also play an important role. In this context, it is considered that managerial and organizational strategies aimed at increasing employee happiness can indirectly strengthen employee performance.

Keywords: Work Engagement, Task Performance, Employee Happiness.

1. GİRİŞ

Dijital dönüşümün hız kazandığı günümüz iş dünyasında teknoloji sektörü; inovasyon, bilgi üretimi ve rekabetin merkezinde yer almaktadır. Ancak bu sektör, yüksek bilişsel yük, sürekli değişen teknik gereksinimler ve yoğun iş temposu nedeniyle çalışanların psikolojik kaynakları üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır. Geleneksel yönetim anlayışları uzun süre performansı teknik beceriler ve bilişsel kapasite üzerinden değerlendirmiştir. Buna karşın, pozitif örgütsel davranış literatürü sürdürülebilir performansın yalnızca bilişsel yetkinliklere değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik ve duygusal kaynaklarına da bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Schaufeli vd., 2017; Tang vd., 2024).

Bu çerçevede, çalışanın işine yönelik enerji, adanmışlık ve yoğunlaşmasını ifade eden çalışmaya tutkunluk, performansın temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Araştırmalar, çalışmaya tutkun çalışanların daha yüksek görev performansı sergilediğini, örgütsel bağlılıklarının arttığını ve iş sonuçlarına daha güçlü katkı sağladığını göstermektedir (Christian vd., 2011; Liu vd., 2024). Ayrıca güncel bulgular, çalışmaya tutkunluğun psikolojik dayanıklılığı artırdığını ve yaratıcılık ile performansı olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır (Nabhan ve Munajat, 2023; Mohammad vd., 2024; Ye vd., 2024). Bununla birlikte, özellikle teknoloji çalışanları gibi zihinsel emeğin yoğun olduğu alanlarda, yalnızca çalışmaya tutkunluğun performansı maksimize etmek için yeterli olup olmadığı tartışılmaktadır.

Bu noktada çalışan mutluluğu önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İş yerinde mutluluk; bireyin işinden tatmin duyması, anlam bulması ve kuruma aidiyet hissetmesiyle şekillenen çok boyutlu bir yapıdır. “Mutlu-Verimli Çalışan” hipotezi, psikolojik iyi oluşun performansı artırdığını ileri sürmektedir (Wright ve Cropanzano, 2004; Peiró vd., 2019). Güncel çalışmalar da çalışan mutluluğunun iş tatmini, motivasyon ve performans üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir (Wang vd., 2024; Fröhlich vd., 2025; Fang vd., 2026). Bu doğrultuda, çalışmaya tutkunluğun yarattığı motivasyonel enerjinin performansa dönüşmesinde çalışan mutluluğunun önemli bir mekanizma olabileceği düşünülmektedir.

Ancak literatürde bu üç değişken çoğunlukla ayrı ayrı ele alınmakta; çalışmaya tutkunluk, mutluluk ve performans arasındaki bütüncül ilişkileri inceleyen çalışmalar sınırlı kalmaktadır.

Özellikle Türkiye’de teknoloji sektörü bağlamında bu ilişkileri test eden ampirik araştırmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma, çalışmaya tutkunluk ile görev performansı arasındaki ilişkide çalışan mutluluğunun aracı rolünü inceleyerek bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Elde edilecek bulguların, insan kaynakları uygulamalarına katkı sağlaması ve pozitif psikoloji temelli yönetim yaklaşımlarına ampirik destek sunması beklenmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Çalışmaya Tutkunluk

Çalışmaya tutkunluk, çalışanların işlerini yerine getirirken deneyimledikleri enerji, anlam ve yoğun odaklanma düzeyini ifade eden olumlu ve motive edici bir psikolojik durumdur. Bu kavram, yalnızca iş memnuniyetinin ötesine geçerek bireyin işine yaptığı psikolojik yatırımı ve işle kurduğu aktif ilişkiyi temsil etmektedir (Hakanen ve Kaltainen, 2026). İlk olarak Schaufeli ve arkadaşları (2002) tarafından ortaya konulan çalışmaya tutkunluk kavramı; canlılık, adanmışlık ve yoğunlaşma olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Canlılık, yüksek enerji ve zihinsel dayanıklılığı; adanmışlık, işe yönelik anlam, ilham ve coşku duygusunu; yoğunlaşma ise işe tam odaklanmayı ifade etmektedir (Schaufeli vd., 2002; Schaufeli ve Bakker, 2004; Khusanova vd., 2021; Tanskanen, 2025).

Çalışmaya tutkunluk, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık gibi tutum temelli kavramlardan ayrılmaktadır. Bu kavramlar bireyin işe veya örgüte yönelik bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini içerirken, çalışmaya tutkunluk doğrudan iş sırasında deneyimlenen aktif ve enerjik bir psikolojik durumu ifade eder. Bu nedenle görev performansı, yaratıcılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi iş çıktılarıyla daha güçlü ilişkiler göstermektedir (Christian vd., 2011; Gürbüz vd., 2023). Güncel çalışmalar da çalışmaya tutkunluğun motivasyonel enerjiyi artırarak performans ve yenilikçi davranışlar üzerinde önemli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Bakker ve Albrecht, 2018; Bakker, 2022; Corbeanu ve Iliescu, 2023).

Özellikle teknoloji sektörü gibi bilgi yoğun ve hızlı değişen iş ortamlarında çalışmaya tutkunluk kritik bir rol oynamaktadır. Bu ortamlarda çalışanlar sürekli öğrenme, yenilik geliştirme ve zaman baskısı altında karar verme gibi yüksek bilişsel taleplerle karşı karşıya kalmaktadır. Çalışmaya tutkunluk, çalışanların bilişsel odaklanmasını ve psikolojik dayanıklılığını artırarak karmaşık problemlere çözüm üretme kapasitesini destekleyen önemli bir psikolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle teknoloji sektöründe sürdürülebilir performansın önemli belirleyicilerinden biridir (Crawford vd., 2010; Corbeanu ve Iliescu, 2023; Naqshbandi vd., 2024).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, çalışmaya tutkunluğun yalnızca performansı değil, aynı zamanda çalışanların psikolojik iyi oluşu ve iş yeri mutluluğunu da etkilediğini göstermektedir. Yüksek tutkunluk düzeyine sahip çalışanlar işleri daha anlamlı algılamakta, daha olumlu duygular yaşamakta ve daha yüksek psikolojik iyi oluş sergilemektedir (Bakker ve Oerlemans, 2011; Saks, 2022). Bu çerçevede çalışmaya tutkunluk, hem performansı belirleyen hem de çalışan mutluluğunu besleyen ve bu mutluluk aracılığıyla sürdürülebilir performansa katkı sağlayan önemli bir psikolojik kaynak olarak değerlendirilmektedir (Huang vd., 2022).

2.2. Çalışan Mutluluğu

Çalışan mutluluğu, örgütsel davranış ve pozitif psikoloji literatüründe bireyin iş yaşamındaki genel refahını, iş memnuniyetini ve olumlu duygusal deneyimlerini kapsayan çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Fisher’a (2010) göre çalışan mutluluğu, yalnızca anlık olumlu duyguların varlığıyla sınırlı olmayıp; iş memnuniyeti, algılanan iş anlamı ve örgüte ait olma hissinin birleşimiyle oluşan bütüncül bir psikolojik deneyimi ifade eder. Bu nedenle mutluluk, duygusal (olumlu duygular), bilişsel (işe yönelik değerlendirmeler) ve motivasyonel (işe katılım isteği) bileşenlerden oluşan kapsamlı bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Farooq vd., 2024).

Pozitif psikoloji yaklaşımı, çalışan mutluluğunu yalnızca bireysel iyi oluşun bir göstergesi olarak değil, aynı zamanda örgütsel sonuçları etkileyen stratejik bir unsur olarak görmektedir. “Mutlu verimli çalışan” yaklaşımına göre, yüksek psikolojik refaha sahip bireyler daha yüksek performans, daha güçlü motivasyon ve daha olumlu iş davranışları sergilemektedir (Basinska ve Rozkwitalska, 2022). Wright ve Cropanzano (2004), psikolojik refahın iş performansı üzerinde doğrudan ve önemli etkileri olduğunu vurgulayarak, duygusal iyi oluşun iş çıktılarında kritik bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Diener ve arkadaşları (1999), yüksek öznel iyi oluşa sahip bireylerin daha üretken, yaratıcı ve dayanıklı olduklarını göstermiştir (Fang vd., 2026).

Güncel araştırmalar da çalışan mutluluğunun örgütsel sonuçlar üzerindeki etkisini desteklemektedir. Örneğin Jianchun (2024), çalışan mutluluğunun örgütsel iklim ve iş memnuniyeti arasındaki ilişkide önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, mutluluğun örgütsel davranış ve performans üzerindeki etkisinin güncel literatürde de güçlü biçimde desteklendiğini göstermektedir (Sovbetov, 2025; Fang vd., 2026).

Bu çerçevede çalışan mutluluğu, işe bağlılık ve görev performansı arasındaki ilişkide önemli bir aracı mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Çalışmaya tutkunluk çalışanların motivasyonel enerjisini artırırken, bu enerjinin performansa dönüşmesi bireyin psikolojik iyi oluş düzeyiyle yakından ilişkilidir. Özellikle teknoloji sektörü gibi yüksek bilişsel talep ve hızlı değişim içeren ortamlarda çalışan mutluluğu, sürdürülebilir performans için kritik bir psikolojik kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, çalışan mutluluğunu yalnızca bağımsız bir değişken olarak değil, aynı zamanda çalışmaya tutkunluk ile görev performansı arasındaki ilişkide aracı bir mekanizma olarak ele almaktadır (Lyubomirsky vd., 2005; Charles-Leija vd., 2023).

2.3. Görev Performansı

Görev performansı, çalışanların iş tanımlarında yer alan temel sorumlulukları ne ölçüde etkili, doğru ve verimli biçimde yerine getirdiklerini ifade eder ve örgütsel performansın temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. Görev performansı, işin teknik özünü oluşturan ve örgütün resmi hedeflerine doğrudan katkı sağlayan davranışları kapsar. Bu kapsamda performans; işlerin zamanında tamamlanması, yüksek kalite, düşük hata oranı ve süreçlerin verimli yürütülmesi gibi ölçütlerle değerlendirilir (Curado ve Santos, 2022).

Örgütsel davranış literatüründe görev performansı, bağlamsal performans ve örgütsel vatandaşlık davranışından ayrılmaktadır. Görev performansı zorunlu iş rolleri ve teknik görevlerle ilgiliyken, bağlamsal performans gönüllü ve destekleyici davranışları içerir. Bu

ayrım, çalışanların hem doğrudan iş çıktılarının hem de örgütsel katkılarının ayrı şekilde değerlendirilmesinin önemini ortaya koyar. Özellikle bilgi yoğun sektörlerde görev performansı, örgütsel rekabet gücünün önemli bir belirleyicisidir (Motowidlo ve Van Scotter, 1994; Senoner vd., 2024).

Görev performansının belirleyicileri incelendiğinde, yalnızca bireysel yetkinliklerin değil, motivasyonel ve psikolojik faktörlerin de kritik rol oynadığı görülmektedir. Performansın yalnızca bilgi ve beceriyle açıklanamayacağı; çaba, hedef yönelimi ve psikolojik kaynakların da belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda modern çalışmalar, performansın bilişsel kapasitenin yanı sıra motivasyon, duygusal durum ve psikolojik enerjiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Jennings vd., 2023).

3. HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Çalışmaya Tutkunluk ve Görev Performansı İlişkisi

Literatürde işe bağlılık ile görev performansı arasındaki ilişki, çalışanların iş rollerine yaptıkları psikolojik yatırımın performans çıktıları üzerindeki etkisi bağlamında incelenmektedir. Araştırmalar, yüksek düzeyde işe bağlılığa sahip çalışanların görevlerini yerine getirirken daha fazla bilişsel dikkat gösterdiklerini, iş süreçlerine daha uzun süre odaklanabildiklerini ve hedeflere ulaşmak için gönüllü ek çaba sergilediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, bağlılığın performans üzerindeki etkisinin yalnızca motivasyon artışıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda görev yürütme kalitesini de artıran bir süreç olduğunu göstermektedir (Rich vd., 2010; Borst vd., 2020; Corbeanu ve Iliescu, 2023).

Meta-analitik bulgular, işe bağlılık ile görev performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır (Christian vd., 2011; Alessandri vd., 2024). Ancak bu ilişkinin gücü, sektör, iş yapısı ve görev karmaşıklığı gibi bağlamsal faktörlere göre değişebilmektedir. Özellikle yüksek bilişsel talep içeren bilgi yoğun işlerde performans, yalnızca yetkinliklere değil, aynı zamanda sürekli psikolojik katılım düzeyine de bağlıdır (Neuber vd., 2022; Mazzetti vd., 2023).

Bu bağlamda teknoloji sektörü, bağlılık–performans ilişkisini incelemek için kritik bir alan oluşturmaktadır. Yazılım geliştirme, veri analizi ve sistem tasarımı gibi bilişsel açıdan zorlayıcı görevlerde performans; dikkat, zihinsel dayanıklılık ve görev odaklılığıyla şekillenmektedir (Naqshbandi vd., 2024). Yüksek işe bağlılık düzeyine sahip çalışanların daha fazla enerji, odaklanma ve görev sürekliliği göstererek daha yüksek performans sergiledikleri belirtilmektedir (Schaufeli, 2017; Yao vd., 2022). Bu doğrultuda, ilgili teorik ve ampirik bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir.

H₁: Çalışmaya tutkunluk, görev performansını pozitif ve anlamlı biçimde etkiler.

3.2. Çalışmaya Tutkunluk ve Görev Performansı İlişkisinde Çalışan Mutluluğunun Aracı Rolü

Önceki çalışmalar, işe bağlılığın görev performansı ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur; ancak bu ilişkinin hangi psikolojik süreçler aracılığıyla gerçekleştiği literatürde henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmamıştır. Bağlılığın performansı artırdığı sıklıkla gösterilse de, bu motivasyonel enerjinin performans sonuçlarına nasıl dönüştüğü önemli bir

araştırma alanı olmaya devam etmektedir. Son örgütsel davranış çalışmaları, performans üzerindeki etkilerin doğrudan değil, çalışanların deneyimlediği psikolojik durumlar aracılığıyla gerçekleşebileceğini öne sürmektedir (Borst vd., 2020; Çayak, 2021; Shelke ve Shaikh, 2023).

Pozitif psikoloji literatürü, yüksek bağlılığa sahip çalışanların işlerini daha anlamlı algıladıklarını, daha fazla olumlu duygu yaşadıklarını ve daha yüksek psikolojik tatmin elde ettiklerini göstermektedir. Bu durum, işe bağlılığın çalışan mutluluğunu artıran önemli bir öncül değişken olduğunu göstermektedir (Ochoa Pacheco vd., 2023). Öte yandan, çalışan mutluluğunun görev performansını artırdığı; yüksek psikolojik refaha sahip çalışanların daha verimli, daha odaklı ve daha tutarlı performans sergilediği bulunmuştur. Mutluluğun bu etkisi, olumlu duyguların bilişsel esnekliği artırması ve problem çözme kapasitesini güçlendirmesiyle açıklanmaktadır (Alparslan, 2016; Lee vd., 2022).

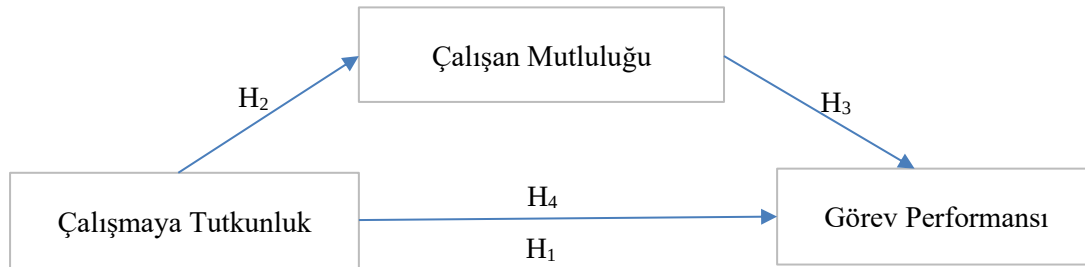
Bu çerçevede mutluluk, yalnızca performansın bir sonucu değil, aynı zamanda motivasyonel kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlayan bir psikolojik kolaylaştırıcıdır. Dolayısıyla işe bağlılık, performansı hem doğrudan hem de çalışan mutluluğunu artırarak dolaylı biçimde etkileyebilir (Yuntina vd., 2024). Özellikle teknoloji sektörü gibi yüksek bilişsel talep ve değişken çalışma koşullarında, performansın sürdürülebilirliği psikolojik refaha bağlıdır. İş talepleri ve kaynakları yaklaşımı da bu ilişkide psikolojik kaynakların belirleyici rolünü vurgulamaktadır (Bakker ve Demerouti, 2017). Bu doğrultuda, çalışan mutluluğunun işe bağlılık ile görev performansı arasındaki ilişkide aracı bir mekanizma olduğu öngörülmektedir. Bu akıl yürütmeye dayanarak aşağıdaki hipotezler önerilmektedir.

H₂: Çalışmaya tutkunluk, çalışan mutluluğunu pozitif etkiler.

H₃: Çalışan mutluluğu, görev performansını pozitif etkiler.

H₄: Çalışmaya tutkunluk ile görev performans arasındaki ilişkide çalışan mutluluğu aracı rol oynar.

Literatür taraması sonucu geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de verilmektedir. Modelde örgütsel vatandaşlık davranışı görev performansına etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracı rolü araştırılmaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. YÖNTEM

4.1. Ölçüm ve Örneklem

Ankette kullanılan ölçekler önceki çalışmalardan uyarlanmıştır. İşe tutkunluk ölçeği için, Schaufeli vd. (2017) tarafından geliştirilen UWES-15 ve UWES-9 sürümleriyle aynı yapıyı paylaşan, 3 ifadeli kısaltılmış form kullanılmıştır. İş yeri çalışan mutluluğunu ölçmek için, “WHO Collaborating Center for Mental Health, Frederiksborg General Hospital Psikiyatrik Araştırmalar Birimi” tarafından geliştirilmiş olan 5 ifadeli ölçek kullanılmıştır (Bech, 2004). Görev performansı ölçeği ise Goodman ve Svyantek (1999) çalışmasından uyarlanmış ve 9 ifadeden oluşmaktadır. Tüm değişkenler 5’li Likert ölçeği ile ölçülmüştür.

Verilerin analizini gerçekleştirmek için SPSS istatistiksel paket programı kullanılmıştır. İlk olarak araştırmaya dahil edilen 179 katılımcının sosyo-demografik özellikleri incelenmiştir. Katılımcıların %65,5’i kadın, %34,5’i erkektir. Yaş dağılımı %3,4’ü 25 yaş ve altı, %26,4’ü 26–32 yaş, %21,6’sı 33–42 yaş ve %48,6’sı 43 yaş ve üzeridir. Eğitim düzeyi açısından %64,2’si Lisans, %27’si Yüksek Lisans ve %8,8’i Doktora mezunudur. Katılımcıların %66,9’u evli, %33,1’i ise bekar. Sektörde çalışma süresi %5,4’ü 1 yıldan az, %18,9’u 1–5 yıl, %8,8’i 6–10 yıl, %10,1’i 11–15 yıl ve %56,8’i 15 yıldan fazla olarak belirlenmiştir. Görev unvanı dağılımı ise %79,7’si uzman, %20,3’ü yönetici pozisyonundadır.

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

Verilerin toplanmasının ardından, ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett küresellik testi sonuçları Çizelge 1’de sunulmuştur. KMO değeri 0.917 olarak bulunmuştur. KMO değerinin 0.5’in üzerinde olması, verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Bartlett küresellik testi anlamlı çıkmıştır ($\chi^2 = 7334.880$; $df = 136$; $p < 0.001$). Bu sonuçlar, ilgili ölçeğe faktör analizi uygulanmasının uygun olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2019).

Çizelge 1. KMO ve Bartlett’s Küresellik Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		,917
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki Kare (X^2)	7334,880
	Df	136
	Sig.	,000

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla keşfedici faktör analizi (EFA) yapılmıştır. Verilere varimax rotasyon yöntemi uygulanmıştır. Analiz sonucunda araştırma modelindeki değişkenleri oluşturan ifadeler, toplam varyansın %72.598’ini açıklayan üç faktöre ayrılmıştır. Ayrıca, ölçeklerin tümünün Cronbach’s Alpha değerleri 0.70’in üzerinde olup, güvenilirlik kriterlerini sağlamaktadır (Nunnally, 1978). Faktör analizine ilişkin detaylı bilgiler Çizelge 2’de sunulmaktadır. Bu sonuçlar, ölçeklerin yeterli geçerlilik ve güvenilirlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 2. Faktör Analizi Sonuçları ve Cronbach Alpha Değerleri

Değişken Adı	Faktör Yükleri			Cronbach Alpha
Çalışmaya Tutkunluk				
Çalışmaya_Tutkunluk_1	,874			,953
Çalışmaya_Tutkunluk_2	,763			
Çalışmaya_Tutkunluk_3	,745			
Çalışan Mutluluğu				
Çalışan_Mutluluğu_1		,866		,962
Çalışan_Mutluluğu_2		,871		
Çalışan_Mutluluğu_3		,756		
Çalışan_Mutluluğu_4		,866		
Çalışan_Mutluluğu_5		,806		
Görev Performansı				
G_Performans_1			,817	,906
G_Performans_2			,840	
G_Performans_3			,762	
G_Performans_4			,881	
G_Performans_5			,871	
G_Performans_6			,789	
G_Performans_7			,719	
G_Performans_8			,767	
G_Performans_9			,707	
Açıklanan Toplam Varyans %72,598				

Değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çizelge 3'te çalışmaya tutkunluk, çalışan mutluluğu ve görev performansı değişkenlerinin ortalama değerleri ve standart sapmaları verilmiştir. Korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu ortaya konmuştur.

Çizelge 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Değişken Adı	Ort.	Std. Sapma	1	2	3
1	Çalışmaya Tutkunluk	3,65	1,08	1		
2	Çalışan Mutluluğu	3,39	1,03	,666**	1	
3	Görev Performansı	4,09	0,77	,362**	,383**	1

**p<0.01

4.3. Hipotez Testleri

Çalışmaya tutkunluğun görev performansı üzerindeki etkisinde çalışan mutluluğunun aracılık rolünü incelemek amacıyla, bootstrap yaklaşımına dayalı aracılık analizi uygulanmıştır. Bootstrap yönteminin, Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen geleneksel aracılık analizine

ve Sobel testine kıyasla daha güçlü ve güvenilir sonuçlar sunduğu belirtilmektedir (Gürbüz, 2021). Bu doğrultuda analizler, Andrew F. Hayes (2018) tarafından geliştirilen PROCESS makrosu aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bootstrap tekniği kapsamında 5000 yeniden örnekleme (resampling) kullanılarak dolaylı etkilerin anlamlılığı test edilmiştir. Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin belirlenmesi amacıyla PROCESS Makrosu'nun Model 4 aracılık modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Çizelge 4'te sunulmaktadır.

Çizelge 4. Çalışmaya Tutkunluk ve Görev Performansı İlişkisinde Çalışan Mutluluğunun Aracı Rolü

Aşamalar (Regresyon Modelleri)	Değişkenler	Katsayı (Std. Coef.) β	Anlamlılık P	Bootstrapping		Model Değerleri
				LLCI	ULCI	
A yolu (Model 1)	Çalışmaya Tutkunluk (X) Çalışan Mutluluğu (M) $X \rightarrow M$	1,268 0,156	0,006	0,057	0,478	$R^2=0,024$ $F=6,286$ $P=0,006$
C yolu (Model 2)	Çalışmaya Tutkunluk (X) Görev Performansı (Y) $X \rightarrow Y$	0,456 0,305	0,000	0,273	0,598	$R^2=0,099$ $F=27,739$ $P=0,000$
C' yolu (Model 3)	Çalışmaya Tutkunluk (X) Görev Performansı (Y) $X \rightarrow Y$ Çalışan Mutluluğu (M) Görev Performansı (Y) $M \rightarrow Y$	0,348 0,261 0,176 0,219	0,000 0,000	0,228 0,083	2,905 0,270	$R^2=0,146$ $F=21,417$ $P=0,000$

	Etki	Bootstrapping Std. Hata	Bootstrapping LLCI	Bootstrapping ULCI
Dolaylı Etki	0,047	0,027	0,004	0,105

** $p < ,01$ (S.H.: Standart Hata) Not: Standardize edilmemiş beta katsayıları (b) raporlanmıştır.

Analiz sonuçları, kurulan tüm hipotezlerin istatistiksel olarak desteklendiğini göstermektedir.

- H_1 (Doğrudan Etki): Analiz sonuçlarına göre, çalışmaya tutkunluğun görev performansı üzerindeki toplam etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir ($b = 0,305$; $p < ,001$). Bu bulgu ile H_1 hipotezi desteklenmiştir.
- H_2 (Öncül İlişki): Bağımsız değişken olan çalışmaya tutkunluğun, aracı değişken olan çalışan mutluluğu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir ($b = 0,156$; $p = ,006$). Model, çalışan mutluluğundaki varyansın %2,4'ünü açıklamaktadır ($R^2 = ,024$). Bu sonuçla H_2 hipotezi desteklenmiştir.
- H_3 (Aracı-Bağımlı İlişkisi): Modelde aracı değişken olarak konumlandırılan çalışan mutluluğunun, görev performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir ($b = 0,219$; $p < ,001$). Dolayısıyla H_3 hipotezi desteklenmiştir.
- H_4 (Aracılık Etkisi): Çalışmaya tutkunluğun performans üzerindeki etkisinde çalışan mutluluğunun aracılık rolü, 5000 örneklemlili bootstrap yöntemi ile test

edilmiştir. Analiz sonucunda dolaylı etkinin katsayısı $b = 0,047$ olarak hesaplanmış ve güven aralığı değerlerinin sıfırı kapsamadığı görülmüştür ($LLCI = 0,004$; $ULCI = 0,105$). Bu bulgu, çalışan mutluluğunun bu ilişkide kısmi aracılık (partial mediation) rolü oynadığını göstermektedir. Bu sonuçla H_4 hipotezi desteklenmiştir.

Özetle; çalışmaya tutkunluk performansı hem doğrudan artırmakta hem de çalışanların mutluluk düzeylerini yükselterek dolaylı yoldan performansa katkı sağlamaktadır. Modelin toplam açıklayıcılık gücü ($R^2 = ,146$) görev performansındaki değişimin yaklaşık %15'inin bu model aracılığıyla açıklandığını göstermektedir. Dolaylı etkinin anlamlılığı bootstrap güven aralığının sıfır değerini içermemesi ile belirlenmiştir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın ilk önemli bulgusu, H_1 ve H_2 hipotezlerinin desteklenmesiyle, çalışmaya tutkunluğun hem performans hem de mutluluk üzerinde baskın bir öncül olduğunu göstermektedir. Tutkunluğun performansı pozitif yönde etkilediğine ilişkin bulgu, güncel meta-analiz ve ampirik çalışmalarla da örtüşmektedir (Mazzetti vd., 2023; Liu vd., 2024). Bu çalışmalar, çalışmaya tutkunluğun ve psikolojik kaynakların çalışan performansı üzerinde anlamlı ve olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu durum, teknoloji sektöründeki çalışanların işlerine aktardıkları bilişsel ve duygusal enerjinin doğrudan somut çıktılara dönüştüğünü göstermektedir.

Özellikle tutkunluğun mutluluğu açıklama oranının görece düşük olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı olması, Job Demands–Resources Modeli kapsamında tanımlanan motivasyonel süreci kısmen desteklemektedir. Nitekim güncel çalışmalar, iş kaynaklarının ve kişisel kaynakların çalışanların iyi oluşu ve mutluluğu üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Demerouti ve Bakker, 2023; Mazzetti vd., 2023). Bu bağlamda, teknoloji sektöründeki işin doğasının (problem çözme ve yenilikçilik) çalışanlar için önemli bir tatmin kaynağı olduğu ve bu sürecin güncel JD-R literatüründe vurgulandığı üzere güçlü bir motivasyonel enerji yarattığı görülmektedir.

H_3 ve H_4 hipotezlerinin kabulü ise modelin en özgün katkısını oluşturmaktadır. Çalışan mutluluğunun performans üzerindeki pozitif etkisi, mutluluğun yalnızca bireysel bir sonuç değil, aynı zamanda performansı destekleyen önemli bir psikolojik kaynak olduğunu göstermektedir. Nitekim güncel araştırmalar, çalışan mutluluğu ve psikolojik iyi oluşun hem bireysel hem de örgütsel performans üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Jianchun, 2024; Sovbetov, 2025). Bu bulgu, psikolojik iyi oluşun verimlilik üzerindeki kritik rolüne işaret etmektedir.

Aracılık analizi sonuçları, çalışmaya tutkunluğun performansı artırmada doğrudan bir etkisinin bulunduğunu; ancak bu ilişkinin çalışan mutluluğu aracılığıyla dolaylı olarak da güçlendiğini göstermektedir. Bootstrap analizi sonucunda dolaylı etkinin güven aralığının sıfırı içermemesi, çalışan mutluluğunun bu ilişkide kısmi aracılık rolü oynadığını ortaya koymaktadır. Nitekim güncel çalışmalar, çalışan mutluluğunun ve iyi oluşun performans üzerindeki etkisinin çoğu zaman dolaylı mekanizmalar (örneğin çalışmaya tutkunluk) aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir (Nagar vd., 2024; Fröhlich vd., 2025). Ayrıca, çalışan mutluluğunun bilişsel

esneklik, yaratıcılık ve uyum davranışları gibi performansı destekleyen süreçleri güçlendirdiği de vurgulanmaktadır (Wang ve Abdul Rahman, 2024; Sovbetov, 2025).

Teknoloji firmaları için bu sonuçlar stratejik bir öneme sahiptir. Sektördeki yoğun rekabet ve iş temposu göz önüne alındığında, yöneticilerin yalnızca çalışanların işe odaklanmasını (tutkunluk) sağlamaları yeterli değildir. Nitekim güncel araştırmalar, çalışan mutluluğunun ve olumlu iş deneyimlerinin örgütsel performans, yenilikçilik ve uzun vadeli finansal başarı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Bellet vd., 2024; Sovbetov, 2025). Özellikle çalışanların kendilerini değerli, desteklenmiş ve anlamlı iş süreçlerine dahil olmuş hissettikleri örgütsel ortamların, performansı ve bağlılığı önemli ölçüde artırdığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, çalışanların psikolojik iyi oluş düzeylerini izleyen ve destekleyen İnsan Kaynakları politikalarının geliştirilmesi, operasyonel verimlilik ve sürdürülebilir rekabet avantajı açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın metodolojik kurgusunda, verilerin öz-bildirime dayalı ve kesitsel olarak toplanması önemli bir sınırlılık oluşturmaktadır. Ortak yöntem yanlılığını değerlendirmek amacıyla yapılan Harman tek faktör testi sonucunda açıklanan varyans oranının %72 olduğu görülmüştür. Bu değer literatürde önerilen %50 eşiğinin üzerinde olduğundan ortak yöntem yanlılığı riski bulunduğu söylenebilir. Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda farklı veri kaynaklarının kullanılması önerilmektedir. Örneğin performans verilerinin yönetici değerlendirmeleri veya objektif performans göstergeleri ile ölçülmesi yöntemsel yanlılık riskini azaltabilir. Ayrıca, bu modele ilerleyen çalışmalarda yapay zeka kullanım düzeyi, dijital iş yükü veya teknolojik yetkinlik gibi değişkenlerin dahil edilmesi, modelin açıklayıcılık gücünü artırabilir ve dijital dönüşümün çalışan psikolojisi üzerindeki etkisini daha kapsamlı biçimde anlamaya katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Alessandri, G., Borgogni, L., & Latham, G. P. (2024). A meta-analytic test of the relationship between employee motivation, engagement, and task performance. *Journal of Organizational Behavior*, 45(2), 233–251.
- Alparslan, A. M. (2016). Emek işçilerinde fazladan rol davranışının öncülü: İş tatmini mi işyerinde mutluluk mu? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 203–215.
- Bakker, A. B. (2022). The social psychology of work engagement: State of the field. *Career Development International*, 27(1), 36–53.
- Bakker, A. B., & Albrecht, S. (2018). Work engagement: Current trends. *Career Development International*, 23(1), 4–11.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands–resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands–resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285.
- Baron, R., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.

- Basinska, B. A., & Rozkwitalska, M. (2022). Psychological capital and happiness at work: The mediating role of employee thriving in multinational corporations. *Current Psychology*, 41(2), 549-562.
- Bech, P. (2004). The WHO-5 well-being index. In *Measurement in psychiatry* (pp. 1–5). World Health Organization.
- Bellet, C. S., De Neve, J. E., & Ward, G. (2024). Does employee happiness have an impact on productivity? *Management Science*, 70(3), 1656-1679.
- Borst, R. T., Kruyen, P. M., Lako, C. J., & de Vries, M. S. (2020). The attitudinal, behavioral, and performance outcomes of work engagement: A comparative meta-analysis across the public, semipublic, and private sector. *Review of Public Personnel Administration*, 40(4), 613-640.
- Çayak, S. (2021). The mediating role of organizational happiness in the relationship between work engagement and life satisfaction: A study on teachers. *International Journal of Contemporary Educational Research*, 8(4), 27-46.
- Charles-Leija, H., Castro, C. G., Toledo, M., & Ballesteros-Valdés, R. (2023). Meaningful work, happiness at work, and turnover intentions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(4), 3565.
- Christian, M. S., Garza, A. S., & Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology*, 64(1), 89–136.
- Corbeanu, A., & Iliescu, D. (2023). The link between work engagement and job performance. *Journal of Personnel Psychology*, 22(3), 111-122.
- Crawford, E. R., LePine, J. A., & Rich, B. L. (2010). Linking job demands and resources to employee engagement and burnout: A theoretical extension and meta-analytic test. *Journal of Applied Psychology*, 95(5), 834–848.
- Curado, C., & Santos, R. (2022). Transformational leadership and work performance in health care: The mediating role of job satisfaction. *Leadership in Health Services*, 35(2), 160-173.
- Demerouti, E., & Bakker, A. B. (2023). Job demands-resources theory in times of crises: New propositions. *Organizational Psychology Review*, 13(3), 209-236.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.
- Fang, Y., Veenhoven, R., & Burger, M. J. (2026). Happiness and productivity: A research synthesis using an online findings archive. *Management Review Quarterly*, 76(1), 691-728.
- Farooq, F., Mohammad, S. S., Nazir, N. A., & Shah, P. A. (2024). Happiness at work: A systematic literature review. *International Journal of Organizational Analysis*, 32(10), 2236-2255.
- Fisher, C. D. (2010). Happiness at work. *International Journal of Management Reviews*, 12(4), 384–412.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226.

- Fröhlich, P., Radaca, E., & Diestel, S. (2025). When happiness strengthens engagement and performance: The role of happiness at work as a resource for experienced employees and newcomers. *Frontiers in Psychology*, 16, 1560010.
- Goodman, S. A., & Svyantek, D. J. (1999). Person–organization fit and contextual performance: Do shared values matter? *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 254–275.
- Gürbüz, S. (2021). Sosyal bilimlerde aracı ve düzenleyici etki analizleri (2. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Brouwers, E. P. (2023). Sustainable employability and work engagement: A three-wave study. *Frontiers in Psychology*, 14, 1188728.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). Multivariate data analysis (7th edition). Pearson.
- Hakanen, J. J., & Kaltiainen, J. (2026). Work engagement: Feeling happy, motivated, and resilient at work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 13(1), 23-48.
- Hayes, A. F. (2018). Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach (Methodology in the social sciences) (2nd ed.). The Guilford Press.
- Huang, S. Y., Huang, C. H., & Chang, T. W. (2022). A new concept of work engagement theory in cognitive engagement, emotional engagement, and physical engagement. *Frontiers in Psychology*, 12, 663440.
- Jennings, R. E., Lanaj, K., & Kim, Y. J. (2023). Self-compassion at work: A self-regulation perspective on its beneficial effects for work performance and wellbeing. *Personnel Psychology*, 76(1), 279-309.
- Jianchun, Y. (2024). Enhancing employee job satisfaction through organizational climate and employee happiness at work: A mediated–moderated model. *BMC Psychology*, 12, 744.
- Khusanova, R., Kang, S. W., & Choi, S. B. (2021). Work engagement among public employees: Antecedents and consequences. *Frontiers in Psychology*, 12, 684495.
- Lee, C. C., Li, Y. S., Yeh, W. C., & Yu, Z. (2022). The effects of leader emotional intelligence, leadership styles, organizational commitment, and trust on job performance in the real estate brokerage industry. *Frontiers in Psychology*, 13, 881725.
- Liu, J., Xu, R., & Wang, Z. (2024). The effects of psychological capital, work engagement and job autonomy on job performance in platform flexible employees. *Scientific Reports*, 14(1), 18434.
- Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131(6), 803–855.
- Mazzetti, G., Robledo, E., Vignoli, M., Topa, G., Guglielmi, D., & Schaufeli, W. B. (2023). Work engagement: A meta-analysis using the job demands-resources model. *Psychological Reports*, 126(3), 1069-1107.
- Mohammad, S., Sağsan, M., & Şeşen, H. (2024). The impact of “learning organizations” on innovation: The mediating role of “employee resilience” and work engagement. *Sage Open*, 14(4), 21582440241289185.

- Motowidlo, S. J., & Van Scotter, J. R. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 79(4), 475–480.
- Nabhan, F., & Munajat, M. (2023). The role of work engagement and organizational commitment in improving job performance. *Cogent Business & Management*, 10(2), 2235819.
- Nagar, K., Rana, S., & Kasana, A. (2024). The mediating role of work engagement between happiness at work and employee performance: Smart PLS approach. *Journal of Informatics Education and Research*, 4(1), 123-136.
- Naqshbandi, M. M., Kabir, I., Ishak, N. A., & Islam, M. Z. (2024). The future of work: Work engagement and job performance in the hybrid workplace. *The Learning Organization*, 31(1), 5-26.
- Neuber, L., Englitz, C., Schulte, N., Forthmann, B., & Holling, H. (2022). How work engagement relates to performance and absenteeism: A meta-analysis. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 31(2), 292-315.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory* (2nd edition). McGraw-Hill.
- Ochoa Pacheco, P., Coello-Montecel, D., & Tello, M. (2023). Psychological empowerment and job performance: Examining serial mediation effects of self-efficacy and affective commitment. *Administrative Sciences*, 13(3), 76.
- Peiró, J. M., Kozusznik, M. W., Rodríguez-Molina, I., & Tordera, N. (2019). The happy-productive worker model and beyond: Patterns of wellbeing and performance at work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(3), 479.
- Rich, B. L., LePine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617–635.
- Saks, A. M. (2022). Caring human resources management and employee engagement. *Human Resource Management Review*, 32(3), 100835.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71–92.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315.
- Schaufeli, W.B. (2017) Applying the job demands-resources model: A “how to” guide to measuring and tackling work engagement and burnout. *Organizational Dynamics*, 46, 120-132.
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A., Hakanen, J., Salanova, M., & De Witte, H. (2017). An ultra-short measure for work engagement: The UWES-3 validation across five countries. *European Journal of Psychological Assessment*, 35(4), 577–591.
- Senoner, J., Schallmoser, S., Kratzwald, B., Feuerriegel, S., & Netland, T. (2024). Explainable AI improves task performance in human–AI collaboration. *Scientific Reports*, 14(1), 31150.
- Shelke, A. U., & Shaikh, N. (2023). Mediating role of workplace happiness in enhancing work engagement. *Rajagiri Management Journal*, 17(3), 238-253.
- Sovbetov, I. (2025). Does employee happiness create value for firm performance? *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 703.

- Tang, G., Abu Bakar, R., & Omar, S. (2024). Positive psychology and employee adaptive performance: Systematic literature review. *Frontiers in Psychology*, 15, 1417260.
- Tanskanen, J. (2025). Effort and reward as a mechanism linking leader-member exchange with work engagement. *Cogent Business & Management*, 12(1), 2443807.
- Wang, J., & Abdul Rahman, A. A. B. (2024). The relationship of employee engagement on happiness at work: A literature review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 14(12).
- Wright, T. A., & Cropanzano, R. (2004). The role of psychological well-being in job performance: A fresh look at an age-old quest. *Organizational Dynamics*, 33(4), 338–351.
- Yao, J., Qiu, X., Yang, L., Han, X., & Li, Y. (2022). The relationship between work engagement and job performance: Psychological capital as a moderating factor. *Frontiers in Psychology*, 13, 729131.
- Ye, L., Li, Y., Zhang, N., & Zhang, J. (2024). The influence of work engagement on employee affect and creativity: Insights from occupational mental health. *Behavioral Sciences*, 14(12), 1217.
- Yuntina, L., Sari, E., & Karnati, N. (2024). The influence of transformational leadership on task performance through organizational commitment. *International Journal of Advanced Multidisciplinary*, 2(4), 854-865.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM, YENİLİKÇİLİK VE FİRMA PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Araş. Gör. Veciye TAŞCI ¹, Prof. Dr. Salih Zeki İMAMOĞLU ², Prof. Dr. Hüseyin İNCE ³, Prof. Dr. Serhat ERAT ⁴

¹ Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, vtasci@gtu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9179-8510

² Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, imamoglu@gtu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-7160-2370

³ Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, h.ince@gtu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-5953-6497

⁴ Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, erat@gtu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0227-8914

ÖZET

Dijital dönüşüm 21. Yüzyılda örgütsel rekabetin kritik bir etkeni olarak literatürde ele alınmaktadır. Firmalar dijital teknolojileri iş süreçlerine entegre ederek yenilik yapabilme kapasitelerini ve performans çıktılarını önemli ölçüde iyileştirebilmektedir. Bu çalışmanın amacı dijital dönüşüm, yenilikçilik ve firma performansı arasındaki söz konusu ilişkileri ampirik olarak incelemektir. Gebze ve İstanbul bölgelerinde imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalarda çalışan 246 kişiden sağlanan veriler Yapısal Eşitlik Modeli ile analiz edilerek araştırma hipotezleri test edilmiştir. Analiz sonuçları dijital dönüşümün yenilikçilik ve firma performansı üzerindeki önemini doğrulamaktadır. Bu doğrultuda yöneticiler firmalarında dijital altyapının ve yenilikçilik odaklı stratejilerin geliştirilmesine öncelik vererek dijital dönüşümün firmanın finansal ve operasyonel performansı üzerinde tam potansiyel etkisini göstermesine katkı sağlayabilirler. Politika yapıcılar ise özellikle teknolojik değişimin hızlı gerçekleştiği sektörlerde çeşitli destek ve programlarla işletmelerin bu tür hamlelerde bulunmasını teşvik edebilir. Gelecek araştırmalar sektör bazlı dinamikleri, boylamsal faktörleri ve bağlama etki edebilecek aracı ve düzenleyici değişkenleri göz önünde bulundurarak araştırma alanına katkı sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Yenilikçilik, Firma Performansı

THE RELATIONSHIP BETWEEN DIGITAL TRANSFORMATION, INNOVATION, AND FIRM PERFORMANCE

ABSTRACT

Digital transformation has become a critical driver of organizational competitiveness in the 21st century. By integrating digital technologies into business processes, firms can substantially strengthen their capacity for innovation, and improve their financial and operational performance. This study empirically investigates the relationships among digital transformation, innovation, and firm performance. Data were collected from 246 employees working in manufacturing firms in Gebze and Istanbul regions, and analyzed via Structural Equation Modeling. These findings confirm the pivotal role of digital transformation in fostering innovation and strengthening firm performance. The study highlights important implications for managers and policymakers. Managers should prioritize the development of digital infrastructure and innovation-oriented strategies to maximize the benefits of digital transformation. Policymakers, particularly in rapidly changing technological environments, may further encourage firms through targeted support and programs. Future research is recommended to explore sector-specific dynamics, longitudinal factors, and mediating or moderating variables.

Keywords: Digital Transformation, Innovativeness, Firm Performance

1. GİRİŞ

İş çevrelerindeki dinamizm, küreselleşme, yoğun rekabet ortamı ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması, işletmelerin faaliyetlerini sürekli gözden geçirmelerini ve stratejik açıdan daha çevik, yenilikçi ve dijital odaklı davranmalarını zorunlu kılmaktadır. Aşırı rekabetçi iş ortamında işletmeler, rakiplerinden farklılaşarak öne çıkmayı ve müşterilerine üstün değer sunarak performanslarını yüksek tutmayı hedeflemektedir. Bir işletmenin hedeflerine ulaşım ulaşmadığını veya ilerleme kaydedip kaydetmediğini gösteren firma performansını iyileştirmek veya yüksek seviyede tutmak için günümüz firmaları dijitalleşmeye önem vermek zorundadır (Ottache, 2024). Dijitalleşme, işletmelerin operasyonel ve finansal verimliliğini iyileştirerek uzun vadeli rekabet avantajı elde etmelerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Brennen ve Kreiss, 2016; Vial, 2019). Dijital dönüşüm ise firmaların iş süreçlerini yeniden yapılandırmalarını, iş süreçlerine dijital teknolojileri entegre etmelerini ve yenilik yapabilme kapasitelerini geliştirmelerini sağlayan stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Verhoef vd., 2021). Dijitalleşme ulaşıp sabit kalınacak bir nokta değil dijital dönüşüm yolculuğu ile gerçekleşen bir süreç olup dinamizm gerektirmektedir.

Örgütsel düzeyde, firmaların dijital dönüşümün etkilerini benimseyen stratejiler geliştirerek yeni teknolojilerle yenilik yapmanın yollarını bulmaları ve daha iyi operasyonel performans sağlamaları gerektiği tartışılmaktadır. Dijital dönüşüm çağı, yalnızca dijital teknolojilerin benimsenmesini değil, aynı zamanda organizasyonların işleyiş ve yenilik biçimlerinde köklü bir değişimi ifade eder. Bu dönem, dijitalleşmenin ötesinde iş modelleri, süreçler ve müşteri etkileşimlerinin bütüncül bir şekilde yeniden tasarlanmasını beraberinde getirmektedir (Omol, 2024).

Öte yandan yenilikçilik, işletmelerin sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücü kazanmasında temel faktörlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Literatürde, çeşitli araştırmalar yenilikçiliğin örgütsel performans üzerindeki olumlu etkilerine dair kanıtlar göstermektedir (Hult vd., 2004; Boso vd., 2013; Parida vd., 2017). Yenilikçilik, firmaların her an değişmekte olan müşteri beklentilerine daha hızlı cevap vermelerini, yeni ürün ve hizmetler geliştirmelerini ve iş süreçlerini iyileştirmelerini mümkün kılmaktadır. Genel olarak yenilikçiliğin işletme performansına katkı sağladığı kabul edilmekle birlikte, yenilikçiliğin hangi faktörlerden etkilendiği ve bu faktörlerin yenilikçilik aracılığıyla performansı topluca nasıl etkilediği konusunda görece az şey bilinmektedir. Ayrıca, yenilikçiliği etkileyen unsurların işletmenin dış çevresindeki farklı koşullar altında nasıl işlediği de daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Dijital dönüşümün yenilikçiliği tetikleyici bir rol oynayarak firma performansına dolaylı katkı sağladığını gösteren çalışmalardan yola çıkarak bu araştırma söz konusu ihtiyaca cevap vermeyi amaçlamaktadır (Chen ve Kim, 2023; Zhao vd., 2024).

Firma performansı, genellikle finansal çıktılar (kârlılık, satış artışı, yatırım getirisi) ve operasyonel göstergeler (verimlilik, kalite, müşteri memnuniyeti) üzerinden değerlendirilmektedir (Teece, 2018). Firmaların finansal performansı; kârlılık, likidite ve piyasa temelli göstergeler yanında, kurumsal yönetim, strateji ve operasyonel uygulamalar gibi içsel faktörlerin etkisiyle şekillenmekte ve bu unsurların bütünleşik işleyişi performansın sürdürülebilirliğini belirlemektedir. Dijital dönüşüm ve yenilikçiliğin bu alanlardaki etkilerinin araştırılması, literatürde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu kapsamda, dijital dönüşüm ve yenilikçilik arasındaki ilişkinin firma performansına yansımalarını incelemek, hem teorik bilgi birikimine katkı sağlamak hem de yöneticiler ve politika yapıcılar için uygulamaya dönük çıkarımlar sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı dijital dönüşüm, yenilikçilik ve firma performansı arasındaki ilişkileri ampirik olarak incelemek ve literatürdeki mevcut tartışmalara katkı sağlamaktır. Çalışma, özellikle üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden elde edilen veriler aracılığıyla söz konusu ilişkileri test etmeyi hedeflemekte; böylece dijital dönüşümün ve yenilikçiliğin firma performansı üzerindeki etkilerine dair bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm, dijitalleşme projeleri aracılığıyla hayata geçirilen ve örgütsel değişimleri hedefleyen, büyük ölçekli iş iyileştirmelerini sağlamayı amaçlayan stratejik dönüşümler olarak tanımlanabilir (Plekhanov vd., 2023). Dijital dönüşüm genel anlamda dijital teknolojilerin kullanımıyla toplumda ve iş çevrelerinde gerçekleşen köklü değişimleri kapsamaktadır. İşletme yönetiminin merkezi bir teması haline gelmekte ve tüm sektörlerde stratejileri, süreçleri ve organizasyonel yapıları kökten yeniden şekillendirmektedir. Bir firmanın dijital teknolojileri kullanma biçiminde meydana gelen değişim, daha fazla değer yaratmasına ve benimsemesine olanak tanıyan yeni bir dijital iş modeli geliştirmesini ifade etmektedir (Verhoef vd., 2021). Dijital dönüşüm olgusu, dijital ekonominin gelişimi ve Dördüncü Sanayi Devrimi bağlamında ortaya çıkan Almanya'nın Endüstri 4.0 girişimine dayandırılabilir. Başlangıçta bir politika yönelimi olarak sunulan Endüstri 4.0, Almanya'nın Yüksek Teknoloji Stratejisi 2020'nin kritik

bir bileşenini oluşturarak bilgi ve iletişim teknolojilerine odaklanmıştır. Bu stratejik yaklaşımın temel amacı ise imalat sektöründe yeniliği teşvik etmektir (Omol, 2024).

Dijital dönüşümün kökenleri, bilgisayarların ortaya çıkışına ve süreçlerin dijitalleşmesine kadar uzanmaktadır (Omol, 2024). Dijital dönüşüm için üç aşama tanımlanmaktadır: sayısallaştırma, dijitalleşme ve dijital dönüşüm. Her aşama, işletmelerin dijital kaynakları, örgüt yapısı, büyüme stratejileri ve performans ölçütleri üzerinde belirli talepler oluşturur. Dijital dönüşüm hedefleyen firmaların yalnızca dijital varlıklara sahip olmaları değil, aynı zamanda dijital çeviklik, dijital ağ oluşturma ve büyük veri analitiği ile ilgili yetkinlikleri edinmeleri veya geliştirmeleri gerekir. İşsel olarak ise organizasyonların düşük hiyerarşi seviyelerine sahip çevik yapılar geliştirmeleri ve bilgi teknolojileri ile analitik işlevsel becerileri içselleştirmeleri gerekmektedir (Verhoef vd., 2021).

İlk aşamalarda dijitalleşme, esas olarak analog bilgilerin dijital formatlara dönüştürülmesini kapsamaktadır. Bu sayede verilen daha kolay depolanması, istendiğinde geri çağırılması ve işlenmesi mümkün olmaktadır (Walter, 2024). İşletme açısından tanımlanacak olursa dijitalleşme, bir şirketin çeşitli iş faaliyetlerinin kapsamlı bir şekilde dijital formatlara dönüştürülmesini ifade eder. Bu faaliyetler, ürün ve hizmetlerin planlama, üretim ve dağıtımına ilişkin tüm süreci kapsar. Başka bir deyişle dijitalleşme, hem süreçlerin hem de somut çıktıların dijital eşdeğerlerine dönüştürülmesini içerir. Süreç dijitalleşmesi, fiziksel dünyada yürütülen tekil bir analog sürecin sanal ortamda birden fazla süreç segmentine dönüştürülmesini ifade eder. Ürün dijitalleşmesi ise fiziksel olarak somut ürünlerin dijital karşılıklarına dönüştürülmesini kapsar; böylece bu ürünler sanal ortamda ticarete konu hale gelir. Son olarak hizmet dijitalleşmesi, geleneksel olarak fiziksel ortamda sunulan hizmetlerin artık sanal alanda da sunulmasını içerir (Omol, 2024).

2.2. Yenilikçilik

Yenilikçilik temelde bir örgütün açık fikirliliği, yeni fikirlere açıklığı, yenilik, değişim ve dönüşüme hazır olma eğilimine ve onu benzerlerinden ayıracak faaliyetleri hayata geçirmesine odaklanır. Bir işletmenin yenilik yapma kapasitesiyle, yani organizasyona yeni iş süreçleri, ürünler veya fikirler sunma kapasitesiyle ilgilidir ve rakiplerinden önce benzersiz ürün ve hizmetler sunabilmek için yeni teknolojileri ve fikirleri edinme, kullanma ve uygulama arzusunu ve yeteneğini ifade eder (Çağlıyan vd., 2022). Yenilik, yeni bir ürün veya hizmet, yeni bir üretim süreci veya yeni bir yapı ya da idari sistem olabilir (Damanpour, 1991; Hult vd., 2004; Huang vd., 2022). Rubera ve Kirca'ya (2012) göre firma yenilikçiliği, bir firmanın yeni ürünlerin geliştirilmesine ve piyasaya sürülmesine yol açan yeni fikirleri benimsemeye açık olması ve bu yöndeki eğilimini ifade eder.

Yenilikçilik, bir organizasyonun yeni ürünler, süreçler ve hizmetler yaratma ve bunların yaratılmasını destekleme eğilimidir (Garcia ve Calantone, 2002; Pesämaa vd., 2013). Yenilikçilik, yeni ürünler, hizmetler veya teknolojik süreçler üretebilen yeni fikirleri, yeniliği, denemeyi ve yaratıcı süreçleri destekleme ve bunlarla ilgilenme eğilimi olarak ifade edilebilir (Octasylyva vd., 2022). Yenilik yapma yeteneği, bir organizasyonun yeni bilgi edinme ve organizasyonun dış çevresinden bilgi edinme ve keşfetme yeteneğini teşvik etme yeteneği olarak anlaşılabilir. Yenilikçilik, bir organizasyonun kaynaklarını ve yeteneklerini kullanarak

yenilikçi bir sonuç elde etme becerisini de kapsamaktadır (Shoham vd., 2012; Ruvio vd., 2014; Lin vd., 2025).

2.3. Firma Performansı

Firma performansı, bir işletmenin kârlılık, büyüme ve pazar payı gibi çeşitli açılardan tanımlanmış hedeflerine ulaşma derecesini veya ilerleme kaydedip kaydetmediğini ifade etmektedir (Upward ve Jones, 2016). Diğer bir ifadeyle bir işletmenin hayatta kalma, büyüme, verimli ve kârlı bir şekilde faaliyet gösterme becerisidir (Otake, 2024). Firmaların finansal performansı; kârlılık, likidite, varlık kullanımı ve piyasa temelli ölçütlerle değerlendirilmekte olup, kaynakların değer yaratmaya dönüştürülme kapasitesini ve rekabet avantajını sürdürme gücünü yansıtmaktadır. İşletmelerin performansını iyileştiren faktörler yönetim bilimlerinde önemli bir araştırma alanıdır. Araştırmalar firma performansı üzerinde mülkiyet yapısı, yönetim kurulu özellikleri, kurumsal yönetim uygulamaları, yenilikçilik ve strateji gibi içsel faktörlerin, dışsal faktörlerden daha güçlü etkiler yarattığını göstermektedir (Baby vd., 2024). Dolayısıyla içsel faktörlerin geliştirilmesi firma performansının geliştirilmesi için önem arz etmektedir.

3. HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Dijital Dönüşüm ve Yenilikçilik

Giderek artan sayıda çalışma ile dijital dönüşüm ve yenilikçilik arasında pozitif bir ilişkinin varlığı desteklenmektedir (Wen ve Xiao, 2025; Odai vd., 2026). İşletmenin tüm alanlarına dijital teknolojilerin entegrasyonu olarak tanımlanan dijital dönüşüm, organizasyonların işleyişini ve değer üretme yöntemlerini köklü biçimde değiştirerek yenilik yapmak için yeni fırsatlar oluşturmaktadır. Ampirik çalışmalar, dijital dönüşümün firmalarda bilgi akışını kolaylaştırarak, Ar-Ge yatırımlarını artırarak, teknik yeteneklere erişimi iyileştirerek ve sürekli öğrenme ile yaratıcı problem çözme kültürünü teşvik ederek yeniliğin hem niceliğini hem de niteliğini geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Chen ve Kim, 2023; Fang ve Liu, 2024). Örneğin, dijital dönüşümün Ar-Ge faaliyetlerinin patente dönüşümünü hızlandırdığı ve patent başvurusu ile onayı arasındaki süreyi kısalttığı, böylece yenilik verimliliğini artırdığı gösterilmiştir (Qiao vd., 2025). Ayrıca mekanizma analizleri dijital dönüşümün finansal kısıtları azalttığını, içsel kontrol kalitesini iyileştirdiğini ve endüstri rekabetini artırdığını, tüm bunların da yenilikçi faaliyetleri teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Niu vd., 2023; Fang ve Liu, 2024). Özetle dijital dönüşüm, firmaların yeni teknolojileri kullanmalarını, kaynaklarını optimize etmelerini ve yeniliğe elverişli bir ortam geliştirmelerini sağlayarak örgütsel yenilikçilik üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda araştırmanın ilk hipotezi şu şekildedir:

H₁: Dijital dönüşüm ve yenilikçilik arasında pozitif bir ilişki vardır.

3.2. Dijital Dönüşüm ve Firma Performansı

Dijital dönüşüm, dijital teknolojilerin işletmelerin tüm işlevsel alanlarına entegre edilmesi süreci olup, firmaların faaliyet biçimlerini ve müşteri değer yaratma mekanizmalarını köklü biçimde yeniden tanımlamaktadır. Kaynak temelli bakış açısı ve yenilik teorisi gibi kuramsal çerçeveler, dijital dönüşümün örgütsel yetkinlikleri, operasyonel etkinliği ve yenilik kapasitesini güçlendirdiğini; bu unsurların da firma performansını artırıcı etkiler yarattığını öne sürmektedir (Wang vd., 2022; Zhai vd., 2022; Zhao vd., 2024). İmalat, küçük ve orta ölçekli

işletmeler (KOBİ'ler) ve hizmet endüstrileri gibi farklı bağlamlarda gerçekleştirilen ampirik araştırmalar, dijital dönüşümün operasyonel etkinlik, yenilik çıktıları ve finansal performans ile istikrarlı biçimde pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Wang vd., 2022). Ayrıca meta-analitik bulgular, söz konusu pozitif ilişkiyi teyit etmekte; yeniliğin aracılık rolünü ve firma büyüklüğü ile sektör farklılıkları gibi bağlamsal faktörlerin etkisini özellikle vurgulamaktadır (Shen vd., 2025). Bu noktalardan hareketle araştırmanın ikinci hipotezi şu şekildedir:

H₂: Dijital dönüşüm ve firma performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

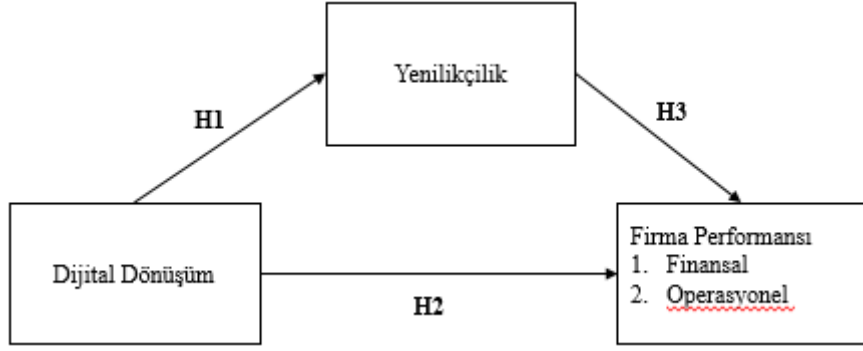
3.3. Yenilikçilik ve Firma Performansı

Yenilikçilik ile firma performansı arasındaki pozitif ilişki literatürde güçlü biçimde ortaya konmuştur (Hult vd., 2004; Boso vd., 2013; Parida vd., 2017; Çağlıyan vd., 2022). Yenilik, özgün ürünler geliştirmek, yeni pazarlara girmek, pazar payını artırmak ve stratejik rekabet avantajı elde etme çabası sırasında karşılaşılan engellerle başa çıkmak için stratejik bir araç işlevi görür (Çağlıyan vd., 2022). Sanayi işletmelerinin başarısında temel etkenlerden biri yenilik yapabilme yetenekleridir. Yenilikçilik, bir işletmenin yenilik yapabilme kapasitesiyle ilgilidir; yani işletme organizasyonu içinde yeni iş süreçlerinin, ürünlerin veya fikirlerin ortaya konmasıdır. Yenilikçilik kapasitesi, işletme performansını etkileyen en önemli unsurlar arasında yer alır. İşletme yöneticileri, yenilikçilik sayesinde iş sorunlarına ve zorluklarına çözümler geliştirebilmekte; böylece işletmenin uzun vadede varlığını sürdürmesi ve başarılı olabilmesi için temel oluşturmaktadır. Ayrıca yenilikçilik, yönetimin önemli ölçüde kontrol sahibi olduğu faktörlerden biri olduğundan çeşitli stratejilerle geliştirilmesi mümkün bir olgudur (Hult vd., 2004; Ferreira vd., 2024).

Bir işletmede yeniliğin benimsenmesi genellikle işletmenin performansına veya etkinliğine katkı sağlama amacı taşır. İşletme performansı; kârlılık, satış hacmi ve pazar payındaki büyümeye ilişkin örgütsel hedeflerin yanı sıra genel stratejik amaçların gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Hult vd., 2004; Al Naqbia vd., 2020). Yenilik, bir örgütü değiştirme aracıdır; iç veya dış çevrede meydana gelen değişimlere bir yanıt olarak ya da çevreyi değiştirmek amacıyla proaktif bir hamle olarak ortaya çıkabilir. Yenilikçilik, örgütlerin yenilikçi iş gücünün yetkinliklerini kullanarak çevresel dinamiklere ve değişimlere hızlı tepki vermelerini sağlar (Gilbert, 2007). İş çevreleri sürekli devinim halinde olduğundan, işletmelerin zaman içinde yenilikleri benimsemeleri varlıklarını sürdürebilmeleri için elzemdir. En önemli yenilikler ise işletmeye rekabet avantajı kazandırarak performansına katkı sağlayan yeniliklerdir (Hult vd., 2004). Yenilikçilik, bir örgütün pazara yeni ürün veya hizmetler sunma ya da güçlü bir yenilikçi yaklaşım ve davranış aracılığıyla yeni pazarlara girme konusundaki genel yenilikçi kapasitesiyle ilişkilidir. İşletmede yenilikleri teşvik edecek uygun bir ortam yaratarak yeni ürün geliştirme süreçlerini ve teknolojik ilerlemeleri kamçılar (White vd., 2022). Bu noktalardan hareketle araştırmanın üçüncü hipotezi şu şekildedir:

H₃: Yenilikçilik ve firma performansı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Dijital dönüşüm, yenilikçilik ve firma performansı arasındaki ilişkiyle ilgili geliştirilen hipotezlere göre oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1. Örneklem ve Veri Toplama

Çalışma için gerekli veriler anket yoluyla sağlanmıştır. Literatür dikkatli bir şekilde taranarak araştırma bağlamına en uygun ölçekler tespit edilmiş ve anket için uyarlanmıştır. Dijital dönüşüm ölçeği Nasiri ve diğerlerinin (2020) çalışmasından uyarlanmıştır ve 5 ifadeden oluşmaktadır. Yenilikçilik ölçeği Calantone ve diğerlerinin (2002) çalışmasından uyarlanmıştır ve 6 ifadeden oluşmaktadır. Son olarak firma performansı ölçeği Wang ve diğerlerinin (2014) çalışmasından uyarlanmıştır ve ölçekte 11 ifade yer almaktadır. Değişkenlerin ölçümü için 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcılar, Likert ölçeğinde yer alan ifadelerle 1’den 5’e kadar değerlendirme yapmışlardır (1. Kesinlikle katılmıyorum... 5. Kesinlikle katılıyorum).

Araştırma örneklemi Gebze ve İstanbul bölgelerinde imalat sanayinde faaliyet gösteren firmalar oluşturmaktadır. Bu firmalarda çalışan 246 kişiden anket yoluyla elde edilen veriler analiz edilerek araştırma hipotezleri test edilmiştir. Ayrıca katılımcıların demografik özellikleri de incelenmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Çizelge 1’de özetlenmiştir. Örneklemde yer alan katılımcıların çoğunluğu orta ve büyük ölçekli işletmelerde çalışmaktadır. Firma yaşı açısından katılımcıların çoğunlukla köklü işletmelerde görev aldıkları görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğu erkek ve 26-45 yaş aralığında olup eğitimde lisans düzeyi ağırlıktadır.

Çizelge 1: Demografik Özellikler

		Frekans	Yüzde (%)
Çalışan Sayısı	<100	45	18,3
	100-499	93	37,8
	500-2000	94	38,2
	>2000	14	5,7
Firma Yaşı	<10	9	3,7
	10-25	66	26,8
	26-50	96	39,0
	>50	75	30,5
Cinsiyet	Kadın	72	29,3
	Erkek	174	70,7
Yaş	25 ve altı	16	6,5
	26-35	116	47,2
	36-45	85	34,5
	46-49	19	7,7

	50 ve üzeri	10	4,1
Eğitim	Lisans	172	69,9
	Lisansüstü	74	30,1

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

Hipotez testinden önce araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla çeşitli istatistiksel analizler yapılmıştır. Yapı geçerliliğini belirlemek için öncelikle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Faktör yükü 0,50'den düşük olduğu için yenilikçilikten bir ifade analize dâhil edilmemiştir. Uyum iyiliği indekslerinin ise kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür ($\chi^2/df=2,454$; CFI=0,928; IFI=0,929; TLI=0,917; RMSEA=0,077). DFA sonuçları Çizelge 2'de gösterilmektedir.

Çizelge 2: DFA Sonuçları

Faktör	İfade	1	2	3	4
1. Dijital Dönüşüm	DD_5	0,833			
	DD_4	0,807			
	DD_3	0,860			
	DD_2	0,785			
	DD_1	0,838			
2. Yenilikçilik	YEN_6		0,709		
	YEN_4		0,641		
	YEN_3		0,771		
	YEN_2		0,896		
	YEN_1		0,836		
3. Operasyonel Performans	PERF_1			0,767	
	PERF_2			0,799	
	PERF_3			0,686	
	PERF_4			0,814	
	PERF_5			0,760	
4. Finansal Performans	PERF_6				0,751
	PERF_7				0,831
	PERF_8				0,827
	PERF_9				0,893
	PERF_10				0,891
	PERF_11				0,794
(CMIN/DF = 2,454, NFI = 0,886, IFI = 0,929, TLI = 0,917, CFI = 0,928, RMSEA = 0,077)					

Korelasyon analizi bulgularına göre ise değişkenler arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler saptanmıştır. Fornell ve Larcker (1981) tarafından ortaya konulan kriterler doğrultusunda AVE değerlerinin 0,50'ten, CR değerlerinin 0,70'ten ve AVE değerlerinin kareköklerinin ilgili korelasyon katsayılarından büyük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ölçüm geçerliliğinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Cronbach Alfa değerleri incelenmiş ve Nunnally (1978) tarafından tavsiye edilen 0,70 değerinin üzerinde bulundukları için ölçüm güvenilirliğinin mevcut olduğu saptanmıştır. Korelasyon analizi sonuçları Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3: Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	CR	AVE	Cronbach's Alpha	1	2	3	4
Dijital Dönüşüm	0.914	0.681	0.913	0.825			
Yenilikçilik	0.882	0.602	0.854	0.593	0.776		
Operasyonel Performans	0.877	0.587	0.874	0.535	0.632	0.766	
Finansal Performans	0.931	0.693	0.930	0.463	0.515	0.729	0.833

İtalik olarak yazılan değerler AVE karekökleridir.

4.3. Hipotez Testi

Ölçüm geçerliliği ve güvenilirliğinin sağlandığı ilgili testler sonucu anlaşıldıktan sonra araştırma hipotezleri yapısal eşitlik modeli (YEM) ile test edilmiştir. Sonuçlara göre uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir aralıktadır ($\Delta\chi^2/df=2,442$, CFI=0,929, IFI=0,929, TLI=0,917, RMSEA=0,077). Hipotez testi sonuçları ise Çizelge 4'te gösterilmektedir.

Çizelge 4: Hipotez Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t
Dijital dönüşüm	Yenilikçilik	0,593*	7,705
Dijital dönüşüm	Firma performansı	0,279*	3,629
Yenilikçilik	Firma performansı	0,505*	5,309

$\Delta\chi^2/df=2,442$, CFI=0,929, IFI=0,929, TLI=0,917, RMSEA=0,077

*p<0.001

Hipotez testi sonuçlarına göre dijital dönüşüm ve yenilikçilik arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır ($\beta=0,593$; $p<0.001$). H1 hipotezi desteklenmektedir. Dijital dönüşüm ve firma performansı arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu saptanarak H2 hipotezi desteklenmiştir ($\beta=0,279$; $p<0.001$). Yenilikçilik ve firma performansı arasında yine anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunarak araştırmanın son hipotezi olan H3 de desteklenmiştir ($\beta=0,505$; $p<0.001$).

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma dijital dönüşüm, yenilikçilik ve firma performansı arasındaki ilişkileri incelemiş ve ele alınan üç hipotezin tamamını ampirik olarak destekleyen bulgular elde etmiştir. Sonuçlar dijital dönüşümün firmaların yenilikçilik kapasitesini artırdığını ve bunun literatürde öne sürülen görüşlerle uyumlu olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular dijital dönüşüm yatırımlarının yalnızca teknolojik altyapıyı güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda örgütsel öğrenme ve bilgi paylaşım süreçlerini de hızlandığını da ortaya koymaktadır. Bu durum, firmaların değişen pazar koşullarına daha hızlı uyum sağlamasına ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır (Vial, 2019; Chen ve Kim, 2023; Fang ve Liu, 2024).

Dijital dönüşümün doğrudan firma performansını iyileştirdiği, yeni iş modelleri geliştirme ve müşteri ilişkilerini güçlendirme gibi katkılar sağladığı bulunmuştur. Bununla birlikte, dijital dönüşüm süreçlerinin firmaların operasyonel verimliliğini artırarak maliyetlerin azaltılmasına da önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Ayrıca, veri odaklı karar alma mekanizmalarının güçlenmesi sayesinde yönetsel etkinliğin arttığı ve stratejik hedeflere ulaşmanın daha

sistematik bir hale geldiği değerlendirilmektedir. Elde edilen bu bulgu da literatürle paralellik göstermektedir (Verhoef vd., 2021; Wang vd., 2022; Zhai vd., 2022; Zhao vd., 2024).

Bunların yanı sıra yenilikçiliğin firma performansı üzerindeki olumlu etkisine dair bulgu, işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde yenilikçi faaliyetlerin kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, ürün, süreç ve hizmet yeniliklerinin artırılması, firmaların hem pazar payını genişletmesine hem de uzun vadeli sürdürülebilir büyüme sağlamasına katkıda bulunmaktadır. Bu bulgu da önceki çalışmalarla benzerlik göstermektedir (Hult vd., 2004; Boso vd., 2013; Parida vd., 2017; Çağlıyan vd., 2022).

Sonuçlar, dijital dönüşümün yalnızca teknolojik bir süreç olmadığını, aynı zamanda yenilikçiliği teşvik eden stratejik bir unsur olduğunu doğrulamaktadır. Dolayısıyla işletme yöneticileri ve karar alıcılar, dijital teknolojileri etkin biçimde kullanırken yenilikçi bir örgüt kültürü oluşturma firmaların performansı açısından kritik olduğunu dikkate almalıdır. Gelecek araştırmaların ise bu ilişkileri farklı bağlamsal faktörler ışığında incelemesi önerilmektedir. Bu noktada farklı sektörlerde gerçekleştirilecek araştırmalarla sektör bazlı dinamikler, boylamsal faktörler ve bağlama etki edebilecek aracı ve düzenleyici değişkenler incelenerek araştırma alanına katkı sağlanabilir.

Kaynaklar

- Al Naqbia, E., Alshuridehb, M., AlHamadc, A., & Al, B. (2020). The impact of innovation on firm performance: A systematic review. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 14(5), 31-58.
- Baby, A., Mia, M. A., & Pitchay, A. A. (2024). A systematic review of financial performance in the manufacturing industry. *Future Business Journal*, 10, 70.
- Boso, N., Story, V. M., & Cadogan, J. W. (2013). Entrepreneurial orientation, market orientation, network ties, and performance: Study of entrepreneurial firms in a developing economy. *Journal of Business Venturing*, 28(6), 708-727.
- Brennen, J. S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, 1-11.
- Calantone R. J., Cavusgil S. T., Zhao Y., (2002). Learning orientation, firm innovation capability, and firm performance. *Industrial Marketing Management*, 31(6), 515-524.
- Chen, P., & Kim, S. (2023). The impact of digital transformation on innovation performance-The mediating role of innovation factors. *Heliyon*, 9(3), e13916.
- Çağlıyan, V., Attar, M., & Abdul-Kareem, A. (2022). Assessing the mediating effect of sustainable competitive advantage on the relationship between organisational innovativeness and firm performance. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 32(4), 618-639.
- Damanpour, F. (1991). Organizational innovation: A meta-analysis of effects of determinants and moderators. *Academy of Management Journal*, 34(3), 555-590
- Fang, X., & Liu, M. (2024). How does the digital transformation drive digital technology innovation of enterprises? Evidence from enterprise's digital patents. *Technological Forecasting and Social Change*, 204, 123428.

- Ferreira, J. J., Fernandes, C. I., & Veiga, P. M. (2024). The effects of knowledge spillovers, digital capabilities, and innovation on firm performance: A moderated mediation model. *Technological Forecasting and Social Change*, 200, 123086.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–51.
- Garcia, R., & Calantone, R. (2002). A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: A literature review. *The Journal of Product Innovation Management*, 19, 110-132.
- Gilbert, D. (2007). Firm innovativeness in SMEs: Lessons from Japan. *International Journal of Organisational Behaviour*, 12(1), 126-143.
- Huang, Y., Li, P., Wang, J., & Li, K. (2022). Innovativeness and entrepreneurial performance of female entrepreneurs. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100257.
- Hult, G. T. M., Hurley, R. F., & Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), 429-438.
- Lin, Y., Yousaf, Z., Grigorescu, A., & Popovici, N. (2025). Harnessing digital foundations and artificial intelligence synergies: Unraveling the role of digital platforms, artificial intelligence, and strategic adaptability in organizational innovativeness. *Journal of Innovation & Knowledge*, 10(2), 100670.
- Nasiri, M., Ukko, J., Saunila, M. ve Rantala, T. (2020). Managing the digital supply chain: The role of smart Technologies. *Technovation*, 96, 102121.
- Niu, Y., Wen, W., Wang, S., & Li, S. (2023). Breaking barriers to innovation: The power of digital transformation. *Finance Research Letters*, 51, 103457
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Octasyilva, A. R. P., Yuliaty, L. N., Hartoyo, H., & Soehadi, A. W. (2022). Innovativeness as the key to MSMEs' performances. *Sustainability*, 14(11), 6429.
- Odai, L. A., Xiao, Y. C., Korankye, B., & Ahakwa, I. (2026). Navigating digital transformation: The critical role of knowledge sharing and digital transformational leadership in boosting innovation capability in Sub-Saharan Africa. *Business Process Management Journal*, 32 (2), 653-678.
- Qiao, Y., Li, X., & Hu, J. (2025). From digital to innovative: How does digital transformation affect corporate innovation? *Economics Letters*, 247, 112210.
- Omol, E. J. (2024). Organizational digital transformation: from evolution to future trends. *Digital Transformation and Society*, 3(3), 240-256.
- Otache, I. (2024). Innovation capability, strategic flexibility and SME performance: The roles of competitive advantage and competitive intensity. *African Journal of Economic and Management Studies*, 15(2), 248-262.
- Parida, V., Pesämaa, O., Wincent, J., & Westerberg, M. (2017). Network capability, innovativeness, and performance: A multidimensional extension for entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development*, 29(1-2), 94-115.
- Pesämaa, O., Shoham, A., Wincent, J., & Ruvio, A. A. (2013). How a learning orientation affects drivers of innovativeness and performance in service delivery. *Journal of Engineering and Technology Management*, 30(2), 169-187.

- Plekhanov, D., Franke, H., & Netland, T. H. (2023). Digital transformation: A review and research agenda. *European Management Journal*, 41, 821-844.
- Rubera, G., & Kirca, A. H. (2012). Firm innovativeness and its performance outcomes: A meta-analytic review and theoretical integration. *Journal of Marketing*, 76, 130-147.
- Ruvio, A. A., Shoham, A., Vigoda-Gadot, E., & Schwabsky, N. (2014). Organizational innovativeness: Construct development and cross-cultural validation. *Journal of Product Innovation Management*, 31(5), 1004-1022.
- Shen, X., Paluzzi, H., Qiu, C., Kohnke, E. J., & Chen, H. (2025). A meta-analysis of the relationships among digital transformation, innovation and firm performance: The moderating effects of country-specific factors. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 55(7), 701-737.
- Shoham, A., Vigoda-Gadot, E., Ruvio, A., & Schwabsky, N. (2012). Testing an organizational innovativeness integrative model across cultures. *Journal of Engineering and Technology Management*, 29 (2), 226-240.
- Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*, 51(1), 40-49.
- Upward, A., & Jones, P. (2016). An ontology for strongly sustainable business models: Defining an enterprise framework compatible with natural and social science. *Organization & Environment*, 29(1), 97-123.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.
- Walter, Y. (2024). The digital transformation in the psychology of workplace spirituality. *Digital Transformation and Society*, 3(1), 23-49.
- Wang, H., Cao, W., & Wang, F. (2022). Digital transformation and manufacturing firm performance: Evidence from China. *Sustainability*, 14, 10212.
- Wang, Z., Wang, N., & Liang, H. (2014). Knowledge sharing, intellectual capital and firm performance. *Management Decision*, 52(2), 230-258.
- Wen, X., & Xiao, L. (2025). Digital transformation, customer stability and innovation. *Finance Research Letters*, 107981.
- White, J. V., Markin, E., Marshall, D., & Gupta, V. K. (2022). Exploring the boundaries of business model innovation and firm performance: A meta-analysis. *Long Range Planning*, 55(5), 102242.
- Zhai, H., Yang, M., & Chan, K. C. (2022). Does digital transformation enhance a firm's performance? Evidence from China. *Technology in Society*, 68, 101841.
- Zhao, X., Li, X., Li, Y., & Wang, Z. (2024). The impact of digital transformation on firm performance. *Industrial Management & Data Systems*, 124(8), 2567-2587.

REDDIT VERİLERİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE'YE YÖNELİK ALGININ ÇOK KATMANLI ANALİZİ: DENEYİM, ÇELİŞKİ VE DUYGU DİNAMİKLERİ

Ön Lisans Öğrencisi DİLA BATMAZ¹, Ön Lisans Öğrencisi IRMAK SERSAM², Öğr. Gör. Dr. Bahar BALCI AYDOĞAN³

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ula Ali Koçman MYO, dilabatmaz263@gmail.com, ORCID: 0009-0001-1989-8186

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ula Ali Koçman MYO, irmaksersam2006@icloud.com, ORCID: 0009-0007-5861-4223

³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ula Ali Koçman MYO, baharbalci@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3207-5595

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'ye yönelik uluslararası algının kullanıcı üretimi içerikler üzerinden nasıl şekillendiği, Reddit'ten derlenen 1.000 kullanıcı yorumunun analiziyle incelenmektedir. Veri seti, farklı milliyetlerden kullanıcıları kapsamakta olup yorumlar, Türkiye deneyiminin farklı boyutlarını yansıtacak şekilde tematik olarak sınıflandırılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Araştırma bulguları, Türkiye algısının tek boyutlu olmadığını; çelişkiler içeren ve deneyime bağlı olarak şekillenen çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle Türk halkına yönelik olumlu ifadeler ile sistem ve uygulamalara yönelik eleştirilerin birlikte var olduğu görülmektedir. Konu bazlı analizlerde misafirperverlik, yemek kültürü ve turistik destinasyonlar yüksek düzeyde olumlu değerlendirilirken; dolandırıcılık, fiyatlandırma sorunları ve sistemsel güvensizlik öne çıkan olumsuz alanlar olarak belirlenmiştir. Mekânsal analizler, olumsuz deneyimlerin büyük ölçüde İstanbul'da, özellikle havalimanı ve turistik bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık Kapadokya, İzmir ve kırsal bölgelerde daha güçlü bir olumlu algı olduğu görülmektedir. Milliyet bazlı değerlendirmelerde ise Güney Koreli ve Avustralyalı kullanıcıların daha olumlu bir algıya sahip olduğu; Latin Amerika ve bazı Avrupa gruplarında ise daha temkinli bir yaklaşımın benimsendiği tespit edilmiştir. Araştırmanın en dikkat çekici bulgularından biri, Türkiye deneyiminin bir “duygu yolculuğu” olarak şekillenmesidir. Ziyaretçilerin en olumlu deneyimleri yerel halkla temas sırasında ortaya çıkarken, deneyimin son aşaması olan havalimanı süreci belirgin bir olumsuzluk üretmektedir. Sonuç olarak, Türkiye algısı soyut bir ülke imajından ziyade, belirli temas noktalarında yaşanan somut deneyimler üzerinden şekillenmektedir. Bu nedenle algıyı iyileştirmeye yönelik müdahalelerin, özellikle deneyimin son aşamalarına odaklanması kritik önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye algısı, Reddit, duygu analizi, algı çelişkisi, deneyim temelli algı.

2021 YILINDA TÜRKİYE’DE HALKA ARZ PERFORMANSI VE RİSK DİNAMİKLERİ

Öğretim Görevlisi, Dr., FEVZİYE GÖZDE GÖKPINAR

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, SMYO Bilgisayar Programcılığı Bölümü,
ggokpinar@subu.edu.tr - 0000-0001-6359-9952

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de 2021 yılında gerçekleştirilen halka arzların uzun dönem performansını ve bu performansı belirleyen temel dinamikleri incelemektedir. Özellikle kur şoklarının ve yüksek makroekonomik belirsizliğin yaşandığı bir dönemde, halka arz getirilerinin literatürde sıklıkla rapor edilen eğilimlerden sapıp sapmadığı analiz edilmiştir.

Çalışmada 2021 yılı içerisinde ilk kez halka arz edilen 51 şirketten oluşan bir örneklem kullanılmıştır. Performans ölçütü olarak ilk gün anormal getiriler ile birlikte 30 gün, 6 ay (127 iş günü) ve 1 yıl (254 iş günü) kümülatif anormal getiriler hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, ilk gün getirilerinin uzun dönem getirilerine göre daha düşük olduğunu ancak T testi sonuçlarına göre düşük fiyatlandırma yapıldığını ortaya koymuştur. Buna karşılık uzun dönem getirilerin literatürün oldukça üzerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle 6 aylık getirilerin yüksek olduğu, ancak 1 yıllık getirilerin bu seviyenin de üzerine çıktığı görülmektedir. Bu durum, halka arz sonrası süreçte getirilerin zaman içinde artarak devam ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca, getirilerdeki artış ile birlikte oynaklığın da yükseldiği tespit edilmiştir.

Uzun dönem performansı açıklamak amacıyla kurulan kesit regresyon modelinde bağımlı değişken olarak 1 yıllık kümülatif anormal getiri kullanılmıştır. Modelde piyasa oynaklığı ve hisse senedi getiri oynaklık değişkenleri ile birlikte makroekonomik belirsizlik göstergelerinden EPU ve CDS indekleri ve krizin yoğunlaştığı Eylül – Aralık dönemindeki getiri davranışının farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için kriz kukla değişkeni yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar, piyasa oynaklığının uzun dönem getiriler üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğunu, buna karşılık hisse senedi getiri oynaklığının uzun dönem getiriler üzerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediğini ortaya koymaktadır.

Makroekonomik değişkenlerin ve kriz kukla değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması, halka arz performansının doğrudan makro şoklardan ziyade piyasa içi dinamikler tarafından şekillendiğine işaret etmektedir. Bulgular, yüksek belirsizlik ve risk ortamına rağmen, hatta bu ortamın etkisiyle, daha riskli yatırım araçlarının daha yüksek getiriler sunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, 2021 yılı Türkiye örneği, halka arz literatüründe yaygın olarak vurgulanan düşük fiyatlandırma yapılan firmaların uzun dönemde düşük performans göstereceği bulgusundan ayrılmakta ve kriz dönemlerinde risk-getiri ilişkisinin farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halka arz, uzun dönem anormal getiri, kur şoku

KATILIM BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANSININ CRITIC TABANLI PES YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi ,FEYZULLAH ESAD ŞEKKELİ ¹

¹ Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, esadsekkeli@karabuk.edu.tr - 0000-0002-6414-

4463

ÖZET

Katılım bankalarının finansal piyasadaki pazar payları ve rekabet güçlerinin artmasıyla bu kurumların finansal performansının objektif ve bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu neden mevcut çalışma kapsamında çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) uygulanarak Türkiye'deki katılım bankaları için finansal performans sıralaması yapılması hedeflenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının finansal performanslarının CRITIC tabanlı Olabilirlik Değerlendirme Sistemi (PES) yöntemiyle analiz edilmesidir. CRITIC yöntemiyle 14 finansal göstergenin ağırlıkları hesaplanmış ardından PES yöntemiyle finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın veri setini örneklem olarak alınan katılım bankaların 2025 yılı sonu finansal tablo kalemleri oluşturmaktadır. Çalışmanın metodolojisinde iki ana aşama bulunmaktadır. Bunlardan ilki, finansal performansın belirlenmesinde kritik öneme haiz olan kriterlerinin ağırlıklarının nasıl belirleneceği hususudur. Bunun için objektif bir kriter ağırlıklandırma metodu olarak CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle oluşturulan ağırlıklar tamamen veri setindeki matematiksel değişimlerden (varyasyonlardan) oluşturulmaktadır. Bu sayede de çalışmanın objektiflik unsurunun en üst düzeye çıkartılması hedeflenmiştir. İkinci aşamada ise, katılım bankalarının finansal performansının belirlenmesi için PES yöntemi kullanılmıştır. CRITIC yöntemiyle elde edilen ağırlıklar, PES yöntemine entegre edilerek analiz edilmiştir. PES yöntemi, klasik deterministik yaklaşımlardan farklı olarak, verilerdeki belirsizliği ve değişkenliği dikkate alan, karar birimlerinin başarı düzeylerini belirli bir referans aralığına göre 'olabilirlik dereceleri' üzerinden hesaplayan bir sistemdir. Bu yöntem kapsamında, her bir katılım bankasının finansal rasyoları üzerinden performans skorları üretilmekte ve bu skorlar bankaların sektör içindeki göreceli konumlarını belirlemektedir. Özellikle finansal piyasalardaki volatilité ve belirsizliklerin yüksek olduğu dönemlerde, PES yönteminin sunduğu esnek ve olasılıksal yaklaşım, bankaların performanslarını daha dirençli ve gerçekçi bir zeminde ölçmeyi mümkün kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankası, Finansal Performans, CRITIC, PES

1. GİRİŞ

Bankacılık sistemi, ülkelerin, şirketlerin ve bireylerin finansal ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rolü bulunmaktadır. Ekonomik yapı içerisinde fon talep edenlerle arz edenleri buluşturan

bankalar paranın dolaşımına aracılık ederek tüm kesimlerin finansal ihtiyaçlarına çözüm sunmaktadır. Bankacılık sistemi içerisinde Müslümanların finansal ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına katılım bankacılığı sistemi kurulmuştur. Türkiye’de 1980’li yılların başında Özel Finans Kurumu (ÖFK) adıyla kurulan katılım bankaları 2005 yılında 2547 sayılı kanun ile “Katılım Bankacılığı” adını resmi olarak almıştır. 1980’li yıllardan bu yana yapısal ve sayısal olarak değişimler geçiren katılım bankalarının yoğun ve hızla değişen rekabet ortamında günümüzde nasıl performans sergiledikleri araştırmacılar ve sektör içerisindeki kurumlar tarafından her zaman ilgi çekici bir konu olmuştur.

Katılım bankalarının finansal performansının analizinde farklı ağırlıklandırma yöntemleriyle çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemine dayalı çalışmalar literatürde mevcuttur. Bu çalışmalar sonuçları bakımından incelendiğinde, Yurttadur, Çalış ve Teran (2025)’ın 2020-2023 yılları arasındaki verileri SECA yöntemini kullanarak finansal performansı analiz ettiği, Yerlikaya ve Uysal (2024)’ın 2019-2022 dönemi verilerini TOPSIS yöntemini kullanarak performans analizini gerçekleştirdiği çalışmalar Kuveyt Türk’ün diğer katılım bankalarına göre daha iyi performans sergilediğini göstermektedir. Bunlara paralel olarak, Yurttadur ve Taşcı (2022a) 2021 yılı verileriyle CRITIC ve MAIRCA yöntemlerini kullanarak yaptıkları analizde Kuveyt Türk’ün performansının diğer katılım bankalarından daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan farklı olarak Odabaş ve Bozdoğan (2020)’ın 2016-2018 yılları arasındaki finansal verileri ele alarak ELECTRE yöntemiyle yaptıkları analizde Vakıf Katılım’ın diğer katılım bankalarına oranla daha iyi finansal performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde, 2019-2021 yılları arasındaki verileri Yurttadur ve Taşcı (2022b) PIV yöntemiyle analiz etmiş ve üç yıllık genel ortalama Vakıf Katılım’ın en başarılı finansal performansı gösterdiği sonuca ulaşmışlardır. Bu çalışmaların yanı sıra, Özkan (2020)’ın 2016-2018 yılları arasındaki katılım bankalarının finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle incelediği çalışmada ise Türkiye Finans’ın en iyi performansı gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada Albaraka Türk, Emlak Katılım, Kuveyttürk, Türkiye Finans, Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım bankalarının 2025 yılı sonu finansal verilerinden yararlanılmıştır. Söz konusu bilgiler bankaların kendi sitelerinde yayınladıkları konsolide olmayan finansal raporlardan elde edilmiştir.

Çizelge 1’de bulunan 14 kriterden K5, K6, K12 ve K13 maliyet değişkeni olarak sınıflandırılırken kalan 10 kriter ise fayda kriteri olarak tanımlanmıştır. Katılım bankalarının bilanço ve gelir tablolarından elde edilen veriler yazar tarafından hesaplanarak analize dahil edilmiştir.

Çizelge 1. PES Analizinde Kullanılan Kriterler

Kriter Kodu	Kriter	Birim	Fayda / Maliyet	Kaynak
K1	Sermaye Yeterliliği Oranı	%	Fayda	Şekkeli ve Güçlü, 2023
K2	Özkaynak/Toplam Aktif	%	Fayda	
K3	Toplam Krediler ve Alacaklar/Toplam Aktif	%	Fayda	
K4	Toplam Krediler ve Alacaklar/Toplam Mevduat	%	Fayda	
K5	Takipteki Krediler ve Alacaklar/Toplam Krediler	%	Maliyet	
K6	Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Aktif	%	Maliyet	
K7	Net Kâr Payı Gelirleri/Faaliyet Gelirleri (Giderleri)	%	Fayda	
K8	Net Dönem Kârı/Toplam Aktifler	%	Fayda	
K9	Net Dönem Kârı/Özkaynaklar	%	Fayda	

K10	Sürdürülen Faaliyetler Vergi Öncesi Kâr/Toplam Aktifler	%	Fayda
K11	Likit Aktifler/Toplam Aktifler	%	Fayda
K12	Toplam Mevduat/Özkaynaklar	%	Maliyet
K13	Toplam Mevduat /Toplam Aktifler	%	Maliyet
K14	Net Kâr Payı Gelirleri/Toplam Aktifler	%	Fayda

2.1. CRITIC

ÇKKV yöntemlerinin uygulanmasında kriterlerin subjektif olarak ağırlıklandırılması yerine her bir kriter için objektif ağırlığını belirleyebilmek adına CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemini Diakoulaki vd. (1995) kullanmışlardır. Bu yöntem, kriterlere ait standart sapmalar ile kriterler arası korelasyonu birlikte kullanarak kriter ağırlıklarını objektif olarak hesaplayabilmektedir.

CRITIC yönteminin uygulama aşamaları ve formülleri aşağıdaki gibidir (Süslü ve Hızlılar, 2023; Yurttadur ve Taşcı, 2024):

Adım 1: İlk adımda alternatif sayısı m ile temsil edildiği, kriter sayısının ise n ile temsil edildiği başlangıç matrisi oluşturulur.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2: Bu adımda normalizasyon işlemi yapılır. Maksimizasyon işlemi fayda yönlü kriterler için eşitlik (2) formülü uygulanarak, maliyet yönlü kriterler için eşitlik (3) formülü uygulanarak oluşturulur.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (3)$$

Adım 3: Kriterler arasındaki ilişkinin düzeyini ve yönünü tespit etmek amacıyla kriterler arası korelasyon katsayıları eşitlik (4) ile hesaplanır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

Adım 4: Bu aşamada, her bir kriterin standart sapması ile korelasyon değerleri bir arada kullanılarak, o kriterin karar verme problemine ait bilgi miktarı eşitlik (5) ile hesaplanır.

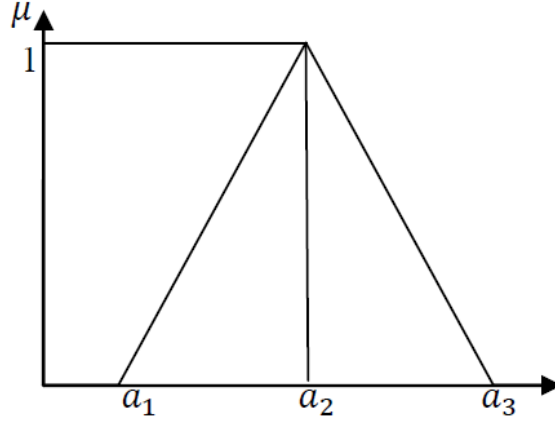
$$C_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk}) \quad (5)$$

Adım 5: Son aşamada değerlendirme kriterlerinin ait skorlar eşitlik (6) ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^m C_k} \quad (6)$$

2.2. Olabilirlik Değerlendirme Sistemi (PES)

Üçgensel bulanık sayılar ve olabilirlik teorisi temeline dayanan PES yöntemi; maksimin (kötümserlik), ağırlıklı toplam ve maksimaks (iyimserlik) yaklaşımlarından elde edilen verileri kullanan ÇKKV yöntemidir. (Güçlü ve Göktaş, 2023).

Görsel 1. (a_1, a_2, a_3) için üyelik fonksiyonunun grafiği.

Görsel 1’de (a_1, a_2, a_3) üçgensel bulanık sayısının üyelik fonksiyonu gösterilmektedir. Belirli bir optimizasyon probleminin çözümüne dayanan PES yönteminin uygulama safhaları aşağıdaki adımlarda anlatılmaktadır (Göktaş ve Güçlü, 2024):

Adım 1: Karar matrisi (A) oluşturulur.

Adım 2: Orana dayalı normalizasyon işlemi uygulanarak başlangıç karar matrisi (A), standartlaştırılmış karar matrisine (B) dönüştürülür. Bu aşamada, j. sütununa ait en iyi değer β_j , en kötü değer ise α_j ile temsil edilmektedir. Uygulanan bu dönüşüm neticesinde B matrisinin tüm elemanları $[0,1]$ aralığında değer almaktadır.

$$b_{ij} = \frac{|a_{ij} - \alpha_j|}{|\beta_j - \alpha_j|} \quad (7)$$

Uyarı: Kriterin yönüne bağlı olarak; fayda yönlü kriterlerde en iyi değer ilgili sütundaki en yüksek veriyi, maliyet odaklı kriterlerde ise en iyi veriyi sütundaki en düşük veriyi temsil etmektedir.

Adım 3: CRITIC veya benzeri bir ağırlıklandırma yöntemi ile kriterlerin ağırlıklarına karar verilir.

Adım 4: Her bir alternatifin fayda düzeyini belirlemek amacıyla; güvenlik düzeyi, ağırlıklı toplam ve iyimserlik düzeyi bileşenleri ($b_{i,1}, b_{i,2}, b_{i,3}$) şeklinde üçgensel bulanık sayılara dönüştürülür. Bu dönüşüm, alternatiflerin performans değerlerini olabilirlik dağılımı çerçevesinde analiz edilmesini sağlar.

Adım 5: i. alternatifin öncelik değeri; tüm alternatiflere ait öncelik vektörünün olabilirlik performansını maksimize edecek bir optimizasyon süreci sonucunda hesaplanmaktadır.

$$p_i = \frac{1}{\sum_{i=1}^m \frac{b_{i,1} + 2b_{i,2} + b_{i,3}}{(1-b_{i,1})^2}} \frac{(b_{i,1} + 2b_{i,2} + b_{i,3})}{(1-b_{i,1})^2} \quad (8)$$

Adım 6: Hesaplanan öncelik değerleri, hem alternatiflerin görelî performans sıralamasının belirlenmesine hem de kaynakların veriye dayalı karar destek mekanizması oluşturulmasına imkan tanımaktadır.

3. BULGULAR

Çalışma kapsamında Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının 2025 yılı sene sonu verileri kullanılarak ilgili kriterler için Çizelge 2’deki karar matrisi oluşturulmuştur.

Çizelge 2. Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
Albaraka	0.161	0.054	0.562	0.944	0.019	0.013	0.801	0.028	0.520	0.028	0.261	10.982	0.596	0.023
Emlak Katılım	0.198	0.078	0.620	0.818	0.017	0.010	0.891	0.034	0.433	0.049	0.273	9.720	0.758	0.043
Kuveyttürk	0.210	0.090	0.514	0.772	0.022	0.012	1.137	0.030	0.333	0.040	0.320	7.417	0.666	0.045
Türkiye Finans	0.155	0.078	0.631	1.047	0.012	0.014	1.173	0.012	0.158	0.016	0.193	7.699	0.603	0.018
Vakıf Katılım	0.251	0.059	0.533	0.741	0.008	0.012	1.503	0.010	0.165	0.013	0.361	12.178	0.720	0.019
Ziraat Katılım	0.164	0.038	0.650	0.973	0.037	0.009	2.116	0.007	0.197	0.010	0.215	17.605	0.668	0.021

Çizelge 3’de farklı farklı birimlere sahip finansal değişkenlerin karşılaştırılabilmesi için 0-1 aralığına çekilerek normalize edilmiş karar matrisi oluşturulmuştur.

Çizelge 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
Albaraka	0.063	0.316	0.359	0.663	0.626	0.872	1.000	0.210	0.000	0.526	0.597	0.350	0.000	0.836
Emlak Katılım	0.448	0.772	0.780	0.253	0.701	0.285	0.932	0.000	0.240	0.000	0.526	0.226	1.000	0.082
Kuveyttürk	0.569	1.000	0.000	0.101	0.502	0.700	0.745	0.150	0.518	0.221	0.248	0.000	0.430	0.000
Türkiye Finans	0.000	0.779	0.863	1.000	0.881	1.000	0.718	0.815	1.000	0.859	1.000	0.028	0.040	1.000
Vakıf Katılım	1.000	0.409	0.144	0.000	1.000	0.621	0.466	0.913	0.979	0.932	0.000	0.467	0.767	0.968
Ziraat Katılım	0.091	0.000	1.000	0.758	0.000	0.000	0.000	1.000	0.891	1.000	0.867	1.000	0.443	0.885

Çizelge 4’de CRITIC yöntemiyle, finansal göstergelerin hem kendi içindeki standart sapmaları hem de diğer kriterlerle olan korelasyonları dikkate alınarak objektif ağırlıklar hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, K12 (0,087) ve K13 (0,083) en yüksek ağırlıklara sahip en önemli iki kriter olarak görülmektedir. Ağırlık dağılımının göreceli benzerliği, veri setinde bir denge olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 4. CRITIC Ağırlıkları

K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
0.075	0.061	0.080	0.073	0.050	0.056	0.066	0.078	0.069	0.074	0.070	0.087	0.083	0.079

Çizelge 5’de PES yöntemini için kriterlerin yönelimini (fayda/maliyet) ve olasılık derecesini dikkate alarak normalleştirilmiş matris yeniden hesaplanmıştır. Matris, katılım bankaların referans aralıklarına göre konumlarını belirlemek için kullanılmıştır.

Çizelge 5. PES için Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
Albaraka	0.063	0.316	0.359	0.663	0.627	0.128	0.000	0.790	1.000	0.474	0.403	0.650	1.000	0.164
Emlak Katılım	0.448	0.772	0.780	0.253	0.701	0.715	0.068	1.000	0.760	1.000	0.474	0.774	0.000	0.918
Kuveyttürk	0.569	1.000	0.000	0.101	0.504	0.300	0.255	0.850	0.482	0.779	0.752	1.000	0.570	1.000
Türkiye Finans	0.000	0.779	0.863	1.000	0.880	0.000	0.282	0.185	0.000	0.141	0.000	0.972	0.960	0.000
Vakıf Katılım	1.000	0.409	0.144	0.000	1.000	0.379	0.534	0.087	0.021	0.068	1.000	0.533	0.233	0.032
Ziraat Katılım	0.091	0.000	1.000	0.758	0.000	1.000	1.000	0.000	0.109	0.000	0.133	0.000	0.557	0.115

Çizelge 6’da katılım bankaları içindeki en iyi (Pozitif İdeal) ve en kötü (Negatif İdeal) kriterleri yansıtan noktalar, bankanın performans düzeyini değerlendirmek için referans değerler olarak belirlenmiştir. Bunlar ayrıca PES analizinde her bir banka için "olasılık derecesi" puanlarının değerlendirilmesinde de kullanılır.

Çizelge 6. Negatif ve Pozitif İdeal Çözümler

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
Negatif İdeal Çözüm	0.15 5	0.03 8	0.51 4	0.74 1	0.03 7	0.01 4	0.80 1	0.00 7	0.15 8	0.01 0	0.19 3	17.60 5	0.75 8	0.01 8
Pozitif İdeal Çözüm	0.25 1	0.09 0	0.65 0	1.04 7	0.00 8	0.00 9	2.11 6	0.03 4	0.52 0	0.04 9	0.36 1	7.417	0.59 6	0.04 5

Çizelge 7’de PES için normalize edilmiş karar matrisindeki katılım bankaları için güvenlik ve iyimserlik verileri oluşturulmuştur. Ağırlıklı toplam değerler ise katılım bankalarının performans eğilimlerini temsil etmektedir.

Çizelge 7. PES için Parametreler

Güvenlik Düzeyi	Ağırlıklı Toplam D.	İyimserlik Düzeyi
0.000	0.486	1.000
0.000	0.619	1.000
0.000	0.593	1.000
0.000	0.441	1.000
0.000	0.369	1.000
0.000	0.336	1.000

Tablo 8’de PES yaklaşımına özgü olan olabilirlik ortalaması ve varyansı hesaplanmıştır. Varyans tüm bankalar için sabit kalırken (0,028), olabilirlik ortalaması farklılık göstermektedir.

Çizelge 8. Olabilirlik Teorisine Dayanan Bilgiler

Olabilirlik Ortalaması	Olabilirlik Varyansı	Ol Ort. / Ol. Var.
0.493	0.028	17.748
0.559	0.028	20.135
0.547	0.028	19.674
0.471	0.028	16.944
0.435	0.028	15.648
0.418	0.028	15.054

Tablo 9’da CRITIC tabanlı PES yöntemine göre katılım bankaların performans değerleri ve sıralamaları verilmiştir. Özellikle Emlak Katılım en yüksek performans puanına

(0,191) sahip olup birinci sırada yer alırken, ardından Kuveyttürk ve son olarak Albaraka gelmektedir.

Çizelge 9. CRITIC Tabanlı PES Yöntemi için Performans Bulguları

pi	PES	
0.169	3	Albaraka
0.191	1	Emlak Katılım
0.187	2	Kuveyttürk
0.161	4	Türkiye Finans
0.149	5	Vakıf Katılım
0.143	6	Ziraat Katılım

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren 6 katılım bankasının 2025 yılı sonu finansal performansları CRITIC tabanlı PES yöntemiyle analiz edilmiştir. Katılım bankaları arasından en iyi performansa sahip birinci katılım bankası Emlak Katılım olmuştur. İkinci sırada Kuveyttürk ve üçüncü sırada ise Albaraka katılım bankası bulunmaktadır. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında son yıllarda Kuveyttürk’ün en iyi performansa sahip katılım bankası olduğuna dair bulgular (Yerlikaya ve Uysal, 2024; Yurtadur, Çalış ve Teran, 2025) mevcut olsa da Emlak Katılım’ın 2025 yılında daha etkin bir performans sergilediği söylenebilir. Analizde yüksek ağırlığa sahip olan mevduat/öz kaynak dengesi ve aktif karlılık değişkenlerine odaklanmak katılım bankalarının önümüzdeki yıllarda finansal performansını arttırmada önemli bir etkidir.

KAYNAKÇA

- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763–770. [https://doi.org/10.1016/0305-0548\(94\)00059-H](https://doi.org/10.1016/0305-0548(94)00059-H)
- Göktaş, F. ve Güçlü, F. (2024). Yeni bir çok kriterli karar verme yaklaşımı “olabilirlik değerlendirme sistemi”: Katılım fonları üzerine bir uygulama. *Black Sea Journal of Engineering and Science*, 7(1). doi:10.34248/bsengineering.1341340
- Güçlü, F., & Göktaş, F. (2023). BIST Katılım Sürdürülebilirlik Endeksi İmalat Sektörü Şirketlerinin Finansal Performansının Entropi Ağırlıklı TOPSIS ve PES Yöntemleriyle İncelenmesi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 112-135. <https://doi.org/10.52736/ubeyad.1394258>
- Odabaş, A. ve Bozdoğan, T. (2020). Katılım bankalarının finansal performanslarının ELECTRE yöntemiyle analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (88), 199-224. <https://doi.org/10.25095/mufad.74004012>.

- Özkan, T. (2020). Türk bankacılık sektöründe finansal performans ölçmede TOPSIS yönteminin kullanımı: Katılım bankaları üzerine bir uygulama. *Maliye ve Finans Yazıları*, (113), 47-64.34.
- Süslü, C., & Hızlıer, S. S. (2023). CRITIC tabanlı MULTIMOORA ve TOPSIS yöntemleri ile finansal performans analizi: BIST spor endeksi şirketleri üzerine bir çalışma. *İşletme*, 4(1), 109-129.
- Şekkeli, F. E., & Güçlü, F. (2023). Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Gri İlişkisel Analiz (Gia) Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *TESAM Akademi Dergisi*, 10(2), 489-511. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1253985>
- Yerlikaya, A. ve Uysal, B. (2024). Katılım bankacılığında finansal performans: Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (13), 138-148. <https://doi.org/10.58627/dpuibf.149815756>.
- Yurttadur, M. ve Taşcı, M. Z. (2022a). Finansal performans ölçümünde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması: Katılım bankaları örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(135), 110-124. <https://doi.org/10.29228/ASOS.660767>.
- Yurttadur, M. ve Taşcı, M. Z. (2022b). Katılım bankalarının PIV yöntemiyle finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 816-827. <https://doi.org/10.29106/fesa.119379389>.
- Yurttadur, M., ve Taşcı, M. Z. (2024). Finansal performans ölçümünde CRITIC ve MAIRCA yöntemlerinin kullanılması: katılım bankaları örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 135(135), 110-124.
- Yurttadur, M., Çalış, N. ve Teran, Y. (2025). Katılım bankalarının finansal performanslarının SECA modeli ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 177-199. <https://doi.org/10.57085/ufebud.16758901011>

MİKROFİNANS KURULUŞLARININ FİNANSAL PERFORMANSI : FAS ÖRNEĞİ

**Yüksek Lisans Öğrencisi, NOHAYLA ZIANI¹, Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Esad
ŞEKKELİ²**

¹Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü,
Zianin1998@gmail.com - ORCID: 0009-0004-9419-3321

²Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, esadsekkeli@karabuk.edu.tr - 0000-0002-6414-
4463

ÖZET

Mikrofinans, geleneksel bankacılık sisteminin dışında kalan düşük gelirli bireylere finansal hizmetler sunmayı amaçlayan bir finansman modelidir. Bu çalışma, Fas'ta faaliyet gösteren mikrofinans kuruluşlarının finansal performansını etkileyen temel faktörleri panel veri analizi yöntemiyle incelemektedir. 1999-2018 dönemini kapsayan ve 10 mikrofinans kuruluşuna ait verilerin analiz edildiği çalışmada, aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve operasyonel sürdürülebilirlik bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Sabit etkiler modelinin uygulandığı analiz sonucunda, kredi riskinin her üç performans göstergesi üzerinde negatif ve anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışan başına düşen kredi sayısının aktif karlılığı ve operasyonel sürdürülebilirlik üzerinde pozitif, özsermaye karlılığı üzerinde ise negatif etkisi bulunmaktadır. Borç/özsermaye oranı özsermaye karlılığı pozitif etkilerken operasyonel sürdürülebilirlik üzerinde negatif etki göstermiştir. Faaliyet giderlerinin ise anlamlı bir etkisi tespit edilmemiştir. Bulgular, kredi riskinin etkin yönetimi ve operasyonel verimliliğin artırılmasının mikrofinans kuruluşlarının sürdürülebilirliği açısından kritik önem taşıdığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mikrofinans Kuruluşları, Finansal Performans, Panel Veri Analizi, Aktif Karlılığı, Özsermaye Karlılığı, Fas

GİRİŞ

Mikrofinans, düşük gelirli bireylerin ve küçük ölçekli işletmelerin finansal hizmetlere erişimini sağlayan önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Fas, bağımsızlığını kazanmasının ardından ekonomik ve sosyal yapısında önemli dönüşümler yaşamış, ancak gelir eşitsizlikleri ve finansal hizmetlere erişimde yaşanan güçlükler önemli yapısal sorunlar olarak varlığını sürdürmüştür. Bu koşullar altında mikrofinans uygulamaları, özellikle 1999 yılında yürürlüğe giren 18.97 sayılı Mikro Kredi Kanunu ile yasal ve kurumsal bir çerçeveye kavuşturulmuştur.

Mikrofinans kuruluşlarının sosyal misyonlarını uzun vadede sürdürebilmeleri, büyük ölçüde finansal performanslarına bağlıdır. Bu kuruluşların finansal açıdan istikrarlı olmamaları durumunda, hem faaliyetlerini sürdürebilmeleri hem de sosyal hedeflerini gerçekleştirebilmeleri güçleşmektedir. Bu çalışmanın amacı, Fas'ta faaliyet gösteren mikrofinans kuruluşlarının finansal performansını belirleyen temel faktörleri tespit etmek ve bu faktörlerin sektörün sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde analiz etmektir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Mikrofinans kuruluşlarının finansal performansını inceleyen çalışmalar literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Ledgerwood (1999), mikrofinans kuruluşlarının finansal performansının ölçülmesine ilişkin kapsamlı bir çerçeve sunmakta ve aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve operasyonel sürdürülebilirlik gibi finansal oranların temel gösterge olduğunu belirtmektedir.

Cull, Demirgüç-Kunt ve Morduch (2007), çok sayıda ülkede faaliyet gösteren mikrofinans kuruluşlarını kapsayan çalışmalarında, kredi portföy riskinin mikrofinans kuruluşlarının finansal performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Robinson (2001), mikrofinans kuruluşlarının uzun vadede faaliyetlerini sürdürebilmelerinin finansal açıdan kendi kendine yeterli olmalarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Fas özelinde yapılan çalışmalar incelendiğinde, Aguenau, Allouch, El Maliki ve Abrache (2019), mikrofinans kurumlarının finansal performansı ve sürdürülebilirliğinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Chedad, Boukir, Chaabi, Aguenau ve Abrache (2022), Fas örneğinde personel üretkenliğinin hem karlılık hem de sürdürülebilirlik üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Harkat, Aguenau, Abrache ve Ez-zarzari (2023), mikrofinans kuruluşlarının karlılık ve sürdürülebilirliği ile kredi portföyü özellikleri arasındaki ilişkileri incelemiştir. Genel olarak literatürde, portföy büyüklüğü, risk, getiri, yönetim etkinliği ve vazgeçilen alacaklar mikrofinans kuruluşları performansını etkileyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bulgular, brüt kredi portföyünün ROA ve OSS üzerinde olumlu etkisi olduğunu, risk altındaki kredilerin ise ROA, ROE ve OSS üzerinde negatif etkiler yarattığını göstermektedir. Bunun yanında, ortalama kredi büyüklüğü OSS'yi pozitif etkilerken, aktif borçlu sayısı üzerinde anlamlı bir etki gözlenmemiştir; nominal getiri oranı OSS'yi artırsa da bazı modellerde faiz geliri karlılık üzerinde negatif etki gösterebilmektedir. Sonuç olarak, kredi portföyü özelliklerinin mikrofinans kuruluşları'nın finansal performansına etkisi ülke ve kurum

bazında farklılık göstermekte ve yerel düzeyde yapılan ampirik çalışmaların önemi vurgulanmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Veri Seti ve Örneklem

Bu çalışmada, 1999-2018 dönemini kapsayan panel veri yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağı olarak MIX Market veri tabanı tercih edilmiştir. Analizde, Fas'ta faaliyet gösteren 10 mikrofinans kuruluşuna ait farklı dönemleri kapsayan ve toplam 222 gözlemden oluşan dengesiz (unbalanced) panel veri seti kullanılmıştır.

2.2. Değişkenler

2.2.1. Bağımlı Değişkenler

Bu çalışmada mikrofinans kuruluşlarının finansal performansını ölçmek amacıyla üç temel bağımlı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler, kurumların karlılık düzeyini ve operasyonel sürdürülebilirliğini değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Aktif karlılığı ve özsermaye karlılığı, kuruluşların finansal performansını karlılık açısından ölçerken, operasyonel sürdürülebilirlik göstergesi kurumların faaliyet gelirleri ile maliyetlerini karşılama kapasitesini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, bağımlı değişkenlere ilişkin hesaplama yöntemleri aşağıda sunulmaktadır.

Aktif Karlılık (akt_kar) = Faaliyet Geliri / Ortalama Toplam Varlıklar

Özsermaye Karlılığı (ozs_kar) = Net Kar / Özsermaye

Operasyonel Sürdürülebilirlik (op_sur) = Faaliyet Gelirleri / (Faaliyet Giderleri + Finansal Maliyetler + Kredi Zararları)

2.2.2. Bağımsız Değişkenler

Bu çalışmada mikrofinans kuruluşlarının finansal performansını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla çeşitli bağımsız değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler, kredi riski, operasyonel verimlilik, sermaye yapısı ve maliyet unsurlarını temsil etmektedir. Kredi portföy riski, kurumların kredi geri ödeme performansını ve risk düzeyini yansıtırken; personel başına düşen kredi sayısı operasyonel verimliliği göstermektedir. Borç/özsermaye oranı kurumların sermaye yapısını ortaya koyarken, faaliyet gider oranı ise maliyet etkinliğini ölçmektedir. Bu doğrultuda, bağımsız değişkenlere ilişkin hesaplama yöntemleri aşağıda sunulmaktadır.

Kredi portföy riski ($risk\_30$) = 30 gün ve üzeri gecikmiş krediler / toplam brüt kredi portföyü

Personel Başına Kredi Sayısı (pb_kredi) = Toplam Açık Krediler / Personel Sayısı

Borç/Özsermaye Oranı ($borc\_ozs$) = Toplam Borçlar / Özsermaye

Faaliyet Gider Oranı ($faal\_gid$) = Faaliyet Giderleri / Ortalama Brüt Kredi Portföyü

2.2.3. Ekonometrik Model

Çalışmada kullanılan genel panel veri regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 Risk\_30_{it} + \beta_2 pb\_kredi_{it} + \beta_3 borc\_ozs_{it} + \beta_4 faal\_gid_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Model tahmin sürecinde hem Sabit Etkiler (FE) hem de Rassal Etkiler (RE) yaklaşımları kullanılmış; model tercihi Hausman testi ile belirlenmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya dahil edilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, mikrofinans kuruluşlarının finansal performans göstergelerinde önemli değişkenlikler olduğu görülmektedir. Aktif karlılığı ortalaması %3,1, özsermaye karlılığı ortalaması %6,1, operasyonel sürdürülebilirlik ortalaması ise %116,7 olarak tespit edilmiştir.

3.2. Regresyon Sonuçları

Çizelge 1: Aktif Karlılık Modeli Sonuçları

Aktif_Karliligi	Coef.	St.Err.	t- value	p- value	[95% Conf	Interval]	Sig
Risk_30	-.57	.183	-3.11	.003	-.935	-.206	***
Pb_kredi	.001	0	5.76	0	0	.001	***
Borc_ozs	-.002	.002	-1.21	.231	-.005	.001	
Faal_gid	0	0	0.68	.495	0	0	
Constant	-.043	.021	-2.05	.044	-.085	-.001	**
Mean dependent var		0.031	SD dependent var		0.064		
R-squared		0.462	Number of obs		102		
F-test		18.930	Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)		-350.064	Bayesian crit. (BIC)		-339.564		
*** $p<.01$, ** $p<.05$, * $p<.1$							

Aktif karlılık modeli sonuçlarına göre, kredi portföy riski (risk_30) aktif kârlılığı negatif ve anlamlı düzeyde etkilemektedir ($\beta = -0,570$, $p = 0,003$). Personel başına düşen kredi sayısı (Pb_kredi) ise aktif karlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ($\beta = 0,001$, $p < 0,001$). Borç/özsermaye (borc_ozs) oranı ve faaliyet giderlerinin aktif karlılığı üzerindeki etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Çizelge 2: Özsermaye Karlılığı Modeli Sonuçları

Ozsermaye_Karlılığı	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig

Risk_30	-8.909	1.208	-7.38	0	-11.309	-6.509	***
Pb_kredi	-.002	.001	-2.57	.012	-.003	0	**
Borc_ozs	.078	.01	7.79	0	.058	.098	***
Faal_gid	0	0	-0.44	.662	0	0	
Constant	.457	.139	3.28	.002	.18	.734	***
Mean dependent var	0.061		SD dependent var		0.461		
R-squared	0.606		Number of obs		102		
F-test	33.873		Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)	36.501		Bayesian crit. (BIC)		49.626		
*** $p<.01$, ** $p<.05$, * $p<.1$							

Özsermaye karlılık modelinde, kredi portföy riski (Riski_30) özsermaye kârlılığını negatif yönde etkilemektedir ($\beta = -8,909$, $p < 0,001$). Personel başına düşen kredi sayısı (Pb_kredi) da özsermaye karlılığı üzerinde negatif ve anlamlı bir etki göstermektedir ($\beta = -0,002$, $p = 0,012$). Borç/özsermaye oranı (Borc_ozs) ise özsermaye karlılığı pozitif ve anlamlı düzeyde etkilemektedir ($\beta = 0,078$, $p < 0,001$).

Çizelge 3: Operasyonel Sürdürülebilirlik Modeli Sonuçları

Operasyonel_Su rdurulebilirlik	Coef.	St.Err.	t- value	p- value	[95% Conf	Interval]	Sig
Risk_30	-1.395	.674	-2.07	.041	-2.733	-.056	**
Pb_kredi	.004	0	8.65	0	.003	.004	***
Borc_ozs	-.013	.006	-2.26	.027	-.024	-.001	**
Faal_gid	0	0	-0.02	.983	0	0	
Constant	.719	.077	9.39	0	.566	.871	***
Mean dependent var		1.167	SD dependent var		0.275		
R-squared		0.577	Number of obs		105		
F-test		31.053	Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)		-84.615	Bayesian crit. (BIC)		-71.345		
*** $p<.01$, ** $p<.05$, * $p<.1$							

Operasyonel sürdürülebilirlik modelinde, kredi portföy riski (Riski_30) operasyonel sürdürülebilirliği negatif etkilemektedir ($\beta = -1,395$, $p = 0,041$). Personel başına düşen kredi sayısı (Pb_kredi) Operasyonel sürdürülebilirliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ($\beta = 0,004$, $p < 0,001$). Borç/özsermaye oranı (Borc_ozs) ise Operasyonel sürdürülebilirliği negatif yönde etkilemektedir ($\beta = -0,013$, $p = 0,027$).

3.3. Hausman Testi Sonuçları

Hausman testi sonuçları, aktif karlılık modeli için sabit etkiler modelinin ($\chi^2=13,80$, $p=0,0032$) ve özsermaye karlılık modeli için sabit etkiler modelinin ($\chi^2=13,23$, $p=0,0042$) tercih edilmesi gerektiğini göstermiştir. Operasyonel sürdürülebilirlik modeli için ise rastgele etkiler modelinin daha uygun olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=3,48$, $p=0,3232$).

4. TARTIŞMA

Araştırma bulguları, kredi portföy riskinin (risk_30) mikrofinans kuruluşlarının finansal performansı üzerinde güçlü ve negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Cull, Demirgüç-Kunt ve Morduch (2007) ile Harkat ve diğerlerinin (2023) çalışma sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir. Yüksek riskli krediler, hem kârlılığı hem de sürdürülebilirliği olumsuz etkilemekte, bu nedenle etkin kredi risk yönetimi mikrofinans kuruluşları için kritik önem taşımaktadır.

Personel başına düşen kredi sayısının (pb_kredi) aktif karlılık ve operasyonel sürdürülebilirlik üzerinde pozitif etkisi, operasyonel verimliliğin finansal performansı artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, Chedad ve diğerlerinin (2022) Fas örnekleminde personel üretkenliğinin pozitif etkisine ilişkin sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ancak (pb_kredi)'nin özsermaye karlılığı üzerindeki negatif etkisi, aşırı operasyonel yüklenmenin öz sermaye getirilerini olumsuz etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Borç/özsermaye oranının (borc_ozs) özsermaye karlılığı üzerinde pozitif etkisi, finansal kaldıracın doğru kullanıldığında öz sermaye getirilerini artırabileceğini göstermektedir. Ancak aynı değişkenin operasyonel sürdürülebilirliği üzerindeki negatif etkisi, yüksek borçluluk düzeyinin operasyonel sürdürülebilirliği zayıflattığını ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Fas'ta faaliyet gösteren mikrofinans kuruluşlarının finansal performansı 1999–2018 dönemine ait panel veri seti kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, mikrofinans kuruluşlarının finansal performansının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve likidite, kârlılık, portföy kalitesi ile finansal sürdürülebilirlik göstergelerinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, kredi portföy riskinin finansal performansı negatif yönde etkilediğini, personel başına düşen kredi sayısının operasyonel verimlilik aracılığıyla performansı artırdığını ve faaliyet giderlerinin yüksekliğinin kârlılığı olumsuz etkilediğini göstermektedir. Buna karşılık, yalnızca aktif karlılık modelinde borç/özsermaye oranının finansal performans üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Ayrıca bulgular, mikrofinans kuruluşlarının performanslarının zaman içinde dalgalı bir seyir izlediğini ve kuruluşlar arasında farklılık gösterdiğini ortaya koyarak sektörün heterojen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, mikrofinans kuruluşlarının sürdürülebilir bir finansal yapı oluşturabilmeleri için etkin risk yönetimi, maliyet kontrolü, operasyonel verimlilik ve dengeli bir finansman yapısına odaklanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, mikrofinans kuruluşlarının finansal performansının yalnızca tek bir göstere ile değil, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Politika yapıcılar için mikrofinans sektörünün sürdürülebilirliğini ve etkinliğini artırmaya yönelik çeşitli öneriler geliştirilebilir. Bu kapsamda, mikrofinans kuruluşlarının kredi değerlendirme ve izleme süreçlerinin güçlendirilmesi, riskli kredilerin erken tespitine katkı sağlayacaktır. Ayrıca dijitalleşme ve finansal teknolojilerin faaliyetlere entegre edilmesi, işlem maliyetlerini azaltarak operasyonel verimliliği artırabilecektir. Bununla birlikte, fonlama kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve uzun vadeli finansman olanaklarının genişletilmesi, likidite riskinin azaltılmasına yardımcı olacaktır. Son olarak, düzenleyici çerçevenin sektörel dinamikleri dikkate alan esnek bir yapıya kavuşturulması, yenilikçi finansal ürünlerin geliştirilmesini teşvik edecektir.

Gelecek çalışmalarda, mikrofinans kuruluşlarının finansal performansının yanı sıra sosyal performans göstergelerinin de analize dâhil edilmesi, karşılaştırmalı ülke analizlerinin yapılması ve dijitalleşmenin etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Aguenau, S., Allouch, S., El Maliki, N., & Abrache, J. (2019). Financial Performance and Sustainability of Moroccan Microfinance Institutions: An Empirical Study. *Accounting and Finance Research*, 8(4), 144. <https://doi.org/10.5430/afr.v8n4p144>
- Chedad, K., Boukir, A., Chaabi, S., Aguenau, S., & Abrache, J. (2022). Financial Performance and Sustainability of Microfinance Institutions in Morocco: A Structural Equation Model. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 12(1), 51-57. <https://doi.org/10.32479/ijefi.12666>
- Cull, R., Demirgüç-Kunt, A., & Morduch, J. (2007). Financial performance and Outreach: A Global Analysis of Leading Microbanks. *The Economic Journal*, 117(517), F107-F133. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02017.x>
- Harkat, T., Aguenau, S., Abrache, J., & Ez-zarzari, Z. (2023). *Impact of Loan Portfolio Characteristics on Microfinance Institutions: The Case of Morocco*. 15(2).
- Ledgerwood, J. (1999). *Microfinance handbook: An institutional and financial perspective*. THE WORLD BANK.
- Robinson, M. S. (with Open Society Institute & International Bank for Reconstruction and Development). (2001). *The microfinance revolution: Sustainable finance for the poor ; Lessons from Indonesia. The emerging industry* (1. print).

GREEN MONETARY POLICY AND CLIMATE-RELATED FINANCIAL RISKS: A THEORETICAL FRAMEWORK FOR TÜRKİYE IN THE RUN-UP TO COP31

Asst. Prof. Serkan Cantürk

Istinye University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of
Management Information Systems, Istanbul, Türkiye

Email: serkan.canturk@istinye.edu.tr ORCID: 0000-0002-7283-7227

ABSTRACT

This paper develops a theoretical framework for green monetary policy in Türkiye, a high-inflation, energy-import-dependent emerging economy. Drawing on the green central banking literature and the institutional mandate of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT), the study identifies three structural channels through which climate-related financial risks interact with monetary policy objectives: the energy-import inflation channel, the credit allocation channel, and the financial stability channel. It is argued that these channels create both a compelling rationale and a concrete opportunity for the CBRT to incorporate climate considerations into its existing price-stability framework without mandate overreach. The paper further examines the feasibility of four green monetary instruments—differentiated reserve requirements, green collateral frameworks, climate scenario integration, and macroprudential coordination with the BRSA—within the CBRT's current institutional and legal architecture, drawing on comparative evidence from China, the euro area, and the United Kingdom. Türkiye's dependence on imported fossil fuels for approximately seventy-five percent of its primary energy needs generates a persistent cost-push inflation channel that transmits global energy price volatility into domestic consumer prices in ways that conventional interest rate policy cannot fully neutralise. The banking sector's high credit concentration in carbon-intensive industries such as steel, cement, and petrochemicals creates transition risk vulnerabilities set to intensify as the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) comes into force. Situated in one of the Eastern Mediterranean's most climate-vulnerable zones, Türkiye additionally faces physical climate risks that translate into agricultural supply disruptions and food price volatility with direct monetary policy implications. The paper demonstrates that climate change is not structurally incompatible with the CBRT's price stability mandate but demands a more complete fulfilment of its existing objectives. Positioned ahead of COP31, the analysis contributes to the literature on green central banking in high-inflation developing economies and proposes an actionable policy roadmap for monetary authorities in similar contexts.

Keywords: *green monetary policy, climate-related financial risks, emerging economies, monetary transmission, green central banking*

1. INTRODUCTION

The intersection of monetary policy and climate change has rapidly emerged as one of the most consequential frontiers in contemporary macroeconomics. Over the past decade, central banks across the world have been confronted with an expanding body of evidence demonstrating that climate-related risks — both the physical damages inflicted by extreme weather events and the economic disruptions associated with the transition to a low-carbon economy — pose systemic threats to price stability and financial system resilience (Campiglio et al., 2018; Bolton et al., 2020; Batten et al., 2016). These developments have prompted a fundamental reassessment of whether the conventional monetary policy toolkit, designed primarily to manage demand-driven inflation and short-run output gaps, remains adequate in a world where supply-side climate shocks are becoming increasingly frequent and severe. The landmark 2015 speech by then-Governor Mark Carney before Lloyd's of London, which coined the phrase 'tragedy of the horizon', crystallised the central banking community's recognition that climate risk is a systemic financial risk requiring proactive institutional response (Carney, 2015).

The concept of green monetary policy has emerged as one of the central responses to this challenge. In its broadest formulation, green monetary policy refers to the deliberate incorporation of climate-related financial risks into monetary policy frameworks, central bank operations, and financial supervision, with the objective of aligning the financial system with a low-carbon transition pathway without compromising the primary mandates of price and financial stability (NGFS, 2022; Ünüvar & Yeldan, 2023; Monnin, 2018). While the leading central banks of advanced economies — most notably the European Central Bank (ECB), the Bank of England, and the People's Bank of China — have made significant institutional strides in this direction, the theoretical foundations and practical feasibility of green monetary policy in emerging market economies remain considerably less developed. The potential for climate-induced financial losses has been quantified at global scale: Dietz et al. (2016) estimate climate value-at-risk in global financial assets at up to 17 percent of present value under high-warming scenarios, underscoring the macroprudential urgency of the issue.

Türkiye presents a theoretically rich and practically urgent case for examining these questions. As the world's seventeenth-largest economy and one of its largest CO₂ emitters, Türkiye operates at the intersection of three structural conditions that make the monetary-climate nexus particularly salient: a deep dependence on imported fossil fuels that transmits global energy price volatility directly into domestic inflation; a bank-dominated financial system in which credit allocation decisions have outsized effects on investment patterns and sectoral emission intensities; and an institutional monetary framework — centred on the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) — that retains the legal instruments necessary to pursue green monetary objectives (Ünüvar & Yeldan, 2023; Coban, 2024).

The timing of this analysis is further sharpened by the forthcoming COP31 conference, which is expected to place unprecedented demands on emerging economies to align their financial systems with Paris Agreement trajectories. For Türkiye, which ratified the Paris Agreement in 2021 and announced a net-zero target for 2053, COP31 represents a moment of significant

international scrutiny and an opportunity to articulate a credible, institutionally grounded roadmap for green finance. The CBRT's response to this challenge — and the theoretical framework that underpins it — will be central to Türkiye's capacity to attract climate-aligned international capital and to manage the domestic macroeconomic risks of the global energy transition.

Against this backdrop, the present paper develops a theoretical framework for green monetary policy in Türkiye. Rather than reporting new empirical results, the paper synthesises existing theoretical models, institutional analyses, and policy evidence to construct a coherent account of why green monetary policy is both necessary and feasible for the CBRT, and what form it should take within Türkiye's specific macroeconomic and institutional context. The paper proceeds as follows. Section 2 reviews the theoretical foundations of green monetary policy and the key channels through which climate risks interact with monetary transmission. Section 3 analyses Türkiye's structural exposure to climate-related financial risks. Section 4 examines the CBRT's institutional mandate and the green instruments available within it. Section 5 discusses the policy implications for Türkiye ahead of COP31. Section 6 concludes.

2. THEORETICAL FOUNDATIONS OF GREEN MONETARY POLICY

2.1 Climate Risks as Monetary Policy Challenges

The theoretical case for integrating climate considerations into monetary policy frameworks rests on the recognition that climate-related risks generate macroeconomic dynamics that conventional monetary frameworks are ill-equipped to manage. Campiglio et al. (2018) provide a foundational taxonomy of these dynamics, distinguishing between physical risks — damages to productive capital, infrastructure, and labour productivity arising from climate change itself — and transition risks — financial losses and economic disruptions arising from the policy, technological, and behavioural shifts required for decarbonisation. Both categories of risk can impair the monetary transmission mechanism, destabilise the financial system, and generate inflationary pressures that respond poorly to conventional interest rate instruments. Stern (2007) had earlier established that climate change represents the greatest market failure in history, with cost implications that dwarf conventional cyclical risks.

Physical risks operate through multiple channels simultaneously. Supply-side disruptions — such as droughts reducing agricultural output, floods damaging transport infrastructure, or heatwaves reducing labour productivity — generate cost-push inflationary pressures that central banks cannot fully offset without deepening output contractions. Dafermos et al. (2018) formalise this dynamic in a stock-flow consistent macroeconomic model, demonstrating that accumulating physical climate damages erode the productive capacity of the economy in ways that generate stagflationary dynamics — simultaneous inflation and stagnation — that are fundamentally different from demand-driven inflation and require different policy responses. Bolton et al. (2020) develop the concept of the 'green swan' — a climate-driven financial crisis that is simultaneously more predictable in its eventual occurrence and more uncertain in its timing and magnitude than conventional financial tail risks — to argue that central banks cannot afford to treat climate change as an exogenous shock to be accommodated after the fact but

must instead engage proactively with climate risk assessment and financial system resilience. Battiston et al. (2017) further demonstrate, through a climate stress-test of the European financial system, that climate policy changes can trigger significant financial instability if transition risks are not pre-emptively managed.

2.2 The Three Channels of Monetary-Climate Interaction in Emerging Economies

For emerging market economies, and for Türkiye in particular, the monetary-climate interaction operates through three theoretically distinct channels that we identify as the structural core of the green monetary policy framework proposed in this paper. The first is the energy-import inflation channel. In economies that import a substantial share of their primary energy needs, global fossil fuel prices constitute a persistent source of imported inflation that operates independently of domestic demand conditions. When central banks respond to such imported inflation with interest rate increases, they impose contractionary pressure on domestic demand without addressing the underlying supply-side cause of the price rise, generating unnecessary output costs. Green monetary policy can partially address this structural vulnerability by supporting the expansion of domestic renewable energy capacity through credit incentives, thereby reducing the economy's medium-term energy import dependence and attenuating the inflationary pass-through of global fossil fuel price cycles (Ünüvar & Yeldan, 2023; Volz, 2017).

The second is the credit allocation channel. In bank-dominated financial systems, monetary policy affects not only the aggregate volume of credit but also its sectoral distribution, through the pricing of risk, the availability of collateral, and the regulatory treatment of different asset classes. Campiglio (2016) argues that conventional monetary operations carry an implicit carbon bias, in that they treat all assets of equivalent financial risk equally regardless of their climate impact, thereby failing to price in the systemic transition risk associated with carbon-intensive assets. Green monetary policy corrects this bias by differentiating the treatment of green and conventional assets in central bank operations — through collateral frameworks, reserve requirements, and asset purchase programmes — redirecting credit flows towards low-carbon investment without requiring a change in the aggregate policy rate. D'Orazio and Popoyan (2019) further demonstrate that macroprudential tools can be designed to foster green investments without compromising financial stability objectives. The third is the financial stability channel. Climate risks, if unaddressed, accumulate on the balance sheets of financial institutions in the form of stranded asset exposures, liability risks from climate litigation, and increased non-performing loan ratios in climate-vulnerable sectors. Ryan-Collins (2019) argues that only a market-shaping regulatory approach — rather than mere voluntary disclosure — can generate the systemic redirection of finance required to meet climate targets.

Table 1. Türkiye's Key Climate-Related Financial Risk Exposures

Risk Category	Transmission Channel	Monetary Policy Implication
Energy import dependence (~72% of primary energy)	Global fossil fuel prices → domestic CPI (direct + indirect pass-through)	Interest rate channel insufficient; green credit support for renewables needed
Physical climate risks (drought, heatwaves, floods)	Agricultural supply shocks → food CPI; Infrastructure damage → output loss	Persistent cost-push inflation; scenario analysis integration required
Transition risks (CBAM, carbon pricing)	Carbon-intensive asset revaluation; Export competitiveness loss	Bank NPL risk; macroprudential climate stress testing
Green finance gap	Low renewable energy investment; High fossil fuel credit share	Credit allocation misalignment; differentiated reserve requirements

Not: NPL = Non-Performing Loans; CBAM = Carbon Border Adjustment Mechanism; CPI = Consumer Price Index; RR = Reserve Requirement. Source: Compiled from IEA (2023), Ünüvar & Yeldan (2023), ODI (2024), SBFN (2024), NGFS (2022).

2.3 Green Monetary Policy and the Mandate Question

A persistent objection to green monetary policy is that it represents a form of 'mission creep' that compromises central bank independence by committing monetary authorities to objectives beyond their statutory mandates and by entangling them in distributional choices that are properly the domain of elected governments (Goodhart & Schoenmaker, 2020). This objection deserves serious engagement, as the institutional credibility of central banks — which is itself a precondition for effective monetary policy — depends on the clarity and consistency with which they pursue their mandated objectives. The NGFS (2019) first formalised the counter-position in its landmark 'Call for Action', establishing that climate change is a source of financial risk squarely within central banks' mandates to ensure price and financial stability. D'Orazio and Popoyan (2023) subsequently demonstrate empirically that the design of monetary policy mandates and financial stability governance structures significantly shapes the adoption of climate-related financial policies across a cross-country sample.

The theoretical response to this objection, developed most rigorously by Ünüvar and Yeldan (2023) in the Turkish context, is that climate risks are not external to monetary mandates but are in fact endogenous to them. If physical climate risks generate persistent cost-push inflation that cannot be controlled by interest rate instruments alone, then ignoring climate dynamics will systematically undermine price stability outcomes. If transition risks accumulate on bank balance sheets in ways that create financial fragility, then ignoring them will undermine financial stability. On this account, green monetary policy is not an extension of the central bank's mandate but a more complete fulfilment of its existing responsibilities in a climate-changed world. This argument is particularly compelling in the case of the CBRT, whose foundational mandate — price stability — has historically been challenged by precisely the structural vulnerabilities that climate change is likely to intensify: energy import dependence, exchange rate volatility, and food price shocks.

3. TÜRKİYE'S STRUCTURAL EXPOSURE TO CLIMATE-RELATED FINANCIAL RISKS

3.1 Energy Import Dependence and Inflation Dynamics

Türkiye's structural energy profile constitutes the most direct and quantitatively significant channel through which climate-related risks interact with monetary policy. Approximately 70–75 percent of Türkiye's primary energy consumption is met through imported fossil fuels — predominantly natural gas and oil — making the country one of the most energy-import-dependent economies in the G20 (IEA, 2023; IRENA, 2024). This dependence creates a persistent, structural link between global fossil fuel prices and domestic consumer price inflation, operating through both direct energy tariffs and indirect pass-through into transport, heating, and manufacturing costs.

The macroeconomic implications of this structural vulnerability have been empirically documented across multiple monetary policy cycles. During the 2021–2022 global energy price surge — itself partly attributable to weather-related supply disruptions and transition-related fossil fuel underinvestment — Türkiye experienced one of its most severe inflationary episodes, with CPI inflation exceeding 85 percent at its peak in October 2022 (CBRT, 2022). While unconventional monetary policy contributed to this outcome, the structural energy channel amplified and prolonged inflationary pressures in ways that conventional monetary tightening could not fully offset. The CBRT's Inflation Report (2023) subsequently documented the disproportionate role of the energy channel in sustaining inflationary pressures even as global commodity prices moderated. The climate transition is likely to generate further episodes of energy price volatility as fossil fuel supply investment declines before renewable capacity fully substitutes for it — a dynamic that will systematically challenge the CBRT's inflation-targeting framework in the absence of structural policy responses.

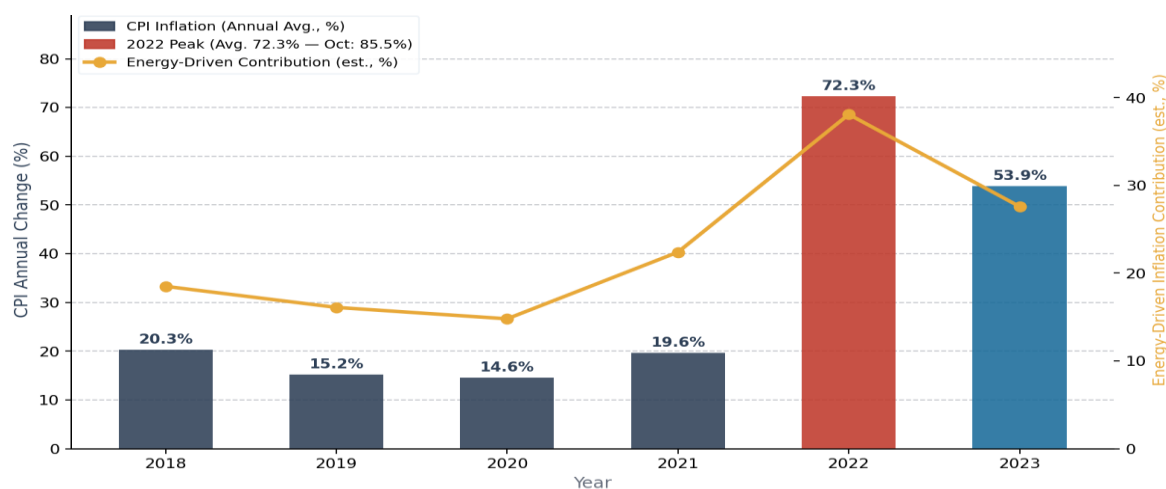

Figure 1. Türkiye CPI Inflation and Energy-Related Contribution (2018–2023). Bars represent annual average CPI inflation; the orange line shows the estimated energy price contribution to domestic inflation. Source: CBRT (2022, 2023), TURKSTAT data.

Table 2. Türkiye's Key Macroeconomic and Energy Indicators (2018–2023)

Year	CBRT Policy Rate (%)	CPI (Annual Avg., %)	Energy Imports (Bn \$)	Exchange Rate (USD/TRY)	Renewables Share (%)	GDP Growth (%)
2018	24.0	20.3	37.8	5.34	11.2	3.0
2019	12.0	15.2	41.4	5.96	14.2	0.9
2020	17.0	14.6	33.7	7.44	16.1	1.8
2021	14.0	19.6	43.9	13.32	15.8	11.4
2022*	9.0	72.3	80.1	18.72	18.3	5.6
2023	42.5	53.9	60.4	29.51	21.6	4.5

*Not: CBRT policy rate = year-end rate; CPI = annual average change; energy imports = nominal USD value; exchange rate = year-end closing; renewables share = share of primary energy consumption; GDP growth = real change. * 2022 row highlights the year's extreme values (CPI peak October: 85.5%). Source: CBRT (2022, 2023), TURKSTAT, IEA (2023), IRENA (2024), World Bank (2024).*

3.2 Physical Climate Risks and Macroeconomic Vulnerability

Beyond the energy channel, Türkiye faces significant exposure to physical climate risks that will increasingly affect macroeconomic stability through their impacts on agricultural productivity, infrastructure reliability, and regional output dynamics. Türkiye's geographic position in the Eastern Mediterranean — one of the world's most climate-vulnerable regions — exposes it to intensifying droughts, heatwaves, and precipitation variability that have already begun to affect agricultural yields and water availability (World Bank, 2024). Food prices, which carry a substantial weight in the Turkish CPI basket (approximately 25–30 percent), are therefore increasingly sensitive to climate-induced supply disruptions, creating an additional channel through which physical risks translate into monetary policy challenges.

The Swiss Re Institute has estimated that the cost of climate action failure could trigger a GDP reduction of between 2.5 and 10.3 percent for Türkiye under high-warming scenarios (Ünüvar & Yeldan, 2023). These output losses would compound existing macroeconomic vulnerabilities — including high external debt, a wide current account deficit, and relatively limited fiscal space — in ways that could generate financial stress and constrain the CBRT's policy options. Proactive integration of physical climate risk assessment into the CBRT's macroeconomic modelling and scenario analysis frameworks is therefore a prerequisite for maintaining the quality of monetary policy decision-making as physical risks intensify.

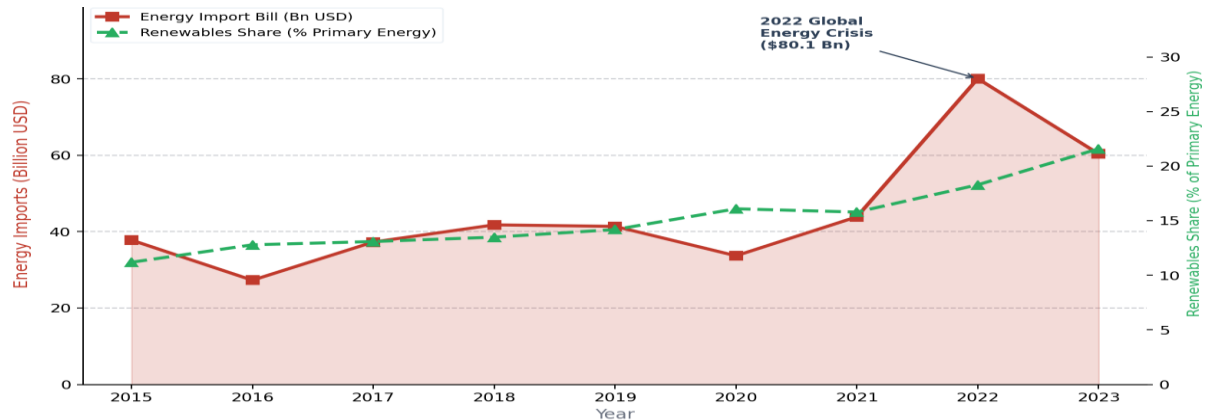

Figure 2. Türkiye Energy Import Bill and Renewable Energy Share (2015–2023). The red area and line trace the energy import bill in USD billions; the green dashed line shows the renewable share of primary energy consumption. Source: IEA (2023), IRENA (2024).

3.3 Transition Risks and the Turkish Financial System

The global decarbonisation transition poses a distinct set of risks for the Turkish financial system through its effects on the valuation of carbon-intensive assets. Türkiye's banking sector has significant loan exposures to energy-intensive industries — including steel, cement, chemicals, and fossil fuel-dependent transport — that face potentially substantial valuation adjustments as carbon pricing mechanisms and international trade measures such as the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM) come into effect (ODI, 2024). The risk of stranded assets — a concept developed by Caldecott et al. (2016) and subsequently applied to financial sector exposures by Monasterolo (2020) — is acute for Turkish banks given their high concentration in carbon-intensive sectors. Semieniuk et al. (2021) estimate that low-carbon transition risks are particularly severe for fossil fuel-exposed financial systems in emerging economies with limited hedging options.

The BRSA's 2022 Guidance on Loan Origination and Monitoring Processes introduced initial ESG risk assessment requirements for Turkish banks, and the CBRT's Green Economy and Climate Change Directorate, established in 2021, has begun integrating climate scenario analysis into the financial stability assessment framework (SBFN, 2024). These institutional developments provide the foundation for a more comprehensive green monetary framework, but they remain nascent relative to the scale and urgency of the transition risks facing the Turkish financial system.

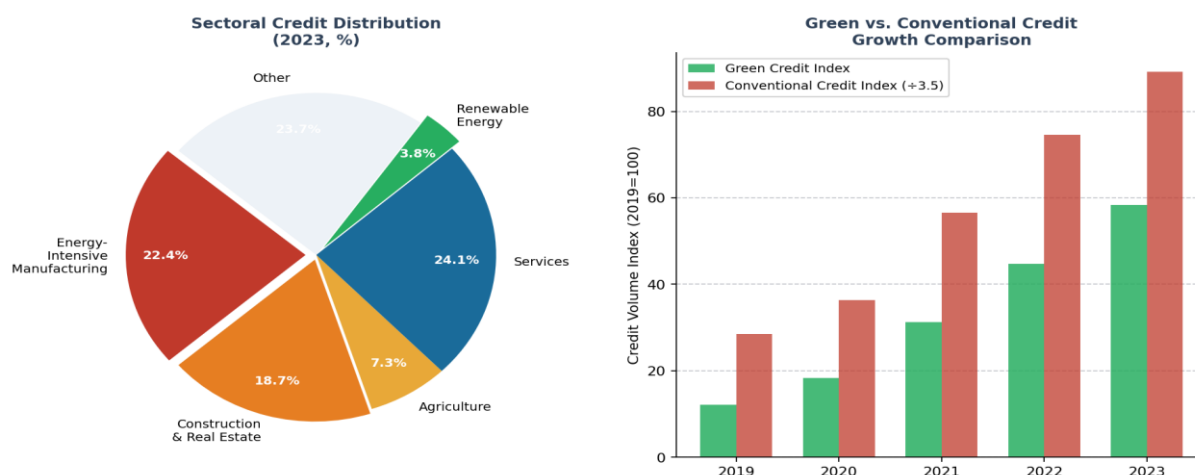

Figure 3. Sectoral Credit Structure and Green Credit Growth in the Turkish Banking Sector (2019–2023). Source: BRSA (2023), SBFN (2024).

4. THE CBRT'S MANDATE AND GREEN MONETARY INSTRUMENTS

4.1 Institutional Mandate and Legal Basis

The Central Bank of the Republic of Türkiye operates under Law No. 1211, which defines price stability as the primary objective of monetary policy. The CBRT is further tasked with supporting financial system stability and, subject to the non-conflict with price stability, contributing to the general economic policies of the government. This mandate structure — primary price stability with secondary financial stability and general economic support — provides a theoretically sound basis for the integration of climate considerations into CBRT operations, provided that such integration is framed as a means of more effectively achieving the primary mandate rather than as an independent objective.

Ünüvar and Yeldan (2023) identify three mandate-compatible rationales for CBRT greening: first, climate risks threaten price stability through the energy and food inflation channels identified above; second, climate risks threaten financial stability through the balance-sheet and macroprudential channels; and third, Türkiye's climate policy commitments — including its Paris Agreement ratification and its net-zero 2053 target — constitute a component of the government's general economic policies that the CBRT is mandated to support, subject to price stability primacy. This position is consistent with the broader institutional argument advanced by D'Orazio and Popoyan (2023), and with the NGFS (2019, 2022) consensus that climate risk management lies squarely within the remit of price and financial stability mandates.

4.2 Four Green Monetary Instruments for the CBRT

Based on the theoretical framework developed in Sections 2 and 3, and on the comparative institutional analysis of green central banking practices in China, the euro area, and the United Kingdom (Macaire & Naef, 2021; D'Orazio & Popoyan, 2023; Monnin, 2018), we identify four green monetary instruments that are both theoretically grounded and institutionally feasible for the CBRT within its current legal architecture.

Table 3. Proposed Green Monetary Policy Instruments for the CBRT: Mechanisms and International Comparisons

Instrument	Mechanism	Targeted Channel	International Precedent
Differentiated Reserve Requirements	Lower RR on green loans, higher on carbon-intensive lending	Credit Allocation Channel	People's Bank of China – Green Credit Quota (2012–present)
Green Collateral Framework	Preferential haircuts / expanded eligibility for green bonds and SLBs	Credit Allocation + Financial Stability Channel	ECB Collateral Framework Reform (2022–2024)
Climate Scenario Integration	NGFS scenarios embedded in Inflation and Financial Stability Reports	All Channels – Decision Quality	Bank of England (2019), RBA (2022), 130+ NGFS members
Macprudential Coordination with BRSA	Joint climate stress testing; taxonomy-aligned capital requirements	Financial Stability Channel	FSB Framework; Basel Committee SCO (2022); EU Green Taxonomy

Not: RR = Reserve Requirement; SLB = Sustainability-Linked Bond; NPL = Non-Performing Loans. International precedents are grounded in academic research and institutional reports (Macaire & Naef, 2021; ECB, 2022; NGFS, 2022; D'Orazio & Popoyan, 2019).

The first instrument is differentiated reserve requirements. The CBRT currently requires commercial banks to hold reserves against their liabilities at rates that vary by liability type and maturity. Differentiating reserve requirements between green and conventional lending — applying lower reserve ratios to loans financing renewable energy, energy efficiency, and climate adaptation — would reduce the funding costs of green lending and incentivise commercial banks to expand their green credit portfolios without requiring any change in the aggregate policy rate. This instrument is directly analogous to the green credit quota system operated by the People's Bank of China, which Macaire and Naef (2021) find to be effective in redirecting credit towards low-carbon sectors without generating broader macroeconomic distortions.

The second instrument is a green collateral framework. The CBRT's monetary policy operations involve accepting collateral from commercial banks in exchange for liquidity. By expanding the range of eligible collateral to include green bonds and sustainability-linked financial instruments — and by applying haircut differentials that favour climate-aligned assets — the CBRT can create price signals that reward green lending and penalise carbon-intensive credit allocation without departing from conventional liquidity management operations. The ECB's collateral framework reform (ECB, 2022) provides a directly applicable precedent for this instrument in a central bank context.

The third instrument is the integration of climate scenarios into the CBRT's macro-financial assessment and monetary policy decision-making frameworks. The NGFS has developed a standardised suite of climate scenarios — covering physical risk trajectories, transition policy pathways, and associated macroeconomic and financial impacts — that can be directly incorporated into central bank forecasting and stress-testing models (NGFS, 2022). For the CBRT, integrating NGFS scenarios into its biannual Inflation Reports and Financial Stability Reports would improve the quality of forward guidance, enhance the credibility of long-run inflation projections, and provide a public accountability framework for climate-related monetary policy considerations. The CBRT has been an NGFS observer member since 2021.

The fourth instrument is macroprudential coordination with the BRSA. The most significant systemic climate risks to the Turkish financial system — transition-risk-driven NPL accumulation, physical risk-induced asset devaluation, and CBAM-related export revenue disruption — fall within the joint regulatory domain of the CBRT and the BRSA. A coordinated climate risk stress-testing framework, developed jointly by the two institutions and aligned with international best practices as established by the Basel Committee on Banking Supervision and the Financial Stability Board, would provide a comprehensive and institutionally robust response to systemic climate financial risks that neither institution can adequately address alone.

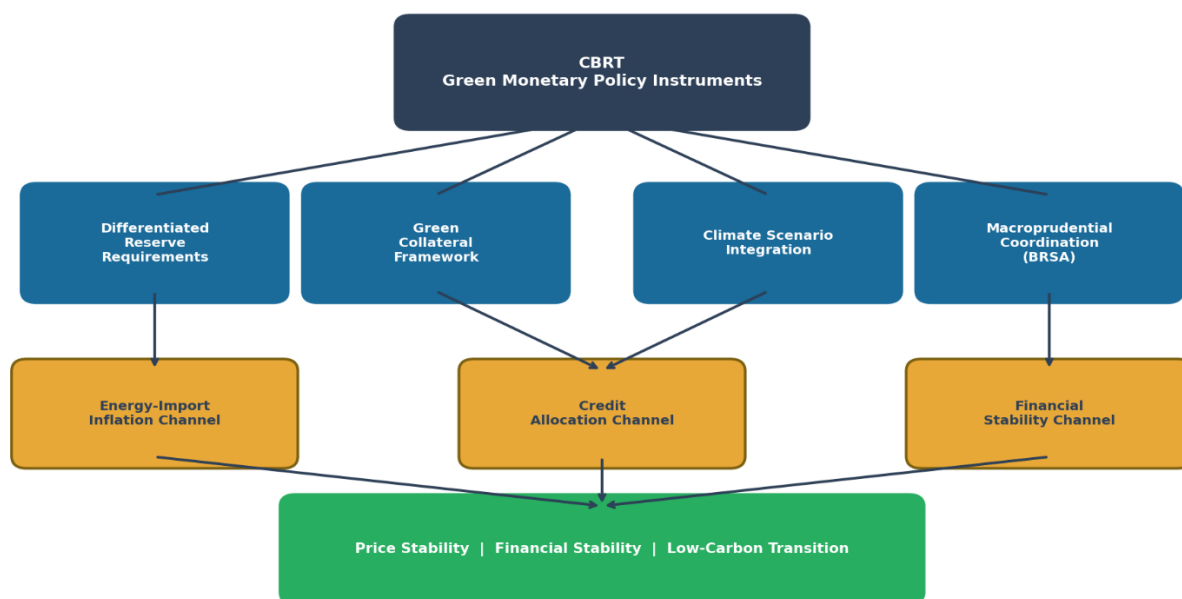

Figure 4. CBRT Green Monetary Policy Instruments and Transmission Channels. The diagram illustrates how the four green instruments connect to the three structural channels and ultimately to the monetary policy objectives. Source: Authors' synthesis based on Campiglio (2016), Bolton et al. (2020), NGFS (2022), and D'Orazio & Popoyan (2023).

5. POLICY IMPLICATIONS FOR TÜRKİYE AHEAD OF COP31

The theoretical framework developed in this paper generates a set of policy implications that are directly relevant to Türkiye's COP31 engagement and to the CBRT's medium-term institutional development agenda.

First, the paper demonstrates that the conventional framing of green monetary policy as a trade-off between environmental objectives and price stability is theoretically misguided in the Turkish context. The structural channels through which climate risks interact with Turkish inflation dynamics — the energy import channel, the agricultural supply channel, and the financial stability channel — imply that unmitigated climate risks will systematically undermine the CBRT's price stability mandate over the medium term. Green monetary policy is therefore a condition for, not a constraint on, effective inflation targeting in Türkiye — a conclusion consistent with the broader mandate analysis of D'Orazio and Popoyan (2023) and the institutional case articulated by Volz (2017) for emerging economy central banks.

Second, the four green instruments identified in Section 4 can be sequenced in a manner that respects the CBRT's institutional capacity and the current macroeconomic conjuncture. Differentiated reserve requirements and green collateral framework reforms are administratively straightforward and can be implemented within the CBRT's existing legal authority without legislative change. Climate scenario integration can be pursued through cooperation with the NGFS, of which the CBRT has been an observer member since 2021. Macroprudential coordination with the BRSA will require more sustained institutional investment but is consistent with the existing framework for inter-agency financial stability cooperation.

Table 4. Proposed Green Monetary Policy Implementation Roadmap

Horizon	Instrument	Concrete Step	Expected Impact	Responsibility
Short-Term (2025–2026)	Differentiated RR + Green Collateral	0–2% RR reduction for pilot green sectors; green bond eligibility expansion	15–25% increase in renewable lending; green bond market deepening	CBRT Monetary Policy Committee
Medium-Term (2027–2029)	NGFS Scenario Integration	Physical & transition risk scenarios in Inflation Report; climate stress test	Improved decision quality; enhanced international credibility	CBRT Research & Financial Stability Dept.
Long-Term (2030+)	BRSA Coordination + Green Taxonomy	National green taxonomy enacted; mandatory climate disclosure in force	Systemic risk reduction; Paris Alignment; COP31 commitment delivery	CBRT + BRSA + Treasury

Not: Short-term instruments (2025–2026) can be implemented within existing CBRT legal authority without legislative change. Medium-term instruments require NGFS cooperation; long-term steps require multi-regulator coordination. Source: Authors' synthesis based on NGFS (2022), ODI (2024), SBFN (2024).

Third, the paper highlights the importance of data infrastructure as a prerequisite for effective green monetary policy. The CBRT's ability to identify carbon biases in the loan portfolio, to

assess transition risk exposures at the sectoral level, and to calibrate differentiated reserve requirements appropriately depends on the availability of granular, standardised climate risk data from commercial banks. The development of a national green taxonomy — currently under preparation by Turkish regulatory authorities — and mandatory TCFD-aligned climate-related financial disclosure requirements for listed companies and banks are therefore institutional complements to the green monetary framework proposed here.

Fourth, ahead of COP31, Türkiye has an opportunity to present a credible, institutionally grounded green monetary policy roadmap that positions the CBRT as an active participant in the global green finance architecture rather than a passive recipient of international climate finance flows. Such a roadmap would strengthen Türkiye's international credibility on climate commitments, potentially improving access to concessional climate finance from multilateral development banks, and would signal to private investors that the Turkish financial system is actively managing — rather than accumulating — climate-related financial risks.

6. CONCLUSION

This paper has developed a comprehensive theoretical framework for green monetary policy in Türkiye, grounded in the analysis of three structural channels through which climate-related financial risks interact with the Central Bank of the Republic of Türkiye's monetary policy objectives: the energy-import inflation channel, the credit allocation channel, and the financial stability channel. By synthesising the green central banking literature — from the foundational contributions of Campiglio et al. (2018) and Bolton et al. (2020) to the institutional analyses of D'Orazio and Popoyan (2023) and the country-specific work of Ünüvar and Yeldan (2023) — with a systematic analysis of Türkiye's macroeconomic and institutional context, the paper has constructed a coherent account of why climate considerations are not merely compatible with, but are in fact required by, the CBRT's existing price-stability mandate.

The first principal finding is that the conventional trade-off framing of green monetary policy is theoretically misguided in the specific context of a high-inflation, energy-import-dependent emerging economy such as Türkiye. The empirical record reviewed in Section 3 makes clear that the three structural channels identified are not hypothetical constructs but active, quantitatively significant mechanisms. The 2021–2022 inflationary episode, in which CPI peaked at 85.5 percent and energy imports reached 80.1 billion dollars, demonstrated with stark clarity that the CBRT's conventional interest rate instrument cannot, on its own, stabilise prices when the primary inflationary impulse originates from imported fossil fuel costs and climate-related agricultural supply disruptions.

The second principal finding is that four specific green monetary instruments are both theoretically justified and institutionally feasible within the CBRT's current legal architecture: differentiated reserve requirements, a green collateral framework, climate scenario integration, and macroprudential coordination with the BRSA. Each of these instruments has been implemented in analogous form by peer central banks — the People's Bank of China (Macaire

& Naef, 2021), the European Central Bank (ECB, 2022), and the Bank of England — and each can be adapted to Türkiye's institutional context without requiring legislative change at the first stage of implementation.

The third principal finding concerns the systemic nature of the risks that motivate the framework. Transition risks associated with the EU's Carbon Border Adjustment Mechanism create a direct exposure pathway for Turkey's export-oriented, carbon-intensive industries and for the Turkish banking sector's loan books. Physical climate risks — intensifying droughts, heatwaves, and precipitation variability in the Eastern Mediterranean — are increasingly translating into food price volatility with direct CPI consequences. The macroeconomic costs of inaction, estimated by the Swiss Re Institute at between 2.5 and 10.3 percent of GDP under high-warming scenarios, dwarf the institutional investment required to build a green monetary policy framework.

The fourth and perhaps most strategically significant finding concerns the positioning of this analysis relative to COP31. Türkiye, as a country that ratified the Paris Agreement in 2021, announced a net-zero target for 2053, and is preparing to host one of the most consequential climate summits in the UNFCCC cycle, faces a moment of both heightened international scrutiny and genuine opportunity. A credible, institutionally grounded green monetary policy roadmap — anchored in the CBRT's legal mandate, informed by NGFS (2022, 2023) best practices, and sequenced to respect macroeconomic constraints — would substantially strengthen Türkiye's position in multilateral climate finance negotiations.

Several important limitations of the present analysis should be acknowledged. The theoretical channels identified have not been empirically estimated using Türkiye-specific time-series data, and the magnitudes of the expected impacts attributed to the four green instruments are necessarily indicative rather than precise. The political economy of green monetary policy — including the distributional consequences of differentiated reserve requirements across bank size and business model, and the potential for regulatory capture in the design of a national green taxonomy — lies largely outside the scope of this paper and warrants dedicated future research.

REFERENCES

- [1] Batten, S., Sowerbutts, R., & Tanaka, M. (2016). Let's talk about the weather: The impact of climate change on central banks. Bank of England Staff Working Paper No. 603.
- [2] Bolton, P., Després, M., Pereira da Silva, L. A., Samama, F., & Svartzman, R. (2020). The green swan: Central banking and financial stability in the age of climate change. Bank for International Settlements.
- [3] Campiglio, E. (2016). Beyond carbon pricing: The role of banking and monetary policy in financing the transition to a low-carbon economy. *Ecological Economics*, 121, 220–230.

- [4] Campiglio, E., Dafermos, Y., Monnin, P., Ryan-Collins, J., Schotten, G., & Tanaka, M. (2018). Climate change challenges for central banks and financial regulators. *Nature Climate Change*, 8(6), 462–468.
- [5] Carney, M. (2015). Breaking the tragedy of the horizon: Climate change and financial stability. Speech at Lloyd's of London, September 29. Bank of England.
- [6] Dafermos, Y., Nikolaidi, M., & Galanis, G. (2018). Climate change, financial stability and monetary policy. *Ecological Economics*, 152, 219–234.
- [7] Dietz, S., Bowen, A., Dixon, C., & Gradwell, P. (2016). 'Climate value at risk' of global financial assets. *Nature Climate Change*, 6(7), 676–679.
- [8] Stern, N. (2007). *The economics of climate change: The Stern review*. Cambridge University Press.
- [9] D'Orazio, P., & Popoyan, L. (2023). Do monetary policy mandates and financial stability governance structures matter for the adoption of climate-related financial policies? *International Economics*, 173, 284–295.
- [10] D'Orazio, P., & Popoyan, L. (2019). Fostering green investments and tackling climate-related financial risks: Which role for macroprudential policies? *Ecological Economics*, 160, 25–37.
- [11] Macaire, C., & Naef, A. (2021). Greening monetary policy: Evidence from the People's Bank of China. Council on Economic Policies Working Paper.
- [12] Monnin, P. (2018). Central banks and the transition to a low-carbon economy. Council on Economic Policies Discussion Note 2018/1.
- [13] Ryan-Collins, J. (2019). Beyond voluntary disclosure: Why a 'market-shaping' approach to financial regulation is needed to meet the challenge of climate change. SOAS Department of Economics Working Paper No. 215.
- [14] Villeroy de Galhau, F. (2019). Green finance: From wishes to actions. Speech at the Green Swan Conference. Banque de France.
- [15] European Central Bank [ECB]. (2022). ECB's climate-related roadmap: Progress and next steps. ECB Publications.
- [16] Goodhart, C., & Schoenmaker, D. (2020). The politics of central bank mandates. SUERF Policy Note No. 170.
- [17] Network for Greening the Financial System [NGFS]. (2019). A call for action: Climate change as a source of financial risk (1st Comprehensive Report).
- [18] Network for Greening the Financial System [NGFS]. (2022). NGFS climate scenarios for central banks and supervisors (3rd ed.).
- [19] Network for Greening the Financial System [NGFS]. (2023). Nature-related financial risks: A conceptual framework to guide action by central banks and supervisors.
- [20] Task Force on Climate-related Financial Disclosures [TCFD]. (2017). Recommendations of the Task Force on Climate-related Financial Disclosures. Financial Stability Board.
- [21] Central Bank of the Republic of Türkiye [CBRT]. (2022). Annual report 2022. CBRT Publications.

- [22] Central Bank of the Republic of Türkiye [CBRT]. (2023). Inflation report 2023-IV. CBRT Publications.
- [23] Coban, M. K. (2024). Coordinating banking regulations and green transition: The Turkish experience. In *Green Finance and Monetary Policy in Emerging Economies*. Springer Nature.
- [24] Ünüvar, B., & Yeldan, A. E. (2023). Green central banking under high inflation — more of a need than an option: An analytical exposition for Turkey. *Development Policy Review*, 41(6), e12720.
- [25] International Energy Agency [IEA]. (2023). Türkiye energy policy review. IEA Publications.
- [26] IRENA. (2024). Renewable energy statistics 2024. International Renewable Energy Agency.
- [27] ODI. (2024). Financing the climate transition in Türkiye: Five key takeaways. Overseas Development Institute.
- [28] Sustainable Banking and Finance Network [SBFN]. (2024). Türkiye country profile.
- [29] World Bank. (2024). Türkiye overview. World Bank Country Pages.
- [30] Battiston, S., Mandel, A., Monasterolo, I., Schütze, F., & Visentin, G. (2017). A climate stress-test of the financial system. *Nature Climate Change*, 7(4), 283–288.
- [31] Caldecott, B., Harnett, E., Cojoianu, T., Kok, I., & Pfeiffer, A. (2016). Stranded assets: A climate risk challenge. Inter-American Development Bank.
- [32] Monasterolo, I. (2020). Climate change and the financial system. *Annual Review of Resource Economics*, 12, 299–320.
- [33] Semieniuk, G., Campiglio, E., Mercure, J.-F., Volz, U., & Edwards, N. R. (2021). Low-carbon transition risks for finance. *WIREs Climate Change*, 12(1), e678.
- [34] Volz, U. (2017). On the role of central banks in enhancing green finance. UN Environment Inquiry Working Paper 17/01.
- [35] Yeldan, A. E. (2023). Turkey: Challenges and strategies toward de-carbonization and sustainable development under the age of finance. *The Japanese Political Economy*, 49(3).

21. YÜZYILDA HEGEMONYA VEYA BÜYÜK GÜÇ REKABETİNDE UÇAK GEMİLERİNİN ÖNEMİ

Dr., Cenk TAMER

ANKASAM Kıdemli Araştırmacı, ctamer.11@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1331-7942

ÖZET

Bu çalışma, 21. yüzyılda hegemonya veya büyük güç rekabetinde olan devletlerin uçak gemisine sahip olmalarının önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, devletlerin hegemon veya büyük güç olabilmek veya bu konumlarını sürdürebilmek için uçak gemilerine sahip olmaya ve bunları geliştirmeye büyük önem atfettikleri ileri sürülmektedir. ABD, 21. yüzyılın hegemon aktörü olarak kabul edilmektedir. Çin'in ise gelecek on yıl içerisinde dünyanın ekonomik süper gücü olacağı tahmin edilmektedir. Rusya ise hem coğrafi hem askeri açıdan büyük bir kara gücü olarak nitelendirilmektedir. Uçak gemileri, devletlerin hem askeri kapasite, savaş yetenekleri ve caydırıcılıklarına katkıda bulunmakta hem de küresel etkinliklerini artırmalarına imkan sağlamaktadır. ABD, Çin ve Rusya'nın yanı sıra büyük güçlerden Hindistan, Birleşik Krallık, Fransa ve Japonya da uçak gemilerine sahip olarak küresel bir aktör olmayı hedeflemektedirler. Dünyada uçak gemileri konusunda ABD'den sonra Çin, Hindistan ve Fransa'nın geldiği söylenebilir. Birleşik Krallık'ın ise hem ekonomik hem endüstriyel açıdan uçak gemisi inşa kapasitesinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. İtalya'nın iki adet uçak gemisi olmasına rağmen büyük güç rekabetinde geri planda kalmaktadır. Denize veya okyanusa uzun kıyıları bulunan veyahut “ada ülkesi” konumundaki orta güçler de uçak gemilerine her geçen gün daha fazla ilgi göstermektedir. Uçak gemileri, 21. yüzyılda hem ulusal güvenlik ve caydırıcılık hem de küresel güç projeksiyonları ve itibar açısından büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Büyük Güç, Uçak Gemisi.

1. GİRİŞ

Britanya İmparatorluğu'nun en parlak döneminden günümüze kadar deniz güçleri, küresel düzeni belirlemiştir ve kara güçleri buna karşı çıkmıştır (Grygiel, 2021: 1-2). Deniz hakimiyetinin kurucu jeopolitik teorisyeni Amiral Alfred T. Mahan'a göre, dünyaya hükmetmenin yolu denizlerde üstünlüğü elde etmekten geçmektedir. Devletlerin barış zamanında denizaşırı üsler edinmeleri gerektiğine inanan Mahan'a göre, bu amaca ulaşmak için çok sayıda büyük gemiden oluşan deniz gücü oluşturulması gerekmektedir (Mahan, 1917: 51). Bu bağlamda devletlerin elindeki uçak gemisi sayıları kritik öneme sahip olmaktadır. Bu çalışma, 21. yüzyılda hegemonya veya büyük güç rekabetinde olan devletlerin uçak gemisine sahip olup olmadıklarını araştırmayı ve bu araştırma bulgularından yola çıkarak uçak gemilerinin güç rekabetindeki önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ele alınmasına kaynaklık eden gelişmelerden bahsetmekte fayda vardır. Aşağıda bahsedilecek bu gelişmeler, çalışmanın uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları literatürü açısından önemini ortaya koyacaktır. Bunlardan birincisi, 21. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki hegemonya yarışının giderek belirginleşmesidir. Bu kapsamda Çin'in 2036 yılına kadar ekonomik olarak ABD'yi geçerek dünyanın yeni süper gücü olacağı ileri sürülmektedir (Aylward vd., 2026). Ayrıca ABD ve Çin arasında yeni bir "Soğuk Savaş" yaşandığı ve deniz gücü açısından Çin'in ABD'yi geride bırakmaya başladığı belirtilmektedir (Holmes, 2021: 1). Bu rekabette ABD ve Çin'in elindeki uçak gemilerinin sayıları, nitelikleri ve hegemonya yarışısındaki etkilerinden bahsedilmesi önemli hale gelmektedir. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun söz konusu hegemonya rekabetinde ABD ve Çin'le rekabet edebilecek düzeyde olup olmadığı de merak konusudur.

ABD, Çin ve Rusya'nın de içerisinde bulunduğu büyük güçler açısından ele alındığında ise uçak gemisine sahip olan Hindistan, Birleşik Krallık ve Fransa gibi aktörlerin durumlarından da bahsetmekte fayda vardır. Bu aktörlerin büyük güç konumlarını sürdürmek veya uzun vadede hegemonya yarışına dahil olabilmek için yeni uçak gemilerine sahip olmak istedikleri, ayrıca ellerindeki uçak gemisi sayısını ve niteliğini daha da artırmayı hedefledikleri görülmektedir. Benzer şekilde İspanya ve Türkiye gibi orta güçlerin de uçak gemisine sahip olmayı amaçladıkları, bu konuda yatırımlar yaptıkları ve uçak gemisine sahip olarak büyük güçler arasında yer almayı hedefleri ileri sürülebilir. Bu açıdan devletlerin hegemon veya büyük güç olabilmek veya bu konumlarını sürdürebilmek için uçak gemilerine sahip olmaya ve bunları geliştirmeye büyük önem atfettikleri ileri sürülebilir.

Devletleri hegemonya veya büyük güç kategorilere ayırabilmek ve deniz gücü bakımından hangi seviyede olduklarını ortaya koyabilmek adına nicel bir araştırmaya gidilmesi ve bu bakımdan materyal kapasitelerinin dikkate alınması gereklidir. Bu noktada deniz gücünün en önemli göstergesi olarak uçak gemisi sayıları dikkate alınacaktır. Her ne kadar bu sayılar, ülkenin toplam deniz gücünü ve yeteneklerini yansıtmassa da hegemonya veya büyük güç rekabeti bakımından önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu veriler, karşılaştırma yöntemi kullanılarak ve nitel analize tabi tutulacaktır. Çalışmada öncelikle hegemonya ve büyük güç

kavramlarının yanı sıra uçak gemilerine ilişkin bilgiler ortaya konulacaktır. Ardından çalışmanın gelişme bölümünde ise uçak gemilerinin önemi ve dünyada uçak gemisine sahip devletlerden bahsedilecektir. Bu verilerden yola çıkarak elde edilen bulgular ortaya konulup tartışılacak ve sonuç bölümünde genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2. KAVRAMLAR

2.1. Hegemonya

“Hegemon”, Antik Yunan’da “lider” anlamına gelen “egemon” kelimesinden türetilerek günümüze ulaşmıştır. Hegemonya da benzer şekilde “üst otorite, hükümler, politik üstünlük” anlamlarında kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründe oldukça yaygın bir kullanımı olan hegemon veya hegemonya kavramı, “hiyerarşik olmak kaydıyla bir liderin diğer devletler üzerinde üstünlük kurması” olarak açıklanabilir. Bu üstünlük, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel olmak üzere bir dizi alanda kurulabilir. Fakat burada hegemonyanın en belirgin özelliği, söz konusu üstünlüğün yapısal/hiyerarşik unsurlarla desteklenmesi, meşrulaştırılması ve diğer devletler üzerinde bir baskı aracı olarak kullanabilmesidir. Bu araçlar, çoğunlukla uluslararası kuruluşlar, örgütler, küresel olarak kullanılan para birimleri ve finans kuruluşları olabilir. Bu bakımdan ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler’in kurucu aktörü olarak sistemik bir hegemon konumuna yükselmiştir. Söz konusu hegemonyasını pekiştiren en belirgin araçlar; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması, doların küresel ticarete temel para birimi olarak kullanılması, özellikle ekonomik ve askeri olarak dünyanın süper gücü konumunda bulunmasıdır (Lowy Institute, 2025).

Çin Halk Cumhuriyeti, benzer şekilde BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması, 2013 Kuşak ve Yol Girişimi sonrası katılımcı ülkeler üzerinde ekonomik bağımlılıklar oluşturmaları, 2036 yılında dünyanın ekonomik süper gücü olmasının beklenmesi ve askeri kapasite ve bilhassa deniz gücünde ABD’yle rekabet edebilecek düzeye ulaşması, dikkat çeken hegemonik özelliklerinden sayılmaktadır. Rusya Federasyonu ise Soğuk Savaş döneminde ABD ile birlikte hegemonya yarışı içerisinde olan Sovyetler Birliği’nin halefidir. Rusya, günümüzde BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması, askeri güç bakımından ABD’den sonra ikinci sırada konumlanması (Global Firepower, 2026), coğrafi olarak geniş topraklara sahip olması, dünyanın en büyük enerji üreticisi ve ihracatçısı ülkelerinden biri olması (British Petroleum, 2022: 45) gibi özellikleriyle dikkat çekmektedir. Her ne kadar Rusya, ekonomik açıdan ABD ve Çin’le rekabet edebilecek düzeyde olmasa bile sahip olduğu askeri, politik ve kültürel araçlarla hegemonya rekabetinde etkili olabileceği düşünülebilir.

2.2. Büyük Güç

Büyük güç kavramına ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmakta olup genellikle büyük güçlerin ulusal kapasite bakımından orta ve küçük güçlere kıyasla büyük bir üstünlüğe sahip olması beklenmektedir. Örneğin ulusal kapasitenin nicel ve nitel unsurlarından coğrafya, nüfus, askeri kapasite, ekonomik kapasite ve diplomasi gibi özellikler bakımından dünyanın üst sıralarında bulunan aktörlerin büyük güçler arasında sayılabileceği varsayılmaktadır. Bu çerçevede 21. yüzyıldaki büyük güçler arasında öncelikle BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri olan ABD, İngiltere, Birleşik Krallık, Rusya ve Çin sıralanabilir. Bunlara ek olarak Almanya, Japonya ve Hindistan da büyük güçler arasında sayılabilir. Bunların yanı sıra uluslararası örgütler

bakımından Avrupa Birliği (AB), NATO, G7, BRICS ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi aktörler de büyük güçler arasındaki rekabete dahil edilebilmektedir.

Büyük güç kategorisinin hemen altında ise orta güçler yer almaktadır. Bu devletler, büyük güç olmak için rekabet edebilmektedirler. Örneğin İtalya, bazı kesimler tarafından orta güç, bazıları tarafından ise büyük güç kategorisinde ele alınabilmektedir. İki adet uçak gemisine sahip olması sebebiyle bazı kesimler, İtalya'yı büyük güç kategorisinde değerlendirebilirler. Ancak ulusal kapasitesi ve küresel etkinliği dikkate alındığında İtalya'yı orta güç kategorisinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Diğer yandan İspanya ve Türkiye'yi orta güçler kategorisinde değerlendirmek mümkündür. İspanya, elindeki Juan Carlos I amfibi hücum gemisini geliştirerek uçak gemisi haline getirmiştir. Türkiye de benzer şekilde TCG Anadolu (L-400) gemisini savaş uçaklarının iniş kalkışına uygun hale getirmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Bu projeden farklı olarak Türkiye, "Milli Uçak Gemisi (MUGEM)" adını verdiği ayrıca ilk yerli uçak gemisinin üretimine başladığını duyurmuştur. Buradan hareketle İspanya ve Türkiye'nin büyük güç kategorisinde yer alabilmek için uçak gemisine sahip olmaya değer atfettikleri söylenebilir.

2.3. Uçak Gemileri

Uçak gemileri, denizlerde "gezici bir hava üssü" görevi görmektedir. Uçakları taşımak, silahlandırmak ve havalandırmak için uçuş güvertesine sahip olan gemiler, anakaradaki üslere bağlı kalmadan dünya çapında hava operasyonları yürütülmesine imkân sağlamaktadır. Genellikle modern savaş filolarının ana görev grubunu oluşturmakta ve bu yönüyle filonun amiral gemisi rolünü üstlenmektedir. Çok sayıda gemiden oluşan saldırı grubunda, savaş uçaklarını ve helikopterleri desteklemek için geliştirilen uçak gemileri, aynı zamanda güdümlü füze kruvazörüne eşdeğer olan güçlü savunma silahları ve ağır saldırı füzelerine sahiptirler. Uçak gemilerinin bir alt kategorisinde helikopter gemileri yer almaktadır. Bunlar, genellikle amfibi hücum gemileri ya da helikopter destroyeri/muhribi gemileri olmaktadır. Bu gemiler, geliştirilerek uçak gemisi haline getirilebilirler. Bu açıdan Avustralya, Mısır, Güney Kore ve Türkiye, bu yönde çalışmalar yapan ülkelere örnek gösterilebilirler.

Uçak gemilerinin en büyük avantajları; deniz aşırı bölgelerde savaş çıkması halinde uçakların uçuş sürelerini ve mesafelerini kısaltmasıdır. Bu gemiler, başka devletlerde hava üslerinin kiralanması veya üstün uçuş yetkisi alınması ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca uçak gemileri, konuşlandığı bölgedeki devletler üzerinde bir diplomatik baskı görevi de görebilmektedir. Zira bu gemiler, devletlerin güç projeksiyonlarının birer parçası olarak görülmektedir. Saldırı grubunun amiral gemisi olarak görev yapan uçak gemileri, barış zamanlarında düşman güçler karşısında büyük bir caydırıcılık oluşturmakta ve savaş dönemlerinde ise düşman kuvvetler karşısında üstünlük kurulmasını sağlamaktadırlar. Hız, uçak gemilerinde önemli bir kriterdir. Bu bakımdan nükleer tahrikli uçak gemileri hem menzil hem hız bakımından avantajlı kabul edilmektedirler. ABD, Çin, Hindistan ve Fransa gibi büyük güçlerin de nükleer tahrikli uçak gemileri yatırımları sürmektedir.

3. UÇAK GEMİSİNE SAHİP DEVLETLER

ABD ve Çin arasında gelecek on yıl içerisinde hegemonya rekabetinin derinleşeceği öngörülebilir. Bu rekabetin ekonomik ve askeri alanda belirginleşeceği söylenebilir. Nitekim

bu iki büyük güç, özellikle dünyanın en büyük ekonomik ve askeri gücü olmak için açık bir mücadele içerisinde. Rusya ise askeri güç bakımından dünyanın ikinci sırasında konumlanmaktadır (Global Firepower, 2026). Bu yüzden hegemonya rekabetinde etkili olabileceği düşünülebilir. Ayrıca Rusya'nın elinde faaliyette bir uçak gemisi olmamasına rağmen hegemonya rekabetinde nasıl konumlandığı da önemli bir araştırma ve tartışma konusudur.

Çalışma, uçak gemisine sahip olan büyük güçlerden Hindistan, Birleşik Krallık ve Fransa'yı da ele alacaktır. Bu açıdan bakıldığında İtalya, uçak gemisine sahip olmakla birlikte ulusal gücü ve küresel düzeydeki etkinliği dikkate alınarak büyük güç kategorisinde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Orta güç kategorisinde değerlendirilen Türkiye ve İspanya'nın büyük güç olabilmek için uçak gemisine sahip olmaya önem attıkları söylenebilir. Bu yüzden çalışmanın konusunda yer almamakla birlikte Türkiye ve İspanya'nın mevcut durumlarından kısaca bahsetmek yeterli olacaktır.

Çizelge 1. Uçak Gemisine Sahip Devletler

	Ülkeler	Faaliyette	Onarım/ Geliştirme	İnşa/Yapım Aşamasında	Planlanan
Hegemonya Rekabeti	ABD	11	-	3	2
	Çin	3	-	1	5
	Rusya	0	1	-	3
Büyük Güç Rekabeti	Hindistan	2	-	1	-
	Birleşik Krallık	2	-	-	-
	Fransa	1	-	-	1
	Japonya	2	-	-	-
Orta Güç Rekabeti	İspanya	1	-	-	-
	Türkiye	-	1	1	-

Kaynak: Yazara aittir.

3.1. HEGEMONYA REKABETİ

3.1. ABD

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), her biri yaklaşık 80 savaş uçağı taşıyan 11 adet nükleer tahrikli uçak gemisine sahiptir. Ayrıca güverte genişliği açısından ABD uçak gemileri yine birinci sıradadır. ABD Donanması, dünyanın en büyük ve en güçlü donanması olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi, çok sayıda nükleer uçak gemisinden oluşan filolara sahip olmasıdır. Nimitz ve Gerald R. Ford sınıfından oluşan bu gemiler, dünyada “süper uçak gemisi” olarak kategorize edilmektedir. Gövde sınıflandırma sembolleri bakımından ABD Donanması'nda çeşitli taşıyıcı gemiler bulunmaktadır. Bunlar; 2 adet amfibi komuta kontrol

gemisi (LCC), 2 adet çıkarma rıhtım gemisi (LSD), 13 adet amfibi nakliye gemisi (LPD), 9 adet amfibi hücum gemisi (LHD) ve 11 adet uçak gemisi olarak sıralanabilir (US Carriers, 2026). Bunun yanı sıra 3 tane yapım aşamasında olan ve 2 tane de planlanan uçak gemisi bulunmaktadır.

3.2. Çin

Çin, geleneksel olarak kıtasal bir güç olsa da denizlerdeki yetenekleri son yıllarda artmıştır. Yapılan son araştırmalarda dünyadaki en büyük kara gücünün Rusya, hava gücünün ABD ve deniz gücünün Çin olduğu belirtilmektedir (Holmes, 2021: 1). Çin'in elinde ise halihazırda 3 adet uçak gemisi vardır. Birincisi gemi, Sovyet üretimi olan ve 1998 yılında Ukrayna'dan satın alınan Kuznetsov sınıfı "Liaoning" adlı gemidir. Bu gemi, 2012 yılında hizmete girmiştir. İkinci uçak gemisi, yine Sovyetlerden prototip alınarak modernize edilen ve 2019 yılında denizlere indirilen "Shandong" adlı gemidir. Bu, Çin'in ilk yerli gemisi olarak geçmektedir. Ancak tasarım olarak kendisine ait olmadığı için bazılarına göre yerli kabul edilmemektedir. Çin'in üçüncü uçak gemisi "Fujian" ise hem tasarım hem üretim açısından ülkenin ilk yerli uçak gemisi kabul edilmektedir.

Çin, 2040 yılına kadar dünya çapında bir deniz gücüne dönüşmeyi hedeflemektedir. Bunun en net göstergesi kendi uçak gemisini inşa edip denize indirmesidir. Bu, Çin'in artık denizaşırı stratejilere ağırlık verdiğini göstermektedir. Çin, dördüncü uçak gemisinin yapımına ise 2024 yılında başlamıştır. Henüz ismi netleştirilmeyen ve "Tip 0004" olarak adlandırılan bu süper uçak gemisinin nükleer tahrikli olacağı duyurulmuştur. Pentagon raporlarına göre Çin, 2035 yılına kadar 6 adet uçak gemisi üretmeyi planladığını ve toplamda 9 uçak gemisine ulaşarak Pasifik Okyanusu'nda ABD uçak gemisi sayısını geçmeyi planladığını açıklamıştır (USNI, 2025).

3.3. Rusya

Rusya'nın elinde halihazırda tek uçak gemisi olarak hizmet veren Amiral Kuznetsov, 1985 yılında uçak kruvazörü olarak inşa edilmesine rağmen 2012 yılından itibaren modernize edilerek uçak gemisine dönüştürülmüştür. Sovyetler döneminden beri Rus Donanması, helikopter gemileri veya uçak kruvazörleri inşa etmiştir. 1988 yılında, gerçek anlamda bir uçak gemisi olarak üretilmesi planlanan Ulyanovsk'in yapım süreci, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona ermiştir.

Rusya, günümüzde "Shtorm" adlı bir "süper uçak gemisi" inşa etmeyi planlamaktadır. Bu, Rusya'nın gerçek manadaki ilk süper uçak gemisi olacaktır. İhraç edilmesi halinde bu gemiden en az 5,5 milyar dolar gelir elde edileceği tahmin edilmektedir. Ancak bu maliyetin yüksek olması, hem üretimini hem de satış sürecini zorlaştırmaktadır. Bu süper taşıyıcının, Kuzey Filosu'nda görev yapan Amiral Kuznetsov uçak gemisinin yerini alması beklenmektedir. Kasım 2018 tarihinde Amiral Kuznetsov, limanda çıkan bir yangın sırasında hasar görmüştür ve halen onarım, bakım ve geliştirme aşamasındadır. Geminin deniz denemelerine 2023 yılının ortalarında başlanması planlanmıştır. Ancak tamiratta kusurlar bulunduğu için hizmete geri dönüş tarihi en erken 2024 yılına ertelenmiştir. Fakat 2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'nın da etkisiyle bu süreç uzamış ve neredeyse durma noktasına gelmiştir (Suciu, 2025). 11 Temmuz 2025 tarihinde Izvestiya Gazetesi, Moskova'nın modernizasyon çalışmalarını

askıya aldığını ve uçak gemisini hurdaya çıkarmayı veya satmayı düşündüğünü bildirmiştir (Moss ve Vest, 2025). Bu nedenle Rusya'nın mevcutta bir uçak gemisine sahip olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

4. BÜYÜK GÜÇ REKABETİ

4.1. Hindistan

Hindistan, 2022 yılının Eylül ayında ilk yerli uçak gemisi INS Vikrant'ı denize indirmiştir. Hindistan'ın elinde halihazırda 2 tane uçak gemisi vardır. Birincisi Sovyetlerden kalma “INS Vikramaditya” adlı gemidir. 34 uçak kapasitesine sahip olan gemi, 2004 yılında satın alınmış, modernize edilmiş ve 2013 yılında denize indirilmiştir. İkinci uçak gemisi ise yerli üretim olarak üretilen “INS Vikrant” adlı gemidir. 1.600 mürettebat ve 30 uçaklık kapasiteye sahip olan adlı geminin üretimine 2013 yılında başlanmış ve 2022 yılında denize indirilmiştir. Planlama aşamasında olan üçüncü uçak gemisinin ise nükleer tahrikli olması beklenmektedir. Böylelikle Hindistan, ilk nükleer tahrikli uçak gemisine sahip olacaktır. Hint Donanması, bölgenin önde gelen bir deniz gücü olmaya ve uzak denizlerdeki hakimiyetini artırmaya çalışmaktadır. Hindistan'ın deniz stratejisi hem Hint Okyanusu hem de Pasifik'te deniz gücünü genişletmek üzerine kurulmuştur. İlk yerli uçak gemisini yapması, Hindistan'ın küresel bir deniz gücü olması yolunda atılmış kritik bir adım olarak yorumlanmaktadır.

4.2. Birleşik Krallık

İngiltere'nin elinde “HMS Queen Elizabeth” ve “HMS Prince of Wales” olmak üzere 2 adet uçak gemisi vardır. HMS Queen Elizabeth, Kraliyet Donanması'nın Filo Amiral Gemisi'dir. Haziran 2017 tarihinde denizlere indirilen gemi, 2020 yılında faaliyete başlamıştır. Deniz aşırı operasyonlarda güç projeksiyonlarını kolaylaştırmak amacıyla yardımcı destek gemileriyle birlikte hareket etmektedir. Deniz saldırı grubu gemilerinin merkezinde yer almaktadır. 36 adet F-35B çok maksatlı avcı uçağı dahil olmak üzere 4 adet Merlin sınıfı denizaltı karşıtı savaş helikopterini taşıyabilmektedir. İngiltere'nin ikinci uçak gemisi HMS Prince of Wales ise 2017 yılında denize indirilmiş ve Eylül 2019 tarihinde Portsmouth'ta düzenlenen bir törenle Kraliyet Donanması'nda resmen göreve başlamıştır.

4.3. Fransa

“Charles de Gaulle”, Fransız Donanmasının amiral gemisidir. 2001 yılında hizmete giren Fransız uçak gemisi, nükleer güçle çalışan ülkenin ilk yüzey gemisi ve aynı zamanda ABD Donanması dışındaki ilk nükleer uçak gemisidir. Fransa, en az iki uçak gemisine sahip olmayı amaçlamaktadır. Ancak 2013 yılında Fransa Savunma Bakanlığı, ikinci bir uçak gemisi planını iptal etmiştir. Nükleer tahrikli olan Charles de Gaulle, Fransa Donanması'nda şu anda hizmet veren tek uçak gemisidir. 2018 yılında yapılan değerlendirmeler sonucunda Fransa Silahlı Kuvvetleri, gelecekte bir uçak gemisine daha ihtiyaç duyulacağını açıklamıştır. Bu kapsamda Fransızca açılımı “Yeni Jenerasyon Uçak Gemisi” anlamına gelen “PANG” isimli bir nükleer uçak gemisinin inşası planlanmıştır. Fransa'nın Charles de Gaulle'den sonra ikinci nükleer uçak gemisi olması beklenen bu geminin yapımına 2031 yılında başlanması ve 2038 yılında faaliyete girmesi planlanmaktadır.

4.4. Japonya

Japonya, daha önceleri “helikopter muhripleri” olarak sınıflandırılan iki gemisini (JS Izumo ve JS Kaga), F-35B avcı uçaklarını taşımak amacıyla “hafif uçak gemisine” dönüştürmüştür. JS Izumo ve JS Kaga, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana Japonya tarafından inşa edilen (ya da dönüştürülen) ilk uçak gemileridir. Bunlardan ilki olan “JS Izumo”, 2022 itibarıyla hafif uçak gemisine dönüştürülen bir helikopter gemisidir. Resmi açıdan çok amaçlı operasyon muhribi olarak sınıflandırılan bu gemi, Japonya Deniz Öz Savunma Kuvvetleri’nin lider gemisidir. Tokyo Hükümeti, Mayıs 2018 tarihinde bu helikopter gemisinin sabit kanatlı uçakları desteklediğini ve uçak gemisine dönüştürme sürecine başladığını duyurmuştur. Japonya’nın ikinci uçak gemisi JS Kaga, Mart 2022 tarihinden itibaren uçak gemisine dönüştürülen bir helikopter gemisidir. Bu gemi, resmi olarak çok amaçlı operasyon destroyeri olarak sınıflandırılmaktadır. Hâlihazırda çift kanatlı uçakların kullanımına uygun olan bu gemiler, F-35 savaş uçaklarının dikey iniş kalkış yapabilmesi (STOVL) için geliştirilmeye devam etmektedir.

5. ORTA GÜÇ REKABETİ

Türkiye’nin elinde ise orijinali amfibi çıkarma helikopter gemisi olmakla birlikte uçak gemisi olarak geliştirdiği TCG Anadolu gemisi bulunmaktadır. Bu gemi, İspanyol üretimi Juan Carlos I (L61) gemisini prototip olarak geliştirilmektedir. TCG Anadolu, halihazırda helikopter gemisi olarak faaliyet göstermekte olup insansız hava araçları dışında çift kanatlı uçakların iniş ve kalkışlarına hazır olmadığı için uçak gemisi olarak kategorize edilmemiştir. İspanya’nın elindeki Juan Carlos I gemisi ise çift kanatlı uçakların iniş ve kalkışına elverişli şekilde modernize edildiği için uçak gemisi kategorisinde ele alınmıştır. Bunun dışında Tayland’ın, ordusundaki teknik yetersizliklerden dolayı sadece helikopter gemisi olarak kullandığı 1 adet uçak gemisi bulunmaktadır. Bunun dışında Avustralya, Mısır ve Güney Kore’nin elinde helikopter gemisi olarak kullandıkları 2’şer adet gemi bulunmaktadır. Avustralya ve Mısır, amfibi çıkarma helikopter gemilerine sahipken, Güney Kore’nin elinde amfibi saldırı gemisi bulunmaktadır.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

ABD, 21. yüzyılın hegemon aktörü olarak kabul edilmektedir. Çin’in ise gelecek on yıl içerisinde dünyanın ekonomik süper gücü olacağı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra Çin’in donanma gücü ve yeteneklerinin ABD’yle rekabet edebilecek düzeye ulaştığı ileri sürülmektedir. Rusya ise hem coğrafi hem askeri açıdan büyük bir kara gücü olarak nitelendirilmektedir. Sovyetler Birliği döneminden farklı olarak Rusya’nın günümüzde uçak gemilerine sahip olma konusunda bir kararlılık göstermediği görülmektedir. Bunun sebebi, çoğunlukla Rusların imparatorluk dönemlerinden beri jeopolitik olarak Avrasya coğrafyasındaki yakın çevresine ilgi göstermesi olabilir. Ayrıca Kuzey Denizi’nin buzla kaplı olması da Rusya’nın denizlere açılmasını sınırlayan faktörlerden biridir.

Uçak gemileri, devletlerin hem askeri kapasite, savaş yetenekleri ve caydırıcılıklarına katkıda bulunmakta hem de küresel etkinliklerini artırmalarına imkan sağlamaktadır. ABD, Çin ve Rusya’nın yanı sıra büyük güçlerden Hindistan, Birleşik Krallık, Fransa ve Japonya da uçak gemilerine sahip olarak küresel bir aktör olmayı hedeflemektedirler. Bu aktörlerin her ne kadar

hegemonya peşinde koştuklarını iddia etmek zor olsa da küresel nüfuzlarını artırmaya çalıştıkları rahatlıkla ileri sürülebilir. Hindistan'ın komşusu Çin'le yakın denizlerde rekabet edebilmek için uçak gemisi inşasına ağırlık verdiği görülmektedir. Birleşik Krallık ise ekonomik olarak ABD ve Çin'le rekabet edebilecek düzeyde değildir, ancak 2021 yılında ilan ettiği Küresel Britanya açılımı sonrası Asya-Pasifik'teki varlığını artırmaya başlamıştır. Bu açılımın bir yansıması olarak Birleşik Krallık, HMS Queen Elizabeth uçak gemisi liderliğindeki filoyu Hint-Pasifik'e göndermiştir.

28 Şubat 2026 tarihinde başlayan ABD-İsrail-İran Savaşı ile birlikte Hürmüz Boğazı'nın kapatılması ve Fransız gemilerin Basra Körfezi'nde mahsur kalması üzerine Fransa, Charles de Gaulle uçak gemisi ve beraberindeki filoyu Doğu Akdeniz'e göndermeye karar vermiştir. Bu gelişme, Fransa açısından uçak gemilerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu önem nedeniyle Fransa, hem ulusal çıkarlarını koruyabilmek hem de küresel güç rekabetinin dışında kalmamak adına yeni bir uçak gemisi üretmeyi planlamaktadır. Japonya ise pasifist yapıda bir aktör olup ordusu bulunmamaktadır, ancak Japonya Deniz Öz Savunma Birlikleri, ulusal güvenliği korumakla görevlidir. Güvenlik anlaşması kapsamında ABD'nin koruması altında olan Japonya'nın uçak gemileri de çoğunlukla Amerikan çıkarlarıyla uyumlu ve koordineli şekilde kullanılmaktadır. Tokyo, elindeki iki uçak gemisini F-35 savaş uçaklarının dikey iniş kalkış yapabilmesi adına geliştirmeye devam etmektedir.

Türkiye, Güney Kore, Mısır, Avustralya ve Tayland da çeşitli taşıyıcı gemilere sahip olan ülkeler arasındadır. Bu aktörlerin envanterlerindeki gemiler, genellikle helikopter gemisi veya amfibi hücum gemileri şeklinde kategorize edilmektedir. Bu taşıyıcı gemiler geliştirilerek uçak gemisine dönüştürülebilirler. Örneğin Türkiye'nin bu yönde çalışmalar yaptığı, ayrıca yerli bir uçak gemisinin üretimine başladığı bilinmektedir. Henüz büyük güç seviyesine ulaşmamakla birlikte orta güçlerin; ulusal savunmalarını güçlendirebilmek, caydırıcılık oluşturabilmek ve küresel nüfuzlarını-görünürlüklerini artırabilmek maksadıysa uçak gemisine sahip olmaya değer verdikleri söylenebilir. Bu anlamda uçak gemileri, büyük güç olmanın kriteri olmamakla birlikte devletlerin küresel arenada nüfuz kazanmalarını sağlayacak önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

7. SONUÇ

ABD, uçak gemileri konusunda dünyada açık ara lider konumdadır. Elinde toplamda 11 tane nükleer tahrikli süper uçak gemisi bulunmaktadır. Bu gemiler çoğunlukla ABD'nin batı ve doğu sahillerinde konuşlandırılmakta, bazıları ise Asya-Pasifik ve Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında görevlendirilebilmektedir. Nitekim ABD'nin dünya üzerinde farklı denizlerde 7 filosu vardır ve bu uçak gemileri, söz konusu filolarda amiral gemisi olarak görev yapabilmektedir.

Büyük güçler, dünya hegemonyası için deniz hakimiyetine ve bu bağlamda uçak gemileri inşasına ağırlık vermişlerdir. Bunların en somut örneği ABD ve Çin'de görülmektedir. Bu aktörlerin aynı zamanda okyanusa uzun kıyıları olduğunu vurgulamak önemlidir. Diğer yandan büyük bir kara gücü olan Rusya'nın daha çok yakın çevresinde nüfuz kurmaya ağırlık verdiği görülmektedir. Bunun sebebi Rusya'nın okyanuslar üzerinden uçak gemileriyle savaşabileceği potansiyel düşmanlarının az olması veya hiç olmamasıdır. Nitekim Rusya, ABD veya Avrupa

lkeleri gibi potansiyel düşman devletlere karşı okyanusa açılmadan kendi toprakları üzerinden operasyonlar gerçekleştirebilecek coğrafi büyüklüğü sahiptir.

Jeopolitik ihtiyaçların yanı sıra uçak gemisi üretebilmek için Rusya’nın gerekli ekonomik ve askeri endüstriyel kapasiteden yoksun olduğu yorumu da yapılabilir. Sovyetler Birliği döneminde çok sayıda helikopter gemisi, uçak gemisi ve uçak kruvazörü inşaa eden Rusya, 1991 yılındaki dağılma sürecinden sonra bunlardan bazılarını Ukrayna’ya, bazılarını ise Hindistan ve Çin’e satmıştır. Dünyanın en büyük savunma sanayi ihracatçılarından olan Rusya’nın uçak gemileri ürettikten sonra bunları ihraç etmeyi veya kiralamayı da planladığı söylenebilir. Ancak “süper uçak gemisi” sınıfında gemiler inşaa etmek maliyetli olacağı için Rusya, bu konuda yeni alıcılar bulmakta zorlanacağını hesap etmekte ve bu yüzden uçak gemisi üretim projeleri yavaş ilerlemektedir.

ABD ve Fransa’nın nükleer tahrikli uçak gemilerine sahip olmaları, onlara büyük g rekabetinde avantaj sağlayabilir. Yakın zamanda Hindistan ve Çin’in de nükleer tahrikli uçak gemilerine sahip olması beklenmektedir. Birbirleriyle rekabet eden Asya’daki bu iki büyük gücün yerli üretime ağırlık vermesi dikkat çekici bir gelişmedir. Özellikle Hindistan’ın savunma sanayinde Rusya’ya bağımlılığı çok yüksektir. Nitekim 2022 yılında Hindistan, ilk yerli uçak gemisini denizlere indirmesine rağmen bu gemiye uygun savaş uçağına sahip olmadığı için eleştiri konusu olmuştur.

Genel bir tablo çizecek olursak, dünyada uçak gemileri konusunda ABD’den sonra Çin, Hindistan ve Fransa’nın geldiği söylenebilir. Birleşik Krallık’ın ise hem ekonomik hem endüstriyel açıdan uçak gemisi inşaa kapasitesinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. İtalya’nın iki adet uçak gemisi olmasına rağmen büyük g rekabetinde geri planda kalmaktadır. ABD’nin yanı sıra denizaşırı topraklara sahip olan Fransa ve Birleşik Krallık’ın da uçak gemilerine büyük önem atfetmesi beklenmektedir. Bunların yanı sıra İşpanya, Türkiye, Güney Kore ve Avustralya gibi aktörlerin uçak gemilerine olan ilgisi artmaktadır. Denize veya okyanusa uzun kıyıları bulunan veyahut “ada ülkesi” konumundaki orta güçlerin uçak gemilerine her geçen gün daha fazla ilgi gösterdiği söylenebilir. Bu da uçak gemilerinin 21. yüzyılda hem ulusal güvenlik ve caydırıcılık hem de küresel g projeksiyonları ve itibar açısından ne kadar ehemmiyet arz ettiğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aylward, M. K., Engelke, P., Friedman, U. ve Kielstra, P. (2026). Welcome to 2036. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/atlantic-council-strategy-paper-series/welcome-to-2036/> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- British Petroleum (BP). (2022). *Statistical review of world energy 2022 report (71st edition)*. London: British Petroleum.
- Global Firepower. (2026). *2026 military strength ranking*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- Grygiel, J. J. (2021). The Limits of Sea Power. *Naval War College Review*. 74(4), Article 8, 1-16.

- Ho, B. W. B. (2018). The Aircraft Carrier in Indian Naval Doctrine. *Naval War College Review*. 71(1). Article 6, 1-21.
- Holmes, J. R. (2021, November 30). War games must yield honest results, or we risk wartime mistakes. *The Hill*. <https://thehill.com/opinion/national-security/583162-war-games-must-yield-honest-results-or-we-risk-wartime-mistakes/> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- Kass, H. (2026, 15 February). These are the 14 countries with aircraft carriers in 2026. *National Interest*. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/these-are-the-14-countries-with-aircraft-carriers-2026-hk-021526> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- Lowy Institute. (2025). *United States*. <https://power.lowyinstitute.org/countries/united-states/> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- Mahan, A. T. (1917). *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*. Boston: Little, Brown.
- Moss, R. ve Vest, R. (2025, September). Is Russia Finally Giving Up on Carrier Aviation?. *USNI*, https://www.usni.org/russian_carriers (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- Suciu, P. (2025, 30 December). 2025 was the year Russia finally retired its problem aircraft carrier. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/petersuciu/2025/12/30/2025-was-the-year-russia-finally-retired-its-problem-plagued-carrier/> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- STM Think Tech. (2018). *21 'inci y'zyılda uçak gemilerinin rol'.* Trend Analizi. STM Savunma Teknolojileri M'hendislik ve Ticaret A.ř.
- US Carriers. (2026). *United States Ships (USS) history and deployments*. <https://www.uscarriers.net/> (Erişim tarihi: 03.03.2026).
- US Naval Institute (USNI). (2025, 24 December). *China Wants Nine Aircraft Carriers by 2035, Says New Pentagon Report*. <https://news.usni.org/2025/12/24/china-wants-nine-aircraft-carriers-by-2035-says-new-pentagon-report> (Erişim tarihi: 03.03.2026).

ZENGEZUR KORİDORU’NUN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ: HAZAR–AKDENİZ ULAŞIM ENTEGRASYONU VE BÖLGESEL BÜYÜME DİNAMİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Nedim DİKMEN

Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF, ndikmen@odu.edu.tr.- ORCID ID: 0000-0001-8376-6463

ÖZET

Bu çalışma, Zengezur Koridoru’nun potansiyel makroekonomik etkilerini, ulaşım entegrasyonunun ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerindeki rolü çerçevesinde ampirik olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu konudaki mevcut literatür büyük ölçüde Zengezur Koridoru’nun jeopolitik ve stratejik boyutlarına odaklanmakta olup, ekonomik etkilerini test edilebilir bir çerçevede inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma, ulaşım altyapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak inceleyerek literatüre özgün bir katkı sağlayacaktır.

Analizde, 1995–2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Modelde ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak ele alınırken; ticaret açıklığı, gayri safi sabit sermaye oluşumu, enflasyon oranı, hava kargo taşımacılığı (ulaşım entegrasyonu göstergesi), doğrudan yabancı yatırım girişleri ve 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişken bağımsız değişkenler olarak dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkileri incelemek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmış; kısa dönem dinamikleri ve uyum süreci ise hata düzeltme modeli (ECM) ve VAR modeli çerçevesinde analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Nitekim, UECM sınır testi kapsamında hesaplanan F-istatistiği ($F=11.10$), kritik değerleri aşarak istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. AIC kriterine göre belirlenen ARDL(2,1,2,2,2,1,2) modeli sonuçlarına göre, ticaret açıklığı (0.283) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (0.538) ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahiptir. Buna karşılık, ulaşım kapasitesini temsil eden değişkenin etkisinin sınırlı ve dolaylı olduğu görülmektedir. Ayrıca, 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkenin negatif katsayısı (-9.79), artan jeopolitik belirsizliklerin kısa dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

VAR analizi bulguları ise yatırım şoklarının ekonomik büyüme üzerinde kalıcı ve pozitif etkiler oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Zengezur Koridoru’nun doğrudan bir büyüme aracı olmaktan ziyade, ticaret, yatırım ve bölgesel entegrasyon kanalları aracılığıyla dolaylı bir ekonomik büyüme etkisi yarattığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zengezur Koridoru; ekonomik büyüme; ticaret açıklığı; ulaştırma entegrasyonu; ARDL; VAR

Jel Kodu : C22, E23, F43

1. GİRİŞ

Son yıllarda, Zengezur Koridoru Güney Kafkasya’da, Hazar Havzası ile Türkiye üzerinden Akdeniz arasında yeni bir ulaşım hattı olarak hem akademik hem de politik literatürde artan bir

ilgi odağı haline gelmiştir. Ulaşım koridorlarının ekonomik etkilerine ilişkin çalışmalar, bu yapıların yalnızca fiziksel bağlantılar sunmakla kalmadığını; aynı zamanda ticaretin yeniden yapılandırılması, ulaşım maliyetlerinin düşürülmesi ve bölgesel ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesi gibi çok boyutlu sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır (Calderón & Servén, 2004; Donaldson, 2018; OECD, 2023). Bu çerçevede, Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan ile Nahçıvan arasında stratejik bir bağlantı olmanın ötesinde, daha geniş bir bölgesel ve uluslararası ulaşım ağının önemli bir bileşeni olduğu değerlendirilmektedir (Mammadov & Hasanoglu, 2023).

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımına göre, ulaşım maliyetlerindeki azalma pazar erişimini genişletmekte ve ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını yeniden şekillendirerek uzun dönemli büyüme üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır (Krugman, 1991; Fujita et al., 1999). Benzer şekilde, altyapı yatırımlarının ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ampirik olarak ortaya konulmuştur (Aschauer, 1989; Banister & Berechman, 2001). Bu teorik ve ampirik çerçeve doğrultusunda, Zengezur Koridoru'nun bölgesel ticaret hacmi, ulaşım maliyetleri ve ekonomik entegrasyon üzerindeki potansiyel etkileri, makroekonomik düzeyde test edilebilir bir araştırma sorusu ortaya koymaktadır: Bölgesel ulaşım entegrasyonunun güçlendirilmesi, ekonomik büyüme sürecini hangi kanallar aracılığıyla ve ne ölçüde etkilemektedir?

Ancak, Zengezur Koridoru'na ilişkin doğrudan gözlemlenebilir zaman serisi verilerinin bulunmaması nedeniyle, bu çalışmada söz konusu altyapının ekonomik etkileri dolaylı göstergeler aracılığıyla temsil edilmiştir. Bu kapsamda, ulaşım kapasitesi ve dış ticaret açıklığı değişkenleri, koridorun ekonomik etkilerini yansıtan temel göstergeler olarak modele dâhil edilmiştir. Böylece yapılan çalışma, ulaşım altyapısı–ticaret–büyüme ilişkisine yönelik literatüre ampirik katkı sunmayı ve jeopolitik bir söylemi ölçülebilir ve test edilebilir bir makroekonomik çerçeveye dönüştürmeyi hedeflemektedir.

Son olarak, Zengezur Koridoru'nun Hazar Havzası ile Akdeniz arasında sağlayabileceği bağlantı ve stratejik mekânsal konumu, bölgesel ekonomik entegrasyonun derinleşmesi açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Görsel 1. Zengezur Koridoru ve Hazar–Akdeniz Ulaşım Bağlantısı

Görsel 1’de sunulduğu üzere, Türkiye, Azerbaycan ve Nahçıvan arasında konumlanan Zengezur Koridoru, bölgesel bir ulaşım bağlantısı olarak haritalandırılmış ve Hazar Havzası ile Akdeniz arasında potansiyel bir lojistik entegrasyon hattı olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu koridorun, bölgesel ticaret akışlarını yeniden şekillendirme kapasitesi, ulaşım entegrasyonunu güçlendirme potansiyeli ve jeostratejik konumu itibarıyla yüksek ekonomik öneme sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru yalnızca bir transit güzergâh değil, aynı zamanda bölgesel ekonomik etkileşimi artıracı stratejik bir altyapı projesi olarak öne çıkmaktadır.

2. LİTERATÜR VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda, akademik ve politik literatürde, Güney Kafkasya’da Türkiye üzerinden Hazar Havzası’nı Akdeniz’e bağlayan yeni bir ulaşım hattı olarak Zengezur Koridoru’na yönelik ilgi belirgin biçimde artmıştır. Ulaşım koridorlarının ekonomik etkilerine ilişkin ampirik çalışmalar, bu tür projelerin yalnızca fiziksel bağlantılar sağlamadığını; aynı zamanda ticaret akışlarını yeniden yapılandırıldığını, ulaşım maliyetlerini azalttığını ve bölgesel ekonomik entegrasyonu güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Calderón & Servén, 2004; Donaldson, 2018; OECD, 2023). Bu bağlamda, Zengezur Koridoru, Hazar Havzası ile Akdeniz arasında entegre bir lojistik ağın önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Mammadov & Hasanoglu, 2023).

Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı, ulaşım maliyetlerindeki azalmanın pazar erişimini artırarak ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını yeniden şekillendirdiğini ve uzun dönemli büyüme üzerinde belirleyici etkiler yarattığını vurgulamaktadır (Krugman, 1991; Fujita et al., 1999). Benzer şekilde, altyapı yatırımlarının ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği geniş bir ampirik literatür tarafından desteklenmektedir (Aschauer, 1989; Banister & Berechman, 2001). Bu teorik ve ampirik çerçeve doğrultusunda, Zengezur Koridoru’nun bölgesel ticaret hacmi, ulaşım maliyetleri ve ekonomik entegrasyon üzerindeki potansiyel etkileri, makroekonomik düzeyde test edilebilir bir araştırma sorusuna dönüştürülebilir: Bölgesel ulaşım entegrasyonu ekonomik büyümeyi hangi kanallar aracılığıyla ve ne ölçüde etkilemektedir?

Bununla birlikte, Zengezur Koridoru’na ilişkin doğrudan gözlemlenebilir zaman serisi verilerinin bulunmaması, analizde dolaylı göstergelerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, ulaşım kapasitesi ve dış ticaret açıklığı değişkenleri, koridorun ekonomik etkilerini temsil eden temel göstergeler olarak modele dâhil edilmiştir. Bu yaklaşım, jeopolitik bir tartışmayı ampirik olarak test edilebilir bir makroekonomik çerçeveye dönüştürmeyi mümkün kılmaktadır.

Makroekonomik büyüme literatürü perspektifinden bakıldığında, ulaşım altyapısı üretken kamu sermayesinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aschauer (1989), altyapı yatırımlarının toplam faktör verimliliği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulayan öncü çalışmalardan biridir. Calderón ve Servén (2004) ise altyapı yatırımlarının büyümenin yanı sıra gelir dağılımını da iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Daha güncel çalışmalar, ulaşım altyapısının ticaret maliyetlerini azaltarak uluslararası ticaret hacmini artırdığını ve bu yolla ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir (Donaldson, 2018; OECD, 2023).

Yeni Ekonomik Coğrafya çerçevesinde, azalan ulaşım maliyetlerinin ekonomik yığılma süreçlerini hızlandırdığı ve bölgesel eşitsizlik dinamiklerini yeniden şekillendirdiği vurgulanmaktadır (Krugman, 1991; Fujita et al., 1999). Bu bağlamda, ulaşım altyapısı yalnızca

ticaret akışlarını değil, aynı zamanda üretim yapısını ve bölgesel kalkınma dinamiklerini de dönüştüren çok boyutlu bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Dünya Bankası ve OECD raporları, ulaşım koridorlarının ticaret maliyetlerini düşürerek küresel değer zincirlerine entegrasyonu hızlandırdığını ve bölgesel büyüme üzerinde önemli etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Dünya Bankası, 2023; OECD, 2023).

Zengezur Koridoru'nun ekonomik etkileri üç temel kanal üzerinden değerlendirilebilir. İlk olarak, ulaşım maliyetlerindeki azalma ticaret hacmini artırarak ekonomik faaliyetleri canlandırmaktadır. İkinci olarak, lojistik altyapının gelişimi yatırım ve üretim kapasitesini desteklemektedir. Üçüncü olarak, bölgesel entegrasyonun güçlenmesi uzun dönemli büyümeyi teşvik ederken ekonomik belirsizliklerin azalmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu etkilerin büyüklüğü ve yönü, bölgenin jeopolitik istikrarı ve kurumsal yapısıyla yakından ilişkilidir. Nitekim Banister ve Berechman (2001), ulaşım projelerinin kısa vadede sınırlı etkiler yaratabileceğini, ancak uygun kurumsal ve ekonomik koşullar altında uzun vadede önemli büyüme etkileri ortaya çıkarabileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Rodríguez-Pose ve Crescenzi (2008), altyapı yatırımlarının bölgesel kurumsal kapasite ile etkileşim içinde değerlendirildiğinde daha anlamlı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Artan jeopolitik gerilimler, yaptırım riskleri ve bölgesel anlaşmazlıkların yoğunlaştığı dönemlerde, bu tür büyük ölçekli altyapı projelerinin kısa vadede makroekonomik belirsizlikleri artırabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede, Zengezur Koridoru'nun kısa vadede belirsizlik kaynaklı olumsuz etkiler yaratma potansiyeline karşılık, uzun vadede ticaret, yatırım ve entegrasyon kanalları üzerinden ekonomik büyümeyi destekleyebileceği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, Zengezur Koridoru yalnızca bir ulaşım projesi değil; ticaret, yatırım ve üretim süreçlerini yeniden yapılandıran stratejik bir ekonomik entegrasyon aracı olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve Nahçıvan arasında kurulması öngörülen bu ulaşım bağlantısı, Hazar Havzası ile Akdeniz arasında önemli bir lojistik entegrasyon hattı oluşturarak bölgesel ticaret akışlarının yeniden şekillenmesine katkı sağlayabilecek önemli bir potansiyele sahiptir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Zengezur Koridoru'nun makroekonomik etkilerini analiz edebilmek amacıyla Türkiye ekonomisine ait yıllık zaman serisi verilerinden oluşan bir veri seti kullanılmıştır. Analiz dönemi, veri erişilebilirliği ve serilerin sürekliliği dikkate alınarak 1995–2023 yıllarını kapsamaktadır. Ampirik analizde, değişkenler arasındaki hem kısa dönem dinamiklerin hem de uzun dönem ilişkilerin incelenmesine olanak tanıyan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL yöntemi, farklı bütünleşme derecelerine sahip $I(0)$ ve $I(1)$ serilerin birlikte analiz edilebilmesine imkân sağlaması bakımından bu çalışma için metodolojik açıdan uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, bazı değişkenlere ilişkin veri kısıtları nedeniyle analizde ortak örneklem yaklaşımı benimsenmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler şunlardır: reel GSYİH büyüme oranı (GDPG), ticaret açıklığı (TRADE), gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF), enflasyon oranı (INF), doğrudan yabancı yatırım girişleri (FDI) ve ulaşım entegrasyonunu temsilen hava kargo taşımacılığı göstergesi (AIRFREIGHT). Veriler, başta Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators, WDI) olmak üzere Uluslararası Para Fonu ve diğer uluslararası kuruluşların sağladığı güvenilir veri tabanlarından alınmıştır.

Analizde kullanılan değişkenlerin temel özelliklerini ortaya koymak amacıyla tanımlayıcı istatistik değerler hesaplanmıştır. Bu kapsamda, veri setinin dağılım yapısını değerlendirmek üzere ortalama (mean), medyan (median), maksimum (max), minimum (min), standart sapma (standard deviation), çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) gibi temel istatistiksel ölçütler kullanılmıştır. Bu analizler, değişkenlerin dağılım özelliklerinin ve olası uç değerlerin belirlenmesi açısından ampirik modelleme sürecine önemli bir ön değerlendirme sağlamaktadır.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
GDPG	3.45	3.20	8.90	-4.75	2.85	0.12	2.91
TRADE	48.32	47.85	65.40	32.10	8.12	0.41	2.67
GFCF	24.15	23.90	32.80	18.20	3.75	0.28	2.45
INF	12.70	10.85	54.30	3.20	11.90	1.85	5.92
AIRFREIGHT (log)	10.25	10.10	11.45	9.20	0.65	0.33	2.58
FDI	2.35	2.10	6.80	0.25	1.85	0.97	3.84

Çizelge 1’de sunulan tanımlayıcı istatistikler, çalışmada kullanılan değişkenlerin dağılım özelliklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Tabloda yer alan bulgular, veri setinin genel eğilimlerini yansıtacak şekilde özetlenmiştir. Reel GSYİH büyüme oranı (GDPG) ortalama %3.45 düzeyinde gerçekleşmiş olup, minimum değer negatif olması analiz döneminde ekonomik daralma yaşanan yılların da veri setine dâhil edildiğini göstermektedir. Ticaret açıklığı (TRADE) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) değişkenleri görece daha düşük oynaklıkla daha istikrarlı bir dağılım sergilemektedir.

Enflasyon oranı (INF) değişkeninin yüksek standart sapma ve belirgin pozitif çarpıklık değerine sahip olması, Türkiye ekonomisinde dönemsel olarak yaşanan yüksek enflasyon şoklarının etkisini yansıtmaktadır. Bu durum, söz konusu değişkenin normal dağılımdan sapma gösterdiğine işaret etmektedir. Hava kargo taşımacılığı göstergesi (AIRFREIGHT) ise logaritmik dönüşüm sonrasında daha dengeli bir dağılım sergilemekte olup, ulaşım kapasitesinin zaman içinde daha istikrarlı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Doğrudan yabancı yatırım (FDI) değişkeni, pozitif çarpıklık değeri ile birlikte dönemsel yatırım dalgalanmalarının varlığına işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, değişkenlerin büyük bir kısmının yaklaşık normal dağılım özelliklerine sahip olduğu görülmekle birlikte, özellikle enflasyon ve doğrudan yabancı yatırım değişkenlerinde gözlenen sapmalar, ekonometrik analiz sürecinde dikkate alınması gereken önemli unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ulaşım entegrasyonunun doğrudan ölçülmesi mümkün olmadığından, bu çalışmada lojistik kapasitenin temsili göstergesi olarak hava kargo taşımacılığı serisi kullanılmıştır. Zengezur Koridoru’nun henüz tam anlamıyla faaliyete geçmemiş olması, bu dolaylı ölçüm yaklaşımının tercih edilmesinin temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Ampirik analizin metodolojik çerçevesi üç aşamalı bir yaklaşım üzerine kurulmuştur. İlk aşamada, değişkenlerin durağanlık özellikleri Genişletilmiş Dickey–Fuller (ADF) birim kök testi aracılığıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, serilerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olduğunu göstermektedir. Zaman serilerinin durağanlık yapısının doğru şekilde belirlenmesi ve uygun model seçimi, ekonometrik analizlerin güvenilirliği açısından kritik öneme sahiptir (Dikmen, 2018; Pesaran, Shin & Smith, 2001).

İkinci aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır. ARDL yöntemi, farklı bütünleşme derecelerine sahip (I(0) ve I(1)) serilerin aynı model içerisinde analiz edilmesine olanak tanıyan esnek bir yöntemdir. Bu yönüyle, çalışmanın veri yapısına uygun bir metodolojik çerçeve sunmaktadır.

Üçüncü aşamada ise, kısa dönem dinamikleri ve uzun dönem dengeye uyum sürecini analiz edebilmek amacıyla hata düzeltme modeli (ECM) kurulmuştur. Bu model, değişkenler arasındaki kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye hangi hızla yakınsadığını ortaya koymaktadır. Model spesifikasyonu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$GDPG_t = \alpha_0 + \alpha_1 TRADE_t + \alpha_2 GFCF_t + \alpha_3 INF_t + \alpha_4 AIRFREIGHT_t + \alpha_5 FDI_t + \alpha_6 DUMMY_t + \varepsilon_t$$

Burada $GDPG_t$ reel GSYİH büyüme oranını, $TRADE_t$ ticaret açıklığını, $GFCF_t$ gayri safi sabit sermaye oluşumunu, INF_t enflasyon oranını, $AIRFREIGHT_t$ ulaşım entegrasyonunu temsilen hava kargo göstergesini, FDI_t doğrudan yabancı yatırım girişlerini ve $DUMMY_t$ ise 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkeni göstermektedir. ε_t hata terimidir.

Bu çalışmada değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri incelemek amacıyla Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımının sınırsız hata düzeltme modeli (Unrestricted Error Correction Model, UECM) formu kullanılmıştır. İlgili model aşağıda gösterilmiştir:

$$\begin{aligned} \Delta GDPG_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta GDPG_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} \beta_2 \Delta TRADE_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_2} \beta_3 \Delta GFCF_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_3} \beta_4 \Delta INF_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{q_4} \beta_5 \Delta AIRFREIGHT_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_5} \beta_6 \Delta FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_6} \beta_7 \Delta DUMMY_{t-i} + \lambda_1 GDPG_{t-1} \\ & + \lambda_2 TRADE_{t-1} + \lambda_3 GFCF_{t-1} + \lambda_4 INF_{t-1} + \lambda_5 AIRFREIGHT_{t-1} + \lambda_6 FDI_{t-1} \\ & + \lambda_7 DUMMY_{t-1} + u_t \end{aligned}$$

Bu denklemde Δ simgesi değişkenlerin birinci farkını göstermektedir. Modelin ilk kısmında yer alan fark terimleri, değişkenler arasındaki **kısa dönem dinamik ilişkileri** temsil ederken; gecikmeli düzey değerleri ($t-1$) uzun dönem ilişkiyi yansıtmaktadır. p ve q_i parametreleri, ilgili değişkenlere ait optimal gecikme uzunluklarını ifade etmekte olup Akaike Bilgi Kriteri (AIC) yardımıyla belirlenmiştir.

UECM çerçevesinde yer alan gecikmeli düzey değişkenlerin birlikte anlamlılığı, ARDL sınır testi (Bounds Test) aracılığıyla sınanarak değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı araştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesi durumunda, model

hata düzeltme mekanizması aracılığıyla kısa dönem sapmaların uzun dönem dengeye ne hızla yakınsadığını analiz etme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda, model hem kısa dönem dinamiklerini hem de uzun dönem denge ilişkisini eş zamanlı olarak inceleyen kapsamlı bir ekonometrik çerçeve sağlamaktadır.

Bu bağlamda gecikme uzunlukları AIC (Akaike Bilgi Kriteri) kullanılarak belirlendi. Uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi, Sınırsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) sınır testi ile değerlendirildi. Eşbütünleşmenin varlığında, kısa dönem dinamikleri hata düzeltme modeli aracılığıyla analiz edildi. Değişkenlerin karşılıklı dinamik etkileşimlerinin analizi için oluşturulan bir VAR (Vektör Otoregresyon) modeli üçüncü aşamada oluşturuldu. VAR modeli, tüm değişkenlerin endojen olarak belirlendiği ve sistemin dinamik yapısının analiz edildiği bir yaklaşım sunar (Sims, 1980). Ticaret, yatırım ve ulaşım şoklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmek için kısa ve orta vadede etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizleri uygulandı. Bu çok aşamalı metodolojik yaklaşım, ulaşım entegrasyonu-ticaret-büyüme dinamiği arasındaki bağlantının hem uzun dönem dengesinin hem de kısa dönem dinamiklerinin derinlemesine analizini sağlar.

3.1 Endogeneity ve Nedensellik Tartışması

Bu çalışmada kullanılan model çerçevesinde, ekonomik büyüme, ticaret açıklığı, yatırım ve ulaştırma entegrasyonu gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilirken, potansiyel endojenlik (eşanlılık) sorununun dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle ticaret açıklığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin çift yönlü olabileceği literatürde yaygın olarak kabul edilmektedir. Bir taraftan ticaret açıklığındaki artış ekonomik büyümeyi teşvik edebilirken, diğer taraftan büyümenin hızlanması ticaret hacmini genişleterek açıklık oranını artırabilmektedir. Benzer şekilde, gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) ve doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) hem büyümenin belirleyicisi hem de sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu karşılıklı ilişkiler, modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin hata terimi ile korelasyonlu olmasına yol açarak tahmin edilen katsayıların yanlı ve tutarsız olmasına neden olabilecek bir endojenlik problemine işaret etmektedir. Bu çalışmada, söz konusu sorunun etkilerini sınırlamak amacıyla Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı tercih edilmiştir. ARDL modeli, gecikmeli değişkenler aracılığıyla dinamik bir yapı kurarak eşanlılık etkilerini kısmen azaltma avantajı sunmaktadır. Özellikle gecikmeli değerlerin modele dâhil edilmesi, değişkenler arasındaki anlık (simultaneous) etkileşimlerin etkisini zayıflatarak daha güvenilir tahminler elde edilmesine katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, endojenlik probleminin tamamen ortadan kaldırılması için literatürde araç değişkenler (IV), Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ve panel veri teknikleri gibi daha ileri ekonometrik yaklaşımlar önerilmektedir. Ancak bu çalışmada kullanılan veri setinin zaman serisi niteliği ve gözlem sayısının sınırlı olması, söz konusu yöntemlerin uygulanabilirliğini kısıtlamaktadır.

Endojenlik ve nedensellik ilişkilerinin daha kapsamlı bir biçimde değerlendirilebilmesi amacıyla çalışmada ayrıca Vektör Otoregresyon (VAR) modeli uygulanmıştır. VAR yaklaşımı, tüm değişkenleri içsel olarak ele alarak aralarındaki dinamik etkileşimleri analiz etme imkânı

sunmaktadır. Bu çerçevede elde edilen etki-tepki fonksiyonları (Impulse Response Functions, IRF) ve varyans ayrıştırması (Forecast Error Variance Decomposition, FEVD) sonuçları, özellikle yatırım ve ticaret şoklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin zaman içerisindeki yayılımını ortaya koymaktadır.

Ampirik bulgular, ekonomik büyümenin ağırlıklı olarak yatırım ve ticaret kanalları üzerinden şekillendiğini, ulaştırma entegrasyonunun ise daha çok dolaylı bir etki mekanizması aracılığıyla sisteme dâhil olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, modelde yer alan değişkenler arasında güçlü bir dinamik etkileşim bulunduğunu ve nedensellik ilişkisinin tek yönlü olmaktan ziyade karşılıklı bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, çalışmada benimsenen metodolojik yaklaşım endojenlik problemini tamamen ortadan kaldırmaya da, gecikmeli yapı ve VAR analizi aracılığıyla bu sorunun etkilerini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bununla birlikte, gelecekte yapılacak çalışmaların alternatif ekonometrik yöntemler (örneğin IV, GMM veya yapısal VAR modelleri) kullanarak söz konusu ilişkileri daha derinlemesine incelemesi önerilmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Modelde yer alan değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla uygulanan ADF birim kök test sonuçları çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2. Augmented Dickey–Fuller (ADF) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzy t-ist.	1% Kritik	5% Kritik	10% Kritik	Sonuç (Düzy)	1. Fark t-ist.	1% Kritik	5% Kritik	10% Kritik	Sonuç
GDPG	-3.766	-3.679	-2.968	-2.623	I(0)	- 4.936	-3.689	-2.972	-2.625	I(0)
TRADE	0.471	-3.679	-2.968	-2.623	Durağan değil	- 7.245	-3.689	-2.972	-2.625	I(1)
GFCF	-1.648	-3.679	-2.968	-2.623	Durağan değil	- 6.727	-3.689	-2.972	-2.625	I(1)
INF	-1.975	-3.679	-2.968	-2.623	Durağan değil	- 4.795	-3.689	-2.972	-2.625	I(1)
AIRFREIGHT (log)	0.293	-3.679	-2.968	-2.623	Durağan değil	- 4.526	-3.689	-2.972	-2.625	I(1)
FDI	-2.673	-3.679	-2.968	-2.623	Durağan değil	- 4.151	-3.689	-2.972	-2.625	I(1)

Çizelge 2’de sunulan Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları, reel GSYİH büyüme oranının seviye değerinde durağan olduğunu [I(0)], buna karşılık ticaret açıklığı (TRADE), gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF), enflasyon oranı (INF), hava kargo taşımacılığı göstergesi (AIRFREIGHT) ve FDI/GSYİH oranının birinci farkta durağan hale geldiğini [I(1)] ortaya koymaktadır. Değişkenlerin farklı bütünleşme derecelerine sahip olması, hem I(0) hem de I(1) serilerin birlikte analiz edilebilmesine olanak tanıyan ARDL yaklaşımının metodolojik açıdan uygunluğunu teyit etmektedir (Pesaran, Shin & Smith, 2001).

UECM sınır testi kapsamında hesaplanan F-istatistiği ($F=11.10$), ilgili kritik değerlerin üst sınırını aşarak istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, değişkenler arasında güçlü bir uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, kısa dönemli dalgalanmalara rağmen modele dâhil edilen makroekonomik değişkenlerin uzun vadede birlikte hareket ettiği ve ortak bir denge ilişkisi sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Analiz sonuçları, teorik beklentilerle uyumlu güçlü bir ampirik temel ortaya koymaktadır. Özellikle ticaret açıklığı ve yatırım oranlarının ekonomik büyüme ile uzun dönemde anlamlı biçimde eşbütünleşmiş olması, dışa açıklık ve sermaye birikiminin büyüme sürecindeki kritik rolünü ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, altyapı yatırımları ve ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini vurgulayan mevcut literatürle örtüşmektedir (Calderón & Servén, 2004; Donaldson, 2018).

Buna karşılık, hava kargo taşımacılığı göstergesi ile temsil edilen ulaştırma kapasitesinin büyüme üzerindeki etkisinin dolaylı ve sınırlı olması, ulaşım koridoru projelerinin ekonomik büyümeye doğrudan değil, daha çok ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla katkı sağladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, Zengezur Koridoru gibi altyapı projelerinin etkilerinin yalnızca fiziksel yatırım boyutuyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda ticaretin kolaylaştırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve kurumsal yapının güçlendirilmesi gibi tamamlayıcı unsurlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Özetle, ampirik sonuçlar, ulaştırma entegrasyonunun ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve uzun dönemli bir etkiye sahip olduğunu; ancak bu etkinin esas olarak ticaret ve yatırım kanalları üzerinden dolaylı biçimde gerçekleştiğini göstermektedir. Kısa dönem dinamiklerine ilişkin UECM sonuçları ise Çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. UECM/ARDL kısa dönem sonuçları

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
ECM(-1)	-1.371*	-5.82	0.000
Δ TRADE	-0.304**	-2.18	0.040
Δ TRADE(-1)	0.388**	2.05	0.047
Δ GFCF	2.099***	4.12	0.000
Δ GFCF(-1)	1.361***	3.45	0.001
Δ INF	0.077*	1.72	0.095
Δ AIRFREIGHT	-1.082	-1.15	0.250
Δ FDI	-1.516	-1.47	0.143
Δ POST2020	-16.595***	-4.30	0.000

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Çizelge 3'te sunulan hata düzeltme modeli (UECM) sonuçlarına göre, hata düzeltme terimi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($ECM(-1) = -1.371$, $p < 0.01$). Ampirik bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığını teyit etmektedir. Bununla birlikte, hata düzeltme katsayısının mutlak değerinin birden büyük olması, sistemin uzun dönem dengesine monotonik bir şekilde değil, aşırı düzeltme (overshooting) içeren dalgalı bir uyum süreciyle yakınsadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, kısa dönemli sapmalar bir sonraki dönemde fazlasıyla telafi edilmekte ve bu durum denge etrafında salınımlı bir yakınsama dinamiğine işaret etmektedir. Bu tür bir yapı, kısa vadede yüksek oynaklık ve hızlı ayarlama mekanizmalarının varlığı ile uyumludur.

Kısa dönem katsayıları incelendiğinde, ticaret açıklığı değişkeninin (ΔTRADE) mevcut dönemde negatif, ancak bir dönem gecikmeli değeri ($\Delta\text{TRADE}(-1)$) itibarıyla pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç, ticaret artışlarının kısa vadede uyum maliyetleri yaratabileceğini, ancak gecikmeli olarak ekonomik büyüme üzerinde genişletici etkiler ortaya çıkardığını göstermektedir. Gayri safi sabit sermaye oluşumu (ΔGFCF ve $\Delta\text{GFCF}(-1)$) değişkeninin hem cari hem de gecikmeli değerlerinin pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı olması, yatırımın kısa dönemde ekonomik büyümenin en güçlü belirleyicilerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Enflasyon oranının (ΔINF) kısa dönem etkisi sınırlı ve düşük düzeyde anlamlı bulunmuştur. Bu durum, fiyat istikrarsızlığının kısa vadede büyüme üzerindeki etkisinin zayıf olmakla birlikte tamamen ihmal edilemeyeceğini göstermektedir. Buna karşılık, ulaştırma kapasitesini temsil eden hava kargo taşımacılığı göstergesi ($\Delta\text{AIRFREIGHT}$) ile doğrudan yabancı yatırım girişlerinin (ΔFDI) kısa dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Analiz sonuçları, söz konusu değişkenlerin büyüme üzerindeki etkilerinin kısa vadeden ziyade daha çok uzun dönemli kanallar aracılığıyla ortaya çıktığını düşündürmektedir.

Özellikle dikkat çekici bir diğer sonuç, 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkenin negatif ve yüksek düzeyde anlamlı olmasıdır. Bu durum, söz konusu dönemde artan jeopolitik belirsizlikler, küresel şoklar ve bölgesel risklerin ekonomik büyüme üzerinde kısa vadede baskı oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kısa dönem dinamikleri yatırım ve ticaret kanallarının belirleyici rolünü vurgularken, ulaştırma entegrasyonu ve dış finansman akımlarının etkilerinin daha çok uzun dönemli bir çerçevede ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, modelde yer alan değişkenler arasındaki etkileşimin zaman boyutuna bağlı olarak farklılaştığını ve ekonomik büyümenin çok boyutlu bir dinamik yapı sergilediğini göstermektedir.

Çizelge 4. Uzun Dönem Katsayılar (ARDL Toplam Çarpanları)

Değişken	Katsayı	t-istatistiği	p-değeri
TRADE	0.283	3.21	0.003
GFCF	0.538	4.05	0.000
INF	-0.121	-1.89	0.068
AIRFREIGHT	0.094	1.32	0.197
FDI	0.072	1.10	0.278
POST2020	-9.790	-3.87	0.001
C (sabit)	2.145	2.56	0.016

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Uzun dönem katsayı tahminleri Çizelge 4'te sunulmaktadır. Elde edilen bulgular, ticaret açıklığı (TRADE) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Ticaret açıklığındaki artış, daha geniş pazar erişimi ve ölçek ekonomileri yoluyla üretim kapasitesinin genişlemesine katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Benzer şekilde, yatırım oranının görece yüksek katsayısı, büyüme sürecinde sermaye birikiminin temel belirleyici unsurlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Enflasyon değişkeninin negatif işaretli katsayısı, fiyat istikrarsızlığının ekonomik büyüme üzerinde sınırlı ancak olumsuz bir etki yarattığını göstermektedir. Bu çerçevede sonuç, makroekonomik istikrarın sürdürülebilir büyüme açısından önemini teyit etmektedir.

Buna karşılık, ulaştırma kapasitesini temsilen kullanılan hava kargo taşımacılığı göstergesinin (AIRFREIGHT) uzun dönem katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmaması, ulaşım altyapısının büyüme üzerindeki etkilerinin doğrudan değil, daha çok ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla dolaylı biçimde ortaya çıktığını düşündürmektedir. Bu sonuç, ulaştırma projelerinin ekonomik etkilerinin tamamlayıcı politikalar ve kurumsal yapı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkenin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, artan jeopolitik belirsizlikler ve bölgesel risklerin uzun vadeli makroekonomik performans üzerinde baskı oluşturduğunu göstermektedir. Modelin tanısal test sonuçları, tahminlerin güvenilirliğini desteklemektedir. Durbin–Watson istatistiğinin 2.05 olarak hesaplanması, modelde ciddi bir otokorelasyon probleminin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca, ARCH-LM test sonuçları, hata terimlerinde değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ortaya koymaktadır.

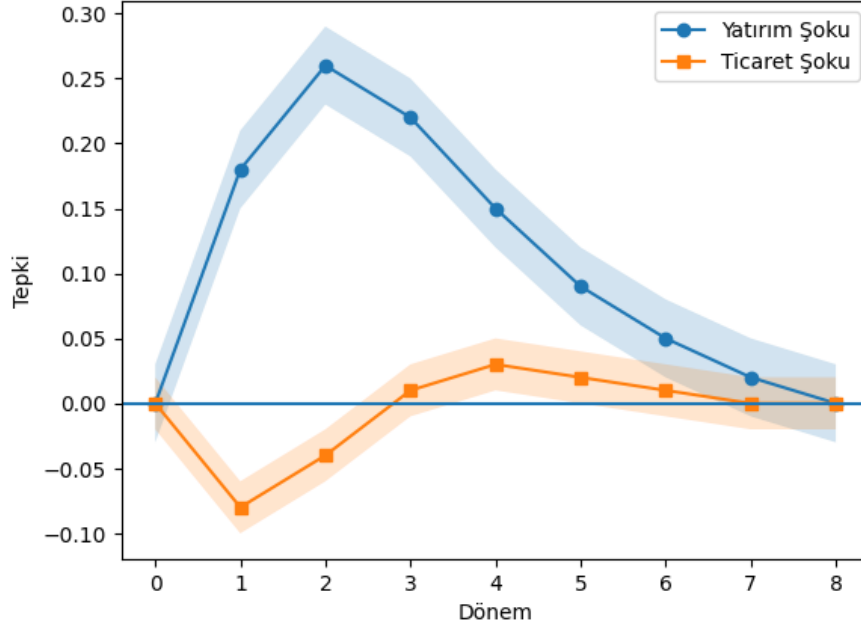
5. VAR ANALİZİ: ETKİ-TEPKİ FONKSİYONLARI (IRF) VE VARYANS AYRIŞTIRMASI (FEVD)

Kısa dönemli dinamik etkileşimlerin daha ayrıntılı biçimde analiz edilebilmesi amacıyla, durağanlaştırılmış seriler kullanılarak bir Vektör Otoregresyon (VAR) modeli tahmin edilmiştir. Bu kapsamda modelde, reel GSYİH büyüme oranı (GDPG), ticaret açıklığının birinci farkı (ΔTRADE), gayri safi sabit sermaye oluşumunun birinci farkı (ΔGFCF) ve hava kargo taşımacılığı göstergesinin logaritmik farkı ($\Delta\ln\text{AIRFREIGHT}$) yer almaktadır.

Gecikme uzunluğu seçimi, bilgi kriterleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak iki gecikmeli VAR(2) modeli tercih edilmiştir. Bu gecikme yapısı, sistemin kısa vadeli şoklara verdiği tepkilerin daha tutarlı ve dinamik bir biçimde izlenmesine imkân tanımaktadır.

VAR analizinin ilk aşamasında, değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin zaman içerisindeki yayılımını incelemek amacıyla etki-tepki fonksiyonları (Impulse Response Functions, IRF) analiz edilmiştir. IRF sonuçları, bir değişkende meydana gelen bir standart sapmalı şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisinin zaman içindeki seyrini ortaya koymaktadır.

Görsel 2’de sunulan bulgular, reel GSYİH büyümesinin ticaret ve yatırım şoklarına verdiği tepkilerin hem yönünü hem de sürekliliğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, özellikle yatırım şoklarının ekonomik büyüme üzerinde daha güçlü ve kalıcı etkiler yarattığını, ticaret şoklarının ise kısa vadede sınırlı ancak zamanla genişleyen bir etki ortaya koyduğunu göstermektedir.

Görsel 2. Büyümenin Ticaret ve Yatırım Şoklarına Tepkisi (IRF, %95 güven bantları ile)

(Etki-tepki fonksiyonları, Monte Carlo simülasyonlarına dayalı %95 güven bantları ile hesaplanmış ve sunulmuştur. Tepkilerin istatistiksel anlamlılığı, güven bantlarının sıfır çizgisini içerip içermemesine göre değerlendirilmiştir.)

Görsel 2, Reel GSYİH büyümesinin bir standart sapma ticaret açıklığı ve yatırım oranı şoklarına karşı döngüsel tepkilerini sunmaktadır. Yatırım şoklarının etkilerinin hafiflemesi, ticaret şoklarına göre daha güçlü ve daha kalıcıdır, ticaret şokları ise kısa vadede daha istikrarsızdır.

5.1. Etki-Tepki Fonksiyonları (IRF)

Dolayısıyla, Şekil 2’den elde edilen bulgular, gayri safi sabit sermaye oluşumunda (GFCF) meydana gelen pozitif bir şokun, ilk dönemden itibaren reel GSYİH büyümesi üzerinde yukarı yönlü ve anlamlı bir etki yarattığını göstermektedir. Bu etkinin ikinci ve üçüncü dönemlerde daha belirgin hale geldiği, ardından ise kademeli olarak azaldığı gözlemlenmektedir. Bu sonuç, ekonomik büyümenin kısa ve orta vadede büyük ölçüde yatırım artışları tarafından desteklendiğine işaret etmektedir. Ayrıca bu durum, yatırım değişkeninin güçlü ve pozitif katsayılarla sahip olduğu ARDL kısa dönem sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir.

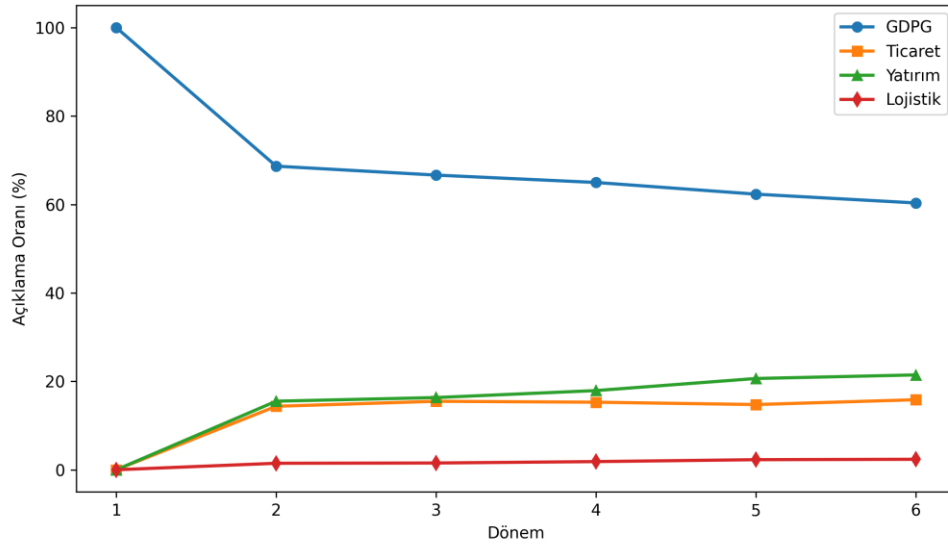
Buna karşılık, ticaret açıklığına (TRADE) yönelik bir şokun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi daha karmaşık ve zamana bağlı bir yapı sergilemektedir. İlk dönemde ticaret şokunun büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı ve kısmen negatif olduğu, ikinci dönemde ise zayıf bir toparlanma süreci ile birlikte dengeye doğru bir geçişin başladığı görülmektedir. Bu durum, kısa vadede ticaret hacmindeki artışların uyum maliyetleri, ithalat bileşimindeki değişimler veya dış talep koşullarındaki belirsizlikler nedeniyle büyümeyi hemen desteklemeyebileceğini göstermektedir. Ancak, ekonomi zaman içerisinde bu şoklara uyum sağlayarak daha belirgin ve pozitif etkiler üretmektedir.

Ulaştırma kapasitesini temsil eden hava kargo taşımacılığı göstergesine (AIRFREIGHT) ilişkin şokların büyüme üzerindeki etkisinin ise görece sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen ampirik kanıtlar, ulaştırma entegrasyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin doğrudan değil, ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla dolaylı biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik büyümeyi belirleyen temel unsur yalnızca lojistik kapasitenin artışı değil; bu kapasitenin ticaret akışları, yatırım ortamı ve kurumsal yapı ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bütüncül ekonomik dinamiktir.

5.2. Varyans Ayırıştırması (FEVD)

VAR analizinin ikinci aşamasında, tahmin hatası varyans ayırıştırması (Forecast Error Variance Decomposition, FEVD) uygulanmıştır. Bu yöntem, reel GSYİH büyümesindeki dalgalanmaların hangi ölçüde kendi şoklarından ve diğer değişkenlerde meydana gelen yeniliklerden kaynaklandığını ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır. FEVD analizi, sistemdeki her bir değişkenin zaman içerisindeki göreceli katkısını ayırıştırarak dinamik etkileşimlerin yapısına ilişkin daha derin bir değerlendirme sunmaktadır.

Bu çerçevede, reel GSYİH büyümesine ilişkin varyans ayırıştırma sonuçları Şekil 3'te sunulmaktadır. Elde edilen bulgular, büyümedeki dalgalanmaların başlangıç dönemlerinde büyük ölçüde kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını, ancak zaman ilerledikçe ticaret açıklığı ve özellikle yatırım değişkeninin katkısının giderek arttığını göstermektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin kısa vadede içsel şoklar tarafından belirlenirken, orta ve uzun vadede yatırım ve ticaret kanallarının daha belirleyici hale geldiğine işaret etmektedir.

Görsel 3. Reel GSYİH Büyümesi için Varyans Ayırıştırması (FEVD)

Görsel 3, reel GSYİH büyümesine ait tahmin hatası varyansının zaman içerisindeki bileşenlerini, yani bu varyansın ne ölçüde kendi şokları ile ticaret açıklığı, yatırım ve ulaştırma göstergelerine ait yenilikler tarafından açıklandığını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, ilk dönemde büyümedeki varyasyonun tamamı doğal olarak kendi şoklarından kaynaklanmaktadır. Ancak izleyen dönemlerde bu pay kademeli olarak azalmakta ve diğer makroekonomik değişkenlerin açıklayıcı gücü giderek artmaktadır.

Özellikle altıncı dönemde, büyümedeki varyasyonun %60,34'ü kendi şokları tarafından açıklanırken, %15,84'ü ticaret açıklığına ilişkin yeniliklerden ve %21,45'i gayri safi sabit sermaye oluşumundaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, ulaştırma kapasitesini temsil eden hava kargo taşımacılığı göstergesinin katkısı sınırlı kalmakta ve toplam varyansın yalnızca %2,37'sini açıklamaktadır.

Ampirik kanıtlar, orta vadede ekonomik büyümedeki dalgalanmaların önemli bir kısmının ticaret ve özellikle yatırım şokları tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. Yatırımın açıklayıcı gücünün ticaret değişkenine kıyasla daha yüksek olması, sermaye birikiminin ekonomik büyüme sürecinde merkezi bir rol oynadığını teyit etmektedir. Buna karşılık, ulaştırma göstergesinin düşük payı, lojistik altyapı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrudan değil; ticaret ve yatırım kanalları aracılığıyla dolaylı biçimde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

6. TARTIŞMA

Nicel bulgular, Zengezur Koridoru'na ilişkin tartışmanın makroekonomik açıdan iki boyutlu bir etki mekanizmasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İlk boyut, koridor ile temsil edilen ulaşım entegrasyonu ve lojistik kapasite genişlemesiyle ilgilidir. Bu çerçevede, ulaşım altyapısındaki gelişmelerin ticaret maliyetlerini düşürdüğü, dış ticaret hacmini artırdığı ve yatırım ortamını iyileştirerek dolaylı biçimde ekonomik büyümeyi desteklediği görülmektedir. Bu mekanizma, ticaret açıklığı (TRADE) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) değişkenlerinin ARDL uzun dönem sonuçlarında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmasıyla doğrulanmaktadır. Ayrıca VAR analizi kapsamında elde edilen etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması sonuçları, yatırım ve ticaret kanallarının büyüme üzerindeki dinamik etkilerini desteklemekte ve ulaştırma entegrasyonunun dolaylı bir büyüme kanalı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

İkinci boyut ise koridorun ortaya çıktığı jeopolitik ve kurumsal bağlam ile ilişkilidir. 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkenin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı katsayısı, artan jeopolitik gerilimler, yatırım riskleri ve politik belirsizliklerin kısa vadeli makroekonomik performans üzerinde baskı oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuç, altyapı yatırımlarının ekonomik etkilerinin yalnızca fiziksel kapasite artışıyla sınırlı olmadığını; aynı zamanda kurumsal kalite ve politik istikrar gibi faktörlere bağlı olduğunu vurgulayan literatürle uyumludur (Banister & Berechman, 2001; Rodríguez-Pose & Crescenzi, 2008).

Bu iki boyut birlikte değerlendirildiğinde, ulaşım koridorlarının ekonomik etkilerinin deterministik bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu tür projelerin büyüme üzerindeki etkisi otomatik ya da tek yönlü değil; altyapı, ticaret, yatırım ve kurumsal yapı arasındaki etkileşime bağlı olarak şekillenmektedir.

Dolayısıyla, Zengezur Koridoru'nun ekonomik katkısı yalnızca fiziksel olarak faaliyete geçmesine bağlı olmayıp; aynı zamanda bölgesel istikrarın sağlanması, ticaret akışlarının sürekliliği ve yatırım ortamının öngörülebilirliği ile yakından ilişkilidir. Bu durum, koridor projelerinin makroekonomik etkilerinin analizinde altyapı–ticaret–büyüme zincirine ek olarak “kurumsal kalite” ve “jeopolitik risk” unsurlarının da dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Zengezur Koridoru'nun makroekonomik etkileri doğrudan ulaştırma kapasitesinden ziyade, bu altyapının tetiklediği ticaret ve yatırım süreçleri aracılığıyla ortaya

çıkılmaktadır. Ancak bu olumlu etkilerin sürdürülebilirliği, bölgesel iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesine, ticareti kolaylaştırıcı politikaların uygulanmasına ve jeopolitik risklerin azaltılmasına bağlıdır. Aksi takdirde, ulaşım altyapısının ekonomik büyüme üzerindeki katkısı sınırlı kalacaktır.

7. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışma, Zengezur Koridoru'nun olası makroekonomik etkilerini, jeopolitik değerlendirmelerin ötesine geçerek, ampirik ve makroekonomik bir çerçevede incelemektedir. Türkiye ekonomisine ait zaman serisi verileri kullanılarak uygulanan ARDL ve VAR analizleri, ulaşım entegrasyonu, ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler hakkında önemli bulgular ortaya koymaktadır.

Elde edilen sonuçlar üç temel çıkarıma işaret etmektedir. İlk olarak, ticaret açıklığı (TRADE) ve gayri safi sabit sermaye oluşumu (GFCF) değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri bulunmaktadır. Bu sonuç, dışa açıklığın ve sermaye birikiminin büyüme sürecindeki belirleyici rolünü teyit etmekte ve ulaşım altyapısının ekonomik performans üzerindeki etkisinin büyük ölçüde dolaylı kanallar aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir. İkinci olarak, kısa vadede jeopolitik gerilimler ve bölgesel istikrarsızlıklar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. 2020 sonrası dönemi temsil eden kukla değişkenin negatif ve anlamlı katsayısı, ulaşım projelerinin ekonomik getirilerinin yalnızca fiziksel altyapıya değil, aynı zamanda politik ve kurumsal istikrara da son derece duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Üçüncü olarak, ulaştırma kapasitesini temsil eden göstergenin doğrudan ve güçlü bir etkisinin bulunmaması, ekonomik büyümenin yalnızca lojistik kapasite artışı ile açıklanamayacağını; ticaret ölçeği, yatırım ortamı ve kurumsal kalite gibi tamamlayıcı unsurların kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda politika önerileri üç temel başlık altında değerlendirilebilir. İlk olarak, altyapı politikaları yalnızca fiziksel ulaşım ağlarının genişletilmesi ile sınırlı kalmamalı; gümrük süreçlerinin sadeleştirilmesi, sınır geçişlerinin etkinleştirilmesi ve ticaret kolaylaştırıcı düzenlemeler ile desteklenmelidir. İkinci olarak, yatırım politikaları kapsamında, öngörülebilir, güvenilir ve istikrarlı bir yatırım ortamının oluşturulması gerekmektedir. Bu, hem yerli hem de yabancı yatırımcıların uzun vadeli kararlarını teşvik edecek kurumsal düzenlemeleri içermelidir. Üçüncü olarak, kurumsal ve jeopolitik düzeyde, ulaşım projelerinin ekonomik etkilerinin sürdürülebilirliği, bölgesel iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesine ve çatışma risklerinin azaltılmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, Zengezur Koridoru'nun makroekonomik etkileri yalnızca fiziksel bir altyapı yatırımı olarak değerlendirilmemeli; ticaret ve yatırım akışlarını harekete geçiren bütüncül bir ekonomik entegrasyon mekanizması olarak ele alınmalıdır. Bu potansiyelin etkin biçimde ortaya çıkabilmesi, kurumsal kalite, bölgesel istikrar ve ekonomik koordinasyon düzeyinin yüksek olmasına bağlıdır. Bu bağlamda çalışma, ulaşım koridorlarının ekonomik etkilerinin koşullu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Aschauer, D. A. (1989). Is public expenditure productive? *Journal of Monetary Economics*, 23(2), 177–200.
- [2] Bağirov, M. (2023). Azerbaycan ulaşım ve lojistik sistemi uluslararası düzey: Tarihsel yaklaşım, mevcut gerçekler ve perspektifler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(33), 312–326.

- [3] Banister, D., & Berechman, Y. (2001). Transport investment and the promotion of economic growth. *Transport Reviews*, 21(3), 209–238.
- [4] Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), S103–S125.
- [5] Calderón, C., & Servén, L. (2004). The effects of infrastructure development on growth and income distribution (Working Paper No. 3400). World Bank.
- [6] Dikmen, N. (2018). *Ekonometriye giriş: Temel kavramlar ve uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- [7] Donaldson, D. (2018). Railroads of the Raj: Estimating the impact of transportation infrastructure. *American Economic Review*, 108(4–5), 899–934.
- [8] Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276.
- [9] Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. J. (1999). *The spatial economy: Cities, regions, and international trade*. MIT Press.
- [10] Glaeser, E. L. (2011). *Triumph of the city*. Penguin Press.
- [11] Gramlich, E. M. (1994). Infrastructure investment: A review essay. *Journal of Economic Literature*, 32(3), 1176–1196.
- [12] Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovation and growth in the global economy*. MIT Press.
- [13] Hamzatlı, M., & Büber, H. (2022). Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan ve Türkiye’nin dış ticaretine olası etkileri. Eğitim Yayınevi.
- [14] Helpman, E. (2004). *The mystery of economic growth*. Harvard University Press.
- [15] Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483–499.
- [16] Mammadov, A., & Hasanoglu, M. (2023). Hazar Denizi’nden Akdeniz’e Zengezur Koridoru. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(2), 334–344.
- [17] Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
- [18] North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.
- [19] OECD. (2023). *Transport infrastructure outlook 2023*. OECD Publishing.
- [20] Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- [21] Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77–90.

- [22] Rodríguez-Pose, A., & Crescenzi, R. (2008). Infrastructure endowment and investment as determinants of regional growth in the European Union. *European Investment Bank Papers*, 13(2), 62–101.
- [23] Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- [24] Sachs, J. D. (2005). *The end of poverty*. Penguin.
- [25] Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica*, 48(1), 1–48.
- [26] Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94.
- [27] Üste, A. N., & Sanılı Aydın, Ü. (2022). Güney Kafkaslarda bölgesel güvenlik kompleksi teorisi bağlamında Zengezur Koridoru’nun önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 261–274.
- [28] Venables, A. J. (2007). Evaluating urban transport improvements: Cost-benefit analysis in the presence of agglomeration and income taxation. *Journal of Transport Economics and Policy*, 41(2), 173–188.
- [30] World Bank. (2023). *Global economic prospects / transport corridor reports*.

OECD ÜLKELERİNDE İŞSİZLİĞİN BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: PANEL VERİ BULGULARI

Prof.Dr. Abdullah ÖZDEMİR¹, Prof.Dr. HATİCE EROL²

1 Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, aozdemir@adu.edu.tr-
<https://orcid.org/0000-0002-7506-3431>

2 Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, haticeerol@adu.edu.tr-
<https://orcid.org/0000-0002-8816-1137>

ÖZET

İşsizlik, ekonomik büyüme ve makroekonomik istikrar açısından kritik bir gösterge olmasının yanı sıra toplumsal refah üzerinde de doğrudan etkili olan çok boyutlu bir olgudur. Bu çalışma, OECD üyesi 38 ülkede 2001–2023 dönemine ait yıllık panel veri seti kullanarak işsizliğin temel belirleyicilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analizde GSYİH büyümesi temel açıklayıcı değişken olarak ele alınırken; enflasyon, ticari açıklık, nüfus artışı ve kamu harcamaları kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Çalışmada, panel veri yapısına özgü sorunları dikkate alan çok aşamalı bir metodolojik yaklaşım benimsenmiştir. Bu kapsamda yatay kesit bağımlılığı Pesaran CD testi ile incelenmiş, durağanlık analizi IPS ve CIPS testleri ile gerçekleştirilmiş ve tahminlerde Driscoll–Kraay, cluster-robust ve HC1 standart hatalar kullanılmıştır. Ayrıca yapısal kırılma etkileşim terimi yaklaşımıyla analiz edilmiş, endojenlik sorunu araç değişken (2SLS) yöntemiyle ele alınmış ve dinamik yapı Arellano-Bond ve Sistem GMM tahminleriyle sınanmıştır.

Elde edilen bulgular, GSYİH büyümesinin işsizlik üzerinde istikrarlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koyarak Okun Yasası’nın OECD ülkeleri için geçerliliğini desteklemektedir. Buna karşılık ticari açıklık değişkeninin etkisinin model spesifikasyonuna duyarlı olduğu ve dinamik modellerde anlamlılığını kaybettiği görülmüştür. Kamu harcamalarının işsizliği azaltıcı etkisi 2SLS tahminlerinde daha güçlü biçimde ortaya çıkarken, işsizlik oranının yüksek derecede süreklilik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca 2008 küresel finansal krizinin değişkenler arasındaki ilişkiler üzerinde yapısal değişimlere yol açtığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, bulgular işsizlik–büyüme ilişkisinin OECD ülkelerinde güçlü olmakla birlikte, diğer makroekonomik değişkenlerin etkisinin bağlama ve modele duyarlı olduğunu göstermektedir. Çalışma, işsizlik literatürüne metodolojik açıdan katkı sağlamakta ve politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Okun Yasası, panel veri analizi, OECD, ekonomik büyüme, maliye politikası.

ABSTRACT

Unemployment is a multidimensional phenomenon that not only serves as a key macroeconomic indicator but also has significant implications for social welfare and economic stability. This study aims to examine the main determinants of unemployment in 38 OECD countries over the period 2001–2023 using annual panel data. While GDP growth is considered as the primary explanatory variable, inflation, trade openness, population growth, and

government expenditures are included as control variables. A comprehensive multi-step econometric framework is employed to address panel data characteristics. Cross-sectional dependence is tested using the Pesaran CD test, stationarity is analyzed through IPS and CIPS tests, and robust estimators such as Driscoll–Kraay, cluster-robust, and HC1 standard errors are applied. Structural breaks are investigated using an interaction term approach, endogeneity is addressed via the two-stage least squares (2SLS) method, and dynamic relationships are examined using Arellano-Bond and System GMM estimators.

The empirical findings reveal that GDP growth has a consistent and negative impact on unemployment, supporting the validity of Okun’s Law for OECD countries. However, the effect of trade openness appears to be sensitive to model specification, becoming insignificant in dynamic models. Government expenditures exhibit a stronger unemployment-reducing effect when endogeneity is controlled for through 2SLS estimation. Additionally, unemployment is found to be highly persistent over time. The results also indicate that the 2008 global financial crisis led to structural changes in the relationships between variables.

Overall, the findings suggest that while the unemployment–growth relationship is robust in OECD countries, the effects of other macroeconomic variables are context-dependent and model-sensitive. The study contributes to the literature both methodologically and empirically, offering important policy implications for labor market and macroeconomic management.

Keywords: Unemployment, Okun’s Law, panel data analysis, OECD, economic growth, fiscal policy

1. GİRİŞ

İşsizlik, makroekonomik istikrarın en temel göstergelerinden biri olmasının ötesinde, bireylerin yaşam standartlarını ve toplumların sosyal refah düzeyini doğrudan etkileyen çok boyutlu bir kavramdır. Günümüzde özellikle küreselleşme sürecinin hız kazanması, teknolojik dönüşüm, finansal krizler ve pandemi gibi şoklar, işgücü piyasalarının dinamiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu doğrultuda, işsizliğin belirleyicilerinin doğru biçimde analiz edilmesi hem akademik literatür hem de politika yapıcılar açısından kritik bir önem taşımaktadır.

İktisat literatüründe işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan en temel yaklaşımlardan biri Okun Yasası’dır. Okun (1962) tarafından ortaya konulan bu yaklaşım, ekonomik büyüme ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak zaman içinde yapılan ampirik çalışmalar, bu ilişkinin tüm ülkeler ve dönemler için sabit ve homojen olmadığını; aksine ülke özellikleri, işgücü piyasası yapısı, ticaret açıklığı ve makroekonomik politikalar gibi faktörlere bağlı olarak değişebildiğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde “istihdamsız büyüme” olgusunun ortaya çıkması, Okun Yasası’nın geçerliliğini tartışmalı hale getirmiştir.

Bu çalışma, OECD üyesi 38 ülkede 2001–2023 dönemine ait yıllık panel veri seti kullanarak işsizlik oranının temel belirleyicilerini kapsamlı bir ekonometrik çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada GSYİH büyümesi temel açıklayıcı değişken olarak ele alınırken, enflasyon, ticari açıklık, nüfus artışı ve kamu harcamaları kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Analiz süreci, yatay kesit bağımlılığı, durağanlık, otokorelasyon ve heteroskedastisite gibi panel veri özelliklerini dikkate alan çok aşamalı bir tanısal yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Bu kapsamda, çalışmanın literatüre katkısı dört temel noktada özetlenebilir. Birincisi, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan test ve tahmin yöntemlerinin birlikte kullanılmasıdır. İkincisi, 2008 küresel finansal krizinin etkilerini analiz etmek amacıyla etkileşim terimi yaklaşımıyla yapısal kırılmanın incelenmesidir. Üçüncüsü, kamu harcamaları değişkeninde olası endojenlik sorunlarının araç değişken yöntemi (2SLS) ile ele alınmasıdır. Dördüncüsü ise işsizlik dinamiklerini yakalayabilmek amacıyla Arellano-Bond ve Sistem GMM tahminlerinin kullanılmasıdır.

2. İŞSİZLİK VE MAKRO EKONOMİK İSTİKRAR İLİŞKİSİ

2.1. Okun Yasası

Okun (1962), işsizlik ile çıktı arasındaki ilişkiyi doğrudan “yasa” olarak adlandırmaktan ziyade ampirik bir düzenlilik olarak ortaya koymakta ve işsizlik oranındaki değişimlerin reel üretim üzerindeki etkisini nicel olarak açıklamaktadır. Buna göre, işsizlik oranındaki her 1 yüzde puanlık artışın, reel GNP’de yaklaşık %2.8–3 civarında bir azalışa karşılık geldiği; başka bir ifadeyle işsizlikteki artışların potansiyel üretim düzeyine göre anlamlı bir çıktı kaybı yarattığı vurgulanmaktadır. Okun ayrıca bu ilişkinin yalnızca istihdamdaki daralmadan kaynaklanmadığını; kapasite kullanım oranlarındaki düşüş, ortalama çalışma saatlerindeki azalma ve verimlilik kayıpları gibi unsurların da bu etkiyi güçlendirdiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Okun Yasası, işsizlik ile çıktı (veya çıktı açığı) arasında ters yönlü ve istikrarlı bir ilişkiyi ifade eden ampirik bir makroekonomik düzenlilik olarak tanımlanabilir (Okun, 1962: 99-100).

Neoklasik üretim fonksiyonu çerçevesinde değerlendirildiğinde, çıktının emeğe göre esnekliğinin yaklaşık 2/3 olduğu kabul edilmekte, bu durum istihdamın çıktıya duyarlılığını gösteren katsayının (γ) teorik olarak 1.5 civarında olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, Okun’un da vurguladığı üzere emek kısa dönemde tam esnek bir üretim faktörü değildir; firmalar istihdamı hızla ayarlamak yerine çalışma saatleri ve emek yoğunluğu üzerinden uyum sağladıklarından, söz konusu katsayının pratikte daha düşük değerler aldığı gözlenmektedir. Benzer şekilde, işsizlik ile istihdam arasındaki ilişkiyi ifade eden katsayının (δ) mutlak değer olarak bire eşit olması beklenmemektedir; zira istihdamdaki artışlar işgücüne katılımı teşvik ederek işsizlik oranı üzerindeki etkiyi kısmen dengelemektedir. Bu çerçevede, Okun Yasası katsayısının ($\beta = \gamma\delta$) hem teorik üst sınır olan 1.5’ten hem de istihdam katsayısından daha düşük olması beklenmektedir. Bununla birlikte söz konusu katsayının büyüklüğü; istihdam ayarlama maliyetleri, işgücü piyasası kurumları ve işgücüne katılım davranışları gibi yapısal faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca modele dâhil edilen hata terimi, verimlilikteki olağandışı değişimler ve işgücüne katılım oranındaki dalgalanmalar gibi unsurlardan kaynaklanan sapmaları yansıtmaktadır (Ball vd., 2013: 3-4).

2.2. İstihdam ve Ticaret Açıklığı

Literatürde işsizlik üzerine yapılan çalışmalar genel olarak, ihracattaki artışın ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde istihdamı artırarak işsizlik oranlarını düşürücü yönde etki yaratacağını ortaya koymaktadır. Teorik düzeyde bu ilişki, dış ticaret teorisinin temel yaklaşımlarından biri olan Heckscher-Ohlin çerçevesine dayanmaktadır. Buna göre, emek yoğun üretim yapısına sahip ekonomilerde dış ticaret hacmindeki genişleme üretim artışını beraberinde getirerek emek talebini yükseltmektedir. Bununla birlikte, ticari açıklığın işgücü

piyasaları üzerindeki etkileri her zaman tek yönlü değildir. Dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisi, ithalatın niteliğine bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Özellikle ithalatın üretim sürecine girdi sağlayan ara mallardan oluşması durumunda üretim ve dolayısıyla istihdam üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkabilirken, nihai tüketim mallarının ithalatının artması yerli üretimi ikame ederek istihdam üzerinde sınırlayıcı etkiler doğurabilmektedir (Şimşek ve Hepaktan, 2019: 318).

2.3. İstihdam ve Maliye Politikası

Maliye politikası, ekonomide toplam talebi yönlendirmeye yönelik en önemli araçlardan biri olup, kamu harcamaları ve vergiler aracılığıyla üretim ve istihdam düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Genişletici maliye politikası kapsamında kamu harcamalarının artırılması veya vergilerin azaltılması, toplam talebi canlandırarak üretim hacmini ve istihdamı artırma potansiyeline sahiptir ve bu nedenle özellikle işsizlikle mücadelede sıklıkla tercih edilmektedir. Tam istihdam hedefi doğrultusunda uygulanan maliye politikası, ekonomik koşullara bağlı olarak bütçe açıkları veya fazlaları gerektirebilmekte; dolayısıyla kamu bütçesi bu hedefler doğrultusunda esnek biçimde kullanılabilir. İşsizliğin azaltılmasına yönelik olarak maliye politikası iki temel kanal üzerinden işlemektedir: birincisi, vergi indirimleri yoluyla özel kesimin harcanabilir gelirini artırarak tüketim ve yatırımları teşvik etmek; ikincisi ise kamu harcamalarını doğrudan artırarak ekonomik faaliyeti canlandırmaktır. Bununla birlikte maliye politikasının çıktı ve istihdam üzerindeki etkileri teorik olarak tam bir uzlaşıya konu değildir. Keynesyen yaklaşım genişletici maliye politikalarının kısa dönemde üretim ve istihdamı artıracığını savunurken, klasik ve neoklasik yaklaşımlar uzun dönemde bu politikaların etkisiz olabileceğini ileri sürmektedir. Özellikle durgunluk dönemlerinde ve para politikasının etkinliğinin sınırlı olduğu koşullarda maliye politikası daha güçlü sonuçlar doğurabilmekte; bu bağlamda kamu harcamalarının toplam talep ve istihdam üzerindeki rolü daha da belirgin hale gelmektedir (Güney, 2025: 57-59).

3. İLGİLİ LİTERATÜR

Çalışmaya ilişkin literatür aşağıda Çizelge 1’de verilmektedir.

Çizelge 1. İlgili Literatür

Yazar(lar)	Ülke/Örneklem	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Temel Bulgular
Okun (1962)	ABD	-	Ampirik	GSYİH, işsizlik	Negatif ilişki
Knotek (2007)	ABD	-	Fark, gap, dinamik model	GSYİH, işsizlik	Okun katsayısı değişken
Freeman (2001)	10 ülke	-	Panel	GSYİH, işsizlik	Katsayı zamanla düşer
Moosa (2008)	Arap ülkeleri	-	Karşılaştırmalı	GSYİH, işsizlik	İlişki zayıf
Villaverde & Maza (2009)	İspanya	1980-2004	Panel	GSYİH, işsizlik	Negatif ilişki
Kreishan (2011)	Ürdün	1970-2008	Eşbütünleşme	GSYİH, işsizlik	Geçerli değil

Bhargava vd. (2026)	Hindistan	1990-2019	ARDL/NARDL	GSYİH, ticaret	Pozitif ilişki
Conteh (2021)	Liberya	2001-2019	ARDL	GSYİH, işsizlik	İlişki yok
Chuttoo (2020)	Mauritius	-	ARDL/ECM	GSYİH, işsizlik	Zayıf negatif
Kónya et al. (2023)	Türk Cumhuriyetleri	1991-2019	Westerlund, AMG, DH	GSYİH, işsizlik	Geçerli
Turna (2023)	Türkiye	2005Q1-2022Q2	ARDL	GSYİH, işsizlik	Geçerli
Yıldırım & Vııcıl (2023)	Türkiye	2001-2023	Granger, SETAR	GSYİH, işsizlik	Geçerli
Bakkal (2023)	Türkiye	2006Q1-2022Q1	ARDL	GSYİH, işsizlik	Geçerli değil

Çizelge 1’de sunulan literatür özeti, Okun Yasası’nın farklı ülke ve dönemler itibarıyla homojen bir sonuç vermediğini ortaya koymaktadır. Erken dönem çalışmalarda ve özellikle gelişmiş ülke örneklerinde ekonomik büyüme ile işsizlik arasında güçlü ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilerek Okun Yasası’nın geçerliliği desteklenmektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelere odaklanan daha yeni çalışmalar, söz konusu ilişkinin zayıflayabildiğini, hatta bazı durumlarda “istihdamsız büyüme” (jobless growth) olgusunun ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle Türkiye ve benzeri ekonomiler üzerine yapılan ampirik analizlerde, kullanılan yöntem, dönem ve veri frekansına bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşıldığı; bazı çalışmalar Okun Yasası’nı doğrularken, bazıları geçerliliğini reddetmektedir. Bu durum, yapısal dönüşümler, dış ticaret yapısı ve demografik dinamikler gibi ülkeye özgü faktörlerin belirleyici rol oynadığını göstermektedir. Dolayısıyla literatür genel olarak değerlendirildiğinde, Okun Yasası’nın evrensel ve sabit bir ilişki sunmaktan ziyade, ülke ve dönem koşullarına duyarlı ampirik bir düzenlilik olduğu anlaşılmaktadır.

4. VERİ VE METODOLOJİ

4.1. Veri Seti

Çalışmada 38 OECD üyesi ülkeyi ve 2001–2023 dönemini kapsayan yıllık panel veri kullanılmıştır. Tüm veriler World Bank WDI ve Gender Statistics veri tabanlarından derlenmiştir. Toplam gözlem sayısı 832’dir. Ticaret açıklığına log dönüşümü uygulanmış; I(1) değişkenlerin birinci farkları alınmıştır. Bu karma entegrasyon yapısı modelin kısa dönem marjinal etkileri ölçtüğü anlamına gelmektedir.

Panel veri analizinde izlenen yöntem çok aşamalı bir tanısal ve tahmin süreci üzerine kurulmuştur. Tüm analizler Python programlama dili kullanılarak gerçekleştirilmiş; tahmin prosedürleri NumPy ve SciPy kütüphaneleri aracılığıyla kodlanmıştır. Pesaran (2004) CD testi tüm değişkenlerde güçlü yatay kesit bağımlılığını teyit etmiş ($p < 0.001$); bu bulgu durağanlık testleri ile standart hata seçimini yönlendirmiştir. Durağanlık analizi kapsamında IPS (Im, Pesaran ve Shin, 2003) testi uygulanmış; yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurularak sonuçlar ihtiyatla yorumlanmış ve dönüşüm kararları muhafazakâr yaklaşımla alınmıştır. Hausman (1978) testi sabit etkiler tahmincisini teyit etmiş ($H=14.48$, $p=0.002$); Wooldridge (2002) otokorelasyon ($F=513.51$, $p < 0.001$), Modified Wald heteroskedastisite ($W=172.46$, $p < 0.001$) ve VIF (maks. 1.034) testleri model tanısını tamamlamıştır. Tahminler HC1, cluster-

robust ve Driscoll-Kraay (1998) standart hatalarla karşılaştırmalı raporlanmıştır. Yapısal kırılma, Chow testi yerine panel veri yapısıyla metodolojik açıdan uyumlu etkileşim terimi yaklaşımıyla test edilmiş; kriz dönemi kukla değişkeni ($D_t=1, t \geq 2008$) her bağımsız değişken ile çarpılarak katsayıların iki dönemde farklılaşıp farklılaşmadığı sınanmıştır. Gecikmeli bağımsız değişkenler içeren dinamik modeller robustness referansı olarak sunulmuştur. Elde edilen tüm tahminler indirgenmiş biçim (reduced-form) koşullu bağıntılar olarak yorumlanmalıdır. Analize konu olan değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler Çizelge 2’de verilmektedir.

Çizelge 2. Betimsel İstatistikler

Değişken	N	Ort.	Med.	Std.	Min	Maks
İşsizlik (%)	832	7.23	6.44	3.87	1.87	27.69
GSYİH Büyüme (%)	832	2.29	2.40	3.32	-14.63	24.62
Δ Enflasyon (%)	832	0.12	-0.03	3.23	-23.36	52.71
$\Delta \ln(\text{Ticaret Açıklığı})$	832	0.01	0.01	0.07	-0.41	0.57
Δ Nüfus Artışı (%)	832	0.00	0.01	0.21	-0.85	1.35
Δ Kamu Harcamaları (%)	832	0.02	-0.01	1.43	-6.12	8.84

Not: Kaynak: World Bank WDI & Gender Statistics.

Çizelge 2’de sunulan betimsel istatistikler, örnekleme yer alan değişkenlerin genel eğilimleri ve oynaklık düzeyleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre işsizlik oranının ortalama %7.23 olduğu ve geniş bir aralıkta ($\approx$ %1.9–%27.7) değişim gösterdiği görülmekte, bu durum ülkeler ve dönemler arasında belirgin farklılıklara işaret etmektedir. Reel GSYİH büyümesi ortalama %2.29 olup, negatif ve yüksek pozitif değerler içermesi ekonomik dalgalanmaların varlığını göstermektedir. Enflasyon değişkeninde gözlenen yüksek standart sapma ve uç değerler, fiyat istikrarının dönemsel olarak ciddi sapmalar gösterebildiğini ortaya koymaktadır. Ticari açıklık ve nüfus artışı değişkenleri görece düşük oynaklık sergilerken, kamu harcamalarındaki değişimin daha yüksek standart sapmaya sahip olması maliye politikalarının dönemsel olarak daha dalgalı seyrettiğini düşündürmektedir. Genel olarak bulgular, makroekonomik değişkenler arasında heterojenlik ve dalgalanmanın belirgin olduğunu göstermektedir.

4.2. Tanısal Test Süreci

Panel veri analizinde izlenen yöntem, olası ekonometrik sapmaları en aza indirmek amacıyla çok aşamalı bir tanısal ve tahmin süreci üzerine kurulmuştur. Öncelikle, panel veri setinin doğası gereği ülkeler arasında ortak şokların (küresel finansal kriz, pandemi, enerji fiyat şokları vb.) varlığı dikkate alınarak yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CD testi ile sınanmıştır. Test sonuçları tüm değişkenler için güçlü yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir ($p < 0.001$). Bu bulgu, hem durağanlık testlerinin hem de standart hata tahmincilerinin seçiminde belirleyici olmuştur.

Durağanlık analizi kapsamında, birinci nesil IPS testi ile birlikte yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil CIPS testi birlikte uygulanmıştır. Test sonuçları bazı

değişkenler için farklılaşmakta olup bu durum panel veri literatüründe yaygın karşılaşılan bir bulgudur. Değişken dönüşümleri muhafazakâr yaklaşımla korunmuş ve analiz kısa dönem marjinal etkilerin tahmini olarak çerçevelendirilmiştir. Analiz sonuçları Çizelge 3’de yer almaktadır.

Çizelge 3. Tanısal Test Sonuçları

Test	İstatistik	p-değeri	Karar
Pesaran CD (GSYİH Büyüme)	CD=56.54	0.000***	Yatay kesit bağımlılığı VAR
Wooldridge Otokorelasyon	F=27.93	0.000***	AR(1) otokorelasyon VAR
Modified Wald Heteroskedastisite	W=705.87 (df=37)	0.000***	Heteroskedastisite VAR
VIF Maksimum	1.52	—	Çoklu doğrusallık YOK

Not: *** $p < 0.01$. VIF: en yüksek değer.

Çizelge 3’te sunulan tanısal test sonuçları, modelde çeşitli ekonometrik sorunların varlığına işaret etmektedir. Pesaran CD testi sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığı istatistiksel olarak anlamlıdır; bu durum panel birimler arasında ortak şokların veya karşılıklı etkileşimlerin bulunduğunu göstermektedir. Wooldridge testi, modelde birinci dereceden otokorelasyon (AR(1)) probleminin varlığını ortaya koyarken, Modified Wald testi ise değişen varyans (heteroskedastisite) sorununun mevcut olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, VIF değerinin düşük olması, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığını ifade etmektedir. Bu bulgular, model tahmininde yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve heteroskedastisiteye karşı dayanıklı (robust) yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda söz konusu birim kök testleri Çizelge 4’de verilmektedir.

Çizelge 4. Pesaran CD, IPS ve CIPS Birim Kök Testleri

Değişken	CD-ist.	p (CD)	IPS W	CIPS	Karar	Enteg.
İşsizlik (%)	23.09	0.000***	-2.311**	-1.453	Durağan (IPS)**	I(0)/I(1)†
GSYİH Büyüme (%)	56.54	0.000***	-7.436***	-1.320	Durağan (IPS)***	I(0)
ΔEnflasyon (%)	61.38	0.000***	-7.546***	-1.407	Durağan (IPS)***	I(0)†
Δln(Ticaret)	48.82	0.000***	-11.021***	-1.116	Durağan (IPS)***	I(0)†
ΔNüfus Artışı (%)	17.99	0.000***	-5.144***	-2.072*	Durağan***	I(0)
ΔKamu Harcamaları (%)	41.98	0.000***	-7.931***	-1.682	Durağan (IPS)***	I(0)†

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. † İki test arasında çelişki. CIPS kritik: %1 = -2.33, %5 = -2.11, %10 = -2.00.

Çizelge 4’te sunulan birim kök test sonuçları, panelde yer alan değişkenlerin durağanlık özelliklerine ilişkin önemli bulgular ortaya koymaktadır. Öncelikle tüm değişkenler için Pesaran CD testi sonuçlarının anlamlı olması, serilerde yatay kesit bağımlılığının varlığını doğrulamaktadır. IPS testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu görülmekte olup, özellikle GSYİH büyümesi, enflasyon değişimi, ticari açıklık, nüfus artışı ve kamu harcamaları değişkenleri güçlü biçimde $I(0)$ olarak sınıflandırılmaktadır. Buna karşılık CIPS testi bazı değişkenler için daha zayıf sonuçlar üretmekte ve özellikle işsizlik, enflasyon, ticaret açıklığı ve kamu harcamaları değişkenlerinde iki test arasında kısmi uyumsuzluk (çelişki) gözlenmektedir. Ancak nüfus artışı değişkeni her iki teste göre de durağan görünmektedir. Genel olarak bulgular, değişkenlerin büyük ölçüde $I(0)$ sürecine sahip olduğunu, ancak bazı değişkenlerde testler arası farklılıkların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, analizde kullanılan yöntemlerin yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve farklı durağanlık yapılarına karşı dayanıklı olmasını gerekli kılmaktadır.

5. Ekonometrik Modeller

5.1. Temel Model (Statik TWFE)

Hausman testi istatistiği yakınsak bir değer almış ($H \approx 0$, $p=1.00$); FE ve RE katsayıları özdeş çıkmıştır. OECD gibi görece homojen örnekleme gözlenemeyen ülke özelliklerinin bağımsız değişkenlerle ilişkili olabileceği varsayımı altında muhafazakar yaklaşımla FE tercih edilmiştir. Temel model:

$$\text{İşsizlik}_{it} = \alpha_i + \gamma_t + \beta_1 \text{GSYİH}_{it} + \beta_2 \Delta \text{Enf}_{it} + \beta_3 \Delta \ln(\text{Tic})_{it} + \beta_4 \Delta \text{Nüf}_{it} + \beta_5 \Delta \text{Kamu}_{it} + \varepsilon_{it}$$

5.2. Yapısal Kırılma

Yapısal kırılma analizi, klasik Chow testi yerine panel veri yapısına methodolojik açıdan daha uygun olan etkileşim terimi yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Kriz dönemi için tanımlanan kukla değişken ($D_t = 1$, $t \geq 2008$) her bağımsız değişken ile çarpılarak modele dahil edilmiş ve katsayıların iki dönemde farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir.

5.3. Dinamik Panel

İşsizlik oranının yüksek süreklilik göstermesi nedeniyle statik modelin eksik belirlenmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda Arellano ve Bond (1991) fark-GMM ve Blundell ve Bond (1998) sistem-GMM tahminleri gerçekleştirilmiştir. Fark-GMM’de araçlar U_{t-2} ve U_{t-3} düzey değerleri; sistem-GMM’de ek olarak gecikmeli farklar kullanılmıştır. Arellano-Bond için Sargan araç geçerlilik testi raporlanmıştır.

5.4. Araç Değişken (2SLS)

Kamu harcamaları ile işsizlik arasında çift yönlü ilişki mevcuttur: işsizlik arttığında sosyal transferler otomatik olarak yükselmektedir. Bu ters nedenselliği gidermek amacıyla kamu harcamaları değişkeninin t-2 gecikmeli değeri araç olarak kullanılarak 2SLS tahmini gerçekleştirilmiştir. İki gecikmeli araç seçimi, hem geçerlilik (ilişkisizlik koşulu) hem de ilgililik (relevance) açısından savunulabilir bir tercih olarak değerlendirilmektedir.

6. AMPİRİK BULGULAR

6.1. Statik Model ve Standart Hata Karşılaştırması

Çalışma kapsamında yapılan analizin standart hata karşılaştırması aşağıda yer alan Çizelge 5'te verilmektedir.

Çizelge 5. Standart Hata Karşılaştırması — Statik TWFE

Değişken	HC1	Cluster-Robust	Driscoll-Kraay
GSYİH Büyüme (%)	-0.230*** (0.043)	-0.230*** (0.061)	-0.230*** (0.060)
ΔEnflasyon (%)	-0.103* (0.062)	-0.103 (0.069)	-0.103* (0.059)
Δln(Ticaret Açıklığı)	14.490*** (1.984)	14.490*** (2.805)	14.490*** (3.185)
ΔNüfus Artışı (%)	-0.360 (0.296)	-0.360 (0.361)	-0.360* (0.199)
ΔKamu Harcamaları (%)	-0.168** (0.069)	-0.168*** (0.047)	-0.168** (0.063)

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Bağımlı değişken: İşsizlik (%). Tüm modeller ülke+yıl FE.

Çizelge 5'te yer alan standart hata karşılaştırması, farklı sağlamlık (robust) yaklaşımlar altında katsayıların yön ve büyüklük açısından tutarlı olduğunu, ancak istatistiksel anlamlılık düzeylerinin kullanılan yöntemle göre kısmen değişebildiğini göstermektedir. GSYİH büyümesi tüm yöntemlerde negatif ve güçlü biçimde anlamlı olup, ekonomik büyümenin işsizliği azaltıcı etkisini teyit etmektedir. Enflasyon değişkeni HC1 ve Driscoll-Kraay tahminlerinde zayıf düzeyde anlamlı iken, cluster-robust sonuçlarda anlamlılığını kaybetmektedir. Ticari açıklık değişkeni tüm yöntemlerde pozitif ve yüksek düzeyde anlamlı bulunarak işsizlik üzerinde artırıcı bir etkiye işaret etmektedir. Nüfus artışı değişkeni genel olarak anlamsız görünmekle birlikte, yalnızca Driscoll-Kraay tahmininde zayıf düzeyde anlamlılık göstermektedir. Kamu harcamaları ise tüm modellerde negatif katsayıya sahip olup, özellikle cluster-robust tahminlerde daha güçlü bir anlamlılık sergileyerek maliye politikasının işsizliği azaltıcı etkisini desteklemektedir. Genel olarak sonuçlar, modelin temel bulgularının farklı standart hata tahmin yöntemlerine karşı oldukça dayanıklı olduğunu ortaya koymaktadır.

6.2. Yapısal Kırılma — Etkileşim Modeli

Çalışmada yapılan analize ait etkileşim terimi modeli ve yapısal kırılma sonuçları aşağıda Çizelge 6'de yer almaktadır.

Çizelge 6. Etkileşim Terimi Modeli — Yapısal Kırılma

Değişken	Ana Etki (2001–2007)	Kriz Etkileşimi (Δ 2008+)	Kriz Sonrası Toplam
GSYİH Büyüme (%)	-0.093 (0.106)	-0.175 (0.123)	-0.268
ΔEnflasyon (%)	-0.366** (0.150)	0.298* (0.154)	-0.067
Δln(Ticaret Açıklığı)	26.387*** (4.452)	-15.439*** (4.575)	10.948
ΔNüfus Artışı (%)	0.034 (1.425)	-0.444 (1.341)	-0.410
ΔKamu Harcamaları (%)	-0.478*** (0.130)	0.347*** (0.134)	-0.131

Not: Cluster-robust SE (ülke). *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Kriz dönemi: Year ≥ 2008.

Çizelge 6’da sunulan etkileşim terimi sonuçları, 2008 küresel krizinin değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkiler üzerinde belirgin yapısal değişimlere yol açtığını göstermektedir. GSYİH büyümesinin kriz öncesi dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmazken, kriz sonrasında etkisinin daha belirgin biçimde negatif yönde güçlendiği görülmektedir. Enflasyon değişkeni kriz öncesinde işsizliği azaltıcı ve anlamlı bir etkiye sahipken, kriz döneminde bu etkinin tersine döndüğü ve zayıfladığı dikkat çekmektedir. Ticari açıklık değişkeni kriz öncesinde işsizliği artırıcı güçlü bir etki sergilerken, kriz sonrasında bu etkinin önemli ölçüde azaldığı ancak tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır. Nüfus artışı değişkeni her iki dönemde de istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kamu harcamaları ise kriz öncesinde işsizliği azaltıcı güçlü bir etki gösterirken, kriz döneminde bu etkinin zayıfladığı ve kısmen tersine döndüğü görülmektedir. Genel olarak bulgular, küresel krizin makroekonomik değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkilerini yeniden şekillendirdiğini ve politika araçlarının etkinliğinde dönemsel farklılaşmalar yarattığını ortaya koymaktadır.

6.3. Dinamik Panel Tahminleri

Çalışmanın dinamik panel tahminleri analiz sonuçları Çizelge 7’de yer almaktadır.

Çizelge 7. Statik ve Dinamik Panel Karşılaştırması

Değişken	Statik TWFE	Arellano-Bond	Sistem GMM
İşsizlik(t-1)	—	0.379*** (0.077)	1.051*** (0.014)
GSYİH Büyüme (%)	-0.230*** (0.061)	-0.115*** (0.029)	-0.184*** (0.028)
ΔEnflasyon (%)	-0.103 (0.069)	-0.065** (0.032)	-0.062** (0.028)
Δln(Ticaret Açıklığı)	14.490*** (2.805)	1.126 (1.015)	-0.185 (0.898)
ΔNüfus Artışı (%)	-0.360 (0.361)	-0.355*** (0.123)	-0.370*** (0.144)
ΔKamu Harcamaları (%)	-0.168*** (0.047)	-0.006 (0.015)	0.024 (0.017)
Gözlem	832	718	1512
Sargan/Hansen p	—	0.000 ⚠	—

Not: Cluster-robust SE. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. AB Sargan ⚠ : araç geçerliliği şüpheli — sonuçlar referans değeri olarak sunulmuştur.

Çizelge 7’de sunulan statik ve dinamik panel sonuçlarının karşılaştırılması, model bulgularının yöntemlere göre önemli ölçüde farklılaşabildiğini göstermektedir. Dinamik modellerde yer alan gecikmeli bağımlı değişkenin (işsizlik(t-1)) katsayısının anlamlı ve pozitif olması, işsizlikte yüksek derecede sürekliliğe (persistence) işaret etmektedir. GSYİH büyümesi değişkeni tüm modellerde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olup, ekonomik büyümenin işsizliği azaltıcı etkisi dinamik çerçevede de korunmaktadır; ancak katsayı büyüklüğünün statik modele göre daha düşük olduğu görülmektedir. Enflasyon değişkeni statik modelde anlamsız iken, dinamik modellerde anlamlı hale gelerek işsizliği azaltıcı yönde etki göstermektedir. Ticari açıklık değişkeni statik modelde güçlü ve pozitif bir etkiye sahipken, dinamik modellerde

bu etkinin ortadan kalktığı ve anlamsız hale geldiği dikkat çekmektedir. Nüfus artışı değişkeni yalnızca dinamik modellerde anlamlı ve negatif bulunurken, kamu harcamaları değişkeninin statik modelde gözlenen negatif etkisinin dinamik modellerde kaybolduğu görülmektedir. Ayrıca Arellano-Bond modelinde Sargan testinin anlamlı çıkması, kullanılan araç değişkenlerin geçerliliğine ilişkin şüphe uyandırmakta ve bu sonuçların temkinli değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Genel olarak bulgular, işsizlik dinamiklerinin güçlü olduğunu ve bazı değişkenlerin etkisinin model spesifikasyonuna duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır.

6.4. Araç Değişken (2SLS) Tahminleri

Analiz kapsamında yayılan endojenlik analizleri ile 2SLS sonuçları aşağıda Çizelge 8’de verilmektedir.

Çizelge 8. Endojenlik Analizi — 2SLS Tahminleri

Değişken	OLS-FE (Temel Model)	2SLS-FE (Araç: Δ Kamu t-2)
GSYİH Büyüme (%)	-0.222	-0.264***
Δ Enflasyon (%)	-0.073	-0.072
$\Delta \ln(\text{Ticaret Açıklığı})$	12.641	12.019***
Δ Nüfus Artışı (%)	-0.457	-0.525*
Δ Kamu Harcamaları (%)	-0.160	-0.341***
Gözlem	755	755

Not: Cluster-robust SE (ülke). *** $p < 0.01$, * $p < 0.10$. Araç: Δ Kamu Harcamaları (t-2).

Çizelge 8’de sunulan 2SLS sonuçları, endojenlik sorununun dikkate alınmasının katsayı tahminleri üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. GSYİH büyümesi değişkeni her iki modelde de işsizlik üzerinde negatif etkiye sahip olmakla birlikte, araç değişken yaklaşımında bu etkinin daha güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı hale geldiği görülmektedir. Enflasyon değişkeninin etkisi her iki modelde de anlamsız kalırken, ticari açıklık değişkeni 2SLS modelinde anlamlı ve pozitif bir etki sergileyerek işsizlik üzerindeki artırıcı etkisini teyit etmektedir. Nüfus artışı değişkeni yalnızca 2SLS modelinde zayıf düzeyde anlamlı hale gelirken, kamu harcamaları değişkeninin etkisinin dikkat çekici biçimde güçlendiği ve işsizliği azaltıcı yönde anlamlı hale geldiği görülmektedir. Bu bulgular, özellikle kamu harcamaları değişkeninde olası ters nedensellik veya eşanlılık sorunlarının bulunduğunu ve araç değişken kullanımıyla bu etkinin daha doğru biçimde ortaya konduğunu göstermektedir. Genel olarak sonuçlar, modelde bazı değişkenler için endojenliğin ihmal edilmesinin yanlış tahminlere yol açabileceğine işaret etmektedir.

7. BULGULARIN LİTERATÜR İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu çalışmada elde edilen ampirik bulgular, literatürdeki çalışmalarla önemli ölçüde örtüşmekle birlikte, bazı değişkenler açısından belirgin ayrışmalar da ortaya koymaktadır. Öncelikle, GSYİH büyümesinin işsizlik üzerindeki negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi, Okun (1962) tarafından ortaya konulan temel ilişkiyi güçlü biçimde doğrulamaktadır. Bu bulgu,

Freeman (2001), Villaverde ve Maza (2009), Turna (2023) ve Yıldırım ve Vıçıl (2023) gibi çalışmalarda elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Özellikle Türkiye ve gelişmiş ülke örneklerinde büyümenin işsizliği azaltıcı etkisinin teyit edilmesi, bu çalışmanın OECD ülkeleri için ulaştığı sonuçlarla uyumludur.

Buna karşılık, bazı gelişmekte olan ülke çalışmalarından elde edilen bulgularla farklılıklar söz konusudur. Örneğin Kreishan (2011) ve Conteh (2021) çalışmalarında büyüme ile işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, Bhargava vd. (2026) çalışmasında büyümenin işsizliği artırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda mevcut çalışma, “istihdamsız büyüme” (jobless growth) literatüründen ayrılmakta ve OECD ülkelerinde büyümenin istihdam yaratıcı niteliğinin daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Ticari açıklık değişkenine ilişkin bulgular literatürle daha karmaşık bir ilişki sergilemektedir. Bu çalışmada statik modelde işsizliği artırıcı etkisi tespit edilen ticari açıklığın dinamik modellerde anlamsız hale gelmesi, Felbermayr vd. (2011) ve bazı gelişmekte olan ülke çalışmalarında ortaya konan “ticaretin istihdam üzerindeki belirsiz etkisi” bulgusuyla örtüşmektedir. Diğer yandan, ticaretin istihdamı artırdığı yönündeki geleneksel Heckscher-Ohlin temelli yaklaşımlarla kısmi bir uyumsuzluk söz konusudur.

Kamu harcamalarına ilişkin bulgular, Keynesyen literatür ile büyük ölçüde uyumludur. Özellikle 2SLS tahminlerinde kamu harcamalarının işsizliği azaltıcı etkisinin güçlenmesi, genişletici maliye politikalarının istihdam üzerindeki olumlu etkisini vurgulayan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Ancak bu etkinin dinamik modellerde zayıflaması, Moosa (2008) gibi bazı çalışmalarda vurgulanan politika etkinliğinin bağlama duyarlı olduğu yönündeki görüşleri desteklemektedir.

Enflasyon değişkeni açısından elde edilen sonuçlar literatürdeki Phillips eğrisi tartışmalarıyla kısmen uyumludur. Statik modelde anlamsız olan enflasyonun dinamik modellerde işsizliği azaltıcı hale gelmesi, kısa dönemli makroekonomik etkileşimlerin önemine işaret etmekte ve bu yönüyle geleneksel kısa dönemli ters ilişkiyi desteklemektedir.

Son olarak, dinamik panel bulgularında elde edilen yüksek işsizlik sürekliliği Ball vd. (2017) gibi çalışmalarda vurgulanan işsizlikte kalıcılık bulgusuyla örtüşmektedir. Ayrıca yapısal kırılma analizi sonuçları, 2008 küresel krizinin değişkenler arasındaki ilişkileri değiştirdiğini ortaya koyarak Reinhart ve Rogoff (2009) gibi kriz literatürüyle uyumlu sonuçlar sunmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma Okun Yasası’nın OECD ülkeleri için geçerliliğini destekleyen literatürle büyük ölçüde paralel sonuçlar üretirken; gelişmekte olan ülke örneklerinde elde edilen heterojen bulgulardan kısmen ayrılmaktadır. Bu durum, Okun ilişkisinin ülke gruplarına, ekonomik yapıya ve dönemsel koşullara bağlı olarak değişebilen bir ampirik düzenlilik olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

8. SONUÇ

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde işsizliğin belirleyicileri 2001–2023 dönemi için panel veri yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin güçlü ve istikrarlı biçimde negatif olduğunu ortaya koymakta ve Okun Yasası’nın OECD ülkeleri bağlamında geçerliliğini büyük ölçüde doğrulamaktadır. Bu

sonuç, ekonomik büyümenin istihdam yaratıcı niteliğinin gelişmiş ekonomilerde halen önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Bununla birlikte, diğer makroekonomik değişkenler açısından elde edilen bulgular daha heterojen bir yapı sergilemektedir. Ticari açıklık değişkeninin statik modelde işsizliği artırıcı etkisine rağmen dinamik modellerde anlamsız hale gelmesi, ticaret–istihdam ilişkisinin model spesifikasyonuna ve dönemsel koşullara duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde kamu harcamalarının işsizliği azaltıcı etkisinin 2SLS tahminlerinde güçlenmesi, bu değişkende önemli bir endojenlik sorunu bulunduğunu ve maliye politikasının etkisinin standart yöntemlerle olduğundan düşük tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Dinamik panel sonuçları, işsizlik oranının yüksek derecede süreklilik gösterdiğini ortaya koymakta ve işgücü piyasalarının yapısal katılıklarına işaret etmektedir. Ayrıca yapısal kırılma analizi, 2008 küresel finansal krizinin değişkenler arasındaki ilişkileri önemli ölçüde değiştirdiğini ve politika araçlarının etkinliğinin konjonktüre bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular Okun Yasası'nın evrensel ve sabit bir ilişki olmaktan çok, ülke gruplarına ve dönemsel koşullara bağlı olarak değişebilen bir ampirik düzenlilik olduğunu ortaya koymaktadır. OECD ülkelerinde büyümenin işsizliği azaltıcı etkisi güçlü olmakla birlikte, ticaret açıklığı ve maliye politikası gibi değişkenlerin etkisi bağlama duyarlı bir yapı sergilemektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle, elde edilen sonuçlar indirgenmiş form ilişkiler olup nedensellik çıkarımları sınırlıdır. Ayrıca veri setinin yıllık frekansta olması, kısa dönem dinamiklerin tam olarak yakalanmasını kısıtlayabilir. Gelecek çalışmalarda panel eşbütünleşme yöntemleri, yapısal VAR modelleri veya mikro düzey veri setleri kullanılarak daha güçlü nedensellik analizleri yapılabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma hem metodolojik yaklaşımı hem de elde ettiği bulgular itibarıyla işsizlik literatürüne katkı sunmakta ve politika yapıcılar için önemli çıkarımlar sağlamaktadır. Özellikle sürdürülebilir büyümenin istihdam yaratıcı niteliğinin güçlendirilmesi, maliye politikalarının etkin kullanımının sağlanması ve işsizlikle mücadelede temel politika alanları olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- [1] Bakkal, H. (2023). Türkiye’de seçilmiş makroekonomik değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişkide Covid-19 pandemisinin etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 737–752. <https://doi.org/10.11616/asbi.1205692>
- [2] Ball, L., Leigh, D., & Loungani, P. (2017). Okun's law: Fit at fifty? *Journal of Money, Credit and Banking*, 49(7), 1413-1441.
- [3] Bhargava, N., Alam, Q., & Sharma, V. (2026). Analysing dynamics between unemployment and economic growth: Evidence from India using Okun’s law. *SN Business & Economics*, 6, 10.
- [4] Chuttoo, U. D. (2020). Effect of economic growth on unemployment and validity of Okun’s law in Mauritius. *Global Journal of Emerging Market Economies*, 12(2), 231–250. <https://doi.org/10.1177/0974910119886934>

- [5] Conteh, K. (2021). Economic growth and unemployment: An empirical assessment of Okun's law in the case of Liberia. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3864474>
- [6] Freeman, D. G. (2001). Panel tests of Okun's law for ten industrial countries. *Economic Inquiry*, 39(4), 511–523.
- [7] Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- [8] Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- [9] Knotek, E. S. (2007). How useful is Okun's law? *Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 92(4), 73–103.
- [10] Konya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978–992. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>
- [11] Kreishan, F. M. (2011). Economic growth and unemployment: An empirical analysis. *Journal of Social Sciences*, 7(2), 228–231.
- [12] Moosa, I. A. (2008). Economic growth and unemployment in Arab countries: Is Okun's law valid? *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(2), 5–14.
- [13] Nickell, S. (1981). Biases in dynamic models with fixed effects. *Econometrica*, 49(6), 1417-1426.
- [14] Nickell, S. (1982). The determinants of equilibrium unemployment. *Economic Journal*, 92(367), 620-634.
- [15] Okun, A. M. (1962). Potential GNP: Its measurement and significance. In *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association* (pp. 98–104).
- [16] Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. CESifo Working Paper No. 1229.
- [17] Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- [18] Şimşek, D., & Hepaktan, C. E. (2019). Ticari açıklık, istihdam ve enflasyon ilişkisi: Türkiye örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 316–336.
- [19] Turna, Y. (2023). Türkiye’de Okun yasasının değerlendirilmesine ilişkin bir analiz: Augmented ARDL yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 252–264. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1265888>
- [20] Villaverde, J., & Maza, A. (2009). The robustness of Okun's law in Spain (1980–2004): Regional evidence. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 289–297.
- [21] Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press.
- [22] World Bank. (2024). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org>.
- [23] Yıldırım, Y., & Vıcıl, E. (2023). Does economic growth have a nonlinear relationship with unemployment in Türkiye? Evidence from a self-exciting threshold

autoregressive model. *Ekonomik Yaklaşım*, 34(128), 299–316.
<https://doi.org/10.5455/ey.28003>

FİNANSAL GELİŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ (2001–2023)

Prof.Dr. Abdullah ÖZDEMİR¹, Dr.Öğr.Üyesi HATİCE BAŞKAYA²

¹ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, aozdemir@adu.edu.tr — ORCID: 0000-0002-7506-3431

² Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, haticebaskaya@adu.edu.tr — ORCID: 0000-0002-6098-3999

ÖZET

Bu çalışma, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi OECD üyesi 38 ülke için 2001–2023 dönemine ait yıllık panel veri seti çerçevesinde incelemektedir. Finansal gelişme, özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin GSYİH’ye oranının logaritmik birinci farkı ile temsil edilirken, bağımlı değişken olarak reel GSYİH büyüme oranı kullanılmıştır. Analizde iki yönlü sabit etkiler (two-way fixed effects) modeli tercih edilmiş; yatay kesit bağımlılığı Pesaran CD testi ile sınanmış ve elde edilen bulgular doğrultusunda standart hata tahminleri HC1, cluster-robust ve Driscoll–Kraay yöntemleriyle karşılaştırmalı olarak raporlanmıştır. Serilerin durağanlık özellikleri IPS panel birim kök testi ile incelenmiş, ayrıca ikinci nesil testler sağlamlık kontrolü amacıyla değerlendirilmiştir.

Ampirik bulgular, finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile genel olarak negatif yönlü bir ilişki sergilediğini; ancak bu ilişkinin kullanılan standart hata yaklaşımına duyarlı olduğunu göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı ve ülke içi korelasyon dikkate alındığında, söz konusu ilişkinin istatistiksel anlamlılığının zayıfladığı görülmektedir. Panel uyumlu etkileşim terimi yaklaşımıyla gerçekleştirilen yapısal kırılma analizi, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin kriz öncesi dönemde pozitif, 2008 sonrası dönemde ise negatif hale geldiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, finansal derinleşmenin belirli bir eşik düzeyinin ötesinde ekonomik performans üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ileri süren yaklaşımlarla uyumludur. Elde edilen bulgular, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal, sabit ve tek yönlü olmadığını; dönemsel koşullara, model spesifikasyonuna ve ekonometrik tercihlere duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, analiz indirgenmiş biçim tahminlerine dayandığından, sonuçların nedensel bir ilişki olarak yorumlanmasında temkinli olunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal gelişme, ekonomik büyüme, panel veri, sabit etkiler, yatay kesit bağımlılığı, yapısal kırılma, OECD.

The Relationship Between Financial Development and Economic Growth: A Panel Data Analysis for OECD Countries (2001–2023)

ABSTRACT

This study investigates the relationship between financial development and economic growth using an annual panel dataset of 38 OECD countries over the period 2001–2023. Financial development is proxied by the first difference of the logarithm of domestic credit to

the private sector as a share of GDP, while real GDP growth is employed as the dependent variable. The empirical analysis is conducted within a two-way fixed effects (TWFE) framework. Given the presence of cross-sectional dependence, confirmed by the Pesaran CD test, standard errors are reported using alternative estimators, including HC1, country-clustered, and Driscoll–Kraay corrections. Stationarity properties are assessed through the Im–Pesaran–Shin (IPS) panel unit root test, complemented by second-generation tests for robustness.

The findings reveal that the relationship between financial development and economic growth is not robust across different standard error specifications. While the coefficient appears statistically significant under conventional estimators, its significance weakens once cross-sectional dependence and within-country correlation are properly accounted for. Moreover, the interaction-based structural break analysis indicates a regime shift: financial development is positively associated with growth in the pre-crisis period (2001–2007), whereas the relationship turns negative in the post-2008 period. These results are consistent with the “too much finance” hypothesis, suggesting that excessive financial deepening may hinder economic performance beyond a certain threshold.

Overall, the evidence points to a context-dependent and non-linear finance–growth nexus rather than a stable, one-directional relationship. However, as the analysis is based on reduced-form estimations, the results should be interpreted with caution and not as definitive evidence of causality.

Keywords: Financial development, economic growth, panel data, fixed effects, cross-sectional dependence, structural break, OECD

1. GİRİŞ

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat literatürünün en köklü ve tartışmalı konularından biri olmayı sürdürmektedir. Klasik yaklaşımlar, finansal sistemin tasarrufların mobilizasyonu, kaynakların etkin tahsisi ve riskin paylaşımı gibi işlevler aracılığıyla büyümeyi desteklediğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, finansal derinleşmenin ekonomik performansı artırdığı yönünde geniş bir teorik ve ampirik literatür oluşmuştur. Bununla birlikte, daha yeni çalışmalar söz konusu ilişkinin doğrusal ve tek yönlü olmadığını; finansal gelişmenin etkisinin ülke özelliklerine, kurumsal yapıya ve makroekonomik koşullara bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Özellikle 2008 küresel finansal krizi sonrasında finansal sistemin büyüme üzerindeki rolü yeniden değerlendirilmiş ve finansal sektörün aşırı genişlemesinin ekonomik istikrar ve büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği yönündeki görüşler güç kazanmıştır. Bu bağlamda geliştirilen “çok fazla finans” yaklaşımı, finansal derinleşmenin belirli bir eşiğin ötesinde kaynak tahsisini bozabileceğini ve büyüme performansını zayıflatabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin dönemsel, doğrusal olmayan ve bağlama duyarlı bir yapı sergileyebileceği yönündeki tartışmalar literatürde ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışma, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi OECD üyesi 38 ülke için 2001–2023 dönemine ait yıllık panel veri seti çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Finansal gelişme göstergesi olarak özel sektöre sağlanan kredilerin GSYİH’ye

oranındaki değişim kullanılırken, bağımlı değişken olarak reel GSYİH büyüme oranı tercih edilmiştir. Analize enflasyon ve işsizlik oranı kontrol değişkenleri olarak dâhil edilmiştir.

Çalışmanın literatüre katkısı üç temel noktada özetlenebilir. İlk olarak, finans-büyüme ilişkisinin doğrusal olmayan ve dönemsel farklılaşmalar içeren yapısı, kriz öncesi ve sonrası ayrımı dikkate alınarak ele alınmaktadır. İkinci olarak, panel veri analizinde sıklıkla ihmal edilen yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunları dikkate alınarak daha sağlam tahmin yöntemleri kullanılmaktadır. Üçüncü olarak, alternatif model spesifikasyonları ve sağlamlık analizleri aracılığıyla elde edilen bulguların güvenilirliği sınanmaktadır.

Bu çerçevede çalışma, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin tek boyutlu bir yapıdan ziyade, çok boyutlu ve koşullara bağı bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymayı hedeflemektedir

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Finansal Gelişme ve Büyüme: Teorik Çerçeve

Finansal sistemler, işlem ve bilgi maliyetlerini azaltarak temel olarak belirsizlik ortamında kaynakların zaman ve mekân arasında etkin biçimde tahsisini sağlamaktadır. Bu temel işlev, finansal sistemlerin ekonomik faaliyet içindeki rolünü açıklamak açısından beş ana fonksiyon altında ele alınabilir. Buna göre finansal sistemler; riskin paylaşılmasını ve çeşitlendirilmesini kolaylaştırmakta, kaynakların etkin dağılımını sağlamaktadır. Ayrıca yöneticileri denetleyerek kurumsal kontrol mekanizması oluşturmakta, tasarrufları mobilize etmekte ve mal ile hizmetlerin değişimini kolaylaştırmaktadır. Bu fonksiyonlar, finansal piyasalar ve araçlar aracılığıyla ortaya çıkan piyasa aksaklıklarına yanıt olarak gelişmekte ve ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Finansal sistemin büyümeyi etkileme mekanizmaları temelde iki kanalda incelenmektedir: sermaye birikimi ve teknolojik yenilik. Sermaye birikimi açısından finansal sistem ya tasarruf oranını değiştirerek ya da tasarrufların farklı yatırım alanları arasında daha etkin dağılımını sağlayarak büyüme sürecini etkilemektedir. Bu bağlamda, özellikle sürekli büyümeyi açıklayan modellerde finansal sistemin üstlendiği işlevler, ekonomide sermaye oluşum hızını belirleyerek uzun dönem büyüme performansını şekillendirmektedir (Levine, 1996: 6).

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatürde dört temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi yönlendirdiğini savunur. Bu görüşe göre finansal sistemdeki ilerlemeler, finansal araçlara olan talebi artırmakta; artan talep ise finansal kurumların kendilerini yenilemesine ve gelişmesine imkân sağlamaktadır. İkinci yaklaşım ise bunun tersini ileri sürmektedir. Bu bakış açısına göre finansal gelişme, ekonomik büyümenin bir sonucudur. Reel üretim ve gelir düzeyindeki artış, yatırım ve finansman ihtiyacını artırmakta; bu durum finansal kurumlara olan talebi yükselterek finansal sistemin gelişimini teşvik etmektedir. Üçüncü yaklaşım, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim olduğunu kabul etmektedir. Bu çerçevede ekonomik büyüme finansal hizmetlere olan talebi artırırken, finansal sistem de kaynakların etkin dağılımını sağlayarak büyümeyi desteklemektedir. Son olarak, bazı görüşler finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik büyümenin temel belirleyicisi insan sermayesi birikimidir ve finansal

sistemdeki gelişmelerin büyüme üzerinde belirleyici bir etkisi yoktur (Şen ve Pehlivan, 2018: 110-111).

2.2. Finansal Gelişme ve Büyüme İlişkisine Ait Literatür

Literatürde yer alan finansal gelişme ve büyüme çalışmaları aşağıda Çizelge 1’de verilmektedir.

Çizelge 1. Finansal Gelişme ve Büyüme Literatürü

Yazar(lar)	Yöntem	Temel Bulgular
Patrick (1966)	Kavramsal	Finans ve büyüme ilişkisi gelişim aşamasına bağlı
Goldsmith (1969)	Ülkeler arası analiz	Finansal gelişme büyümeyi açıklar
McKinnon (1973); Shaw (1973)	Teorik	Finans büyümeyi artırır
Romer (1986)	Teorik	Sermaye birikimi önemlidir
Lucas (1988)	Teorik	Finansın rolü sınırlıdır
Greenwood & Jovanovic (1990)	Teorik	Çift yönlü ilişki
King & Levine (1993)	Panel veri	Finans büyümeyi artırır
Levine & Zervos (1998)	Panel veri	Finansal piyasalar büyümeyi destekler
Luintel & Khan (1999)	VAR	Çift yönlü ilişki
Easterly et al. (2000)	Cross-country	Oynaklık azalır
Levine et al. (2000)	Panel veri	Finans → büyüme
Kose et al. (2003)	Panel veri	Oynaklık azalır
Claessens & Laeven (2005)	Panel veri	Büyüme artar
Raddatz (2006)	Panel veri	Dayanıklılık artar
Beck et al. (2006)	Panel veri	Zayıf ilişki
Rajan (2006)	Teorik	Kriz riski
Loayza & Rancière (2006)	Panel + IV	Karma etki
Law & Singh (2014)	Panel veri	Eşik sonrası negatif
Arcand et al. (2015)	Panel + IV	Too much finance
Samargandi et al. (2015)	Panel veri	Ters U
Asteriou & Spanos (2019)	Panel veri	İlişki zayıflar
Matei (2020)	Panel veri	Kısa dönemde pozitif
Mtar & Belazreg (2021)	Panel VAR	Pozitif etki
Nguyen et al. (2022)	Panel veri	Pozitif ve çift yönlü
Almassri et al. (2023)	Nonparametric	Çift yönlü
Mlambo (2024)	DCCE panel	Pozitif ilişki

Finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat yazınında onlarca yıldır tartışılan temel araştırma konularından biri olmaya devam etmektedir. Patrick (1966) ve Goldsmith (1969)'ın öncü çalışmalarından itibaren finansal sistemlerin büyümeyi desteklediği görüşü genel kabul görmüş; McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'ın finansal serbestleşme argümanları ile King ve Levine (1993) ile Levine ve Zervos (1998)'ın panel veri bulguları bu

görüşü ampirik olarak pekiştirmiştir. Bununla birlikte, Lucas (1988)'ın finansın rolünü sınırlı gören yaklaşımı ve Rajan (2006)'ın kriz riskine dikkat çeken teorik çerçevesi, ilişkinin tek yönlü ve koşulsuz olmadığına işaret etmiştir. Nitekim sonraki dönemde Law ve Singh (2014), Arcand vd. (2015) ve Samargandi vd. (2015) gibi çalışmalar, finansal derinleşmenin belirli bir eşik düzeyinin ötesinde büyüme üzerinde olumsuz ya da azalan etkiler doğurduğunu ortaya koymuş; "aşırı finansallaşma" (too much finance) olgusunu literatüre kazandırmıştır. Son dönem çalışmaları ise Mtar ve Belazreg (2021), Nguyen vd. (2022) ve Mlambo (2024) başta olmak üzere ilişkinin dinamik, çift yönlü ve bağlama duyarlı bir nitelik taşıdığını vurgulamakta; finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin ülkeye özgü koşullar, kurumsal yapı ve finansal gelişmişlik düzeyine göre önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada, 38 OECD üyesi ülkeyi kapsayan ve 2001–2023 dönemine ait yıllık gözlemlerden oluşan bir panel veri seti kullanılmıştır. Toplam gözlem sayısı 803'tür. Analizde kullanılan veriler, World Bank tarafından yayımlanan World Development Indicators (WDI) ve Gender Statistics veri tabanlarından temin edilmiştir.

Panel veri analizinde izlenen yöntem çok aşamalı bir tanısal ve tahmin süreci üzerine kurulmuştur. Tüm analizler Python programlama dili kullanılarak gerçekleştirilmiş; tahmin prosedürleri NumPy ve SciPy kütüphaneleri aracılığıyla kodlanmıştır. Pesaran (2004) CD testi tüm değişkenlerde güçlü yatay kesit bağımlılığını teyit etmiş ($p < 0.001$); bu bulgu durağanlık testleri ile standart hata seçimini yönlendirmiştir. Durağanlık analizi kapsamında IPS (Im, Pesaran ve Shin, 2003) testi uygulanmış; yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulundurularak sonuçlar ihtiyatla yorumlanmış ve dönüşüm kararları muhafazakâr yaklaşımla alınmıştır. Hausman (1978) testi sabit etkiler tahmincisini teyit etmiş ($H=14.48$, $p=0.002$); Wooldridge (2002) otokorelasyon ($F=513.51$, $p < 0.001$), Modified Wald heteroskedastisite ($W=172.46$, $p < 0.001$) ve VIF (maks. 1.034) testleri model tanısını tamamlamıştır. Tahminler HC1, cluster-robust ve Driscoll-Kraay (1998) standart hatalarla karşılaştırmalı raporlanmıştır. Yapısal kırılma, Chow testi yerine panel veri yapısıyla metodolojik açıdan uyumlu etkileşim terimi yaklaşımıyla test edilmiş; kriz dönemi kukla değişkeni ($D_{t=1}$, $t \geq 2008$) her bağımsız değişken ile çarpılarak katsayıların iki dönemde farklılaşıp farklılaşmadığı sınanmıştır. Gecikmeli bağımsız değişkenler içeren dinamik modeller robustness referansı olarak sunulmuştur. Elde edilen tüm tahminler indirgenmiş biçim (reduced-form) koşullu bağıntılar olarak yorumlanmıştır. Analize konu değişkenlerin betimsel istatistikler Çizelge 2'de verilmektedir.

Çizelge 2. Betimsel İstatistikler

Değişken	N	Ort.	Med.	Std.	Min	Maks
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	803	0.005	0.008	0.076	-0.237	0.247
GSYİH Büyüme (%)	803	2.273	2.395	3.122	-8.319	9.922
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	803	0.079	-0.027	2.273	-8.372	8.406
İşsizlik (%)	803	7.228	6.443	3.722	2.493	22.046

Not: Winsorize (%1-%99) uygulanmış değerler. Kaynak: World Bank WDI.

Çizelge 2’de sunulan betimsel istatistikler, çalışmada kullanılan değişkenlerin temel dağılım özelliklerini ortaya koymaktadır. Tüm değişkenler için gözlem sayısının 803 olması, panel veri setinin dengeli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Reel GSYİH büyüme oranının ortalama değeri %2.27 olup medyan değerin (%2.39) ortalamaya oldukça yakın olması, büyüme serisinin genel olarak simetrik bir dağılım sergilediğine işaret etmektedir. Bununla birlikte minimum (-%8.32) ve maksimum (%9.92) değerler, örneklem döneminde ülkelerin önemli ölçüde daralma ve genişleme dönemleri yaşadığını göstermektedir. Standart sapmanın (3.12) görece yüksek olması ise büyüme performansının ülkeler ve zaman arasında belirgin farklılıklar içerdiğini ortaya koymaktadır.

Ana bağımsız değişken olan $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ için ortalama değer oldukça düşük (0.005) olup medyanın (0.008) ortalamaya yakın olması, değişkenin dengeli bir dağılım sergilediğini göstermektedir. Minimum ve maksimum değerlerin (-0.237; 0.247) sınırlı bir aralıkta yer alması, kredi genişlemesinin uç değerlerden arındırılmış şekilde analiz edildiğini teyit etmektedir.

$\Delta \text{Enflasyon}$ değişkeni incelendiğinde ortalama değerin pozitif (0.079) olmasına karşın medyanın negatif (-0.027) olması, dağılımın sağa çarpık bir yapı sergilediğine işaret etmektedir. Standart sapmanın (2.27) yüksek olması, enflasyon dinamiklerinin özellikle dönemsel şoklara duyarlı olduğunu göstermektedir. Minimum ve maksimum değerler (-8.37; 8.41), enflasyonda hem keskin düşüş hem de artış dönemlerinin yaşandığını ortaya koymaktadır.

İşsizlik oranı açısından ortalama değer %7.23 olup medyan değerin (%6.44) ortalamanın altında kalması, dağılımın hafif sağa çarpık olduğunu göstermektedir. Standart sapmanın (3.72) görece yüksek olması, OECD ülkeleri arasında işgücü piyasası koşullarının heterojen bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Minimum (%2.49) ve maksimum (%22.05) değerler, bazı ülkelerde yapısal işsizlik sorunlarının belirgin olduğunu göstermektedir. Son olarak, tüm değişkenler için %1–%99 winsorize işleminin uygulanmış olması, uç gözlemlerin etkisinin sınırlandırıldığını ve elde edilen istatistiklerin daha güvenilir bir dağılımı yansıttığını göstermektedir. Veri setinin World Bank tarafından sağlanan güvenilir kaynaklara dayanması da bulguların ampirik sağlamlığını desteklemektedir.

3.2. Tanısal Testler

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Çalışmada yer alan 38 OECD ülkesini kapsayan panel veri setinde, özellikle küresel finansal kriz (2008), COVID-19 pandemisi ve enerji fiyat şokları gibi ortak makroekonomik gelişmelerin etkisiyle ülkeler arası bağımlılık yapısının ortaya çıkması beklenmektedir. Bu çerçevede, yatay kesit bağımlılığını sınamak amacıyla M. Hashem Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, tüm değişkenler için güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir ($p < 0.001$). Ortalama çapraz korelasyon katsayılarının (ρ) 0.13–0.22 aralığında değerler alması, panelde ortak şokların varlığını doğrulamaktadır.

Bu sonuçlar iki önemli metodolojik çıkarımı beraberinde getirmektedir. İlk olarak, birinci nesil panel birim kök testlerinin (özellikle IPS testi) yatay kesit bağımlılığı altında sapmalı sonuçlar verebileceği (size distortion) dikkate alınmalıdır. İkinci olarak, tahmin aşamasında klasik standart hata varsayımlarının ihlal edilmesi nedeniyle, hem zamansal hem

de yatay kesit bağımlılığına dayanıklı tahmincilerin tercih edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Driscoll–Kraay standart hatalarının kullanımı metodolojik olarak güçlü bir gerekçeye dayanmaktadır. İlgili test sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

3.2.2. Birim Kök Testleri

Serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla, birinci nesil panel birim kök testlerinden Kyung So Im, M. Hashem Pesaran ve Yongcheol Shin (2003) tarafından geliştirilen IPS testi uygulanmıştır. Bununla birlikte, önceki bölümde ortaya konulduğu üzere panelde güçlü yatay kesit bağımlılığının varlığı, IPS testinin sonuçlarının ihtiyatla değerlendirilmesini gerektirmektedir. Zira bu tür bağımlılık yapıları altında IPS testinin büyüklük bozulmasına maruz kalması ve durağanlık konusunda yanıltıcı sonuçlar üretmesi mümkündür.

Bu nedenle, analizde elde edilen IPS bulguları tek başına belirleyici olarak kullanılmamış; değişken dönüşüm kararları daha muhafazakâr bir yaklaşımla, alternatif test sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinden CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) testi ek bir sağlamlık (robustness) kontrolü olarak uygulanmıştır. Her iki testten elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak analiz edilerek serilerin durağanlık özelliklerine ilişkin daha güvenilir bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait değişkenlerin birim kök test sonuçları Çizelge 3’de yer almaktadır.

Çizelge 3. Pesaran CD ve IPS Birim Kök Testleri

Değişken	CD-ist.	p (CD)	Ort. ρ	IPS W	p (IPS)	Enteg.
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	16.96	0.000***	0.139	- 3.046***	0.001	I(1)→I(0)
GSYİH Büyüme (%)	26.21	0.000***	0.215	- 7.436***	0.000	I(0)
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	17.23	0.000***	0.141	- 7.546***	0.000	I(1)→I(0)
İşsizlik (%)	15.50	0.000***	0.127	-2.311**	0.010	I(0)

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. IPS sabitli model, 2 lag. CD testi H_0 : yatay kesit bağımlılığı yok.

Çizelge 3’te sunulan Pesaran CD testi sonuçları, incelenen tüm değişkenler için güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir ($p < 0.01$). CD istatistiklerinin yüksek değerler alması ve ortalama çapraz korelasyon katsayılarının (ρ) 0.127–0.215 aralığında gerçekleşmesi, panel veri setinde ortak şokların belirgin olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, özellikle OECD ülkeleri gibi yüksek düzeyde ekonomik entegrasyona sahip bir örneklemde beklenen bir sonuç olup, ülkeler arası etkileşimlerin ihmal edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı, birinci nesil panel birim kök testlerinin (IPS) sonuçlarının ihtiyatla değerlendirilmesini gerektirmektedir. Buna rağmen IPS testi sonuçları, değişkenlerin durağanlık özelliklerine ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre reel GSYİH büyüme oranı ve işsizlik oranı düzeyde durağan [I(0)] iken, $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ ve $\Delta \text{Enflasyon}$ değişkenlerinin birinci farklarının durağan olduğu

görülmektedir. Bu durum, söz konusu değişkenlerin seviyede durağan olmadığını ancak uygun dönüşümler sonrasında durağan hale getirildiğini göstermektedir.

Özellikle $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ değişkeninin birinci farkının durağan bulunması, kredi dinamiklerinin seviyeden ziyade değişim üzerinden analiz edilmesinin metodolojik olarak daha uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, enflasyon değişkeninin birinci farkının durağan olması, enflasyon şoklarının seviyeden çok değişim boyutunda etkili olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, IPS test sonuçları panelde hem $I(0)$ hem de dönüşüm sonrası durağan hale gelen değişkenlerin birlikte kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu yapı, modelin kısa dönem dinamikleri yakalamaya yönelik kurulduğunu ve tahmin edilen katsayıların marjinal değişim etkilerini yansıttığını göstermektedir. Bununla birlikte, yatay kesit bağımlılığı bulguları dikkate alındığında, elde edilen sonuçların alternatif durağanlık testleri ve sağlamlık analizleri ile desteklenmesi önem arz etmektedir.

3.3. Ekonometrik Model

Hausman testi H istatistiği 14.48 ($p=0.002$) olarak hesaplanmış; H_0 güçlü biçimde reddedilmiş ve sabit etkiler tahmincisi teyit edilmiştir. Elde edilen tahminler yapısal (structural) değil indirgenmiş biçim (reduced-form) ilişkilerdir; dolayısıyla endojenlik sorunu çözülmeksizin nedensellik iddiası taşımazlar ve koşullu bağıntılar olarak yorumlanmalıdır. Temel model:

$$\Delta \text{GSYİH}_{it} = \alpha_i + \gamma_t + \beta_1 \Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})_{it} + \beta_2 \Delta \text{Enflasyon}_{it} + \beta_3 \text{İşsizlik}_{it} + \varepsilon_{it}$$

Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ($F=513.51$, $p<0.001$) ve Modified Wald heteroskedastisite testi ($W=172.46$, $p<0.001$) klasik standart hataların yetersiz olduğunu teyit etmiştir. Bu nedenle tahminler HC1, cluster-robust ve Driscoll-Kraay standart hatalarla karşılaştırmalı raporlanmıştır. VIF analizi çoklu doğrusallık sorununu dışlamaktadır (maks. $VIF=1.034$).

Yapısal kırılma analizi Chow testi yerine panel veri yapısıyla metodolojik olarak uyumlu etkileşim terimi yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Kriz kukla değişkeni ($D_t=1$, $t \geq 2008$) her bağımsız değişken ile çarpılmış; katsayıların 2001–2007 ve 2008–2023 dönemlerinde farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

4.1. Tanısal Test Özeti

Çalışmada kurulan modellere ilişkin model tanısal test sonuçları aşağıda Çizelge 4'te verilmektedir.

Çizelge 4. Model Tanısal Testleri

Test	İstatistik	p-değeri	Karar
Pesaran CD (GSYİH Büyüme)	CD=26.21	0.000***	Yatay kesit bağımlılığı VAR
Wooldridge Otokorelasyon	F=513.51	0.000***	AR(1) otokorelasyon VAR
Modified Wald Heteroskedastisite	W=172.46 (df=37)	0.000***	Heteroskedastisite VAR

VIF Maksimum	1.034	—	Çoklu doğrusallık YOK

Not: *** $p < 0.01$.

Çizelge 4'te yer alan tanısal test sonuçları, tahmin edilen panel veri modelinin klasik varsayımlar açısından önemli sapmalar içerdiğini ortaya koymaktadır. İlk olarak, Pesaran CD testi sonuçları reel GSYİH büyüme serisi için güçlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir yatay kesit bağımlılığına işaret etmektedir ($p < 0.01$). Bu bulgu, panelde yer alan ülkelerin ortak makroekonomik şoklara maruz kaldığını ve hata terimlerinin ülkeler arasında bağımsız olmadığını göstermektedir.

İkinci olarak, Wooldridge otokorelasyon testi sonuçları modelde birinci dereceden seri korelasyonun [AR(1)] varlığını açıkça ortaya koymaktadır ($p < 0.01$). Bu durum, hata terimlerinin zaman boyutunda bağımsızlık varsayımını ihlal ettiğini ve standart hata tahminlerinin yanlı hale gelebileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, Modified Wald testi sonuçları grup bazlı heteroskedastisite probleminin varlığını teyit etmektedir ($p < 0.01$). Bu bulgu, hata terimlerinin varyansının ülkeler arasında sabit olmadığını ve klasik sabit varyans varsayımının geçerli olmadığını göstermektedir.

Buna karşılık, çoklu doğrusallık açısından herhangi bir sorun gözlenmemektedir. Varyans şişirme faktörü (VIF) değerinin maksimum 1.034 olması, bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon bulunmadığını ve tahmin edilen katsayıların güvenilir biçimde yorumlanabileceğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, modelde yatay kesit bağımlılığı, seri korelasyon ve heteroskedastisite sorunlarının birlikte var olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, klasik standart hata tahmincilerinin yetersiz kalacağını ve daha sağlam tahmin yöntemlerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda hem zamansal hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Driscoll–Kraay standart hatalarının tercih edilmesi metodolojik olarak güçlü bir gerekçeye dayanmaktadır. Elde edilen bulguların bu çerçevede yorumlanması, tahmin sonuçlarının güvenilirliğini artırmaktadır.

4.2. Korelasyon Analizi

Çalışmada oluşturulan korelasyon matrisi aşağıda Çizelge 5'te verilmektedir.

Çizelge 5. Pearson Korelasyon Matrisi (n=803)

	$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	GSYİH Büyüme	$\Delta \text{Enflasyon}$	İşsizlik
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	1.000	-0.063*	-0.078**	-0.139***
GSYİH Büyüme (%)	-0.063*	1.000	0.279***	-0.088**
$\Delta \text{Enflasyon} (%)$	-0.078**	0.279***	1.000	-0.105***
İşsizlik (%)	-0.139***	-0.088**	-0.105***	1.000

Not: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$.

Çizelge 5'te sunulan Pearson korelasyon matrisi, değişkenler arasındaki ikili doğrusal ilişkilerin yönü ve gücü hakkında ön bilgi sağlamaktadır. Elde edilen bulgular genel olarak

düşük düzeyli korelasyon katsayılarına işaret etmekte olup, değişkenler arasında güçlü bir doğrusal ilişki bulunmadığını göstermektedir.

Ana bağımsız değişken olan $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ ile reel GSYİH büyüme oranı arasında negatif ve istatistiksel olarak zayıf bir ilişki gözlemlenmektedir ($r = -0.063$, $p < 0.10$). Bu bulgu, kredi genişlemesindeki artışların büyüme oranları ile ters yönlü hareket edebileceğine işaret etmekle birlikte, ilişkinin oldukça sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ ile $\Delta \text{Enflasyon}$ ($r = -0.078$, $p < 0.05$) ve işsizlik oranı ($r = -0.139$, $p < 0.01$) arasındaki ilişkiler de negatif yönlü ve düşük büyüklüktedir.

Reel GSYİH büyüme oranı ile $\Delta \text{Enflasyon}$ arasında pozitif ve görece daha yüksek bir korelasyon katsayısı bulunmaktadır ($r = 0.279$, $p < 0.01$). Bu durum, büyüme ve enflasyon değişimleri arasında aynı yönlü bir ilişki olabileceğine işaret etmektedir. Buna karşılık, büyüme ile işsizlik oranı arasındaki ilişki negatif ve düşük düzeydedir ($r = -0.088$, $p < 0.05$), bu da Okun yasası ile uyumlu bir eğilime işaret etmektedir.

$\Delta \text{Enflasyon}$ ile işsizlik oranı arasındaki negatif ilişki ($r = -0.105$, $p < 0.01$), enflasyon değişimleri ile işgücü piyasası koşulları arasında zayıf ancak istatistiksel olarak anlamlı bir ters yönlü ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, korelasyon katsayılarının mutlak değerlerinin düşük olması ($|r| < 0.30$), modelde ciddi bir çoklu doğrusallık (multicollinearity) sorununun bulunmadığını desteklemektedir. Bununla birlikte, korelasyon analizinin nedensellik ilişkisi ortaya koymadığı dikkate alınmalı ve bu bulguların yalnızca önsel (preliminary) değerlendirme olarak ele alınması gerektiği vurgulanmalıdır.

4.3. Standart Hata Karşılaştırması

Analizde yer alan standart hata karşılaştırması aşağıda Çizelge 6’da verilmektedir.

Çizelge 6. Standart Hata Karşılaştırması — TWFE

Değişken	HC1	Cluster-Robust (Ülke)	Driscoll-Kraay
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	-3.503**(1.617)	-3.503 (2.639)	-3.503 (3.732)
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	0.013 (0.058)	0.013 (0.065)	0.013 (0.049)
İşsizlik (%)	-0.184*** (0.034)	-0.184*** (0.049)	-0.184*** (0.062)
Gözlem	803	803	803
Ülke+Yıl FE	Evet	Evet	Evet

Not: Bağımlı değişken: GSYİH Büyüme (%). *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Tüm modeller ülke+yıl FE.

Çizelge 6, iki yönlü sabit etkiler (TWFE) modeli altında farklı standart hata tahmincilerinin sonuçlar üzerindeki etkisini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Bulgular, ana açıklayıcı değişken olan $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ katsayısının istatistiksel anlamlılığının kullanılan standart hata spesifikasyonuna duyarlı olduğunu göstermektedir. Nitekim, söz konusu katsayı HC1 standart hatalar altında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunurken, ülke düzeyinde kümelenmiş (cluster-robust) ve Driscoll–Kraay standart hataları kullanıldığında anlamlılığını kaybetmektedir. Bu durum, özellikle yatay kesit bağımlılığı ve ülke içi seri

korelasyonun dikkate alınmadığı durumlarda katsayıların anlamlılığının olduğundan yüksek tahmin edilebileceğine işaret etmektedir.

Dolayısıyla, elde edilen bulgular önemli bir metodolojik çıkarımı beraberinde getirmektedir: kredi değişkeninin büyüme üzerindeki etkisi, bağımlılık yapısını dikkate alan daha sağlam standart hata tahmincileri kullanıldığında istatistiksel olarak zayıflamakta ve sonuçların bu çerçevede ihtiyatla yorumlanması gerekmektedir. Bu duyarlılık, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin güçlü ve genellenebilir bir nedensellikten ziyade, model spesifikasyonuna bağlı koşullu bir ilişki olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Katsayı büyüklüğünün yorumlanmasında da dikkatli olunması gerekmektedir. $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ değişkeninin standart sapmasının (0.076) görece düşük olması, katsayı değerinin (-3.503) sayısal olarak büyük görünmesine yol açmaktadır. Ancak ekonomik anlamlılık açısından değerlendirildiğinde, $\ln(\text{Kredi/GSYİH})$ 'de 0.01 birimlik bir artışın (yaklaşık %1'lik kredi büyümesine karşılık gelmektedir) reel GSYİH büyümesini yaklaşık 0.035 puan azaltması söz konusudur. Bu durum, istatistiksel anlamlılıktaki zayıflamaya paralel olarak etkinin ekonomik büyüklüğünün de sınırlı olduğunu göstermektedir.

Kontrol değişkenleri incelendiğinde, işsizlik oranı katsayısının (-0.184) tüm standart hata tahmincileri altında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Bu bulgu, işgücü piyasasındaki olumsuz gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde istikrarlı ve güçlü bir negatif etki yarattığını göstermektedir. Buna karşılık, $\Delta \text{Enflasyon}$ değişkeninin katsayısı tüm modellerde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş olup, enflasyon değişimlerinin büyüme üzerindeki etkisinin bu model çerçevesinde belirgin olmadığı anlaşılmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, standart hata spesifikasyonuna duyarlılık gösteren bulgular, model sonuçlarının yorumlanmasında sağlamlık kontrollerinin önemini ortaya koymakta ve özellikle Driscoll–Kraay gibi bağımlılık yapısını dikkate alan tahmincilerin tercih edilmesinin gerekliliğini teyit etmektedir.

4.4. Panel Uyumlu Yapısal Kırılma Analizi

Çizelge 7 kriz dönemini temsil eden etkileşim terimleri aracılığıyla model katsayılarının dönemler itibarıyla farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektedir. Sonuçlar aşağıda yer almaktadır.

Çizelge 7. Etkileşim Terimi Modeli — Panel Uyumlu Yapısal Kırılma

Değişken	Ana Etki (2001–2007)	Kriz Etkileşimi (Δ 2008+)	Kriz Sonrası Toplam
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	6.090*** (2.134)	-17.826*** (4.753)	-11.736
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	-0.135* (0.072)	0.159*** (0.060)	0.024
İşsizlik (%)	-0.127*** (0.048)	-0.091* (0.048)	-0.218

Not: Cluster-robust SE (ülke). *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Kriz dönemi: Year ≥ 2008 .

Çizelge 7'den de görüldüğü gibi, ana açıklayıcı değişken olan $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ 'in kriz öncesi dönemde pozitif ve istatistiksel olarak yüksek düzeyde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir ($\beta = 6.090$, $p < 0.01$). Buna karşılık, kriz sonrası dönemi temsil eden

etkileşim teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = -17.826$, $p < 0.01$). Bu durumda, kriz sonrası döneme ait toplam marjinal etkinin -11.736 seviyesine gerilediği görülmektedir.

Bu sonuç, finansal genişlemenin 2001–2007 döneminde ekonomik büyümeyi destekleyici bir rol oynadığını, ancak 2008 küresel finansal krizinin ardından bu etkinin tersine dönerek büyümeyi sınırlayıcı bir nitelik kazandığını göstermektedir. Söz konusu bulgu, “çok fazla finans” (too much finance) yaklaşımıyla uyumlu olup, finansal derinleşmenin belirli bir eşik düzeyinin ötesinde ekonomik performans üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, OECD ekonomilerinde finansal gelişmenin kriz sonrası dönemde optimal seviyeyi aşmış olabileceği değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, elde edilen sonuçların yorumlanmasında temkinli bir yaklaşım benimsenmelidir. Zira söz konusu tahminler, yapısal nedensel ilişkilerden ziyade indirgenmiş biçim (reduced-form) çerçevesinde elde edilen koşullu bağıntıları yansıtmaktadır. Özellikle finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki olası çift yönlü ilişki ve ters nedensellik (reverse causality) ihtimali tamamen dışlanamadığından, bulguların nedensel bir ilişki olarak yorumlanmasından kaçınılması gerekmektedir.

4.5. Robustness Kontrolleri

4.5.1. Standart Robustness

Çizelge 8, model sonuçlarının sağlamlığını değerlendirmek amacıyla ham veri kullanımı, alternatif gecikme (lag) yapıları ve alt örneklem analizlerini içeren ek tahminleri sunmaktadır.

Çizelge 8. Robustness Kontrolleri

	Ana Model	RC1: Ham	RC2:Lag=1	RC2:Lag=3	RC3:2008+
$\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$	-3.503**	-3.367*	-0.767	-5.631***	-12.584***
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	0.013	-0.013	0.004	0.037	0.017
İşsizlik (%)	-0.184***	-0.186***	-0.174***	-0.192***	-0.262***
Gözlem	803	803	765	689	577

Not: Tüm modeller ülke+yıl FE, cluster-robust SE. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$.

Çizelge 8 verilerine göre, $\Delta \ln(\text{Kredi/GSYİH})$ katsayısının ham veri spesifikasyonunda (RC1), üç gecikmeli modelde (lag=3; RC2) ve kriz sonrası alt örneklemde (RC3) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, ana modelde elde edilen negatif ilişkinin farklı veri ve model spesifikasyonları altında da büyük ölçüde korunduğunu ve bulgunun belirli bir model varsayımına özgü olmadığını ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, bir gecikmeli modelde (lag=1) katsayının istatistiksel anlamlılığını yitirmesi, kredi büyümesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin eş zamanlı (contemporaneous) bir mekanizmadan ziyade gecikmeli bir yapı sergileyebileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu, finansal genişlemenin reel ekonomi üzerindeki etkilerinin zaman içinde kademeli olarak ortaya çıktığını ve özellikle orta vadede daha belirgin hale geldiğini düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, farklı gecikme yapıları ve örneklem kısıtları altında elde edilen sonuçların büyük ölçüde tutarlı olması, analiz bulgularının sağlamlığını desteklemekte; ancak etkilerin zamanlama boyutuna ilişkin farklılaşmalar, ilişkinin dinamik doğasının dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır.

4.5.2. Dinamik Robustness

Kredi büyümesi ile reel GSYİH büyümesi arasındaki ilişkinin dinamik boyutunu değerlendirmek amacıyla modele gecikmeli bağımsız değişkenler dâhil edilerek iki ek spesifikasyon tahmin edilmiştir. Sonuçlar aşağıda verilen Çizelge 9’da yer almaktadır.

Çizelge 9. Dinamik Robustness Kontrolleri

Değişken	RC4: Lag Kredi (t-1)	RC5: Lag GSYİH (t-1)
$\Delta \ln(\text{Kredi})$ t-1	-0.767 (2.156)	—
$\Delta \ln(\text{Kredi})$	—	-5.971**(2.593)
GSYİH Büyüme t-1	—	0.279*** (0.050)
$\Delta \text{Enflasyon} (\%)$	0.004 (0.060)	-0.085 (0.057)
İşsizlik (%)	-0.174*** (0.043)	-0.131*** (0.040)
Gözlem	765	765

Not: Cluster-robust SE (ülke). *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Tüm modeller ülke+yıl FE.

Bu dinamik modeller, tutarlı (consistent) tahminçiler elde etmekten ziyade, temel bulguların alternatif model yapıları altında ne ölçüde korunduğunu inceleyen birer sağlamlık (robustness) kontrolü olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede elde edilen sonuçlar Çizelge 9’da sunulmaktadır.

Lag=1 kredi değişkeninin kullanıldığı modelde (RC4), $\Delta \ln(\text{Kredi}/\text{GSYİH})$ katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu bulgu, kredi genişlemesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa vadede belirgin olmadığını ve ana modelde elde edilen eş zamanlı (lag=0) ilişkinin sınırlı bir etkiyi yansıttığını desteklemektedir.

Buna karşılık, modele gecikmeli bağımlı değişkenin (GSYİH büyümesinin gecikmeli değeri) eklendiği dinamik spesifikasyonda (RC5), $\Delta \ln(\text{Kredi}/\text{GSYİH})$ katsayısı -5.971 düzeyinde ve istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0.05$) bulunmuştur. Bu sonuç, büyümenin kendi içsel sürekliliği (persistence) kontrol altına alındığında, kredi genişlemesinin büyüme üzerindeki negatif etkisinin daha belirgin hale geldiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kısa dönem büyüme ataletinin modele dâhil edilmesi, finansal genişlemenin büyüme üzerindeki marjinal etkisinin daha net biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Bununla birlikte, gecikmeli bağımlı değişken içeren sabit etkiler modellerinin Nickell (1981) sapmasına maruz kalabileceği dikkate alınmalı ve bu sonuçların nedensel yorumdan ziyade karşılaştırmalı bir sağlamlık analizi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

5. FİNANSAL GELİŞME-BÜYÜME İLİŞKİSİNİN LİTERATÜR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmadan elde edilen bulgular, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin literatürde öne çıkan yaklaşımlarla tam anlamıyla tek yönlü bir uyum içinde olmadığını, aksine **koşullara, döneme ve model spesifikasyonuna duyarlı bir yapı** sergilediğini göstermektedir. Literatürde özellikle Patrick (1966), McKinnon (1973), Shaw (1973), King ve Levine (1993), Levine ve Zervos (1998) ile Levine, Loayza ve Beck (2000) gibi çalışmalar finansal gelişmenin büyümeyi desteklediğini savunurken, bu çalışmanın temel tahminleri finansal gelişmenin OECD örneklemine büyüme ile **negatif koşullu bir bağıntı** sergileyebildiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, klasik “finans büyümeyi destekler” yaklaşımından kısmen ayrılmaktadır.

Bununla birlikte, elde edilen sonuçlar literatürün daha yeni ve daha eleştirel damarlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Özellikle Rajan (2006), Law ve Singh (2014), Arcand, Berkes ve Panizza (2015) ile Samargandi, Fidrmuc ve Ghosh (2015) tarafından geliştirilen doğrusal olmayan ve eşik etkisine dayalı yaklaşımlar, finansal derinleşmenin belirli bir düzeye kadar büyümeyi desteklediğini; ancak bu düzey aşıldığında etkinin zayıflayabildiğini veya tersine dönebildiğini göstermektedir. Bu çalışmada da etkileşim terimiyle yürütülen yapısal kırılma analizi, **2001–2007 döneminde pozitif olan finans-büyüme ilişkisinin 2008 sonrası dönemde negatife döndüğünü** ortaya koymaktadır. Dolayısıyla çalışma, “too much finance” hipotezini OECD ülkeleri bağlamında destekleyen bir görünüm sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları, Asteriou ve Spanos (2019) ile Asteriou, Spanos ve Trachanas (2024) tarafından ileri sürülen, finansal gelişmenin etkisinin kriz dönemleri ve stres koşulları altında farklılaştığı yönündeki sonuçlarla da uyumludur. Bu açıdan bakıldığında, 2008 küresel finansal krizinin ardından finansal gelişmenin büyüme üzerindeki marjinal etkisinin zayıflaması ya da negatife dönmesi, yalnızca dönemsel bir sapma değil, aynı zamanda finansal yapının niteliğine ilişkin daha derin bir dönüşümün işareti olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan, çalışmanın standart hata karşılaştırmaları da literatür açısından önemli bir metodolojik katkı sunmaktadır. HC1 standart hataları altında anlamlı görünen kredi değişkeninin, cluster-robust ve özellikle Driscoll–Kraay standart hataları altında anlamlılığını yitirmesi, finans-büyüme ilişkisinin bazı çalışmalarda raporlandığı kadar güçlü ve sağlam olmayabileceğini göstermektedir. Bu yönüyle bulgular, Beck, Lundberg ve Majnoni (2006) ile Loayza ve Rancière (2006) gibi, ilişkinin model yapısına ve kullanılan ekonometrik yöntemle duyarlı olduğunu vurgulayan çalışmalarla paralellik göstermektedir. Başka bir ifadeyle, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisi yalnızca teorik olarak değil, ekonometrik olarak da koşullu ve kırılmalı bir ilişki niteliği taşımaktadır.

Dinamik robustness sonuçları da literatürle karşılaştırıldığında dikkat çekici bir tablo ortaya koymaktadır. Gecikmeli kredi değişkeninin anlamsız bulunması, buna karşılık gecikmeli büyüme değişkeni modele eklendiğinde kredi katsayısının daha güçlü biçimde negatifleşmesi, finansal gelişmenin etkisinin doğrudan değil, büyümenin kendi ataleti ve makroekonomik çevrimle etkileşim içinde ortaya çıktığını düşündürmektedir. Bu bulgu, finans-büyüme ilişkisinin dinamik yapısına dikkat çeken Luintel ve Khan (1999), Mtari ve Belazreg (2021),

Nguyen vd. (2022) ve Mlambo (2024) gibi çalışmalarla kavramsal bir yakınlık taşımaktadır. Ancak bu çalışmada ilişki pozitif değil, daha çok kriz sonrası dönemde zayıflayan ve bazı spesifikasyonlarda negatife dönen bir yapıyı göstermektedir.

Bununla birlikte, çalışmanın bazı metodolojik sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Her şeyden önce, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki olası çift yönlü nedensellik ilişkisi, tahmin edilen katsayıların ters nedensellik (reverse causality) kaynaklı sapma içerme ihtimalini beraberinde getirmektedir. Finansal sistemlerin genişlemesi büyümeyi etkilediği gibi, büyüyen ekonomilerin de finansal derinleşmeyi teşvik etmesi beklenen bir sonuçtur; dolayısıyla bu iki sürecin eş anlı olarak ilerlediği koşullarda indirgenmiş biçim tahminleri nedensel etkileri tam anlamıyla yansıtmayabilir. Öte yandan, gecikmeli bağımlı değişken içeren sabit etkiler modellerinde Nickell (1981) sapmasının ortaya çıkabileceği ve bu durumun dinamik robustness sonuçlarının yorumlanmasında ek bir ihtiyat gerektirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenle elde edilen bulgular, nedensel ilişkilerden ziyade koşullu bağıntılar olarak değerlendirilmeli; sonuçların genellenebilirliği model spesifikasyonu ve örneklem yapısı çerçevesinde sınırlı tutulmalıdır.

Sonuç olarak, bu çalışma literatürde yer alan dört temel yaklaşımdan yalnızca arz öncüllü (supply-leading) görüşü değil; aynı zamanda eşik etkisi, dönemsel kırılma ve bağlama duyarlılık vurgularını da destekleyen daha karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin otomatik ve tek yönlü olmadığını; finansal derinliğin düzeyi, kriz sonrası makroekonomik ortam, bağımlılık yapısı ve model spesifikasyonu gibi unsurlara bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir. Bu nedenle çalışma, finans-büyüme ilişkisinin OECD ülkeleri için koşullu, dönemsel ve doğrusal olmayan bir yapı taşıdığı yönündeki güncel literatürle daha güçlü bir uyum içindedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi OECD ülkeleri örnekleminde kapsamlı bir panel veri analizi çerçevesinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu ilişkinin literatürde sıklıkla varsayıldığı gibi tek yönlü ve istikrarlı bir yapıya sahip olmadığını, aksine dönemsel ve yapısal koşullara bağlı olarak önemli ölçüde değişebildiğini göstermektedir.

Temel model sonuçları, kredi genişlemesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif yönlü olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu etkinin istatistiksel anlamlılığının kullanılan standart hata tahmincisine duyarlı olduğu ve özellikle yatay kesit bağımlılığı ile ülke içi korelasyon dikkate alındığında zayıfladığı görülmektedir. Bu bulgu, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisine ilişkin sonuçların metodolojik tercihlere bağlı olarak farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır.

Kriz öncesi ve sonrası dönemlere ilişkin yapılan analizler, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin zaman içinde yön değiştirdiğini göstermektedir. 2001–2007 döneminde pozitif olan ilişki, 2008 küresel finansal krizi sonrasında negatife dönüşmüştür. Bu durum, finansal derinleşmenin belirli bir eşik düzeyinin ötesinde büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini savunan “too much finance” hipotezini desteklemektedir.

Sağlamlık analizleri de bu bulguları büyük ölçüde teyit etmektedir. Farklı gecikme yapıları ve alt örneklem analizleri, kredi değişkeninin çoğu spesifikasyonda negatif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, gecikmeli bağımlı değişken içeren modellerde elde

edilen sonuçlar, büyüme dinamiklerinin önemli bir atalet içerdiğini ve finansal değişkenlerin etkisinin bu dinamik yapı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu bulgular ışığında, finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin otomatik olarak pozitif kabul edilmemesi gerektiği açıktır. Özellikle gelişmiş ve finansal olarak derinleşmiş ekonomilerde, finansal sektörün aşırı büyümesi kaynak tahsisini bozarak büyüme performansını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle politika yapıcılarının yalnızca finansal derinleşmeyi teşvik eden değil, aynı zamanda finansal sistemin etkinliğini, istikrarını ve reel sektörle olan bağlantısını güçlendiren politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın bulguları indirgenmiş biçim tahminlerine dayandığından, elde edilen ilişkilerin nedensel olarak yorumlanmasında dikkatli olunmalıdır. Gelecek çalışmaların, araç değişkenler veya yapısal modeller aracılığıyla nedensellik ilişkisini daha derinlemesine incelemesi, literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Almassri, H., Ozdeser, H., & Saliminezhad, A. (2023). Revisiting the finance-growth nexus in Hong Kong: Fresh insights from nonparametric analysis. *Journal of Economic Studies*, 50(6), 1073–1086.
- [2] Arcand, J.-L., Berkes, E., & Panizza, U. (2015). Too much finance? *Journal of Economic Growth*, 20, 105–148. <https://doi.org/10.1007/s10887-015-9115-2>
- [3] Asteriou, D., & Spanos, K. (2019). The relationship between financial development and economic growth during the recent crisis: Evidence from the EU. *Finance Research Letters*, 28, 238–245. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.05.011>
- [4] Asteriou, D., Spanos, K., & Trachanas, E. (2024). Financial development, economic growth and the role of fiscal policy during normal and stress times: Evidence for 26 EU countries. *International Journal of Finance & Economics*, 29(2), 2495–2514. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2793>
- [5] Beck, T., Lundberg, M., & Majnoni, G. (2006). Financial intermediary development and growth volatility: Do intermediaries dampen or magnify shocks? *Journal of International Money and Finance*, 25(7), 1146–1167. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2006.08.004>
- [6] Claessens, S., & Laeven, L. (2005). Financial dependence, banking sector competition, and economic growth. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 179–207.
- [7] Easterly, W., Islam, R., & Stiglitz, J. E. (2000). Shaken and stirred: Explaining growth volatility. In *Annual World Bank Conference on Development Economics 2000* (pp. 191–211). World Bank.
- [8] Goldsmith, R. W. (1969). *Financial structure and development*. Yale University Press.
- [9] Greenwood, J., & Jovanovic, B. (1990). Financial development, growth, and the distribution of income. *Journal of Political Economy*, 98(5), 1076–1107.
- [10] Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251–1271.
- [11] King, R. G., & Levine, R. (1993a). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717–737.

- [12] King, R. G., & Levine, R. (1993b). Finance, entrepreneurship, and growth: Theory and evidence. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513–542.
- [13] Kose, M. A., Prasad, E. S., & Terrones, M. E. (2003). *Financial integration and macroeconomic volatility* (IMF Working Paper No. 03/50).
- [14] Law, S. H., & Singh, N. (2014). Does too much finance harm economic growth? *Journal of Banking & Finance*, 41, 36–44. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.12.020>
- [15] Levine, R. (1996). *Financial development and economic growth: Views and agenda* (Policy Research Working Paper No. 1678). World Bank, Policy Research Department, Finance and Private Sector Development Division.
- [16] Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: Views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688–726.
- [17] Levine, R. (2005). Finance and growth: Theory and evidence. *Handbook of Economic Growth*, 1, 865–934.
- [18] Levine, R. (2005). Finance and growth: Theory and evidence. In P. Aghion & S. Durlauf (Eds.), *Handbook of economic growth* (Vol. 1, pp. 865–934). Elsevier.
- [19] Levine, R., & Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *American Economic Review*, 88(3), 537–558.
- [20] Levine, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31–77.
- [21] Loayza, N. V., & Rancière, R. (2006). Financial development, financial fragility, and growth. *Journal of Money, Credit and Banking*, 38(4), 1051–1076. <https://doi.org/10.1353/mcb.2006.0060>
- [22] Lucas, R. E., Jr. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42.
- [23] Luintel, K. B., & Khan, M. (1999). A quantitative reassessment of the finance-growth nexus: Evidence from a multivariate VAR. *Journal of Development Economics*, 60(2), 381–405.
- [24] Matei, I. (2020). Is financial development good for economic growth? Empirical insights from emerging European countries. *Quantitative Finance and Economics*, 4(4), 653–678.
- [25] Mlambo, C. (2024). Financial development and economic growth: Evidence from low-income nations in the SADC region. *International Journal of Financial Studies*, 12(3), 62. <https://doi.org/10.3390/ijfs12030062>
- [26] Mtar, K., & Belazreg, W. (2021). On the nexus of innovation, trade openness, financial development and economic growth in European countries: New perspective from a GMM panel VAR approach. *International Journal of Finance & Economics*, 28, 766–791.
- [27] Nguyen, H. M., Le, Q. T.-T., Ho, C. M., Nguyen, T. C., & Vo, D. H. (2022). Does financial development matter for economic growth in the emerging markets? *Borsa Istanbul Review*, 22(4), 688–698.
- [28] Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174–189.

- [29] Raddatz, C. (2006). Liquidity needs and vulnerability to financial underdevelopment. *Journal of Financial Economics*, 80(3), 677–722. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2005.03.012>
- [30] Rajan, R. G. (2006). Has finance made the world riskier? *European Financial Management*, 12(4), 499–533.
- [31] Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002–1037.
- [32] Samargandi, N., Fidrmuc, J., & Ghosh, S. (2015). Is the relationship between financial development and economic growth monotonic? Evidence from a sample of middle-income countries. *World Development*, 68, 66–81.
- [33] Shaw, E. S. (1973). *Financial deepening in economic development*. Oxford University Press.
- [34] Şen, A., & Pehlivan, C. (2019). The relationship between financial development and economic growth: An empirical application for Turkey. *Journal of Academic Approaches*, 9(2), 116–123. <https://izlik.org/JA86MX39KY>
- [35] World Bank. (2024). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org>

TÜRKİYE’DE SAĞLIK EKONOMİSİ VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK ¹, Dr. Tuğba İBİK ²

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat,
serdarozturk@nevsehir.edu.tr- ORCID ID: 0000-0003-0650-0244

² Bağımsız Araştırmacı, tugbaibik50@gmail.com- ORCID ID: 0009-0001-8194-6740

ÖZET

Sağlık ve ekonomi arasındaki ilişkinin geçmişten günümüze kadar geçen süreçte ele alınan önemli bir konu olduğu görülmektedir. Sağlık ekonomisine yönelik ortaya çıkan gelişmelerin bir ülkenin ekonomisi için önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim tarihsel süreçte bu konunun çeşitli araştırmalara konu olduğu görülmektedir. Türkiye’de sağlık ekonomisinin gelişmesine yönelik çeşitli adımlar atıldığı söylenebilir. Bu alanda daha çok gelişim meydana gelebilmesi için ülkede sağlık harcamaları ve eczacılık ürünleri ticareti gibi konulara önem verilmesi katkı sağlayabilir. Bu hususta özellikle bir ülkede eczacılık ürünleri ticaretinin rekabet avantajı sağlamada önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, sağlık ekonomisi perspektifinde Türkiye’nin sağlık harcamaları ve eczacılık ürünleri ticaretindeki durumunun genel eğilimler üzerinden değerlendirilmesi ve bu doğrultuda politika önerileri getirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle sağlık ekonomisi konusunun bu kapsamda ele alınmasının hem sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması hem de ekonomik ve sosyal fayda sağlamanın gözetilerek hareket edilmesi açısından önemli olduğuna inanılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, 2000 ve 2024 yılları arasında Türkiye İstatistik Kurumu’ndan elde edilen veriler doğrultusunda bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu doğrultuda elde edilen verilere göre, Türkiye’de 2023 ve 2024 yıllarında sağlık harcamalarının GSYH içindeki payına bakıldığında, 2023 yılında %4,6 olan bu oranın 2024 yılında %5,3 olarak gerçekleştiği ve 2024 yılında bir önceki yıla kıyasla sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının arttığı görülmektedir. Öte yandan devlet ve özel sağlık harcamaları toplam sağlık harcamasına oranına bakıldığında ve kıyaslama yapıldığında ise ülkede özel sağlık harcamalarının payının devlet harcamalarına göre oldukça düşük seviyede gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu kapsamda elde edilen sonuçlardan hareketle özellikle sağlık harcamalarına ve eczacılık ürünlerinin ticaretine yönelik konularda daha çok gelişim gösterilmesinin gerektiği ifade edilebilir. Dolayısıyla bu hususlarda yapılacak iyileştirmelerin sağlık ekonomisinin gelişimine katkısı olabilir. Bu bağlamda bu çalışmada, sağlık harcamaları ve eczacılık ürünleri hususunda çeşitli politika önerileri getirilmektedir. Bu önerilerin yapılacak olan uygulama ve düzenlemelere katkı sağlaması temenni edilmekte ve sürdürülebilir sağlık sisteminin oluşturulması hususunda etkili olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Ekonomisi, Sağlık Harcaması, Eczacılık Ürünleri
**EVALUATION OF HEALTH ECONOMICS AND PHARMACEUTICAL PRODUCTS
TRADE IN TÜRKİYE**

Abstract

The relationship between health and the economy has been a significant topic throughout history. Developments in the field of health economics can be considered crucial for a country's economy. Indeed, this subject has been the focus of various studies throughout history. In Türkiye, several steps have been taken to develop the health economy. Further development in this area could benefit from prioritizing issues such as healthcare expenditures and pharmaceutical product trade within the country. In this regard, pharmaceutical product trade plays a significant role in providing a competitive advantage within a country. Therefore, this study aims to evaluate Türkiye's healthcare expenditures and pharmaceutical product trade from a health economics perspective, based on general trends, and to offer policy recommendations accordingly. It is believed that addressing the health economics issue within this framework is important both for ensuring the sustainability of healthcare services and for acting with economic and social benefits in mind. This study evaluates data obtained from the Turkish Statistical Institute between 2000 and 2024. According to the data obtained in this context, when looking at the share of health expenditures in GDP in Türkiye in 2023 and 2024, it is seen that this rate, which was 4.6% in 2023, reached 5.3% in 2024, and the share of health expenditures in GDP increased in 2024 compared to the previous year. On the other hand, when comparing the ratio of state and private health expenditures to total health expenditures, it can be stated that the share of private health expenditures is quite low compared to state expenditures. Based on these results, it can be stated that more development is needed, particularly in areas related to health expenditures and the trade of pharmaceutical products. Therefore, improvements in these areas can contribute to the development of health economics. In this context, this study presents various policy recommendations regarding health expenditures and pharmaceutical products. It is hoped that these recommendations will contribute to the implementation and regulations to be made, and that they will be effective in creating a sustainable health system.

Keywords: Health Economics, Health Expenditure, Pharmaceutical Products

1. GİRİŞ

Sağlık ve ekonomi ilişkisinin yeni ortaya çıkan bir olgu olmadığı ve ilk çağlardan itibaren çeşitli araştırmalara konu olduğu ifade edilebilir. Özellikle sağlık ekonomisinin küresel boyutta önemli bir konu haline geldiği görülmektedir. Sağlık sektörü içindeki çeşitli alanlar ekonomik bağlamda ele alınmakta ve bunun bir ülkenin gelişimi için önemli olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Bu hususta sağlık harcamalarının ve eczacılık ürünlerinin sağlık sektörü için önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla bu sektörün ülke ekonomileri üzerinde belirleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Türkiye’de sağlık ekonomisi bakımından çeşitli adımlar atıldığı ifade edilebilir. Bu alanda daha çok gelişim gösterilebilmesi için ülkedeki duruma yönelik bir değerlendirme yapılmasının önemli olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı ve eczacılık

ürünleri ticareti gibi göstergelerden yararlanarak sağlık ekonomisinin durumuna yönelik genel bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, 2000-2024¹ yılları için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak sağlık ekonomisi kavramı ve önemine yer verilmektedir. Sonraki bölümde Türkiye’de sağlık ekonomisine değinilmektedir. Bir sonraki bölümde Türkiye’de sağlık harcaması ve eczacılık ürünleri ticaretine yer verilmektedir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle birlikte sona ermektedir.

2. SAĞLIK EKONOMİSİ KAVRAMI VE ÖNEMİ

Sağlık kavramı bir nevi bireylerin iyi olma hali şeklinde tanımlanabilir. Bu iyi olma daha çok fiziki ve psikolojik anlamda açıklanabilir (Gunduz ve Yahaya, 2018:63). Sağlık, insanların elde ettiği mutluluk ve iyi bir yaşam sürdürmeyi sağlayan bir durum olarak görülmektedir. Bu hususta elde edilen mutluluğun ekonomideki gibi bir şeyin kullanımı sonucu ortaya çıkan bir netice olduğu düşünülmemelidir. Bunun nedeni olarak sağlığın ticareti yapılabilen bir konu olmaması gösterilebilir (Listl vd., 2019:264). Dolayısıyla sağlığın bir yaşamı idame ettirebilmek için temel bir gereklilik olduğu görülmektedir. İnsanoğlu ise bu sağlığa erişim için bundan yararlanarak ya da yatırım yolunu kullanarak hareket etmektedir (Mustaqim vd.,2021). Sağlık ekonomisi, ekonomi biliminin bir dalı olarak görülebilir (Charles ve Edwards, 2016:5). Sağlık ekonomisi, bir nüfusun yaşamı sürecinde iyi olma halini etkileyen her bir aşama ve bu durumun ekonomik yansımalarını araştıran bir alan olarak ifade edilebilir. Bu alan her ne kadar ekonomik yöne odaklansa da toplum sağlığıyla ilgili unsurları da bünyesinde barındırmaktadır. Sağlık ekonomisi ilk olarak ekonomik boyuta odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra yapılan muameleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca karar alıcıların ve piyasa mekanizmasının her yere bir farklılık gözetilmeksizin ulaşmasını ve verimlilik gibi yansımalarını ele almaktadır (Latimer ve Hsiao, 1994:4). Sağlık ve ekonomik büyüme arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bir bireyin iyi olma hali ekonomi içinde faaliyet göstermesine katkı sağlayabilir. Dolayısıyla beşerî sermayenin gelişiminde, ekonomi ve yoksulluk üzerinde sağlığın etkisi bulunmaktadır. Sağlık ekonomisi, ekonomiyle entegre olan ve sağlık üzerinde belirleyici olan bir alandır. Bu bakımdan sağlığa yönelik yapılan üretim ve tüketimin boyutu bu alan tarafından ele alınmaktadır (Mustaqim, 2021).

Milattan önce 3.yüzyılda Aristoteles tarafından ürün elde etme ve alım satımını gerçekleştirme konusu incelenmiştir. Bu incelemede doktorlar ve çiftçiler hakkında araştırma yapmıştır. Bunun yanı sıra 1600’lü yıllarda William Petty sağlık için yapılan harcamalar konusunu ele almış ve bunu ekonomik açıdan olumlu bir durum olarak değerlendirmiştir (Johan, 2021). Sağlık ekonomisine yönelik çalışmaların yapılması çok eski dönemlere uzanmıştır. Hatta henüz bu kavramın bilimsel olarak incelenmediği dönemlerde gelişim göstermiştir. 20.yüzyılın başlarında Amerikan Tabipler Birliği tarafından “Tıbbi Ekonomi Araştırmaları” kapsamında çeşitli faaliyetler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Tıbbi Bakım Maliyetleri Komisyonu’nun da bu faaliyetlerde etkisi olmuştur. Ayrıca Milton Friedman ve Simon Kuznets tarafından sağlık çalışanlarının elde ettikleri kazançlar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla bu durum tıp ve ekonomi bilimi için önemli bir dayanak olmuş ve Reuben Kessel 1958 yılında Friedman’ın argümanlarını destekleyici öngörülerde bulunmuştur (Klarman, 1979:371-372).

¹ En son 2024 yılı verilerine ulaşıldığı için çalışma bu dönemle kısıtlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasının ardından özellikle sağlık alanına yönelik yaşanan gelişmeler, inovasyon, genç nüfusun azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar, eski yöntemlerin yerini yeni yöntemlere bırakması, tıbbi araçlar, hastalıklar ve bu hizmeti alma isteği ekonomik açıdan baskı oluşturmıştır (Johan, 2021). Savaş döneminin sona ermesinin ardından Seymour Harris, sağlık ve kamu harcamaları ilişkisini konu edinen bir çalışma kaleme almıştır. 1945 yılında ise Friedman ve Kuznets'in ele aldığı bir eser oldukça önemli bir çalışma olarak yerini almıştır. 20.yüzyılın ortalarında ise yapılan çeşitli faaliyetlere rağmen bu alana yeterince katkı sağlanamamıştır. 1961 yılı ve bir sonraki yıl sağlık ekonomisi kavramından bilimsel olarak bahsedilen ve büyük bir değişime neden olan bir süreçtir. Selma Muhsin ülke çapında yaptığı bir konferans sayesinde tıp ve sağlık ekonomisi konusuna değinmiştir. 1962 yılında ise sağlık enstitüsünde çalışma yapmak üzere bir ekonomi bilim uzmanının görevlendirmesi yapılmıştır (Klarman, 1979: 372-374). 1963 yılında Kenneth Arrow tarafından kaleme alınan "Belirsizlik ve Tıbbi Bakımın Refah Ekonomisi" isimli eser sağlık ekonomisinde köklü değişime yol açacak bir çalışma olarak görülmüştür (Hammer vd., 2001:835). Ekonomisi gelişmemiş ülkelere yönelik sağlık ekonomisi çalışmaları ise 1970 yılı ve sonrasında ortaya çıkmıştır (Mills, 2014:2). Kenneth Arrow tarafından yapılan çalışmanın ardından 1980 yılı ve sonrasında sağlık ekonomisinin temeli inşa edilmeye çalışılmıştır (Tatar, 2009). Günümüzde ise sağlık ekonomisi tamamen farklı bir alan olarak değerlendirilir hale gelmiştir (Tikyani,2021:1). Dolayısıyla sağlık ve ekonomi ilişkisinin ortaya çıkan yeni bir olgu olmadığı ifade edilebilir.

Ülkelerin ekonomik bakımdan kalkınmasında etkili olan sağlığın aynı zamanda bunu başarabilmiş ülkelerde oldukça ileri seviyelerde olduğu görülmektedir. İnsanların sağlıklı olması durumu daha iyi performans göstermelerine neden olmakta ve bu durum gelirlerini çalışılan yeri ve ekonomide elde edilen çıktıyı olumlu etkilemektedir. Özellikle işgücünün çıktısı arttıkça bu durum ülkeye daha çok yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra sağlıklı olma küçük yaşlarda bireylerin kendilerini geliştirmesine imkân sunmaktadır. Ayrıca birikim yapılmasını sağlamakta bu durum sermaye yatırımlarını etkilemektedir. Öte yandan sağlıklı olma ve eğitim düzeyinin gelişim göstermesi nüfusun gelişimine yol açmaktadır. Sağlık alanına yönelik yapılan yatırımlar ekonomi içinde daha etkin faaliyette bulunmada faydalı olmaktadır. Bunun dışında küçük yaşta sağlıklı olma ilerleyen dönemlerde de bu gelişimin sürdürülmesini sağlamaktadır. Ayrıca sağlık alanına yapılan harcamalar sonraki süreçlerde etkisini göstermekte ve ekonomik açıdan baskı oluşmamasına fırsat tanımaktadır (Dasar, 2022:1401-1402). Sağlık ve ekonomik açıdan kalkınma arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin ekonomik durumunun sağlığa yönelik izlenecek olan politikalar üzerinde katkısının olduğu görülmektedir. Bu bakımdan ekonomik ve toplumsal bakımdan gelişim göstermenin temelinde sağlık politikalarının etkin bir rolü olduğu ifade edilebilir. Ancak ekonomisi gelişmemiş ülkelerde sağlığa yönelik etkili bir politika izlenmesi güç hale gelmektedir. Dolayısıyla ülkelerin bu konuya odaklanması gerekmektedir. Sağlık hususunda bireylerin ve kamunun yaptığı masrafların oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu durum ilaç, tıbbi araç ve ulaşımaya yansımakta ve bunları elde etmek için yabancı para kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlık ekonomisi alanı sisteme dahil olan unsurların etkin ve doğru kullanımını sağlamakta ve ekonomik çözümleri belirlemeyi sağlamaktadır (Mills ve Gilson, 1988:4). Dünyada genellikle sağlık alanına ekonomik ve teknolojik değişimlerin kolay bir

şekilde entegre edilmesi mümkün olmayabilir. Bu sektörde kullanılacak olan girdileri elde etmenin ekonomik açıdan masraflı olması, fiyatlara yönelik yapılan uygulamalar, ilaçlar için ödenecek bedellerin kamu eliyle düzenlenmesi, bireylerin farklılaşan kararlarına karşı uyum sağlama, alanında yetkin bireylerin varlığı, mesleki zararlara karşı korumanın kapsamlı olmaması ve yasal düzenlemelerin yetersizliği, etkin hizmette bulunamama ve daha az harcama yapılması bu hizmetin sunulmasında sorunlarla karşılaşılmasına yol açabilir (Skeikh ve Skeikh, 2024:17).

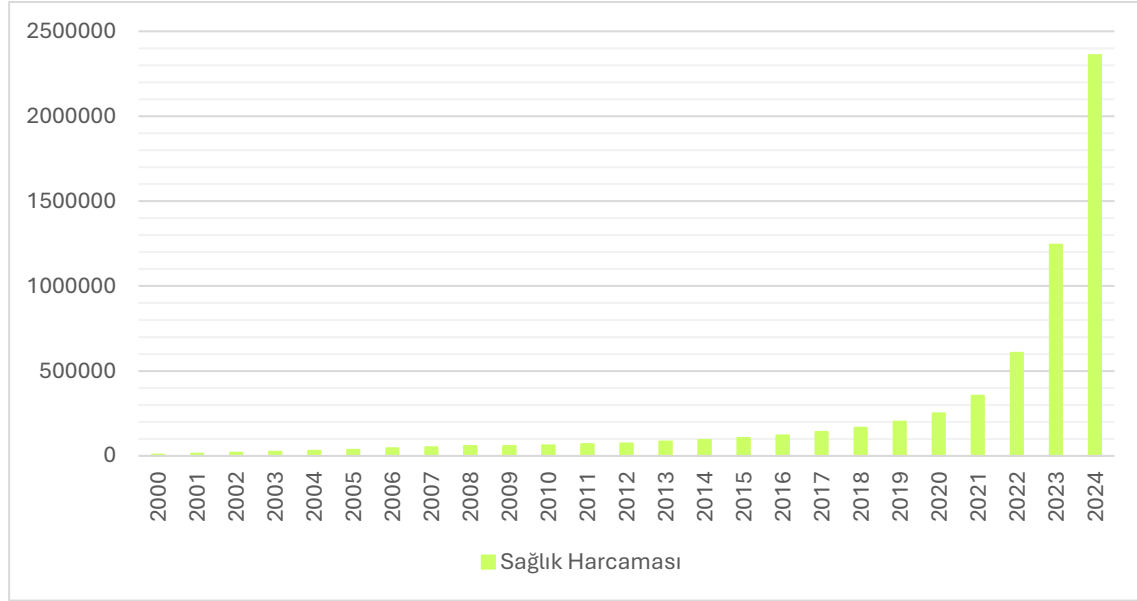
3. TÜRKİYE’DE SAĞLIK EKONOMİSİ

Dünyada yapılan faaliyetlerin ulusal sınırları aşması nedeniyle sağlık ekonomisi alanına önem verilmesi gerekmektedir. Özellikle son dönemlerde sağlığın ekonomi bilimiyle olan ilişkisi makroekonomik açıdan ortak hareket edilmesinin oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Smith, 2008:3). Sağlık, Türkiye’de o dönemde mevcut olan 1961 Anayasası’nda da belirtildiği üzere devlet tarafından karşılanmasına karar verilen bir sektör olarak görülmüştür. Bu anlamda herkesin bu sektöre erişebilmesi ve bu alanda gelişmelerin yürütülmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu süreçte sektörel açıdan değişim yaşanmaya başlamış ve devlet yerine özel sektörün hizmette bulunması konusu ortaya atılmıştır. Bunun üzerinde Dünya Bankası ve IMF’nin etkisinin olduğu görülmektedir. Bu kuruluşlar sayesinde ülkede kamu alanında dışa açık bir politika izlenmiş ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır (Mamur-Işıkcı, 2016:735-736). Türkiye’de sağlıkta yaşanan köklü dönüşümün 20. yüzyılın sonlarına tekabül ettiği görülmektedir. Özellikle bu süreçte Dünya Bankası ile uyum sağlayacak şekilde hareket edilmiştir. Böylece 1990 ve 1994 yıllarında sağlık alanında çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Ayrıca “Sağlıkta Dönüşüm Programı” uygulanmıştır. Bu programın yine Dünya Bankası tarafından 2003 yılında ortaya atılan raporla uyumlu olduğu belirlenmiştir (Yılmaztürk, 2013:187). Bu program özellikle ülkede devlet eliyle yapılan giderlerin gelişiminin görülmesi ve buna uygun stratejiler izlenmesi açısından önemlidir. Bu hususta özellikle TÜİK, Sağlık Harcamaları İzleme ve Değerlendirme Komisyonu, OECD, Sağlık Hesapları Sistemi ve Dünya Sağlık Örgütü’nden yararlanılmaktadır (Yılmaz ve Yentürk, 2015:2). Bu programın yapıldığı dönemde kararlaştırılan politikaların hayata geçirildiği görülmektedir. Bu hususta ilaçlar için yapılan giderler ön plâna çıkmıştır. Bu konuda yapılan fiyatlandırmalar ve düzenlemeler sağlık ekonomisinin bu alanda kullanılmaya başladığını göstermiştir. Bu kavramın ortaya çıktığı sürece bakıldığında ülkede bu konunun çok daha uzun bir süre sonra görülmeye başlandığı ifade edilebilir (Tatar, 2009). Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de sağlık ekonomisinde, ekonomik bakımdan yüksek gelir düzeyine ulaşmış ülkelerin seviyesine erişilebilmesi için özellikle uzmanlaşma ve tıbbi araçlar bakımından daha çok gelişim gösterilmesi gerektiği ifade edilebilir (Gunduz ve Yahaya, 2018:65). Öte yandan sağlık sektöründe yükseliş gösterebilmek için eczacılık alanında çeşitli geliştirmelerin yapılması gerekmektedir. Ülkelerde özellikle eczacılık alanında önemli bir yarış olduğu görülmektedir. Bu hususta teknolojinin, eğitimin, araştırma ve geliştirme harcamalarının ve tüketicinin ihtiyaç duymasının önemli bir yeri bulunmaktadır (Turan vd., 2019:2681). Tıp ve eczacılık alanında kullanılan ürünler ekonomiye önemli katkı sağlayan inovasyon üzerine odaklı ürünlerdir. Bir ülkenin ürünlerinin ticaretinde üstünlük kurulması diğer başarılı ülkeler arasında yer almasını sağlayabilir. Özellikle bu hususta ülkeler kendi piyasalarında bu ürünü elde edebilmek için çaba

göstermektedir. Bu sayede bu ürünler yabancı ülkelere alınmamaya başlanacak ve bu ülkelere bu alanda özerk bir sistem kurmalarına katkıda bulunacaktır (Batbaylı, 2023:371).

4. TÜRKİYE’DE SAĞLIK HARCAMASI VE ECZACILIK ÜRÜNLERİ TİCARETİ

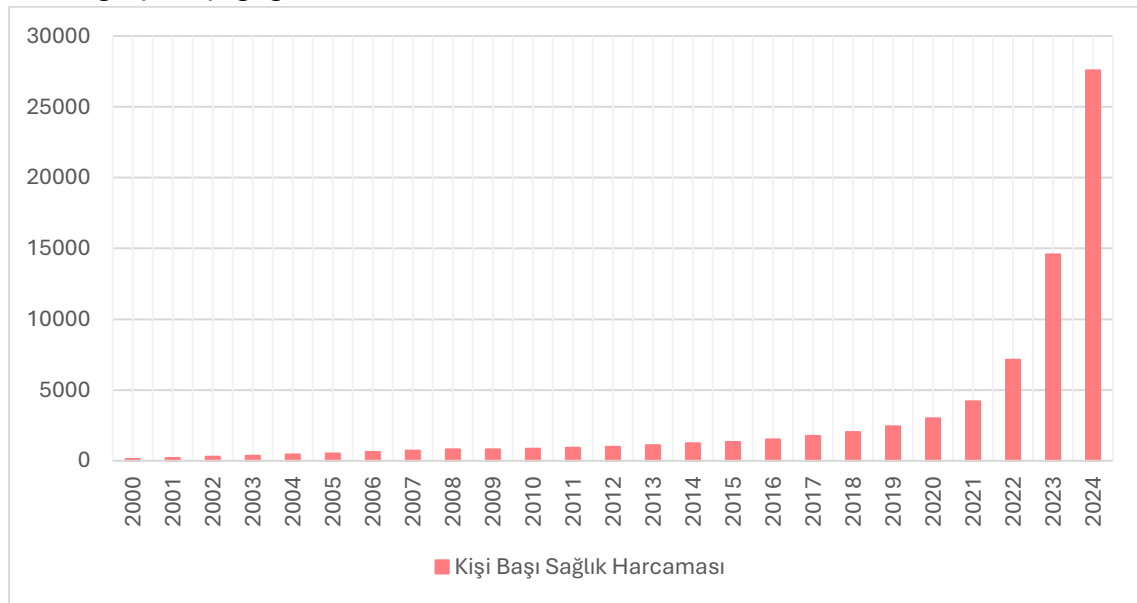
Türkiye’de sağlık harcaması ve eczacılık ürünleri ticaretinin yerinin belirlenmesi için TÜİK’ten elde edilen veriler kullanılmaktadır. Buna göre Şekil 1’de Türkiye’de 2000-2024 yılları arasında yapılan sağlık harcaması gösterilmektedir. 2024 yılında sağlık harcamasının 2 trilyon 359 milyar 151 milyon TL olarak gerçekleştiği ifade edilebilir.

Şekil 1. Türkiye’de Toplam Sağlık Harcaması (Milyon TL)

Kaynak: TÜİK, 2025

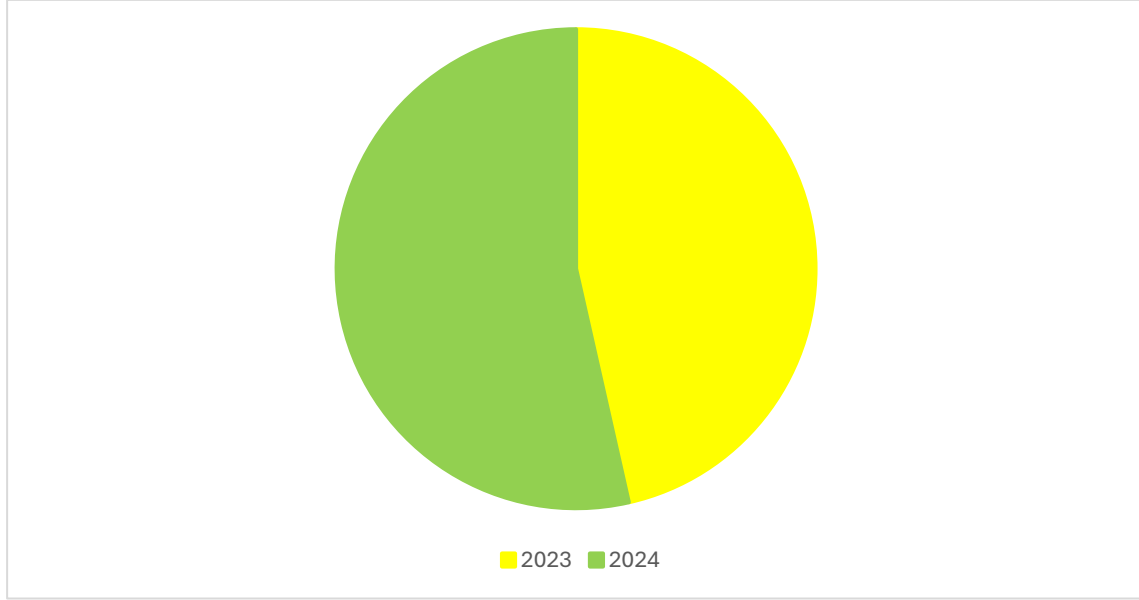
Şekil 2’de ise Türkiye’de 2000 ve 2024 yılları arasında kişi başına düşen sağlık harcaması gösterilmektedir. Buna göre 2024 yılında kişi başına düşen sağlık harcamasının 27 bin 587 TL olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 2. Türkiye’de Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması (TL)

Kaynak: TÜİK, 2025

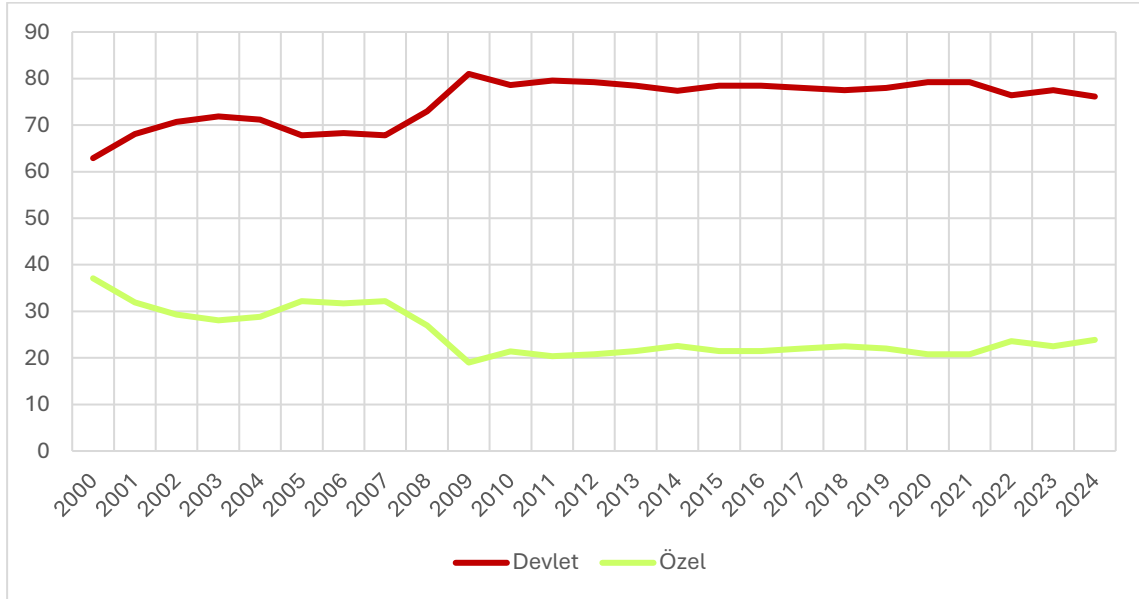
Sağlık harcamalarının GSYH içindeki payına OECD ülkeleri kapsamında bakıldığında 2024 yılında ortalama %9,3'lük bir paya sahip olduğu görülmektedir (OECD, 2025). Şekil 3'te TÜİK'ten elde edilen verilere bakıldığında ise 2023-2024 yıllarında Türkiye'de sağlık harcamalarının GSYH içindeki payı gösterilmektedir. Buna göre bu payın 2023 yılında %4,6 iken 2024 yılında %5,3 olduğu ifade edilebilir.

Şekil 3. Sağlık Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, 2025

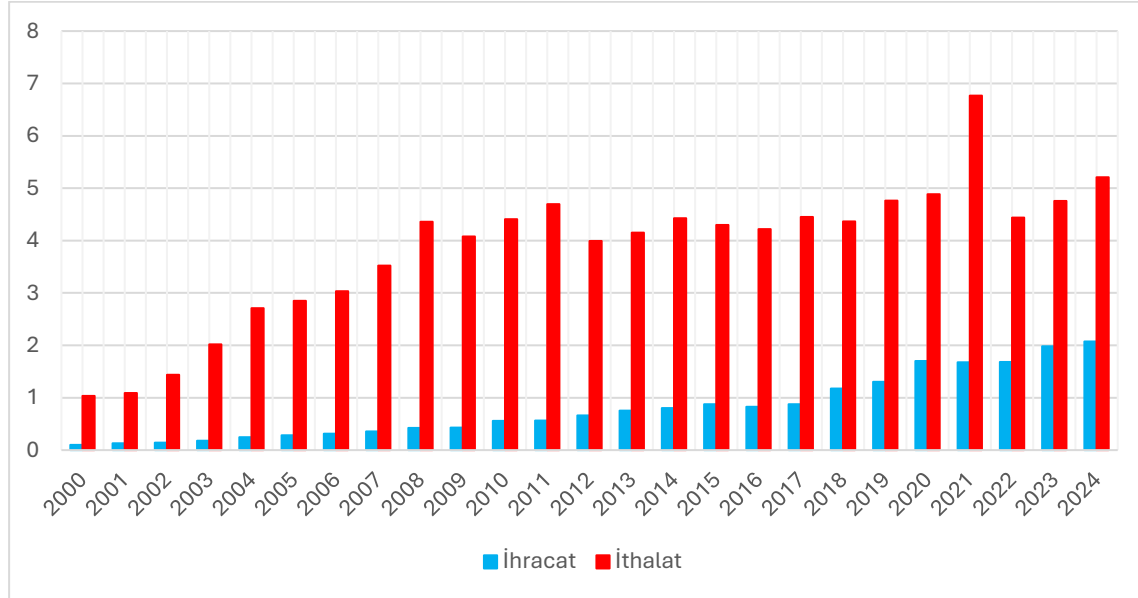
Türkiye'de 2000-2024 yıllarında devlet ve özel sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamasına oranının gösterildiği Şekil 4'te, özel harcamaların oranının devlet harcamaları oranından oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Devlet ve Özel Sağlık Harcamalarının Toplam Sağlık Harcamasına Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2025

Şekil 5'te ise sektöre eczacılık ürünleri açısından bakılmakta ve TÜİK'ten elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye'de 2000-2024 yılları arasında eczacılık ürünleri ihracat ve ithalat değerleri gösterilmektedir.

Şekil 5. Türkiye’de Eczacılık Ürünleri İhracat ve İthalat Değeri (ABD \$)

Kaynak: TÜİK

Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYH içindeki payının 2024 yılında bir önceki yıla kıyasla arttığı, sağlık harcamalarında devlet harcamasına kıyasla özel harcamaların sağlık harcamasına oranının daha düşük seviyede olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada sağlık ekonomisi, Türkiye’de sağlık harcamaları ve eczacılık ürünleri ticareti kapsamında ele alınmaktadır. Sağlık ekonomisinin bir ülkenin ekonomik açıdan gelişim göstermesinde önemli rolü olduğu görülmektedir. Türkiye’de bu konuda çeşitli politikalar geliştirildiği söylenebilir. TÜİK’ten elde edilen veriler doğrultusunda bakıldığında ülkede sağlık harcamaları konusunda önemli adımlar atılması gerektiği söylenebilir. Özellikle sağlık harcamalarında özel harcamaların destekleyici bir rol üstlenecek şekilde artmasına yönelik teşviklerin sağlanması faydalı olabilir.

Turan vd., (2019) Türkiye’de eczacılık ürünlerinde özellikle yüksek maliyetli olan ürünlerin ithalatına talep olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle özellikle yerli üretime yer verilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Özellikle kaynakların etkin kullanımının sağlanmasının önemli katkısının olacağını belirtmektedir (Turan vd., 2019: 2689). Bu bakımdan bu alanda araştırma ve geliştirme faaliyetlerini artırma, üniversite sanayi iş birliğini destekleme, uzmanlaşma ve eğitime önem verme önemli katkılar sağlayabilir. Ayrıca bu alana gerekli finansmanın sağlanması, ekonomik desteklemelerin geniş kapsamlı olması etkili olabilir. Bunun dışında ithalata kotalar getirmenin faydası olabilir. Dolayısıyla hem sağlık harcamalarında hem de eczacılık ürünlerine yönelik yapılacak olan iyileştirmelerin sektörün geleceğine önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Batbaylı, Ş. (2023). Sağlık Turizmi ile Tıp ve Eczacılık Ürünleri: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Uluslararası Rekabet Gücü Analizi, *MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 355-379.
- Charles, J., Edwards, R.T. (2016). A Guide to Health Economics for Those Working in Public Health, *Centre for Health Economics and Medicines Evaluation*, Bangor University.
- Dasar, K., (2022). The Impact of Health on Economic Development: An Indian Perspective, *IJFANS International Journal of Food and Nutritional Sciences*, 11(11),1399-1408.
- Gunduz, A.Y., Yahaya, A.M. (2018). The Importance of Healthy Human Life on Economic Development, *Social Sciences*, 7(2), 63-67.
- Hammer, P.J., Haas-Wilson, D., Sage, W.M. (2001). Kenneth Arrow and the Changing Economics of Health Care: “Why Arrow? Why Now?”, *Journal of Health Politics*, 26(5), 835-849.
- Johan, M. (2021). Evolution of Healthy Economics, *Journal of Pharmaeconomics*,6, 130.
- Klarman, H.E. (1979). Health Economics and Health Economics Research, *Milbank Memorial Fund Quarterly/ Health and Society*, 57(3).
- Latimer, E.A., Hsiao, W.C. (1994). The Development of Health Economics, https://www.ihep.jp/wp-content/uploads/current/research/2/66/Vol.1_1994_02.pdf.
- Listl, S., Gytten, J.I., Birch, S. (2019). What is Health Economics?, *Community Dental Health*, 36,263-275.
- Mamur-Işıklı, Y. (2016). Bir Kamu Politikası Analizi: Sağlık Politikasında Dönüşüm, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 731-748.
- Mills, A. (2014). Reflections on the Development of Health Economics in Low and Middle-Income Countries, *Proceedings of the Royal Society*, 281,20140451.
- Mills, A., Gilson, L. (1988). Health Economics for Developing Countries: A Survival Kit, *Health Economics & Financing Programme*.
- Mustaqim, Y., Firmansyah, N.A., Ningrum, N.P. (2021). Building a Healthy Economy Based on the Sharia Economy, *The 8th International Conference on Public Health Solo*, Indonesia.

- OECD (2025). Health at a Glance 2025, OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/8f9e3f98-en>.
- Skeikh, M.A., Skeikh, A.M.A. (2024). The Economics of Healthcare: Challenges and Reform, *International Journal of Economics*, 12(3), 13-18.
- Smith, R. (2008). Globalization: The Key Challenge Facing Health Economics in the 21st Century, *Health Economics*, 17,1-3.
- Tatar, M. (2009). Teorik Çerçevesiyle Sağlık Ekonomisi ve Türkiye'ye İlişkin Genel Bir Değerlendirme, *Sağlık Ekonomisi Dergisi*, 1.
- Tikyani, S.S. (2021). Current Status of Health Economics and Emerging Areas of Research, *Health Econ Outcome Res*, 7(6), 173.
- Turan, Z., Kayıkçıoğlu, S.C., Çağlar, A.E. (2019). Eczacılık Ürünleri İhracat Performanslarının Belirlenen Endekslerle Ölçülmesi: Türkiye-Brezilya Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2680-2690.
- TÜİK, <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.04.2026.
- TÜİK (2025) Sağlık Harcama İstatistikleri, <https://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05.04.2026.
- Yılmaz, V., Yentürk, N. (2015). Türkiye'de Sağlık Harcamalarına Tarihsel Bir Bakış, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de Sağlık Reformlarının Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Küresel Niteliğinin Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1,176-188.

TÜRKİYE'DE KÜLTÜR EKONOMİSİ VE KÜLTÜREL İSTİHDAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Tuğba İBİK ¹, Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK, ²

¹ Bağımsız Araştırmacı, tugbaibik50@gmail.com- ORCID ID: 0009-0001-8194-6740

² Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat,
serdarozturk@nevsehir.edu.tr- ORCID ID: 0000-0003-0650-0244

ÖZET

Tarihsel süreçte kültür ve ekonomi ilişkisinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak yine de bu konuya yönelik farklı görüşlerin bulunduğu ifade edilebilir. Kültür ekonomisi bir ülkenin kalkınmasını istihdam gibi farklı kanallar açısından etkileyebilir. Türkiye'nin kültür ekonomisi açısından güçlü potansiyele sahip bir ülke olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ülkede kültür ekonomisi ve kültürel istihdama yönelik uygulamalar yapılması önemli olabilir. Bu bağlamda bu çalışmada, Türkiye'nin kültür ekonomisi ve kültürel istihdam açısından ele alınması ve konuya yönelik politika önerileri getirilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle konunun bu perspektifle ele alınmasının ekonomik ve sosyal açıdan önemli olduğuna inanılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, kültür harcamaları, hane halkı tüketim harcamaları ve kültürel istihdam gibi konulara değinilmekte, bu doğrultuda 2014-2024 yılları arası Türkiye İstatistik Kurumu verileri kullanılmakta ve genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Çalışmada kültürel istihdam özellikle cinsiyet, yaş ve eğitim gibi faktörler doğrultusunda ele alınmaktadır. Buna göre elde edilen verilere bakıldığında, ülkede belirtilen dönemlerde 2023 yılı hariç genellikle kültür harcaması içinde özel kültür harcamalarının payının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Hane halkı tüketim harcamaları açısından bakıldığında ise, 2024 yılında genellikle zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik yapılan harcamaların payının daha yüksek olduğu söylenebilir. Kültür ve eğlenceye yönelik yapılan harcamaların payının ise pek çok harcama türüne göre daha az olduğu görülmektedir. Kültür ekonomisi, kültürel istihdam bakımından değerlendirildiğinde ise bu alanda özellikle erkeklerin kadınlara kıyasla kültürel istihdamda daha çok yer aldığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra yaş grubu açısından bakıldığında, 30-54 yaş grubunun diğer yaş gruplarına kıyasla daha çok kültürel istihdamda yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında eğitim açısından bir değerlendirme yapıldığında ise özellikle 2020 yılı ve sonrasında yükseköğretim mezunlarının diğerlerine kıyasla daha çok kültürel istihdamda yer aldığı, 2014 ve 2019 yılları arasında ise lise altı eğitime sahip olanların daha çok kültürel istihdamda bulunduğu ifade edilebilir. Ulaşılan neticeyle birlikte ekonomik ve sosyal açıdan katkı sağlayacak şekilde kültür ekonomisine yönelik çeşitli politika önerileri getirilmekte ve bu önerilerin ileride yapılacak olan uygulama ve düzenlemelere katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür Ekonomisi, Kültürel İstihdam, Hane Halkı Tüketim Harcamaları

EVALUATION OF CULTURAL ECONOMY AND CULTURAL EMPLOYMENT IN TÜRKİYE

ABSTRACT

Throughout history, the relationship between culture and economy has been seen as significant. However, it can be stated that there are different views on this subject. The cultural economy can affect a country's development through various channels, such as employment. Türkiye is seen as a country with strong potential in terms of the cultural economy. Therefore, implementing practices related to the cultural economy and cultural employment in the country may be important. In this context, this study aims to examine Türkiye in terms of the cultural economy and cultural employment and to offer policy recommendations on the subject. It is believed that addressing the issue from this perspective is particularly important from an economic and social point of view. In this study, cultural expenditures, household consumption expenditures, and cultural employment are discussed, and data from the Turkish Statistical Institute between 2014 and 2024 are used to make a general assessment. In the study, cultural employment is examined especially in terms of factors such as gender, age, and education. According to the data obtained, it can be stated that, except for 2023, the share of private cultural expenditures within total cultural expenditures in the country was generally higher during the specified periods. Looking at household consumption expenditures, it can be said that in 2024, the share of expenditures on meeting essential needs was generally higher. The share of expenditures on culture and entertainment was seen to be lower compared to many other types of expenditures. When the cultural economy is evaluated in terms of cultural employment, it can be stated that men are more involved in cultural employment than women. Furthermore, when viewed by age group, the 30-54 age group is seen to be more involved in cultural employment compared to other age groups. Furthermore, when evaluated from an educational perspective, it can be stated that especially from 2020 onwards, higher education graduates are more frequently employed in cultural sectors compared to others, while between 2014 and 2019, those with less than high school education were more frequently employed in cultural sectors. Based on these findings, various policy recommendations are proposed for the cultural economy, aiming to contribute economically and socially, and these recommendations are expected to contribute to future implementations and regulations.

Keywords: Cultural Economy, Cultural Employment, Household Consumption Expenditures

1. GİRİŞ

Kültür ve ekonomi ilişkisinin uzun yıllar boyunca tartışılacağı bir konu olduğu görülmektedir. Bu konunun önemli olduğunu vurgulayan görüşlerin yanı sıra aralarındaki ilişkinin önemli olmadığını savunan görüşler de bulunmuştur. Ancak bir toplumun geçmiş ve gelecekteki durumunun belirlenmesinde kültürün önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Farklı alanlar üzerinde etkisi bulunan kültürün ekonomiyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Nitekim kültür ekonomisi ile sürdürülebilir kalkınma arasında da bir bağlantı olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ülkelerin kalkınmasında kültür ekonomisinin etkisi olabilir. Türkiye’de kültür

ekonomisinin önemli bir potansiyelinin bulunduğu görülmektedir. Özellikle ekonomik kalkınma üzerinde bu konuya daha çok odaklanılmasının katkısı olabilir. Bu açıdan bu çalışmada, Türkiye’de kültür ekonomisi ve kültürel istihdamın durumuna yönelik genel bir değerlendirme yapılması amaçlanmakta ve bu doğrultuda kültür ekonomisi, kültürel istihdam ve hane halkı tüketim harcamaları göstergeleri birlikte ele alınmaktadır. Bu sayede ülkenin ekonomisi içinde kültürün konumu belirlenmekte ve bu sonuç doğrultusunda getirilen politika önerilerinin kalkınma için önemli olduğuna inanılmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, 2014-2024¹ yılları arası Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak kültür ekonomisi ve kültürel istihdam konusuna yer verilmektedir. Sonraki bölümde Türkiye’de kültür ekonomisi ve kültürel istihdama değinilmektedir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle sona ermektedir.

2. KÜLTÜR EKONOMİSİ VE KÜLTÜREL İSTİHDAM

Kavramsal olarak kültürün çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan kültür bireylerin yaptıkları eylemlerden oluşabilir. Farklı dillerde farklı ifadeleri bulunan bu kelime Latince “yetiştirmek” şeklinde kullanılmaktadır. Esasen bu kelime tarımsal anlamda kullanılmakta ve ekilip biçilme anlamlarına gelmektedir. Öte yandan sosyal anlamda gelişim göstermede ve bireylerin eylemlerini nitelendirmede tercih edilmektedir (Einarsson, 2016:13). Kültür, insanoğlunun var oluşuyla ilişkilendirilmektedir. Ayrıca insanlar için önemli bir yere sahiptir. Kültürün tüm fertler tarafından ortaya çıkarılan bir unsur olduğu görülmektedir. Bu nedenle kültürün varlığının çok eskilere uzandığı ifade edilebilir. Tarihsel süreçte insanlar bireysel bir şekilde yaşamlarını idame ettirmemiştir. Aksi durumda varlıklarını sürdürmeleri güç hale geleceği için yaşam boyunca birbirleriyle iletişim içinde olmaları gerekmiştir. Ekonomi içinde kültürün geri plânda kalması gerektiğine yönelik görüşler bulunsa da esasen kültürün önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bakımdan kültür çok yönlü bir kapsama sahip olmakta ve ekonomiyle ayrı düşünülmemesi gerekmektedir (Karimzadi, 2019: 39). Dolayısıyla kapsamlı bir şekilde ifade edilecek olunursa kültürel ekonomi, ekonomi içinde kültürel çıktıların her aşamasını içine alan bir düzen şeklinde açıklanabilir. Özellikle yaratıcı endüstrinin kültürel unsurların ekonomik bir değer yaratma sürecine dönüşümü şeklinde gerçekleşmektedir (Anheier, 2009:26). Ekonomide özellikle üretim için önemli hale gelen yaratıcılık taleplerinin bu doğrultuda şekillenmesine yol açmıştır. Belirli bir zaman diliminin geçmesinin ardından kültürel üretime bakış açısı değişmiş ve bu alanda önemli dönüşümler meydana gelmiştir (Pratt, 2009:277-278).

Bir endüstriyel faaliyet olarak görülen kültürün 1980 yılı ve sonrasında ekonomik anlamda önemi artmış ve bu dönemde UNESCO sayesinde büyük yankı uyandıracak şekilde bahsedilmeye başlanmıştır. Bu endüstrinin farklı sanat alanlarını kapsadığı görülmektedir (Boccella ve Salerno, 2016:292). Klasik ve geleneksel sanatlar şeklinde kategorize edilen kültür endüstrilerinin ilkinde daha çok ekonomik faaliyete odaklı endüstriler bulunurken, ikincisinde daha çok sanat odaklı alanlar bulunmaktadır (O’Connor,2000). Bir ülkenin kalkınmasında ekonomik, kültürel ve sosyal faktörlerin iyileştirilmesi oldukça önemlidir. Genellikle fiziki sermayeyle ilişkilendirilen bu konunun zamanla beşerî ve sosyal sermayenin öneminin kavranmasıyla birlikte değişim göstermeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik

¹ Çalışma en son 2024 yılı verilerine ulaşıldığı için bu dönem ile sınırlandırılmıştır.

kalkınma için sosyal ve kültürel göstergelerinde iyileşmesi gerekmektedir (Başdoğan-Deniz ve Enlil, 2022: 353).

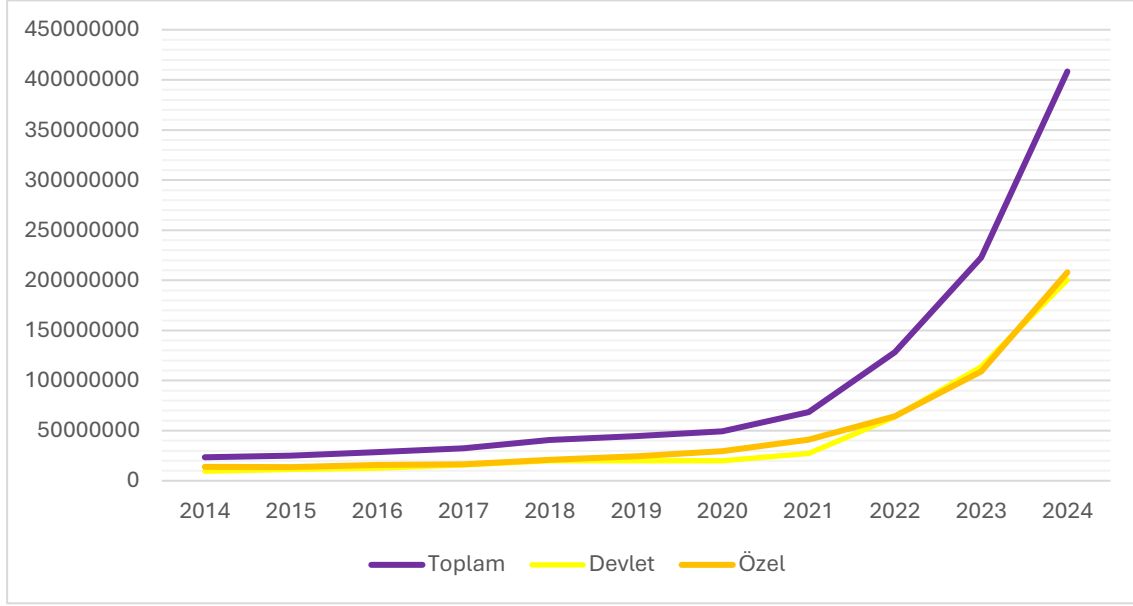
Tarihsel sürece bakıldığında, kültür ve sanat gibi alanlarda bazı ekonomistlerin çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. Bu hususta Adam Smith ve John Maynard Keynes'in katkılarının olduğu ifade edilebilir. Bunun dışında bu alana ilgi gösteren bilim insanları bulunmaktadır. Buna rağmen bu konunun ekonomik açıdan ele alınması yeni bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Einarsson, 2016:14). Kültürün ekonomi içinde bir faaliyet alanı ya da masraf yapılan bir alan şeklinde görünümü yaygındır. 20. yüzyılın ortalarından sonra bireylerin yaşam koşullarındaki değişimler sonucu kültürel faaliyetlere olan talebin artması kapsamının çok yönlü olmasını sağlamıştır (O'Connor ve Gibson, 2015:12). Özellikle günümüzde kentleşmeyle birlikte kültürel ekonominin yeri belirginleşmektedir. Ancak buna rağmen kültürel ekonominin etkisinin farklı kanallardan yansıdığı ifade edilebilir. Kentlerde bu konu sermaye yatırımı, istihdam ve gelir gibi konularda ön plâna çıkmaktadır. Bu durum endüstriyel faaliyetlerin geri plânda kalmasına yol açmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika gibi ülkelerin ekonomik anlamda iyileşme göstermelerinde kültürel gelişmelerin rolünün olduğu görülmektedir (Fabian, 2011:1). Kültürün ekonomi içindeki önemine rağmen bu konuya gereken önemin verilmediği ifade edilebilir. Esasen kültür ve ekonomi arasındaki ilişkinin uzun yıllar boyunca tartışılacağı bir konu olduğu görülse de ekonomi içinde yeterince yer verilmemiştir (Ghiassi, 2015: 9). Dolayısıyla kültürün ekonomiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple bu alan genellikle endüstriyel alan kavramlarıyla birlikte anılmaktadır. Buna rağmen kültürden tam olarak bir endüstri şeklinde bahsetmek yetersiz kalabilir. Nitekim ekonomik amaçların dışında çeşitli değerleri de bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle fayda sağlaması açısından zenginlik, yenilik, bir şehrin ön plâna çıkması ve yeni iş alanları yaratması kültürün etkileri arasında gösterilebilir. Bu bakımdan sosyal yararın gözetildiği ifade edilebilir (O'Connor, 2016: 8). Öte yandan UNESCO kültürün 2030 yılı için temel göstergelerini kategorize etmiştir. Bunu çevre ve dirençlilik, refah ve geçim, bilgi ve beceri ile katılım ve kapsam şeklinde sınıflandırmıştır. Sürdürülebilir kalkınma göstergeleriyle ilişkilendirilen bu temalarda kültürün çevreye, ekonomiye, eğitime ve topluma etkisine yer verilmiştir (UNESCO,2019: 32).

3. TÜRKİYE'DE KÜLTÜR EKONOMİSİ VE KÜLTÜREL İSTİHDAM

Kültürel ve doğal güzelliklere sahip olma açısından Türkiye bu alanda önde gelen ülkeler arasında görülmektedir. Bu miraslar ülkeye ekonomik ve sosyal bakımdan çeşitli katkılar sağlamaktadır (Yıldırım-Keser,2016:39). 1980 yılının ardından Türkiye'de yaşanan ekonomik değişimler kültür ekonomisi alanında bazı farklılıkların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu bakımdan bu konu yatırım yapılacak yeni bir alan olarak yerini almaya başlamıştır (Başdoğan-Deniz ve Enlil, 2022: 374). Özellikle kültürel mirasın etkileri bazı konularda daha belirgin olarak görülebilir. Bu hususta Türkiye turizminin katkısı bulunmaktadır. Çok kültürlü bir toplumu bünyesinde barındırması pek çok bireyin ülkeye giriş yapmasına neden olmaktadır. Hem tatil hem de kültürel faktörlerin etkisiyle yapılan bu seyahatler ekonomiye katkı sağlayacak şekilde neticeler yaratmaktadır. Bu durum ülkeye yatırım girişini de artırmaktadır. Ayrıca yeni çalışma alanlarının açılmasına imkân tanımaktadır. Öte yandan yapılan yerel nitelikteki etkinlikler ekonomiye katkı sağlamaktadır. Bu etkinlikler esnasında geleneksel sanat ürünlerinin ortaya çıkarılması ticari faaliyetlerin artmasını da sağlamaktadır (Yıldırım-

Keser,2016:45). Bir ülkede var olan kültürel yapı özellikle ekonomi için kilit bir rol oynamaktadır. Bu hususta her bir fert için algıları ve kuralları etkileyebilecek güce sahip olduğu ifade edilebilir (Abd El-Aziz,2023:81). Türkiye kültürel kökenleri açısından önemli bir ülke olduğu için bu durumun etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir (Yıldırım-Keser,2016:48-49).

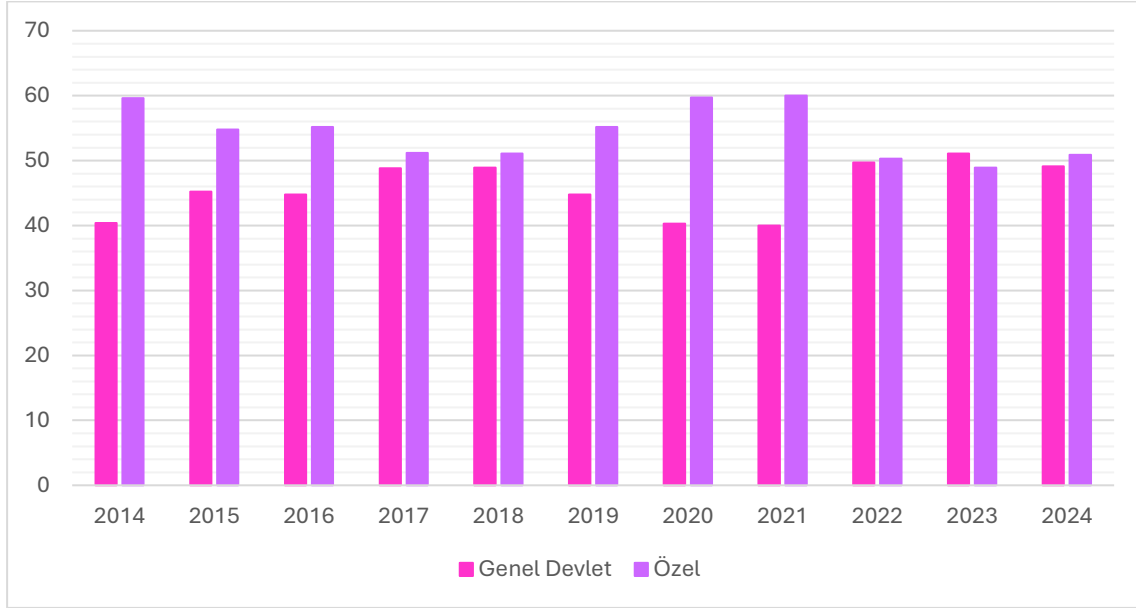
Bu çalışmada Türkiye’de kültür ekonomisine TÜİK’ten elde edilen kültür harcamaları, hane halkı tüketim harcamaları ve kültürel istihdam istatistikleri doğrultusunda bakılmaktadır. Buna göre Şekil 1’de Türkiye’de 2014 ve 2024 yılları arasında gerçekleşen kültür harcamaları gösterilmektedir.

Şekil 1. Türkiye’de Kültür Harcamaları (Bin TL)

Kaynak: TÜİK, 2025a

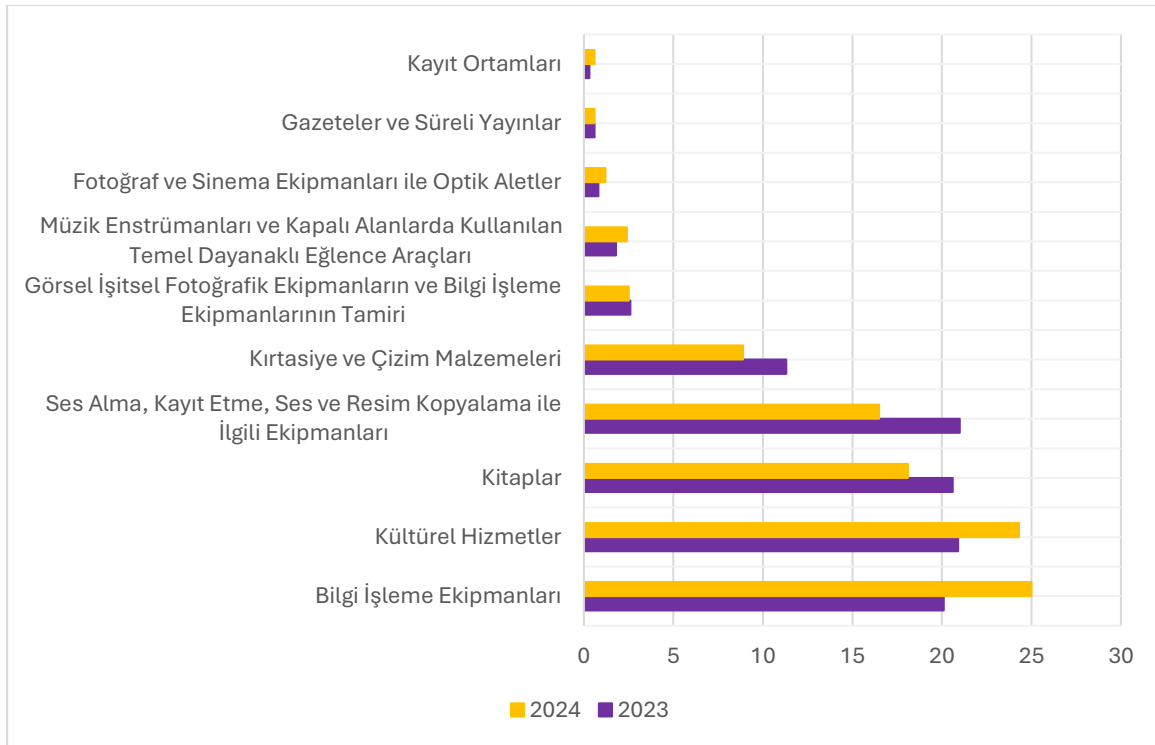
Türkiye’de 2014-2024 yılları arasında genel devlet ve özel kültür harcamalarının kültür harcaması içindeki payının gösterildiği Şekil 2’ye bakıldığında sadece 2023 yılında genel devlet harcama payının özel harcamaya kıyasla yüksek olduğu görülmektedir. Diğer yıllarda ise özel harcama payının daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

Şekil 2. Türkiye Genel Devlet ve Özel Kültür Harcamaları (%)

Kaynak: TÜİK, 2025a

Türkiye’de 2023 ve 2024 yıllarında harcama türlerine göre hane halkı kültür harcamalarının gösterildiği Şekil 3’e bakıldığında, 2024 yılında en fazla payın bilgi işleme ekipmanı harcamalarına ait olduğu görülmektedir.

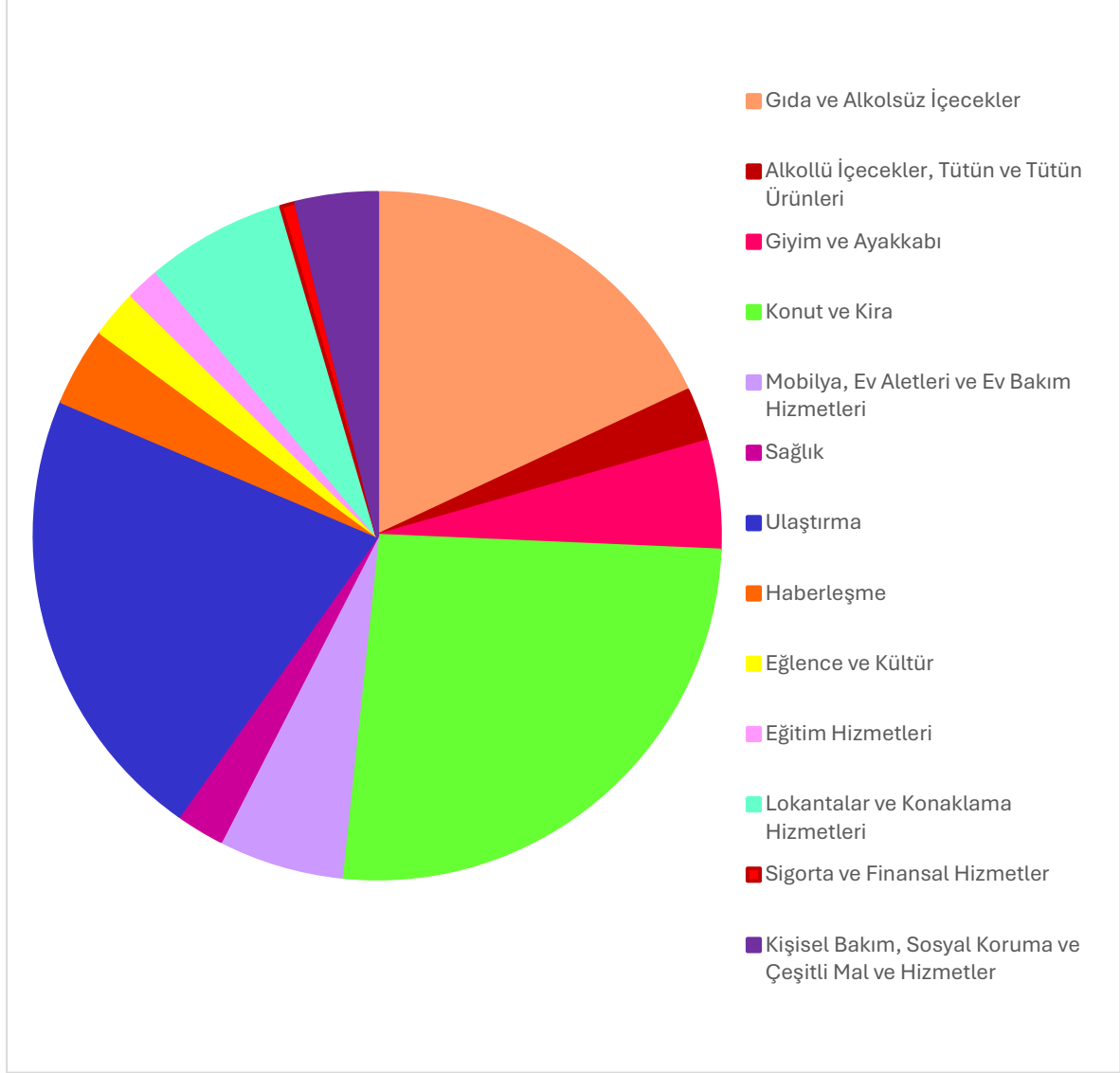

Şekil 3. Harcama Türlerine Göre Hane Halkı Kültür Harcamaları (%)

Kaynak: TÜİK, 2025a

Türkiye’de 2024 yılında harcama türlerine göre tüketim harcamalarının gösterildiği Şekil 4’e bakıldığında en fazla payın konut ve kiraya ait olduğu görülmektedir. Bunu ulaştırma ile gıda

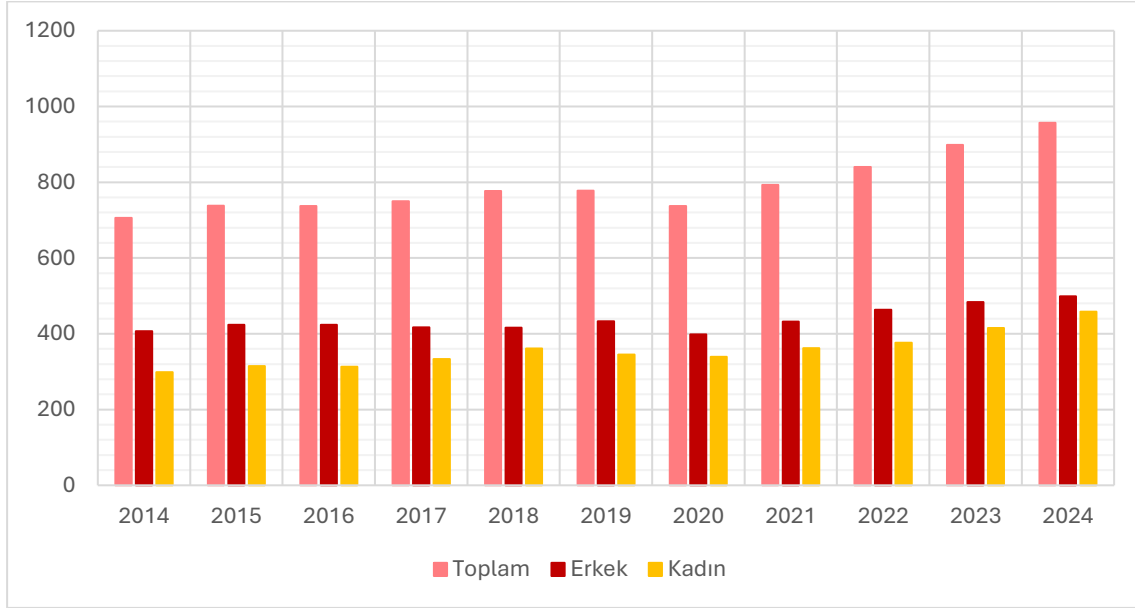
ve alkolsüz içecekler takip etmektedir. Eğlence ve kültür alanına yapılan harcamaların payının ise pek çok harcama türüne göre oldukça düşük olduğu ifade edilebilir.

Şekil 4. 2024 Yılı Harcama Türlerine Göre Tüketim Harcamaları (%)

Kaynak: TÜİK, 2025b

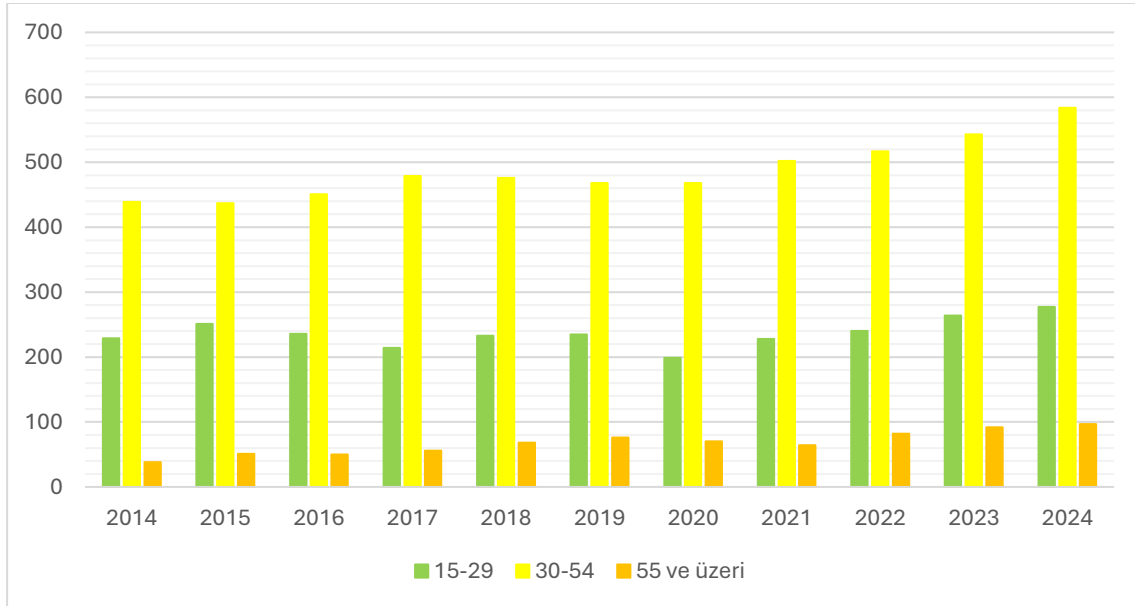
Türkiye’de 2014-2024 yılları arasında cinsiyetlere göre kültürel istihdamın gösterildiği Şekil 5’e bakıldığında ise kadınlara kıyasla erkeklere kültürel istihdamda daha çok yer verildiği görülmektedir.

Şekil 5. Türkiye Kültürel İstihdam (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, 2025a

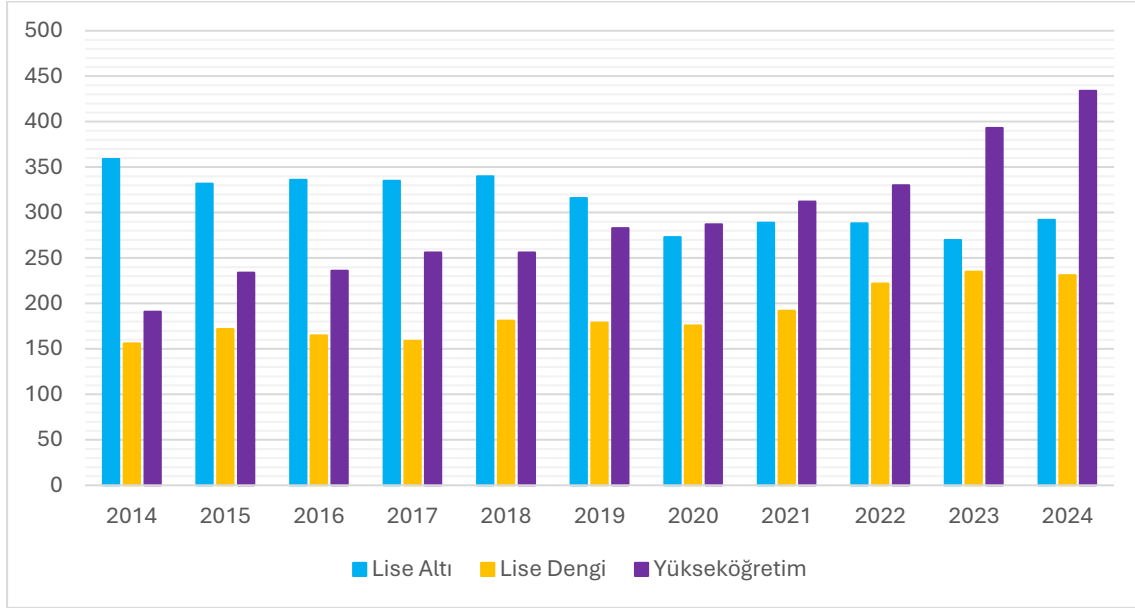
Şekil 6’da Türkiye’de yaş grubuna göre kültürel istihdam gösterilmektedir. Buna göre 2014-2024 yılları arasında 30-54 yaş grubuna kültürel istihdamda daha çok yer verildiği görülmektedir.

Şekil 6. Yaş Grubuna Göre Kültürel İstihdam (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, 2025a

Şekil 7’de 2014-2024 yılları arasında Türkiye’de eğitim durumuna göre kültürel istihdam gösterilmektedir. Buna göre 2014-2019 yılları arasında daha çok lise altı eğitim grubunun kültürel istihdamda yer aldığı, ancak özellikle 2020 yılı ve sonrasında yükseköğretim mezunlarına kültürel istihdamda daha çok yer verildiği görülmektedir.

Şekil 7. Eğitim Durumuna Göre Kültürel İstihdam (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, 2025a

Kısacası, Türkiye’de genellikle kültür harcamaları içinde özel kültür harcamalarının payının daha yüksek olduğu görülmektedir. Öte yandan hane halkı tüketim harcamalarında kültür ve eğlencenin payının yüksek olmadığı söylenebilir. Kültürel istihdam açısından bakıldığında ise erkeklere kıyasla kadınların bu istihdamda daha az yer aldığı, ancak yine de son dönemlerde bu alanda toplam istihdamın artma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca 30-54 yaş grubuna kültürel istihdamda daha çok yer verildiği, son dönemlerde lise altı eğitime sahip olanların yerine yükseköğretim seviyesine sahip olanların daha çok yer aldığı görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Türkiye’de kültür ekonomisi ve kültürel istihdam konusu ele alınmakta ve bu konuda TÜİK tarafından yayınlanan istatistikler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre Türkiye’de kültür harcamaları içinde özel harcama payının genellikle daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Kültürel istihdamın ise son dönemlerde artma eğiliminde olduğu ancak genellikle erkeklerin daha çok istihdam edildiği görülmektedir. Hane halkı tüketim harcamaları açısından bakıldığında, Türkiye’de konut ve kiraya yapılan harcamalar, ulaştırma ve gıda ve alkolsüz içeceklere yönelik yapılan harcamaların ön plâna çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisinin kalkınmasında etkili olabileceği düşünülen kültür ekonomisine daha çok yer verilmesi önemlidir. Bunun için öncelikle ülkede harcamaların zorunlu olmayan ihtiyaçlara da yönelmesini sağlayacak düzenlemeler yapılmasının katkısı olabilir. Bu hususta sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda hareket edilmesi etkili olabilir. Bunun dışında bu alana yönelik kamu ve özel harcamaların daha çok artırılması, ekonomik desteklemeler yapılması fayda sağlayabilir. Ayrıca toplumun bu alanda bilinçlenmesi ve bu konuda eğitimler verilmesinin katkısı olabilir. Bunun yanı sıra kültürel alanlarda dijital içeriklerin geliştirilmesi daha fazla alana hitap etmede faydalı olabilir. Nitekim kültür ekonomisine verilen önem ve yapılan desteklemeler arttıkça hem yeni istihdam alanlarının ortaya çıkacağına hem de bu alanda daha çok gelişim göstererek ülke ekonomisine ve topluma katkı sağlanacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abd El-Aziz, F. (2023). The Impact of Cultural Origin on Economic Growth and Development, *International Journal of Multidisciplinary Studies on Management Business, and Economy*, 6(1), 80-93.
- Anheier, H.K. (2009). Japan's Cultural Economy in a Globalizing World, Japanese Culture: Source of Power o World Stage?, Japan Spotlight.
- Başdoğan-Deniz, G., Enlil, Z.Ş. (2022). The Place of Cultural Economy in Development Policies of Developing Countries: Van Province, *The European Journal of Research and Development*, 2(2), 352-382.
- Boccella, N., Salerno, I. (2016). Creative Economy, Cultural Industries and Local Development, *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 223, 291-296.
- Einarsson, A. (2016). Cultural Economics, Bifrost University.
- Fabian, A. (2011). Cultural Economy, Creative Cities, and Tolerance, *11th International Scientific Conference: International Relations 2010-Contemporary Issues of World Economics and Politics: At: Smoleice, Szlovakia*.
- Ghiasi, M. (2015). The Role of Culture Components in Growth and Economic Development Process of Countries, *Science Area Publications Speciality Journal of Accounting and Economics*, 1(1), 6-10.
- Karimzadi, S. (2019). Culture in Economics, *Advances in Economics and Business*, 7(1), 39-54.
- O'Connor, J. (2000). The Definition of the 'Cultural Industries', *The European Journal of Arts Education*, 2(3), 15-27.
- O'Connor, J. (2016). After the Creative Industries: Cultural Policy in Crisis, Law, Social Justice & Global Dvelopment, Special Issue 'Cultural Economies and Cultural Activism'.
- O'Connor, J., Gibson, M. (2015). Culture, Creativity, Cultural Economy: A Review, Sydney: Australian Council of Learned Academies.
- Pratt, A.C. (2009). The Challenge of Governance in the Creative and Cultural Industries.
- TÜİK (2025a). Kültür Ekonomisi, <https://data.tuik.gov.tr> , Erişim:05.04.2026.
- TÜİK (2025b). Hanehalkı Tüketim Harcaması, <https://data.tuik.gov.tr> , Erişim:05.04.2026.
- UNESCO (2019). Culture 2030 Indicators, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Yıldırım-Keser, H.(2016). Culture Economy for Economic Development: Assesments on Cultural Heritage in Turkey, *European Scientific Journal*, 12(28).

ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN

Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit-Kocaeli/Türkiye
ybayraktutan@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-4453-3701

Mehmet BAYRAM

Kocaeli Üniversitesi SBE İzmit-Kocaeli/Türkiye
mbayram@isu.gov.tr

ÖZET

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), sanayi faaliyetlerin belirli bir disiplin altına alınarak yürütüldüğü, mekânsal tasarım çerçevesinde, elektrik, su, atık su yönetimi, enerji ve ulaşım gibi altyapısı ve çevresel düzenlemesi sağlanmış bölgelerdir. Kamusal ve özel pozitif dışsallıkların öne çıktığı bu alanlar, maliyet avantajları ile üretim ve istihdamı desteklerken rekabet kabiliyeti ve ihracata destek sunmaktadır. Dünyada olduğu gibi sanayileşme ve kentleşme politikalarının bir parçası olarak Türkiye’de de önem verilen OSB sayısının zamanla ve özellikle 2000’li yıllarda arttığı; buna bağlı olarak anlamlı iktisadi kazanımlar elde edildiği görülmektedir.

Türkiye’de OSB’lerin iktisadi etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada 2014-2023 dönemi verileri kullanılarak toplam sanayi sektörüne kıyasla OSB performansı incelenmiştir. Elde edilebilen bulgular çerçevesinde OSB ve genel sanayi sektörü, istihdam, üretim ve ihracatının seyri yorumlanmıştır. İhracat ve üretim alanında OSB’lerin sanayi sektörü içindeki payı %20’nin üzerinde iken istihdam alanında bu pay %30’lara kadar çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Organize Sanayi Bölgeleri, Türkiye Ekonomisi, OSB İstihdam, OSB İhracat

ABSTRACT

Economic Effects of Organized Industrial Zones: The Case of Türkiye

Organized Industrial Zones (OIZ) are areas where industrial activities are conducted under a certain discipline, with established boundaries, infrastructure, and environmental regulations. They are controlled and efficient environments where industrialists carry out their production activities together. In these areas, issues such as infrastructure, electricity, water, natural gas, wastewater management, and transportation networks have been prepared in advance and made available to all industrialists. As a component of industrialization and urbanization policies, the number of OIZs increased in time, especially in 2000’s in Türkiye as in the world, depending on this development meaningful economic gains are seen to be achieved.

Main objective of this study is to evaluate the economic effects of OIZs, their share within the industrial sector. Using data for the period of 2014 and 2023, OIZs and the general industrial sector were examined comparatively in terms of employment, production, and exports. While the share of OIZs within the general industrial sector exceeds 20% in export and production, this share rises up to 30% in employment.

Key Words: Organized Industrial Zone, Turkish Economy, Employment by OIZ, Exports of OIZ.

GİRİŞ

Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), bütüncül bir yaklaşımla tasarlanmış ve uygun koşullarla tesis edilmiş bir fiziki ortamda, sanayi üretim kapasitesini artırmakta, istihdama, iş gücü niteliği ve teknolojik gelişmeye katkı gibi çeşitli işlevler üstlenerek yerel kalkınma ve ihracatı desteklemektedir. Sanayi sektörünün modernleşmesini sağlayan ve rekabetçi üretim süreçlerinin yayılmasına yardımcı olan merkezler olarak öne çıkan OSB, özellikle yerli üretimi güçlendirmek ve dışa bağımlılığı azaltmak adına önemli fırsatlar sunmaktadır. Artan sanayi üretimi, çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi ve atık yönetimi gibi sorunları gündeme getirmektedir. Bu sebeple, OSB’lerin çevresel sürdürülebilirlik açısından etkin tasarımı ve yönetilmesi, ayrıca büyük önem arz eder.

Bu çalışma, OSB’lerin iktisadi etkilerini değerlendirmeyi amaçlamakta ve Türkiye’deki sanayi bölgelerinin performansını ele almaktadır. İlk bölümde temel kavramlar üzerinde durulmakta; OSB türleri ve iktisadi etkileri açıklanmaktadır. İkinci bölümde; tarihsel gelişim ile dünya ve Türkiye deneyimi özetlenmektedir. Son bölümde ise, Türkiye’de OSB’lerin üretim, istihdam, ihracat performansı değerlendirilmekte; genel sanayi sektörü içindeki payı ortaya konmaktadır.

1. OSB KAVRAMI, AMAÇ VE ETKİLERİ

1.1. Organize Sanayi Bölgesi Kavramı

OSB, sanayinin coğrafi olarak belli bir alanda toplandığı ve belirli kurallar çerçevesinde faaliyet gösterdiği bir yapıyı ifade eder. Bu yapılanma, sanayicilerin ortak kullanım alanlarından faydalanmasını, altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasını ve çevresel düzenlemelerin yapılmasını sağlar. OSB’ler, sanayicilere kontrollü ve verimli bir üretim ortamı sunmak amacıyla oluşturulmuş (Bayraktutan ve İnmez, 2017: 307) alanlardır.

Sanayi faaliyetlerinin belirli bir düzen içinde yürütüldüğü, altyapısı tamamlanmış ve çevre düzenlemesi yapılmış bölgeler (Koç ve Bulmuş, 2014: 180) olarak OSB’ler, sanayi üretimini verimli hale getirmek ve çevresel düzeni sağlamak amacıyla kurulur. Ayrıca, işletmelerin ihtiyaç duyduğu altyapı hizmetlerinin sağlanması ve çevre ile uyum içinde faaliyet göstermeleri hedeflenir. OSB’ler, sanayicilerin üretim tesislerini bir arada bulundurdıkları, verimli, düzenli ve sürdürülebilir sanayi üretiminin mümkün kılındığı bölgelerdir.

Sanayi faaliyetlerinin daha verimli, planlı ve düzenli bir şekilde yürütülmesi amacıyla oluşturulan bu bölgeler, sanayi tesislerinin bir arada bulunmasına olanak tanır ve genellikle yerel yönetimler veya özel sektör tarafından altyapı yatırımları yapılır. OSB’lerin içerisinde üretim, depolama, ofisler ve bazen lojistik alanlar gibi çeşitli tesisler bulunabilir. Altyapı olarak elektrik, su, doğal gaz, atık su sistemleri ve ulaşım ağları gibi temel hizmetler önceden planlanmış ve tamamlanmıştır. Çevre düzenlemesi de büyük önem taşır; zira OSB’lerin bulunduğu alanlar, çevreye zarar vermemek için belirli kurallara ve yönetmeliklere tabidir. Bu kurallar doğrultusunda, sanayi tesislerinin atık yönetimi, hava ve su kirliliği gibi çevresel etkileri azaltılmaya çalışılır. Ayrıca, OSB’ler genellikle yerel yönetimlerin denetimi altında olup, sanayi alanında faaliyet gösteren işletmelerin belirli bir düzen içinde çalışmasını sağlar.

1.2. OSB’lerin Amaçları ve İktisadi Etkileri

OSB'lerin temel amacı, sanayi faaliyetlerini yerel ekonomiye entegre etmek, çevresel düzenlemelere uygun üretim yapmayı teşvik etmek ve ekonomik büyümeyi desteklemektir. Aynı zamanda OSB'ler, yerel yönetimlerin altyapı ve diğer kamu hizmetleri açısından sanayicilere kolaylık sağlamasına olanak verir. OSB'ler hem ekonomik hem de çevresel faydalar sağlamak için sürdürülebilir yönetim ve denetim anlayışına sahip olmalıdır (Bayraktutan ve İnmez, 2017: 308).

Sanayi üretimini belirli bir disiplin altında toplayarak, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak ve ekonomik kalkınmayı teşvik etme amacı doğrultusunda, OSB'ler genellikle sanayinin çeşitlenmesi ve yerel ekonomilerin gelişmesinde rol oynar. OSB'lerin işlevlerinden biri de sanayicilerin ortaklaşa kullanabileceği altyapı hizmetlerinin sağlanmasıdır. Bu durum, işletmelerin tek başlarına yapacakları yatırımlara kıyasla, maliyetlerin paylaşılmasını ve daha verimli hizmet alımını sağlar. Ayrıca, bu bölgelerde yer alan sanayi tesislerinin düzenli bir şekilde faaliyet göstermesi, rekabeti artırırken aynı zamanda iş gücü piyasasında da istihdam imkânları oluşturur (Koç ve Bulmuş, 2014: 183).

OSB'lerin bölgesel kalkınmaya katkıları istihdamı artırıcı özelliği ile belirgindir. Bölgedeki sanayi üretim kapasitesinin artmasıyla birlikte iş gücü talebini artırmakta ve dolayısıyla yerel halk için yeni iş fırsatları sunmaktadır. Bu durum, bölgedeki işsizlik oranının düşmesine ve ekonomik büyümenin hızlanmasına olanak sağlar (Doğan ve Doğan, 2020: 226). OSB'lerin, özellikle düşük gelirli ve işsizlik oranının yüksek olduğu bölgelerde, istihdam oluşturma potansiyeli yüksektir.

OSB'ler, iş gücü piyasasında hem nitelikli hem de nitelsiz iş gücüne talep oluşturmakta; sanayi yatırımlarının artması, iş gücüne olan talebin artmasına yol açmaktadır. Bu durum, yerel iş gücünün daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamakta ve bölgedeki işsizlik oranlarını düşürmektedir. Böylece, OSB'ler bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasına ve iktisadi büyümeye katkı sağlamaktadır.

OSB'ler, iş gücünün eğitim düzeyini de etkiler. Sanayi tesisleri ve destekleyici faaliyetlerde çalışan işçilerin eğitim düzeyi, daha nitelikli iş gücü talebi ile birlikte artar. Bu gelişme, sadece yerel istihdamı artırmakla kalmayıp, aynı zamanda iş gücünün kalitesini de iyileştirmektedir. Türkiye'deki bazı OSB'ler, bu süreci desteklemek amacıyla iş gücü eğitimi ve mesleki kurslar gibi teşvikler sunmaktadır. Bu teşvikler, iş gücünün daha nitelikli hale gelmesini sağlamaktadır.

OSB'lerin iş gücü verimliliği üzerindeki etkileri de oldukça önemlidir. OSB'lerin mekânsal gelişim üzerindeki etkileri incelerken, bu bölgelerde iş gücü verimliliğinin arttığı gözlemlenmektedir. Sanayi yatırımları ve üretim süreçlerinin daha organize bir şekilde yapılması, iş gücünün daha verimli kullanılmasına yol açmaktadır. OSB'lerde, aynı zamanda iş gücü eğitim programları ve mesleki gelişim olanakları sunulmakta; bu da verimliliği artırmaktadır. İş gücü verimliliği, OSB'lerin sanayi üretiminin kalitesini artırdığı gibi, ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmasına da katkı sağlamaktadır (Gündoğar ve Özcam, 2015: 14).

OSB'lerin bölgesel kalkınmadaki etkileri, yerel iş gücünün gelişimiyle sınırlı kalmamakta; sanayi yatırımlarına dayalı olarak iş gücü talebi oluşturma, özellikle büyük şehirlerdeki sanayi merkezlerine olan talebi artırmakta ve bölgesel gelişim stratejilerinin merkezine

yerleşmektedir. İstanbul ve çevresindeki OSB'ler, hem yerel iş gücü piyasasını hem de Türkiye genelindeki sanayi üretimini önemli ölçüde etkilemektedir (Doğan ve Doğan, 2020: 237).

OSB'ler, sadece sanayileşme süreçlerine değil, aynı zamanda bölgesel kalkınmaya da katkılar sağlamakta; yerelde işsizlik oranlarının azalmasına, ticaretin canlanmasına ve altyapının gelişimine (Doğan ve Doğan, 2020) etki etmektedir. Bölgesel dengesizlikleri azaltarak, sanayi üretiminin belirli merkezlere yoğunlaşmasını engellemektedir.

2. TARİHSEL GELİŞİM VE DÜNYA DENEYİMİ

OSB, sanayileşme süreçlerinde planlı gelişim ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Dünya genelinde farklı coğrafyalarda uygulanan OSB modelleri, yerel ihtiyaçlara ve stratejilere göre çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik, OSB'lerin sanayi politikalarının yönetişiminde nasıl şekillendiğini ve hangi yöntemlerle etkinleştirildiğini anlamak açısından önemlidir.

XIX. yüzyılda sanayi faaliyetlerinin kontrolsüz bir şekilde mekanlaşması bazı problemlere yol açmıştır. Yaşam alanlarındaki kontrolsüzlükten kaynaklı halk şikayetleri artan altyapı maliyetleri gibi sorunlar “sanayi bölgesi fikrini” ortaya çıkartmıştır. İlk planlı sanayi bölgesi olan Trafford Park, İngiltere'nin Manchester şehrinde 1886 yılında kurulmuştur. (Bayülken, 2017: 50).

Danimarka'daki Kalundborg Eko-Endüstriyel Parkı, sanayi uygulamalarıyla dikkat çekmektedir. Bu modelde, sanayi tesisleri arasında atıkların ve yan ürünlerin paylaşımı sağlanarak kaynak verimliliği artırılmıştır. Asnæs Enerji Santrali'nin atık ısısı, çevredeki seralar için ısıtma amaçlı kullanılmış; balık çiftliklerinin atıkları ise, gübre olarak değerlendirilmiştir (Özsoy, 2018: 27). Bu tür uygulamalar, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra iktisadi faydalar da sağlamaktadır.

Singapur'da Jurong Town Corporation (JTC) tarafından geliştirilen sanayi bölgeleri, devletin doğrudan müdahalesiyle şekillenmiştir. JTC, sanayi tesislerini planlamakta ve inşa edip işletmekte; firmalara uzun vadeli kiralama seçenekleri sunmaktadır. Bu yaklaşım, sanayi bölgelerinin planlı gelişimini ve sürdürülebilirliğini desteklemektedir (Karlı, 2012).

Hindistan'da, özellikle küçük ölçekli sanayi işletmelerinin desteklenmesi amacıyla OSB'ler kurulmuştur (Avrasya, 2026). Devlet, bu bölgelerin altyapı yatırımlarını finanse etmekte ve işletmelere çeşitli destekler sunmaktadır. Bu sayede, küçük işletmelerin rekabet gücü artırılmakta ve bölgesel kalkınma teşvik edilmektedir.

Çin'de, Suzhou Sanayi Parkı, Çin ve Singapur hükümetlerinin ortaklaşa yürüttüğü bir projedir. Bu park, yüksek teknolojiye dayalı sanayi faaliyetlerini desteklemekte ve uluslararası yatırımcıları çekmektedir (Dünya, 2026). Ortak yönetim modeli, farklı yönetim anlayışlarının entegrasyonunu ve etkin yönetişimi sağlamaktadır.

ABD'de, sanayi parkları genellikle özel sektör girişimleriyle kurulmakta ve işletilmektedir. Bu parklar, firmaların ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş altyapı ve hizmetler sunarak rekabetçi bir ortam yaratmaktadır. Devletin rolü, düzenleyici çerçeve sağlamak ve altyapı yatırımlarını desteklemektir (YALTSO, 2026).

Almanya ve Çin gibi ülkeler, organize sanayi bölgelerine yaptıkları uzun vadeli yatırımlarla hem sanayi üretimini hem de ihracat gelirlerini artırmış ve sürdürülebilir büyümeye katkı sağlamışlardır. Buna karşın, OSB yapısı zayıf olan ülkelerde sanayi yatırımları dağınık, plansız ve düşük verimlidir; bu da ekonomik büyümenin sınırlı kalmasına ve krizlere karşı daha kırılgan olmalarına neden olur. Dolayısıyla, iktisadi büyüme performansı bakımından OSB'lerin kurulması ve etkin işletilmesi stratejik bir öneme sahiptir.

3. TÜRKİYE'DE OSB'LER: GELİŞİMİ VE TÜRLERİ

Türkiye'de OSB'ler, sanayicilere altyapı, ulaşım ve çeşitli devlet destekleri sunarak sanayi yatırımlarının artmasına yardımcı olmuş ve bölgesel kalkınmayı sağlamıştır. 1960'lı yıllardan itibaren hızla artan OSB sayısı, yerel kalkınma ve iktisadi büyümeyi doğrudan etkilemiştir (Doğan ve Doğan, 2020: 221). Bu süreç, sanayi sektörü ve yerel ekonomiler arasındaki etkileşimin artmasında rol oynamaktadır.

Türkiye'deki OSB tarihi, sanayileşmenin önündeki bazı engelleri aşmayı amaçlayan politikaların bir sonucu olarak şekillenmiştir. 1980'lerin ortalarından sonra Türkiye'nin sanayi yapısının modernleşmesi ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılması amacıyla OSB'lerin sayısındaki artış hızlanmıştır. Türkiye'de OSB'lerin kurulumunun önündeki en büyük engellerden biri, altyapı ve organize üretim alanlarındaki yetersizlikleriydi. Bu sorunların çözülmesiyle, OSB'ler sanayi sektörünün gelişiminde önemli bir araç haline gelmiştir (Koç ve Bulmuş, 2014: 185-186).

Türkiye'deki OSB'lerin büyük çoğunluğu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlıdır. Günümüzde 291 OSB faaliyette, 44 OSB altyapı hazırlık, 44 OSB ise planlama aşamasındadır. 31 OSB'nin kamulaştırma işlemleri devam etmektedir. Toplamda 410 OSB'nin 366 tanesi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na; 44 OSB ise Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlıdır. Ancak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Savunma Sanayii Başkanlığı ile de koordinasyonlu bir şekilde faaliyet göstermektedirler (OSBÜK, 2026).

Mevzuata göre Türkiyede OSB'ler 5 ayrı katagoride değerlendirilir (Avrasya, 2026): Farklı sektörlerin bir arada faaliyette bulunduğu Karma OSB'ler; aynı sektör grubunda ya da sektör grubuna ait alt sektörlerin bulunduğu İhtisas OSB'ler; gerçek ya da tüzel kişilerce kendi mülkleri üzerine kurulan Özel OSB'ler; sadece tarım ve hayvancılık sektörünü desteklemek amacı ile kurulan Tarıma Dayalı İhtisas OSB'ler; uzun yıllar farklı sebeplerden dolayı bir arada faaliyet göstermiş sanayicilerin bulundukları alanların dönüştürülmesiyle oluşan Islah OSB'ler. Ancak Organize Sanayi Bölgesi Üst Kurulu (OSBÜK, 2026) Türkiye'de OSB'leri sınıflandırırken arazi mülkiyetini ve sonradan dönüştürülmüş olmasını dikkate almaksızın üç başlıkta sınıflandırmaktadır: İhtisas OSB'ler, Karma OSB'ler, Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri. Her bir tür, ekonomik yapı, üretim biçimi ve çevresel koşullara göre farklılaşan ihtiyaçlara yanıt verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu sınıflandırma, Türkiye'nin sanayi politikalarının sektörel öncelikleriyle doğrudan ilişkilidir.

İhtisas OSB'ler, belirli bir sanayi koluna yönelik faaliyet gösteren firmaların bir arada bulunduğu organize yapılardır. Bu bölgelerde benzer üretim yapan işletmelerin yer alması, sektörel kümelenme ve iş birliği olanaklarını artırmaktadır. Ayrıca altyapı, atık yönetimi ve

çevre izinleri gibi hizmetlerin sektörel özelliklere göre düzenlenmesi, verimliliği desteklemektedir. Tekstil, otomotiv, kimya, makine gibi alanlarda faaliyet gösteren birçok ihtisas OSB, ülke genelinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu bölgeler, bilgi ve teknoloji paylaşımının kolaylaşmasına olanak tanıdığı gibi rekabet gücünü de artırmaktadır (Rehber Sanayi, 2026). Kaynarca Mobilya İhtisas OSB, İnegöl Mobilya İhtisas OSB, Gebze Kimya İhtisas OSB, Kocaeli Makine İhtisas OSB ve Gönen Deri İhtisas OSB bunlara örnektir. İhtisas OSB'lerinin sayısı zamanla artmış ve 2022 yılı itibarıyla 54'e ulaşmıştır. Ancak, bazı İhtisas OSB'lerinde doluluk oranlarının düşük olması nedeniyle, bu bölgelerin Karma OSB'lere dönüştürülmesi gündeme gelmiştir. Bu durum, sektörel odaklanmanın yanı sıra genel sanayi çeşitliliğinin de önemini ortaya koymaktadır.

Karma OSB'ler, birden fazla sektöre hizmet eden ve farklı üretim alanlarından işletmeleri bünyesinde barındıran sanayi bölgeleridir. Türkiye'de yaygın olan bu tür OSB'ler, sanayileşmenin ilk dönemlerinde altyapı hizmetlerinin ortak sunulabilmesi amacıyla tercih edilmiştir. Karma OSB'ler esnek yapıları sayesinde, farklı sektörlerden firmaların ortak ihtiyaçlarını karşılamakta ve yatırımcılar açısından daha geniş bir faaliyet alanı sunmaktadır. Bu bölgelerde enerji altyapısı, lojistik hizmetleri ve çevresel düzenlemeler gibi konular sektör çeşitliliğine göre planlanmaktadır (OSBÜK, 2026).

Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (TDİOSB), tarım ve hayvancılık temelli sanayi faaliyetlerinin yürütüldüğü, ilgili üretim süreçlerinin entegre edildiği özel alanlardır. Bu bölgelerde seracılık, hayvancılık, su ürünleri yetiştiriciliği gibi faaliyetler ön plandadır. TDİOSB'ler, Tarım ve Orman Bakanlığı koordinasyonunda kurulmakta olup, tarımsal üretimin katma değerli ürünlere dönüşmesini ve kırsal kalkınmayı desteklemektedir. Ayrıca bu bölgeler, gıda güvenliği, sürdürülebilir üretim ve ihracat potansiyeli bakımından stratejik öneme sahiptir (TOB, 2026).

Bölgesel kalkınma sürecinde, OSB'lerin ekonomik ve sosyal etkileri geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Kayseri ve Sivas illerindeki OSB'ler sanayi üretiminin artmasına ve iş gücünün büyümesine önemli katkılar sağlamıştır (Koç ve Bulmuş, 2014: 180). Kayseri'deki OSB'ler, sanayileşmenin hızla ilerlemesine olanak tanıırken, Sivas'taki OSB'ler de yerel ekonominin canlanmasına yardımcı olmuştur. Her iki şehirde de, OSB'lerin faaliyetleri sayesinde iktisadi büyüme sağlanmış ve bu büyüme, diğer sektörlerde de yayılmaya başlamıştır. OSB'ler, sadece sanayi sektörü üzerinde değil, ticaret, ulaşım ve hizmet sektörleri üzerinde de doğrudan etkiye sahiptir.

Türkiye'nin OSB politikaları, dünya genelindeki benzer uygulamalardan farklı olarak, yerel kalkınmayı sürdürülebilir şekilde teşvik etmek amacıyla çevresel düzenlemelere ve altyapı yatırımlarına özel bir önem atfetmiştir. OSB'ler, sanayi üretiminin planlı, verimli ve sürdürülebilir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuş özel ekonomik alanlardır. Bu bölgeler, altyapı hizmetlerinin ortaklaştırılması, üretim maliyetlerinin azaltılması ve yatırımcıya sağlanan teşvikler sayesinde sanayi faaliyetlerini hızlandırmaktadır. Nitelikli OSB'ler, üretkenlik, ihracat kapasitesi ve ülke iktisadi performansına doğrudan katkı sağlamakta; GSYİH'nin artırılmasına destek olmaktadır.

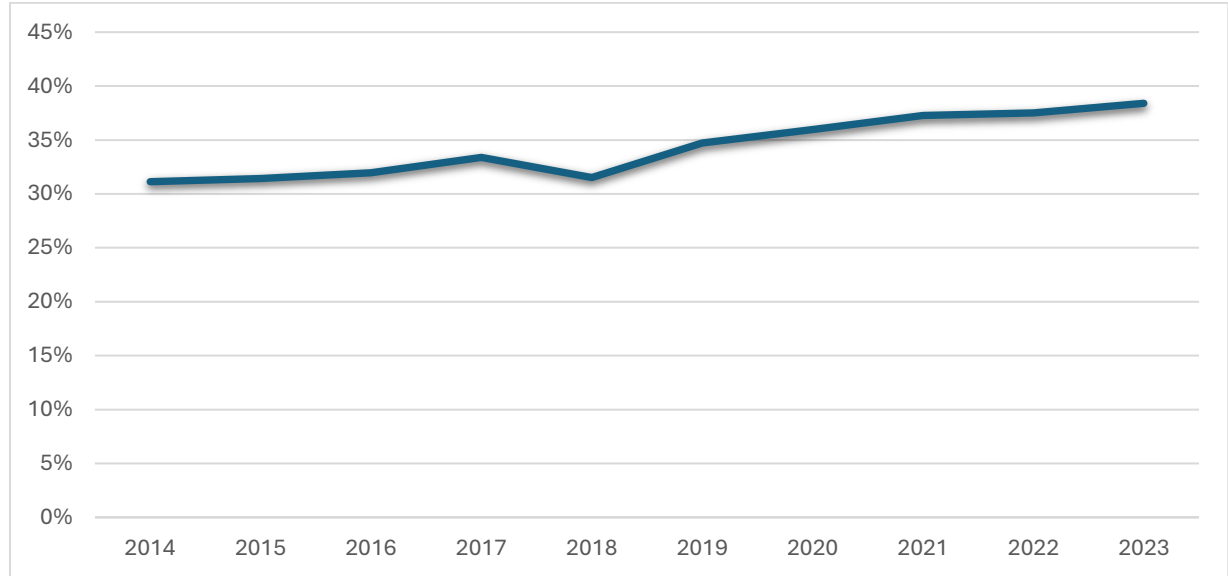
4. ORGANİZE SANAYİ BÖLGELERİNİN İKTİSADİ ETKİLERİ

4.1. İstihdam Üzerindeki Etkileri

Yerel istihdamı artırmak için fırsatlar sunan OSB'lerde faaliyet gösteren firmalar, bölge halkından iş gücü temin ederken bölgesel işsizlik oranlarının düşmesine, özellikle iş gücünün yoğun olduğu yerlerde, istihdam oluşturma yanında iş gücü kalitesinin artırılmasına yönelik eğitim ve gelişim programları ile anlamlı katkılar yapmaktadır (Cansız, 2010: 48).

OSB'ler Türkiye'deki istihdam piyasasında önemli bir rol oynamaktadır. Sanayi yatırım ve faaliyetlerinin nispeten yüksek istihdam kapasite ve potansiyeli, yerel iş gücünün emilmesine; mesleki ve teknik becerilerin gelişmesine; alternatif üretim tesisleri arasında iş gücü hareketliliği yoluyla istihdam alanına esneklik kazandırılmasına; farklı kent ve bölgelerden iş gücü çekerek yayılma ve yoğunlaşma etkilerine yol açmaktadır. Türkiye'deki OSB'ler, işsizlik oranlarını azaltan ve bölgesel kalkınmayı destekleyen yapılanmalar olarak gözlenmektedir.

Grafik-1: OSB İstihdamının Genel Sanayi İstihdamı İçindeki Payı

Kaynak: OSBÜK,2026; TÜİK, 2026; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (STB), 2026.

OSB'lerin istihdam etkisini anlayabilmek için genel sanayi sektörü içerisindeki payına bakmakta fayda vardır. Grafik-1'de Türkiye sanayi istihdamı içinde OSB istihdamının payı gösterilmiştir. 2014 yılından itibaren OSB'lerdeki istihdamın toplam sanayi istihdamı içindeki payı artış göstermiştir. 2014 ve 2015 yıllarında %31 seviyesinde tespit edilen bu oran, 2016 yılında %32'ye yükselmiş, takip eden yıllarda ise istikrarlı bir artış eğilimi sergilemiştir. 2023 yılı itibarıyla OSB istihdamının sanayi istihdamı içindeki payı %38'e ulaşmıştır. OSB istihdamının ele alınan dönemdeki genel artış eğilimi, sağlanan teşviklerin, altyapı destekleri ve sanayileşme anlayışının istihdam üzerindeki pozitif etkisini yansıtmaktadır. Aynı zamanda, bu gelişmeler sanayi istihdamının belirli merkezlerde yoğunlaşarak daha organize ve verimli bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Her ne kadar yıllar itibarıyla artış sınırlı oranlarla gerçekleşmiş olsa da, bu durum Türkiye'nin sanayi yapılanmasında OSB'lerin giderek daha merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Sanayi üretiminde sürdürülebilirlik ve verimlilik hedefleri doğrultusunda OSB'lerin önemi daha da belirgin hale gelmektedir.

4.2 İhracat Üzerindeki Etkileri

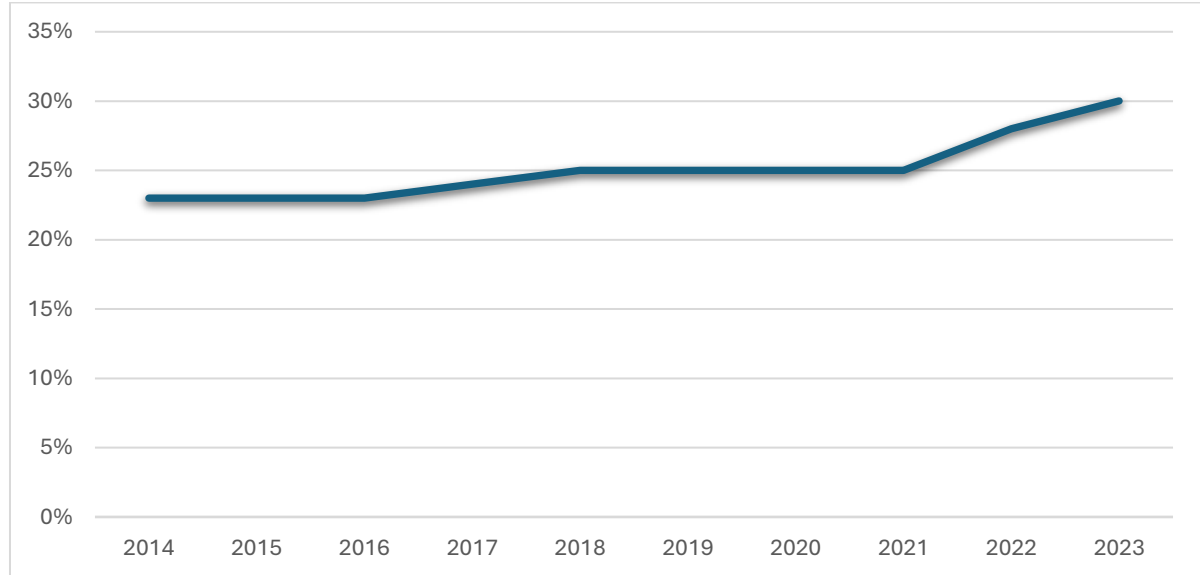
OSB'lerin kümelenme özelliği, işletmeler arasında bilgi ve teknoloji paylaşımını kolaylaştırmakta, bu da ihracat için gerekli olan yenilikçi üretim anlayışının yayılmasına yardımcı olmaktadır. Aynı sektörde faaliyet gösteren firmaların bir arada bulunması, ortak ar-ge faaliyetlerine ve uluslararası kalite standartlarına uygun üretim yapılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durum, ürünlerin dış pazarlarda kabul görmesini kolaylaştırmakta ve firmaların yeni pazarlara açılabilmesi açısından stratejik bir rol oynamaktadır.

İhracata yönelik üretimin teşvik edilmesi amacıyla OSB'lerde yer alan firmalara sağlanan teşvikler de dikkat çekicidir. Arsa tahsisi, enerji indirimi, vergi avantajları ve altyapı desteği gibi unsurlar, ihracat odaklı yatırımları teşvik etmektedir (OSBÜK, 2026). Özellikle teknoloji geliştirme merkezleri veya ihtisas OSB'lerdeki firmalar, yüksek katma değerli ürün üretme konusunda desteklenmekte; bu da ihracat kabiliyetinin artmasına doğrudan etki etmektedir.

OSB'lerin uluslararası lojistik altyapısı, dış ticareti kolaylaştırıcı bir başka etkindir. Limanlara, otoyollara ve demiryolu hatlarına yakınlık, ihracat sürecinde zaman ve maliyet açısından avantaj sağlamaktadır (OSBÜK, 2026). Lojistik kolaylık, Türkiye'nin dış ticaret performansının gelişiminde önemli rol oynamaktadır. OSB'lerde faaliyet gösteren firmalar, bu sayede ihracat süreçlerini daha hızlı ve düşük maliyetle yönetebilmektedir.

OSB, özellikle ihracata yönelik ortak girişimlerin ve konsorsiyumların oluşmasını teşvik etmekte; özellikle KOBİ'lerin tek başına ulaşamayacağı dış pazarlara birlikte erişmelerine yardımcı olmaktadır. Bu da ölçek ekonomisinden yararlanmayı kolaylaştırmakta ve küçük işletmelerin uluslararası rekabet gücünü artırmaktadır.

Grafik-2: OSB İhracatının Genel Sanayi İhracatı İçindeki Payı

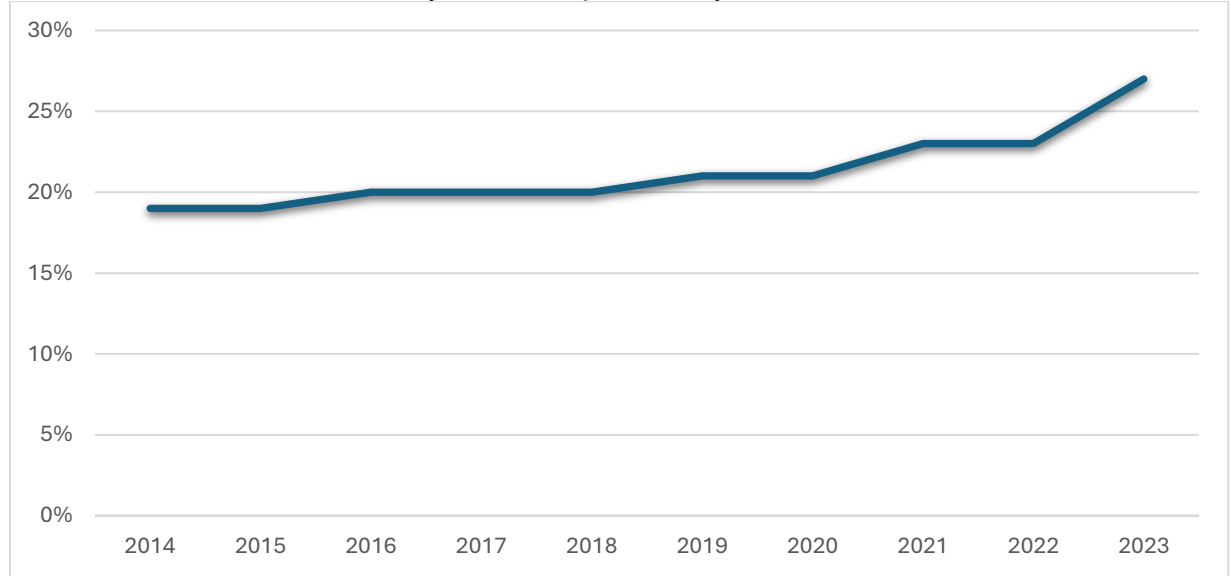
Kaynak: OSBÜK, 2026; TÜİK, 2026; STB, 2026.

Grafik-2, 2014 yılından 2023 yılına kadar OSB ihracat performansının genel sanayi ihracatı içindeki payının istikrarlı bir artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. 2014 yılında %23 olan bu oran, 2017 yılında %24'e, 2018-2021 yılları arasında %25 seviyesine ulaşmıştır. 2022 yılında %28'e yükselen oran, 2023'te %30'a çıkarak kayda değer bir artış sergilemiştir. Bu durum, OSB'lerin sanayi ihracatı açısından stratejik konumunu ortaya koymaktadır.

4.3 Üretim Etkisi

Türkiye sanayileşme politikalarının temel araçlarından biri olarak OSB’ler, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı başta olmak üzere sağlanan kamusal desteklerle sayı, alan ve üretime katkı bakımından önemli artışlar kaydetmiştir. 2002 yılında 192 olan OSB sayısı 2023 yılı itibarıyla 361’e ulaşmış; üretim yapılan parsel sayısı ise 11 binlerden 59 binin üzerine çıkmıştır (STB, 2026). OSB’lerdeki üretim artışının genel sanayi üretimiyle uyumlu bir şekilde ilerlediği görülmektedir. 2023 yılına ait verilere göre, OSB’lerin genel sanayi üretimi içindeki payı %27 seviyesine ulaşmıştır.

Grafik-3: OSB Üretiminin Sanayi Üretimi İçindeki Payı

Kaynak: OSBÜK, 2026; TÜİK, 2026; STB, 2026.

Grafik-3’te yer alan verilere göre 2014 yılından 2023 yılına kadar OSB üretiminin, genel sanayi üretimi içindeki payında istikrarlı bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. 2014 ve 2015 yıllarında %19 seviyesinde seyreden oran, 2016 yılında %20’ye yükselmiş, 2021 ve 2022 yıllarında %23 ve 2023 yılında ise %27 seviyesine ulaşmıştır. OSB’lerin Türkiye sanayi üretimi içindeki yerinin giderek daha önemli hale gelmesinde, sağlanan kamusal desteklerle OSB’lerdeki üretim kapasitesinin gelişimi, altyapı yatırımlarının ve sektörel çeşitliliğin artması rolü görülmektedir.

OSB’lerin genel sanayi üretiminden aldığı payın artması, bu bölgelerin sanayi politikalarının uygulanmasında ne derece etkin olduğunu yansıtmaktadır. Yatırımcıya sağlanan teşviklerin, ortak altyapı hizmetlerinin ve planlı sanayi gelişiminin üretim üzerindeki etkisi verilerle belirginleşmiştir. Özellikle 2021 sonrası yaşanan hızlı artış, pandemiden çıkış sürecinde OSB’lerin toparlanma ve yeniden büyüme sürecine daha çabuk uyum sağladığını göstermektedir. Grafik-3, OSB’lerin ülke sanayisindeki ağırlığının zamanla arttığını, dolayısıyla bu bölgelerin planlamasında uzun vadeli üretim ve ihracat stratejilerinin önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

4.4 Altyapı ve Şehirleşme Etkileri

Türkiye’de, özellikle 1980’li yıllardan itibaren hız kazanan OSB yatırımları, hem sanayi üretimini artırmış hem de kentsel, çevresel ve sosyal yapıyı dönüştürmüştür. OSB’lerin kurulumu, yerel yönetimlerin şehir planlamasına katkıda bulunmuş, yeni ulaşım ağları ve

sanayiye dayalı altyapı projelerinin hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır (Doğan ve Doğan 2020: 222-224).

OSB'lerin şehirleşmeye etkisi, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal yapıyı da dönüştüren bir süreçtir. Örneğin Trabzon'daki OSB'lerde sanayi yatırımlarının yeni konut alanlarına, iş merkezlerine ve sosyal donatılara olan talebi artırdığı gözlenmiştir (Esenlikçi ve Murat, 2024: 349). OSB'nin yerleşim alanlarına olan etkisiyle birlikte yeni konut projeleri ve sosyal altyapı hizmetlerinin artması, şehirdeki yaşam kalitesinin yükselmesine katkı sağlar. Bununla birlikte, iş gücü ve sanayi yatırımlarının yoğunlaşması, şehrin demografik yapısını da etkilemektedir.

Yeşil dönüşüm ve altyapı geliştirme yaklaşımıyla OSB'lerde sürdürülebilir altyapı projelerinin artması, çevre dostu sanayi yatırımlarının yanı sıra, yerel şehirleşme süreçlerini de pozitif yönde etkilemiştir. Yeşil altyapılarla desteklenen bu projeler, şehirlerin daha yaşanabilir hale gelmesine yardımcı olurken, çevre dostu yaşam alanlarının oluşmasını da teşvik etmiştir (Esenlikçi, 2023: 349-352). Tuzla örneğinde olduğu gibi, OSB yatırımları çevresindeki yerleşim bölgelerine hizmet eden altyapı projelerinin hayata geçirilmesine neden olmuş, şehirdeki trafik yoğunluğunu azaltarak, yaşam kalitesini yükseltmiştir (Gündoğar ve Özcan, 2014: 14).

Altyapı ve şehirleşme arasındaki ilişki, OSB'lerin yerel yönetimlerle iş birliği yoluyla daha etkili hale gelmiştir. OSB'lerin yerel yönetimlerle ortaklaşa gerçekleştirdiği projeler, şehirdeki ulaşım, enerji ve su altyapısının güçlendirilmesine olanak sağlamış ve şehri daha modern bir yapıya kavuşturmuştur. Bu durum, OSB'lerin şehirleşme sürecine katkısını göstermektedir (Doğan ve Doğan, 2020: 221).

4.5 Çevresel Etkiler

OSB'lerin çevresel etkileri, sanayi üretimiyle doğrudan ilişkilidir. Hava, toprak, su ve gürültü kirliliği yanında atıkların doğru şekilde yönetilmesi gibi çevresel çözümler için OSB'lerin çevre dostu üretim tekniklerini benimsemesi gerekmektedir. Ayrıca, çevreye duyarlı yönetim uygulamaları ve yeşil teknolojilerin teşvik edilmesi, sanayi üretiminin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktadır (Bayraktutan ve İnmez, 2017: 306).

Yerel kalkınma ve sanayileşmeyi teşvik etmek için önemli bir araç olan OSB'lerin çevresel etkileri, günümüzde giderek daha fazla önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Hem yerel hem de küresel düzeyde çevre sorunlarına artan vurgu, OSB'lerin çevre dostu üretim yöntemlerini benimsemelerini gerekli kılmaktadır. Türkiye'deki OSB'lerin çevresel etkileri üzerine yapılan çeşitli çalışmalar, bu etkilerin sanayileşme ve şehirleşme süreçlerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Sivas ilindeki OSB'lerin çevresel etkileri bağlamında, sanayi faaliyetlerinin artan enerji tüketimi, su kirliliği ve hava kirliliği gibi çevresel sorunlara yol açma riski, yerinde ve etkili önlemlerle doğru yönetilmesi gereken bir konu olarak gözlenmiştir (Doğan ve Doğan, 2020: 224).

Yeşil OSB projeleri, çevresel etkilerin azaltılması ve sanayi bölgelerinin daha sürdürülebilir hale gelmesi için bir fırsat sunmaktadır. Bu projeler, çevre dostu enerji sistemlerinin, atık yönetiminin ve su tasarrufunun teşvik edilmesini sağlamaktadır. Yeşil dönüşümle birlikte

sanayi bölgeleri, çevreye zarar vermemek adına ciddi adımlar atmaktadır. Böylece enerji verimliliği ve çevre dostu yatırımların artmasına katkı sağlanmaktadır (Esenlikçi, 2023: 347).

Yoğun endüstriyel faaliyetler, hava, su ve toprak kirliliğine neden olmakta, doğal kaynakların aşırı tüketimiyle ekosistem üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Son yıllarda ise mikroplastik kirliliği, sanayi faaliyetlerinin çevresel etkilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Plastik atıkların özellikle su yolları ve hava aracılığıyla yayılması, mikroplastiklerin doğada birikmesine ve bu birikimlerin hem ekosistem hem de insan sağlığı üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler oluşturmalarına neden olmaktadır. Çünkü mikroplastikler, boyutları gereği çeşitli organizmalar tarafından kolayca yutularak birçok canlının besin zincirine karışabilir (Lofty, et al, 2022: 1).

Mikroplastikler, genelde atıksu arıtma tesisleri tarafından bertaraf edilerek kanalizasyon çamuruna dahil edilmektedir. Kanalizasyon çamurları ise birçok Avrupa ülkesinde sürdürülebilir bir gübre kaynağı olarak kabul edilir. Atıksu arıtma tesisine giren mikro plastiklerin takip edildiği bir çalışmada (Lofty, et al, 2022: 1), %96 oranında gübre olarak kullanılan çamura karıştığı %4 oranında köpük bölümünden bertaraf edilebildiği %0 olarak da arıtılan suda (geri dönüşüm suyu) bulunduğu tespit edilmiştir. Mikro plastik emisyonlarını azaltmak için verilen mücadelenin son aşamasında yer alan atıksu arıtma tesisleri mikro plastiklerin çok büyük bir yüzdesinin sudan arındırılmasını mümkün olmaktadır. Ancak kanalizasyon çamuru denilen ve sürdürülebilir gübre niteliğinde tarımda kullanılan malzeme için aynı başarıdan söz edilemez. Çünkü yakma ünitelerinden geçen çamurda bile %7 ile % 20 oranında mikroplastik gözlemlenmektedir (Thiemann, and Al Kendi, 2020: 20).

4.6. Diğer Etkiler

OSB'ler, katma değerli üretim süreçlerine entegrasyonu ve rekabet gücünün artırılmasında kritik rol oynamaktadır. Türkiye genelinde toplamda 1348 adet AR-GE merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerin 626 tanesi; yani %46'sı OSB'lerde yer almaktadır. Benzer şekilde, Türkiye genelindeki toplam 335 tasarım merkezinin 130'u OSB içerisinde. Bunların büyük çoğunluğu imalat sanayi ve özellikle otomotiv sektöründe faaliyettedir. İmalat sanayiinde 29, makine ve teçhizat imalatında 23, otomotiv ve otomotiv yan sanayiinde 23, tekstil sanayiinde 17 tasarım merkezi vardır (OSBÜK, 2026).

Ar-Ge ve tasarım merkezlerinin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi yalnızca üretim süreçleri veya çevreyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bilgi ekonomisine geçiş sürecinde oynadıkları rol açısından da değerlendirilmelidir. Bu merkezler, ülkelerin ekonomik yapısını emek yoğun sektörlerden teknoloji ve bilgi temelli sektörlerle doğru evrimleştirmeye yardımcı olur. Bu geçiş, uzun vadede doğal kaynaklara olan bağımlılığı azaltarak çevresel baskıyı hafifletirken, yüksek katma değerli üretimi teşvik eder. Böylece, sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan üretkenlik artışı bilgiye dayalı olarak sağlanır. Bu bağlamda 5746 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun (RG, 2008) kapsamında, ar-ge ve tasarım merkezlerinin vergiden muafiyet dahil teşvik programlarıyla desteklenmesi önemlidir.

OSB'ler, Türkiye'de yalnızca üretim merkezleri olmakla kalmayıp aynı zamanda eğitimi destekleyen ve mesleki niteliği artıran yapılar olarak da önemli işlevler üstlenmektedir. Özellikle mesleki ve teknik eğitim kurumlarıyla kurulan iş birlikleri sayesinde, OSB'ler sanayiye ara eleman yetiştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. OSB'lerin içinde kurulan

Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri ile Mesleki Eğitim Merkezleri, öğrencilerin teorik bilgilerini sanayiyle doğrudan temas hâlinde uygulamaya dönüştürebildikleri bir eğitim modeli sunar.

OSB'lerin eğitime katkısı yalnızca mesleki eğitimin yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmamaktadır. Bu bölgelerde yer alan işletmeler, staj ve işbaşı eğitim programlarıyla öğrencilerin sektöre entegrasyonunu kolaylaştırmakta; eğitim-istihdam uyumunu güçlendirmektedir. Bazı OSB'lerde teknopark ve eğitim kampüslerinin de kurulmasıyla, üniversite-sanayi iş birliği daha da etkin hale getirilmekte, yükseköğretim düzeyinde araştırma ve proje temelli iş birlikleri teşvik edilmektedir (OSBÜK, 2026).

Türkiye genelindeki OSB'lerde, toplamda 85 okulda 61.128 mesleki ve teknik anadolu lisesi öğrencisi bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, okul öncesi eğitimde de katkı sağlayan OSB'lerde toplam 40 kurumda 3.166 öğrenci yer almaktadır. Yüksekokul bazında ise 23 okulda 14.212 öğrenci eğitim görmektedir (OSBÜK, 2026).

SONUÇ

OSB'ler, sanayi üretim kapasitesinin artırılmasından, istihdam ve verimlilik artışı, inovasyon ve ihracattan kentsel dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınmaya kadar geniş bir etki alanına sahiptir. Özellikle ar-ge ve tasarım merkezlerinin sayısının artması, yerli üretimi teşvik etmekte ve küresel rekabet gücünü artırmaktadır. OSB'ler, yalnızca üretim merkezleri olarak değil, aynı zamanda eğitim ve teknoloji geliştirme alanlarında da önemli katkılar sağlamakta; sanayinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve katma değeri yüksek üretim süreçlerini desteklemek adına fırsatlar sunmaktadır.

OSB'lerin çevresel etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır. Artan sanayi faaliyetleri, hava, toprak, su kirliliği ve atık yönetimi gibi çevresel sorunları beraberinde getirmektedir. Ancak, çevre dostu üretim yöntemlerinin benimsenmesi ve yeşil dönüşüm projeleri sayesinde bu olumsuz etkiler azaltılabilir. Teknolojik yenilikler ve çevreye duyarlı üretim uygulamaları, hem sanayiye hem de çevreye olumlu katkılar sağlamakta; yeşil enerji sistemleri ve atık yönetimi gibi çevre dostu uygulamalarıyla sürdürülebilir kalkınmaya katkı potansiyeli taşımaktadır.

Bu çalışmanın on yılı kapsayan inceleme döneminde, üretim, istihdam ve ihracat bağlamında OSB performansı, ülke toplam sanayi performansının kabaca üçte birine tekabül etmekte ve istikrarlı bir gelişim sergilemektedir. Türkiye sanayi sektörünün daha verimli, rekabetçi ve çevreye duyarlı bir şekilde gelişmesine hissedilen etkileriyle iktisadi büyümeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. OSB'lerin başarılı bir şekilde çevre yönetimi ve teknoloji geliştirme süreçlerini entegre etmesi, hem yerel hem de küresel düzeyde daha sürdürülebilir bir sanayi yapısının oluşmasını sağlayacaktır. Kamu politika yaklaşımının yurt içi katma değeri geliştirme, ithalata bağımlılığı azaltma, istihdam, üretim ve ihracata dayalı sürdürülebilir büyüme çerçevesi ile OSB uyumu; altyapıdan finansmana teşvik ve desteklere bütüncül ve stratejik yaklaşım, başarıyı sistematik ve istikrarlı kılacaktır.

KAYNAKÇA

Avrasya OSB (2026). Dünya'da OSB Uygulamaları, <https://avrasyaosb.com.tr/dunyada-osb-uygulamalari/> 06.04.2026.

- Bayraktutan, Yusuf ve İlker İnmez (2017). “Çevre Sorunları, Uluslararası Ticaret ve Kuruluş Yeri Tercihleri”, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(3): 305-325.
- Bayülken, Yavuz (2017). Organize Sanayi Bölgeleri, Küçük Sanayi Siteleri ve Teknoparklar, Genişletilmiş 5. Baskı. Ankara: TMMOB Y.
- Cansız, M (2010). Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Doğan, H. ve A. Doğan, (2020). “Sivas İli Kalkınmasında Organize Sanayinin Etkileri”, Cumhuriyet Üniversitesi İİBF D., 10(19): 217-241.
- Dünya Gazetesi (2026). Çin’de Mega Ölçekli Bilim ve Teknoloji Parkları, 06.04.2026.
- Esenlikçi, A. C. (2023). “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgelerinin Yeşil Dönüşümü: Yeşil Organize Sanayi Bölgesi Projesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1): 337-357.
- Esenlikçi, A. C. ve Sedat Murat (2024). “Organize Sanayi Bölgelerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi”, Sosyo-Ekonomi Dergisi, 32(62): 341-362.
- Gündoğar, R. ve K. Özcan (2015). “Organize Sanayi Yatırımlarının Mekânsal Gelişim Süreçlerine Etkileri Üzerine Bir Analiz: Tuzla (İstanbul) Örneği”, Türkiye Coğrafya Dergisi, (64): 11-18.
- Habib, R. Z., T. Thiemann, and R. Al Kendi (2020). “Microplastics and Wastewater Treatment Plants - A Review”, Journal of Water Resource and Protection, (12): 1-35.
- Karlı, H. (2012). Singapur Ar-Ge Faaliyetleri, Bilimparkları Biopolis - Fusionopolis - Mediapolis Kümelenmeleri, https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a227161/Singapur_%20Bilim%20Park%20Biopolis-Fusionopolis%20ve%20Mediapolis%20K%C3%BCmelenme2820129.pdf / 14.01.2026
- Koç, Selahattin ve Cihan Bulmuş (2014). “Organize Sanayi Bölgelerinin Bölge Ekonomilerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması: Kayseri ve Sivas Örneği”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler D., 4(1): 177-215
- Lofty, J. et al (2022). “Microplastics Removal from a Primary Settler Tank in a Wastewater Treatment Plant and Estimations of Contamination onto European Agricultural Land via Sewage Sludge Recycling”, Environmental Pollution, (304): 1-11
- OSBÜK (Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu, 2026). Sayılarla OSB’ler, <https://osbuk.org/view/sayilarlaosb/osbliste.php> 06.03.2026
- Özsoy, Tufan (2018). “Endüstriyel Ekolojiyi Anlamak Adına Endüstriyel Ortakyaşarlık Örneklerinin İncelenmesi”, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2): 22-34
- Rehber Sanayi (2026). <https://rehbersanayi.com/> 16.03.2026
- Resmi Gazete (2008). 5746 Numaralı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun. 12.03.2008, 26814 (5-47).
- STB (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2026). <https://www.sanayi.gov.tr/sanayi-bolgeleri/organize-sanayi-bolgeleri-hizmetleri/> 12.02.2026.
- TOB (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2026). 25 Soruda Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi, [www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/25%20Soruda%20Tarima%20Dayali%20Ihtisas%20Organize%20Sanayi%20Bolgesi%20Kitapçığı%20\(1\).pdf](http://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Belgeler/25%20Soruda%20Tarima%20Dayali%20Ihtisas%20Organize%20Sanayi%20Bolgesi%20Kitapçığı%20(1).pdf) /06.04.2026.
- TÜİK, (2026). Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri,2023. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114/> 02.03.2026.
- YALTSO (2026). Türkiye ve Dünyada OSB Uygulamaları, <https://yalvactso.org.tr/index.php?sayfa=osbwhats> /06.03.2026.

TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİMİ VE İKTİSADİ ETKİLERİ

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan

Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit-Kocaeli/Türkiye
ybayraktutan@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-4453 -3701

Zeynep Değirmenci

Kocaeli Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı İzmit-Kocaeli/Türkiye
zeydegirmenci@gmail.com

ÖZET

Güvenlik anlayışının yeniden şekillendiği, teknolojik rekabetin yoğunlaştığı ve ekonomik bağımsızlığın stratejik önem kazandığı günümüzde savunma sanayii, ülkelerin askerî gücünün ötesinde ekonomik ve teknolojik kapasitesini de yansıtan temel sektörlerden biri hâline gelmiştir. Türkiye’de savunma sanayii, dışa bağımlılığı azaltma ve ulusal güvenlik hedefleri doğrultusunda gelişim göstermiş; özellikle 2000’li yıllardan itibaren yerli ve millî üretim anlayışı, güçlenen ar-ge yatırımları ve artan yenilik kapasitesiyle dikkat çekici bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm, sektörün Türkiye ekonomisi ve stratejik konumu açısından daha belirleyici bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Bu çalışma, Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimini, stratejik değerini ve çok yönlü iktisadi etkilerini ele almaktadır. Sektörün tarihsel gelişimi, istihdamdan ihracata, yüksek teknoloji üretiminden bölgesel kalkınmaya uzanan katkıları ortaya konmaktadır. Böylece savunma sanayiinin, Türkiye’nin kalkınma süreci ve stratejisi açısından katkıları vurgulanmaktadır. Ayrıca küresel rekabet gücü, yeni teknoloji alanlarıyla etkileşimi ve yapısal sorunları üzerinden sürdürülebilir bir gelecek için politika önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savunma sanayii, Yerli ve millî üretim, Teknolojik dönüşüm, Türkiye ekonomisi.

ABSTRACT

Development of Turkish Defense Industry and Its Economic Effects

In today’s world, where the understanding of security is being reshaped, technological competition is intensifying, and economic independence is gaining strategic importance, the defense industry has become one of the key sectors reflecting not only the military strength of countries, but also their economic and technological capacity. In Türkiye, the defense industry has developed in line with the goals of reducing external dependency and strengthening national security; particularly since the 2000s, it has undergone a remarkable transformation through the adoption of a domestic and national production approach, stronger R&D investments, and an increasing capacity for innovation. This transformation has enabled the sector to assume a more decisive role in terms of Türkiye’s economy and strategic position

This study examines the development, strategic value, and multidimensional effects of the defense industry in Türkiye. The historical development of the sector is evaluated together with its contributions ranging from employment and exports to high-technology production and regional development. Thus, the study emphasizes the contributions of defense industry in terms of Türkiye’s development process and strategy. In addition, its global competitiveness, interaction with emerging technology fields, and structural problems are put forward, and policy recommendations are presented for a sustainable future.

Key Words: Defense industry, Domestic and national production, Technological transformation, Turkish economy.

GİRİŞ

Savunma sanayii, yalnızca ülkelerin askerî güvenlik kapasitesini değil, aynı zamanda iktisadi performansını, teknolojik gelişmişliğini ve uluslararası sistemdeki etkinliğini belirleyen stratejik sektörlerden biri hâline gelmiştir. Yüksek teknolojiye dayalı üretim yapısı, ar-ge faaliyetleri ve dış ticaret bağlantıları nedeniyle bu sektör, klasik sanayi alanlarından ayrılarak çok boyutlu bir önem kazanmıştır. Türkiye’de savunma sanayii de zamanla dışa bağımlılığı azaltma, ulusal güvenliği güçlendirme ve yerli üretim kapasitesini artırma hedefleri doğrultusunda gelişim göstermiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren yerli ve millî üretim anlayışının güçlenmesi, sektörde teknolojik dönüşümü hızlandırmış ve savunma sanayiini iktisaden daha görünür bir konuma taşımıştır.

Türkiye’de savunma sanayiinin tarihsel gelişimi, ekonomiye sağladığı katkılar ve geleceğe yönelik dönüşüm dinamikleri, sektörün çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda savunma sanayiinin tarihsel arka planı, yerli ve millî üretim hamlesi ile ar-ge ve teknolojik yenilik kapasitesi önem taşımaktadır. Bunun yanında sektörün istihdam, ihracat, döviz geliri, yüksek teknoloji üretimi, yan sanayi ve bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, ekonomik boyutunu daha belirgin hâle getirmektedir. Ayrıca küresel rekabet gücü, yükselen teknoloji alanlarıyla ilişkisi, karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunlar ve sürdürülebilirliğini destekleyecek politika arayışları, savunma sanayiinin geleceği açısından belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır.

Türkiye’de savunma sanayinin iktisadi etkilerini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışma, sektörün özellikle 2000’li yıllarda dönüşümünü özetlendikten sonra seçilmiş değişkenler üzerinden verileri yorumlamakta ve ülke kalkınması için stratejik konumunu ortaya koymaktadır.

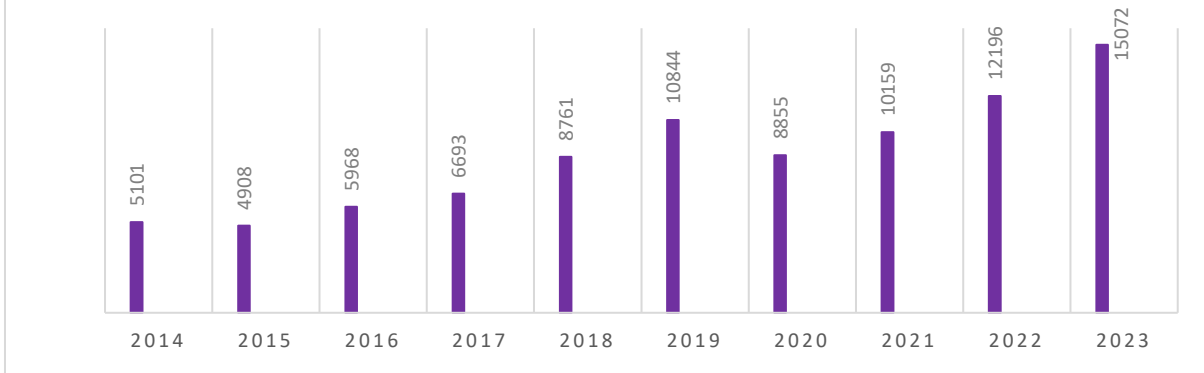
1. TÜRKİYE’DE SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİMİ VE STRATEJİK ÖNEMİ

Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimi, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren başlayan çok aşamalı bir süreç içinde şekillenmiştir. Cumhuriyet’in kuruluş döneminde yerli ve millî üretim anlayışı doğrultusunda Kırıkkale’de kurulan üretim tesisleri ile Nuri Demirağ ve Vecihi Hürkuş gibi öncü isimlerin girişimleri, savunma sanayiinin ilk yerli adımlarını oluşturmuştur (Kurt ve Şehitoğlu, 2020). Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında değişen uluslararası sistem ve NATO üyeliğiyle birlikte Türkiye, savunma ihtiyaçlarını büyük ölçüde dış kaynaklardan karşılamaya yönelmiş; bu durum yerli savunma sanayiinin gelişimini uzun süre sınırlandırmıştır (Özel ve Şahin, 2025). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uygulanan ambargo ise savunmada dışa bağımlılığın ulusal güvenlik açısından taşıdığı riskleri açık biçimde ortaya koymuştur. Bu gelişme, savunma sanayiinin bir devlet politikası olarak ele alınmasına zemin hazırlamış ve ASELSAN, TUSAŞ, HAVELSAN ile ROKETSAN gibi kurumların kurulmasıyla kurumsal altyapı güçlenmiştir.

Özellikle 2000’li yıllardan sonra benimsenen yerli ve millî üretim politikaları, uzun vadeli planlama, Ar-Ge faaliyetleri ve teknoloji kazanımı odaklı stratejiler sayesinde savunma sanayiinde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Böylece Türkiye, yalnızca dış tedarike dayalı bir yapıdan uzaklaşarak üretim yapan, teknoloji geliştiren ve ihracat kapasitesi artan bir aktör hâline gelmiştir (SSB, 2026). Bu dönüşümün merkezinde yerli ve millî üretim anlayışı yer almıştır. 2000’li yıllardan itibaren benimsenen bu yaklaşım, savunma sanayiinde dışa bağımlılığı azaltmayı, kritik teknolojilerde ulusal kapasiteyi artırmayı ve güvenlik ihtiyaçlarını mümkün olduğunca yerli imkânlarla karşılamayı hedeflemiştir (Karakuş, 2006). Bu doğrultuda

ATAK helikopteri, HİSAR ve SİPER hava savunma sistemleri ile Bayraktar TB2, Akıncı ve ANKA gibi projeler, Türkiye'nin savunma sanayiinde üretici ve teknoloji geliştirici bir aktör hâline geldiğini göstermiştir. Yerli ve millî üretim hamlesi yalnızca askerî kapasiteyi güçlendirmemiş, aynı zamanda savunma sanayiinin ihracat potansiyelini, teknoloji üretim kabiliyetini ve ekonomik katkısını da artırmıştır. Böylece savunma sanayii, Türkiye açısından yalnızca güvenlik eksenli bir alan olmaktan çıkarak stratejik, ekonomik ve teknolojik bakımdan belirleyici bir sektör hâline gelmiştir (SASAD, 2026).

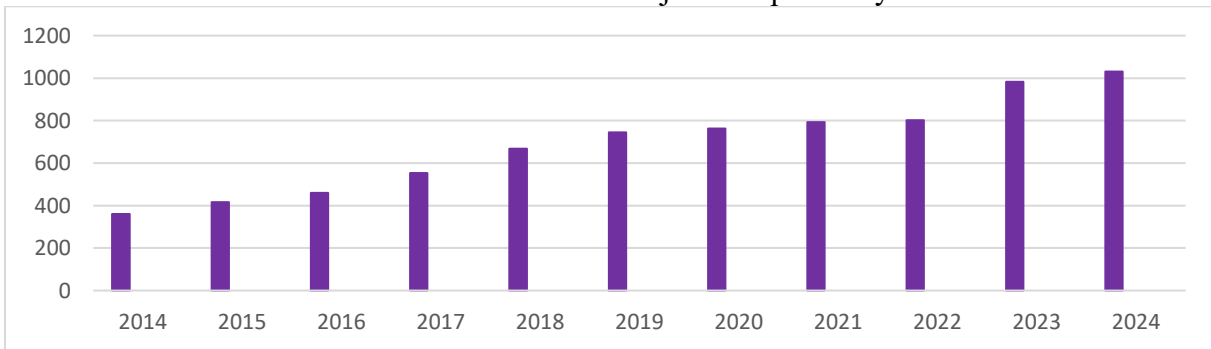
Grafik -1: Toplam Savunma ve Havacılık Ciroosu (Milyar \$)

Kaynak: SSB, 2026c.

Bu çok boyutlu dönüşümde Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik yenilik kapasitesi belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. Savunma sanayiinde rekabet gücünün ve sürdürülebilir büyümenin temelinde, ileri teknoloji üretimi kadar bu üretimi besleyen araştırma-geliştirme altyapısı yer almaktadır. OECD ve TÜBİTAK verilerine dayalı değerlendirmeler, Türkiye'de Ar-Ge harcamaları ile patent, tasarım ve yayın gibi teknoloji göstergeleri arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymakta; bu durum savunma sanayiinde yenilikçi kapasitenin gelişimini desteklemektedir (TÜBİTAK, 2026). Özellikle savunma elektroniği, haberleşme sistemleri, yazılım, komuta-kontrol teknolojileri ve otonom platformlar gibi alanlarda yürütülen çalışmalar, sektörün yalnızca üretim hacmini değil, aynı zamanda teknolojik niteliğini de artırmıştır. Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunlaşması, savunma sanayiini dış tedarike bağımlı bir yapıdan uzaklaştırırken, yerli bilgi üretimini ve stratejik teknolojilerde bağımsız hareket etme kapasitesini de güçlendirmiştir (Canbay, 2010).

Grafik -2: Yıllara Göre Savunma ve Havacılık Projeleri Toplam Sayısı

Kaynak: SSB, 2026c.

Bu gelişim, proje sayıları ve firma düzeyindeki Ar-Ge harcamalarına da yansımıştır. Yıllara göre savunma ve havacılık projelerinde görülen artış, sektörün giderek daha kurumsal ve teknoloji odaklı bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Aynı şekilde 2024 yılı Ar-Ge harcamalarına göre öne çıkan şirketler arasında TUSAŞ, ASELSAN, ROKETSAN ve HAVELSAN gibi kamu ortaklı veya savunma merkezli firmaların ilk sıralarda yer alması,

sektörde yenilik kapasitesinin büyük ölçüde savunma ekosistemi etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. TUSAŞ, ASELSAN ve ROKETSAN'ın üst sıralardaki konumu, savunma sanayiinde Ar-Ge yatırımlarının üretim kapasitesi kadar teknoloji geliştirme iradesini de yansıttığını göstermektedir (Turkishtime, 2026). Bu çerçevede KAAN savaş uçağı, uzun menzilli füze sistemleri, İHA/SİHA teknolojileri ve yerli motor geliştirme projeleri, Türkiye'nin savunma sanayiinde yalnızca platform üreten değil, aynı zamanda kritik alt sistemler ve özgün teknolojiler geliştiren bir aktöre dönüştüğünü göstermektedir (Tekin, 2023). Böylece savunma sanayiinin dönüşümü, yerli ve milli üretim anlayışının ötesine geçerek Ar-Ge temelli, yüksek katma değer üreten ve küresel rekabet gücünü artıran bir teknoloji ekosistemine doğru evrilmiştir.

Tablo -1: 2024 Ar-Ge Harcamasına Göre En Büyük 10 Şirket

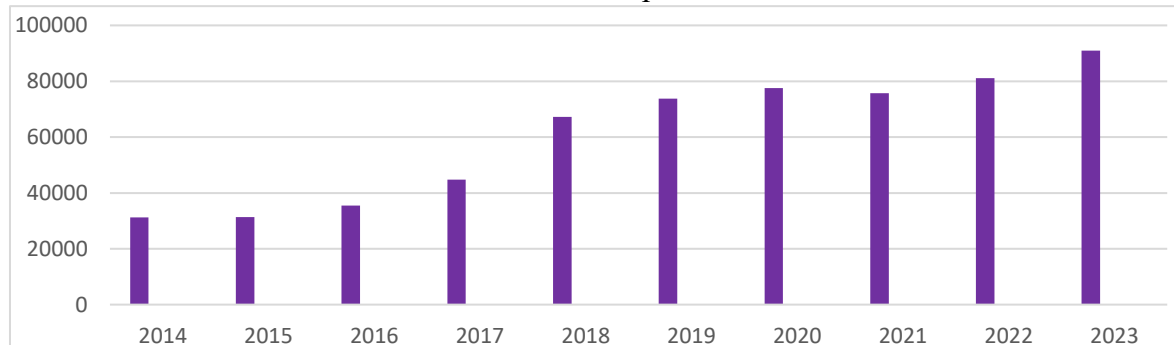
SIRA	ŞİRKET	TL
1	Tusaş Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.	51.487.291.315
2	Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	31.955.453.023
3	Roketsan Roket Sanayii ve Ticaret A.Ş.	6.725.791.006
4	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	4.906.437.523
5	Havelsan Hava Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.	4.906.437.523
6	Arçelik A.Ş.	4.448.868.408
7	Turkcell Teknoloji Araştırma ve Geliştirme A.Ş.	4.400.000.000
8	Tusaş Motor Sanayii A.Ş. (TEİ)	4.323.749.198
9	Türk Telekomünikasyon A.Ş.	2.922.000.000
10	Siemens Sanayi ve Ticaret A.Ş.	2.785.277.886

Kaynak: Turkishtime, 2026.

2. SAVUNMA SANAYİİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE DOĞRUDAN VE DOLAYLI ETKİLERİ

Ar-Ge ve teknoloji odaklı bu dönüşüm, savunma sanayiinin Türkiye ekonomisine olan katkılarını daha görünür hâle getirmiştir. Sektör, yalnızca ulusal güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan bir alan olmaktan çıkarak yüksek teknoloji üretimi, nitelikli istihdam ve geniş tedarik zinciri aracılığıyla ekonomik büyümeyi destekleyen çok boyutlu bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle 2000'li yıllardan sonra savunma sanayiine yapılan yatırımların artması, elektronik, yazılım, malzeme bilimi, havacılık ve siber güvenlik gibi alanlarda uzmanlaşmış işgücüne olan talebi yükseltmiş; böylece sektör, Türkiye'de nitelikli istihdam yaratan önemli alanlardan biri hâline gelmiştir (SSB, 2026c). Sektörde çalışan sayısındaki düzenli artış, savunma ve havacılık sanayiinin istihdam üzerindeki çarpan etkisinin güçlendiğini göstermekte; bu yapının yalnızca doğrudan istihdamla sınırlı kalmayıp yan sanayi, bakım-onarım, lojistik ve hizmet alanlarında da ek iş olanakları oluşturduğu anlaşılmaktadır (SSB, 2026a).

Grafik -3: Savunma ve Havacılık Sektöründe Toplam İstihdam

Kaynak: SSB, 2026d.

Savunma sanayiinde oluşan istihdamın niteliği, sektörün ekonomik etkisini daha da belirginleştirmektedir. Çalışanların önemli bir kısmını mühendisler ve Ar-Ge uzmanlarının oluşturması, sektörün yüksek katma değerli üretim yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Savunma sanayii, yüksek ücret düzeyi, ileri mühendislik kabiliyeti ve teknoloji yoğun üretim yapısı sayesinde işgücü piyasasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuş; ancak nitelikli personel ihtiyacı, beyin göçü, beceri uyumsuzluğu ve istihdamın belirli merkezlerde yoğunlaşması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir (TÜBİTAK, 2026). Bu nedenle sektörün istihdam kapasitesi yalnızca niceliksel artışla değil, nitelikli insan kaynağının sürdürülebilir biçimde yetiştirilmesiyle de ilişkilidir. Sonuç olarak savunma sanayii, Türkiye ekonomisi açısından hem doğrudan istihdam yaratan hem de teknoloji odaklı üretim modeli sayesinde beşerî sermayenin gelişimini destekleyen stratejik bir sektör niteliği taşımaktadır (Özdemir, 2020).

Nitelikli işgücü ve teknoloji yoğun üretim yapısının güçlenmesi, savunma sanayiinin ihracat performansını da doğrudan etkilemiştir. Savunma ve havacılık sektöründe özellikle 2010’lu yıllardan itibaren yerli ve millî üretim kapasitesinin artması, Türkiye’nin hem küresel savunma pazarındaki görünürlüğünü yükseltmiş hem de döviz kazandırıcı bir sektör olarak önemini artırmıştır. Savunma sanayii ihracatı, yalnızca ekonomik açıdan gelir sağlayan bir alan değil; aynı zamanda uluslararası pazarlarda rekabet gücünü, teknoloji üretim kabiliyetini ve stratejik bağımsızlığı gösteren önemli bir gösterge hâline gelmiştir (Karadağ, 2022). Bu süreçte Türkiye’nin savunma ürünleri ihracatında yaşanan artış, sektörün üretim kapasitesini genişlettiğini, yan sanayi ile bütünleşmesini güçlendirdiğini ve dış pazarlarda daha görünür bir konuma ulaştığını ortaya koymaktadır.

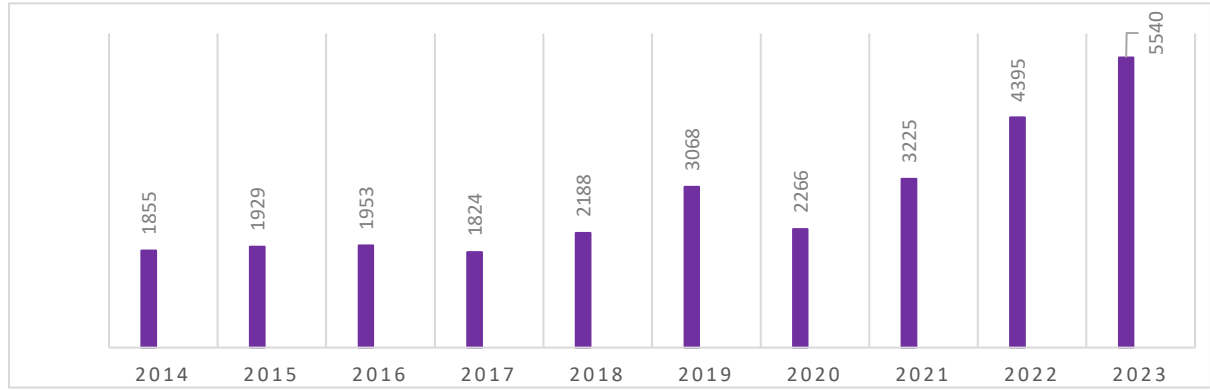
Tablo -2: Dünyada En Fazla Savunma Sanayi İhracatı Yapan Ülkeler (2019 – 2023)

SIRA	ÜLKE	% PAY
1	ABD	42
2	Fransa	11
3	Rusya	11
4	Çin	5,8
5	Almanya	5,6
6	İtalya	4,3
7	İngiltere	3,7
8	İspanya	2,7
9	İsrail	2,4
10	Güney Kore	2,0
11	Türkiye	1,6
12	Hollanda	1,2
13	İsveç	0,8
14	Polonya	0,7
15	Kanada	0,6
16	Avustralya	0,6
17	İsviçre	0,5
18	Ukrayna	0,4
19	Norveç	0,4
20	BAE	0,3

Kaynak: SSB, 2023.

Savunma ve havacılık ihracat verileri incelendiğinde, 2014–2023 döneminde genel olarak yükselen bir eğilim dikkat çekmektedir. 2014 yılında 1,855 milyar dolar olan sektör ihracatının 2023 yılı itibarıyla 5,540 milyar dolara ulaşması, savunma sanayiinin ekonomik katkısının belirgin biçimde arttığını göstermektedir (SSB, 2026a). Özellikle 2019 sonrasında ihracatta görülen ivmelenme, Türkiye’nin uluslararası pazarlarda daha güçlü bir konum elde etmeye başladığını yansıtırken; 2020 yılında küresel tedarik zinciri sorunları ve COVID-19 etkisiyle yaşanan sınırlı gerilemeye rağmen sonraki yıllarda yeniden artış eğilimine girilmesi sektörün dayanıklılığını göstermektedir. Dünya savunma ihracatı içinde Türkiye’nin payı hâlen sınırlı olmakla birlikte, ülkenin küresel sıralamada ilk 20 içinde yer alması ve ihracat hacmini sürekli artırması önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede savunma sanayii ihracatı, Türkiye’nin yalnızca dış ticaret dengesine katkı sağlayan bir unsur değil; aynı zamanda yüksek katma değerli üretim yapısını güçlendiren, teknolojik yetkinliğini görünür kılan ve küresel rekabet kapasitesini artıran stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır (SSB, 2026c).

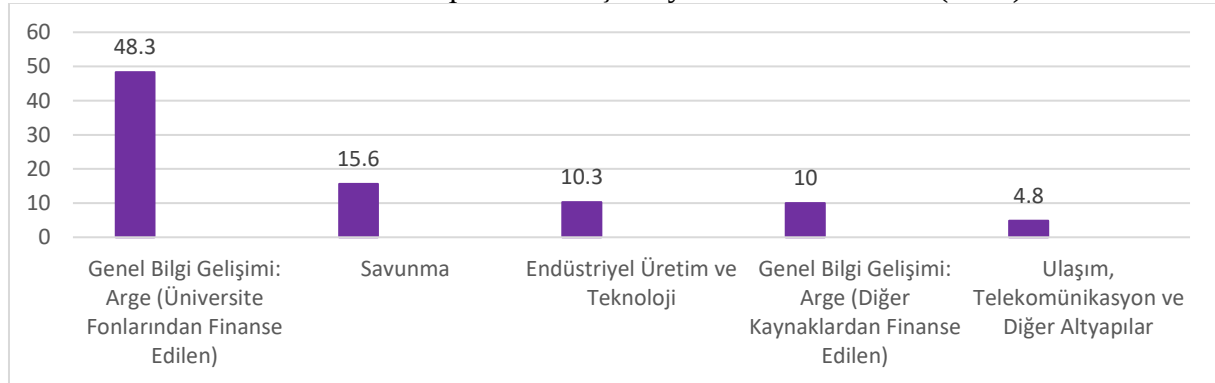
Grafik – 4: Yıllara Sâri Savunma ve Havacılık Toplam İhracatı (Milyar \$)

Kaynak: SSB, 2026c.

İhracat performansındaki bu yükselişin arkasında, savunma sanayiinde Ar-Ge harcamalarının artması ve yüksek teknoloji üretim kapasitesinin güçlenmesi bulunmaktadır. Türkiye’de savunma sanayiinin gelişiminde Ar-Ge faaliyetleri, yalnızca teknolojik yenilik üretimini destekleyen bir unsur değil, aynı zamanda sektörün stratejik dönüşümünü belirleyen temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren artan Ar-Ge yatırımları; elektronik sistemler, haberleşme teknolojileri, radar, kompozit malzemeler, motor geliştirme ve insansız sistemler gibi kritik alanlarda yerli üretim yetkinliğini güçlendirmiştir (SSB, 2026c). Bu durum, savunma sanayiinin dışa bağımlılığını azaltırken aynı zamanda Türkiye’nin yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun üretim kapasitesini artırmıştır.

Grafik – 5: En Fazla Harcama Yapılan İlk Beş Sosyo-Ekonomik Hedef (2021)

Kaynak: TÜİK, 2025a.

Savunma sanayiinde faaliyet gösteren büyük ölçekli firmaların Ar-Ge harcamalarındaki artış da bu dönüşümü desteklemektedir. ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN ve TEI gibi şirketlerin son yıllarda Ar-Ge bütçelerinde kayda değer artışlar yaşanmış; bu firmalar sektörün teknoloji geliştirme kapasitesinin ana taşıyıcıları hâline gelmiştir (ASAD, 2023). Savunma Sanayii Başkanlığı ve TÜBİTAK verileri, yüksek teknoloji üretiminin özellikle komuta-kontrol sistemleri, güdümlü mühimmat, hava platformları, elektronik harp ve yapay zekâ destekli savunma uygulamaları gibi alanlarda yoğunlaştığını göstermektedir (TÜBİTAK, 2026). Savunma alanındaki Ar-Ge ekosistemi yalnızca firmalarla sınırlı kalmamakta; üniversiteler, kamu araştırma merkezleri ve bilimsel altyapı da bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Böylece savunma sanayiinde Ar-Ge harcamaları ve yüksek teknoloji üretimi, sektörün ihracat gücünü besleyen, stratejik bağımsızlığını pekiştiren ve Türkiye ekonomisine yüksek katma değer sağlayan temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Ar-Ge ve yüksek teknoloji üretimindeki ilerleme, savunma sanayiinin yalnızca ana yüklenici firmalar düzeyinde değil, yan sanayi ve tedarik zinciri boyunca da güçlü bir ekonomik etki yaratmasını sağlamıştır. Savunma sanayii; elektronik, yazılım, kompozit malzeme, makine, motor, bakım-onarım ve alt sistem üretimi gibi pek çok farklı alanı içine alan geniş bir ekosistem oluşturarak sanayi yapısı üzerinde çarpan etkisi meydana getirmektedir (SSB, 2026c). Özellikle savunma projelerinde kullanılan yerli parça ve alt sistem oranının artması, sektörde dikey ve yatay bütünleşmeyi güçlendirmiş; böylece ana yüklenici firmalar ile alt yükleniciler, KOBİ'ler ve uzman tedarikçiler arasındaki iş birliğini daha görünür hâle getirmiştir. Bu durum, savunma sanayiinin yalnızca nihai ürün üretimine değil, üretim sürecinin farklı aşamalarında uzmanlaşmış çok sayıda işletmenin gelişimine de katkı sunduğunu göstermektedir (TÜBİTAK, 2026). Bununla birlikte savunma sanayii, özellikle KOBİ'ler açısından önemli bir üretim ve teknoloji alanı oluşturmuştur. Savunma ve Teknoloji Bakanlığı ile KOSGEB verilerine göre sektör, yazılım, elektronik kart üretimi, hassas parça imalatı ve sistem entegrasyonu gibi alanlarda çok sayıda yerli işletmeyi üretim sürecine dâhil etmektedir (STB, 2026; KOSGEB, 2026). Bu yapı, yerli tedarik kapasitesini artırırken aynı zamanda bölgesel sanayi altyapısının güçlenmesine, istihdamın yaygınlaşmasına ve üretim kabiliyetinin çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır. Tedarik zincirinin güçlenmesi, savunma sanayiinde arz güvenliği ve dışa bağımlılığın azaltılması açısından da stratejik önem taşımaktadır. Sonuç olarak savunma sanayiinin yan sanayi ve tedarik zinciri üzerindeki etkileri, sektörün ekonomik katkısını genişleten, teknoloji yayılımını hızlandıran ve yerli sanayi kapasitesini destekleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır (TÜİK, 2025).

Yan sanayi ve tedarik zincirinde gelişmeler, savunma sanayiinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini de daha görünür hâle getirmiştir. Savunma sanayii yatırımları, yalnızca üretim kapasitesini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda bulundukları bölgelerde istihdam, altyapı gelişimi, teknoloji transferi ve sanayi kümelenmesi gibi alanlarda da önemli sonuçlar doğurmaktadır (SSB, 2026c). Özellikle savunma yatırımlarının yoğunlaştığı Marmara ve İç Anadolu bölgeleri, nitelikli işgücü, Ar-Ge altyapısı ve sanayi entegrasyonu bakımından öne çıkmakta; İstanbul, Kocaeli, Ankara ve Eskişehir gibi merkezler savunma sanayiinin bölgesel çekim alanları hâline gelmektedir. Bu durum, savunma sanayiinin yalnızca ulusal ölçekte değil, bölgesel düzeyde de ekonomik canlılık yaratan stratejik bir sektör olduğunu göstermektedir (STB, 2026).

Bölgesel dağılım incelendiğinde savunma sanayiinin etkilerinin homojen olmadığı, bazı bölgelerde doğrudan ve güçlü, bazı bölgelerde ise daha sınırlı ve dolaylı biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Marmara Bölgesi yüksek katma değerli üretim, ihracat ve nitelikli istihdam bakımından öne çıkarken; İç Anadolu Bölgesi Ar-Ge merkezleri, teknoloji geliştirme kapasitesi ve ana yüklenici yoğunluğu ile dikkat çekmektedir. Ege ve Akdeniz bölgelerinde daha çok yan

sanayi, lojistik ve bakım-onarım faaliyetleri gelişmekte; Güneydoğu Anadolu’da ise özellikle Gaziantep çevresinde savunma sanayine bağlı yeni yatırımların ve alt yüklenici faaliyetlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 2021). Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde savunma sanayiinin etkisi daha sınırlı kalmakla birlikte, dolaylı istihdam ve tedarik bağlantıları üzerinden bölgesel ekonomiye katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede savunma sanayii, bölgesel gelişmişlik farklarını tamamen ortadan kaldırmasa da, sanayi çeşitliliğini artıran, teknoloji odaklı kümelenmeleri destekleyen ve bazı bölgelerde ekonomik büyümeyi hızlandıran önemli bir kalkınma aracı olarak değerlendirilmektedir (Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 2021; SSB, 2026c).

Tablo -3: Türkiye’de Savunma Sanayisinin Bölgesel Kalkınma Etkileri

Bölge	Savunma Sanayii Yoğunluğu	Temel Merkezler / Kümelenmeler	Bölgesel Kalkınma Etkisi
Marmara	Yüksek	İstanbul, Kocaeli	Yüksek katma değer, nitelikli istihdam, ihracat
İç Anadolu	Çok yüksek	Ankara, Eskişehir	Ar-Ge, ana yüklenici yoğunluğu, teknoloji üretimi
Ege	Orta	İzmir, Manisa	Yan sanayi, lojistik, sanayi çeşitlenmesi
Akdeniz	Düşük–Orta	Adana, Mersin	Lojistik, bakım-onarım, liman etkisi
Karadeniz	Düşük	Samsun	Sınırlı sanayi katkısı
Doğu Anadolu	Çok düşük	—	Dolaylı ve sınırlı etki
Güneydoğu Anadolu	Düşük	Gaziantep	Yan sanayi potansiyeli, yeni yatırımlar

Kaynak: SSB, 2026b; SSB, 2026c; STB, 2026; KAGM, 2026.

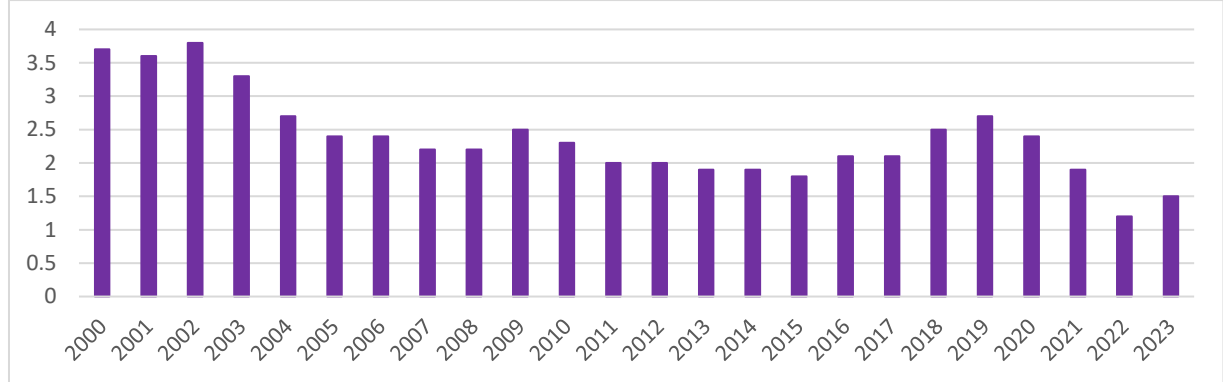
Bölgesel kalkınma üzerindeki etkiler, savunma sanayiinin makroekonomik düzeyde de önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Savunma sanayii ve savunma harcamaları; büyüme, dış denge, kamu maliyesi ve teknoloji üretimi gibi alanlarda çok boyutlu etkiler yaratan stratejik bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Literatürde savunma sanayiinin makroekonomik etkileri konusunda ortak ve tek boyutlu bir sonuca ulaşmak her zaman kolay olmasa da Türkiye örneğinde özellikle son yıllarda savunma projeleri, yerli üretim kapasitesindeki artış ve ihracat performansı sayesinde sektörün ekonomik yapı içindeki ağırlığının giderek arttığı görülmektedir (Alptekin ve Levent, 2012). Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi, yalnızca kamu bütçesinden ayrılan pay ile değil; teknoloji yoğun üretimin oluşturduğu katma değer, sanayi ekosistemine sağladığı canlılık ve ihracat yoluyla sağlanan döviz girdisi üzerinden de değerlendirilmektedir. Bu nedenle savunma sanayiinin makroekonomik etkisi, klasik kamu harcaması yaklaşımının ötesine geçerek üretim, yatırım ve dış ticaret dinamikleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Türkiye’de savunma ve havacılık ihracatının son yıllarda artış göstermesi, sektörün büyüme üzerindeki katkısını daha görünür hâle getirmiştir. Savunma ve havacılık sektöründe 2023 yılında yaklaşık 5,5 milyar dolar, 2024 yılında ise 7,1 milyar dolar seviyesinde ihracat gerçekleştirilmiş olması, sektörün yalnızca kamu kaynaklarıyla değil, dış pazarlardan sağlanan gelirlerle de ekonomik katkı sunduğunu ortaya koymaktadır (SSB, 2026d). Bununla birlikte savunma harcamalarının GSYH içindeki payı incelendiğinde, 2000’li yılların başında daha yüksek seviyelerde bulunan bu oranın zamanla dalgalı bir seyir izlediği ve son dönemde görece gerilediği görülmektedir. Bu durum, savunma harcamalarının nominal olarak artmasına rağmen

ekonominin genel büyüklüğü karşısında göreceli ağırlığının azaldığını göstermektedir (World Data Bank, 2025). Ancak burada dikkat çekici olan husus, savunma sanayiinin bütçe yükü oluşturan pasif bir alan olmaktan uzaklaşarak ihracat, yerli üretim ve yüksek teknoloji geliştirme yoluyla ekonomik katkı sağlayan daha aktif bir yapıya dönüşmesidir. Savunma sanayiinin makroekonomik etkileri dış ticaret ve cari denge bakımından da önem taşımaktadır.

Yerli savunma üretiminin artması, ithal savunma sistemlerine olan bağımlılığı azaltarak döviz çıkışını sınırlamakta; buna karşılık savunma ürünleri ihracatı, döviz gelirlerini artırarak cari denge üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır (Durucan, vd., 2022). Özellikle yüksek katma değerli savunma ürünlerinin ihracatında sağlanan artış, Türkiye'nin dış ticaret yapısında daha nitelikli ve teknoloji yoğun bir profile yönelmesine katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında savunma sanayiine yönelik kamu harcamalarının bütçe üzerindeki etkileri de dikkatle değerlendirilmelidir. Kısa vadede bu harcamalar kamu maliyesi üzerinde baskı oluşturabilse de uzun vadede teknoloji transferi, üretim kapasitesinin genişlemesi, istihdam artışı ve ihracat gelirleri aracılığıyla kamu gelirlerine dolaylı katkılar sağlayabilmektedir. Nitekim literatürde, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin ülkenin dışa açıklık düzeyi, ithal girdi bağımlılığı ve yerli üretim kapasitesi gibi unsurlara bağlı olarak değiştiği vurgulanmaktadır (IMF, 2014).

Grafik – 6: Türkiye’de Savunma Harcamaları / GSYH (%)

Kaynak: Word Data Bank, 2025.

Türkiye’de savunma sanayii, makroekonomik açıdan hem fırsatlar hem de dikkatle yönetilmesi gereken sınırlılıklar barındıran bir sektör olarak değerlendirilmektedir. Büyümeye katkısı, teknoloji üretim kapasitesini artırması, dış ticaret dengesine destek sağlaması ve stratejik alanlarda yerli üretimi güçlendirmesi, sektörün öne çıkan olumlu yönleri arasında yer almaktadır. Buna karşılık maliyet baskısı, uzun vadeli finansman ihtiyacı, bazı kritik alanlarda devam eden dışa bağımlılık ve kamu kaynaklarının etkin kullanımına ilişkin gereklilikler, sektörün makroekonomik sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla savunma sanayiine ilişkin politikaların yalnızca güvenlik perspektifiyle değil, büyüme, verimlilik, dış denge ve kamu maliyesi hedefleriyle uyumlu bütüncül bir ekonomik çerçeve içinde ele alınması gerekmektedir (SSB, 2026d).

3. GELECEK PERSPEKTİFİ: ZORLUKLAR VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Savunma sanayiinin geleceği, küresel güvenlik ortamında yaşanan dönüşümler, teknolojik gelişmeler ve ekonomik koşullardaki değişimlerle birlikte daha da önem kazanmaktadır. Bu çerçevede küresel rekabet gücü ve uluslararası konumlanma, sektörün geleceğini yönlendirmektedir. Türkiye savunma sanayii, özellikle 2000’li yıllardan sonra benimsenen yerlileştirme ve millileştirme politikaları ile uluslararası pazarda daha görünür bir yapıya kavuşmuş; savunma ürünleri ihracatındaki artış, ülkenin bu alandaki rekabet kapasitesinin güçlendiğini göstermiştir. Türkiye yalnızca iç talebi karşılayan bir üretici olmaktan çıkarak daha geniş pazarlara açılan bir aktöre dönüşmüştür

Tablo-4'te sunulan veriler, Türkiye'nin savunma ihracatında belirli ülkelere yoğunlaşsa da coğrafi olarak çeşitlenmeye başlayan bir pazar yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Romanya, ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Azerbaycan ve Polonya gibi ülkelerin öne çıkması, Türkiye'nin hem yakın coğrafyasında hem de daha geniş uluslararası pazarlarda etkisini artırmaya başladığını göstermektedir.

Küresel rekabet gücü yalnızca ihracat hacmiyle değil, ihraç edilen ürünlerin niteliği, teknoloji yoğunluğu ve uluslararası sistemdeki stratejik konumla da yakından ilişkilidir. Türkiye'nin İHA/SİHA, zırhlı kara araçları, deniz platformları, elektronik harp sistemleri ve akıllı mühimmat gibi alanlarda görünürlük kazanması, ürün niteliğini ortaya koymaktadır. Ancak motor, radar, elektronik harp ve bazı ileri alt sistem teknolojilerinde dışa bağımlılığın tam olarak aşılamamış olması, küresel rekabet gücünü sınırlayan yapısal faktörlerden biri olmaya devam etmektedir (Durucan, vd., 2022). Bu nedenle rekabet gücünün sürdürülebilirliği, nihai ürün yanında kritik bileşenlerde yerli üretim kapasitesinin derinleştirilmesine bağlıdır. Ayrıca savunma sanayiinde uluslararası konumlanma, çoğu zaman diplomatik ilişkiler, bölgesel güvenlik dinamikleri ve siyasi ittifaklarla iç içe geçmektedir. Savunma ihracatının hedef pazarları ticari ölçütler, dış politika öncelikleri, bölgesel krizler, müttefiklik ilişkileri ve güvenlik iş birlikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu durum, Türkiye'nin üretim ve ihracat kapasitesini artırırken aynı zamanda teknoloji bağımsızlığını güçlendirmesi, pazar çeşitliliğini artırması ve dış politika ile sanayi stratejisini uyumlu biçimde yürütmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo -4: Türkiye'nin En Fazla Savunma Sanayi İhracatı Yaptığı 10 Ülke (2023)

Sıra	Ülke	İhracat Değeri (Milyon ABD \$)	Toplam İçindeki Pay (%)
1	Romanya	391	22,0
2	ABD	347	20,0
3	B. Arap Emirlikleri	147	8,63
4	Azerbaycan	106	6,21
5	Polonya	101	5,95
6	Ukrayna	73	4,31
7	Burkina Faso	48	2,83
8	Bulgaristan	34	1,99
9	Sırbistan	31	1,84
10	Fas	26	1,54

Kaynak: TrendEconomy, 2026.

Savunma sanayiinin geleceğinde belirleyici olacak yükselen teknoloji alanları arasında insansız hava araçları, uzay teknolojileri ve yapay zekâ öne çıkmaktadır. Bu alanlar, yalnızca askerî kapasitenin artırılmasına değil, aynı zamanda savunma sanayiinin teknoloji yoğun, yenilikçi ve yüksek katma değer üreten yapısının güçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Modern savaş doktrinlerinde gözlenen dönüşüm, savunma sistemlerinde hız, hassasiyet, otonomi ve veri temelli karar alma süreçlerini daha önemli hâle getirmiş; bu durum İHA, uzay ve yapay zekâ temelli teknolojileri savunma sanayi politikalarının merkezine taşımıştır (Demir ve Sayın, 2021a). Türkiye açısından bu alanlar, yeni nesil savunma kabiliyetleri geliştirme imkânı sunmamakta ve küresel pazarda rekabet avantajı sağlamaktadır.

İnsansız hava araçları, Türkiye savunma sanayiinde en görünür başarı alanlarından biri hâline gelmiştir. Bayraktar TB2, Akıncı ve ANKA gibi platformlar, Türkiye'nin bu alandaki üretim kapasitesini, operasyonel etkinliğini ve ihracat başarısını ortaya koymuştur. Düşük maliyetle yüksek etkinlik sağlama, keşif-gözetleme kapasitesini artırma ve operasyonel riskleri azaltma

gibi avantajları ile dikkat çeken bu alandaki başarı, yalnızca platform üretimiyle sınırlı kalmamış; mühimmat entegrasyonu, haberleşme sistemleri ve görev yazılımları gibi alt bileşenlerde de yetkinlik geliştirilmiştir. Bu durum, savunma sanayiinde ürün bazlı uzmanlaşmanın ve niş rekabet avantajının güçlendiğini göstermektedir (SSB, 2026c).

Haberleşme, gözlem, keşif ve erken uyarı gibi işlevler bakımından uzay tabanlı sistemler, savunma kapasitesinin yalnızca destekleyici değil, doğrudan tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır. Uydu sistemleri, haberleşme altyapıları ve veri iletim teknolojileri sayesinde savunma uygulamalarında gerçek zamanlı bilgi akışı, hedef takibi ve koordinasyon kabiliyeti güçlenmektedir. Bu nedenle uzay teknolojileri, savunma sanayiinin kara, hava ve deniz boyutlarını destekleyen stratejik bir çarpan etkisi yaratmaktadır. Türkiye’de son yıllarda savunma sanayii ile uzay teknolojileri arasındaki entegrasyonun güçlendirilmeye çalışıldığı ve bunun, gelecekte rekabet kapasitesini artıracak bir unsur olarak görüldüğü gözlenmektedir (Aydın ve Erdem, 2021).

Veri analizi, hedef tespiti, karar destek sistemleri, otonom platformlar ve siber güvenlik gibi alanlarda yapay zekâ uygulamaları, savunma sistemlerinin etkinliğini ve hızını artırmaktadır. Özellikle karar alma süreçlerinde büyük veri işleme, tehdit analizi ve görev planlama gibi alanlarda sağladığı avantajlar, yapay zekâyı geleceğin savunma teknolojilerinin merkezine yerleştirmektedir. Zira yapay zekâ, yalnızca askerî etkinliği artıran bir araç değil, aynı zamanda savunma sanayiinde yeni nesil inovasyonun ana kaynaklarından biridir (Yıldız, 2022).

Savunma sanayii teknolojilerinin sürdürülebilir biçimde geliştirilebilmesi; Ar-Ge kapasitesinin güçlendirilmesine, nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesine ve kritik alt sistemlerde yerli üretim oranının artırılmasına bağlıdır. Bu çerçevede İHA, uzay ve yapay zekâ unsurları, Türkiye’de sektörün yüksek teknolojiye dayalı dönüşümünü yönlendiren başlıca alanlardır.

Sektörün karşılaştığı temel sorunların başında dışa bağımlılık gelmektedir. Özellikle gelişmiş savunma platformlarında kullanılan motor, elektronik alt sistemler, haberleşme ekipmanları ve bazı kritik bileşenlerde dış kaynaklara olan ihtiyaç, Türkiye’nin savunma sanayiinde tam bağımsızlık hedefine ulaşmasını güçleştirmektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı verileri, yerli katkı oranında önemli artışlar yaşanmış olsa da bazı ileri teknoloji alanlarında dışa bağımlılığın sürdüğünü göstermektedir (SSB, 2026c). Ambargo uygulamaları, bu sorunu daha görünür hâle getirmekte; dış tedarikte yaşanan kısıtlamalar, yalnızca üretim süreçlerini değil, proje takvimlerini, maliyetleri ve ihracat potansiyelini de etkileyebilmektedir. Bu nedenle savunma sanayiinde sürdürülebilir ilerleme, kritik alt sistemlerde ve ileri teknolojilerde yerli üretim kapasitesinin derinleştirilmesine bağlı görünmektedir.

Sektörün karşı karşıya olduğu bir diğer önemli sorun finansman yapısıyla ilgilidir. Savunma projeleri yüksek maliyetli, uzun vadeli ve belirsizlik içeren yatırımlar olduğundan, sektör büyük ölçüde kamu kaynak ve destekleri ile finanse edilmektedir. Türkiye’de savunma sanayii Ar-Ge harcamalarının önemli bölümünün kamu kaynaklı olması, sektörün üretim ve teknoloji geliştirme kapasitesini desteklemekle birlikte, finansman yapısının çeşitlendirilmesi gereğini de ortaya koymaktadır (Aydın ve Erdem, 2020). Özellikle uzun geliştirme süreleri, yüksek başlangıç maliyetleri ve uluslararası pazarlara erişimde karşılaşılan siyasi ve ekonomik riskler, özel sektörün savunma projelerine yönelimini sınırlandırabilmektedir. Akademik çalışmalarda da savunma sanayiinde finansman sorunlarının özellikle KOBİ’ler açısından daha belirgin olduğu, bu firmaların uzun vadeli Ar-Ge yatırımlarını sürdürmekte zorlandığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle sektörün finansal sürdürülebilirliği açısından kamu desteklerinin yanında özel sermaye, risk paylaşımı ve ihracat gelirlerini güçlendiren mekanizmaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Yüksek maliyetli ve uzun vadeli projelerin yalnızca kamu kaynaklarıyla yürütülmesi, sektörün finansal sürdürülebilirliği açısından sınırlayıcı

olabilmektedir. Özel sektör yatırımlarını teşvik eden, risk paylaşımını artıran ve savunma şirketlerinin uzun vadeli finansmana erişimini kolaylaştıran (SBB, 2026) politika yaklaşımı; savunma sanayii Ar-Ge yatırımlarının istikrarı, kritik alt sistemlerde yerlilik oranının artırılması ve üniversite-sanayi-kamu iş birliğinin güçlendirilmesi, sürdürülebilirlik açısından belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Savunma teknolojilerinin çift kullanım potansiyeli dikkate alınarak, sivil sektörle bilgi ve teknoloji paylaşımını artıran modellerin geliştirilmesi de sektörde katma değer üretimini destekleyebilecektir.

Nitelikli işgücü ihtiyacı da savunma sanayiinin en kritik sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Yazılım, yapay zekâ, elektronik, havacılık, uzay mühendisliği ve siber güvenlik gibi alanlarda yüksek nitelikli insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak nitelikli personelin özel sektör, yurt dışı veya farklı teknoloji alanlarına yönelmesi, savunma sanayiinde beyin göçü ve beceri uyumsuzluğu sorunlarını beraberinde getirmektedir (Demir, 2021b). Özellikle genç, dinamik ve uzmanlaşmış işgücünün sektörde kalıcılığını sağlamak, yalnızca ücret politikalarıyla değil; eğitim altyapısının güçlendirilmesi, üniversite-sanayi iş birliğinin artırılması ve uzun vadeli kariyer olanaklarının geliştirilmesiyle mümkündür. TÜBİTAK ve Savunma Sanayii Başkanlığı raporları da savunma sanayiinde insan kaynağının geliştirilmesini stratejik önceliklerden biri olarak değerlendirmektedir. Savunma sanayiinin uzun vadeli başarısı; mühendislik, yazılım, yapay zekâ, siber güvenlik ve ileri üretim teknolojileri alanlarında uzmanlaşmış insan kaynağının yetiştirilmesine ve sektörde kalıcılığının sağlanmasına bağlıdır. Bu nedenle yalnızca eğitim programlarının artırılması değil, aynı zamanda genç uzmanlar için cazip kariyer olanakları oluşturulması, beyin göçünü azaltacak teşviklerin geliştirilmesi ve mesleki uzmanlaşmayı destekleyen kurumsal yapıların güçlendirilmesi gerekmektedir (Erhan ve Aksoy, 2022).

Özetle, ambargo uygulamaları, finansman kısıtları ve işgücü sorunları, Türkiye savunma sanayiinin sürdürülebilir büyümesi önündeki başlıca engeller arasında yer almaktadır. Bu sorunların aşılması, teknik ve ekonomik çözümlerle birlikte bütüncül ve sürdürülebilir politika çerçevesine ihtiyaç duyulmaktadır. Performansın sürdürülebilirliği, üretim kapasitesinin geliştirilmesi yanında Ar-Ge yatırımlarının sürekliliği, yerli teknoloji geliştirme yeteneğinin derinleştirilmesi, ihracat kapasitesinin artırılması ve nitelikli insan kaynağının sistem içinde tutulmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle sektöre yönelik politikaların kısa vadeli ihtiyaçlara değil, uzun vadeli sanayi ve kalkınma hedeflerine dayanması gerekmektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı raporlarında da sektörün sürdürülebilirliği için yerlilik oranının artırılması, Ar-Ge altyapısının güçlendirilmesi ve teknoloji odaklı üretim modelinin desteklenmesi temel öncelikler arasında gösterilmektedir (SSB, 2026c). Planlı ve öngörülebilir bir savunma sanayii politikası, sektörün dış şoklara ve uluslararası belirsizliklere karşı dayanıklılığını artıracaktır (Altunışık ve Çelik, 2021).

SONUÇ

Savunma sanayii, Türkiye açısından yalnızca askerî güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan bir sektör değil; aynı zamanda ekonomik büyüme, teknolojik dönüşüm, ihracat kapasitesi ve bölgesel kalkınma üzerinde çok boyutlu etkiler yaratan stratejik bir alan niteliği taşımaktadır. Yerli ve millî üretim politikaları, artan Ar-Ge harcamaları ve yüksek teknoloji odaklı projeler sayesinde sektör, son yıllarda önemli bir dönüşüm sürecinden geçmiştir; dışa bağımlılığı azaltma, yerli üretim kapasitesini genişletme ve uluslararası pazarlarda daha görünür hâle gelme yönünde belirgin kazanımlar elde etmiştir. Bu süreçte savunma sanayiinin yalnızca güvenlik eksenli bir üretim alanı olmadığı, aynı zamanda nitelikli işgücü oluşturan, yüksek katma değer sağlayan, yan sanayi ve tedarik zinciri boyunca ekonomik hareketlilik yaratan bir sektör olduğu açık biçimde ortaya çıkmıştır. Özellikle istihdam, döviz geliri, teknoloji üretimi ve sanayi altyapısının gelişimi üzerindeki etkileri dikkate alındığında, savunma sanayiinin Türkiye

ekonomisine sağladığı katkının doğrudan olduğu kadar dolaylı ve yapısal boyutlarda da hissedildiği görülmektedir.

Türk savunma sanayiinin ulaştığı bu gelişim düzeyi, geleceğe ilişkin hem önemli fırsatları hem de dikkatle yönetilmesi gereken sorunları beraberinde getirmektedir. İHA, uzay teknolojileri ve yapay zekâ gibi yükselen alanlar, Türkiye'nin savunma sanayiinde küresel rekabet gücünü artıracak stratejik fırsatlar sunarken; ambargo uygulamaları, finansman kısıtları, bazı kritik alt sistemlerde devam eden dışa bağımlılık ve nitelikli işgücü ihtiyacı sektörün sürdürülebilirliği açısından temel risk alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle savunma sanayiinde kalıcı başarı, yalnızca mevcut üretim ve ihracat performansının sürdürülmesine değil; aynı zamanda Ar-Ge ekosisteminin güçlendirilmesine, insan kaynağının korunmasına, yerli teknoloji geliştirme kapasitesinin artırılmasına ve uzun vadeli sanayi politikalarının kararlılıkla uygulanmasına bağlıdır. Savunma sanayii performansının sürdürülebilirliği; üretim, ihracat ve teknoloji geliştirme hedeflerinin yanında, finansman, Ar-Ge, insan kaynağı ve kurumsal koordinasyon alanlarında uzun vadeli ve uyumlu politikaların uygulanmasına bağlıdır. Bu çerçevede geliştirilecek politikalar, Türkiye'nin savunma sanayiinde yalnızca mevcut kazanımlarını korumasını değil, aynı zamanda küresel ölçekte daha rekabetçi ve dirençli bir aktör hâline gelmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Aynur, and Paul Levine (2012). “Military Expenditure and Economic Growth: A meta-Analysis”, *Defence and Peace Economics*, 23(3): 217–238.
- Altunışık, Meliha ve Merve Çelik (2021). “Türkiye’de Savunma Sanayiinde Teknolojik Bağımlılık Sorunu”, *Ortadoğu Etütleri*, 13(1): 89–112.
- Aydın, Mustafa ve Erdem Erdem (2020). “Türkiye’de Savunma Sanayiinin Dönüşümü ve Uluslararası Rekabet Gücü”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 28: 57–76.
- Aydın, Mustafa ve Erdem Erdem (2021). “Türkiye’de Nitelikli İşgücü, Beyin Göçü ve Savunma Sanayii”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 32: 101–122.
- Canbay, Şaban (2010). *Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayiinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Demir, Hasan (2021a). “Savunma Sanayiinde Nitelikli İşgücü Sorunu ve İnsan Kaynağı Politikaları”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 20(2): 91–114.
- Demir, Hasan (2021b). “Savunma Sanayiinde Yapay Zekâ ve Otonom Sistemlerin Stratejik Önemi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 20(2): 45–67.
- Dünya Bankası (The World Bank, 2021). *Military Expenditure (% of GDP), Türkiye (2000–2023)*. World Development Indicators, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS> / 15.03.2026
- Erhan, Çağrı ve Şule Aksoy (2022). “Savunma Sanayiinde Uluslararası İş Birliği Modelleri ve Türkiye”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 19(75): 23–48.
- IMF (2014). *Fiscal Multipliers: Size, Determinants, and Use in Macroeconomic Projections*, IMF Technical Notes and Manuals.
- KAGM (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 2026). *Bölgesel Kalkınma Raporu*, <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/KalkinmaAjanslari2022YiliGenelFaaliyetRaporu.pdf> / 01.04.2026
- Karakuş, Adnan (2006). *Türk Savunma Sanayinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı NATO Ülkeleri ile Karşılaştırılmalı Ekonometrik Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- KOSGEB (2026). KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı (2021–2023). https://webdosya.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/2022/KOSGEB_2021_Y%C4%B1%C4%B1_Faaliyet_Raporu.pdf / 04.04.2026
- Kurt, Enes ve Yasin Şehitoğlu (2023). “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Savunma Sanayi Fabrikaları”, Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1): 39-48.
- OECD. (2004). OECD Principles of Corporate Governance. Paris: OECD Publishing <https://www.oecd.org/en/topics/corporate-governance.html> / 03.03.2026
- Özdemir, Murat (2020). “Defense Innovation Systems in Emerging Economies: The Case of Turkey”, Defense and Peace Economics, 31(5): 567–585.
- Özel, Suna ve Ezgi Şahin (2025). “Türkiye Savunma Sanayisinin Tarihsel Gelişimi ve Stratejik Önemi”, ANASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 7(1): 151–166.
- SASAD (Savunma ve Havacılık Sanayii İmalatçılar Derneği, 2026). Savunma ve Havacılık Sanayii Performans Raporu 2023. <https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2023-1751544308> / 11.03.2026.
- SBB (T. C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2026). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2019.. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf / 03.03.2026
- SETA (2022). Türk Savunma Sanayii Modeli ve Teknolojik Dönüşüm, Ankara: SETA Yayınları No: 197.
- SSB (Savunma Sanayii Başkanlığı, 2026). Teknoloji Yönetim Stratejisi 2011-2016. Ankara. <https://www.ssb.gov.tr/> 25.04.2026.
- SSB (2026a). Savunma Sanayi Sektörel Strateji Dokümanı (2018–2022). <https://www.ssb.gov.tr/> 25.04.2026.
- SSB (2026b). Savunma Sanayii Sektör Raporu. <https://www.ssb.gov.tr/savunma-sanayii-sektor-raporu> / 04.04.2026.
- SSB (2026c). Faaliyet Raporu. <https://www.ssb.gov.tr/faaliyet-raporlari> / 07.03.2026.
- SSB (2026d). Savunma ve Havacılık Sektörü Sürdürülebilirlik Eylem Planı-2024, Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı Yayını. <https://www.ssb.gov.tr/> 12.03.2026
- STB (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2026). Kalkınma Ajansları 2022 Yılı Genel Faaliyet Raporu. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/KalkinmaAjanslari2022YiliGenelFaaliyetRaporu.pdf> / 27.03.2026.
- TrendEconomy (2026). Türkiye’nin Silah ve Mühimmat (HS 93) İhracat ve İthalat Verileri, <https://trendeconomy.com/data/h2/Turkey/93> /03.03.2026
- TurkishTime (2026). 2024 Ar-Ge Harcamasına Göre En Büyük 10 Şirket, <https://turkishtimedergi.com/> 09.03.2026
- TÜBİTAK (2026). 2021 ve 2022 yılı faaliyet raporları.. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2023-09/tubitak_2021_yili_faaliyet_raporu_1.pdf / 18.03.2026.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu, 2025). Cari İşlemler Dengesi ve Makroekonomik Göstergeler, www.tuik.gov.tr / 14.12.2025.
- TÜİK (2025a). İmalat Sanayi ve İstihdam İstatistikleri, www.tuik.gov.tr / 14.12.2025.
- Yıldız, Cumhur (2022). “Uluslararası Alanda Artan Yapay Zekâ Rekabeti ve Türkiye’de Yapay Zekâ Entegreli Savunma Sanayi Teknolojilerine Yansımalar”, UPA Strategic Affairs, 4(1): 4-22.

BEFORE and AFTER MARSHALL: WHAT CHANGED in ECONOMICS?

Asst. Prof. Dr. Aras Yolusever ¹

¹ Istanbul Kültür University, Department of Economics, arasyolusever4@gmail.com, ORCID
ID: 0000-0001-9810-2571

ABSTRACT

The publication of Principles of Economics by Alfred Marshall in 1890 marked a decisive turning point in the development of modern economic analysis. This article examines how economics transformed before and after Marshall's synthesis, focusing on methodological, analytical, and conceptual changes in the discipline. Prior to Marshall, classical economists such as Adam Smith, David Ricardo, and John Stuart Mill concentrated primarily on production, distribution, and long-run value determination based on labor or cost-of-production theories. Economic analysis was largely qualitative and oriented toward broad philosophical questions about growth, class conflict, and national prosperity. Marshall introduced a systematic analytical framework that integrated the emerging marginalist ideas associated with thinkers such as William Stanley Jevons, Carl Menger, and Léon Walras with classical cost-based reasoning. His partial equilibrium approach, the formalization of supply and demand analysis, the concept of elasticity, and the distinction between the short run and long run significantly reshaped economic methodology. By emphasizing marginal analysis and graphical reasoning, Marshall transformed economics into a more precise and operational science capable of addressing concrete market behavior. This paper argues that Marshall's contribution was not merely technical but institutional: he effectively redefined the boundaries and language of economic inquiry. After Marshall, economics increasingly adopted mathematical tools, formal modeling, and microeconomic foundations, laying the groundwork for twentieth-century developments in welfare economics, industrial organization, and modern microeconomic theory. The transition from classical political economy to neoclassical economics thus represents a methodological shift from philosophical political economy to analytically structured economic science, with Marshall serving as the pivotal bridge between these intellectual traditions.

Keywords: Economic Theory, Institutional Economics, History of Economic Thought

1. INTRODUCTION

Alfred Marshall's Principles of Economics, first published in 1890, is widely regarded as the foundational text of modern neoclassical economics. More than a comprehensive textbook, it represented a systematic reorientation of economic inquiry — one that bridged the classical tradition of Smith, Ricardo, and Mill with the marginalist revolution initiated by Jevons, Menger, and Walras (Backhouse, 2002). Marshall did not simply synthesize these two streams; he restructured how economists ask questions, construct theories, and communicate results.

This paper traces the methodological, analytical, and conceptual transformation of economics before and after Marshall. Section 2 examines the classical political economy that preceded Marshall, outlining its core concerns and limitations. Section 3 discusses the marginalist revolution of the 1870s that set the stage for Marshall's synthesis. Section 4 analyzes Marshall's own contributions as articulated in the *Principles*. Section 5 evaluates the post-Marshallian trajectory of economic science. The paper concludes by reflecting on Marshall's lasting legacy and the shape of the discipline he effectively redefined.

2. CLASSICAL POLITICAL ECONOMY BEFORE MARSHALL

The tradition of classical political economy, stretching roughly from Adam Smith's *Wealth of Nations* (1776) to John Stuart Mill's *Principles of Political Economy* (1848), was primarily concerned with the macroeconomic questions of national wealth, growth, and distribution. Smith placed the division of labor and market exchange at the center of his analysis, arguing that the pursuit of self-interest within competitive markets leads to socially beneficial outcomes (Smith, 1776/1904). Ricardo extended this framework to focus on the distribution of income among landowners, capitalists, and laborers through his theory of differential rent and the labor theory of value (Ricardo, 1817/1951).

Classical economists largely viewed value as determined by the cost of production — particularly labor time — and were less concerned with demand-side influences or individual choice. Mill, writing later in the tradition, acknowledged some complexity in value determination but retained the fundamentally supply-side orientation of classical thought (Mill, 1848/1909). Economics at this stage was inseparable from moral philosophy and political theory. It was embedded in debates about poverty, the Corn Laws, free trade, and the proper role of the state. As Schabas (1990) notes, classical economics was as much a normative program as an analytical enterprise.

The analytical tools were primarily verbal and deductive. Diagrams were rare, and mathematical formalization was the exception rather than the rule (Morgan, 2012). The concept of marginal analysis — examining the effect of small incremental changes — was largely absent, or at best implicit, in the works of Smith, Ricardo, and Mill. This made it difficult to analyze how prices were determined in markets at any given moment, as opposed to their long-run tendencies. Classical economics lacked the apparatus to answer the most basic microeconomic question: why does a pound of bread cost what it does today?

3. THE MARGINALIST REVOLUTION of the 1870s

The theoretical landscape shifted dramatically in the early 1870s with the near-simultaneous publication of works by William Stanley Jevons (1871), Carl Menger (1871), and Léon Walras (1874–1877). These thinkers, working independently in England, Austria, and Switzerland, converged on the insight that the value of a good is determined not by the total labor embodied in it but by the utility derived from the last (marginal) unit consumed (Jevons, 1871/1911; Menger, 1871/1950; Walras, 1874/1954).

This marginal utility theory shifted the locus of economic analysis from production to consumption, from the factory to the mind of the individual consumer. Jevons, trained as a scientist, expressed economic theory in mathematical terms and applied utilitarian calculus to consumer behavior. Menger, by contrast, rejected mathematics but developed a rigorous verbal theory of subjective value grounded in human needs and goods of different orders. Walras constructed an elaborate system of simultaneous equations describing general equilibrium across all markets in an economy (Jaffé, 1976).

Despite these differences, the marginalist revolution shared a common methodological commitment: economics was to be a science of individual rational choice under conditions of scarcity. The explanatory focus moved from historical and institutional context to abstract, universal principles of rational behavior. This shift, sometimes called the subjectivist turn in economics, had profound implications for how the discipline would subsequently develop (Mirowski, 1989). However, the early marginalists remained somewhat disconnected from classical concerns about production and distribution. It was Marshall who would attempt the reconciliation.

4. SUPPLY, DEMAND, and PARTIAL EQUILIBRIUM

Alfred Marshall's *Principles of Economics* (1890/1920) is best understood as a grand synthesis rather than a revolution. Marshall explicitly sought to reconcile the demand-side insights of the marginalists with the supply-side framework of the classical economists, arguing that value was determined by the interaction of both forces — like two blades of a pair of scissors (Marshall, 1890/1920, p. 348). Neither demand alone nor supply alone determines price; both must be considered simultaneously.

4.1. Supply, Demand, and Partial Equilibrium

Marshall's most enduring methodological innovation was the method of partial equilibrium analysis. Rather than following Walras in attempting to analyze all markets simultaneously, Marshall advocated studying individual markets in isolation, holding other things constant — the famous *ceteris paribus* assumption (Marshall, 1890/1920). This simplification made economic analysis tractable and applicable to specific policy questions. The supply-and-demand diagram, with its intersecting curves and equilibrium price, became the central analytical tool of economics — a tool so intuitive and flexible that it remains foundational in every introductory economics course to this day (Stigler, 1965).

Marshall also introduced the concept of consumer surplus — the difference between what consumers are willing to pay and what they actually pay — as a measure of the welfare gains from trade. This concept became a cornerstone of welfare economics and applied policy analysis (Marshall, 1890/1920).

4.2. Elasticity

Among Marshall's most significant analytical contributions was the formal concept of elasticity of demand — the responsiveness of quantity demanded to changes in price (Marshall,

1890/1920, Book III, Chapter IV). While earlier economists had discussed the responsiveness of demand informally, Marshall provided a precise mathematical definition and demonstrated its practical importance for business pricing decisions, tax policy, and the welfare effects of monopoly. The concept of elasticity allowed economists to move beyond qualitative statements about demand toward measurable, comparable assessments of market behavior (Stigler, 1965).

4.3. The Short and Long Run

Another lasting methodological contribution was Marshall's distinction between the short run and the long run. In the short run, some factors of production — particularly capital — are fixed, and firms can only adjust output by varying variable inputs such as labor. In the long run, all factors are variable, and firms can enter or exit the industry (Marshall, 1890/1920, Book V). This distinction allowed Marshall to reconcile the classical concern with long-run tendencies (e.g., the tendency toward normal profits) with the marginalist analysis of short-run price determination. The concepts of short-run and long-run cost curves, and their relationship to market equilibrium, remain central to industrial organization and microeconomic theory (Viner, 1931).

4.4. The Representative Firm and Industrial Organization

Marshall also introduced the concept of the representative firm — a hypothetical firm of average efficiency used to analyze industry-level behavior without assuming perfect homogeneity among firms (Marshall, 1890/1920, Book V, Chapter VIII). Though this concept was criticized by later economists such as Sraffa (1926) and Robinson (1933) for its ambiguity, it reflected Marshall's concern with the dynamics of industrial organization, including economies of scale, internal and external economies, and the role of knowledge and skill in production. Marshall was attentive to the institutional and organizational dimensions of markets in ways that later formal neoclassical theory would often neglect (Loasby, 1989).

4.5. Mathematical Method and Economic Reasoning

Marshall was himself a highly skilled mathematician — he had been a Senior Wrangler at Cambridge — and he used mathematics extensively in developing his theories. However, in a famous letter to A. L. Bowley, he articulated a cautious view of mathematical formalism in economics, advising that mathematics should be used as a shorthand language and as a means of checking reasoning, but that results should always be translated back into plain language, illustrated with real examples, and the mathematics subsequently burned (quoted in Pigou, 1925, p. 427). This humility about formalism was characteristic of Marshall's approach and helps explain why his work remained accessible to a wide readership while embedding rigorous analytical content beneath the verbal surface.

5. THE POST-MARSHALIAN TRAJECTORY of ECONOMICS

Marshall's synthesis defined the research program of economics for the first half of the twentieth century and shaped the institutional structure of the discipline — particularly through his role in establishing the Cambridge school and his influence on a generation of British economists

including Arthur Cecil Pigou, John Maynard Keynes, and Dennis Robertson (Skidelsky, 1983). However, the legacy was contested and the trajectory of post-Marshallian economics was uneven.

5.1. Formalization and the Mathematical Turn

One major trend in the decades following Marshall was increasing mathematical formalization. The work of John Hicks (1939) and Paul Samuelson (1947) transformed much of the content of Marshallian economics into the language of constrained optimization, indifference curves, and duality theory. Samuelson's *Foundations of Economic Analysis* (1947) was explicitly designed to unify economic analysis through the mathematics of maximization and equilibrium, translating Marshall's verbal and diagrammatic reasoning into formal mathematical theorems. While this increased precision and internal consistency, it also narrowed the scope of economic analysis, privileging what could be formally modeled over what was empirically or institutionally important (Backhouse, 1998).

5.2. The Keynesian Revolution

A second major post-Marshallian development was the Keynesian revolution. John Maynard Keynes, who had been Marshall's student and disciple, broke decisively with the Marshallian tradition in *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936). Keynes argued that the economy could become stuck in equilibrium at less than full employment, and that aggregate demand — not the supply-side forces emphasized by Marshall and the classics — determined output and employment in the short run (Keynes, 1936). The Keynesian revolution temporarily displaced the Marshallian microeconomic framework as the central concern of economics, shifting attention to macroeconomic policy and the role of government. However, the subsequent development of neoclassical synthesis and then New Keynesian economics attempted to re-ground macroeconomic theory in Marshallian (or Walrasian) microeconomic foundations (Mankiw, 1990).

5.3. Welfare Economics and Market Failure

Marshall's concept of consumer and producer surplus, and Pigou's (1920) elaboration of externalities and divergences between private and social costs, laid the foundations for modern welfare economics. The distinction between market equilibrium and social optimum — and the conditions under which markets fail to achieve efficiency — became central to public economics and regulatory policy. Arrow and Debreu's (1954) formal proof of the existence of competitive equilibrium and its welfare properties provided a rigorous foundation for the claims that Marshall and his followers had advanced more informally.

5.4. Industrial Organization and the Theory of the Firm

The limitations of Marshall's representative firm concept became apparent as economists sought to explain monopoly, oligopoly, and product differentiation. Sraffa (1926) argued that the assumption of perfect competition was inconsistent with the existence of economies of scale, and Joan Robinson's (1933) theory of imperfect competition and Edward Chamberlin's (1933)

theory of monopolistic competition extended the Marshallian framework to non-competitive markets. Later, the transaction cost theory of the firm developed by Coase (1937) and Williamson (1985) addressed questions about the boundaries of the firm and the organization of production that Marshall had raised but not fully resolved.

5.5. Behavioral and Institutional Challenges

In the latter decades of the twentieth century, the Marshallian and neoclassical assumption of rational, maximizing behavior came under sustained challenge from behavioral economics, which documented systematic deviations from rationality in human decision-making (Kahneman & Tversky, 1979; Thaler & Sunstein, 2008). Institutional economists, drawing on traditions outside the Marshallian mainstream, argued that markets were embedded in social, legal, and political institutions that could not be treated as a constant background but needed to be incorporated into economic analysis (North, 1990; Hodgson, 2004). These developments reflect ongoing tensions between the analytical precision that Marshall's framework made possible and the complexity of economic life that it sometimes obscured.

6. CONCLUSION

Marshall's *Principles of Economics* represents one of the most consequential books in the history of economic thought. By synthesizing the classical concern with production and cost with the marginalist insight into utility and demand, and by developing a rich array of analytical tools — partial equilibrium, elasticity, consumer surplus, the short run and long run — Marshall transformed economics from a branch of moral philosophy into a disciplined analytical science.

Before Marshall, economics was characterized by a diversity of approaches: classical cost theories, historicist and institutionalist alternatives, and the emerging marginalist revolution. Marshall's synthesis provided a common framework — the supply-and-demand model within a partial equilibrium setting — that became the shared language of the discipline. After Marshall, economics increasingly adopted mathematical formalism, statistical methods, and formal model-building, building on the analytical foundations he had established while progressively narrowing their scope.

The transition from classical political economy to neoclassical economics was not merely a technical change in the tools of analysis; it was a reconstitution of what economics is about and what counts as a good explanation. Marshall understood this, which is why his work was not only analytically innovative but institutionally transformative: he shaped the curriculum, the journals, and the professional norms of the discipline. The fact that economists still teach supply and demand, elasticity, and consumer surplus in the terms Marshall established is testimony to the enduring power of his synthesis. At the same time, the challenges posed by Keynesian macroeconomics, behavioral economics, and institutional analysis suggest that Marshall's framework, however powerful, remains a starting point rather than a terminus for economic inquiry.

REFERENCES

Arrow, K. J., & Debreu, G. (1954). Existence of an equilibrium for a competitive economy. *Econometrica*, 22(3), 265–290. <https://doi.org/10.2307/1907353>

Backhouse, R. E. (1998). The transformation of U.S. economics, 1920–1960, viewed through a survey of journal articles. *History of Political Economy*, 30(Suppl.), 85–107. <https://doi.org/10.1215/00182702-30-Supplement-85>

Backhouse, R. E. (2002). *The Penguin history of economics*. Penguin Books.

Chamberlin, E. H. (1933). *The theory of monopolistic competition*. Harvard University Press.

Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386–405. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>

Hicks, J. R. (1939). *Value and capital*. Clarendon Press.

Hodgson, G. M. (2004). *The evolution of institutional economics: Agency, structure and Darwinism in American institutionalism*. Routledge.

Jaffé, W. (1976). Menger, Jevons and Walras de-homogenized. *Economic Inquiry*, 14(4), 511–524. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1976.tb00439.x>

Jevons, W. S. (1911). *The theory of political economy* (4th ed.). Macmillan. (Original work published 1871)

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>

Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.

Loasby, B. J. (1989). *The mind and method of the economist: A critical appraisal of major economists in the 20th century*. Edward Elgar.

Mankiw, N. G. (1990). A quick refresher course in macroeconomics. *Journal of Economic Literature*, 28(4), 1645–1660.

Marshall, A. (1920). *Principles of economics* (8th ed.). Macmillan. (Original work published 1890)

Menger, C. (1950). *Principles of economics* (J. Dingwall & B. F. Hoselitz, Trans.). Free Press. (Original work published 1871)

Mill, J. S. (1909). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy* (W. J. Ashley, Ed.). Longmans, Green. (Original work published 1848)

Mirowski, P. (1989). *More heat than light: Economics as social physics, physics as nature's economics*. Cambridge University Press.

Morgan, M. S. (2012). *The world in the model: How economists work and think*. Cambridge University Press.

North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.

Pigou, A. C. (1920). *The economics of welfare*. Macmillan.

Pigou, A. C. (Ed.). (1925). *Memorials of Alfred Marshall*. Macmillan.

Ricardo, D. (1951). On the principles of political economy and taxation. In P. Sraffa (Ed.), *The works and correspondence of David Ricardo* (Vol. 1). Cambridge University Press. (Original work published 1817)

Robinson, J. (1933). *The economics of imperfect competition*. Macmillan.

Samuelson, P. A. (1947). *Foundations of economic analysis*. Harvard University Press.

Schabas, M. (1990). *A world ruled by number: William Stanley Jevons and the rise of mathematical economics*. Princeton University Press.

Skidelsky, R. (1983). *John Maynard Keynes: Hopes betrayed, 1883–1920*. Macmillan.

Smith, A. (1904). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* (E. Cannan, Ed., 5th ed.). Methuen. (Original work published 1776)

Sraffa, P. (1926). The laws of returns under competitive conditions. *Economic Journal*, 36(144), 535–550. <https://doi.org/10.2307/2224321>

Stigler, G. J. (1965). *Essays in the history of economics*. University of Chicago Press.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.

Viner, J. (1931). Cost curves and supply curves. *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 3(1), 23–46. <https://doi.org/10.1007/BF01316299>

Walras, L. (1954). *Elements of pure economics* (W. Jaffé, Trans.). Allen and Unwin. (Original work published 1874–1877)

Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. Free Press.

TÜRK REKABET HUKUKUNDA *GATEKEEPER* BENZERİ MÜDAHALELER: REKABET KURUMU KARARLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. MERAL BALCI¹, Araştırma Görevlisi AYTEN SİLA BÜYÜKER²

¹Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, mbalci@marmara.edu.tr, 0000-0003-3638-5339.

²Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, sila.buyuker@marmara.edu.tr, 009-0007-0882-0272.

ÖZET

Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijital pazarların ekonomik yapının merkezine yerleşmesi, dijital ekosistemde belirli çok uluslu platformların “*gatekeeper*” konumuna ulaşmasına ve bu platformların pazara erişim koşullarını belirleyebilme gücü kazanmasına yol açmıştır. Bu gelişme, mevcut rekabet hukuku araçlarının dijital pazarların hızına, ölçeğine ve veri temelli işleyişine ne ölçüde yanıt verebildiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Çalışmamız, dijital ekonomide *gatekeeper* konumuna ulaşan platformlara yönelik düzenleyici yaklaşımları, özellikle Avrupa Birliği’nin *ex ante* müdahale anlayışını temsil eden Dijital Piyasalar Yasası (*Digital Markets Act – DMA*) çerçevesinde ele almaktadır. Bu kapsamda, DMA ile benimsenen önleyici regülasyon yaklaşımının pazar gücünün sınırlandırılmasına yönelik mekanizmaları incelenmekte ve bu yaklaşımın klasik *ex post* rekabet hukuku müdahalelerinden hangi yönleriyle ayrıştığı değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın Türkiye perspektifinde 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun ile 6563 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun başta olmak üzere dijital pazarlara ilişkin mevcut hukuki çerçeve incelenmekte; bunun yanında Rekabet Kurumu’nun seçili kararları üzerinden somut bir analiz yapılmaktadır. Bu çerçevede, özellikle *Trendyol* kararı başta olmak üzere, platformların kendi ürün ve hizmetlerini kayırması (*self-preferencing*) ve veri kullanımına ilişkin tespitler bakımından söz konusu kararların DMA kapsamında öngörülen yükümlülüklerle ne ölçüde benzeştiği değerlendirilmektedir.

İncelememiz sonucunda, Türk rekabet hukukunda mevcut mevzuat ve uygulama çerçevesinde bazı kararlar aracılığıyla *gatekeeper* benzeri müdahale mantığının izlenebildiği; ancak bu müdahalelerin büyük ölçüde *ex post* nitelikte kaldığı ve dijital pazarlardaki yapısal sorunlara gecikmeli yanıt verdiği ileri sürülmektedir. Buna karşılık DMA’nın, *gatekeeper* platformlara yönelik önleyici ve kural temelli yaklaşımıyla daha hızlı ve etkili bir müdahale imkânı sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, Türkiye’de dijital pazarlara ilişkin hukuki çerçevenin, *ex ante* araçların güçlendirilmesi yönünde gelişmesinin rekabetin korunması bakımından önem taşıdığı sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital pazarlar, Gatekeeper platformlar, Dijital Piyasalar Yasası (DMA), 4054 sayılı Kanun, 6563 sayılı Kanun.

İNŞACI PERSPEKTİFTEN GÜVENLİKLEŞTİRİLMİŞ KİMLİKLER; BATI TRAKYA TÜRKLERİ VE TÜRKİYE’DEKİ RUM ORTODOKS AZINLIKLAR KARŞILAŞTIRMASI

Prof. Dr. MERAL BALCI

Marmara Üniversitesi, mbalci@marmara.edu.tr- 0000-0003-3638-5339

Doktora Öğrencisi OZAN ÇELİK

Marmara Üniversitesi, ozancelik2606@gmail.com - 0000-0001-5982-2904

ÖZET

Azınlıklar çerçevesinden Türk-Yunan ilişkileri analiz edildiğinde uluslararası ilişkiler literatüründe hâkim teorik yaklaşım realizm olmaktadır. Bununla birlikte realizm, kimlik inşası süreci ve hem Türkiye’nin hem de Yunanistan’ın azınlık politikalarını dar bir bakış açısına indirgeyerek söz konusu süreç ve politikaların açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çalışma Türkiye’deki Rum Ortodoks azınlık ve Batı Trakya’daki Müslüman Türk azınlığın durumlarını inşacı bir perspektiften ele alırken karşılaştırmalı bir analiz ortaya koymaktadır. Çalışmada söz konusu karşılaştırmalı analiz, sosyal inşacı teoriye uygun olarak söylem analiziyle de örtüştürülerek desteklenmiştir. Metodolojinin uygulama alanı olarak Türkiye ve Yunanistan’ın ortak geçmişlerinin olması dışında, azınlıkların yaşadıkları sorunların hemen hemen aynı temelden olması göz önünde bulundurulduğunda hem karşılaştırmalı analiz hem de söylem analizi uygulanabilir olmaktadır. Sosyal İnşacılık Teorisi uluslararası ilişkilerde adapte edilmeye başlandığında kural temelli inşacılık ve kimlik temelli inşacılık olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada ise azınlık kavramına uygun olarak Alexander Wendt’in kuramsal çerçevede önemli bir şekilde alana kimlik temelli inşacılığı uluslararası ilişkilere uyarlamasıyla öncü olduğu sosyal inşacı teorinin kimlik perspektifi teorik altyapı olarak kurgulanmıştır. Çalışma “Wendtçi” bir yaklaşımla kimliklerin çıkarları belirlediği önermesi üzerinde kurgulanmış, ulusal kimliklerin inşasında azınlıkların ne derece ötekileştirildikleri, talepleriyle bağlantılı olarak nasıl bir beka ve ulusal güvenlik sorununa dönüştükleri analiz etmektedir. Azınlıklar ile hak ve taleplerinin hem Türkiye hem Yunanistan için bir güvenlik sorunu olarak algılanması, kimliklerin “güvenlikleştirilmesi” bağlamında öne çıkan bir vaka olmaktadır. Sonuç olarak çalışmada Türk ve Yunan ulusal kimliklerinin birbirlerini tehdit ve güvenlik sorunu olarak görerek yeniden inşa edilişi ileri sürülmektedir. Dolayısıyla azınlıkların karşılaştıkları sorunların çözümü ötekileştirici kimlik inşasından sıyrılarak “biz” temelli yeniden kimlik inşası ile mümkün olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal İnşacılık, Azınlıklar, Türk-Yunan İlişkileri, Batı Trakya, Türkiye Rumları

ABSTRACT

In the international relations literature, realism constitutes the dominant theoretical approach when analyzing Turkish-Greek relations through the lens of minorities. However, realism remains inadequate in explaining these Dynamics, as it reduces the processes of identity construction and the minority policies of both Türkiye and Greece to a narrow perspective. This study presents a comparative analysis of the situations of the Greek Orthodox minority in Turkey and the Muslim Turkish minority in Western Thrace from a constructivist perspective. Within this context, the aforementioned comparative analysis is substantiated by integrating it with discourse analysis, in alignment with social constructivist theory. The application of both comparative and discourse analyses is highly viable, given not only the shared historical background of Turkey and Greece as the methodology's empirical focus but also the fundamentally similar origins of the issues experienced by both minorities. As Social Constructivism was initially adapted into the discipline of International Relations, it emerged in two distinct strands: rule-based constructivism and identity-based constructivism. In accordance with the concept of minority, this study adopts the identity perspective of social constructivism as its theoretical foundation, drawing upon Alexander Wendt's seminal work in pioneering the adaptation of identity-based constructivism into International Relations. Grounded in a “Wendtian” approach predicated on the premise that identities determine interests, this paper analyzes the extent to which minorities are “othered” in the construction of national identities, and how they are transformed into an issue of state survival and national security in conjunction with their demands. The perception of minorities, along with their rights and demands, as a security issue by both Turkey and Greece constitutes a salient case within the context of the 'securitization' of identities. Consequently, the study posits that Turkish and Greek national identities are continuously reconstructed by perceiving one another as a mutual threat and security problem. Therefore, it concludes that resolving the problem faced by these minorities can only be achieved by transcending exclusionary identity construction in favor of a “we-centered” reconstruction of identity.

Keywords: Social Constructivism, Minorities, Turkish-Greek Relations, Western Thrace, Greek Minorities in Türkiye

1. GİRİŞ

Türk Yunan ilişkileri analiz edilirken geçmişten günümüze gelen rekabet ve çatışma ortamı ön plana çıkmaktadır. Çalışmada üzerinde durulan ise sınır anlaşmazlıkları veya jeopolitik rekabetten ziyade ikili ilişkileri etkileyen önemli bir konu olan azınlık meselesi analiz edilmiştir.

Literatür taraması bölümünde de inceleneceği üzere Türk-Yunan ilişkilerindeki çalışmalarda genel eğilim realist perspektif üzerinden olmaktadır (Aydin, 2004; Bahcheli, 1990). Realist okuma üzerinden yapılan çalışmalarda, azınlık meselelerinin devlet aklı tarafından “beşinci kol” tehditleri olarak algılanmasına vurgu yapılmaktadır (Heraclides, 2010). Bu tehdidin de uluslararası sistemin anarşik yapısının doğal bir sonucu olmasının altı çizilmektedir. Diğer bir yandan Lozan Antlaşması ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi hususlarında da görüleceği üzere anlaşmadan sonra tesis edilmiş mütekabiliyet ilkesi gereği azınlık haklarının korunması meselesi ortaya çıkmıştır (Oran, 1986). Her iki taraf için de hem diplomasi hem de Kıbrıs Sorunu’nda da açık bir şekilde ortaya çıktığı üzere stratejik rekabet alanlarında araçsallaşmaya açık bir konu haline gelmiştir.

Bütün bu önermelerle beraber realist perspektif azınlıkların nasıl birer tehdit algılaması haline dönüştüğünü açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu noktada çalışmanın bakış açısı Alexander Wendt’in sosyal inşacı paradigması dahilinde olmuştur. Alexander Wendt temel olarak önermesini yaptığı çıkarların kimlikler tarafından tanımlandığı argümanı ve kimlik inşasının önemi çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur (Wendt, 2012).

Türk-Yunan ilişkilerinde azınlıklar meselesi yalnızca bir güvenlik ikilemi (security dilemma) sonucu olmaktan ziyade, tam tersi Türk ve Yunan kimliklerinin birbirlerine zıt olarak üretildiği ontolojik bir husus olmaktadır (Millas, 2005). Çalışmanın temel amacı da realist bakış açısının açıklayamadığı, sosyal inşa sürecine iyi bir örnek teşkil eden Türk ve Yunan azınlıklarının kimlik inşa sürecindeki yeri ve önemini analiz etmektedir. Daha açık bir ifadeyle çalışma Türk ve Yunan azınlıkların talep ettiği dini, sosyal ve temel hak kapsamındaki taleplerin kurumlar ve elitler tarafından nasıl bir yaşamsal problem haline getirildiğini, kısacası güvenlikleştirildiğini açıklama amacı taşımaktadır.

Söz konusu teorik ve kavramsal çerçeve dahilinde meseleyi daha iyi somutlaştırmak için resmi devlet söylemlerinin yanı sıra elitlerin söylemleri de çalışmanın söylem analizine eklenmiştir. Azınlık haklarının ihlalleri çalışmanın ilerleyen bölümlerinde irdelenirken bu ihlallerin kimlik inşasına nasıl etki ettiği de vurgulanmaktadır.

1.1. Çalışmanın Teorik Yaklaşımı

Alexander Wendt, bilimin doğmasını sağlayan iki tür soru olduğunu belirtmektedir. “Neden” ve “Nasıl” soruları sorulmak yoluyla bağımsız olarak var olan bir şeyin var olma öncesi etki yaratan eski koşulları ve var olma sürecinin nasıl işlediğini sorgulayan “nedensel” sorular ilk türdür. İkinci soru türü ise “kurucu sorular” olup bir şeyi o şey yapan, o şeyin olabilirlik koşullarını araştırmamızı sağlayan doğal gereklilikten ziyade kavramsal ilişkilerle ilgilenen soru tipidir. Daha temiz bir ifadeyle kurucu sorular “x nedir?”, “x nasıl mümkün olur?” sorularını sorduğumuzda bilmek istediğimizi ortaya çıkaran sorulardır. Wendt’e göre nedensel ve kurucu soruları birbirinden ayırabilmek oldukça önemlidir. Ona göre ana akım uluslararası ilişkiler teorileri dominant bir biçimde nedensel sorularla bezenmiştir. Devletleri ve devletler sistemini de içeren sosyal türler, doğadaki varlıklar ile benzer olarak birbirleriyle nedensel bağlantılar kuran şeylerdir. Fakat bahsedilen sosyal türler “şey” oldukları kadar aynı zamanda “süreçtirler”. Kurucu sorular yoluyla ortaya çıkan eleştirel teoriler devletler sistemi gibi sosyal türlerin aslında insanların yazdığı fikirler olduğunu göstermektedir (Wendt, 2012, ss. 452-454).

Sosyal inşacılık devletlerarası etkileşimin sıklıkla altını çizmektedir. İnşacılıkta, uluslararası sistemin, anarşik doğasından ziyade devletlerin uluslararası sistemden “ne” anladığına bağlı olduğundan hareketle için devletlerin birbirlerinden bağımsız olarak algıladıkları kimlik ve çıkarların uluslararası sistemi biçimlendireceği ileri sürülmektedir. Söz konusu kimlik ve çıkarlar da toplumsal olarak inşa edilir. Dolayısıyla söz konusu kavramlar aktörlerin birbirleriyle etkileşimleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Taylor, 2012, s. 150).

1.2. Literatüre Genel Bir Bakış

Karşıt teori olarak değerlendirilebilecek realist paradigma yoluyla ortaya konulan analizlere, çalışmanın giriş bölümünde kısaca bahsedilmiştir. Realizmin azınlıklar konusundaki en önemli katkısı anarşi kavramının devlet içindeki etnik gruplara uyarlanmasıdır. “The Security Dilemma and Ethnic Conflict” isimli makalede Barry Posen, SSCB ve Yugoslavya’nın dağılmasının ardından azınlık pozisyonuna düşen etnik grupların hareketlerini analiz etmiştir (Posen, 1993). Stephen Krasner ise “Sovereignty: Organised Hypocrisy” adlı eserinde azınlık haklarının korunması hususunu sistemdeki büyük güçlerin diğer aktörlere dikte ettiği bir durum olduğunu ileri sürmüştür (Krasner, 1999). Bazı diğer realizm çerçevesinden analiz yapan araştırmacılar da azınlıklar konusunu çalışırken beşinci kol faaliyeti kavramını öne çıkarırken, azınlıkları jeopolitik bir koz olarak görme eğilimine girmişlerdir.

İnşacı paradigma açısından mevcut Türkçe literatürde bazı boşluklardan söz edebilmek mümkündür. Bununla birlikte bazı çalışmalar da hem teorik hem de kavramsal açıdan çalışma için öncü olmuştur.

Ebru Çoban Öztürk'ün 2014 yılında Ermeni Araştırmaları dergisinde yayınlanan analizi inşacı kuram ve kimliklerin sosyal inşasını Türk-Ermeni ilişkileri üzerinden ortaya koymuştur. Çalışmamızla teorik anlamda paralellik gösteren bu çalışma konusu ve metodolojik yapısıyla çalışmamızdan farklılaşmaktadır. Öztürk çalışmasında vaka analizi kullanarak tarihsel bir perspektifle kimliğin önemini vurgulamaktadır (E. Ç. Öztürk, 2014).

“Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklamasına Katkıları” isimli makalede normatif bir yaklaşım benimsenmiştir. Kimlik ve çıkarları açısından Avrupa Birliği (AB) entegrasyonuna dahil olan aktörlerin dönüşümlerini ortaya koyması açısından makale literatürde kendine yer bulmuştur (Büyüktanır Karacan, 2015).

Gözde Yılmaz ise çalışmasında Avrupa genelinde AB, Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kurumların çabalarıyla ortak azınlık haklarına yönelik bir standart oluşturma çabalarından bahsetmektedir. Kurumsalcı bir perspektifte olan çalışmada bütün bu çabalara karşın, kurumlar arası yaklaşımlardaki farklılıklar ve devletlerin isteksizlikleri nedeniyle herkesin üzerinden konsensüs oluşturduğu bir azınlık hakları standardının oluşturulmasından uzak olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yılmaz, 2015).

“Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Temelinde Balkan Ülkelerinin Ulus İnşası ve Kimlik Yapılanması” adlı çalışmada Balkanlardaki etnik yapılar sosyal inşacı paradigma ile incelenmektedir. Çalışmadaki analize göre çatışmalar ve kimlik bunalımları sonradan inşa edilmiş süreçlerden kaynaklanmaktadır. Dışsal inşa süreci de literatüre Balkanlaşma (Balkanisation) olarak giren bir parçalanma sürecine neden olmuştur. Makalede bütün Balkan ülkeleri tek tek analiz edilmiş, kimlik ve inşa süreçlerinden bahsedilmiştir (Büyükdeniz, 2020).

Muhammet Kağan Güney tarafından 2017 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinde ise Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren, kimlik kavramı açısından, geçirdiği dönüşümü analiz etmektedir. Tezde “kimlik” kavramı üzerinden dış politikanın nasıl ele alındığı analiz edilmekte, inşacı teori çalışmanın çekirdeğini oluşturmaktadır (Güney, 2017).

Çalışmaya benzer literatürde öne çıkan çalışmalara bakıldığında farklılıklar metodoloji üzerine olmaktadır. Çalışma Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlık ve Batı Trakya'daki Müslüman Türk azınlık çerçevesinden sınırlandırılırken söylem analizi metodolojisi benimsenmiştir.

2. AZINLIKLAR PERSPEKTİFİNDEN TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Yugoslavya dağılmış Balkanlarda ideoloji yerine etnik ve dini temelli ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye açısından bakıldığında hali hazırda Ortadoğu'daki aktörler ile yaşadığı sorunlar dışında batısında Yunanistan ile olan sorunlardan kaynaklı olarak jeopolitik kuşatılma hissettiği söylenebilir. Özellikle Yugoslavya'nın ve SSCB'nin dağılmasıyla, Sırbistan, Rusya ve Yunanistan arasında olası bir Ortodoks eksen tehdidini Balkanların Türkiye açısından daha kaotik bir düzlemde anlaşılmasına yol açmıştır (Sezer, 1995, s. 161).

Diğer bir taraftan Osmanlı imparatorluğu mirası ve Balkanlardaki Türk nüfusu üzerindeki koruyuculuğu Türkiye'yi Yunanistan açısından bakıldığında bir konuda daha rekabet içerisine itmiştir. Azınlıklar konusundan Türkiye-Yunanistan ilişkilerine bakıldığında Batı Trakya'daki Türk azınlığın, Yunanistan açısından, Türkiye'nin onun üzerinde olası bir baskı aracı olarak, algılanmasına yol açmıştır (Sönmezoğlu, 2016, s. 211).

İkili ilişkilerde 90'ların kaotik ortamı 2000'li yıllarda yerini bir “detant” ortamına bırakmıştır. İki aktör için de öncelikler daha çok ekonomik alanlara yayılmış, karşılıklı iyi niyet ve güven artırıcı önlemler adı altında bir dizi politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Öte yandan dönem dönem gerilimler de su yüzüne çıkmıştır. Dönemin Türkiye dışişleri bakanı Ali Babacan'ın Aralık 2007'deki Yunanistan ziyareti sırasında Yunanistan dışişleri bakanı Dora Bakoyannis 12 mil karasuları uygulamasına karşı Türkiye tarafından 90'lı yıllarda ilan edilen *casus belli* hususunda duyulan rahatsızlığı ilk elden iletmiştir. Yine Ali Babacan'ın Batı Trakya'ya yönelik Türk tezlerini ziyaret esnasında dillendirmesi Yunanistan tarafındaki rahatsızlığı arttırmıştır (Sönmezoğlu, 2016, ss. 627-629).

İkili ilişkilerdeki 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan detant dönemine rağmen diğer problemleri konuların yanı sıra azınlık sorunları da önemli bir alan olmuştur. Müftü atamaları / Patrikhane işleri bu noktada en çok göze çarpan hususlardan birisi olmuştur. Azınlık konuları iki ülke açısından da bakıldığında insan hakları normları yerine mütekabiliyetin uygulandığı bir alan olmuştur (Dayıoğlu, 2021, ss. 597-602).

2.1. Batı Trakya Türkleri ve Yunanistan

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde gerçekleşen Balkan Savaşları neticesinde Meriç nehrinin batı kıyısındaki Batı Trakya olarak adlandırılan bölge Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Yunanistan'a geçmiştir. Kurtuluş Savaşı'nı takiben imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan'ın arasındaki sınır belirlenirken, bir yandan azınlık durumunda kalan Batı Trakya Türkleri ve İstanbul'daki Rum Ortodoks vatandaşların hakları da Lozan Antlaşması'nın 37-45. maddeleri uyarınca belirlenmiştir (Çakmak, 2018, s. 150).

Öte yandan 30 Ocak 1923 tarihli imzalanan “Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin sözleşme ve protokol” uyarınca nüfus mübadelesi iki ülke arasında tatbik edilmesi öngörülmüştür. Söz konusu mübadelede Batı Trakya Türkleri ve İstanbul'daki Rum Ortodoks vatandaşlar muaf tutulmuş, ilgili protokol Birleşmiş Milletler (BM) tarafından yayınlanan Milletler Cemiyeti Anlaşmalar Serisinde görüleceği üzerine 27 Ocak 1925 tarihinde tescil edilmiştir (*United Nations Treaty Collection*, t.y.).

Lozan Antlaşması ve Mübadele Protokolü ile hakları belirlenen ve güvence altına alınan Batı Trakya Türkleri bazı sorunlarla ve ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Kıbrıs sorununun baş gösterdiği 60'lı ve 70'li yıllarda baskının şiddeti daha da artmıştır. Batı Trakya Türklerinin karşılaştığı başlıca sorunlar etnik kimliklerinin Yunan Devleti tarafından reddi, eğitimde ayrımcılık, din ve vicdan özgürlüğü ve bununla ilintili olarak müftülük seçimleri sorunları, yasak bölge uygulaması, demografinin değiştirilmesi gibi alanlarda görülmektedir (Çakmak, 2018, s. 150).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesinde Batı Trakya Türklerinin karşılaştığı sorunlar analiz edilmiştir. Söz konusu analizde bir önceki paragrafta belirtilen sorunlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Azınlık vakıflarının vergi sorunları, 1955 tarihli Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 1955-1998 yılları arasında yürürlükte kalan 19. maddesi ayrı bir alt başlık altında incelenmiştir. Söz konusu yasanın ilgili maddesi “*Yunan kökenli olmayan bir kişinin geri dönme niyeti olmadan Yunanistan'ı terk etmesi halinde, Yunan vatandaşlığını yitirdiği ilan edilebilir*” şeklinde uygulama konusu olmuş ve pek çok Türk kökenli azınlık vatandaşların vatandaşlıklarını kaybetmelerine temel oluşturmuştur. Bu durumdan oldukça etkilenen Batı Trakya Türk azınlığının bir kısmı Türk vatandaşlığına bir kısmı göç ettikleri ülke vatandaşlığına geçmiş bir kısmı ise vatansız kalma sorunu günümüzde dahi yaşamaktadır. Yunanistan içişleri bakanlığına göre bu dönemde vatandaşlıktan çıkartılan kişi sayısı 46638 olmuştur. Öte yandan European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI-Irkçılık

ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu) verilerine göre sayı 60 binleri bulmaktadır (Yunanistan'daki Türk Varlığı / T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

19. Maddenin mağdur ettiği azınlık statüsündeki Batı Trakya Türkleri arasında dikkat çekici bazı isimlerin başında Türkiye Cumhuriyeti eski sağlık bakanı Mehmet Müezzinoğlu gelmektedir. Mehmet Müezzinoğlu 2016 yılında Anadolu Ajansı aracılığıyla Cumhurbaşkanlığı seçimleri sürecinde doğuştan Türk vatandaşı olma konusundaki tartışmalar sırasında şu şekilde konuşmuştur:

“Ben 14-15 yaşında eğitim amaçlı önce geldim, sonra 28-29 yaşlarında Yunanistan'daki asimilasyon politikaları nedeniyle 1983'te kaçarak Türkiye'ye gelmek durumunda kaldım. 3-4 yıl bu ülkede dünya vatandaşı olarak veya uluslararası tabiriyle “Haymatlos” olarak ihtisasımı yaptım. 1986'da da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldum.” (Müezzinoğlu, 2016)

Müezzinoğlu verdiği bu demeçte “vatansız” gibi negatif anlamlar yüklenebilecek bir kelime yerine dünya vatandaşı ve hukuki tabirler Haymatlos kelimelerini kullanarak kapsayıcı bir metafor tercih etmiştir. Öte yandan Batı Trakya Türk'ü olarak yaşadığı mağduriyeti Yunanistan'daki “asimilasyon” politikalarına bağlayarak politik bir söylemde bulunmuş, kaçışını meşru bir zemine oturtmuştur. Ayrıca bir bakan olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi söylemleriyle de paralellik içeren bir demeçte bulunmuştur.

Yine bir röportajında Müezzinoğlu 2004 yılındaki resmi Atina ziyaretinden bahsetmiş, bir tarafta kaçarak geldiği ülkenin başbakanı bir tarafta vatandaşı olduğu ülkenin başbakanı ile aynı masada olduğundan söz etmiştir (Avşar vd., 2013, s. 9). Söz konusu röportajda Müezzinoğlu “ceketimi alıp çıkararak” metaforunu kullanarak Yunanistan vatandaşlık yasasının 19. madde mağdurlarından olduğunun altını çizerek, bir zamanlar kimliksizleştirilip vatansız bırakılan bir ferdin o ülkeye karşı deyim yerindeyse bir zafer elde ederek eşit şartlarda masaya oturulmasını vurgulamıştır.

Geçmişte yürürlükte olan ve katı bir şekilde uygulandığı yukarıdaki paragraflarda analiz edilen Yunan vatandaşlık yasasının aksine, dikkat çekici bir tezatlık olarak golden visa (altın vize) uygulaması Yunanistan tarafından uygulanmaktadır. Golden visa, kısaca yatırım karşılığında oturum izni alınmasıdır. Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşlarının ardından talep yoğunluğu açısından en çok başvuru yapılan ülke Türkiye'dir (Sözcü Haber Merkezi, 2026). Bu durum Yunanistan'daki muhafazakar medya içinde Türk kimliğinin ötekileştirildiği ve güvenlikleştirildiği bir sorunlu alan olarak görülmektedir. Yunan vatandaşları arasında da

konunun jeopolitik kaygılardan hareketle endişeyle takip edildiği bir kısım muhafazakar medyaya da yansımıştır (Kouremenos, 2025).

Türk etnik kimliğini inkar hususunda Yunanistan devletinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nezdinde mahkum edildiği dava Yunanistan'ın aleyhine *de jure* bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Kamuoyunda “İskeçe Türk Birliği Davası” olarak da geçen dava 2023 yılı itibarıyla 40 senelik bir hukuk mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1983 yılında Batı Trakyalı Türkler tarafından kurulmuş olan İskeçe Türk Birliği (İTB)'nin Yunan hükümetince kapatılmış ve gerekçe olarak da isminde “Türk” adının geçmesi gösterilmiştir. Yunan hükümetinin “Batı Trakya’da Türk yoktur” söylemini somutlaştıran bir uygulama olarak günümüze kadar tartışmalı bir husus olarak gelmiştir. Yunan iç hukuk yolları nezdinde bir çok girişimde bulunan Batı Trakya Türk azınlığı mensupları, bir sonuç alamamış nihayetinde 2008 yılında AİHM'in Yunanistan'ı mahkum etmesiyle istedikleri sonuç için önemli bir gelişme sağlamışlardır (Mehmet, 2023). Fakat kararın üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Yunanistan mahkeme kararına direnmekte ve konu sürüncemede kalmaktadır.

2.2. Rum Ortodoks Azınlıklar ve Türkiye

Rum Ortodoks azınlığın sayısal mevcudiyeti günümüzde oldukça azalmıştır. Dikkate değer bir Rum Ortodoks azınlığı olmamasından hareketle Türk-Yunan ilişkileri açısından Rum azınlık sorunları daha çok Patrikhane, Heybeliada Ruhban Okulu, azınlık vakıfları mülkleri üzerinden okunmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle Rum Ortodoks azınlıklarının sorunlarından bahsedildiğinde Patrikhane sorunları ön plana çıkmaktadır (Sönmezoğlu, 2016, ss. 673-674).

Askeri etabı henüz biten Milli Mücadele döneminde Atatürk, Rum Patrikhanesini Türkiye için fesat ve hıyanet ocağı olarak adlandırmış, memlekete nifak ve şikak tohumu saçan bir yapı olarak tanımlamıştır. Atatürk Söylev’inde söz konusu örgütlenmeyi Türkiye’nin muhafazaya mecbur edilemeyeceğini, Patrikhane’nin Yunanistan’a taşınması gerekliliğini ve bu konuda kati talimatlar verdiğini belirtmiştir (Atatürk, 2019, ss. 583-584).

Kurumsallaşmasındaki dönüşümü Tanzimat Fermanı Dönemi’ni takiben başlayan Patrikhane 1862 tarihinde yürürlüğe giren Rum Patrikliği Nizamı ile patrik seçimleri açısından da nizama bağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise her ne kadar 1862 tarihli nizamata genel çerçevede bağlı kalınsa da, patrikhanenin hukuki görünümündeki dönüşüm konjonktürle birlikte değişmiştir. Patrik seçimi ve patriklerin özellikleri ile ilgili bölümler 1862 tarihli nizam çerçevesinde olsa da bazı değişikliklere uğramıştır. Lozan Antlaşmasını takiben patrikliğin yetkileri sınırlandırılmış (daha önce milletbaşı gibi sıfatlara haiz bir yapı olduğunu belirtmek

gerekir), yalnızca Rum azınlığın ihtiyaçlarını karşılayan yerel bir kurum haline gelmiştir (Karahasanoğlu, 2019, ss. 319-327).

Türkiye Cumhuriyeti Patrikhane’yi ekümenik sıfatına haiz evrensel bir kurum olarak değil Türk hukuk sistemine bağlı klasik bir azınlık kurumu olarak görmektedir. Günümüz koşullarında patrikhaneye bakış açısını da 1862 tarihli nizamattan farklılaştıran en önemli noktalardan birisi patrikliğin seçilme ve devlet tarafından onaylanma mekanizmasıdır. Şöyle ki günümüzde patrik adayları listesi Sen Sinod Kurulu tarafından İstanbul Valiliği’ne sunulur. Valilik tarafından veto edilen adaylar listeden çıkartılır. Yeni seçilecek patrik listenin son versiyonu içerisinde Sen Sinod meclisince seçilir. Öte yandan patrik adaylarının Türk vatandaşı olup, Türkiye’de doğması ve Türkiye’de görev yapıyor olması şartları bulunmaktadır (Karahasanoğlu, 2019, ss. 327-331).

Yunanistan perspektifinden konuya bakıldığında Patrikhane sorunları ve patrikhane kimliği, Türkiye’nin iç işlerine doğrudan müdahale anahtarı olarak ortaya çıkmaktadır. Yunan Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesinden yayımlanan 2024 tarihli açıklamalarda Türkiye’nin Patrikhane’nin resmi statüsünü reddetmesinden kaynaklı bazı sorunların çözülemediği vurgulanmıştır. Büyükada’daki yetimhane gibi mülklerin Türk mahkemelerince tanınmaması yoluyla Patrikhane’nin mülkiyet hakkının engellenmesi gibi örnekler verilerek bazı iddialarda bulunulmuştur. Yine bu gibi mülkiyet hakları hususunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) Türkiye’yi mahkum ettiği ve Türkiye’nin de bu kararlar doğrultusunda Yetimhane’nin mülkiyetini kadastroya Patrikhane lehine kaydedilmesi kararını uyguladığı vurgulanmıştır. Açıklamanın devamında AİHM’in kararının önemine atıf yapılarak Patrikhane’nin küresel bir kurum olduğu belirtilmiştir (“The Denial of a Legal Personality”, 2024).

Aynı tarihte yine Yunan Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan diğer bir açıklamada Patrikhane’nin ekümenik sıfatının altı özellikle çizilerek Türkiye’den talep ettiği bazı hususlara değinilmiştir. Buna göre yukarıda da bahsedilen İstanbul Valiliği’nin patrik seçimi ile ilgili olan yetkilerinin kaldırılmasını talep eden patrikhane bu talebi “ekümenik görevlerini” yerine getirebilme amacıyla iletmektedir. Açıklamanın devamında Patrikhane’nin yaşadığı sorunlar Türkiye’nin AB üyeliği yolunda ilerlemesi önünde önemli bir engel olduğu lanse edilmektedir (“The Future of the Ecumenical Patriarchate”, 2024).

Lozan sonrası en pasif duruma düşmüş olan Patrikhane Fatih Kaymakamlığı’na bağlı bir yapı olarak kabul edilmekle birlikte özellikle günümüzde kamuoyu gündemini işgal eden bir hale bürünmüştür. Hem Patrikhane talepleri hem Yunanistan’ın AB, ABD gibi aktörler nezdinde

yaptığı girişimler bu konu üzerinden Türkiye’yi adeta sıkıştırma projesi halini almıştır. Bu noktada hem Patrikhane’nin hem Yunanistan’ın nihai hedefinin Vatikan tipi bir şehir devleti tesis etmek olduğu görülmektedir (Yalçın, 2011, ss. 491-497).

İnşacı perspektiften bakıldığında patrikhanenin kimliği statik bir yapıda olmamaktadır. Tam aksine eski devirlerden itibaren günümüze, devletlerin, Lozan gibi antlaşmaların, AB gibi dışsal aktörlerin söylemleri temelinde şekillenen siyasi bir kimlik süjesi haline getirilmeye çalışılmış bir yapı olduğu söylenebilir.

Yunanistan’ın Patrikhane nezdinde inşa etmeye çalıştığı kimlik bazı örneklerde kendisini somut olarak göstermektedir. 2021 yılında Yunan dışişleri bakanı gerçekleştireceği Türkiye ziyareti programında Patrik ve dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşme yapması planlanmıştır. Fakat Dendias-Çavuşoğlu görüşmesi NATO toplantısı gerekçesiyle bir gün sonraya ertelenmiştir. Dendias ise İstanbul’da Patrik’i ziyaret etmiş ve Atina’ya geri dönmüştür. Bir gün sonra ise Çavuşoğlu ile görüşmek üzere Ankara’ya gitmiştir. Bu örnekleme Dendias Yunan resmi tezi doğrultusunda Patrik’i adeta Türkiye’den bağımsız bir devlet başkanı gibi görerek görüşmeyi ertelememiş, Patrik ile olan görüşmesinden sonra ülkesine dönmüştür (Okçal, 2021).

Ekümenik sıfatının kullanımı ile ilgili mesele ABD-Türkiye ilişkileri açısından da dönem dönem konu haline gelmiştir. 2004 yılında ABD’nin Türkiye büyükelçiliğindeki resepsiyona Patrik ekümenik sıfatıyla davet edilmiştir. ABD başkanı Trump’ın ilk dönemindeki dışişleri bakanı hatırlanacağı üzere Türkiye ziyaretinde yalnızca Patrik ile görüşme gerçekleştirdi. 2021 yılında ise ABD dışişleri bakan yardımcısı Wendy Sherman bir ay sonraki zirveye ön hazırlık için geldiği Türkiye’de Patrikhane ziyaretinde bulunmuştur (Yıldız, 2021).

Patrikhane’nin statüsü Lozan antlaşması çerçevesinde belirlenirken azınlık haklarının aynı antlaşmayla belirlenmesi de Patrikhane meselesi ile ilintilidir. Şöyle ki Lozan Antlaşması’nın 39. maddesi, bütün Türk halkının din ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşit sayılacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlı bir kurum olarak Patrikhane’nin de patriğin de tıpkı diğer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıyla eşit statüde olduğu sonucuna ulaşılabilir. Kısaca Patrikhane Türkiye Cumhuriyeti kanunlarından üstün olamayacağı uluslararası antlaşmalarla ortaya konmuştur (Erzurumluoğlu, 2008).

Patrikhane meselesinin uluslararası bir görünüm kazanması patrikliğe Athenagoras’ın atanmasıyla olmuştur. Önceki patrik Maksimos 1946 yılında patrikliğe seçilmiş fakat Sovyetler Birliği yanlısı olduğu iddiasıyla 1948’de istifa ettirilmiştir. Yerine ise sonradan Türkiye vatandaşı yapılan (kanunlara ve antlaşmalara aykırı) Athenagoras atanmıştır. Athenagoras

sonrası patrikliğe seçilen Dimitros Moskova ve ABD'yi ziyaret ederken Papa II. Jean Paul'u Türkiye'ye davet etmiştir. Dimitros'un ABD ziyareti esnasında kendisine ekümenik sıfatı hukuka aykırı bir şekilde tevdi edilmiştir. Uzun yıllardır Türkiye'ye dayatılan ve Türkiye teziyle doğrudan çatışan ekümeniklik sorunu uluslararası boyutta tartışılmasına yol açmıştır. Dimitros'tan sonra patrik seçilen Bartholomeos döneminde de patrikhane hızla dışa açıldığı bir döneme girmiştir (Erzurumluoğlu, 2008).

Patrikhane'nin konuya bakış açısı söylemlerinde ortaya çıkmaktadır. "Ekümenik" iddianın korunmasına yönelik çabaların da konu edildiği Patrik Bartholomeos, ABD başkanı Trump ile olan görüşmesinde;

"Bizi ilgilendiren konuları, Ekümenik Patrikhane'yi, Türkiye'de kalan az sayıdaki Hristiyan'ı, onların karşılaştığı zorlukları, güçlükleri, zulümleri; ama aynı zamanda tüm bunlara rağmen hayatta kaldığımızı ve görevimizi yerine getirmeye devam ettiğimizi konuştuk." ifadelerini kullanmıştır (Ceylan, 2025).

Bu beyanında Patrik bir yandan Türkiye'deki azınlıkların zulüm gördüğünü iddia ederken, tüm zorluklara karşı direnerek görevini yaptığını söylemesiyle Türkiye aleyhtarı bir hava oluşturmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Patrik hali hazırda görev ve yetkilerini aşarak ABD başkanı ile görüşmesi bile Türkiye açısından olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Diğer yandan zulüm gibi ağır bir iddia için Türkiye'de herhangi bir başvuru yapmış mıdır, yapmışsa nasıl bir cevap almıştır, azınlıklar ne tür bir zulüm görmektedir gibi sorular da beraberinde gelmektedir. Bu sorular dahilinde bağlı bulunduğu Fatih Kaymakamlığı ve İstanbul Valiliği nezdinde ve Türkiye Cumhuriyeti yargısına eğer başvurmamışsa doğrudan ABD başkanına şikayette bulunması ne derecede meşru olduğu da tartışmalı bir görünüm vermektedir.

Ekümeniklik iddiası ile ilgili Türkiye'nin tezleri doğrultusunda kurum ve kuruluşlar ile politika yapımında söz sahibi olan yöneticiler tarafından yapılan açıklamalarda ekümeniklik sıfatının neden tanınmadığı zaman zaman hatırlatılmaktadır. Fatih Kaymakamlığı 15 Ağustos 2022 tarihli basın açıklamasıyla Patrikhane'nin zaman zaman kullandığı ekümenik sıfatının hangi kanuni gerekçelerle reddedildiğini açıklamıştır. Buna göre Lozan antlaşmasının 39-44. maddelerine atıf yapılmış, patrikhanenin siyasi bir kurum gibi faaliyet göstermeyeceği karşılığında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca Yargıtay 4. Dairesi'nin E:2005/10694, K.2007/5603 sayılı kararına atıf yapılmıştır. Bu karar vatandaşlar arası eşitlik ilkesini hatırlatmakta ve bu nedenle ekümeniklik sıfatının hiçbir yasal dayanağının olmadığını belirtmektedir (T.C. Fatih Kaymakamlığı, 2022).

Türk Ortodoks Patrikhanesi halkla ilişkiler sorumlusu Sevgi Erenerol katıldığı bir programda ekümeniklik meselesinin ABD tarafından gündeme taşındığının, patriğin ekümenik sıfatını kullanarak Türkiye yasalarına karşı geldiğini ve vatana ihanet içerisinde olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan ekümenik meselesini savunanların da vatana ihanet suçunu işlediklerini ifade etmiştir (Erenerol, 2024).

MHP lideri Devlet Bahçeli'nin de ekümeniklik meselesi ile ilgili dönem dönem açıklamaları mevcuttur. 2021 yılında İstanbul'un Fethi'nin 568. yılı dolayısıyla yayımladığı mesajında Konstantinopolis defterinin 568 yıl önce kapandığını, bu defteri tekrar açmaya heveslenmeyi köksüz Bizans komplosu olarak nitelendirmiştir. Yine önceki yıllarda da ekümeniklik sıfatının Lozan Antlaşması'na ve Türkiye hukukuna aykırılığından söz etmiştir (Yıldız, 2021).

Türk Ortodoks Patrikhanesi sözcüsü Selçuk Erenerol 2025 Kasım ayında gerçekleşecek olan İznik'teki Papa ve Patrik buluşmasını eleştirmiştir. Erenerol'un kuruluş literatürüne uygun olarak "başpapaz" olarak isimlendirdiği Patrik'in uzun süredir yurt içi ve yurt dışında Yeni Roma ve Konstantinopolis'in Ekümenik Patriği sıfatını kullanmasına dikkat çekmiştir. Erenerol'a göre ne Osmanlı döneminde ne de Türkiye Cumhuriyeti tarafından verilmeyen ekümenik sıfatı Türkiye'nin ulusal egemenliğine karşı açık bir tehdittir (D. Öztürk, 2025).

Yukarıda bahsedilen literatürden yola çıkılarak Türkiye'deki Rum Azınlıkların sorunlarına bakıldığında patrikhanenin ekümenik sıfatı kullanması üzerine inşa edilen bir kavramsallaştırmaya rastlanılmaktadır. ABD, Yunanistan, Avrupa Birliği gibi aktörler nezdinde Patrikhane'nin ekümenik olarak lanse edilmesi paralel olarak Patrikhane'ye siyasi bir kimlik verilmeye çalışılması olarak gözlemlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ise hem kimlik inşası açısından hem de egemenlik hakları açısından ekümenik meselesinin ortaya çıkmasından, uluslararasılaştırılmasından kaçınmaktadır. Ekümenik sıfatını hem uluslararası antlaşmalar nezdinde hem de kendi iç hukuku itibarıyla reddetmektedir.

3. SONUÇ

Azınlıklar temelli rekabet açısından Türkiye-Yunanistan ilişkilerine bakıldığında, aslında kimliklerin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk-Yunan ilişkileri bağlamında düşünüldüğünde kimlikler bir tehdit unsuru haline getirilerek güvenlikleştirilmiştir. İkili ilişkilerdeki bu temel sorunu çözebilmek için yeni bir kimlik inşası gerekmektedir. Bu kimlik inşasında ise güvenlikleştirilmeden ziyade kültür, ortak geçmiş ön plana çıkarılmalıdır. Bunu yolu ise karşılıklı anlayış, empatiden geçmektedir.

Her iki devlet de Lozan Antlaşması ve buna bağlı olarak düzenlenen mübadele protokolüne, ikili antlaşmalara uymaları sorunun çözümü için zemin oluşturmaktadır. Bir aktörün, azınlıklar açısından, rakip aktörün içişlerine karışma ve beşinci kol faaliyeti kapsamına girebilecek şekilde kendi soydaşlarına yönelik yürüttükleri faaliyetler diğer aktör nezdinde kendi içindeki azınlıklar için negatif yönlü bir kimlik inşasına yol açmaktadır. Bazı kurumların da ikili antlaşmaların aksi yönünde özerk hareket etmesi yine azınlıklar açısından kimlik inşası sürecini olumsuz etkilemektedir.

Nihayetinde ulusal güvenliğe tehdit oluşturabilecek sayısal bir nüfustan sınırın iki tarafındaki azınlık için de bahsedilememektedir. Bununla birlikte ikili ilişkilerden globalist bir çerçeveye dökmek sorunu büyötmektedir. İki aktör de yeni kimlik inşasında ulusal egemenliklerine aykırı olmayan adımlar atarak sorunu kültür boyutunda çözebilecek kapasitededirler.

KAYNAKÇA

Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk* (Z. Korkmaz, Ed.; C. 2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Avşar, B., Altınok, M., & Paçaman, R. (2013). Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu, Röportaj. *Artı90 T.C. BAŞBAKANLIK YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI YAYINI*, (7), 112.

Aydin, M. (2004). Turkish Foreign Policy; Framework and Analysis. *SAM Papers*. https://www.academia.edu/459490/Turkish_Foreign_Policy_Framework_and_Analysis

Bahcheli, T. (1990). *Greek—Turkish Relations Since 1955*. Westview.

Büyükdenez, D. (2020). Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Temelinde Balkan Ülkelerinin Ulus İnşası ve Kimlik Yapılanması (Nation Building and Identity Structuring of Balkan Countries on the Basis of Constructivism (Social Construction) Theory). *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 315-335. <https://doi.org/10.15659/ankad.v4i3.109>

Büyüktanır Karacan, D. (2015). Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14, 1-24. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000221

Ceylan, E. (2025). *Fener Rum Patriği Bartholomeos, Trump'a Türkiye'yi Şikayet Etti* [Haber]. Haber7. <https://www.haber7.com/guncel/haber/3563927-fener-rum-patrigi-bartholomeos-trumpa-turkiyeyi-sikayet-etti>

- Çakmak, G. A. (2018). Bir “Avrupa” Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri. *Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences*, 5(2), 149-168. <https://doi.org/10.17336/igusbd.409435>
- Dayıoğlu, A. (2021). Yunanistan’la İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası—Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3: 2001-2012* (5. Baskı, ss. 560-631). İletişim Yayınları.
- Erenerol, S. (2024, Haziran 25). *Ulusal Kanal, Instagram: “Fener Rum Kilisesinin Ekümenikliğini savunanlar vatana ihanet ediyor.” Bu sözler Türk Ortodoks Patrikhanesi Halkla İlişkiler Sorumlusu Sevgi Erenerol’a ait. Erenerol; Kilisenin, Ekümenik sıfatıyla uluslararası toplantılarına katılmasına mücadele edenlerin Türkiye’ye zarar verdiğini söyledi.* [Video] [Post]. Instagram, @ulusalkanal. <https://www.instagram.com/ulusalkanal/reel/C8nk0m9iHWk/>
- Erzurumluoğlu, K. (2008, Mayıs 28). Fener Rum Patrikhanesi ve Ekümeniklik Meselesi. *Yeniden Ergenekon*. <https://yenidenergenekon.com/248-fener-rum-patrikhanesi-ve-ekumeniklik-meselesi/>
- Güney, M. K. (2017). *İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası ve Kimlik* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Heraclides, A. (2010). *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/9780230283398>
- Karahasanoğlu, C. O. (2019). Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Fener Rum-Ortodoks Patriğinin Sahip Olması Gereken Nitelikler ve Seçilme Koşulları. *Adalet Dergisi*, (62-63), 313-332.
- Kouremenos, A. (2025, Nisan 15). Golden Visas Fuel Turkish Property Surge in Greece. *The National Herald*. <https://www.thenationalherald.com/turks-buying-greek-properties-to-get-golden-visas-tourism-grows-too/>
- Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s9d5>
- Mehmet, A. (2023). Yunanistan’daki İskeçe Türk Birliği, 40 yıldır hukuk mücadelesi veriyor [Haber]. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yunanistandaki-iskece-turk-birligi-40-yildir-hukuk-mucadelesi-veriyor/3089641>

Millas, H. (2005). *Türk ve Yunan Romanlarında “Öteki” ve Kimlik* (1. Baskı). İletişim Yayınları.

Müezzinoğlu: 1983'te kaçarak Türkiye'ye geldim. (2016, Aralık 26). Memurlar.Net. <https://www.memurlar.net/haber/634969/muezzinoglu-1983-te-kacarak-turkiye-ye-geldim.html>

Okçal, H. (2021, Mayıs 30). Türk-Yunan İlişkilerinde Azınlık Meselesi. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/turk-yunan-iliskilerinde-azinlik-meselesi-haber-1523767>

Oran, B. (1986). *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*. Mülkiyeliler Birliği Vakfı.

Öztürk, D. (2025, Mayıs 20). Türk Ortodoks Patrikhanesi'nden yeni papa ve Rum patriğinin İznik ziyaretine uyarı: 'Ekümenik iddialarını güçlendirebilir'. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/turk-ortodoks-patrikhanesi-nden-yeni-papa-ve-rum-patriginin-iznik-ziyaretine-uyari-ekumenik-iddialarini-guclendirebilir-2402251>

Öztürk, E. Ç. (2014). İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma. *Ermeni Araştırmaları*, (47), 85-102.

Posen, B. R. (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, 35(1), 27-47. <https://doi.org/10.1080/00396339308442672>

Sezer, D. B. (1995). Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation. *Comparative Strategy*, 14(2), 149-172. <https://doi.org/10.1080/01495939508403021>

Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyillarda Türk Dış Politikası 1991-2015* (1. Baskı). Der Kitabevi.

Sözcü Haber Merkezi. (2026, Şubat 11). *Türkler Yunanistan'da “altın vize” rekoru kırdı—Sözcü Gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/turkler-yunanistan-da-altin-vize-rekoru-kirdi-p293066>

Taylor, S. L. (Ed.). (2012). *30 Saniyede Siyaset* (M. C. Yalçınan, Çev.; 1. Baskı). Caretta Kitapları.

T.C. Fatih Kaymakamlığı. (2022). *Fener Rum Patrikhanesinin “ekümeniklik” İddiasına İlişkin Basın Açıklamamız* [Official]. <https://www.fatih.gov.tr/fener-rum-patrikhanesinin-ekumeniklik-iddiasina-iliskin-basin-aciklamamiz>

The denial of a legal personality. (2024). [Official]. *Hellenic Republic - Ministry of Foreign Affairs*. <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/foreign-policy-issues/issues-of-greek-turkish-relations/the-ecumenical-patriarchate/the-denial-of-a-legal-personality/>

The future of the Ecumenical Patriarchate. (2024). *Hellenic Republic - Ministry of Foreign Affairs*. <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/foreign-policy-issues/issues-of-greek-turkish-relations/the-ecumenical-patriarchate/the-future-of-the-ecumenical-patriarchate/>

United Nations Treaty Collection. (t.y.). Geliş tarihi 13 Mart 2026, gönderen https://treaties.un.org/pages/FileSearch.aspx?tab=LON&clang=_en

Wendt, A. (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (H. Sarı Ertem & S. G. İhlamur Öner, Çev.; 1. Basım). KÜRE YAYINLARI.

Yalçın, E. (2011). Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13(50), 479-514. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000366

Yıldız, M. (2021, Mayıs 31). Devlet Bahçeli'nin İstanbul Mesajının Şifreleri. *Odatv*. <https://www.odatv.com/yazarlar/muyesser-yildiz/devlet-bahcelinin-istanbul-mesajinin-sifreleri-214322>

Yılmaz, G. (2015). Avrupa'da Azınlıklar ve Azınlık Hakları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(2), 109-122. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000225

Yunanistan'daki Türk Varlığı / T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Geliş tarihi 13 Mart 2026, gönderen <https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa>

KARİYER MERKEZLERİNİN ÖĞRETMEN ADAYLARININ KARİYER PLANLAMA KATKISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Dr. Tülin HÜNDÜR¹

¹ Ordu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitü, tlnhndr75@gmail.com- [0000-0003-3205-6079](mailto:tlnhndr75@gmail.com)

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine katkılarını, öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda incelemektir. Bu kapsamda araştırma, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin algılarını, bu merkezlerin sunduğu hizmetlerden yararlanma düzeylerini ve mesleki gelişim süreçlerine yönelik beklentilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgu bilim (fenomenoloji) desenine göre yürütülmüştür. Bu desenin tercih edilmesinin temel nedeni, öğretmen adaylarının üniversite kariyer merkezlerine ilişkin yaşantı ve deneyimlerinin derinlemesine incelenmek istenmesidir. Çalışma grubu, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 17 öğretmen adayından oluşmaktadır. Katılımcılar, araştırmanın amacına uygun örnekleme ölçütleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen ve altı açık uçlu sorudan oluşan yazılı görüş formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu sorular, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin bilgi düzeylerini, hizmetlerden yararlanma durumlarını ve beklentilerini ayrıntılı şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek kodlar, kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Araştırma bulgularına göre, öğretmen adaylarının büyük bir kısmının üniversite kariyer merkezleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların çoğunun kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetleri aktif olarak kullanmadığı ve bu merkezlerin kariyer planlama süreçlerine katkısının sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adayları, kariyer merkezlerinin öğrencilere yeterince ulaşamadığını ve görünürlüğünün düşük olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, öğretmen adayları kariyer merkezlerinden daha fazla tanıtım faaliyetleri yapılmasını, staj olanaklarının artırılmasını, mesleki gelişimi destekleyecek sertifika programlarının sunulmasını ve bireysel kariyer danışmanlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını beklediklerini belirtmişlerdir. Sonuç olarak, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına yönelik daha etkin, erişilebilir ve hedefe yönelik çalışmalar yürütmesi gerektiği söylenebilir. Kariyer merkezlerinin görünürlüğünün artırılması ve hizmet çeşitliliğinin geliştirilmesi, öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine daha fazla katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer merkezi, öğretmen adayı, kariyer planlama, nitel araştırma.

GİRİŞ

21. yüzyılda hız kazanan küreselleşme, dijitalleşme ve bilgi ekonomisine geçiş süreci, bireylerin eğitimden istihdama uzanan kariyer yolculuklarını köklü biçimde dönüştürmüştür. Günümüzde yalnızca akademik bilgiye sahip olmak, bireylerin iş yaşamında başarılı olmaları

için yeterli görülmemekte; bunun yanında kariyer planlama, mesleki farkındalık, öz-yönetim becerileri ve yaşam boyu öğrenme gibi yetkinlikler de ön plana çıkmaktadır (Savickas, 2013; Brown & Lent, 2016). Bu bağlamda üniversiteler, yalnızca bilgi aktaran kurumlar olmanın ötesine geçerek öğrencilerin kariyer gelişimlerini destekleyen çok boyutlu yapılar hâline gelmiştir. Bu dönüşüm sürecinde üniversite kariyer merkezleri, öğrencilerin eğitimden iş yaşamına geçiş süreçlerinde önemli bir köprü görevi üstlenmektedir.

Kariyer kavramı, kökeni Fransızca “carrière” sözcüğüne dayanan ve bireyin seçtiği yaşam yolunda mesleki gelişimi için kat ettiği süreçleri ifade eden çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Aytaç & Keser, 2017). Kariyer, yalnızca bir meslek seçimi ya da işe giriş süreciyle sınırlı olmayıp bireyin eğitim alması, mesleğe hazırlanması, çalışma yaşamına katılması ve bu süreçte kendini sürekli geliştirmesi gibi planlı ve bilinçli faaliyetleri kapsayan dinamik bir yaşam sürecidir (Erdoğan, 2003). Bu yönüyle kariyer, bireyin ilgi, yetenek ve değerleri doğrultusunda şekillenen, yaşam boyu devam eden ve değişen koşullara uyum sağlayarak yeniden yapılandırılan bir süreç olarak ele alınmaktadır (Patton & McMahon, 2014; Lent & Brown, 2020). Ayrıca kariyerin yalnızca dikey ilerleme ile sınırlı olmadığı, yatay geçişleri, mesleki çeşitliliği ve bireysel tercihleri de kapsayan geniş bir perspektife sahip olduğu vurgulanmaktadır (Şimşek, 2004). Kariyer planlama ise bireyin ilgi, yetenek ve değerlerini tanıyarak bu doğrultuda mesleki hedefler belirlemesi ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımları sistemli bir biçimde planlaması sürecidir (Super, 1990; Sharf, 2013). Bu süreç, bireyin yalnızca bir meslek seçmesini değil; aynı zamanda mesleki gelişimini sürdürebilmesi için gerekli bilgi, beceri ve deneyimleri edinmesini de kapsamaktadır. Kariyer planlama, bireyin proaktif davranarak fırsatları değerlendirmesini, değişen koşullara uyum sağlamasını ve mesleki yaşamını bilinçli şekilde yönlendirmesini mümkün kılmaktadır (Zikic & Klehe, 2006). Güncel yaklaşımlar, kariyer planlamanın doğrusal olmayan, yaşam boyu devam eden ve çevresel faktörlere bağlı olarak yeniden şekillenen dinamik bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (Lent & Brown, 2020). Kariyer geliştirme ve kariyer yönetimi kavramları da bu sürecin tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır. Kariyer geliştirme, bireyin meslek yaşamı boyunca bilgi, beceri ve deneyimlerini artırarak mesleki ilerlemesini sürdürmesi sürecini ifade ederken (Lent & Brown, 2013), kariyer yönetimi bireysel hedefler ile örgütsel beklentilerin uyumlaştırılmasını içeren stratejik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Yarnall, 2008). Bu bağlamda kariyer planlama, geliştirme ve yönetim süreçleri birbirini tamamlayan ve bireyin mesleki yaşamını bütüncül biçimde şekillendiren temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Üniversite öğrencileri açısından kariyer planlama süreci, bireyin mesleki kimliğini oluşturduğu ve geleceğe yönelik kararlarını somutlaştırdığı kritik bir dönemdir. Bu süreçte öğrencilere sunulan kariyer destek hizmetlerinin niteliği ve erişilebilirliği, bireylerin kariyer başarılarını doğrudan etkilemektedir (Greenhaus, Callanan & Godshalk, 2010). Bu noktada üniversite kariyer merkezleri, öğrencilerin kariyer farkındalıklarını artırmayı, iş dünyasına hazırlık süreçlerini desteklemeyi ve bireylerin kendilerine uygun kariyer yollarını belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlayan önemli kurumsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır (Dey & Cruzvergara, 2014). Kariyer merkezleri; kariyer danışmanlığı, özgeçmiş hazırlama, mülakat teknikleri eğitimi, staj ve iş olanakları sağlama, seminer ve atölye çalışmaları düzenleme gibi çeşitli hizmetler sunarak öğrencilerin mesleki gelişimlerine katkı sağlamaktadır (NACE, 2020).

Bunun yanı sıra üniversiteler ile iş dünyası arasında iş birliği mekanizmaları oluşturarak öğrencilerin istihdam edilebilirliklerini artırmayı hedeflemektedir. Ancak bu merkezlerin etkinliği, yalnızca sundukları hizmetlerin niteliği ile değil, aynı zamanda öğrenciler tarafından ne ölçüde bilindiği ve kullanıldığı ile de doğrudan ilişkilidir. Literatürde üniversite kariyer merkezlerinin öğrencilerin kariyer gelişimi üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genel olarak kariyer merkezlerinin öğrencilerin kariyer farkındalıklarını artırdığını, iş bulma süreçlerini kolaylaştırdığını ve mesleki becerilerini geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Bridgstock, 2009; Serbes & Başol, 2024). Bununla birlikte bazı araştırmalar, öğrencilerin kariyer merkezlerinden yeterince haberdar olmadıklarını ve bu merkezlerin sunduğu hizmetlerden sınırlı düzeyde yararlandıklarını göstermektedir (Tomlinson, 2017). Bu durum, kariyer merkezlerinin etkinliği kadar görünürlüğü ve erişilebilirliğinin de önemli bir sorun alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye bağlamında ele alındığında, üniversitelerde kariyer merkezlerinin son yıllarda yaygınlaştığı görülmektedir. Bu merkezler, öğrencilerin kariyer gelişimlerini desteklemek amacıyla çeşitli faaliyetler yürütmekte; ancak yapılan araştırmalar öğrencilerin bu merkezler hakkında bilgi düzeylerinin yeterli olmadığını ve hizmetlerden yararlanma oranlarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Kuzgun, 2009; Yeşilyaprak, 2012). Bu bulgular, kariyer merkezlerinin işlevselliğinin artırılması kadar tanıtım ve erişim stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Öğretmen adayları açısından kariyer planlama süreci, diğer meslek gruplarına kıyasla bazı özgün özellikler taşımaktadır. Öğretmenlik mesleği yalnızca bireysel kariyer gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluğu ve eğitim sistemine katkıyı da içeren çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Darling-Hammond, 2017). Bu nedenle öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerinde pedagojik yeterlikler, mesleki gelişim fırsatları, atanma süreçleri ve eğitim politikaları gibi faktörler belirleyici olmaktadır. Nitekim öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerinde belirsizlik ve kaygı yaşadıkları; özellikle istihdam koşullarının bu süreci doğrudan etkilediği ifade edilmektedir (Hınız, 2025). Bu bağlamda kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına yönelik hizmetlerinin, mesleğin özgün gereksinimlerini dikkate alacak şekilde yapılandırılması büyük önem taşımaktadır. Öğretmen adaylarının staj ve uygulama deneyimlerine erişimi, mesleki gelişimlerini destekleyecek eğitim programlarına katılımı ve bireysel kariyer danışmanlığı hizmetlerinden yararlanması, kariyer planlama süreçlerinin daha sağlıklı ve bilinçli bir şekilde ilerlemesine katkı sağlamaktadır (OECD, 2019; Öztürk, 2025). Bununla birlikte mevcut literatür incelendiğinde, kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına yönelik katkılarının sınırlı sayıda çalışmada ele alındığı ve bu alanda daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin bilgi düzeylerinin yeterince yüksek olmaması, bu merkezlerin sunduğu hizmetlerden etkin biçimde yararlanılmasını sınırlandırmaktadır. Kariyer merkezlerinin yeterince tanıtılmaması, hizmetlerin öğrencilere etkili bir şekilde ulaştırılamaması ve öğretmen adaylarına özgü programların sınırlı kalması, bu merkezlerin potansiyel etkisini azaltan önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin algılarının, deneyimlerinin ve beklentilerinin ortaya konulması, söz konusu merkezlerin daha işlevsel, erişilebilir ve öğrenci odaklı bir yapıya kavuşturulması açısından önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Buradan hareketle bu araştırmanın temel amacı, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine katkılarını, öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda incelemektir. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin bilgi düzeyleri, bu merkezlerin sunduğu hizmetlerden yararlanma durumları, söz konusu hizmetlerin kariyer planlama süreçlerine sağladığı katkılar, mevcut yetersizlikler ve geleceğe yönelik beklentiler bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Araştırma, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine yönelik algılarını derinlemesine ortaya koymayı ve bu merkezlerin işlevselliğini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çalışma, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adayları açısından ne ölçüde etkili olduğunu ortaya koymasından önem taşımaktadır. Araştırma bulgularının, kariyer merkezlerinin mevcut durumunun değerlendirilmesine katkı sağlayacağı ve bu merkezlerin daha etkin, erişilebilir ve öğrenci odaklı bir yapıya kavuşturulmasına yönelik öneriler geliştirilmesine olanak tanıyacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine ilişkin ihtiyaç ve beklentilerinin belirlenmesi, yükseköğretim kurumlarının kariyer hizmetlerini geliştirmelerine ve eğitim politikalarının daha nitelikli bir şekilde şekillendirilmesine katkı sunacaktır. Günümüzün rekabetçi ve sürekli değişen iş dünyasında bireylerin kariyer planlama süreçlerini bilinçli ve sistemli bir şekilde yönetmeleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu bağlamda üniversite kariyer merkezleri önemli bir destek mekanizması olarak öne çıkmakta; ancak bu merkezlerin etkinliği, öğrenciler tarafından ne ölçüde tanındığı ve aktif olarak kullanıldığı ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle öğretmen adayları gibi mesleki kimlik gelişiminin kritik olduğu bir grup açısından kariyer merkezlerinin rolünün incelenmesi hem eğitim uygulamalarının geliştirilmesi hem de politika yapıcılar için yol gösterici olması açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Bu araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğretmen adaylarının üniversite kariyer merkezleri hakkında bilgi düzeyleri nedir? Bu bilgiyi hangi kaynaklardan edinmektedirler?
2. Öğretmen adayları kariyer merkezlerinin sunduğu hangi hizmetleri bilmekte ve kullanmaktadır?
3. Kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine sağladığı katkılar nelerdir?
4. Kariyer merkezlerinin öğretmen adayları açısından yetersiz görülen yönleri nelerdir?
5. Öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinden beklentileri nelerdir?
6. Öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine yönelik genel görüş ve önerileri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının üniversite kariyer merkezlerine ilişkin deneyimlerini, algılarını ve bu merkezlerin kariyer planlama süreçlerine katkılarını derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseni benimsenmiştir. Olgubilim deseni, bireylerin farkında oldukları ancak derinlemesine ve kapsamlı biçimde anlamlandıramadıkları olgulara odaklanarak, bu olgulara ilişkin deneyimlerin ortaya çıkarılmasını ve yorumlanmasını amaçlamaktadır (Creswell, 2007). Bu bağlamda fenomenolojik çalışmalar, belirli bir olguya ilişkin bireylerin deneyimlerinden

hareketle ortak anlam yapılarını belirlemeye yöneliktir. Olgubilim yaklaşımı aynı zamanda bireylerin yaşantılarını betimlemeyi ve bu yaşantıların ne anlama geldiğini ortaya koymayı hedefleyen bir süreç olarak ele alınmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Bu desen çerçevesinde yürütülen araştırmalarda veri toplama süreci genellikle katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelere dayanmakta olup, bu görüşmeler araştırmacıya esnek bir etkileşim ortamı sağlayarak incelenen olgunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sunmaktadır (Büyüköztürk vd., 2014). Bu doğrultuda mevcut araştırmada da öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine yönelik deneyim ve görüşleri incelenerek, söz konusu olguya ilişkin algılarının, deneyimlerinin ve yükledikleri anlamların bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, 2025–2026 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 17 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada, incelenen olguya ilişkin deneyime sahip bireylerin görüşlerine ulaşmak amacıyla amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tercih edilmiştir. Bu doğrultuda belirlenen temel ölçüt, katılımcıların üniversite kariyer merkezleri hakkında bilgi sahibi olmaları ya da bu merkezlerle ilgili herhangi bir deneyim yaşamış olmalarıdır. katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiş olup, farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmanın verileri, öğretmen adaylarının üniversite kariyer merkezlerine ilişkin bilgi, deneyim, beklenti ve önerilerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen ve 6 açık uçlu sorudan oluşan yazılı görüş formu aracılığıyla toplanmıştır. Görüşme formunun hazırlanma sürecinde öncelikle ilgili literatür incelenmiş, konuya ilişkin benzer çalışmalardan yararlanılarak taslak sorular oluşturulmuştur. Hazırlanan soruların kapsam geçerliğini sağlamak ve açık, anlaşılır bir yapıya kavuşturmak amacıyla alan uzmanlarının görüşüne başvurulmuş, alınan geri bildirimlerle gerekli düzenlemeler yapılarak forma son şekli verilmiştir. Veri toplama sürecinde katılımcılara yazılı görüş formu uygulanmış olup, katılımcıların sorulara kendi deneyim ve düşüncelerini yansıttak şekilde yanıtlar vermeleri sağlanmıştır. Araştırma sürecinde etik ilkelere bağlı kalınmış ve çalışma için gerekli etik kurul izni alınmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma kapsamında veriler, çalışma grubunda yer alan öğretmen adaylarına yazılı görüş formlarının basılı olarak dağıtılması yoluyla toplanmıştır. Veri toplama süreci 2025–2026 eğitim-öğretim yılı içerisinde gerçekleştirilmiş olup, katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve sorulara içten, samimi ve ayrıntılı yanıtlar vermeleri istenmiştir. Katılımcıların görüşleri gönüllülük esasına dayalı olarak elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin sistematik bir biçimde incelenerek anlamlı kategoriler ve temalar altında düzenlenmesini sağlayan bir analiz yaklaşımıdır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu yöntemde temel amaç, verilerden hareketle kavramlara ulaşmak ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır (Karataş, 2015).

İçerik analizi aynı zamanda mevcut durumun derinlemesine incelenmesine ve verilerin belirli kategoriler çerçevesinde anlamlandırılmasına imkân tanımaktadır (Harwood ve Garry, 2003). Analiz sürecinde öncelikle elde edilen veriler ayrıntılı biçimde okunmuş, ardından anlamlı ifadeler belirlenerek kodlanmıştır. Oluşturulan kodlar benzerliklerine göre bir araya getirilerek kategoriler ve temalar oluşturulmuş, son aşamada ise tema ve kodların frekansları belirlenerek bulgular yorumlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırmada tüm görüş formları analize dâhil edilmiş olup, katılımcıların ifadeleri raporlanırken gizliliği sağlamak amacıyla ÖA1, ÖA2, ... ÖA17 şeklinde kodlama yapılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliliğini artırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Bu kapsamda veri toplama aracının hazırlanmasında ilgili literatürden yararlanılmış ve alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur (Creswell, 2007). Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılarak çalışmaya konu olan olguyu deneyimleyen bireylere ulaşılması sağlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Ayrıca elde edilen veriler doğrudan katılımcı ifadelerinden alıntılarla desteklenerek bulguların inandırıcılığı artırılmıştır.

BULGULAR

Öğretmen adaylarından elde edilen veriler incelenerek çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçlar temalaştırılarak her bir alt problem sırasıyla aşağıda verilmiştir.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Üniversite kariyer merkezi hakkında bilginiz var mı? Varsa nereden öğrendiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1. Kariyer Merkezi Hakkında Bilgi Düzeyi

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Bilgi Eksikliği	Kariyer merkezini bilmeme	ÖA1-ÖA3-ÖA4-ÖA6-ÖA9-ÖA11-ÖA12-ÖA14-ÖA16-ÖA17	10
Sınırlı Farkındalık	Sadece adını duyma / varlığından haberdar olma	ÖA2-ÖA13	2
Bilgi Kaynağı	Öğretim elemanlarından öğrenme	ÖA7-ÖA15	2
	Sosyal çevre (kulüp, sosyal medya, üst sınıflar)	ÖA5-ÖA8-ÖA10	3

Çizelge 1 incelendiğinde, öğretmen adaylarının büyük bir kısmının kariyer merkezi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü (f=10) kariyer merkezini hiç bilmediğini ifade ederken, az sayıda katılımcının (f=2) yalnızca merkezin varlığından haberdar olduğu ancak ayrıntılı bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kariyer merkezi hakkında bilgi sahibi olan katılımcıların bu bilgiyi daha çok öğretim elemanlarından (f=2) ve sosyal çevrelerinden (kulüp faaliyetleri, sosyal medya ve üst sınıf

öğrencileri) edindikleri belirlenmiştir (f=3). Bu bulgular, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine yönelik farkındalık düzeylerinin genel olarak düşük olduğunu ve bilgi edinmenin daha çok bireysel çabalarla gerçekleştiğini göstermektedir.

Çizelge 1’de yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur. Kariyer merkezi hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcı görüşleri şu şekildedir: “Kariyer merkezi hakkında bilgim yok.” (ÖA1); “Bir bilgim yok.” (ÖA3). Kariyer merkezi hakkında sınırlı farkındalığa sahip olan katılımcılar ise şu ifadeleri kullanmışlardır: “Kariyer merkezi hakkında bilgim yok, yalnızca kulak aşinalığım var.” (ÖA2); “Yeri hakkında bir bilgim yok ama olduğunu biliyorum.” (ÖA13). Kariyer merkezi hakkında bilgi sahibi olan katılımcıların görüşleri incelendiğinde, bu bilgiyi çoğunlukla öğretim elemanları ve sosyal çevre aracılığıyla edindikleri görülmektedir: “Var, hocalarımızdan öğrendim.” (ÖA7); “Mezuniyet dönemi öğrencilerinin kariyer planlamasının yapıldığı merkez, hocalarımız bahsetti.” (ÖA15); “Kariyer danışmanlığı kulübünde bahsedildi.” (ÖA5); “Sosyal medyadan öğrendim.” (ÖA8). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerine ilişkin bilgi düzeylerinin düşük olduğu ve bu durumun kariyer merkezlerinin tanıtım faaliyetlerinin yetersizliğine işaret edebileceği söylenebilir.

İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Kariyer merkezinin sunduğu hangi hizmetleri biliyor veya kullandınız? (Örn. CV hazırlama, staj imkânı, seminerler vb.)?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2. Kariyer Merkezinde Sunulan Hizmetlere İlişkin Bilgi ve Kullanım Durumu

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Hizmet Bilgisizliği	Hizmetler hakkında bilgi yok	ÖA1-ÖA2-ÖA4-ÖA6-ÖA9-ÖA11-ÖA14-ÖA16-ÖA17	9
Hizmet Kullanımı	Hizmetleri kullanmama	ÖA1-ÖA2-ÖA3-ÖA4-ÖA9-ÖA11-ÖA12-ÖA13-ÖA14-ÖA16-ÖA17	11
Bilinen Hizmetler	Staj imkânı	ÖA5-ÖA7-ÖA10-ÖA13	4
	CV hazırlama	ÖA5	1
	Eğitim videoları / seminerler	ÖA8	1

Çizelge 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının büyük çoğunluğunun kariyer merkezinin sunduğu hizmetler hakkında bilgi sahibi olmadığı (f=9) ve bu hizmetleri daha önce kullanmadığı (f=11) görülmektedir. Bu durum, kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetlerin öğrenciler tarafından yeterince bilinmediğini ve etkin şekilde kullanılmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bazı katılımcıların sınırlı düzeyde de olsa belirli hizmetler hakkında bilgi sahibi oldukları belirlenmiştir. Bilinen hizmetler arasında en fazla staj imkânı (f=4) öne çıkarken, CV hazırlama (f=1) ve eğitim videoları/seminerler (f=1) gibi hizmetlerin daha az ifade edildiği görülmektedir.

Çizelge 2’de yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur. Kariyer merkezinin sunduğu hizmetler hakkında bilgi sahibi olmadığını ve bu hizmetleri kullanmadığını ifade eden katılımcı görüşleri şu şekildedir: “Verdiği hizmetler hakkında bilgim yok ve bu yüzden hiç kullanmadım.” (ÖA1); “Bilgim yok, daha önce kullanmadım.” (ÖA4). Kariyer merkezi hizmetleri hakkında kısmen bilgi sahibi olan katılımcılar ise şu ifadeleri kullanmışlardır: “Staj imkânı sunduğunu biliyorum fakat kullanmadım.” (ÖA13). Bazı katılımcılar kariyer merkezinin sunduğu hizmetlere ilişkin daha çeşitli bilgiler ifade etmişlerdir: “Mezuniyet sonrası iş imkânları hakkında bilgi veren bir kurum, bunun yanı sıra staj ayarlama ve CV hazırlama gibi imkânları var.” (ÖA5); “Eğitim videolarını izlemiştım.” (ÖA8). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetlere ilişkin bilgi ve kullanım düzeylerinin düşük olduğu, bilinen hizmetlerin ise sınırlı sayıda olduğu söylenebilir. Bu durum, kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetlerin öğrencilere daha etkili biçimde tanıtılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Sizce kariyer merkezinin öğretmen adaylarına sağladığı en önemli katkılar nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 3’te sunulmuştur.

Çizelge 3. Kariyer Merkezinin Öğretmen Adaylarına Sağladığı Katkılar

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Algılanan Katkı Yokluğu	Katkıları bilmeme	ÖA1-ÖA3-ÖA6-ÖA9-ÖA14-ÖA17	6
Mesleki Yönlendirme	Kariyer planlamada rehberlik	ÖA2-ÖA4-ÖA5-ÖA10-ÖA11	5
Deneyim Kazanma	Staj ve uygulama imkânı	ÖA7-ÖA8-ÖA13	3
Kişisel Gelişim	Yol haritası oluşturma/ gelişim desteği	ÖA12-ÖA15-ÖA16	3

Çizelge 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının önemli bir kısmının kariyer merkezlerinin sağladığı katkılar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir ($f=6$). Bu durum, kariyer merkezlerinin işlevleri ve sunduğu katkılar konusunda öğrencilerde farkındalık eksikliği olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına çeşitli açılardan katkı sağlayabileceğini ifade etmişlerdir. Bu katkılar arasında en fazla mesleki yönlendirme ve kariyer planlamada rehberlik ($f=5$) öne çıkmaktadır. Ayrıca kariyer merkezlerinin staj ve uygulama imkânları sunarak deneyim kazandırabileceği ($f=3$) ve bireylerin kendilerine uygun bir kariyer yolu belirlemelerine yardımcı olarak kişisel gelişimlerine katkı sağlayabileceği ($f=3$) belirtilmiştir.

Çizelge 3’te yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur. Kariyer merkezlerinin katkıları hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcı görüşleri şu şekildedir: “Üniversitenin kariyer merkezi hakkında bir bilgiye sahip olmadığım için yorum yapamayacağım.” (ÖA3); “Hakkında bilgi sahibi olmadığım için katkılarını da bilmiyorum.” (ÖA14). Kariyer merkezlerinin mesleki yönlendirme sağladığını düşünen katılımcılar ise şu

ifadeleri kullanmışlardır: “Öğretmen adaylarına kariyer yolculuklarında yönlendirmeler sağladığını düşünüyorum.” (ÖA2); “Kariyer olanakları hakkında bilgi verir.” (ÖA10); “Kendilerine en uygun alanı bulmalarına yardımcı olur.” (ÖA11). Kariyer merkezlerinin deneyim kazandırdığına yönelik görüşler şu şekildedir: “Staj imkânı sunması öğretmen adayları için önemli.” (ÖA8); “Mesleki hayat öncesi deneyim kazandırır.” (ÖA7). Kariyer merkezlerinin kişisel gelişime katkı sağladığını ifade eden katılımcı görüşleri ise şu şekildedir: “Kendi yol haritamızı çizmemizde yardımcı olur.” (ÖA12); “Mesleki gelişim imkânı sağlıyor olabilir.” (ÖA15); “Öğrenciye her alanda destek olması.” (ÖA16). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinin sağladığı katkılara ilişkin bilgi düzeylerinin sınırlı olduğu, ancak bilgi sahibi olan katılımcıların bu merkezleri özellikle mesleki yönlendirme, deneyim kazanma ve kişisel gelişim açısından önemli bir destek unsuru olarak gördükleri söylenebilir.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Kariyer merkezinin öğretmen adayları için hangi alanlarda yetersiz olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 4’te sunulmuştur.

Çizelge 4. Kariyer Merkezine İlişkin Yetersiz Görülen Yönler

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Bilgilendirme Eksikliği	Yeterince tanıtılmaması	ÖA1-ÖA5-ÖA10-ÖA14	4
Uygulama Eksikliği	Aktif kullanılmaması/ etkinliklerin yetersizliği	ÖA9-ÖA11-ÖA13	3
Staj Olanakları	Yetersiz staj imkânı	ÖA3	1
Eğitim ve Gelişim	Sertifika ve eğitim faaliyetlerinin yetersizliği	ÖA8-ÖA15	2
Bilgisizlik	Yetersizlikleri bilmemesi	ÖA2-ÖA4-ÖA6-ÖA7-ÖA12- ÖA16-ÖA17	7

Çizelge 4 incelendiğinde öğretmen adaylarının önemli bir kısmının kariyer merkezlerinin yetersiz yönleri hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmektedir (f=7). Bu durum, kariyer merkezlerinin işleyişi ve sunduğu hizmetler hakkında öğrencilerde genel bir farkındalık eksikliği bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte görüş bildiren katılımcılar, kariyer merkezlerinin en önemli yetersizliklerinden birinin yeterince tanıtılmaması ve bilgilendirme faaliyetlerinin sınırlı olması olduğunu ifade etmişlerdir (f=4). Ayrıca kariyer merkezlerinin aktif olarak kullanılmaması ve uygulama boyutunun zayıf olması (f=3) da dikkat çeken diğer bir bulgudur. Bunun yanı sıra staj olanaklarının yetersizliği (f=1) ve eğitim/sertifika faaliyetlerinin sınırlı olması (f=1) da dile getirilen diğer eksiklikler arasında yer almaktadır.

Çizelge 4’te yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur: Kariyer merkezinin yetersiz yönleri hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcı görüşleri şu şekildedir: “Hizmetlerini bilmediğim için yetersizlikleri hakkında bilgi sahibi

değilim.” (ÖA12); “Verdikleri hizmetleri bilmediğim için hangi konularda yetersiz olduklarını bilmiyorum.” (ÖA4). Kariyer merkezinin bilgilendirme ve tanıtım açısından yetersiz olduğunu belirten katılımcı görüşleri ise şu şekildedir: “Bilgi verdiği öğrenci sayısının yetersiz olduğunu düşünüyorum, bilinçlendirme çalışmaları yapılmalı.” (ÖA5); “Üniversite öğrencilerine yetersiz bilgilendirme yapıldığını düşünüyorum.” (ÖA14); “Çalışacağımız kurumlar hakkında yeterli bilgi alamıyoruz.” (ÖA10). Kariyer merkezinin uygulama ve etkinlik boyutunun yetersiz olduğunu ifade eden katılımcılar ise şu görüşleri dile getirmiştir: “Genel olarak yetersiz ve herhangi bir uygulama yapılmıyor, yapılıyorsa da ben duymadım.” (ÖA9); “Öğretmenler tarafından aktif kullanılmaması bir eksiklik.” (ÖA13). Diğer yetersizliklere ilişkin görüşler ise şu şekildedir: “Staj olarak daha çok imkân sağlayabilir.” (ÖA3); “Sertifika eğitimi konusunda eksiklikler var.” (ÖA8). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinin yetersiz yönlerine ilişkin bilgi düzeylerinin sınırlı olduğu, ancak görüş bildiren katılımcıların özellikle tanıtım eksikliği ve uygulama yetersizliği üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu durum, kariyer merkezlerinin daha görünür ve aktif hâle getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Kariyer merkezinden beklentileriniz nelerdir? Hangi hizmetlerin sunulmasını istersiniz?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 5’te sunulmuştur.

Çizelge 5. Kariyer Merkezinden Beklentiler

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Eğitim ve Sertifika	Sertifika programları/ eğitimler	ÖA4-ÖA7-ÖA8	3
Staj Desteği	Staj ayarlama/ kurum bağlantıları	ÖA5-ÖA13	2
Kariyer Danışmanlığı	Bireysel kariyer planlama/ yönlendirme	ÖA9-ÖA10-ÖA11-ÖA17-ÖA15	5
Bilgi Eksikliği	Beklentim yok / hizmetleri bilmeme	ÖA1-ÖA2-ÖA16-ÖA12	4
Bilgilendirme	İş olanakları ve akademik süreçler hakkında bilgi	ÖA3-ÖA6-ÖA14	3

Çizelge 5 incelendiğinde öğretmen adaylarının kariyer merkezinden beklentilerinin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları için herhangi bir beklenti ifade etmemiştir (f=3). Bu durum, önceki bulgularla paralel olarak kariyer merkezlerine ilişkin farkındalık eksikliğinin sürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte en fazla vurgulanan beklentilerden biri kariyer danışmanlığı ve bireysel yönlendirme hizmetleridir (f=4). Katılımcılar, mezuniyet sonrası süreçte nasıl ilerleyeceklerine dair rehberlik edilmesini beklemektedir. Ayrıca eğitim ve sertifika programlarının sunulması (f=3), staj imkânlarının artırılması ve kurumlarla bağlantı kurulmasına destek olunması (f=2) da öne çıkan beklentiler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra iş olanakları ve akademik kariyer süreçleri hakkında bilgilendirme yapılması (f=2) da ifade edilen diğer beklentilerden biridir.

Çizelge 5’te yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur. Kariyer merkezinin hizmetleri hakkında bilgi sahibi olmadığı için beklentisi bulunmayan katılımcı görüşleri şu şekildedir: “Sunduğu hizmetlerin içeriği hakkında fikir sahibi değilim, bu yüzden beklentim yok.” (ÖA1); “Bilgi sahibi olmadığım için beklentim yok.” (ÖA2). Eğitim ve sertifika programlarına yönelik beklentiler ise şu şekilde ifade edilmiştir: “Sertifika eğitimi verilmesini isterim.” (ÖA4); “Alanımız adına farklı eğitimler verilerek sertifika almamız sağlanabilir.” (ÖA7). Staj desteğine yönelik görüşler şu şekildedir: “Staj ayarlamasını bekliyorum.” (ÖA5); “Staj bulma imkânı ve çeşitli kurumlarla bağlantı kurulmasına yardımcı olunmalı.” (ÖA13). Kariyer danışmanlığı ve yönlendirme beklentileri ise şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Mezun olduktan sonra nasıl ilerleyeceğim hakkında fikir edinmek istiyorum.” (ÖA17); “Tüm öğrencilere yönelik kişisel kariyer planlama hizmeti sunulmalı.” (ÖA10). Bilgilendirme beklentisine ilişkin görüşler ise şu şekildedir: “İş olanakları hakkında bilgi verilebilir, akademik kariyer süreçleri anlatılabilir.” (ÖA6). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinden en çok kariyer danışmanlığı, eğitim/sertifika programları ve staj olanakları konusunda beklenti içerisinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, önemli bir kısmının hizmetler hakkında bilgi sahibi olmaması, kariyer merkezlerinin tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerini artırması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Altıncı Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan öğretmen adaylarına yarı yapılandırılmış görüşme formundaki “Genel olarak kariyer merkezine yönelik öneri ve görüşleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan elde edilen veriler temalaştırılarak Çizelge 6’da sunulmuştur.

Çizelge 6. Kariyer Merkezine Yönelik Genel Öneriler

Tema	Kod	Katılımcılar	F
Tanıtım Faaliyetleri	Bilinirliğin artırılması/ tanıtım eksikliği	ÖA1-ÖA4-ÖA5-ÖA6-ÖA12-ÖA13-ÖA15-ÖA16	8
Etkinlikler	Seminer, konferans düzenlenmesi	ÖA2-ÖA9-ÖA11-ÖA14	4
Staj ve Uygulama	Uygulamalı deneyim/ staj imkânı	ÖA3-ÖA8-ÖA9-ÖA10-ÖA11	5
Rehberlik	İlgi ve beceriye uygun yönlendirme	ÖA3-ÖA11	2
Bilgisizlik	Görüş belirtmeme	ÖA1	1

Çizelge 6 incelendiğinde öğretmen adaylarının kariyer merkezine yönelik önerilerinin büyük ölçüde tanıtım ve bilinirliğin artırılması üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (f=8). Katılımcılar, kariyer merkezlerinin yeterince tanınmadığını ve bu nedenle öğrenciler tarafından etkin bir şekilde kullanılmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum, önceki bulgularla paralel olarak kariyer merkezlerinin görünürlüğünü artırmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte katılımcılar, kariyer merkezlerinin daha fazla seminer, konferans ve etkinlik düzenlemesi gerektiğini belirtmişlerdir (f=4). Özellikle farklı meslek gruplarından bireylerin deneyimlerini paylaşabilecekleri etkinliklerin faydalı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca staj ve uygulama imkânlarının artırılması (f=5) ve öğrencilerin mesleki deneyim kazanmalarına yönelik fırsatların genişletilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra bireylerin ilgi ve

becerilerine uygun şekilde yönlendirilmesine yönelik rehberlik hizmetlerinin geliştirilmesi (f=2) de dile getirilen öneriler arasında yer almaktadır.

Çizelge 6’da yer alan verilere ilişkin katılımcı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur. Kariyer merkezinin tanıtımına yönelik görüşler şu şekildedir: “Kariyer merkezinin kendini daha fazla tanıtmaya gerekiyor.” (ÖA1); “Daha fazla insana ulaşması için tanıtım çalışmalarını artırması gerektiğini düşünüyorum.” (ÖA5). Etkinliklere yönelik öneriler ise şu şekildedir: “Bilgilendirici konferans ve seminerler düzenlenmeli.” (ÖA2). Staj ve uygulamaya yönelik görüşler şu şekildedir: “Kurum deneyimi gezileri düzenlenebilir.” (ÖA10); “Öğrencilerin meslek pratiği kazanması için daha fazla fırsat sunulmalı.” (ÖA3); “Uygun staj imkânları sağlanabilir.” (ÖA11). Rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşler ise şu şekildedir: “Bireylerin ilgi ve becerilerine uygun meslek seçimi konusunda yönlendirme yapılmalı.” (ÖA11); “Farklı alanlar hakkında detaylı bilgi verilerek yönlendirme sağlanmalı.” (ÖA3). Genel olarak değerlendirildiğinde, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinden en çok tanıtım faaliyetlerinin artırılması, etkinliklerin çeşitlendirilmesi ve staj imkânlarının genişletilmesi yönünde beklenti ve önerilerde bulundukları görülmektedir. Bu bulgular, kariyer merkezlerinin daha aktif, görünür ve uygulama odaklı bir yapıya kavuşturulmasının gerekliliğine işaret etmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerine katkıları, öğretmen adaylarının deneyim ve görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. Elde edilen bulgular, kariyer merkezlerinin öğretmen adayları açısından potansiyel olarak önemli bir işlev üstlenebileceğini; ancak mevcut durumda bu potansiyelin yeterince hayata geçirilemediğini ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun kariyer merkezleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ve bu merkezlerin sunduğu hizmetlerden aktif olarak yararlanmadığını göstermektedir. Bu durum, kariyer merkezlerinin üniversite bünyesinde var olmasına rağmen öğrenciler tarafından yeterince tanınmadığını ve erişilebilirlik düzeyinin sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Nitekim literatürde de üniversite öğrencilerinin kariyer merkezlerine ilişkin farkındalık düzeylerinin düşük olduğu ve bu hizmetlerden sınırlı ölçüde yararlandıkları vurgulanmaktadır (Tomlinson, 2017; Yeşilyaprak, 2012). Bu bağlamda, kariyer merkezlerinin etkinliğinin yalnızca sundukları hizmetlerle değil, aynı zamanda bu hizmetlerin öğrencilere ne ölçüde ulaştığıyla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetleri yeterince bilmemeleri ve bu hizmetleri kullanmamalarıdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu kariyer merkezlerinden hiç yararlanmadıklarını ifade etmiş, yalnızca sınırlı sayıda katılımcı staj imkânı, CV hazırlama veya seminer gibi hizmetlerden haberdar olduğunu belirtmiştir. Bu bulgu, kariyer merkezlerinin öğrencilerin istihdam edilebilirliğini artırmada önemli bir rol oynadığını vurgulayan çalışmalarla (Dey & Cruzvergara, 2014; NACE, 2020) örtüşmemekte; uygulamada bu hizmetlerin öğrencilere yeterince yansıtılmadığını göstermektedir.

Bununla birlikte, kariyer merkezlerinin katkılarına ilişkin görüşler incelendiğinde, bilgi sahibi olan öğretmen adaylarının bu merkezleri mesleki yönlendirme, kariyer planlama, deneyim kazanma ve kişisel gelişim açısından önemli bir destek mekanizması olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu durum, kariyer gelişiminin bireyin ilgi, yetenek ve değerleri doğrultusunda şekillendiğini vurgulayan kuramsal yaklaşımlarla (Savickas, 2013; Lent & Brown, 2020) uyum göstermektedir. Dolayısıyla kariyer merkezlerinin etkin bir şekilde yapılandırılması ve kullanılması durumunda öğretmen adaylarının kariyer gelişimine önemli katkılar sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Araştırmanın dikkat çeken bulgularından biri de kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına yönelik hizmetlerinin mesleğe özgü gereksinimleri yeterince karşılamamasıdır. Katılımcılar, kariyer merkezlerinin genellikle tüm öğrencilere yönelik genel hizmetler sunduğunu, öğretmenlik mesleğine özgü program ve uygulamaların sınırlı kaldığını ifade etmişlerdir. Oysa öğretmenlik mesleği, pedagojik yeterlikler, uygulama deneyimi ve istihdam süreçleri açısından kendine özgü dinamikler barındırmaktadır (Darling-Hammond, 2017). Bu nedenle kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarına yönelik daha özelleştirilmiş hizmetler sunması gerektiği açıktır.

Araştırmada ayrıca kariyer merkezlerinin yetersiz yönleri arasında tanıtım eksikliği, etkinliklerin sınırlı olması, uygulama boyutunun zayıf kalması ve staj olanaklarının yetersizliği öne çıkmaktadır. Bu bulgular, kariyer merkezlerinin daha aktif, görünür ve uygulama odaklı bir yapıya kavuşturulması gerektiğini göstermektedir. Bridgstock (2009) da üniversitelerin öğrencilerin kariyer gelişimini desteklemek için uygulamaya dayalı öğrenme fırsatlarını artırmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Öğretmen adaylarının kariyer merkezlerinden beklentileri incelendiğinde ise bireysel kariyer danışmanlığı, staj olanakları, sertifika programları ve mezuniyet sonrası yönlendirme hizmetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu beklentiler, kariyer planlamanın bireysel ve yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu vurgulayan yaklaşımlarla (Super, 1990; Sharf, 2013) paralellik göstermektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının mesleki belirsizlik yaşadıklarına ilişkin bulgular (Hınız, 2025), kariyer danışmanlığı hizmetlerinin önemini daha da artırmaktadır.

Sonuç olarak, üniversite kariyer merkezlerinin öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerinde önemli bir rol üstlenebileceği; ancak mevcut durumda bu rolün sınırlı kaldığı söylenebilir. Bu durumun temel nedenleri arasında tanıtım eksikliği, hizmetlerin öğrencilere yeterince ulaştırılamaması ve öğretmen adaylarına özgü programların yetersizliği yer almaktadır.

Uygulamaya Yönelik Öneriler: Kariyer merkezlerinin tanıtımı artırılmalıdır; Üniversiteye yeni başlayan öğrencilere yönelik oryantasyon programlarında kariyer merkezleri sistemli ve uygulamalı biçimde tanıtılmalıdır. Ayrıca sosyal medya ve dijital platformlar etkin şekilde kullanılmalıdır. Öğretmen adaylarına yönelik özel programlar geliştirilmelidir; Öğretmenlik mesleğine özgü kariyer planlama etkinlikleri, seminerler ve atölye çalışmaları düzenlenmelidir. Staj ve uygulama olanakları artırılmalıdır; Millî Eğitim Bakanlığı, özel okullar ve eğitim

kurumları ile iş birlikleri geliştirilerek öğretmen adaylarının saha deneyimi kazanmaları sağlanmalıdır. Bireysel kariyer danışmanlığı hizmetleri yaygınlaştırılmalıdır; Öğrencilerin ilgi, yetenek ve hedeflerine uygun kariyer planları oluşturmalarına destek sağlayacak danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Sertifika ve mesleki gelişim programları artırılmalıdır; Öğretmen adaylarının mesleki yeterliklerini geliştirecek ve istihdam edilebilirliklerini artıracak eğitim programları düzenlenmelidir. Etkinlik ve uygulama temelli faaliyetler çeşitlendirilmelidir; Kariyer günleri, alan uzmanlarıyla buluşmalar ve uygulamalı eğitimler artırılarak öğrencilerin aktif katılımı sağlanmalıdır. Araştırmacılara Yönelik Öneriler. Farklı üniversitelerde daha geniş örneklemelerle nicel ve karma yöntem araştırmaları yapılabilir. Kariyer merkezlerinin farklı bölümlerdeki öğrenciler üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Boylamsal çalışmalarla kariyer merkezlerinden yararlanan öğrencilerin mezuniyet sonrası kariyer gelişimleri izlenebilir. Dijital kariyer danışmanlığı ve yapay zekâ destekli kariyer hizmetlerinin etkisi araştırılabilir. Sonuç olarak, kariyer merkezlerinin daha görünür, erişilebilir ve öğrenci odaklı bir yapıya kavuşturulması, öğretmen adaylarının kariyer planlama süreçlerini daha bilinçli ve etkili bir şekilde yönetmelerine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, S. & Keser, A. (2017). *Çalışma yaşamında kariyer*. Umuttepe Yayınları (3. Baskı). Ankara.
- Bridgstock, R. (2009). The graduate attributes we've overlooked: Enhancing graduate employability through career management skills. *Higher Education Research & Development*, 28(1), 31–44. <https://doi.org/10.1080/07294360802444347>
- Brown, S. D., & Lent, R. W. (2016). *Career development and counseling: Putting theory and research to work* (2nd ed.). Wiley.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (18. baskı). Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Sage Publications.
- Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291–309. <https://doi.org/10.1080/02619768.2017.1315399>
- Dey, F., & Cruzvergara, C. Y. (2014). Evolution of career services in higher education. *New Directions for Student Services*, 2014(148), 5–18. <https://doi.org/10.1002/ss.20105>
- Erdoğan, N. (2003). *Kariyer geliştirme: Kuram ve uygulama*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Greenhaus, J. H., Callanan, G. A., & Godshalk, V. M. (2010). *Career management* (4th ed.). Sage Publications.

Harwood, T. G., & Garry, T. (2003). An overview of content analysis. *The Marketing Review*, 3(4), 479–498. <https://doi.org/10.1362/146934703771910080>

Hınız, E. Y. (2025). *Öğretmen adaylarına alternatif bir kariyer yolu: Öğretmen adaylarının eğitim alanında farklı kariyer planlamalarına yönelik bir program tasarısı*. (Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Karataş, Z. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62–80.

Kuzgun, Y. (2009). *Meslek rehberliği ve danışmanlığına giriş*. Nobel Yayın Dağıtım.

Lent, R. W., & Brown, S. D. (2013). Social cognitive model of career self-management: Toward a unifying view of adaptive career behavior across the life span. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 557–568. <https://doi.org/10.1037/a0033446>

Lent, R. W., & Brown, S. D. (2020). Career development and counseling: Advances and future directions. *Journal of Career Assessment*, 28(3), 1–18. <https://doi.org/10.1002/9781394258994.ch5>

NACE (National Association of Colleges and Employers). (2020). *Career readiness competencies*. <https://www.naceweb.org>

OECD. (2019). *OECD future of education and skills 2030*. OECD Publishing.

Öztürk, E. (2025). *Kariyer Basamaklarına İlişkin Öğretmen Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.

Patton, W., & McMahon, M. (2014). *Career development and systems theory: Connecting theory and practice* (3rd ed.). Sense Publishers. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-635-6_1

Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counseling* (pp. 147–183). Wiley.

Serbes, K., & Başol, O. (2024). Üniversite kariyer merkezi hizmetlerinin öğrencilerin kariyer farkındalığı ve kariyer kararı verme yetkinliği üzerindeki etkisi. *İş, Güç: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 26(2).

Sharf, R. S. (2013). *Applying career development theory to counseling* (6th ed.). Cengage Learning.

Super, D. E. (1990). *A life-span, life-space approach to career development*. In D. Brown, L. Brooks ve Associates (Eds.), *Career choice and development*, 2nd ed., pp. 197-261.

Şimşek, M. Ş. (2004). *İnsan kaynakları yönetimi*. Eğitim Kitabevi.

Tomlinson, M. (2017). Forms of graduate capital and their relationship to graduate employability. *Education + Training*, 59(4), 338–352. <https://doi.org/10.1108/ET-05-2016-0090>

Yarnall, J. (2008). *Strategic career management: Developing your talent*. Butterworth-Heinemann.

Yeşilyaprak, B. (2012). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı: Kuramdan uygulamaya*. Pegem Akademi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Zikic, J., & Klehe, U. C. (2006). Job loss as a blessing in disguise: The role of career exploration and career planning in predicting reemployment quality. *Journal of Vocational Behavior*, 69(3), 391–409. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2006.05.007>

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKA DESTEKLİ TEKNOLOJİ KULLANIMININ KARIYER BAŞARISINA KATKISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Dr. Tülin HÜNDÜR¹

¹ Ordu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitü, tlhndr75@gmail.com- [0000-0003-3205-6079](tel:0000-0003-3205-6079)

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, lisans düzeyinde öğrenim gören öğretmen adaylarının kariyer başarılarında yapay zekâ destekli teknolojilerin katkısına ilişkin görüşlerini incelemektir. Araştırma, öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerini mesleki gelişim ve kariyer süreçlerinde nasıl algıladıklarını, bu teknolojilerden hangi alanlarda yararlandıklarını ve gelecekte öğretmenlik mesleğine olası etkilerine yönelik düşüncelerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) desenine göre yürütülmüştür. Bu desenin tercih edilme nedeni, katılımcıların yapay zekâyâ ilişkin deneyim ve algılarının derinlemesine incelenmek istenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2025–2026 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 25 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllülük esasına dayalı olarak ve araştırmanın amacına uygun biçimde seçilmiştir. Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen ve altı açık uçlu sorudan oluşan görüş formu aracılığıyla toplanmıştır. Bu sorular, öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik bilgi düzeylerini, kullanım deneyimlerini ve kariyer gelişimine etkilerine ilişkin görüşlerini ayrıntılı biçimde belirlemeye yöneliktir. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiş; bu süreçte veriler kodlanmış, temalar oluşturulmuş ve bulgular uygun yerlerde frekans değerleriyle desteklenmiştir. Araştırma bulgularına göre öğretmen adayları, yapay zekâ destekli teknolojileri genel olarak öğretmenlik kariyerinde destekleyici ve kolaylaştırıcı bir araç olarak değerlendirmektedir. Katılımcılar, yapay zekânın özellikle bilgiye hızlı erişim sağlama, ders materyali geliştirme süreçlerini kolaylaştırma ve zaman tasarrufu sağlama açısından önemli katkılar sunduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, yapay zekânın aşırı kullanımının yaratıcılığı sınırlayabileceği, teknoloji bağımlılığı oluşturabileceği ve uzun vadede mesleki rol üzerinde olumsuz etkiler doğurabileceğine yönelik bazı kaygılar da dile getirilmiştir. Ayrıca öğretmen adayları, mevcut öğretmen yetiştirme programlarının yapay zekâ temelli

teknolojilerin pedagojik kullanımına yeterince yer vermediğini belirtmişlerdir. Bu durumun mesleğe hazırlık sürecinde önemli bir eksiklik oluşturduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak, öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik farkındalıklarının yüksek olduğu, ancak bu teknolojilerin bilinçli ve dengeli kullanımını destekleyecek şekilde öğretmen yetiştirme programlarında güncellemeler yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, öğretmen adayı, kariyer başarısı, teknoloji.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the views of undergraduate pre-service teachers regarding the contribution of artificial intelligence (AI)-supported technologies to their career success. The study seeks to reveal how pre-service teachers perceive AI technologies in their professional development and career processes, in which areas they benefit from these technologies, and their thoughts on the possible future impacts of AI on the teaching profession. The research was conducted using a qualitative research approach, specifically the phenomenology design. This design was preferred in order to explore participants' experiences and perceptions of artificial intelligence in depth. The study group consists of 25 undergraduate students enrolled in a state university during the 2025–2026 academic year. The participants were selected on a voluntary basis in line with the purpose of the study. The data were collected through an interview form developed by the researcher, consisting of six open-ended questions. These questions were designed to determine in detail the pre-service teachers' level of knowledge about AI, their usage experiences, and their views on its impact on career development. The data obtained were analyzed using content analysis. In this process, the data were coded, themes were generated, and the findings were supported with frequency values where appropriate. According to the findings, pre-service teachers generally evaluate AI-supported technologies as supportive and facilitative tools in their teaching careers. Participants stated that AI provides significant contributions, particularly in terms of quick access to information, facilitating the development of instructional materials, and saving time. However, some concerns were also expressed regarding the excessive use of AI, such as the potential limitation of creativity, the risk of technology dependency, and possible negative impacts on the professional role in the long term. Additionally, pre-service teachers indicated that current teacher education programs do not sufficiently include the pedagogical use of AI-based technologies. This was emphasized as a significant deficiency in the process of professional preparation. In conclusion, it was determined that pre-service teachers have a high level of

awareness of artificial intelligence; however, it is necessary to update teacher education programs in a way that supports the conscious and balanced use of these technologies.

Keywords: Artificial intelligence, pre-service teacher, career success, technology.

ADIM ADIM MANZARAM

Öğretmen, GÜLTEN AKGÜL¹,
Öğretmen, ÖZCAN ÇELİK²
Öğretmen, HAVVA TAŞTEMEL³,
Öğretmen, ASLI ÇAKAR KARAGÖZ⁴
Öğretmen, EMİNE ERKAN⁵,
Öğretmen, GÜLBAHAR ÇİĞDEM⁶

¹ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
gulakgul5@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-0476-6826

² T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
ozcancelik43@gmail.com-ORCID ID: 0009-0002-0531-7261

³ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
havvatastemel90@gmail.com-ORCID ID: 0009-0008-5464-5108

⁴ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
aslicakar81@gmail.com-ORCID ID: 0009-0004-9168-546

⁵ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
emine1995.43@gmail.com-ORCID ID: 0009-0003-2376-1339

⁶ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
gulbahar.kokcu@gmail.com-ORCID ID: 0009-0002-5355-5360

ÖZET

Çalışma, özel gereksinimli öğrencilerin resim yapma becerilerinin geliştirilmesi ve görsel sanatlar etkinliklerine aktif katılımlarının artırılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, “Özel gereksinimli öğrencilerin resim yapma becerileri nasıl geliştirilebilir?” sorusu çerçevesinde ele alınmış ve uygulama temelli betimsel araştırma modeli doğrultusunda yapılandırılmıştır. Çalışma grubu, görsel sanatlar ve el becerileri dersine katılan, farklı yaş ve gelişim düzeylerindeki özel gereksinimli öğrencilerden oluşmaktadır. Uygulama süreci, öğrencilerin bireysel farklılıkları, bilişsel kapasiteleri ve psikomotor gelişim düzeyleri dikkate

alınarak planlanmıştır. Çalışma kapsamında, öğrencilerin bilişsel ve psikomotor becerilerini desteklemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen numaralandırılmış şablonlardan oluşan yapılandırılmış bir öğretim materyali kullanılmıştır. Söz konusu materyal; doğa, mevsimler, deniz ve orman gibi tematik içeriklere dayalı görsel öğelerden oluşmakta olup aşamalı öğrenmeyi destekleyecek biçimde tasarlanmıştır. Şablonlar, öğrencilerin yaş ve gelişim düzeylerine uygun olarak düzenlenmiş, A4 boyutunda hazırlanarak lamine edilmiş ve tekrar kullanılabilir nitelik kazandırılmıştır. Bu yönüyle materyal, sürdürülebilir ve esnek bir öğretim aracı olarak öne çıkmaktadır. Uygulama sürecinde öğrenciler, numaralandırılmış şablonları belirli bir sıra doğrultusunda takip ederek A3 boyutundaki kâğıt üzerine aktarmış ve böylece iki boyutlu resim kompozisyonları oluşturmuştur. Örneğin, “1-ağaç, 2-bulut, 3-güneş” şeklinde ilerleyen aşamalı yapı, öğrencilerin hem sıralama becerilerini hem de bütün-parça ilişkisini kavramalarını desteklemiştir. Uygulama boyunca öğrencilerin dikkat süreleri, sıra takibi becerileri, planlama düzeyleri ve el-göz koordinasyonlarındaki gelişimler sistematik biçimde izlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Çalışmanın bulguları, yapılandırılmış ve aşamalı şablon kullanımının, özel gereksinimli öğrencilerin görsel sanatlar etkinliklerine katılımını anlamlı ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin özellikle dikkat, sıra takibi, planlama ve el-göz koordinasyonu gibi bilişsel ve psikomotor becerilerinde gözle görülür gelişmeler kaydedilmiştir. Ayrıca öğrencilerin öğrenme sürecine yönelik motivasyonları artmış; bu durum onların özgüven gelişimlerine ve sosyal etkileşim becerilerine de olumlu yansımıştır. Sonuç olarak, geliştirilen şablon destekli öğretim materyalinin, özel gereksinimli öğrencilerin görsel sanatlar alanındaki becerilerini desteklemede etkili ve işlevsel bir araç olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte materyalin farklı yaş gruplarına ve gelişim düzeylerine uyarlanabilir olması, öğretmenler tarafından çeşitli eğitim ortamlarında kullanılabilirliğini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: bilişsel beceri, Görsel sanatlar, özel eğitim, psikomotor beceri, şablon yöntemi

MY SCENE: STEP BY STEP

ABSTRACT

This paper was conducted to improve the painting skills of students with special needs and to increase their active participation in visual arts activities. The study addressed the question, “How can the painting skills of students with special needs be improved?” and was structured according to an application-based descriptive research model. The study group consisted of students with special needs of varying ages and developmental levels who participated in visual arts and handicrafts classes. The application process was planned taking into account the students' individual differences, cognitive capacities, and psychomotor development levels. Within the scope of the study, a structured teaching material consisting of numbered templates developed by the researcher was used to support the students' cognitive and psychomotor skills. This material comprises visual elements based on thematic content such as nature, seasons, sea, and forest, and is designed to support gradual learning. The templates were arranged according

to the students' age and developmental levels, prepared in A4 size, laminated, and made reusable. In this respect, the material stands out as a sustainable and flexible teaching tool. During the application process, students transferred the numbered templates onto A3 size paper in a specific order, thus creating two-dimensional painting compositions. For example, the step-by-step structure progressing as “1-tree, 2-cloud, 3-sun” supported students in both sequencing skills and understanding the whole-part relationship. Throughout the application, students' attention spans, sequencing skills, planning levels, and hand-eye coordination improvements were systematically monitored and recorded. The findings of the study reveal that the use of structured and step-by-step templates significantly increased the participation of students with special needs in visual arts activities. Significant improvements were observed in students' cognitive and psychomotor skills, particularly in attention, sequencing, planning, and hand-eye coordination. Furthermore, students' motivation towards the learning process increased; this positively impacted their self-confidence and social interaction skills. In conclusion, the developed template-supported teaching material was determined to be an effective and functional tool in supporting the visual arts skills of students with special needs. Moreover, the adaptability of the material to different age groups and developmental levels increases its usability by teachers in various educational settings.

Keywords: cognitive skills, visual arts, special education, psychomotor skills, template method

HAYVAN SESLERİ ŞEHİRİ

Öğretmen, GÜLTEN AKGÜL¹,

Öğretmen, İSMAİL BACAĞSIZ²

Öğretmen, HÜLYA GÖKGÖZ³,

Öğretmen, CAN GÖRKEM KARAYEL⁴

Öğretmen, ERSAN AKARSU⁵,

Öğretmen, SERHAT ERGİNLİ⁶

¹ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
gulakgul5@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-0476-6826

² T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
ibacaksiz43@hotmail.com-ORCID ID: 0009-0001-0336-1835

³ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
hulyaagokgoz@gmail.com-ORCID ID: 0009-0002-6530-2539

⁴ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
cangorkemocalan@gmail.com-ORCID ID: 0009-0005-2777-2048

⁵ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
ersanakarsu52@gmail.com-ORCID ID: 0000-0003-0230-8482

⁶ T.C. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI, Kütahya/Simav Özel Eğitim Uygulama Okulu,
serhaterginli@gmail.com-ORCID ID: 0009-0004-6156-1124

ÖZET

Bu çalışma, işitme ve konuşma güçlüğü çeken özel gereksinimli öğrencilerin çiftlik hayvanlarını tanımalarını ve bu hayvanların çıkardıkları sesleri öğrenmelerini desteklemek amacıyla geliştirilmiştir. Çalışma, “Özel gereksinimli öğrencilere çiftlik hayvanları ve bu hayvanların çıkardığı sesler basit ve etkili bir şekilde nasıl öğretilir?” sorusu çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada, etkileşimli öğretim yaklaşımı benimsenmiş ve öğrenme süreci çoklu duyuya hitap edecek biçimde yapılandırılmıştır. Bu kapsamda inek, eşek ve koyun gibi çiftlik hayvanlarına ait maketler kullanılmıştır. Söz konusu maketler, Makey Makey kiti aracılığıyla

bilgisayara bağlanmış ve Scratch uygulaması kullanılarak her hayvana ait sesler kodlanmıştır. Böylece öğrencilerin hayvan maketlerine dokunduklarında ilgili hayvanın sesini duymaları sağlanarak dokunsal ve işitsel öğrenme eş zamanlı olarak desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, seçilen hayvanları içeren özgün bir öykü kitabı öğretmenler tarafından hazırlanmış ve öğrenme sürecine entegre edilmiştir. Bu sayede öğrencilerin görsel, işitsel ve dokunsal duyularına hitap eden bütüncül bir öğrenme ortamı oluşturulmuştur. Uygulama sürecinde gösterip yaptırma yöntemi kullanılmış, öğrenmenin kalıcılığını artırmak amacıyla etkinlikler tekrar yoluyla pekiştirilmiştir. Elde edilen bulgular, uygulamanın öğrencilerin çiftlik hayvanlarını tanıma ve bu hayvanların çıkardıkları sesleri ayırt etme becerilerinin gelişimine katkı sağladığını göstermektedir. Makey Makey kiti ve Scratch tabanlı sistem sayesinde öğrenciler öğrenme sürecine aktif olarak katılmış, dokunma yoluyla sesleri deneyimleyerek daha istekli bir öğrenme süreci yaşamışlardır. Ayrıca görsel destekli öykü kitabı, öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesine katkı sağlamıştır. Sonuç olarak, geliştirilen bu uygulamanın yalnızca hayvan seslerinin öğretimi ile sınırlı kalmayıp renkler, sayılar, duygular ve meslekler gibi farklı kavramların öğretimine de uyarlanabilir olduğu görülmüştür. Bu yönüyle çalışma, teknolojinin özel eğitimde etkili, uygulanabilir ve geliştirilebilir bir öğretim aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: etkileşimli öğrenme, hayvan sesleri, makey makey kiti, özel eğitim, scratch uygulaması

THE CITY OF ANIMAL SOUNDS

ABSTRACT

This study was developed to support students with special needs, including hearing and speech difficulties, in recognizing farm animals and learning the sounds they make. The study addresses the question, “How can farm animals and their sounds be taught to students with special needs in a simple and effective way?” An interactive teaching approach was adopted, and the learning process was structured to appeal to multiple senses. Models of farm animals such as cows, donkeys, and sheep were used. These models were connected to a computer via a Makey Makey kit, and the sounds for each animal were coded using the Scratch technique. This allowed students to hear the sound of the corresponding animal when they touched the models, simultaneously supporting tactile and auditory learning. In addition, an original storybook featuring the selected animals was prepared by the teachers and integrated into the learning process. This created a holistic learning environment that appealed to the students’ visual, auditory, and tactile senses. The demonstration method was used in the application process, and activities were reinforced through repetition to increase the retention of learning. The findings show that the application contributed to the development of students’ skills in recognizing farm animals and distinguishing the sounds they make. Thanks to the Makey Makey kit and the Scratch-based system, students actively participated in the learning process,

experiencing sounds through touch and having a more engaged learning experience. Furthermore, the visually supported storybook contributed to the reinforcement of learned information. In conclusion, it was observed that this developed application is not limited to teaching animal sounds but can also be adapted to teaching different concepts such as colors, numbers, emotions, and professions. In this respect, the study reveals that technology is an effective, applicable, and improvable teaching tool in special education.

Keywords: interactive learning, animal sounds, Makey Makey kit, special education, Scratch technique

AYDINLATICI PROGRAM DEĞERLENDİRME MODELİNE YER VEREN ÇALIŞMALARIN META DEĞERLENDİRMESİ

Öğretmen, NAZLI SILA YERLİYURT¹

¹Sivas Milli Eğitim, nazlisilagunay@gmail.com- 0000-0002-6926-8000

Prof. Dr., ŞENEL ELALDI²

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, selaldi@cumhuriyet.edu.tr-0000-0003 0780-4207

ÖZET

Bu çalışma son beş yıl (2020-2025) içerisinde Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren program değerlendirme çalışmalarının (n=15) Parlett ve Hamilton tarafından belirlenen Aydınlatıcı Değerlendirme kriterlerine uygunluğunun değerlendirilmesine yer vermiştir. Bu program kapsamında değerlendirme yapılan çalışmalarda iyileştirme gereken hususların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, “Aydınlatıcı Değerlendirme”, “Illuminative Evaluation”, “program değerlendirme”, “Parlett ve/and Hamilton”, “curriculum evaluation” gibi anahtar sözcükler kullanılarak YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM, Google Akademik, Scopus, ERIC ve Web of Science gibi arama ve dizinleme tabanlarında yapılan tarama sonucunda 34 çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırmacılar tarafından belirlenen dâhil etme kriterleri kapsamında çalışmalar elenmiş ve kalan 15 çalışma araştırmaya dahil edilmiştir. Öte yandan Aydınlatıcı Değerlendirme ölçütleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen Aydınlatıcı Değerlendirme Rubriği (APDR) veri toplama aracı olarak kullanılmış ve elde edilen verilerin frekans ve yüzde hesaplamaları tablolar halinde gösterilmiştir. Bulgulara göre programın “gözlem” boyutunun ölçütlerinin %50 oranında karşılandığı ortaya çıkmıştır. En fazla “Doğal ortam gözlemleri sistematik biçimde yapılmış” göstergesi yerine getirilirken; “Gizil (örtük) etkilerin fark edilmesine yer verilmiş” göstergesinin çoğu çalışmalarda karşılanmadığı görülmüştür. Sorgulama boyutu ölçütlerinin %67 oranla karşılandığı görülmektedir. “Paydaşların (öğretmen, öğrenci, yönetici vb.) deneyim ve algılarını ortaya çıkarmak amaçlanmış” ölçütü tüm çalışmalar tarafından karşılanırken; “Odak grup görüşmelerine yer verilmiş” ölçütü de hiçbir çalışma tarafından karşılanmamıştır. Açıklama boyutunun ölçütleri %65 oranında karşılanmıştır. Programın doğası gereği hemen hemen her çalışma bütüncül olarak bağlamlarıyla ve paydaşları ile birlikte programı farklı yönleriyle bir bütün olarak incelemeye aldıkları için yorumlamalarında da bütüncül yaklaşmışlardır. “Örtük program unsurları (gizil öğrenmeler, kültürel mesajlar gibi) belirlenmiş ve derinlemesine tartışılmış” ölçütü yine çoğu çalışmalarda yer verilmeyen gösterge olmuştur. Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer verecek ileriki çalışmalar için örtük program unsurlarının belirlenip derinlemesine betimlenmesine yer verilmesi, odak grup görüşmelerine de veri çeşitliliği içerisinde yer vermesi önerilir. Paydaş katılımcılar olarak çalışmalarda en çok öğrenci öğretmen ve öğretim üyesine yer verilmiştir ancak program değerlendirme sürecinde değerlendirme çalışmaları içerisinde görüşlerine başvurulacak diğer paydaşlara da yer verilmesi önerilir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, Meta-değerlendirme, Rubrik, Doküman analizi

A META-EVALUATION OF STUDIES INCLUDING ILLUMINATIVE EVALUATION

ABSTRACT

This study assessed the conformity of program evaluation studies (n=15) that used the Illuminative Evaluation Model within the last five years (2020-2025) with the criteria established by Parlett and Hamilton. It is aimed to identify areas for improvement in the studies evaluated within the scope of this model. Accordingly, a search was conducted in various databases, including YOK National Thesis Center, ULAKBIM, Google Scholar, Scopus, ERIC, and Web of Science, utilizing keywords such as “Illuminative Evaluation,” “program evaluation,” “Parlett and Hamilton,” and “curriculum evaluation,” which yielded 34 identified studies. Then studies were eliminated based on inclusion criteria established by the researchers, and the remaining 15 studies were included in the study. Data was collected using the Illuminative Evaluation Rubric (APDR), which was created by the researchers in accordance with the Illuminative Evaluation Model criteria. The frequency and percentage computations of the collected data were displayed in tables.

The findings indicate that the program's “observation” dimension criteria were satisfied at a rate of 50%. The most commonly met indicator was “Natural environment observations were conducted systematically,” but the indicator “Identification of latent (hidden) effects was included” was mostly unmet in the majority of research. The criteria for inquiry dimension were satisfied at a rate of 67%. All studies fulfilled the requirement of “Aiming to reveal the experiences and perceptions of stakeholders (teachers, students, administrators, etc.),” however none satisfied the condition of “Including focus group interviews.” The criteria for the explanatory dimension were met at a rate of 65%. Because of the program's nature, nearly all studies took a holistic approach to their interpretations, taking into account the program's contexts and stakeholders. The criterion that “Implicit program elements (such as latent learnings and cultural messages) have been identified and discussed in depth” was another indicator that was missing from the majority of studies. For future studies incorporating the Illuminative Evaluation Model, it is recommended that latent program elements be identified and described in depth, and that focus group interviews be included as part of the data collection process. While students, teachers, and faculty members were the most frequently included stakeholder participants in the studies, it is suggested that other stakeholders whose opinions would be solicited during the program evaluation process be included as well.

Keywords: Illuminative Evaluation Model, Meta-evaluation, Rubric, Document analysis

1. GİRİŞ

Program değerlendirmesi, yeni tasarlanmış bir programın “politikalarının, işleyişinin, etkilerinin, gerekçelerinin ve sosyal sonuçlarının tanımlanmasını ve açıklanmasını içeren sistematik bir araştırma sürecidir” (Mark, Henry & Julnes, 2000, s. 3). Patton (1997) ise program değerlendirmeyi “... program hakkında yargılarda bulunmak, program etkililiğini ortaya çıkarmak, iyileştirmek ve/veya gelecekteki programlar hakkında kararlar almak için programların işlevleri, özellikleri ve sonuçları hakkında sistematik bilgi toplama süreci” (s.23) olarak tanımlamıştır. Program değerlendirme modelleri bilimsel temellere, dünya görüşlerine, deneyimlere, felsefelere ve değerlere dayalı çeşitli değerlendirme yaklaşımları sunar (Frechtling, 2007). Fitzpatrick, Sanders ve Worthen (2004), program değerlendirmesine yönelik sunulan bu yaklaşımları beş kategoriye ayırmıştır: hedef odaklı değerlendirme, yönetim odaklı değerlendirme, tüketici odaklı değerlendirme, uzman odaklı değerlendirme ve katılımcı odaklı değerlendirme. Tyler'ın Program Değerlendirme Modeli, Metfessel-Michael Program Değerlendirme Modeli ve Provus'un Farklar Yaklaşımı Modeli hedef odaklı program değerlendirme modeline örnek olarak verilebilir. Yönetim odaklı program değerlendirme modeline örnek olarak Stufflebeam'in CIPP Modeli ve Alkin'in UCLA Değerlendirme Modeli verilebilir. Scriven'in kontrol listeleri, tüketici odaklı program değerlendirme yaklaşımına; Eisner'in Eğitsel Eleştiri Modeli, uzman odaklı değerlendirme yaklaşımına örnek teşkil eder. Katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımına ise örnek olarak Parlett ve Hamilton'ın Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli ve Stake'in Uygunluk Modeli ile İhtiyaca Cevap Verici Değerlendirme Modeli verilebilir. Tüm bu modellerde yansıttıkları yaklaşımların tabiatına uygun olarak izlenen süreçler de farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları verilerin toplanmasından yorumlanmasına ve değerlendirilmesine her aşamada görmek mümkündür (Glaser, 1977). Katılımcı odaklı değerlendirme yaklaşımı içerisinde yer alan Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli, Parlett ve Hamilton (1972) tarafından geleneksel hedef odaklı değerlendirme yaklaşımının öngördüğü önceden belirlenmiş hedeflere ulaşıp ulaşılmadığına odaklanmak yerine, bir programın pratikte nasıl işlediğini, katılımcıların onu nasıl deneyimlediğini ve bağlamsal faktörlerin uygulamayı nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlayan ve bir programı bütün olarak görüp ele alan model olarak geliştirilmiştir. Model, hem nitel verilere verdiği önem nedeniyle insancıl, hem de nicel verilere yer vermesi bakımından bilimsel yaklaşımlarla tutarlıdır (Parlett & Hamilton, 1977). Parlett ve Hamilton'a (1972) göre Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin amacı, yeni bir programın çeşitli okullardaki uygulamasını inceleyerek nasıl işlediğini değerlendirmektir. Bu model ayrıca öğrenci, öğretmen, idareci, veli gibi paydaşların programa katılım düzeyini ve materyal ve ekipman gibi kaynakların programa katkısını ortaya koymayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu program değerlendirme modeli kapsamında program başarılı mı değil mi sorusuna yanıt aramaktan ziyade programın işleyişi nasıl, uygulandığı okullarda hangi durumlardan etkilenmektedir, paydaş değerlendirmelerinde programın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik deneyimler iyi yansıtılmış mı; öğrencilerin deneyimleri, akademik, teknik/mesleki ve diğer gelişimleri programdan etkilenmiş mi sorularına yanıt aranmaktadır. Parlett ve Hamilton'a (1977) göre en çok rağbet gören hedef

odaklı program değerlendirme modelleri değerlendircilerine yalnızca programın başarılı olup olmadığına yönelik veriler sağlarken programın neden başarılı ya da başarısız olduğuna ya da programın iyileştirilebilir ve geliştirilebilir özelliklerine yönelik detaylı veriler sunmamaktadır. Diğer yaklaşımlara yönelik eksikliklerin başında ise yöntemsel olarak tek boyutlu tasarlanan değerlendirme çalışmalarında hem nitel hem nicel veri çeşitliliği sağlama yerine sadece nicel verilere odaklanılarak bilgi toplanması ve paydaş görüşlerine yer verilmemesi gelmektedir. Oysa Stake ve Eisner gibi akademisyenler tarafından geliştirilen yaklaşımlarda olduğu gibi genellikle duyarlı, doğal ve nitel değerlendirme modelleri arasında sınıflandırılan Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinde değerlendiriciler hipotezleri test etmek yerine, bu unsurlar arasındaki karmaşık etkileşimleri aydınlatmayı amaçlar. Bu yüzden Parlett ve Hamilton (1972), Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin temel özelliklerini: Bütüncül- farklı bağlamların tümü değerlendirmeye dahil edilerek bir bütün olarak yorumlanır-, süreç odaklı- programı çok yönlü derinlemesine anlayabilme-, doğal ortamı tanıma-uygulama ortamını tarafsız olduğu gibi tanıyıp betimleyebilme-, bağlamlarla birlikte ele alma- sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamların biri/birkaçı/tamamının programa etkisini ayrıca inançlar ve değerler ve gibi değişkenlerin programın uygulanışına etkilerini ortaya çıkarma -, yanıt verici-değerlendiricinin tüm paydaşları sürecin başlangıcından sonuna kadar haberdar etmesi ve sonuçta rapor hazırlayarak sunması- olarak ifade etmişlerdir.

Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli ‘öğretim sistemi’ (the instructional system) ve ‘öğrenme ortamı’ (the learning milieu) olmak üzere iki temel kavrama odaklanmaktadır (Parlett & Hamilton, 1977). Öğretim sistemi, eğitsel işlevleri, öğretim içeriğine yönelik resmi planları ve açıklamaları, program tanıtımı için materyalleri ve öğretim araç ve gereçlerini ve kurumsal yapıları içerirken, öğrenme ortamı ise öğrenmenin gerçekleştiği psikolojik, sosyal ve örgütsel ortamı açıklar. Başka bir ifade ile, öğrenci ve öğretmenlerin iş birliği yaptığı, birlikte çalıştıkları sosyo-psikolojik ve fiziki çevre olarak tanımlanır (Parlett & Hamilton, 1977). Ayrıca bu model kullanıldığında temel süreç; gözlem, sorgulama ve açıklama olmak üzere birbiriyle ilişkili üç aşamayla devam eder (Parlett & Hamilton, 1977). Gözlem aşamasında doğal araştırma ortamının gözlemlenmesinin yanı sıra öğretmen ve öğrencilerle ve diğer paydaşlarla yapılan ön görüşmeler gerçekleştirilmektedir (Parlett & Hamilton, 1977). Sorgulama aşamasında gözlem aşamasında gözlenen ve belirlenen problem durumları bu aşamada daha spesifik odaklı ele alınmaktadır (Parlett & Hamilton, 1977). Araştırmacı veri toplayacağı paydaşlara yönelik veri çeşitlemesini sağlayacak şekilde veri toplama araçları (bireysel ya da odak grup görüşme formları, gözlem formları, alan notları, kayıt cihazları, anket, ölçek, doküman incelemesi vb.) ile belirlediği bir plan dâhilinde katılımcılardan bilgi elde eder (Ornstein & Hunkins, 2009; Parlett & Hamilton, 1977). Bu aşama sınıf ortamında yapılan gözlemler, program paydaşlarıyla yapılan görüşmeler, öğrencilere uygulanacak ölçek ve testlerle programla ilgili tüm boyutların aydınlatıldığı aşamadır (Parlett & Hamilton, 1977). Derinlemesine görüşmeler ve tematik keşifler içerir. Açıklama aşamasında ise bulguların yorumlanması ve programın nasıl ve neden bu şekilde işlediğinin açıklığa kavuşturulması gerçekleştirilmektedir. Ayrıca belirli sonuçların neden ortaya çıktığına ve paydaşların programı nasıl deneyimlediğine dair tutarlı bir açıklama oluşturur. Vurgu, yargılamadan ziyade anlamaya yöneliktir (Parlett & Hamilton, 1977). Bu yüzden neden sonuç ilişkileri ortaya çıkartılırken çoklu ve geniş bağlamlar içerisinde tematik

betimlemesi yapılan verilerin kuramsal çerçeveye ilişkilendirilerek yorumlanması önem arz eder (Ornstein & Hunkins, 2009; Parlett & Hamilton, 1977).

Her modelde olduğu gibi Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin de güçlü yönleri ve sınırlılıkları vardır. Bağlamın derinlemesine incelenmesine olanak tanınması, veri çeşitliliğinin sağlanması ve bu doğrultuda hem nitel hem de nicel verilerden derinlemesine bilgi edinilmesi, paydaş deneyim ve algılarının ortaya çıkarılmaya çalışılması, ortamın sistematik doğal bir şekilde süreç boyunca gözlemlenmesi, bağlamsal etkilerin ortaya çıkarılması ve sonuçların kuramsal temellerle ilişkilendirilerek yorumlanması güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Sınırlılıklarından biri Parlett ve Hamilton (1977)’a göre nitel veri analizinde değerlendirici yansızlığı tam sağlanamazsa inanç ve görüşleri doğrultusunda araştırmacının verileri yorumlamasında yanlılık ve öznellik ortaya çıkabilir. Bir diğer sınırlılık ekonomik kaynaklar ve zaman ile ilgili olabilir. Modelin yapısı gereği veri çeşitlemesine gidildiği için verilerin toplanması ve analizler hem finansal destek hem de zaman alabilir.

“Meta-değerlendirme” terimi, 1969 yılında Michael Scriven tarafından “değerlendirmenin değerlendirilmesi” olarak değerlendirme uygulamalarının etik olmasını ve profesyonel standartlara uygun olmasını sağlamak amacıyla bu uygulamaların kalitesini, değerini ve geçerliliğini değerlendirmek için ortaya atılmıştır (s. 36). Scriven terimi ortaya atmış olsa da Daniel Stufflebeam, meta-değerlendirmeyi eğitim programları alanında pratik bir araç haline getirmek için kullanımını genişleterek standartlar geliştirmiş ve değerlendirmenin değerlendirilmesi için bir yöntemle dönüştürmüştür (Stufflebeam, 2001). Meta-değerlendirmeyi, danışmanın akran değerlendirmesi versiyonu olarak tanımlayan Scriven’a (2009) göre her bilim insanı akran değerlendirmesi fikrine oldukça aşinadır bu durum günümüzün uluslararası bilimsel çalışmalarının kültürünün bir parçasıdır. Bu süreçte gönderilen çalışmalar basılı olarak yayımlanmadan önce yetkin, bağımsız profesyonel değerlendirici yorumuna ihtiyaç duymaktadır. Bağımsız bir uzmanın çalışmaya bakışının, çalışmayı geliştirmeye yardımcı olan içgörüler ürettiğini belirten Scriven (1969) değerlendirmelerin titizlikle yapılmasının hem mesleki hem de kamu yararına olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda değerlendiricilerin yanlış ve/veya taraflı raporlar yayınlarak tüketicileri değersiz veya düşük kaliteli eğitim ürünleri satın almaya ve ardından bunları çocukların ve gençlerin zararına kullanmaya ciddi şekilde yönlendirebileceğini savunmuştur. Bu nedenle, bu tür ürünlerin değerlendirmelerinin kendilerinin de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Scriven (1969) meta-değerlendirmeyi tamamlanmış bir değerlendirmenin tekrar değerlendirmesini kapsayan özetleyici değerlendirme ve süreç esnasında değerlendirmeyi iyileştirmek ve değerlendirmenin kalitesini artırmak için tasarlanan biçimlendirici değerlendirme olarak ele almıştır. Stufflebeam (2001) ise meta-değerlendirmenin Scriven (1969) tarafından belirtilen fayda, uygulanabilirlik, uygunluk ve doğruluk boyutlarına “sistematik yapı, yetkin davranışlar, dürüstlük/doğruluk, saygı ve sosyal sorumluluk” (s.185) boyutlarını da ekleyerek kapsamı genişletmiştir. Özetleyici meta-değerlendirmede belirli standartlar (örn. Ortak Komite Program Değerlendirme Standartları – The Joint Committee Standards) temel alınabilirken, biçimlendirici program değerlendirmede değerlendirmenin amacı, veri toplama, veri analizi gibi uygulama sürecine yönelik kapsamlı geribildirimler sağlanması için etik konular, paydaş katılımı, meta-değerlendirme yönetim planı kapsamında

ele alınacak kriterlere göre değerlendirme gerçekleştirilebilir (Stufflebeam, 2000). Bu bağlamda Stufflebeam (2001) alternatif meta-değerlendirme sürecinde: “Paydaş etkileşiminin belirlenmesi; değerlendircilerin nitelikli olması; meta-değerlendirme sorularının tanımlanması; değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi; mevcut verilerin toplanıp gözden geçirilmesi; gerektiğinde yeni verilerin toplanmasına yer verilmesi; nicel ve nitel verilerin analiz edilmesi; değerlendirmenin belirlenen standartlara ya da kriterlere uygunluğunun değerlendirilmesi ve; meta değerlendirme bulgularının raporlaştırılması” (s.191) kriterlerinin önemine vurgu yapmıştır.

Bu meta-değerlendirme çalışması kapsamında, son beş yıl (2020-2025) içerisinde Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kullanılarak program değerlendirmesine yer veren çalışmaların (n=15) Parlett ve Hamilton (1972) tarafından belirlenen Aydınlatıcı Değerlendirme kriterlerine uygunluğu açısından değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma ile Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kapsamında yapılan değerlendirmelerin güçlü ve zayıf noktalarının belirlenmesi, bu model kapsamında değerlendirme yapılan çalışmalarda iyileştirme gereken hususların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Program geliştirmedeki sürekliliğin sağlanması için değerlendirmenin nihai bir olaydan ziyade devam eden bir süreç olması önem arz eder. Bu durum etkili programlar oluşturmak için gereklidir (Kidder & Chapel, 1999). Ayrıca sonuçların değerlendirilmesi, mevcut ve istenen sonuçlar arasındaki boşlukları belirleyerek performans iyileştirmesini sağlamak için gerekli ve uygulanabilir geri bildirim sağlar (Brandt, Dadey & Evans, 2024). Scriven (1969) meta-değerlendirmelerin eğitim programlarının güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi ve karar alma süreçlerinde paydaşlara programın verimliliğine yönelik güvenilir bilgi sağlaması açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda bu çalışma bulgularının Aydınlatıcı Değerlendirme çalışmalarına katkı sağlaması açısından araştırmanın amacına uygun olarak aşağıda yer alan soruya cevap aranmıştır:

1. Türkiye'de son beş yılda (2020-2025) yapılan Aydınlatıcı Değerlendirmeye yer veren çalışmalar Parlett ve Hamilton'ın (1972) önerdiği Aydınlatıcı Değerlendirme ölçütlerini karşılamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma değerlendirmeleri yapılan program değerlendirme çalışmalarının tekrar değerlendirmelerini kapsayan meta-değerlendirme çalışmalarının doğasına uygun olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin analizinde ve değerlendirilmesinde kullanılan işlemleri içerir (Bowen, 2009). Meta-değerlendirme çalışmaları ise ölçütlere dayalı olarak verilerin analize tabi tutularak yeni değerlendirmenin gerçekleştirildiği çalışmalardır (Hedler & Gibram, 2009).

2.2. Veri toplama aracı

Mevcut çalışmada da veri toplama aracı olarak hem Aydınlatıcı Değerlendirme ölçütleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen Aydınlatıcı Değerlendirme Rubriği (APDR) kullanılmış hem de doküman incelemesine yer verilmiştir.

2.2.1. Aydınlatıcı Değerlendirme Rubriği (APDR)

Rubrik geliştirilirken Wolf ve Stevens (2007) tarafından önerilen aşamalar temel alınmıştır. Bu kapsamda önce Aydınlatıcı Değerlendirme performans ölçütleri belirlenmiş ve bu değerlendirme modelinin “gözlem, sorgulama ve açıklama” aşamalarına yönelik maddeler oluşturulmuştur. Daha sonra düzey belirlemesi yapılmıştır. Wolf ve Stevens’a (2007) göre rubriklerde “üç- altı” puanlama düzeyi bulunur ve değerlendirmeye değerlendirmenin amacına göre bu sayıyı belirleyebilir (s.5). Özetleyici meta- değerlendirmeyi kapsayan bu çalışmada üç seviyenin yeterli olacağına karar verilmiş ve bu doğrultuda “Evet”, “Hayır” ve “Kısmen” düzeyleri eklenmiştir. Son olarak ise performansla yönelik ayrıntılı not ya da kanıtlara yer verilen performans tanımlayıcıları bölümüne yer verilmiştir (Bkz. Tablo 1).

2.2.1.1 Veri Toplama Aracının Geçerlik ve Güvenirliği

Rubriklerde Moskal ve Leydens (2000) içerik, yapı ve ölçüt geçerliliğinin incelenmesini önermiştir. İçerik kapsamında Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin gözlem, sorgulama ve açıklama aşamalarına yönelik Parlett ve Hamilton (1972) tarafından belirlenen ölçütler alınmış kapsam dışına çıkılmamıştır. Yapının değerlendirilmesinde puanlama ölçütü olarak “Evet”, “Hayır” ve “Kısmen” derecelendirmelerine yer verilmiş amaçlanan yapının tüm yönleriyle değerlendirilmesi hedeflenmiştir. “Evet” ifadesi tanımlanan ölçütün/maddenin tamamen karşılandığı anlamına gelirken, “hayır” ifadesi ölçütün hiç karşılanmadığını belirtmektedir. “Kısmen” ifadesi ise ölçütlerin karşılandığına dair bazı kanıtlar olmasına rağmen yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Ölçüt geçerliliği kapsamında Ortak Komite (Joint Committee) (1994) tarafından tanımlanan program değerlendirme ölçütleriyle karşılaştırma yapılmış ve bu doğrultuda mevcut değerlendirme modelinin temel bileşenlerinde yer alan veri çeşitliliği ayrıntılandırılarak ayrı ayrı maddeler halinde verilmiştir (örneğin, veri çeşitliliği; anket, görüşme, doküman analizi vb gibi diğer maddelerde spesifik olarak yer almıştır). Taslak olarak hazırlanan rubrik bir devlet üniversitesinin Eğitim Programları ve Öğretim bölümünde görev yapan 2 profesör ve 1 doçent tarafından geçerlik ve güvenilirlik bağlamında uzman görüşüne sunulmuştur. Bu bağlamda temel alınan Aydınlatıcı Değerlendirme Modelini oluşturan aşamalar ve bu aşamalarda yer alan standartlar da döküm olarak uzmanlara ulaştırılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda iki madde daha eklenmiş ve nihai versiyonu oluşturulmuştur. Maddelerin anlaşılabilirliği, ölçütlerin uygunluğu, mevcut program değerlendirme modelini yansıtabilirliği açısından aynı üniversitenin Eğitim Programları ve Öğretim bölümünde görev yapan 2 doktor öğretim üyesi ve 1 doktora öğrencisi ile pilot uygulaması gerçekleştirilmiş ve geri bildirimler doğrultusunda son revizyonu tamamlanarak rubrik geliştirilmiştir. Bu kapsamda hazırlanan nihai APDR Çizelge 1’de yer almaktadır.

Çizelge 1. Analitik Aydınlatıcı Değerlendirme Rubriği (APDR)

Ölçütler (Maddeler)	Performans Düzeyleri	Performans Tanımlayıcıları

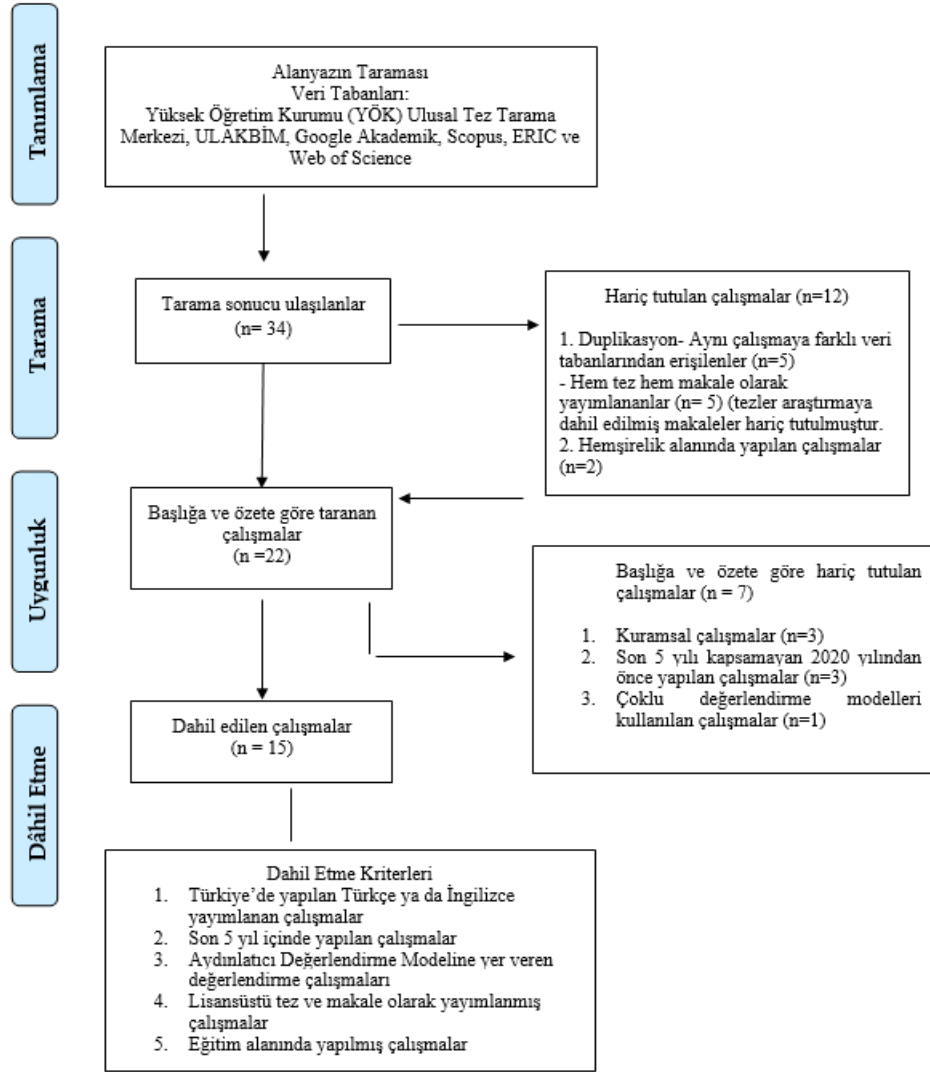
	Evet	Hayır	Kısmen	Notlar/ Kanıtlar
GÖZLEM (KAĞIT ÜZERİNDEKİ PROGRAM YERİNE YAŞANAN PROGRAMI ANLAMA)				
Program başarılı mı başarısız mı fikrinden ziyade “gerçekte nasıl işliyor” düşüncesinden yola çıkılmış				
Sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamların biri/birkaç/tamamının programa etkisi gözlemlenmiş				
Doğal ortam gözlemleri sistematik biçimde yapılmış				
Doğal ortamın gözlemlenmesi kayıt altına alınmış				
Alan notlarına yer verilmiş				
Gizil (örtük) etkilerin fark edilmesine yer verilmiş				
SORGULAMA (PROGRAMIN İNSAN BOYUTUNU ORTAYA ÇIKARMA; KATILIMCI DENEYİMİ)				
Araştırma kapsamında sorgulanacak olay, olgu ya da konuya odaklanma sağlanmış				
Paydaşların (öğretmen, öğrenci, yönetici vb.) deneyim ve algılarını ortaya çıkarmak amaçlanmış				
Veri triangülasyonu (çeşitliliği) sağlanmış				
Öğrenci anketlerine yer verilmiş				
Doküman incelemesine yer verilmiş				
Yarı yapılandırılmış görüşmelere yer verilmiş				
Odak grup görüşmelerine yer verilmiş				
Programdan kaynaklanan sorunlar sorgulanmış				
Programın güçlü yönleri sorgulanmış				
Veri toplama süreci sistematik ve süreç odaklı yapılmış				
AÇIKLAMA (VERİLERİN YORUMLANIP ANLAMLANDIRILMASI)				
Programın neden bu şekilde işlediği aydınlatıcı olarak bütüncül yorumlanmış				
Temalar açık bir şekilde ortaya konup yorumlanmış				
Örtük program unsurları (gizil öğrenmeler, kültürel mesajlar gibi) belirlenmiş ve derinlemesine tartışılmış				
Bağlamsal faktörlerin programa etkisi tartışılmış				
Bulgular bağlamsal ve kuramsal çerçevede bütüncül biçimde sentezlenmiş				
Öğrenme ortamı değerlendirmeye dâhil edilmiş				
Alternatif önerilere yer verilmiş				

2.2.2 Doküman İncelemesi

Doküman analizi (incelemesi), nitel araştırmalarda hem veri toplama aracı (raporlar, günlükler, belgeler, kayıtlar, vb) hem de veri analiz yöntemi (içerik /betimsel) olarak hizmet eder (Stake, 1995; Yıldırım & Şimşek, 2016). Veri toplama aracı olarak kullanıldığında tek başına kullanılabildiği gibi diğer veri toplama araçlarıyla birlikte de işe koşulmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Dokümanların seçilmesi, kapsamlı incelenmesi ve yorumlanması süreçlerinden oluşur (Bowen, 2009; Wach, 2013).

2.2.2.1. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada “Aydınlatıcı Değerlendirme”, “Illuminative Evaluation”, “program değerlendirme”, “Parlett ve/and Hamilton”, “curriculum evaluation” gibi anahtar sözcükler kullanılarak YÖK Ulusal Tez Merkezi, ULAKBİM, Google Akademik, Scopus, ERIC ve Web of Science gibi arama ve dizinleme tabanlarında yapılan tarama sonucunda 34 çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında dâhil edilme ölçütleri ve taranan çalışma sayıları Moher, Liberati, Tetzlaff ve Altman (2009) tarafından geliştirilen Prisma Akış Diyagramı’nda (Bkz. Görsel 1) gösterilmiştir.

From: Moher D, Liberati A, Tetzlaff J, Altman DG, The PRISMA Group (2009). Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses: The PRISMA Statement. PLoS Med 6(7): e1000097. doi:10.1371/journal.pmed.1000097

Görsel 1. Prisma Akış Diyagramı

Görsel 1’de de görüldüğü gibi ilk tarama sonrası ulaşılan çalışmalardan farklı veri tabanlarından ulaşılan aynı çalışmalar (n=5) ve hem tez hem de makale olarak yayımlanan çalışmalardan (n=5) tezler araştırmaya dâhil edilmiş makaleler hariç tutulmuştur. Ayrıca eğitim alanı dışında hemşirelik alanında yapılan çalışmalar (n=2) da elenmiş ve kalan 22 çalışma başlıkları ve özetleri temel alınarak ikinci aşamada uygunluk açısından yeniden değerlendirilmiştir. Araştırmacılar tarafından belirlenen dâhil etme kriterleri kapsamında yer

almayan kuramsal çalışmalar (n=3), son 5 yılı kapsamayan 2020 yılından önce yapılan çalışmalar (n=3) ve çoklu değerlendirme modelleri kullanılan çalışmalar (n=1) da bu aşamada elenmiştir. Kalan 15 çalışma ise uygunluk kriterlerine göre niteliksel bir değerlendirme açısından tekrar gözden geçirilmiş ve uygun bulunarak çalışma kapsamına alınmıştır.

2.2.2.2. Geçerlik ve Güvenilirlik

Nitel araştırmalar özneliliğin yüksek olması bakımından eleştirildiği için geçerlik ve güvenilirlik bu çalışmaların kalitesini ortaya koyan önemli bir unsurdur ve birlikte ele alınarak güvendiuyulabilirlik olarak da adlandırılabilir (Brink, 1991; Guba, 1981). Bu bağlamda bu çalışmada Lincoln ve Guba'nın (1986) güvendiuyulabilirliği sağlamak için belirledikleri inandırıcılık (credibility), aktarılabilirlik (transferability), güvenilebilirlik (dependability) ve onaylanabilirlik (confirmability) kriterleri temel alınmıştır. İnandırıcılığı ve aktarılabilirliği sağlamak amacıyla çalışmada verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Aktarılabilirliğin amacı, verilen çalışma verilerinin, bulgu ve yorumlarının detaylı bir şekilde anlatılması çalışmayı okuyanların sonuçları kendi çalışmalarında uygulamalarına yardımcı olmaktır (Lincoln ve Guba, 1986). Güvenilebilirlik kriteri için verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında iki araştırmacı görev almıştır. Araştırmada kullanılan yöntem ve aşamalar açık ve detaylı bir şekilde tanımlanmış, araştırmanın ham verileri başkaları tarafından incelenebilecek şekilde saklanmıştır. Araştırmacıların yansız üretilen veri ve yorumlarla onaylanabilirliği sağlandığını söylemek mümkündür (Guba, 1981).

2.3. Verilerin Analizi

APDR'nden elde edilen verilerin analizinde frekans, yüzde değerlerine bakılmış ve tablolar kullanılarak ifade edilmiştir. Doküman incelemesinde ise çalışmaya dâhil edilen tezler ve makaleler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda birbirinden bağımsız olarak yapılan nitel ve nicel çalışmalar derinlemesine incelenerek bulguların gerekli yerlerde alıntılarla betimlenmesi ve yorumlanmasına yer verilmiştir (Cohen, Manion & Morrison, 2007). Çalışma kapsamında yer alan her bir doküman M1, M2, M3, YLT1, YLT2, DT1, DT2 (M: Makale; 1: Makale No; YLT: Yüksek Lisans Tezi; DT: Doktora Tezi) şeklinde kodlanmış ve alıntılmalarda bu kodlara yer verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmanın bulguları araştırmanın sorusu “Türkiye’de son beş yılda (2020-2025) yapılan Aydınlatıcı Değerlendirmeye yer veren çalışmalar Parlett ve Hamilton’ın (1972) önerdiği Aydınlatıcı Değerlendirme ölçütlerini karşılamakta mıdır” kapsamında modelinin “gözlem, sorgulama ve açıklama” aşamaları ayrı ayrı ele alınarak sunulmuştur.

Gözlem aşamasında yer alan ölçütlerin karşılanma durumunun belirlenmesi için Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren araştırmalar analiz edilmiş ve bulgular Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2. Gözlem Ölçütlerine Yönelik Bulgular

GÖZLEM (KAĞIT ÜZERİNDEKİ PROGRAM YERİNE YAŞANAN PROGRAMI ANLAMAMA)	Maddeler/Ölçütler	Evet	Hayır	Kısmen
	Program başarılı mı başarısız mı fikrinden ziyade “gerçekte nasıl işliyor” düşüncesinden yola çıkılmış	9	3	3
	Sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamların biri/birkaçı/tamamının programa etkisi gözlemlenmiş	11	4	0
	Doğal ortam gözlemleri sistematik biçimde yapılmış	10	5	0
	Doğal ortamın gözlemlenmesi kayıt altına alınmış	8	7	0
	Alan notlarına yer verilmiş	4	11	0
	Gizil (örtük) etkilerin fark edilmesine yer verilmiş	3	11	1
Toplam		45 %50	41 %46	4 %4

Çizelge 2’de verildiği gibi Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren değerlendirme araştırmalarının programın “gözlem” boyutuna yönelik ölçütlerini %50 oranında karşıladığı; %4 oranında ise kısmen karşıladığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan %41 oranında bu ölçütlerin karşılanmadığı görülmektedir. En fazla *Sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamların biri/birkaçı/tamamının programa etkisi gözlemlenmiş* ve *Doğal ortam gözlemleri sistematik biçimde yapılmış* maddeleri yüksek puanlanırken; *Gizil (örtük) etkilerin fark edilmesine yer verilmiş* ve *Alan notlarına yer verilmiş* maddelerinin karşılanmadığı, daha az çalışmalarda bu göstergelere yer verildiği ortaya çıkmıştır. Kısmen düzeyinde ise *Program başarılı mı başarısız mı fikrinden ziyade “gerçekte nasıl işliyor” düşüncesinden yola çıkılmış* maddesi diğer maddelere oranla bu düzeyde daha yüksek puanlanmıştır.

Gözlem ölçütleri bağlamında incelenen çalışmalardan alıntılar kanıt olarak gösterilebilir. Örneğin *Gizil (örtük) etkilerin fark edilmesine yer verilmiş* maddesi kapsamında DR3’te yer alan: “Programın arka planını oluşturan ancak uygulama aşamasında görünür olmadığı için gözden kaçabilecek programla ilgili dokümanlar, sınavlar ve hem sınıf içinde hem de sınıf dışında programa etki edebilecek olgular da gözlem aşamasında incelenmiştir” (s.42) ifadesi ile örtük etkilere yer verilmiştir ve bu çalışma “evet” düzeyinde puanlanmıştır. “Kısmen” düzeyinde puanlanan YL6 kodlu çalışmada sadece değerler eğitimi kapsamında örtük mesajlar ele alınmış ve anket maddesi olarak çalışmada yer verilmiştir: “Değerler eğitime yönelik sunduğum örtük mesajlarda öğrencilerin yaşını, psikolojik ve sosyal durumunu göz önünde bulundururum.” (s.207).

Bir diğer örnek ise *Doğal ortam gözlemleri sistematik biçimde yapılmış* maddesine yönelik “evet” düzeyinde DR1 kodlu çalışmadan verilebilir: “Katılımcı gözlem 2019/2020 Eğitim Öğretim yılının 1.döneminde 16 Eylül- 19 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Her sınıf için haftada iki ders saati(40dk+40dk)) olmak üzere 5 hafta boyunca toplam 10 ders saati gözlem yapılmıştır. Üç şube için toplamda 30 ders saati gerçekleştirilen katılımcı gözlemlerde video ile kayıt yapılmış ve gerektiğinde araştırmacı tarafından notlar alınmıştır.” (s.82). Aynı maddenin “hayır” düzeyinde puanlanan DR2 kodlu çalışmadan ise şu örneğe yer verilebilir: “Due to the pandemic conditions, the interviews were conducted by means of telephone, and the observation component of the study was eliminated compulsorily.” (s.77). Yine benzer

şekilde YL1 kodlu çalışmada da doğal gözlem sistematik biçimde yapılamamış ve şu şekilde ifade edilmiştir: “Pandemi dolayısıyla ders gözlemi için her öğretim görevlisinden 3 farklı ders kayıt videosu temin edilmiş ve gözlem sonucunda izlenen ders kayıtları ve öğrenci görüşmelerinden elde edilen bulgular doğrultusunda, öğretim görevlilerinin derste yaptığı etkinlikler derse giriş, gelişme ve sonuç etkinlikleri olarak sınıflanmıştır.” (s.72).

Alan notlarına yer verilmiş maddesine “evet” düzeyinde puanlanan YL2 kodlu çalışmadan şu alıntıya yer verilebilir: “Katılımcı gözlem formuna ek olarak derslerin kayıt altına alınabilmesi için araştırmacı not defteri de kullanılmıştır.” (s.48). “Evet” düzeyinde bir diğer örnek ise M2 kodlu çalışmadan verilebilir. Bu çalışmada “Along with the observations, field notes were written by the first author with the aim of critically reflecting upon her experiences in the classroom to proceed to higher levels of analysis and interpretation” (s.190) ifadesiyle alan notlarına yer verildiği belirtilmiştir. DR4 kodlu çalışmada da notlara yer verilmesinin sebebi şu şekilde ifade edilmiştir: “Ses ve görüntü kaydı izni alınamaması sebebiyle gözlem sürecinde araştırmacı tarafından gözlem formu doldurulmuş ve notlar alınmıştır.” (s.81).

Sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamların biri/birkaçı/tamamının programa etkisi gözlemlenmiş maddesi kapsamında YL5 kodlu çalışmada “Gözlem yapılan sınıflarda sınıf ikliminin öğretmenlere göre değiştiği kanısına varılmıştır. Öğretmenlerden biri derste daha katı bir tutum sergilerken diğerleri öğrenci-öğretmen etkileşimini daha ön planda tutmuş, bu durum sınıfın iklimine büyük oranda yansımıştır.”(s.82) ifadesi ile öğretmenin sınıf içi sosyal bağlamda etkisine vurgu yapılmıştır. Yine DR4 kodlu çalışmada araştırma sorusu olarak bağlamlara yer verilmiştir: “Öğretim programı kalıtsal, çevresel ve kültürel faktörlerden kaynaklanan bireysel farklılıklara uygun mudur?” (s.213).

Programın katılımcı deneyimlerinin ortaya çıkarılması aşaması olan sorgulama aşamasında yer alan ölçütlerin karşılanma durumunun belirlenmesi için Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren araştırmalardan elde edilen bulgular Çizelge 3’te sunulmuştur.

Çizelge 3. Sorgulama Ölçütlerine Yönelik Bulgular

	Maddeler/Ölçütler	Evet	Hayır	Kısmen
SORGULAMA (PROGRAMIN İNSAN BOYUTUNU ORTAYA ÇIKARMA; KATILIMCI DENEYİMİ)	Araştırma kapsamında sorgulanacak olay, olgu ya da konuya odaklanma sağlanmış	11	0	4
	Paydaşların (öğretmen, öğrenci, yönetici vb.) deneyim ve algılarını ortaya çıkarmak amaçlanmış	15	0	0
	Veri triangülasyonu (çeşitliliği) sağlanmış	10	3	2
	Öğrenci anketlerine yer verilmiş	12	3	0
	Doküman incelemesine yer verilmiş	11	4	0
	Yarı yapılandırılmış görüşmelere yer verilmiş	13	2	0
	Odak grup görüşmelerine yer verilmiş	0	15	0
	Programdan kaynaklanan sorunlar sorgulanmış	10	5	0
	Programın güçlü yönleri sorgulanmış	9	5	1

Veri toplama süreci sistematik ve süreç odaklı yapılmış		9	4	2
Toplam	f	100	41	9
	%	%67	%27	%6

Çizelge 3 incelendiğinde %67 oranında sorgulama ölçütlerinin karşılandığı; %6 oranında ise kısmen karşılandığını görülmektedir. Bununla birlikte Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren ve bu çalışma kapsamındaki araştırmaların %27 oranında sorgulama ölçütlerini karşılamadığı görülmektedir. *Paydaşların (öğretmen, öğrenci, yönetici vb.) deneyim ve algılarını ortaya çıkarmak amaçlanmış* ölçütü tüm çalışmalar tarafından karşılanırken; *Odak grup görüşmelerine yer verilmiş* ölçütü de hiçbir çalışma tarafından karşılanmamıştır. Öte yandan, *Araştırma kapsamında sorgulanacak olay, olgu ya da konuya odaklanma sağlanmış* maddesi “Kısmen” düzeyinde diğer maddelere oranla en fazla puanlanmıştır. Bu düzeye örnek olarak M1 kodlu çalışmada yer alan bir alıntı verilebilir: “This study aimed to evaluate values education in the preschool curriculum during the coronavirus pandemic through Illuminative Evaluation Model. , ...it is seen that most of participants suggested that the pandemic had negative effect on education.” (s.28). Bu alıntıda da görüldüğü gibi değerler eğitimi ile yola çıkılmış ama genel okulöncesi eğitimde pandeminin negatif etkileri ile devam edilmiş. Bu yüzden “kısmen” düzeyinde puanlanmıştır. Veri çeşitliliği, anket, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve doküman incelemesi bu programın doğasına uygun olarak çoğu çalışmada yer verilen unsurlar olmuş ve “evet” düzeyinde bu çalışmalar puanlanmıştır.

Programdan kaynaklanan sorunlar sorgulanmış maddesi kapsamında YL8 kodlu çalışmada yer alan şu alıntılama yer verilebilir: “Dönem boyunca program işleyişi konusunda herhangi bir problem yaşadınız mı? Nelerdir?” sorusuna öğretmenler tarafından çoğunlukla sorun yaşanmadığı belirtilmiş ancak ders saati konusunda sorun yaşayan öğretmenlerin de olduğu gözlemlenmiştir.”(s.45). Bu maddeye yönelik diğer bir örnek ise DR4 kodlu çalışmada yer alan: “G14 ise kazanımların uygun olmadığını belirtmiştir. Bu düşüncesini *Burası meslek lisesi hocam. Keşke programlarda meslek lisesi, Anadolu lisesi ve Fen lisesi diye ayrı ayrı olsa. Bu öğrencilere 10. sınıf müfredatı ağır geliyor. Anadolu Lisesi'nde var aynı konu meslek lisesinde de var. Fen Lisesi'nde aynı içerik var. Bunlara ağır geliyor. Bunları öğrenmek zorunda değil ki! görüşüyle dile getirmiştir*” ifadeleridir (s.100).

Programın güçlü yönleri sorgulanmış maddesi kapsamında YL7 kodlu çalışmada yer alan: “Programın öğrencilerin gelişimine katkıları açısından hem öğretmenler hem de öğrenciler dil becerilerinin (dinleme, konuşma, okuma, yazma), kelime dağarcığının, düşünme becerilerinin (eleştirel, yaratıcı, problem çözme, sorgulama), disiplinlerarası bağlantı kurma yeteneklerinin ve sosyal ve duygusal gelişimlerinin desteklendiğini belirtmişlerdir” (s.71) ifadesi örnek olarak verilebilir. Bir diğer örnek DR4 kodlu çalışmada yer alan: “G17 MDÖP-10’un konu sıralamasındaki değişimlerin ve sadeleştirilmesinin *Son güncelleme daha da iyi oldu. Konuların kaydırılması, içeriğin sadeleştirilmesi oldukça olumlu. Öğrenci yaş seviyesine göre daha iyi oldu diyebilirim* sözleriyle ifade etmiştir” ifadesi ile programın güçlü yönüne vurgu yapılmıştır.

Veri toplama süreci sistematik ve süreç odaklı yapılmış maddesi için “evet” düzeyinde puanlanan DR4 kodlu çalışmada yer alan: Birinci dönem gözlem çalışması “Polinomlar” konusunun işlendiği 2022 yılı Ocak ayında, ikinci dönem gözlem çalışması “Karmaşık Sayılar” konusunun işlendiği 2022 yılı Şubat ayında gerçekleştirilmiştir. Birinci dönem gözlem süreci her bir okulda 2 ders saati (80 dk) olmak üzere 6 ders saati (240 dk) sürmüştür. Benzer biçimde ikinci dönem gözlem süreci her bir okulda 2 ders saati (80 dk) olmak üzere 6 ders saati (240 dk) sürmüştür” (s. 81) ifadeleri örnek verilebilir. Bu madde kapsamında “kısmen” düzeyinde puanlanan YL1 kodlu çalışmada yer alan şu alıntıya da yer verilebilir: “(Covid-19) pandemi koşullarından dolayı öğrenciler ile yapılan görüşmeler çevrimiçi uygulanmıştır. Hazırlanan dijital formlar derslerin işlendiği Microsoft Teams uygulamasında her sınıfın kendi sayfasında sınıfın öğretim görevlileri tarafından paylaşılmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen öğrencilerin link üzerinden ulaştıkları formları doldurmasıyla da nicel veriler elde edilmiştir.” (s.52).

Toplanan verilerin yorumlanıp anlamlandırılmasını kapsayan açıklama aşamasında yer alan ölçütlerin karşılanma durumunun belirlenmesi için Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren araştırmalardan elde edilen bulgular Çizelge 4’te sunulmuştur

Çizelge 4’te Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kullanılan değerlendirme araştırmalarının açıklama ölçütlerini %65 oranında karşıladığı; %8 oranında ise kısmen karşıladığı ortaya çıkmıştır. Ancak %27 oranında bu ölçütleri karşılamadığı görülmektedir. Programın doğası gereği hemen hemen her çalışma bütüncül olarak bağlamlarıyla ve paydaşları ile birlikte programı farklı yönleriyle bir bütün olarak incelemeye aldıkları için yorumlamalarında da bütüncül yaklaşmışlardır. Yine programın doğası gereği veri çeşitliliğine gidildiği için yarı yapılandırılmış görüşmeler hemen hemen çoğu çalışmada yer almaktadır. Bu yüzden temalar ve bu temaların yorumlanması çoğu çalışmada mevcuttur.

Çizelge 4. Açıklama Ölçütlerine Yönelik Bulgular

	Maddeler/Ölçütler	Evet	Hayır	Kısmen
AÇIKLAMA (VERİLERİN YORUMLANIP ANLAMLANDIRILMASI)	Programın neden bu şekilde işlediği aydınlatıcı olarak bütüncül yorumlanmış	13	2	0
	Temalar açık bir şekilde ortaya konup yorumlanmış	13	1	1
	Örtük program unsurları (gizil öğrenmeler, kültürel mesajlar gibi) belirlenmiş ve derinlemesine tartışılmış	2	12	1
	Bağlamsal faktörlerin programa etkisi tartışılmış	7	6	2
	Bulgular bağlamsal ve kuramsal çerçevede bütüncül biçimde sentezlenmiş	10	3	2
	Öğrenme ortamı değerlendirmeye dâhil edilmiş	13	2	0
	Alternatif önerilere yer verilmiş	11	2	2
	Toplam	69	28	8
	f	%65	%27	%8
	%			

Yine programın doğası gereği programın amaçlarına odaklanmayı gerektiren öğretim sistemi ve okulun her türlü fiziksel ve ekonomik durumuna, öğretmen ve öğrenci özellikleri gibi birçok

değişkene bağlı olan öğrenme ortamına vurgu yapmak önem arz etmektedir. Bu yüzden çoğu çalışmada öğrenme ortamının değerlendirilmesine de yer verilmiştir. Bu kapsamda *Öğrenme ortamı değerlendirmeye dâhil edilmiş* maddesi için DR4 kodlu çalışmadan alınan şu ifadeler örnek verilebilir: “Öğretmenlerin öğrenme-öğretme sürecinin başında dersin konusundan bahsettiği gözlemlenmiştir. Öğrenme-öğretme süreci başındaki gözlem bulguları değerlendirildiğinde öğretmenlerin öğretim programının etkisini artırabilecek etkinliklere düşük düzeyde yer verdiği söylenebilir. Öğretmenlerin öğretim sürecinde; öğretim etkinliklerine öğrenci katılımını sağladığı, öğretmen-öğrenci etkileşimi sağladığı, diğer konularla bağlantı sağladığı, programda yer alan kazanım açıklamalarını dikkate aldığı, derste bilgi ve iletişim teknolojilerini kullandığı, düzen sağlama taktiği kullandığı, öğrencilerin öğrenmesini desteklemek amacıyla pekiştireç kullandığı, öğrencilere dönüt ve geri bildirim sağladığı gözlemlenmiştir.” (s.185). Öğrenme ortamının değerlendirmeye dâhil edilmesine yönelik YL5 kodlu çalışmada yer alan şu ifadeler de örnek olarak verilebilir: “Sınıflardaki öğrenci sayısının programı öğrenci merkezli bir şekilde işlemeye engel olduğunu belirten öğretmenler, programı verimli bir şekilde uygulayabilmek için haftalık ders saatinin yetersizliğini de problem olarak atfetmişlerdir. Benzer ifadeler bununla birlikte programın var olan teknolojik altyapıya uyumsuz olması programın uygulanabilirlik yönünü de olumsuz etkilemiştir. Araştırmaya katılan öğretmenler akıllı tahta gibi eğitim teknolojilerini kullanmayı vakit kaybı olarak nitelendirmiştir” (s.89).

Örtük program unsurları (gizil öğrenmeler, kültürel mesajlar gibi) belirlenmiş ve derinlemesine tartışılmış maddesi “hayır” düzeyinde en fazla puanlanan madde olmuştur. DR3 kodlu çalışmada yer alan: “İsteğe bağlı ve zorunlu öğrencilerin aynı sınıfta olması programın zayıf yönleri arasında öne çıkmıştır. Bu unsurun derse katılmama, ders çalışmama, materyal getirmeme, ödev yapmama, isteksizlik, derste uyuma, ders harici sebeple cep telefonu kullanma ve derste Türkçe konuşma gibi istenmeyen davranışların altında yatan ve programın başarısını etkileyen gizil unsurlar olduğu görülmektedir.” (s.168) ifadesi “evet” düzeyinde puanlanmıştır.

Alternatif önerilere yer verilmiş maddesi çoğu çalışmada yerine getirilmiştir. Örneğin, DR4 kodlu çalışmada: “Eğitim fakültelerindeki öğretimin niteliği arttırılarak öğretmenlerin program okuryazarı olarak yetiştirilmesi ve böylece öğretim programının daha etkili bir biçimde uygulanması sağlanabilir.” (s.188) önerisine yer verilmiştir. DR3 kodlu çalışmada ise: “Bölüme ve mesleğe yönelik içerik oluşturma konusunda programdan etkilenen bütün paydaşların (bölümdeki öğrenciler, bölüm öğretim görevlileri ve hatta meslek hayatına katılmış mezun öğrenciler) görüşleri alınmalıdır. Böylece yapılabilecek değişikliklerin pilot çalışmaları gerçekleştirilmeli ve sonuçları tüm paydaşlarla paylaşılmalıdır.” (s.178) önerisine yer verildiği görülmektedir.

4. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, Türkiye’de 2020–2025 yılları arasında gerçekleştirilen ve Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline dayandırılan çalışmalar, Parlett ve Hamilton (1972) tarafından önerilen “gözlem, sorgulama ve açıklama” aşamaları bağlamında incelenmiştir. Bulgular genel

olarak değerlendirildiğinde, çalışmaların modelin kuramsal çerçevesine atıf yapmakla birlikte uygulama düzeyinde bazı sınırlılıklar içerdiği görülmüştür.

Aydınlatıcı değerlendirmenin temelini oluşturan bütüncül yaklaşım; doğal çevreyle etkileşimle birlikte bağlamları bütünsel bir bakış açısıyla eğitim sisteminde ele alarak iyileştirme ve geliştirmeyi amaçladığı (AlAli & Al-Barakat, 2024) için bu modelde doğal çevrenin gözlemlenmesi oldukça önem arz eder. Bu araştırma kapsamındaki çalışmalarda gözlem verilerine %50 oranında yer verilmiş, gözlemin çoğunlukla yapılandırılmış formlar aracılığıyla ve önceden belirlenmiş ölçütlere dayalı olarak yürütüldüğü görülmüştür. Ancak aydınlatıcı değerlendirme doğal ortamın bütüncül biçimde anlaşılmasını ve bağlamsal unsurların derinlemesine betimlenmesini esas alır (Parlet & Hamilton, 1972). Bu durum, gözlem sürecinin kimi çalışmalarda betimleyici olmaktan çok doğrulayıcı bir işlev üstlendiğini düşündürmektedir. Öte yandan bu modelin doğası gereği yer verilmesi gereken doğal öğrenme ortamlarının gözlemlenmesine Covid pandemisi döneminde yapılan çalışmalarda yer verilmediği de ortaya çıkmıştır (örn. Kalaycıoğlu, 2023) ya da bu süreçte online yapılan ders kayıtlarının videoları ilgili öğretim görevlisinden temin edilerek gözlemler bu kayıtlara dayalı olarak yapılmıştır (örn. Kahyaoğlu Ekşioğlu, 2023). Ancak sınıf ortamı gözleminin sistematik ve belirli öğrenme hedeflerine odaklı yürütüldüğünde hem öğretmenler hem de öğrenciler için gelişimsel bir fırsat sunacağını belirten Ya-nan (2023), sistematik olmayan gözlemlerin öğretim performansının kalitesini izlemede, öğretim uygulamalarını iyileştirmenin yollarını belirlemede ve sınıf öğretmenlerinin mesleki gelişimini güçlendirmede yetersiz kalacağını belirtmiştir. Doğal sınıf ortamı gözlemlerinin kayıt altına alınması, olayların ya da hedeflenenlerin derinlemesine incelenmesi için tekrar tekrar izlenebilir ve incelenebilir fırsatlar sunmaktadır (Wajnryb, 2015). Bu teknolojik kayıtlar tarafından üretilen veriler, sınıf performanslarının açık, somut ve tartışılmaz kanıtlarıdır (Noguera, 2018). Bu bağlamda Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren bu araştırma kapsamındaki çalışmalardan %53'ü kayıt altına alınan gözlemlere yer vermiştir. Ancak velilerden, yöneticilerden ya da öğretmenlerden gözlem esnasında video veya ses kaydı kullanılmasına izin verilmediği için doğal ortamın gözlemlenmesi kayıt altına alınamayan çalışmalarda %47 oranında bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Ancak bu araştırmaların çoğunda gözlem sırasında sınıf içi etkileşimler gözlem not defteri ile kayıt altına alınmıştır (örn., Akbulut, 2024; Baysal, 2025; Birgili, Aydın & Fell Kurban, 2025; Delibaş, 2025; Pesen, 2024). Gözlemlerde ayrıca öğrenme ortamının sosyal, kültürel, kurumsal ve fiziksel bağlamlarla ele alınarak değerlendirmeye dâhil edildiği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda sınıf iklimi fiziksel bağlamda gözlemlenirken, sosyal bağlamda öğrenci-öğretmen etkileşimi, öğrencilerin nitelik seviyeleri, bu okula kayıt yaptıran öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri, ebeveyn eğitim düzeyleri gibi bağlamlar bütüncül olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Muijs (2006) bir okul ortamının etkililiğinin bütüncül olarak okul yönetimi, öğretmen kalitesi, program, öğretim yöntemleri, okul kültürü ve iklimi, ebeveyn katılımı ve öğrenci özellikleri, vb gibi çeşitli bağlamlarla ele alınmasıyla doğru olacağını savunmuştur. Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer veren Chirwa (2013) tarafından yapılan çalışmada sanat dersleri öğretim programı değerlendirilirken farklı okul bölgelerinde (kırsal ve kentsel alanlardan hizmetiçi eğitime katılan öğretmenler ve hizmetiçi eğitime katılmayan öğretmenlerin bulunduğu okullarda) programın işleyişi okul bölgeleri

bütüncül olarak (fiziksel, sosyal ve kültürel) ele alınarak değerlendirilmiştir. Adıgüzel ve Özüdoğru (2014) tarafından yapılan çalışmada Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kullanılarak ilköğretim 2. sınıf İngilizce öğretim programı değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme kapsamında hem programın yapısı hem de çevresel faktörler bütüncül olarak değerlendirmeye dahil edilmiştir. Benzer şekilde Cahapay (2020) tarafından yapılan çalışmada bu model kapsamında eğitim fakültesi ilköğretim bölümü lisans programı öğrenme ortamı öğrenci ve öğretim üyeleri açısından bütüncül bağlamlarda ele alınarak değerlendirme yapılmıştır. Öte yandan, modelin özünde yer alan örtük program unsurlarını ortaya çıkarma amacı, bazı araştırmalarda sınırlı düzeyde gerçekleştirilmiştir. Bu bulgu, modelin nitel araştırma paradigmasıyla olan güçlü bağının uygulamada yeterince içselleştirilmediğini göstermektedir.

Araştırmanın en çok %67 oranıyla sorgulama aşaması ölçütlerinin karşılandığı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda araştırma bulguları doğrultusunda Türkiye’de yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda veri çeşitliliğinin sağlanmaya çalışıldığı, görüşme ve doküman incelemesinin yaygın biçimde kullanıldığı saptanmıştır. Ancak bazı çalışmalarda sorgulama sürecinde veri toplama araçlarının çok daha yüzeysel olarak ele alındığı; katılımcıların deneyim, algı ve anlamlandırma süreçlerine derinlemesine inilmediği görülmüştür. Akıncı ve Köse (2021), program değerlendirme konusunda yapılan çalışmaların eğilimlerini ortaya çıkardıkları çalışmalarında Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli kapsamında dahil ettikleri çalışmalarda bağlam değerlendirmesinin ve veri çeşitliliğinin sağlandığını ifade etmişlerdir. Özüdoğru (2016) ise çalışmasında bu modeli kullanmasına veri toplama araçlarının çeşitliliğine olanak tanımasını gerekçe olarak sunmuştur. Cohen vd., (2007) ise özellikle sosyal bilimlerde üçgenleme olarak ifade edilen birden fazla veri toplama araçları ile sağlanan veri çeşitliliğini insani özelliklere özgü zenginliği ve karmaşıklığı daha iyi ifade etmesi açısından değerli görmektedirler. Veri çeşitlemesinde odak grup görüşmelerine bu çalışma kapsamında yer alan hiçbir çalışmada yer verilmemiştir. Oysa önceden belirlenmiş ve sınırlı sayıda paydaş katılımlarıyla belirlenen bir konu hakkında paydaşların deneyimlerini ve algılarını ortaya çıkarmada zengin nitel bilgiler sağlayabilen, ucuz ve hızlı bir değerlendirme tekniği olan odak grup görüşmeleri (Greenbaum, 2000); nitel veri toplama araçlarından biri olarak, doküman analizleri, gözlemler, tüm paydaşlar ile gerçekleştirilecek bireysel görüşmelerin yanı sıra Parlett ve Hamilton (1977) tarafından önerilmiş ve nicel veri toplama araçlarından testler, ölçekler ve anketler ile birleştirilerek tüm verilerin program özelliklerini aydınlatmak için kullanılmasını savunmuşlardır.

Bu araştırma kapsamında yer alan tüm çalışmalarda -bu program değerlendirme modelinin doğası gereği olarak- doğrudan ya da dolaylı olarak programdan etkilenen ya da programı etkileyen kişi, grup ya da organizasyonların başka bir ifade ile paydaşların (öğretmen, öğrenci, yönetici vb.) deneyim ve algılarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Widmer’in (2000) meta-değerlendirme çalışmasında ifade ettiği gibi program paydaşlarıyla yapılan görüşmeler değerlendirme ölçütlerinin uygunluk ve uygulanabilirliğini anlamayı da kolaylaştıracaktır. Bu doğrultuda program değerlendirme çalışmalarında paydaşların çalışma sürecinin başından sonuna kadar tüm ilerlemelerden haberdar edilmesi gerekmektedir (Fitzpatrick, Sanders ve Worthen, 2004). Dolayısıyla aynı öğrenme öğretme sürecinde olan paydaşlar daha çok tercih edilmektedir. Bu çalışma kapsamında yer alan çalışmalarda da paydaş olarak en çok öğretmen

(f=13; %87), öğrenci (f=12; %80), öğretim görevlisi (f=2; %13) ve okul yöneticisi (f=1; %7) yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlarla paralel olarak Aslan ve Sağlam (2015) tarafından yapılan çalışmada da paydaş veri kaynağı olarak ilk sırada öğretmenlerden, ikinci sırada öğrencilerden ve ardından öğretim üyelerinden yararlanıldığı belirtilmiştir. Oysa program değerlendirme sürecinde; eğitim bilimleri alanında özellikle Eğitim Programları ve Öğretim alanında çalışan uzmanlar, öğrenciler, öğretmenler ve okul yöneticilerinin yanı sıra veliler, MEB’de görev yapan uzmanlar ve yetkililer, eğitim sendikaları, mesleki kuruluşlar ve dernekler, sektör temsilcileri, özel okullar, politikacılar ve değerlendirme çalışmalarını finanse eden kuruluşlar ve yayınevleri paydaşlar olarak tanımlanmaktadır (Kürüm Yapıcıoğlu, Atik Kara ve Sever, 2016). Bu geniş yelpazede mevcut olan paydaş kaynağını sadece öğretmen-öğrenci ile sınırlandırma çoklu bakışa dayalı değerlendirmelere daha az yer verildiğini göstermektedir. Akcan, Malkoç ve Kızıltan (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de program değerlendirme çalışmalarına ağırlıklı olarak doktora ve yüksek lisans tez çalışmaları olarak yer verildiği için bu durumun öğretim elemanları ve lisansüstü öğrencilerinin araştırmalarında daha kolay ulaşabileceği örneklem grupları üzerinde çalışmayı tercih etmelerinin bir göstergesi olarak yorumlanabileceği ifade edilmiştir. Programın güçlü ve zayıf yönleri çoğu çalışmada vurgu yapıldığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bir programı değerlendirmenin amaçlarından biri de güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkartmak, karşılaşılan sorunları tanımlayarak farklı bakış açılarından ele almayı sağlayabilmektir (Scriven, 1969; Stufflebeam, 2000).

Araştırmanın açıklama ölçütlerinin %65 oranında karşılandığı ortaya çıkmıştır. Bu aşamada araştırma kapsamındaki çalışmalarda betimleyici yorumlara yer verildiği ancak bağlamsal yorumlama ve kuramsal temellendirme boyutunun ise yeterince derinleştirilmediği saptanmıştır. Benzer şekilde Kürüm Yapıcıoğlu vd., (2016) tarafından Türkiye’de program değerlendirme çalışmalarının eğilimlerine yönelik yapılan bir çalışmada da kuramsal temellendirme boyutunda eksiklikler saptanmıştır. Araştırmacılar kuramsal yapının güçlendirilmesi için Türkiye’ye özgü örneklerin yer verildiği yayınların arttırılmasının bir gereklilik olduğuna vurgu yapmışlardır. Gelmez Burakgazi ve Karsantık (2024) tarafından yapılan meta-değerlendirme çalışmasında da detaylı betimleme, program değerlendirme standartlarıyla uyumlu olma, paydaş işbirliği gibi ölçütler karşılanması gereken önemli standartlar olarak ele alınmıştır.

Araştırma bulguları doğrultusunda bu aşamada %80 oranında en çok karşılanmayan ölçüt; örtük program unsurlarının (gizil öğrenmeler, kültürel mesajlar gibi) ortaya çıkartılıp derinlemesine tartışılmaması olmuştur. Gizli mesajlar yolu ile iletilen okulların resmi olmayan beklentileri olarak tanımlanan örtük programa (Ballantine & Hammack, 2008) değerlendirme çalışmalarında yeterince yer verilmediğine Demir ve Et (2023) tarafından yapılan çalışmada da vurgu yapılmıştır. Öte yandan “Programın işleyişi aydınlatıcı olarak bütüncül yorumlanmış”, “Temalar açık bir şekilde ortaya konup yorumlanmış” ve “Öğrenme ortamı değerlendirmeye dâhil edilmiş” ölçütleri %87 oranında gerçekleştirilen bu aşamanın en yüksek ölçütleri olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Özüdoğru ve Adıgüzel (2016) tarafından yapılan Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline yer verilen çalışmada programın da öngördüğü gibi bütüncül bir bakış açısıyla ortaya çıkan bulgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurularak

yorumlamalar yapılmıştır. Ayrıca araştırmacılar katılımcılarının programa ilişkin görüşlerini kapsamlı olarak belirtirken temaların ortaya çıkarılması, ilişkilendirilmesi ve yorumlanması aşamalarını ilişkilendirilerek açıklamışlardır. Ayrıca Akıncı ve Köse (2021) tarafından yapılan meta-değerlendirme çalışmasında bu model kapsamında çalışmaya dahil edilen araştırmaların; öğrenme ortamının derinlemesine incelenmesine fırsat sağladığı, detaylı bütüncül yorumlama, bağlamsal çerçevede değerlendirme yapma boyutlarında da ölçütleri karşıladığı ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma Türkiye bağlamında 2020–2025 yılları arasında yapılan ve Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline dayandırılan çalışmaların Parlett ve Hamilton (1972) tarafından belirlenen programın çerçeve özellikleri doğrultusunda gözlem (%50), sorgulama (%67) ve açıklama (%65) aşamalarına yönelik oluşturulan ölçütleri çok iyi bir şekilde karşılamadığını ortaya koymaktadır. Alanyazında meta-değerlendirme çalışmalarında Eğitim Değerlendirme Standartları Ortak Komitesi -Joint Committee on Standards for Educational Evaluation-(JCSEE) tarafından belirlenen program değerlendirme standartları baz alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanan rubriklerle değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir (Örn., Akıncı & Köse, 2021-2022; Gelmez Burakgazi & Karsantık, 2024). Bu çalışmada ise Aydınlatıcı Değerlendirme Modelinin içerdiği özellikler kapsamında sadece bu modelin değerlendirilmesi için ölçütler oluşturularak rubrik geliştirilmiştir. Rubrik maddelerinde modelin gözlem, sorgulama ve açıklama başlıklarından oluşan üç aşamasında Parlett ve Hamilton (1977) tarafından açıklanan tüm özelliklerine yer vermeye çalışılmış ve çalışma boyunca sürecin planlanması, yürütülmesi ve raporlanmasında bir yol haritası olarak kullanılmıştır. Gözlem aşamasında sistematik doğal ortam gözlemlerinin yapıldığı ve doğal bağlamların programa etkisinin gözlemlenmesine rağmen bütüncül analizinin sınırlı kaldığı ortaya çıkmıştır. Sorgulama aşamasında veri çeşitliliğine gidildiği, ancak odak grup görüşmelerine bu çeşitlilik içinde yer verilmediği, aynı zamanda katılımcıların deneyim ve algıları doğrultusunda anlam üretme boyutunun her çalışmada yeterince derinleşmediği ortaya çıkmıştır. Açıklama aşamasında ise yorumlayıcı ve bağlamsal çözümlemeler bütüncül verilmiş ama bu bulguların bazı çalışmalarda betimleyici düzeyde kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma kapsamında örtük program unsurlarının belirlenip derinlemesine betimlenmesine neredeyse yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bu model kullanılarak yapılan çalışmalarda örtük program unsurlarına yer verilmesi önerilir. Çalışma kapsamında yer alan araştırmalarda veri çeşitliliğinin bireysel görüşmeler, doküman incelemeleri ve yapılan doğal gözlemler yoluyla daha çok sağlandığı; odak grup görüşmelerine yer verilmediği ortaya çıkmıştır. Odak grup görüşmelerinin de veri çeşitlemesinde yer aldığı bu modele dayalı değerlendirme çalışmalarının yapılması önerilir. Yine bu çalışma kapsamında paydaş olarak öğretmen, öğrenci ve öğretim üyelerinin görüşlerine başvurulduğu ortaya çıkmıştır. Ancak program değerlendirme sürecinde değerlendirme çalışmaları içerisinde görüşlerine başvurulacak diğer paydaşlara da yer verilmesi önerilir. Ayrıca bu model kapsamında toplanılan verilerin tematik betimlemesi yapılmış olsa da kuramsal çerçeveye ilişkilendirilerek yorumlanmasında derinlik olmadığı saptanmıştır. Bu yüzden bu modele yer verecek ilerideki çalışmalarda modelin bütüncül olarak yorumlayıcı ve bağlamsal doğasına da odaklanması

önerilir. Ayrıca bu araştırmada da olduğu gibi model temelli araştırmalarda, ölçütlere dayalı değerlendirme rubrikleri geliştirilerek yöntemsel tutarlılığın güçlendirilmesi önerilir.

KAYNAKÇA

Not: Araştırma kapsamında değerlendirilen çalışmalar yıldız (*) işareti ile gösterilmiştir.

Adıgüzel, O. C., Özüdoğru, F. (2014). İlkokul 2. Sınıf İngilizce öğretim programına yönelik aydınlatıcı değerlendirme modeline dayalı program değerlendirme ölçeği çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 124-136.

*Akbulut, S. (2024). 6. sınıf İngilizce dersi öğretim programının aydınlatıcı program değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi. Siirt Üniversitesi, Siirt.

Akcan, A. T., Malkoç, S., & Kızıltan, Ö. (2018). Akademisyenlere göre akademi ve akademik kültür. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 569-591.

Akıncı, M., & Köse, E. (2021). Research trends of program evaluation studies conducted between 2010-2019 in Turkey. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50(1), 77-120. <https://doi.org/10.14812/cufej.688142>

Akıncı, M., & Köse, E. (2022). A meta-evaluation research on teacher training programs in Türkiye. *International Journal of Progressive Education*, 18(4), 209-222. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2022.459.15>

AlAli, R. M., & Al-Barakat, A. A. (2024). Assessing the effectiveness of environmental approach-based learning in developing science process skills and cognitive achievement in young children. *Education Sciences*, 14(11), 1269. <https://doi.org/10.3390/educsci14111269>

*Altın, M. & Altın, F. (2021). Evaluation of values education in the preschool curriculum during the pandemic through illuminative evaluation model. *Journal of Educational Reflections*, 5(2), 24-32.

Aslan, M., & Sağlam, M. (2015). Türkiye’de 2005-2014 yılları arasında yapılan program değerlendirme tezlerinin metodolojik açıdan incelenmesi. Üçüncü Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi Bildiri Özeti Kitabı. Çukurova Üniversitesi, Adana.

*Bahar, Y. (2020). KKTC’de uygulanan 6. sınıf sosyal bilgiler öğretim programının Parlett ve Hamilton’un Aydınlatıcı Değerlendirme Modeline göre değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi. Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.

Ballantine, J., & Hammack, F. (2008). *School and society. A systematic analysis*. Indiana Polis: Pearson Prentice Hall.

*Balım, D. (2020). Beşinci sınıf İngilizce ağırlıklı öğretim programının aydınlatıcı değerlendirme modeliyle değerlendirilmesi. Yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

*Baysal, H. (2025). Çevre eğitimini ortaokul öğretim programlarına disiplinler arası yaklaşımla bütünleştirme. Doktora tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

- *Birgili, B., Aydın, U., & Fell Kurban, C. (2025). Investigating the appropriateness of a course evaluation model: Preservice teachers' flipped learning experience. *Journal of Qualitative Research in Education*, 43, 186-213. <https://doi.org/10.14689/enad.43.2105>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Brandt, W.C., Dadey, N., & Evans, C. (2024). Designing and evaluating innovative state assessment programs: A framework for state education agencies. *National Center for the Improvement of Educational Assessment*. <https://www.nciea.org/wp-content/uploads/2024/05/EvaluatingInnovativeAssessmentPrograms-FINAL.pdf>
- Brink, P. J. (1991). Issues of reliability and validity. J. M. Morse (Ed.). *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue* içerisinde (ss. 164-186). Sage.
- Cahapay, M. B. (2020). The responsiveness of bachelor of elementary education curriculum: An illuminative evaluation. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 9(3), 743-750.
- Chirwa, G. W. (2013). *An illuminative evaluation of the standard 7 and 8 expressive arts curriculum in Malawi*. Doktora tezi. University of the Witwatersrand Johannesburg, South Africa
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. (6th Edition). Routledge.
- *Çelikel, F. (2022). *Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programı'nı matematiksel yetkinlik bağlamında aydınlatıcı program değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi*. Doktora tezi. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- *Çobanoğlu Dede, A. (2022). *İngilizce hazırlık sınıfı uzaktan eğitim programının değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Demir, M., & Et, S. Z. (2023). The hidden curriculum traces in the process of evaluation in line with the views of teacher candidates. *Eurasian Journal of Teacher Education*, 4(3), 186–200.
- Frechtling, J. (2007). *Logic modeling methods in program evaluation*. John Wiley & Sons
- *Gedik, M. (2024). *6.sınıf İngilizce öğretim programının aydınlatıcı değerlendirme modeliyle değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Fitzpatrick, J. L. Sanders, J. R., & Worthen, B. R. (2004). *Program evaluation: Alternative approaches and practical guidelines*. White Plains, Longman.
- Gelmez Burakgazi, S., & Karsantık, Y. (2024). Meta-değerlendirme rubriğinin geliştirilmesi ve hizmet öncesi öğretmen eğitimi programlarının meta-değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 49 (217), 225-248. <https://doi.org/10.15390/EB.2023.11755>
- Glaser, R. (1977). Evaluation of instruction and changing educational models. D. Hamilton, D. Jenkins, C. King, B. MacDonald & M. Parlett (Eds.), *Beyond the numbers game* içinde (s. 37-51). Macmillan Education.

- Greenbaum, T. L. (2000). *Moderating focus group research*. Sage.
- Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Technology Research and Development*, 29(2), 75-91.
- *Gültekin, M. (2020). *İngilizce Küresel Ölçütü (İKÖ) kriterleri bağlamında uygulanan İngilizce hazırlık programının aydınlatıcı değerlendirme modeline göre değerlendirilmesi*. Doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Hedler, H. C., & Gibram, N. (2009). The contribution of metaevaluation to program evaluation: Proposition of a model. *Journal of Multi-Disciplinary Evaluation*, 6(12), 210-223.
- Joint Committee on Standards for Educational Evaluation. (1994). *The program evaluation standards* (2nd ed.). Sage.
- *Kahyaoğlu Ekşioğlu, B. (2023). *Üniversite düzeyinde uygulanan özel amaçlı İngilizce programının aydınlatıcı değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- *Kalaycıoğlu, H. E. (2023). *English teachers' evaluation of a preschool bilingualism program in terms of english language teaching and beliefs about bilingualism benefits*. Doktora tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Kidder, D.P.& Chapel, T.J. (2019). CDC's program evaluation journey. *Public Health Journey*, 133, 356–9. <https://doi.org/10.1177/0033354918778034>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New Directions for Evaluation*, (30), 73-84, 1986.
- Mark, M., Henry, G. & Julnes, G. (2000). *Evaluation: An integrated framework for understanding, guiding, and improving policies and programs*. Jossey-Bass.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 151(4), 264-269. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
- Moskal, B. M., & Leydens, J. A. (2000). Scoring rubric development: Validity and reliability. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7, 1-6. doi:10.7275/q7rm-gg74
- Muijs, D. (2006). New directions for school effectiveness research: Towards school effectiveness without schools. *Journal of Educational Change*, 7, 141–160. <https://doi.org/10.1007/s10833-006-0002-7>.
- Noguera, J. S. (2018). The role of classroom observation in pre-service English teachers' understanding of the teaching profession. *Porta Linguarum*, 30, 193-206. <https://doi.org/10.30827/Digibug.54068>
- Ornstein. A., & Hunkins, F. (2009). *Curriculum. Foundation, principles, and issues* (5th Ed.). Pearson International Edition.

Özüdoğru, F. (2016). *İlkokul 2. sınıf İngilizce öğretim programının diller için Avrupa ortak başvuru metni doğrultusunda Aydınlatıcı Değerlendirme Modeli ile değerlendirilmesi*. Doktora tezi. Anadolu üniversitesi, Eskişehir.

*Palabıyık, T.(2021). *Aydınlatıcı program değerlendirme modeline dayalı olarak ikinci sınıf İngilizce öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirmesi*. Yüksek lisans tezi. Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.

Parlett, M., & Hamilton, D. (1972). Evaluation as illumination: a new approach to the study of innovatory programs .*Occasional Paper*.
https://people.bath.ac.uk/edspd/Weblinks/MA_CS/PDFs/Session%205/Parlett%20&%20Hamilton%201972%20ERIC.pdf

Parlett, M., & Hamilton, D. (1977). Evaluation as illumination: A new approach to the study of innovatory programs. Parlett, M. ve Dearden, G. (Eds.). *Introduction to illuminative evaluation: Studies in higher education* içerisinde (ss. 9-29). Pacific Soundings Press

Patton, M. Q. (1997). *Utilization-focused evaluation: The new century text* . Thousand Oaks, Sage.

Scriven, M. (1969). An introduction to metaevaluation. *Educational Products Report*, 2, 36-38.

Stake, R. E. (1995). *The art of case study research*. Sage.

Stufflebeam, D. L. (2000). The methodology of metaevaluation as reflected in metaevaluations by the Western Michigan University Evaluation Center. *Journal of Personnel Evaluation in Education*, 14(1), 95-125.

Stufflebeam, D. L. (2001). The metaevaluation imperative. *American Journal of Evaluation*, 22(2), 183-209.

*Şahin Delibaş, R. (2025). *Bilim sanat merkezlerinde uygulanan İngilizce öğretim programının değerlendirilmesi*. Yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

*Uyar, A. (2022). *10. sınıf matematik dersi öğretim programının aydınlatıcı değerlendirme modeli ile değerlendirilmesi*. Doktora tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.

Wach, E. (2013). *Learning about qualitative document analysis*.
https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/Learning_about_Qualitative_Document_Analysis/26442637?file=48090622

Wajnryb, R. (2015). *Classroom observation tasks: A resource book for language teachers and trainers*. Cambridge University Press

Widmer, T. (2000). Evaluating evaluations: Does the Swiss practice live up to the ‘program evaluation standards’?. C. Russon (Ed.), *The program evaluation standards in international settings* içinde (s. 67- 80). Kalamazoo: Western Michigan University, Evaluation Center.

Wolf, K., & Stevens, E. (2007). The role of rubrics in advancing and assessing student learning. *Journal of Effective Teaching*, 7(1), 3-14.

- Ya-nan, Z. (2023). Observation in the classroom. *Sino-US English Teaching*, 20(2), 58-63.
<https://doi.org/10.17265/1539-8072/2023.02.003>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayınevi.

EĞİTİMDE SOSYAL ADALET: TEK BOYUTLU YAKLAŞIMLARDAN ÇOK BOYUTLU YAKLAŞIMLARA

Yüksek Lisans Öğrencisi Gülistan ASLAN

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
gulistanaslan17@gmail.com , ID: 0009-0008-1093-8234

ÖZET

Eğitim alanı, toplumsal eşitsizliklerin hem yansıtıldığı hem de yeniden üretildiği dinamik bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle eğitimde adalet problemi ele alındığında görünür sonuçların ötesine geçerek bu eşitsizlikleri üreten mekanizmaların sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Eğitimde sosyal adalet tartışmaları, uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak ekonomik eşitsizlikler ve fırsat eşitliği çerçevesinde ele alınmıştır. Fakat bu tek boyutlu yaklaşım, eğitim ortamlarında ortaya çıkan çok katmanlı eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Eğitim maddi kaynaklara erişimle sınırlı bir alan olmayıp bireylerin kimliklerinin tanınması ve karar alma süreçlerine katılım olanaklarıyla da şekillenmektedir. Bu çalışma, eğitimde sosyal adaletin tek boyutlu yaklaşımlardan çok boyutlu bir perspektife doğru nasıl genişletilebileceğini tartışmayı amaçlayan kuramsal bir derleme niteliğindedir. Çalışmada sosyal adaletin yalnızca kaynakların dağılımı ile sınırlı olmadığı kültürel tanınma, karar alma süreçlerine katılım gibi boyutları da içerdiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda eğitim alanında ortaya çıkan eşitsizliklerin ekonomik temelli olmasına ek olarak kültürel dışlanma ve katılım eksikliği gibi süreçler üzerinden de yeniden üretildiği ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda sosyal adaletin eğitim alanındaki farklı görünüşleri ele alınmakta ve mevcut yaklaşımların sınırlılıkları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Çok boyutlu bir sosyal adalet anlayışının eğitimde karşılaşılan eşitsizliklerin daha kapsamlı ve derinlikli bir şekilde analiz edilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu yaklaşımın, eğitim politikalarının daha kapsayıcı ve adil bir şekilde yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlayacağı öngörülmektedir. Sonuç olarak eğitimde sosyal adaletin dağıtımsal boyutla sınırlı kalmadan, tanınma ve temsil-katılım boyutlarını da içerecek şekilde ele alınmasının gerekliliği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitimde sosyal adalet, Yeniden dağıtım, Tanınma, Temsil/Katılım, Eğitimde eşitsizlik

SOCIAL JUSTICE IN EDUCATION: FROM ONE-DIMENSIONAL TO MULTI-DIMENSIONAL APPROACHES

ABSTRACT

The field of education is considered a dynamic structure where social inequalities are both reflected and reproduced. Therefore, when addressing the issue of justice in education, it is necessary to go beyond visible outcomes and question the mechanisms that produce these inequalities. For many years, discussions on social justice in education have primarily focused on economic inequalities and equality of opportunity. However, this one-dimensional approach is insufficient to explain the multifaceted inequalities that arise in educational settings. Education is not limited to access to material resources; it is also shaped by the recognition of individuals' identities and opportunities to participate in decision-making processes. This study is a theoretical examination aiming to discuss how social justice in education can be expanded from one-dimensional approaches to a multidimensional perspective. The study emphasizes that social justice is not limited to resource allocation but also includes dimensions such as cultural recognition and participation in decision-making processes. In this context, it is argued that inequalities in education are not only economically based but are also reproduced through processes such as cultural exclusion and lack of participation. Accordingly, different aspects of social justice in education are examined, and the limitations of existing approaches are evaluated from a critical perspective. It is believed that a multi-dimensional understanding of social justice will contribute to a more comprehensive and in-depth analysis of inequalities encountered in education. This approach is expected to pave the way for a more inclusive and equitable restructuring of education policies. Consequently, it is emphasized that social justice in education should not be limited solely to the distribution dimension, but should also include the dimensions of recognition and representation-participation.

Keywords: Social justice in education, Redistribution, Recognition, Representation/Participation, Inequality in education

GİRİŞ

Eğitim, bireyin yaşam boyu gelişimini kapsayan ve toplumsal norm ile değerlerin içselleştirilmesini sağlayan temel bir süreçtir (Bilgin ve Erbuğ, 2021, s. 232). Toplumsal yaşama aktif ve nitelikli katılımın anahtarı olan eğitim, toplumların kalkınma ve refah düzeyini de belirleyen stratejik bir alan olarak kabul edilmektedir (Tosun vd., 2020, s. 981). Bu yönüyle eğitim kurumları, bireylere toplumsal yaşama katılım imkânı sunan ve bu imkânların niteliği doğrultusunda öğrencilerin eğitim deneyimlerini şekillendiren temel yapılar olarak işlev görmektedir. Eğitim süreçlerinin her aşamasında hakkaniyetin sağlanabilmesi için adalet ve sosyal adalet kavramları merkezi bir öneme sahiptir. Sosyal adalet, eğitim ortamlarını maddi

kaynakların paylaşıldığı, öğrencilerin kimliklerinin tanındığı, kültürel çeşitliliğe saygı duyulduğu ve tüm paydaşların karar alma süreçlerine katılabildiği kapsayıcı bir düzen olarak ele almaktadır (Ömür, 2017, ss. 11, 16). Bu bağlamda eğitimde sosyal adalet, öğrencilerin yalnızca eğitim kurumlarına erişimini değil, aynı zamanda bu süreçten nitelikli biçimde yararlanabilmesini de içeren daha geniş bir çerçeveyi ifade etmektedir (Ardakoç, 2020, s. 49).

Bununla beraber eğitimde sosyal adalet tartışmaları uzun yıllar boyunca büyük ölçüde ekonomik eşitsizlikler ve fırsat eşitliği ekseninde ele alınmıştır. Ancak bu tek boyutlu yaklaşım, eğitim ortamlarında ortaya çıkan çok katmanlı eşitsizliklerin kapsamlı biçimde analiz edilmesini sınırlandırmaktadır.

Maddi kaynak odaklı bu perspektif, kültürel tanınma ve temsil/katılım gibi kritik boyutları göz ardı ederek, eğitim süreçlerinde ortaya çıkan adaletsizliklerin tam olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Nitekim günümüzde eğitim sistemleri, ekonomik, bölgesel ve toplumsal etmenlerin iç içe geçtiği çok boyutlu eşitsizliklerle karşı karşıya bulunmaktadır (Bilgin ve Erbuğ, 2021, s. 232). Bu bağlamda mevcut çalışma, eğitimde sosyal adalet tartışmalarını tek boyutlu yaklaşımların ötesine taşıyarak çok boyutlu bir perspektifle ele almayı amaçlamaktadır. Kuramsal bir derleme niteliği taşıyan çalışmada sosyal adaletin yalnızca kaynakların dağılımı ile sınırlı olmadığı; kültürel tanınma ve karar alma süreçlerine katılım gibi boyutları da kapsayan çok katmanlı bir yapı olduğu ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda eğitimde ortaya çıkan eşitsizlikler yeniden değerlendirilmekte ve sosyal adaletin farklı boyutları arasındaki ilişkiler tartışılmaktadır. Çalışmanın eğitimde sosyal adaletin daha bütüncül bir çerçevede ele alınmasına katkı sunarak alan yazındaki tartışmaları kuramsal açıdan derinleştirmesi beklenmektedir.

1. Eğitimde Sosyal Adaletin Tek Boyutlu Yaklaşımları: Yeniden Dağıtım

Sosyal adaletin geleneksel ve tek boyutlu yaklaşımları, büyük ölçüde ekonomik kaynakların toplumda nasıl dağıtıldığına odaklanmaktadır (Sunal, 2011, s. 286; Demirer, 2020, s. 521). Bu çerçevede adalet, nimet ve külfetlerin eşit ya da dengeli paylaşımı üzerinden tanımlanmakta; eğitim alanında ise çoğunlukla kaynakların eşit dağılımı ve fırsat eşitliği ile ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşımın kuramsal temelleri, özellikle Marx'ın üretim ilişkileri ve bölüşüm anlayışına dayanmaktadır. Marx'a göre toplumsal eşitsizlikler, üretim sürecinde yaratılan değerın sınıflar arasında eşitsiz paylaşımından kaynaklanmakta; bu durum ekonomik ve toplumsal güç ilişkilerini belirlemektedir (Turan, 2017, ss. 143–148). Bu bağlamda sosyal

adalet, yalnızca fırsat eşitliği ile değil, üretim ilişkilerinin dönüştürülmesiyle mümkün görülmektedir. Yine klasik Marksist yaklaşım, adaletsizliği ağırlıklı olarak mülkiyet ve sınıf ilişkileri üzerinden açıklaması nedeniyle sınırlı bir çerçevede kalmaktadır (Özkurt, 2021, s. 707). Benzer şekilde klasik ve neo-klasik iktisat yaklaşımları da piyasa mekanizmasının adil bir dağılım sağlayacağı varsayımına dayanarak, adaleti büyük ölçüde ekonomik göstergeler üzerinden değerlendirmektedir (Çelik, 2004, ss. 57–59; Çalışkan, 2022, s. 222). Her ne kadar Keynesyen yaklaşım, gelir eşitsizliklerinin azaltılması için devlet müdahalesini savunsa da bu tartışmalar genel olarak yeniden dağıtım ekseninde kalmaktadır (Çelik, 2004, ss. 63–67). Bu durum, sosyal adaletin ekonomik boyuta indirgenerek ele alındığını göstermektedir.

Eğitim bağlamında bahse konu tek boyutlu yaklaşım, adaletin çoğunlukla öğrencilerin maddi kaynaklara erişimi ve eğitim olanaklarından eşit biçimde yararlanması üzerinden tanımlanmasına yol açmaktadır (Kahraman vd., 2023, ss. 360–361). Bu çerçevede fırsat eşitliği, eğitimde sosyal adaletin temel göstergesi olarak kabul edilmekte; dezavantajlı bireylerin desteklenmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Sunal, 2011, ss. 296–298). Ancak eğitimde adaleti yalnızca ekonomik eşitsizlikler üzerinden ele alan bu yaklaşım, kültürel dışlanma, görünmez kılınma ve saygısızlık gibi sembolik adaletsizlikleri göz ardı etmektedir (Fraser, 1995, ss. 70, 74). Dolayısıyla yeniden dağıtım temelli bu yaklaşımlar, sosyal adaletin ekonomik boyutunu açıklamada önemli katkılar sunmakla birlikte adaletin kültürel ve katılımsal boyutlarını yeterince kapsayamamaktadır. Bu sınırlılık, sosyal adaletin daha kapsamlı bir biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle tanınma ve temsil/katılım boyutlarını içeren çok boyutlu yaklaşımların önemini artırmaktadır (Young, 1990, ss. 15–18).

2. Sosyal Adaletin Çok Boyutlu Yapısı: Tanınma, Temsil/Katılım

Sosyal adalet kavramı, sosyolojik açıdan yalnızca kaynakların dağılımını değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin farklı düzeylerde ele alınmasını gerektiren çok boyutlu bir yapıyı ifade etmektedir (İpek, 2023, s. 77; Topakkaya, 2009, s. 2). Bu çerçevede sosyal adalet, yalnızca ekonomik bölüşümle sınırlı olmayıp toplumsal, kültürel ve siyasal ilişkileri de kapsayan geniş bir analiz alanına sahiptir.

Klasik Marksist yaklaşımda toplum, üretim ilişkileri temelinde şekillenen tarihsel bir bütün olarak ele alınmaktadır. Eşitsizlikler ise bu üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak açıklanmaktadır (Erdoğan, 2007, ss. 200–202). Fakat bu yaklaşım, sosyal adaleti ağırlıklı olarak ekonomik yapı üzerinden ele aldığı için sınırlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle

modern sosyal adalet teorileri, adaletin tanınma ve katılım boyutlarını da içermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

John Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet yaklaşımı, özgürlük ve eşitliği birlikte ele alarak daha dengeli bir adalet anlayışı sunmaktadır (İpek, 2023, s. 78). Michael Walzer ise farklı toplumsal alanların kendi dağıtım ilkelerine sahip olduğunu savunarak “kompleks eşitlik” kavramını geliştirmiştir (Topakkaya, 2009, s. 7). Bununla beraber Iris Marion Young, adaletin dağıtımına indirgenmesinin yetersiz olduğunu, karar alma süreçleri ve toplumsal katılımın da adaletin temel bileşenleri arasında yer alması gerektiğinin altını çizmektedir (Young, 1990, ss. 16–18). Bahse konu eleştiriler doğrultusunda Nancy Fraser, sosyal adaletin yeniden dağıtım ve tanınma boyutlarını içeren çift yönlü bir yapı olduğunu savunmaktadır.

Fraser'a göre adaletsizlik yalnızca ekonomik mahrumiyetle değil, aynı zamanda kültürel tanınmama ve siyasal dışlanma ile de ilişkilidir. Bu husus, bireylerin karar alma süreçlerinden uzaklaştırılmasıyla birleştğinde temsil/katılım sorununu ortaya çıkarmaktadır (Tüncer & Yolcuoğlu, 2025, ss. 107–108).

Tanınma boyutu bağlamında Axel Honneth, bireyin kimliğinin ancak öznel arası tanınma ilişkileri içinde gelişebileceğini ve tanınmama deneyimlerinin toplumsal çatışmaların temelini oluşturduğunu savunmaktadır (Gürtekin, 2025, ss. 602–606). Benzer şekilde Charles Taylor, tanınmayı bireysel kimliğin temel bir ihtiyacı olarak ele almaktadır (Mollaer, 2017, s. 1136).

Temsil/katılım boyutu ise bireylerin kendilerini etkileyen karar süreçlerine aktif olarak katılabilmesini ifade etmektedir. Iris Marion Young, adaleti bireylerin yalnızca kaynaklara erişimi üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal süreçlerde etkili bir “ses” sahibi olmaları üzerinden tanımlamaktadır (Young, 1990, ss. 34, 37–38). İlgili bağlamda sosyal adaletin sadece yeniden dağıtım odağında ele alınması, toplumsal eşitsizliklerin kültürel ve siyasal boyutlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu sebepten ötürü sosyal adalet yeniden dağıtım, tanınma ve temsil/katılım boyutlarının birlikte değerlendirildiği çok boyutlu bir çerçevede ele alınmalıdır.

3. Sosyal Adaletin Eğitim Alanına Yansımaları

Sosyal adaletin yalnızca kuramsal bir tartışma olmaktan çıkıp toplumsal bir yaşam biçimine dönüşmesi, eğitim yoluyla bireylere kazandırılan değerler ve normlar aracılığıyla mümkün

olmaktadır. Eğitim sistemleri, toplumsal farklılıklar arasında denge kurarak sosyal adaletin tesis edilmesinde ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında temel bir mekanizma olarak işlev görmektedir (Çakır, 2017, s. 562). Eğitimde adaletin en temel görünümü, eğitim fırsatlarının özellikle dezavantajlı grupları gözeterek düzenlenmesi ile ortaya çıkmaktadır (Sunal, 2011, ss. 291, 294). Bu bağlamda fırsat eşitliği önemli bir ilke olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Çünkü eğitimde ortaya çıkan eşitsizlikler yalnızca erişim düzeyinde değildir. Üretim ilişkileri ve toplumsal yapıların yarattığı daha derin eşitsizliklerle de ilişkilidir (Turan, 2017, ss. 145–146).

Kapitalist üretim ilişkilerinin yol açtığı ekonomik belirsizlikler ve yapısal dönüşümler, eğitim süreçlerini de doğrudan etkilemektedir. Eğitim yoluyla toplumsal hareketlilik sağlama fikrini giderek zorlaştırmaktadır (Gençoğlu, 2020, s. 239). Bu nedenle sosyal adalet, yapısal eşitsizlikleri azaltmaya yönelik müdahaleleri de içeren geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Rawls'un adalet anlayışına göre toplumsal pozisyonlar herkes için açık olmalı ve en dezavantajlı gruplar gözetilmelidir (İpek, 2023, s. 78). Bu yaklaşım, eğitim politikalarının erişimi ve eşitsizlikleri azaltmayı da hedeflemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda eğitim, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal fırsatların genişletilmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir (Çalışkan, 2022, s. 226). Bunun yanında eğitim sistemlerinde kültürel sermaye farklılıkları, bazı grupların daha avantajlı konuma gelmesine neden olmakta ve eşitsizlikleri yeniden üretmektedir (Özkurt, 2021, s. 714). Özelleştirme süreçleri ve eğitimde piyasalaşma ise nitelikli eğitime erişimi ekonomik sermayeye bağımlı hâle getirerek mevcut eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Bu durum, dezavantajlı bireylerin yaşadığı yapısal dışlanmanın bireysel başarısızlık olarak algılanmasına yol açan bir “sembolik şiddet” biçimi olarak değerlendirilmektedir (Tüncer & Yolcuoğlu, 2025, s. 107). Dolayısıyla eğitim sistemi, sosyal adaletin sağlanmasında kritik bir role sahip olmakla beraber fırsat eşitliği ve kaynak dağılımı üzerinden yapılan açıklamalar eğitimdeki yapısal, kültürel ve sınıfsal eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple sosyal adaletin eğitim alanında çok boyutlu bir perspektifle ele alınması zorunlu hale gelmektedir.

SONUÇ

Eğitimde sosyal adalet tartışmaları uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak yeniden dağıtım ve fırsat eşitliği ekseninde ele alınmıştır. Bu yaklaşım, adaleti büyük ölçüde öğrencilerin maddi kaynaklara erişimi, eğitim imkânlarının eşit dağılımı ve fırsatlara eşit ulaşım üzerinden

tanımlamaktadır. Fakat bu sınırlı kapsam, eğitim ortamlarında ortaya çıkan eşitsizliklerin ekonomik boyutunu görünür kılmaktadır. Kültürel dışlanma, kimlik temelli tanınmama ve katılım eksikliği gibi yapısal sorunları yeterince açıklayamamaktadır. Bu nedenle sosyal adaletin ekonomik dağılımın yanında tanınma ve temsil/katılım boyutlarını da içeren çok boyutlu bir yapı olarak ele alınması gerekmektedir. Tanınma boyutu, bireylerin kimliklerinin eğitim ortamında görünür, değerli ve kabul edilir olmasını ifade ederken, temsil/katılım boyutu, öğrencilerin eğitim süreçlerinde aktif özne olarak yer alabilmelerini ve kendilerini etkileyen karar mekanizmalarına dahil olabilmelerini kapsamaktadır. Bahsi geçen iki boyut, eğitimde adaletin “erişim” ve “özne olma” üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Alan yazındaki çalışmalardan hareketle elde edilen kuramsal çerçeve, eğitim ortamlarında eşitsizliklerin kültürel ve siyasal dışlanma biçimlerinde de üretildiğini göstermektedir. Bu durum, öğrencilerin kaynaklara erişim düzeylerini, eğitim süreçlerindeki görünürlüklerini ve katılım kapasitelerini de belirlemektedir. Dolayısıyla eğitimde adaletin sağlanması, fırsatların eşitlenmesiyle sınırlı kalmamalı, farklılıkların tanınmasını ve karar alma süreçlerine eşit katılımı da içermelidir. Sonuç olarak, sosyal adaletin çok boyutlu yapısı eğitim alanında daha bütüncül bir analiz imkânı sunmakta ve eğitim politikalarının yalnızca erişim odaklı değil, aynı zamanda tanınma ve katılım temelli bir perspektifle yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşım, eğitimde eşitsizliklerin daha görünür kılınmasına ve daha kapsayıcı adalet mekanizmalarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ardakoç, İ. (2020). Eğitimde fırsat eşitliği sağlanmasında okul liderlerinin rolü. *Alan yazın*, 1(1), 47–58. <https://izlik.org/JA96DM82PP>
- Bilgin, R., & Erbuğ, E. (2021). Eğitimde fırsat eşitsizliği üzerine eleştirel bir değerlendirme. *International Journal of Economics, Administrative and Social Sciences*, 4(2), 231–239.
- Çakır, M. (2017). Social justice: From past to present. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 560–572. <https://doi.org/10.24289/ijsser.286132>
- Çalışkan, A. (2022). Gelir dağılımında adaletin sağlanmasına yönelik yaklaşımlar: Teorik bir bakış. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 214–229.

- Çelik, A. (2004). AB ülkeleri ve Türkiye’de gelir eşitsizliği: Piyasa dağılımı-yeniden dağılım. *Çalışma ve Toplum*, 3(3), 53–91.
- Demirer, H. A. (2020). Dağıtımcı ve sosyal eşitsizlik ekseninde eşitsizliğin farklı yüzleri. *Akademik Hassasiyetler*, 7(14), 519–549.
- Erdoğan, İ. (2007). Karl Marx: İnsan, toplum ve iletişim. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (25), 199–228.
- Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a “post-socialist” age. *New Left Review*, 212, 68–93.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizme teorik yaklaşımlar: Kapitalist ekonomik sistemin temel nitelikleri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (14), 237–256.
- Gürtekin, Z. B. (2025). Axel Honneth’in “tanınma teorisi” yaklaşımının yapısı ve olanaklarının incelenmesi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 14(38), 601–618.
- İpek, S. (2023). Kapitalizm ve sosyal adalet ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 7(12), 72–81.
- Kahraman, H., Karadağ, N., & Tüzel İşeri, E. (2023). Sosyal adaleti anlamak: Eğitim perspektifinden akademik bakış. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 355–372.
- Mollaer, F. (2017). Kimlik politikasını yeniden düşünmek: Çağdaş tanınma tartışmasının birikimi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(4), 1135–1147. <https://doi.org/10.21547/jss.345100>
- Ömür, Y. E. (2017). Eğitimde neoliberal yerelleşme ve eleştirisi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1). <https://izlik.org/JA77FB42AW>
- Özkurt, C. (2021). Çağdaş toplumlarda sınıfın dört yüzü: Çalışma, mülkiyet, gündelik sosyal iletişim ve ideoloji. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(3), 705–728.
- Sunal, O. (2011). Sosyal politika: Sosyal adalet açısından kuramsal bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 283–305. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002223

- Topakkaya, A. (2009). Sosyal adalet kavramı sadece bir ideal midir? *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8, 1–14.
- Tosun, A., Ay, M. H., & Koçak, S. (2020). Yönetici gözüyle dezavantajlı okullar: Sosyal adaletin sağlanması için çözüm önerileri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi (Journal of Qualitative Research in Education)*, 8(3), 980–999. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.3s.9m>
- Turan, V. (2017). Karl Marx'ta bölüşüm. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(2), 143–167.
- Tüncer, E., & Yolcuoğlu, İ. G. (2025). Neoliberal politikaların toplumsal eşitsizlik üzerindeki etkisi ve sosyal hizmetler perspektifinden bir değerlendirme. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 21(1), 102–119. <https://izlik.org/JA49EG42BT>
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI

ATTITUDES OF HIGH SCHOOL STUDENTS TOWARD ARTIFICIAL INTELLIGENCE
TECHNOLOGIES

**Yüksek Lisans Öğrencisi SONGÜL KİMSESİZ¹, Doç. Dr. AYSEL ARSLAN², Yüksek
Lisans Öğrencisi Merve Nur ÖZDEMİR³**

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, songulugurlu99@gmail.com -
ORCID ID: 0000-0001-5838-2361

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayselarslan@cumhuriyet.edu.tr -
ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Merveozdmrs@icloud.com -
ORCID ID: 0009-0008-4505-3364

ÖZET

21. yüzyıl tarihin en kapsamlı teknolojik dönüşüm sürecine sahne olmaktadır. Sadece teknik bir dönüşüm olmanın ötesine geçerek hayatın her alanında kendini göstermiştir. İnsanoğlunun kendi zekâsına benzeyen bir yapı oluşturma isteği çok öncelerden beri idealleridir. 21. yüzyılda meydana gelen bu dönüşümle birlikte hayatın her alanında köklü değişiklikleri meydana getirmektedir. Kimileri yapay zekâyı geleceğe yönelik bir tehdit olarak algılamakta, kimileri hayatlarına getireceği büyük kolaylıklara sevinmekte, kimileri ileride kendi mesleğinin yerini alacağı korkusuyla yapay zekâya yönelik kaygı yaşamaktadır. Özellikle de genç nesillerin yapay zekâya yönelik tutumları geleceğin dünyasını anlamak adına kritik önem taşımaktadır. Bu çalışma lise öğrencilerinin yapay zekâya yönelik kaygılarını, ön görüşlerini ve bakış açılarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmaya 2025-2026 yılında bahar yarıyılında Sivas ili Merkez ilçesinde eğitimlerine devam eden 146 kadın, 154 Erkek öğrenci katılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler Calp ve diğerleri (2025) tarafından geliştirilen “*Yapay Zekâya Yönelik Tutum Ölçeği*” kullanılarak elde edilmiştir. 17 maddeden oluşan ölçek bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirliği geliştirme çalışmasında .887, bu çalışmada ise .857 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler neticesinde katılımcıların ölçekten aldıkları puan ortalamasının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği $p<.05$; sınıf düzeyi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve lise türü, algılanan ekonomik düzey değişkenlerine göre ise göstermediği saptanmıştır ($p>.05$).

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Lise Öğrencileri, Tutum.

ABSTRACT

The 21st century has been marked by the most comprehensive technological transformation in history. This transformation has gone beyond being merely technical and has manifested itself in all areas of life. The aspiration of humankind to create a structure resembling its own intelligence has long been an ideal. With the transformations occurring in the 21st century, profound changes have emerged across various domains of life. While some perceive artificial intelligence as a potential threat to the future, others welcome the significant conveniences it offers; meanwhile, some experience anxiety over the possibility that it may eventually replace their professions. In this context, the attitudes of younger generations toward artificial intelligence are of critical importance for understanding the future world. This study aims to analyze high school students' anxieties, expectations, and perspectives regarding artificial intelligence. The sample of the study consists of 300 students (146 female, 154 male) who were enrolled in high schools in the central district of Sivas during the 2025–2026 spring semester. The data were collected using the “*Attitude Scale Toward Artificial Intelligence*,” developed by Calp et al. (2025). The scale consists of 17 items and includes three sub-dimensions: cognitive, affective, and behavioral. The reliability coefficient of the scale was calculated as .887 in the original development study and .857 in the present study. The results of the analyses revealed that the participants' mean scores on the scale differed significantly according to gender ($p < .05$), whereas no significant differences were found with respect to grade level, mother's education level, father's education level, type of high school, or perceived economic status ($p > .05$).

Keywords: Artificial Intelligence, High School Students, Attitude.

1. GİRİŞ

21. yüzyıl tarihin en kapsamlı teknolojik dönüşüm sürecine sahne olmaktadır. Bu konu hakkında Edward Fredkin “Tarihte dönüm noktası olmuş üç önemli olay vardır. Bunlardan birincisi evrenin yaratılışı, ikincisi ömrün başlangıcı, üçüncüsü ise insanlığın büyük yapı taşı olan yapay zekânın meydana çıkışıdır.” demektedir (Acar, 2007). Dijital dönüşüm sadece teknik bir değişim olmanın çok ötesine geçerek hayatın her alanında kendini göstermiştir. Yapay zekânın öncelikli gayesi insan zekâsını taklit etmektir (Pirim, 2006). İnsanoğlunun kendi zekâsına benzeyen bir yapı oluşturma isteği çok öncelerden beri var olan ideallerinden biri

olarak kabul edilmektedir. Teknolojideki ilerlemeler insanoğlunun bu idealini hayata geçirmeği olanağı sunmuş ve günümüzde “Yapay Zekâ” kavramı ortaya atılmıştır. Yapay zekâ kavramı ilk kez 1956 yılında düzenlenen Dartmouth Konferansı’nda John McCarthy tarafından dile getirilmiş ve alan yazında yerini almıştır (Arslan, 2017).

İnsan kendi zekâsına hayrandır. Bu insanın kibri olarak algılansa da kendi zekâsını aşacak bir başka zekâ türünü hayal etmesini engellememiştir (Karaarslan, 2021). Kimileri yapay zekâyı geleceğe yönelik bir tehdit olarak algılamakta kimileri hayatlarına getireceği büyük kolaylıklara sevinmekte kimileri de ileride kendi mesleğinin yerini alacağı korkusuyla yapay zekâyı yönelik kaygı yaşamaktadır (Cellan-Jones, 2014). Yapay zekânın akıbeti konusunda kesin yargılar bulunmamakla birlikte bu oluşumu en çok içselleştiren ve bu yapıyı en çok benimseyen grup teknolojiyi bir araç olarak görmenin ötesinde onu hayatın doğal bir unsuru olarak kabul eden dijital çağın içine doğmuş olan “Dijital Yerliler”dir. Doğrudan teknolojinin içine doğmuş, küçük yaşlardan itibaren kendine özgü dijital bir öğrenme dili geliştiren yeni nesil bireylere dijital yerliler denir (Prensky, 2001a). Dijital çağın içine doğmayan ve sonradan dijital araçları kullanma becerisini öğrenen bireyler ise “Dijital Göçmenler” olarak tanımlanmaktadır. Dijital cihazları daha iyi kullanma becerilerine sahip olanların daha çok milenyum çağı çocukları diye de adlandırdığımız 2000 yılı sonrası doğanlar olduğu görülmektedir. Bunun dışında 1970 yılı ve sonrasında doğanlar da isteklerini, ihtiyaçlarını internetten karşılayan, teknolojiyi aktif bir şekilde kullanan bireyler olarak nitelendirilmektedir (Prensky, 2001b). Teknolojiyi kullanma konusunda dijital yerli olarak tanımlanan bireylerin daha avantajlı olduğu kabul edilmektedir.

Yapay zekâ dijital teknolojinin son dönemde öne çıkan önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Yapay zekâ özellikle yeni nesil olarak tanımlanan gençler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışma dijital yerli sınıflamasının içinde kalan lise öğrencilerinin yapay zekâyı yönelik tutumlarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Yapay zekâyı yönelik olarak öğrencilerin tutumlarının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarına ışık tutarak özgün veriler sunulması hedeflenmiştir. Bu sayede hem alan yazına hem de eğitimcilere dijital dönüşüm sürecinde rehberlik edecek stratejik faydalar sağlamayı hedeflemektedir. Bu araştırmanın temel problemi “Lise öğrencilerinin yapay zekâyı yönelik tutumlarında demografik değişkenlere göre farklılık göstermekte midir?” olarak belirlenmiştir. Bu temel problem çerçevesinde araştırmanın sorularının alan yazına uygun olarak belirlenmesi için genel bir tarama yapılmış ve alt problemler tespit edilmiştir. Bu alt problemler aşağıda yer almaktadır:

- Araştırmaya katılan lise öğrencilerinin ölçekten aldıkları puan ortalamaları nelerdir?
- Araştırma değişkenlerine göre öğrencilerin puan ortalamaları farklılaşmakta mıdır?
- Toplam puan ile alt boyutları arasındaki korelasyon düzeyi nedir?

2. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntem kısmı ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel araştırma yöntemleri arasından betimsel tarama deseni ile yürütülmüştür. Betimsel tarama modeli, çeşitli yollarla elde edilen verilerin önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir analiz türüdür (Karasar, 2004). Bu analiz türünün temel amacı ulaşılan bulguları özetleyip değerlendirerek okuyucuya sunmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2003). Bu çalışmada lise öğrencilerin yapay zekâya yönelik tutumlarının belirlenmesi ve bu belirlenen tutumların çeşitli değişkenler açısından değerlendirilerek incelenmesi hedeflendiği için betimsel tarama yöntemi tercih edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2025-2026 yılı bahar döneminde Sivas il merkezinde eğitimlerine devam eden, farklı liselerde öğrenim gören 146 kadın, 154 erkek olmak üzere toplamda 300 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrencilere ait demografik bilgiler aşağıda yer alan çizelgede bulunmaktadır.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kız	146	48.7
	Erkek	154	51.3
Sınıf	9. sınıf	80	26.7
	10. sınıf	86	28.7
	11. sınıf	66	22.0
	12. sınıf	68	22.7
Anne eğitim durumu	İlkokul	12	4.0
	Ortaokul	58	19.3
	Lise	112	37.3

	Üniversite	118	39.3
Baba eğitim durumu	İlkokul	4	1.3
	Ortaokul	62	20.7
	Lise	144	48.0
	Üniversite	90	30.0
Aile gelir durumu	Çok İyi	68	22.7
	İyi	104	34.7
	Orta	110	36.7
	Kötü	16	5.3
	Çok Kötü	2	.7
Okuduğu okul türü	Anadolu Lisesi	138	46.0
	Meslek Lisesi	116	38.7
	Fen Lisesi	16	5.3
	Diğer	30	10.0

Çizelge 1'e bakıldığında araştırmaya katılan toplam 300 öğrencinin demografik bilgileri yer almaktadır. Katılımcıların %51.3'ünü erkek, %48.7'sini ise kız öğrenciler oluşturmaktadır. Sınıf düzeylerine bakıldığında ise örneklemin 28.7 ile en fazla 10. Sınıf öğrencilerinden oluştuğu; bunun devamında ise sırasıyla 9. sınıf (%26.7), 12. sınıf (%22.7) ve 11. Sınıf (%22.0) öğrencilerinin takip ettiği görülmektedir. Genel olarak sınıf dağılımlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Annelerin eğitim durumu incelendiğinde %39.3 ile en fazla üniversite ve %37.3 ile lise mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Baba eğitim durumunda ise en yüksek grubu %48.0 ile lise mezunları oluşturmaktadır. Bunu %30.0 ile lise mezunları izlemektedir. Genel olarak katılımcıların ailelerinin eğitim durumlarına bakıldığında ise eğitim seviyelerinin orta ve üst düzeyde yoğunlaştığı görülmektedir. Öğrencilerin, ailelerinin gelir düzeylerine ilişkin algılarına bakıldığında ise %36.7' "orta" ve %34.7'si "iyi" olarak tanımladıkları görülmektedir. "Çok kötü" ve "kötü" olarak tanımlayan öğrencilerin ise toplam oranı %6 olarak görülmüştür. Katılımcıların okul türleri incelendiğinde ise örneklemin %46.0 ile en üst grubunu "Anadolu Lisesi" ve ikinci olarak ise %38.7 ile meslek lisesi oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri Calp ve diğerleri (2025) tarafından geliştirilen “*Yapay Zekâya Yönelik Tutum Ölçeği*” (YZYTÖ) kullanılarak elde edilmiştir. Ölçek; Bilişsel Boyut (9 Madde), Duyuşsal Boyut (3 Madde) ve Davranışsal Boyut (5 Madde) olarak adlandırılan 3 farklı alt boyut ve toplamda 17 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam Cronbach Alpha değeri geliştirme aşamasında bilişsel boyut için .917, duyuşsal boyut için .749, davranışsal boyut için .799 ve tüm ölçek için ise .887 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha değeri bilişsel boyut için .892, duyuşsal boyut için .724, davranışsal boyut için .734 ve tüm ölçek için ise .857 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam ve alt boyutları açısından bakıldığında bu çalışmada kullanılması sonucu elde edilen istatistik bulgular Çizelge 2’ de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Ölçeğe İlişkin Betimsel İstatistikler

	n	Min. puan	Max. puan	$\bar{x}$	sd	Skew.	Kurt.
Toplam	300	24	107	71.41	14.21	-.478	.507
Bilişsel	300	9	54	37.57	9.021	-.606	.475
Duyuşsal	300	3	51	12.79	4.94	1.929	1.941
Davranışsal	300	8	30	21.04	5.09	-.438	-.368

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

2025-2026 eğitim öğretim yılında Sivas’ta eğitim-öğrenimlerine devam eden 300 (146 kadın, 154 erkek) lise öğrencisine yüz yüze olmak üzere ölçeklerin uygulanmasıyla araştırma verileri elde edilmiştir. Araştırma öncesinde katılımcılara yönelik bilgilendirme yapılmış, araştırmanın gönüllülük esasına dayalı olduğunun bilgisi verilmiştir. Görüşmeler genel olarak 20-30 dakika arasında sürmüştür. Elde edilen veriler daha sonrasında incelenip gerekli düzenlemeler yapılmış, eksik veya hatalı verilerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı SPSS 25.00 paket programına aktarılmıştır. Ölçeğin normallik değerinin belirlenmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılıp incelenmiştir. İnceleme sonucunda verilerin normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür. Daha sonrasında ise öğrencilerin yapay zekâya yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra ise katılımcılardan elde edilen verilerin demografik değişkenlerle arasında anlamlı fark olup olmadığını kontrol etmek amacıyla cinsiyet değişkeni bağımsız örneklem için t-testi; sınıf düzeyi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan ekonomik düzey, okuduğu lise türü değişkenleri için tek yönlü varyans analizi

(ANOVA) uygulanmıştır. Aynı zamanda ölçeğin toplam boyutları ile alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bulgular anlaşılabilirliğin kolaylaşması adına çizelgeler halinde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre ölçeğin toplamı ve alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları çizelge 3'te gösterilmiştir.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni Bulguları

Cinsiyet		n	$\bar{x}$	sd	t	df	p
Bilişsel	Kız	146	39.06	8.47	2.82	298	.005*
	Erkek	154	36.15	9.32			
Duyuşsal	Kız	146	13.24	5.75	1.55	298	.122
	Erkek	154	12.36	3.98			
Davranışsal	Kız	146	22.16	4.42	3.80	291.102	.000*
	Erkek	154	19.98	5.46			
Toplam	Kız	146	74.47	13.77	3.71	298	.000*
	Erkek	154	68.50	14.05			

p < .05

Çizelge 3'ü incelediğimiz zaman ölçeğin alt boyutlarına baktığımızda bilişsel ($t(298) = 2.83$, $p < .01$), davranışsal ($t(291.10) = 3.80$ $p < .001$) ve toplam boyutları ($t(298) = 3.72$ $p < .001$) arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark görülmüştür. Aritmetik ortalamalar dikkate alındığında; anlamlı fark saptanan tüm boyutlarda kız öğrencilerin tutum puanlarının erkek öğrencilere daha yüksek olduğu görülmektedir. Duyuşsal alt boyutunda ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı fark görülmemiştir ($p > .05$).

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi Değişkeni Bulguları

Sınıf Düzeyi		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Bilişsel	9. Sınıf ¹	80	36.00	8.35	1.143	.332	-
	10. Sınıf ²	86	38.30	8.99			
	11. Sınıf ³	66	38.24	8.66			

	12. Sınıf ⁴	68	37.85	10.06			
	Toplam	300	37.57	9.02			
Duyuşsal	9. Sınıf ¹	80	12.50	3.92			
	10. Sınıf ²	86	13.51	6.81			
	11. Sınıf ³	66	12.36	3.99	.885	.449	-
	12. Sınıf ⁴	68	12.64	3.91			
	Toplam	300	12.79	4.94			
Davranışsal	9. Sınıf ¹	80	20.60	4.42			
	10. Sınıf ²	86	21.11	5.16			
	11. Sınıf ³	66	21.42	5.88	.333	.801	-
	12. Sınıf ⁴	68	21.11	4.99			
	Toplam	300	21.04	5.09			
Toplam	9. Sınıf ¹	80	69.10	12.64			
	10. Sınıf ²	86	72.93	15.17			
	11. Sınıf ³	66	72.03	14.29	1.080	.358	-
	12. Sınıf ⁴	68	72.61	14.58			
	Toplam	300	71.41	14.21			

*** $p < .05$**

Çizelge 4'teki bulgulara katılımcıların sınıf düzeyi değişkenine göre bakıldığında ölçeğin tüm alt boyutlarında ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p > .05$).

Ortaöğretim öğrencilerinin aile geliri değişkenine göre ÖMYTÖ' nün alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 5'te görülmektedir.

Çizelge 5. Algılanan Aile Gelir Düzeyi Değişkeni Bulguları

Aile Geliri	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Bilişsel	Çok iyi	68	36.50	8.57		
	İyi	104	38.48	10.08		
	Orta	110	36.94	8.47	1.701	.150
	Kötü	16	39.00	6.06		
	Çok kötü	2	50.00	.00		

	Toplam	300	37.57	9.02			
Duyuşsal	Çok iyi	68	13.20	7.70			
	İyi	104	12.32	4.31			
	Orta	110	13.07	3.12	2.086	.083	-
	Kötü	16	13.25	3.04			
	Çok kötü	2	4.00	.00			
	Toplam	300	12.79	4.94			
Davranışsal	Çok iyi	68	20.35	4.37			
	İyi	104	21.78	5.91			
	Orta	110	20.61	4.65	1.778	.133	-
	Kötü	16	21.37	4.64			
	Çok kötü	2	27.00	.00			
	Toplam	300	21.04	5.09			
Toplam	Çok iyi	68	70.05	13.92			
	İyi	104	72.59	15.99			
	Orta	110	70.63	13.28	.738	.566	-
	Kötü	16	73.62	9.00			
	Çok kötü	2	81.00	.00			
	Toplam	300	71.41	14.21			

Çizelge 5'teki bulgular incelendiğinde katılımcıların algılanan gelir düzeyi değişkenine göre bakıldığında ölçeğin tüm alt boyutlarında ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>.05$).

Ortaöğretim öğrencilerinin anne eğitim düzeyi değişkenine göre ÖMYTÖ'nün alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 6'da görülmektedir.

Çizelge 6. Anne Eğitim Düzeyi Değişkeni Bulguları

Anne Eğitim	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Bilişsel	İlkokul	12	38.33	4.88		
	Ortaokul	58	38.79	9.14		
	Lise	112	37.60	8.57	.623	.601
	Üniversite	118	36.86	9.69		-

	Toplam	300	37.57	9.02			
Duyuşsal	İlkokul	12	12.83	2.65			
	Ortaokul	58	12.82	3.92			
	Lise	112	12.91	6.40	.050	.985	-
	Üniversite	118	12.66	3.90			
	Toplam	300	12.79	4.94			
Davranışsal	İlkokul	12	21.00	4.59			
	Ortaokul	58	21.82	5.19			
	Lise	112	20.67	5.33	.648	.584	-
	Üniversite	118	21.01	4.87			
	Toplam	300	21.04	5.09			
Toplam	İlkokul	12	72.16	11.40			
	Ortaokul	58	73.44	14.88			
	Lise	112	71.19	13.52	.561	.641	-
	Üniversite	118	70.54	14.81			
	Toplam	300	71.41	14.21			

Çizelge 6'daki bulgular incelendiğinde katılımcıların anne eğitim düzeyi değişkenine göre bakıldığında ölçeğin tüm alt boyutlarında ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>.05$).

Ortaöğretim öğrencilerinin baba eğitim düzeyi değişkenine göre ÖMYTÖ'nün alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 7'de görülmektedir.

Çizelge 7. Baba Eğitim Düzeyi Değişkeni Bulguları

Baba Eğitim	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Bilişsel	İlkokul	4	40.00	10.39		
	Ortaokul	62	39.25	8.17		
	Lise	144	36.79	10.15	1.180	.318
	Üniversite	90	37.55	7.42		
	Toplam	300	37.57	9.02		
Duyuşsal	İlkokul	4	13.00	4.61	.094	.963

	Ortaokul	62	12.67	4.43			
	Lise	144	12.94	5.99			
	Üniversite	90	12.62	3.16			
	Toplam	300	12.79	4.94			
Davranışsal	İlkokul	4	21.00	4.61			
	Ortaokul	62	21.51	4.83			
	Lise	144	20.68	5.60	.502	.681	-
	Üniversite	90	21.31	4.41			
	Toplam	300	21.04	5.09			
Toplam	İlkokul	4	74.00	19.62			
	Ortaokul	62	73.45	10.63			
	Lise	144	70.41	16.56	.704	.550	-
	Üniversite	90	71.48	11.92			
	Toplam	300	71.41	14.21			

Çizelge 7’deki bulgular incelendiğinde katılımcıların baba eğitim düzeyi değişkenine göre bakıldığında ölçeğin tüm alt boyutlarında ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>.05$).

Ortaöğretim öğrencilerinin eğitim alınan lise türü değişkenine göre ÖMYTÖ’nün alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 8’de görülmektedir.

Çizelge 8. Eğitim Alınan Lise Türü Değişkeni Bulguları

Lise Türü	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
Bilişsel	Anadolu	138	38.68	7.61		
	Fen	16	37.18	9.97		
	Meslek	116	36.65	10.45	1.349	.259
	Diğer	30	36.20	8.32		
	Toplam	300	37.57	9.02		
Duyuşsal	Anadolu	138	12.89	5.00		
	Fen	16	13.56	2.96		
	Meslek	116	12.15	4.02	1.825	.143
	Diğer	30	14.36	7.73		

	Toplam	300	12.79	4.94			
	Anadolu	138	21.28	4.57			
	Fen	16	22.06	4.86			
Davranışsal	Meslek	116	20.89	5.59	.764	.515	-
	Diğer	30	20.00	5.51			
	Toplam	300	21.04	5.09			
	Anadolu	138	72.86	12.01			
	Fen	16	72.81	14.41			
TOPLAM	Meslek	116	69.70	16.05	1.129	.338	-
	Diğer	30	70.56	15.73			
	Toplam	300	71.41	14.21			

Çizelge 8’deki bulgular incelendiğinde katılımcıların eğitim alınan lise türü değişkenine göre bakıldığında ölçeğin tüm alt boyutlarında ve toplamda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p>.05$).

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmaya lise öğrencilerinin yapay zekâya yönelik tutumlarını belirlemek ve bu belirlenen tutumların farklı demografik değişkenlerle olan ilişkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmadan elde edilen temel bulgular, ilgili alan yazı ışığında aşağıda tartışılmıştır:

Araştırmada elde edilen bulgular neticesinde, lise öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının orta seviyenin üzerinde olduğu görülmektedir. Araştırmanın en dikkat çeken bulgusu ise cinsiyet değişkeninin yapay zekâya yönelik tutum üzerinde belirleyici bir rol oynamasıdır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre lise öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının orta seviyenin üzerinde olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre; kız öğrencilerin bilişsel, davranışsal ve toplam tutum puanları, erkek öğrencilere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır ($p < .05$). Bu durum, kız öğrencilerin yapay zekâ teknolojilerine yönelik tutumlarının; anlama, benimseme ve gelecekte kullanma düşüncelerinin erkek öğrencilere göre daha güçlü olduğunu göstermektedir. Literatürde genellikle teknolojiye yönelik tutumun erkek lehine olduğu düşünülse de (Young & Rogers, 2019), bu çalışma dijital yerli olarak ifade edilebilecek yeni nesil kadınların yapay zekâ konusundaki tutumlarının daha bilinçli ve olumlu yönde olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın diğer demografik değişkenleri incelendiğinde ise anlamlı bir farklılığa ulaşılmadığı görülmüştür ($p > .05$). Bu

durum ise bizi, yapay zekâ teknolojilerinin “dijital yerli” olarak tanımlanan bu kuşak için sosyo-ekonomik statü olarak veya okul türünden bağımsız olarak kabul gördüğü sonucuna götürmektedir. Öğrencilerin ailelerin eğitim seviyelerine bakıldığında ise %50 den fazlasının lise ve üzerinde eğitim seviyesine sahip olduğu ve algılanan ekonomik düzeylerin ise ağırlıklı olarak “İyi” veya “Çok iyi” olduğu görülmektedir. Bu durum ise bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte teknolojiye hem maddi açıdan hem de bilişsel anlamda ulaşılabilirliği, bu nedenle de gruplar arasında homojen dağılımlar yapıldığı için anlamsal fark olmadığını düşündürmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulardan yola çıkılarak hem uygulamaya hem de gelecekte bu konuya ilişkin yapılacak çalışmalara yönelik şu öneriler geliştirilmiştir:

- ✓ Elde edilen bulgulardan hareketle kız öğrencilerin yapay zekâya yönelik tutumların olumlu yönde olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple kız öğrencilerin gelecekte STEM alanlarına ve bilişim sektörüne yönlendirilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.
- ✓ Teknolojinin ulaşılabilirliğinin daha homojen olması için yapay zekâ okuryazarlığı eğitimleri tüm lise türlerinde verilerek ders içeriği haline getirilmelidir. Öğrencilerin yapay zekâyı akademik ilerleyişlerinde bir yardımcı olarak görmeleri için ders içeriğine etik bir eklenmelidir.
- ✓ Bu araştırmada kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla yapay zekâya yönelik tutumlarındaki anlamlı fark belirlenmiştir. Sonraki çalışmalarda ise bu belirlenen anlamlı farkın altında yatan akademik başarı, sosyal süreçler vb. etmenler belirlenebilir.
- ✓ Yapay zekâya yönelik tutumun yanı sıra yapay zekânın insan düşüncesi üzerinde kurduğu “Etik kaygılar” ve “Mesleki gelecek korkusu” gibi psikolojik faktörlerin öğrenci üzerindeki etkisi incelenebilir.
- ✓ Teknoloji hızla gelişen bir süreç olduğu için öğrenci tutumlarının zamanla göstereceği değişiklikleri incelemek amacıyla boylamsal çalışmalar yürütülebilir.

KAYNAKÇA

- [1] Acar, E. (2007). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve yapay zekâ*. Altıkitap Yayınevi.
- [2] Arslan, K. (2017). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- [3] Cai, Z., Fan, X., & Du, J. (2017). Gender differences in ICT self-efficacy: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 22, 18-36.

- [4] Calp, R., Mukba, G., & Şata, M. (2025). Preservice teachers' attitudes toward artificial intelligence: a scale development study. *Journal of University Research/Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 608-621. <https://doi.org/10.32329/uad.1740270>
- [5] Cellan-Jones, R. (2014, 2 Aralık). *Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind*. BBC News.
- [6] Karaarslan, E. (2021). İnsan zekâsı ve yapay zekâ: Bir hayranlığın ve rekabetin hikâyesi. *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü) Dergisi*, (58), 8-11.
- [7] Karasar, S. (2004). Eğitimde yeni iletişim teknolojileri-internet ve sanal yüksek eğitim. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(4).
- [8] Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93.
- [9] Prensky, M. (2001a). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.
- [10] Prensky, M. (2001b). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently? *On the Horizon*, 9(6), 1-6.
- [11] Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- [12] Young, G. W., & Rogers, S. C. (2019). A review of digital natives' attitudes towards and use of technology. *Journal of Information Systems Education*, 30(2), 106-116.

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI

ATTITUDES OF HIGH SCHOOL STUDENTS TOWARDS TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE COURSES

Yüksek Lisans Öğrencisi MERVE NUR ÖZDEMİR ¹, Doç. Dr. AYSEL ARSLAN ²

Yüksek Lisans Öğrencisi SONGÜL KİMSESİZ

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Merveozdmrs@icloud.com -

ORCID ID: 0009-0008-4505-3364

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayselarslan@cumhuriyet.edu.tr -

ORCID ID: 0000-0002-8775-1119

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, songulugurlu99@gmail.com -

ORCID ID: 0000-0001-5838-2361

ÖZET

Dil toplumların iletişim aracı olmasının yanı sıra bir kültürün taşınmasında, aktarılmasında oldukça önemli bir role de sahiptir. Eğitim sisteminin en temel noktası ise dilin doğru bir şekilde öğrenilmesidir. Türk dili ve edebiyatı dersi, dili etkin bir şekilde öğretmenin yanı sıra öğrenciye estetik zevk vermeyi amaçlamış ve milli bilincin aşılması için çok boyutlu bir disiplin olmuştur. Bu sebeple Türk dili ve edebiyatı dersi ortaöğretimde baraj ders olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin derse karşı tutumları okuma alışkanlıklarını, derse katılımlarını ve başarılarını doğrudan etkilemektedir. Bu araştırmanın temel amacı öğrencilerin derse karşı tutumları üzerinde demografik değişkenlerin etkisini belirlemektir. Çalışmaya 2025-2026 bahar yarıyılında Sivas il merkezinde eğitimlerine devam eden 300 (148 kadın, 152 erkek) lise öğrencisi dâhil edilmiştir. Araştırma verileri Veyis (2015) tarafından geliştirilen, 27 maddeden oluşan ve 4 boyutlu bir yapıya sahip olan “*Türk Edebiyatı Dersine Yönelik Tutum Ölçeği*” kullanılarak elde edilmiştir. Verilerin analizi SPSS 25.00 istatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Ölçeğin toplam güvenirliği geliştirme çalışmasında .82, bu çalışmada .92 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler neticesinde katılımcıların ölçekten aldıkları puan ortalamasının cinsiyet, sınıf düzeyi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve lise türü, algılanan ekonomik düzey değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık saptanmıştır ($p<.05$).

Anahtar Kelimeler: Türk Dili ve Edebiyatı Dersi, Lise Öğrencileri, Tutum.

ABSTRACT

Language is not only a means of communication for societies but also plays a crucial role in the transmission and preservation of culture. One of the fundamental pillars of the education system is the accurate and effective acquisition of language. The Turkish Language and Literature course aims not only to teach the language effectively but also to cultivate aesthetic appreciation in students and to instill national consciousness, thereby functioning as a multidimensional discipline. For this reason, the Turkish Language and Literature course has been designated as a core (high-stakes) subject in secondary education. Students' attitudes toward the course directly influence their reading habits, class participation, and academic achievement. The primary aim of this study is to determine the effects of demographic variables on students' attitudes toward the course. The study sample consisted of 300 high school students (148 female, 152 male) enrolled in schools located in the city center of Sivas during the 2025–2026 spring semester. The data were collected using the “*Attitude Scale Toward the Turkish Literature Course*,” developed by Veyis (2015), which consists of 27 items and has a four-factor structure. Data analysis was conducted using the SPSS 25.00 statistical software package. The overall reliability coefficient of the scale was calculated as .82 in the original development study and .92 in the present study. The results of the analyses indicated that the participants' mean scores on the scale differed significantly according to gender, grade level, mother's education level, father's education level, type of high school, and perceived economic status variables ($p < .05$).

Keywords: Turkish Language and Literature Course, High School Students, Attitude.

1. GİRİŞ

Tarih sahnesinde insanın kendisini ifade etmek ve bağ kurmak için bulduğu en etkili yöntem dildir (Kapağan, 2021). Dil yalnızca bir iletişim aracı olmasının yanı sıra bir kültürün taşınmasında ve aktarılmasında önemli bir role sahiptir. Bir toplumun kimliğini oluşturan tarih, inanç ve yaşam biçimi gibi hayat yansımasının merkezinde dil yer almaktadır. Kültürel birikimin korunması ve taşınması noktasında dil, tüm diğer değerlerin üzerinde birleştirici bir güç ve temel bir taşıyıcı görevini üstlenmektedir (Göçer, 2012). Her milletin geçmiş yaşantılarının özünü taşıyan, içeriğinde tarihini barındıran bir dili vardır (Oral & Aşlıoğlu, 2000).

Dil kavramı ve dilin yapısı iletişim, kültürel aktarım gibi birçok görevi yerine getirirken bir milletin dilin en özenli hali olan edebiyattan bağımsız düşünülemez. Dilin bu kurucu ve aktarıcı

yönünün diri tutulması, nesiller arası aktarımın sağlanması için eğitim sistemlerinde bu konuyla ilgili dersler yer almaktadır. Dil ve Edebiyat dersi bu amaçla hemen her ülkedeki eğitim süreçlerinde farklı kademelerde yer alan en önemli derstir. Dil ve edebiyat eğitiminin esas gayesi dilin sunduğu imkânları kullanarak toplumsal değerlere duyarlı ve iletişim becerileri yüksek nesiller yetiştirmektir (Kavcar, 2019). Türkiye’de lise düzeyinde yer alan Türk dili ve Edebiyatı dersi öğrencilere edebi tarihi ve özelliklerini öğretmenin yanı sıra dinleme, konuşma, yazma gibi eylemleri de geliştirmek açısından oldukça önemlidir.

Edebiyat eğitimi içerdiği kültürel unsurlar nedeniyle bireylerin kimlik kazanma sürecinde oldukça etkin bir role sahiptir. Türk dili ve Edebiyatı dersinin çoklu işlevselliği öğrencilerin bu derse yönelik yaklaşımlarının olumlu olmasının önemine dikkat çekmektedir. Dersin amaçlarına doğru bir şekilde ulaşabilmesi için ise öğrencinin derse yönelik tutumu oldukça belirleyici bir etkidir. Tutum, bireylerin herhangi bir durum karşısında sergileyeceği tepkiyi önceden şekillendiren, tecrübeyle sabit düşünsel bir öngörü evresidir (Oraif, 2007). Dolayısıyla öğrencinin kültürel mirası aktarma ve estetik haz kazandırma gibi hedeflenen gayelere ulaşabilmesi için öğrencinin derse yönelik geliştirdiği tutumlar büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle bu araştırma, öğrencilerin Türk Dili ve Edebiyatı dersine yönelik tutumlarını çeşitli değişkenler açısından incelemek amacıyla yapılmıştır. Elde edilen verilerle dersin niteliğini artıracak sonuçlara ulaşılması öngörülmektedir. Bu araştırmanın temel problemini, *“Sivas il merkezindeki lise öğrencilerinin Türk dili ve edebiyatı dersine yönelik tutumları ne düzeydedir ve bu tutumlar çeşitli demografik değişkenlere göre anlamlı fark göstermekte midir?”* sorusu oluşturmaktadır ve şu alt problemlere yanıt aranmaktadır:

1. Araştırmaya katılan lise öğrencilerinin ölçekten aldıkları puan ortalamaları nelerdir?
2. Öğrencilerin derse yönelik tutumları (ilgi, önem ve bilgi boyutlarında) demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Toplam puan ile alt boyutları arasındaki korelasyon düzeyi nedir?

2.YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yöntem kısmı ele alınmıştır.

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nicel araştırma yöntemleri içerisinde betimsel tarama deseni ile yürütülmüştür. Betimsel tarama modeli geçmişte veya hala mevcut olan bir durumu herhangi bir müdahale olmaksızın önceden belirlenen boyutlara göre mevcut şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir

analiz şeklidir (Karasar, 2020). Bu analiz şeklinin temel hedefi ise elde edilen bulguları değerlendirerek okuyucuya iletmektir (Yıldırım & Şimşek, 2003). Bu araştırmada lise öğrencilerinin Türk dili ve edebiyatı dersine yönelik tutumların belirlenmesi ve bu tutumların farklı değişkenler açısından değerlendirilmesi amaçlandığı için betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2025-2026 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Sivas il merkezinde farklı liselerde eğitimlerine devam eden 148 kız ve 152 erkek olmak üzere toplam 300 ise öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilere ait demografik bilgiler aşağıdaki çizelgede yer almaktadır.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler		F	%
Cinsiyet	Kız	148	49.3
	Erkek	152	50.7
Sınıf	9. sınıf	80	26.7
	10. sınıf	86	28.7
	11. sınıf	64	21.3
	12. sınıf	70	23.3
Anne eğitim durumu	İlkokul	12	4.0
	Ortaokul	58	19.3
	Lise	114	38.0
	Üniversite	116	38.7
Baba eğitim durumu	İlkokul	4	1.3
	Ortaokul	62	20.7
	Lise	146	48.7
	Üniversite	88	29.3
Aile gelir durumu	Çok İyi	68	22.7
	İyi	104	34.7
	Orta	108	36.0
	Kötü	20	6.7

Okuduğu okul türü	Anadolu Lisesi	138	46.0
	Fen Lisesi	16	5.3
	Meslek Lisesi	116	38.7
	Diğer	30	10.0

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri Veyis (2015) tarafından geliştirilen, 27 maddeden oluşan ve 4 boyutlu bir yapıya sahip olan “*Türk Edebiyatı Dersine Yönelik Tutum Ölçeği*” kullanılarak elde edilmiştir. Ölçek; ilgi boyutu (11 madde), önem boyutu (8 madde), bilgi boyutu (4 madde) ve kaçınma boyutu (4 madde) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 5’li likert tipinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin toplam Cronbach Alpha değeri geliştirme aşamasında; İlgi boyutu için .81, Önem boyutu için .81, Bilgi boyutu için .79, Kaçınma boyutu için .78, tüm ölçek için ise .82 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha değeri; İlgi boyutu için .654, Önem boyutu için .729, Bilgi boyutu için .765, Kaçınma boyutu için .812 ve tüm ölçek için ise .92 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam ve alt boyutları açısından bakıldığında bu çalışmada kullanılması sonucu elde edilen istatistik bulgular Çizelge 2’ de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Ölçeğe İlişkin Betimsel İstatistikler

	n	Min. puan	Max. puan	$\bar{x}$	sd	Skew.	Kurt.
İlgi	300	11	55	35.69	11.48	-.186	-.777
Önem	300	8	39	21.59	7.53	.155	-.908
Bilgi	300	4	20	9.69	3.58	.677	.730
Kaçınma	300	4	20	14.03	4.85	-.666	-.629
Toplam	300	33	129	81.01	19.04	-.193	-.433

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

2025-2026 eğitim-öğretim yılında Sivas’ta eğitim-öğrenimlerine devam eden 300 (148 kız, 152 erkek) lise öğrencisine yüz yüze olmak üzere ölçeklerin uygulanmasıyla araştırma verileri elde edilmiştir. Araştırma öncesinde araştırmayla ilgili bilgilendirmeler yapılmış, araştırmanın gönüllülük esasına dayalı olduğunun bilgisi verilmiştir. Ölçek uygulaması genel olarak 10-12 dakika arasında sürmüştür. Elde edilen veriler daha sonrasında incelenip gerekli düzenlemeler

yapılmış, eksik veya hatalı verilerin olup olmadığı kontrol edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel paket programı SPSS 25.00 paket programına aktarılmıştır. Ölçeğin normallik değerinin belirlenmesi için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılıp incelenmiştir. İnceleme sonucunda verilerin normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür. Daha sonrasında ise öğrencilerin Türk dili ve Edebiyatı dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra ise katılımcılardan elde edilen verilerin demografik değişkenlerle arasında anlamlı fark olup olmadığını kontrol etmek amacıyla cinsiyet değişkeni bağımsız örneklem için t-testi; sınıf düzeyi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, algılanan ekonomik düzey, okuduğu lise türü değişkenleri için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Aynı zamanda ölçeğin toplam boyutları ile alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Ortaöğretim öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre “*Türk Edebiyatı Dersine Yönelik Tutum Ölçeği*”nin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları çizelge 3’te gösterilmiştir.

Çizelge 3. Cinsiyet Değişkeni Bulguları

Cinsiyet		n	$\bar{x}$	sd	t	df	p
İlgi	Kız	148	35.47	11.55	-.327	298	.744
	Erkek	152	35.90	11.45			
Önem	Kız	148	21.12	7.49	-1.070	298	.286
	Erkek	152	22.05	7.58			
Bilgi	Kız	148	9.25	3.12	-2.063	298	.040*
	Erkek	152	10.10	3.93			
Kaçınma	Kız	148	13.93	5.09	-.354	298	.723
	Erkek	152	14.13	4.63			
Toplam	Kız	148	79.78	19.63	-1.098	298	.273
	Erkek	152	82.19	18.44			

* $p < .05$

Çizelge 3'ü incelediğimiz Türk Edebiyatı Dersine Yönelik Tutum Ölçeği'nin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına bakıldığında Bilgi alt boyutu haricinde gruplar arası anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p > .05$). Bilgi alt boyutunda erkek öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{x}=10.10$), kız öğrencilerin ortalamasından ($\bar{x}=9.25$) anlamlı derecede yüksek bulunmuştur ($t(298) = -2.063$, $p < .05$). Alan yazında kabul gören dil ve edebiyat derslerinde kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha yüksek tutum ve başarı sergilediğine dair kanaatin aksine bu çalışmanın bilgi alt boyutunda bu durumdan tam tersi sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Lise öğrencilerinin sınıf düzeyi değişkenine göre Türk Edebiyatı Dersine Yönelik Tutum Ölçeği'nin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 4'te görülmektedir.

Çizelge 4. Sınıf Düzeyi Değişkeni Bulguları

Sınıf Düzeyi	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark	
İlgi	9. Sınıf ¹	80	35.52	11.93	.074	.974	-
	10. Sınıf ²	86	35.76	11.72			
	11. Sınıf ³	64	35.28	10.82			
	12. Sınıf ⁴	70	36.17	11.48			
Önem	9. Sınıf ¹	80	22.00	7.34	.270	.847	-
	10. Sınıf ²	86	21.09	7.86			
	11. Sınıf ³	64	21.37	5.56			
	12. Sınıf ⁴	70	21.94	8.25			
Bilgi	9. Sınıf ¹	80	9.77	3.51	1.731	.161	-
	10. Sınıf ²	86	10.16	4.01			
	11. Sınıf ³	64	8.84	2.58			
	12. Sınıf ⁴	70	9.77	3.80			
Kaçınma	9. Sınıf ¹	80	13.20	4.85	2.854	.038*	3>1
	10. Sınıf ²	86	13.41	4.61			
	11. Sınıf ³	64	15.09	4.90			
	12. Sınıf ⁴	70	14.77	4.90			
Toplam	9. Sınıf ¹	80	80.50	19.65	.227	.877	-
	10. Sınıf ²	86	80.44	18.92			

11. Sınıf ³	64	80.59	18.14
12. Sınıf ⁴	70	82.65	19.60

*** $p < .05$**

Çizelge 4'teki bulgulara katılımcıların sınıf düzeyi değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre bakıldığında yalnızca bilgi boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < .05$). Diğer boyutlara bakıldığında ise herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Anlamlı farklılığın 9 ve 11. sınıflar arasında olduğu, 11. sınıflar lehine olduğu saptanmıştır.

Lise öğrencilerinin algılanan aile geliri değişkenine göre Türk edebiyatı dersine yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 5'te görülmektedir.

Çizelge 5. Algılanan Aile Gelir Düzeyi Değişkeni Bulguları

Aile Geliri		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
İlgi	Çok iyi ¹	68	33.61	10.37	3.628	.013*	1<4, 2<4, 3<4
	İyi ²	104	35.86	12.72			
	Orta ³	108	35.46	10.65			
	Kötü ⁴	20	43.10	10.26			
Önem	Çok iyi ¹	68	20.91	7.80	2.938	.034*	1<4, 2<4, 3<4
	İyi ²	104	21.53	7.29			
	Orta ³	108	21.20	7.21			
	Kötü ⁴	20	26.30	8.44			
Bilgi	Çok iyi ¹	68	9.52	3.75	.088	.967	-
	İyi ²	104	9.76	3.80			
	Orta ³	108	9.74	2.94			
	Kötü ⁴	20	9.50	4.92			
Kaçınma	Çok iyi ¹	68	14.11	4.76	1.743	.158	-
	İyi ²	104	14.38	4.93			
	Orta ³	108	14.07	4.56			
	Kötü ⁴	20	11.70	5.94			
Toplam	Çok iyi ¹	68	78.17	18.71	2.276	.080	-

İyi ²	104	81.55	20.54
Orta ³	108	80.48	17.52
Kötü ⁴	20	90.60	18.12

Çizelge 5'teki bulgularda katılımcıların algılanan gelir düzeyi değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi(ANOVA) sonucuna göre bakıldığında ilgi ($F=3.628$; $p<.05$) ve önem ($F=2.938$; $p<.05$) boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Ekonomik düzeyi kötü olan grup ile diğer tüm gruplar arasında algılanan gelir düzeyini kötü olarak ifade eden gruplar lehine istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir ($p<.05$). Diğer boyutlara bakıldığında ise bu gruplar kendi aralarında benzerlik göstermekte olup, aralarında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Ortaöğretim öğrencilerinin anne eğitim düzeyi değişkenine göre Edebiyat dersine yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 6'da görülmektedir.

Çizelge 6. Anne Eğitim Düzeyi Değişkeni Bulguları

Anne Eğitim		n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
İlgi	İlkokul ¹	12	35.83	14.75	.613	.607	-
	Ortaokul ²	58	36.51	12.15			
	Lise ³	114	36.40	10.81			
	Üniversite ⁴	116	34.56	11.48			
Önem	İlkokul ¹	12	20.00	8.65	2.223	.086	-
	Ortaokul ²	58	22.82	7.78			
	Lise ³	114	22.40	7.38			
	Üniversite ⁴	116	20.34	7.32			
Bilgi	İlkokul ¹	12	9.66	4.61	4.879	.003*	3>2, 3>4
	Ortaokul ²	58	8.79	3.48			
	Lise ³	114	10.64	3.57			
	Üniversite ⁴	116	9.18	3.33			
Kaçınma	İlkokul ¹	12	14.33	5.21	.763	.516	-
	Ortaokul ²	58	14.34	5.46			
	Lise ³	114	13.49	4.93			

	Üniversite ⁴	116	14.37	4.41			
	İlkokul ¹	12	79.83	22.71			
Toplam	Ortaokul ²	58	82.48	22.06	1.207	.307	-
	Lise ³	114	82.94	17.06			
	Üniversite ⁴	116	78.48	18.84			

Çizelge 6'daki bulgulara katılımcıların anne eğitim düzeyi değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi(ANOVA) sonucuna göre bakıldığında, ölçeğin bilgi alt boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır ($p<.05$). İkili karşılaştırmalar sonucuna göre lise ve ortaokul farkına bakıldığında lise mezunu annelerin bilgi puanı, ortaokul mezunu annelerden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir. Lise ve üniversite farkına bakıldığında ise alışlagelmişin dışında bir şekilde lise mezunu annelerin bilgi puanı, üniversite mezunu annelerden de anlamlı derecede yüksek çıkmıştır. Bilgi alt boyutundaki anlamlı farkın lise mezunlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ölçeğin diğer alt boyutlarına baktığımızda ise eğitim grupları arasında hiçbir anlamlı fark saptanmamıştır.

Ortaöğretim öğrencilerinin baba eğitim düzeyi değişkenine göre Edebiyat dersine yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 7'de görülmektedir.

Çizelge 7. Baba Eğitim Düzeyi Değişkeni Bulguları

Baba Eğitim	n	$\bar{x}$	sd	F	p	Anlamlı Fark
	İlkokul ¹	4	20.00	14.75		
İlgi	Ortaokul ²	62	38.38	12.15	3.863	.010*
	Lise ³	146	35.13	10.81		2>1, 3>1, 4>1
	Üniversite ⁴	88	35.43	11.48		
	İlkokul ¹	4	15.00	8.65		
Önem	Ortaokul ²	62	23.64	7.78	2.932	.034*
	Lise ³	146	20.98	7.38		2>1
	Üniversite ⁴	88	21.45	7.32		
	İlkokul ¹	4	6.00	4.61		
Bilgi	Ortaokul ²	62	9.70	3.48	1.484	.219
	Lise ³	146	9.80	3.57		-

	Üniversite ⁴	88	9.63	3.33			
	İlkokul ¹	4	13.50	5.21			
Kaçınma	Ortaokul ²	62	14.77	5.46	1.149	.330	-
	Lise ³	146	13.53	4.93			
	Üniversite ⁴	88	14.36	4.41			
	İlkokul ¹	4	54.50	22.71			
Toplam	Ortaokul ²	62	86.51	22.06	4.807	.003*	2>1, 3>1, 4>1
	Lise ³	146	79.46	17.06			
	Üniversite ⁴	88	80.88	18.84			

Çizelge 7’deki bulgulara katılımcıların baba eğitim düzeyi değişkenine göre yapılan ANOVA sonucuna göre bakıldığında, ölçeğin ilgi, önem alt boyutlarında ve toplam boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır. Her üç durumda da ilkokul mezunu babaların puanları, diğer eğitim gruplarına göre anlamlı derecede daha düşüktür. İkili karşılaştırmalar sonucuna göre ilgi alt boyutunda lise ve ortaokul farkına bakıldığında; ilkokul mezunu babaların çocuklarının ilgi puanları($\bar{x}$ =20.00), diğer tüm gruplardan(ortaokul: $\bar{x}$ =38.38; lise: $\bar{x}$ =35.13; üniversite: $\bar{x}$ =35.43) belirgin şekilde daha düşüktür.

Ortaöğretim öğrencilerinin lise türü düzeyi değişkenine göre Edebiyat dersine yönelik tutum ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puan ortalamalarına ilişkin analiz bulguları Çizelge 8’de görülmektedir.

Çizelge 8. Eğitim Alınan Lise Türü Değişkeni Bulguları

Lise Türü	n	$\bar{x}$	sd	F	P	Anlamlı Fark
	Anadolu ¹	138	35.98	10.88		
İlgi	Fen ²	16	41.75	13.00	5.973	.001*
	Meslek ³	116	36.39	11.00		1>4, 2>4, 3>4
	Diğer ⁴	30	28.40	12.43		
	Anadolu ¹	138	20.31	7.42		
Önem	Fen ²	16	27.25	8.27	5.496	.001*
	Meslek ³	116	22.62	7.20		2>1, 2>4
	Diğer ⁴	30	20.46	7.29		
Bilgi	Anadolu ¹	138	9.34	3.37	2.754	.043*
						2>4

	Fen ²	16	11.50	5.34			
	Meslek ³	116	10.05	3.24			
	Diğer ⁴	30	8.86	4.28			
Kaçınma	Anadolu ¹	138	13.81	4.98			
	Fen ²	16	12.75	5.67	.720	.541	-
	Meslek ³	116	14.37	4.48			
	Diğer ⁴	30	14.40	5.23			
Toplam	Anadolu ¹	138	79.46	18.53			
	Fen ²	16	93.25	23.78	5.553	.001	2>1, 2>4, 3>4
	Meslek ³	116	83.44	17.27			
	Diğer ⁴	30	72.13	21.04			

Çizelge 8’deki bulgulara katılımcıların baba eğitim düzeyi değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi(ANOVA) sonucuna göre bakıldığında, ölçeğin ilgi, önem, bilgi ve toplam boyutlarında anlamlı fark olduğu görülmüştür. İlgi boyutunda; $F(3.296)$; $p=,001<0.05$ anlamlı fark saptanmıştır. Farkın hangi boyutlara arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey HSD çoklu karşılaştırma testi sonuçlarına göre; Anadolu Lisesi ($\bar{x}=35.98$) Fen Lisesi ($\bar{x}=41.75$) ve Meslek Lisesi ($\bar{x}=36.39$) öğrencilerinin ilgi puanlarının Diğer lise türündeki ($\bar{x}=28.40$) öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Önem, bilgi ve toplam boyutlarında anlamlı farklılık bulunmuştur. Önem boyutunda; $F(3.296)=5.496$; $p<.05$ anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Post-hoc analizlerine göre, Fen Lisesi öğrencilerinin önem puanları ($\bar{x}=27.25$), hem Anadolu Lisesi ($\bar{x}=20.31$) hem de diğer lise türündeki ($\bar{x}=20.46$) öğrencilerden anlamlı derecede yüksektir. Fen lisesi öğrencilerinin konuya verdikleri önemin diğer okul türlerine göre daha baskın olduğu söylenebilir. Bilgi boyutunda; $F(3.296)=2.754$; $p<.05$ anlamlı derecede fark gösterdiği görülmektedir. Post-hoc sonuçları incelendiğinde ise en yüksek bilgi puanının Fen Lisesi ($\bar{x}=11.50$) grubunda, en düşük puanın ise Diğer ($\bar{x}=8.86$) grubunda olduğu görülmektedir. Kaçınma alt boyutunda ise anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>.05$). Toplam puanlar incelendiğinde ise lise türleri arasında anlamlı fark tespit edilmiştir [$F(3.296) = 5.553$; $p<.05$]. Yapılan Tukey testi sonuçlarına göre: Fen Lisesi öğrencilerinin toplam puanları ($\bar{x}=93.25$), Anadolu Lisesi ($\bar{x}=79.46$) ve Diğer lise türündeki ($\bar{x}=72.13$) öğrencilerden anlamlı derecede yüksektir. Ayrıca Meslek Lisesi öğrencilerinin toplam puanları ($\bar{x}=83.44$), Diğer grubuna göre anlamlı düzeyde daha yüksektir.

4.TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma lise öğrencilerinin Türk edebiyatı dersine yönelik tutumlarını belirlemek ve bu tutumları farklı demografik değişkenlerle olan ilişkilerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ilgili alan yazın ışığında aşağıda tartışılmıştır:

Araştırmada elde edilen bulgular; lise öğrencilerinin derse bakış açılarının cinsiyet, sınıf düzeyi, aile eğitim durumu, ekonomik düzey ve lise türü gibi faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Cinsiyet değişkenine baktığımızda alan yazında genellikle kız öğrencilerin edebiyat dersine karşı tutum ve başarısının yüksek olduğu (Arslan & Şimşek,2018; Şeker, 2019) sonucuna ulaşılmış olsa da araştırmada elde edilen bulgular neticesinde erkek öğrencilerin puan ortalamaları kız öğrencilere oranla anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Sosyo-ekonomik boyut olarak incelendiğinde ise algılanan gelir durumuna baktığımızda ilgi ve önem boyutunda anlamlı düzeyde fark saptanmıştır. Bu bulgu sosyo-ekonomik yetersizliklerin kitaplara erişim, tiyatro ve benzeri kültürel faaliyetlere erişimini sınırlayabileceği dolayısıyla da edebiyat dersine olan tutumlarını şekillendirebileceği şeklinde yorumlanabilir. Ebeveyn eğitim düzeylerine bakıldığında ise anne eğitim durumu lise olarak belirlenen çocukların bilgi puanlarının üniversite mezunu annelerin çocuklarından yüksek çıkması ilgi çekicidir. Bu sonuç ise eğitim seviyesi arttıkça derslere yönelik daha eleştirel bir bakış açısı geliştirildiği şeklinde yorumlanabilir. Literatürde ise bu durum tam tersinedir. Ailenin eğitim seviyesi arttıkça çocuğuna sağlayacağı akademik imkânların da paralel olarak artacağı, bu sayede derse olan tutumun da değişeceği yönündedir (Uzun & Çokluk-Bökeoğlu, 2019). Baba eğitim durumu incelendiğinde ise ilkökul mezunu babaların çocuklarının ilgi, önem ve toplam tutum puanları diğer gruplara göre belirgin şekilde düşüktür. Bu durum babanın eğitim seviyesi düştükçe çocuğunda derse olan tutumunun aynı doğrultuda düştüğü sonucunu ortaya koymaktadır. Okul türü değişkeni incelendiğinde ise en göze çarpan detay Fen Lisesi öğrencilerinin toplam puanlarının Anadolu Lisesi ve diğer liselerin toplam puanlarından belirgin düzeyde yüksek olmasıdır. Bu durum ise Fen Lisesi öğrencilerinin edebiyat dersini “Ezber yığını” olarak değil “Kültürel bir miras” olarak gördüklerinin bu sebepten de derse karşı olan tutumlarının olumlu yönde geliştiği şeklinde yorumlanabilir. Sınıf değişkeni incelendiğinde ise yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre sadece bilgi boyutunda anlamlı fark saptanmıştır. En yüksek puan ortalamasına 10. sınıflar sahipken en düşük puan ortalamasına ise 11. sınıflar sahiptir. Bu durum farklı şekillerde yorumlanabilir. Öğrencilerin kendilerine alan belirleme dönemi 11. sınıftır. Sayısal alan seçmiş olan öğrenciler edebiyat dersinden ilgi, alaka olarak uzaklaşmaktadır. Bu durum bu sonuç ile

ilişkilendirilebilir. Bir farklı yorum olarak ise 10. sınıf edebiyat müfredatının ağırlığı ve 11. sınıfa gelindiğinde artan sınav kaygısı nedeniyle bilgi odaklı tutumun zayıfladığını düşündürmektedir.

Araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda Türk dili ve edebiyatı dersine karşı olan tutumu ve dersteki verimliliği artırmak amacıyla şu öneriler geliştirilmiştir:

Yapılan analizler sonucunda bilgi puanı en düşük 11. sınıflarda çıkmıştır. Öğrencinin bu aşamada dersten kopmaması, ilgi ve alakasının azalmaması için müfredata öğrencinin ilgisini çekecek konular eklenmelidir. Dersi sınav maratonunda bir engel olarak değil, yardımcı olarak görmeleri sağlanmalıdır.

Dersler estetik zevki artıracak atölye çalışmaları, yazar-öğrenci buluşmalarıyla desteklenmelidir.

Okul kütüphaneleri güncellenmeli, öğrenciye hem daha çok fayda sağlayacak hem de daha ilgi çekici eserlerle kütüphaneler zenginleştirilmelidir.

Bu araştırmada lise türleri arasında karşılaştırma yapıldığında Fen Lisesi öğrencilerinin tutumları diğer liselere oranla belirgi bir şekilde yüksek çıkmıştır. Bunun sebebi çeşitli çalışmalarla araştırılmalı ve mevcut düzeni sağlayan unsurlar belirlenerek diğer liselerde de uygulanmalıdır.

Öğrencilerin yılsonunda almış olduğu puanlara bakılarak gösterdikleri tutuma göre almış oldukları puan arasındaki ilişki incelenmelidir.

KAYNAKÇA

- [1] Arslan, A., & Şimşek, G. S. (2018). Ortaöğretim öğrencileri için Türk dili ve edebiyatı dersine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 523-548. <https://doi.org/10.17152/gefd.439814>
- [2] Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 104(731), 50-57.
- [3] Kapağan, E. (2021). Kültür, tarih ve kimlik açısından dilin önemi. *Karabük Türkoloji Dergisi*, 4(4), 49-58. <https://doi.org/10.7596/katud.31122021.004>
- [4] Karasar, N. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- [5] Kavcar, C. (2019). Türk dili ve edebiyatı öğretimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 20(1), 261-273. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001077
- [6] Oraif, F. A. (2007). *An exploration of confidence related to formal learning in Saudi Arabia* [Doktora tezi]. University of Glasgow.

- [7] Oral, B., & Aşılıoğlu, B. (2000). An evaluation of Turkish language and literature teachers' opinions about the Turkish language and literature program in high school. *Education and Science*, 25(116), 34–41. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5162>
- [8] Şeker, H. (2019). Examination of attitudes of secondary school students towards Turkish course activities. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(2), 551-565. <https://doi.org/10.17263/jlls.586095>
- [9] Uzun, G., & Çokluk-Bökeoğlu, Ö. (2019). Akademik başarının okul, aile ve öğrenci özellikleri ile ilişkisinin çok düzeyli yapısal eşitlik modellemesi ile incelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 52(3), 655-684. <https://doi.org/10.30964/auebfd.525770>
- [10] Veyis, F. (2015). Türk edebiyatı dersine yönelik tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies*, 10(11), 1609. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8529>
- [11] Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE VE İNGİLTERE’DE SOSYAL POLİTİKALARDA BAĞIMSIZ YAŞLI TEMSİLİ: BARINMA MODELLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Yüksek Lisans Öğrencisi Nazlı SAL

**Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD,
nazlisal25@gmail.com, - ORCID ID: 0009-0006-7792-5468**

Doç. Dr. Sevim KOÇER

**Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
sevimkocer2004@yahoo.com, - ORCID: 0000-0003-1813-5491**

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’deki bağımsız yaşlı bireylerin barınma ihtiyaçlarını ele almaktadır. Türkiye’de bağımsız yaşlılara yönelik barınma politikalarının yaşlı bireyi nasıl konumlandığı önemli bir sorudur. Araştırma çerçevesinde yaşlılık politikaları kapsamında Türkiye’den Yaşlanma Vizyon Belgesi ve Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı; İngiltere’den ise Older People’s Housing Taskforce Report - "Our Future Homes" (2024), The State of Ageing raporları ile Section 106 Agreements planlama mekanizmaları incelenmiştir. Karşılaştırmalı analiz sonucunda İngiltere’deki Section 106 Agreements gibi mekanizmalar yaşlı dostu konut inşasını bir zorunluluk haline getirirken, Türkiye’de benzer bir zorlayıcı hukuki mekanizmanın bulunmadığı görülmüştür. Türkiye’deki mevcut barınma politikalarının yaşlı bireyi çoğunlukla "bakım bağımlı" varsayımı üzerine kurguladığı ve bu durumun yaşlılık algısını pekiştirdiği görülmektedir. İngiltere’deki uygulamaların ise yaşlı bireyi aktif bir vatandaş ve hak sahibi olarak konumlandırmayı hedeflediği ve yaşlı ayrımcılığını azaltmaya yönelik politikalar geliştirdiği görülmüştür. Ayrıca Türkiye’deki huzurevi temelli barınma modellerinin sosyal izolasyon riskine karşı koruyucu olmadığı, İngiltere’deki Bütünleşik Emeklilik Toplulukları (Integrated Retirement Communities – IRC) modellerinin ise "yeryüzünde yaşlanma" ve "topluluk temelli yaşam" yaklaşımlarıyla süreci bütüncül olarak ele aldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Yaşlılık, Sosyal Politika, Barınma Modelleri, Türkiye’de Barınma, İngiltere’de Barınma

1. GİRİŞ

Türkiye’de nüfusun hızla yaşlanması, sosyal politika alanında yeni düzenlemelerin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Halk arasında “elden ayaktan düşmemiş” şeklinde ifade edilen, gündelik yaşamını başkalarına bağımlı olmadan sürdürebilen yaşlı bireyler için klasik huzurevi modelleri artık yeterli görülmemektedir. Bedensel veya bilişsel bir sorunu bulunmamasına rağmen, takvim yaşının ilerlemesiyle yaşlı kategorisine dahil edilen bu bireylerin, hâlâ aktif, üretken ve sosyal bir yaşam sürdürebilecek kapasitede olduğu kabul edilmelidir.

Resmi istatistikler, 65 yaş ve üzeri bireylerin %80’inden fazlasının temel ihtiyaçlarını (yeme-içme, giyinme, banyo, tuvalet, basit ev işleri vb.) hiçbir destek almadan karşılayabildiğini göstermektedir. Bu veri, Türkiye’deki yaşlı nüfusun önemli bir bölümünün “bakım bağımlı” değil “bağımsız yaşlı” niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ayrım, bağımsız yaşlılara yönelik politika eksikliklerini daha görünür hale getirmekte, mevcut huzurevi merkezli yaklaşımların neden yetersiz kaldığını açıklamaktadır. Öte yandan bedensel ya da psikolojik yönden desteğe ihtiyaç duymayan bireylerin bağımsız olarak nitelendirilmesi de eksik kalacaktır. Yaşlı bireyin tamamen “bağımsız yaşlı” olarak nitelendirilebilmesi için ekonomik koşullarının da dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla yaşlılık politikalarının yalnızca tıbbi bakım veya bedensel destek ekseninde kurgulanması, bu geniş nüfus grubunun ihtiyaçlarını görmezden gelmektedir. Ailesiyle yaşamak istemeyen ya da uygun yaşam koşullarına sahip olmayan, ancak yoğun bakıma ihtiyaç duymayan yaşlıların; sosyal yaşamdan kopmadan, güvenli ve destekleyici bir çevrede yaşam sürdürebilecekleri alternatif yaşam modellerine duyduğu ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Mevcut bakım evi ve huzurevi uygulamaları ise bu bireylerin sosyalleşme, özgürlük, bağımsızlık ve toplumsal katılım beklentilerini karşılamada yetersiz kalmaktadır.

Literatürde son yıllarda yaşlı yaşam modelleri üzerine yapılan çalışmalarda artış olsa da Türkiye’de potansiyel bağımsız yaşlılara yönelik barınma politikalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Uluslararası uygulamalarda ise yaşlı köyü/ emekli konutları modelleri, bağımsız yaşlı bireylerin sosyal katılımını güçlendiren başarılı örnekler olarak öne çıkmaktadır. Literatürde İngiltere ve Türkiye örnekleri üzerinden çeşitli barınma modellerini inceleyen çalışmalar mevcut olsa da bağımsız yaşlı kavramını merkeze alan barınma politikaları araştırmalarına rastlanmamıştır. Ayrıca mevcut modellerin yaşlı bireyi nasıl konumlandığı, başka bir ifadeyle yaşlı bireyin bağımsızlık, özerklik ve toplumsal rolü bakımından barınma politikaları içinde nasıl anlamlandırıldığına odaklanan çalışmalar sınırlıdır.

Bu çalışma, Türkiye ve İngiltere’deki sosyal politikaları bağımsız yaşlı temsili ve barınma modelleri üzerinden karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, her iki ülkenin politika belgeleri, yasal düzenlemeleri ve uygulama örnekleri incelenerek, yaşlı bireylerin

politika metinlerinde nasıl konumlandırıldığı ve barınma ihtiyaçlarının hangi yaklaşımlarla ele alındığı irdelenmiştir. Karşılaştırmalı analiz yönteminin benimsendiği çalışmada; bağımsız yaşlılık, yerinde yaşlanma ve bütünleşik emeklilik toplulukları gibi temel kavramlara yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’de ki mevcut huzurevi odaklı yaklaşımların ötesine geçerek, bağımsız yaşlıların toplumsal katılımını ve özerkliğini destekleyen alternatif yaşam modelleri tartışmaya açılmıştır.

2. YAŞLANMA VE YAŞLILIK

Beğer ve Yavuzer’e (2012) göre yaşlanma, canlı organizmanın zamanla biyolojik yapısında bozulmaların ortaya çıktığı ve işlevselliğin azaldığı doğal bir süreçtir. Yaşlılık ise, bu biyolojik değişimlerin belirginleştiği, yaşamın üreme sonrası dönemini ifade eden ve fiziksel-fizyolojik değişimlerin dışında toplumsal ve kültürel anlamlar da yüklenen özel bir yaşam evresidir.

Gelişmiş ülkelerin genelinde 65 yaş olarak belirlenen yaşlılık başlangıcı, aynı zamanda emeklilik yaşını ifade etmektedir. Birleşmiş milletlere göre yaşlılık yaşı 60 yaş ve üzeriyken, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 65 yaş ve üzeri bireyleri yaşlı olarak kabul etmektedir (WHO, 2015). Çalışmanın odağını oluşturan bağımsız yaşlı kavramı ise ilerleyen yaşla beraber bireyin bedensel, psikolojik, ekonomik olarak başkalarının desteğine ihtiyaç duyma düzeyini ifade eden bir nitelik olarak kullanılmaktadır. Birleşmiş Milletler’in 1965 tarihli “Yaşlılar İçin Konut” kolokyumu sonuç raporlarında, yaşlı nüfusun bağımsız ve bağımlı gruplar şeklinde sınıflandırıldığı belirtilmektedir (Akan, 2017). Bağımsız yaşlı kavramı, ilerlemiş yaşa rağmen günlük yaşam pratiklerini devam ettirmede sorun yaşamayan ve bakım desteğine ihtiyaç duymayan, psikolojik ve ekonomik bağımlılık hissetmeyen bireyler için kullanılırken, yaşlılıkla ortaya çıkan bedensel ve psikolojik dayanıklılığın zayıflaması, ekonomik yetersizliklerin artması sebebiyle temel yaşam pratiklerinin karşılanmasında dışarıdan bir desteğe mecbur hale gelen bireyleri ise bağımlı yaşlı kavramı ifade etmektedir. Öte yandan bağımlı ve bağımsız yaşlılık kavramları literatürde birbirinden farklı gruplar olarak ele alınsa da yaşlı bireyler bu iki durumu çoğu zaman aynı anda deneyimlemektedir. Bireyler bedensel açıdan günlük yaşam pratiklerini devam ettirecek düzeyde bağımsızken, psikolojik olarak sosyal bir desteğe ihtiyaç duyabilir ya da ekonomik sorunlar nedeniyle başkalarına bağımlı hale gelebilir. Aynı şekilde, bedensel olarak sorun yaşasa dahi, sosyal ilişkilerinin ya da ekonomik imkanlarının iyi seviyede olması, bireylerin bağımsız hissetmesini sağlayabilmektedir. Bu sebeple yaşlılıkta bağımlılık ve bağımsızlık, tek boyutlu ve standart sınıflandırmalar olmaktan ziyade, bireyin yaşam koşullarına, içinde yaşadığı toplumun sosyo- ekonomik düzeyine göre farklılaşan, birbirine eklemlenen çok yönlü süreçler olarak değerlendirilmelidir.

Yerinde Yaşlanma

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve sağlık alanındaki ilerlemeler, insan ömrünün uzamasına ve yaşlı nüfusunun dünya genelinde artmasına neden olmuştur; bu demografik dönüşüm, yaşlı bireylerin yaşam kalitesi, bakım hizmetleri ve toplumsal katılımı gibi pek çok alanda yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yerinde yaşlanma kavramı, yaşlı nüfus oranının

arttığı gelişmiş ülkelerde, artışın neden olduğu sosyal ve ekonomik sorunları azaltmak ve yaşlı bireylerin daha konforlu bir yaşlanma süreci yaşayabilmelerini desteklemek amacıyla kullanılmaktadır (Akbayrak & Aysan, 2022).

Öğüt ve arkadaşlarına (2017) göre yerinde yaşlanma, bireylerin yaş, gelir ya da sağlık durumlarından bağımsız olarak kendi yaşam alanlarında güvenli ve konforlu biçimde hayatlarını sürdürebilmelerini esas alır. Yerinde yaşlanmadan kastedilen şey; herhangi bir evin vurgusu değil, yaşanılan evin bireyin ihtiyaçlarına göre uyarlanmasıdır (Özel, 2025).

Çevresel gerontoloji literatüründe yerinde yaşlanma kavramının tanımlanmasına yönelik çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlardan birine göre, ‘yerinde yaşlanma’ kavramındaki ‘yaşlanma’ sözcüğü, bireyin işlevlerindeki azalmaya ya da kayba işaret eder. Diğer bir yaklaşım ise, ‘yerinde’ sözcüğündeki ‘yer’in bireyin mevcut ikamet mekânı olan evini ifade ettiğini ve aynı fiziksel ortamda kalmanın bireysel ve toplumsal açıdan yararlı sonuçlar ortaya çıkaracağını savunur (Çapcıoğlu & Alpay, 2019, ss. 1951-1952).

Literatürde yerinde yaşlanma kavramı genellikle, yaşlı bireyin yaşamını mümkün olduğunca kendi evinde sürdürmesi olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşıma göre bireyin yer değiştirmeden, alışık olduğu konutta yaşamını sürdürmesinin güvenlik, konfor ve psikolojik iyilik halini destekleyeceği düşünülmektedir. Ancak yerinde yaşlanmayı yalnızca kendi evinde kalmak şeklinde yorumlamak, kavramın kapsamını yeterince yansıtmamaktadır. Yerinde yaşlanma, bireyin yaşamını kendisine ait olduğunu hissettiği bir konut ve bu konutun dahil olduğu sosyal çevre ile birlikte sürdürebilmesini gerektirir. Dolayısıyla “yer” yalnızca fiziksel yapıyı değil, aynı zamanda bireyin sosyal ilişkiler ağı, aidiyet duygusu ve gündelik yaşam pratiklerini gerçekleştirebildiği çevresel bağlamı da kapsamaktadır. Yerinde yaşlanmanın yalnızca bireyin yaşadığı konutla sınırlı olmadığı, çevreyi ve toplumu hatta olası risk faktörlerini de içine alan geniş bir kavram olduğu vurgulanmaktadır (Çapcıoğlu & Alpay, 2019).

3. YAŞLANAN NÜFUS KARŞISINDA SOSYAL POLİTİKANIN YENİ YÖNELİMİ

Sosyal politika için önemli bir konu olan yaşlanma, genellikle bireyin gelir kaybı ve sağlık riskleri olarak ele alınmaktayken son zamanlarda sosyal içermeyi de içine alan geniş bir alanına dönüşmüştür (Duben,2018). Bu çerçevede çalışma, yaşlanma ve yaşlılık olgularının yalnızca biyolojik ya da ekonomik yönlerini değil, yaşlı bireylerin toplumsal hayata katılımını da sosyal politika meselesi olarak ele almaktadır.

Özcan (1998), Federal Almanya gibi diğer tüm çağdaş batı medeniyetlerinin yaşlılara yönelik sosyal politika hazırlıklarının 2030’lu yıllara yönelik olduğunu belirtmiş, “2030’lu yıllarda Çağdaş Batı Medeniyetleri’nde yaşlılar bugünkülerden çok daha fakir, çok daha yalnız ve izole yaşayacaklar” diyerek öngöründe bulunmuştur (s.124). Gerçekten de 2030’lu yıllara az bir zaman kala sadece bu ülkelerde değil, Türkiye’nin de içinde olduğu pek çok ülkedeki yaşlı nüfusun yaşam koşullarının; ekonomik darboğaz, bakım yükünün aile tarafından karşılanamaması ve artan yalnızlık gibi sebeplerle daha karmaşık bir hâl aldığı; bunun da

bağımsız yaşlılara yönelik yeni sosyal politika arayışlarını zorunlu kıldığı görülmektedir. Değişen ve dönüşen toplum yapısı, geleneksel huzurevi modellerini yaşlı bireylerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz bırakmaktadır. Huzurevlerinin yaşlı bireyler için koruyucu bir ortam sunduğu yönünde yaygın bir görüş bulunsa da literatürde huzurevi ortamının ev ortamına kıyasla günlük yaşam aktivite düzeyini düşürdüğü ve sosyal izolasyonu tetiklediği saptanmıştır (Parlak Demir, 2017; Söyleyici ve Salici, 2020). Huzurevinde yaşayan yaşlıların yaşadıkları ortamdan memnun olsa bile yakınlarıyla ve yaşadıkları muhitte yaşamayı özledikleri, bu yüzden kendilerine ait bir evde, alışkın oldukları ev ortamında sorunsuz yaşayabilmeleri gerekmektedir (Öğüt vd., 2017). Yaşlı birey, sağlık durumu iyi olsa bile doğru destekler sunulmadığında huzurevinde yaşamaya yönelebilir. Bu durumdaki yaşlı bireyin huzurevinde yaşamayı tercih etmesi aynı zamanda bağımsız yaşlıların kırılganlıklarının bir göstergesidir. Dolayısıyla huzurevi modelleri için her yaşlı bireyin ihtiyacına cevap veren bir oluşum olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle bakım bağımlı olmayan yaşlılar için huzurevlerinin olumsuz yönlerine alternatif olacak farklı modeller geliştirilmelidir. Bireye yalnızca başını sokacağı bir yer verilmesi ya da bedensel ihtiyaçlarının giderilmesi insani ihtiyacının giderildiği anlamına gelmemelidir. Bireyin kendine ait bir konutta yaşayabilmesi, mahremiyetin güvencesi, yalnız kalma ve sosyalleşme ihtiyacını istediği zaman ve istediği yerde deneyimleme özgürlüğü, ihtiyaç duyduğunda rahatça erişebileceği destek hizmetlerinin sağlanması, güvenli bir yaşam alanı, bağımsız yaşamın en önemli koşullarını oluşturmaktadır. Bu nedenle uluslararası literatürde giderek güçlenen “Yaşlı Köyü” modeli, yaşlı bireylerin hem bağımsızlığını destekleyici hem de sosyal izolasyon riskine alternatif model olarak öne çıkmaktadır. Aksoy ve Günay (2017), yaşlı köyü kavramının literatürdeki kullanımına ilişkin düşüncelerini, “Yurt dışı alan yazında “retirement village” şeklinde ifade edilen tam karşılığı “emeklilik köyü” kavramı çalışmada, yurtiçi alan yazın dikkate alınarak ve ülkemize uygunluğu değerlendirilerek “ yaşlı köyü” olarak kullanılmıştır” (s.4). şeklinde ifade etmişlerdir. Emekli köyleri, bireylerin konut mülkiyetini satın aldığı ya da kiralayabildiği, içerisinde bakım destek hizmetleri verilen ve ortak sosyal alanların paylaşıldığı, kâr amaçlı ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından yönetilen topluluk temelli yaşam alanlarıdır (Retirement Villages Association of NZ, 2004, akt. Greenbrook, 2005). Yaşlı bireylerin konut ihtiyacına alternatif çözümler sunan yaşlı köyleri, bağımsız ve güvenli yaşam, toplumsal katılım ve aktif yaşam fırsatlarını bir arada sunmaktadır (HousingCare, 2025).

Yaşlı bireylerin bağımsızlığını desteklemek ve değişen yaşam koşullarına uygun mekânlar oluşturmak amacıyla 1987 yılında Ulusal Gerontoloji Vakfı tarafından yürütülen Yaşam Projesi’nin odağında; bireyin zihinsel ve bedensel aktifliğinin sürdürülmesi, kendi evinde yaşıyor olma hissinin korunması ve sosyal ilişkilerin devamlılığının sağlanması yer almaktadır (Akan,2017, s.68). Akan’ın (2017) doktora tezindeki kronolojik karşılaştırmalar incelendiğinde, özellikle ikinci dünya savaşı sonrası Avrupa’da yaşlı bireylere yönelik politikaların uzun bir dönüşüm geçirdiği; ancak bu süreçte bağımlı, bağımsız ya da yarı bağımlı yaşlı bireylerin tüm ihtiyaçlarını kapsayan bütüncül bir modelin geliştirilemediği görülmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki yaşlı köyleri/ emekli evleri, bu farklı yaklaşımların

zaman içinde dönüşmesi ve gelişmesiyle ortaya çıkan toplu yaşam temelli bir model olarak şekillenmiştir.

4. ARAŞTIRMA

4.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Türkiye ve İngiltere'deki yaşlılık politikalarını bağımsız yaşam ve barınma modelleri odağında karşılaştırmalı olarak inceleyerek; Türkiye'deki mevcut bakım odaklı yaklaşımın ötesinde bağımsız yaşlılar için geliştirilebilecek alternatif modellerin gerekliliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'nin hızla yaşlanan demografik yapısı karşısında, yaşlılığa yönelik sosyal politika yaklaşımlarını bakıma muhtaçlık ekseninden çıkararak bağımsız yaşam bakış açısıyla ele alan sınırlı çalışmalardan biri olması bakımından önemlidir.

4.2 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma karşılaştırmalı analiz yöntemiyle yürütülmüştür. Türkiye ve İngiltere'den seçilen politika belgeleri ve uygulama örnekleri örneklem olarak belirlenmiştir. Karşılaştırma yapmak üzere İngiltere'nin seçilmesinde, bu ülkedeki yaşlı bireylere yönelik barınma politikalarının yalnızca piyasa dinamikleri tarafından değil, sosyal devlet mekanizmaları ve hukuki düzenlemeler çerçevesinde şekillenmesi belirleyici olmuştur. Bu nedenle Türkiye'deki sosyal politika ve kamu düzenlemeleriyle daha karşılaştırılabilir bir yapı sunması bakımından İngiltere örneği araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Veriler nitel araştırma tekniklerinden biri olan doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Her iki ülkenin resmi politika metinleri, yasal düzenlemeleri ve seçilen uygulama örnekleri üzerinden yapılan analiz; sosyal politika yaklaşımlarının yaşlı temsili, barınma modellerinin yasal çerçevede planlanması ve hukuki zorunluluğu, sosyal entegrasyon kapasitesi gibi temalar belirlenerek incelenmiştir.

4.3 Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde, İngiltere ve Türkiye'de bağımsız yaşlılara yönelik barınma politikaları, mevcut uygulamalar ve bu politikaların kapsamı karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

4.3.1 İngiltere'de Yaşlılık Politikaları ve Bağımsızlık Odaklı Yaklaşım

İngiltere'de yaşlılık politikaları, Türkiye'deki gibi demografik değişimlerle şekillenmekle birlikte, temel felsefesi bağımsız yaşam, bireysel özerklik, sosyalleşme ve yaş ayrımcılığıyla mücadele üzerine kuruludur. İngiliz hükümeti, yaşlanan nüfusun getirdiği zorlukları ele almak amacıyla kapsamlı stratejiler ve raporlar yayımlamaktadır. Bu bağlamda öne çıkan temel politika belgelerinden Older People's Housing Taskforce Report - "Our Future Homes" 2024, (Department for Levelling Up, Housing and Communities, 2024) hükümet tarafından kurulan özel bir çalışma grubunun hazırladığı stratejik bir yol haritasıdır. Bu rapor, yaşlıların barınma ihtiyaçlarını sadece bir inşaat meselesi değil, doğrudan bir sosyal politika meselesi olarak ele

almakta; yaşlı dostu çevrelerin, evlerin ve toplulukların oluşturulmasının sağlıklı ve aktif yaşlanmayı teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Raporun temel amacı, yaşlıların bağımsız yaşamlarını uzatacak konut çözümleriyle, bireylerin hastane veya bakımevi gibi kurumlara olan ihtiyacını geciktirerek sağlık sistemi üzerindeki yükü azaltmaktır.

Diğer bir önemli rapor olan The State of Ageing (Centre for Ageing Better, 2025) raporları ise, İngiltere'deki yaşlanma sürecinin güncel bir röntgenini çeken yıllık kapsamlı analizleri içermektedir. Bu raporlar, yaşlıların yaşam kalitesini ve sağlık eşitsizliklerini incelerken özellikle kurumsal yaş ayrımcılığının; yani yasaların, sosyal politikaların ve kurumsal işleyişlerin farkında olmadan yaşlıları nasıl dışladığını detaylıca incelemektedir.

İngiliz sosyal politikasının bu raporlar ışığındaki temel hedefi, yaşlı bireyleri bir yük veya maliyet unsuru olarak gören algıyı dönüştürmek; yaş ayrımcılığını yasa, kural ve sosyal normlar düzeyinde ortadan kaldırarak yaşlıyı hak sahibi bir paydaş olarak sisteme dahil etmektir. Bu bağlamda İngiltere'deki yaşlı algısı, yaşlı bireyi aktif bir vatandaş ve hak sahibi olarak konumlandırmaktadır. Bu algı, barınma modellerine de yansımıştır. Literatürde daha önce Retirement Villages veya Extra Care Housing olarak anılan ancak güncel politikalarda Integrated Retirement Communities (IRC - Bütünleşik Emeklilik Toplulukları) olarak ifade edilen bu uygulama, özellikle bağımsız yaşlı bireyler için geliştirilen bütünleşik bir yaşam yaklaşımını ifade etmektedir (ARCO, 2025). Bu yaklaşım, yaşlı bireyin yalnızca konut ve bakım ihtiyacını değil, aynı zamanda bağımsız yaşamın gerektirdiği sosyal, mekânsal ve destekleyici unsurları birlikte karşılamayı amaçlamaktadır. Bu modelde yaşlı birey, bakıma muhtaç veya korunması gereken bir kişi olarak değil; kendi yaşamını sürdüren, ancak ihtiyaç duyduğunda destek hizmetlerine erişebilen bağımsız bir birey olarak konumlandırılmaktadır. İngiltere'de sosyal politika çalışmaları içinde gelişen ve dönüşen bu model, hem topluluk temelli yaşam hem de yerinde yaşlanma yaklaşımlarıyla uyumlu olması açısından uluslararası literatürde önemli örnekler arasında yer almaktadır. Bu modeller, yaşlı bireylerin kendi konutlarında ve sosyal çevrelerinden kopmadan yaşamlarını sürdürebilmelerini, ihtiyaç duyduklarında ise bakım ve destek hizmetlerine erişebilmelerini sağlamaktadır.

Yerel yönetimlerin planlama süreçlerinde bu tür yaşlı konutlarına yer ayırmasını zorunlu kılan Section 106 Agreements (Ministry of Housing, Communities & Local Government, 2019) gibi yasal mekanizmalar, bu modellerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu mekanizma, yaşlı konut projelerinin sadece barınma odaklı kalmamasını; içerisinde 24 saat destek, sosyal katılımı teşvik eden ortak alanlar ve sağlık altyapısı gibi Bütünleşik Emeklilik Toplulukları (IRC) standartlarının yasal bir şart olarak yer almasını teminat altına almaktadır. Böylece, bağımsız yaşlı bireyler için tasarlanan yaşam alanları, piyasa koşullarına terk edilmeksizin kamusal bir denetim ve standart çerçevesinde inşa edilmektedir. Genellikle 100 ve üzeri konuttan oluşan yaşlı köyleri, bağımsız daire ya da bungalov tipi müstakil yapılardan oluşan küçük bir köy ya da mahalle gibi düşünülebilir. Spor kompleksleri ya da sosyal aktivite birimleriyle aktif yaşam desteklenmektedir. Ayrıca günlük ihtiyaçların karşılanabileceği, gerektiğinde bakım ve destek hizmetlerine de ulaşabilecekleri alanlar bulunmaktadır. Yaşlı köyleri, yaşlı bireylerin karşılaşabileceği tüm riskleri en aza indirecek şekilde tasarlanmış tüm gereksinimleri tek bir yapı içinde bir araya getirildiği ve genellikle özel teşebbüsler eliyle üretilen yerleşkeler olup, sunduğu lüks imkanlar nedeniyle nispeten ekonomik durumu yüksek

olan yaşlılara hitap etmektedir (Akalın, 2024). İngiltere genelinde 120'nin üzerinde yaşlı köyü bulunmaktadır (HousingCare, 2025). Bu yerleşimler farklı konumlarda ve farklı beklentilere cevap verebilecek çeşitlilikte olup, konutların satın alınması veya kiralanması seçeneklerini birlikte sunmaktadır. Yaşlı köylerine alternatif olarak korunaklı emeklilik konutları ise daha sınırlı ölçekte, güvenlik ve temel destek odaklı yaşam alanı sunmaktadır. Güvenlikli bir sitede yaşamak isteyen yaşlılar tarafından tercih edilmektedir (HousingCare, 2025). Bu konutlar gelir durumu daha kısıtlı olan emeklilerin barınma sorununa yönelik uygulamalar olup, yerel yönetimler, kooperatifler ya da sivil toplum kuruluşları gibi kâr amacı olmayan kurumlar tarafından hayata geçirilmekte; konut ediniminde ihtiyaç sahibi olan bireylere öncelik verilmektedir (Akalın, 2024).

Görsel 1. İngiltere’de Millfield Green Emeklilik Köyü’nde Bir Konut İç Mekânı

Kaynak: HousingCare, 2025.

İngiltere’nin Bedfordshire bölgesinde bulunan Millfield Green emekli köyü yerleşkesi, yaşlı bireylerin bağımsız yaşamını destekleyen donanımları, kullanışlı dizaynı ve güvenli ev ortamıyla başarılı örneklerden biridir.

İngiltere’deki emeklilik köylerinde yaşamak için belirli koşullara sahip olmak gerekmektedir. Bu yerleşimler genel olarak belli bir yaş ve üzeri bireylerin konut sahibi olmalarına ya da kiralamalarına izin vermektedir. Yaş şartı kimi köylerde 65 yaş ve üzeriyken kimi köyler 55 yaşa kadar başvuru kabul etmektedir (HousingCare, 2025).

Emeklilik köylerinde yaşayan bireylerin bakım bağımlı olmamaları temel bir koşuldur. Ancak zaman içerisinde sağlık durumlarında bir değişiklik olması ihtimaline karşı isteğe bağlı destek ve bakım hizmetlerine erişilebilmektedir (HousingCare, 2025).

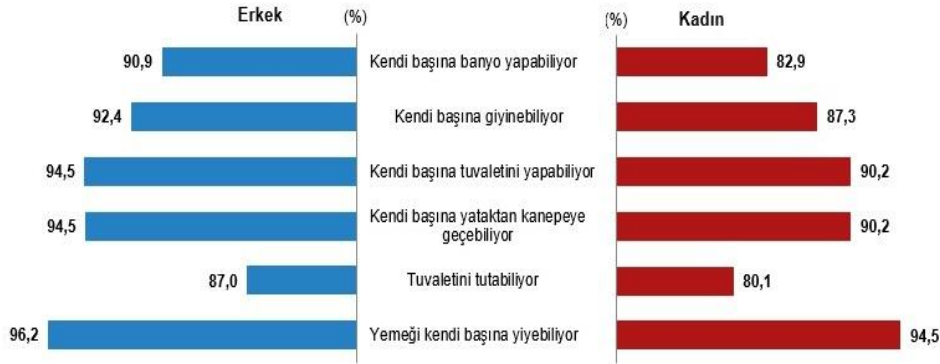
Köylerde bulunan sosyal tesislerin ve ortak alanların kullanımı için belirli aidat ödemek gerekmektedir. Ayrıca birçok emeklilik köyünde, evcil hayvan beslenmesine izin verilmektedir. Sakinlerin misafir kabul etmeleri serbesttir. Bu nedenle bireylerin kendi yaşam düzenlerini sürdürmelerine herhangi bir müdahale söz konusu değildir. Ayrıca konut almak ya

da kiralamak isteyenlere kredi seçenekleri gibi finansal kolaylıklar sunulmaktadır. İngiltere'deki yaşlı köyleri doğrudan devlet tarafından işletilmemekte; çoğunlukla özel ya da kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından yönetilmekte, yerel yönetimler ise düzenleyici ve denetleyici rol üstlenmektedir (HousingCare, 2025). İngiltere genelinde faaliyet gösteren yaşlı köyü yerleşimlerine, son yıllarda yeni yapılar eklenmekte, sayısal ve mekânsal olarak genişlediği görülmektedir.

4.3.2 Türkiye'de Yaşlılık Politikaları ve Bağımsız Yaşlı Algısı

Türkiye'deki yaşlılık politikalarında genellikle sosyal güvenlik ve kurumsal bakımın temel alındığı görülmektedir. Çizelge 1'de sunulan veriler, Türkiye'deki yaşlıların büyük bir çoğunluğunun günlük yaşam aktivitelerinde (yeme, giyinme, banyo vb.) yüksek oranda bağımsız olduğunu göstermektedir. Özellikle temel özbakım becerilerinde %80'in üzerinde seyreden bu oranlar, yaşlılığın her zaman bakım bağımlılığı ile özdeşleştirilemeyeceğini göstermektedir.

Çizelge 1. Cinsiyet ve KATZ Ölçeği Bileşenlerine Göre Yaşlıların Günlük Aktiviteleri Yapabilme Oranı, 2023

Diğer bir gösterge ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hazırlanan Yaşlanma Vizyon Belgesi ve bunun uygulama aracı olan Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023) 'dır.

Bu politika belgeleri, Türkiye'de yaşlılık alanındaki en güncel ve kapsamlı resmi çerçeveyi sunmaktadır. Eylem Planı, 183 farklı faaliyeti kapsayarak yaşlıların haklarını, sağlıklarını, sosyal katılımlarını ve refahlarını güvence altına almayı hedeflemektedir. Planda, yaşlı bireylerin aktif ve sağlıklı yaşlanma süreçlerinin desteklenmesi ve yerinde yaşlanma modellerinin yaygınlaştırılması gibi modern sosyal politika yaklaşımlarına vurgu yapılmaktadır .

Yaşlı bireylere yönelik sosyal politikalar, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Mevcut uygulamalar incelendiğinde, verilen hizmetlerin büyük ölçüde standart bakım desteklerinin verildiği huzurevi odaklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. 2024 yılı Aralık ayı itibarıyla Türkiye genelinde yaşlılara yönelik hizmet sunan kurumların sayısal dağılımı

çizelge 2’de sunulmaktadır. Buna göre ülkede 169 huzurevi ve 272 özel huzurevi faaliyet göstermektedir. Buna karşılık, bağımsız yaşlı bireylerin konut, sosyal yaşam ve destek ihtiyaçlarını bir arada karşılamayı hedefleyen yaşlı yaşam evi sayısı yalnızca 4 ile sınırlıdır.

Gündüzlü bakım ve yaşlı yaşam merkezi sayısı ise 41 olup, bu merkezler ağırlıklı olarak sosyal destek ve gündüz hizmetleri sunmaktadır. Ayrıca diğer bakanlıklar ve yerel yönetimlere bağlı toplam 19 farklı huzurevinin bulunduğu görülmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024).

Çizelge 2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yaşlı Bakım Kuruluş Sayıları 2024

	2024-Aralık
Huzurevi	169
Özel Huzurevi	272
Yaşlı Yaşamevi	4
Gündüzlü Bakım ve Yaşlı Yaşam Merkezi	41
Diğer Huzurevi (Diğer bakanlıklar ve yerel yönetimlere bağlı)	19

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı düzenlemelerine göre huzurevlerine kabul edilecek yaşlı bireylerin 60 yaş ve üzeri olması, yeme, içme, banyo, tuvalet gibi temel ihtiyaçlarını bağımsız biçimde yerine getirebilmesi, psikolojik bir rahatsızlığının ve bulaşıcı bir hastalığının bulunmaması gerekmektedir. Ayrıca uyuşturucu veya alkol bağımlılığı bulunmaması ve sosyal ya da ekonomik yoksunluklarının olması temel şartlar arasında yer almaktadır. Aynı zamanda yine 60 yaş üzeri olmakla birlikte, bakım bağımlı olan yaşlı bireyler bakım ve rehabilitasyon merkezlerine kabul edilmektedir. Başvuru sırasında ekonomik yoksunluk yaşadığı tespit edilen yaşlı bireylerden ücret alınmamaktadır ancak bu bireylerin başvurularının kabul edilmesi mevcut kapasite göre sıraya alınarak gerçekleştirilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2025).

Türkiye'deki yaşlı algısı ve politika uygulamaları, büyük ölçüde bakım bağımlılığı varsayımı üzerine kuruludur. TÜİK'in 2023 Yaşlı Profili Araştırması'nın gösterdiği gibi, yaşlı nüfusun büyük bir çoğunluğu temel günlük aktivitelerini bağımsız olarak yerine getirebilmesine rağmen, mevcut sosyal hizmetler ve barınma modelleri (huzurevleri), genellikle bakıma muhtaç bireylere odaklanmaktadır. Bu durum, bağımsız yaşlıların sosyal izolasyon riskini artıran ve toplumsal katılım beklentilerini karşılamayan bir politika boşluğu yaratmaktadır. Politika belgelerinde bağımsız yaşlılara yönelik alternatif barınma modellerine değinilse de, İngiltere'deki gibi yaygın ve kurumsallaşmış "yaşlı köyü" veya "emekli konutları" modelleri henüz yeterli düzeyde geliştirilememiştir.

Türkiye’de merkezi yönetime bağlı huzurevi örneklerinden biri olan Narlıdere Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir kuruluştur. Fiziksel yerleşke yapısı incelendiğinde, huzurevinin bağımsız dairelerden oluşan bir yerleşim modeline değil; oda temelli ve blok sistemine dayalı

bir mimari tasarıma sahip olduğu görülmektedir. Yerleşke içerisinde yönetim binası, dinç yaşlı blokları, özel bakım merkezi, konferans salonları, kafeteryalar, mutfak, çamaşırhane, misafirhane, kreş, cami, amfi tiyatro, sera ve lojman gibi çok sayıda birim yer almaktadır. Kuruluşun toplam kapasitesi 944 kişi olup, bunun 675'i ciddi sağlık sorunu olmayan yaşlılar için planlanmış bloklara, 269'u ise özel bakım merkezlerine ayrılmıştır. Gündelik ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilen yaşlı bireyler için tasarlanmış olan bloklarda tek ve çift kişilik odalar bulunmakta; özel bakım merkezinde ise fizik tedavi ve rehabilitasyon ünitesiyle desteklenen oda düzeni yer almaktadır. Huzurevinden yararlanabilmek için 60 yaşını doldurmuş olmak, günlük yaşam aktivitelerini bağımsız sürdürebilmek, ruh sağlığının yerinde olması ve bulaşıcı hastalık ya da bağımlılık durumunun bulunmaması gibi koşullar aranmaktadır (Narlıdere Kaymakamlığı, 2025). Bununla birlikte huzurevine kabul sürecinin sıra esasına dayalı olduğu belirtilmekte, özellikle dinç yaşlı bölümleri için başvuru sıralarının oldukça uzun olduğu görülmektedir. Bu durum, merkezi yönetime bağlı huzurevlerinin talep yoğunluğu yüksek, ancak bireysel konut temelli yaşamdan ziyade kurumsal, toplu ve standartlaştırılmış bir barınma modeli sunduğunu ortaya koymaktadır

Son yıllarda yaşlılara yönelik hizmetler konusunda yerel yönetimlerinde aktif rol aldığı görülmektedir (Metin, 2016, s.182). Bu kapsamda Nilüfer Belediyesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren İzzet Şadi Sayarel Huzurevi, toplamda 7.254 metrekare kapalı alan ve 3.275 metrekare açık alan olmak üzere geniş bir yerleşkeye sahip olup altı katlı bir yapıdan oluşmaktadır. Kuruluşta tek kişilik, çift kişilik ve bakım odaları bulunmakta; toplam kapasite 131 kişi olarak belirtilmektedir. Huzurevi sakinlerinin sosyal ve kültürel yaşamlarını desteklemek amacıyla resim, müzik, yoga, ahşap boyama gibi kurslar; şehir içi ve şehir dışı geziler; eğitim seminerleri; doğum günü ve özel gün kutlamaları; mutfak etkinlikleri; masa oyunları ve çeşitli kültürel faaliyetler düzenlenmektedir. Kuruluşa kabul şartları arasında 60 yaş ve üzeri olmak, özbakım faaliyetlerini bağımsız olarak yerine getirebilmek, akıl ve ruh sağlığının yerinde olması, bulaşıcı hastalığının bulunmaması ve toplu yaşam koşullarını olumsuz etkileyecek bir sabıka kaydının olmaması yer almaktadır. Ayrıca sosyal ve ekonomik yoksunluk yaşayan yaşlılara kabul sürecinde öncelik tanındığı belirtilmektedir (Nilüfer Belediyesi, 2026).

Görsel 2. Nilüfer Belediyesi İzzet Şadi Sayarel Huzurevi Yerleşkesinden Bir Görünüm

Kaynak: Nilüfer Belediyesi, 2026.

4.3.3. Türkiye ve İngiltere’de Bağımsız Yaşlılara Yönelik Barınma Politikalarının Karşılaştırılması

Türkiye ve İngiltere'deki yaşlılık politikaları, yaşlanan nüfusun getirdiği zorluklara yanıt vermede ortak bir amaç taşımakla birlikte, temel felsefeleri ve politika araçları açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, özellikle bağımsız yaşlı kavramının politika metinlerindeki temsilinde belirginleşmektedir. Her iki ülke politikaları incelendiğinde hizmetlerin kapsamı, hedef kitlesini nasıl sınıflandırdıkları, yaşlı bireyi konumlandırma biçimi açısından birbirinden ayrılmaktadır.

Bu karşılaştırma, Türkiye'deki politikaların daha çok ihtiyaç temelli bir yaklaşımla mevcut sorunları çözmeye odaklandığını, İngiltere'deki politikaların ise hak temelli bir yaklaşımla yaşlı bireyin toplumsal konumunu ve özerkliğini güçlendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Bu yaklaşımla yaşlı birey; yalnızca kronolojik yaşı üzerinden tanımlanan, bedensel ihtiyaçları giderildiğinde sorunu çözülen olarak ele alınmamaktadır. Aksine her yaşlı bireyin farklı karakterlere, farklı beklentilere ve farklı yaşam arzularına sahip olduğu kabul edilmektedir. Yaşlılık, bireyin yalnızca bedensel ihtiyaçların giderilmesi gereken bir dönem olarak değil; hala yaşamın sürdüğü, anlam üretiminin ve topluma katkının devam ettiği bir evre olarak ele alınmaktadır.

Türkiye’deki uygulamalara bakıldığında ise yaşlı bireylerin çoğu zaman birey olarak değil, ihtiyaçları ya da beklentileri aynı olan bir grup olarak ele alındığı görülmekte, yaşlılık politikaları genellikle bedensel bakım, barınma ve asgari ekonomik destek şeklinde yürütülmektedir. Dolayısıyla politikaların kendisi merkezde konumlandırılırken, birey politikaların yalnızca unsuru olmaktadır. Huzurevleri ağırlıklı olarak kurumsal ve standartlaşmış hizmet mantığıyla işlemektedir. Bu yapı içerisinde yaşlı bireyler belirli kurallara tabi olmakta, günlük yaşamları büyük ölçüde önceden belirlenmiş düzenlemelerle sınırlandırılmaktadır. Disiplin kuralları, ortak yaşam düzeni ve tek tip hizmet anlayışı, yaşlı bireyin bireyselliğini ve biricikliğini geri plana itmektedir. Hayatının en olgun dönemini yaşayan bireylerin kurallarla çevrili kurumsal bir yapıda yaşamak zorunda bırakılması, yaşlılık algısını güçlendirmekte ve bireyin kendisini değersiz hissetmesine yol açabilecek bir algı oluşturabilmektedir.

İngiltere'deki yaşlı köyleri modelinde yaşlı bireyler, ekonomik durumları elverdiği ölçüde konut sahibi olabilmekte ya da kiralayabilmektedir. Bu konutlar, yaşlı bireylerin olası bedensel sınırlılıkları göz önünde bulundurularak tasarlanmış; mimari düzenlemeler günlük yaşamı kolaylaştıracak şekilde planlanmıştır. Ancak bu modelin ayırt edici yönü, yaşlı bireyin standart bir hizmet paketine mahkum edilmemesidir. Yaşlı birey, ihtiyaç duyduğu hizmetlere erişebilmekte; ancak istemediği hizmetleri almak zorunda bırakılmamaktadır. Kendi özel alanında, kendisine ait hissettiği bir mekanda yaşamını sürdürmektedir. Bu durum, yaşlı bireylerin kendilerini bir kuruma yerleştirilmiş ya da koruma altına alınmış hissetmelerinden ziyade, bir topluluğun parçası oldukları duygusunu güçlendirmektedir. Bu ortamda yaşlı bireyler, yaşları ilerlemiş olsa dahi hala üretken olduklarının farkındadır. Toplum içinde rollerinin tamamen sona ermediğini, deneyimlerinin ve birikimlerinin değerli olduğunu hissedebilmektedirler. Yaşlı bireylerin kendilerini toplumsal yaşamın dışında veya değersiz hissetmelerinin önüne geçebilecek bir ortam oluşturmaktadır.

Türkiye'de ise huzurevlerine dair toplumsal algı, yaşlı bireylerin artık üretken olmadıkları, topluma yük haline geldikleri ve bakım altına alınmaları gerektiği yönündedir. Bu algı, yaşlı bireylerin kendilerini toplumsal yaşamdan dışlanmış hissetmelerine yol açmaktadır. Ayrıca ekonomik yetersizlik nedeniyle huzurevlerine başvuran pek çok yaşlı birey, kontenjan sınırlılığı sebebiyle uzun süre sıra beklemek zorunda kalmakta; bu süreçte yaşlı bireylerin nasıl ve hangi koşullarda yaşamlarını sürdürdükleri belirsizleşmektedir. Bu durum, sosyal devlet anlayışı açısından ciddi bir kırılmalığa işaret etmektedir.

Türkiye'de yaşlılara yönelik barınma modelleri büyük oranda merkezi yönetimin belirlediği fiziksel standartlar ve işletme yönetmelikleri çerçevesinde şekillenirken; İngiltere örneğinde bu süreç, yerel yönetimler ile geliştiriciler arasında akdedilen Section 106 Agreements gibi yasal olarak bağlayıcı planlama yükümlülükleri üzerinden yürütülmektedir. Türkiye'de yaşlı yaşam alanlarının inşası büyük oranda kamu yatırımlarına veya özel sektörün inisiyatifine bırakılmışken; İngiltere'de S106 mekanizması, yaşlı dostu sosyal donatıların ve bağımsız yaşam alanlarının inşasını yeni kentsel projeler için yasal bir zorunluluk ve toplumsal bir katkı haline getirmektedir.

Türkiye'de son dönemde kamuoyuna yansıyan ve ekonomik nedenlerle Ankara'daki ucuz otellerde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalan emekliler örneği, bu sorunun güncel ve somut bir yansımasıdır. Ekonomik durumu yetersiz olan yaşlı bireylerin huzurevlerine kabul sürecinde kontenjanlara bağlı olarak sıra beklemek zorunda kalmaları, bu süreçte güvencesiz ve geçici yaşam alanlarına yönelmelerine neden olmaktadır. Bu durum, sosyal devlet ilkesinin yalnızca maddi destekle sınırlı kaldığını; yaşlı bireylerin psikolojik iyi oluşu, aidiyet duygusu ve insan onuruna yakışır yaşam hakkının yeterince gözetilmediğini göstermektedir.

5.SONUÇ

Yaşlılık politikalarının yalnızca yaşlılığın olumsuz sonuçlarına odaklanması ve sürecin önleyici/koruyucu yönüne gereken ağırlığın verilmemesi her şeyden önce kamuya maliyet olarak geri dönecektir. Yaşlılık politikaları yalnızca bakım ihtiyacı olan bireyleri

hedeflememeli; kuşaklar arası dayanışmayı güçlendiren, sürdürülebilir toplumsal yapı oluşturan ve bağımsız yaşlı bireylerin yaşam kalitesini yükselten bütüncül bir perspektifle ele alınmalıdır. Bütün yönleriyle düşünülmüş, iyi planlanmış ve sosyal katılımı önceleyen yaşlılık politikaları, hem yaşlı bireylerin yaşam kalitesini artıracak hem de toplumun sosyal ve ekonomik refah düzeyini olumlu yönde etkileyecektir. Bu karşılaştırma, bağımsız yaşlılara yönelik sosyal politikaların yalnızca barınma, bakım ve ekonomik destek ekseninde ele alınmasının, yaşlı bireyin insan olma halinin önemli bir bölümünü görünmez kıldığını ortaya koymaktadır. İngiltere’deki uygulamalarda yaşlı birey; hâlâ yaşayan, üreten, topluma katkı sunabilen ve bireysel tercihleri olan bir özne olarak konumlandırılırken, Türkiye’deki mevcut yapı yaşlılığı çoğu zaman bakım gereksinimiyle özdeşleştiren, standartlaştırılmış ve kurumsal çözümlerle sınırlandırmaktadır.

Tüm bulgular ışığında, Türkiye’de hızla artan bağımsız yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve yerinde yaşlanma hedeflerini hayata geçirmek adına Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) tarafından yürütülen sosyal konut projelerinde, yalnızca emekli kontenjanı ayrılması bağımsız yaşlıların yaşamlarını kolaylaştırmada yeterli görülmemelidir. Bunun yerine, İngiltere’deki IRC modellerine benzer şekilde, içerisinde ortak sosyal alanların, sağlık destek birimlerinin ve yaşlı dostu mimari tasarımların bulunduğu "Bağımsız Yaşlı Yerleşkeleri" tasarlanmalıdır. Yaşlılık politikaları, huzurevi ve evde bakım uygulamalarının ötesine giderek bireyin mahremiyetini koruyan ancak sosyal etkileşimini destekleyen modellerle çeşitlendirilmelidir. TOKİ projelerinde bu yerleşkelerin şehir merkezlerinden ve sosyal alanlardan kopuk olmayan, kuşaklar arası etkileşimi destekleyen bölgelerde inşa edilmesi stratejik önem taşımaktadır. Ayrıca İngiltere’deki "Section 106" benzeri yasal mekanizmaların Türkiye’de de uygulanabilirliği değerlendirilmelidir. Uzun zamandır gündemde olan kentsel dönüşümün uygulandığı toplu konut projelerinde de bağımsız yaşlılara yönelik sosyal alanların inşası yasal bir zorunluluk haline getirilerek kamu-özel sektör iş birliği teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA

Akalın, M. (2024). Kirada Yaşayan Emeklilerin Barınma Sorunu ve Bu Soruna Yönelik Bir Öneri: Emekli Lojmaları. *Sosyal Güvence*, (25), 1237-1273.

Akan, E., *Yaşlılık kurumlarında yaşlı mekânsal davranış ve bilişiminin mekânsal dizim bağlamında irdelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Akbayrak, E., & Aysan, Ü. (2022). Türkiye Perspektifiyle Yerinde ve Başarılı Yaşlanma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(55), 399-427.

- Aksoy, A. D., & Günay, G. (2017). Yaşlıların Barınma İhtiyacına Alternatif Olarak Sürdürülebilir Yaşlı Köyleri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1-19.
- Beğer, T., & Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim Dergisi*, 25(3), 1–3.
- Çapcıoğlu, İ., & Alpay, A. H. (2019). Çevresel Gerontoloji Bağlamında ‘Yerinde Yaşlanma’nın Temel Belirleyicileri ve Aktif Yaşlanma Süreciyle İlişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 1949-1966.
- Demir, Y. P. (2017). Kendi evinde yaşayan ve huzurevinde yaşayan yaşlı bireylerin günlük yaşam aktivitelerinin, depresyon düzeylerinin ve sosyal izolasyon durumlarının karşılaştırılması. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 16(1), 19-28.
- Duben, A. (Ed.). (2018). *Yaşlanma ve yaşlılık* (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Greenbrook, S. R., *Village People: The changing role of retirement villages in New Zealand’s ageing society*, Yüksek Lisans Tezi, University of Auckland, 2005.
- Metin, B., *Dünyada ve Türkiye’de yaşlanma sorunu. Yaşlanan Toplum ve Aktif Yaşlanma*, Gazi Kitabevi, 2016.
- Öğüt, S., Düzen, K. Ö., & Polat, M. (2017). Huzurevlerinde Yaşayan Yaşlıların Yerinde Yaşlanma Konusundaki Duygu ve Düşünceleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 522-526.
- Özcan, T., *Yıl 2040: Yaşlılara ölüm*. Öteki Yayınevi, 1998. Özel, F. B. (2025). “Evde Kendin Olmak”: Yerel Yönetimlerle Destekli Yaşlanma ve Yaşlı Yetişkinlerin Yerinde Yaşlanma Algıları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 36(4), 719-748.
- Parlak Demir, S. (2017). Huzurevinde kalan yaşlıların günlük yaşam aktivite düzeyleri. *Geriatri Dergisi*, 20(1), 25–35.
- Söyleyici, Z., & Salici, O. (2020). Huzurevi ile kendi evinde yaşayan yaşlıların sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının fiziksel aktivite çerçevesinde incelenmesi: Isparta Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3), 334-341.

İnternet Kaynakları

https://www.aile.gov.tr/media/133624/yasli_haklari_ulusal_eylem_plani.pdf (Erişim tarihi: 26.02.2026)

<https://www.aile.gov.tr> (Erişim tarihi: 26.02.2026)

<https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/huzurevleri-ile-huzurevi-yasli-bakim-ve-rehabilitasyon-merkezleri-yonetmeligi/> (Erişim tarihi: 26.02.2026)

<https://housingcare.org/guides/retirement-villages/> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://housingcare.org/housing-care/facility-info-164241-millfield-green-caddington-england> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2024-54079> (Erişim tarihi: 26.02.2026)

https://www.gov.uk/government/publications/the-older-peoples-housing-taskforce-report/our-future-homes-housing-that-promotes-wellbeing-and-community-for-an-ageing-population?utm_source=chatgpt.com (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://ageing-better.org.uk/state-of-ageing> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://www.gov.uk/guidance/planning-obligations> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

https://www.arcouk.org/sites/default/files/ARCO_Model%20Section%20106_JANUARY%202025.pdf (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://www.nilufer.bel.tr/kategoriler/tesisler/bakimevi-ve-huzurevleri/nilufer-belediyesi-izzet-sadi-sayarel-huzurevi> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://www.narlidere.gov.tr/> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health> (Erişim tarihi: 16.03.2026)

TELEVİZYON DİZİLERİNDE TOPLUMSAL ROLLER VE ALGI YÖNETİMİ

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

İrem İNCE (Yüksek Lisans)

Karabük Üniversitesi, iremince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0009-0007-2210-837X

ÖZET

Medya ve içerikleri, toplum fertlerinin boş zamanlarını değerlendirme ve eğlendirme aracı olmasının ötesinde, onları çeşitli şekillerde etkileyen; düşünce, inanç, tutum ve davranışlarında değişikliğe sebep olabilen bir özelliğe sahiptir. Bu durum ise özelde bireyin, genelde toplumun kültürel yapısında büyük dönüşümler yaşanmasına neden olabilmektedir.

Bu çalışma, televizyon dizilerinde toplumsal rollerin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin izleyici algısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Televizyon, kitle iletişim araçları içinde en yaygın ve etkili olanlardan biri olarak, bireylerin toplumsal gerçeklikleri algılama biçimlerini şekillendirmede kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de son yıllarda yüksek izlenme oranlarına ulaşan beş televizyon dizisi nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, dizilerde toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel normlara uygun biçimde sunulduğunu, erkeklik temsillerinin çoğunlukla şiddet ve otoriteyle ilişkilendirildiğini ve sınıfsal temsillerin belirli kalıplar etrafında yeniden üretildiğini göstermektedir. Ayrıca dizilerin, izleyiciye belirli davranış kalıplarını “doğru” ya da “yanlış” olarak sunarak algı yönetimi işlevi gördüğü sonucuna varılmıştır. Bu bulgular, televizyon dizilerinin yalnızca eğlence değil, aynı zamanda sosyokültürel ve ideolojik yönlendirme aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: TV dizileri, toplumsal roller, algı yönetimi, temsil, medya okuryazarlığı

Giriş

Medya, başlangıcından bu yana her zaman bir gelişim ve dönüşüm içinde olmuştur. Bu süreçte sadece haber, bilgi ve eğlendirme işlevleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda içinde bulunduğu toplumların düşünce yapısını, kültürel normlarını, ideolojilerini hatta siyasal tercihlerini şekillendiren çok katmanlı bir mekanizma haline gelmiştir. Başlangıçta sadece geleneksel araçlar; yani radyo ve gazeteler varken süreç içerisinde televizyon yaygınlaşmış ve medya daha kitlesel hale gelmiştir. Bu sayede medya, yalnızca önemli bir bilgi kaynağı olmasının ötesine geçerek bir kontrol ve yönlendirme aracı haline gelebilme potansiyelini yakalamıştır. Medya farklı özellikteki kitlelere hızlı ve kolay ulaşma imkânı bulması sayesinde toplumu gündem belirleme, kişileri ve toplumu istenilen yönde etkileme, toplumsal değerleri yeniden üretme gibi roller üstlenir olmuştur.

Başta genellikle objektif olan ve haber ve bilgiye odaklanan medya, zamanla bu etkileyici gücü sebebiyle tarafsız bir araç olmaktan çıkıp güç sahiplerinin ve iktidarları elinde bulunduranlar

ile onların istediği çerçevede çeşitli ideolojik yapıların söylem üretim merkezine dönüşmüştür. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, medyanın haber verme aracı olmaktan daha çok mevcut düzenin yeniden üretimi, statünün korunması ya da belirli politik çıkarların normalleştirilmesi amacıyla kullanıldığı görülebilmektedir. Bu bağlamda medya yalnızca güncel olayları aktaran değil, olayları belli bir bakış açısıyla sunarak yeni bir algı oluşmasına sebep olabilen, ideolojik kodlar ile kitleler üzerinden yeni bir anlam dünyası inşa edebilen bir araç haline gelmiştir.

Geleneksel medya araçlarının hızla devam eden bu dönüşüm süreci, 21. yüzyılın başlarında dijitalleşmenin de etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Medyada sunulan içerikler artık yalnızca belirli merkezlerden tek yönlü olarak değil, kullanıcıların hem üretici hem tüketici konumunda olmasına olanak sağlayan, çift yönlü ve etkileşimli olarak kullanabildiği ‘yeni medya’ yapısına evrilmiştir. Günlük hayatta çoğu kişi tarafından kullanılan sosyal medyada mecralarının neredeyse tamamı bu dönüşümün belirgin örnekleridir. Bu mecralar, başlangıçta toplulukların ve bireylerin fikirlerini özgürce ifade ettiği ve paylaştığı ortak bir alan gibi görülse de zaman içinde belirli ekonomik ve ideolojik güç odaklarının etkisi altına girmiştir.

Günümüzde sosyal medya ve televizyon, kullanıcı davranışlarını yönlendiren, içerik akışını manipüle eden ve belirli ideolojik ya da kültürel mesajları sistematik şekilde kitlelere yayıp kabul ettiren önemli ve güçlü bir ağıta dönüşmüştür. Bu platformlar yalnızca bireylerin sosyalleştikleri ya da eğlendikleri bir alan değil, aynı zamanda düşünce tarzlarını şekillendirmelerine yardımcı olan, kültürel kimlikleri biçimlendiren ve tüketim alışkanlıklarını belirleyen bir yapıya bürünmüştür. Bireylerin yeni yaşam şekillerine sahip olmalarında, bu yeni yaşamın araçlarının kullanımı, bir yol gösterici ve tutumlarında giderek çok daha belirleyici olmuştur (Vural, 2000:107). Dolayısıyla günümüzde medya, yalnızca bir iletişim aracı olmasının dışında ticari, ideolojik ve kültürel bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, hemen her kesime hitap eden ve çok farklı yapısal özelliklere sahip olan televizyon, toplumdaki kültürel üretim ve tüketim süreçlerinin başlıca araçlarından biri konumundadır. Sosyal medyanın dinamik yapısına kıyasla daha geleneksel bir mecraı temsil etse de televizyon hâlâ geniş kitlelere ulaşabilen orta ve uzun vadede etkili bir araç olma niteliğini korumaktadır. Hem görsel hem de işitsel özelliği sayesinde izleyicinin duygularına hitap eden bu mecra, bireylerin hem toplumsal hem de bireysel dünyalarını algılamalarında, değer yargıları geliştirmelerinde ve toplumsal rolleri öğrenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin dış dünyayı anlamlandırmalarında bir nevi ayrıştırıcı konumunda olan medya, onların kendilerini nasıl göreceğini ve kabul edeceğini belirlemektedir (Tarhan&Karakoç, 2020). Özellikle televizyon dizileri, kurgusal içerikleri aracılığıyla toplumsal gerçeklikleri yeniden üretme ve şekillendirme potansiyeline sahip yapımlardır. Bu çalışmada, televizyon dizilerinde temsil edilen toplumsal rollerin ve bu rollerin algı yönetimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Medya ve Toplumsal Etki

Giderek yaygınlaşan sosyal medya platformlarında, özellikle televizyonda yayınlanan içerikler toplumlardaki kültürel değerlerin yeniden oluşmasında önemli ve büyük bir rol üstlenmektedir.

1970'lerden bu yana Kültürel Çalışmalar geleneği, medya metnlerinin ideoloji sistemlerini analiz eden çalışmalarla gelişmiştir. Bu yaklaşıma göre, medya, yalnızca yansıtıcı değil, anlam üreten bir mekanizma olarak değerlendirilir (Fiske, 1987). Medya metin ve içerikleri, izleyiciye hem belirli yaşam biçimlerini, değerlerini ve toplumsal rolleri göstermekte hem de bu gösterdiği değerleri medya üzerinden dayatarak toplumda meşrulaştırılmasını hedeflemektedir. Bu noktada Stuart Hall'un temsil kuramı devreye girmektedir.

Stuart Hall'a göre temsil, dünyayı algılayış biçimlerimizin bir yansıması değil, inşasıdır (Hall, 1997). Televizyon dizilerinde temsil edilen kadın-erkek rolleri, sınıfsal farklar, çarpık ilişkiler ya da etnik kimlikler toplumun gerçekliğini yansıtmaktan çok, belirli bir ideolojik çerçevede yazılmış metinlerden oluşmaktadır. Örneğin, kadın karakterlerin çoğunlukla duygusal, fedakâr ve aile odaklı rollerle sınırlandırılması, ataerkil normların medya aracılığıyla yeniden üretilmesine neden olur (Lauzen, Dozier & Horan, 2008). Aynı şekilde alt sınıfa mensup karakterler de genelde cehalet, tembellik, suçluluk gibi özelliklerle eşleştirilmektedir. Günlük yaşantıda bu sınıfsal farkı birey kendi çevresinde fark etmese bile medya içeriklerinden gördüğü kadarıyla kıyaslama yapma isteği duyabilmektedir. Bu da izleyiciler üzerinde sınıfsal önyargıların yeniden şekillendirilmesine sebebiyet verebilmektedir.

Antonio Gramsci'nin oluşturduğu hegemonya kuramı ise bu ideolojik süreçleri anlama ve çözümlemede önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Gramsci'ye göre hegemonya, baskıcı değil, rızaya dayalı bir egemenlik biçimidir (Gramsci, 1971). Medya içerikleri, bu rıza üretimini devam ettirebilmek için çeşitli ideolojik anlatılar aracılığı ile toplumdaki farklı kesimlere hitap eder. Bu sayede gerçek hayattaki, toplumda bulunan eşitsizlik, adaletsizlik ve yüksek düzey farklılıklar meşrulaşmaya başlar ve bireylerin bunun doğal ve kaçınılmaz olduğunu düşünmesi sağlanır. Bu kapsamda televizyondaki içerikler, özellikle ahlaki değerler, sınıfsal farklılıklar, aile yapısı kadın-erkek ilişkileri ve rolleri etrafında kurulan anlatılarla mevcut toplumdaki düzenin yeniden üretilmesine katkıda bulunabilir.

İdeoloji Eleştirisi yaklaşımı medyanın görünmez bir güçle toplumsal değerleri ve güç ilişkilerini yeniden ürettiğini savunur. Bu bakış açısına göre diziler, izleyiciye sunulan karakterler, olay örgüleri ve temalar aracılığıyla belirli düşünce biçimlerini normalleştirir ve yaygınlaştırır. Yine bu yaklaşıma göre medya içerikleri, sunulan karakterler, gelişen olaylar ve konular ile belli başlı düşünce şekilleri meşrulaştırır ve yaygınlaştırır. Kadın ve erkeğe yüklenen kalıplaşmış roller, aile yapısının belirli bir modele uygun idealize edilmesi ya da sınıfsal farkın gözle görülür derecede ayrıcalıklı sunulması gibi durumlar, bu ideolojik yönelimin göstergesi olarak değerlendirilir. İzleyici bu durumları tekrar eden bir döngüde görmeye alıştıkça bunun aslında olması gereken bir durum olduğunu düşünmeye yönelebilmektedir. Bu yaklaşım dizilerin konusunun de ötesine geçerek, dizilerin hangi değerleri taşıyıp koruduğuna, hangi konuları görünür yaptığına ve hangi değerleri göz ardı ettiğine odaklanır. Bu sebeple İdeoloji Eleştirisi medya içeriklerini yalnızca eğlence aracı olarak görmez; aynı zamanda onları toplumdaki bilinç algıları üzerinde etkili yapıtaşları olarak inceler.

Medyadaki kadın temsilleri hakkında yapılan çoğu araştırma kadın karakterlerin çoğunlukla geleneksel aile rollerini korumaya zorlandığı analiz edilebilmektedir. Erkek karakterler güçlü,

karar verici, sözü dinlenen ve bağımsız karakterler olarak gösterilirken, kadın karakterler duygusal olarak zayıf, fedakâr, erkeklere nazaran daha sessiz ve söz dinleyen rollerde yansıtılmaktadır. Bu temsiller, sadece cinsiyet rollerini değil, aynı zamanda toplumsal beklentileri de şekillendirir (Tuchman, 1978). Bu konuda Dr. Alev Aslan Aras ve Dr. Derya Gül Ünlü tarafından 2018’de yayınlanan *Türkiye’de Yayınlanan Televizyon Dizilerindeki Kadın ve Erkek Karakterlerin Temsili ve Konuşma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma* isimli makalede 2016–2017 dönemindeki dört popüler dizide kadın karakterlerin mesleki rolleri ile erkeklere kıyasla konuştukları biçimlerin farklı olduğu; kadınların konuşma biçimlerinin duygusal ve bakım odaklı, erkeklerin ise daha mesleki ve otoriter olduğu tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, medya kuramları çerçevesinde medyanın toplum üzerindeki etkilerini anlamak için televizyon dizilerinin içeriklerinin incelenmesi önemlidir. Kültürel Çalışmalar, Temsil Kuramı, Hegemonya ve İdeoloji Eleştirisi gibi yaklaşımlar medya ile verilmek istenen ideolojileri görünür kılmakta ve özellikle toplumsal cinsiyet rolleri, sınıfsal farklar ve etnik köken gibi kategorilerdeki temsilleri çözümlemeye yardımcı olmaktadır. Yani televizyon dizileri yalnızca bir eğlence aracı olarak değil aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir aygıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma medyadaki toplumsal temsillerin nasıl kurgulandığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda temsillerin analiz edilmesi için nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel içerik analizi, özellikle sosyolojik ve kültürel araştırmalarda yaygın olarak tercih edilen, metinlerin ya da görsel içeriklerin altında yatan farklı anlamları yorumlamak amacıyla kullanılan bir inceleme yöntemidir. Bu yaklaşım, yalnızca içerikte neyin yer aldığını değil; bu içeriklerin nasıl yapılandığını, hangi temsilleri sunduğunu ve hangi toplumsal anlamlara hizmet ettiğini ortaya çıkarmayı amaçlar (Schreier, 2012). Özellikle medya metinlerinde temsil, ideoloji, kültür ve toplumsal normlar gibi kavramlarla çalışırken, bu yöntemin sunduğu açıklık ve yorumlayıcı yaklaşım araştırmaya avantaj sağlamaktadır.

Araştırma, Türkiye’de son beş yıl içinde (her yıl için bir adet dizi olacak şekilde) en çok izlenme sayısına ulaşmış ve farklı yaşta ve sosyo-kültürel sınıftan insana hitap eden 5 popüler televizyon dizisini analiz etmektedir. Araştırmaya konu olan diziler; Mucize Doktor (2020), Kuruluş Osman (2021), Gönül Dağı (2022), Yalı Çapkını (2023) ve Bahar (2024). Bu diziler hem popüler olmaları (çok izlenmeleri) sebebiyle hem de toplumsal cinsiyet, aile yapıları, konu ettiği kültürel değerler ve barındırdığı sınıfsal ilişkiler gibi değişkenleri temsil etme biçimleriyle de bu araştırma için uygun bir örneklem sunmaktadırlar. Farklı kanallarda yayınlanmaları, farklı seyirci gruplarına hitap etmeleri ve farklı anlatı yapıları barındırmaları, bu dizileri karşılaştırmalı analiz açısından değerli kılmaktadır.

Bu çalışmada, çalışmaya konu olan her bir diziden toplumsal rollerin ve temsil edilen kimliklerin belirgin biçimde gösterildiği önemli sahneler incelenmiştir. Sahnelerde karakterlerin toplumda temsil ettikleri rollerin inşası, diyaloglarda yer alan normatif ve ideolojik söylemler, sembolik mekanların kullanımı, kıyafetlerin taşıdığı kültürel anlamlar ve olay örgüsünün taşıdığı ideolojik anlamlar analiz edilmiştir. Örneğin bahar dizisinde modern

kadın ile geleneksel aile yapısına uygun kadın temsilleri arasında kurulan çatışma, çalışmanın odak noktalarından biri olmuştur. Yalı Çapkını dizisindeki erkek karakterlerin her birinin farklı şekillerde sergilediği otorite ve yönlendirici rolleri öne çıkmaktadır. Mucize doktor dizisinde ise özel kişilerin ve engellilik temsilleri ve sosyal dışlanma dinamikleri araştırmaya konu olmuştur.

Bu bağlamda, bu dizilerde temsil edilen yapılar bireysel karakterlerin ötesinde, karakter kimliklerinin, kültürel normların ve ideolojilerin nasıl şekillendiğini de göstermektedir. Stuart Hall'un (1997) vurguladığı gibi, temsil yalnızca bir görüntünün sunulması değil; bu görüntünün hangi anlam dünyasına oturtulduğu ile ilgilidir. Televizyon dizileri izleyiciye bir kurgu hikâye anlatmanın yanı sıra bu hikâyeler aracılığı ile izleyicilerin bu değer ve normları içselleştirip kabul etmesine de aracılık eder. Dolayısıyla bu araştırmada, dizilerin kurgusal dünyasının dışında, kurmaca hikayeler aracılığı ile oluşturulan sembolik anlam evrenleri de analiz edilmiştir.

Sonuç olarak nitel içerik analizi yöntemi, televizyon dizilerinde yer alan temsillerin basit bir şekilde anlatma düzeyinin önüne geçer ve bu temsillerin kültürel, ideolojik ve toplumsal bağlamdaki işlevlerini anlamak adına güçlü bir araç sunar. Bu önemli yöntem sayesinde her bir dizinin kendi olay örgüsü içinde taşıdığı anlamlar, toplumlardaki değerleri nasıl yansıttığı ve hangi düşünceleri nasıl pekiştirdiği daha açık bir şekilde görülür.

Bulgular

Günümüzde televizyon dizileri eğlence unsuru olmanın yanı sıra toplumların değerlerinin, kimliklerinin ve normlarının inşasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklik temsili, sınıfsal ve kültürel farklılıklar, aile yapılarının inşası ve algı yönetimi gibi önemli beş ana başlık gündeme gelmektedir. Bu çalışmada, son beş yılın en çok izlenme sayısına ulaşmış dizilerinden Mucize Doktor, Kuruluş Osman, Gönül Dağı, Yalı Çapkını ve Bahar örneklem olarak seçilmiştir. Bu dizilerde öne çıkan temalar nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler, oluşturulan kodlama cetveli doğrultusunda kategorilere ayrılmış; her bir tema, dizilerin sunduğu anlatılar ve karakter temsilleri üzerinden detaylı biçimde analiz edilmiştir. Aşağıda sunulan bulgular, söz konusu yapımların mevcut ideolojik yapıyı nasıl yeniden ürettiği ve toplumsal bellekte hangi temsilleri ön plana çıkardığı sorularına ışık tutmaktadır.

Kodlama cetvelinde analiz edilecek beş ana başlık vardır. Bunların ilki olan toplumsal cinsiyet rolleri başlığı altında, dizilerdeki kadın karakterlerin toplum içerisinde nasıl konumlandırıldığı, mesleki kimlikleri, duygusal durumları ele alınacaktır. Erkeklik temsilleri başlığında, erkek karakterlerinin sürekli olarak baskın, güçlü ve sözü geçen karakterler olması, mantık ve meslek eksenindeki temsilleri incelenecektir. Sınıfsal ve kültürel temsiller başlığı altında karakterlerin ait olduğu sosyal sınıfların kültürel kodlarla nasıl temsil edildiği incelenecektir. Aile temsilleri başlığında, toplumsal ve kültürel aile yapılarının idealleştirilmesi ve oluşturulmak istenilen aile şemaları tartışılacaktır. Son olarak algı yönetimi başlığında ise diziler aracılığıyla toplumsal normlara ve temel yapıya uygun davranışların ödüllendirildiği, norm dışı davranışların ise cezalandırıldığı bir anlatı yapısıyla kurulan olaylar ele alınacaktır.

Mucize Doktor Dizisi (2020)

Kısa özet: Mucize Doktor, otizm spektrum bozukluğuna ve savant sendromuna sahip genç bir doktor olan Ali Vefa'nın hayatını anlatan bir dizidir. Ali, önyargılara ve sosyal iletişimde yaşadığı zorluklara rağmen büyük bir hastanede çalışmaya başlar ve bir cerrah olarak yeteneğini kanıtlamak için uğraşır. Onun hikâyesi, özel gereksinimli olan bireylerin nasıl başarılı olabileceğini ve kabul görebileceğini göstermektedir. Dizi empati, anlayış ve engellilikle ilgili klişeleri ve önyargıları kırmanın önemini vurgulamaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Roller: Dizide kadın karakterler ağırlıklı olarak duygusal, empati yeteneği gelişmiş ve destekçi olmak gibi geleneksel rollerle temsil ediliyor. Mesleki kimlikleri genellikle arka planda kalırken, destekleyici ve koruyucu özellikleri ön plana çıkarılmaktadır. Yani kadın ne kadar başarılı olursa olsun geleneksel rollere ve kimliklere hapsedildiği görülebilmektedir. Erkek karakterlerle kıyaslandığında, karar alma süreçlerinden çok duygusal dayanışma işleviyle ön plana çıkmaktadırlar.

Dizide bu tasvir en açık şekilde, başarılı mesleki konumuna rağmen, özellikle Ali'ye karşı sevecen, sabırlı ve koruyucu tutumuyla ön plana çıkan bir hemşire olan Nazlı karakteriyle izleyiciye gösterilir. Nazlı karakteri, hemşire olmasına rağmen duygusal yükü fazlasıyla taşıyan, empatik, sevecen ve “annelik” özellikleriyle ön plana çıkan bir kadın karakterdir. Onun destekleyici yapısı, kültürel olarak inşa edilmiş kadın temsilleri ile uyumludur ve kişiliğinin zaman zaman tıbbi uzmanlığını biraz geride bıraktığı görülebilir. Nazlı'nın Ali'ye karşı tavırlarındaki koruyuculuk ve yumuşak tavırları, toplumun kadınlara biçtiği geleneksel rollerle örtüşmektedir.

Erkeklik Temsilleri: Dizide erkeklik iki uç örnek üzerinden gösterilmektedir. Bir yanda baskınlık, otorite ve duygusal kısıtlama ile karakterize edilen bir erkek karakter vardır; diğer tarafta ise geleneksel erkek rolünden uzak ancak özel becerileriyle ve sakin kişiliği ile takdir kazanan farklı bir erkek karakter temsil edilir. Bu farklı iki yapı, erkekliğin toplumsal olarak nasıl farklı biçimlerde üretildiğini gösterir.

Çalıştığı hastanede kıdemli bir doktor olan Ferman, baskın, otoriter ve duygusallıktan uzak erkek karakteri örneğidir. Ali karakterine zıt bir şekilde hayatında ve mesleğinde duyguları yerine mantığı ile hareket etmeyi tercih eder. Buna karşılık Ali karakteri, duygusal hassasiyeti ve sosyal zorluklarıyla geleneksel olmayan bir erkeklik biçimini temsil eder. Geleneksele uymayan duygusal karakterine rağmen toplumda kendine yer bulabilmiştir.

Sınıfsal ve Kültürel Temsiller: Karakterlerin sosyal sınıf ayrımları, konuşmaları, kıyafetleri, davranışları ve mekânsal konumları aracılığıyla görünür bir şekilde farklı birçok düzlemde kodlanmıştır. Üst sınıf karakterler şehirli, eğitilmiş ve kültürel sermayeleri yüksek kişilikler olarak tasvir edilirken, alt sınıf karakterler sisteme ancak istisnai sebepler ve bireysel mücadele yoluyla erişebilen kişiler olarak gösterilmektedir.

Dizide Ali Vefa, kırsaldan gelen ve ekonomik olarak dezavantajlı bir geçmişe sahip genç bir adam olarak tasvir edilmektedir. Kırsaldan gelip üst sınıf tabiriyle temsil edilen diğer doktorlarla bir arada çalışması onu “çalışkan alt sınıf genci” kategorisine koyar. Ali'nin

konuşma biçimi, kıyafetleri ve davranışları bu farkı pekiştirir. Diğer doktorlar ise İstanbul'un merkezinde, kariyer odaklı ve modern yaşam tarzlarıyla öne çıktıkları görülebilmektedir. İki sınıf arasındaki gözle görünür bu sınıfsal fark aslında Ali'nin bu toplum içindeki var olma çabasını, sınıfsal yükselişini anlatmaya hizmet eder.

Aile Temsilleri: Dizide aile hem hayatın yapı taşı olarak hem de bir travma ve sorun kaynağı olarak tasvir edilir. Karakterlerin duygusal ve psikolojik gelişimleri genellikle ailevi geçmişleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca aile geçmişinin kimlik oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dizide aile, izleyiciye, hem sahip çıkılması gereken bir değer olarak verilmekte hem de bireyin acısının kaynağı olarak da konumlandırılmaktadır.

Ali'nin duygusal bağ kurma biçiminin şekillenmesindeki en önemli unsurlar çocukken babası tarafından dışlanması, kardeşinin ölümü ve travmatik bir ailede büyümesidir. Bu bağlamda Ali için aile, destekten ziyade duygusal yaraların kaynağı haline gelmiştir. Dizide ideal aile modeli yer almaz fakat hasta aileleri üzerinden “fedakâr anne” ve “otoriter baba” gibi kalıplar sıklıkla işlenir.

Algı Yönetimi: Dizi, bireysel azmin hayattaki engellere karşı zafer kazanılabileceği hakkında ilham verici bir hikâyeyi anlatıyor. İnsanların birbirinden farklı olabileceğini ve bu farklılıkların özel olabileceğini izleyiciye aktarıyor. Ali karakterinin özel durumuna rağmen olağanüstü tıbbi başarılar göstermesi, toplumda “engel” kavramını yeniden düşünmeye iten bir pencere açmaktadır.

Dizide Ali'nin özel gereksinimli bir dahi olarak toplumsal önyargıların üstesinden gelip parlak bir cerrah olma yolculuğu bir umut ve olasılık mesajı veriyor. Ancak Ali'nin başarısı, kapsayıcı veya destekleyici sistemlerin bir sonucu olarak değil, kişisel bir zafer olarak gösterilmektedir. Hikâyenin genelinde, bireyin yeterince çalışarak toplumsal kabule ulaşabileceği düşüncesi işlenir. Böylece anlatı, kabul görmenin yalnızca olağanüstü yeteneklerle kazanılabileceği fikrini pekiştiriyor. Böylece izleyiciye olumlu bir mesaj verilse de sistemin sınırları sorgulanmadan bırakılır.

Kuruluş Osman Dizisi

Kısa özet: Kuruluş Osman, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in hayatını ve liderliğini anlatan tarihi bir televizyon dizisidir. Diriliş: Ertuğrul dizisinin doğrudan devamı niteliğindedir. Dizi, çökmekte olan Selçuklu İmparatorluğu, Bizans güçleri, Moğol istilaları ve iç aşiret çatışmaları arasında egemen bir devlet kurmaya çalışan Osman'ın siyasi, askeri ve manevi mücadelelerini izleyiciye aktarmaktadır. 13. yüzyılda geçen dizi, kahramanlık, fedakârlık, inanç ve ulus inşası temaları üzerinden Türk-İslam kimliğine dair bir vizyon inşa ediyor. Kuruluş Osman, tarihten ilham alırken, geleneksel değerleri, ataerkil otoriteyi ve dini milliyetçiliği gösteren belirgin bir ideolojik anlatı benimsemektedir. Böylece Türkiye'deki çağdaş sosyopolitik söylemle uyumlu bir kültürel kodların inşa edilmesine hizmet etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller: Kuruluş Osman'da kadın karakterler ağırlıklı olarak sadakat, alçakgönüllülük, annelik ve manevi bağlılık gibi toplumdaki geleneksel kadın rollerini temsil etmektedirler. Kamusal ya da siyasi alanlarda pek boy göstermezler ve kimlikleri aile, itibar ve

ataerkil sisteme hizmetle yakından ilişkilidir. Kadınlar zaman zaman stratejik veya destekleyici rollerde görünseler de davranışları ve yaptıkları ataerkil sistemin izin verdiği ölçüdedir. Kadınlar zaman zaman casusluk, bilgi taşıma gibi işlevlerde aktif rol oynasalar da bu katkılar yine erkek otoritesine hizmet edecek biçimde düzenlenmiştir.

Osman Bey'in karısı Bala Hatun karakteri idealize edilmiş Müslüman bir Türk kadını temsil etmektedir. Bala Hatun dindar, itaatkâr, duygusal olarak ölçülü ve ailesine karşı oldukça sadık bir karakterdir. Osman Bey'i doğrudan eylemle değil, dua, tavsiye ve duygusal dayanıklılıkla desteklemektedir. Bala Hatun kültürel normlara ve toplumsal kadın rolüne uygun bir karakterdir. Bu sayede izleyiciye geleneksel kadının olması gereken halinin mesajı verilebilmektedir.

Erkeklik Temsilleri: Dizide erkek karakterler çoğunlukla yiğitlik, liderlik, güç, otorite ve savaş becerilerini temsil etmektedirler. Dizide erkeklerden cesaret, kararlılık, toplumlarına ve inançlarına sadakat göstermeleri beklenmektedir. İdeal erkek hem fiziksel gücü hem de dini dindarlığı bünyesinde barındıran, topluluğun koruyucusu ve vizyoner bir lider olarak hizmet eden kişi olarak tasvir edilmektedir. Bu tasvir, kökleri ataerkil ve milliyetçi değerlere dayanan hegemonik ve otoriter erkeklikle uyumlu olarak gösterilmektedir.

Dizide Osman Bey sürekli olarak, cesareti, ahlaki otoritesi ve taktiksel zekasıyla idealize edilmiş erkekliğin vücut bulmuş hali olan dürüst savaşçı bir lider olarak tasvir edilmektedir. Onun etrafındaki tüm erkek figürleri de ona benzer şekilde “ideal erkek” profiline sahiptir. Osman Bey; cesur, adaletli, inançlı bir lider olarak izleyiciye sunulmaktadır. Liderliği sorgulanmaz ve ailesine ve halkına sadık olmasıyla bilinen bir karakterdir. Osman Bey'in duygusal yönleri bastırılmış, fedakârlık, sadakat ve savaşma isteği ön planda tutulmuştur. Yani dizide erkek karakterler otorite, güç, duygusal olarak yoksun olarak tasvir edilmektedir.

Sınıfsal ve Kültürel Temsiller: Dizi izleyiciye, erdemli, alçakgönüllü ve manevi açıdan zengin Türk boyları ile Bizans ve diğer yabancı güçlerin ahlaki açıdan yozlaşmış, çökmüş üst sınıfları arasındaki farkları anlatan net bir çerçeve çizmektedir. Kültürel kimlikler genellikle kişinin bağlı olduğu sınıf ile bir tutulmaktadır. Türkler temiz, güçlü, korkusuz ve dindar bir halk olarak gösterilirken, yabancı güçler ise çıkarıcı ve ahlaken eksik olarak tasvir edilmektedir.

Türkmen aşiretlerinin basit çadırlarda yaşamaları, toplu halde yemek yemeleri, sade kıyafetleri tercih etmeleri, doğaya yakınlıkları ve İslami değerlere bağlı yaşadıkları hayatları onların ahlaki üstünlüklerini temsil etmektedir. Buna karşılık dizide, Bizanslı karakterler genellikle lüks ortamlarda, ihanet ve açgözlülük içinde tasvir edilmiştir. Bu iki farklı temsil sınıfları arasındaki derin farkları izleyiciye aktarmaktadır. Aynı zamanda “biz” ve “onlar” arasındaki ayrım izleyicide milliyetçiliği de pekiştirebilmektedir.

Aile Temsilleri: Dizide aile, ahlaki ve sosyal düzenin temel taşı olarak temsil edilmektedir. Aile hem kutsal bir yapı hem de siyasi bir araç olarak sunulmaktadır. Senaryoda ataerkil aile yapıları yaygındır ve aile bağlarındaki yakınlıklar özellikle de babalar ve oğullar arasındaki karakter gelişimi ve toplumsal uyumu anlatma konusunda dizinin merkezinde yer almaktadır. Evlilikler genellikle aşiret birliğini sağlamak ve manevi uyumu güçlendirmek için kurulan ittifaklar olarak tasvir edilmektedir.

Osman ve babası Ertuğrul arasındaki ilişki önemlidir ve Osman'ın liderliği için temel bir unsurdur. Buna ek olarak, Osman'ın Bala Hatun'la evliliği hem duygusal hem de sembolik amaçlara hizmet ederek inanç ve soy birliğini yansıtmaktadır. Aile büyükleri ise hem aile içindeki hem de siyasi kararlara rehberlik eden, sorgulanmayan bir otoriteye sahiptir. Dizide aile büyüklerine saygı, bağlılık ve ataerkil yapı temaları ön plandadır. Kadınların görevi aileyi birlik içinde tutmak ve çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmektir.

Algı Yönetimi: Dizi milli ve manevi duygulardan güç alan bir senaryoya sahiptir. Osman bey izleyiciye ideal lider, ideal toplum ve ideal geçmişi simgelemektedir. Dizinin konusu geçmişi yüceltir ve bugünkü ataerkil toplumu meşrulaştırır. Osman karakteri üzerinden inşa edilen kahramanlık olgusu, "vatan", "millet", "din" üçlüsüne atıf yapmaktadır. Dizinin konusu bu üç değer arasında şekillenmektedir. Örneğin, düşman sadece fiziki olarak değil, inanca ve kültüre yönelik tehdit olarak da gösterilir. Bu da izleyicide milli birlik ve beraberlik duygusunu tetikleyebilir.

Gönül Dağı Dizisi

Kısa özet: Gönül Dağı, küçük bir Anadolu kasabasında yaşayanların iç içe geçmiş hayatlarını konu alan sıcak bir hikâyeye sahip televizyon dizisidir. Nostalji, romantizm ve geleneksel unsurları harmanlayan dizi, kırsal yaşamın duygusal zenginliğini ve ahlaki yönünü göstermektedir. Samimi karakterleri, aile ve toplumsal bağların gücü ve geleneksel değerleriyle Gönül Dağı, Anadolu'nun geleneksel kimliğini izleyiciye sunmaktadır. Karşılıksız aşk, fedakârlık, dostluk ve aile ilişkileri gibi temaları ele alırken genellikle sadelik, alçakgönüllülük ve azim konularını işlemektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller: Gönül Dağı'nda toplumsal cinsiyet rolleri geleneksel beklentilerle şekillenmektedir. Kadınlar özellikle de ev ve ilişki sınırları içinde duygusal açıdan zeki, besleyici ve fedakâr olarak tasvir edilir. Erkekler ise genel olarak sağlayıcı, koruyucu fakat duygusal olarak kısıtlanmış olarak tasvir edilmektedir. Dizi genel olarak geleneksel cinsiyet kalıplarını korumaktadır. Erkekler çalışıp, geçimi saklamakla ve aileyi korumakla görevliyken, kadının görevi duygusal destek sağlamak, evdeki aile bağlarını diri tutmak ve evdeki işleri üstlenmektir.

Zahide ve Dilek gibi çoğu kadın karakter aileye, anneliğe ve duygusallığa öncelik vermektedirler ve çoğu zaman başkalarının ihtiyaçlarını kendilerinininkinin önüne koydukları gözlemlenebilmektedir. Taner gibi erkek karakterler ise duygularını açık bir diyalogdan ziyade eylem ve sessizlik yoluyla ifade ederek ölçülü bir erkekliği yansıtmaktadır.

Erkeklik Temsilleri: Erkek karakterler görev bilinci, dayanıklılığı ve duygusal olarak gizliliği temsil etmektedir. Erkekler sadakatleri, çalışkanlıkları ve sabırları karakterleri ile ön plana çıkarken, içsel mücadelelerini genellikle sessizce halletmeyi tercih etmekte ve dışarıya güçlü bir görüntü vermeye çalışmaktadırlar. Genele bakıldığında dizide erkekler otoriter ve baskın olmaktan ziyade koruyucu ve sağlayıcı konumdadır. Ailesine ve çevresine karşı nazik ve hoşgörülü oldukları görülebilmektedir.

Taner karakteri, kayıp aşkının acısını çekse de bu duyguları sessizce yaşamaktadır ve çok yakınları dışında kimseyle paylaşmamaktadır. Yani duygusal açıklığı pek yoktur. Erkekler genel olarak beraberlik ve korumacılığı sürdürme eğilimdedirler. Özellikle amcaoğulları arasında kopmayan bir bağ vardır. Modern erkek figürleriyle karşılaştırıldığında, kırsalda yaşayan erkekler daha “gerçek”, “dürüst” ve “samimi” olarak resmedilmektedir.

Sınıfsal ve Kültürel Temsiller: Dizi, kırsal ve mütevazı yaşam tarzlarını yansıtmakta ve küçük kasaba değerlerini kentsel materyalizm karşısında idealize etmektedir. Anadolu kültürü, genellikle şehir hayatının karmaşıklığı ve algılanan yapaylığı ile tezat oluşturacak şekilde, ahlaki açıdan üstün, duygusal açıdan samimi ve sosyal açıdan uyumlu olarak tasvir ediliyor. Kasaba toplumu sade bir yaşam sürer, birbirine yardım eder ve sorunları birlikte çözerler. Buna karşılık, şehirden dönen karakterler genellikle toplumdan kopuk, bireyselci, duygusal olarak daha soğuk ya da egolu kişiler olarak resmedilmiştir.

İki kültür arasındaki en belirgin fark kırsaldaki insanın ahlaki olarak yozlaşmaktan uzak, samimi ve saf gösterilmesidir. Modern toplumdaki halkın aksine kırsaldaki insanlar aile bağlarına, kültürlerine ve geleneklerine daha bağlı yaşamakta ve sahip çıkmaktadır.

Aile Temsilleri: Aile bağları, dizinin merkezinde yer alıyor. Aile bir güç ve aidiyet kaynağı olarak tasvir edilirken, zaman zaman bir fedakârlık, baskı ve dile getirilmeyen kurallar alanı olarak da tasvir edilmektedir. Kuşaklararası gerilimler bazen olsa da affedici özellikleri sayesinde birlik oldukları zaman her şeyi çözüme kavuşturabiliyorlar.

Ana karakterlerden biri olan Taner'in ailesine olan bağlılığı, aile içi yanlış anlamalara ve hayal kırıklıklarına rağmen değişmez. Ablasına karşı oldukça çocuksu ve bir o kadar da korumacıdır. Neredeyse tüm ailelerde ebeveyn otoritesine saygı duyulmaktadır. Genel olarak aile duygusal bir dayanak noktası ve bağlılık temsidir.

Algı Yönetimi: Gönül Dağı dizisi, sadeliğin ahlaki zenginliği, ailenin kutsallığı ve duygusal dayanıklılığın güzelliği gibi birçok tema barındırır. Senaryoda geleneksel, sade yaşamın güzelliği vurgulanmaktadır. Dizi empati, sadakat ve alçakgönüllülük gibi olumlu değerleri izleyiciye hatırlatmaktadır. Başımıza gelen olayların her zaman pozitif bir yönü olduğunu vurgular. Aileler, toplumdaki ideal aile yapısını simgelemektedir. Birlik, beraberlik, yardımlaşma ve aile bağlarının önemini göstermektedir. Dizi karakterler üzerinden azmin ve çalışmanın her zaman sonuç bulacağını, emeğin asla karşılıksız kalmayacağını ve iyilik yapmanın güzelliğini vurgular.

Yalı Çapkını Dizisi

Kısa özeti: Yalı Çapkını, İstanbullu zengin bir ailenin şımarık varisi Ferit ile kırsalda yetişmiş, mütevazı bir genç kadın olan Seyran'ın görücü usulü evliliği etrafında dönen modern bir dizidir. Başlangıçta zorunlu bir birliktelik ve kültür çatışması olarak tasvir edilen dizi, giderek travma, güç, toplumsal cinsiyet rolleri ve duygusal dönüşümünün karmaşıklığını anlatan bir hikâyeye dönüşmektedir. Hem maddi ayrıcalığı hem de duygusal hapsi simgeleyen bir konakta geçen hikâyeye, elit Türk ailelerindeki ataerkil otorite, sınıfsal bölünmeler ve nesiller arası çatışmaları konu edinmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Roller: Dizi, özellikle kadınlık ve ev içi rollerle ilgili geleneksel toplumsal cinsiyet beklentilerini vurguluyor. Kadınlardan genellikle itaatkâr, mütevazı ve duygusal olarak besleyici olmaları beklenirken, erkekler baskın, atılgan ve hak sahibi olarak konumlandırılmaktadır. Dizide gösterilen iki farklı ailede de farklı konumlarda katı sınırlar bulunmaktadır. Bunun yanında dizi, ezilen ve hor görülen kadınların başkaldırısını da konu etmektedir.

Seyran kişisel nitelikleri nedeniyle değil, uygunluğu ve itaatkâr olması nedeniyle Korhan ailesi tarafından gelin olarak seçiliyor. Bu seçim durumu erkek aile büyükleri uygun gördüğü için, kadının fikri ve rızası olmadan yapılsa da Seyran zamanla bu ataerkil düzene başkaldırmaktadır. Sessiz görüntüsünün altındaki gücü ve direnci yavaş yavaş erkek egemen yapıya meydan okumaktadır. Başta geleneksele uygun olarak pozisyonlandırılmış ve öyle devam etmesi uygun görülen bir karakter olmasına rağmen zamanla bu kalıpların dışına çıkıp kendini göstermektedir.

Erkeklik Temsilleri: Erkeklik güç, kontrolcü, otoriter, baskın ve duygusallıktan uzak bir şekilde tasvir edilir. Erkek karakterler genellikle kuşak travması, aile içi katı kurallar ve beklentiler etrafında şekillenmektedir. Dizide kadınlara nazaran erkek figürlerin toksik davranışları hem normalleştiriliyor hem de aile tarafından daha kolay kabul görülebiliyor.

Başlangıçta sorumsuz ve Korhanların tek varisi olarak tasvir edilen Ferit, aile baskısı ve duygusal ihmalden kaynaklanan agresif davranışları öne çıkmaktadır. Kırılğanlığını ifade edememesi, kontrolü güçle eşitleyen eril bir ideali yansıtıyor. Yalnızca Ferit değil Seyranın babası olan Kazım karakteri duygusallıktan uzak, baskın bir karakter. Ailesindeki hiçbir ferde en ufak bir sevgi bile göstermekten uzaktır. Fakat Kazım'a nazaran Ferit'in dedesi olan Halis Ağa otorite ve güç temsili olmasına rağmen bazı durumlarda daha sevecen ve bağışlayıcıdır.

Sınıfsal ve Kültürel Temsiller: Dizide modern elit kültür ile kırsal mütevazılık arasındaki keskin fark senaryonun merkezindedir. Kültürel miras, sosyal itibar ve maddi zenginlik hâkimiyet araçları olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca iki aile arasındaki bu farklar hem arzulanan hem de tehlikeli olan olarak gösterilmektedir.

Seyran'ın mütevazı bir şehir hayatından elit bir yalıya geçişi sınıfsal eşitsizliği izleyiciye göstermektedir. Seyran'ın yeni hayatında konuşması, giyimi ve tavırları sürekli olarak dikkatle incelenir. Yalı hem toplumsal prestiji hem de sembolik olarak hapsedilmeyi temsil ederek sınıf farkını duygusal gerilim ve hiyerarşi kaynağı haline getirir.

Diğer bir sınıf farkı ise yalıdaki çalışanlar ve Korhan ailesin arasında görülmektedir. Korhanlar çalışanlarına her ne kadar aile gibi davranmaya çalışsa, çalışanların giyimi, yaşam tarzı, konuşma biçimleri, düşünceleri iki tarafın da farklarını gözler önüne sermektedir.

Aile Temsilleri: Korhan ve Şanlı aileleri, geleneklerin kişisel isteklerin önüne geçtiği, hiyerarşik ve çoğu zaman baskıcı bir yapı olarak gösterilmekte. Her ne kadar dışarıdan ideal aile gibi görünseler de iki ailede de ahlak, sadakat ve birlik olma konusunda pek başarılı olmadıkları görülebilmektedir. Sadakat ve birlik övülürken, kuşaklar boyu yaşanan travma ve duygusal ihmal “ideal” aile kavramını geride bırakıyor.

Ferit'in dedesi Halis Ağa, görücü usulü evlilikler de dahil olmak üzere aile kararları üzerinde mutlak bir otorite sağlamıştır. Özellikle erkekler arasında duyguları göstermek veya paylaşmak çok da uygun olarak görülmemektedir. İki ailede de otorite ve saygı sevgiden daha önde gelmektedir ve evdeki herkes otorite sahibine sorgusuz sualsiz uymak zorundadır.

Algı Yönetimi: Dizi her ne kadar geleneksel aile yapısını vurgulamaya çalışsa da aslında toplumsal normlara uygun olmayan bir aile profili çizilmiştir. Senaryo erkek egemen bir yapıya hizmet etmektedir. Bunun yanında dizide izleyiciye verilen en önemli konulardan biri benlik algısının bulunmasıdır. Seyran'ın ataerkil topluma başkaldırısı ve kendini bulması gerçek toplumdaki kadınlara güç verebilecek niteliktedir. Empati ve kişisel gelişim yoluyla değişimin mümkün olduğunu anlatıyor.

Diğer yandan yapılan haksızlıkların cezasız kalmaması konusu da altı çizilebilecek bir konudur. Ferit'in Seyran başta olmak üzere çevresine karşı yaptığı hatalar dedesi tarafından engellenmekte ve cezalandırılmaktadır. İzleyiciler ayrıca kontrolsüz erkek ayrıcalığının tehlikesini ve adaletsizlik karşısında sessiz kalmanın nasıl sonuçlar doğurabileceğini görebilmektedirler. Dizi aynı zamanda merhameti de derin bir şekilde anlatmaktadır. Seyran'ın babası olan Kazım karakteri başta ailesine baskın, duygusuz bir otorite olarak tasvir edilse de zaman içinde bu durum tersine dönmüştür ve bu davranışının yanlış olduğunu anlamıştır. Aynı Şekilde Ferit'in dedesi Halis Ağa da ailedeki otorite olmasına rağmen tüm aile fertlerine merhametle ve affedici şekilde yaklaşım sergilemektedir.

Bahar Dizisi

Kısa özet: Bahar, ciddi bir hastalığın ve kişisel krizin ardından hayatını yeniden inşa etmek zorunda kalan dirençli bir kadın olan Bahar'ın etrafında şekillenen modern temalı bir televizyon dizisidir. Aile, ihanet, hastalık ve içsel çatışma temalarını işleyen dizi, ataerkil bir toplumda kendini yeniden var etmeye çalışan bir kadının duygusal ve psikolojik dönüşümünü konu almaktadır. Bir şehir ortamında geçen ve karmaşık kişilerarası ilişkileri bünyesinde barındıran Bahar dizisi, toplumsal cinsiyet rolleri, sınıfsal ayrımlar, aile ve romantik ilişkilerde kadınlardan talep edilen duygusal emek gibi Türkiye'deki güncel sosyokültürel meseleleri yansıtmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Roller: Bahar'da kadın temsili öncelikle şefkat, duygusallık ve fedakârlık üzerinden inşa edilir. Kadınlardan, özellikle aile bağlamında, genellikle özverili besleyiciler olmaları beklenir. Senaryo, kadın kimliğinin ataerkil düzendeki beklentiler ve kurallar tarafından nasıl sınırlandırıldığını irdelerken, kadınların direniş ve dönüşüm anlarını da göstermektedir.

Dizide iki farklı kadın örneği vardır. Biri geleneksele bağlı olan anneliği temsil ederken diğeri ise bağımsız, modern kadınları temsil etmektedir. Geleneksel kadın rolündeki Bahar, kocası tarafından ihanete uğramasına ve duygusal olarak ihmal edilmesine rağmen, çocuklarını korumaya ve desteklemeye devam eden bir anne karakteridir. Anne olarak rolü, çoğu zaman kişisel ihtiyaçları pahasına göz ardı edilebilmektedir. Ancak, sonunda uyanışı ve bağımsızlık arayışı, geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına bir eleştiri niteliğindedir. Öte yandan bağımsız, modern kadın rolü ise Rengin ve Çağla karakterleri üzerinden izleyiciye

aktarılmaktadır. Bu kişilikler Bahar gibi duygusal olsalar da hem işlerine hem sosyal hayatlarını geleneksel kadın rollerinin önünde tutmaktadırlar.

Erkeklik Temsilleri: Dizide erkek karakterler genellikle duygularını bastıran, hırslı ve her bakımdan güçlü olarak tasvir edilmektedir. Erkekler genellikle karar verici olarak konumlandırılırken, kadınlardan bu kararlara uyum sağlamaları beklenmektedir. Ancak dizi aynı zamanda bu figürlerin özellikle özel hayatlarındaki duygusal kırılganlıklarını ve ahlaki zayıflıklarını da göstermektedir.

Bahar'ın kocası hem profesyonel çevresi hem de ailesi üzerinde kontrol sahibi olan başarılı ve takdir edilen bir cerrah olarak tanıtılmaktadır. Timur karakteri duygusal olarak mesafeli, manipülatif ve sadakatsiz, empatiden ziyade egoyu önceleyen bir tür toksik erkek karakterini temsil ediyor. Timur her zaman kendini istediğini yapmakta özgür olarak görmekte fakat kendisine benzeyenleri ise eleştirmektedir. Dizideki çoğu erkek karakter kadınlara göre çok daha karar verici pozisyonundadır. Bazı durumlarda kadınların profesyonel hayatlarından vazgeçip koruyucu annelik sıfatına bürünmesi beklenirken, erkelerden bu beklenmemektedir.

Sınıfsal ve Kültürel Temsiller: Dizi, özellikle yaşam standartları, yetişme tarzı ve duygusal dayanıklılık açısından sosyal sınıflar arasındaki keskin zıtlıklara vurgu yapmaktadır. Farklı sosyo-ekonomik geçmişlerden aynı yaşam standartlarına erişebilen karakterler, sınıf ayrıcalığını net olarak yansıtabilmektedirler.

Sınıf farkının en iyi örneği Nevra ve Gülçiçek karakterlerinde gözlemlenebilir. Nevra maddi olarak bolluk içinde yetişmiş ve hayatı boyunca neredeyse hiç zorluk çekmemiştir ve üst sınıf insanı temsil eder. Gülçiçek karakteri ise kırsalda yetişmiş geleneksel fedakâr kadın rolünü temsil etmektedir.

Aile Temsilleri: Dizide aile hem bir kutsal alanı hem de bir duygusal çatışmayı barındıran bir ortam olarak tasvir edilmektedir. Dizi, idealize edilmiş uyumlu aile birimi imajına meydan okuyor. Aile içerisindeki anlaşmazlıklar, ihanet, arkadan iş çevirme gibi olaylar yüzünden kırılgan aile ilişkileri bulunmakta. Bu sebeple dizideki çoğu aile yapısı geleneksele uymayan bir yapıya sahiptir.

Bahar'ın evliliği, kocasının ihaneti ve kayınvalidesinin ilgisizliğiyle duygusal açıdan zorlu bir süreci anlatmaktadır. Bununla birlikte, çocuklarına olan duygusal bağlılığı aile birliğini sağlama çabasına eşlik ediyor. Dizi, genel olarak anneliği kutsal olarak göstermekte ve geleneksel aile düzenini eleştirmektedir.

Algı Yönetimi: Dizi, genellikle duygu yüklü hikayeler aracılığıyla benlik algısı, dayanıklılık ve adalet konuları hakkında izleyiciye üstü kapalı mesajlar iletmektedir. Bireysel güçlenmeye ve bilinçlenmeye teşvik ederken ataerkil yapıları eleştiriyor. İzleyiciyi mağdur kahramanlara sempati duymaya ve geleneksel otorite dinamiklerini sorgulamaya yönlendiriyor.

Dizinin geneline bakıldığında Bahar karakteri ile dizi, izleyiciye her zaman bir umut ve sorunlardan çıkış yolu olduğunu anlatmaktadır. Karakterler yaşadıkları onca zorluğa rağmen birlik ve beraberlik içinde olarak aslında beraber olmanın güç kaynağı olduğu olgusunu da yansıtmaktadır.

Sonuç olarak bu beş televizyon dizisine geniş çerçeveden bakıldığında, bazı ortak kalıplar açıkça göze çarpmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri genellikle geleneksel beklentilere göre şekillenmektedir. Kadınlar duygusal, şefkatli ve fedakâr olarak gösterilirken, erkekler genellikle güçlü, baskın ve duygusal olarak mesafeli olarak konumlandırılmaktadır. Dizilerde erkeklik; güç, liderlik veya duygusallıktan uzak olarak tasvir edilmektedir. Sosyal ve kültürel sınıf farklılıkları da sıklıkla vurgulanmakta, kırsal sadelik ile kentsel karmaşıklık sıklıkla karşı karşıya getirilmektedir. Aile, genellikle ataerkil bir düzen içinde ya güçlü aile birliği düzeninde ya da derin çatışmalarla resmedilmektedir. Son olarak, algı yönetimi büyük bir rol oynamaktadır. Diziler sadece eğlendirmekle kalmamakta, değerler, ilişkiler ve toplum hakkında incelikli mesajlar da vermektedirler. Bu mesajlar bazen sabırlılık ve umut gibi olumlu mesajlardır; bazen de sağlıksız davranışları ve ataerkil merkezli toplumlaşmayı normalleştirmektedir. Kısacası, bu diziler modern Türkiye’de insanların toplumsal roller ve gündelik yaşam hakkında nasıl düşündüklerini ve hissettiklerini hem yansıtıyor hem de şekillendiriyor.

Tartışma

Türk televizyonlarında son beş yılda yayınlanan ve en çok izlenme sayısına ulaşmış beş adet televizyon dizisi incelenerek yapılan bu çalışmanın bulguları, televizyon dizilerinin eğlence aracı olmaktan daha çok toplumsal ideolojik yapıları yeniden üretme gücü olan kültürel araçlar olduğunu ortaya koymaktadır. Neredeyse tüm medya içerikleri ama daha çok televizyon dizileri, bugünkü toplumlarda kişilerin gündelik yaşamlarını yönlendirebilen, değer ve düşünce yargılarını şekillendirebilen ve toplumsal normları pekiştirebilen hegemonik bir aygıt olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda diziler toplumdaki kültürel temsilin en yoğun biçimde kullanıldığı ideolojik mesajların estetik kurgular altında izleyiciye sunulduğu bir medya ortamı haline gelmiştir.

Analiz sonucundaki bulgular neticesinde, dizilerin içerdiği kurmaca temaların, ideoloji ve karakterlerin izleyici tarafında çok da sorgulanmadan kabul edildiği çıkarımında bulunulabilir. Zira televizyon dizilerinde aile, kadın-erkek temsilleri, sınıfsal farklar ve etnik kimlikler gibi toplumsal temsiller medyanın belirlediği kalıplar içinde izleyiciye sunulur ve izleyicinin medya tarafından belirlenmiş değer yargılarının içselleştirilmesi sağlanabilir. Stuart Hall’un temsil kuramına göre medya, yalnızca gerçekliği yansıtmaz; aynı zamanda onu yapılandırır ve ideolojik olarak şekillendirir (Hall, 1997). Bu bağlamda dizilerde sıklıkla tasvir edilen “ideal kadın” ya da “güçlü erkek” modelleri, toplumsal cinsiyet temsillerini pekiştiren bir örnek sunmaktadır. Örneğin aile temalı dizilerde annelik, fedakârlık ve duygusallık gibi roller kadın karakterlere atfedilirken; erkek karakterler genellikle otoriter, rasyonel ve dış dünyayla ilişkili kimliklerde sunulmaktadır (Mutlu, 2013).

Bahsi geçen temsillerin etkileri üç vadede incelenebilir. İlk olarak bu temsiller kısa vadede bireylerin düşünce yapılarına ve değer yargılarına doğrudan ulaşabilir ve onları etkileyebilir. Bu yargı herkes için aynı olmasa da çoğunluk için aynı etkiyi gösterebilmektedir. Bu kıstasta ise kişinin eğitimi, sosyo-kültürel çevresi ve aile yapısı önemlidir. Orta vadede ise bu içerikler toplumdaki bazı davranış biçimlerini ve normları etkileyerek ve pekiştirerek toplumun çoğunluğunun bu kalıpları benimsemesine sebep olabilir. Uzun vadede ise bu temsiller çoğu toplum ve kişilerce kabul görür ve zamana yayılmış bir şekilde kültürün bir parçası haline gelebilir. Yani kültürel yapının sürekliliğini ve mevcut iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesini güvence altına alan sembolik araçlar haline gelir. Bunun sonucunda ise televizyon dizileri

bireylerin düşüncelerini, dünyayı algılayış biçimini, toplumdaki konumunu ve toplumdaki diğer bireylerle olan ilişkilerini yeniden şekillendirmesine neden olabilecek medyatik aygıtlar olarak konumlanır. Özellikle “yerli ve milli” değerlerin vurgulandığı diziler, milliyetçi, muhafazakâr ya da dini temaların birleştirici unsur olarak kullanıldığı hegemonik anlatıları barındırmakta; böylece izleyiciye “doğal” ve “kaçınılmaz” bir toplumsal düzen sunmaktadır (Tılıç, 2008).

Televizyonun bu ideolojik özelliği, özellikle hali hazırdaki hegemonik kültürün sürdürülmesini sağlama konusunda önemlidir. Antonio Gramsci’nin hegemonya kuramı çerçevesinde incelendiğinde televizyon dizilerinin egemen sınıfın ideolojilerini meşrulaştırıp yaymaya çalışan ve bu görüşlerini toplumlara kabul ettiren bir araç olarak işlev görmektedir. Toplamların ve kişilerin açık rızası olmasa bile bu görüşler zamanla izleyicinin aklında yer edinebilmektedir. Hegemonya olgusu yalnızca zor yoluyla değil, kültürel rıza ile de sürdürülebilmektedir. Bu noktada televizyon dizileri rızayı alma noktasında önemli bir araçtır. Toplumda “makul veya olması gereken kişilik” ya da “ideal aile” gibi kavramlar medya içerikleri sayesinde akıllara kodlanarak yeniden inşa edilir.

Bu bağlamda dizilerdeki temsillerin gücü hem kurgusal hikayelerinde hem de bu hikayelerin anlatım biçimlerinde, öne çıkan karakterlerde ve görünür kılınan değerlerinde gizlidir. Özellikle son yıllarda prime-time dönemlerinde izlenme sayısı yüksek olan diziler incelendiğinde geleneksel aile yapısının kalıplaşması, kadınların kültürel ve ev içi rollere hapsedilmesi, erkekleri her durumda güçlü gösterme çabası ve sınıfsal farkların romantik hikayeler ile meşrulaştırılma çabası gibi eğilimler gözlenebilmektedir. Bu da dizilerin yalnızca popüler kültür ürünleri değil, aynı zamanda ideolojik işlev gören kültürel metinler olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak televizyon dizileri ve medya içerikleri bireylerin toplumsal kimliklerini, değerlerini ve ilişkilerini biçimlendirme aşamasında önemli bir yere sahip olan güçlü ideolojik aygıtlar olarak tarif edilebilir. Diziler aracılığı ile topluma sunulan temsillerin toplumdaki gerçekliklerin görünmez bir yansıması olmadığı, aksine bu gerçekliğin tekrar eden biçimde üretildiği anlaşılabilmektedir. Televizyon dizileriyle yeniden üretilen bu temsiller sadece bugünün ideolojisini değil yarının toplumunu da inşa etmektedir. Bu sebeple dizileri sadece estetik ve ticari bir amaçla kullanılan aygıtlar olarak görmek yerine taşıdığı ideolojik yapıları da göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir. Toplumdaki medya okuryazarlık oranının artırılmasına yönelik çalışmalar bu hegemonik yapının etkilerini kırmak adına önemli bir adım olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak son beş yılda en çok izlenmeye ulaşmış televizyon dizileri incelenmiştir ve bu analiz, toplumsal temsillerin medya içerikleri kullanılarak nasıl yeniden üretilip izleyiciye sunulduğu ve bu sunumların izleyici üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Analiz sonucundan çoğunlukla kadın, erkek ve aile üçlüsü etrafında şekillenen anlatılar; kurgusal hikayeler olmaktan öte, izleyicinin bu hikayeler aracılığı ile verilen toplumsal değerleri ve normları içselleştirmede büyük bir etkisi olduğu

görülebilmektedir. Bu bağlamda televizyon dizileri, kültürel kod aktarımı, cinsiyet rollerinin toplumsallaştırılması ve aile yapısının yeniden tanımlanması gibi görevleri üstenebileceği anlaşılabilmektedir.

Dizilerdeki çoğu kadın karakterin yönlendirilmeye müsait, duygusal, hayatını ailesine adanmış rolleri temsil etmesi; erkek karakterlerin ise çoğunlukla güç figürü, yönlendirici, baskın karakterler olarak sunulması ve aile yapısının ise genelde toplumsal normlara uygun olarak kurgulanmış olması medyanın toplumdaki hazır düzenin korunmasındaki ideolojik rolünü göstermektedir. Aynı zamanda sınıfsal farklar, zengin ve fakirin ayrılması veya eğitilmiş ve cahil kesimin arasındaki farklar da göze çarpmaktadır. Bu gösterilen temsiller hem izleyicilerin mevcut toplumsal yapıyı daha da içselleştirmesine hem de farklı yaşam tarzlarını ve düşünce biçimlerini de görünmez kılınmasına neden olabilmektedir.

Analizden çıkarılan bu bulgular ışığında medya okuryazarlığının erişilebilir bir eğitim olarak tüm ülkede yaygınlaşması büyük önem arz etmektedir. Günümüzde bireylerin erken yaşta eleştirel medya perspektifiyle tanışmaları gereklilik haline gelmiştir. Bireylerin ve toplumların medya içeriklerine sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşabilmesi, medyanın dayattığı mesajları direkt olarak alıp kabul etmesini önleyebilir ve bilinçli bir nesil yetiştirmiş olur.

İçerik üreticileri ve medya yapımcıları da bu konuda sorumluluk almalıdırlar. Televizyon dizilerinde yer alan olay örgülerinin sınıf ve cinsiyet eşitliği göz önünde bulundurularak kurgulanması, karakterlerin ise daha eşitlikçi ve kapsayıcı biçimde temsil edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun kurgulanması, insan haklarına dikkat edilen senaryolar içermesi evrensel değerlere katkı sağlayabilecektir. Yayınlanacak senaryolar daha denetimli ve şeffaf süreçlerden geçerek toplumsal fayda gözetilerek yapılsa uzun vadede toplumun kültürel dokusuna olumlu katkılar sunacaktır.

Sonuç olarak bu çalışma, televizyon dizilerinin bireyler için yalnızca bir eğlence aracı olmadığını, aynı zamanda toplumun bilincine sızmaya çalışan metinler olabileceğini ortaya koymuş, dizilerde temsilen gösterilen karakterlerin toplum nezdinde içselleştirilmesine büyük katkı sağladığını göstermiştir. Bu bağlamda yapılacak her türlü kültürel ve yapısal müdahale, eşitlikçi ve bilinçli bir toplumun yetişmesine olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aras, A. A., & Ünlü, D. G. (2018). Türkiye’de Yayınlanan Televizyon Dizilerindeki Kadın ve Erkek Karakterlerin Temsili ve Konuşma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma. *Kurgu*, 26(3), 1-14.
- Fiske, J. (1987). *Television Culture*. London: Routledge.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). New York: International Publishers.
- Hall, S. (1997). The Work of Representation. In S. Hall (Ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (pp. 13–74). London: Sage / Open University Press.

- İnce, M. ve Koçak, M.C (2018) Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi ile İlgili Yayınlanan Haberlerde Söylem ve İdeoloji. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018 Sayfa: 1969-1999
- İnce, M. ve Koçak, M.C. (2018) The Use Of Tv In Usa Precidency Elections As A Mass Media. Electronic Turkish Studies. Spring2018, Vol. 13 Issue 13, p37-51. 15p.
- İnce, M., & Koçak, M. C. (2018). Sigarayı Bırakmada, Kitle iletişim Araçlarında Yer Alan Kamu Spotlarının Etkisi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 1-11.
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ana Haber Bültenlerinde Haberlerin Konusu Ve Sunum Tarzı İle Reyting Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(1), 416-441. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.646823>
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Ergenlik Çağındaki Çocukların Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Yalnızlaşmaya Etkisi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 8(2), 1111-1144. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.725462>
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2020). Türk Sinemasında Din Adamlarının Sunumu: Kemal Sunal Filmlerindeki Dini Karakterler Üzerine Bir İnceleme. Journal of Humanities and Tourism Research, 10(3), 726-741.
- İnce, M., & Yılmaz, M. (2021). COVID-19 Salgını Sürecinde Türkiye’de Değişen Toplumsal Etkileşimler Üzerine Bir Araştırma. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi(11), 160-186. <https://doi.org/10.21733/ibad.897332>
- Lauzen, M. M., Dozier, D. M., & Horan, N. (2008). Constructing Gender Stereotypes Through Social Roles in Prime-Time Television. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 52(2), 200–214. <https://doi.org/10.1080/08838150801991971>
- Mutlu, E. (2013). Televizyon ve Toplum. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Schreier, M. (2012). Qualitative Content Analysis in Practice. London: Sage
- Tarhan, S. H., & Karakoç, E. (2020). Popüler Kültür Ürünü Olarak Televizyon Dizilerinde İdeolojinin Sunumu. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(1), 70-91.
- Tılıç, D. (2008). Medya ve İktidar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tuchman, G. (1978). The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media. In G. Tuchman, A. Kaplan Daniels & J. Benet (Eds.), *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media* (pp. 3–38). New York: Oxford University Press.
- Vural, A. (2000), Medyanın Kültürel Kalkınmayı Sağlama ve Eğitim İşlevi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Ü Basımevi Müdürlüğü, Sayı 10, ss. 105-113, İstanbul.

MUHAİRRLİKTEN İÇERİK ÜRETİCİLİĞİNE: DEĞİŞEN GAZETECİLİK PRATİKLERİ

Prof. Dr. Mustafa İNCE

Karabük Üniversitesi, mustafaince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0000-0001-8058-1076

İrem İNCE (Yüksek Lisans)

Karabük Üniversitesi, iremince@karabuk.edu.tr-ORCID ID: 0009-0007-2210-837X

Özet

Dijitalleşmenin ve sosyal medyanın yükselişiiyle birlikte gazetecilik mesleği köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel gazetecilik anlayışı, yerini giderek daha çok dijital platformlara uygun içerikler üreten, çoklu becerilere sahip içerik üreticilerine bırakmaktadır. Bu çalışmada, gazetecilik pratiğindeki bu dönüşüm; haber üretim şekli, habercinin rolü, kullanılan mecralar ve mesleki kimlik bağlamında ele alınmaktadır. Çalışmada, daha önce (geçmişte) geleneksel medya kuruluşlarında görev yapmış ancak daha sonra dijital medya platformlarında özgün içerik üretmeye başlayan gazetecilerin mesleki çalışmaları analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemiyle yürütölen bu çalışmada, medya kuruluşlarında profesyonel gazetecilik yaptıktan sonra çeşitli sosyal medya platformlarında içerik üreten gazeteciler ve içerik üretme çalışmaları analiz edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara, günümüzde gazeteciliğın artık yalnızca haber yazımıyla sınırlı bir alan olmaktan çıktığı; video, podcast, sosyal medya paylaşımları gibi çoklu formatları kapsayan bir içerik üretimi pratiğine evrildiğı görölmüştür. Bu dönüşümün, bilgi üretiminden, konu/olay analizine, gazetecilik etiğinden, haberin sunum biçimine kadar pek çok unsuru yeniden tanımlamayı gerektirdiğı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital gazetecilik, içerik üreticiliğı, muhabirlik, medya dönüşümü, yeni medya

Giriş

Tarih boyunca teknolojinin gelişimi birçok mesleğın değışime ve dönüşüne uğramasına kapı aralamıştır. Meslekler, alanlarına bağılı olarak teknolojiden olabildiğince fayda sağlamaya başlamışlardır. Eğitim, pazarlama, bankacılık, sağıık gibi günlük hayatımızda sıkça karşılaştığımız meslek grupları bunlardan bazılarıdır. Teknoloji sayesinde önemli değışime uğramış olan mesleklerden biri de gazeteciliktir. Tanım olarak geleneksel gazetecilik, değıer taşıyan haberin toplanması ve kamuoyuna sunulmasındaki süreçlerin belli etik kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiğı bir meslek grubudur. Gazeteciler mesleklerini icra ederken basılı yayın (gazete ve dergi) ile radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarını kullanırlar. Geleneksel gazeteciliğın bir zaman döngüsü vardır. Yani haberler günlük, haftalık veya aylık olarak yayınlanabilmektedir. Ayrıca gazetecilik tek yönlü bir iletişime sahiptir; izleyiciler ve okuyucular pasif konumdadır, yani geri dönüş sağlamalarına ve yorum yapmalarına imkân tanıyan bir platform bulunmamaktadır. Bunun yanında gazetecilikle bağdaşan önemli bir diğier meslek ise muhabirliktir. Bu iki meslek ayrı ayrı düşünölemez. Muhabirler, haberin en yakın takipçileri ve tanıklarıdır. Haberin kaynağına olabildiğince en kısa sürede ulaşırlar ve olayları yerinde takip edip, bilgi toplarlar ve bu bilgileri haber diline dönüştürerek kamuoyuna sunma

süreçlerinde rol oynarlar. Yani muhabirlik, gazeteciliğin olay yerindeki gözü ve kulağı olarak tanımlanabilmekte ve canlı tanıklık yoluyla haberin hayata geçmesine büyük ölçüde katkı sağlar.

Birçok elektronik iletişim teknolojisi gibi internet de sahip olduğu teknolojik özellikler sebebiyle geleneksel yayıncılığı dönüştürmüş ve gazeteciliğe birtakım yenilikler getirmiştir (Öztermiyeci, 2017, s.172). Teknolojinin ve internetin en büyük getirilerinden biri olan dijitalleşme, medyanın üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Yeni teknolojilerin medya alanında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, geleneksel habercilik uygulamaları da değişmiştir (Ünal, 2021, s.954). Geleneksel medya yapıları kendi sınırlarını aşarak dijital ortama uyumlu hale gelmiştir. Yeni teknolojiler ile gazeteciler olaylara/haberlere daha hızlı ulaşabilmiş, haberleri okuyucuya daha hızlı iletebilmiş, okuyucu ile daha hızlı ve karşılıklı iletişim kurabilmiştir. Bu durum hem haberin erişilebilirliğini artırmış hem de sunum biçimlerini, üretilme ve tüketilme hızını ve haber üreticilerini köklü bir biçimde ve günümüze uygun şekilde dönüştürmüştür. Bu ve bunun gibi önemli gelişmeler sayesinde gazetecilik mesleği gelenekselden moderne evrilmiştir. Hatta ‘internet gazeteciliği’ olarak adlandırılan, etkileşim (interactivity), çoklu ortam (multimedia) ve bağlantılı metin (hypertextuality) nitelikleriyle diğer gazetecilik türlerinden ayrılan yepyeni bir gazetecilik türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öztermiyeci, 2017, s.172).

Özellikle son yıllarda internetin her yaştan kullanıcı kitlesine ulaşmasıyla birlikte haber üretimi çok farklı bir boyuta evrilmiştir. Profesyonel gazeteciler dışında teknolojiye ulaşımı olan neredeyse her birey zaman zaman haber üreticisi konumuna gelebilmektedir. Bu gelişim son zamanlarda sıkça duyulmaya başlanan “vatandaş gazeteciliği” kavramını gündeme getirmiş ve geleneksel medyanın sahip olduğu tek yönlü kontrol anlayışını değiştirmiştir. Bununla birlikte, sosyal medya platformları sadece bireylerin sosyalleştikleri bir alan olmaktan çıkıp haber alma ve haber yayma görevleri üstlenen dinamik bir yapı olmaya başlamıştır. Özellikle internetin haber üretimi ve sunumu için kullanılmaya başlanmasıyla birlikte gazetecilik alanında, İnternet gazeteciliği, online gazetecilik ve ağ gazeteciliği gibi isimlerle tanımlanan yeni gazetecilik biçimleri ortaya çıkmıştır (Bayraktutan. Bilecen ve Karakaya, 2018). Kullanıcıların bu mecralarda anlık olarak durum bildirimini yapabilmesi ve haber paylaşabilmesi özellikle kriz anlarında geleneksel medya kuruluşlarından daha popüler olmasını sağlamıştır.

Diğer bir yandan gelişen sosyal medya haberciliği hem geleneksel medyaya karşı bir alternatif hem de zaman zaman onunla iç içe geçebilen hibrit bir yapıya evrilmiştir. Günümüzde çoğu güvenilir haber kuruluşu haber dağıtımı için sosyal medyaya öncelik vermeye başlamıştır.

Sosyal medya haberciliği etkileşim, hız ve erişilebilirlik gibi yönleriyle geleneksel gazeteciliğe kıyasla farklı avantajlar sağlamaktadır. Sosyal medya kullanıcıları ve içerik üreticileri, kendi dijital kanallarını açabilmekte ve bu sayede de kendi kitlesini oluşturabilmektedir. Bu kanallar aracılığıyla takipçileriyle etkileşim kurmakta ve gündem kritiği yapabilmektedirler. Günümüzde bu kanallar artık sadece bireysel görüşlerin paylaşıldığı bir ortam olmaktan çıkmış; gündem belirleyen, siyasi ve toplumsal tartışmalara yön veren, hatta zaman zaman geleneksel medyayı dahi etkileyen bir mecra dönüşmüştür.

Sosyal medyada takipçi sayılarının artışı ve medya algoritmaları, bu dijital yüzlerin görünürlüğünü ve etki gücünü artırmıştır. Artık haberler sosyal medyadan da ulaşılabilir hale gelmiştir. Kimi zaman bir fenomenin YouTube videosundan, bazen de bir Instagram

hikâyesinden güncel haberlere ulaşılabilir. Hatta bazı zamanlarda kamuoyu bu tam güvenirlilik sağlamamış olan kaynaklara göre bile şekillenebilmektedir. Bu bağlamda dijital medya hem geleneksel gazeteciliği hem de haberin yapısını dönüştürmüş ve haber alma biçimlerimizi köklü bir biçimde değişime uğratmıştır.

Netice itibarıyla dijitalleşmenin gazeteciliği sadece teknik olarak değil, aynı zamanda sosyokültürel bağlamda da yeniden yapılandığı söylenebilir. Sosyal medya haberciliği, hız ve etkileşim gibi gazeteciliğe katkı sağlayan bazı özelliklere sahip olsa da, bilgi kirliliği, dezenformasyon, algoritmik denetim ve etik sorunlar gibi birçok yeni problemi de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yeni medya ortamında üretilen haberler sürekli olarak bir gözlemleme yapılar ve medya okuryazarlık bilinciyle değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, geleneksel gazetecilikten dijital haberciliğe geçiş süreci ve bu sürecin evrimleşmesi ve olumlu-olumsuz getirileri ele alınacak; sosyal medya mecralarında gelişen yeni haber yapma biçimleri, bu platformların toplum üzerindeki etkileri ve fenomenlerin gündem oluşturma potansiyelleri tartışılacaktır.

Çalışmada şu araştırma sorularına cevap aranacaktır:

- 1- Türkiye’de daha önce farklı medya kuruluşlarında çalışan gazeteciler günümüzde hangi platformlarda faaliyet gösteriyorlar?
- 2- Dijital gazeteciliğin habercilik anlayışına getirdiği yenilikler ve sınırlılıklar nelerdir?
- 3- Geleneksel gazetecilik ilkeleri ile yeni medya gazeteciliğinin pratikleri arasında yaşanan temel çatışmalar nelerdir?
- 4- Yeni medya ortamlarında kullanıcıların etkileşim sağlayabilmesi, gazetecilik anlayışını hangi açılardan değiştirmektedir?
- 5- Günümüzde içerik üreticiliğinin artması ve gelişmesi, gazetecilik mesleğini nasıl dönüştürmüştür?

Gazetecilik tanımı ve muhabirlik

Gazeteciler, en kısa ve temel tanım olarak belirli ilkeler çerçevesinde toplumun doğru bilgi edinme hakkını karşılaması amacıyla belli kurum veya kuruluşların bünyesinde çalışan kişilerdir. Geleneksel gazeteciliğin en önemli misyonu belirli etik kurallar çerçevesinde kamuya doğru ve hızlı bir şekilde haberi sunmaktır. Bu ilkelerden en önemli olanları ise doğruluk, kaynak kontrolü ve tarafsızlıktır. Doğruluk denilen ilke içerisinde haberci, haberini nesnel gerçekliklere dayandırmalı ve dezenformasyondan kaçınmalıdır. Aynı zamanda bilgileri eksiksiz ve doğru vererek vatandaşa anlaşılır bir dille haberi sunmalıdır. Gazeteci kaynak kontrolünü eksiksiz bir şekilde yapmalıdır. Bu ilke elde edilen bilginin güvenilirliğini sağlamak ve korumak için gereklidir. Bu güvenilirliği sağlamak için ise tüm detayların titizlikle incelenmesi önemlidir. Tarafsızlık ilkesinde ise gazeteci olayları ve olguları kişisel düşüncelerden bağımsız olarak veya bir fikri savunacak şekilde yansıtmamalıdır. Bu üç temel ilke hem haberin doğru olmasını hem de kamunun medyaya duyduğu güvenin devamlılığını sağlamaktadır.

Bu bağlamda habercilik süreçlerinin temelini saha muhabirliği oluşturmaktadır. Saha muhabirleri olayın yaşandığı bölgeye giderek doğrudan gözlem ve konu hakkında araştırma yapmaktadırlar. Saha muhabirleri için tanıklarla görüşmek, fotoğraf ve video kaydı almak önemlidir. Bu görev sırasında muhabir hem yeterli mesleki birikime sahip olmalı hem de hızlı düşünme, karar alma ve durumlara uyum sağlama becerileri göstermesi gerekebilmektedir.

Özellikle afet bölgelerinden alınan haberler, siyasal gelişmeler, toplumsal olaylar ve adli vakalarda saha muhabirleri olayları en doğru ve hızlı şekilde aktarmalıdır. Bu bilgiler haber merkezlerinin olayları doğru bir şekilde kamuya aktarması açısından kritik bir rol oynar.

Ajans gazeteciliği, haber ajansları olarak adlandırılan merkezi kuruluşlar tarafından haberlerin toplanması, üretilmesi ve dağıtılması konularını ele almaktadır. Bu ajanslar çeşitli yerlerden haberleri ve bilgileri toplayarak doğruluğunu araştırır. Ajans gazetecileri, doğruluğu araştırılmış bu haberleri ajanslara ileterek haber akışına katkı sağlamaktadırlar. Ajans gazetecilerinin ilkeleri arasında hızlı, kısa ve doğrulanmış içerikler üretmek vardır. Bu ilkelerin en önemli sebebi içeriklerin farklı kitlelere uyarlanabilir olmasını sağlamaktır. Ajansların abonelik sistemleri sayesinde üretilen bu içerikler, ülke genelinde veya küresel olarak birçok medya organı tarafından kullanılabilir.

Geleneksel haber üretim sürecinde haberin uygun şekilde metne dönüştürülmesinde birçok aşama vardır. Bu aşamalarda haberin dilini, üslubunu ve yapısını belirlerken habercilik etik ilkelerine bağlı kalınır. Haberin dağıtımı ise birçok mecraada olabilmektedir. Bunların başında basılı gazeteler, radyo yayınları ve televizyon haber programları gelmektedir. Aynı zamanda geleneksel medyada haberin kamuya sunumu belirli periyotlara ve program akışlarına göre yapılmaktadır.

Teknoloji ile her meslek gibi haberciliğin de hız ve formatının köklü bir değişime uğradığı görülebilmektedir. Bu değişime rağmen haberciliğin doğruluk, tarafsızlık ve kaynak kontrolü gibi temel ilkeleri aynı kalmıştır. Saha muhabirliği, ajans gazeteciliği ve geleneksel üretim-dağıtım süreçleri, günümüzde de hâlâ haberciliğin doğru ve eksiksiz bir şekilde işlemesi açısından önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Dijitalleşmenin haberciliğe girişiyle habercilik alanındaki teknikler ve pratikler başta olmak üzere önemli dönüşümler gözlenmeye başlanmıştır. Başta insan hayatına hızla uyum sağlayan internetle sosyal medya platformları kişilerin vazgeçilmezi olmaya başlamış, bunun sonucunda da bilginin üretim hızı artmış ve üretilen haber ve içeriklerin ulaşım ve dolaşım alanları da genişlemeye başlamıştır. Yani haberler sadece geleneksel medya kurum ve kuruluşlarının üretimi olmaktan çıkmış ve farklı figürlerin de yer aldığı bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Yani dijital medya ortamları haberciliğin yapısını dönüştürmekle birlikte yeni içerik üretim pratiklerinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İçerik Üreticiliği ve Yeni Medya

Günümüz dijital medyasında gündemin çok hızlı bir şekilde değişmesi ve tüketilmesi ve toplumun gündeme ilişkin ilgisinin sürekli olarak değişmesi hem haberciliği hem de içerik üretim şekillerini uzun vadeli ve köklü bir değişime uğratmıştır. Bunda sosyal medya platformlarının payı oldukça büyüktür (Duran ve Yenice, 2019, s.204). Dijital medya platformları bilginin anlık ve hızlı dolaşımına imkân tanımaya başlamıştır. Bu sayede haberler hızlıca üretilme, tüketilme ve unutulma döngüsüne girmiştir. Bu hız yalnızca geleneksel medyanın işleyişini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bağımsız içerik üreticilerini de harekete geçirmiştir. Bu bağımsız içerik üreticileri olarak YouTuber'lar, blogger'lar, Instagram ve TikTok üzerinden içerik üreten kişiler, günümüzde yalnızca eğlence sağlayıcı modeller olarak değil; çoğu zaman gündem belirleyici, toplumsal ses olabilen ve kamusal tartışmalara yön veren yeni nesil gazeteci konumuna gelmişlerdir.

Bu dönüşüm, Marshall McLuhan'ın Medya Ekolojisi Teorisi ile ilişkilidir. McLuhan'ın (1964) “araç, mesajdır” sözü; yani mesajı iletmek için kullanılan ortam, iletilen içeriğin biçiminden ve içeriğinden daha önemli ve belirleyici bir unsurdur. Youtube'a uzun video ekleyebilme özelliği, Instagram'ın kendine özgü estetik görsel dili ve tasarımı, TikTok'un sürekli güncellenen ve hızlı tüketim alışkanlığı aşılayan algoritma desteği yalnızca haberin sunum biçimini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda kimler tarafından üretilebileceğini de dönüştürebilmektedir. Bu çerçevede içerik üreticilerinin kullandıkları farklı platformlara özgü teknik ve estetik imkânları kullanma şekilleri, bu kişilerin kendilerine has gazeteci kimliklerini ve toplumdaki etkilerini direkt olarak şekillendirebilmektedir.

Gündemdeki bu hızlı haber döngüsündeki dikkat çekici bir diğer unsur, özgün ve farklı içerik üretimi çabasıdır. Geleneksel medya içerikleri çoğu zaman benzer veya aynı ajans haberleri etrafında şekillenmektedir. Bundan farklı olarak, dijital içerik üreticileri kullanıcıların ilgisini kazanabilmek için bilgi aktarımı yapmanın yanı sıra tecrübe, duygu ve kişisel değerlendirmeleri de kullanırlar. Bu durum, Habermas'ın Kamusal Alan Kuramı açısından analiz edildiğinde, yeni medyanın geleneksel medyaya alternatif kamusal alanlar oluşturma durumunun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu alanlar her ne kadar alternatif demokratik tartışma alanları gibi görünse de platformların algoritmaları ve görünürlük politikaları bu durumun sınırlarını da belirleyebilmektedir. Özellikle mikro-influencer gazeteciliğinde, belirli bir kitleye hitap edebilen içerik üreticileri, takipçileri ile hem güven ilişkisine dayalı bir etkileşim sağlamak hem de geleneksel medyanın ulaşamadığı kitlelere daha kolay ve doğrudan ulaşabilmektedir.

Bu süreçte kişisel markalaşma olgusu önemli bir boyuta gelmiştir. Yeni medya kuramlarının açıkladığı üzere, günümüz dijital çağında birey içerik üreticisi olmakla kalmamakta, kendi markasının da yöneticisi konumuna gelmektedir. Bu durum, haber üretimini sadece bir bilgi aktarımı olmaktan çıkarıp, bireysel kimlik, imaj yönetimi ve kitle üretimi çerçevesinde yeniden oluşturabilmektedir. Bu sayede üretilen haber hem bireysel bir söylem haline gelebilir hem de takipçi kitlesinin beklentilerine cevap verecek bir duruma dönüşebilir. Bu içerik geleneksel medyadakine göre daha kısa sürede, tek kişi tarafından ve daha az maliyetle üretilirken, yayınlandığı anda bir geleneksel medya aracının etkisine göre daha etkili ve hızlı bir şekilde kamuda yer bulma özelliği taşıyabilmektedir (Yüksel, 2014: 99-101). Bu bağlamda içerik üreticisinin gazetecilik görevi ile marka değeri arasında kurduğu köprü hem haberciliğin etiği hem de bilginin güvenilirliği açısından oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, hızla değişen ve tüketilen haber döngüsü, farklı platformlardaki farklı içerik üretme biçimleri ve bireysel markalaşma çalışmaları gazetecilik olgusunu yeniden şekillendirmektedir. YouTuberlar, bloggerlar, Instagram ve TikTok gazeteciliği ile mikro-influencerlar, haber üretiminde çeşitlilik ve yaratıcılık sağlarken, bir yandan da hızlı ve görünür olmanın getirdiği zorluklarla yüzleşebilmektedirler. Bu dijital medya ortamı, McLuhan'ın medya ekolojisi teorisinden, Habermas'ın kamusal alan kuramını ve çağdaş yeni medya kuramlarını da kapsayan önemli teorik çerçevelerle incelendiğinde hem teknolojik bir dönüşüm gözlenmekte hem de toplumsal iletişimin dönüşümünü de gözler önüne sermektedir.

Yöntem

Bu çalışma, geçmişte geleneksel medyada görev almış fakat teknoloji ve dijitalleşme ile farklı platformlara yönelip içerik üretmeye başlayan (popüler) beş gazetecinin şimdilerde yeni

medyada hangi alan ve konularda özgün içerik ürettiklerini ve dijitalleşmenin gazetecilikte neleri değiştirdiğini ve yeni tarzın hangi konulara evrildiğini açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, gazetecilik mesleğinin dijitalleşen çağda yaşadığı dönüşümü anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntemdir (Guba ve Lincoln, 1994; Klenke, 2016). Bir problemin çözümüne ilişkin gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanan nitel araştırma, daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir (Seale, 1999). Bu doğrultuda, kullanılan yöntem gazetecilerin geleneksel gazetecilikten dijital medyaya geçiş süreçlerindeki mesleki dönüşümlerinin ve dijitalde ürettikleri içeriklerin anlaşılmasına olanak sağlayabilecektir.

Araştırmada aynı zamanda içerik analizi ve söylem analizi yöntemlerinden de faydalanılmıştır. İçerik analizi yöntemi, belirli metinlerin, görsel veya işitsel materyallerin düzenli bir şekilde çözümlenmesine ve temaların ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. İçerik analizi sayesinde, gazetecilerin dijital platformlarda ürettikleri içerikler, yani videolar, paylaşımlar ve özgün içerikler kategorize edilebilmektedir. Aynı zamanda hangi konulara yoğunlaştıkları, hangi formatları tercih ettikleri de belirlenebilmektedir.

Bunun yanı sıra, söylem analizi yöntemiyle, içeriklerin yüzeysel anlamlarının ötesine geçilmiştir. Söylem analizi en basit anlatımıyla dilin incelenmesidir (Çelik ve Ekşi, 2013, p.105). Yani gazetecilerin kullandıkları dil, toplumsal olayları nasıl yorumladıkları, hangi ideolojik ya da kültürel yapıları inceledikleri de analiz edilmiştir. Söylem analizi farklı disiplinlerden (psikoloji, sosyoloji, dilbilim, antropoloji, edebiyat çalışmaları, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları) beslenerek gelişen ve bu farklı disiplinlerin teorik bakış açılarına dayanan zırlarla kuşatılmış bir analiz tekniğidir (Potter ve Wetherell, 1987; Tonkiss, 2006). Söylem analizi bu açıdan bütünleşmiş tek bir teori, metot ve uygulama değildir (Çelik ve Ekşi, 2013, p.105). Bu bağlamda yöntem, çalışmanın amacıyla uygun olarak, gazetecilerin dijital medyada hem içerik üreticisi hem de halkı bilgilendirici ve bilinçlendirici figürler olarak nasıl konumlandıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırma, geleneksel medyada uzun yıllar gazetecilik mesleğini icra etmiş ancak medyanın dijitalleşmesiyle kendi medya (YouTube) sayfalarında özgün içeriklerini üreten (popüler) beş gazeteciye kapsamaktadır. Bu isimler Cüneyt Özdemir, Memduh Bayraktaroğlu, Hadi Özışık, Can Ataklı ve Ruşen Çakır'dır. Söz konusu bu gazeteciler hem geçmişteki gazetecilik deneyimleri ile hem de günümüzde dijital medyadaki içerikleri ile dikkat çekmektedirler. Bu gazetecilerin özellikle YouTube gibi sosyal medya platformlarında ürettikleri farklı içerikler üzerinden analiz yapılmıştır. Bu sayede kurumsal merkezler dışında bağımsız bir şekilde üretilen dijital içeriklerin, gazeteciliğe getirdiği yenilikler anlaşılabilir. Bununla birlikte, bu çalışma en çok içerik üreten Türkiye'deki beş gazeteci ile sınırlıdır. Bunun yanında, bu analiz yalnızca bu gazetecilerin dijital platformlardaki özgün içeriklerini kapsamaktadır.

Bu analiz gazetecilik mesleğinin de dijitalleşmenin etkisiyle artık haber yazmanın ötesine geçtiğini, video, podcast, sosyal medya paylaşımı gibi çoklu formatların da dahil olduğu yeni bir medya sistemine adım atıldığını göstermektedir.

Bulgular

Bu araştırma yalnızca Cüneyt Özdemir, Memduh Bayraktaroğlu, Hadi Özışık, Can Ataklı ve Ruşen Çakır isimli, daha önce farklı medya kuruluşlarında görev yapmış beş gazetecinin YouTube üzerinden ürettikleri içeriklere ve paylaşımlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, araştırmanın sınırları belirlenen gazetecilerin bireysel içerik üretimleriyle sınırlı olduğundan, bulgular tüm gazetecilik alanlarını kapsamamaktadır.

Günümüzde muhabirlik mesleği artık yalnızca sahada veya bir kuruma bağlı çalışmayı gerektirmemektedir. Bununla birlikte, dijitalleşme sayesinde bireysel içerik üreticisi kavramı gelişmiş ve geleneksel gazeteciliği neredeyse geri planda bırakmıştır. Youtube, X ve TikTok gibi sosyal medya platformları haber üretme ve paylaşma konusunda bir hayli etkili olmaya başlamıştır. Bu sayede “platform temelli gazetecilik” veya “sosyal medya haberciliği” olarak adlandırılan farklı modeller ortaya çıkmaya başlamıştır.

Araştırma dahilindeki beş gazetecinin farklı platformlarda ürettikleri içerikler bu dönüşümün en açık örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bazen güncel haberleri yorumladıkları, bazen de konuya ilişkin uzunca analiz yaptıkları bu içerikler, izleyicilere geleneksel habercilikte daha önce karşılaşmadıkları farklı bir deneyim sunmaktadır. Yeni iletişim ortamları ya da yeni medya olarak tanımlanan internet tabanlı kitle iletişim araçlarının geleneksel medya araçlarından ayrıldığı en temel nokta, bu tarz bireysel kullanım ve paylaşım olanağı sağlayarak, geleneksel medya araçları karşısında pasif alıcılar konumundaki bireyleri aktif öznelere dönüştürmesidir (Polat, 2018, s.56). Geleneksel medyada izleyici genel olarak pasif konumdadır ve pek fazla etkileşim de olma şansı bulunmamaktadır. Fakat yeni nesil medya gazeteciliğinde bu durum tam tersi şekilde işlemektedir ve gazeteci ile izleyici etkileşimli bir şekilde iletişim kurabilmektedir. İzleyici haber/program süresince yorum yapabilmekte, görüşlerini doğrudan iletebilmekte ve haberlerin/programın gündeme yön vermesine katkı sağlayabilmektedir. Ancak bu önemli gelişimin yanında hız ve erişim avantajları olduğu görülse de bunlar, doğruluk ve güven sorunları ile gölgelenebilmektedir.

Bu duruma ekonomik açıdan bakıldığında ise yine geleneksel gazetecilik ile yeni medya gazeteciliği arasında gözle görülür farklar bulunmaktadır. Dijital medya çağı gazeteciliğin tüm yönlerinin derinlemesine dönüşümüne tanıklık ederken, geleneksel medya için ekonomik sıkıntılar yaratmakta ve gelecekte de sürdürülebilir bir gazetecilik için alternatif gelir modeli arayışlarını zorunlu kılmaktadır (Demir, 2019, s.45). Geleneksel medya uzun yıllardır gelirlerini reklam, gazete satışı ya da kanalın (reklam-tanıtım) getirileri üzerinden sağlamışlardır. Dijital çağda ise bu durum pek sürdürülebilir değildir. İçerik üreticilerinin kendi kullandıkları platformlar üzerinden sağladıkları gelirler, artık abonelikler, reklam anlaşmaları, marka iş birlikleri, sponsorluklar ya da Patreon gibi destek platformları üzerinden de sağlanabilmektedir. Dijitalleşmenin getirdiği bu yeni ekonomik model gazetecilere bağımsız hareket edebilme olanaklarını sağlamasının yanında gazetecileri reklam verenlerin yönlendirilmesine de açık hale getirebilmektedir. Dolayısıyla bu durum her ne kadar bağımsız gazetecilik gibi görünse de gerçek anlamda bir bağımsızlık her zaman söz konusu değildir.

Etik açıdan bakıldığında ise bu dönüşüm yine çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Geleneksel gazeteciliğin uzun yıllardır dayandırıldığı doğruluk, tarafsızlık ve kamu yararı ilkeleri, bireysel içerik üreticilerinin çoğu zaman göz ardı ettiği konular olabilmektedir. Geniş bir izleyici kitlesine sahip olma, daha fazla izlenme çabası ya da farklı platformlardaki algoritmalara uyum sağlama arzusu çoğu zaman etik standartların dışına çıkılmasına yol

açabilmektedir. Bu durum ise medyada çok fazla yanlış yönlendirme ve dezenformasyona yol açabilmektedir. Ayrıca, medyadaki bireysel içerik üreticilerinin denetim mekanizmalarının olmaması durumu da üretilen haberlerin doğruluğunu da sorgulatmaya başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte, araştırmanın kapsamı içerisinde elde edilen bulgular, gazeteciliğin geleceğine dair önemli ipuçları da göstermektedir. Yapılan araştırmayla görülen tablo, artık habere/bilgiye erişimin hızlı, kolay ve herkese açık, ulaşılabilir platformlar üzerinden gerçekleştiğini ve buna karşılık güven duygusunun zedelendiğini gösterebilmektedir. Hem içerik üreticileri hem de kullanıcılar için çoğu zaman popülerlik ve ilginçlik güvenilirlikten daha ön planda tutulmaya başlanmıştır. Bu da gazeteciliğin toplumsal işlevinin ve etik ilkelerinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmıştır. Günümüzde geleneksel muhabirliğin yerini giderek içerik üreticisinin alması, yalnızca mesleğin sınırlarını değil, aynı zamanda toplumun haberle kurduğu ilişkiyi de dönüştürmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma her ne kadar söz konusu beş gazeteciyi konu alsada, araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular platform temelli gazeteciliğin temel niteliklerini gözler önüne sermektedir. Habercilik artık sadece basın kuruluşları aracılığıyla değil, aynı zamanda içerik üreticilerinin kendi platformları üzerinden de sürdürülebilmektedir. Habercilik ekonomisi artık abonelik, reklam ve sponsorluk temelinde yeniden inşa edilmektedir. Hızlı haber-içerik üretimi ve erişim kaygısı haberciliğin doğruluk ilkesinin önüne geçerek güven sorununu giderek büyüyen bir problem haline getirmektedir. Bu sınırlar içinde yürütülen çalışmayla, gazeteciliğin geçirdiği dönüşümün yönünü göstermesi amaçlanmaktadır.

EN ÇOK İÇERİK ÜRETEN GAZETECİLER

Cüneyt Özdemir
Kanal açma tarihi: 13 Aralık 2010
Kanal ismi: Cüneyt Özdemir
İçerik konuları: Gündem, politika, toplumsal ve kültürel olaylar, kültür- sanat
İçerik üretme sıklığı: 8,6 B video
Abone sayısı: 1,74 milyon

Resim 1.1 : Cüneyt ÖZDEMİR

Cüneyt Özdemir gazetecilik mesleğine ilk olarak 1992 yılında “32. Gün” programında muhabir olarak başlamıştır. Burada Mehmet Ali Birand ile çalışmış ve mesleğin önemli isimleri arasına girmeyi başarmıştır. Bunun yanında bir dönem Lübnan-İsrail sınırı, Afganistan ve Kuzey Irak gibi bölgelerde savaş muhabirliği yapmıştır. Savaş muhabirliği yaptığı bu dönemde uluslararası gelişmeleri Türkiye’ye aktarmıştır. 1999’da CNN Türk’ün kurucularından biri olmuş ve bundan bir süre sonra da “5N1K” programını sunarak geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Sunuculuk ve muhabirlik kariyerlerinin yanı sıra Radikal gazetesinde köşe yazarlığı da yapmıştır. Aynı zamanda çeşitli belgeseller ve kitaplarla gazetecilik mesleğini geliştirmiştir.

Cüneyt Özdemir YouTube’da içerik üretmeye ise 2010 yılında başlamıştır. “Cüneyt Özdemir” isimli kanalında düzenli olarak canlı yayınlar yapmakta ve neredeyse her gün gündeme dair politik, toplumsal ve kültürel konuları tartıştığı videoları paylaşmaktadır. Güncel gündeme dair içeriklerinde çoğunlukla farklı alanlardan konuklar ağırlamakta ve gündem konularını tartışmaktadır. İçeriklerdeki söylem düzeyi çeşitlilik göstermektedir. Özdemir bazı videolarında resmi ve analitik bir dil kullanırken, bazı videolarında ise daha alaycı ve eleştirel bir dil hâkimdir. İçeriğin konusuna göre dil kullanımını çeşitlendirmektedir. Bu durum da dijital gazeteciliğin sunduğu esnekliklerden biri olarak gözlemlenebilmektedir. Özdemir’in içeriklerinde çoğunlukla araştırma ve okumaya dayalı bir anlatımı bulunmaktadır. Aynı zamanda kanalda sık bir içerik üretimi vardır. Çoğu zaman kanala günde 2 veya 3 video yüklenmektedir. Özellikle seçim dönemleri, ulusal ya da uluslararası krizler veya toplumsal olaylarda kanalında canlı yayınlar açmaktadır. Kanalında ağırlıklı olarak gündeme ve politikaya dair konuları işlemekte ve zaman zaman kültür-sanat içeriklerine de yer vermektedir. Bunların yanında, kanalda en çok izlenen videoların konuları zamanında popüler olan güncel konular olarak dikkat çekmektedir.

Memduh Bayraktaroğlu
Kanal açma tarihi: 14 Ekim 2011
Kanal ismi: Memduh Bayraktaroğlu
İçerik konuları: İktisat, siyaset, politika, hayat
İçerik üretme sıklığı: 5.5 B video
Abone sayısı: 389 Bin

Resim 1.2: Memduh BAYRAKTAROĞLU

Memduh Bayraktaroğlu, Türkiye’de özellikle ekonomi ve siyaset konularındaki yaptığı yorumlar ile tanınmış bir gazeteci ve yazardır. Birçok gazetede yazılar yazmış, farklı televizyon

programlarında yorumculuk yapmıştır. Mesleği boyunca daha çok ekonomik politikalar, sosyal yaşam ve demokrasi üzerine yaptığı yorumlarla öne çıkmıştır. YouTube’a geçiş sürecinde de benzer bir tavır sergilemiş, gündelik olayları kısa analizler şeklinde değerlendirmeye devam etmiştir. YouTube’da 2011 yılından beri Memduh Bayraktaroğlu adıyla içerik üretmektedir. Kanalında hemen hemen her gün videolar paylaşmaktadır. Özellikle Türkiye’deki siyasi ve iktisadi gelişmeler, ekonomik dalgalanmalar ve toplumsal sorunlar üzerine kısa analizlerde ve yorumlamalarda bulunmaktadır. İçerik üretiminde ekonomi, politika ve sosyal yaşam en çok odaklandığı konulardır. En çok izlenen içerikleri ise siyasetçiler hakkında yorum yaptığı videolar olarak öne çıkmaktadır. Kanalında konuk çeşitliliği pek yoktur fakat konuk olarak en çok aldığı kişi Zanka TV YouTube kanalında içerikler üreten Ferit Atay isimli bir yönetmendir. Bayraktaroğlu, izleyicilerine uzun açıklamalar yapmaktan ziyade anlaşılır, kısa ve net yorumlar sunmayı tercih etmektedir.

Hadi Özışık
Kanal açma tarihi: 15 Mart 2016
Kanal ismi: Hadi Özışık
İçerik konuları: Ekonomi, sosyal yaşam, siyaset, toplumsal olaylar
İçerik üretme sıklığı: 6,3 B video
Abone sayısı: 303 Bin

Resim 1.3: Hadi ÖZİŞİK

Hadi Özışık, Türk basınında uzun yıllardır mesleğini icra eden bir gazetecidir. Aynı zamanda kendisi İnternethaber Yayın Grubu’nun kurucusudur. Gazetecilik mesleğine Hüryurt gazetesinde köşe yazarlığı yaparak adım atmıştır. Profesyonel gazetecilik mesleğine ise Türkiye Gazetesi’nde adliye muhabiri olarak başlayan Hadi Özışık, daha sonra Günaydın Gazetesi, Bugün Gazetesi, Meydan Gazetesi, Milliyet Haber Ajansı, Yeni Günaydın Gazetesi, HBB Televizyonu, Kanal 6, Sağduyu Gazetesi, Tercüman Gazetesi ve Star Gazetesi’nde muhabir, yönetici ve köşe yazarı olarak çalışmıştır. Geleneksel gazetecilikten tecrübe ettiklerini günümüzde dijital medyaya aktaran gazetecilerden biridir. Bu bağlamda Özışık, özellikle internet haberciliğinin Türkiye’de yaygınlaşmasındaki önemli isimlerden biridir.

Hadi Özışık televizyon ve basın geçmişinden sonra YouTube’da da aktif olarak yayınlar yapmaya başlamıştır. “Hadi Özışık” isimli YouTube kanalını 2016 yılında açmıştır. Kanalında her gün olmasa da aktif bir şekilde içerik üretimine devam etmektedir. İçeriklerinde genelde

konu olarak güncel siyaset ve toplumsal olaylar hakkında yorumlamalar yapmakta, zaman zaman ekonomi ve sosyal yaşam konularına da değinmektedir. Ulusal ve uluslararası güncel gündeme dair yorumlamalar yaptığı videolar da kanalda yer almaktadır. Bunun yanında, izlenme sayısına bakılarak, kanalda popüler olan içerikler genel olarak tanınmış dini figürlerin ağırlandığı ve siyasetçiler hakkında yorum yaptığı videolar olarak göze çarpmaktadır. Yorumları yaparken kullandığı dilin çoğunlukla sorgulayıcı ve tartışmacı olduğu görülebilmektedir. Çok sık olmamak kaydıyla zaman zaman konuk ağırlamakta fakat genel olarak içeriklerinde kendisinin yer aldığı görülmektedir.

Can Ataklı
Kanal açma tarihi: 27 Nisan 2018
Kanal ismi: Can Ataklı
İçerik konuları: Politika, gündem, ekonomi, sosyal yaşam
İçerik üretme sıklığı: 9,6 B video
Abone sayısı: 308 Bin

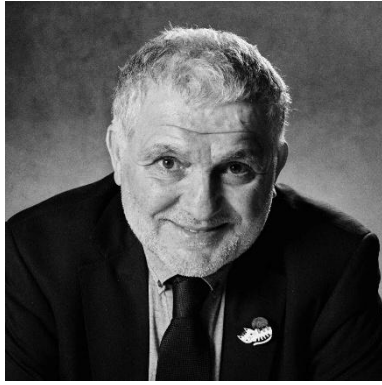

Resim 1.4: Can ATA KLI

Can Ataklı, uzun yıllar boyunca Türkiye’deki basın kuruluşlarında çeşitli görevler yapmış bir gazeteci ve yazardır. Günaydın, Vatan, Tan ve Dünya gibi gazetelerde muhabirlik, yazı işleri müdürlüğü ve köşe yazarlığı yapmıştır. Ayrıca bazı televizyon programlarında sunuculuk ve yorumculuk da yapmıştır. Habertürk ve Star TV’de çeşitli konumlarda görev yapmış, sonrasında Korkusuz gazetesinde yazılar yazmıştır. Ataklı, gazeteciliğinde daha çok gündelik siyasi gelişmeler, iktidar-muhalefet ilişkileri ve toplumsal konular üzerinde durmuştur. YouTube’da ise geleneksel medyadaki tavrını dijital platformlara taşımıştır. “Can Ataklı” isimli YouTube kanalında düzenli olarak videolar yayınlamaktadır. Hafta içi her gün 10’da canlı yayınlar açmaktadır. Özellikle “Gün Başlıyor” başlıklı videolarında günlük gazete manşetlerini değerlendirmekte ve gündeme dair yorumlarını izleyicileriyle paylaşmaktadır. Hemen hemen her gün yeni video yüklemesinin yanı sıra, yaptığı canlı yayınları da kanalına eklemektedir. Kanalında içeriklerde sıkça işlediği konular politika, gündem, ekonomi ve sosyal yaşamdır. En çok izlenme alan videolar ise genellikle siyasi içeriklerden ve zamanında popüler olan konuları içeren videolardan oluşmaktadır. Ataklı nadiren konuk ağırlamakta, genellikle içeriklerinde tek olmayı tercih etmektedir. Anlatım olarak ise kısa ve bilgilendirici bir tarz benimsemiştir. Söylem olarak ise zaman zaman sert ifadeler kullanmaktadır fakat içerik değıştikçe söylemi de

değişmektedir. Ataklı YouTube’u alternatif bir köşe yazısı platformu ve yorum ortamı olarak kullanmaktadır.

Ruşen Çakır
Kanal açma tarihi: 3 Eylül 2012
Kanal ismi: Ruşen Çakır medyascope
İçerik konuları: Siyaset, gündem, demokrasi, toplumsal meseleler
İçerik üretme sıklığı: 5,6 B video
Abone sayısı: 230 Bin

Resim 1.5: Ruşen ÇAKIR

Ruşen Çakır, gazetecilik kariyerine 1980’li yıllarda başlamıştır. Nokta, Cumhuriyet, Milliyet gibi gazetelerde muhabirlik ve köşe yazarlığı yapmıştır. Özellikle İslamcılık, Kürt sorunu, demokrasi ve siyaset konularına eğilmiş, bu konularda birçok kitap yazmıştır. 2015 yılında kurduğu Medyascope TV ile gazeteciliğin dijitale taşınmasında öncü isimlerden biri olmuştur. Medyascope, bağımsız gazetecilik anlayışıyla kurulmuştur. Zamanla farklı uzmanları, akademisyenleri ve gazetecileri bir araya getiren bir platform olmuştur.

Çakır, 2012’de kurduğu ve kendi adını verdiği “Ruşen Çakır” YouTube kanalında ve Medyascope’un resmi kanalında düzenli olarak yayınlar yapmakta ve içerik üretmektedir. Kanalda haftanın birçok günü yayın yapılmakta ve güncel olaylar tartışılmaktadır. Kanala her gün yeni bir video yüklendiği görülmektedir. Çakır yayınlarda gündemdeki güncel olaylar, siyasi gelişmeler, seçim süreçleri, uluslararası ilişkiler ve toplumsal problemler hakkında yorumlamalar yapmaktadır. En çok izlenen içerikleri ise siyaset ve popüler kişiler hakkında yorumlamalar yaptığı videolarıdır. Yorumlamalarını izleyicilerine sade, sakın ve bilgilendirici bir anlatımla aktarmaktadır. Kanaldaki içerikler genel olarak politika, gündem, demokrasi temalarına odaklanmaktadır. Çakır sürekli olarak içerik üretmektedir ve içeriklerde konuklara sıkça yer verdiği de dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak, Cüneyt Özdemir, Memduh Bayraktaroğlu, Hadi Özışık, Can Ataklı ve Ruşen Çakır, geleneksel medyada ve basın kuruluşlarında uzun yıllar farklı rollerde görevler yapmış, gazeteciliğin dijitale evrilmesiyle birlikte deneyimlerini, düşüncelerini ve fikirlerini dijital ortama taşıyarak YouTube üzerinden geniş kitlelere ulaştırabilmiş gazetecilerdir. Her biri kendi

gazetecilik geçmişinden gelen tecrübelerini başta YouTube olmak üzere dijital platformlara yansıtarak politika, ekonomi, gündem ve toplumsal meseleler çerçevesinde yayınlar yaparak hem haber tüketim alışkanlıklarını hem de gazeteciliğin dönüşüm sürecini somut bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Tartışma

Dijitalleşmeyle birlikte medya değişim süreçlerine girmiştir. Bu sürecin hem alanda köklü değişimleri beraberinde getirdiği hem de geleneksel gazetecilik pratiklerini yeni medyaya uyarladığı görülmektedir. Geleneksel medyanın yeni medya ortamlarına taşınmasıyla birlikte haber üretim ve dağıtım pratikleri de değişmiştir. Bu değişimin en bilinen örneklerinden olan youtube platformu özellikle gazeteciler ve içerik üreticileri için önemli bir yere konuma ulaşmıştır. YouTube'nin medya ortamlarına katılımıyla bir kuruma bağlı çalışmayan gazeteciler ve içerik üreticileri için kendilerini daha da görünür hale getirebildikleri bir mecra ortaya çıkmıştır. Youtube sayesinde içerik üreticileri ve gazeteciler daha görünür hale gelmiş ve tamamen bağımsız çalışma stiline sahip olabilmişlerdir.

YouTube'nin dünyanın dört bir yanından milyonlarca kullanıcısı ve içerik üreticisi vardır ve youtube kullanıcılarına birçok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlardan biri kullanıcılara video izlemenin yanı sıra farklı bir hesaba ihtiyaç duymadan, aynı hesaptan içerik üretip paylaşım yapmaya olanak sağlamasıdır. Yani hem tüketim hem üretim anlayışına sahip hibrit bir yapısı vardır. Youtube platformunda içerik üretmek neredeyse hiçbir maliyet gerektirmemektedir. Bu sebeple özellikle içerik üretmek isteyen kişiler ve gazeteciler için yeni bir platform ve popüler bir kitle iletişim aracı olmuştur. Yeni medya ortamlarının ortaya çıkmasıyla birlikte gazetecilik faaliyetlerinin sosyal medya platformlarında da yürütülmeye başladığı ve bu süreçte YouTube'un haber içeriklerinin yayılması açısından önemli bir araç haline geldiği ifade edilmektedir (Yeniceler Kortak, 2024)

Sosyal medya ve özellikle youtube günümüzde popüleritesini bir hayli artmıştır. Ekonomik olarak sağladığı olanakların yanı sıra, yorumlar kısmının etkileşimli olması, canlı yayınların yapılabilmesi ve canlı yayın sırasında da kullanıcıların eşzamanlı olarak yorum yapabilmesi sosyal medya mecralarında daha da yükselmesine sebep olan durumlar olarak gözlemlenebilmektedir. Geleneksel medyadan farklı olarak youtube daha geniş kitlelere daha hızlı ulaşabilmekte ve içerik üreticilerine daha özgür bir üretim alanı sağlamaktadır. Bu durum, bağımsız gazetecilerin ve alternatif medya aktörlerinin kendi gündemlerini oluşturabilmelerine olanak tanımaktadır (Kurt, 2022). Bunun yanı sıra, abone olma özelliği sayesinde kullanıcılar takip etmek istedikleri kişiye abone olabilmektedir. Bu sayede de içerik üreticileri kendi topluluklarını oluşturabilmektedirler.

İçerik üreticilerin yanı sıra özellikle gazeteciler youtube platformunu aktif olarak kullanmaya başladılar. Bunun başlıca sebeplerinden biri olarak daha özgür yayın yapabilme özelliği sayılabilmektedir. Özellikle kendi takipçi kitlelerini oluşturma ve bu kitlelerle etkileşimli olarak paylaşım yapabilme olanağı da bu platformun popülerleşmesinin sebepleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, kullanıcılara ve içerik üreticilerine sunduğu fırsatlar bağlamında gazetecilerin YouTube'u tercih etme oranları giderek artış göstermektedir. İzleyiciyle etkileşimli olması, reklam gibi ekonomik getiriler, daha özgür ve özgün içerik üretebilme ve geleneksel medyaya

nazaran daha düşük maliyetle çok kişiye ulaşabilme fırsatları bu platforma yönelme isteğini artırdığı analiz edilebilmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar, YouTube'un haber içeriklerinin paylaşılması ve izleyiciyle buluşması açısından gazeteler ve medya kuruluşları tarafından giderek daha fazla kullanılan bir platform haline geldiğini ortaya koymaktadır (Tok, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Araştırmaya genel bir çerçeveden bakıldığında, gazetecilik mesleğinde yaşanan değişimin geçici değil kalıcı bir dönüşüm olduğu görülebilmektedir. Dijital platformların hızla hayatımızda yer edinmesi, sosyal mecralarda içerik üreticilerin artması ve yeni medya faaliyetlerinin değişmesi, geleneksel gazeteciliğin tanımını ve işleyişini yeniden oluşturmuştur. Günümüzde habercilik yalnızca haberin aktarımıyla sınırlı kalmamaktadır. Haber aktarımının yanı sıra izleyiciyle etkileşim kurma, gündem belirleme ve farklı içerikleriyle kamuyu yönlendirme görevlerini de üstlenmeye başlamıştır. Bu çerçeveye bakıldığında, gazeteciliğin geleceğini anlayabilmek için dijitalleşmenin mesleğe sağladığı yeni biçim ve özelliklere dikkat etmek gerekmektedir. Özellikle genç kuşağın haber tüketimi artık büyük oranda sosyal medya platformları üzerinden olmaktadır. Bu da gazeteciliğin basılı veya görsel medya sınırlarında değerlendirmeyi neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

Habercilikteki bu köklü değişimin sürdürülebilir olması büyük ölçüde gazetecilik eğitiminin ve mesleki standartların günümüzdeki koşullara uyum sağlamasıyla mümkün olabilmektedir. Gazetecilik eğitim programlarında sadece gazetecilik tekniklerine uygun dersler verilmesi teknoloji çağı için zamanın gerisinde kalınmasına sebep olabileceğinden, eğitimde içerik üreticiliği, dijital okuryazarlık ve veri haberciliği gibi konulara da odaklanılması yeni medya çağında nitelikli ve yetenekli gazeteciler yetiştirmesi açısından önemli bir role sahiptir. Meslekte henüz yeni genç gazetecilerin dijital platformlardaki bilgiye erişim, haberi doğrulama, görsel-işitsel üretim ve sosyal medya yönetimi gibi konularında yetkinlik kazanmaları oldukça önemli ve gereklidir. Bu sayede hem mesleğin geleceği olumlu yönde ilerleyebilir hem de toplumun doğru bilgi edinme hakkı sağlıklı bir şekilde devam edebilir. Bu bağlamda üniversitelerdeki ilgili gazetecilik bölümlerinin ders içeriklerinin, dijital medya araçlarını etkin kullanabilen, etik sorumluluk sahibi ve eleştirel bakış açısına sahip gazeteciler yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmesi çok önemlidir.

Ancak dijitalleşme ile yalnızca teknik becerilere değil aynı zamanda etik ilkeler açısından da yeniliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Geleneksel gazeteciliğin yıllar içinde oluşturduğu gerekli etik standartlar, dijitalleşmenin beraberinde getirdiği hız, anonimlik, çoklu ve karşılıklı paylaşım kültürü karşısında bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. Yanlış bilgi yayılımı, gündem manipülasyonu, fazla görüntülenme alma uğruna yapılan yanlış haber ve içerikler ya da kişisel mahremiyetin ihlali gibi sorunlar, günümüz dijital gazeteciliğinde mesleğe bir tehdit olarak gelişmektedir. Bu sebeple mesleğin geleceğini koruma altına almak için, gazeteciliğin etik standartlarının dijital çağa ayak uydurabileceği şekilde güncellenmesi gerekmektedir. Aynı zamanda yapılacak olan bu güncellenme yalnızca kurumsal medya kuruluşları için değil, aynı zamanda bağımsız içerik üreticileri ve sosyal medya gazetecilerini de kapsayacak şekilde düzenlenmelidir. Bu sayede haberciliğin yapı taşları olan doğruluk, tarafsızlık ve toplumsal sorumluluk, dijital ortamda da korunmaya devam edilebilecektir.

Sonuç olarak, gazetecilik mesleği dijitalleşmenin getirdiği kalıcı bir dönüşümün içerisine girmiştir. Bu dönüşümün sağlıklı ve uzun soluklu bir yapıya sahip olabilmesi için, eğitimde

içerik üreticiliği ve dijital okuryazarlık becerilerinin güçlendirilmesi, meslek etiğinin ise günümüz koşullarına uyarlanarak yeniden tanımlanması zorunludur. Ancak bu şekilde gazetecilik, hızın ve teknolojinin öne çıktığı çağımızda hem kamusal sorumluluğunu yerine getirebilir hem de toplum için güvenilir bir bilgi kaynağı olmaya devam edebilir.

Kaynakça

Bayraktutan, G., Bilecen, N. S., Karakaya, A., Yetkin, B. (2018). Gazetecilik Bölümü Öğrencilerinin Gözünden Yeni Medya Çağında Gazetecilik. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi (29. Özel Sayısı), 224-241. <https://doi.org/10.31123/Akil.457444>

Çelik, H., & Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 27(27), 99-117.

Demir, D. (2019). Kitleli Fonlamalı Dijital Gazetecilik. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi(12), 44-60.

Guba, E. G. And Lincoln, Y. S. (1994). Competing Paradigms In Qualitative Research. Handbook Of Qualitative Research, 2(105), 163-194.

Habermas, J. (2003). Kamusallığın Yapısal Dönüşümü. (Çev. Tanıl Bora, Mithat

Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları

Kurt, G. (2022). YOUTUBE GAZETECİLİĞİ EKSENİNDE DÖNÜŞEN GELENEKSEL GAZETECİLİK: GERÇEKTİVİ ÖRNEĞİ. İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2(3), 184-201. <https://izlik.org/JA47SY74KT>

McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill

Öztermiyeci, M. (2017). "İnternet Gazeteciliği Geleneksel Gazeteciliğe Karşı". Türk Dünyası Araştırmaları 116, 171-90

Polat, H. (2018). Geleneksel Medyada Temsil Sorunu: Alternatif Bir Mecra Olarak Yeni Medya. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 38(38), 45-60. <https://doi.org/10.17498/Kdeniz.383516>

Potter, J., & Wetherell, M. (1987). Discourse And Social Psychology: Beyond Attitudes And Behaviour, London: Sage.

Seale, C. (1999). Quality In Qualitative Research. Qualitative Inquiry, 5(4), 465-478.

Tok, İ. (2021). Ulusal Gazetelerin Bir Haber Mecrası Olarak Youtube'u Kullanma Biçimlerinin İncelenmesi. Selçuk İletişim, 14(1), 306-335. <https://doi.org/10.18094/josc.818713>

Tonkiss, K. (2006). Analysis Text And Speech: Content And Discourse Analysis. C. Seale, (2nd Ed.). In. Researching Society And Culture. (367-383). London: Sage

Ünal, D. (2021). Gazeteciliğin Dönüşümü: Habertürk, Sözcü Ve Yeni Şafak Gazetelerinin Sosyal Medya Haberciliği Çerçevesinde İncelenmesi. Selçuk İletişim, 14(2), 952-981. <https://doi.org/10.18094/Josc.862047>

Yeniciler Kortak, İ. (2024). YouTube Ekseninde Gazetecilik: Ulusal ve Uluslararası Düzlemde Karşılaştırmalı Bir İnceleme. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 68, 53-69.

<https://doi.org/10.47998/ikad.1443570>

Yüksel, O. (2014). İnternet Gazeteciliği ve Blog Yazarlığı. Ankara: Sinemis Yayınları.

MISCOMMUNICATION ON SOCIAL MEDIA: CAUSES, CONSEQUENCES AND SOCIAL EFFECTS

Lec., Şükrü GÜVEN¹, Assoc. Prof. Dr., Alper GEDİK²

¹ Selcuk University, sukruguven@selcuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6489-5593

² Selcuk University, alpergedik@selcuk.edu.tr, Orcid Id:0000-0002-9085-5605

ABSTRACT

Although social media platforms are at the center of modern interaction, they often create a breeding ground for the phenomenon of miscommunication, defined as a discrepancy between the intent behind a message and its perceived level. This situation stems from the inability to correctly interpret emotions due to the lack of non-verbal elements such as gestures, facial expressions, and intonation in written content. Furthermore, distractions created by intense information flow, cultural/linguistic differences, and varying interpretations of emojis increase the risk of miscommunication.

Among the primary factors triggering miscommunication is "online disinhibition"; users behave more aggressively due to online anonymity, the rapid and superficial consumption of content, and the neglect of fact-checking processes. These processes lead not only to individual misunderstandings but also to social distrust, damage to democratic processes, and increased polarization through "echo chambers" where individuals only hear their own views. Ultimately, a healthy communication environment on social media is only possible through the harmony of technological design and individual awareness.

Keywords: Social media, Miscommunication, Online behavior, Echo chambers.

INTRODUCTION

Social media platforms have become an integral part of today's communication environment by enabling individuals to interact with each other online. However, these platforms sometimes create an environment where misunderstandings and miscommunications arise rather than serving as an effective communication tool (Bhattacharya, 2024).

Social media platforms are tools that facilitate communication and increase interaction between individuals in modern societies. However, this online communication environment has gone beyond being a mere tool for information sharing and has become a medium that creates deep

social impacts (Akyüz, 2023; Lunge, 2025). Examples of miscommunication, such as misunderstandings, the spread of misinformation, and polarization occurring on social media, can affect social dynamics at both individual and societal levels.

1. The Concept of Miscommunication in Social Media

Miscommunication can be defined as the inconsistency between the intent behind sending a message and the level of its correct perception (Bhattacharya, 2024). This situation occurs more frequently in social media environments because written messages lack non-verbal elements such as tone, context, and facial expressions. Since it is difficult to accurately read emotion and intent in written communication, misunderstandings increase (Miscommunication-and-social-media, 2022). Additionally, the fact that emojis can create different perceptions across different cultures increases the risk of miscommunication (O'Shaughnessy, 2026).

2. Fundamental Factors Leading to Miscommunication

Social media communication is generally text-based. Since tone, emphasis, or non-verbal cues are missing in the text, the message may be misunderstood by the receiver (Miscommunication-and-social-media, 2022). This can lead to misunderstandings in interpersonal relationships.

Social media users are exposed to hundreds of messages, posts, and news items throughout the day. This intense information flow can lead to a lack of focus and cause the actual message intended to be conveyed to be overlooked (Azadeh Nematzadeh, 2019). Users may come from different cultural and linguistic backgrounds; this can cause an expression to be interpreted in different ways. Linguistic elements such as irony and metaphors are particularly open to misunderstanding (Silviu Vlad Oprea, 2020).

2.1. Lack of Non-Verbal Communication

Since communication over social media is generally text-based, non-verbal cues such as gestures, mimics, and intonation are absent. This situation increases the risk of written messages being misinterpreted. When elements such as humor, irony, and emotion cannot be clearly conveyed in written content, misunderstandings arise. Furthermore, this type of miscommunication leads to increased ambiguities in texts (Courtney, 2023).

2.2. Linguistic and Cultural Differences

Social media, as a universal platform, brings together users from different languages and cultures. However, the fact that linguistic nuances, idioms, or cultural symbols mean different things in different contexts can lead to misinterpretations. For example, sarcastic expressions or narrations made online in different languages may not align with the cultural background of the target audience (Silviu Vlad Oprea, 2020).

2.3. Lack of Fact-Checking and Misleading Content

The tendency of social media users not to regularly check the source and accuracy of shared content allows misinformation to spread rapidly (Munusamy, 2024). This situation causes not only the spread of misinformation but also miscommunication and a loss of trust among users.

2.4. Online Disinhibition

The absence of social pressures brought by face-to-face communication or online anonymity can cause individuals to act less carefully or more aggressively in online environments. This situation negatively affects communication behaviors and can trigger misunderstandings (Suler, 2004).

2.5. Fast and Superficial Interaction

Posts on social media are quite fast, and users generally consume content quickly. This rapid interaction speed can cause messages to be responded to without thinking and, consequently, lead to misperceptions. Reading messages quickly or evaluating them superficially reduces the depth of communication and facilitates misunderstandings (Wu, 2025).

3. Societal Effects of Miscommunication on Social Media

Social media miscommunication can lead not only to interpersonal misunderstandings but also to broader social problems. For instance, the impact of misinformation (fake news) spread via social media can increase distrust and polarization among users (Mansur, 2021). Besides this, the weakening of face-to-face communication skills can result in psychological consequences such as isolation and loneliness in social relationships.

Furthermore, there are studies showing negative correlations between social media use and real-life communication skills among young users. This situation necessitates the development of communication support strategies by parents and educators (Pellegrino, 2022).

3.1. Misinformation and Loss of Social Trust

False or misleading information conveyed on social media can create a general atmosphere of distrust in society. The rapid spread of misinformation makes it difficult for individuals to access accurate information and increases suspicion toward sources they trust (Akyüz, 2023). Particularly, when users filter information based on political or personal approaches, they may exhibit more closed attitudes toward individuals with different views, which can deepen social polarization (Akyüz, 2023).

3.2. Polarization and Social Fragmentation

The gathering of users with similar thoughts on social media to create "echo chambers" can cause individuals with different views to distance themselves from one another. This type of echo chamber effect contributes to individuals being exposed only to content that reinforces their own views and increases social polarization (Karjus, 2024; Akyüz, 2023). Recent research reveals that a large portion of young users believe social media polarizes people, showing that this situation deepens fragmentation despite increasing awareness within society.

3.3. Misunderstandings and Social Tension in Social Communication

Messages conveyed in different contexts in the social media environment may be misinterpreted due to "context collapse". This situation can lead to the message being perceived by a community different from the intended context, causing misunderstandings and conflicts (Gal, 2019). Such communication problems can increase social tensions; especially in critical, controversial, or emotionally charged subjects, they can cause debates between different social groups to intensify.

3.4. Digital Collective Responses and Desensitization to Social Trauma

The use of social media plays a decisive role in shaping collective responses to social events. Especially in times of crisis, content spread via social media can reduce trauma sensitivity in individuals or cause manipulative emotional reactions. This situation can increase social solidarity, but at the same time, it carries the risk of developing insensitivity and monotonous reactions (Emniyetli, 2025).

3.5. Social Miscommunication and Its Impact on Democratic Processes

Misinterpretation of social media messages and the spread of misinformation can also be effective on democratic processes. Especially in political matters, misunderstandings can lead to users making decisions based on false information and deepening polarization in public opinion. It is important for policymakers to consider such miscommunication dynamics in terms of ensuring neutral and reliable information flow in democratic dialogue processes (Akyüz, 2023).

4. Solution Proposals and Conclusion

"Miscommunication" and digital interaction disconnects on social media are not merely technological problems but complex phenomena with psychological, sociological, and linguistic dimensions. Solution paths suggested in academic literature to improve this situation focus on digital literacy, empathy development, algorithmic awareness, and platform design.

4.1. Developing Digital Empathy and "Cyber-Kindness"

One of the main reasons for miscommunication on social media is that individuals move away from social norms in face-to-face communication due to the "online disinhibition effect".

- **Solution:** "Digital empathy" trainings that enable users to realize the human presence of the person on the other side of the screen are of critical importance. Terry and Cain (2016) state that increasing self-awareness in digital environments reduces aggressive language and minimizes the risk of messages being misunderstood.

4.2. Increasing Media and Information Literacy

Miscommunication generally occurs as a result of "decontextualization" (stripping information of its context). When users cannot correctly analyze the intent or source of a piece of content they see, conflict arises.

- **Solution:** Academic studies argue that providing "critical digital literacy" skills prevents misinformation and the resulting debates. Kellner and Share (2019) emphasize that individuals should question the ideological or algorithmic processes through which messages reach them rather than just consuming them.

4.3. Combating "Context Collapse"

On social media, a single message can be seen by different social groups (family, colleagues, strangers) at the same time. This situation leads to "context collapse," causing the message to be misinterpreted.

- **Solution:** Boyd (2014) recommends that users segment their target audiences better and that platforms make "privacy and audience control" tools more intuitive. Narrowing communication and deepening in niche groups reduces the noise and miscommunication created by large crowds.

4.4. Algorithmic Awareness and Exiting Echo Chambers

Algorithms diminish the ability to communicate healthily with those who think differently by only matching users with content that supports their own views (echo chambers).

- **Solution:** Against the concept of the "filter bubble" put forward by Pariser (2011), it is proposed that platforms make algorithmic regulations that encourage diversity and make users open to "serendipity" (accidental encounters). Exposure to different perspectives increases cognitive flexibility and reduces miscommunication.

REFERENCES

- Akyüz, S. S. (2023). Politik ve kişisel yakınlıkların sosyal medyada yanlış bilgi ve yalan habere verilen tepkilere etkisi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 7(2), s. 158–174.
- Azadeh Nematzadeh, G. L.-Y. (2019, 10 1). Information overload in group communication: from conversation to cacophony in the Twitch chat. *Royal Society Open Science*, 6(10).
- Bhattacharya, S. J. (2024). Bhattacharya, S., Jahnavi, G., LalUntangling the web: The impact of social media miscommunication on workplace dynamics. *Bhattacharya, S., Jahnavi, G., Lal, V., Singh, H., Gupta, P., & Varshney, S. (2024). UntanglinMedical Journal of Dr. DY Patil Vidyapeeth*, 17(6), s. Bhattacharya, S., Jahnavi, G., Lal, V., Singh, H., Gupta, P., & Varshney, S. (2024). Untangling the web1154-1157.
- Boyd, D. (2014, 1). It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. *Yale University Press*.
- Courtney, P. (2023, 12 11). *Jon Made This*. www.jonmadethis.com: <https://jonmadethis.com/research/miscommunication-and-conflict-in-social-media-and-computer-mediated-communication/> adresinden alındı
- Emniyetli, B. H. (2025, 9). Sosyal Medya Kullanımı Ve Kolektif Travmalara Karşı Duyarsızlaşma Dinamiklerinin Analizi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- Gal, N. (2019). Ironic humor on social media as participatory boundary work. *New Media & Society*, 21(3), s. 729-749.
- Karjus, A. C. (2024, 3 15). Evolving linguistic divergence on polarizing social media. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, s. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-02922-9>.
- Kellner Douglas, & J. (2019, 4). The Critical Media Literacy Guide: Engaging Media and Transforming Education. *Brill Sense*.
- Lunge, S. (2025, 04 13). The Impact of Social Media on Communication and Society. *Gurukul International Research Journal*, 8(3), s. 262-266.
- Mansur, S. S. (2021). What motivates social media users to share fake news: A review. *Media and Communication*, 9(1), s. 134–143.
- Miscommunication-and-social-media. (2022, 03 13). *Penn State*. psu.edu: <https://sites.psu.edu/aspsy/2022/03/13/miscommunication-and-social-media/> adresinden alındı

- Munusamy, S. S. (2024, 11 24). Psychological factors contributing to the creation and dissemination of fake news among social media users: a systematic review. *BMC Psychol*, s. <https://doi.org/10.1186/s40359-024-02129-2>.
- O'Shaughnessy, T. (2026, 2 7). *Finance.yahoo.com*. Yahoo: <https://finance.yahoo.com/news/emoji-ambiguity-lead-miscommunication-according-230706768.html> adresinden alındı
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press.
- Pellegrino, A. (2022). Research trends in social media addiction and problematic social media use: A bibliometric analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13. *Frontiers Media.*, s. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2022.1017506>.
- Silviu Vlad Oprea, W. M. (2020, 5). The Effect of Sociocultural Variables on Sarcasm Communication Online. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 1(22).
- Suler, J. (2004, 6 1). The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), s. 321-326.
- Terry, C. &. (2016). The Emerging Issue of Digital Empathy. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 80(4), s. 58.
- Wu, M. (2025, 7). Why people share misinformation on social media? An integration of affordance and flow theories. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), s. DOI:10.1057/s41599-025-05511-6.

SOCIAL, PSYCHOLOGICAL AND ECONOMIC DIMENSIONS OF TECHNOLOGY ADDICTION: A LITERATURE-BASED ANALYSIS

Assoc. Prof. Dr., Alper GEDİK¹, Lec., Şükrü GÜVEN²

¹ Selcuk University, alpergedik@selcuk.edu.tr, Orcid Id:0000-0002-9085-5605

² Selcuk University, sukruguvan@selcuk.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-6489-5593

ABSTRACT

In the digital age, where information transcends the boundaries of time and space and penetrates every aspect of life in line with the vision of "Society 5.0", the use of technology has become an inevitable routine. This academic study analyzes how the gains offered by technology, such as lifelong learning and ease of access to information, turn into a pathological behavioral addiction as a result of uncontrolled use, with its social, psychological and economic dimensions. Within the scope of the study, the concept of addiction is defined etymologically and clinically; The framework of technology addiction is drawn based on the six basic criteria determined by Griffiths (1999). Modern psychological phenomena such as Phubbing, FOMO and Nomophobia in the literature have been synthesized with the theoretical approaches of thinkers such as Turkle and Newport. In addition, in the light of We Are Social and TurkStat data, usage trends in Turkey are presented comparatively; the economic burden of dependency on work productivity, employment and public health expenditures in the context of the "Jouissance economy" is discussed. The article concludes with strategic policy recommendations that will minimize the risks of technology dependency on sustainable development.

Keywords: Technology Addiction, Society 5.0, Digital Psychopathology.

1. INTRODUCTION

In today's societies, knowledge has transcended an academic pursuit, becoming a fundamental existential necessity for individuals to adapt to the needs of the age. The evolution of methods of accessing information has made technology an integral and routine part of daily life; This process has created a fertile ground that supports the ideal of "lifelong learning". However, this

technological transformation carries with it a profound paradox. As Neil Postman (1993) emphasizes, the development of computer technologies is almost like a "war between winners and losers". The endless possibilities offered by technology can turn into objects of addiction when individuals lose control over these tools.

The fact that the internet has made communication asymmetrical and cost-free has led to the replacement of traditional interaction tools by mobile technologies and social networks. Although this situation democratizes access to information, behavioral addictions triggered by uncontrolled use have reached a level that threatens social health and economic productivity.

Purpose and Importance of the Study The main objective of this study is to examine technology addiction not only as a psychological disorder but also as a multidimensional phenomenon that transforms social structure and economic sustainability. Encouraging healthy usage habits by creating social awareness, revealing the burdens of the problem on the labor market and public finance with literature-based data constitute the original value of the study.

2. ADDICTION AND TECHNOLOGY ADDICTION CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. The Concept and Types of Addiction When we look at the etymological origin of the concept of addiction, it **is seen that it is derived from the Arabic word "Cancellation"**. This concept corresponds to the term "**Addiction**" in foreign literature and contains the meanings of captivity, slavery or excessive indulgence in something. Although the concepts of "Addiction" and "Dependency" are often confused in the literature, there are qualitative differences between them:

- **Dependency: It** refers to the process of gradually reducing a certain behavior or substance use.
- **Addiction:** It describes a severe clinical picture characterized by uncontrollable urges and requiring professional treatment, in which brain chemistry changes.

Addiction has three basic characteristics:

- **Chronicity: It** is a long-term, sometimes lifelong process.
- **Primary Cause:** Even if the initial psychological or environmental cause disappears, addiction continues to exist as an independent entity on its own.
- **Continuity: It** is the increase in the dose used or the frequency of behavior over time.

In this context, addictions are divided into two as physiological addiction, in which the body develops tolerance to the substance, and psychological (behavioral) addiction developed for emotional satisfaction .

2.2. Definition and Criteria of Technology Addiction (Griffiths, 1999) defines technology climate as a type of behavioral relationship that arises from human-machine interaction and is not based on chemicals. Six basic criteria play a role in the diagnosis of this case: Attention-Seeking (Salience): The use of technological devices becomes the most dominant activity in an individual's life and constantly occupies their mind.

- **Mood Modification:** Changes in affect caused by the use of technology as a method of coping with stress or as a pleasure-seeking.
- **Tolerance:** The need to gradually increase the duration of use in order to reach the initial level of satisfaction.
- **Withdrawal:** Physical/emotional reactions such as irritability, tremors, or anxiety that occur when access to the device is denied.
- **Conflict:** Incompatibilities and disrupted relationships with the individual's social environment, business life and own inner values.
- **Relapse:** The habit of use, which has been controlled for a certain period of time, returns to its most severe state with the slightest trigger.

3. DIMENSIONS OF TECHNOLOGY ADDICTION

3.1. Social Networking and Instant Messaging Addiction Web 2.0 technology has brought social interaction to the virtual world by transforming the user from a passive recipient to an active content producer. The characteristic features of social media place these platforms at the center of the addiction cycle.

The 7 key features of social media are:

1. Accessibility and usability.
2. Enabling personal and collective communication.
3. Potential for profound societal impact.
4. Continuous (24/7) availability.
5. Repeatability.
6. High research and data mining opportunities.

7. Scalability.

In the instant messaging (MIM) dimension, WhatsApp's reaching more than 2 billion monthly users as of 2021 has reinforced its place in the "attention economy" of communication.

3.2. Digital Game and Internet Addiction Internet Game Addiction (IGA) is defined as a medical disorder in DSM-5 and ICD-11. Addicts tend to substitute virtual rewards and status in games for tangible achievements in the real world.

The Addiction Cycle: (İlhan, 2010) The addiction process consists of four stages progressing with cognitive justifications:

- **Preparation:** The formation of the initial intention through curiosity and environmental influence.
- **First Experiment:** The step taken to fill emotional voids.
- **Intense Use:** The individual increases the frequency of use with cognitive distortions such as "I won't become addicted" or "I can quit whenever I want".
- **Relapse:** The stage that begins with saying "This will be the last time" but where control is lost and the individual returns to old harmful patterns.

4. PSYCHOLOGICAL CONCEPTS RELATED TO TECHNOLOGY ADDICTION

Phubbing

This is when an individual, in a social setting, focuses on their phone instead of engaging in face-to-face communication with the other person, thus excluding them. As Turkle (2017) states, this situation is fueled by a desire for controlled digital interaction that replaces "unpredictable face-to-face encounters" (Turkle, 2017).

FOMO (Fear of Missing Out)

This is the anxiety of missing out on social experiences that others are having. This phenomenon increases social media participation while triggering feelings of inadequacy and anxiety in the individual.

Nomophobia

Derived from the concept of "No Mobile Phobia," this fear is the anxiety of being away from a mobile device. It encompasses four dimensions: fear of not being able to communicate, not being able to connect, not being able to access information, and fear of giving up the comfort of the device.

Digital Minimalism

Developed by Cal Newport (2019), this philosophy advocates for the conscious use of technology only in areas that provide high value. Its three basic principles are; The key is that clutter is costly, optimization is essential, and intent is satisfying. Turkle and Newport's approaches serve as a guide to escaping the echo chambers created by "homophilia" (liking like) algorithms. (Newport, 2019)

5. TECHNOLOGY USAGE AND SOCIAL IMPACTS IN TÜRKİYE

In Türkiye, the use of information technologies has increased dramatically, in parallel with global trends. When examining We Are Social's 2018-2019 data, it is seen that internet usage worldwide increased from 53% to 56%. In the case of Turkey, the TÜİK 2023 data confirms that digitalization has spread to all layers of society. (Kemp, 2019) (TÜİK, 2023)

Türkiye 2023 Information Technology Usage Table

Category	Ratio (%)	2018/19 Comparison Note
Household Internet Access	%95,5	Rapid increase trend
General Internet Use (Ages 16-74)	%87,1	Well above the 2019 global average (56%)
Usage Rate in Men	%90,9	The tendency of the gender gap to close
Usage Rate in Women	%83,3	Digital literacy increase
Use of E-Government Services	%73,9	Digital dependency in public transactions
Online Shopping (E-Commerce)	%49,5	Consumption-oriented digitalization
Obtaining Information from Public Institutions	%48,2	Information access routine

In the light of these data, it is observed that risks such as cyberbullying have also increased. The deliberate and continuous use of electronic devices by individuals or groups as a means of causing harm threatens social peace.

6. ECONOMIC EFFECTS OF TECHNOLOGY ADDICTION

Technology addiction leads to productivity losses in the business world. In the Lacanian perspective, "jouissance" refers to the pursuit of extreme satisfaction, which transcends the

pleasure principle and is often destructive. In this context, modern capitalism encourages compulsive behaviors by putting individuals in a cycle of constant consumption and arousal. This situation weakens the focus capacity of employees in the attention economy and reduces productivity.(Jacques, 2013)(Tomsic, 2015)

Factors that reduce work efficiency:

- Distraction that becomes chronic due to digital activities.
- Inefficient use of work time for personal social media or email follow-up.
- Coordination errors caused by the weakening of face-to-face communication within the team.
- Loss of motivation and tendencies to come to work late/leave early.
- Decreased capacity for creativity and deep work due to "digital noise".

Company performance and health expenditures technology addiction have a paradoxical effect on innovation; While it grows the market by triggering the demand for new technology, it prevents internal innovation by restricting employees' ability to solve problems. The area where the economic burden is seen most concretely is health expenditures. A study conducted in South Korea in 2019 found that 10,000 patients diagnosed with digital game addiction imposed an annual cost of approximately 1.8 billion TL (total of direct and indirect costs) on the economy (Bilge, 2025).

7. POLICY RECOMMENDATIONS AND SOLUTION STRATEGIES

A holistic action plan is necessary to manage the negative externalities of technology addiction:

- **Digital Literacy and Safety Education:** Conscious use of technology and the risks of the digital world should be integrated into the curriculum.
- **Conscious Design (Conscious Design):** As suggested by Beytar E., platform administrators should make design decisions that prevent the formation of addiction (Beytar, 2023).
- **Sustainable Innovation Incentives:** Energy-efficient and environmentally friendly technologies should be supported.
- **Electronic Waste Management:** Recycling processes should be tightened with legal regulations.

- **Technology Detox Programs:** Time periods should be created in corporate structures where employees can get away from devices.
- **Green Energy:** Low carbon footprint policies should be encouraged in the IT sector.
- **Competition Regulations:** Models of digital monopolies based on "attention exploitation" should be audited.
- **Social Responsibility Awards:** Technology companies fighting addiction should be rewarded.
- **Parental Control and Awareness:** It should be ensured that families make the use of technological devices "timed and qualified".

8. CONCLUSION

Technology addiction is a critical phenomenon that determines the balance between the "winners" and "losers" of digital transformation. Analyzed data; It shows that this problem is not only an individual psychopathology, but also creates a wide range of economic burdens from the labor market to public finance, from social peace to innovation capacity. The pleasure-oriented structure of the use of technology, which has become "canceled", in the "Jouissance economy" threatens productivity and social health in the long run. The solution is not in rejecting technology, but in building a balanced digital ecosystem by supporting individual awareness with "conscious design" and "strategic government policies". For a future-ready society, the use of technology should be positioned as a controlled tool that develops human capital, not as a goal.

REFERENCES

- Beytar, E. (2023). Platform çalışması: Çalışan statüsünün belirlenmesi sorunu. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 239-266.
- Bilge, M. (2025). İnternet Bağımlılığını Önlemede Türkiye ve Güney Kore Uygulamalarının Karşılaştırılması. *Bağımlılık Dergisi*, 26(2), s. 264-273.
- Griffiths, M. (1999). İnternet Bağımlılığı: Gerçek mi Kurgu mu? (Ç. P. Alat, Dü.) *The Psychology*, 12, s. 246-250.
- İlhan, L. (2010). Hareketsiz Yaşamlar Kültürü Ve Beraberinde Getirdikleri. *Verimlilik Dergisi*, 3, s. 195-210.
- Jacques, L. (2013). *Psikanalizin etik 1959-1960: Jacques Lacan'ın semineri*. Routledge.

- Kemp, S. (2019, 1 31). *Biz sosyaliz.* wearesocial-com: https://wearesocial-com.translate.goog/uk/blog/2019/01/digital-in-2019-global-internet-use-accelerates/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc adresinden alındı
- Newport, C. (2019). *Dijital minimalizm: Gürültülü bir dünyada odaklanmış bir hayat seçmek.* Penguen.
- Tomsic, S. (2015). *Kapitalist bilinçdişı: Marx ve Lacan...* Verso Book.
- Turkle, S. (2017). *Bilgisayarların düşünce şeklimizi nasıl değiştirdiğini. Hukuk ve toplumda siber uzaya yaklaşımlar.* Routledge.
- TÜİK. (2023). *TÜİK.* www.tuik.gov.tr: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2023-49407) adresinden alındı

HAKİKATİN ALGORİTMİK İNŞASI: MEDYA ETİĞİ VE DEZENFORMASYON ÜZERİNE BİR ANALİZ

Dr. Ash Kaprol

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı- 0000-0001-6707-5611

ÖZET

Yapay zekâ temelli içerik üretim teknolojilerinin yaygınlaşması, medyada hakikatin üretim ve dolaşım biçimlerini köklü biçimde dönüştürerek mevcut bilgi düzenini yeniden kurmaktadır. Bu çalışma, hakikatin giderek artan ölçüde algoritmik süreçler aracılığıyla inşa edildiği bir ortamda medya etiğinin nasıl yeniden düşünülmesi gerektiğini dezenformasyon olgusu üzerinden tartışmaktadır. Özellikle üretken yapay zekâ sistemleri, yalnızca bilgi üretimini hızlandırmakla kalmamakta, aynı zamanda doğruluk ile kurgu arasındaki sınırları bulanıklaştırarak yeni bir epistemik belirsizlik alanı yaratmaktadır. Bu bağlamda hakikat, doğrulanabilir bir referans olmaktan uzaklaşmakta, ikna edici ve tutarlı görünen içeriklerin dolaşımıyla şekillenen bir etki alanı haline gelmektedir. Çalışma üç temel bulgu etrafında yapılandırılmaktadır. İlk olarak yapay zekâ teknolojileri dezenformasyon üretiminin teknik ve ekonomik eşiklerini önemli ölçüde düşürerek yanlış ya da yanıltıcı içerik üretimini daha geniş aktörlerin erişimine açmaktadır. İkinci olarak yapay zekâ tarafından üretilen metin, görüntü ve ses içerikleri, Jean Baudrillard'ın simülasyon kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek biçimde hakikat ile temsil arasındaki ayrımı aşındırarak “hakikat etkisi” üreten yeni medya biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Üçüncü olarak ise algoritmik içerik üretimi, etik sorumluluğu geliştirici, platform ve kullanıcı arasında dağıtarak hesap verebilirlik mekanizmalarını zayıflatmaktadır. Bu tartışma, medya etiğinin yalnızca doğruluk ve tarafsızlık ilkeleriyle sınırlı kalamayacağını; algoritmik şeffaflık, izlenebilirlik ve sorumluluk ilkelerinin de bu çerçeveye dahil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Yapay zekâ çağında dezenformasyonun kazandığı yeni boyutlar, medya etiğinin yeniden tanımlanmasını gerekli hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Medya Etiği, Dezenformasyon, Algoritmik Hakikat, Etik Sorumluluk

THE ALGORITHMIC CONSTRUCTION OF TRUTH: AN ANALYSIS OF MEDIA ETHICS AND DISINFORMATION

Dr. Ash Kaprol

Marmara University Institute of Social Sciences

Department of Radio, Television and Cinema- 0000-0001-6707-5611

ABSTRACT

The rapid expansion of artificial intelligence driven content generation technologies is reshaping how truth is produced, circulated, and understood within contemporary media environments, ultimately reconfiguring the epistemic foundations of the information order. This study explores how media ethics should be reconsidered under conditions in which truth is increasingly mediated and in many cases constructed through algorithmic processes, with particular attention to the dynamics of disinformation. Generative AI systems do more than accelerate content production; they complicate the distinction between accuracy and fabrication, introducing new layers of epistemic uncertainty. As a result, truth gradually shifts away from being a stable, verifiable reference point and instead becomes contingent upon the circulation of content that appears coherent, plausible, and persuasive. The analysis develops along three main lines. First, AI technologies substantially reduce both the technical and economic barriers to producing disinformation, expanding access to the creation of misleading or false content. Second, AI generated text, images, and audio increasingly blur the boundary between representation and reality. This development can be read through Jean Baudrillard's notion of simulation, as these media forms generate what may be described as a "truth effect." Third, the rise of algorithmic content production disperses ethical responsibility across developers, platforms, and users, thereby complicating and, in some cases, weakening established frameworks of accountability. Taken together, these dynamics suggest that media ethics can no longer be limited to the traditional principles of accuracy and impartiality. Instead, it must be expanded to include concerns such as algorithmic transparency, traceability, and distributed responsibility. In this sense, the transformations brought about by artificial intelligence do not simply challenge existing ethical frameworks they make their reconsideration imperative.

Keywords: Artificial Intelligence, Media Ethics, Disinformation, Algorithmic Truth, Ethical Responsibility

TÜRKİYE’DE SANAL KUMAR BAĞIMLILIĞI ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üy., Mukadder ÖZKAN BARDAKCI ¹

¹ Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
mukadder.bardakci@selcuk.edu.tr - ORCID: 0000-0001-6827-9309

ÖZET

Kumar bağımlılığıyla ilgili alanyazına bakıldığında birçok çalışma görülmektedir. Bu çalışmalar kumarın yeni bir bağımlılık türü olmadığını göstermektedir. İnsanlar süreç içerisinde teknolojinin de gelişimiyle farklı bağımlılık türleriyle tanışmaya başlamıştır. Bunlardan biri de sanal kumardır. Sanal kumar diğer kumar türlerine kıyasla erişilmesi kolay olması sebebiyle tercih edilmektedir. Sanal kumarı oynamak için insanların mekan değiştirmesine ihtiyaç yoktur. Online olarak cep telefonları aracılığıyla kolaylıkla erişilebilmektedir. Bu durumda sanal kumarı cazip kılmaktadır. Her yaştan insan kolaylıkla erişip bu deneyimi yaşayabilmektedir. Sanal kumarın gerçek bir ortamda oynanmayışı durumun ciddiyetinin anlaşılmasını engellemektedir. Böylelikle sanal kumar oynama eğilimi artabilmektedir. Artan sanal kumar bağımlılığı akademik çalışmalarında hızlanmasına sebebiyet vermektedir.

Türkiye’de lisansüstü tez arama motoru olan “Ulusal Tez Merkezi” aracılığıyla belli anahtar kelimeler aratılarak sanal kumar bağımlılığı ile ilgili yapılmış olan lisansüstü tezler incelenmiştir. Bu arama yapılırken “sanal kumar” a eş değer olan “online kumar” ve “çevrimiçi kumar” da aratılmıştır. Bu araştırma sonucunda 15 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Bu tezlerden yalnızca biri doktora tezi olup 14’ü yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Tezlerin yazıldığı alanlar psikoloji, sosyal hizmet, eğitim ve öğretim, psikiyatri ve hukuk şeklindedir. Bu tezler 2022- 2025 yılları arasında yazılmıştır. Sanal kumar bağımlılığı üzerine yazılmış tez sayısının henüz az olması bu konunun ele alınmasının yeni olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazım tarihlerinin de yakın geçmişte oluşu sanal kumarın ciddiyetinin yavaş yavaş anlaşıldığını ve konuyla ilgili çalışmaların da artış göstereceğinin göstergesi niteliğindedir. Yapılan lisansüstü çalışmalar konunun önemini ve ciddiyetini göstermektedir. Sanal kumarla ilgili farklı çalışmalarında alana kazandırılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu ciddiyet yalnızca lisansüstü tezlerle kazandırılmayıp akademik çalışmalarla da destkelendiğinde anlam

kazanacaktır. Yapılan bu çalışmalar sayesinde sanal kumar bağımlılığını önlemek için adımlar atmak sanal kumar bağımlılığının azalmasına da katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler : Sanal kumar, sanal kumar bağımlılığı, Türkiye’de sanal kumar

DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA SPOR PAZARLAMASI VE SPONSORLUK STRATEJİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

AYŞENUR ÖZDOĞAN ¹, Prof.Dr. MEHMET DALKILIÇ ²

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,
aysnrzdgn345@gmail.com - ORCID ID: 0009-0008-6146-9968

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,
mehmetdalkilic@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Dijital dönüşüm süreci, spor endüstrisinin temel yapısını köklü bir biçimde değiştirerek spor pazarlaması ve sponsorluk stratejilerinin yeniden tasarlanmasına sebep olmuştur. Küreselleşme ile birlikte spor, sadece bir fiziksel aktivite olmanın ötesine geçerek ekonomik, kültürel ve ticari açıdan önemli bir alan haline gelmiştir. Bu durum, spor pazarlamasındaki rekabetin artmasına ve pazarlama faaliyetlerinin daha karmaşık ve çok yönlü bir hale gelmesine neden olmuştur. Spor pazarlaması, hem spor ürünlerinin ve hizmetlerinin tüketicilere ulaştırılmasını hem de farklı sektörlere ait ürünlerin spor aracılığıyla pazarlama sürecini içine alan geniş bir alan haline gelmiştir. Bu araştırmanın amacı, dijitalleşmenin spor pazarlaması ve sponsorluk stratejileri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektir. Bu bağlamda, geleneksel pazarlama yöntemleri ile dijital pazarlama uygulamaları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; spor kulüpleri, markalar ve taraftarlar arasındaki ilişkilerin dijital dönüşümle nasıl değiştiği incelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden literatür taramasına dayanmaktadır. Bu çerçevede spor pazarlaması, dijital pazarlama, sosyal medya, yapay zekâ ve sponsorluk konularında güncel uluslararası akademik çalışmalar gözden geçirilmiş ve elde edilen veriler kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, dijitalleşmenin spor pazarlamasını daha etkileşimli, ölçülebilir ve veri temelli bir yapıya dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Taraftarlar artık sadece izleyici değil, aynı zamanda içerik üreten, paylaşım yapan ve kulüplerin ekonomik yapılarına destek veren aktif paydaşlar haline gelmiştir. Ek olarak, veri analitiği ve yapay zekâ teknolojileri, hedef kitle analizlerinin daha isabetli bir şekilde yapılmasını ve kişiselleştirilmiş pazarlama stratejilerinin geliştirilmesini mümkün kılmıştır. Sponsorluk stratejileri açısından bakıldığında ise geleneksel sponsorluk anlayışının önemli ölçüde evrildiği görülmektedir. Dijital platformlar sayesinde sponsor markalar, hedef kitleleriyle daha güçlü, sürdürülebilir ve ölçülebilir ilişkiler geliştirmektedir. Aynı zamanda veri güvenliği, etik problemler, içerik yoğunluğu ve tüketici güveni gibi birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak, dijitalleşme döneminde spor pazarlaması ve sponsorluk stratejileri dinamik, yenilikçi ve sürekli gelişen bir yapı kazanmış, bu alanda başarılı olmak için değişen teknolojiye uyum sağlamak, veri odaklı kararlar almak ve uzun vadeli stratejiler oluşturmak büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor Pazarlaması, Dijitalleşme, Sponsorluk Stratejileri, Sosyal Medya, Dijital Pazarlama, Taraftar Etkileşimi, Yapay Zekâ

1. GİRİŞ

Spor sektörü, son dönemlerde küreselleşme ve teknolojik yeniliklerin etkisiyle büyük bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu değişim, sporun yapısını ve aynı zamanda spor pazarlama ile sponsorluk yöntemlerinin işleyişini de köklü bir şekilde etkilemektedir. Bu yüzden, spor pazarlaması ile dijitalleşme süreçlerinin birlikte değerlendirilmesi son derece önemlidir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak, geniş kitleler tarafından ilgiyle karşılanan spor, günümüzde pazarlama stratejileri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Spor pazarlaması kavramı da bu temel üzerine inşa edilmektedir. Spor pazarlaması, spor ürünleri ve hizmetlerinin doğrudan spor tüketicilerine sunulması ve diğer tüketim ile sanayi ürünlerinin spor promosyonları aracılığıyla tanıtılması olarak tanımlanmaktadır (Balcı, 2005; Bozkurt ve Kartal, 2008: 25). Günümüzde spor, çeşitli bakış açılarıyla geçmişe göre çok daha karmaşık bir role sahip olmuştur. Spor, sadece pozitif enerji kaynağı ya da sağlıklı bir yaşam tarzı sunan bir etkinlik olmaktan öte, ülkelerin güç yapısı ve sosyal kalkınmanın farklı yönleri üzerinde doğrudan etkisi olan büyük bir sektördür (Jankovic ve Stojanović, 2019, s. 75). Bu dönüşüm sürecinin en önemli etkenlerinden biri dijitalleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşme, "endüstri devriminin ötesinde, insana bağlı ve insansız çalışmayan makinelerin yerini bağımsız düşünebilen, akıllı ve kendi başına çalışabilen makinelerin alarak, sektörlerde üretime katılmasını ve iş dünyasında köklü değişimlere yol açmasını ifade eder" (Y. Yılmaz, 2020b, s. 140). Günümüzdeki yaşam standartları göz önünde bulundurulduğunda, teknolojinin sunduğu imkanların hızlanması bireylerin beklentilerinin de artmasına neden olmaktadır. Bu artış, arz talep dengesinde teknolojik gelişmelerin hızlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, insan, teknolojik ilerlemelerin en büyük nedeni ve bu değişimlerden etkilenen en önemli unsurdur (Karaçam ve Aydın, 2014). Teknolojinin hızlı ilerlemesi, iletişim olanaklarının çoğalması, üretim süreçlerinin dijitalleşmesi, bilgiye ulaşımın kolaylaşması ve sağlık alanındaki yenilikler gibi olumlu birçok gelişmede büyük bir rol oynamaktadır. Günümüzde sporda teknolojiyi ele aldığımızda, nesnelerin interneti ile kontrol ve koordinasyon, bilişim sistemlerinin kullanımı, bulut teknolojileri, artırılmış gerçeklikler, otonom robotik sistemler ve 3D yazıcılar sayesinde gerçekleştirilen katmanlı üretimler gibi unsurlar söz konusudur (Tekin ve Karakuş, 2018). Teknolojinin sporla birleşmesi, spor tesislerinin ve etkinliklerinin bu alana yönelmesini sağlamış ve bu etkileşimden yararlanmak amacıyla çeşitli teşvikler ortaya çıkmıştır. Bu teknolojik değişiklikler, pazarlama anlayışında da kayda değer değişimlere yol açmıştır. Geleneksel pazarlama, ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma olmak üzere pazarlama karmasının dört ana unsuru etrafında şekillenen bir yaklaşımdır (Ergin, 2025). 1920'lerde ortaya çıkan bu model, işletmelerin mevcut ürünlerini daha geniş kitlelere ulaştırmayı ve satış miktarını artırmayı hedefleyen, ürün ve üretim merkezli bir yaklaşıma dayanır. Bu dönemde pazarlamanın temel amacı, tüketici ihtiyaçlarının ötesinde maksimum kar elde etmek olmuştur (Alabay, 2010). Ancak dijitalleşme ile birlikte pazarlama anlayışında önemli bir değişim yaşanmıştır. Pazarlama ve reklam uzmanları, geleneksel yöntemlerin yanı sıra, dijital çağın sunduğu fırsatlardan faydalanarak dijital platformların potansiyelini etkili bir şekilde kullanmaktadır. Bu doğrultuda işletmeler, mevcut ve potansiyel müşterileriyle iletişim kurmak için dijital pazarlama stratejilerini iletişim planlarına dahil etmektedir. İşletmeler, mevcut ve potansiyel müşterilerle etkileşim sağlamak için arama motorları, sosyal medya platformları, e-posta ve web siteleri gibi dijital kanallardan

yararlanmaktadır. Dijital pazarlama, internet, mobil uygulamalar ve elektronik araçlar aracılığıyla ürün ya da markaların hedef kitlelere ulaşması, tanıtılması ve bu gruplarla etkileşim kurulması için teknoloji odaklı pazarlama etkinliklerinin tümü anlamına gelmektedir (Nair, 2016; Kotler ve Keller, 2016). Bu çerçevede dijital pazarlama; arama motoru optimizasyonu (SEO), sosyal medya pazarlaması, içerik pazarlama, e-posta pazarlama, programatik reklamcılık ve müşteri ilişkilerini yönetme gibi çevrimiçi yöntemleri kapsamakta, aynı zamanda veri analizi ve dijital strateji geliştirme gibi ileri seviye süreçleri de içermektedir (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2019). Spor pazarlama terimi, ilk kez 1978 yılında Advertising Age dergisinde ortaya konulmuştur (Argan ve Katırcı, 2015). Bu noktada, dijitalleşmenin spor pazarlaması ve sponsorluk stratejileri üzerindeki etkilerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, dijital dönüşüm sürecinde spor pazarlaması ve sponsorluk stratejilerinin değişimini incelemeyi hedeflemektedir.

2. DİJİTALLEŞME VE SPOR PAZARLAMASI

Spor pazarlaması, geleneksel yaklaşımlarla şekillenmiş olsa da, dijitalleşme süreci ile büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişimin daha iyi kavranabilmesi için önce geleneksel spor pazarlama yöntemlerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Geleneksel spor pazarlama stratejileri, spor endüstrisi içerisinde uzun bir süre boyunca varlığını sürdüren ve birebir iletişim metotlarına dayanan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlerin temel amacı, spor organizasyonları ile markaların hedef kitlelerine ulaşmalarını ve onlarla etkileşim sağlamalarını sağlamaktır (Çavuşoğlu ve ark., 2011).

Başlıca geleneksel spor pazarlama yöntemleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Sponsorluk: Spor takımları veya bireysel sporculara yönelik olarak sunulan mali veya lojistik destek, marka bilinirliğini artırmaya yönelik bir strateji olarak tanımlanabilir. Sponsorluk kapsamında, sponsor markalarının logoları, sporcuların formalarında ve etkinlik alanlarında yer almaktadır (Cornwell, 2020).
2. Reklam ve Medya Kullanımı: Sporla ilgili reklamların, televizyon, radyo ve gazete gibi geleneksel medya araçları üzerinden tanıtılması, büyük kitlelere hitap eden büyük spor olayları ile reklam için yüksek görünürlük sağlayan kanallar olarak değerlendirilmektedir.
3. Bilet Satışı ve Promosyon Faaliyetleri: Spor etkinliklerine yönelik bilet satışlarını artırmak amacıyla indirim kampanyaları ve paket teklifleri ile birlikte çeşitli promosyonlar yapılmaktadır. Bu yöntem, taraftar katılımını artırarak etkili bir sonuç elde etmeyi hedefler (Mullin ve ark., 2014).
4. Etkinlik Pazarlaması: Spor yarışmaları, maçlar, festivaller ve diğer organizasyonların düzenlenmesi ve tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu organizasyonlar, spor kurumları ve sponsor markaların görünürlüğünü artırmayı amaçlamaktadır.
5. Ürün Yerleştirme ve Lisanslama: Spor ürünlerinin filmlerde, dizilerde veya reklam içeriklerinde görünürlüğünü artırmak için kullanılan yöntemdir. Ayrıca, spor kulüplerine ait logolar veya isimlerin lisanslanarak çeşitli ticari ürünlerde kullanılması da bu kapsamda yer almaktadır.
6. Ticari Ürün Satışı (Merchandising): Taraftarlara yönelik forma, aksesuarlar ve hediyelik eşyaların satışıyla doğrudan gelir elde etme amacı taşımaktadır. Bu metot, aynı zamanda marka bağlılığını artırmayı da hedefler.
7. Halkla İlişkiler Faaliyetleri: Spor organizasyonlarının toplumsal etkinliklere katılım göstererek veya sosyal sorumluluk projelerine destek vermesi ile gerçekleştirilir. Bu tür faaliyetler, kurumsal imajı pekiştirme ve toplumsal algıyı olumlu yönde etkileme amacına hizmet etmektedir (Bozkurt ve Kartal, 2008). Geleneksel spor pazarlama yöntemleri günümüzde dijital araçlarla entegre bir şekilde kullanılmakta ve spor pazarlamasının esas unsurları arasında yer almaktadır. Geleneksel pazarlama anlayışı, uzun süre boyunca spor endüstrisinin omurgasını oluşturmuş olsa da dijital teknolojilerin ortaya çıkışı ile bu yapıda önemli değişimler gerçekleştirilmiştir.

Dijitalleşme, spor alanında yeni fırsatlar sunmuş ve özellikle spor pazarlaması ile sponsorluk uygulamalarının dijital platformlar aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, spor pazarlama ve sponsorship çalışmaları dijital ortamlar aracılığıyla daha geniş kitlelere yayılmakta ve etkisini artırmaktadır (Kocaömer, 2019). Bu platformlar vasıtasıyla kullanıcılar, anlık olarak maç analizleri yapabiliyor, spor haberlerini takip edebiliyor ve favori

sporcularıyla doğrudan bağlantı kurabiliyorlar. Bu durum, spor endüstrisinin dijitalleşme ile şekillenen etkileşim odaklı yapısını güçlendirmiştir (Aydın ve Özdengül, 2022). Dijital teknolojilerin pazarlama alanında benimsenmesiyle, mobil pazarlama, sosyal medya pazarlaması ve ilişki pazarlaması gibi farklı alt disiplinlerde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişim, spor pazarlama stratejileri üzerinde, sponsorluk faaliyetleri de dahil olmak üzere belirgin bir etki yaratmıştır (Graesch ve ark., 2021). "Dijital spor pazarlaması" terimi, bir işletmenin ya da markanın çevrimiçi ortamda tüketicilerle gerçekleştirdiği iletişim ve etkileşim süreçlerini tanımlamaktadır. Spor pazarlaması, esasen iki ana unsur üzerine kuruludur: birincisi, spor etkinliklerinin pazarlaması; ikincisi ise spor katılımcılarının diğer ürün ve hizmetlerin tanıtımı için bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu iki strateji, spor pazarlaması kavramının temel taşlarını oluşturmaktadır (Hays ve arkadaşları, 2013; Gaffar ve diğerleri, 2016). Dijital dönüşümün etkisi yalnızca iletişim ve pazarlama yöntemleriyle sınırlı kalmamış, ayrıca veri odaklı karar alma süreçlerinin de önem kazanmasına yol açmıştır. Spor bilimleri ve spor sektöründe yapay zekâ teknolojilerinin yaygın şekilde kullanılmasının başlıca sebeplerinden biri, sporun giderek daha fazla veri merkezli bir yapıya dönüşmesidir. Günümüz spor bilimleri, ölçüm ve analiz üzerine inşa olmuş ve antrenman yöntemleri, performans verileri ve oyuncu seçimleri gibi unsurlar, büyük veri havuzlarına dönüşmüştür.

Yapay zekâ, büyük veri setlerinin işlenmesi ve belirli kalıpların tespit edilmesi için etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu veriler, oyuncu performansları, maç sonuçları ve hava koşulları gibi unsurlar üzerinden çeşitli analizler yaparak tahminlerde bulunmaktadır (Araújo ve diğerleri, 2021). Bilgi işleme gücündeki artış, büyük verilerin aktif şekilde kullanılabilmesi, bilgi işlem maliyetlerinin düşmesi, makine öğrenimi algoritmalarının ve modellerinin gelişimi nedeniyle pazarlama sektöründe yapay zekânın önemi yükselmiştir (Huang ve Rust, 2021). Dijital dönüşüm sürecinin kolaylaştırılması, maliyetlerin düşürülmesi, nitelikli iş gücünün daha etkin kullanılması ve yenilik verimliliğinin artırılması, yapay zekâ teknolojisinin sağladığı verimlilik artışını sağlayan unsurlardır (Zhai ve Liu, 2023). Sonuç olarak, fiyatlandırma, ürün öneri sistemleri, tanıtımlar, gelişmiş müşteri etkileşimi ve benzeri geliştirilmiş pazarlama kararları aracılığıyla gelir artışı sağlanabilirken; maliyetler de basit pazarlama işlevlerinin, müşteri hizmetlerinin ve yapılandırılmış piyasa işlemlerinin otomasyonu ile azalabilmektedir (Davenport ve diğerleri, 2020).

2.1. Sponsorluk Stratejilerinde Dönüşüm

Spor pazarlaması alanındaki dijital değişim, sponsorluk anlayışında da önemli değişiklikler yaratmıştır. Geleneksel sponsorluk yöntemlerinden, dijital ve etkileşim odaklı sponsorluk uygulamalarına geçiş, spor sektöründe yeni stratejilerin gelişmesine yol açmıştır.

Sponsorluk, etkinliklere yapılan yatırımlar olarak tanımlanır ve bu yatırımlar kurumsal imajı güçlendirmek ve marka bilinirliğini artırmak gibi hedefleri destekler (Gardner ve Shuman, 1988). Spor sektörü, dijitalleşme süreçleri ile köklü bir değişim yaşamıştır. Spor pazarlama stratejisinin önemli oranda değiştiği geleneksel alanlardan biri sponsor olmaktadır (Segovia ve Kennett, 2022). Son yıllarda sponsorluğun yapısı evrim geçirerek, pazarlama ve iletişim faaliyetleriyle şirketlerin sponsorluk stratejilerini güçlendiren bir unsur haline gelmiştir (O'Reilly ve Horning, 2013). Bu değişim sürecinde dijital teknolojiler, sponsorluk faaliyetlerinin kapsamını ve etkisini artırmıştır. İstatistik bilgileri incelemek ya da içerik paylaşımında bulunmak için mobil cihazlar gibi ikinci ekranların kullanımı, sponsorlara sosyal

medyadaki varlıklarını artıracak fırsatlar sunarak spor hayranları arasında yükselen bir trend olarak belirmiştir (Hazari, 2018). Akıllı telefonlar, sosyal medya ve web siteleri, spor sponsorlarının iletişimde diğer sponsorluk faaliyetlerini destekleyici bir pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır. Web sitesi etkileşimleri ve sponsorun spor organizasyonu ile uyumu, sponsorluk etkinliklerini optimize etmenin en önemli yollarından biridir (Kim ve ark., 2017). Sosyal medya platformlarının yaygınlaşması, sponsorluk stratejilerinin daha etkileşimli hale gelmesine imkân tanımıştır. Sosyal medya, markalara tüketici katılımını artırmak için etkili bir araç sunarken, spor sponsorluğunun sosyal medya içeriğinin değerlendirilmesine de ihtiyaç duyulabilmektedir. Bir araştırma sonucunda, markaların içeriğin gerçeği yansıtmayan ve zorlayıcı biçimde sponsor olmasının beklenen sonuçları vermeyebileceği konusunda daha bilinçli olmaları gerektiği, ayrıca spor organizasyonlarının sponsorları içeriklerine organik bir şekilde dahil etmek için iş birliği yaparak sosyal medya stratejilerini yeniden gözden geçirmeleri gerektiği belirlenmiştir (Naraine ve ark. 2022). Bu bağlamda, sponsorluk stratejilerinin sadece görünürlük odaklı olmak yerine, deneyim ve etkileşime dayalı bir yapıya dönüşmekte olduğu gözlemlenmektedir.

2.2. Sosyal Medya ve Taraftar Etkileşimi

Dijitalleşmenin etkisiyle, spor sektörü içinde taraftarlarla iletişim yöntemleri büyük ölçüde evrilmiştir. Özellikle sosyal medya platformları, spor kulüpleri ile taraftarlar arasında doğrudan bir etkileşim sağlayarak yeni bir iletişim ortamı yaratmıştır.

Broughton (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, sosyal medya, özellikle heyecanlı genç taraftarlarla iletişim kurmada önemli bir işlev üstlenmektedir. Araştırma bulgularına göre, sosyal medya sayesinde taraftarlar liglere daha fazla ilgi göstermekte ve sponsorlarla birden fazla alanda buluşabilmektedir. Williams ve Chinn (2010:435-436), spor endüstrisi açısından ilişkisel pazarlama ile sosyal medya araçlarını incelemişlerdir. Çalışmaya dayanan sonuçlar, sosyal medya araçlarının taraftarlarla ilişkileri güçlendirme amacıyla etkin bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. İlişkisel pazarlama dinamiklerinin sosyal medyada etkili bir şekilde uygulanması, taraftarlarla olan bağı kuvvetlendirecek ve taraftarların takımlara olan bağlılıklarını artıracaktır. Bu tür platformlarda arada düzenlenecek etkinliklerle lisanslı ürünlerin satışı da mümkün olabilecek, böylece kulüpler ek gelir elde etme fırsatı bulacaktır.

Sosyal medya kullanımındaki artış, taraftar davranışları ve motivasyonlarında da bir değişim yaratmıştır. Atalı 'ya (2013) göre, taraftarlar, destekledikleri takımı sosyal medya aracılığıyla bilgi edinme, paylaşımda bulunma, iletişim kurma ve takımlara maddi destek sağlama amacıyla takip etmektedir. Watkins'ın (2013:74-84) çalışmasında ise, taraftarların sosyal kimliklerini belirlemek, taraftar kimliklerini geliştirmek ve tatmin etmek istemeleri dolayısıyla kulüpleri sosyal medya üzerinden takip ettikleri belirtilmektedir. Özellikle Twitter'ın kullanımı, taraftar ile kulüp arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Ayrıca sosyal medya, spor kulüpleri ile taraftarlar arasında sağlam bir marka ilişkisi oluşturulmasına yardımcı olmakta ve marka değerini artırmaktadır. Bu durum, spor kulüplerinin dijital platformları daha planlı ve stratejik bir biçimde kullanmalarını gerektirir hale getirmiştir. Yıldız ve Özsoy (2013:30-33), Spor Toto Süperlig kulüplerinin resmî web sitelerini pazarlama açısından inceleyerek, kulüplerin aktif internet sitelerine sahip olduklarını gözlemlemişlerdir. Fakat sitelerin pazarlama açısından yeterli seviyede altyapıya sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde ise bu yapı daha

ileri bir aşamaya taşınmıştır. Son on yılda Türkiye'deki spor kulüpleri dijital pazarlama uygulamalarında önemli bir gelişim göstermiştir. Büyük kulüpler (özellikle Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Trabzonspor), sosyal medya, mobil uygulamalar, e-ticaret, dijital üyelikler ve blockchain tabanlı ürünler (fan token / NFT) gibi araçları entegre ederek taraftar etkileşimlerini ve gelirlerini artırmayı amaçlamaktadırlar. Bu durum, saha içindeki rekabetin dijital ortamda da yansımaları olarak değerlendirilmekte; kulüpler sosyal medya takipçi sayıları ve etkileşim oranları üzerinden de birbirleriyle yarışmaktadırlar. Sosyal medya yönetimi, Türk kulüplerinin dijital pazarlamadaki en yaygın ve belirgin uygulamalarından biridir. Akademik içerik analizleri, özellikle Instagram ve X (eski Twitter) platformlarındaki paylaşımların türü, sıklığı ve amaçları açısından kulüpler arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur; örneğin, Galatasaray'ın Instagram paylaşım hacminin Fenerbahçe'den daha fazla olduğu ve Galatasaray'ın platformu reklam ve satış gelişimi amaçlı daha etkin kullandığı belirlenmiştir (Yılmaz ve Albayrak, 2025). Bu gelişmeler, sosyal medyanın spor pazarlaması ve sponsorluk stratejileri açısından vazgeçilmez bir araç haline geldiğini göstermektedir.

2.3. Dijital Pazarlama ve Karşılaşılan Zorluklar

Dijitalleşme, spor pazarlama ve sponsorluk alanında önemli yararlar sağlasa da bazı güçlükleri de beraberinde getirir. Bu nedenle dijital pazarlama süreçlerinin çok yönlü bir şekilde ele alınması önemlidir. Dijital pazarlama, işletmelere geniş kitlelere ulaşma, müşteri ilişkilerini güçlendirme ve marka bilinirliğini artırma imkanları sunar, fakat yanı sıra birçok stratejik, teknik ve etik sorun da doğurmaktadır. Bu sorunlar, teknolojik değişim hızı, veri gizliliği, içerik yoğunluğu, algoritma bağımlılığı, tüketici güveni ve ölçümleme zorlukları gibi çeşitli alanlarda kendini göstermektedir (Chaffey ve Ellis-Chadwick, 2019). Dijital pazarlama süreçlerinin en kritik unsurlarından biri veri yönetimidir. Tüketici verilerinin toplanması ve kullanılması, dijital pazarlamanın temel taşıdır oluştururken, aynı zamanda ciddi etik ve hukuki meseleleri gündeme getirir. Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) gibi düzenlemeler, işletmelerin veri yönetiminde daha şeffaf ve sorumlu olmalarını sağlamak zorunda bırakmıştır (Martin ve Murphy, 2017). Ayrıca, dijital ortamda güven problemi de önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medyada dolaşan sahte haberler, yanıltıcı reklamlar ve manipülatif influencer içerikleri, tüketici güvenliğini tehdit eden başka bir ciddi sorundur (Parganas ve diğerleri, 2017). Markaların güvenilirliklerini koruyabilmesi için etik pazarlama uygulamalarına, doğrulanmış içerik üretimine ve şeffaf iletişim şekillerine yatırım yapmaları gerekmektedir. Sonuç olarak, dijital pazarlamada başarılı olmak, sadece teknolojik imkanlardan faydalanmakla değil; bu zorlukların bilincinde olarak stratejik, etik ve sürdürülebilir çözümler geliştirmekle mümkündür.

3. SONUÇ

Dijitalleşme, spor pazarlaması ve sponsorluk yöntemlerinde köklü bir değişim meydana getirmiş ve bu alanların yapılarını önemli ölçüde etkilemiştir. Geleneksel pazarlama anlayışından dijital, veriye dayalı ve etkileşim odaklı modellere geçiş, spor sektörünün dinamiklerini baştan şekillendirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde sosyal medya, mobil teknolojiler, veri analitiği ve yapay zekâ gibi dijital araçlar, spor kulüplerinin ve markaların hedef kitleleriyle daha direkt ve kuvvetli bağlantılar kurmasını sağlamıştır. Araştırma sonuçları, taraftarların yalnızca pasif izleyici olmadıklarını; içerik üreten, etkileşimde bulunan ve kulüplerin ekonomik yapılarına katkı sağlayan aktif katılımcılar haline geldiklerini göstermektedir. Bu durum, spor pazarlamasında müşteri merkezli ve katılımcı bir yapının öne çıktığını ortaya koymaktadır. Sponsorluk stratejileri açısından bakıldığında ise geleneksel görünürlük odaklı yaklaşımlar, etkileşim ve deneyim odaklı dijital sponsorluk uygulamaları ile değiştirilmiştir. Ancak dijitalleşme süreci, veri güvenliği, etik sorunları ve içerik yönetimi gibi pek çok risk de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle spor organizasyonları ve markalar, dijital pazarlama stratejilerini oluştururken yalnızca teknolojik fırsatları dikkate almakla kalmamalı; aynı zamanda etik, şeffaf ve sürdürülebilir yaklaşımlar benimsemelidirler. Bu çalışma, dijitalleşmenin spor pazarlaması ve sponsorluk stratejilerindeki dönüşüm etkisini ortaya koymakta ve alana dair bütünsel bir perspektif sunmaktadır. Gelecek araştırmaların, dijital pazarlama uygulamalarının uzun vadeli sonuçlarını ve çeşitli spor dalları üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemesi önerilmektedir. Ayrıca spor kulüplerinin dijital stratejilerinin karşılaştırmalı analizi, literatüre büyük katkılar sağlayacaktır. Sonuç olarak, dijitalleşme döneminde spor pazarlaması ve sponsorluk yöntemleri sürekli olarak gelişmekte ve yenilenmektedir. Bu alanda başarılı olabilmek için teknolojiyi benimsemek, veri odaklı kararlar almak ve yenilikçi stratejiler geliştirmek son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alabay, M. N., “Geleneksel pazarlamadan yeni pazarlama yaklaşımlarına geçiş süreci,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, c. 15, s. 213–235, 2010.
- Argan, M., “Spor sponsorluğu yönetim sürecine kavramsal yaklaşım,” *7. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi*, Antalya, 2002.
- Argan, M. ve Katırcı, H., *Spor Pazarlaması*, 3. bs., Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Atalı, L., “Türkiye Futbol Federasyonu Spor Toto Süper Ligi spor kulüplerinin ve taraftarlarının Facebook kullanımı,” Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniv., 2013.
- Balcı, V., *Spor Pazarlaması: Kavramlar-Yöntemler-Örnekler*, Ankara: Bağırman Yayınları, 2005.
- Bozkurt, H. ve Kartal, R., “Spor pazarlamasında halkla ilişkiler ve sponsorluk ilişkisi,” *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, c. 2, s. 23–33, 2008.
- Broughton, D., “Survey: Social media use builds fan avidity,” 2010.
- Chaffey, D., Ellis-Chadwick, F. ve Mayer, R., *Internet Marketing: Strategy, Implementation and Practice*, 4. bs., Pearson, 2009.
- Cornwell, T. B., *Sponsorship in Marketing*, Routledge, 2020.
- Çavuşoğlu, B., Öztürk, G. ve Kara, B., “Spor pazarlama çalışmalarında internet kullanımının stratejik önemi,” *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, c. 8, s. 1342–1363, 2011.
- Davenport, T., Guha, A., Grewal, D. ve Bressgott, T., “How artificial intelligence will change marketing,” *Journal of the Academy of Marketing Science*, c. 48, s. 24–42, 2020.
- Ergin, B., “Dijital pazarlama ve sosyal medyanın satın alma davranışına etkisi,” Doktora Tezi, 2025.
- Graesch, J. P., Hensel-Börner, S. ve Henseler, J., “Information technology and marketing,” *Industrial Management & Data Systems*, c. 121, s. 123–157, 2021.
- Hays, S., Page, S. J. ve Buhalis, D., “Social media as a destination marketing tool,” *Current Issues in Tourism*, c. 16, s. 211–239, 2013.
- Hazari, S., “Social media and sponsorship outcomes,” *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, c. 19, s. 396–414, 2018.
- Huang, M.-H. ve Rust, R. T., “Artificial intelligence in marketing,” *Journal of the Academy of Marketing Science*, c. 49, s. 30–50, 2021.
- Kim, D., Walker, M., Heo, J. ve Koo, G.-Y., “Sport league website as a marketing tool,” *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, c. 18, s. 314–327, 2017.
- Kocaömer, C., “E-spor sponsorluğu ve marka değeri,” *Medya ve İletişim Araştırmaları Dergisi*, s. 46–82, 2018.
- Martin, K. ve Murphy, P. E., “Data privacy: A new marketing imperative,” *Business Horizons*, c. 60, s. 1–10, 2017.
- Mullin, B. J., Hardy, S. ve Sutton, W. A., *Sport Marketing*, 4. bs., Human Kinetics, 2014.
- Nair, H., “Digital marketing,” *Reflections Journal of Management*, s. 1–9, 2016.
- Naraine, M. L., Bakhsh, J. T. ve Wanless, L., “Sponsorship and social media engagement,” *Sport Marketing Quarterly*, c. 31, s. 239–252, 2022.
- O’Reilly, N. ve Horning, D. L., “Leveraging sponsorship,” *Sport Management Review*, c. 16, s. 424–437, 2013.

- Parganas, P. ve diğ., “Social media in sports marketing,” *International Journal of Sports Marketing & Sponsorship*, c. 18, s. 215–230, 2017.
- Segovia, M. G. ve Kennett, C., “Digitalization and sports sponsorship strategy,” *Annals of Applied Sport Science*, c. 10, 2022.
- Watkins, B. A., “Social media & sports,” Doktora Tezi, Alabama University, 2013.
- Williams, J. ve Chinn, S. J., “Relationship marketing through social media,” *International Journal of Sport Communication*, c. 3, s. 422–437, 2010.
- Yıldız, K. ve Özsoy, S., “Spor kulüplerinin internet siteleri analizi,” *Spor Yönetimi Dergisi*, c. 8, s. 24–34, 2013.
- Yılmaz, A. ve Albayrak, T., “Social media strategies of sports clubs,” *Journal of Sports Management*, c. 36, 2025.
- Zhai, S. ve Liu, Z., “Artificial intelligence and productivity,” *Finance Research Letters*, 2023.

LİDERLİK ve MOTİVASYON

Doktora Öğrencisi, Muhammet KÜÇÜKKORAŞ ¹, Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ²

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

E-mail: muhammetkucukkoras@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1187-3697

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,

E-mail: m.dalkilic@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

İnsanlığın toplumsal bir yapı oluşturduğu ilk evrelerden itibaren varlığını sürdüren liderlik olgusu, modern literatürde stratejik karar alma, risk üstlenme ve vizyoner bakış açısı gibi yetkinliklerle tanımlanmaktadır. Bu çalışma, organizasyonel yönetim süreçlerinin merkezinde yer alan liderlik ve motivasyon kavramları arasındaki diyalektik bağı ve bu bağı kurumsal çıktılar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Liderlik, bir grubun ortak hedefler doğrultusunda sevk ve idaresini kapsayan stratejik bir süreçken; motivasyon, bireyin bu hedeflere ulaşma yolunda pes etmeden ilerlemesini sağlayan psikolojik bir enerji kaynağıdır. Çalışmada vurgulandığı üzere lider; şeffaf iletişim ve aktif dinleme becerileriyle takipçileri arasında bir güven iklimi tesis ederek, çalışanın potansiyel enerjisini yüksek performansa dönüştüren bir katalizör işlevi görür. Kuramsal çerçevede ele alınan yaklaşımlar, liderliğin Sonuç olarak liderlik, bireysel arzular ile organizasyonel hedefleri sentezleyerek çalışanların psikolojik kaynaklarını optimize eden ve motivasyonu sürdürülebilir kılan temel bir yönetim disiplini.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Motivasyon, Dönüşümcü Liderlik, Organizasyonel Başarı, Güven.

GİRİŞ

Liderlik olgusu, insanlığın toplumsal bir yapı içerisinde bir araya gelmeye başladığı ilk evrelerden itibaren mevcudiyetini sürdürmesine rağmen, kadim kaynaklarda bu konuya dair sistematik verilere rastlamak güçtür. Modern literatürde liderlik; ileri görüşlülük, stratejik karar alma mekanizmalarını yönetme, risk üstlenme ve kriz anlarında kritik inisiyatif kullanabilme yetkinlikleriyle tanımlanmaktadır (Yalçınkaya, 2017). Sosyal ve profesyonel yaşamda liderlik ile motivasyon; vizyoner bakış açısı, etkili iletişim becerileri ve duygusal zekâ gibi bileşenlerle kopmaz bir bütün oluşturur (Eröncer, 2004). Özellikle teknolojik dönüşümün hız kazanmasıyla birlikte, organizasyonel yönetim süreçlerinde bu iki kavramın önemi daha da belirginleşmiş (Çakmak, 2009), liderin tutum ve davranışları takipçileri için bir rol model teşkil etmeye başlamıştır. Günümüz iş dünyasında adalet duygusu gelişmiş, hitabet gücü yüksek ve çalışanların aidiyet hissinin pekiştiren örnek liderlere duyulan ihtiyaç artmaktadır (Akın, 2019).

Liderlik yazını incelendiğinde, bu yetkinliğin kaynağına dair farklı ekollerin varlığı dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar liderliğin doğuştan gelen fitri özelliklere dayandığını savunurken (Bowers ve Seashore, 1966), diğer yaklaşımlar bu vasıfların sonradan eğitim ve deneyimle kazanılabileceğini ileri sürmektedir. Bu evrimsel süreçte kuramlar; başlangıçta liderin kişilik özelliklerine odaklanırken, zamanla davranışsal boyutlara ve nihayetinde liderin içinde bulunduğu durumsal koşullara göre şekillenen esnek yaklaşımlara evrilmiştir (Efekan, 2007). Bireyin liderlik etme arzusunun arkasında yatan bilişsel olmayan yetenekler; kişilik özellikleri, sosyo-kültürel değerler, geçmiş deneyimler ve öz-yetkinlik gibi değişkenlerle sınıflandırılan "liderlik motivasyonu" ile doğrudan ilişkilidir (Amit ve ark., 2007; Clemmons ve Fields, 2011). Dolayısıyla, liderlik eyleminin sürdürülebilirliği, bireyin bu süreçten aldığı kişisel tatmin ve içsel motivasyonla paralellik göstermektedir (Özbezek ve Paksoy, 2018).

Yönetim süreçlerinin merkezinde yer alan motivasyon, çalışanların örgütsel hedefler doğrultusunda hareket etmesini sağlayan temel dinamiktir. Bir organizasyonun rekabet gücünü belirleyen en kritik faktör olan insan kaynağı, liderin sağladığı motivasyonel destek sayesinde potansiyelini en üst düzeye çıkarabilmektedir (Yeşil, 2016). Bu noktada "güdü" kavramı; lideri harekete geçiren, deneyimlerini şekillendiren ve hedefe yönlendiren içsel bir enerji kaynağı olarak karşımıza çıkar (Dankır, 2024). Yöneticiler, statülerinden bağımsız olarak hem ekiplerinin motivasyonunu desteklemek hem de kendi içsel motivasyonlarını korumakla yükümlüdürler (Arastaman, 2023). Dezavantajlı durumları stratejik avantaja dönüştürebilme kabiliyeti, modern liderliğin başarı kriterlerinden biri olarak kabul edilmekte (Işık, 2024) ve liderlik performansını optimize eden bu teorik altyapı, kurumsal çıktılara olumlu yansımaktadır (Bolman ve Deal, 2013).

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Liderlik

Liderlik, etimolojik ve işlevsel açıdan değerlendirildiğinde; organizasyonların sevk ve idaresinde belirleyici rol oynayan, nüfuz kabiliyeti yüksek bireylerin yürüttüğü stratejik bir süreci ifade eder. Sadece kurumsal yapılar içerisinde değil, belirli bir ortak amaç doğrultusunda

birleşen tüm gruplarda liderlik figürüne ihtiyaç duyulmaktadır. Lider, etkileşimde olduğu bireylerle güçlü bağlar tesis ederek ve iletişimi maksimize ederek çalışma disiplini inşa eder. Bu süreçte liderin şeffaf bir iletişim dili benimsemesi ve aktif dinleme becerisi sergilemesi, takipçileri arasında güven ikliminin oluşmasını sağlar. Güven temelli bu ilişki, grubun lider tarafından yapılan yönlendirmeleri benimsemesini ve uygulamaya geçirmesini kolaylaştırır; dolayısıyla liderlik, doğası gereği yüksek düzeyde bir etkililik gerektirir (Kırceylan, 2022).

Liderlik aynı zamanda, bir grubun veya organizasyonun hedeflerine ulaşma yolculuğunda rehberlik etme ve yön verme süreçlerini kapsayan bütüncül bir olgudur. Bu süreç; vizyon geliştirme, bireysel ve grupsal motivasyonu tepe noktasına çıkarma ve kolektif takım çalışmalarını teşvik eden yetkinliklerin etkin kullanımını içerir (Dankır, 2024).

1.2. Motivasyon

Motivasyon kavramı, bireylerin belirli bir hedef doğrultusunda harekete geçirilmesi için gereken enerjinin sağlanması ve coşku düzeyinin sürdürülebilir kılınması olarak tanımlanabilir. Grupların amaçlarına ulaşması yolunda teşvik edilmesi, karşılaşılan engellerin boyutundan bağımsız olarak kararlılıkla ilerlenmesi motivasyon sayesinde mümkün olmaktadır. Esasen motivasyon, bireyin başarıya giden yolda duraksamadan ilerlemesini sağlayan ve pes etme eğilimini engelleyen psikolojik bir enerji durumudur; bu yönüyle yaşamın her alanında başarının temel anahtarlarından biri olarak kabul edilir (Ercan, 2021).

Bireyin davranışlarını destekleyen, belirli bir amaca yönelten ve hem içsel hem de dışsal kaynaklardan beslenen itici kuvvete motivasyon denilmektedir. Kişisel ihtiyaçların, arzuların ve hedeflere ulaşma isteğinin bir yansıması olarak ortaya çıkan bu kavram, insan davranışlarını şekillendiren temel unsurdur (Dankır, 2024).

1.3. Liderliğin Motivasyon Üzerindeki Etkileri

Güven ve İletişim Temelli Motivasyonel Etki: Liderlik süreci, takipçilerle kurulan bağın niteliğine göre motivasyonu şekillendirir. Liderin açık iletişim kurması ve aktif bir dinleyici olması, grup üyelerinde aidiyet ve güven duygusu geliştirir. Kırceylan'a (2022) göre, lider tarafından ilgi ve değer gören bireyler, lidere duydukları güven sayesinde onun yönlendirmelerine daha açık hale gelirler. Bu güven iklimi, çalışanın işine karşı duyduğu istekliliği (motivasyonu) doğrudan artırır.

İnsan Kaynağının Potansiyelini Harekete Geçirme: Organizasyonel başarıda en kritik faktör insan kaynağıdır. Yeşil (2016), liderlik uygulamalarının ve becerilerinin, çalışanların gücünü ve potansiyelini destekleyerek kurumu daha etkin hale getirdiğini savunur. Bu bağlamda liderlik, çalışanın sahip olduğu potansiyel enerjiyi "işe dönük performansa" çeviren motivasyonel bir katalizör görevi görür. Lider, vizyon belirleyerek ve takım çalışmasını teşvik ederek bu süreci yönetir (Dankır, 2024).

Duygusal Zekâ ve Vizyoner Liderlik: Motivasyon ile liderlik; vizyon, iletişim ve duygusal zekâ gibi unsurlarla birbirine organik olarak bağlıdır (Eröncer, 2004). Duygusal zekâsı yüksek liderler, çalışanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini analiz ederek onlara uygun motivasyonel

araçlar sunabilirler. Bu durum, çalışanların değerli hissetmelerini sağlayarak performanslarını olumlu yönde etkiler (Akın, 2019).

Güdülenme ve Başarı Faktörü: Liderlik performansı hem liderin kendi içsel güdülenmesi hem de ekibine aşıladığı "güdü" ile şekillenir. Güdü, bireyi bir amaca yönelten ve bu yolda süreklilik sağlayan içsel bir kaynaktır (Dankır, 2024). Liderler, özellikle zorlu koşullarda dezavantajları avantaja çevirebilme yetenekleriyle (Işık, 2024) ekiplerinin pes etme eşiğini yükseltir ve motivasyonun sürekliliğini sağlarlar.

Liderlik, motivasyonu yalnızca tetikleyen bir güç değil, aynı zamanda onu yönlendiren ve sürdürülebilir kılan bir yönetim disiplindir. Bolman ve Deal (2013) tarafından da vurgulandığı üzere, liderlik performansını olumlu etkileyen şartlar teorik ve pratik anlamda organizasyonel çıktıları optimize etmektedir.

Liderlik ile motivasyon arasındaki ilişki, organizasyonel başarının temel taşlarından birini oluşturur ve akademik literatürde bu ilişkiyi açıklayan pek çok kuramsal yaklaşım mevcuttur. Dönüşümcü liderlik kuramı çerçevesinde liderin takipçilerinin içsel motivasyonunu nasıl yapılandığı incelendiğinde, liderin sadece bir yönetici değil, aynı zamanda bir vizyoner olduğu görülür (Bass, 1985). Wang ve arkadaşlarının (2011) gerçekleştirdiği geniş kapsamlı meta-analiz çalışması, dönüşümcü liderlik tarzının çalışanların işlerine yükledikleri anlamı derinleştirdiğini ve bu sayede hem bireysel hem de ekip düzeyindeki performansı doğrudan artırdığını ampirik verilerle kanıtlamıştır. Bu süreçte lider, sergilediği ilham verici motivasyon ve entelektüel uyarım bileşenleri vasıtasıyla, takipçilerinin mevcut potansiyellerini yüksek performansa dönüştüren bir katalizör işlevi görmektedir.

Öz Belirleme Kuramı (SDT) perspektifinden bakıldığında, liderlik davranışlarının çalışanın özerklik, yetkinlik ve ilişkililik gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etme düzeyi, motivasyonun niteliğini belirlemektedir (Gagné & Deci, 2005). Örneğin, Chiniara ve Bentein (2016) tarafından yapılan bir araştırma, hizmetkâr liderlik tarzının çalışanların bu temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılayarak, onları dışsal ödüllerden ziyade içsel bir bağlılıkla işe yönlendirdiğini ortaya koymuştur. Bu tür bir liderlik yaklaşımı, çalışanın kendisini değerli ve bağımsız hissetmesini sağlayarak, örgütsel vatandaşlık davranışlarını ve görev performansını tetikleyen kalıcı bir motivasyonel zemin inşa eder. Liderin takipçisine tanıdığı inisiyatif alanı, bireyin iş üzerindeki kontrol hissini artırmakta ve bu da motivasyonun sürekliliğini sağlamaktadır.

Yol-Amaç Kuramı ise liderin, takipçilerin hedeflerine ulaşma sürecindeki engelleri bertaraf ederek onların beklenti ve araçsallık algılarını nasıl yönettiğine odaklanmaktadır (House, 1971). House'a göre liderin sergilediği destekleyici, yönlendirici veya başarı odaklı tutum, çalışanın başarıya ulaşma ihtimaline dair inancını pekiştiren stratejik bir araçtır. Nitekim Northouse (2018), özellikle rol belirsizliğinin yüksek olduğu karmaşık çalışma ortamlarında yönlendirici liderlik tarzının, çalışanın önündeki yolu netleştirerek iş tatminini ve motivasyonu doğrudan artırdığını vurgulamaktadır. Bu durum, liderliğin durumsal koşullara göre esneklik göstermesinin, motivasyonel çıktıları optimize etmedeki kritik rolünü gözler önüne sermektedir.

Son olarak, etkileşimci ve otantik liderlik yaklaşımlarının motivasyonel süreçlerde devreye soktuğu farklı mekanizmalar dikkat çekmektedir. Judge ve Piccolo (2004) tarafından yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, etkileşimci liderliğin koşullu ödüllendirme mekanizmasıyla dışsal motivasyonu hızlıca mobilize edebildiğini, ancak otantik liderliğin şeffaflık ve güvene dayalı yapısının daha derin bir bağlılık yarattığını göstermektedir. Walumbwa ve arkadaşlarının (2008) ampirik bulguları, liderin dürüst ve tutarlı davranışlarının çalışanlarda yüksek düzeyde güven tesis ettiğini ve bu güven ikliminin motivasyonu besleyen en güçlü unsurlardan biri olduğunu saptamıştır. Tüm bu akademik çalışmalar ışığında liderlik, çalışanların psikolojik kaynaklarını organize eden ve organizasyonel hedeflerle bireysel arzuları sentezleyen bir yönetim disiplini olarak tanımlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akın, B., (2019). “Çalışma Yaşamında Liderlik Davranışlarının Motivasyon ve İş Tatmini Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması”. *Y.Lisans Tezi*. Edirne.
- Amit, K., Lisak, A., Popper, M., ve Gal, R., (2007). Motivation to Lead: Research on The Motives for Undertaking Leadership Roles in The Israel Defense Forces (IDF). *Military Psychology*, 19(3): 137–160.
- Arastaman, G., Fidan, T., ve Eriçok, B., (2023). Bireysel, Çevresel, Bilişsel ve Kişilikle İlgili Etkenlerin Liderlik Etme Motivasyonu (LEM) Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (34), 414-438.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.
- Bolman, L.G., ve Deal, T.E., (2013). *Reframing Organizations Artistry, Choise, and Leadership* (4th ed.). U.S.A. Publish by Jossey-Bass (2013). (Çev. Aypay, A. ve Tanrıöğen, A. *Organizasyonları Yeniden Yapılandırmak Yetenek, Tercih ve Liderlik*). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bowers, D.G., ve Seashore, S.E.C., (1966). Predicting Organizational Effectiveness with a Four-Factor Theory of Leadership. *Administrative Science Quarterly*, 11(2): 238-263.
- Clemmons, A., ve Fields, D., (2011). Values as Determinants of the Motivation to Lead. *Military Psychology*, 23(6): 587-600.
- Çakmak, Z., (2015). Kamu Kurumlarının Yönetiminde Liderlik ve Motivasyonun, Çalışanların İş Doyumuna ve İşletme Bağlılığına Etkileri Üzerine Bir Alan Uygulaması. *Y.Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Chiniara, M., & Bentein, K. (2016). Linking servant leadership to individual performance: Differentiating self-determination and social exchange theories. *Journal of Business Ethics*, 143(3), 461-480.
- Dankır, M.S., (2024) “Eğitim Kurumlarındaki Yöneticilerin Dört Çerçeve Modeline Göre Liderlik Tarzları, Motivasyonları ve Girişimcilik Düzeylerinin İncelenmesi” (İstanbul Örneği – 2023). *Y.Lisans Tezi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul
- Efekan, H., (2007). Kara Harp Okulu Olimpik Spor Branşlarında Yapılan Bireysel Sporlar ile Takım Sporlarının Harbiye’lilerin Liderlik Özelliklerine Sağladığı Etkilerin İncelenmesi, *Y.Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ercan, E., (2021). Motivasyon Nedir? Motivasyon Nasıl Sağlanır?. <https://hayatinritmi.com.tr/motivasyon-nedir-motivasyon-nasil-saglanir/> (Erişim Tarihi: 12.01.2026)
- Eröncer, L., (2004). “Liderlik Temelli Motivasyonun İncelenmesi”. *Y.Lisans Tezi*. Kocaeli.
- Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 331-362.
- House, R. J. (1971). A path goal theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 16(3), 321-339.
- Işık, D., (2024). “Fizyoterapistlerde Liderlik Yönelimlerinin Motivasyon Düzeyleri ile İlişkisi”. *Y.Lisans Tezi*. Isparta.
- Kırceylan, H., (2022). Liderlik Nedir? 5 Maddede Liderlik Türleri. <https://www.lidergelisim.com/Blog/5PointsLeadership.html> (Erişim Tarihi: 12.01.2026)
- Özbezek, D., ve Paksoy, M., (2018). Liderlik Etme Motivasyonu Üzerine Kuramsal Bir Araştırma. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (SMART JOURNAL)*

- Wang, G., Oh, I. S., Courtright, S. H., & Colbert, A. E. (2011). Transformational leadership and performance across criteria and levels: A meta-analytic review of 25 years of research. *Group & Organization Management*, 36(2), 223-270.
- Walumbwa, F. O., et al. (2008). Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. *Journal of Management*, 34(1), 89-126.
- Yalçınkaya, M.T., (2017). Üniversite Öğrencilerinin Beş Faktörlü Kişilik Özellikleri ile Liderlik Tarzları Arasındaki İlişkide Değerleri Aracılık Rolü. Hacettepe Üniversitesi. *Y.Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeşil, A., (2016). Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 158-180.

NETFILIX'İN SPOR YAYINCILIĞINA GİRİŞİ VE GELENEKSEL MEDYA İLE REKABETİ

Yüksek Lisans Öğrencisi ESRA ALTUN¹, Dr. Mehmet DALKILIÇ²

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü,
altunesra70100@gmail.com, ORCID: 0009-0007-7524-3655

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, m.dalkilic@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte medya tüketim alışkanlıkları önemli ölçüde dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün en dikkat çekici aktörlerinden biri olan Netflix, yalnızca dizi ve film içerikleriyle sınırlı kalmayarak spor yayıncılığı alanına da adım atmaya başlamıştır. Bu çalışma, Netflix'in spor yayıncılığına giriş sürecini ve bu girişimin geleneksel medya kuruluşları üzerindeki rekabet etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, dijital platformların sunduğu esneklik, kişiselleştirilmiş içerik ve küresel erişim gibi avantajların, televizyon kanalları ve klasik yayıncılar karşısında nasıl bir üstünlük sağladığı ele alınmıştır. Bununla birlikte, spor yayın hakları, canlı yayın deneyimi ve izleyici sadakati gibi unsurlar bağlamında geleneksel medyanın güçlü yönleri de değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, Netflix'in spor alanındaki hamlelerinin medya sektöründe rekabet dinamiklerini yeniden şekillendirdiği ve hibrit yayıncılık modellerinin ön plana çıkmasına zemin hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, gelecekte spor yayıncılığının dijital platformlar ile geleneksel medya arasında daha bütünleşik bir yapıya evrileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor Yayıncılığı, Dijitalleşme, Netflix, Geleneksel Medya, Dijital Platformlar, Medya Rekabeti

1.GİRİŞ

Spor ve medya arasındaki ilişki, modern toplumların kültürel, ekonomik ve iletişimsel yapısının şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Sporun geniş kitlelere ulaşması, küresel bir endüstri hâline gelmesi ve toplumsal bir temsil alanı oluşturması büyük ölçüde medya araçları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Özellikle televizyon temelli geleneksel medya yıllar boyunca spor yayıncılığının temel belirleyicisi olmuş; canlı yayınlar, yorum programları ve spor haberleri yoluyla sporun hem ekonomik değerini artırmış hem de popüler kültür içerisindeki yerini güçlendirmiştir (Rowe, 2004). Bu bağlamda spor yayıncılığı, yalnızca bir bilgilendirme faaliyeti değil, aynı zamanda ticarileşme ve kültürel üretim sürecinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Ancak dijitalleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte medya tüketim alışkanlıklarında köklü değişimler yaşanmış, bu durum spor yayıncılığı alanında da yeni aktörlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İnternet tabanlı platformlar, isteğe bağlı izleme (on-demand), çoklu ekran kullanımı ve kişiselleştirilmiş içerik sunumu gibi özellikleriyle geleneksel medya anlayışını dönüştürmüş; spor izleyicisinin içerikle kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlamıştır (Hutchins & Rowe, 2012). Bu dönüşüm, spor yayıncılığında zaman ve mekân sınırlılığını büyük ölçüde ortadan kaldırarak izleyiciyi pasif bir alıcı konumundan aktif bir kullanıcı konumuna taşımıştır.

Bu yeni medya ekosistemi içerisinde Netflix, spor yayıncılığına yönelik geliştirdiği özgün içerik stratejileriyle dikkat çeken dijital platformlardan biri hâline gelmiştir. Her ne kadar Netflix başlangıçta doğrudan canlı spor yayıncılığına odaklanmamış olsa da, spor belgeselleri ve seri formatındaki yapımlarla spor anlatısını yeniden kurgulamıştır. Drive to Survive, Break Point ve Full Swing gibi yapımlar, sporcuların özel yaşamlarını, psikolojik süreçlerini ve rekabet ortamını dramatik bir anlatı çerçevesinde sunarak spor izleyiciliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bu yaklaşım, sporun yalnızca müsabaka anı üzerinden değil, hikâyeleştirme ve duygusal bağ kurma ekseninde tüketilmesini sağlamıştır (Boyle, 2014).

Netflix'in spor içeriklerine yönelik bu anlatı odaklı yaklaşımı, geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabeti daha belirgin hâle getirmiştir. Geleneksel medya kuruluşları, canlı yayın deneyimi, anlık erişim ve geniş kitlelere ulaşma kapasitesiyle spor yayıncılığında güçlü bir konumda yer almaya devam ederken; Netflix gibi dijital platformlar, küresel erişim ağı, içerik çeşitliliği ve kullanıcı odaklı yayın anlayışıyla özellikle genç izleyici kitlesi üzerinde etkili olmaktadır (Billings, 2017). Bu rekabet ortamı, spor yayın haklarının ekonomik değerini artırmakla birlikte, içerik üretim biçimlerinin ve yayın stratejilerinin yeniden şekillenmesine neden olmaktadır.

Öte yandan, Netflix'in spor yayıncılığı alanındaki yükselişi, sporun kültürel temsili açısından da önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Dijital platformlar aracılığıyla sunulan spor içerikleri, sporcuların medya temsillerini dönüştürmekte; başarı, rekabet ve kimlik kavramlarının yeniden inşa edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum, sporun yalnızca bir

fiziksel performans alanı değil, aynı zamanda anlatı, imaj ve medya stratejileriyle şekillenen çok boyutlu bir kültürel pratik olduğunu ortaya koymaktadır (Whannel, 2014).

Bu bağlamda, Netflix'in spor yayıncılığına girişi, geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabeti analiz etmek açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu rekabet, medya teknolojilerindeki dönüşümün yanı sıra spor endüstrisinin ekonomik yapısını, izleyici alışkanlıklarını ve spor kültürünü derinden etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı; Netflix'in spor yayıncılığı alanındaki rolünü geleneksel medya ile karşılaştırmalı bir perspektifle ele almak, dijital platformların spor yayıncılığı üzerindeki etkilerini analiz etmek ve bu rekabetin spor endüstrisinin geleceğine yönelik olası yansımalarını değerlendirmektir. Dijitalleşme sürecinin spor yayıncılığı alanında yarattığı dönüşümü, Netflix'in spor yayıncılığına giriş süreci üzerinden incelemek ve bu dönüşümü geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabet çerçevesinde analiz etmektir.

Çalışma kapsamında, Netflix'in spor içeriklerine yönelik benimsediği yayın ve içerik üretim stratejileri ele alınarak, bu stratejilerin geleneksel medya kuruluşlarının spor yayıncılığı anlayışıyla hangi noktalarda benzeştiği ve hangi yönlerden farklılaştığı ortaya konulacaktır.

Bu çalışmada, dijital platformların sunduğu isteğe bağlı izleme, kişiselleştirilmiş içerik ve küresel erişim gibi olanakların spor izleyicisinin tüketim alışkanlıkları üzerindeki etkileri incelenecek; izleyici deneyiminde yaşanan değişimlerin spor yayıncılığının ekonomik ve kültürel yapısına nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Ayrıca, Netflix'in spor yayıncılığı alanındaki faaliyetlerinin, yayın hakları, içerik rekabeti ve medya ekonomisi bağlamında geleneksel medya kuruluşları üzerinde yarattığı baskılar analiz edilecektir.

Bununla birlikte, Netflix tarafından üretilen spor temalı içeriklerin, sporcuların medya temsili ve sporun anlatım biçimleri üzerindeki etkileri de çalışmanın odak noktalarından biridir. Sporun yalnızca canlı müsabakalar aracılığıyla değil, belgesel ve seri formatındaki yapımlarla sunulmasının, sporun algılanış biçimini nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Bu doğrultuda, sporun dijital platformlar aracılığıyla daha farklı ve çok boyutlu bir anlatı alanına dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabetin spor yayıncılığının geleceği üzerindeki olası etkileri değerlendirilmektedir. Spor medyasının sürdürülebilirliği, izleyici sadakati ve içerik üretim stratejileri açısından ortaya çıkan yeni eğilimler ele alınarak, spor yayıncılığı alanında yaşanan dönüşüme ilişkin genel bir çerçeve sunulması amaçlanmaktadır.

Geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabet, yalnızca teknolojik bir farklılıktan ibaret olmayıp; ekonomik, kültürel ve sosyolojik boyutları da içeren karmaşık bir yapı arz etmektedir. Dijital platformlar, genç izleyici kitlesi üzerinde daha güçlü bir etki oluştururken; geleneksel medya, kurumsal güvenilirlik ve geniş kitlelere ulaşma kapasitesiyle bu rekabet ortamında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır (Billings, 2017). Bu durum, spor endüstrisinde

içerik üretiminden yayın haklarına, izleyici davranışlarından sporcuların medya temsiline kadar pek çok alanın yeniden şekillenmesine neden olmaktadır.

Bu çerçevede, spor yayıncılığı özelinde geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki rekabeti analiz etmek, bu rekabetin spor endüstrisi üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve güncel gelişmeler ışığında geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca, medya alanındaki bu dönüşümün spor kültürü ve izleyici deneyimi üzerindeki yansımaları ele alınarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1972 yılında, Maxwell McCombs ve Donald L. Shaw tarafından ortaya konulan gündem belirleme yaklaşımına göre, medya belirli konulara dikkat çeker ve sürekli olarak bireylerin ne hakkında düşünceleri ve ne hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini söyleyen konuları sunar, böylece medya gündemi belirler (1972: 177).

Geleneksel gündem belirleme yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar, medyanın gündem belirleme etkisinin farklı zamanlarda ve farklı konularda zayıfladığını ya da güçlendiğini ileri süren hipotezlerin test edilmesi için yapılmış, aynı zamanda medya gündemindeki konu sıralaması ile kamu gündemindeki konu sıralamasının örtüşüp örtüşmediğini saptamak ve bunun nedenlerini bulmak, araştırmaların büyük bir kısmında temel amaç olmuştur. Ancak medya ve kamu arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların bu sınırlı hedefin ötesine geçmesi gerektiği düşünülmüş ve bu konuda yeni yaklaşımlar öne sürülmüştür (Erdoğan, 2009: 41).

Teknoloji, hayatın her alanında olduğu gibi, bireylerin daha önce erişemediği bilgilere Ulaşmalarını ve zor elde edilen verilere daha hızlı erişim sağlamalarını mümkün kılarak Önemli bir etki yaratmaktadır. Bu teknolojik gelişmeler, multidisipliner bir yapıya sahip olan Spor yayıncılığında da kendini göstermekte ve hızla ilerlemektedir (Camkıran ve ark., 2021).

Streaming (canlı yayın) hizmetlerinin gelişimiyle birlikte, Netflix, DAZN, Amazon Prime ve birçok spor kanalı gibi platformlar spor müsabakalarını canlı yayınlayacak, izleyicilere kişiselleştirilmiş bir deneyim sunmaya başlamıştır. Özellikle genç nesiller, dijital platformlar üzerinden spor içeriklerine erişimi tercih ederek, geleneksel televizyon yayıncılığını geri planda bırakmışlardır (Murray, 2019).

1. Dijital Medya Platformlarının Yükselişi ve Artırılmış Gerçekliğin Rolü

Dijitalleşmenin spor yayıncılığı üzerindeki etkileri, özellikle 21. yüzyılın başlarından itibaren ivme kazanmaktadır. Geleneksel televizyon yayıncılığının hakim olduğu dönemlerde, spor içerikleri sadece belirli zaman dilimlerinde, belirli kanallardan izlenebilirken, dijital medya sayesinde taraftarlar her an ve her yerden spor karşılaşmalarını takip edebilme imkanına sahip olmuştur (Boyle ve Haynes, 2021). Dijital medya platformlarının spor yayıncılığında giderek daha önemli bir konuma gelmesi, spor yayıncılığı sektöründe köklü değişimlere yol açmıştır. Netflix, Amazon Prime, YouTube ve DAZN gibi platformlar, spor

içeriklerini her an erişilebilir hale getirerek taraftarların diledikleri zaman bu içeriklere ulaşabilmesini sağlamıştır (Rowe, 2020). Buna ek olarak, Hulu, Apple TV, Smart TV ve Google gibi dijital mecralar, TV şovları, filmler ve spor karşılaşmaları benzeri eğlence içerikleri sunarak interneti dijital eğlence için vazgeçilmez bir mecra haline getirmiştir (Budak, 2019). Özellikle genç kuşakların dijital platformları tercih etmesi, bu dönüşümün en büyük hızlandırıcılarından biri olmaktadır. Bununla birlikte dijital platformlar spor organizasyonlarına küresel bir izleyici kitlesi sunarak, yerel liglerin dahi geniş bir izleyici tabanına ulaşmasını sağlamaktadır (Boyle ve Haynes, 2021).

Dijitalleşme süreci, medya alanında yalnızca teknik bir dönüşüm yaratmakla kalmamış; aynı zamanda içerik üretiminden tüketim biçimlerine kadar uzanan çok boyutlu bir değişimi beraberinde getirmiştir. Geleneksel medya araçlarının tek yönlü iletişim yapısına karşılık, dijital medya platformları etkileşim temelli, kullanıcı odaklı ve kişiselleştirilebilir bir medya deneyimi sunmaktadır. Bu durum, izleyicinin pasif bir alıcı olmaktan çıkarak içerik sürecinin aktif bir parçası hâline gelmesine olanak tanımıştır. Günümüzde Netflix, YouTube ve benzeri dijital platformların artan etkisi, medya tüketim alışkanlıklarının kalıcı biçimde değiştiğini göstermektedir.

Dijital medya platformlarının yükselişinde dikkat çeken unsurlardan biri, teknolojik yeniliklerin içerik sunumuna entegre edilmesidir. Bu bağlamda artırılmış gerçeklik (Augmented Reality – AR), medya deneyimini derinleştiren önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojisi, gerçek dünya ile dijital unsurları bir araya getirerek izleyiciye daha etkileşimli ve sürükleyici bir deneyim sunmaktadır. Özellikle spor yayıncılığı, belgesel yapımları ve canlı etkinliklerde AR uygulamalarının kullanımı, izleyicinin içerikle kurduğu bağı güçlendirmektedir.

Kendi değerlendirmem doğrultusunda, artırılmış gerçekliğin dijital medya platformlarındaki kullanımı, izleyici deneyimini niceliksel değil niteliksel olarak dönüştürmektedir. Örneğin spor yayınlarında kullanılan anlık istatistikler, üç boyutlu grafikler ve saha üzeri görsel analizler, izleyicinin oyunu daha iyi anlamasına katkı sağlamaktadır. Bu durum, izleyicinin yalnızca sonucu takip eden bir konumda kalmasını engelleyerek, sporun taktiksel ve analitik boyutunu da deneyimlemesine olanak tanımaktadır. Geleneksel medyada sınırlı ölçüde kullanılan bu tür uygulamalar, dijital platformlarda daha esnek ve yaratıcı biçimde hayata geçirilebilmektedir.

Ayrıca artırılmış gerçekliğin anlatı gücünü destekleyici bir rol üstlendiği söylenebilir. Dijital platformlarda sunulan belgesel ve seri formatındaki içeriklerde, AR teknolojisi aracılığıyla geçmiş olayların canlandırılması, mekânsal algının güçlendirilmesi ve karmaşık bilgilerin görselleştirilmesi mümkün hâle gelmektedir. Bu durum, izleyicinin anlatılan hikâyeye duygusal bağ kurmasını kolaylaştırmakta ve içeriğin akılda kalıcılığını artırmaktadır. Özellikle genç izleyici kitlesi açısından bu tür teknolojik uygulamaların, dijital platformlara olan ilgiyi artıran önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte, dijital medya platformları ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin yaygınlaşması bazı eleştirel tartışmaları da beraberinde getirmektedir. İçeriğin aşırı görselleştirilmesi, zaman zaman bilginin derinliğinin geri planda kalmasına neden olabilmektedir. Bu noktada, teknolojinin amaç değil araç olarak kullanılması gerektiği görüşü önem kazanmaktadır. Kendi bakış açım göre, artırılmış gerçeklik uygulamalarının medya içeriklerine değer katabilmesi, ancak doğru bağlamda ve ölçülü bir şekilde kullanılmasıyla mümkündür. AR'nin sunduğu en yenilikçi uygulamalardan biri, yayın teknolojisine entegre edilmesidir. Son yıllarda NBA, NFL, NHL, MLS ve Premier Lig futbolu gibi önde gelen spor organizasyonları, yayınlarına istatistiksel veriler ve analizleri AR katmanlarıyla uyumlu hale getirmek amacıyla teknoloji şirketleriyle iş birliği yapmaktadır. (Goebert, 2020). Bu doğrultuda, Second Spectrum, yapay zekâ ve makine öğrenimini kullanarak oyuncu ve top hareketlerini saniyede 25 kez izleyebilen gelişmiş bir yazılım geliştirmiştir. Bu teknoloji, yayın sırasında istatistiksel veriler ve oyuncu performans ölçümlerini anlık olarak 11 izleyicilere sunarak daha zengin ve etkileşimli bir deneyim yaratmaktadır. Second Spectrum, İngiltere Premier Ligi, NBA ve MLS ile ortaklıklar kurarak bu AR tabanlı yayınları hayata geçirmiştir. MLS'nin medya sorumlusu, bu teknolojinin izleyicilere gelişmiş bir deneyim sunduğunu ve lig içeriğini yenilikçi bir şekilde zenginleştirdiğini vurgulamaktadır (Baer, 2020).

2. Sosyal Medyanın Spor Yayıncılığındaki Rolü

Sosyal medya, spor yayıncılığı alanında geleneksel medya anlayışını dönüştüren en önemli dijital unsurlardan biri hâline gelmiştir. Spor içeriklerinin yalnızca televizyon aracılığıyla sunulduğu dönemlerin aksine, günümüzde sosyal medya platformları sporun anlık, etkileşimli ve çok yönlü bir biçimde takip edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum, spor izleyicisinin yayın sürecine pasif bir şekilde dâhil olduğu yapıdan uzaklaşarak, içerikle doğrudan etkileşim kurabildiği yeni bir yayın anlayışını ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya platformları, spor yayıncılığı açısından hem tamamlayıcı hem de dönüştürücü bir rol üstlenmektedir. Maç özetleri, canlı paylaşımlar, sporcuların bireysel içerikleri ve taraftar etkileşimleri, sporun medya üzerindeki görünürlüğünü artırırken; yayıncılık anlayışını da daha dinamik bir yapıya taşımaktadır.

Kendi değerlendirmem doğrultusunda, sosyal medyanın spor yayıncılığındaki en belirgin etkisi, izleyici ile içerik arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmasıdır. Taraftarlar artık yalnızca izleyen değil, yorumlayan, paylaşan ve gündem oluşturan bir konumda yer almaktadır. Bununla birlikte sosyal medya, sporcuların ve spor kulüplerinin medya temsilcilerini de doğrudan etkilemektedir. Sporcuların kendi sosyal medya hesapları aracılığıyla izleyiciyle doğrudan iletişim kurabilmesi, geleneksel medyanın aracı rolünü kısmen azaltmaktadır. Bu durum, spor yayıncılığında güç dengelerinin yeniden şekillenmesine neden olurken, sporun sunum biçiminde daha kişisel ve anlatı temelli bir yaklaşımın ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

Sosyal medya, spor liglerine, takımlara, oyunculara ve sponsorlarına, daha bilinçli ve ilgili taraftar toplulukları oluşturarak bilet ve ürün satışlarından elde edilen geliri artırma fırsatı sunmaktadır (Moyer ve ark., 2015). Geleneksel medyanın ekranı olan televizyon kullanıcılar için içeriğin belirli kimseler tarafından seçildiği, tek yönlü ve sınırlı sayıda seçeneğe sahipti. Yeni iletişim ortamının sosyal medya gösterisi ise bireylerin aktif katılımcı oldukları, üretim

ve tüketim pratiklerinin aynı ‘an’ içerisinde gerçekleştiği bir alan sunmaktadır. Bahsedilen gösteri “Youtube, Twitter, Facebook, Instagram” gibi sosyal medya uygulamalarının sundukları imkanlar dahilinde gerçekleşmektedir (Fırat, 2020).

3. Dijital Gelir Modelleri ve Spor Yayıncılığı

Dijitalleşmenin en önemli etkilerinden biri, gelir modellerinde meydana gelen değişimdir. Geleneksel yayıncılıkta televizyon hakları, reklam gelirleri ve sponsorluklar spor organizasyonları için ana gelir kaynaklarıken, dijitalleşme bu gelir kaynaklarına yenilerini eklemiştir. Dijital medya platformları, abonelik modelleri, "pay-per-view" hizmetleri ve dijital reklamcılık gibi yeni gelir modelleri geliştirmiştir. (Armstrong ve Rinehart, 2021). Özellikle abonelik modelleri, spor yayıncılığı için sürdürülebilir bir gelir kaynağı yaratmış ve izleyicilere farklı içerik seçenekleri sunarak onları platformlara sağlamıştır. Dijital yayıncılığın ilk dönemlerinde yayın içerikleri birebir kullanıcıya aktarılmaktaydı. Ancak günümüzde bu platformlar, televizyon içeriklerine bağlı kalmaksızın kendi özgün içeriklerini abonelerine sunma sürecine girmiştir. Bu dönüşüm, abonelik tabanlı video hizmeti modelinin kullanıcılar arasında giderek artan bir popülerite kazanmasına zemin hazırlamıştır. (Kuyucu, 2021). Böylece dijitalleşme, spor yayıncılığında hem içerik sunumunu hem de gelir modellerini köklü bir şekilde değiştirmiştir.

Dijitalleşme süreci, spor yayıncılığının ekonomik yapısında önemli değişimlere yol açmış ve geleneksel gelir modellerinin yanı sıra yeni dijital gelir kaynaklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle internet tabanlı yayın platformlarının yaygınlaşması, spor içeriklerinin ticarileştirilme biçimini dönüştürerek yayıncılık faaliyetlerinin çok kanallı bir gelir yapısına kavuşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda spor yayıncılığı, yalnızca yayın haklarına dayalı bir ekonomik yapıdan uzaklaşarak daha esnek ve çeşitlendirilmiş gelir modelleri üzerinden şekillenmeye başlamıştır.

Dijital gelir modelleri içerisinde abonelik sistemleri, reklam temelli gelirler ve sponsorluk anlaşmaları öne çıkmaktadır. Dijital platformlar, kullanıcı verilerine dayalı hedefli reklam uygulamaları sayesinde reklam gelirlerini daha etkin bir şekilde değerlendirebilmekte; bu durum, spor içeriklerinin ekonomik değerini artırmaktadır. Kendi değerlendirmem doğrultusunda, dijital platformların sunduğu kişiselleştirilmiş içerik ve esnek ödeme seçenekleri, izleyicinin spor yayınlarına olan bağlılığını güçlendirerek sürdürülebilir gelir modellerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak dijital gelir modelleri, spor yayıncılığının ekonomik yapısını daha dinamik ve sürdürülebilir bir hâle getirmektedir. Abonelik, reklam ve sponsorluk temelli bu modeller, spor yayıncılığının geleceğinde dijital platformların belirleyici bir rol üstleneceğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, dijitalleşme sürecinin spor yayıncılığı alanında yarattığı dönüşüm, dijital medya platformlarının yükselişi ve geleneksel medya ile olan rekabet ilişkisi çerçevesinde ele alınmıştır. Özellikle Netflix örneği üzerinden dijital platformların spor yayıncılığına giriş biçimleri, sosyal medyanın spor içeriklerinin dolaşımındaki rolü, artırılmış

gerçeklik teknolojilerinin izleyici deneyimine katkıları ve dijital gelir modellerinin spor yayıncılığının ekonomik yapısını nasıl dönüştürdüğü çok boyutlu bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Elde edilen değerlendirmeler, spor yayıncılığının yalnızca teknolojik bir değişim sürecinden geçmediğini; aynı zamanda ekonomik, kültürel ve yapısal bir dönüşüm içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Geleneksel medya uzun yıllar boyunca spor yayıncılığının temel taşıyıcısı olmuş; canlı yayınlar ve geniş kitlelere erişim gücü sayesinde sporun popülerleşmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ancak dijital medya platformlarının sunduğu esneklik, kişiselleştirilmiş içerik ve küresel erişim olanakları, bu tek merkezli yapıyı önemli ölçüde dönüştürmüştür. Netflix'in spor yayıncılığına belgesel ve hikâye temelli içerikler aracılığıyla dâhil olması, sporun yalnızca müsabaka anı üzerinden değil, anlatı ve duygusal bağ kurma ekseninde de tüketilebileceğini göstermiştir. Bu durum, spor içeriklerinin üretim ve sunum biçimlerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur.

Sosyal medyanın spor yayıncılığı üzerindeki etkisi ise bu dönüşümün hızlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya platformları, sporun anlık, etkileşimli ve çok yönlü bir biçimde deneyimlenmesini mümkün kılarak; izleyiciyi pasif bir konumdan çıkararak içerik üretim ve dolaşım sürecinin aktif bir parçası hâline getirmiştir. Sporcuların ve kulüplerin sosyal medya aracılığıyla doğrudan izleyiciyle iletişim kurabilmesi, geleneksel medya ile dijital platformlar arasındaki güç dengelerini yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda sosyal medya, spor yayıncılığını tamamlayan bir unsur olmanın ötesine geçerek, yayıncılık anlayışını dönüştüren temel bir aktör hâline gelmiştir.

Artırılmış gerçeklik teknolojileri ise dijital spor yayıncılığının izleyici deneyimini derinleştiren önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Üç boyutlu grafikler, anlık veri görselleştirmeleri ve interaktif içerikler aracılığıyla izleyici, spor müsabakalarını yalnızca izleyen değil, aynı zamanda analiz eden bir konuma taşınmaktadır. Bu durum, sporun taktiksel ve bilişsel boyutunun daha görünür hâle gelmesini sağlarken, dijital platformların sunduğu deneyimi geleneksel yayıncılıktan ayıran temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu noktada, teknolojinin amaç değil araç olarak kullanılması gerektiği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Ekonomik açıdan bakıldığında ise dijital gelir modellerinin spor yayıncılığı üzerinde belirleyici bir etki yarattığı görülmektedir. Abonelik sistemleri, hedefli reklam uygulamaları ve sponsorluk temelli iş birlikleri, spor yayıncılığının gelir yapısını çeşitlendirmiştir. Dijital platformların kullanıcı verilerine dayalı gelir stratejileri, spor içeriklerinin ekonomik değerini artırırken; yayıncı kuruluşlar ve spor kulüpleri açısından daha sürdürülebilir gelir modellerinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu durum, spor yayıncılığının yalnızca içerik üretimi değil, aynı zamanda medya ekonomisi bağlamında da yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak, dijital medya platformlarının yükselişi, spor yayıncılığını geleneksel kalıpların ötesine taşıyan kapsamlı bir dönüşümü temsil etmektedir. Netflix ve benzeri dijital platformlar, sosyal medya, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve dijital gelir modelleriyle birlikte değerlendirildiğinde; spor yayıncılığının geleceğinin çok katmanlı, etkileşim temelli ve

kullanıcı odaklı bir yapıya doğru evrildiği görülmektedir. Bu dönüşüm süreci, sporun hem kültürel temsili hem de ekonomik sürdürülebilirliği açısından yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda akademik alanda daha derinlemesine incelenmesi gereken yeni tartışma alanlarını da beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

- Armstrong, C., & Rinehart, R. (2021). Blockchain and NFTs in sport: New avenues for fan engagement and revenue. *Sport, Ethics and Philosophy*, 15(4), 534-551.
<https://doi.org/10.1080/17511321.2020.1869023/>
- Budak, E. (2019). Türk medyasında dijital spor yayıncılığı üzerine bir araştırma. *TRT Akademi*, 4(8), 226-245.
- Billings, A. (2017). *Sports Media: ü, Integration, Consumption*
- Boyle, R., & Haynes, R. (2021). The changing face of sports media: From traditional to digital broadcasting. *Communication & Sport*, 9(2), 234-254.
<https://doi.org/10.1177/2167479519892931>
- Baer, B. (2020). MLS partners with Second Spectrum on advanced tracking data system. *MLSSoccer. Com*, February, 26.
- Camkıran, N., Sersan, V., & Yıldız, K. (2021). Spor ortamında teknoloji kullanımına yönelik Bir derleme çalışma. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 162-177.
- Erdoğan, İlker, (2009). “Türkiye’de Gündem Belirlemede Baskı Gruplarının Rolü: Avrupa Birliği Müzakere Süreci Örneğinde Siyaset-Medya-Kamuoyu İlişkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Fırat, Y. (2020). Gösteri toplumunun yeni Aktörleri: Youtuberlar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- Goebert, C. (2020). Augmented reality in sport marketing: Uses and directions. *Sports Journal*, 1, 134-151
- Hutchins, B., & Rowe, D. (2012). *Sport Beyond Television*
- Kuyucu, M. (2021). Geleneksel televizyon mecrasının yaşadığı dijital dönüşüm ve bunun mecraaya olan etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 272-291

- Murray, S. (2019). The rise of digital platforms and the reshaping of the sports broadcasting Industry. *International Journal of Digital Teleğisin*, 10(1), 7-19.https://doi.org/10.1386/jdtv.10.1.7_1
- Moyer, C., Pokrywczynski, J., & Griffin, R. J. (2015). The relationship of fans' sports-team Identification and Facebook usage to purchase of team products. *Journal of sports media*, 10(1), 31-49.
- Rowe, D. (2004). *Sport, Culture and the Media*

TÜRKİYE’DE SPOR HUKUKUNUN GELİŞİMİ

¹Doktora Öğrencisi, Abdullah KAYABAŞ, ²Mehmet DALKILIÇ

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Mail: kayabassabdullah@gmail.com

ORCID: 0009-0009-4281-9747

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, m.dalkilic@hotmail.com,

ORCID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de spor hukukunun gelişiminin incelenmesidir. Türkiye’de spor hukuku, sporun kurumsallaşmasına paralel olarak gelişen nispeten genç ancak hızla dönüşen bir hukuk alanıdır. Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan kulüpleşme hareketleri ve özellikle Tanzimat ile II. Meşrutiyet dönemlerinde ortaya çıkan modern spor örgütlenmeleri, spor hukukunun temellerini oluşturmuştur. Bu süreçte spor faaliyetleri daha çok dernek yapıları içinde yürütülmüş ve hukuki düzenlemeler sınırlı kalmıştır. Cumhuriyet döneminde sporun devlet politikası hâline gelmesiyle birlikte, sporun hukuki altyapısı da gelişmeye başlamıştır. Ancak spor hukuku bağımsız bir disiplin olarak Türkiye’de esasen 1990’lı yıllardan sonra önem kazanmış, özellikle uluslararası spor organizasyonlarına katılım ve UEFA, FIFA gibi kurumlarla ilişkiler bu alanın gelişimini hızlandırmıştır. 2000’li yıllarda spor tahkim mekanizmalarının ve disiplin süreçlerinin daha sistematik hâle gelmesi spor hukukunun kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Son yıllarda ise Türkiye’de spor hukuku önemli yasal reformlarla yeni bir aşamaya geçmiştir. 2022 yılında yürürlüğe giren 7405 sayılı Spor Kulüpleri ve Spor Federasyonları Kanunu kulüplerin tüzel kişilik yapısını, mali denetim süreçlerini ve yöneticilerin sorumluluklarını ayrıntılı şekilde düzenleyerek şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmayı hedeflemiştir. Bu düzenleme, spor kulüplerinin daha profesyonel ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Ayrıca uluslararası hukuk normları, özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları, Türk spor hukukunu doğrudan etkilemiş; spor yargılamalarında adil yargılanma ve hak ihlalleri gibi konular daha fazla önem kazanmıştır. Sonuç olarak Türkiye’de spor hukuku, tarihsel olarak kulüpleşme temelli bir yapıdan, günümüzde ulusal ve uluslararası normlarla şekillenen, kurumsallaşmış ve dinamik bir hukuk dalına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Spor hukuku, Türkiye, Spor Kulüpleri, Tahkim, Uluslararası Hukuk

1. GİRİŞ

Spor, başlangıçta rekreatif ve rekabet temelli bir faaliyet iken zamanla ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan küresel bir endüstri hâline gelmiştir (Gürten ve Erenel, 2012; Ko, 2013; Arğan ve Katırcı, 2015). Bu dönüşüm, sportif faaliyetlerin belirli kurallar ve yaptırımlar çerçevesinde yürütülmesini zorunlu kılmış ve spor hukukunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Sabah ve ark., 2021). Sporcular, kulüpler, federasyonlar ve uluslararası kuruluşlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklaşması, spor alanına özgü hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyacı artırmıştır (Doğu, 2017).

2. DÜNYADA SPOR HUKUKUNUN GELİŞİMİ

Spor hukukunun gelişimi uluslararası düzeyde önemli kurumsal yapılanmalarla hız kazanmıştır. 1894 yılında kurulan Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), sporun evrensel kurallar çerçevesinde yürütülmesine öncülük etmiştir (Casini, 2011). Bunun yanı sıra FIFA, FIBA ve Dünya Anti-Doping Ajansı (WADA) gibi kuruluşlar, sporun düzenlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Haas ve Martens, 2012).

Küreselleşme ile birlikte sporun ekonomik boyutunun büyümesi, hukuki uyumsuzlukların artmasına neden olmuş ve genel hukuk sistemlerinin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu durum spor hukukunun bağımsız bir disiplin olarak gelişmesini sağlamıştır (Özsoy, 2008; Gerçekler, 2016). Ayrıca Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Bosman Kararı, sporcuların serbest dolaşımı açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Gürten ve Erenel, 2012).

3. TÜRKİYE'DE SPOR HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'de spor hukukunun temelleri Cumhuriyet döneminde atılmıştır. 1938 tarihli 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu, sporun devlet kontrolünde örgütlenmesini sağlayarak önemli bir hukuki altyapı oluşturmuştur (Gürten ve Erenel, 2012).

1980'li yıllardan itibaren sporun profesyonelleşmesi ile birlikte spor hukukuna duyulan ihtiyaç artmıştır. Spor kulüplerinin ekonomik yapılarının büyümesi, transfer sistemleri, sponsorluk anlaşmaları ve yayın hakları gibi unsurlar hukuki düzenlemelerin genişlemesini zorunlu kılmıştır (Doğu, 2017).

2000'li yıllarda ise spor federasyonlarının özerkleşmesi ve Türkiye Futbol Federasyonu'nun bağımsız bir yapıya kavuşması, spor hukukunun kurumsallaşmasında önemli gelişmeler arasında yer almaktadır (Gerçekler, 2016).

4. TÜRKİYE'DE SPOR HUKUKUNUN KURUMSALLAŞMASI

Türkiye'de spor hukukunun gelişiminde kurumsal yapıların rolü oldukça büyüktür. Spor federasyonlarının özerk hâle gelmesi, karar alma süreçlerinde daha bağımsız hareket edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Tahkim Kurulları ve disiplin kurulları, spor alanındaki uyumsuzlukların çözümünde önemli mekanizmalar olarak ortaya çıkmıştır (Sabah ve ark., 2021).

2011 yılında yürürlüğe giren 6222 sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun, spor alanında güvenlik ve disiplinin sağlanmasına yönelik önemli bir düzenleme olmuştur (Duru ve ark., 2019).

5. ULUSLARARASI SPOR HUKUKUNUN TÜRKİYE'YE ETKİSİ

Uluslararası spor hukuku normları, Türkiye'deki spor hukukunu doğrudan etkilemektedir. Özellikle Uluslararası Spor Tahkim Mahkemesi (CAS) kararları ve Lex Sportiva ilkeleri, Türk spor hukukunun şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Foster, 2006; Özcan, 2010).

Bu durum, spor hukukunun yalnızca ulusal hukuk sistemi ile sınırlı olmadığını aynı zamanda uluslararası bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'de sporla ilgili uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası normlara uyum giderek artmaktadır (Gürten ve Erenel, 2012).

6. SONUÇ

Türkiye’de spor hukuku, 2000 yılından sonra hem kurumsal hem de normatif açıdan ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde sporun yalnızca fiziksel bir faaliyet olmaktan çıkıp ekonomik, sosyal ve uluslararası boyutları olan bir sektör haline gelmesi, hukuki düzenlemelerin de gelişmesini zorunlu kılmıştır.

2000 sonrası süreçte en önemli gelişmelerden biri, spor federasyonlarının özerkleşmesidir. Özellikle Türkiye Futbol Federasyonu’nun 2009 yılında çıkarılan 5894 sayılı Kanun ile idari ve mali açıdan özerk bir yapıya kavuşması, diğer federasyonlara da örnek olmuştur. Bu gelişme, sporun siyasi etkilerden uzaklaştırılması ve daha profesyonel bir yapıya kavuşması açısından önemli bir adımdır.

Bununla birlikte, spor yargısı alanında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2011 yılında yürürlüğe giren düzenlemelerle birlikte Tahkim Kurulu kararlarının kesinliği anayasal güvence altına alınmış ve spor uyuşmazlıklarının hızlı bir şekilde çözülmesi amaçlanmıştır. Ayrıca uluslararası düzeyde Court of Arbitration for Sport (CAS) ile uyumlu bir yapı oluşturulmuştur.

2000 sonrası dönemin dikkat çeken bir diğer gelişmesi ise şike ve teşvik primi gibi konuların hukuki boyutunun netleştirilmesidir. 2011 yılında yürürlüğe giren 6222 sayılı “Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun”, spor müsabakalarında şike, teşvik primi ve seyirci olaylarına karşı ciddi yaptırımlar getirmiştir. Bu yasa, sporun etik değerlerinin korunması ve kamu düzeninin sağlanması açısından kritik bir rol oynamıştır.

Ayrıca, sporcuların sözleşmesel hakları, transfer sistemleri ve disiplin işlemleri gibi konularda da uluslararası standartlara uyum sağlanmıştır. Özellikle FIFA ve UEFA düzenlemeleri doğrultusunda futbol başta olmak üzere birçok branşta hukuki altyapı güçlendirilmiştir.

Son olarak, doping ile mücadele kapsamında Türkiye, World Anti-Doping Agency (WADA) kurallarını benimsemiş ve ulusal düzeyde doping kontrol mekanizmalarını geliştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye Doping Mücadele Komisyonu’nun faaliyetleri de spor hukukunun önemli bir parçası haline gelmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde 2000 sonrası dönemde Türkiye’de spor hukuku; kurumsallaşma, uluslararasılaşma ve disiplin mekanizmalarının güçlendirilmesi yönünde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak uygulamada birlik sağlanması, etik ihlallerin önlenmesi ve spor yargısının bağımsızlığı gibi konular hâlâ geliştirilmesi gereken alanlar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Argan, M. ve Katırcı, H. (2015). Spor Pazarlaması, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürten, K., ve Erenel, S. E. (2012). Lex sportiva: spor hukukunun küreselliği. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(1), 295-316.
- Ko, Y. J. (2013). Sport Management and Marketing: Overview and Recommendation for Future Research. [Gestión y marketing deportivo: Revisión y recomendación para investigaciones futuras]. *RICYDE. Revista Internacional de Ciencias del Deporte*. doi: 10.5232/ricyde, 9(33) 205 – 207.
- Doğu, H. M. (2017). Türk spor hukukunda “Refakatçi Çocuk”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(2), 43-54.
- Casini, L. (2011). The making of a lex sportiva by the court of arbitration for sport. *German Law Journal*, 12(5), 1317-1340.
- Haas, U., and Martens, D. R. (2012). Sportrecht-eine Einführung in die Praxis. Schulthess Verlag.
- Özsoy, S. (2008). Spor hukukunda tahkim. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri*, 3(1), 15-29.
- Gerçeker, H. (2016). *Spor Hukuku: Spor Tahkim Kurulları, Spor Genel Müdürlüğü Tahkim Kurulu*. Seçkin.
- Sabah, S., Çankaya, S., Ermiş, A., Çakıcı, H. A., ve Derelioğlu, M. (2021). Spor yöneticiliği bölümü öğrencilerinin spor hukuku dersine yönelik görüşleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 39-48.
- Duru, N. J., Mitten, M., Davis, T., and Smith, R. (2019). *Sports Law & Regulation: Cases Materials and Problems*, 5d. Aspen.
- Foster, K. (2012). Is there a global sports law? In *Lex Sportiva: What is Sports Law?* (pp. 35-52). *The Hague, The Netherlands: TMC Asser Press*.

SPOR ORGANİZASYONLARINDA ŞEFFAFLIK VE HESAP VEREBİLİRLİK

Mine Nur DURSUN¹, Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ²

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Yöneticiliği,
minenurdursun@gmail.com - ORCID ID: 0009-0006-6490-6110

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği,
m.dalkilic@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Günümüzde spor, yalnızca rekreasyonel bir faaliyet olmaktan çıkarak ekonomik, yönetsel ve toplumsal boyutları olan küresel bir endüstri hâline gelmiştir. Spor sektörünün büyümesiyle birlikte kulüplerin finansal yapıları karmaşıklaşmış, sürdürülebilirlik sorunu önemli bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Bu çalışma, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışı çerçevesinde finansal sürdürülebilirlik ile ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yönteminden faydalanılarak ve veri toplamak için doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda spor ekonomisi, finansal sürdürülebilirlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim kavramlarına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür sistematik bir şekilde taranmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yöntemine göre değerlendirilmiştir. Çalışma, ampirik veriye dayanmayan, kuramsal ve kavramsal bir inceleme niteliği taşımaktadır. Araştırma bulguları, spor kulüplerinin karşı karşıya olduğu en temel sorunlardan birinin finansal dengesizlik ve kontrolsüz borçlanma olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle futbol kulüplerinde kısa vadeli sportif başarı odaklı yönetim anlayışı, gelir-gider dengesinin bozulmasına ve kulüplerin uzun vadeli finansal risklerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir başarının yalnızca sportif performansa değil, aynı zamanda güçlü bir finansal yapı ve etkin yönetim anlayışına bağlı olduğu belirlenmiştir. Şeffaflık ilkesinin, kulüplerin finansal durumlarını açık bir şekilde paylaşarak paydaş güvenini artırdığı; hesap verebilirliğin ise yöneticilerin aldıkları kararların sorumluluğunu üstlenmesini sağlayarak kurumsal disiplini güçlendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu iki ilkenin birlikte uygulanmasının, spor kulüplerinde etkin bir yönetim yapısının oluşmasına katkı sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışıyla bütünleşmesi, kulüplerin finansal sürdürülebilirliğini sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda kulüplerin kurumsallaşma süreçlerini tamamlamaları, mali denetim mekanizmalarını güçlendirmeleri ve uzun vadeli stratejik planlama anlayışını benimsemeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: spor ekonomisi, finansal sürdürülebilirlik, şeffaflık, hesap verebilirlik.

1. GİRİŞ

Spor, günümüzde tam anlamıyla küresel bir sektör hâline gelmiş olup, ekonomik açıdan çok boyutlu faaliyetler üretmektedir. Bu bağlamda profesyonel sektör, kamu kurumları ve gönüllü kuruluşlar, spor etkinliklerinin finansmanına önemli düzeyde katkı sağlamaktadır. Spor yalnızca temel bir ürün olarak değil; televizyon yayınları, yazılı ve dijital medya içerikleri, lisanslı ürünler gibi yan alanlar aracılığıyla da ekonomik değer üretmekte ve ayrıca tanıtım ile sponsorluk faaliyetleri kapsamında imaj değeri üzerinden de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu gelişim süreciyle birlikte spor organizasyonları (kulüpler, lig yapıları ve federasyonlar), geleneksel olarak kâr amacı gütmeyen yapılarından uzaklaşarak ticari işletmelere ve bazı durumlarda halka açık şirket yapılarına dönüşmektedir. Günümüzde spor faaliyetleri büyük ölçüde finansal ve ekonomik dinamikler doğrultusunda şekillenmektedir. Spor, günümüzde bireylerin eğlenme, gelir elde etme, sağlığını koruma ve yeteneklerini geliştirme gibi farklı amaçlarla katıldıkları önemli bir etkinlik alanıdır. Bu süreçte ortaya çıkan çeşitli spor ihtiyaçları, spor ürün ve hizmetlerinin gelişimini beraberinde getirmiş; bu ürün ve hizmetler ekonomik değer üreterek spor ekonomisinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Spor ekonomisinin giderek büyümesi ise spor endüstrisinin dinamik bir yapıya kavuşmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde spor ekonomisi küresel ölçekte önemli bir hacme ulaşmış; şirketleşme süreçlerini hızlandırmış, kurumsal spor kulüplerinin oluşumunu desteklemiş ve geniş kitleler tarafından takip edilen güçlü taraftar yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Spor kulüplerinin sürdürülebilir başarı elde edebilmesi; kurumsal olarak büyümeleri, gelir kaynaklarını çeşitlendirerek artırmaları, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilir bir yapıya sahip olmaları ve etkili bir yönetim anlayışı benimsemeleri ile yakından ilişkilidir. Spor sektörünün ekonomik, politik ve sosyolojik açıdan artan önemi, kulüplerin daha profesyonel, şeffaf ve stratejik bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Geniş kitlelerin spora yönelik artan ilgisi ve medyanın dönüştürücü etkisiyle birlikte spor ekonomisi, yüksek kârlılık potansiyeline sahip cazip bir alan hâline gelmiş ve yoğun finansal canlılığın olduğu bir sektör olarak öne çıkmıştır. Ulusal ve uluslararası düzeyde spor ekonomisi, makro ve mikro ekonomik açısından değerlendirildiğinde; spor organizasyonlarının gerçekleştirildiği ülke ve şehirlerde endüstriyel gelişimi hızlandırmakta ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Özellikle büyük ölçekli spor organizasyonları, istihdam yaratma ve millî gelire katkı sunma gibi yönleriyle ev sahibi ülkelere önemli ekonomik faydalar sağlamaktadır. Bu organizasyonların sayısındaki artışta ise bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle paralel ilerleyen küreselleşme sürecinin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte spor yönetimindeki sorunların sadece yöneticilerden değil sektöre özel yapıdan, futbol kulüplerinin yönetim modellerinden de kaynaklandığı belirtilmektedir (Kutlu, 2005). Spor kulüplerinin idaresinde görev alan yöneticilerin, kulüp yönetimiyle ilgili yeterli donanım ve tecrübeye sahip olmamaları ve kendi profesyonel yaşamlarında edindikleri birikimle kulübü rahatlıkla yönetebileceklerini düşünmeleri gibi etkenler; finansal ve sportif açıdan başarısızlıklara yol açarak kulüplerin aşırı borç yükü altına girmesine ve zamanla çöküş yaşamasına neden olabilmektedir. Spor kulüplerinin yönetimi hem sportif hem de finansal başarı elde edebilmek amacıyla seçilmiş yöneticilere, görevlendirilen idari ve teknik kadrolara ve transfer edilen sporculara yönelik yatırımları kapsamaktadır. Sportif başarı, her ne kadar taraftar memnuniyetini artıran önemli bir unsur olsa da kulüpler açısından asıl belirleyici olan

sürdürülebilirliği sağlayan ekonomik kazanımlardır. Nitekim kulüplerin uzun vadeli varlığını sürdürebilmesi, doğrudan finansal performanslarıyla ilişkilidir. Bu bağlamda yöneticiler, sportif başarı yoluyla paydaş beklentilerini karşılayarak kulübün popülaritesini artırabilse de finansal açıdan yeterli başarıyı sağlayamamaları durumunda kulüplerin ciddi borç yükleriyle karşı karşıya kalmasına neden olabilmektedir. Spor ekonomisi içerisinde futbol sektörü önemli bir paya sahiptir. UEFA tarafından uygulamaya konulan Finansal Fair Play düzenlemeleri, kulüplerin aşırı borçlanması önlemek amacıyla gelir-gider dengesi ilkesine dayalı bir mali disiplin öngörmektedir. Bu yaklaşım, kulüplerin finansal sürdürülebilirliğini sağlamayı ve ekonomik açıdan daha sağlıklı bir yapı oluşturmalarını hedeflemektedir. Spor kulüplerinin Finansal Fair Play kriterlerine uyum göstermesi zorunlu olup, bu kurallara aykırı hareket eden kulüpler UEFA Champions League ve UEFA Europa League gibi uluslararası organizasyonlara katılım hakkını kaybedebilmektedir. Bu durum, kulüplerin önemli gelir kaynaklarından mahrum kalmasına ve dolaylı maliyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu organizasyonlara katılamayan kulüpler, sportif cazibelerini kaybederek üst düzey oyuncularını transfer etme konusunda da dezavantajlı bir konuma düşebilmektedir. Bu bağlamda spor kulüplerinin, mali yapıları doğrultusunda dengeli harcama politikaları benimsemeleri büyük önem taşımaktadır. Kulüplerden; şeffaf, hesapverebilir, etkin bir mali denetim mekanizmasına sahip, riskleri yönetebilen ve hem sportif hem de finansal başarıyı sürdürebilir kılabilen bir yönetim anlayışı sergilemeleri beklenmektedir. Bu doğrultuda spor kulüplerinin kurumsallaşma süreçlerini tamamlayarak yönetimi bireysel tercihlerden arındırmaları ve bağımsız, sistematik ve sürdürülebilir bir örgütsel yapıya kavuşmaları gerekmektedir. Bununla birlikte, bu finansal gelişmişlik, maç günü gelirleri veya performansa dayalı primler gibi dalgalı gelir kaynaklarına aşırı bağımlılığı beraberinde getirerek bütçe istikrarsızlığı ve mali riskler doğurabilmektedir (Barros ve diğ, 2002). Bu riskleri azaltmak için, spor endüstrisindeki modern finansal yönetim, finansal fair play düzenlemeleri ve bağımsız denetim uygulamaları dahil olmak üzere şeffaflık, hesap verebilirlik ve uzun vadeli stratejik planlamayı vurgulamaktadır (Morrow, 2013).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Spor bağlamında finansal sürdürülebilirlik, spor kuruluşlarının uzun vadeli varlığını, esnekliğini ve finansal sağlığını kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Ancak bu sürdürülebilirliğin sağlanmasında şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Farklı akademik ve sektörel yaklaşımlar finansal sürdürülebilirliği çeşitli şekillerde tanımlasa da bu kavram genel olarak bir kuruluşun faaliyetlerini sürdürebilmesi, misyonunu yerine getirebilmesi ve stratejik hedeflerine ulaşabilmesi için mali yapısını açık, denetlenebilir ve güvenilir bir şekilde yönetme becerisini ifade etmektedir. Bu yönüyle şeffaflık, paydaş güveninin sağlanmasında ve kurumsal itibarın korunmasında temel bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Spor sektöründe artan ekonomik büyüklük ve karmaşık finansal yapı, kulüplerin yalnızca gelir elde etmelerini değil, aynı zamanda bu gelirleri nasıl yönettiklerini de görünür kılmalarını zorunlu hâle getirmiştir. Bu nedenle finansal sürdürülebilirlik, şeffaf raporlama, etkin denetim mekanizmaları ve hesap verebilir yönetim anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle kulüplerin gelir-gider dengelerini açık bir şekilde ortaya koymaları, borçlanma politikalarını kontrol altında tutmaları ve finansal karar süreçlerini paydaşlara karşı

sorumlu bir biçimde yürütmeleri sürdürülebilirliğin temel koşulları arasında yer almaktadır. Finansal sürdürülebilirliğin zamansal boyutu da şeffaflık ilkesiyle birlikte değerlendirilmelidir. Kısa vadeli finansal başarı göstergeleri yerine, uzun vadeli mali istikrarı esas alan bir yaklaşım benimsenmesi; kulüplerin birden fazla sezon boyunca finansal sağlıklarını koruyabilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu süreçte düzenli ve şeffaf finansal raporlama, performans dalgalanmalarının doğru analiz edilmesini ve stratejik kararların daha sağlıklı alınmasını sağlamaktadır. Özellikle altyapı yatırımları, sporcu gelişimi ve uzun vadeli planlama gerektiren alanlarda, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri sürdürülebilir yönetimin temelini oluşturmaktadır. Şeffaflık, kurumsal yönetim anlayışı içinde, kuruluşların sır niteliğinde olmayan ve henüz kamuya açıklanmayan bilgileri hariç olmak üzere, kuruluşla ilgili bazı finansal ve finansal olmayan bilgilerin kapsamlı olarak, tam zamanında, doğru, eksiksiz, anlaşılabilir, yorumlanabilir, kolayca analiz edilebilir, düşük maliyetle ve kolayca erişilebilir bir şekilde kamuoyuna veya ilgili kişilerle paylaşılmasıdır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2005:20) Saydamlık ve açıklık gibi eş anlamlarda kullanılan şeffaflık kavramı, Türkçe Büyük Sözlükte “İçinden ışığın geçmesine ve arkasındaki şeylerin görülmesine engel olmayan cisim” olarak tanımlanmaktadır (TDK Büyük Sözlük, 2018). Uygunluk (Compliance), yanıt verme (Answerability or Justification), yaptırım (Enforcement or Sanctions) ve Şeffaflık olmak üzere hesap verebilirliğin dört unsuru bulunmaktadır (Ebrahim ve Weisband, 2007:5). Hesap verebilirliğin tesis edilebilmesi, paydaşların şeffaflık çerçevesinde bilgiye erişiminin sağlanmasının yanı sıra, bu süreci destekleyen temel unsurların da etkin biçimde uygulanmasına bağlıdır. Bu bağlamda, şeffaflık kapsamında paylaşılan bilgilerin; kamuoyunu aydınlatacak şekilde zamanında ve uygun yöntemlerle sunulması, paydaşlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir olması ve anlam karmaşasını azaltması ile doğru, güvenilir ve yanıltıcı unsurlardan arındırılmış biçimde paylaşılması gerekir (Schnackenberg & Tomlinson, 2016, s. 1792–1793). Ayrıca şeffaflık; yeterli açıklamanın yapılmasını, denetim süreçlerinin açık olmasını ve bilgilerin hangi ilke ve yöntemlere dayanılarak hazırlandığının ortaya konulmasını da kapsamaktadır. Şeffaflık ve hesap verebilirlik, yönetim anlayışının temel yapı taşları arasında yer almakta olup, kurumların etkin, sürdürülebilir ve güvenilir bir şekilde yönetilmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Yönetişim, yalnızca karar alma süreçlerini değil; bu süreçlerin ne ölçüde açık, katılımcı ve denetlenebilir olduğunu da kapsayan çok boyutlu bir yönetim yaklaşımıdır. Bu bağlamda şeffaflık, yönetim sürecinde bilginin doğru, zamanında ve anlaşılabilir bir şekilde paydaşlara sunulmasını ifade ederken; hesap verebilirlik, yöneticilerin aldıkları kararların sonuçlarına ilişkin sorumluluk üstlenmelerini ve bu kararları paydaşlara açıklamalarını gerektirmektedir. Şeffaflık, yönetişimin işleyişinde bilgiye erişimi mümkün kılarak paydaşların karar alma süreçlerini izleyebilmesine olanak tanımakta ve kurumsal güvenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak şeffaflığın tek başına yeterli olmadığı; paylaşılan bilgilerin sorumluluk doğurması ve yöneticilerin bu bilgiler doğrultusunda hesap vermesi gerektiği açıktır. Bu noktada hesap verebilirlik, şeffaflığın tamamlayıcı bir unsuru olarak devreye girmekte ve yönetim sürecinin etkinliğini artırmaktadır. Dolayısıyla şeffaflık ve hesap verebilirlik birlikte ele alındığında, yönetim anlayışının hem meşruiyetini hem de işlevselliğini güçlendiren iki temel ilke olarak öne çıkmaktadır. Spor yönetimi bağlamında değerlendirildiğinde ise, spor kulüpleri ve diğer spor organizasyonlarının artan ekonomik büyüklükleri ve toplumsal etkileri, bu kurumların daha şeffaf ve hesap verebilir bir

yapıda olmasını zorunlu kılmaktadır. Kulüplerin finansal durumlarını açık bir şekilde paylaşmaları, karar alma süreçlerini görünür kılmaları ve yönetsel uygulamalarına ilişkin sorumluluk üstlenmeleri, paydaş güveninin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışıyla bütünleşmesi, spor organizasyonlarının sürdürülebilir, etik ve kurumsal bir yapıya kavuşmasında kritik bir rol oynamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim çerçevesinde incelenmesi ve finansal sürdürülebilirlik ile ilişkilerinin ortaya konulması amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırma yaklaşımı, sosyal olguların derinlemesine anlaşılmasına olanak tanınması ve kavramsal ilişkilerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesine imkân sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir. Çalışma, kuramsal temellere dayanan açıklayıcı ve yorumlayıcı bir araştırma niteliği taşımaktadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi (belge analizi) kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusu ile ilgili yazılı materyallerin sistematik ve amaçlı bir biçimde analiz edilmesini içeren bir yöntemdir. Bu kapsamda spor ekonomisi, finansal sürdürülebilirlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim konularına ilişkin ulusal ve uluslararası literatür detaylı şekilde taranmıştır. Araştırmanın veri kaynaklarını; hakemli dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler, lisansüstü tezler, akademik kitaplar, uluslararası spor kuruluşları tarafından yayımlanan raporlar, politika belgeleri ve ilgili kurumsal dokümanlar oluşturmaktadır. Özellikle spor yönetimi ve finansal yönetim alanında kabul görmüş çalışmaların seçilmesine özen gösterilmiştir. Veri toplama sürecinde literatür taraması sistematik bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş; konuya ilişkin temel kavramlar belirlenerek bu kavramlar çerçevesinde anahtar kelimeler üzerinden kaynaklara ulaşılmıştır. Elde edilen dokümanlar, içerik açısından uygunluk, güncellik ve akademik güvenilirlik kriterleri doğrultusunda değerlendirilmiş ve araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu süreçte, özellikle şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim kavramlarının spor yönetimi bağlamındaki kullanımı ve finansal sürdürülebilirlik ile olan ilişkisi dikkate alınmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz sürecinde veriler önceden belirlenen temalar doğrultusunda sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır. Bu kapsamda analiz süreci dört aşamada gerçekleştirilmiştir: (1) kavramsal çerçevenin oluşturulması, (2) verilerin tematik olarak düzenlenmesi, (3) bulguların sistematik bir biçimde sunulması ve (4) elde edilen bulguların yorumlanması. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve yönetim kavramları temel temalar olarak ele alınmış; bu kavramlar arasındaki ilişkiler literatür ışığında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Çalışmada herhangi bir örneklem grubu kullanılmamış olup, araştırma tamamen ikincil veri kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yönüyle araştırma, ampirik veri toplama sürecine dayanmayan, kuramsal ve kavramsal bir inceleme niteliği taşımaktadır. Araştırmanın temel amacı, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışı içerisindeki yerini ortaya koymak ve bu ilkelerin finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini teorik bir çerçevede değerlendirmektir. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak amacıyla farklı kaynaklardan elde edilen veriler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş, literatürde yer alan farklı görüş ve yaklaşımlar birlikte ele alınarak bütüncül bir değerlendirme

yapılmıştır. Ayrıca kullanılan kaynakların güncel, bilimsel ve güvenilir olmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın yalnızca doküman incelemesine dayanması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini sınırlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen literatür incelemesi sonucunda, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin finansal sürdürülebilirlik ve yönetim açısından kritik öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, spor kulüplerinin yalnızca sportif başarıya odaklanmasının yeterli olmadığını; uzun vadeli varlıklarını sürdürebilmeleri için güçlü bir finansal yönetim ve yönetim anlayışına ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Literatürde, spor kulüplerinin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan birinin finansal dengesizlik ve kontrolsüz borçlanma olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle futbol kulüplerinde yüksek transfer harcamaları, dalgalı gelir yapısı ve kısa vadeli başarı odaklı yönetim anlayışı, finansal sürdürülebilirliği tehdit eden temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durum, kulüplerin mali açıdan kırılgan hale gelmesine ve uzun vadede yapısal krizler yaşamasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, finansal sürdürülebilirliğin sağlanmasında yalnızca gelir artışı değil, aynı zamanda gelirlerin etkin ve disiplinli bir şekilde yönetilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Araştırma bulguları, şeffaflık ilkesinin spor yönetiminde güven oluşturma açısından temel bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Kulüplerin finansal tablolarını, borç yapılarını ve karar alma süreçlerini açık bir şekilde paylaşmaları, paydaşların kuruma olan güvenini artırmakta ve kurumsal itibarın güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Ancak literatürde, birçok spor kulübünde finansal bilgilerin yeterince açık ve anlaşılır bir biçimde paylaşılmadığı, bu durumun ise güven kaybına ve yönetsel sorunlara yol açtığı ifade edilmektedir. Bu nedenle şeffaflık, yalnızca bilgi paylaşımı değil; aynı zamanda doğru, zamanında ve anlaşılabilir bilgi sunumu olarak değerlendirilmelidir. Hesap verebilirlik ise şeffaflığın tamamlayıcı bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bulgular, spor kulübü yöneticilerinin aldıkları kararların sonuçlarına ilişkin sorumluluk üstlenmelerinin, kurumsal disiplinin sağlanmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Hesap verebilirliğin zayıf olduğu yönetim yapılarında, hatalı finansal kararların tekrarlandığı ve kulüplerin borç yükünün giderek arttığı görülmektedir. Buna karşılık, hesap verebilirliğin güçlü olduğu yapılarda, yöneticilerin daha dikkatli ve stratejik kararlar aldığı ve kaynakların daha etkin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışıyla doğrudan ilişkili olduğudur. Yönetişim, yalnızca yönetim süreçlerini değil; bu süreçlerin ne kadar açık, katılımcı ve denetlenebilir olduğunu da kapsamaktadır. Bu doğrultuda şeffaflık, bilgiye erişimi sağlarken; hesap verebilirlik bu bilginin sorumluluk doğurmasını mümkün kılmaktadır. Bu iki ilkenin birlikte uygulanması, spor kulüplerinde etkin bir yönetim yapısının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Spor sektörünün giderek büyüyen ekonomik yapısı ve artan rekabet ortamı, kulüplerin daha profesyonel yönetim anlayışlarına yönelmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası düzenlemeler (örneğin finansal fair play uygulamaları) kulüplerin mali disiplin sağlamasında önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu tür düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığı; kulüp içi yönetim anlayışının da şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiği görülmektedir. Sonuç olarak, elde edilen bulgular spor yönetiminde

sürdürülebilir başarının yalnızca sportif performansla değil; aynı zamanda güçlü bir finansal yapı, şeffaf yönetim anlayışı ve etkin hesap verebilirlik mekanizmalarına bağlı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda spor kulüplerinin kurumsallaşma süreçlerini tamamlamaları, bağımsız denetim mekanizmalarını güçlendirmeleri ve paydaş odaklı bir yönetim anlayışı benimsemeleri gerekmektedir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışı ve finansal sürdürülebilirlik bağlamındaki rolü kavramsal bir çerçevede incelenmiştir. Elde edilen bulgular, spor kulüplerinin yalnızca sportif başarıya odaklanan geleneksel yönetim anlayışının günümüz koşullarında yetersiz kaldığını ve sürdürülebilir başarının ancak güçlü bir finansal yapı ile mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri, spor kulüplerinin hem finansal istikrarını sağlamada hem de kurumsal güvenilirliğini artırmada temel belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır. Spor kulüplerinin artan ekonomik büyüklüğü, çok paydaşlı yapısı ve yüksek rekabet ortamı, bu kurumların daha profesyonel, denetlenebilir ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışı benimsemelerini zorunlu kılmaktadır. Ancak literatürde ve uygulamada görüldüğü üzere, birçok kulüp hâlâ kısa vadeli başarı odaklı kararlar almakta, finansal disiplin ve uzun vadeli planlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu durum, kulüplerin borç yükünün artmasına, finansal kırılganlığın derinleşmesine ve kurumsal yapıların zayıflamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla spor yönetiminde yönetim ilkelerinin etkin bir şekilde uygulanması, sektördeki yapısal sorunların çözümü açısından kritik bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda spor kulüplerine ve ilgili paydaşlara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Spor kulüplerinde şeffaflık ilkesinin güçlendirilmesi amacıyla finansal tabloların, borç yapılarının ve bütçe süreçlerinin düzenli ve anlaşılabilir bir şekilde kamuoyu ile paylaşılması sağlanmalıdır.
- Hesap verebilirlik mekanizmaları geliştirilerek kulüp yöneticilerinin aldıkları kararların sonuçlarına ilişkin sorumluluk üstlenmeleri teşvik edilmelidir.
- Kulüplerde bağımsız denetim sistemleri etkin hale getirilmeli ve mali denetim süreçleri kurumsal bir yapıya kavuşturulmalıdır.
- Spor kulüplerinin yönetim yapıları, bireysel karar alma süreçlerinden uzaklaştırılarak kurumsallaşmış ve profesyonel yönetim modelleri benimsenmelidir.
- Kısa vadeli sportif başarı yerine, uzun vadeli finansal sürdürülebilirlik odaklı stratejik planlama anlayışı geliştirilmelidir.
- Spor yöneticilerinin finansal yönetim, yönetim ve etik konularında eğitim ve yetkinlik düzeyleri artırılmalıdır.
- Ulusal ve uluslararası düzenleyici kurumlar tarafından uygulanan finansal denetim mekanizmaları güçlendirilerek kulüplerin mali disipline uyumu artırılmalıdır.

Sonuç olarak, spor yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin yönetim anlayışı ile bütünleşmesi, kulüplerin sürdürülebilir, güvenilir ve kurumsal bir yapıya kavuşmasında temel bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkelerin etkin bir şekilde uygulanması, yalnızca kulüplerin finansal başarısını değil, aynı zamanda sporun etik değerler çerçevesinde gelişimini

de destekleyecektir. Aksi durumda, finansal düzensizliklerin ve yönetsel sorunların devam etmesi kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Barros, C. P., Ibrahimo, M., and Szymanski, S. (2002). Transatlantic sport: The comparative economics of North American and European sports. *Edward Elgar Publishing*.
2. Ebrahim, A., and Weisband, E. (2007). *Global accountabilities: Participation, pluralism, and public ethics*. Cambridge University Press.
3. Kutlu, M. (2005). Endüstriyel futbol. T. Akşar (Ed.), *Endüstriyel futbol içinde*. Literatür Yayınları.
4. Morrow, S. (2013). *Financial fair play in European club football: What is it all about?* University of Stirling.
5. Schnackenberg, A. K., and Tomlinson, E. C. (2016). Organizational transparency: A new perspective on managing trust in organization-stakeholder relationships. *Journal of Management*, 42(7), 1784–1810.
6. Sermaye Piyasası Kurulu. (2005). *Kurumsal yönetim ilkeleri*.
7. Sevim, A., ve Bülbül, S. (2020). Spor kulüplerinde finansal raporlama ve Türkiye muhasebe standartlarına göre özellikli işlemler. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (85), 45–64.
8. Türk Dil Kurumu. (2018). *Türkçe büyük sözlük*.

SPOR TURİZMİ

Doktora Öğrencisi, Muhammet KÜÇÜKKORAŞ¹, Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ²

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü,

E-mail: muhammetkucukkoras@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1187-3697

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi,

E-mail: m.dalkilic@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Spor turizmi sporun fiziksel aktivite gücü ile turizmin sosyo-ekonomik etkilerini birleştiren, küresel turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen hibrit niş pazarlarından biridir. Bu çalışma; spor ve turizm kavramlarının etimolojik kökenlerinden yola çıkarak, bu iki disiplinin nasıl entegre bir endüstriye dönüştüğünü akademik bir perspektifle ele almaktadır. Spor turizmi; katılımcıların motivasyonuna göre aktif, etkinlik ve nostalji spor turizmi olmak üzere üç ana kategoride incelenmekte; Olimpiyatlar gibi mega etkinliklerden doğa sporlarına, stadyum ziyaretlerinden e-spor şampiyonalarına kadar geniş bir uygulama yelpazesi sunmaktadır. Günümüzde sadece ekonomik bir gelir kaynağı değil, aynı zamanda kentsel markalaşma, altyapı gelişimi ve kültürlerarası etkileşim için stratejik bir araç olan bu sektör, dijitalleşen dünya ile birlikte dinamik yapısını korumaya devam etmektedir. Çalışmada ayrıca, spor turizminin yerel ekonomilere katkısı ve sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde gelecekteki projeksiyonu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Turizm, Spor Turizmi

GİRİŞ

Spor turizmi, günümüzde küresel turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen ve dinamik niş pazarlarından biri haline gelmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için stratejik bir kalkınma aracı olan bu sektör; sporun fiziksel aktivite gücü ile turizmin ekonomik ve sosyal etkilerini birleştiren hibrit bir yapı sunmaktadır. Spor turizmi, bireylerin alışılmış çevrelerinin dışına çıkarak bir spor müsabakasını izlemek, aktif olarak bir spor etkinliğine katılmak veya spor odaklı turistik destinasyonları ziyaret etmek amacıyla gerçekleştirdikleri seyahatlerin bütünüdür. Hall (1992) tarafından yapılan tanıma göre spor turizmi; "sporun ticari olmayan nedenlerle ön planda olduğu seyahatler" olarak nitelendirilse de modern literatür bu kavramın ekonomik boyutunun ve ticari potansiyelinin altını çizmektedir. Spor turizmini diğer turizm türlerinden ayıran temel unsur, katılımın şeklidir. Gibson (1998), spor turizmini üç ana kategoriye ayırmaktadır. Aktif Spor Turizmi, bireyin bizzat spor yapmak (golf, kayak, maraton vb.) amacıyla seyahat etmesi. Etkinlik Spor Turizmi, Olimpiyatlar veya Dünya Kupası gibi büyük ölçekli (mega-events) organizasyonları izlemek amacıyla yapılan seyahatler. Nostalji Spor Turizmi ünlü stadyumları, spor müzelerini veya "şöhretler kaldırımı" gibi mekanları ziyaret etmeyi kapsayan kültürel turlar. Pigeassou (2004), spor turizminin sadece konaklama ve ulaşım gelirlerinden ibaret olmadığını, aynı zamanda destinasyon imajının güçlendirilmesi ve altyapı yatırımlarının hızlandırılması için bir katalizör görevi gördüğünü belirtmektedir. Özellikle "Mega Etkinlikler", ev sahibi şehirlerin küresel ölçekte markalaşmasını sağlayarak uzun vadeli bir turizm projeksiyonu oluşturur (Roche, 2000). Ancak bu büyüme, sürdürülebilirlik ilkeleriyle yönetilmediği takdirde çevresel ve sosyal maliyetleri de beraberinde getirebilmektedir (Higham, 2005). Günümüzde dijitalleşme ve değişen tüketici alışkanlıkları, spor turizminin sınırlarını genişletmiştir.

1. GENEL BİLGİLER

1.1. Spor

Spor kelimesinin kökeni Latinceye dayanmakta olup, 17. yüzyıla kadar "disport" biçiminde kullanılmıştır. Bu dönemden sonra kelimenin ilk hecesi düşerek günümüzdeki "spor" halini almıştır (Turgut, 2024). Etimolojik olarak Latince kökenli dillerde bu kavram; dinlenme, eğlenme ve kaliteli vakit geçirme amacıyla icra edilen tüm faaliyetleri temsil eder. Zaman içerisinde bu tanım evrilerek; fiziksel efor, yarışma ve başarı elde etme odağındaki tüm bedensel etkinlikleri kapsayan bir disipline dönüşmüştür.

Geçmişten günümüze bireyler sporun etkileri konusunda her zaman bilinçli olmasalar da bu aktiviteler kişilerin fiziksel, psikolojik ve koordinasyon becerilerinin gelişiminde kritik rol oynamıştır. Spor, özünde rekabeti ve kazanma arzusunu barındıran bir olgudur (Küçük ve Koç, 2004). Vücudun bütüncül gelişimini sağlayan bu fiziksel aktiviteler; bireyin özgüvenini artırmakta, üretkenliğini desteklemekte ve sosyal etkileşim kurarak zinde kalmasına olanak tanımaktadır (Grössing, 1991).

Varol (2017) ise sporu, bireyin çevresini dönüştürme ve yeteneklerini geliştirme süreci olarak tanımlar. Bu bağlamda spor; belirli kurallar çerçevesinde, araçlı veya araçsız, bireysel ya da grup halinde boş zaman aktivitesi veya profesyonel bir meslek olarak icra edilen; birlik, beraberlik ve ruhsal-fiziksel gelişimi tetikleyen sosyolojik bir yapıdır.

Spor, sadece fiziksel bir hareketlilik değil; anatomi, biyomekanik ve psikoloji gibi bilimsel disiplinlerle doğrudan ilişkili, teknik ve kurallara dayalı bütüncül bir kavramdır (Erkal ve ark., 1998). Pedagojik, biyolojik ve sosyolojik boyutları olan bu alan, bireyin motor becerilerini ve davranış kalıplarını geliştirmeyi hedefler (Kirdar, 2006).

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren sporun küresel popüleritesinin artması ve yapılan yatırımların yoğunlaşmasıyla birlikte, spor bir yaşam alışkanlığı haline gelmiştir. Bu süreçte toplumların tatil alışkanlıklarının değişmesi, sporun turizm olgusuyla entegre olmasını sağlamıştır (Yıldırım, 2023). Spor ve turizm arasındaki bu ilişki tek taraflı değildir; spor organizasyonları turizmi beslerken, turizmin sunduğu doğal ve yapısal kaynaklar da sporun gelişimi için gerekli zemini oluşturmaktadır.

1.2. Turizm

Turizm olgusuna dair bilimsel araştırmaların ve kavramsal tanımlamaların kökeni, toplumsal seyahat hareketlerinin kitleselleşmesinden çok daha eskiye dayanmaktadır. Akademik literatürde turizm araştırmalarının başlangıcı genel olarak 19. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise turizmin devletler için sağladığı yüksek sosyo-ekonomik getiriler, bu alanın bilimsel çalışmalarda temel bir tema olarak yerleşmesini sağlamıştır (Küçükaslan, 2007).

Etimolojik açıdan incelendiğinde turizm kelimesinin Latince kökenli olduğu görülmektedir. Latince’de "kendi ekseni etrafında dönme" hareketini ifade eden "tornus" sözcüğü, İngilizce ve Fransızca’daki "tour" kavramının temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda "tour", bir noktadan

hareket edip tekrar başlangıç noktasına dönmeyi kapsayan seyahatleri simgeler. Güncel terminolojideki turizm kavramı ise "tour" ve "tourist" kelimelerinin birleşiminden doğmuştur (Bayer, 1992). Ayrıca Fransızca'da "dönüşümlü tur" anlamındaki "turne" ve seyahat eylemiyle ilişkilendirilen "travail" sözcükleri de kavramın tarihsel gelişiminde önemli bir yere sahiptir (Toskay, 1978).

Turizm, doğası gereği çok boyutlu ve karmaşık bir yapıya sahip olduğu için araştırmacıların bakış açılarına göre farklı tanımlarla ifade edilmiştir (Uzun, 2009). Birleşmiş Milletler'in 1963 yılındaki tanımına göre turizm; bireylerin sürekli ikamet ettikleri yer dışında, kazanç elde etme amacı gütmeksizin en az 24 saat konaklamalarıyla oluşan ilişkiler bütünüdür (Tuyluoğlu, 2003).

Günümüzde turizm, sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda uluslararası barışın tesisi, kültürlerarası iletişim ve toplumsal etkileşim için stratejik bir araçtır. Geçmişte daha kısıtlı bir kapsama sahip olan bu hareketlilik, modern dünyada bireylerin rutinlerinden uzaklaşarak fiziksel ve ruhsal olarak zinde kalma, sportif faaliyetlere katılma ve yeni kültürleri tanıma arzusuyla şekillenmektedir (Turgut, 2019). Konaklama, gastronomi ve ticaret gibi pek çok alt sektörü besleyen turizm, yerel ve küresel ölçekte barışçıl ve nitelikli bir sosyal ortamın oluşmasına katkı sağlayan en önemli kitlesel hareketlerden biri haline gelmiştir.

1.3. Spor Turizmi Nedir?

Spor turizminin akademik literatürde bağımsız bir kavram olarak yer alması oldukça yakın bir tarihe dayanmaktadır. Bu disiplin, temel olarak "spor" ve "turizm" olgularının anlamsal birleşimi üzerinden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Genel bir ifadeyle spor turizmi; bireylerin boş zamanlarını değerlendirmek, müsabakalara dahil olmak veya spor odaklı organizasyonlara iştirak etmek amacıyla gerçekleştirdikleri tüm turistik hareketleri kapsamaktadır. Kurtzman ve Zauhar (2001) bu kavramı; sportif etkinliklere katılmak, bu etkinlikleri izlemek veya o atmosferde bulunmak gayesiyle yapılan ulusal ve uluslararası seyahatler olarak tanımlamaktadır.

Spor turizmi sadece aktif sporcularla sınırlı kalmayıp, oldukça geniş bir paydaş kitlesini bünyesinde barındırmaktadır. Stephen (2001) tarafından yapılan tanıma göre bu alan; sporcuların yanı sıra yöneticilerin, antrenörlerin, hakemlerin ve taraftarların spor odaklı seyahatleri sırasında edindikleri tüm deneyim ve meşguliyetleri ifade etmektedir. Bir diğer perspektiften ise spor turizmi, sportif faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla yurt içi veya yurt dışına yönelik planlanan seyahatlerin yarattığı olaylar bütünü olarak ele alınmaktadır.

Küresel ölçekte büyük bir ivme kazanan spor turizmi; spor, ulaşım ve turizm sektörlerinin kesişim noktasında yer alan yüksek gelir potansiyelli devasa bir endüstri haline gelmiştir. Bu alandaki küresel standartların belirlenmesinde ve politikaların oluşturulmasında, Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) öncü bir rol üstlenmektedir. DTÖ, turizm mevzuatlarının erişilebilirliği ve uluslararası turizm politikalarının koordinasyonu noktasında stratejik hizmetler sunmaktadır.

Turizm ve spor sektörlerindeki teknolojik ve endüstriyel ilerlemeler, birbirini karşılıklı olarak besleyen bir sinerji yaratmıştır. Gibson (1998) tarafından da vurgulandığı üzere spor turizmi, günümüzde pek çok alt sektörü harekete geçiren merkezi bir güç konumuna gelmiştir. Turizmin sektörel bazda çeşitlenmesi ve büyümesinde, spor odaklı hareketlilikler katalizör görevi görerek modern ekonominin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

1.4. Spor Turizmi Uygulamaları ve Küresel Etkinlik Örnekleri

Spor turizmi, katılımcıların motivasyonuna ve etkinliğin büyüklüğüne göre çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Sektörün en görünür yüzünü oluşturan "Mega Spor Etkinlikleri", ev sahibi destinasyonların fiziksel ve imaj bazlı dönüşümünde lokomotif görevi görmektedir. Örneğin Olimpiyat Oyunları ve FIFA Dünya Kupası gibi organizasyonlar, milyonlarca turisti hareket ettirerek ulaştırma, konaklama ve yerel ticaret üzerinde devasa bir çarpan etkisi yaratmaktadır. Roche (2000), bu tür organizasyonları küresel modernleşmenin bir parçası olarak tanımlarken; Weed ve Bull (2004), bu etkinliklerin sadece müsabakadan ibaret olmadığını, aynı zamanda birer "destinasyon pazarlama stratejisi" olduğunu vurgulamaktadır. Son yıllarda Katar'da düzenlenen 2022 Dünya Kupası veya 2024 Paris Olimpiyatları, spor turizminin kentsel markalaşma üzerindeki etkisine dair en güncel ve somut örnekler olarak literatürdeki yerini almıştır.

Bireylerin izleyici olmaktan ziyade bizzat fiziksel aktiviteye dahil oldukları "Aktif Spor Turizmi", sektörün sürdürülebilir ve yıl boyuna yayılan kısmını temsil etmektedir. Bu alanda golf, tenis ve kış sporları başı çekmektedir. Özellikle İspanya'nın Costa del Sol bölgesi veya Türkiye'nin Belek destinasyonu, sahip oldukları yüksek standartlı sahalarla "Golf Turizmi" odaklı seyahatlerin merkez üssü haline gelmiştir. Hudson (2003), kış sporları turizminin dağlık bölgelerdeki ekonomik kalkınma için hayati önem taşıdığını belirtirken; son yıllarda popülerliği artan maratonlar (Örn: New York, Londra veya İstanbul Maratonu) binlerce amatör koşucunun "sportif rekreasyon" amacıyla kıtalararası seyahat etmesini sağlamaktadır. Bu durum, spor turizminin sadece profesyoneller için değil, kitleler için bir yaşam biçimi haline geldiğinin bir göstergesidir (Hinch ve Higham, 2011).

Spor turizminin bir diğer yükselen kolu ise macera, doğa ve ekstrem sporları kapsayan faaliyetlerdir. Standeven ve De Knop (1999), spor turizmini doğal çevreyle kurulan bir etkileşim olarak ele alırken, bu alandaki çeşitliliğe dikkat çekmektedirler. Örneğin, Fethiye-Ölüdeniz'de gerçekleştirilen yamaç paraşütü aktiviteleri, Nepal'deki Everest tırmanış turları veya Norveç fiyortlarındaki kano seyahatleri, niş bir pazarı temsil eden "Maceraspor Turizmi"nin önemli örnekleridir. Bu etkinlikler, katılımcılara sadece fiziksel bir zorluk değil, aynı zamanda özgün bir doğa deneyimi ve kişisel tatmin sunmaktadır. Getz (2008) ise bu noktada, spor etkinliklerinin tasarlanma biçiminin turist deneyimini doğrudan etkilediğini, özellikle "Ironman" gibi dayanıklılık yarışlarının katılımcılar için bir "hac ziyareti" niteliği taşıdığını ifade etmektedir.

Son olarak spor turizmi, geçmişin mirasına duyulan ilgiyle beslenen "Nostalji Spor Turizmi" örneklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda, dünyanın en ikonik stadyumlarının (Örn: Real Madrid'in Santiago Bernabéu Stadı veya Brezilya'daki Maracanã Stadı) müze

olarak ziyaret edilmesi veya olimpiyat köylerine düzenlenen turlar, sporun kültürel bir miras olarak tüketildiğini göstermektedir (Ramshaw ve Gammon, 2005). Ayrıca, e-sporun yükselişiyle birlikte "Dijital Spor Turizmi" gibi yeni kavramlar literatüre girmeye başlamıştır. Seul veya Las Vegas gibi şehirlerde düzenlenen devasa e-spor şampiyonaları, teknoloji odaklı yeni bir turist profilinin doğmasına neden olmuştur. Tüm bu uygulamalar, spor turizminin klasik tanımların ötesine geçerek hibrit ve dinamik bir endüstriye dönüştüğünü kanıtlamaktadır (Pigeassou, 2004).

SONUÇ

Spor turizmi, günümüzde sadece bireysel bir rekreasyon faaliyeti olmaktan çıkmış; ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla devasa bir endüstriye dönüşmüştür. Bu çalışma kapsamında incelenen veriler, sporun rekabetçi ve birleştirici doğasının turizmin sunduğu altyapı olanaklarıyla birleştiğinde, destinasyonlar için güçlü bir kalkınma aracı haline geldiğini göstermektedir. Gibson'ın sınıflandırmasında belirtilen aktif, etkinlik ve nostalji turizmi türleri, sektörün ne kadar geniş bir paydaş kitlesine hitap ettiğinin kanıtıdır.

Mega spor etkinliklerinin kentsel markalaşma üzerindeki etkisi ve golf, kış sporları gibi branşların yerel ekonomiye katkısı, spor turizminin stratejik önemini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu büyüme potansiyelinin sürdürülebilir kılınması için dijitalleşen tüketici alışkanlıklarına uyum sağlanması ve e-spor gibi yeni nesil trendlerin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, spor turizmi gelecekte de hem profesyonel hem de amatör katılımcılar için bir yaşam biçimi olmaya devam edecek ve küresel turizm pastasındaki payını artıracaktır.

KAYNAKLAR

- Bayer, M.Z., (1992). *Turizme Giriş*, İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Erkal, M., Güven, Ö., & Ayan, D., (1998). *Sosyolojik Açıdan Spor*. İstanbul: Der Yayınları.
- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29(3), 403-428.
- Gibson, H. J. (1998). Sport tourism: A critical analysis of research. *Journal of Sport Management*, 12(1), 45-76.
- Gibson, H.J., Willming, C., ve Holdnak, A., (2003). Small-Scale Event Sport Tourism: Fans As Tourists. *Tourism Management*, 24(2), 181-190.
- Grossing, S., (1991). *Beden ve Spor-Hareket. I. Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor Sempozyumu*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Hall, C. M. (1992). *Adventure, Sport and Health Tourism*. Belhaven Press.
- Higham, J. (2005). *Sport Tourism Destinations*. Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Hinch, T., & Higham, J. (2011). *Sport Tourism Development*. Channel View Publications.
- Hudson, S. (2003). *Sport and Adventure Tourism*. Haworth Hospitality Press.
- Kirdar, Y., (2006). Kurumsallaşan Spor Kulüplerinde Pazarlama İletişimi Faaliyetlerinin, Spor Pazarlaması Sürecinde, Kurum İmajı Üzerine Etkisi; Fenerbahçe Spor Kulübünde Bir Uygulama Örneği. *Doktora Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kurtzman, J., ve Zauhar, J., (2001) “Virtual Sport Tourism”, In Hudson, S. (ed.), *Sport and adventure tourism*, Haworth Press, p.293-309 Binghamton, N.Y.
- Küçükaslan, N., (2007). *Özel İlgi Turizmi* (1. Basım). Bursa: Ekin Basım Dağıtım.
- Pigeassou, C. (2004). Contribution to the definition of sport tourism. *Journal of Sport & Tourism*, 9(1), 7-9.
- Ramshaw, G., & Gammon, S. (2005). More than just nostalgia? Exploring the heritage/sport tourism nexus. *Journal of Sport & Tourism*, 10(4), 229-241.
- Roche, M. (2000). *Mega-events and Modernity: Olympics and Expos in the Growth of Global Culture*. Routledge.
- Standeven, J., & De Knop, P. (1999). *Sport Tourism*. Human Kinetics.
- Stephen., D.R., (2001). *Developing Sport Tourism*, An eGuide for Desination Marketers and Sports Events Planners, National Laboratory for Tourism and eCommerce. Illinois. University of Illinois at UrbanaChampaign.
- Toskay, T., (1978). *Turizm, Turizm Olayına Genel Yaklaşım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Turgut, F., (2024). *Spor Turizmi Destinasyon Yönetimi*. Akademisyen Kitabevi.
- Tuyluoğlu, T., (2003). Türkiye’de Turizm Eğitiminin Niteliği. *Y.Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Varol, R., (2017). Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumları Ve Kadınların Spor Etkinliklerine Katılımlarına Dair Görüşlerinin İncelenmesi (Bartın Üniversitesi Örneği). *Y.Lisans Tezi*, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Weed, M., & Bull, C. (2004). *Sports Tourism: Participants, Policy and Providers*. Elsevier.

Yıldırım, B., (2023). Spor Merkezlerinde Egzersiz Yapan Bireylerin Boş Zaman Faaliyetlerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Y.Lisans Tezi*, Necmettin Erbakan University, Turkey.

TÜRKLERDE SPOR

Yüksek Lisans Öğrencisi Esra ALTUN¹, Dr. Mehmet DALKILIÇ²

¹Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, altunesra70100@gmail.com,
ORCID: 0009-0007-7524-3655

²Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, m.dalkilic@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-0776-7365

ÖZET

Türklerde spor olgusu, tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapı, kültürel değerler ve askerî organizasyon ile bütünleşmiş çok boyutlu bir alan olarak gelişim göstermiştir. Spor, Türk toplumunda yalnızca fiziksel performansa dayalı bir etkinlik olarak değil; bireysel gelişimi destekleyen, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ve kültürel sürekliliği sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türk spor kültürü, hareket temelli yaşam anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde farklı toplumsal dinamiklerle etkileşim hâlinde gelişmiştir.

Bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş olup, tarihsel tarama modeli kapsamında literatür incelemesi yapılmıştır. Konuya ilişkin yerli ve yabancı akademik kaynaklar, tarihsel belgeler ve alan yazın sistematik biçimde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilerek Türklerde sporun tarihsel gelişimi, işlevleri ve toplumsal yansımaları ortaya konulmuştur.

Elde edilen bulgulara göre, Türk spor kültürünün temelleri Orta Asya dönemine kadar uzanmakta olup, özellikle dayanıklılık, çeviklik ve mücadele gücüne dayalı spor faaliyetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ata binme, okçuluk ve güreş gibi geleneksel sporlar, hem savaş becerilerinin geliştirilmesinde hem de toplumsal değerlerin aktarılmasında önemli rol oynamıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde spor faaliyetleri daha sistemli bir yapıya kavuşmuş, modernleşme süreci ile birlikte kurumsallaşma hız kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise sporun yaygınlaştırılması ve toplum sağlığına katkı sağlaması amacıyla önemli politikalar geliştirilmiş; bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyonu belirleyici olmuştur.

Sonuç olarak Türklerde spor, tarihsel süreklilik gösteren ve kültürel miras ile modern spor anlayışını bütünleştiren dinamik bir yapı sergilemektedir. Spor, Türk toplumunda bireysel gelişim, toplumsal bütünleşme ve kültürel aktarım açısından önemini koruyan temel bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Spor Tarihi, Türklerde Spor

- Bu yapılan çalışma XI. Ereğli International Researches Congress on Social and Education Sciences (INSAC – IRSEC 2026)’da Özet olarak sunulmuştur.

1.GİRİŞ

Spor, Türk toplumunda yalnızca fiziksel bir etkinlik olarak değil, tarihsel süreç içerisinde yaşam biçimini, savaş anlayışını ve toplumsal düzeni şekillendiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu durumu destekler nitelikte, Orta Asya bozkırlarında göçebe bir yaşam sürdüren Türk topluluklarında sporun, çoğu zaman bir eğlence aracı olmaktan ziyade hayatta kalma ve güçlü olma gerekliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 1998). Bu bağlamda Türklerde spor anlayışının, modern anlamda kurallara bağlı bir yapı kazanmadan önce, gündelik yaşam pratikleri ve askerî hazırlık süreçlerinin doğal bir uzantısı şeklinde geliştiği görülmektedir (Güven, 1992).

Orta Asya’dan itibaren göçebe yaşam tarzını benimseyen Türk topluluklarında spor, bireylerin hayatta kalma becerilerini geliştirmeye yönelik bir araç olarak görülmüştür (Kahraman, 2003). Bu bağlamda binicilik, okçuluk, güreş ve avcılık gibi faaliyetler hem günlük yaşamın hem de savaş hazırlığının temel unsurları arasında yer almıştır.

Türklerde sporun en belirgin özelliklerinden biri, askerî eğitim ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Özellikle atlı yaşam tarzının yaygın olduğu dönemlerde, bireylerin fiziksel dayanıklılık, çeviklik ve koordinasyon becerilerini geliştirmeleri büyük önem taşımıştır (Hacısoftaoğlu, 2012). Bu nedenle spor, yalnızca bireysel gelişim değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve devlet yapısının devamlılığı açısından da kritik bir rol oynamıştır.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde spor faaliyetleri daha kurumsal bir yapı kazanmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda güreş, cirit, okçuluk ve kılıç kullanma gibi sporlar hem saray çevresinde hem de halk arasında yaygın olarak yapılmıştır. Özellikle güreş, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olmuş ve günümüze kadar ulaşan geleneksel bir spor dalı haline gelmiştir (Fişek, 1983). Bunun yanı sıra Osmanlı’da spor, şenlikler ve festivaller aracılığıyla toplumsal birlikteliği güçlendiren bir unsur olarak da değerlendirilmiştir.

Modern anlamda sporun gelişimi ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde spor, bireylerin fiziksel ve zihinsel gelişimini destekleyen bir araç olarak görülmüş ve devlet politikaları doğrultusunda teşvik edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” anlayışı, sporun toplumsal gelişimdeki önemini vurgulamaktadır (Güven, 1992). Bu dönemde spor kulüplerinin kurulması, beden eğitimi derslerinin yaygınlaştırılması ve uluslararası spor organizasyonlarına katılım, Türk sporunun kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır.

Günümüzde ise Türk spor anlayışı, geleneksel değerler ile modern spor yönetimi yaklaşımlarını bir arada barındırmaktadır. Özellikle profesyonel spor kulüplerinin artması, sporun ekonomik ve endüstriyel bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, spor yönetimi ve liderlik kavramlarının önemini daha da artırmıştır. E-spor gibi yeni alanların ortaya çıkmasıyla birlikte, Türk spor kültürü dijitalleşme sürecine de uyum sağlamaya başlamıştır.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden itibaren ata binme, ok atma, güreş gibi spor dallarının öne çıkması tesadüf değildir. Bu sporlar, hem fiziksel dayanıklılığı artırmış hem de savaşçı kimliğin gelişmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu faaliyetler, içinde bireyin saygınlığını belirleyen önemli ölçütlerden biri hâline gelmiştir. Spor aracılığıyla güç, cesaret ve disiplin gibi değerler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Türklerde spor, yalnızca bireysel başarıya dayanan bir alan değil; toplumsal birlik ve kültürel aktarımın en etkili araçlarından biridir. Geleneksel spor dalları incelendiğinde, bu faaliyetlerin aynı zamanda törenlerle, bayramlarla ve sosyal ritüellerle iç içe olduğu görülmektedir. Bu durum, sporun Türk kültüründe sadece bedeni değil, ruhu ve toplumu da kapsayan bütüncül bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Bu makalede, Türklerde spor anlayışı tarihsel süreç içerisinde ele alınacak; özellikle geleneksel spor dalları üzerinden Türk kültürüyle olan ilişkisi değerlendirilecektir. Ayrıca sporun, Türk toplumunda askerî, sosyal ve kültürel boyutlarıyla nasıl şekillendiği üzerinde durulacaktır.

2.Türklerde Spor Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Çerçevesi

Türklerde spor anlayışı, tarihsel süreç içerisinde yalnızca bedensel gelişimi hedefleyen bir etkinlik olarak değil; aynı zamanda askerî hazırlık, toplumsal dayanışma ve kültürel aktarımın temel unsurlarından biri olarak şekillenmiştir. Orta Asya bozkır kültüründe yaşam süren Türk toplulukları için spor, hayatta kalmanın ve hâkimiyet kurmanın zorunlu bir parçası olmuştur. Bu durum, sporun Türk kültüründe doğrudan yaşam pratiğiyle iç içe gelişmesini sağlamıştır. (Kafesoğlu,2014). Türklerin göçebe yaşam tarzı; hız, dayanıklılık, çeviklik ve güç gerektiren spor dallarını ön plana çıkarmıştır. Özellikle binicilik, okçuluk ve güreş gibi sporlar, savaş alanındaki başarıya doğrudan etkileyen beceriler olduğu için sistemli biçimde geliştirilmiştir. Bu noktada sporun, Türk toplumunda askerî eğitimle paralel ilerlediği ve savaşçı kimliğin inşasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. (Ögel, 2010).

Böylece tarihsel süreç içerisinde At ve Türk kelimeleri birbirinden ayrılmaz iki unsur haline gelmeye başlayacaktır. Buna paralel olarak, atın ehlileştirilmesi öncesinde yabani atların yakalanması gerekmektedir ki bu da kement kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Tarihsel araştırmalar göstermektedir ki kemendi ilk kez ortaya koyan (Yıldız, 82) ve usta bir şekilde kullanan ilk uygarlık Türkler olmuştur. (Çandarlıoğlu, 2004: 42). Diğer bir ifade ile Türklerin at ile olan birlikteliği, sürekli bir şekilde ön planda olmuş ve binicilik alanındaki uzmanlaşma ve ustalık, bu birlikteliğin, etkileşimin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca atın, dönemin tek ulaşım aracı olarak kullanılması ve özellikle savaşlardaki faydası düşünüldüğünde Türklerin, binicilik sporuna ayrı bir önem vermeleri gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. Geleneksel Türk sporları içerisinde yer alanların en önemlilerini Atla yapılan sporlar oluşturmaktadır (Kırşan,1937). Türk kültüründe atın Evcilleştirilme tarihi M.Ö. 2800 yıllarına uzanır (Eberhard,1941). O yıllarda Ekonomik araç olarak binicilik kısa zamanda askeri ve ekonomik değer Kazanarak bozkır savaşçılığının temeli olmuş ve at da savaş atı tipine doğru geliştirilmiştir (inan.1982). Orta Asya bozkırlarında beden eğitimi kültürüne verilen önem Türkleri bütün bozkırın tek hakimi yapmıştır. (Fişek,1992).Rus arkeolog K. V. Kiseiev Andronova kültürünün sahibi olan “Savaşçı Kavinti’ nin etrafa hakim olmaya başlaması dünya

harp tarihine 1450 yıllık “Savaş atı çağı açan Türklerdir” demektedir. (ögel,1988). Yine Tarihçi Lige’ ti “Çinliler ata binmeyi ancak M.Ö.200 yıllarında Asya Türklerinden öğrenmişlerdir” der (Sümer,1983). Kültür hayatlarını atla birlikte sürdüren Türkler, atlı sporlarının bir kısmını günümüze kadar sürdürmüşlerdir. (Lİgeti,1988).

Ferdi sporlardan olan güreşin ise Türk kültür tarihinde büyük yeri vardır. (Özdamar,1988). Çin kaynaklarında M.Ö. 200 yıllarında güreşin taslama işaretiyle gösterildiği, Türkistan’ın Yen – Çi şehrinde rastlandığını yine Türkistan’ın Kucak şehrinde yeni yılın başladığı gün boğa, at ve deve Güreşlerinin yapıldığı bildirilmektedir. (Radloff, 1956). Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügat-it Türk’te çelme ve çalış kelimelerinin karşılığı olarak güreşi göstermektedir. (Kaşgarlı,1972).

Hunlarda kadınların bedensel faaliyetlere katılması, diğer Türk toplumlarında olduğu gibi ön planda idi. Hun kadınları da tıpkı erkekleri gibi, ata binmiş, ok atmış, top tekmelemiş, güreşmiş ve bedenini geliştirilmesine ve daha sağlıklı olmasına ayrı bir önem vermişlerdir. Hatta Hunların, nisan ve mayıs ayında yapmış oldukları bahar bayramlarında yapılan at yarışları ve avcılık faaliyetleri (Kafesoğlu, 1984: 208-275) gerek kadınlar gerekse de erkekler tarafından oldukça sevilen ve ilgi gören bir spor dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç incelendiğinde Hun uygarlığının özellikle binicilik sporuna olan ilgilerini görmekteyiz. Hunların günün büyük bir kısmını at üzerinde geçirdikleri ve at üzerinde alışveriş yaptıkları, yedikleri ve içtikleri bazı metinlerde de yer almaktadır (Orkun: 15; Gumilev, 2003: 104-105).

Gündelik hayatın neredeyse at üzerinde sürdürüldüğünü ve bununda büyük bir uzmanlaşma dâhilinde gerçekleşmesi gerektiğini düşündüğümüz bu durum, bizlere ‘at üzerinde iken Türk’e ölüm yoktur’ ve at ‘Türk’ün kolu – kanadı kırık 10 yoldaşı, kardeşi olmuştur ifadelerini çağrıştırmaktadır. (Çınar, 1993: 1). Zira binicilik alanındaki beceriler, toplumsal hayatı ve toplumsalın kültürünü âdeta şekillendirmiştir.

2.1. Geleneksel Spor Dalları ve Askerî Boyu

Geleneksel Türk sporları incelendiğinde, bu sporların büyük bölümünün askerî amaçlara hizmet ettiği görülmektedir. Okçuluk ve binicilik, Türk ordularının hareket kabiliyetini artıran temel unsurlar arasında yer almıştır. At üzerinde ok atabilme yeteneği, Türkleri diğer topluluklardan ayıran önemli bir askerî üstünlük sağlamıştır. Bu bağlamda spor, savaş öncesi hazırlığın doğal bir uzantısı hâline gelmiştir. (Yıldız, 2016). Cirit oyunu da askerî eğitimin Bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Cirit, yalnızca bireysel beceriyi değil, takım hâlinde hareket etmeyi ve stratejik düşünmeyi de gerektirmektedir. Bu yönüyle cirit, Türk toplumunda askerî disiplinin ve kolektif bilincin gelişmesine katkı sağlamıştır. Günümüzde ciridin daha çok folklorik bir unsur olarak yaşatılması, bu sporun tarihsel işlevini kaybettiği anlamına gelmemekte; aksine kültürel hafızadaki yerini koruduğunu göstermektedir (Erkal, 2018).

2.2. Sporun Sosyal ve Kültürel işlevi

Türk toplumunda spor, yalnızca savaşçı yetiştirmeye yönelik bir araç olmamış; aynı zamanda sosyal bütünleşmenin ve kültürel aktarımın önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Güreş müsabakaları, toylar ve şenlikler sırasında düzenlenmiş; bu etkinlikler toplumun farklı

kesimlerini bir araya getirmiştir. Bu durum, sporun toplumsal kaynaşmayı sağlayan bir unsur olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. (Atabeyoğlu, 2000).

Ayrıca sporcuların sahip olması beklenen ahlaki nitelikler: dürüstlük, cesaret, saygı ve alçakgönüllülük Türk spor anlayışının kültürel boyutunu güçlendirmiştir. Özellikle güreşte pehlivanlık kavramı, yalnızca fiziksel güçle değil, karakterle de ilişkilendirilmiştir. Bu anlayış, sporun bir ahlak eğitimi aracı olarak görülmesine neden olmuştur. Bu yönüyle Türklerde spor, beden ve ruh bütünlüğünü esas alan bir yapı sergilemektedir. (Türkmen,2015).

Türk spor kültürünü diğer kültürlerden ayıran en temel özellik, sporun yaşamın doğal bir parçası olarak görülmesidir. Spor, belirli bir zaman dilimine sıkıştırılmış bir faaliyet değil; günlük yaşamın, savaşın ve eğitimin ayrılmaz bir unsuru olmuştur. Günümüzde modern spor anlayışı içinde bu bütüncül yaklaşımın kısmen kaybolduğu görülse de geleneksel sporların yeniden canlandırılması bu kültürel mirasın korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca geleneksel Türk sporlarının çağdaş spor eğitimiyle birlikte değerlendirilmesi, genç nesillere hem tarih bilinci kazandıracak hem de sporun kültürel yönünü anlamalarına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda sporun yalnızca fiziksel performans odaklı değil, kültürel ve eğitsel bir değer olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında ve Türklerin sporun ortaya çıkışı, gelişimi ve toplumsal işlevlerini inceleyerek Türk spor kültürünün tarihsel temellerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Türklerde sporun askerî, sosyal ve kültürel boyutları ele alınarak sporun toplum hayatındaki yeri değerlendirilecektir. Türklerin tarih sahnesine çıkışlarından günümüze kadar yaptıkları sporların hepsini tespit edebilmek oldukça zordur. Ancak tespit edilebilen sporların sıralanması yapılacak olursa, buna atlı sporlardan başlayarak; düz at yarışları, cirit, gök börü (ulak tart – oğlak oyunu – buzkaşı – kökper), kolbörü (Kız Börü), çevgen (Çöğen-Polo), beyge (babiga), alaman beyge, corgo saış (rahfan yarış), cop, topuz çaptırmak (şopar cukmar – çokmar çarpuc), yar (uçurum) atlama, cırğa tartu (at üzerinde yırtıcı kuşla yapılan avcılık), kır kovmaya – gelin kovmak (kız kovucu, gelin kovucu), sağmen, tellal (haberci), atlı okçuluk, atlı avcılık (sürek avcılığı), er ve ayal sayış (bay ve bayan süngü yarışı), (at üzerinde yerdeki kuruşu kapma), çambı atmay, oğdarış (at Üzerinde güreş), cılanaç çabışu (çıplak çarpma), aygır yarış, öpkü çabışu (ciğer çarpma), kunan çabuğ (bir yaşında at yavrusu yarışı) olmak üzere 25 adet bilinen ve oynanan atlı spor türü vardır. (Türkmen,1993). Bu konuyla ilgili araştırmalar yoğunlaştıkça atlı Türk sporlarının bunlarla sınırlı olamayacağı anlaşılabacaktır. (Toktorbayev,1991).

2.3. Türk Kültüründe Spor Anlayışı ve Geleneksel Spor Dalları

Türklerin göçebe yaşam biçimi, spor anlayışının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Hayvancılık ve savaşçılık temelli bu yaşam tarzı, dayanıklılık, çeviklik ve güç gerektirdiği dalların gelişmesini sağlamıştır. Özellikle atlı sporlar, Türklerin askerî üstünlüğünün temel unsurlarından biri olmuştur. Binicilik ve okçuluk, küçük yaşlardan itibaren öğrenilen temel beceriler arasında yer almıştır. (Ögel, 2010). Güreş: Türk Spor Kültürünün temel taşı Güreş, Türk kültüründe en köklü spor dallarından biridir. Hem Orta Asya Türk topluluklarında hem de Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde güreş, bir güç ve erdem göstergesi olarak kabul

edilmiştir. Yağlı güreşler, sadece sportif bir müsabaka değil; aynı zamanda dini, sosyal kültürel boyutları olan bir ritüel niteliği taşımaktadır. Pehlivanların ahlaki değerlere bağlılığı, güreşin Türk toplumunda saygın bir konuma ulaşmasını sağlamıştır. (Atabeyoğlu, 2000).

2.4. Okçuluk ve Binicilik

Okçuluk, Türklerin askerî başarısında kritik bir rol oynamıştır. Türk okçuları, tarih boyunca hızları ve isabet oranlarıyla tanınmıştır. Osmanlı döneminde okçuluk, sistemli bir eğitimle geliştirilmiş ve keman Keşlik bir uzmanlık alanı hâline gelmiştir. Binicilikle birleşen okçuluk, Türk savaş taktiklerinin temelini oluşturmuştur. (Yıldız, 2016).

Cirit ve Atlı Sporlar Cirit, Türk kültüründe savaş eğitimi amacıyla ortaya çıkan bir spor dalıdır. At üzerinde oynanan bu oyun, hem bireysel beceriyi hem de takım uyumunu gerektirir. Osmanlı döneminde cirit, askerlerin çeviklik ve reflekslerini geliştirmek amacıyla yaygın olarak oynanmıştır. Günümüzde ise kültürel mirasın yaşatılması bağlamında geleneksel spor festivallerinde yer almaktadır. (Erkal, 2018).

Türklerde spor, bireyin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ahlaki ve ruhsal gelişimini de hedeflemiştir. Spor yapan bireyin cesur, dürüst ve disiplinli olması beklenmiştir. Bu anlayış, sporun bir eğitim aracı olarak görülmesini sağlamıştır. Özellikle gençlerin spor yoluyla topluma kazandırılması, Türk spor geleneğinin temel ilkelerindendir. (Türkmen 2015).

Eski Türklerde sporun kültürel boyutu, günlük yaşamla ve geleneklerle doğrudan bağlantılıdır. Türkler için at, yalnızca bir ulaşım aracı değil; aynı zamanda kültürel kimliğin sembolü olmuştur. Bu nedenle atlı sporlar, Türk toplumunda ayrı bir öneme sahiptir. At binme, cirit, okçuluk ve avcılık gibi spor dalları, hem bireysel becerilerin geliştirilmesini hem de toplumsal değerlerin aktarılmasını sağlamıştır. Bu sporlar sayesinde cesaret, disiplin, dayanıklılık ve stratejik düşünme gibi nitelikler bireylere küçük yaşlardan itibaren kazandırılmıştır. (Kafesoğlu, 1987).

Sporun eğitsel boyutu ise Eski Türklerde resmî bir okul sistemi olmaksızın, yaşamın içinde gerçekleşmiştir. Çocuklar ve gençler, büyüklerini gözlemleyerek ve onlarla birlikte spor faaliyetlerine katılarak öğrenmişlerdir. Bu durum, sporun aynı zamanda bir şey eğitim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle erkek çocukların savaşçı olarak yetiştirilmesi sürecinde spor, temel bir eğitim yöntemi olmuştur. Güreş, ok atma ve kılıç kullanma gibi faaliyetler, fiziksel eğitimin yanında ahlaki ve karakter eğitimine de katkı sağlamıştır (Ögel, 2000). Eski Türklerde güreş, yalnızca bir spor dalı değil; aynı zamanda toplumsal bir ritüel niteliği taşımıştır. Toyar, şöenler ve bayramlar sırasında yapılan güreş müsabakaları, bireylerin gücünü sergilediği kadar toplum içindeki statüsünü de belirlemiştir. Bu yönüyle güreş, hem kültürel bir miras hem de eğitsel bir araç olarak işlev görmüştür. Spor yoluyla bireylerin özgüveni artmış, toplum içinde saygınlık kazanma fırsatı doğmuştur. (Ergin, 2014).

Avcılık da Eski Türklerde sporun eğitsel yönünü destekleyen önemli bir faaliyettir. Av sırasında bireyler doğayı tanımış, sabırlı olmayı öğrenmiş ve birlikte hareket etme bilinci kazanmıştır. Aynı zamanda avcılık, askerî eğitimle doğrudan ilişkili olup savaş stratejilerinin

geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, sporun Eski Türklerde yalnızca bedensel değil; zihinsel ve sosyal gelişimi de desteklediğini göstermektedir. (Güngör, 1998).

Sonuç olarak; Eski Türklerde spor, kültürel değerlerin korunması ve aktarılmasında, bireyin eğitilmesinde ve toplumun askerî gücünün sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Spor, yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş; eğitsel, kültürel ve toplumsal boyutlarıyla Türk toplumunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle Eski Türklerde spor anlayışı, günümüz spor eğitimi yaklaşımlarına da ışık tutabilecek niteliktedir.

Türk toplumunda sporun kültürel ve eğitsel boyutu, tarihsel süreçten beslenerek günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Spor anlayışı, yalnızca geçmişte kalan bir gelenek olarak değil; toplumun yaşam biçimiyle birlikte dönüşerek varlığını sürdürmüştür. Türklerde spor, bireyin fiziksel gelişimini destekleyen bir etkinlik olmanın ötesinde, karakter eğitimi, toplumsal değerlerin aktarımı ve sosyal bütünleşmenin sağlanması açısından önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu yönüyle spor, geçmişten gelen kültürel kodların günümüz koşullarına uyarlanmış bir yansıması niteliğindedir.

Türklerde spor algısı, tarihsel olarak hayatın içinde şekillenmiş ve bu anlayış günümüzde de büyük ölçüde korunmuştur. Geçmişte olduğu gibi bugün de spor, disiplin, azim, dayanıklılık ve mücadele ruhu gibi değerlerle birlikte anılmaktadır. Modern eğitim sistemleri ve kurumsal yapılar gelişmiş olsa da sporun eğitici yönü hâlâ güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Okullarda beden eğitimi dersleri, federasyonlar ve spor kulüpleri aracılığıyla spor, bireyin çok yönlü gelişimini destekleyen bir alan hâline gelmiştir.

Kültürel açıdan bakıldığında spor, Türk toplumunda sosyal bağları güçlendiren bir unsur olmaya devam etmektedir. Geleneksel spor dallarının günümüzde hâlâ yaşatılması, bu kültürel sürekliliğin en somut göstergelerinden biridir. Güreş, okçuluk, atlı sporlar ve çeşitli yöresel spor etkinlikleri, modern spor anlayışıyla birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu sporlar, geçmişten gelen kültürel değerlerin korunmasını sağlarken, aynı zamanda yeni kuşaklara aktarılmasına da katkı sunmaktadır.

Eğitsel boyutta ise spor, Türk toplumunda bireyin sorumluluk bilinci kazanmasında ve sosyal hayata uyum sağlamasında önemli bir rol oynamaktadır. Spor yapan bireyler, kurallara uyma, ekip çalışması, saygı ve fair-play gibi değerleri deneyim yoluyla öğrenmektedir. Bu durum, sporun yalnızca fiziksel değil; ahlaki ve sosyal bir eğitim aracı olduğunu göstermektedir. Günümüzde spor kulüplerinde ve okul takımlarında verilen eğitimler, bireyin özgüven kazanmasına ve kendini ifade etme becerisinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Türk toplumunda spor, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın ve milli bilincin güçlenmesine de hizmet etmektedir. Ulusal ve uluslararası spor müsabakalarında elde edilen başarılar, toplumda ortak bir sevinç ve gurur duygusu yaratmaktadır. Bu durum, sporun bireysel bir faaliyet olmanın ötesinde, toplumu bir araya getiren bir unsur olduğunu göstermektedir. Geçmişte savaş ve mücadeleyle ilişkilendirilen bu ruh, günümüzde sportif başarılar ve temsil gücü üzerinden devam etmektedir.

Günümüzde sporun Türk toplumundaki yeri, modern yaşamın getirdiği değişimlere rağmen önemini korumaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve hareketsiz yaşam tarzının yaygınlaşması, sporu daha da gerekli hâle getirmiştir. Bu bağlamda spor, sağlıklı bir toplum oluşturma temel unsurlarından biri olarak görülmektedir. Devlet politikaları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sporun yaygınlaştırılması, bu anlayışın kurumsal bir zemine oturtulduğunu göstermektedir.

Son olarak, Türklerde spor anlayışı geçmişten gelen kültürel temeller üzerine inşa edilmiş; ancak zaman içinde değişen toplumsal ihtiyaçlara göre yeniden şekillenmiştir. Spor hem bireyin kendini geliştirmesine hem de toplumun ortak değerler etrafında birleşmesine katkı sunan önemli bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Bu durum, sporun Türk toplumunda neden sadece bir boş zaman etkinliği olarak değil, aynı zamanda kültürel ve eğitsel bir unsur olarak algılandığını açıkça ortaya koymaktadır.

3.Sonuç

Türk toplumunda spor anlayışı, tarihsel süreç içerisinde biçim değiştirerek günümüze ulaşmış; ancak toplumsal işlevi bakımından süreklilik gösteren temel bir olgu niteliğini korumuştur. Spor, geçmişte bireyin hayatta kalma mücadelesiyle doğrudan ilişkilirken, modern dönemde daha çok bireysel gelişim, toplumsal temsil ve sağlıklı yaşam bağlamında ele alınmaktadır. Bu dönüşüm, sporun anlam dünyasını daraltmamış; aksine onun kültürel ve eğitsel boyutlarını daha görünür hâle getirmiştir.

Günümüz Türk toplumunda spor anlayışı, büyük ölçüde kurumsallaşmış yapılar üzerinden şekillenmektedir. Eğitim kurumlarında verilen beden eğitimi dersleri, amatör ve profesyonel spor kulüpleri, federasyonlar ve kamu destekli projeler aracılığıyla spor, sistemli ve planlı bir faaliyet alanı hâline gelmiştir. Bu yapı, sporun yalnızca yetenekli bireylere yönelik bir uğraş olmasının önüne geçerek toplumun geniş kesimlerine ulaşmasını sağlamaktadır. Böylece spor, bireyin yalnızca fiziksel gelişimine değil; aynı zamanda disiplin, öz denetim, hedef belirleme ve sorumluluk alma gibi becerilerinin gelişimine de katkı sunmaktadır.

Çağdaş Türk toplumunda sporun eğitsel yönü, özellikle çocuklar ve gençler açısından belirgin bir önem taşımaktadır. Spor faaliyetleri aracılığıyla bireyler, kurallara uyma, birlikte hareket etme, rekabetle baş etme ve başarısızlıkla yüzleşme gibi deneyimleri doğrudan yaşamaktadır. Bu süreç, bireyin sosyal hayata uyum sağlamasında ve sağlıklı bir kişilik yapısı geliştirmesinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla spor, günümüzde yalnızca bedensel gelişimi hedefleyen bir etkinlik değil; aynı zamanda bireyin sosyal ve duygusal gelişimini destekleyen tamamlayıcı bir eğitim alanı olarak değerlendirilmektedir.

Eski Türk toplumlarında spor, bireyin bedensel yeterliliğini artırmanın ötesinde, toplumsal düzenin ve askerî gücün sürekliliğini sağlayan işlevsel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Günümüz Türk toplumunda ise spor, kurumsallaşmış yapılar ve bilimsel yöntemler aracılığıyla yürütülmekte; bu durum sporun eğitim sistemi içerisindeki yerini güçlendirmektedir. Ancak her iki dönemde de sporun birey üzerinde oluşturduğu disiplin, mücadele bilinci ve sorumluluk duygusu ortak bir zemin oluşturmaktadır. Bu ortaklık, sporun Türk toplumundaki kültürel hafızaya dayalı yapısını ortaya koymaktadır.

Modern dönemde sporun eğitsel rolü, yalnızca fiziksel gelişimle sınırlı kalmamış; bireyin sosyal becerilerinin, ahlaki tutumlarının ve toplumsal uyumunun geliştirilmesine yönelik bir alan hâline gelmiştir. Bu bağlamda spor, forma eğitimi destekleyen tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Spor aracılığıyla kazanılan değerlerin bireyin günlük yaşamına yansması, sporun pedagojik etkisini güçlendirmektedir.

Kültürel perspektiften bakıldığında spor, Türk toplumunda geçmiş ile bugün arasında süreklilik sağlayan bir yapı sunmaktadır. Geleneksel spor anlayışının modern spor kültürüyle birlikte varlığını sürdürmesi, kültürel aktarımın kesintisiz devam ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda sportif başarıların toplumsal düzeyde yarattığı ortak duygular, sporun birleştirici ve bütünleştirici niteliğini ön plana çıkarmaktadır.

Sonuç olarak spor, Türk toplumunda yalnızca fiziksel bir etkinlik ya da rekabet alanı olarak ele alınamayacak kadar çok boyutlu bir yapı sergilemektedir. Spor; tarihsel kökenleriyle kültürel kimliği besleyen, eğitsel yönüyle bireyin çok yönlü gelişimine katkı sağlayan ve toplumsal bütünlüğü güçlendiren temel bir olgu niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede spor anlayışının geçmişten günümüze uzanan sürekliliği, onun Türk toplumundaki yerinin rastlantısal değil; toplumsal ve kültürel dinamiklerle şekillenmiş kalıcı bir yapı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Tarihsel köklerden beslenen ancak günümüz koşullarına uyum sağlayarak yeniden biçimlenen bu spor anlayışı, Türk toplumunda sporun neden kalıcı ve yapısal bir öneme sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.
- Güven, Ö. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Atabeyoğlu, C. *Türk Spor Tarihi*. İstanbul: TMOK YAYINLARI. 2002.
- Çandarlıoğlu, Gülçin Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü Çin Kaynakları ve Uygur. Kitabelerine Göre, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İSTANBUL.
- Çınar, A. A. *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1993.
- Erkal, M. *Sosyolojik Açıdan Spor İstanbul*: Filiz Kitabevi. 1992.
- Eberhard, W. “Çin Kaynaklarına göre Türklerde ve Komşularında Spor”, *Ülkü Dergisi*, Ankara, s.17,22,43. 1941.
- Eberhard, W. “Asya’da Türklük ve ilk Indo Germenlik”, *Belleten*, S.20, Ankara, s.43-45. 1941.
- Erkal, M. *Sosyolojik Açıdan Spor İstanbul*: Filiz Kitabevi. 1992.
- Erkal, M. *Geleneksel Türk Sporları*. Ankara: Spor Yayınları. 2018.
- Ergin, M. *Türk Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. 2014.
- Fişek, K. *Devlet politikası ve toplumsal yapıyla ilişkileri açısından spor yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları. 1983.
- Güven, Ö. *Türklerde spor kültürü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1992
- Güngör, E. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 1998.
- Gumilev, L. N. *Hunlar*, Çev: D. A. Batur, Selenge Yayınları: İstanbul. 2013.
- Hacısöftaoğlu, İ. *Spor, toplumsal cinsiyet ve modernleşme*. Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi, 23(2), 45–60. 2012.
- İnal, A. N. *Beden Eğitimi ve Spor* Ankara: Nobel Yayıncılık. 2003.
- İnal, A. N. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık. 2003.
- Kahraman, A. *Osmanlı Devleti’nde spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2003.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. 1987.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli, Kültürü* İstanbul: Ötüken Yayınları. 2010.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2014.
- Kırşan, N., “Gökbörü”, *TSK Dergisi*, Ankara, s.4. 1937.
- Kırşan, N., “Okçuluk”, *TSK Dergisi*, Ankara, s.6-7. 1937.
- Kaşgarlı, M., (1/72); *Divan-ı Lügat-it Türk*, Çev. Besim Atalay, TDK Yay., C. II, Tercüme Tarihi Ankara, s.33. 1986.
- Ögel, B. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2010.
- Ögel, B. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 2014.
- Ögel, B. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2000.
- Toktorbayev, S. *Üspürümdür Oyunları*, Bişkek, s.5-7. 1991.
- Türkmen, M. *Türklerde Spor ve Ahlak İlişkisi*. *Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 45–58. 2015

- Yetim, A. *Sporun Sosyolojisi* Ankara: Gazi Kitabevi. 2011.
- Yetim, A. *Sporun Sosyolojisi*. Ankara: Gazi Kitabevi. 2011.
- Yıldız, H. Osmanlı’da Okçuluk ve Askerî Eğitim. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 89–s.4. 2016

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SESSİZ İSTİFA: NEDENLERİ, ETKİLERİ VE YÖNETİCİ STRATEJİLERİ

Gözde Ezgi YALIM POLAT

Kayseri Üniversitesi, 25403433017@kayseri.edu.tr - ORCID ID 0009-0000-8447-8762

Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ

Kayseri Üniversitesi, ozgurdemirtas@kayseri.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-2495-2124

ÖZET

Sağlık çalışanlarının motivasyonu ve örgütsel bağlılığı sağlık işletmelerinde sunulan hizmetin kalitesini etkileyen önemli kriterlerinden biridir. COVID-19 pandemisi ve sonrasında sağlık sektöründe artan iş yükü çalışanların fiziksel ve psikolojik sınırlarını zorlayarak kurumsal bağlılık dinamiklerinde değişimlere yol açmıştır. Sürecin en dikkat çekici yansımalarından biri, çalışanların iş tanımlarındaki asgari görevleri yerine getirirken ekstra inisiyatif almaktan kaçınmalarını ve örgütsel vatandaşlık davranışından geri çekilmelerini ifade eden "sessiz istifa" olgusudur. Geleneksel işten ayrılma niyetinden ve fizyolojik tükenmişlik sendromundan farklı bir başa çıkma stratejisi olan sessiz istifanın temelinde aşırı iş yükü, psikolojik sözleşme ihlali, liyakat ve takdir eksikliği ile toksik yönetim anlayışlarını barındırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sağlık sektöründe hızla yayılan sessiz istifa krizinin kök nedenlerini, sağlık hizmetleri sunumuna olan etkilerini ve çözüm noktasında benimsenmesi gereken yönetimsel stratejileri incelemektir. Yapılan çalışmalar, krizin ancak personeli bir maliyet unsuru olarak gören anlayışın terk edilip; çalışanın psikolojik güvenliğini, iş-yaşam dengesini ve adil ödüllendirmeyi merkeze alan liderlik yaklaşımlarıyla aşılabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak hata payının sıfır olduğu sağlık sektöründe sessiz istifa, personelin bireysel tembelliği değil, sistemik bir yönetim zafiyetinin sonucudur ve kurumun sürdürülebilirliği için insan odaklı, proaktif insan kaynakları politikalarına acilen geçiş yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Sağlık Yönetimi, Dönüşümcü Liderlik.

ABSTRACT

The motivation and organizational commitment of healthcare workers are important criteria affecting the quality of service provided in healthcare organizations. The COVID-19 pandemic and the subsequent increase in workload in the healthcare sector have pushed employees to their physical and psychological limits, leading to changes in the dynamics of organizational commitment. One of the most striking reflections of this process is the phenomenon of "silent

resignation," where employees avoid taking extra initiative while fulfilling the minimum tasks in their job descriptions and withdraw from organizational citizenship behavior. Unlike traditional intention to leave and physiological burnout syndrome, silent resignation is a coping strategy rooted in excessive workload, breach of psychological contract, lack of merit and recognition, and toxic management approaches. The aim of this study is to examine the root causes of the rapidly spreading silent resignation crisis in the healthcare sector, its effects on healthcare delivery, and the managerial strategies that should be adopted to resolve it. Studies show that the crisis can only be overcome by abandoning the understanding that views personnel as a cost element and adopting leadership approaches that prioritize employee psychological safety, work-life balance, and fair reward. In conclusion, silent resignations in the healthcare sector, where the margin of error is zero, are not the result of individual laziness on the part of the staff, but rather a systemic management failure, and the sustainability of the institution urgently requires a transition to people-centered, proactive human resources policies.

Keywords: Silent Resignation, Healthcare Management, Transformational Leadership.

1. GİRİŞ

Toplumların en temel ihtiyaçlarının başında sağlık hizmetleri gelmektedir. Sağlık hizmetlerinin kaliteli, kesintisiz ve sürdürülebilir şekilde sunulması büyük ölçüde nitelikli insan kaynağının varlığına ve çalışanların mesleki performansına bağlıdır. Sağlık sektöründe insan kaynağı yalnızca hizmet üreten bir faktör değil, doğrudan insan yaşamında dokunan ve bireyin yaşam kalitesini belirleyen en önemli unsurdur. Sağlıkta hızla yaşanan teknolojik gelişmeler, kurumların karmaşık yapısı ve yoğun çalışma koşulları göz önünde bulundurulduğunda, çalışanların motivasyonu, iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyleri daha da önemli bir konuma gelmektedir (Dorukbaşı, 2025).

Özellikle COVID-19 pandemisi süreci, sağlık çalışanlarının iş yükünü öngörülemez bir biçimde artırmış ve sektörde eş benzeri görülmemiş bir psikososyal baskı yaratmıştır (Tosun & Akay, 2024). Pandemiyle birlikte sınırları belirsizleşen uzun mesai saatleri, sürecin belirsizliği, personel eksikliğinden kaynaklanan yoğunluk ve sürekli karşılaşılan hasta kayıpları, sağlık profesyonellerinin sınırlarını zorlamıştır (Dorukbaşı, 2025). Bu aşırı yük, sağlık çalışanlarının kurumsal bağlılıklarını derinden zayıflatmıştır (Mutlu & Baykara Mat, 2025). Yaşanan ekonomik zorunluluklar veya kişisel sebeplerle doğrudan istifa etme imkânı bulamayan pek çok çalışan için bu sıkışmışlık hâli, yeni bir eğilim olarak öne çıkan farklı bir tepki biçimine dönüşmüştür (Karaşin & Öztürk, 2023). Literatürde pandemi sonrasındaki "Büyük İstifa" dalgasının ardından asıl popülerliğini kazanan "Sessiz İstifa" (Quiet Quitting) kavramı, işte tam bu noktada devreye girmektedir (Tosun & Akay, 2024).

Sessiz istifa, çalışanın işinden fiilen ve resmi olarak ayrılmaması, yalnızca görev tanımında belirtilen asgari sorumlulukları yerine getirmesinin yanında görevlerini yerine getirirken ekstra çaba göstermeyi ve inisiyatif almayı reddetmesi şeklinde tanımlanabilir (Mutlu & Baykara

Mat, 2025). Sessiz istifa çalışanların tükenmişlik sendromuna girmeden önce ruh sağlığını korumak ve kendilerini sömürüden soyutlamak amacıyla benimsedikleri pasif bir direniş stratejisi olarak öne çıkmaktadır (Mutlu & Baykara Mat, 2025).

2. SESSİZ İSTİFA OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA SESSİZ İSTİFANIN NEDENLERİ

Literatürde ilk olarak 2009 yılında ekonomist Mark Boldger tarafından ortaya atılan "sessiz istifa" kavramı, 2022 yılında sosyal medyada yayılan bir video ile küresel çapta popülerlik kazanarak çalışma yaşamında kendine yer bulmuştur. Bu olgu, çalışanın sadece verilen görevleri yerine getirmesi, görev tanımında yer almayan herhangi bir görevi yapmaması konusunda sınırlı davranması olarak tanımlanır (Formica & Sfodera, 2022). Geleneksel "çalışmak için yaşamak" anlayışından ziyade "yaşamak için çalışmak" felsefesini merkeze alan bu yaklaşım, bireylerin kendi refahlarını örgütsel hedeflerin önünde tuttuğu bir pasif direniş hali olarak öne çıkar. Sessiz istifa aynı zamanda, çalışanların işteki faaliyetlerini kasıtlı olarak sınırlandırdığı bilinçli bir zihniyet değişimi şeklinde yorumlanır (Serenko, 2023).

Sessiz istifanın doğasını tam olarak kavrayabilmek için onu tükenmişlik ve işten ayrılma niyetinden ayırmak önem taşır. İşten ayrılma niyeti, çalışanın örgütte yaşadığı olumsuzluklara karşı yıkıcı ve somut bir eylem arayışını yansıtır. Sessiz istifa bu noktada, fiili istifaya bir alternatif veya çalışanın sesini duyurmak için geliştirdiği farklı bir tepki biçimi olarak öne çıkar (Çalışkan, 2023). Tükenmişlik bir sonuçken sessiz istifa bu tükenişe girmemek ya da etkilerinden kaçınmak için alınan bir önlem olarak değerlendirilmektedir. Çalışanların mevcut konumunu koruması ancak işe duygusal yatırımını kesmesi üzerine kurulan farklı bir eğilimdir. Tükenmişlik ise, aşırı stresin yol açtığı fiziksel ve zihinsel bir çöküş halini ifade eder. Sessiz istifa, tam da bu tükenmişlik sarmalına girmemek veya mevcut tükenmişlikle baş edebilmek adına çalışanın kendi sınırlarını çizdiği bir savunma mekanizması olarak görülür (Gözlü, 2023). Benzer şekilde bu davranış, stresle başa çıkmada bir tür kalkan işlevi üstlenir (Hetler, 2022).

İnsan yaşamının doğrudan merkeze alındığı sağlık sektöründe sessiz istifa olgusu çok daha kritik riskler barındırmaktadır. Pandemi süreciyle birlikte sağlık çalışanlarının maruz kaldığı ağır psikososyal baskılar, bu sektördeki sessiz kopuşları ciddi bir kriz boyutuna taşır. Sağlık hizmetlerindeki bu pasif direniş, yalnızca kurumsal bir sorun olmanın ötesinde, doğrudan hasta güvenliğini ve bakım kalitesini tehdit eden küresel bir risk unsuru olarak değerlendirilir (Boy & Sürmeli, 2023). Sağlık profesyonellerini bu noktaya iten temel nedenlerin başında ise personel yetersizliğinden kaynaklanan ve sürdürülemez boyutlara ulaşan aşırı iş yükü yer alır. Artan iş yükünün, çalışanlar arasında sessiz istifayı doğrudan tetikleyen en güçlü faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Galanis vd., 2025). Uzun mesailer, düşük ücretler, destekleyici olmayan yönetim anlayışı, tutulmayan sözler, takdir ve ödül eksikliği, kurum içi çatışmalar, zayıf ekip dinamikleri ve kariyer olanaklarının kısıtlı olması gibi yapısal sorunlar sessiz istifayı doğrudan beslemektedir (Tosun & Akay, 2024).

3. SESSİZ İSTİFA OLGUSUNUN SAĞLIK HİZMETLERİNE ETKİLERİ

Sağlık çalışanlarının işlerine yönelik yaşadıkları duygusal ve zihinsel geri çekilme hareketi doğrudan klinik hizmetlerin ve hasta bakım kalitesinin düşmesiyle sonuçlanır (Mutlu & Baykara Mat, 2025). Örgütsel vatandaşlıktan geri çekilen ve rollerinden zihinsel olarak uzaklaşan çalışanların sunduğu hizmette hasta ile kurulan bağın zayıflaması, hasta memnuniyetini derinden zedeler (Bakır & Özcan, 2025).

Örgütsel bağlılığı ve motivasyonu azalan personelin işe katılımındaki düşüş, klinik hizmetleri olumsuz etkilemektedir. Bu durum, hasta bakım süreçlerinde aksamalara, ekip içi uyumun zayıflamasına ve hizmet sunumunun genel işleyişinde sorunlara yol açmaktadır. Klinik hizmetlerde yaşanan bu aksaklıklar, yalnızca hastanelerin iç organizasyonunu bozmakla kalmayıp, acil sağlık hizmetine ihtiyaç duyan hastalar açısından da önemli riskler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, personelin moral düzeyindeki düşüş ve örgütsel aidiyet eksikliği, sağlık kurumlarının temel amacı olan hasta güvenliğini ciddi biçimde tehdit etmektedir. İnisiyatif almaktan veya olağandışı durumlarda fazladan çaba göstermekten kaçınan personelin yarattığı bu boşluk, tıbbi hata risklerini artırmakta ve hasta güvenliğini tehlikeye atmaktadır (Boy & Sürmeli, 2023).

Klinik süreçlerdeki olumsuzlukların yanı sıra, sessiz istifa davranışı sağlık işletmelerindeki ekip dinamiklerini ve örgütsel verimliliği de ciddi şekilde sarsmaktadır (Dorukbaşı, 2025). Kesintisiz ve multidisipliner bir iş birliği gerektiren (7/24 esaslı) sağlık hizmetlerinde, personelin gönüllü katılım göstermemesi kurum içi bilgi akışını ve takım sinerjisini zayıflatır (Karaşin & Öztırak, 2023). Görev tanımında esneklik göstermeyen çalışanların yarattığı ekstra iş yükü mecburen diğer meslektaşların üzerine yıkılarak ekip içi çatışmalara zemin hazırlar (Gün, 2024). Buna ek olarak artan personel devir oranları ve işe yeni alınan bireylerin sisteme adaptasyon süreci, kurumun genel hizmet kapasitesini ve kalitesini belirgin şekilde yavaşlatmaktadır (Gözlü, 2023). Bu pasif geri çekilme davranışının kurumsal sürdürülebilirlik üzerinde önemli ve olumsuz etkileri bulunmaktadır (Demirkaya vd., 2023). Sürecin kurumsal düzeydeki uzun vadeli yansımalarına bakıldığında, işe yabancılaşan ve aidiyetini yitiren bir personel yapısının kurumsal itibarın sarsılmasına yol açtığı görülmektedir (Gözlü, 2023).

Tüm bu etkiler göz önünde bulundurulduğunda İnsan hayatına doğrudan temas eden bu kritik sektörde çalışanların örgütsel bağlarının zayıflaması, kritik müdahalelerde inisiyatif almaktan çekinmesi sağlık hizmeti sunumunda köklü problemlere ve geri döndürülemez hasta memnuniyetsizliklerine neden olmaktadır (Gözlü, 2023).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlık işletmelerinin uzun vadeli başarısında sağlık personelinin motivasyonu ve örgütsel bağlılığı temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. COVID-19 pandemisinin yarattığı belirsizlik, yoğun iş temposu ve psikolojik baskı, sağlık çalışanlarının iş-yaşam dengelerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuş; aynı zamanda örgütsel yapı, yönetim anlayışı ve liderlik yaklaşımlarının yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede sessiz

istifa, yalnızca bireysel bir motivasyon sorunu değil, aynı zamanda yönetsel ve örgütsel düzeyde ortaya çıkan sistemik bir problem olarak değerlendirilmektedir.

Sağlık çalışanlarını sessiz istifaya sürükleyen başlıca faktörler arasında yetersiz yönetim uygulamaları, iş-yaşam dengesindeki bozulmalar ve olumsuz çalışma koşulları yer almaktadır. Özellikle sağlık sektörü gibi doğrudan insan hayatını etkileyen alanlarda bu eğilimlerin erken dönemde tespit edilmesi ve önlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla insan kaynakları süreçlerinde dijital dönüşümün hızlandırılması gerekmektedir. Proaktif insan kaynakları yönetimi kapsamında dijital anketler, duygu analizi sistemleri ve veri analitiği araçları kullanılarak riskler objektif biçimde değerlendirilebilir; böylece tükenmişlik riski taşıyan personel erken aşamada tespit edilerek gerekli müdahaleler gerçekleştirilebilir.

Bu doğrultuda, sağlık sisteminde sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için bütüncül bir yaklaşım benimsenmeli ve çalışan refahını önceleyen politikalar geliştirilmelidir. Hiyerarşik ve baskıcı yönetim anlayışları yerini psikolojik güvenlik algısını güçlendiren empatik ve dönüşümcü liderlik modellerine bırakmalıdır. Yöneticilerin aktif dinleme, çatışma yönetimi ve duygusal zeka becerileriyle desteklenmesi kurum içi iletişimi güçlendirmektedir. Ayrıca çalışanlara inisiyatif tanınması, karar süreçlerine katılımlarının sağlanması ve mesleki özerkliklerinin artırılması örgütsel bağlılığı destekleyen önemli unsurlardır. Hataların öğrenme fırsatı olarak görüldüğü, emeğin takdir edildiği ve kariyer fırsatlarının adil biçimde sunulduğu kurum kültürü, çalışanların geri çekilme eğilimini azaltmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin 7/24 kesintisiz yapısı dikkate alındığında, nöbet planlamalarının adil biçimde düzenlenmesi, dinlenme sürelerinin korunması ve esnek çalışma modellerinin uygulanması çalışan refahı açısından kritik önem taşımaktadır. Bu tür yapısal iyileştirmeler hem çalışanların psikolojik dayanıklılığını artırmakta hem de örgütsel verimliliği güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Bakır, N., & Özcan, A. (2025). Sağlık çalışanlarının iş yaşam dengesi, sessiz istifa ve tükenmişlik düzeylerinin araştırılması. *Atlas Journal of Medicine*, 5(12), 1-11.

Boy, Y., & Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. *Journal of Global Health*, 13, 03014.

Çalışkan, K. (2023). Sessiz istifa: Sonun başlangıcı mı yeniden diriliş mi? *Journal of Organizational Behavior Review*, 5(2), 190–204.

Demirkaya, H., Yıldız, B., Erener Özalçın, S., & Öztürk, H. (2023). İnsan kaynaklarında sessizliğin yankıları: Örgütlerde sessiz istifa fenomeninin anatomisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 2(2), 69-88.

Dorukbaşı, N. (2025). Örgütsel güven ve sessiz istifa arasındaki ilişki: Sağlık çalışanları üzerine bir inceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 962-979.

- Formica, S., & Sfodera, F. (2022). The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(8), 899-907.
- Galanis, P., Moisoglou, I., Katsiroumpa, A., Gallos, P., Kalogeropoulou, M., Meimeti, E., & Vraika, I. (2025). Workload increases nurses' quiet quitting, turnover intention, and job burnout: Evidence from Greece. *Nursing Reports*, 15(2), 38.
- Gözlü, K. (2023). Tükenmişlik bağlamında yeni bir kavram olarak sessiz istifa ve sağlık sektöründeki etkileri. *Meyad Akademi*, 4(2), 213-241.
- Gün, İ. (2024). Sessiz istifa niyetini etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile değerlendirilmesi: Sağlık çalışanlarında bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 500-520.
- Hetler, A. (2022). *Quiet quitting explained: Everything you need to know*. TechTarget.
- Karaşın, Y., & Öztürk, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460.
- Mutlu, H., & Baykara Mat, S. T. (2025). Sağlık çalışanlarında sessiz istifa: Sistemik derleme. *SBÜ Hemşirelik Dergisi*, 7(3), 269-282.
- Serenko, A. (2023). The human capital management perspective on quiet quitting: Recommendations for employees, managers, and national policymakers. *Journal of Knowledge Management*, 28(1), 27-43.
- Tosun, N., & Akay, A. C. (2024). Adanmışlıktan sessizliğe, sessizlikten vazgeçişe: Sağlık çalışanlarında sessiz istifa üzerine kavramsal bir çerçeve. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 72-86.

KRİZ DÖNEMLERİNDE LİDERLİK VE DUYGUSAL ZEKÂ

Merve ŞAHİN

Kayseri Üniversitesi, 25403433017@kayseri.edu.tr- ORCID ID 0009-0000-4214-1686

Prof. Dr. Özgür DEMİRTAŞ

Kayseri Üniversitesi, ozgurdemirtas@kayseri.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-2495-2124

ÖZET

Günümüz koşullarında örgütler teknolojik dönüşümler, küreselleşme, ekonomik dalgalanmalar ve toplumsal belirsizlikler gibi faktörlerin etkisiyle çeşitli ve karmaşık kaynaklardan beslenen farklı kriz türleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Krizlerin ortaya çıkma sıklığındaki artış, hızlı yayılma özellikleri ve örgütsel yapı üzerindeki etkisinin artması liderlerin sorumluluk alanlarını önemli ölçüde genişletmektedir. Bu durumlarda ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri en aza indirmek, örgütsel devamlılığı sağlamak ve uygun koşullarda krizi örgüt lehine bir avantaja dönüştürebilmesi kriz anlarında liderlerden beklenen yönetsel sorumluluklar arasında yer almaktadır. Bu çalışma kriz dönemlerinde liderlik ile duygusal zekâ arasındaki bağlantıyı literatür temelli bir değerlendirme çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda duygusal zekâ düzeyleri yüksek olan liderlerin daha etkin kararlar verebildiği, güven ortamı yarattığı, kriz sonrasında toparlanma sürecini hızlandırdığı tespit edilmiştir. Özellikle empati, öz-bilinç, duygusal öz-denetim ve sosyal yetkinlikler gibi duygusal zekâ bileşenleri liderlerin kriz iletişimini güçlendirmekte ve örgütsel dayanaklılığı artırmaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda kriz yönetimi sürecinde yalnızca teknik yeterlilikler değil, empati odaklı ve duygusal zekâ temelli liderlik anlayışının stratejik öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda örgütlerin lider geliştirme faaliyetlerinde duygusal zekâ becerilerinin geliştirilmesi krizlere karşı örgütsel hazırlık düzeyini arttıracığı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz yönetimi, kriz liderliği, duygusal zekâ

ABSTRACT

In today's environment, organizations face diverse and complex types of crises fueled by factors such as technological transformations, globalization, economic fluctuations, and social uncertainties. The increasing frequency of crises, their rapid spread, and their growing impact on organizational structures significantly expand the responsibilities of leaders. Minimizing negative impacts, ensuring organizational continuity, and transforming a crisis into an advantage for the organization under appropriate conditions are among the managerial

responsibilities expected of leaders during crises. This study aims to examine the connection between leadership and emotional intelligence during crisis periods within a literature-based evaluation framework. The evaluations revealed that leaders with high levels of emotional intelligence are able to make more effective decisions, create a climate of trust, and accelerate the recovery process after a crisis. In particular, components of emotional intelligence such as empathy, self-awareness, emotional self-regulation, and social competencies strengthen leaders' crisis communication and increase organizational resilience. The findings emphasize that not only technical competencies but also an empathy-focused and emotionally intelligence-based leadership approach is of strategic importance in the crisis management process. Accordingly, it is anticipated that developing emotional intelligence skills in leadership development activities within organizations will increase the level of organizational preparedness for crises.

Keywords: Crisis management, crisis leadership, emotional intelligence.

1.GİRİŞ

Bireyler ve kurumlar hem iç çevre hem de dış çevre kapsamında birbirleri ile etkileşim halinde oldukları için sistemin birer parçası konumundadır. Son yıllarda yaşanan küreselleşme ile birlikte toplumsal anlamda yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yapısında değişimin varlığından söz edilmektedir. Bu bağlamda işletmeler ve kurumların sürdürülebilirliği açısından yaşanan gelişmeler karşısında varlığını koruması için değişimlere açık olması gerekmektedir. Aynı zamanda yaşanan değişimlerin sebep olduğu sorunların yaşanması da kaçınılmazdır.

Küreselleşmenin etkisiyle önemini artıran liderlik kavramının literatür taramasında 21.yüzyılın revaçta olan kavramlarından bir tanesi olduğu görülmektedir. Bu kapsamda yöneticilerin adaleti sağlaması ve gelecek yıllarda “lider” sıfatının sürdürülebilirliği açısından üzerine düşen görevi ve sorumluluğu sağlaması kaçınılmazdır. Ancak liderlerin yaşanabilecek bir kriz ortamında verdikleri tepki ve olaylara bakış açısı liderlik tarzını yansıtmaktadır. Bu bağlamda kriz kavramını tanımlayacak olursak bir kurumun, bireyin veya sistemin işleyişini, hedeflerini veya yaşamını tehdit eden, acil müdahale ve büyük kararlar gerektiren ani, beklenmedik ve gerilimli durumdur. Yaşanılan kriz anındaki yüksek belirsizlik stres ve hızlı karar alma ihtiyacından dolayı yüksek duygusal zekaya sahip olan lider konumundaki yöneticilerin empati, farkındalık, duygusal ve güçlü iletişim becerileri sayesinde gerek örgüt gerekse çalışanlar açısından pozitif sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma, söz konusu liderler üzerindeki duygusal zekâ becerilerinin kriz anında ne derece önemli olduğunu hedeflemektedir.

2. KRİZ YÖNETİMİ

Kriz kelimesi Eski Yunanca ‘krisis’ sözcüğünden gelmekte olup ‘karar almak’ anlamını taşımaktadır. Bu kavram aynı zamanda Yunanca ‘yargılamak, hüküm vermek’ anlamlarına gelen ‘krino’ fiilinden türemiştir. Türk Dil Kurumu tarafından basılan güncel Türkçe sözlükte

kriz “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplum veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım veya buhran süreci” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Kriz dönemleri özellikle liderler ve yöneticiler açısından en kritik süreçlerdir. Günümüzün hızlı değişen ve karmaşık yapısı karşısında kriz anlarını doğru analiz edebilmek, hızlı ve etkili kararlar alabilmek, yönetimleri oldukça zor durumda bırakmaktadır. Kriz süreci çeşitli çevresel faktörlerden kaynaklanan, genellikle örgütlerin kontrolü dışında gelişen önceden öngörülmesi zor ve doğrudan kontrolü dışında gelişen durumlardır. Bu nedenle örgütlerin yaşam ve sürekliliğini risk altına almaktadır. Kaynağı ne olursa olsun, zamanında etkin bir biçimde yönetilip krizin çözülmesi örgütlerin varlığını devam ettirebilmeleri açısından hayati bir önem taşımaktadır. Aksi halde kriz süreci iyi yönetilemediğinde yalnızca durumu yönetmeye çalışanları değil, bununla birlikte bağlı oldukları örgütlerin varlığını da tehlikeye sokabilmektedir. (Şimşek & Çelik, 2023)

Kriz her örgüt ve kurumun karşılaşabileceği olağanüstü bir durumdur. Yöneticilerin kriz oluşmadan önce sosyal ve psikolojik açıdan gerekli önlemlerin alınarak risk barındıran faktörlerin analiz edilmesidir. Bu sebepten dolayı kriz yönetimi stratejik öneme sahiptir. Kriz yönetimi sürecinde liderlerin verimli olabilmeleri hem eğitim düzeyi hem de olaylar karşısında sergileyebilecekleri yeteneklere ve kriz sürecini iyi analiz edilmesi ile mümkündür. (Kaya, 2022, s.27).

Kriz yönetimi, örgütlerin ortaya çıkma ihtimali bulunan muhtemel krizlere ilişkin önceden işaret eden belirtilerin analiz edilmesi, kriz sürecinde olası etkilerinin öngörülmesi ve bu durumu en az zararla atılabilmesi için sürecin sistematik biçimde planlanarak yürütülmesidir. Bu yaklaşım örgütün krizlere karşı hazırlıklı olmalarını sağlarken aynı zamanda krizin etkilerinin en aza indirilmesini sağlayarak sürecin kontrollü şekilde yönetilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda kriz yönetimi örgütlerin karşılaşabileceği kriz riskine karşı önleyici ve hazırlık amaçlı almaları gerekli olan tedbirler olarak ifade edilmektedir (Haşit, 2019)

3.KRİZ DÖNEMLERİNDE LİDERLİK

Krizler modern organizasyonların kaçınılmaz bir gerçeği olduğu için, liderlerin kaos ve aşırı baskı altında etkili ve verimli karar alma ve yönlendirme kapasitesi en kritik yeteneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu bu sahip olunan yetenek literatürde ‘kriz’ liderliği olarak ifade edilmektedir. Temelde kriz yönetimi ya da yoğun baskı altında liderlik etme becerisi zihinsel bir çerçevenin ve bu çerçeveyi destekleyen önemli davranışların bütünleşmesinden oluşmaktadır. (James & Wooten, 2011). Kriz dönemlerinde insanlar belirsizlik ve baskı altında kaldıkları durumlarda güçlü bir liderin rehberliğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle örgüt içerisinde gerçekleşen sorunları kendisine çözüm bulmayı görev edinmiş, güven ve istikrarla ilerleyen bir lider, başarılı bir kriz yönetimi açısından önemli bir unsurdur. (Köse & Çapuk Yıldırım, 2025). Kriz liderliğini doğru şekilde değerlendirebilmek için öncelikle lider kavramını ve liderin özelliklerini anlamak gerekmektedir. Liderlik kuramının anlaşılmasına ilişkin önemli bilgiler, kriz dönemlerinde liderlerin davranışlarının

gözlemlenmesiyle elde edilir. Güvene dayalı ve açık iletişimin hâkim olduğu ortamlarda ortaya çıkan problemler minimize edilebilir, istikrarlı, koordineli ve tutarlı eylemlerle hareket etmek ise güçlüklerin aşılmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda yöneticiler kısa süreli başarıların kalıcı ve sürdürülebilir çözüm sağlamadığını, uzun vadeli sorunlarda yeterli olamayacağını bilincine varmalıdırlar. (Tepe Küçükoğlu & Berber, 2020). Yaklaşan bir krizin belirtilerini algılayabilen ve mevcut koşulların sunduğu zorluklardan nasıl fayda sağlayacağını anlayan bir lider, olası riskleri azaltabilir ve oluşan fırsatlardan etkin bir şekilde faydalanabilecektir. (Berber, 2021). Bu bağlamda günümüz örgütlerinde kriz liderliği, yalnızca kriz anlarında ortaya çıkan müdahalelerle sınırlı değil, aynı zamanda oluşabilecek kriz durumunu öngörebilme, sezgisel değerlendirmeler yapabilme ve kriz sürecinin sonunda deneyimsel öğrenme süreçleri arasında ilişki kurabilen, ileriye dönük bir yönetim yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

4.DUYGUSAL ZEKA

Duygusal zeka kavramı,1990 yılında ilk kez Peter Salovey ve John D. Mayer tarafından bilimsel literatüre kazandırılmıştır. Salovey ve Mayer'e (1990: 189) göre duygusal zeka, "Kişinin kendisinin ve başkalarının his ve duygularını gözleme, bunlar arasında ayırım yapma ve bu bilgiyi düşünce ve eylemlerinde rehber edinme becerisini içeren sosyal zekanın bir alt kümesidir." (Salovey & Mayer, 1990). Bu tanım, duygusal zekayı geleneksel bilişsel zekadan (IQ) ayıran temel bir çerçeve sunmakta ve duyguların hem bireyin içsel dünyasında hem de sosyal ilişkilerinde bilinçli ve yerinde kullanılmasını vurgulamaktadır. Kavramın ortaya çıkışından itibaren duygusal zeka: kişinin kendi duygularını tanıma ve düzenleme, başkalarının duygularını empati yoluyla anlama ve bu duygusal bilgileri etkili karar alma ve kişiler arası ilişkilerde etkili biçimde kullanma kapasitesi olarak daha kapsamlı bir çerçevede ele alınmıştır. Duygusal zeka kişinin duygusal dalgalanmalarını kontrol altında tutmasına, duygu ve yeteneklerini anlamasına, farklı beceriler için değişimi desteklemesine imkân tanıyan bir kapasite olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte bireyin kişisel ve mesleki hedeflerine odaklanmasını, başkalarının duygularını, ihtiyaçlarını ve sorunlarını algılayabilmesini sağlayan bir yetkinliktir. Bu bağlamda duygusal zeka anlayışı tarihsel süreç içerisinde farklı terimler ve yaklaşımlar doğrultusunda geliştiği görülmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde duygusal zekanın uzun zamandır çeşitli kavramlar altında varlığını sürdürdüğü ve zamanla bireyin yaşamının önemli bir bileşeni olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. (Vardarlier & Yapıcı, 2020)

Goleman'ın duygusal zeka yaklaşımı, öz farkındalık, öz yönetim, motivasyon, empati ve sosyal becerilerden oluşan beş temel boyut çerçevesinde ele alınmaktadır. (Goleman,1995). Söz konusu bu boyutlar bireyin hem kişisel hem de toplumsal yaşamında başarılı ve uyumlu bir şekilde işlev görmesini sağlayan temel yetkinlik alanlarını ifade etmektedir. Bu yönüyle duygusal zeka bireyin içsel denge kurma becerilerini destekleyen ve kişiler arası etkileşimlerde işlevselliğini arttıran önemli bir psikososyal beceri olarak değerlendirilmektedir.

Kriz durumlarının yarattığı belirsizlik nedeniyle bireyler kararlı, tutarlı ve her an ulaşılabilir liderlere ihtiyaç duyarlar. Liderlerin sahip olduğu yüksek duygusal zeka düzeyleri takipçilerinin örgütsel hedeflere odaklanmasına kolaylık sağlarken, örgüt içerisinde huzurlu bir

çalışma ortamı oluşturmaya örgütsel bağlılığı güçlendirmektedir. Duygusal zekaya sahip yöneticiler bireylere karşı iletişimde şeffaf olması, bireyleri dinleyip ve anlayabilmesi yönüyle kriz sürecini etkili ve başarılı şekilde yönetebilirler. Özellikle kriz anlarında liderlerin kendi duygularını yönetebilme becerisiyle birlikte örgüt içerisindeki üyelerinin de duygularını empati yoluyla analiz etmesi hem güven ortamının korunmasını sağlar hem de sürecin stratejik bir duygu yönetimiyle yönlendirilmesine olanak tanır. (Vardarlier & Yapıcı, 2020)

5. DEĞERLENDİRME

Bu çalışma liderlik konumunda olan ve çalışanlar ile bire bir iletişim halinde kalarak duygusal zeka boyutları ile liderlik vasıfları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm örgütsel yapılarda olduğu gibi yönetim şekli tam bilgiye dayalı ve şeffaf bir yönetim anlayışıyla yürütülmelidir. Gelişen teknolojinin hızına uyum sağlayacak şekilde her geçen gün inovasyonla birlikte gelişen yönetim süreçleri, örgütlerin yönetilme ihtiyacını karşılamaktadır. Dolayısıyla tüm yönetilme ihtiyacı duyan örgütler üzerinde birtakım politikalar açısından etkinliğini koruyabilmektir. Bu nedenle örgütsel yönetim anlayışında ortaya konulan tüm çabalar ile birlikte belirli bir amaca yönelik olacak şekilde örgüt çalışanlarını olumlu anlamda destekleyerek güçlü ve karizmatik liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Etkili liderlik tarzının bir diğer önemli unsuru duygusal zekadır. Duygusal zekanın liderlik tarzları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ve etkili liderliğin duygusal zekanın önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Liderlerin duygusal zekaya sahip olmalarının olumlu çıktıları, örgüt kültürünün duygulara duyarlı bir şekilde şekillenmesine katkı sağlamakta, liderlerin hem kendi duygularını hem de örgüt üyelerinin duygularını yönetebilmesi ve bu bakış açısını diğer bireylere yansıtabilmeleri, liderlik özelliklerinin ortaya çıkmasında ve algılanma süreçlerinde etkileyici bir role sahip olduğu analiz edilmiştir. Ancak araştırma kapsamında etkili iletişim lider özelliklerinin sadece görev odaklı ve yansıttıkları tarzın belirli bir sınırının olmasından dolayı bu özellikleri taşıyan liderlerin etkili iletişimde yeterli olmadığı ve birlikte çalışma alanlarına sahip olan bireyleri ulaşabilecekleri amaca yönelik motivasyon eksikliği yaşandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda duygusal zekanın etkileşimci lider konumunda olan yöneticilerin empati duyguları ile motivasyon odaklı hareket etmelerine olanak tanımakta ve etkileşim düzeyinin gelişmesi noktasında olumlu katkılar sunduğu görülmektedir. Bununla birlikte kriz dönemlerinde ise bireylerin yönetilme ihtiyaçları artmakta ve yöneticilerinin kriz anında verdikleri tepkiler örgüt üyelerinin davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda kriz süreçlerinin aşılanmasında duygusal zekanın ön planda tutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Duygusal zekası yüksek yöneticiler, örgüt ortamında yaşanan sorunların nedenlerini belirlemekte, bireylerin algı düzeylerini hissedebilmekte ve sosyal beceriler aracılığıyla çözüm üretme noktasında liderlere yön vermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım örgütlerin krizlerle başa çıkma süreçlerinde önemli bir rehberlik sağlamaktadır. Sonuç olarak duygusal zeka kavramı kriz liderliğinin başarısında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Böylece liderin gücü yalnızca makamında değil, kurduğu insani ilişkilerden ve etkileme becerisinden kaynaklanmaktadır. Kriz dönemlerinde liderin etkinliğini artıran temel unsurlar arasında açık iletişim, güvenilir bilgi akışı, ekip uyumu ve empatiye dayalı ilişkiler yer almaktadır. Bu bağlamda kriz liderliği, yalnızca stratejik karar alma süreçleriyle sınırlı

kalmamakta; aynı zamanda duygusal zekâya dayalı insani ilişkiler aracılığıyla sürdürülebilir başarıya ulaşmaktadır.

KAYNAKÇA

Berber, Ş. (2021). Organizasyonel kriz yönetiminde etkili liderlik. In M. Aslan & O. Yılmaz (Eds.), *Kriz ve yönetimi* (ss. 63–82). Nobel Bilimsel Yayıncılık.

Dağlı, G., Silman, F., & Çağlar, M. (2008). *Liderlerin başarısında duygusal zekânın rolü ve önemi*.

Doğan, S., & Demiral, Ö. (2007). Kurumların başarısında duygusal zekânın rolü ve önemi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(1), Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa.

Gençay, A. (2025). Psikolog Dr. Daniel Goleman’ın duygusal zekâ modeli ve erken piyano eğitimindeki yansımaları. *YMD*, e-ISSN 2792-0178. <https://doi.org/10.51576/ymd.1672969>

James, E. H., & Wooten, L. P. (2011). Leading under pressure. *Harvard Business Review*, 89(1–2), 62–69.

Kaya, A. (2022). Kriz Döneminde Liderlik Hikayeleri. *Sağlık Yönetimi ve Liderlik Dergisi*, (1), 21-29.

Köse, T., & Çapuk Yıldırım, N. (2025). Kriz yönetiminde liderlik. H. Göktaş Kulualp (Ed.), *İnsan kaynakları yönetim çalışmaları* (4. kısım, s. 87–95). Livre de Lyon.

Salovey, P. ve Mayer, J. (1990). “Emotional Intelligence”, *Imagination, Cognition, and Personality*, 9.

Şimşek, M. Ş., & Çelik, A. (2023). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınları.

Tepe Küçüköğlü, M., & Berber, Ş. (2020). COVID-19 Salgınında Kriz Yönetimi: Kadın Liderliği Açısından Kavramsal Bir Değerlendirme. In E. Şen, D. Hıdıroğlu, & O. Yılmaz (Eds.), *Covid-19 Pandemisinde Yönetim ve Ekonomi* (pp. 195-230). Ankara: Gazi Kitabevi

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>

Vardarlıer, P., & Yapıcı, H. K. (2020). Duygusal zekâ ve liderlik. *Muhakeme Dergisi*, 3(1), 9-28.

AFET SONRASI NORMALLEŞME POLİTİKALARI: TÜRKİYE VE JAPONYA ÖRNEĞİNDE KARŞILAŞTIRMALI BİR POLİTİKA ANALİZİ

Hanife Azra DOĞAN¹, Doç. Dr. Barış DEMİREL²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 253362011@kku.edu.tr- 0009-0005-0783-8089

² Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, barisdemirel@kku.edu.tr- 0000-0001-5916-4999

ÖZET

Doğal afetler fiziksel yıkımla birlikte, bireylerin etkilenmesine sebebiyet vermektedir. Afet sonrası yaşanan normalleşme süreci, bireyin yeni yaşam koşullarına uyumlanmasını ve psikososyal iyilik durumlarının geliştirilmesini gerektiren çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreç sağlık sisteminin sürekliliği ve toplum temelli iyileşme mekanizmalarının etkinliğiyle ilişkilidir. Türkiye ve Japonya, aktif deprem bölgelerinde bulunan, büyük ölçekli afetler yaşamış iki ülkedir ve afet sonrası süreçte farklı politikalar izlemektedir. Bu çalışma, Türkiye ve Japonya'nın afet sonrası normalleşme politikalarını “Kurumsal Yapı ve Koordinasyon”, “Risk Azaltma Stratejileri” ve “Psikososyal Destek Hizmetleri” olarak 3 farklı boyutta karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan belge analizi yöntemi ile yapılmıştır. Türkiye tarafından AFAD Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP) ve Afet Ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri Kılavuzu; Japonya tarafından ise Temel Afet Yönetimi Planı (Basic Disaster Management Plan), Yeniden Yapılanma Ajansı'nın temel politika belgesi (Basic Guidelines for Reconstruction) ve topluluk merkezli iyileşme rehberi niteliğindeki Yeniden Yapılanma Tasarım Kurulu raporu Towards Reconstruction: Hope Beyond the Disaster (Reconstruction Design Council, 2011) olmak üzere altı belge incelenmiştir. Belgeler içerik analizi ve tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. İki ülkede de afet yönetimi merkezi otorite tarafından koordine edilmekle birlikte belirgin farklılıklar mevcuttur. Japonya'da, afet sonrası süreç için Yeniden Yapılanma Ajansı kurulmuşken, Türkiye'de AFAD tüm süreçleri yürütmektedir. Risk azaltma alanında iki ülkede Sendai Çerçevesi ile uyumlu planlar geliştirmiş ancak Japonya mevzuat revizyonları yaparken, Türkiye'de TARAP 2022'de yürürlüğe girmiş yeni bir

düzenlemedir. Psikososyal destek konusunda Japonya kokoro no kea modeliyle klinik, toplumsal ve kültürel boyutları bütünleştiren bir yaklaşım benimseyerek sağlık sistemi dirençliliğini psikososyal boyutuyla güçlendirirken; Türkiye’de klinik odaklı çerçeve benimsenmekte, toplum temelli iyileşme öğelerinin yeterince gelişmediği görülmektedir. Sonuç olarak, afet sonrası normalleşme fiziksel yeniden inşayla birlikte, psikososyal ve toplumsal boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Afetlere dirençli bir sağlık sistemi inşa edilebilmesi için psikososyal destek hizmetlerinin klinik çerçevenin ötesine taşınması, topluluk temelli iyileşme mekanizmalarının sağlık hizmeti sunumuna uyumlanması ve kurumsal uzmanlaşmanın artırılması önerilmektedir. Japonya’nın kokoro no kea modeli, sağlık sistemi dirençliliğini psikososyal boyutuyla güçlendiren uygulama örneği olarak Türkiye için yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Sonrası Normalleşme, Karşılaştırmalı Politika Analizi, Türkiye, Japonya.

POST-DISASTER NORMALIZATION POLICIES:

A COMPARATIVE POLICY ANALYSIS IN THE CASE OF TÜRKİYE AND JAPAN

ABSTRACT

Natural disasters cause not only physical destruction but also have profound effects on individuals. The process of normalization following a disaster is a multidimensional process that requires individuals to adapt to new living conditions and to develop their psychosocial well-being. This process is also closely related to the continuity of the health system and the effectiveness of community-based recovery mechanisms. Turkey and Japan are two countries located in active seismic zones that have experienced large-scale disasters, yet they pursue different policies in the post-disaster period. This study offers a comparative analysis of Turkey's and Japan's post-disaster normalization policies across three distinct dimensions: "Institutional Structure and Coordination," "Risk Reduction Strategies," and "Psychosocial Support Services." The research was conducted using document analysis, one of the qualitative research methods. Six documents were examined: on the part of Turkey, AFAD's Turkey Disaster Response Plan (TAMP), the Turkey Disaster Risk Reduction Plan (TARAP), and the

Guide to Psychosocial Support Services in Disasters and Emergencies; and on the part of Japan, the Basic Disaster Management Plan, the Reconstruction Agency's core policy document (Basic Guidelines for Reconstruction), and the community-oriented recovery guide Towards Reconstruction: Hope Beyond the Disaster (Reconstruction Design Council, 2011), which was issued by the Reconstruction Design Council. The documents were evaluated using content analysis and thematic analysis. In both countries, disaster management is coordinated by the central authority, yet notable differences exist. Whereas Japan established the Reconstruction Agency specifically for the post-disaster process, in Turkey AFAD oversees all phases. In the area of risk reduction, both countries have developed plans aligned with the Sendai Framework; however, while Japan has undertaken legislative revisions, Turkey's TARAP is a relatively new plan that entered into force in 2022. With regard to psychosocial support, Japan has adopted the kokoro no kea model, an approach that integrates clinical, social, and cultural dimensions and thereby strengthens health system resilience through its psychosocial dimension; Turkey, by contrast, has adopted a predominantly clinical framework, and community-based recovery components appear to be insufficiently developed. In conclusion, post-disaster normalization should be addressed not only through physical reconstruction but also in its psychosocial and social dimensions. In order to build a disaster-resilient health system, it is recommended that psychosocial support services be extended beyond the clinical framework, that community-based recovery mechanisms be integrated into the delivery of health services, and that institutional specialization be enhanced. Japan's kokoro no kea model, as a practical example that strengthens health system resilience through its psychosocial dimension, offers valuable guidance for Turkey.

Keywords: Post-Disaster Normalization, Comparative Policy Analysis, Türkiye, Japan.

1. GİRİŞ

Afetler, kendiliğinden ya da insan etkileşimiyle gelişen, genellikle engellenemeyen, arkasında uzun soluklu ve kalıcı izler bırakan olaylardır (Varol ve Gültekin, 2016). Afetin beraberinde getirdiği sonuçlar çok boyutludur. Sağlık sistemi çöker, dezavantajlı gruplar orantısız biçimde zarar görür, işgücü piyasası daralır. Bunlara ek olarak zorunlu yerinden edilen bireyler yeni yaşadıkları yerde damgalanmaya, ucuz işgücü olarak görülmeye ve sağlık hizmetine erişimde güçlüklerle maruz kalır. Afet sonrasındaki ilk 72 saat gerekli faaliyetlerin yürütülmesi, can kaybının önlenmesi ve toparlanma sürecinin başlatılması açısından

kritiktir (Yurtlu vd., 2024). Ancak afet sonrası uygulanan müdahale süreci yalnızca akut müdahale ile sınırlı kalmamalıdır; fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik yeniden inşa sürecini kapsayan çok boyutlu ve uzun süreli bir müdahale yöntemi olan Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi ile de yürütülmelidir (United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR], 2015).

Türkiye ve Japonya, aktif deprem kuşaklarında yer alan ve yıkıcı afetler deneyimlemiş iki ülkedir ancak afet süreçlerinin işleyişi bakımından belirgin şekilde ayrılmaktadır. Bu ayrışmalar, iki ülkenin karşılaştırmalı bir politika analizi çerçevesinde ele alınmasını anlamlı kılmaktadır.

Alanyazın değerlendirildiğinde, afet sonrası süreçlere yönelik çalışmaların çoğunlukla fiziksel yıkım ve klinik müdahale odaklı bir çerçevede şekillendiği, afet politikalarının sosyal hizmet disiplini açısından değerlendirilen çalışmaların ise sınırlı kaldığı görülmektedir. Çalışmanın amacı Türkiye ve Japonya'nın afet politikalarını karşılaştırmalı olarak incelemek ve alanyazındaki bu boşluğa katkı sunmaktır.

2. KURAMSAL – KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Afetler

Afetler, kendiliğinden ya da insan eliyle gelişen, durdurulamayan; mekansal, psikolojik, sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda uzun soluklu ve kalıcı izler bırakan olaylardır (Varol ve Gültekin, 2016). Deprem, sel, fırtına gibi doğa kaynaklı afetler öngörülemeyen, kendiliğinden gelişen ve oluşmasına genellikle engel olunamayan afetler doğal afetler olarak isimlendirilirken; savaşlar, nükleer ve biyolojik olaylar, teknolojik felaketler insan kaynaklı afetler olarak isimlendirilmektedir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2014). İnsan kaynaklı afetler insanların eylemleri, kararları veya ihmali sonucunda ortaya çıkmakta ve genellikle önlenabilir olan olaylardır (Yurtlu vd., 2024).

2.2. Afet Sonrası Normalleşme

Afet sonrası normalleşme süreci, toplumun dayanıklılığı ile ilişkilendirilmektedir. Dayanıklılık, sosyal bilimlerde bireyin uyum kapasitesi ve baş etme becerisi olarak tanımlanabilmektedir (Norris vd., 2008). Sendai Çerçevesinde ise “tehlikeye maruz kalan bir sistemin, temel yapısının ve işlevlerinin korunması ve tekrar inşası dahil olmak üzere, bir tehlikenin etkilerine zamanında ve etkin biçimde direnme, özümseme, uyum sağlama ve

kurtulma yeteneği” olarak ifade edilmektedir (UNDRR, 2015). Aydın (2012), afet sonrası yürütülen tüm faaliyetleri normalleşme çabası olarak tanımlar; bu sürecin toplumun bütününe kapsayan ortak bir iyileşme süreci olduğunu vurgulamaktadır

Afet sonrası normalleşme süreçlerinin kavramsal çerçevesi, 2015 yılında kabul edilen Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesinin “Daha İyisini Yeniden İnşa Etme” yaklaşımıyla oluşmuştur. Bu yaklaşım, normalleşmeyi yalnızca afetten önceki iyilik halinin yeniden elde edilmesi olarak değil, sistemleri daha dayanıklı, daha kapsayıcı ve daha hazırlıklı hale getirmeyi hedefleyen bir süreç olarak değerlendirmektedir (UNDRR, 2015).

2.3. Afet Yönetimi ve Kurumsal Yapılanma

Afet yönetimi anlayışı, afet sürecini yalnızca kriz anına indirgemeyerek alınan zararı azaltma, hazırlıklı olma, müdahale etme ve iyileştirme olmak üzere dört aşamadan oluşan ve birbirini takip eden bir süreç olarak ele almaktadır (UNDRR, 2015). Afet yönetiminde merkezi model ve ayrıştırılmış model olmak üzere iki model öne çıkmaktadır. Merkezi model; afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası süreci tek elden yürütürken; ayrıştırılmış model tüm bu süreci ayrı ayrı uzmanlaşmış kurumlar aracılığıyla yürütmektedir. Türkiye, merkezi modeli; Japonya ise merkezi modelle birlikte ayrıştırılmış modeli de benimsemiştir. Benimsenen bu iki yaklaşım, afet sonrası normalleşmeye ilişkin uygulanan politikaları da farklılaştırmaktadır.

Türkiye’de afet yönetimi 29 Mayıs 2009 tarihinde farklı bakanlıklar bünyesinde yürütülen afet özelinde bulunan müdürlükler kapatılarak Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) çatısı altında birleştirilmiştir (Resmi Gazete, 2009). AFAD koordinasyonu ile hazırlanan Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) ilk olarak 3 Ocak 2014’te yürürlüğe girmiştir (AFAD, 2022). TAMP, afet öncesi, afet sırası ve afet sonrasında uygulanacak olan müdahale sürecinin temel prensiplerini belirleyen bir üst mercii niteliği taşımaktadır.

Japonya’da afet yönetimi, 1961 tarihli Afete Karşı Önlemleri Temel Kanunu çerçevesinde şekillenmiştir (Cabinet Office, 2025). Bu kanunun temel amacı, Afet Yönetimi Planını hazırlamak ve uygulanmasını sağlamaktır. Afet sonrası süreçleri kontrol altına almak adına ise 2012 senesinden ve 2030 yılına kadar devamlılığını sürdürecektir olan Yeniden Yapılanma Ajansı kurulmuştur. Bu kurum, yeniden inşa etme sürecinin merkezi olarak görülmektedir ve ulusal politikaların planlanması ve uygulanmasından sorumludur (Cabinet Office, t.y.).

2.4. Afet Risk Azaltma Politikaları

Uluslararası afet risk azaltma politikalarının genel hattını, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015–2030) belirlemektedir. Çerçeve, afet yönetimi anlayışında koruyucu – önleyici bir yaklaşımı benimseyerek risk yönetimi odaklı yaklaşım önermektedir (UNDRR, 2015). Bu çerçevede, ekonomik, yapısal, sosyal, sağlık, kültürel gibi bireyi etkileyen alanlarda alınacak tedbirler kapsamında afetin oluşturabileceği risklerin azaltılması planlanmaktadır. Sendai Çerçevesi, 4 eylem önceliği belirlemiştir (UNDRR, 2015, s. 14). Birinci öncelik, afet riskinin tüm boyutlarıyla anlaşılmasını ve elde edilen bilgilerin konuya dahil edilen kişilerle paylaşılmasını öngörmektedir. İkinci öncelik, afet risk yönetiminin güçlendirilmesini ve koordinasyonun sağlanmasını gerektirdiğini belirtmektedir. Üçüncü öncelik, dayanıklılık için afet risk azaltmaya yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Dördüncü öncelik ise etkili müdahale için afete hazırlığın güçlendirilmesi ve yeniden inşa sürecinde “Daha İyisini Yeniden İnşa” ilkesinin başarıyla uygulanması gerekliliğini vurgulamaktadır.(UNDRR, 2015).

2.5. Psikososyal Destek ve Kokoro no Kea Modeli

Klinik yaklaşım; travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve anksiyete gibi ruh sağlığı bozukluklarının teşhis ve tedavisine odaklanırken; psikososyal yaklaşım ise afetten etkilenen bireylerin günlük işlevselliğini yeniden kazanmasını ve toplum düzeyinde ilişkilerini yeniden kurabilmesini hedeflemektedir (Aydın, 2012). Bu iki yaklaşımın birbiriyle olan etkileşimini Acil Durumlarda Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzu konu edinmektedir.

Japonya'nın afet sonrası ruh sağlığı sistemine özel yaklaşımı olan *kokoro no kea* kavramı kalbin bakımı anlamına gelmektedir ve Büyük Doğu Japonya Depremi sonrasında kurumsallaşmıştır. *Kokoro no kea* kavramı hem klinik çerçevedeki hem de psikososyal düzeydeki desteği kapsayan bütüncül bir yaklaşımı savunmaktadır (Suzuki vd., 2015). Türkiye tarafında ise güncel psikososyal destek politikası, Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri Kılavuzu ile şekillenmektedir.

3. YÖNTEM

Çalışma, Türkiye ve Japonya'nın afet sonrası normalleşme politikalarına ilişkin resmi politika belgelerini karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle araştırmada belge analizi yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Bowen (2009), belge analizini basılı ya da elektronik belgelerin sistematik biçimde incelenip yorumlanmasına dayanan, bu yolla araştırma verisi üreten bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Araştırma kapsamında, afet sonrası

süreçlere doğrudan referans vermesi, ulusal ve uluslararası düzeylerde yönlendirici olması ve kurumsal yapı ve psikososyal destek boyutlarından en az birini kapsamaları ölçütleri esas alınarak, her iki ülkenin afet sonrası normalleşme süreçlerine ilişkin altı resmi politika belgesi amaçlı örnekleme metoduyla seçilerek incelenmiştir. Türkiye bağlamında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda hazırlanan Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP), Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP) (AFAD, t.y.) 2022–2030 ve Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri Kılavuzu incelenirken; Japonya bağlamında Temel Afet Yönetimi Planı (Basic Disaster Management Plan) (Cabinet Office, 2023), Yeniden Yapılanma Ajansı'nın temel politika belgesi (Basic Guidelines for Reconstruction) (Reconstruction Agency, 2019) ve topluluk merkezli iyileşme rehberi niteliğindeki Yeniden Yapılanma Tasarım Kurulu raporu Towards Reconstruction: Hope Beyond the Disaster (Reconstruction Design Council, 2011) incelenmiştir. Belgeler içerik analizi ve tematik analiz yöntemleriyle değerlendirilerek üç ana tema belirlenmiştir. Bu temalar, Kurumsal Yapı ve Koordinasyon, Risk Azaltma Stratejileri ve Psikososyal Destek Hizmetleridir. Çalışma bahsi geçen iki ülkenin üçer adet resmi politika belgesi olmak üzere toplam altı belgeyle sınırlıdır. Çalışma yalnızca yazılı politika belgeleri ile sınırlandırıldığından, uygulamadaki farklılıkları ortaya koyan saha verileri incelenmemiştir. Japonya'ya ait belgeler İngilizce çevirileri üzerinden incelenmiş olup, çeviri sürecinde kısmen kaybolmuş nüanslar ve kelimeler olabilir.

4. BULGULAR

4.1. Kurumsal Yapı ve Koordinasyon

Her iki ülkede de afet yönetimi merkezi otorite tarafından koordine edilmektedir; ancak kurumsal yapılanma açısından belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Türkiye'de afet öncesi, sırası ve sonrasına ilişkin tüm süreçler Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından tek elden yürütülmektedir. Japonya'da ise afet sonrası yeniden yapılanma süreçleri için 2012 yılında özel olarak kurulmuş bir uzmanlık kurumu olan Yeniden Yapılanma Ajansı (Reconstruction Agency) bulunmaktadır. Bu bulgu, Japonya'nın afet sonrası süreçleri ayrı bir kurumsal uzmanlık alanı olarak ele aldığını, Türkiye'nin ise tüm süreçleri tek bir çatı altında topladığını ortaya koymaktadır.

4.2. Risk Azaltma Stratejileri

Risk azaltma alanında her iki ülke de Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi ile uyumlu ulusal planlar geliştirmiştir. Japonya, afet politikalarını süreklilik içinde mevzuat

revizyonlarıyla güncel tutmakta ve onlarca yıllık afet deneyimini politika metinlerine yansıtmaktadır. Türkiye'de ise Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP) 2022 yılında yürürlüğe girmiş yeni bir düzenleme olup risk azaltma politikalarının kurumsallaşma süreci hala devam etmektedir. Bu durum, iki ülke arasında politika olgunluğu açısından önemli bir fark yaratmaktadır.

4.3. Psikososyal Destek Hizmetleri

İki ülke arasındaki en belirgin farklılıklardan biri psikososyal destek hizmetlerinin yapılandırılma biçiminde gözlemlenmiştir. Japonya, kokoro no kea (kalbin bakımı) modeli aracılığıyla klinik müdahaleyi toplum temelli destek mekanizmalarıyla bir araya getirir. Bu yaklaşım sayesinde sağlık sistemi, geçici konut yaşamı ve toplum örgütlenmeleri tek bir politika çerçevesinde birleşmektedir. Türkiye'de ise Afet ve Acil Durumlarda Psikososyal Destek Hizmetleri Kılavuzu incelendiğinde, hizmetlerin ağırlıklı olarak klinik odaklı bir çerçevede yapılandırıldığı; topluluk temelli iyileşme öğelerinin ise henüz yeterince gelişmediği görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Japonya deneyimi, afet sonrası süreçlerin özelleşmiş bir kurumsal yapı olan Yeniden Yapılanma Ajansı aracılığıyla yürütülmesinin koordinasyon etkinliğini artırdığını ve uzun vadeli iyileşme süreçlerinin sürdürülebilirliğine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Risk azaltma alanında Japonya'nın yaklaşımı, mevzuat revizyonlarının süreklilik içinde yürütülmesine dayanmaktadır. Türkiye'de ise TARAP henüz 2022'de yürürlüğe girmiş yeni bir düzenlemedir. Politika olgunluğunun gelişmesi için TARAP'ın belirli aralıklarla sistematik biçimde güncellenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra kokoro no kea modeli, psikososyal desteği yalnızca klinik düzeyde ele almaz; toplum temelli ve kültüre duyarlı bir bakış açısıyla bütünleştirir. Bu yönüyle model, Türkiye için somut bir uygulama örneği sunmaktadır. Türkiye bağlamında ise psikososyal destek hizmetlerinin ağırlıklı olarak klinik odaklı bir çerçevede yapılandırıldığı, topluluk temelli iyileşme mekanizmalarının ise henüz yeterince gelişmediği görülmüştür.

Öneriler

Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda, Türkiye'nin afet sonrası normalleşme politikalarının geliştirilmesine yönelik üç temel politika önerisi ortaya konulabilir. Birincisi, afet sonrası yeniden yapılanma ve uzun vadeli iyileşme süreçlerinin, gerektiğinde özelleşmiş

birimler aracılığıyla koordine edilmesi kurumsal etkinliği artırabilir. İkincisi, risk azaltma politikalarının kurumsallaşma sürecinin sürdürülmesi gerekmekte; TARAP'ın Sendai Çerçevesi ile uyumlu altyapısının tek seferlik bir düzenleme olarak kalmaması gerekmektedir. Üçüncüsü, psikososyal destek hizmetleri yalnızca kliniğe sıkıştırılmamalı; sağlık sisteminin sürekliliği, geçici barınma süreçleri ve toplum örgütlenmeleriyle birlikte değerlendirilen bütüncül bir model geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (2014). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. <https://www.afad.gov.tr/aciklamaliafet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (2022). *Türkiye afet müdahale planı (TAMP)*. T.C. İçişleri Bakanlığı. <https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-plani>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (t.y.). *Türkiye afet risk azaltma planı (TARAP) 2022–2030*. T.C. İçişleri Bakanlığı. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/TARAP.pdf
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t.y.). *Afet ve acil durumlarda psikososyal destek hizmetleri kılavuzu*. <https://www.aile.gov.tr/sssf/afet-ve-acil-durumlarda-psikososyal-destek/>
- Aydın, D. (2012). Afet sonrası psikososyal destek uygulamaları. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 1–9. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/20281/mod_resource/content/1/Makale%20-%20Afet%20Sonras%C4%B1%20Psikososyal%20Destek%20Uygulamalar%C4%B1.pdf
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Cabinet Office, Government of Japan. (t.y.). *Disaster management*. <https://www.bousai.go.jp/en/about/index.html>
- Cabinet Office, Government of Japan / Central Disaster Management Council. (2023). *Basic disaster management plan* [Bōsai kihon keikaku]. <https://www.bousai.go.jp/taisaku/keikaku/kihon.html>
- Cabinet Office, Government of Japan. (2025). *45th meeting of the Central Disaster Management Council*. <https://japan.kantei.go.jp/103/actions/202507/01bousai.html>

- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
- Reconstruction Agency. (2019). *Basic guidelines for reconstruction from the Great East Japan Earthquake after the "reconstruction and revitalization period"*. Government of Japan. https://www.reconstruction.go.jp/files/user/english/topics/Laws_etc/2019Dec_basic-guidelines_full-text.pdf
- Reconstruction Design Council in Response to the Great East Japan Earthquake. (2011). *Towards reconstruction: "Hope beyond the disaster"* [Report to the Prime Minister]. Government of Japan. <https://www.reconstruction.go.jp/files/user/topics/teigen-eigo.pdf>
- Resmi Gazete. (2009, 17 Haziran). *Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* (Kanun No. 5902, Sayı: 27261). <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1.htm>
- Suzuki, Y., Fukasawa, M., Nakajima, S., Narisawa, T., Akiyama, K., & Kim, Y. (2015). Developing a consensus-based definition of "Kokoro-no care" or mental health services and psychosocial support: Drawing from experiences of mental health professionals who responded to the Great East Japan Earthquake. *PLOS Currents Disasters*, 7. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.cfcba509711641ab5951535851e572e>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR]. (2015). *Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030*. <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNDRR]. (2017). *Reconstruction* [Terminoloji]. <https://www.undrr.org/terminology/reconstruction>
- Varol, N., & Gültekin, T. (2016). Afet antropolojisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Yurtlu, F. B., Öztürk, B., Güven, E., & Eren, T. (2024). Afet sonrası ilk 72 saatte yapılacak faaliyetlere ilişkin stratejiler: Türkiye. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 10(2), 504–522.

AFET SONRASI YERİNDEN EDİLME VE DAMGALANMA: LİTERATÜR TEMELLİ ANALİTİK BİR İNCELEME

Hanife Azra DOĞAN¹, Doç. Dr. Barış DEMİREL²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 253362011@kku.edu.tr- 0009-0005-0783-8089

² Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, barisdemirel@kku.edu.tr- 0000-0001-5916-4999

ÖZET

Doğal afet, bireyleri fiziksel yıkımla birlikte, sosyal ve psikolojik açıdan da etkilemektedir. Afet sonrası yaşanan yerinden edilme süreci, sosyal ilişkilerin zayıflaması, ekonomik kırılganlığın artması, yaşam koşullarının değişmesi gibi birçok soruna yol açarken, damgalanma ve sosyal dışlanma bu süreci daha karmaşık hale getirmektedir. Bu çalışma, afet sonrası yerinden edilme sürecinin damgalanma ve sosyal uyum dinamikleriyle ilişkisini ulusal ve uluslararası literatür üzerinden analitik biçimde incelemeyi hedeflemektedir. Araştırma nitel bir yaklaşımla tasarlanarak, literatür temelli analitik inceleme yöntemi benimsenmiştir. Literatür taraması Google Scholar ve Open Access Theses and Dissertations (OATD) veri tabanında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya “disaster displacement”, “disaster stigma” ve “disaster social exclusion” anahtar kelimelerini ele alan, 2000–2025 yılları arasında yayımlanmış 17 çalışma dahil edilmiştir. Seçilen çalışmalar tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tematik analiz, Braun ve Clarke (2006)’ın önerdiği altı aşamalı sürece uygun gerçekleştirilmiştir. Tematik analiz sonucunda “Afet Kaynaklı Yerinden Edilme”, “Sosyal Uyum”, “Sosyoekonomik Kırılganlık”, “Psikososyal Etkiler” ve “Damgalanma” olmak üzere beş ana tema belirlenmiştir. Afet kaynaklı yerinden edilme temasında, Kahramanmaraş depremi sonrası yaklaşık 3 milyon kişinin yer değiştirdiği, Katrina sonrası 1,7 milyon bireyin elli eyalete dağıldığı ortaya konmaktadır. Sosyal uyum temasında, yerinden edilmiş ve ev sahibi topluluklar arasında kaynak rekabeti, güven eksikliği ve sosyal gerilimin olduğu tespit edilmiştir. Sosyoekonomik kırılganlık temasında, afetlerin mevcut eşitsizlikleri derinleştirdiği ve barınma sorununun özellikle Türkiye’de yaygın olduğu görülmektedir. Psikososyal etkiler temasında, TSSB, depresyon ve intihar risklerinin en sık bildirilen sorunlar olduğu, sosyal desteğin

koruyucu rolünün önemli olduğu bulgulanmıştır. Damgalanma temasında ise Türkiye-Japonya karşılaştırması, kültürel değerlerin ve kaderci tutumların afete hazırlığı nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu tematik analizin sonucuna göre, zorunlu göç, sosyal uyumu doğrudan etkilemekte, kırılabilirlik ruh sağlığı sonuçlarını şekillendirmekte, damgalanma ve kültürel normlar ise tüm bu süreçleri kesiştiren bir boyut olarak etkilemektedir. Afet sonrası süreçlerin yalnızca fiziksel yıkım ve altyapı kaybıyla sınırlı kalmadığı, toplumsal yaşamın her boyutunu derinden etkileyen çok katmanlı bir olgular bütünü oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Afet, Yerinden Edilme, Damgalanma, Sosyal Dışlanma, Sosyal Uyum.

POST-DISASTER DISPLACEMENT AND STIGMATIZATION: A LITERATURE-BASED ANALYTICAL REVIEW

ABSTRACT

Natural disasters affect individuals not only through physical destruction, but also in social and psychological dimensions. The process of post-disaster displacement gives rise to numerous problems, including the weakening of social ties, increased economic fragility, and altered living conditions, while stigmatization and social exclusion further complicate this process. This study aims to analytically examine the relationship between post-disaster displacement and the dynamics of stigmatization and social cohesion, drawing on both national and international literature. The research was designed with a qualitative approach, adopting a literature-based analytical review method. The literature search was conducted through the Google Scholar and Open Access Theses and Dissertations (OATD) databases. Seventeen studies published between 2000 and 2025 and addressing the keywords "disaster displacement," "disaster stigma," and "disaster social exclusion" were included in the research. The selected studies were examined using thematic analysis, carried out in accordance with the six-phase process proposed by Braun and Clarke (2006). As a result of the thematic analysis, five main themes were identified: "Disaster-Induced Displacement," "Social Cohesion," "Socioeconomic Vulnerability," "Psychosocial Effects," and "Stigmatization." Under the theme of disaster-induced displacement, it is revealed that approximately 3 million people were displaced following the Kahramanmaraş earthquake, while 1.7 million individuals were dispersed across fifty states in the aftermath of Hurricane Katrina. The social cohesion theme identifies resource competition, lack of trust, and social tension between displaced populations and host

communities. The socioeconomic vulnerability theme demonstrates that disasters deepen existing inequalities and that housing problems are particularly widespread in Türkiye. Within the psychosocial effects theme, PTSD, depression, and suicide risks emerge as the most frequently reported issues, while social support is found to play a significant protective role. In the stigmatization theme, the comparison between Türkiye and Japan reveals how cultural values and fatalistic attitudes shape disaster preparedness. According to the results of this thematic analysis, forced migration directly affects social cohesion, vulnerability shapes mental health outcomes, and stigmatization together with cultural norms constitutes a dimension that intersects all these processes. It is concluded that post-disaster processes are not limited to physical destruction and infrastructure loss, but constitute a multilayered set of phenomena that profoundly affects every dimension of social life.

Keywords: Disaster, Displacement, Stigmatization, Social Exclusion, Social Cohesion.

1. GİRİŞ

Doğal afetler, fiziksel yıkımın beraberinde getirmiş olduğu zararlarla birlikte, bireyin psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel yıkımına da sebebiyet vermektedir. Bundan ötürü, doğal afetler yalnızca fiziksel yıkımla ilişkilendirilmemelidir. Doğal afetler, birey üzerinde etkisini uzun süre devam ettiren, ciddi ve çok boyutlu travmatik etkilere neden olmaktadır (Maeda ve Oe, 2017) ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Anksiyete Bozukluğu, Depresyon gibi ruh sağlığıyla ilgili problemlerin yanı sıra öz-damgalanma, toplumsal damgalanma ve yerinden edilme gibi sosyokültürel sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, yaşanan doğal afetle birlikte yerinden edinmiş olan bireylerin, yerinden edilme sonrasında damgalanma ve sosyal uyum dinamikleriyle ilişkisini ilgili literatür üzerinden incelemeyi hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda Google Scholar ve Open Access Theses and Dissertations (OATD) veri tabanları üzerinden uluslararası ve ulusal olmak üzere 17 çalışma incelenmiştir.

2. KURAMSAL – KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Doğal Afetler ve Yerinden Edilme

Özey'e (2006) göre doğal afet, yaşanmasına engel olunamayan ve durdurulamayan, maruz kalan kişiler üzerinde maddi ve manevi yönde olumsuzluklara sebep olan doğa olayları

olarak tanımlanmaktadır. Afet ve Acil Durum Başkanlığı'na (AFAD, 2022) göre doğal afetler, kuraklık ve kıtlık gibi iklim kaynaklı yavaş gelişen afetler ile deprem, sel ve çığ gibi ani gelişen afetler olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Deprem, sel gibi doğal afetlerin kaçınılmaz sonuçlarından birisi yerinden edilmedir ve zorunlu göç olarak adlandırılmaktadır. Erkan (2002), zorunlu göçü, kişinin kontrolü dışında gelişen durumlardan ötürü, yaşadığı yeri geçici olarak veya tamamen terk etmesi olarak tanımlamaktadır. Zorunlu göç hareketleri, eğitim, barınma, istihdam gibi alanlarda büyük değişikliklere yol açmakla birlikte, kültürel, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunları da gün yüzüne çıkarmaktadır.

2.2. Afet Sonrası Sosyal Uyum

Afet literatüründe sosyal uyum kavramı genellikle topluluk dirençliliği ile birlikte ele alınmaktadır ve afet öncesinde bireyin sahip olduğu sosyal uyumun, afet sonrası iyileşme sürecini de etkilediği varsayılmaktadır. Afet sonrası sosyal uyumun nasıl şekillendiğini anlamak için sosyal sermaye kavramı önemli bir çerçeve sunmaktadır. Putnam (2000) sosyal sermayeyi bağlayıcı, köprü kurucu ve birleştirici olmak üzere üç biçimde ele almıştır: *Bağlayıcı sermaye* aile, akraba ve komşular gibi bağları, *köprü kuran sermaye* farklı sosyal gruplar arasındaki bağları, *birleştirici sermaye* ise bireyler ile kurumlar ve güç odakları arasındaki bağları ifade etmektedir (Putnam, 2000).

2.3. Afet Sonrası Sosyoekonomik Kırılganlık

Afet sonrası sosyoekonomik kırılganlık gelir kaybı, barınma sorunu, yoksullaşma ve eşitsizlikler olmak üzere dört temel boyutta incelenmektedir ve birbiriyle ilişki içerisindedir. Gelir ve istihdam kaybı, afet sonrasında birey üzerindeki ilk görünür etkidir. Albala-Bertrand (1993), afetlerin gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu ekonomi düzeyinde ani ve toplumsal bir etki ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Barınma krizi, sosyoekonomik kırılganlığın uzun vadeli etkisidir. Konutların önemli bir kısmının hasar alması ev sahipleri açısından mal kaybına, kiracılar açısından ise kira piyasasında fahiş fiyat artışlarından ötürü ekonomik açıdan zorlanmaya yol açmaktadır. Yoksullaşma, afetin doğrudan bir sonucu olmaktan ziyade, afet öncesi var olan yoksulluk koşullarının afet sonrası dönemde daha kalıcı bir hale gelmesidir (Fothergill ve Peek, 2004). Toplum yapısındaki eşitsizliklerin afet deneyimini şekillendirdiğini ifade eden boyuttur. Reid (2013), dezavantajlı grupların hem afetin olumsuz sonuçlarına karşı en kırılgan kesim olduğunu hem de iyileşme süreçlerinde ciddi engellerle karşılaştığını ortaya koymaktadır.

2.4. Afet Sonrası Psikososyal Etkiler

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), depresyon, intihar riski ve topluluk ilişkilerinin azalması gibi etkiler afet sonrası dönemde sıkça görülen sorunlardır. Özellikle çocuklar, kadınlar ve yerinden edilenler TSSB konusunda yüksek risk altındaki kategorileri oluşturmaktadır (Maeda & Oe, 2017).

2.5. Damgalanma

Goffman (1963) damgalanmayı, bireyin, toplumun kabul ettiği “normal”den ayrışan herhangi bir durumundan ötürü değersizleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Damgalanmanın toplumsal, öz, yapısal ve mekansal olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. *Toplumsal damgalanma*, toplumun dezavantajlı konumda sınıflandığı bireye karşı beslediği önyargı, ayrımcılık gibi tepkilerinin bütünüdür (Corrigan & Watson, 2002) ve söz konusu tepkiler, yerinden edilmiş bireylerin uyum sürecini zorlaştıran, ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen bir duruma sebebiyet vermektedir. *Öz – damgalanma* bireyin, toplumun kendisine yönelttiği etiketleri içselleştirerek kanıksaması ve kendisini değersizleştirme sürecidir (Özmen ve Erdem, 2018). *Yapısal damgalanma*, kurumsal politika ve uygulamaların dezavantajlı grupları daha da dezavantajlı konuma ittiği damgalanma biçimidir (Hatzenbuehler ve Link, 2014; Hatzenbuehler, 2016). *Mekansal damgalanma*, belirli bir yerin olumsuz söylemlerle ün yapması sonucunda, o mekanda yaşayan ya da oradan göç eden bireylerin sosyal değersizleştirmeye maruz kalması sürecini ifade etmektedir (Wacquant, 2007; Keene ve Padilla, 2014).

2.6. Sosyal Dışlanma

Silver (1994) sosyal dışlanmayı, bireylerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşama tam katılımının engellendiği, toplumla olan bağlarının ve dayanışma ilişkilerinin zayıfladığı çok boyutlu bir süreç olarak tanımlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı, afet sonrasında ortaya çıkan yerinden edilme sürecinin damgalanma ve sosyal uyum dinamikleriyle ilişkisini ulusal ve uluslararası literatür üzerinden analitik bir bakışla incelemektir. Araştırma, nitel araştırma deseninde tasarlanmış olup literatür temelli analitik inceleme modeline dayanmaktadır. Araştırmanın evrenini “afet sonrası yerinden edilme”, “damgalanma”, “sosyal dışlanma” ve “sosyal uyum” başlıklarında 2000–

2025 yılları arasında yayımlanmış olan ulusal ve uluslararası akademik yayınlar oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi benimsenmiş, dahil etme ölçütleri olarak 2000–2025 yılları arasında yayımlanmış olmak, Türkçe ya da İngilizce dilinde yazılmış olmak, tam metnine erişim sağlanabilmek ve “disaster displacement”, “disaster stigma” ve “disaster social exclusion” anahtar kelimelerinden en az birini doğrudan konu edinmek olarak belirlenmiştir. Tarama işlemi Google Scholar ve Open Access Theses and Dissertations (OATD) veri tabanlarında gerçekleştirilerek, tematik analiz işlemi belirtilen ölçütlere uygun biçimde seçilen 17 çalışma üzerinden yürütülmüştür. Tematik analize dahil edilen 17 çalışma Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Tematik Analize Dahil Edilen Çalışmalar (N= 17)

No	Yazar (Yıl)	Çalışmanın Başlığı	Bağlam
1	Monteil, Simmons ve Hicks (2020)	<i>Post-disaster recovery and sociocultural change: Rethinking social capital development for the new social fabric</i>	Birleşik Krallık Denizaşırı Toprağı/Montserrat volkanik felaketi
2	Gerster (2019)	<i>Hierarchies of affectedness: Kizuna, perceptions of loss, and social dynamics in post-3.11 Japan</i>	Japonya/3.11 Büyük Doğu Depremi
3	Jayakody vd. (2022)	<i>Approaches to strengthen the social cohesion between displaced and host communities</i>	Birleşik Krallık, İsveç, Estonya, Sri Lanka (REGARD)
4	Ayas Şarman ve Demir (2025)	<i>Deprem sonrası zorunlu göç ve konut sorunu: Kahramanmaraş depreminin ardından Kırklareli’nde yeni bir hayat arayışı</i>	Türkiye/Kahramanmaraş–Kırklareli
5	Gökalp Yılmaz ve Şikar (2023)	<i>Afetlerin etkilerinin zorunlu göç bağlamında incelenmesi: 2023 Kahramanmaraş depremi</i>	Türkiye/Kahramanmaraş
6	Erdoğan (2023)	<i>Depremin sosyolojisi: 6 Şubat felaketinin toplumsal ve kültürel boyutları</i>	Türkiye / 6 Şubat 2023
7	Tiryaki Yenilmez (2023)	<i>Deprem ve göç ilişkisi üzerine bir değerlendirme</i>	Türkiye / 6 Şubat 2023

No	Yazar (Yıl)	Çalışmanın Başlığı	Bağlam
8	Karatay ve Çilmi (2024)	<i>Deprem sonrası yaşanan zorunlu göç ve istihdam problemi</i>	Türkiye / Kahramanmaraş
9	Reid (2013)	<i>Disasters and social inequalities</i>	ABD / Kuramsal derleme
10	Graif (2016)	<i>(Un)natural disaster: Vulnerability, long-distance displacement, and the extended geography of neighborhood distress and attainment after Katrina</i>	ABD / Katrina Kasırgası
11	Mendis vd. (2023)	<i>Challenges faced by marginalized communities in a post-disaster context: A systematic review of the literature</i>	Çok ülkeli sistematik derleme
12	Orui vd. (2020)	<i>Resilience factors contributing to mental health among people affected by the Fukushima disaster: Development of Fukushima Resilience Scale</i>	Japonya / Fukushima
13	Mao ve Agyapong (2021)	<i>The role of social determinants in mental health and resilience after disasters</i>	Çok ülkeli derleme
14	McGuire vd. (2018)	<i>Social support moderates effects of natural disaster exposure on depression and posttraumatic stress disorder symptoms: Effects for displaced and nondisplaced residents</i>	ABD / Katrina takibi
15	Maeda ve Oe (2017)	<i>Mental health consequences and social issues after the Fukushima disaster</i>	Japonya / Fukushima
16	Barron vd. (2023)	<i>Social cohesion and forced displacement: A synthesis of new research</i>	Çok ülkeli (Dünya Bankası, 26 çalışma sentezi)

No	Yazar (Yıl)	Çalışmanın Başlığı	Bağlam
17	Maeda, Oe ve Suzuki (2018)	<i>Psychosocial effects of the Fukushima disaster and current tasks: Differences between natural and nuclear disasters</i>	Japonya / Fukushima nükleer kazası

Çalışma araştırma için seçilen veri tabanlarının, alanda yayımlanmış olan çalışmaların önemli bir kısmını kapsadığı, belirlenen anahtar kelimelerin araştırma sorusunu karşılayacak büyüklükte bir tarama sağladığı varsayımlarına dayanmaktadır. Tarama yalnızca Google Scholar ve OATD veri tabanları üzerinden gerçekleştirildiğinden diğer veri tabanlarındaki olası çalışmalar kapsam dışında kalmış, yalnızca Türkçe ve İngilizce yayınlar dahil edildiği için farklı dillerdeki çalışmalar değerlendirme dışında tutulmuştur. Braun ve Clarke (2006)'ın önerdiği altı aşamalı sürece uygun olarak gerçekleştirilen tematik analiz sonucunda “Afet Kaynaklı Yerinden Edilme”, “Sosyal Uyum”, “Sosyoekonomik Kırılganlık”, “Psikososyal Etkiler” ve “Damgalanma” olmak üzere beş ana tema belirlenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Afet Kaynaklı Yerinden Edilme

Tematik analize dahil edilen çalışmalar, afet kaynaklı yerinden edilmenin yalnızca fiziki göç hareketi olmadığını, aksine mekansal, sosyal ve kişisel düzeyde etki eden çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Gökalp Yılmaz ve Şikar'ın (2023) 6 Şubat depremini, Türkiye’de yaşanan en büyük kitlesel nüfus hareketlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Graif’in (2016) çalışmasında ise 1,7 milyonu aşkın bireyin elli eyalete bir daha dönmek üzere göç ettiği belgelenmektedir. Maeda ve Oe'nin (2017) çalışması yüz binden fazla bireyin uzun süreli tahliye sürecine dahil edildiğini ve bu tahliye sürecinin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Tiryaki Yenilmez (2023), Türkiye bağlamında deprem ve göç ilişkisini değerlendirdiği çalışmasında yerinden edilmenin barınma sorunuyla birlikte eğitim, istihdam ve sosyal ağlara erişim boyutlarında da sorunlarla baş ettiğini vurgulamaktadır. Ayas Şarman ve Demir'in (2025) çalışması, yerinden edilmenin yalnızca mekansal bir değişiklik olmadığını, komşuluk ilişkilerinin, günlük rutinlerin de kaybedildiği bir aidiyet sorununa sebep olduğunu göstermektedir.

4.2. Sosyal Uyum

Barron ve arkadaşlarının (2023) çalışması zorunlu göç ile sosyal uyum arasındaki ilişkinin tek taraflı olmadığını, yerinden edilmiş bireylerin hem uyum sürecinin nesnesi hem de öznesi olarak konumlandığını vurgulamaktadır. Jayakody ve arkadaşlarının (2022) yapmış olduğu çalışma merkezi yönetim tarafından uygulanan politikaların uyum sürecini hızlandıran temel araçlar olduğunu belgelemektedir. Mendis ve arkadaşlarının (2023) derlemesi, dışlanmış olan grupların, sosyal uyum konusunda oldukça kırılganlaştığını göstermektedir. Türkiye bağlamında Karatay ve Çilmi (2024), depremin ardından işgücü piyasasından dışlanan bireylerin ev sahibi topluluklarla kurdukları ilişkilerde ekonomik bağımlılık ve sosyal damgalanma eksenlerinde kırılganlaştığını belgelemektedir. Monteil, Simmons ve Hicks (2020), sosyal uyumun sürdürülebilir iyileşme noktasında kritik bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

4.3. Sosyoekonomik Kırılganlık

İncelenen çalışmalar afetlerin eşitsizlik yaratarak, aynı zamanda var olan sosyoekonomik eşitsizlikleri de derinleştirdiğini göstermektedir. Reid'in (2013), afetlerin mevcut eşitsizliklerin gün yüzüne çıkmasını sağladığının kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Türkiye bağlamında barınma kırılganlığın en görünür boyutudur. Ayas Şarman ve Demir'in (2025) çalışması, deprem sonrası zorunlu göçle birlikte kira piyasasındaki ani ve fahiş fiyat yükselişi, konteyner evlerde uzun süreli yaşamak zorunda kalma gibi nedenlerden kaynaklanan barınma krizi deneyimlendiğini ortaya koymaktadır. Karatay ve Çilmi (2024) Kahramanmaraş depremleri sonrasında bireylerin düşük ücretli işlere yönelerek ucuz iş gücü piyasası oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Graif'in (2016) çalışması, kısa mesafeli göçlerde bireylerin sahip olduğu sosyal sermayeyi koruyabildiklerini fakat uzak mesafeli göçlerde destek ağlarının tamamen kaybettiklerini göstermektedir. Mendis ve arkadaşlarının (2023) çalışması, afet sonrası yeniden inşa süreçlerinin düşük gelirli grupları ve diğer dezavantajlı grupları olumsuz yönde etkilediğini belgelemektedir.

4.4. Psikososyal Etkiler

Maeda ve Oe'nin (2017) çalışması, göç etmek zorunda kalan nüfus içinde TSSB yaygınlığının, genel nüfusa göre oldukça fazla olduğunu saptamıştır. Sosyal desteğin koruyucu rolü, bulgular arasında en tutarlı biçimde ortaya çıkan desenlerden biridir. McGuire ve arkadaşlarının (2018) çalışması, depresyon ve TSSB belirtilerinin, yerinden edilmiş bireylerde daha belirgin olduğunu, bununla birlikte bireyin görmüş olduğu sosyal desteğin hem yerinden

edilmiş hem de yerinde kalan bireylerde TSSB ve depresyonu anlamlı biçimde azalttığını göstermektedir. Orui ve arkadaşları (2020) çalışmasında, psikolojik dayanıklılığın damgalanmayla baş etme becerisi, deneyimleri başkalarıyla paylaşma kapasitesi, eylem odaklı başa çıkma tutumu ve sosyal destek duygusu bileşenlerinden oluşan dört temel faktörlü bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Mao ve Agyapong (2021) gelir düzeyi, eğitim, konut durumu ve sosyal ağ yoğunluğunun iyileşme sürecinin hızını belirleyen değişkenler arasında yer aldığını belgelemektedir. Maeda, Oe ve Suzuki'nin (2018) çalışmasında Fukushima'daki intihar ederek ölen kişi oranının 2014 itibarıyla afet öncesi dönemdeki düzeyi aşarak yükseldiği ortaya konulmuştur.

4.5. Damgalanma

Yerinden edilmiş bireyler yalnızca ev, iş ve sosyal ağ kaybı yaşamamakta, aynı zamanda “afetzedede”, “göçmen”, “yabancı” gibi kimliksel etiketlere maruz kalmaktadır. Bu etiketler zamanla öz – damgalanmaya dönüşerek birey tarafından kabul edilmeye başlanarak, ruh sağlığı hizmetlerine başvuruyu belirgin biçimde azaltmaktadır. Maeda ve Oe'nin (2017) Fukushima bulguları, damgalanmanın yalnızca dışsal bir etiketleme olmadığını, tahliye edilen bireylerin kendilerini toplumun geri kalanından farklı, tehlikeli ya da korunmaya muhtaç olarak nitelendirdiklerini de ortaya koymaktadır. Maeda, Oe ve Suzuki (2018), Fukushima örneği üzerinden nükleer afetlerin doğal afetlerden farklılaşan bir damgalanma biçimi ürettiğini, öz damgalanmanın, kaygıyla birleşerek depresyon gibi ruhsal sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Gerster'in (2019) çalışması, afet toplumlarında kendini gösteren etkilenme hiyerarşileri kavramını belgelemektedir. Türkiye – Japonya karşılaştırması, damgalanma deneyiminin kültürel bağlamla iç içe geçtiğini ortaya koyan özgün bir analiz çerçevesi oluşturmaktadır. Erdoğan'ın (2023) Türkiye genelinde yürüttüğü sosyolojik değerlendirme de afete karşı kadercı tutumların, devletin sorumluluğuna ilişkin belirsiz söylemlerinin bireyin yaşadığı damgalanma deneyimini şekillendirdiğini göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Elde edilen ilk temel çıkarım, yerinden edilmenin yalnızca mekansal bir yer değişiklikten ibaret olmadığı, sosyal ilişki ağlarının çözüldüğü, kimliklerin deformeye uğradığı ve aidiyet biçimlerinin yeniden oluşturulmaya çalışıldığı çok boyutlu bir dönüşüm süreci olduğudur. İkinci olarak görülmektedir ki afetler yeni eşitsizlikler yaratmaz aksine toplumda zaten var olan yapısal eşitsizlikleri açığa çıkarır ve onları daha da pekiştirir. Üçüncü, psikososyal etkilerin yalnızca klinik bir tablo olarak değil, sosyal belirleyicilerle iç içe geçen

karmaşık bir olgu olarak kavranması gerektiğidir. TSSB, depresyon ve intihar riski gibi sonuçların, gelir, eğitim, barınma ve sosyal destek düzeyiyle doğrudan ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Sosyal desteğin koruyucu rolü özellikle yerinden edilmiş bireylerde belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu, afet sonrası ruh sağlığı çalışmalarının topluluk temelli bir yaklaşımla tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Son olarak damgalanmanın, diğer dört temayı birbirine bağlayan ortak bir boyut oluşturduğu görülmektedir. Damgalanma yalnızca dışsal bir etiketleme değildir, zamanla öz – damgalanmaya dönüşerek bireyin ruh sağlığı hizmetlerine başvurusunu azaltmakta, etkilenme hiyerarşileri aracılığıyla topluluk içi dayanışmayı çözmekte ve bürokratik dışlanma örüntüleri üzerinden yapısal biçimde yeniden üretilmektedir.

Öneriler

Afet sonrası psikososyal destek hizmetleri yalnızca kriz dönemiyle sınırlı kalmamalı, toplum temelli ve uzun vadeli bir modele evrilmelidir. Sosyal hizmet disiplini açısından değerlendirildiğinde, sosyal çalışmacıların afet müdahale süreçlerinde kurumsal olarak kendini göstermesi, gönüllülük temelli bir katılım biçiminden çıkarılarak afet öncesi hazırlık, müdahale ve iyileşme aşamalarının her birinde tanımlı görev çerçeveleriyle desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

AFAD. (2022). Doğal afetler. 21/04/2026 tarihinde <https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler> sitesinden erişim sağlanmıştır.

Albala-Bertrand, J. M. (1993). Natural disaster situations and growth: A macroeconomic model for sudden disaster impacts. *World Development*, 21(9), 1417–1434.

Ayas Şarman, S. ve Demir, M. (2025). Deprem sonrası zorunlu göç ve konut sorunu: Kahramanmaraş depreminin ardından Kırklareli’nde yeni bir hayat arayışı. *İnsan ve İnsan*, 12(39), 69–89. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1553468>

Barron, P., Cord, L., Cuesta, J., Espinoza, S. A., Larson, G. ve Woolcock, M. (2023). Social cohesion and forced displacement: A synthesis of new research. World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/39537>

Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.

Corrigan, P. W., Druss, B. G. ve Perlick, D. A. (2014). The impact of mental illness stigma on seeking and participating in mental health care. *Psychological Science in the Public Interest*, 15(2), 37–70.

Corrigan, P. W. ve Watson, A. C. (2002). Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*, 1(1), 16–20.

Erdoğan, B. (2023). Depremin sosyolojisi: 6 Şubat felaketinin toplumsal ve kültürel boyutları. *TRT Akademi*, 8(18), 718–725. <https://doi.org/10.37679/trta.1306900>

Erkan, R. (2002). GAP bölgesinde nüfus hareketleri ve göç. GAP Yöresinde Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı içinde. Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Fothergill, A. ve Peek, L. A. (2004). Poverty and disasters in the United States: A review of recent sociological findings. *Natural Hazards*, 32(1), 89–110.

Gerster, J. (2019). Hierarchies of affectedness: Kizuna, perceptions of loss, and social dynamics in post-3.11 Japan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 41, 101304. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2019.101304>

Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.

Gökalp Yılmaz, G. ve Şikar, A. (2023). Afetlerin etkilerinin zorunlu göç bağlamında incelenmesi: 2023 Kahramanmaraş depremi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1247–1268. <https://doi.org/10.35341/afet.1290767>

Graif, C. (2016). (Un)natural disaster: Vulnerability, long-distance displacement, and the extended geography of neighborhood distress and attainment after Katrina. *Population and Environment*, 37(3), 288–318. <https://doi.org/10.1007/s11111-015-0243-6>

Hatzenbuehler, M. L. (2016). Structural stigma: Research evidence and implications for psychological science. *American Psychologist*, 71(8), 742–751. <https://doi.org/10.1037/amp0000068>

Hatzenbuehler, M. L. ve Link, B. G. (2014). Introduction to the special issue on structural stigma and health. *Social Science & Medicine*, 103, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.12.017>

Jayakody, C., Malalgoda, C., Amaratunga, D., Haigh, R., Liyanage, C., Witt, E., Hamza, M. ve Fernando, N. (2022). Approaches to strengthen the social cohesion between displaced and host communities. *Sustainability*, 14(6), 3413. <https://doi.org/10.3390/su14063413>

Karatay, Z. D. ve Çilmi, M. (2024). Deprem sonrası yaşanan zorunlu göç ve istihdam problemi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(Deprem Özel Sayısı), 314–333.

Keene, D. E. ve Padilla, M. B. (2014). Spatial stigma and health inequality. *Critical Public Health*, 24(4), 392–404. <https://doi.org/10.1080/09581596.2013.873532>

Maeda, M. ve Oe, M. (2017). Mental health consequences and social issues after the Fukushima disaster. *Asia Pacific Journal of Public Health*, 29(2 Suppl), 36S–46S.

Maeda, M., Oe, M. ve Suzuki, Y. (2018). Psychosocial effects of the Fukushima disaster and current tasks: Differences between natural and nuclear disasters. *Journal of the National Institute of Public Health*, 67(1), 50–58.

Mao, W. ve Agyapong, V. I. (2021). The role of social determinants in mental health and resilience after disasters: Implications for public health policy and practice. *Frontiers in Public Health*, 9, 658528.

McGuire, A. P., Gauthier, J. M., Anderson, L. M., Hollingsworth, D. W., Tracy, M., Galea, S. ve Coffey, S. F. (2018). Social support moderates effects of natural disaster exposure on depression and posttraumatic stress disorder symptoms: Effects for displaced and nondisplaced residents. *Journal of Traumatic Stress*, 31(2), 223–233. <https://doi.org/10.1002/jts.22270>

Mendis, K., Thayaparan, M., Kaluarachchi, Y. ve Pathirage, C. (2023). Challenges faced by marginalized communities in a post-disaster context: A systematic review of the literature. *Sustainability*, 15(14), 10754. <https://doi.org/10.3390/su151410754>

Monteil, C., Simmons, P. ve Hicks, A. (2020). Post-disaster recovery and sociocultural change: Rethinking social capital development for the new social fabric. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 42, 101356. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2019.101356>

Orui, M., Nakajima, S., Takebayashi, Y., Ito, A., Momoi, M., Maeda, M., Yasumura, S. ve Ohto, H. (2020). Resilience factors contributing to mental health among people affected by the Fukushima disaster: Development of Fukushima Resilience Scale. *Frontiers in Public Health*, 8, 159.

Özey, R. (2006). Afetler coğrafyası. Aktif Yayınevi.

Özmen, S. ve Erdem, R. (2018). Damgalanmanın kavramsal çerçevesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 185–208.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon & Schuster.

Reid, M. (2013). Disasters and social inequalities. *Sociology Compass*, 7(11), 984–997. <https://doi.org/10.1111/soc4.12080>

Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.

Tiryaki Yenilmez, D. (2023). Deprem ve göç ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Düşünce Dergisi*, (7), 39–52. <https://doi.org/10.53507/akademikdusunce.1282303>

Wacquant, L. (2007). Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Thesis Eleven*, 91(1), 66–77. <https://doi.org/10.1177/0725513607082003>

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Yüksek Lisans Öğrencisi Seyfettin KARAYIL

Dr. Öğr. Üyesi Adem ARSLAN

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, seyfettinkarayilnew@gmail.com,

Orcid: 0009-0009-4814-1551

² Gümüşhane Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Programı, ademarslan@gumushane.dutr

Orcid: 0000-0002-7848-7395

ÖZET

İnsanoğlunun ilk yaratılış tarihinden itibaren ailenin önemi her geçen dönemde giderek artmıştır. Aile içindeki bireylerin rolleri zaman zaman farklılaşmasına rağmen ailenin çocuk üzerindeki sorumluluğu ve görevleri her zaman gelişmeye ve değişmeye tabii olmuştur. Bu gelişim ve değişim ailenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik durumlara göre farklılıklar oluşturmaya rağmen her ebeveyn kendi durumunu göz önüne alarak çocukları için en iyi ve en güvenli yaşam öğretilerini vererek çocuklarının her zaman kendilerinden ileri bir yaşam sürmelerini istemişlerdir. Buna rağmen çocuklara verilmek istenen değerlerin aktarımı ailenin kültürel, ekonomik ve sosyal değerleri her ne kadar ileri düzeyde olursa olsun bilinçli ve çocuğun kapasitesine uygun olarak verilmediği durumlarda çocuklar için yıkıcı etkileri de beraberinde getirmektedir. Çocuklar için esas olan çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal kapasitelerinin ve öğrenme şekillerinin doğru tespiti ile bu aktarımın ve öğretimin nasıl yapılacağına en iyi şekilde bilinmesi ve aktarılmasıdır.

Sosyo-kültürel ve ekonomik değerlerin yetersiz olduğu, ailenin çocuğun gelişimini yeterli düzeyde anlayamadığı durumlarda ise her zaman dış bir destek alınmaya çalışılmıştır. Bu destek kimi zaman ailenin kendi isteği ile kimi zaman da yasal otoritelerin zorunluluğu ile yerine getirilmektedir. Toplumun temel yapı taşı olan aile olmasına rağmen ailenin devamını ve bir toplumun ilerlemesini sağlayan asıl değer çocuklar olduğu göz önüne alındığı zaman çocuklar için yapılması gerekenlerin önemi tam olarak burada dikkat çekmektedir. İlerlemiş toplumlarda çocuğun üstün yararı gözetilerek doğumundan itibaren sürekli ve düzenli olarak takibi yapılarak çocukların sağlık, eğitim, ekonomik, kültürel, sosyal ve hukuk alanlarında hakları gözetilerek çocuğun en iyi şekilde yetişmesi için aile ve devlet kurumları birlikte hareket etmektedirler. Bu durum çocukların sağlıklı bir birey olarak yetişmelerine ve içinde bulunduğu topluma katkılı ve faydalı bir birey olarak yetişmelerine olanak sağlamaktadır.

Erken çocukluk döneminde çocuk ve aile ilişkisi, içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel özellikleri, çocukların ve ebeveynlerin bilgi düzeyleri, kapasiteleri, kaynaklara erişim kolaylığı ve devlet politikaları bu dönem için tam bir bütün halinde ve bağlantılı olarak gerçekleşmelidir. Bir zincirin halkaları gibi birbirleri ile kenetlenmiş olan bu yapıda oluşabilecek bir olumsuzluk zincirin halkalarını kırılmasına ve sistemin işleyişinin kilitlenmesine neden olacaktır. Çok boyutlu, sistemli ve karmaşık bir yapıya sahip olmasına karşın var olan mekanizmaların aktif ve düzenli olarak devreye konulması ile birlikte bu karmaşık sürecin basit ve verimli bir şekilde atlatılması sağlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Erken Çocukluk, erken çocukluk dönemi, sosyal hizmet

Social Work Practices in Early Childhood

Abstract

Since the dawn of human history, the importance of the family unit has progressively increased across every era. Although the roles of individuals within the family have fluctuated over time, the family's responsibilities and duties toward the child have always been subject to evolution and change. Despite the variations caused by the social, cultural, and economic conditions in which a family resides, every parent—considering their own circumstances—has strove to provide their children with the best and safest life teachings, desiring for them to lead lives more advanced than their own.

Nevertheless, the transmission of desired values to children can bring about destructive consequences if it is not conducted consciously and in accordance with the child's capacity, regardless of how advanced the family's cultural, economic, or social status may be. For children, the fundamental requirement is the accurate identification of their physical, mental, and spiritual capacities and learning styles, alongside a profound understanding of how to facilitate this transmission and instruction.

In cases where socio-cultural and economic values are insufficient, or where the family cannot adequately comprehend the child's development, external support has consistently been sought. This support is provided either through the family's own volition or via the mandate of legal authorities. Given that children are the primary value ensuring the continuity of the family and the advancement of society—despite the family being the fundamental building block—the significance of necessary interventions for children becomes particularly prominent here. In advanced societies, observing the principle of the "best interests of the child," family and state institutions act in concert from birth to ensure continuous and regular monitoring of the child's rights in health, education, economic, cultural, social, and legal spheres. This collaboration enables children to grow into healthy individuals who contribute meaningfully to their society.

During early childhood, the relationship between the child and the family, the socio-cultural characteristics of the society, the knowledge levels and capacities of both children and parents, ease of access to resources, and state policies must function as a cohesive and interconnected whole. In this structure, which is linked like the rings of a chain, any negativity that may arise will cause the rings to break and lead to a deadlock in the system's operation. Despite possessing a multi-dimensional, systemic, and complex nature, this intricate process can be navigated simply and efficiently through the active and regular implementation of existing mechanisms.

Keywords: Early Childhood, early childhood period, social work

1.GİRİŞ

Erken çocukluk dönemi, doğumdan başlayarak yaklaşık sekiz yaşına kadar uzanan süreci kapsamaktadır. Bu dönem; bedensel, bilişsel ve duygusal gelişim açısından kritik öneme sahip olup, özellikle beyin gelişiminin en hızlı gerçekleştiği ve gelişimsel potansiyelin en üst düzeye ulaştığı bir evre olarak tanımlanmaktadır (UNESCO, 2019). Benzer şekilde, OECD (2018) erken çocukluk bakım ve eğitimi, doğumdan sekiz yaşına kadar olan süreçte çocukların bütüncül gelişimini desteklemeye yönelik eğitim, bakım, sağlık, beslenme ve koruma hizmetlerini içeren çok boyutlu bir yapı olarak ele almaktadır.

Sosyal hizmet disiplini açısından çocukluk dönemi, özellikle erken çocukluk yıllarında daha da hassas ve öncelikli bir alan olarak değerlendirilmektedir. Çocukların fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal açıdan tam bir iyilik haline ulaşabilmeleri için çok boyutlu sosyal hizmet programları uygulanmaktadır. Bu programlar; sağlık, eğitim, sosyal ve ekonomik alanlardaki dezavantajların ortadan kaldırılmasını hedefleyen koruyucu, önleyici, iyileştirici, geliştirici ve rehabilite edici müdahaleleri içermektedir. Ayrıca, çocukların ihmal ve istismardan korunması, yasal düzenlemeler çerçevesinde güvence altına alınmakta; çocukların ihtiyaçlarının belirlenmesi doğrultusunda koruyucu, önleyici, iyileştirici, geliştirici ve rehabilite edici hizmetler sistematik bir şekilde sunulmaktadır.

Bu noktada sosyal hizmet uygulamaları, erken çocukluk döneminde ortaya çıkabilecek risklerin belirlenmesi, önlenmesi ve müdahale edilmesi açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Çocukların korunması, desteklenmesi ve gelişimlerinin güçlendirilmesi amacıyla yürütülen sosyal hizmet uygulamaları; koruyucu, önleyici, iyileştirici, geliştirici ve rehabilite edici yaklaşımları içermekte olup, çocuk ve aileyi birlikte ele alan bütüncül bir bakış açısına dayanmaktadır. Özellikle erken müdahale hizmetleri, aile destek programları ve rehberlik uygulamaları, çocukların gelişimsel süreçlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

2.ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ

Erken çocukluk dönemi, bireyin doğumdan itibaren başlayan ve yaklaşık sekiz yaşına kadar devam eden, gelişimin en hızlı ve en kritik olduğu evreyi kapsamaktadır. Bu dönemde çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimleri büyük ölçüde şekillenmekte; yaşam boyu öğrenmenin ve davranış örüntülerinin temelleri atılmaktadır (Koçyiğit, 2012). Bu nedenle erken çocukluk eğitimi, yalnızca bireysel gelişim açısından değil, aynı zamanda toplumsal gelişim açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

1948 yılından bu yana çocuk alanında çalışmalar yürüten Dünya Okul Öncesi Eğitim Örgütü (OMEP) çerçevesinde, erken çocukluk eğitiminin amaçları farklı araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bu bağlamda, uzun yıllar OMEP bünyesinde görev alan Mialeret, okul öncesi eğitimin temel amaçlarını; çalışan ebeveynlerin çocuklarına bakım desteği sağlamak, çocuklara eşit eğitim fırsatları sunmak, çocukların bireysel gelişimlerini desteklemek ve sosyal ilişkiler kurma becerilerini geliştirmek olarak ifade etmiştir. Ayrıca erken çocukluk eğitiminin, çocukların duygusal gelişimini destekleyerek çevrelerine karşı farkındalıklarını artırdığı ve onların doğal yaşam deneyimleri üzerinden öğrenmelerini teşvik ettiği vurgulanmaktadır (Oktay, 2005).

Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), erken çocukluk eğitiminin bireysel ve toplumsal düzeyde önemli kazanımlar sağladığını vurgulamaktadır. Bu kapsamda erken çocukluk eğitimine katılan çocukların

daha üretken, yaratıcı ve öğrenmeye açık bireyler olarak yetiştikleri; bunun sonucunda nitelikli iş gücünün artmasına, üretim kapasitesinin yükselmesine ve ekonomik gelişmenin desteklenmesine katkı sağlandığı belirtilmektedir. Ayrıca erken çocukluk eğitiminin, sosyal, kültürel ve ekonomik eşitsizliklerin etkisini azaltarak toplumsal uyumu ve eşitliği güçlendirdiği; suç oranlarının önemli oranda düşmesine ve kadınların iş gücüne katılımının artmasına olumlu katkılar sunduğu ifade edilmektedir (Kaytaç, 2005).

3.ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMET UYGULAMALARI

Erken çocukluk dönemi (0–8 yaş), gelişimin en hızlı gerçekleştiği ve çevresel etkilere en açık olunan kritik bir evredir. Bu dönemde sosyal hizmet uygulamaları, çocukların psiko-sosyal, ekonomik, eğitsel ve sağlıkla ilgili gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek risk faktörlerini (yoksulluk, ihmal, yetersiz uyarıcı çevre vb.) ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda sosyal hizmet; koruyucu, önleyici, iyileştirici, geliştirici ve rehabilite edici yaklaşımlar çerçevesinde yürütülen çok boyutlu müdahaleleri içermektedir. Temel amaç, çocukların tüm gelişim alanlarında iyilik halini desteklemek, mevcut potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak ve topluma uyumlu bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlamaktır.

3.1.Aile Odaklı Uygulamalar ve Güçlendirme

Çocuğun iyilik hali, büyük ölçüde içinde bulunduğu aile sisteminin işlevselliği ile ilişkilidir. Ailenin sosyal, ekonomik ve kültürel koşulları bu süreci doğrudan etkilemekle birlikte, bazı durumlarda yeterli kaynaklara sahip aileler dahi çocuk yetiştirme konusunda desteğe ihtiyaç duyabilmektedir (Çağdaş & Seçer, 2006). Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında aile odaklı yaklaşımlar temel bir yer tutmakta; ailelerin güçlendirilmesi, çocukların sağlıklı gelişiminin sürdürülebilmesi açısından öncelikli hedeflerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda aile danışmanlığı ve psiko-sosyal destek hizmetleri önemli bir müdahale alanı oluşturmaktadır.

Aile Danışmanlığı

Aile danışmanlığı, ebeveynlerin çocuk gelişimi, olumlu disiplin yöntemleri ve güvenli bağlanma gibi konularda bilinçlendirilmesini amaçlayan önemli bir sosyal hizmet uygulamasıdır. Bu hizmetler aracılığıyla ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları etkileşimin niteliği artırılmakta ve daha sağlıklı aile ortamlarının oluşturulması desteklenmektedir. Türkiye’de bu alanda yürütülen önemli uygulamalardan biri de Anne Çocuk Eğitim Vakfı tarafından geliştirilen Anne-Baba Destek Programlarıdır. Bu programlar, özellikle 3–6 yaş arası çocuğu olan ebeveynlere yönelik olarak yapılandırılmış olup, çocuk gelişimi, etkili iletişim ve sağlıklı aile ortamı oluşturma konularında bilgi ve beceri kazandırmayı hedeflemektedir. Genellikle 12–15 hafta süren ve grup temelli olarak yürütülen bu programların temel amacı, ebeveynlik becerilerini güçlendirmek ve çocukların gelişim potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarına katkı sağlamaktır (AÇEV, 2026).

Psiko-Sosyal Destek

Psiko-sosyal destek hizmetleri, aile bireyleri arasındaki iletişim ve etkileşim kalitesini artırmayı, bireylerin duygusal ve sosyal yönden güçlenmelerini sağlamayı ve aile sisteminin işlevselliğini desteklemeyi amaçlayan önemli sosyal hizmet uygulamaları arasında yer almaktadır. Bu hizmetler kapsamında, aile bireylerine ihtiyaç duydukları yaşam becerilerinin kazandırılması, stresle baş etme becerilerinin geliştirilmesi ve sağlıklı iletişim dinamiklerinin oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca psiko-sosyal destek süreci, ailelerin karşılaştıkları sorunlara yönelik çözüm üretme kapasitelerini

artırarak daha dengeli ve sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2026).

Ev Ziyaretleri

Ev ziyaretleri, erken çocukluk döneminde risk altındaki bireylerin ve ailelerin belirlenmesi ve desteklenmesi açısından önemli bir sosyal hizmet uygulamasıdır. Türkiye’de bu hizmetler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde yürütülen Aile Sosyal Destek Programı (ASDEP) kapsamında gerçekleştirilmektedir.

3.2.Çocuk Koruma Sistemleri

Çocuk koruma sistemleri, çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal bütünlüğünü tehdit eden durumlara karşı geliştirilen kurumsal ve yasal müdahaleleri kapsamaktadır. Bu sistemlerin temel amacı, çocuğun maruz kaldığı risk ve zararları en aza indirmek, mümkün olduğunda bu durumları önlemek ve çocuğun yüksek yararını gözeterek güvenli bir gelişim ortamı sağlamaktır.

Çocuk ihmali ve istismarı, erken çocukluk döneminde karşılaşılabilecek en önemli risk alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu tür olumsuz durumların önlenmesine yönelik yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalık çalışmaları bulunmasına rağmen, uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşılabilmektedir (Tezel-Şahin & Özyürek, 2010). Özellikle teknolojik gelişmelerin etkisiyle çocukların erken yaşta medya içeriklerine maruz kalması, dijital platformlar aracılığıyla zararlı içeriklere erişimin artması gibi faktörler, çocukların korunmasını daha karmaşık bir hale getirmektedir. Bu durum, çocuk koruma sistemlerinin sürekli güncellenmesini ve çok paydaşlı bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

İhmal ve İstismarı Önleme

İhmal ve istismar vakalarında, çocuğun yaşadığı travmanın etkilerinin azaltılması ve yeniden travmatize olmasının önlenmesi büyük önem taşımaktadır. Geçmişte, istismar mağduru çocukların adli süreçler boyunca farklı kurumlarda defalarca ifade vermek zorunda kalmaları, travmanın derinleşmesine neden olabilmekteydi. Bu sorunun önüne geçmek amacıyla Türkiye’de, Sağlık Bakanlığı koordinasyonunda; Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı iş birliğiyle Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM) kurulmuştur.

Alternatif Bakım Modelleri

Erken çocukluk döneminde çeşitli nedenlerle biyolojik ailesi yanında bakımı sağlanamayan çocuklar için geliştirilen alternatif bakım modelleri, çocukların sağlıklı gelişimlerini desteklemek açısından önemli bir sosyal hizmet alanını oluşturmaktadır. Günümüzde çocuk refahı yaklaşımı, kurumsal bakım yerine mümkün olduğunca aile temelli bakım modellerinin tercih edilmesini önermektedir. Bu bağlamda, koruyucu aile hizmetleri ve çocuk evleri gibi modeller, çocukların bireysel ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilen ve sosyal uyumlarını destekleyen uygulamalar olarak öne çıkmaktadır.

Koruyucu Aile Hizmeti

Koruyucu aile hizmeti, çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakımı geçici ya da uzun süreli olarak sağlanamayan çocukların, devlet denetimi ve desteği altında uygun aileler yanında yetiştirilmesini

kapsayan bir sosyal hizmet modelidir. Bu modelde, çocuğun bakım, eğitim ve gelişim sorumluluğu koruyucu aile ile devlet arasında paylaşılmakta; çocuğun aile ortamında büyümesi esas alınmaktadır.

Çocuk Evleri Hizmeti

Çocuk evleri hizmeti, korunma altındaki çocukların büyük ölçekli kurumlar yerine daha küçük, ev ortamına benzer birimlerde bakımının sağlanmasını amaçlayan bir sosyal hizmet modelidir. Bu hizmet kapsamında çocuklar, sosyal ve kültürel çevreyle etkileşim kurabilecekleri, okul ve sağlık hizmetlerine erişimi kolay olan yaşam alanlarında desteklenmektedir. Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan çocuk evleri modeli, çocukların toplumsal yaşama uyumlarını güçlendirmeyi, sosyal ilişkilerini geliştirmeyi ve kendine güvenen bireyler olarak yetişmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bu modelde çocukların arkadaşlık, komşuluk ve toplumsal değerleri yaşayarak öğrenmeleri teşvik edilmekte; böylece onların toplumsal hayata aktif katılımları desteklenmektedir (Ankara Mutlu Yuva, 2026).

3.3.Eğitici ve Gelişimsel Müdahaleler

Eğitim, bireylerin gelişiminde olduğu kadar toplumsal kalkınma ve sosyal hareketlilik açısından da temel bir belirleyici olarak kabul edilmektedir. Özellikle erken çocukluk döneminde sunulan nitelikli eğitim hizmetleri, çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyerek yaşam boyu öğrenme süreçlerine güçlü bir temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda eğitim, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda yoksulluk döngüsünün kırılması, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi ve toplumsal refahın artırılması açısından da kritik bir rol üstlenmektedir. Nitelikli eğitim ile bireylerin problem çözme becerileri, sosyal uyumları ve yaşamla baş etme kapasiteleri arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar, öncelikli yatırımlarını erken çocukluk eğitime yönlendirmektedir.

Okul Öncesi Eğitime Erişim

Erken çocukluk döneminde eğitime erişimin sağlanması, özellikle dezavantajlı gruplar için büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda devlet ve yerel yönetimler tarafından sunulan kreş ve anaokulu hizmetleri, çocukların erken yaşta eğitim fırsatlarına ulaşmalarını desteklemektedir. Okul öncesi eğitim kurumları, çocukların bilişsel gelişimlerini desteklemenin yanı sıra sosyal beceriler kazanmalarına da katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu hizmetler, çalışan ebeveynler için önemli bir destek mekanizması oluşturarak aile yaşamını da olumlu yönde etkilemektedir.

Okul Sosyal Hizmeti

Okul sosyal hizmeti, okul, aile ve toplum arasındaki etkileşimi güçlendiren ve öğrencilerin eğitim süreçlerine tam katılımını destekleyen önemli bir uygulama alanıdır. Bu kapsamda, öğrencilerin devamsızlık, uyum sorunları ve sosyal risk faktörleri gibi durumları vaka yönetimi yaklaşımı ile ele alınmakta; öğrenci, aile ve okul personeli ile iş birliği içerisinde çözüm odaklı çalışmalar yürütülmektedir. Okul sosyal hizmet uzmanları, öğrencilerin yalnızca akademik başarılarını değil, aynı zamanda psiko-sosyal gelişimlerini de desteklemeye yönelik müdahaleler geliştirmektedir. Bu süreçte öğrencilerin ve ailelerinin güçlü yönleri belirlenerek desteklenmekte, risk faktörleri azaltılmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de okul sosyal hizmetine ilişkin uygulamalar büyük ölçüde rehberlik ve

psikolojik danışma hizmetleri aracılığıyla yürütülmekte olup, bu hizmetler öğrencilerin eğitim süreçlerine uyum sağlamalarında önemli bir rol oynamaktadır (Cebeci & Artan, 2024).

3.4.Sağlık ve Refah Uygulamaları

Erken çocukluk döneminde çocukların sağlıklı gelişimlerinin desteklenmesi, onların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Sağlık durumu yetersiz olan çocukların eğitim süreçlerine katılımı, sosyal uyumu ve karar verme becerileri olumsuz yönde etkilenebilmektedir (Yavuzer, 2018). Bu nedenle çocukların fiziksel ve ruhsal sağlıklarının korunması, erken çocukluk dönemine yönelik sosyal hizmet uygulamalarının öncelikli alanlarından birini oluşturmaktadır.

Bebek ve Çocuk Sağlığı Takibi

Bebek ve çocuk sağlığı takibi, doğumdan itibaren çocuğun büyüme ve gelişim sürecinin düzenli olarak izlenmesini, olası sağlık sorunlarının erken dönemde tespit edilmesini ve gerekli müdahalelerin zamanında yapılmasını amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç, çocuğun bebeklik döneminden başlayarak gelişimsel aşamalarının izlenmesini içermekte ve sağlıklı büyümenin desteklenmesine katkı sağlamaktadır.

Sağlık takip hizmetleri kapsamında fiziksel muayeneler, aşılama uygulamaları, büyüme ve gelişim izlemleri, beslenme danışmanlığı ve aile eğitimi gibi çok yönlü değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu kontroller, çocuğun sağlık durumunun bütüncül bir şekilde ele alınmasını sağlamakta ve risk durumlarının erken belirlenmesine olanak tanımaktadır. Gerekli durumlarda ise erken müdahale hizmetleri devreye alınarak çocuğun gelişim süreci desteklenmektedir (Alfa Tıp, 2026).

Sosyo-Ekonomik Destekler (SED)

Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) hizmeti, ekonomik yetersizlikler nedeniyle çocukların bakım, eğitim ve gelişim ihtiyaçlarının karşılanmasında güçlük yaşayan ailelere yönelik olarak sunulan koruyucu ve önleyici bir sosyal hizmet modelidir. Bu hizmetin temel amacı, çocukların aile bütünlüğü içerisinde desteklenerek sağlıklı bir gelişim süreci geçirmelerini sağlamaktır(Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2026).

4.SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Erken çocukluk dönemi, bireyin bedensel, bilişsel ve duygusal gelişiminin en hızlı gerçekleştiği, kişiliğin temellerinin atıldığı ve çevresel etkilerin en yoğun biçimde hissedildiği kritik bir gelişim evresidir. Bu çalışma, doğumdan itibaren başlayan bu sürecin yalnızca ailelerin sorumluluğuna bırakılamayacak kadar çok boyutlu olduğunu; devletin ilgili kurumları, eğitim sistemleri ve sosyal hizmet mekanizmaları ile eşgüdüm içerisinde yürütülmesi gereken bütüncül bir yapı gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan rehberlik ve psikososyal destek hizmetlerinin, çocukların bireysel potansiyellerinin erken dönemde fark edilmesinde, yaşam becerilerinin geliştirilmesinde ve psikososyal risklerin önlenmesinde önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir. Aynı şekilde, dezavantajlı çocuklara yönelik olarak sunulan Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) hizmetleri, çocukların aile ortamı içerisinde desteklenmesini sağlayarak fırsat eşitliğini güçlendirmektedir. Çocuk İzlem Merkezleri (ÇİM) gibi uygulamalar ise ihmal ve istismar vakalarında çocuğun yeniden travmatize olmasını önleyen ve çocuğun üstün yararını esas alan bütüncül müdahale modelleri olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra koruyucu aile ve çocuk evleri gibi aile temelli bakım modelleri, çocukların güvenli ve destekleyici ortamlarda yetişmelerine katkı sunmaktadır. 21. yüzyılda hızla gelişen teknolojik ve

toplumsal değişimler, çocukların gelişim süreçlerini doğrudan etkilemekte ve yeni risk alanlarını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda çocukların korunması ve gelişimlerinin en üst düzeyde desteklenmesi; nitelikli erken çocukluk eğitimi, güçlü aile yapıları ve kapsayıcı sosyal hizmet uygulamalarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2026). *Aile danışmanlığı*.
<https://psikodestek.aile.gov.tr/basvuru-kosullari?kart=aile> (Erişim tarihi: 22.03.2026)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2026). *Aile sosyal destek programı (ASDEP)*.
<https://www.aile.gov.tr/ss/aile-ve-toplum-hizmetleri-genel-mudurlugu/aile-sosyal-destek-programi-asdep/> (Erişim tarihi: 12.03.2026)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2026). *Koruyucu aile*.
<https://aile.gov.tr/koruyucuaile/ss-sayfasi> (Erişim tarihi: 02.04.2026)
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2026). *Sosyal ve ekonomik destek (SED) hizmeti*.
<https://www.aile.gov.tr/chgm/uygulamalar/sosyal-ve-ekonomik-destek-hizmeti/> (Erişim tarihi: 11.04.2026)
- Akademik Terapi. (2026). *Rehberlik ve araştırma merkezi (RAM) nedir?*
<https://www.akademikterapi.com/rehberlik-arastirma-merkezi/> (Erişim tarihi: 13.04.2026)
- Alfa Tıp. (2026). *Sağlıklı bebek ve çocuk takibi*.
<https://alfatip.com.tr/kliniklerimiz/cocuk-sagligi-ve-hastaliklari/sag%CC%86likli-bebek-ve-c%CC%A7ocuk-takibi/> (Erişim tarihi: 09.04.2026)
- Ankara Mutlu Yuva. (2026). *Çocuk evleri projesi*.
<https://ankaramutluyuva.org/projelerimiz/cocuk-evleri-projesi/>
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı (2026). *Anne-baba destek programı*.
<https://www.acev.org/neler-yapiyoruz/programlarimiz/anne-babalar-icin/anne-destek-programi/> (Erişim tarihi: 03.04.2026)
- Cebeci, F., & Artan, T. (2024). Okul sosyal hizmetinin Türkiye’deki durumu.
<https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=3c7dc631-0e5a-4a3b-a1ca-a3ff571b7f08.pdf&key=75880>
- Çağdaş, A., & Seçer, Z. (2006). *Anne-baba eğitimi*. Kök Yayıncılık.
- Kaytaç, M. (2005). *Türkiye’de okul öncesi eğitimin fayda-maliyet analizi*. Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Koçyiğit, S. (2012). Okul öncesi eğitimin tanımı, amacı, önemi ve ilkeleri. *Okul öncesi eğitime giriş* (ss. 13–27). Hedef CS Basın Yayın.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2016). *Çocuk gelişimi ve eğitimi: 1–6 yaş çocuklarında öz bakım (MEGEP)*.
- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. (2026). *Çocuk izlem merkezleri (ÇİM) nedir?*
<https://mucem.mu.edu.tr/tr/cim-cocuk-izlem-merkezleri-nedir-10187> (Erişim tarihi: 08.04.2026)

- OECD. (2018). *Early childhood education and care*. <https://www.oecd.org/>(Erişim tarihi: 02.04.2026)
- Oktay, A. (2005). Okul öncesi eğitimin önemi ve yaygınlaştırılması. A. Oktay (Ed.), *Okul öncesi eğitimde güncel konular* (ss. 11–24). Morpa Kùltür Yayınları.
- Tezel-Şahin, F., & Özyürek, A. (2010). *Anne baba eğitimi ve okul öncesinde aile katılımı*. Morpa Yayınları.
- UNESCO. (2019). *Early childhood care and education*. <https://www.unesco.org/en/early-childhood-education> (Erişim tarihi: 02.04.2026)
- Yavuzer, H. (2018). *Bedensel, zihinsel ve sosyal gelişimiyle çocuğunuzun ilk 6 yılı* (36. baskı). Remzi Kitabevi.

SOYADI ENDEKSİ: AKADEMİDE ‘ŞARTLI’ MERİTOKRASİ

Dr. Öğr. Üyesi SERHAT SOYŞEKERCİ¹

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga MYO- ORCID ID: 0000-0002-8427-0184

ÖZET

Akademi, eleştirel düşünce ve liyakatin kurumsallaştığı bir organizasyon olarak tasavvur edilse de, tarihsel ve sosyolojik gerçeklik, ideal ile pratik arasındaki mesafenin düşünülenenden daha geniş ve derin bir okumaya ihtiyaç olduğunu gösterir. Bu mesafenin bir tezahürünü de akrabalık, dostluk, klik ve ağ ilişkilerinde liyakatin önüne geçen bir kavram oluşturur: *şartlı meritokrasi*. Bu durum, başarı ve yetkinliğin görünürde korunduğu; ancak tanınma, ilerleme ve meşruiyetin aidiyet, sadakat ve ilişkisel yakınlık üzerinden koşullandığı düzeni ifade eder. Diğer bir deyişle, bilimsel bilginin güvenilirliği, üretim süreçlerinin tarafsız ve rasyonel olduğuna dair kolektif bir inanca dayanır ki, şartlı meritokrasi, bu inancı aşındırarak akademik alanı güç, bağlılık ve ağ temelli meşruiyet sistemine tâbi kılar. Böylece liyakat yalnızca bir ilke olmaktan çıkarak belirli ilişkisel eşiklere bağlı bir imkâna döner. Bu bildiride akademide kayırmacılığın yarattığı sorun, kurumsal aksaklığın ötesinde insan doğasındaki ilişkisellik ve aidiyet dinamikleri bağlamında epistemolojik ve etik bir mesele olarak “karakter aşınması” kavramı üzerinden tartışılmaktadır. Akademinin kendi kusurlarını teşhis edebilme kapasitesi korunabildiği ölçüde, liyakat ideali yeniden pratik bir imkân olarak düşünülebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, nepotizm, meritokrasi

GİRİŞ

Bugün, liyakat bağlamında Türk kamu yönetim sistemi önemli yol kat etmiş olsa da, ulaşmak istediği noktadan hâlâ uzaktır. Buna karşın Türkiye, Avrupa Birliği ilkeleri çerçevesinde hedeflerine ulaşmayı istemektedir. Bu yolda en büyük engel, kamu yönetiminde görülen istisnai kamu görevlisi kadrolarıdır. Sağlam bir kamu yönetimi sisteminin geliştirilmesi için yalnızca kâğıt üzerinde kalan liyakat ilkelerinin uygulamaya geçirilmesi ve bu amaçla Liyakat Koruma Kurulu’nun kurulması gerekmektedir (Yıldırım, 2013: 353). Bu kapsamda, atama ve terfi süreçlerinin şeffaf, ölçülebilir ve denetlenebilir ilkelere dayandırılması, sistemin güvenilirliğini artıracak temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Meritokrasi, bir kavram olarak iki ayrı kelimenin birleşiminden oluşur; “merit”, yetenek ile çabanın birleşimi, bir şeyi hak etme, bir

şeye layık olma, yeterlilik ve değer şeklinde tanımlanırken; “krasi” ise güç, etki ve kuvvet anlamına gelir. Bu da güce ve ödüle sahip olmanın liyakat ile ilişkisini ifade eder (Topdemir, 2021: 124). Meritokrasi, bu bağlamda, güç ve yetki dağılımının aile, servet ya da sosyal sınıf yerine bireylerin bilgi, beceri, yetenek, çaba ve başarılarına göre belirlendiği bir sistem olarak sosyolog Michael Young’ın 1958’de yayımlanan *Meritokrasi’nin Yükselişi* adlı eserinde ortaya konmuş ve temel referans kaynaklardan biri olmuştur (Aktan, 2021: 10). Young, çalışmasında, bireylerin zekâ (IQ) ve çaba gibi ölçülebilir niteliklerine dayalı olarak toplumsal konumlarını belirleyen bir sistem öngörmüştür. Sistem, aynı potansiyele sahip bireylerin rekabetçi ve eşit fırsatlardan yararlanması gerektiği ilkesini temel almaktadır (İzci ve Çiçek, 2025: 44). Ancak bu eser, günümüzde meritokrasiye atfedilen olumlu bir anlamın aksine, distopik ve eleştirel bir kurguyla yazılmıştır. Young, söz konusu çalışmasında meritokrasiyi adil bir sistemin temeli olarak sunmaz; bilakis, bu kavramı toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren ve toplumsal adaletin önünde engel oluşturan bir yapı olarak resmeder. Başlangıçta bu eser hicivli bir dille kaleme alınmış ve liyakate dayalı sistemlerin uzun vadede toplumsal ayrışmalara neden olabileceği yönünde bir uyarı niteliği taşımıştır. Bu anlamda meritokrasi, her şeye rağmen toplumsal ve kurumsal düzeyde ayrımcılığın ve yozlaşmanın önüne geçmeyi amaçlayan bir sisteme dayanır. Bu sistem, kendi içinde tutarlılık arz eden bir dizi ilkeyi barındırmakta ve bireylerin başarıya ulaşabilmelerinin önünü açacak adil koşulları teşvik etmektedir. Örneğin, bireylerin kişisel çabalarıyla başarı elde edebileceği düşüncesi, meritokratik yapının temel varsayımlarından biridir. Bu bağlamda, bu sistemde hedeflerine ulaşmak isteyen bireylere disiplinli ve özverili çalışma anlayışının gerekliliği sürekli olarak vurgulanır (Karataş, 2025: 499-500). Buna rağmen, “Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili 2001” isimli bir araştırma kapsamında, 3223 üniversite öğrencisine uygulanan bir ankette, “Türkiye’de çok çalışan değil, dayısı olan kazanıyor” önermesine, katılımcıların %90’ı ‘evet’ yanıtını vermiştir (Yıldız, 2021:108). Bu bulgu, bir yerlere gelmenin liyakatten ziyade kayırmacılıkla mümkün olduğuna dair yaygın ve yüksek düzeyde bir toplumsal kabulleniş bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, günümüzde hormonlu şekilde arttırılan üniversite sayılarıyla milyonlara ulaşan işsiz ya da işinde tatmin olamayan üniversite mezunu insanların birikmesi de bunun doğal sonucudur (Özçelik, 2021: 172). Bu durum, gençler arasında fırsat eşitliği ve gelecek beklentileri konusundaki kaygıları derinleştirmektedir. Bu kaygıyı tetikleyen ana unsur ise meritokraside ‘şartlı’ hale gelen bir anlayışın varlığıdır.

AKADEMİDE ‘ŞARTLI’ MERİTOKRASİ

Meritokrasi yalnızca kayırmacılık gibi uygulamalara karşı bir alternatif olarak görülmez, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal rekabetin yeniden üretildiği bir mekanizma olarak da işlev görür. Bu özelliğiyle, uzman bilgisine dayalı yönetim anlayışı olan teknokrasiyi çağrıştırır ve karar alma süreçlerinde bireysel liyakat ve uzmanlık temelli seçkinleşmeye yol açar (Karataş, 2025: 502). Bu anlamda bir kamu kurumu olan üniversiteler modern toplumun en güçlü vaatlerinden birini temsil etmektedir. Bu ise emek verenin yüксеlebileceği, bilginin toplumsal hareketliliğin anahtarı olacağı fikrini vurgular. Ancak bu vaat “şartlı meritokrasi” diyebileceğimiz bir yapıda karşıtını bulur. Başarı mümkündür; fakat herkes için aynı ölçüde mümkün değildir. Görünürde liyakat vardır ama arka planda onu sınırlayan görünmez eşikler söz konusudur. Bu durum muhtemelen klasik “umut anlatısının” kırılmasıdır. Üniversite, uzun süre boyunca taşradan merkeze uzanan bir hikâyenin başlangıç noktası olarak tasvir edilmiştir. Ailelerin fedakârlıkları, öğrencilerin sabahlara kadar süren çalışmaları, sınav salonlarının gerilimi, kampüs ve sosyal yaşam. Bu anlatılar, sonunda adil bir ödül beklentisiyle anlam kazanır. Fakat şartlı meritokrasi bu anlatının dramatik düğümünü temsil eder. Aday bütün aşamaları geçer fakat hikâyenin kapısı tam açılacakken görünmez bir kapı belirir. Bu nedenle günümüz gençliğinin ve elbette yeni kuşağın anlatıları giderek “başarı hikâyesi” olmaktan çıkar ve “bekleme hikâyesi” şekline döner. Üniversite mezunu aday, artık bekleyen bir figürdür. Başlangıç noktalarının eşit olmadığı bir dünyada meritokrasi kaçınılmaz olarak şartlı hale gelir. Bu durum, klasik adalet kuramlarının temel sorusunu yeniden gündeme getirir: Eğer fırsatlar eşit değilse başarı gerçekten bireyin başarısı mıdır? Şartlı meritokrasi, bireysel sorumluluk ile yapısal koşullar arasındaki gerilimi görünür kılar. Böylece genç birey kendini paradoksal bir durumda bulur: Başarısızlık kişisel hissettirilir ama başarı yapısal engellere bağlıdır. Bu gerilim, modern bireyin varoluşsal huzursuzluğunun kaynağıdır. Bu tablo, üniversite kurumunun gündelik pratiğinde somut karşılıklar üretir. Akademik yükselmenin yalnızca bilimsel üretimle belirlenmediği; kurumsal yakınlıklar, siyasi ilişkiler, görünürlük stratejileri ve hiyerarşik ilişkilerle iç içe geçtiği durumlar, şartlı meritokrasinin kurumsal düzeydeki tezahürleri olarak okunabilir. Bu bağlamda, yönetsel güç ile kurulan kişisel ilişkiler üzerinden gerçekleşen istihdam örnekleri ya da akademik personelin üst yönetime (günümüzde sosyal medya üzerinden) ‘görünürlük’ çabası, bireysel başarı anlatısının kurumsal bağlılık ve sadakat performansına eklemlenmesini ifade eder. Akademik özne, önceden bilimsel katkı ve eleştirel düşünce üzerinden tanınmayı beklerken, giderek kurumsal hiyerarşiye görünür olma ve sembolik sadakat gösterme pratiğine yönelir. Böylece bilimsel liyakat ile kurumsal sadakat

arasındaki sınır bulanıklaşır. Bu bulanıklık, bireyin mesleki kimliğinde gerilime ve bir tür tatminsizliğe yol açar: Akademisyen hem eleştirel düşüncenin temsilcisi olmak ister hem de hiyerarşik yapı içinde güvenceli konumunu ya da konfor alanını korumaya çalışır. Bu ikili zorunluluk, akademik öznenin etik konumunda aşınma yaratır. Bu bağlamda ‘şartlı’ meritokrasi, yalnızca bireysel kariyer hikâyeleri olmaktan çıkar ve akademik karakterin kendisini dönüştüren sürece dâhil olur. Bu biçim değiştirmenin yarattığı dönüşüm, liyakat ile sadakat arasındaki sınırın belirsizleştiği; bilimsel tanınmanın yer yer kurumsal görünürlikle ikame edildiği akademik iklimin oluşmasına zemin hazırlar. Böyle bir iklimde akademik özne, bilimsel özerklik ile kurumsal aidiyet arasında sürekli bir denge kurmaya çalışan, bu nedenle etik ve mesleki açıdan yıpranan bir figüre dönüşür.

SONUÇ

Akademik bağlamda şartlı meritokrasi, yükseköğretimin kitleselleşmesi ile iş gücü piyasasının dar kapasitesi arasındaki uyumsuzluğun sonucu olarak görülebilir. Üniversite sayısında artış, eğitimi yaygınlaştırarak herkese ‘eşit hak’ tanınmasına rağmen, paradoksal biçimde aynı hızla nitelikli istihdam üretilmemektedir. Kuşkusuz bu da üniversiteyi ‘iş kapısı’ olarak görmenin çarpık ilişkisidir. Böylece unvan, terfi ya da diploma, doğrudan bir toplumsal sıçrama aracı olmaktan çıkmakta, rekabetin sadece ilk basamağı haline gelmektedir. Liyakat tamamen ortadan kalkmasa da, tek başına yeterli olmaktan çıkmaktadır. Bu nedenle üniversite, artık sadece bir çıkış kapısı değildir; aynı zamanda belirsiz bir geçiş alanıdır. Sonuç olarak şartlı meritokrasi, modern üniversitenin en önemli çelişkilerinden birini temsil eder. Üniversite hâlâ umut üretir; fakat bu umut da koşulludur. Bu koşulluluk, gençlerin gelecek tahayyülünü, toplumsal adalet algısını ve kültürel üretimi derinden şekillendirmektedir. Üniversite yalnızca bilgi üreten bir kurum olmak yerine, aynı zamanda çağın eşitsizliklerini de görünür kılan bir aynaya dönüşmektedir. Bu yüzden akademide başarı çoğu kez emek, yetenek ve üretkenliğin değil; akraba klanlarıyla şekillenen soyadının, görünürlüğü, “siyasi patnonaj”¹ bir figürün

¹ Bir taşra üniversitesinin Siyasal Bilgiler Fakültesi biriminde birkaç akademisyenin Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı ile görünür temasları, kurumsal tarafsızlık algısını aşındırarak liyakatin eşit işlediğine dair toplumsal inancı zayıflatmış yönünde okunabilir. Dolayısıyla, akademik personelin iktidara ya da siyasal yapılara yakın görünmesi, bilimsel özerklik ve tarafsızlık ilkesine gölge düşürerek akademik güvenilirliği zedelemektedir. Aynı eğilimin, rektörce fark edilme ve kadro umuduyla sosyal medyada görünürlük arayan akademik personelin “beğen”i umuduyla varlığını öne çıkarmaya yönelmesi, düşüncenin değerini gerçekte değil görünürde arayan bir akademik iklime işaret eder. Aslında bu durum gelecekte yeni araştırmalar yapmaya olanak tanıyan bir malzeme sunmaktadır. Dolayısıyla buradan çıkarmamız gereken ders apaçıktır: Gerçek ile görüntü arasında fark olmasaydı, insan bilim yapmaya ihtiyaç duymazdı. İşte bu farkı tespit etme çabası da bilimin ve ideal akademisyenlerin gayesidir.

ağırlığına bilenmenin ve doğru hiyerarşik mesafenin sınavından geçer. Akademi, eşit başlangıçlar yerine eşitlenmiş görünümlerin sahnesi halini alır. Ve belki asıl ironi, liyakat ile kurumsal olmak yerine, liyakatin varlığını kanıtlamak için bile önce görünür bir soyada ihtiyaç duyulmasıdır. Her şeyden önemlisi akademide ‘şartlı’ meritokrasi adlı bu büyük resim, Hannah Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” (2022) tasvirini çağırıştırır. Liyakatin yerini görünürlüğün aldığı yerde sorun istisna olmaktan çıkarak bürokratik ve gündelik hale gelir; en tehlikelisi de, artık kimseye garip gelmeyecektir. Kuşkusuz bu gerçeği garip görenlerin garipsendiği akademik hayatta gerçek anlamda entelektüel üretim devam edecektir. Dahası, gürültü görünürlüğe aitken, düşünce çoğu kez perde arkasında sessizce çalışmayı seçecektir.

KAYNAKÇA

Aktan, Coşkun Can, (2021). “Patolojik Meritokrasi: Distopya’ya Dönüşen Bir İmkânsız İdeal”, *Emek ve Toplum*, 10(26), 10-29.

Arendt, Hannah, (2022). *Kötülüğün Sıradanlığı*- Eichman Kudüs’te, çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul.

İzci, Ferit; Çiçek, Çağlar, (2025). “Demokratik toplumlarda liyakat sorunu olarak etnokrasi: etnokrasinin meritokrasi ve demokrasi perspektifinden incelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16, 42-50.

Karataş, Adnan, (2025). “Kamu Çalışanlarında Algılanan Meritokrasinin Psikolojik Yansımaları: Bağlılık ve Güven Boyutlarıyla Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 11(2), 497-522.

Özçelik, Ercan, (2021). “Nepotizm (Akraba Kayırmacılığı”, 160-177, içinde: (ed.) Coşkun Can Aktan ve Osman Kürşat Acar, *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, İzmir.

Topdemir, Tolga Anıl, (2021). “Meritokrasi ve Liyakat”, 122-159, içinde: (ed.) Coşkun Can Aktan ve Osman Kürşat Acar, *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları, İzmir.

Yıldırım, Mutlu, (2013). “Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 353-380.

Yıldız, Günay, (2021). “Türk Kamu Yönetiminde Kayırmacılık Sorunsalı”, 96-121, içinde:
(ed.) Coşkun Can Aktan ve Osman Kürşat Acar, *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*, Hukuk ve
İktisat Araştırmaları Yayınları, İzmir.

DİJİTAL NİHİLİZM VE SEMBOLİK DİRENİŞ: TESTERE ETKİSİ ÜZERİNE PİLOT BİR ÇALIŞMA

Mert Testere¹

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya,

1mert.testere@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0293-0063

ÖZET

Dijital çağ, bireyin duygusal deneyimlerini yalnızca hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda yeniden biçimlendirmiştir. Sosyal medya platformlarında dolaşıma giren içerikler; trajedi, çaresizlik ve kayıp gibi ağır duygusal durumları çoğu zaman ironik bir dil, absürd kurgu ve mizahi çerçeve aracılığıyla sunmaktadır. Özellikle hayvan figürleri üzerinden üretilen viral içerikler, dramatik bir sahneyi hem görünür kılmakta hem de duygusal etkisini dönüştürmektedir. Sel sularında sürüklenen bir hayvana arkasından ironik bir şekilde “güle güle” diye seslenilmesi ya da annesi tarafından reddedilen bir yavru figürünün dolaşıma sokulması, bu dönüşümün tipik örneklerindendir.

Bu içeriklerde dikkat çeken unsur, trajedinin inkâr edilmemesi; ancak doğrudan empatik bir tepki yerine ironik bir mesafe ile karşılanmasıdır. İroni burada alaycı bir duyarsızlık değil, çoğu zaman müdahale edememenin, çaresizliğin ve kontrol kaybının dilsel bir savunma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece birey, yaşanan dramatik duruma hem tanıklık etmekte hem de kendisini o durumdan psikolojik olarak korumaktadır. Bu çalışma, dijital kültürde trajik içeriğin ironik çerçeve aracılığıyla dönüştürülmesini varoluşsal bir aşınma süreci olarak ele almaktadır.

Çalışma kapsamında önerilen “Testere Etkisi”, bireyin kriz ve çaresizlik deneyimini ironik ifade aracılığıyla geçici olarak nötralize etmesi; ancak bu nötralizasyonun eylemsel bir dönüşüm üretmemesi nedeniyle tekrar eden bir duygusal salınım yaratması sürecini tanımlamaktadır. Bu salınım, tıpkı bir testerenin ileri-geri hareketi gibi, bireyin duygusal ve varoluşsal bütünlüğünü zaman içinde aşındırmaktadır. Çalışma, sanal medyada dolaşan hayvan figürleri üzerinden insanların duygusal aşınma döngüsünü incelemekte ve uygulanan pilot anketle bireylerin bu içeriklere yönelik kendileriyle bağdaştırma, anlamlandırma biçimlerini analiz etmektedir. Bulgular, trajik içeriğin katılımcılar tarafından yalnızca anlamsızlık değil; aynı zamanda özgürlük, başkaldırı ve kendi yolunu bulma gibi olumlu anlamlarla da kodlandığını göstermektedir.

Bu durum, dijital ironinin yalnızca duyarsızlaştırıcı değil, aynı zamanda sembolik bir direniş alanı üretebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, dijital çağda ironik savunma mekanizmalarının bireysel kimlik ve duygusal dayanıklılık üzerindeki etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar

Dijital Nihilizm, İroni, Sembolik Direniş, Hayvan Figürleri, Testere Etkisi

Kelimeler:

ABSTRACT

The digital age has not only accelerated individuals' emotional experiences but has also reshaped them. Content circulating on social media platforms often presents intense emotional states such as tragedy, helplessness, and loss through an ironic language, absurd narratives, and humorous framing. In particular, viral content produced through animal figures both makes a dramatic scene visible and transforms its emotional impact. Addressing an animal being swept away by floodwaters with an ironic "goodbye," or circulating the image of an offspring rejected by its mother, are typical examples of this transformation.

What stands out in these contents is not the denial of tragedy, but its confrontation through ironic distance rather than direct empathic response. Irony here does not emerge as mocking insensitivity, but rather as a linguistic defense mechanism shaped by the inability to intervene, feelings of helplessness, and loss of control. In this way, the individual both bears witness to the dramatic situation and psychologically protects themselves from it. This study approaches the transformation of tragic content through ironic framing in digital culture as a process of existential erosion.

The "Saw Effect" proposed within the scope of the study defines the process in which individuals temporarily neutralize experiences of crisis and helplessness through ironic expression; however, because this neutralization does not produce an action-oriented transformation, it creates a recurring emotional oscillation. This oscillation, like the back-and-forth movement of a saw, gradually erodes the individual's sensory and existential integrity over time. The study examines the cycle of emotional erosion through animal figures circulating in virtual media and analyzes, through a pilot survey, how individuals associate these contents with themselves and how they make sense of them. The findings indicate that tragic content is coded by participants not only as meaninglessness, but also with positive meanings such as freedom, rebellion, and finding one's own path.

This situation reveals that digital irony is not merely desensitizing, but can also produce a space of symbolic resistance. In this context, the study aims to discuss the effects of ironic defense mechanisms on individual identity and emotional resilience in the digital age.

Keywords:

Digital Nihilism, Irony, Symbolic Resistance, Animal Figures, Saw Effect

GİRİŞ

Dijital medyanın gündelik yaşama nüfuzu, yalnızca iletişim biçimlerini değil, bireylerin duygusal tepkilenme rejimlerini de köklü biçimde dönüştürmüştür (Testere,2025a). Sürekli güncellenen akışlar, kriz anlarını ve trajik olayları eşzamanlı olarak görünür kılarken, bu görünürlüğün birey üzerinde yarattığı duygusal yük giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır

(Şimsek, 2025). Özellikle sosyal medya platformlarında karşılaşılan felaket, kayıp ve çaresizlik temalı içerikler, klasik empati ve yas pratiklerinin ötesinde, ironik ve mesafeli anlatım biçimleriyle dolaşıma girmektedir (Erol ,2024). Bu durum, dijital çağda duygulanımın yalnızca yoğunlaşmadığını, aynı zamanda yeniden kodlandığını göstermektedir (Testere,2025 b). Bu yeniden kodlama sürecinde ironi, merkezi bir anlatı ve savunma biçimi olarak öne çıkmaktadır. Dijital ironinin işlevi, çoğu zaman trajediyi küçümsemek ya da inkâr etmekten ziyade, bireyin müdahale edemediği bir gerçeklikle kurduğu mesafeli ilişkiyi sürdürülebilir kılmaktır (Güzel,2019). Tekrarlanan acı görüntüleri birey için bir karşılık üretmekten çok ironik söylemler aracılığıyla hem duruma ait tanıklığı devam ettirmekte hem de duygusal olarak dağılmaktan kaçınma çabasıdır (Testere,2025 c).

Bu bağlamda ironi, duyarsızlığın değil; aksine aşırı duyarlılığın yarattığı yıpranmanın bir yan ürünü olarak okunabilir (Boz,2011). Dijital içeriklerde sıklıkla karşımıza çıkan hayvan figürleri, bu duygusal dönüşümün somutlaştığı önemli bir alan sunmaktadır. Hayvanların masumiyet, savunmasızlık ve insani projeksiyona açıklık gibi özellikleri, trajik anlatının taşıyıcısı hâline gelmelerini kolaylaştırmaktadır. Selde sürüklenen bir hayvan, terk edilen bir yavru ya da çaresiz bir bakış, izleyicide güçlü bir duygusal çağrışım yaratırken; bu çağrışım çoğu zaman ironik bir metin, absürd bir müzik ya da mizahi bir bağlamla çerçevelenmektedir. Böylece trajedi hem görünür kılınmakta hem de dönüştürülmektedir. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü “dijital nihilizm” bağlamında ele almakta ve ironinin bu nihilistik zeminde nasıl işlediğini tartışmaktadır.

Dijital nihilizm, burada mutlak bir anlamsızlık hâli olarak değil; anlamın sürekli askıya alındığı, ertelendiği ve yeniden üretildiği bir duygusal iklim olarak kavramsallaştırılmaktadır (Karabulut,2021). Bu iklimde birey, yaşanan trajediyi ne tamamen içselleştirmekte ne de bütünüyle dışsallaştırmaktadır. Ironi, bu arada kalmışlığın dili hâline gelmektedir. Çalışma kapsamında önerilen “Testere Etkisi” kavramı, bireyin dijital ortamda karşılaştığı kriz ve çaresizlik imgeleri karşısında geliştirdiği bu ironik savunma biçiminin döngüsel yapısını açıklamayı amaçlamaktadır. Ironi aracılığıyla geçici bir duygusal nötralizasyon sağlanmakta; ancak bu nötralizasyon, somut bir eyleme ya da yapısal bir dönüşüme evrilmediği için kısa süre içinde yerini yeniden yoğun bir duygulanıma bırakmaktadır.

Bu ileri-geri hareket, zamanla bireyin duygusal bütünlüğünde aşınmaya yol açan bir salınım üretmektedir. Bu bağlamda çalışma, dijital ironiyi yalnızca bir kaçış mekanizması olarak değil, aynı zamanda sembolik bir direniş biçimi olarak da ele almaktadır. Pilot anket bulguları, katılımcıların bu tür içerikleri yalnızca anlamsızlık ya da duyarsızlık çerçevesinde değil; özgürlük, başkaldırı ve öznel yol arayışı gibi anlamlarla da ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Bu durum, dijital alanda ironinin, bireyin kendini konumlandırma ve varoluşsal yükü baş etme stratejilerinden biri hâline geldiğine işaret etmektedir.

Dijital Nihilizm, İroni ve Sembolik Direniş

Dijital kültürde trajik içeriğin dolaşımı, anlam üretimi ile anlamsızlık deneyimi arasındaki gerilimi sürekli yeniden üretmektedir (Hülür,2025). Sanal medya ortamlarında kriz, felaket,

kayıp gibi çoğu zaman üzücü imgelerin tekrar eden ve hızlı biçimde görünür hale gelmesi, bireyin bu tarz içeriklere verdiği duygusal tepkileri normalleştirmektedir (Özkök,2019).Bu istikrarsızlık, çalışmada “dijital nihilizm” kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Dijital nihilizm, burada mutlak bir değer yitimi ya da ilgisizlik hâli olarak değil; anlamın sürekli askıya alındığı, ertelendiği ve geçici biçimlerde yeniden kurulduğu bir deneyim alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ironi, dijital nihilizmin temel işleyiş biçimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Karabulut,2021). İronik söylem, trajedinin etkisini tamamen ortadan kaldırmamakta; aksine, onunla doğrudan ve sürekli yüzleşmenin yarattığı duygusal yıpranmayı yönetilebilir kılmaktadır. Kişiler, ironik olarak gördükleri bu tarz yaşanan olaylarda tanıklıklarını devam ettirirken ne yazık ki duygusal olarak da kendilerini zorlama konusunda sınırlarını aşmaktadırlar (Testere,2025 d). Bu yönüyle ironi, yalnızca estetik ya da retorik bir tercih değil, dijital ortamda maruziyetin sürekliliğine karşı geliştirilen bir savunma pratiği olarak değerlendirilebilir.Sembolik düzlemde ele alındığında, bu savunma pratiği aynı zamanda bir direniş biçimi üretmektedir. Dijital mecralarda dolaşıma sokulan ironik içerikler, egemen duygu rejimlerinin —sürekli üzülmeye, sürekli duyarlılık ya da sürekli tepki verme beklentisinin— askıya alınmasına imkân tanımaktadır. Birey, ironik mesafe aracılığıyla bu beklentilere tam olarak eklenmemekte; fakat aynı zamanda trajediyi tamamen yok saymamaktadır. Bu ikili konumlanma, ironiyi sembolik bir direniş alanı hâline getirmektedir (Güzel ,2019). Hayvan figürleri, bu sembolik direnişin taşıyıcı unsurları olarak özel bir önem taşımaktadır (Testere ,2025 e).

İnsan dışı özne olarak hayvanlar, dijital anlatılarda ahlaki yük, masumiyet ve savunmasızlık gibi anlamların yoğun biçimde projekte edildiği figürlerdir. Bu nedenle hayvanlar üzerinden kurulan trajik sahneler, izleyicide güçlü bir duygusal etki yaratırken; ironik çerçeve bu etkinin kontrol altına alınmasını sağlamaktadır (Kaçar,2022). Böylece hayvan temsilleri, dijital nihilizmin hem yoğunlaştığı hem de dönüştürüldüğü bir arayüz işlevi görmektedir. Bu çalışmada önerilen “Testere Etkisi”, söz konusu duygusal ve sembolik süreçleri açıklamak üzere geliştirilmiş bir kavramsal çerçevedir. Testere Etkisi, bireyin trajik içerik karşısında yaşadığı yoğun duygulanımı ironik ifade yoluyla geçici olarak nötralize etmesi; ancak bu nötralizasyonun eylemsel bir karşılık üretmemesi nedeniyle kısa süre içinde yeniden duygusal yoğunluğa dönmesi sürecini tanımlamaktadır. Bu ileri-geri hareket, dijital ortamda tekrar eden maruziyetle birleştiğinde, bireyin duygusal ve varoluşsal bütünlüğünde kademeli bir aşınma yaratmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın temel amacı, dijital medyada dolaşıma giren trajik içeriklerin —özellikle hayvan figürleri üzerinden kurulan anlatıların— bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ve bu içeriklere eşlik eden ironik çerçevenin duygusal deneyim üzerindeki etkilerini incelemektir. Uygulanan çalışmayla dijital mecralarda bireylerin karşılaştığı çaresizlik, acı ve kriz başta olmak üzere bu tür olgular karşısında kendilerine geliştirmiş oldukları ironik söylemlerin bireysel düzeyde bir savunma mekanizması mı olduğunu yoksa bir direniş biçimi mi ürettiği sorusuna odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, nitel ağırlıklı bir pilot araştırma tasarlanmıştır.

Araştırma kapsamında katılımcılara, dijital mecralarda yaygın biçimde dolaşıma giren trajik hayvan temsillerine benzer örnekler sunulmuş; bu içeriklere yönelik duygusal tepkileri, çağrışımları ve anlamlandırma biçimleri açık uçlu sorular aracılığıyla incelenmiştir. Katılımcılardan, söz konusu içeriklerin kendilerinde uyandırdığı duyguları ve bu duygularla kurdukları ilişkiyi betimlemeleri istenmiştir. Elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde katılımcı ifadeleri; anlamsızlık, çaresizlik, ironi, özgürlük, başkaldırı ve öznel konumlanma gibi temalar etrafında sınıflandırılmıştır. Bu temalar, çalışmanın kuramsal çerçevesinde önerilen “Testere Etkisi” kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Bu sayede, ironik söylemin sadece bir mesafe oluşturma aracı mı yoksa bireylerin dijital nihilizm karşısında geliştirdiği sembolik bir tutum mu olduğu tartışmaya açılmıştır. Pilot çalışma, nicel genelleme iddiası taşımamakta; aksine dijital kültürde ironik savunma mekanizmalarının nasıl deneyimlendiğine dair betimleyici ve keşifsel bir zemin sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için kavramsal ve yöntemsel bir ön adım niteliği taşımaktadır.

4. Bulgular

Pilot çalışma kapsamında görüşülen 10 katılımcının tamamı, dijital medyada karşılaştıkları trajik hayvan temsilleriyle güçlü bir özdeşleşme kurduklarını ifade etmiştir. Katılımcılar, söz konusu içerikleri izlerken kendilerini hayvan figürünün yerine koyduklarını ve bu özdeşleşmenin duygusal bir yakınlık yarattığını belirtmişlerdir. Aynı katılımcıların tamamı, bu özdeşleşmeye rağmen içeriklere ironik ya da gülümseyerek tepki verdiklerini dile getirmiştir. Ancak üçüncü soruya verilen yanıtlar, ironik tepkinin katılımcılar tarafından bilinçli bir savunma ya da sembolik direniş biçimi olarak fark edilmediğini göstermektedir. Katılımcıların hiçbiri, ironiyi bilinçli bir duygusal mesafe koyma stratejisi olarak tanımlamamıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların ifadeleri, özdeşleşmenin özellikle belirli hayvan figürleri üzerinden derinleştiğini ortaya koymuştur. Katılımcılar, “Lihist pengueni” olarak adlandırılan figürü özgür ruhlu, bağımsız ve kendi yolunda ilerleyen bir karakter olarak tanımlamış; bu özellikleri kendileriyle ilişkilendirdiklerini ifade etmişlerdir. Buna karşılık “Tavuk Wilson” figürü, daha kırılgan ve edilgen bir konumda algılanmış ve katılımcılar tarafından üzüntü duygusuyla karşılanmıştır.

Soru	Evet (f)	Hayır (f)	Toplam (n)
Hayvan figürüyle özdeşleşme	10	0	10
Özdeşleşmeye rağmen ironik tepki	10	0	10
İroninin bilinçli bir mesafe/direniş olarak fark edilmesi	0	10	10

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, dijital ortamda dolaşıma giren trajik hayvan temsillerinin bireyler üzerindeki duygusal ve sembolik etkilerini inceleyerek, dijital nihilizm tartışmasının ötesinde daha geniş bir yapısal soruna işaret etmektedir (Köktürk,2021). Elde edilen bulgular, bireylerin söz konusu içeriklerle yalnızca geçici bir duygusal ilişki kurmadıklarını; aksine belirli figürler üzerinden güçlü bir özdeşleşme ve anlam üretimi geliştirdiklerini göstermektedir (Güvenç2022). Özellikle pilot çalışma sırasında, katılımcıların anket sorularının ötesine geçen ve nicel olarak değerlendirilmemiş bazı ifadelerinde, penguen figürünü kendileriyle özdeşleştirdikleri, onu bir tür kahraman olarak konumlandıkları ve bu figürün temsil ettiği yolun kendi yaşam yollarıyla örtüştüğüne inandıkları dikkat çekmiştir.

Bu durum, çalışmanın yalnızca dijital nihilizm bağlamında değil, aynı zamanda toplum mühendisliği perspektifinden de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Duran&Can,2014). Dijital mecralarda yaşanan içerik dolaşımı, bireyin neye maruz kalacağını, neyi izleyeceğini ve hangi anlatılarla duygusal bağ kuracağını belirleyen görünmez bir seçicilik mekanizmasına işaret etmektedir(Testere ,2026 f) Küresel ölçekte yaşanan soykırımlar, savaşlar ve ağır insanlık ihlalleri sosyal medyada yoğun biçimde yer bulmaya çalışırken; yıllar önce üretilmiş bir penguen belgeselinin ya da uzun süre önce kaybolmuş bir hayvan figürünün hikâyesinin, bu gerçek trajedilerden daha görünür hâle gelmesi, bu seçiciliğin çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, dijital kültürde bireysel duyarlılığın yalnızca duygusal aşınma ya da nihilistik bir kopuşla açıklanamayacağını; aksine algoritmik yönlendirmeler, platform mantıkları ve lineer kültürün çözülmesiyle ortaya çıkan yeni bir çatışma alanı içerisinde şekillendiğini ortaya koymaktadır (Testere,2026 g). Kişisel platformların ve lineer anlatı yapılarının giderek parçalanması, hangi hikâyelerin merkezde tutulacağına ve hangilerinin arka plana itileceğine dair yeni bir mücadele alanı yaratmaktadır. Bu çalışma, söz konusu mücadele alanının bireysel özdeşleşmeler ve sembolik figürler üzerinden nasıl işlediğine dair ön bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Öneriler

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, dijital mecralarda yürütülen içerik dolaşımının bireyler üzerinde belirgin bir yönlendirme ve etki gücü oluşturduğunu göstermektedir (Öza2019). Özellikle sosyal mühendislik pratikleri aracılığıyla belirli anlatıların öne çıkarıldığı, bazı toplumsal ve politik olayların ise görünürlük açısından geri plana itildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları içeriklere verdikleri tepkilerin yalnızca kişisel tercihlerle değil, aynı zamanda sistematik yönlendirmelerle şekillendiğine işaret etmektedir (Demir&Dayalı,2025).

Araştırma bulguları, yaşanan ya da yaşanması muhtemel olumsuz olayların sosyal medyada yaratacağı yankıyı zayıflatmak amacıyla, belirli figürlerin ve anlatıların stratejik biçimde dolaşıma sokulabildiğini düşündürmektedir. Özellikle duygusal özdeşleşmeye açık hayvan

figürleri üzerinden kurulan anlatıların, bireysel duyarlılığı farklı bir yöne kanalize ederek dikkat dağıtıcı bir işlev üstlenebileceği değerlendirilmektedir (Kurt,2023). Bu bağlamda, sosyal mühendislik pratiklerinin yalnızca bilgi akışını değil, duygusal yönelimleri de düzenlediği söylenebilir.

Bu doğrultuda, dijital medya okuryazarlığı çalışmalarının yalnızca yanlış bilgiyle mücadelele değil, aynı zamanda duygusal manipülasyon ve sembolik yönlendirme biçimlerine odaklanacak şekilde genişletilmesi önerilmektedir (Devrim,2023). Bireylerin, dijital ortamda karşılaştıkları içeriklerin hangi bağlamda, hangi zamanlamayla ve hangi amaçlarla dolaşıma sokulduğunu sorgulamalarını teşvik eden eleştirel yaklaşımlar, dijital kültürde daha dirençli bir toplumsal bilinç oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda, farklı sosyo-kültürel grupların benzer içeriklere verdikleri tepkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve algoritmik görünürlük mekanizmalarının duygusal yönelimler üzerindeki etkisinin daha kapsamlı veri setleriyle analiz edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Boz, G. (2011). *İroni kavramının postmodern dönüşümü ve postmodern seramik eserlerde ironi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi.

Devrim, N. (2023). *Yeni medya okuryazarlığı düzeyinin sosyal medyaya güven algısına etkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi.

Demir, D., & Dalaylı, F. (2025). Yeni medyada kamusal alanın yeniden inşası: Katılımcı kültür ve algoritmik yönlendirme arasında bir denge mümkün mü?

Erol, İ. (2024). *Türkiye’de kolektif umutsuzluğun sosyal medyadaki yansımaları: Göç videolarına yapılan yorumlar üzerine metin madenciliği* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi.

Güvenç, B. N. (2022). *Yetişkinlerin beğenilme arzusu ile sanal ortam yalnızlık ve yetersizlik duygusu ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Güzel, E. (2019). Postmodernizm, ironi ve birey ilişkisine *Tutunamayanlar ve Benim Adım Kırmızı* üzerinden kısa bir bakış. *Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi*, (11), 99–123.

Hülür, H. (2025). Popüler kültürün konvansiyonel ve dijital biçimleri: Popüler nihilizm kültürü ya da kültür algoritmaları. *TRT Akademi*, 10(25), 1178–1185.

Kaçar, M. R. (2022). *Sanatta şiddet elemanı olarak hayvan ve empati* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Karabulut, A. (2021). *Dijital yozlaşma ve etik*. Literatürk Academia.

Köktürk, M. (2021). *Dijital çağ üzerine düşünceler*. Net Kitaplık Yayıncılık.

Kurt, A. S. (2023). “Hissizleşme” ve “yaşamdaşlık” kavramlarının çağdaş sanattaki yansımaları (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Özay, N. E. (2019). *Türkiye’de sosyal medyada trollük ve fotoğraf* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özkök, Ö. (2019). *Sosyal medyada sanal kimlikler: Sosyal medya fenomenlerinin benlik sunumları üzerine bir araştırma*.

Şimşek, S. S. (2025). Belirsizlikler çağında konstelatif kamuoyu: Arayüz mantıkları, duygusal ivme ve meşruiyet dizilimleri. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 15–30.

Testere, M. (2025a). Dijital platformların yıkıcı etkisi karşısında sinema salonlarının rekreasyonel dönüşümü. İçinde *Anadolu 18th International Conference on Social Sciences* (ss. 760–772). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18108479>

Testere, M. (2025b). *Dijitalleşen dünyada rekreasyon işletmelerinin muhasebe ve finans fonksiyonlarının uyumu*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1097.c4381>

Testere, M. (2025c). Tiyatro eğitiminin travma sonrası toparlanma ve kendilik algısına etkisi: Bir kursiyer deneyimi. İçinde *18th International İstanbul Scientific Research Congress Proceedings Book* (Cilt 2). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18189537>

Testere, M. (2025d). Tiyatro ve yaratıcı dramının sosyal beceri ve rekreasyon üzerindeki etkisi. İçinde *Bursa 6th International Conference on Humanity and Social Sciences*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18146846>

Testere, M. (2025e). The religious origins of sacred numbers and their reflections in modern recreational activities. İçinde *Education as a Transformative Force: Intersections of Knowledge, Culture, Identity, and Performance* (ss. 103–115). BZT Turan Publishing House. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18145367>

Testere, M. (2026f). Lineer yayıncılıktan algoritmik kültüre: Oscar örneği üzerinden MTV’den YouTube’a medya hegemonyasının dönüşümü. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652061>

Testere, M. (2026g). Medya imparatorlukları yeniden şekilleniyor: Netflix–Warner Bros olası birleşmesinin geleneksel yayıncılık ve dijital pazar dinamiklerine yıkıcı etkisi. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652162>

ALGORİTMİK DÜNYA ATILIŞI VE PLATFORM EĞLENCESİNİN ALEGORİSİ: *THE RUNNING MAN* (2025) ÜZERİNDEN STREAMİNG KÜLTÜRÜNÜN ELEŞTİRİSİ

Mert Testere

Yüksek Lisans Öğrencisi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya, Türkiye

mert.testere@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0293-0063

ÖZET

Bu çalışma, dijital platformların yükselişiyle birlikte eğlence kültürünün algoritmik sistemler aracılığıyla yeniden yapılandırılmasını, popüler sinemanın güncel bir örneği olan *The Running Man* üzerinden incelemektedir. Geleneksel yayıncılık döneminde editoryal kararlarla şekillenen izleyici deneyimi, streaming platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte veri temelli testler, algoritmik öneri sistemleri ve etkileşim ölçümleri doğrultusunda yeniden kurgulanmıştır. Bu dönüşüm, bireyin özgür seçim yaptığı algısını üretirken, gerçekte onu önceden belirlenmiş içerik evrenlerine “atılmış” bir konuma yerleştirmektedir.

Çalışma, bu durumu algoritmik dünya atılışı kavramı çerçevesinde ele almakta; bireyin platform ekosistemleri içinde sürekli test edilen, ölçülen ve yönlendirilen bir özneye dönüşmesini tartışmaktadır. Filmde yer alan “Network” adlı yayın yapısı, streaming platformlarının güncel işleyiş mantığını alegorik bir biçimde temsil etmekte; eğlence, şiddet ve izlenme oranları arasındaki ilişkiyi görünür kılmaktadır. Bu bağlamda *The Running Man* (2025), yalnızca distopik bir anlatı olarak değil, algoritmik kültürün kendi doğrularını ve işleyiş biçimini popüler sinema aracılığıyla nasıl meşrulaştırdığını gösteren bir metin olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, algoritmik kültürün bireysel izleme ve tercih pratiklerini aşarak, popüler anlatı formları ve kültürel temsiller üzerinden hegemonik ve tekelleşme eğilimi taşıyan bir yapıya dönüşme potansiyelini tartışmayı amaçlamaktadır. Film örneği üzerinden, algoritmik düzenin yalnızca teknolojik ya da ekonomik bir yapı değil; aynı zamanda kültürel temsilleri, anlatı biçimlerini ve toplumsal algıyı şekillendiren ideolojik bir mekanizma olarak nasıl inşa edildiği analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Algoritmik Kültür, Dijital Platformlar, Popüler Sinema, Hegemonya

ABSTRACT

This study examines how entertainment culture has been restructured through algorithmic systems alongside the rise of digital platforms, using *The Running Man* as a contemporary example from popular cinema. During the era of traditional broadcasting, audience experience

was shaped by editorial decisions; with the widespread adoption of streaming platforms, this experience has been reconfigured through data-driven testing, algorithmic recommendation systems, and engagement metrics. While this transformation produces the perception that individuals exercise free choice, it in fact positions them within preconfigured content universes into which they are effectively “thrown.”

The study addresses this condition through the concept of algorithmic world-thrownness, discussing how individuals are transformed into subjects who are continuously tested, measured, and guided within platform ecosystems. The broadcasting structure called “Network” depicted in the film allegorically represents the contemporary operating logic of streaming platforms, rendering visible the relationship between entertainment, violence, and viewership ratings. In this context, *The Running Man* (2025) is evaluated not merely as a dystopian narrative, but as a text that demonstrates how algorithmic culture legitimizes its own truths and modes of operation through popular cinema.

Ultimately, this study aims to discuss the potential of algorithmic culture to evolve beyond individual viewing and preference practices into a hegemonic and monopolizing structure mediated by popular narrative forms and cultural representations. Through the film example, the analysis demonstrates how the algorithmic order is constructed not only as a technological or economic system, but also as an ideological mechanism that shapes cultural representations, narrative forms, and social perception.

Keywords: Algorithmic Culture, Digital Platforms, Popular Cinema, Hegemony

GİRİŞ

Dijitalleşme süreci, medya endüstrisinin yalnızca teknik altyapısını değil, kültürel üretimini, dolaşımını, tüketim biçimlerini de köklü biçimde dönüştürmüştür (Veysikarani & Özel, 2025). Geleneksel lineer yayıncılık modeli, yayın akışının yayıncı kuruluşlar tarafından belirlendiği, izleyicinin hangi saatte neyi izleyeceği konumlandırıldığı, bu bağlamda ise izleyicinin sadece pasif konumda yer aldığı bir yapıydı (Akyol,2012). Dijital platformlar bu ilişkiyi görünürde tersine çevirerek izleyiciye seçim özgürlüğü ve kişiselleştirilmiş içerik vaat etmekteydi. Ancak bu yeni yapı, özgürlük söylemiyle birlikte algoritmik yönlendirme ve verilerin temel karar alma ve görünmez kontrol mekanizmalarını da beraberinde getirmiştir. Literatür tarandığında yapılan çalışmalar, dijital platformların yalnızca bireylerin ne izleyeceğini belirlemekle kalmadığını, aynı zamanda hangi içeriklerin görünür, değerli, doğal kabul edileceği şeklinde ortaya koymaktadır (Testere,2026a).

Dijital platformların yalnızca bireylerin ne izleyeceğini belirlemekle kalmadığını; aynı zamanda hangi içeriklerin görünür, değerli ve “doğal” kabul edileceğini de şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Mı, 2025). Algoritmik öneri sistemleri, izleyici davranışlarını sürekli olarak ölçmekte, test etmekte ve bu veriler doğrultusunda yeni içerik döngüleri üretmektedir (Özaksoy,2023). Bu durum, kültürel üretimin editoryal tercihlerden giderek uzaklaşarak, veri temelli ve öngörücü sistemler tarafından yönlendirilen bir yapıya evrilmesine neden olmaktadır.

Algoritmik kültür olarak tanımlanan bu yapı, bireyin öznel tercihlerini merkeze aldığı iddiasına rağmen, onları önceden yapılandırılmış seçenekler evrenine dahil eden hegemonik bir işleyiş üretmektedir (Testere,2026 b).

Dijital platformların yükselişi, küresel medya endüstrisinde yoğun bir tekelleşme sürecini de beraberinde getirmiştir (Akgül,2021). Özellikle Netflix gibi streaming platformlarının büyük film stüdyolarını ve yayıncı kuruluşları bünyesine katmaya yönelik girişimleri, medya gücünün tek merkezli bir yapıda yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Erkek,2019). Bu süreç, yalnızca ekonomik rekabet açısından değil; kültürel çeşitlilik, anlatısal risk alma ve estetik üretim açısından da ciddi tartışmaları gündeme getirmektedir. Platform merkezli içerik üretimi, kültürel temsillerin algoritmik tercihler doğrultusunda standartlaşması riskini taşımakta; popüler anlatı biçimlerinin giderek daha geçişgensiz ve öngörülebilir hale gelmesine neden olmaktadır (Testere,2025c).

Popüler sinema, algoritmik kültürün yalnızca eleştirildiği değil, aynı zamanda meşrulaştırıldığı ve yeniden üretildiği önemli bir alan olarak öne çıkmaktadır (Ercansungur & Çetin,2023). Güncel sinema anlatıları, platform ekonomisinin değerlerini, kontrol mekanizmalarını ve izleyiciyle kurduğu ilişkiyi alegorik biçimlerde görünür kılmaktadır. Bu çalışmada, The Running Man filmi, algoritmik kültürün popüler anlatılar aracılığıyla nasıl temsil edildiğini ve bu temsilin hegemonik bir dünya görüşü üretme potansiyelini analiz etmek amacıyla ele alınmaktadır. Film, bireyin özgür seçim yaptığı varsayımını merkezine alan platform mantığını, test, izlenme ve performans odaklı bir eğlence rejimi içerisinde yeniden kurgulayarak, algoritmik düzenin ideolojik boyutlarını açığa çıkarmaktadır

Bu çalışmanın amacı, algoritmik kültürün yalnızca bireysel izleme pratikleri düzeyinde değil, popüler sinema anlatıları aracılığıyla kültürel meşruiyet kazanan hegemonik bir yapı olarak nasıl inşa edildiğini tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışma, dijital platformların kültürel üretim üzerindeki etkilerini sinema örneği üzerinden inceleyerek, algoritmik düzenin gelecekte alabileceği biçimlere ilişkin eleştirel bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır (Keskin, 2024).

Kuramsal Çerçeve: Algoritmik Kültür, Rıza ve Yumuşak Güç

Yumuşak güç kavramı, lineer yayıncılığın hâkim olduğu dönemde medya aracılığıyla gündelik hayatta belirgin biçimde yer edinmeye başlamıştır (Tauscher,2025). Yumuşak güç, bireylere belirli duygu ve düşüncelerin doğrudan dayatılmasından ziyade, bu yönelimlerin bireyin kendi isteği ve tercihiymiş gibi hissettirilmesi sürecine dayanmaktadır (Arslan,2022). Uzun yıllar boyunca bu etki, televizyon ve sinema gibi geleneksel medya araçları aracılığıyla üretilmiş; izleyici, sunulan anlatılar ve temsiller yoluyla belirli değer ve dünya görüşlerine yönlendirilmiştir (Ayaşlı,2026).

Gelişen dijital medya ortamında ise bu yönlendirme biçimi ortadan kalkmamış, aksine algoritmik kültürün yükselişiyle birlikte yeni bir form kazanmıştır (Mert,2021).Algoritmik sistemler, bireylere özgürlük ve kişiselleştirme söylemi altında sunulan içerikler aracılığıyla, tek merkezli ve tekelleşme eğilimi taşıyan bir dünya algısı üretmektedir. Bu çerçevede özgürlük

kavramı, bireyin gerçekten bağımsız tercihlerde bulunduğu bir alanı değil; önceden yapılandırılmış seçenekler içerisinde yapılan seçimleri ifade eder hâle gelmiştir. Böylece yumuşak güç, lineer yayıncılık dönemindeki görece görünür ideolojik yönlendirmeden çıkarak, algoritmik kültür içerisinde daha örtük ve dolaylı bir biçimde yeniden üretilmektedir (Testere,2026b).

Günümüzde algoritmik kültür, bireylere kendi rızalarıyla ve kendi isteklerine uygunmuş gibi sunulan içeriklerin dolaşıma sokulmasını ifade etmektedir. (Dönmez,2019). Bu yapı, izleyiciye seçimin tamamen kendisine ait olduğu izlenimini verirken, gerçekte sunulan seçeneklerin sınırları büyük ölçüde algoritmik sistemler tarafından belirlenmektedir. Bu yönüyle algoritmik kültür, genel kültürel yönlendirme pratiklerine kıyasla daha görünmez, ancak etkisi daha derin bir konumda yer almaktadır (Cevher,2025).

Bu dönüşüm, popüler sinema anlatılarında da karşılık bulmaktadır. Yeniden uyarlanan The Running Man, dijital platformların tekelleşmesi durumunda ortaya çıkabilecek olası sonuçları görünür kılan bir anlatı alanı olarak değerlendirilebilir. Film, ilk olarak 1990'lı yıllarda sinema izleyicisiyle buluşmuş olsa da, 2025 yılında yeniden üretilmesi, anlatının güncel medya ekosistemine uyarlanarak yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir. Özellikle filmde “Network” adıyla temsil edilen yayın yapısı, günümüz streaming platformlarının, özellikle de Netflix'in tekelleşme eğilimleriyle ilişkilendirilebilecek bir yapı sunmaktadır (Testere,2026 b).

Bu yeniden uyarlama, dijital platformların güç yoğunlaşması sonucunda ortaya çıkabilecek küresel ölçekteki korku ve kontrol atmosferini alegorik biçimde yansıtmaktadır. Filmde kurulan eğlence rejimi, yalnızca şiddet ve izlenme oranları üzerinden değil; aynı zamanda kitlelerin rızasının nasıl üretildiği ve yönlendirildiği üzerinden de okunabilmektedir. Bu bağlamda anlatı, platform merkezli medya düzeninin dünya ölçeğinde yaratabileceği hegemonik bir korku alanına işaret etmektedir.

Öte yandan, Netflix'in Warner Bros'u satın alma sürecindeki ısrarı ve bu sürecin Paramount tarafından kabul edilmemesi, filmdeki Network temsiliyle birlikte okunduğunda, sektörel güç mücadelelerine dair örtük bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Bu durum, filmin yalnızca kurmaca bir distopya sunmadığını; aynı zamanda güncel medya endüstrisindeki tekelleşme tartışmalarını popüler sinema aracılığıyla yeniden üreten ve görünür kılan bir metin niteliği taşıdığını göstermektedir (Testere,2026b).

Lineer yayıncılık döneminde bireylerin neyi, ne zaman izleyeceği; prime time saatleri, yayın akışları ve program kuşakları aracılığıyla merkezi yapılar tarafından açık biçimde belirlenmekteydi (Akcan,2025). Algoritmik kültürde ise bu belirleyicilik ortadan kalkmış gibi görünmekte; yönlendirme, bireyin kendi rızasına dayalı bir tercih süreci olarak sunulmaktadır (Hülür,2025). Ancak bu görünümün aksine, hangi içeriklerin izletileceği, hangi söylemlerin dolaşıma sokulacağı ve hangi anlatıların meşrulaştırılacağı yine belirli güç mekanizmaları tarafından şekillendirilmektedir. Böylece algoritmik kültür, rızanın var olduğu izlenimini üretirken, rızanın kendisini görünmez kılan ve yönlendirmeyi daha derin bir düzeyde işleyen bir sisteme dönüşmektedir (Testere,2026a).Bu yönlendirme süreci, daha önce dijital kültürde

bireyin duygusal ve varoluşsal bütünlüğünün ironik mesafe aracılığıyla aşınmasını tanımlamak üzere geliştirilen Testere Etkisi kavramı ile okunduğunda, algoritmik kültürün rıza üretimini yalnızca içerik düzeyinde değil, öznel deneyim düzeyinde de yeniden yapılandığı görülmektedir(Testere,2026d)

ANALİZ: *The Running Man* (2025) Filminde Algoritmik Eğlence Rejimi

Network ve Algoritmik Gösteri Mantığı

The Running Man filminde “Network” adıyla temsil edilen yayın yapısı, klasik televizyon kanalı olmanın ötesinde, algoritmik eğlence rejiminin merkezî bir metaforu olarak konumlanmaktadır. Network, yalnızca içerik üreten ya da dağıtan bir mecra değil; izlenme oranları, kitle tepkileri ve performans ölçütleri doğrultusunda anlatıyı sürekli yeniden şekillendiren bir kontrol mekanizması olarak gösterilmektedir. Bu yapı, günümüz dijital platformlarının izleyici davranışlarını veri temelli sistemler aracılığıyla analiz ederek içerik akışını belirlemesine benzer bir işleyiş sergilemektedir. Filmde Network’ün karar alma süreçleri görünür biçimde merkezi olsa da, izleyiciye sunulan anlatı, bu yapının kaçınılmaz ve işlevsel olduğu yönünde bir meşruiyet oluşturmuştur.

Network’ün sunduğu eğlence biçimi, izleyici katılımını pasif bir seyir deneyiminden çıkararak performans ve rekabet odaklı bir yapı olmuştur. Ancak bu katılım, özgür bir etkileşim alanı yaratmaktan ziyade, sistem tarafından önceden belirlenmiş sınırlar içerisinde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle Network, algoritmik kültürün temel özelliklerinden biri olan “seçim varmış gibi görünen yönlendirme” pratiğini sinemasal bir düzlemde görünür hale getirmiştir.

Rıza, Yarışma ve Şiddetin Normalleşmesi

Filmde yarışmacıların oyuna katılımı, gönüllülük ve bireysel tercih söylemi üzerinden doğru gösterilmektedir. Katılımcılar, kendi rızalarıyla bu sisteme dahil olduklarını düşünmekte; ancak bu rıza, içinde bulunulan sosyoekonomik koşullar ve sistemin sunduğu sınırlı seçenekler nedeniyle sorgulanamaz hâle gelmektedir. Bu durum, algoritmik kültürde bireyin özgür iradesiyle seçim yaptığı yönündeki algının nasıl üretildiğine dair güçlü bir alegori sunmaktadır.

Yarışma formatı içerisinde şiddet, olağanüstü bir durum olmaktan çıkarılarak eğlencenin temel unsurlarından biri hâline olmaktadır. İzlenme oranlarının artışı, performansın sürekliliği ve seyir zevkinin korunması adına şiddet giderek normalleşmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Bu normalleşme süreci, izleyicinin etik sınırlarını aşamalı olarak yeniden tanımlamakta; şiddet, sistemin işleyişine hizmet eden bir araç hâline gelmektedir. Böylece film, algoritmik eğlence rejiminin yalnızca içerik üretimini değil, izleyicinin duygusal ve ahlaki algılarını da dönüştürdüğünü göstermektedir.

Korku, Kontrol ve Hegemonik Anlatının İnşası

The Running Man'de korku, yalnızca dramatik bir unsur olarak değil, düzenleyici bir mekanizma olarak varlığını sunmuştur ((Beyazperde, 2026). Hem yarışmacılar hem de izleyiciler açısından korku, sistemin sorgulanmasını engelleyen ve sürekliliğini sağlayan bir araç hâline gelmektedir. Yarışmacılar için korku, hayatta kalma mücadelesinin kaçınılmaz bir parçasıyken; izleyiciler için bu korku, güvenli bir mesafeden tüketilen bir gösteridir.

Bu yapı, platform merkezli medya düzeninde korkunun nasıl hegemonik bir anlatı aracına dönüştüğünü sunmuştur. Sistem, kendisini alternatifleri olmayan bir gerçeklik olarak sunmakta; izleyici ve katılımcılar bu düzeni kabullenmeye yönlendirilmektedir. Film boyunca kurulan anlatı, algoritmik kültürün yalnızca teknik ya da ekonomik bir yapı olmadığını; aynı zamanda korku, rıza ve meşruiyet üzerinden işleyen ideolojik bir mekanizma olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle *The Running Man*, dijital platformların güç yoğunlaşması ve tekelleşme eğilimlerinin kültürel düzlemde nasıl temsil edilebileceğine dair güçlü bir örnek sunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, dijital platformların yükselişiyle birlikte özellikle tekelleşme ekseninde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların, distopik bir anlatı üzerinden nasıl temsil edildiğini tartışmayı amaçlamıştır. İnceleme kapsamında ele alınan *The Running Man*, ilk kez 1990'lı yıllarda izleyiciyle buluştuğunda, uzak ve gerçekleşmesi zor bir gelecek tasviri olarak değerlendirilmiştir. Ancak günümüzde dijital platformların yıkıcı etkisinin artması, sinema salonlarının gerilemesi ve platform merkezli içerik üretiminin giderek tekelleşmesi, filmin sunduğu anlatının artık yalnızca distopik bir kurgu olmaktan çıkarak gelecekte karşılaşılabilecek bir olasılığa dönüştüğünü göstermektedir.

Güncel medya örnekleri bu dönüşümü destekler niteliktedir (Mallı,2019). Canlı yarışma formatları, hayatta kalma temelli televizyon programları ve dijital platformlarda üretilen reality showlar, rekabet, risk ve performans üzerinden kurulan eğlence anlayışının giderek normalleştiğine işaret etmektedir. Özellikle Netflix yapımı *Squid Game* gibi diziler, bireylerin maddi kazanç uğruna hayatlarını tehlikeye atmalarını merkezine alan anlatıları geniş kitlelere ulaştırmış; bu tür temsiller zamanla bir eğlence biçimi olarak kabul görmeye başlamıştır. Benzer şekilde farklı coğrafyalarda üretilen hayatta kalma ve rekabet odaklı programlar, bu anlatıların istisnai değil, yaygın bir eğilim hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda *The Running Man*, algoritmik kültürün işleyişini popüler sinema aracılığıyla görünür kılan önemli bir anlatı örneği sunmaktadır. Filmde “Network” adıyla temsil edilen yayın yapısı; izlenme oranları, performans ölçütleri ve kitle tepkileri üzerine kurulu bir eğlence rejimini merkeze almakta, bu rejim aracılığıyla korku, şiddet ve rekabet olağan ve kabul edilebilir unsurlar hâline getirilmektedir. Bu yapı, algoritmik platformların içerik üretiminde benimsediği mantıkla örtüşmekte; izleyicinin ilgisi ve etkileşimi, anlatının temel belirleyicisi konumuna yerleşmektedir.

Öte yandan dijital platformların büyük medya şirketlerini bünyesine katmaya yönelik girişimleri, söz konusu distopik anlatıların yalnızca kurmaca düzeyinde kalmayabileceğine işaret etmektedir. Platform merkezli tekelleşme eğilimleri, medya gücünün sınırlı sayıda aktörün kontrolünde yoğunlaşmasına zemin hazırlamakta; bu durum, *The Running Man*'de kurgulanan sistemin gelecekte karşılaşılabilecek bir medya düzeni olarak okunmasını mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak çalışma, algoritmik kültürün popüler anlatılar aracılığıyla nasıl meşrulaştırıldığını ve bu sürecin kültürel düzeyde hangi riskleri barındırdığını ortaya koyarak, dijital platformların geleceğine ilişkin eleştirel bir değerlendirme sunmaktadır.

Kaynakça

Akcan, B. (t.y.). *Lineerlikten platform rejimine yeni(lenen) televizyon*. İletişim Bilimleri Alanında Uluslararası Derleme, 29.

Akgül, B. (2021). Endüstri 4.0 sürecinde dijital medyada kültürel dönüşüm. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, 6(15), 206–224.

Arslan, Ş. (2022). *Yumuşak güç algısında Türk televizyon dizileri: Turkish TV series in the perception of soft power*.

Ayaşlı, Z. (2006). *Televizyonun popüler kültürü oluşturma ve yayma etkisi* (Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi).

Akyol, O. (2012). Gelişen televizyon yayın teknolojileri ve etkileşimli yayıncılık uygulamaları. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Beyazperde. (2026). Ölüm Koşan Adam – Eleştiriler. Beyazperde.com. [https://www.beyazperde.com/filmler/film-290564/elestiriler-beyazperde/:contentReference\[oaicite:1\]{index=1}](https://www.beyazperde.com/filmler/film-290564/elestiriler-beyazperde/:contentReference[oaicite:1]{index=1})

Cevher, R. (2025). Algoritma çağında yetiştirme kuramı: Yoğun yetiştirme ve veri sistemi çözümlemesi ekseninde bir literatür değerlendirmesi. *İletişim Çalışmaları*, 41.

Ercansungur, D. O., & Çetin, E. (2023). Popüler kültür ve dijitalleşme: Yeni medya ekosisteminde yakınsama ve kitle üzerine sosyolojik bir analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 565–584.

Erkek, R. (2019). Yeni medya teknolojilerinin film endüstrisine etkileri: Netflix örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dönmez, E. (2019). Yeni medya ile değişen televizyon yayıncılığında içerik üretimi: Küresel ve yerel ölçekli platformlar (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Hülür, H. (2025). Popüler kültürün konvansiyonel ve dijital biçimleri: Popüler nihilizm kültürü ya da kültür algoritmaları. *TRT Akademi*, 10(25), 1178–1185.

Keskin, E. K. (2024). Dijital medya ortamında rızanın algoritmik inşası: Eleştirel algoritma çalışmaları perspektifinde bir tartışma. *Yeni Medya*, (16), 329–353.

MI, B. (t.y.). *Yeni medya çağında dijital: Yeni medya yeni kavramlar* (1).

Mert, Ş. E. (2021). Türkiye'de çevrimiçi izleyicilik: İsteğe bağlı video (VOD) hizmeti ve izleyicisi (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi (Turkey)).

Mallı, E. (2019). Yeni medya ve televizyon izleme pratiklerinin dönüşümü (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Testere, M. (2025). Dijital platformların yıkıcı etkisi karşısında sinema salonlarının rekreasyonel dönüşümü. İçinde *Anadolu 18th International Conference on Social Sciences* (ss. 760–772). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18108479> c

Tauscher, S. (2025). Diasporada popüler kültür: Ulusötesi kimlik ve yumuşak güç stratejileri. *TRT Akademi*, 10(25), 950–987.

Testere, M. (2026). Lineer yayıncılıktan algoritmik kültüre: Oscar örneği üzerinden MTV'den YouTube'a medya hegemonyasının dönüşümü. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches* (9–11 Ocak 2026, Kahire). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652061> a

Testere, M. (2026, 15 Şubat). Medya imparatorlukları yeniden şekilleniyor: Netflix–Warner Bros olası birleşmesinin geleneksel yayıncılık ve dijital pazar dinamiklerine yıkıcı etkisi. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches* (9–11 Ocak 2026, Kahire). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652162> b

Testere, M. (2026). Letter of acceptance for “Dijital Nihilizm ve Sembolik Direniş: Testere Etkisi Üzerine Pilot Bir Çalışma” [Unpublished acceptance letter]. Academy Global Far East Asia 6th International Conference on Social Sciences, Tokyo, Japan. d

Veysikarani, D., & Özel, S. Ö. (2025). Dijitalleşme sürecinde platform ekonomisinin analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1–20.

Özaksoy, B. (2023). Post Truth bağlamında kişiselleştirme algoritmaları üzerine Bir araştırma: Sosyal Medyada etkileşim Yoluyla keşif (Master's thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

DİJİTAL NİHİLİZM VE SEMBOLİK DİRENİŞ: TESTERE ETKİSİ ÜZERİNE PİLOT BİR ÇALIŞMA

Mert Testere¹

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Dumlupınar Üniversitesi,
Kütahya,

1mert.testere@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0293-0063

ÖZET

Dijital çağ, bireyin duygusal deneyimlerini yalnızca hızlandırmakla kalmamış, aynı zamanda yeniden biçimlendirmiştir. Sosyal medya platformlarında dolaşıma giren içerikler; trajedi, çaresizlik ve kayıp gibi ağır duygusal durumları çoğu zaman ironik bir dil, absürd kurgu ve mizahi çerçeve aracılığıyla sunmaktadır. Özellikle hayvan figürleri üzerinden üretilen viral içerikler, dramatik bir sahneyi hem görünür kılmakta hem de duygusal etkisini dönüştürmektedir. Sel sularında sürüklenen bir hayvana arkasından ironik bir şekilde “güle güle” diye seslenilmesi ya da annesi tarafından reddedilen bir yavru figürünün dolaşıma sokulması, bu dönüşümün tipik örneklerindendir.

Bu içeriklerde dikkat çeken unsur, trajedinin inkâr edilmemesi; ancak doğrudan empatik bir tepki yerine ironik bir mesafe ile karşılanmasıdır. İroni burada alaycı bir duyarsızlık değil, çoğu zaman müdahale edememenin, çaresizliğin ve kontrol kaybının dilsel bir savunma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece birey, yaşanan dramatik duruma hem tanıklık etmekte hem de kendisini o durumdan psikolojik olarak korumaktadır. Bu çalışma, dijital kültürde trajik içeriğin ironik çerçeve aracılığıyla dönüştürülmesini varoluşsal bir aşınma süreci olarak ele almaktadır.

Çalışma kapsamında önerilen “Testere Etkisi”, bireyin kriz ve çaresizlik deneyimini ironik ifade aracılığıyla geçici olarak nötralize etmesi; ancak bu nötralizasyonun eylemsel bir dönüşüm üretmemesi nedeniyle tekrar eden bir duygusal salınım yaratması sürecini tanımlamaktadır. Bu salınım, tıpkı bir testerenin ileri-geri hareketi gibi, bireyin duygusal ve varoluşsal bütünlüğünü zaman içinde aşındırmaktadır. Çalışma, sanal medyada dolaşan hayvan figürleri üzerinden insanların duygusal aşınma döngüsünü incelemekte ve uygulanan pilot anketle bireylerin bu içeriklere yönelik kendileriyle bağdaştırma, anlamlandırma biçimlerini analiz etmektedir. Bulgular, trajik içeriğin katılımcılar tarafından yalnızca anlamsızlık değil; aynı zamanda özgürlük, başkaldırı ve kendi yolunu bulma gibi olumlu anlamlarla da kodlandığını göstermektedir.

Bu durum, dijital ironinin yalnızca duyarsızlaştırıcı değil, aynı zamanda sembolik bir direniş alanı üretebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma, dijital çağda ironik savunma mekanizmalarının bireysel kimlik ve duygusal dayanıklılık üzerindeki etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar

Dijital Nihilizm, İroni, Sembolik Direniş, Hayvan Figürleri, Testere Etkisi

Kelimeler:

ABSTRACT

The digital age has not only accelerated individuals' emotional experiences but has also reshaped them. Content circulating on social media platforms often presents intense emotional states such as tragedy, helplessness, and loss through an ironic language, absurd narratives, and humorous framing. In particular, viral content produced through animal figures both makes a dramatic scene visible and transforms its emotional impact. Addressing an animal being swept away by floodwaters with an ironic "goodbye," or circulating the image of an offspring rejected by its mother, are typical examples of this transformation.

What stands out in these contents is not the denial of tragedy, but its confrontation through ironic distance rather than direct empathic response. Irony here does not emerge as mocking insensitivity, but rather as a linguistic defense mechanism shaped by the inability to intervene, feelings of helplessness, and loss of control. In this way, the individual both bears witness to the dramatic situation and psychologically protects themselves from it. This study approaches the transformation of tragic content through ironic framing in digital culture as a process of existential erosion.

The "Saw Effect" proposed within the scope of the study defines the process in which individuals temporarily neutralize experiences of crisis and helplessness through ironic expression; however, because this neutralization does not produce an action-oriented transformation, it creates a recurring emotional oscillation. This oscillation, like the back-and-forth movement of a saw, gradually erodes the individual's sensory and existential integrity over time. The study examines the cycle of emotional erosion through animal figures circulating in virtual media and analyzes, through a pilot survey, how individuals associate these contents with themselves and how they make sense of them. The findings indicate that tragic content is coded by participants not only as meaninglessness, but also with positive meanings such as freedom, rebellion, and finding one's own path.

This situation reveals that digital irony is not merely desensitizing, but can also produce a space of symbolic resistance. In this context, the study aims to discuss the effects of ironic defense mechanisms on individual identity and emotional resilience in the digital age.

Keywords:

Digital Nihilism, Irony, Symbolic Resistance, Animal Figures, Saw Effect

GİRİŞ

Dijital medyanın gündelik yaşama nüfuzu, yalnızca iletişim biçimlerini değil, bireylerin duygusal tepkilenme rejimlerini de köklü biçimde dönüştürmüştür (Testere,2025a). Sürekli güncellenen akışlar, kriz anlarını ve trajik olayları eşzamanlı olarak görünür kılarken, bu görünürlüğün birey üzerinde yarattığı duygusal yük giderek daha karmaşık bir hâl almaktadır

(Şimsek, 2025). Özellikle sosyal medya platformlarında karşılaşılan felaket, kayıp ve çaresizlik temalı içerikler, klasik empati ve yas pratiklerinin ötesinde, ironik ve mesafeli anlatım biçimleriyle dolaşıma girmektedir (Erol, 2024). Bu durum, dijital çağda duygulanımın yalnızca yoğunlaşmadığını, aynı zamanda yeniden kodlandığını göstermektedir (Testere, 2025 b). Bu yeniden kodlama sürecinde ironi, merkezi bir anlatı ve savunma biçimi olarak öne çıkmaktadır. Dijital ironinin işlevi, çoğu zaman trajediyi küçümsemek ya da inkâr etmekten ziyade, bireyin müdahale edemediği bir gerçeklikle kurduğu mesafeli ilişkiyi sürdürülebilir kılmaktır (Güzel, 2019). Tekrarlanan acı görüntüleri birey için bir karşılık üretmekten çok ironik söylemler aracılığıyla hem duruma ait tanıklığı devam ettirmekte hem de duygusal olarak dağılmaktan kaçınma çabasıdır (Testere, 2025 c).

Bu bağlamda ironi, duyarsızlığın değil; aksine aşırı duyarlılığın yarattığı yıpranmanın bir yan ürünü olarak okunabilir (Boz, 2011). Dijital içeriklerde sıklıkla karşımıza çıkan hayvan figürleri, bu duygusal dönüşümün somutlaştığı önemli bir alan sunmaktadır. Hayvanların masumiyet, savunmasızlık ve insani projeksiyona açıklık gibi özellikleri, trajik anlatının taşıyıcısı hâline gelmelerini kolaylaştırmaktadır. Selde sürüklenen bir hayvan, terk edilen bir yavru ya da çaresiz bir bakış, izleyicide güçlü bir duygusal çağrışım yaratırken; bu çağrışım çoğu zaman ironik bir metin, absürd bir müzik ya da mizahi bir bağlamla çerçevelenmektedir. Böylece trajedi hem görünür kılınmakta hem de dönüştürülmektedir. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü “dijital nihilizm” bağlamında ele almakta ve ironinin bu nihilistik zeminde nasıl işlediğini tartışmaktadır.

Dijital nihilizm, burada mutlak bir anlamsızlık hâli olarak değil; anlamın sürekli askıya alındığı, ertelendiği ve yeniden üretildiği bir duygusal iklim olarak kavramsallaştırılmaktadır (Karabulut, 2021). Bu iklimde birey, yaşanan trajediyi ne tamamen içselleştirmekte ne de bütünüyle dışsallaştırmaktadır. Ironi, bu arada kalmışlığın dili hâline gelmektedir. Çalışma kapsamında önerilen “Testere Etkisi” kavramı, bireyin dijital ortamda karşılaştığı kriz ve çaresizlik imgeleri karşısında geliştirdiği bu ironik savunma biçiminin döngüsel yapısını açıklamayı amaçlamaktadır. Ironi aracılığıyla geçici bir duygusal nötralizasyon sağlanmakta; ancak bu nötralizasyon, somut bir eyleme ya da yapısal bir dönüşüme evrilmediği için kısa süre içinde yerini yeniden yoğun bir duygulanıma bırakmaktadır.

Bu ileri-geri hareket, zamanla bireyin duygusal bütünlüğünde aşınmaya yol açan bir salınım üretmektedir. Bu bağlamda çalışma, dijital ironiyi yalnızca bir kaçış mekanizması olarak değil, aynı zamanda sembolik bir direniş biçimi olarak da ele almaktadır. Pilot anket bulguları, katılımcıların bu tür içerikleri yalnızca anlamsızlık ya da duyarsızlık çerçevesinde değil; özgürlük, başkaldırı ve öznel yol arayışı gibi anlamlarla da ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Bu durum, dijital alanda ironinin, bireyin kendini konumlandırma ve varoluşsal yükü baş etme stratejilerinden biri hâline geldiğine işaret etmektedir.

Dijital Nihilizm, İroni ve Sembolik Direniş

Dijital kültürde trajik içeriğin dolaşımı, anlam üretimi ile anlamsızlık deneyimi arasındaki gerilimi sürekli yeniden üretmektedir (Hülür, 2025). Sanal medya ortamlarında kriz, felaket,

kayıp gibi çoğu zaman üzücü imgelerin tekrar eden ve hızlı biçimde görünür hale gelmesi, bireyin bu tarz içeriklere verdiği duygusal tepkileri normalleştirmektedir (Özkök,2019).Bu istikrarsızlık, çalışmada “dijital nihilizm” kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Dijital nihilizm, burada mutlak bir değer yitimi ya da ilgisizlik hâli olarak değil; anlamın sürekli askıya alındığı, ertelendiği ve geçici biçimlerde yeniden kurulduğu bir deneyim alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda ironi, dijital nihilizmin temel işleyiş biçimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Karabulut,2021). İronik söylem, trajedinin etkisini tamamen ortadan kaldırmamakta; aksine, onunla doğrudan ve sürekli yüzleşmenin yarattığı duygusal yıpranmayı yönetilebilir kılmaktadır. Kişiler, ironik olarak gördükleri bu tarz yaşanan olaylarda tanıklıklarını devam ettirirken ne yazık ki duygusal olarak da kendilerini zorlama konusunda sınırlarını aşmaktadırlar (Testere,2025 d). Bu yönüyle ironi, yalnızca estetik ya da retorik bir tercih değil, dijital ortamda maruziyetin sürekliliğine karşı geliştirilen bir savunma pratiği olarak değerlendirilebilir.Sembolik düzlemde ele alındığında, bu savunma pratiği aynı zamanda bir direniş biçimi üretmektedir. Dijital mecralarda dolaşıma sokulan ironik içerikler, egemen duygu rejimlerinin —sürekli üzülmeye, sürekli duyarlılık ya da sürekli tepki verme beklentisinin— askıya alınmasına imkân tanımaktadır. Birey, ironik mesafe aracılığıyla bu beklentilere tam olarak eklenmemekte; fakat aynı zamanda trajediyi tamamen yok saymamaktadır. Bu ikili konumlanma, ironiyi sembolik bir direniş alanı hâline getirmektedir (Güzel ,2019). Hayvan figürleri, bu sembolik direnişin taşıyıcı unsurları olarak özel bir önem taşımaktadır (Testere ,2025 e).

İnsan dışı özne olarak hayvanlar, dijital anlatılarda ahlaki yük, masumiyet ve savunmasızlık gibi anlamların yoğun biçimde projekte edildiği figürlerdir. Bu nedenle hayvanlar üzerinden kurulan trajik sahneler, izleyicide güçlü bir duygusal etki yaratırken; ironik çerçeve bu etkinin kontrol altına alınmasını sağlamaktadır (Kaçar,2022). Böylece hayvan temsilleri, dijital nihilizmin hem yoğunlaştığı hem de dönüştürüldüğü bir arayüz işlevi görmektedir. Bu çalışmada önerilen “Testere Etkisi”, söz konusu duygusal ve sembolik süreçleri açıklamak üzere geliştirilmiş bir kavramsal çerçevedir. Testere Etkisi, bireyin trajik içerik karşısında yaşadığı yoğun duygulanımı ironik ifade yoluyla geçici olarak nötralize etmesi; ancak bu nötralizasyonun eylemsel bir karşılık üretmemesi nedeniyle kısa süre içinde yeniden duygusal yoğunluğa dönmesi sürecini tanımlamaktadır. Bu ileri-geri hareket, dijital ortamda tekrar eden maruziyetle birleştiğinde, bireyin duygusal ve varoluşsal bütünlüğünde kademeli bir aşınma yaratmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın temel amacı, dijital medyada dolaşıma giren trajik içeriklerin —özellikle hayvan figürleri üzerinden kurulan anlatıların— bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını ve bu içeriklere eşlik eden ironik çerçevenin duygusal deneyim üzerindeki etkilerini incelemektir. Uygulanan çalışmayla dijital mecralarda bireylerin karşılaştığı çaresizlik, acı ve kriz başta olmak üzere bu tür olgular karşısında kendilerine geliştirmiş oldukları ironik söylemlerin bireysel düzeyde bir savunma mekanizması mı olduğunu yoksa bir direniş biçimi mi ürettiği sorusuna odaklanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, nitel ağırlıklı bir pilot araştırma tasarlanmıştır.

Araştırma kapsamında katılımcılara, dijital mecralarda yaygın biçimde dolaşıma giren trajik hayvan temsillerine benzer örnekler sunulmuş; bu içeriklere yönelik duygusal tepkileri, çağrışımları ve anlamlandırma biçimleri açık uçlu sorular aracılığıyla incelenmiştir. Katılımcılardan, söz konusu içeriklerin kendilerinde uyandırdığı duyguları ve bu duygularla kurdukları ilişkiyi betimlemeleri istenmiştir. Elde edilen veriler, tematik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sürecinde katılımcı ifadeleri; anlamsızlık, çaresizlik, ironi, özgürlük, başkaldırı ve öznel konumlanma gibi temalar etrafında sınıflandırılmıştır. Bu temalar, çalışmanın kuramsal çerçevesinde önerilen “Testere Etkisi” kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Bu sayede, ironik söylemin sadece bir mesafe oluşturma aracı mı yoksa bireylerin dijital nihilizm karşısında geliştirdiği sembolik bir tutum mu olduğu tartışmaya açılmıştır. Pilot çalışma, nicel genelleme iddiası taşımamakta; aksine dijital kültürde ironik savunma mekanizmalarının nasıl deneyimlendiğine dair betimleyici ve keşifsel bir zemin sunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırma, ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için kavramsal ve yöntemsel bir ön adım niteliği taşımaktadır.

4. Bulgular

Pilot çalışma kapsamında görüşülen 10 katılımcının tamamı, dijital medyada karşılaştıkları trajik hayvan temsilleriyle güçlü bir özdeşleşme kurduklarını ifade etmiştir. Katılımcılar, söz konusu içerikleri izlerken kendilerini hayvan figürünün yerine koyduklarını ve bu özdeşleşmenin duygusal bir yakınlık yarattığını belirtmişlerdir. Aynı katılımcıların tamamı, bu özdeşleşmeye rağmen içeriklere ironik ya da gülümseyerek tepki verdiklerini dile getirmiştir. Ancak üçüncü soruya verilen yanıtlar, ironik tepkinin katılımcılar tarafından bilinçli bir savunma ya da sembolik direniş biçimi olarak fark edilmediğini göstermektedir. Katılımcıların hiçbiri, ironiyi bilinçli bir duygusal mesafe koyma stratejisi olarak tanımlamamıştır. Görüşmeler sırasında katılımcıların ifadeleri, özdeşleşmenin özellikle belirli hayvan figürleri üzerinden derinleştiğini ortaya koymuştur. Katılımcılar, “Lihist pengueni” olarak adlandırılan figürü özgür ruhlu, bağımsız ve kendi yolunda ilerleyen bir karakter olarak tanımlamış; bu özellikleri kendileriyle ilişkilendirdiklerini ifade etmişlerdir. Buna karşılık “Tavuk Wilson” figürü, daha kırılğan ve edilgen bir konumda algılanmış ve katılımcılar tarafından üzüntü duygusuyla karşılanmıştır.

Soru	Evet (f)	Hayır (f)	Toplam (n)
Hayvan figürüyle özdeşleşme	10	0	10
Özdeşleşmeye rağmen ironik tepki	10	0	10
İroninin bilinçli bir mesafe/direniş olarak fark edilmesi	0	10	10

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, dijital ortamda dolaşıma giren trajik hayvan temsillerinin bireyler üzerindeki duygusal ve sembolik etkilerini inceleyerek, dijital nihilizm tartışmasının ötesinde daha geniş bir yapısal soruna işaret etmektedir (Köktürk,2021). Elde edilen bulgular, bireylerin söz konusu içeriklerle yalnızca geçici bir duygusal ilişki kurmadıklarını; aksine belirli figürler üzerinden güçlü bir özdeşleşme ve anlam üretimi geliştirdiklerini göstermektedir (Güvenç2022). Özellikle pilot çalışma sırasında, katılımcıların anket sorularının ötesine geçen ve nicel olarak değerlendirilmemiş bazı ifadelerinde, penguen figürünü kendileriyle özdeşleştirdikleri, onu bir tür kahraman olarak konumlandıkları ve bu figürün temsil ettiği yolun kendi yaşam yollarıyla örtüştüğüne inandıkları dikkat çekmiştir.

Bu durum, çalışmanın yalnızca dijital nihilizm bağlamında değil, aynı zamanda toplum mühendisliği perspektifinden de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Duran&Can,2014). Dijital mecralarda yaşanan içerik dolaşımı, bireyin neye maruz kalacağını, neyi izleyeceğini ve hangi anlatılarla duygusal bağ kuracağını belirleyen görünmez bir seçicilik mekanizmasına işaret etmektedir(Testere ,2026 f) Küresel ölçekte yaşanan soykırımlar, savaşlar ve ağır insanlık ihlalleri sosyal medyada yoğun biçimde yer bulmaya çalışırken; yıllar önce üretilmiş bir penguen belgeselinin ya da uzun süre önce kaybolmuş bir hayvan figürünün hikâyesinin, bu gerçek trajedilerden daha görünür hâle gelmesi, bu seçiciliğin çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışma, dijital kültürde bireysel duyarlılığın yalnızca duygusal aşınma ya da nihilistik bir kopuşla açıklanamayacağını; aksine algoritmik yönlendirmeler, platform mantıkları ve lineer kültürün çözülmesiyle ortaya çıkan yeni bir çatışma alanı içerisinde şekillendiğini ortaya koymaktadır (Testere,2026 g). Kişisel platformların ve lineer anlatı yapılarının giderek parçalanması, hangi hikâyelerin merkezde tutulacağına ve hangilerinin arka plana itileceğine dair yeni bir mücadele alanı yaratmaktadır. Bu çalışma, söz konusu mücadele alanının bireysel özdeşleşmeler ve sembolik figürler üzerinden nasıl işlediğine dair ön bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Öneriler

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, dijital mecralarda yürütülen içerik dolaşımının bireyler üzerinde belirgin bir yönlendirme ve etki gücü oluşturduğunu göstermektedir (Öza2019). Özellikle sosyal mühendislik pratikleri aracılığıyla belirli anlatıların öne çıkarıldığı, bazı toplumsal ve politik olayların ise görünürlük açısından geri plana itildiği gözlemlenmiştir. Bu durum, bireylerin dijital ortamda karşılaştıkları içeriklere verdikleri tepkilerin yalnızca kişisel tercihlerle değil, aynı zamanda sistematik yönlendirmelerle şekillendiğine işaret etmektedir (Demir&Dayalı,2025).

Araştırma bulguları, yaşanan ya da yaşanması muhtemel olumsuz olayların sosyal medyada yaratacağı yankıyı zayıflatmak amacıyla, belirli figürlerin ve anlatıların stratejik biçimde dolaşıma sokulabildiğini düşündürmektedir. Özellikle duygusal özdeşleşmeye açık hayvan

figürleri üzerinden kurulan anlatıların, bireysel duyarlılığı farklı bir yöne kanalize ederek dikkat dağıtıcı bir işlev üstlenebileceği değerlendirilmektedir (Kurt,2023). Bu bağlamda, sosyal mühendislik pratiklerinin yalnızca bilgi akışını değil, duygusal yönelimleri de düzenlediği söylenebilir.

Bu doğrultuda, dijital medya okuryazarlığı çalışmalarının yalnızca yanlış bilgiyle mücadelele değil, aynı zamanda duygusal manipülasyon ve sembolik yönlendirme biçimlerine odaklanacak şekilde genişletilmesi önerilmektedir (Devrim,2023). Bireylerin, dijital ortamda karşılaştıkları içeriklerin hangi bağlamda, hangi zamanlamayla ve hangi amaçlarla dolaşıma sokulduğunu sorgulamalarını teşvik eden eleştirel yaklaşımlar, dijital kültürde daha dirençli bir toplumsal bilinç oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda, farklı sosyo-kültürel grupların benzer içeriklere verdikleri tepkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve algoritmik görünürlük mekanizmalarının duygusal yönelimler üzerindeki etkisinin daha kapsamlı veri setleriyle analiz edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Boz, G. (2011). *İroni kavramının postmodern dönüşümü ve postmodern seramik eserlerde ironi* (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi.

Devrim, N. (2023). *Yeni medya okuryazarlığı düzeyinin sosyal medyaya güven algısına etkisi* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi.

Demir, D., & Dalaylı, F. (2025). Yeni medyada kamusal alanın yeniden inşası: Katılımcı kültür ve algoritmik yönlendirme arasında bir denge mümkün mü?

Erol, İ. (2024). *Türkiye’de kolektif umutsuzluğun sosyal medyadaki yansımaları: Göç videolarına yapılan yorumlar üzerine metin madenciliği* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi.

Güvenç, B. N. (2022). *Yetişkinlerin beğenilme arzusu ile sanal ortam yalnızlık ve yetersizlik duygusu ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Güzel, E. (2019). Postmodernizm, ironi ve birey ilişkisine *Tutunamayanlar ve Benim Adım Kırmızı* üzerinden kısa bir bakış. *Hikmet – Akademik Edebiyat Dergisi*, (11), 99–123.

Hülür, H. (2025). Popüler kültürün konvansiyonel ve dijital biçimleri: Popüler nihilizm kültürü ya da kültür algoritmaları. *TRT Akademi*, 10(25), 1178–1185.

Kaçar, M. R. (2022). *Sanatta şiddet elemanı olarak hayvan ve empati* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Karabulut, A. (2021). *Dijital yozlaşma ve etik*. Literatürk Academia.

Köktürk, M. (2021). *Dijital çağ üzerine düşünceler*. Net Kitaplık Yayıncılık.

Kurt, A. S. (2023). “Hissizleşme” ve “yaşamdaşlık” kavramlarının çağdaş sanattaki yansımaları (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Özay, N. E. (2019). *Türkiye’de sosyal medyada trollük ve fotoğraf* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özkök, Ö. (2019). *Sosyal medyada sanal kimlikler: Sosyal medya fenomenlerinin benlik sunumları üzerine bir araştırma*.

Şimşek, S. S. (2025). Belirsizlikler çağında konstelatif kamuoyu: Arayüz mantıkları, duygusal ivme ve meşruiyet dizilimleri. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 15–30.

Testere, M. (2025a). Dijital platformların yıkıcı etkisi karşısında sinema salonlarının rekreasyonel dönüşümü. İçinde *Anadolu 18th International Conference on Social Sciences* (ss. 760–772). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18108479>

Testere, M. (2025b). *Dijitalleşen dünyada rekreasyon işletmelerinin muhasebe ve finans fonksiyonlarının uyumu*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1097.c4381>

Testere, M. (2025c). Tiyatro eğitiminin travma sonrası toparlanma ve kendilik algısına etkisi: Bir kursiyer deneyimi. İçinde *18th International İstanbul Scientific Research Congress Proceedings Book* (Cilt 2). <https://doi.org/10.5281/zenodo.18189537>

Testere, M. (2025d). Tiyatro ve yaratıcı dramının sosyal beceri ve rekreasyon üzerindeki etkisi. İçinde *Bursa 6th International Conference on Humanity and Social Sciences*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18146846>

Testere, M. (2025e). The religious origins of sacred numbers and their reflections in modern recreational activities. İçinde *Education as a Transformative Force: Intersections of Knowledge, Culture, Identity, and Performance* (ss. 103–115). BZT Turan Publishing House. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18145367>

Testere, M. (2026f). Lineer yayıncılıktan algoritmik kültüre: Oscar örneği üzerinden MTV’den YouTube’a medya hegemonyasının dönüşümü. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652061>

Testere, M. (2026g). Medya imparatorlukları yeniden şekilleniyor: Netflix–Warner Bros olası birleşmesinin geleneksel yayıncılık ve dijital pazar dinamiklerine yıkıcı etkisi. İçinde *Africa 9th International Conference on Scientific Researches*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18652162>

YOGA VE MEDITASYON: BEDEN, ZİHİN VE RUHUN DENGESİ

SEMANUR BAZ¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi

bazsemanur3@gmail.com ORCID. 0009-0005-6520-0745

AYDAN ERMİŞ² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu

aydanak@omu.edu.tr ORCID.0000-0003-2285-7980

OSMAN İMAMOĞLU³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri

osmani55@hotmail.com. ORCID:https://orcid.org/0000-0001-6671-6042,

ÖZET

Bu çalışma, yoga uygulamasının kültürel kökenlerini ve bireylerin zihinsel ile fiziksel sağlıkları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Sanskritçede "birleşmek" veya "boyunduruk altına almak" anlamına gelen Yug kökünden türeyen yoga kavramı, bireysel bilincin evrensel bilinçle bütünleşmesini hedefleyen kadim bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Yoga, kökeni Hindistan'a dayanan ve fiziksel duruşlar (asana), nefes teknikleri (pranayama), meditasyon ve derin gevşeme gibi bileşenleri içeren bütüncül bir uygulamadır. Bu uygulamaların beden farkındalığını artırdığı, esneklik ve kuvveti desteklediği, stres düzeyini azalttığı ve zihinsel odaklanmayı güçlendirdiği bilinmektedir. Meditasyon ise zihnin dinginleşmesini ve içsel huzurun sağlanmasını amaçlayan bir zihinsel tekniktir. Yoga ve meditasyon birlikte uygulandığında beden-zihin etkileşimini derinleştirerek iyilik haline katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Yoga, meditasyon, beden-zihin dengesi, stres yönetimi, zihinsel sağlık

ABSTRACT

This study aims to examine the cultural origins of yoga and its effects on individuals' mental and physical health. The term yoga, derived from the Sanskrit root Yug, refers to an ancient system that seeks the union of individual consciousness with universal consciousness. Yoga is a holistic practice including physical postures, breathing techniques, meditation, and relaxation. These practices enhance body awareness, flexibility, strength, and mental focus, while reducing stress. Meditation is a mental technique aimed at calming the mind and achieving inner peace. Together, yoga and meditation improve overall well-being.

Keywords: Yoga, meditation, mind-body balance, stress management, mental health

GİRİŞ VE AMAÇ

Yoga, beden ve zihin arasında uyum sağlamayı amaçlayan ruhsal bir uygulamadır. Sanskritçede birleşmek anlamına gelen Yug kökünden türemiştir (Garfinkel, 2005). Yoga, bireysel bilincin evrensel bilinçle bütünleşmesini hedefler (Şengün Gürsoy, 2009). Amaç, kişinin özgürleşme ve içsel dengeye ulaşmasıdır (Güler, 2010).

Yoga; asana, pranayama, meditasyon ve gevşeme tekniklerinden oluşur. Hatha Yoga fiziksel yönü öne çıkarırken, Kundalini Yoga meditasyon ve enerjiye odaklanır (Dağışan, 2019). Meditasyon ise zihinsel sakinlik ve farkındalık geliştirmeyi amaçlar (Çay, 2023).

GELİŞME

Yoga ve meditasyon, beden, zihin ve ruh bütünlüğünü destekleyen uygulamalardır (Luongo, 2017). Yoga fiziksel esneklik ve güç kazandırırken, meditasyon zihinsel rahatlama sağlar. Birlikte uygulandıklarında daha güçlü bir etki oluştururlar.

Yoga; asana ve pranayama teknikleri ile bedenin esnekliğini artırır ve zihni sakinleştirir (McIlwain, 2016). Meditasyon ise zihinsel odaklanmayı ve duygusal dengeyi destekler (Seven, 2023).

Yoga ve dinî pratikler arasında bazı benzerlikler bulunmakla birlikte amaç ve bağlam açısından farklılıklar vardır (Ernst, 2014).

Yoga sağlık açısından; stres azaltma, esneklik artırma, bağışıklık sistemini güçlendirme ve zihinsel rahatlama gibi birçok fayda sağlar (Taneja, 2014).

SONUÇ

Yoga ve meditasyon, modern yaşamın stres ve sağlık sorunlarına karşı etkili yöntemler olarak değerlendirilmektedir. Düzenli uygulama, fiziksel ve zihinsel iyilik halini destekler. Ayrıca tamamlayıcı terapi yöntemleri arasında giderek daha fazla yer almaktadır.

Kaynakça

Acar, Y., & İlçin, N. (2021). Romatizmal hastalıklarda yoga. Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12(1), 95–102.

Alkan, E., & Özçoban, F. A. (2017). Yoganın gebelik, doğum ve doğum sonuçları üzerine etkisi. *Smyrna Tıp Dergisi*, (3), 64–71.

Atalay, M., & Ernest, C. (2015). Müslüman yoga yorumcuları. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 117–128.

Bozhüyük, A., Özcan, S., Kurdak, H., Akpınar, E., Saatçı, E., & Bozdemir, N. (2012). Sağlıklı yaşam biçimi ve aile hekimliği. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 6(1), 13–21.

Bushell, W. C. (2009). Long life, renewal, and optimal health: Integrating Eastern and Western perspectives. *Annals of the New York Academy of Sciences*.

Çay, M. (2023). Bilinçli farkındalık: Her yönüyle mindfulness. Çay Yayınları.

Dağışan, C. (2019). Hatha yoga egzersizlerinin masa başı çalışan kadınlarda esneklik, postür bozukluğu ve yaşam kalitesi üzerine etkisinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi).

Ernst, C. W. (2014). *Yoga and Islam*.

Ernst, C. W., & Yamak, M. B. (2018). Muhammed Gavs'ın nazarında tasavvuf ve yoga. *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 4(2), 900–912.

Garfinkel, M., & Schumacher, H. R. (2000). Yoga. *Rheumatic Disease Clinics of North America*, 26(1), 125–132.

Güler, M. M. (2010). Yoga egzersizlerinin çalışanlarda esenlik ve yaşam kalitesi üzerine etkisi (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi.

Güveri, H., & Bekar, M. (2023). Doğum korkusunu azaltmaya yönelik bir yaklaşım: Duygusal özgürleşme tekniği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(Özel Sayı), 346–350.

İmamoğlu, O., & Dilek, A. N. (2016). Dua ve yoganın insan organizmasına ortak faydaları. *Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi*, 4(Özel Sayı 2), 639–651.

Kaçar, S. (2023). Turizmde zihin ve beden deneyimleri: Yoga, meditasyon ve diğer spor etkinlikleri. In Deneyimsel turizmde yenilikçi uygulamalar (s. 93).

Karadaş, C. (2022). Yoga yapan bireylerin yoga öz-etkililik düzeyleri ve etkileyen faktörler. YOBÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 3(2), 137–146.

McIlwain, S. J., Peris, D., Sardi, M., Moskvina, O. V., Zhan, F., Myers, K. S., & Hittinger, C. T. (2016). Genome sequence and analysis of a stress-tolerant strain of *Saccharomyces cerevisiae*. *G3: Genes, Genomes, Genetics*, 6(6), 1757–1766.

Sayman, E. (2021). Yoga turizmi deneyimi ile yaşam kalitesi arasındaki ilişkide kişiliğin aracı etkisi (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi.

Seven, V. (2023). Yoganın okul öncesi çocukların öz düzenleme becerilerine etkisi (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Şengün Gürsoy, S. (2009). Tüketim toplumu ve ontolojik güvenlik erozyonu dahilinde yükselen akım yoga (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Taneja, D. K. (2014). Yoga and health. *Indian Journal of Community Medicine*, 39(2), 68–72. <https://doi.org/10.4103/0970-0218.132716>

Tiwari, I., & Negi, C. S. (2019). The relevance of yoga in developing holistic health and community. *Environment Conservation Journal*, 20(SE), 83–88.

Yılmaz Esencan, T. (2018). Yoga ve meditasyonun doğum sürecine etkisi (Doktora tezi). İstanbul

ANTİK MEZOPOTAMYA’DA İLAHİ KOŞU METAFORU: BALAĞ METİNLERİ BAĞLAMINDA SPOR VE TANRISALLIK

SEMANUR BAZ¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi
bazsemanur3@gmail.com ORCID. 0009-0005-6520-0745

AYDAN ERMİŞ² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu
aydanak@omu.edu.tr ORCID.0000-0003-2285-7980

OSMAN İMAMOĞLU³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri
osmani55@hotmail.com ORCID:https://orcid.org/0000-0001-6671-6042,

Özet

ANTİK MEZOPOTAMYA’DA İLAHİ KOŞU METAFORU: BALAĞ METİNLERİ BAĞLAMINDA SPOR VE TANRISALLIK

ÖZET Bu çalışmanın amacı, Antik Yakın Doğu’da tanrıların “koşan” varlıklar olarak tasvir edilmesini balağ ağıtları ve ilgili edebi metinler bağlamında inceleyerek spor, ritüel ve müzik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Antik Mezopotamya, Anadolu ve çevre kültürlerde festivaller, dini törenler ve sportif etkinlikler toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Kralların kendilerini güçlü ve hızlı sporcular olarak sunmaları, kahramanlık anlatılarında atletik becerilerin öne çıkarılması ve tanrıların üstün fiziksel niteliklerle betimlenmesi, sporun yalnızca bedensel bir faaliyet değil, aynı zamanda sembolik ve teolojik bir anlam taşıdığını göstermektedir. Çalışmada özellikle Eski Babil döneminden itibaren tanıklık edilen balağ ağıtları ele alınmıştır. Sümerce (çoğunlukla Emesal lehçesiyle) kaleme alınan bu metinlerde, tanrıların hızına ve kaçınılmaz gücüne vurgu yapan formüller dikkat çekmektedir. “du10-bad” ifadesinin filolojik çözümlemesi, bağlama göre değişen anlam alanını ortaya koymakta; ancak balağ metinlerinde bu kullanımın açık biçimde koşu ve hız metaforuyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Başta İnanna/İştâr olmak üzere bazı tanrıların hızlı koşucular olarak tasvir edilmesi, ilahi kudretin atletik metafor üzerinden ifade edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda koşu, yalnızca fiziksel bir eylem değil; tanrısal üstünlüğün, erişilmezliğin ve mutlak gücün sembolüdür. Ayrıca müziğin ve özellikle balağ geleneğinin, bu ilahi tasvirlerin ritüel ortamda icrasına aracılık ettiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Antik Yakın Doğu’da sporun, kralların ideolojik temsillerinden tanrıların poetik betimlemelerine kadar geniş bir alanda yer aldığı; koşu metaforunun ise ilahi güç ve otoritenin önemli bir göstergesi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balağ, koşu metaforu, tanrı, spor, Mezopotamya

THE DIVINE RUNNING METAPHOR IN ANCIENT MESOPOTAMIA: SPORT AND DIVINITY IN THE CONTEXT OF BALAG TEXTS

ABSTRACT The aim of this study is to examine the depiction of gods as “running” beings in the Ancient Near East within the context of balağ laments and related literary texts, and to

reveal the relationship between sport, ritual, and music. In Ancient Mesopotamia, Anatolia, and surrounding cultures, festivals, religious ceremonies, and athletic activities constituted an important part of social life. The presentation of kings as strong and swift athletes, the emphasis on athletic abilities in heroic narratives, and the portrayal of gods with superior physical qualities demonstrate that sport was not merely a bodily activity but also carried symbolic and theological significance. This study focuses particularly on balaĝ laments attested from the Old Babylonian period onward. These texts, written in Sumerian—mostly in the Emesal dialect—contain formulaic expressions emphasizing the speed and inescapable power of the gods. The philological analysis of the term “du10-bad” reveals a broad semantic range depending on context; however, in balaĝ texts this expression appears clearly associated with the metaphor of running and speed. The depiction of certain deities—especially Inanna/Ishtar—as swift runners indicates that divine power was expressed through an athletic metaphor. In this context, running represents not merely a physical act, but a symbol of divine supremacy, transcendence, and absolute authority. Moreover, music—particularly within the balaĝ tradition—served as a medium for performing these divine representations in ritual settings. In conclusion, sport in the Ancient Near East occupied a broad spectrum, while the metaphor of running functioned as a significant indicator of divine power and authority.

Keywords: Balaĝ, running metaphor, god, sport, Mesopotamia

GİRİŞ Festivaller, hemen her kültürde toplumsal yaşamın temel yapı taşlarından biridir. Antik Yakın Doğu’da spor, ritüel ve dini pratiklerle iç içe geçmiş bir yapı göstermektedir (Doğan & İmamoğlu, 2023). Kralların ve kahramanların atletik özelliklerle betimlenmesi ve tanrıların güçlü ve hızlı varlıklar olarak tasvir edilmesi bu ilişkinin göstergesidir (Fink, 2014).

Müzik ise ritüel ve toplumsal yaşamda önemli bir işleve sahiptir. Ritmik yapıların spor performansı üzerinde psikolojik ve fizyolojik etkiler oluşturduğu bilinmektedir (Terry & Karageorghis, 2011).

Bu çalışmanın amacı, Antik Yakın Doğu’da tanrıların “koşan” varlıklar olarak tasvir edilmesini balaĝ ağıtları bağlamında incelemektir.

GELİŞME Antik Yakın Doğu’da tanrıların doğrudan sporcu kimliğiyle yer aldıklarına dair kanıtlar sınırlıdır. Ancak atletik etkinliklerin tanrılar adına gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Fink, 2014).

Balaĝ metinleri, bu sembolik yapıyı anlamak açısından önemli bir kaynak sunmaktadır. Bu metinlerde “koşan tanrı” imgesi dikkat çekmektedir. “du10-bad” ifadesi farklı anlamlar taşısa da balaĝ bağlamında hız ve hareket ile ilişkilidir.

İnanna/İhtar gibi tanrıların hızlı koşucular olarak tasvir edilmesi, ilahi gücün atletik metaforla ifade edildiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER Bu çalışma, Antik Yakın Doğu’da sporun yalnızca fiziksel bir etkinlik değil, aynı zamanda ritüel ve sembolik bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Koşu metaforu, tanrısal güç ve erişilmezliğin önemli bir göstergesidir.

Gelecek çalışmalar için balağ metinlerinin disiplinlerarası yaklaşımlarla incelenmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

Doğan, E., & İmamoğlu, O. (2023). Antik Yunanda sporun dinden etkilenmesi. Spor Bilimlerinde Akademik Değerlendirmeler-1, 140–156.

Ermiş, E., Ermiş, A., & İmamoğlu, O. (2023). Opinions on nude competition of athletes in ancient games. The Journal of International Social Research, 11(140), 69–76.
<https://doi.org/10.29228/ASOS.69090>

Evelyn, E. R. (2017). The socio-cultural value and function of music. Leiden University.

Fink, S., & Rollinger, R. (2014). Sports in the Ancient Near East revisited: Running gods and balağs. In Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions (pp. 7–14). Ugarit-Verlag.

Gabbay, U. (2014). The balağ instrument and its role in the cult of Ancient Mesopotamia. De Gruyter.

Güney, G., & İmamoğlu, O. (2023). The use of dance sport in Ancient Greece. Journal of Population Therapeutics and Clinical Pharmacology, 30(11), e193–e205.

Terry, P. C., & Karageorghis, C. I. (2011). Music in sport and exercise. In The new sport and exercise psychology companion (pp. 359–380).

Yazıcı, Y., & İmamoğlu, O. (2023). Early BC dance activities in Ancient Mesopotamia. The Journal of Academic Social Science, 11(141), 1–16.

LİSANS LI SPORCULARIN SPORTİF ÖZ YETERLİLİK VE UMUTSUZLUK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör, ARZU YEKE ALTUN ¹, Prof. Dr, TÜLİN AKMAN ²,

Doç. Dr. ŞABAN ÜNVER³

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

saban.unver@omu.edu.tr- ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-5660-8910>

³Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

takman@omu.edu.tr- ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-7378-596X>

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, lisanslı sporcuların sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerini çeşitli demografik ve akademik değişkenler açısından incelemek ve bu iki psikolojik yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Araştırma, betimsel ve ilişkisel tarama modelinde yürütülmüştür. Çalışmanın evrenini 2025–2026 öğretim yılında Spor Bilimleri Fakültesi’nde öğrenim gören 18 yaş ve üzeri lisans öğrencileri oluştururken, örnekleme tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen ve gönüllü olarak katılım sağlayan 151 lisanslı sporcu oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Riggs ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Öcel (2002) tarafından yapılan Öz Yeterlik Ölçeği ve Beck ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe uyarlaması Seber ve arkadaşları (1993) ile Durak ve Palabıyıkoglu (1994) tarafından yapılan Beck Umutsuzluk Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde Kolmogorov–Smirnov testi ile normal dağılım varsayımı incelenmiş, verilerin normal dağılmadığı belirlenmiş ve bu doğrultuda Mann Whitney-U ve Kruskal Wallis testleri uygulanmıştır.

Araştırma bulguları, sportif öz yeterlik düzeyinin cinsiyet ve branş türüne göre anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymuştur ($p>0.05$). Buna karşın, Beck Umutsuzluk Ölçeği toplam puanı ve alt boyutlarında erkek sporcuların kadın sporculara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek puanlara sahip olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Ayrıca öğrenim görülen bölüme göre yapılan karşılaştırmalarda, beden eğitimi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören sporcuların sportif öz yeterlik düzeylerinin daha yüksek, rekreasyon bölümünde öğrenim gören sporcuların ise umutsuzluk düzeylerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Sonuç olarak, lisanslı sporcuların sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin akademik bağlam ve cinsiyet gibi değişkenlerle ilişkili olduğu ve spor bilimleri öğrencilerine yönelik psikolojik destek ve kariyer danışmanlığı programlarının geliştirilmesinin önem taşıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sporcu, Öz Yeterlilik, Umutsuzluk

AN EXAMINATION OF SPORT SELF-EFFICACY AND HOPELESSNESS LEVELS IN LICENSED ATHLETES

SUMMARY

The aim of this study is to examine licensed athletes' sport self-efficacy and hopelessness levels in terms of various demographic and academic variables, and to reveal the relationship between these two psychological constructs.

The research was conducted using a descriptive and correlational survey design. The population of the study consisted of undergraduate students aged 18 and above studying at Faculty of Sport Sciences during the 2025–2026 academic year. The sample comprised 151 licensed athletes who were selected through random sampling and voluntarily participated in the study. Data were collected using a Personal Information Form, the Self-Efficacy Scale developed by Riggs et al. (1994) and adapted into Turkish by Öcel, and the Beck Hopelessness Scale developed by Beck et al. and adapted into Turkish by Seber et al. and Durak and Palabıyıkoglu. In the analysis of the data, the normality assumption was tested using the Kolmogorov–Smirnov test. Since the data were not normally distributed, Mann–Whitney U and Kruskal–Wallis tests were employed.

The findings revealed that sport self-efficacy levels did not differ significantly according to gender and type of sport ($p > 0.05$). However, male athletes had significantly higher scores than female athletes in both the total score and sub-dimensions of the Beck Hopelessness Scale ($p < 0.01$). Additionally, comparisons based on academic departments indicated that students studying in the Physical Education Teaching department had higher sport self-efficacy levels, whereas those studying in the Recreation department exhibited higher levels of hopelessness ($p < 0.05$).

In conclusion, sport self-efficacy and hopelessness levels of licensed athletes are associated with variables such as gender and academic context. These findings highlight the importance of developing psychological support and career counseling programs for students in sport sciences.

Keywords: Athlete, Self-efficacy, Hopelessness

1. GİRİŞ

Spor, bireyin yalnızca fiziksel kapasitesini ortaya koyduğu bir etkinlik alanı değil, aynı zamanda bilişsel, duygusal ve sosyal boyutlarıyla bütüncül bir gelişim sürecidir. Özellikle üniversite düzeyinde lisanslı olarak spor yapan bireyler, hem akademik sorumluluklarını hem de sportif performans beklentilerini eş zamanlı olarak yönetmek durumunda kalmaktadır. Bu çok yönlü yapı, sporcuların psikolojik dayanıklılıklarını, kendilerine olan inançlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini doğrudan etkilemektedir. Günümüzde spor bilimleri alanında yapılan çalışmalar, performansın sürdürülebilirliğinde psikolojik değişkenlerin en az fiziksel hazırlık kadar belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda sportif öz yeterlik ve umutsuzluk kavramları, sporcu öğrencilerin performans, motivasyon ve kariyer gelişim süreçlerini anlamada temel psikolojik göstergeler olarak öne çıkmaktadır.

Sportif performansın yalnızca fiziksel kapasiteyle değil, aynı zamanda psikolojik faktörlerle de belirlendiği güncel spor bilimleri literatüründe açıkça ortaya konmuştur. Özellikle sporcuların performanslarını sürdürülebilir biçimde ortaya koyabilmelerinde öz yeterlik algısı ve geleceğe yönelik bilişsel-duygusal beklentiler önemli belirleyiciler arasında yer almaktadır. Bandura'nın sosyal bilişsel kuramı çerçevesinde tanımlanan öz yeterlik, bireyin belirli bir performansı başarıyla gerçekleştirme kapasitesine ilişkin algısı olarak ifade edilmekte ve bu algının motivasyon, çaba düzeyi ve psikolojik dayanıklılık üzerinde doğrudan etkili olduğu vurgulanmaktadır (Bandura, 1997). Spor ortamında öz yeterlik, sporcunun antrenmanlara bağlılığı, stresle başa çıkma becerisi ve rekabet ortamındaki tutumlarını şekillendiren temel psikolojik yapılardan biridir (Moritz ve arkadaşları., 2000). Sportif öz yeterlik kavramı, genel öz yeterlikten farklı olarak spora özgü beceriler ve performans beklentileriyle ilişkilidir. Yapılan çalışmalar, yüksek sportif öz yeterlik düzeyine sahip sporcuların başarısızlık durumlarında daha hızlı toparlandıklarını ve performans düşüşlerinden daha az etkilendiklerini göstermektedir (Feltz ve arkadaşları., 2008). Öz yeterlik düzeyi düşük sporcularda ise performans kaygısı, motivasyon kaybı ve spordan uzaklaşma eğilimlerinin daha sık görüldüğü bildirilmektedir. Bu bağlamda sportif öz yeterlik, sporcunun yalnızca mevcut performansını değil, aynı zamanda uzun vadeli spor kariyerini de etkileyen kritik bir psikolojik değişken olarak değerlendirilmektedir. Sporcuların psikolojik iyilik hallerini etkileyen bir diğer önemli değişken ise umutsuzluk düzeyidir. Umutsuzluk, bireyin geleceğe ilişkin olumsuz beklentiler geliştirmesi ve hedeflerine ulaşma konusunda motivasyon kaybı yaşaması olarak tanımlanmaktadır (Beck ve arkadaşları., 1974). Beck Umutsuzluk Kuramı'na göre, bireyin geleceğe yönelik olumsuz bilişsel şemaları, duygu durum bozuklukları ve performans düşüşleriyle yakından ilişkilidir. Sporcular açısından umutsuzluk, sakatlık süreçleri, performans baskısı, kariyer belirsizliği ve rekabetçi ortamın yarattığı stresle birlikte daha belirgin hale gelebilmektedir. Literatürde sportif öz yeterlik ile umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar, bu iki değişken arasında genellikle ters yönlü bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yüksek öz yeterlik algısına sahip bireylerin, stresli ve belirsiz durumlarla daha etkili başa çıktıkları, bu durumun da umutsuzluk düzeylerini azalttığı bildirilmektedir (Maddux & Gosselin, 2012). Özellikle sporcu popülasyonunda yapılan araştırmalar, öz yeterlik düzeyinin artmasıyla birlikte motivasyonun yükseldiğini ve geleceğe yönelik daha olumlu beklentilerin geliştiğini göstermektedir. Üniversite düzeyinde spor eğitimi alan lisanslı sporcular, hem akademik hem de sportif beklentilerin yoğun olduğu bir süreçten geçmektedir. Bu durum, sporcuların psikolojik dayanıklılıklarını ve geleceğe yönelik algılarını doğrudan etkilemektedir. Yapılan çalışmalarda, spor bilimleri fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin, öğrenim görülen bölüme, cinsiyete ve spor branşına göre farklılık gösterebildiği rapor edilmiştir (Gustafsson ve arkadaşları., 2017). Bu farklılıkların anlaşılması, sporcu destek programlarının geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de sporcu üniversite öğrencileri üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, öz yeterlik ve umutsuzluk değişkenlerinin genellikle ayrı ayrı ele alındığı, bu iki yapının birlikte değerlendirildiği araştırmaların ise sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca öğrenim görülen bölüm ve branş türü gibi değişkenlerin bu psikolojik yapılar üzerindeki etkisinin yeterince incelenmediği dikkat çekmektedir (Kırımoğlu ve arkadaşları., 2019). Bu durum, sportif öz yeterlik ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin bütüncül biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, lisanslı sporcuların sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerini cinsiyet, öğrenim görülen bölüm ve branş türü değişkenleri açısından incelemek ve bu iki psikolojik yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Elde edilen bulguların, sporcu öğrencilerin psikolojik destek ihtiyaçlarının belirlenmesine ve spor eğitimi programlarının geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2025–2026 eğitim-öğretim yılında Spor Bilimleri Fakültesi’nde öğrenim gören ve aktif olarak lisanslı spor yapan 18 yaş ve üzeri üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu evrenden tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden toplam 151 lisanslı sporcu oluşturmaktadır.

2.2. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Formda katılımcıların yaş, cinsiyet, boy, kilo, spor yaşı, öğrenim gördükleri bölüm ve branş türüne ilişkin sorular yer almaktadır.

2.3. Öz Yeterlilik Ölçeği

Öz Yeterlilik Ölçeği, Riggs ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilmiş, Türkçe uyarlaması Öcel (2002) tarafından yapılmıştır. Ölçek beşli Likert tipinde olup toplam 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte yer alan 2, 3, 4, 6, 8 ve 10. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 10 ile 50 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar, yüksek öz yeterlilik düzeyini ifade etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alfa değeri bu çalışmada 0,61 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Beck Umutsuzluk Ölçeği

Beck Umutsuzluk Ölçeği, Beck ve arkadaşları (1974) tarafından geliştirilmiş olup Türkçe uyarlaması Seber ve arkadaşları (1993) ile Durak ve Palabıyıkoglu (1994) tarafından yapılmıştır. Ölçek 20 maddeden oluşmakta ve “evet-hayır” şeklinde yanıtlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 0–20 arasında değişmektedir. Ölçeğin bu çalışmadaki Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı 0,84 olarak bulunmuştur. Ölçek; gelecekle ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umut olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Toplam puan yüksekliği umutsuzluğun yükseldiğini gösterir, puan düşüklüğü umudun yükseldiğini gösterir.

2.5. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, katılımcılara araştırmanın amacı açıklanarak ve gönüllü katılım esas alınarak toplanmıştır. Veri toplama sürecinde çevrimiçi anket formu kullanılmış ve formlar yüz yüze doldurtulmuştur.

2.6. Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin istatistiksel analizi SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiştir. İki grup karşılaştırmalarında Mann Whitney-U testi, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1: Katılımcıların fiziksel özellikleri

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma
Yaş	Kadın	64	20.87	1.821
	Erkek	87	21.47	3.238
Boy	Kadın	64	163.59	6.687
	Erkek	87	177.81	13.236
VA	Kadın	64	56.68	9.275
	Erkek	87	74.72	10.688
Spor yaşı	Kadın	64	7.40	3.954
	Erkek	87	9.03	3.749

Çizelge 1’de katılımcıların fiziksel özellikleri verilmiştir.

Çizelge: Katılımcıların cinsiyete göre öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	P
Öz Yeterlik	Kadın	64	32.34	5.080	0,988
	Erkek	87	32.35	5.151	
Gelecekle İlgili Duygular ve Beklentiler	Kadın	64	0.93	1.193	0,001**
	Erkek	87	1.68	1.465	
Motivasyon Kaybı	Kadın	64	2.14	2.122	0,001**
	Erkek	87	3.36	2.406	
Umut	Kadın	64	1.14	1.378	0,019**
	Erkek	87	1.78	1.807	
Toplam Beck Umutsuzluk	Kadın	64	4.21	3.835	0,000**
	Erkek	87	6.83	4.572	

****p<0.01**

Çizelge 2’de katılımcıların sportif öz yeterlik ve Beck Umutsuzluk Ölçeği toplam puanları ile alt boyut puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması yer almaktadır. Sportif öz yeterlik puan ortalamaları kadınlarda $32,34 \pm 5,08$, erkeklerde $32,35 \pm 5,15$ olarak belirlenmiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Beck Umutsuzluk Ölçeği alt boyutları incelendiğinde, gelecekle ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve umut alt boyutları ile toplam umutsuzluk puanlarında cinsiyete göre istatistiksel

olarak anlamlı farklılıklar belirlenmiştir ($p<0,01$). Erkek sporcuların tüm alt boyutlar ve toplam puanlarda daha yüksek ortalama değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Çizelge 3: Katılımcıların öğrenim görülen bölüme göre öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması

	Öğrenim görülen bölüm	n	Ortalama	SD	min	max	p
Öz Yeterlik	Beden Eğitimi Öğretmenliği (a)	34	34.00	5.110	24.00	46.00	a>c*
	Antrenörlük Eğitimi (b)	62	32.30	5.136	21.00	49.00	
	Spor Yöneticiliği (c)	37	31.13	4.888	21.00	46.00	
	Rekreasyon (d)	18	31.88	5.004	26.00	48.00	
Gelecekle İlgili Duygular ve Beklentiler	Beden Eğitimi Öğretmenliği (a)	34	.97	1.114	.00	3.00	a<d*
	Antrenörlük Eğitimi (b)	62	1.46	1.533	.00	5.00	
	Spor Yöneticiliği (c)	37	1.32	1.334	.00	5.00	
	Rekreasyon (d)	18	1.88	1.450	.00	5.00	
Motivasyon Kaybı	Beden Eğitimi Öğretmenliği (a)	34	2.20	2.185	.00	8.00	a<d*
	Antrenörlük Eğitimi (b)	62	2.93	2.521	.00	8.00	
	Spor Yöneticiliği (c)	37	2.81	1.926	.00	7.00	
	Rekreasyon (d)	18	3.83	2.727	.00	8.00	
Umut	Beden Eğitimi Öğretmenliği (a)	34	1.35	1.453	.00	4.00	
	Antrenörlük Eğitimi (b)	62	1.32	1.423	.00	5.00	
	Spor Yöneticiliği (c)	37	1.83	1.893	.00	7.00	
	Rekreasyon (d)	18	1.77	2.237	.00	7.00	
Toplam Beck Umutsuzluk	Beden Eğitimi Öğretmenliği (a)	34	4.52	3.628	.00	12.00	a<d*
	Antrenörlük Eğitimi (b)	62	5.72	4.584	.00	17.00	
	Spor Yöneticiliği (c)	37	5.97	4.317	.00	17.00	
	Rekreasyon (d)	18	7.50	5.327	.00	18.00	

* $p<0.05$

Çizelge 3'te katılımcıların öğrenim gördükleri bölüme göre sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması sunulmuştur. Sportif öz yeterlik puan ortalamaları beden eğitimi öğretmenliği bölümünde $34,00\pm5,11$, antrenörlük eğitimi bölümünde $32,31\pm5,14$, spor yöneticiliği bölümünde $31,14\pm4,89$ ve rekreasyon bölümünde $31,89\pm5,00$ olarak belirlenmiştir. Bölümler arasında sportif öz yeterlik açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Beck Umutsuzluk Ölçeği alt boyutları ve toplam puanları incelendiğinde, gelecekle ilgili duygular ve beklentiler, motivasyon kaybı ve toplam umutsuzluk puanlarında bölümler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir ($p<0,05$). Umut alt boyutunda ise bölümler arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p>0,05$).

Çizelge 4: Katılımcıların brans türüne göre öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin karşılaştırılması

	Branş Türü	N	Ortalama	Standart sapma	p
Öz Yeterlik	Takım	87	32.52	5.125	0,619
	Ferdi	64	32.10	5.105	
Gelecekle İlgili Duygular ve Beklentiler	Takım	87	1.20	1.373	0,094

	Ferdi	64	1.59	1.422	
Motivasyon Kaybı	Takım	87	2.75	2.266	0,591
	Ferdi	64	2.96	2.500	
Umut	Takım	87	1.64	1.635	0,251
	Ferdi	64	1.32	1.700	
Toplam Beck Umutsuzluk	Takım	87	5.60	4.535	0,703
	Ferdi	64	5.89	4.375	

Çizelge 4’te katılımcıların branş türüne (takım sporları ve bireysel sporlar) göre sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeyleri karşılaştırılmıştır. Sportif öz yeterlik puan ortalamaları takım sporcularında $32,53 \pm 5,13$, bireysel sporcularında $32,11 \pm 5,11$ olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, branş türüne göre sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > 0,05$).

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada lisanslı sporcuların sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeyleri çeşitli demografik ve akademik değişkenler açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular, sportif öz yeterlik düzeyinin cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermediğini, buna karşın umutsuzluk ve alt boyutlarında cinsiyet temelinde anlamlı farklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, sportif performansa yönelik öz yeterlik algısının kadın ve erkek sporcularda benzer düzeylerde olabileceğini, ancak geleceğe yönelik bilişsel-duygusal değerlendirmelerin cinsiyete göre farklılaşabildiğini göstermektedir. Literatürde benzer şekilde, üniversite sporcularında öz yeterlik düzeylerinin cinsiyetten bağımsız seyrettiğini bildiren çalışmalar bulunmaktadır (Chow ve arkadaşları., 2018). Araştırmada erkek sporcuların, kadın sporculara kıyasla toplam umutsuzluk ve tüm alt boyutlarda daha yüksek puanlara sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, erkek sporcuların geleceğe yönelik beklentilerinde daha fazla belirsizlik ve motivasyon kaybı yaşayabildiklerini düşündürmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda, erkek sporcuların performans baskısını daha yoğun algıladıkları ve bu durumun umutsuzluk düzeylerini artırabildiği rapor edilmiştir (Rice ve arkadaşları., 2016). Bu bağlamda mevcut bulgular, literatürle tutarlılık göstermektedir.

Öğrenim görülen bölüme göre yapılan karşılaştırmalarda, beden eğitimi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören sporcuların sportif öz yeterlik düzeylerinin, spor yöneticiliği bölümüne göre kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, öğretmenlik programlarının uygulama ağırlıklı yapısının ve pedagojik yeterlik kazandırmasının, öğrencilerin kendilerine olan güvenlerini artırabileceği şeklinde yorumlanabilir. Literatürde, öğretmenlik eğitimi alan sporcuların mesleki yeterlik algılarının daha yüksek olduğu ve bunun öz yeterlik düzeylerine yansıdığı bildirilmektedir (Martin ve arkadaşları., 2015). Umutsuzluk düzeyleri açısından rekreasyon bölümünde öğrenim gören sporcuların daha yüksek puanlara sahip olması, bu grubun mesleki gelecek algılarındaki belirsizliklerle ilişkili olabilir. Rekreasyon alanında istihdam olanaklarının sınırlı algılanması, sporcuların geleceğe yönelik motivasyonlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Benzer bulgular, spor bilimleri öğrencileri

üzerinde yapılan çalışmalarda da rapor edilmiş ve kariyer belirsizliğinin umutsuzluk düzeyini artırdığı belirtilmiştir (Stambulova ve arkadaşları., 2015).

Branş türüne göre yapılan analizlerde, takım sporları ve bireysel sporlarla uğraşan sporcular arasında sportif öz yeterlik ve umutsuzluk düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgu, üniversite düzeyindeki lisanslı sporcular için branş türünün psikolojik değişkenler üzerinde belirleyici olmayabileceğini göstermektedir. Literatürde bazı çalışmalar takım sporcularının daha yüksek öz yeterlik düzeyine sahip olduğunu öne sürse de, üniversite örneklemelerinde bu farkın ortadan kalktığını bildiren araştırmalar da mevcuttur (Hampson & Jowett, 2014).

Bu çalışmada elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, sportif öz yeterlik düzeyi ile umutsuzluk arasında dolaylı bir ilişki olduğu söylenebilir. Öz yeterlik düzeyleri benzer olan gruplarda umutsuzluk düzeylerinin farklılaşması, öz yeterliğin tek başına yeterli olmadığını, çevresel ve yapısal faktörlerin de önemli rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, sporcu destek programlarının yalnızca bireysel psikolojik becerilere değil, aynı zamanda akademik ve kariyer planlamasına da odaklanması gerektiğini ortaya koymaktadır (Nicholls ve arkadaşları., 2016).

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları lisanslı sporcuların psikolojik profillerinin çok boyutlu biçimde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle erkek sporcular ve rekreasyon bölümünde öğrenim gören bireyler için psikolojik destek ve kariyer danışmanlığı programlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Bu tür müdahalelerin, sporcuların umutsuzluk düzeylerini azaltarak sportif performans ve akademik başarılarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ackland, T. R., Lohman, T. G., Sundgot-Borgen, J., Maughan, R. J., Meyer, N. L., Stewart, A. D., & Müller, W. (2012). Current status of body composition assessment in sport. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 15(2), 98–107. <https://doi.org/10.1016/j.jsams.2012.04.001>

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.

Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). The measurement of pessimism: The hopelessness scale. *Archives of General Psychiatry*, 31(6), 861–865. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1974.01760100014003>

Chow, G. M., Murray, K. E., & Feltz, D. L. (2018). Sex differences in sport confidence and self-efficacy. *Psychology of Sport and Exercise*, 36, 87–95. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2018.01.003>

Durak, A., & Palabıyıkoglu, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği geçerlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 1–11.

Feltz, D. L., Short, S. E., & Sullivan, P. J. (2008). Self-efficacy in sport. *Human Kinetics*.

- Gustafsson, H., Sagar, S. S., & Stenling, A. (2017). Fear of failure, psychological stress, and burnout among athletes competing in high-level sport. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 27(12), 2091–2102. <https://doi.org/10.1111/sms.12797>
- Hampson, R., & Jowett, S. (2014). Effects of coach–athlete relationship on self-efficacy. *Psychology of Sport and Exercise*, 15(2), 152–159. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2014.05.001>
- Karasar, N. (2019). Bilimsel araştırma yöntemi (32. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kırımoğlu, H., Yıldırım, Y., & Temel, V. (2019). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin öz yeterlik ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 45–56.
- Maddux, J. E., & Gosselin, J. T. (2012). Self-efficacy. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (2nd ed., pp. 198–224). Guilford Press.
- Martin, J. J., Byrd, B., Watts, M. L., & Dent, M. (2015). Self-efficacy and performance in sport education students. *Journal of Sports Sciences*, 33(9), 915–923. <https://doi.org/10.1080/02640414.2014.989294>
- Moritz, S. E., Feltz, D. L., Fahrbach, K. R., & Mack, D. E. (2000). The relation of self-efficacy measures to sport performance: A meta-analytic review. *Journal of Applied Sport Psychology*, 12(2), 153–184. <https://doi.org/10.1080/10413200008404299>
- Nicholls, A. R., Levy, A. R., Carson, F., Thompson, M. A., & Perry, J. L. (2016). The applicability of self-regulation theory to sport. *Psychology of Sport and Exercise*, 27, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2016.07.001>
- Öcel, H. (2002). Öz yeterlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Rice, S. M., Purcell, R., De Silva, S., Mawren, D., McGorry, P. D., & Parker, A. G. (2016). The mental health of elite athletes: A narrative systematic review. *British Journal of Sports Medicine*, 50(7), 395–401. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2016-096316>
- Riggs, M. L., Warka, J., Babasa, B., Betancourt, R., & Hooker, S. (1994). Development and validation of self-efficacy and outcome expectancy scales for job-related applications. *Educational and Psychological Measurement*, 54(3), 793–802. <https://doi.org/10.1177/0013164494054003026>
- Stambulova, N. B., Alfermann, D., Statler, T., & Côté, J. (2015). Career transitions in sport: International position statement. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 37(1), 1–15. <https://doi.org/10.1123/jsep.2014-0120>

SBF ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞINA İLİŞKİN FARKINDALIKLARI

Öğr. Gör, ARZU YEKE ALTUN¹, Prof. Dr, TÜLİN AKMAN²,

Doç. Dr. ŞABAN ÜNVER³

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

arzu.yeke@omu.edu.tr - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3258-7147>

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

saban.unver@omu.edu.tr- ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-5660-8910>

³Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi,

takman@omu.edu.tr- ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-7378-596X>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Spor Bilimleri Fakültesi (SBF) öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeylerini çeşitli demografik değişkenler açısından incelemektir. Araştırma, betimsel ve karşılaştırmalı bir tasarımda yürütülmüştür. Çalışmaya, 18–38 yaş aralığında, dijital oyun oynayan toplam 151 üniversite öğrencisi (68 kadın, 83 erkek) gönüllü olarak katılmıştır. Veriler, Demografik Bilgi Formu ve Tekkurşun Demir ve Cicioğlu (2020) tarafından geliştirilen Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği (DOBİFÖ) kullanılarak toplanmıştır. Verilerin analizinde normallik varsayımı Kolmogorov–Smirnov testi ile incelenmiş, verilerin normal dağılmaması nedeniyle Mann–Whitney U ve Kruskal–Wallis testleri kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı yüksek düzeyde bulunmuştur (Cronbach $\alpha=0.912$).

Araştırma bulgularına göre, kadın öğrencilerin içsel farkındalık, dışsal farkındalık ve toplam farkındalık puanlarının erkek öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Sigara kullanmayan öğrencilerin içsel farkındalık ve toplam farkındalık düzeylerinin sigara kullananlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna karşın, yaşanan yer ve gelir düzeyi değişkenlerinin farkındalık düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır ($p>0.05$).

Sonuç olarak, SBF öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirli demografik değişkenlere göre farklılaştığı, özellikle cinsiyet ve sigara kullanımı faktörlerinin önemli belirleyiciler olduğu görülmüştür. Bu bulgular, risk gruplarına yönelik farkındalık artırıcı müdahalelerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital oyun bağımlılığı, farkındalık, üniversite öğrencileri, spor bilimleri

AWARENESS OF SPORTS SCIENCES FACULTY STUDENTS REGARDING DIGITAL GAME ADDICTION

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the awareness levels of digital game addiction among students of the Faculty of Sports Sciences with respect to various demographic variables. The study was conducted using a descriptive and comparative research design. A total of 151 university students (68 females, 83 males), aged between 18 and 38 years and actively engaged in digital gaming, voluntarily participated in the study.

Data were collected using a Demographic Information Form and the Digital Game Addiction Awareness Scale (DGAAS) developed by Tekkurşun Demir and Cicioğlu (2020). Normality of the data was assessed using the Kolmogorov–Smirnov test. Since the data did not meet normality assumptions, non-parametric tests (Mann–Whitney U and Kruskal–Wallis) were applied. The internal consistency of the scale was found to be high (Cronbach's $\alpha = 0.912$).

The results revealed that female participants had significantly higher scores in internal awareness, external awareness, and total awareness compared to males ($p < 0.05$). Additionally, non-smokers demonstrated significantly higher internal awareness and total awareness levels than smokers ($p < 0.05$). However, no significant differences were found in awareness levels based on place of residence or income level ($p > 0.05$).

In conclusion, awareness of digital game addiction among sports sciences students varies according to certain demographic variables, particularly gender and smoking status. These findings highlight the need for targeted awareness interventions for at-risk groups.

Keywords: Digital game addiction, awareness, university students, sports sciences

1. GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ve dijital platformların erişilebilirliğinin artması, bireylerin boş zaman aktivitelerini kökten değiştirmiş; bu durum dijital oyunları küresel bir eğlence sektörü haline getirmiştir. Ancak, dijital oyunların aşırı ve kontrolsüz kullanımı, literatürde "İnternet Oyun Oynama Bozukluğu" (Internet Gaming Disorder) olarak tanımlanan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından bir ruh sağlığı sorunu olarak kabul edilen bağımlılık riskini beraberinde getirmiştir. Dijital oyun bağımlılığı, bireyin sosyal, akademik ve fiziksel sağlığını olumsuz etkileyen, oyun oynama dürtüsünü kontrol edememe hali olarak tanımlanmaktadır (Kuss ve Griffiths, 2012). Özellikle üniversite gençliği, akademik stres ve bağımsız yaşamın getirdiği serbest zaman bolluğu nedeniyle bu bağımlılık türüne karşı en savunmasız gruplardan birini oluşturmaktadır (Poli, 2017).

Spor Bilimleri Fakültesi (SBF) öğrencileri, fiziksel aktivite odaklı bir eğitim almalarına rağmen, sedanter bir davranış olan dijital oyun oynamaya yönelebilmektedirler. Literatür, sporcuların ve spor eğitimi alan bireylerin rekabetçi ruh hallerinin, dijital oyunlardaki başarı ve ödül mekanizmalarıyla örtüştüğünü, bu durumun onları oyunlara daha fazla bağlayabildiğini göstermektedir (García-Naveira ve ark., 2020). Bu noktada "bağımlılık farkındalığı", bireyin kendi davranışlarının sonuçlarını öngörebilmesi ve olası zararları minimize edebilmesi açısından kritik bir savunma mekanizmasıdır. Farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerin, oyun başında geçirdikleri süreyi daha iyi dengeledikleri ve oyunun psikososyal etkilerini daha sağlıklı analiz edebildikleri görülmektedir (Billieux ve ark., 2015).

Dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık; içsel (bireyin kendi duygu ve düşüncelerine yönelik) ve dışsal (çevresel ve sosyal etkilere yönelik) olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. İçsel farkındalık, oyunun bireyin ruh sağlığı, stresi ve agresyon düzeyleri üzerindeki etkisini anlamayı içerirken; dışsal farkındalık, aile ve sosyal çevre ile olan iletişimin bozulmasına yönelik bir sezişi temsil etmektedir. Yapılan araştırmalar, dijital oyun bağımlılığının depresyon, anksiyete ve sosyal izolasyon ile doğrudan ilişkili olduğunu doğrulamaktadır (Müller ve ark., 2015). Dolayısıyla, spor eğitimi alan gençlerin bu risklerin ne kadar bilincinde olduğunu belirlemek, hem akademik başarılarını hem de gelecekteki profesyonel antrenörlük kariyerlerini korumak adına büyük önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırma Tasarımı

Bu çalışma, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeylerini belirlemeye yönelik betimsel ve kesitsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır.

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören ve dijital oyun oynayan öğrenciler oluşturmıştır. Örneklem, gönüllü katılım esasına göre seçilen toplam 151 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır (68 kadın, 83 erkek). Katılımcıların yaş ortalaması kadınlarda 20.75±2.04 yıl, erkeklerde ise 21.74±3.13 yıl olarak belirlenmiştir.

Çalışmaya dahil edilme kriterleri:

- 18 yaş ve üzeri olmak
- Aktif olarak dijital oyun oynuyor olmak

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan form aracılığıyla katılımcıların yaş, cinsiyet, sigara kullanımı, yaşadıkları yer ve gelir düzeyi gibi demografik bilgileri elde edilmiştir.

Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği (DOBİFÖ)

Spor bilimleri fakültesindeki öğrencilerin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeyini ölçmek amacıyla Tekkurşun Demir ve Cicioğlu (2020) tarafından geliştirilen “Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği Ek 2’de gösterilmiştir.

Ölçek maddeleri, “1-kesinlikle katılmıyorum”, “5-kesinlikle katılıyorum” aralığında beşli likert tipinde derecelendirilmiştir. Ölçekten alınabilecek 12- 28 düşük, 29-44 orta, 45-60 yüksek düzeyde dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalığa işaret etmektedir. DOBİFÖ’nün İçsel Farkındalık faktörü için katılımcıların alacağı 5- 10 puan düşük, 11-16 puan orta, 17-25 puan yüksek düzeyde dijital oyun bağımlılığına ilişkin içsel farkındalığı göstermektedir. Dışsal Farkındalık alt faktörü için katılımcıların alacağı 7-16 düşük, 17-25 orta, 26-35 yüksek düzeyde dijital oyun bağımlılığına ilişkin dışsal farkındalığa işaret etmektedir (Tekkurşun Demir ve Cicioğlu 2020). **Yani puan arttıkça dijital oyun bağımlılığının farkına daha çok varıldığı görülmektedir.**

İstatistik: Verilerin Cronbach Alpha katsayısı 0.912 bulunmuştur. Çalışmamızın istatistiği SPSS 23 paket program kullanılarak yapıldı. Kolmogorov Smirnov testine göre Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildi. İki grup karşılaştırmasında Mann Whitney-U testi, çoklu grup karşılaştırmalarında Kruskal Vallis test kullanıldı.

3. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların cinsiyete göre dijital oyun bağımlılığı farkındalıklarının karşılaştırılması

Dijital oyun bağımlılığı	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart sapma	P
İçsel Farkındalık	Kadın	68	19.04	4.372	0,003**
	Erkek	83	16.59	5.321	
Dışsal Farkındalık	Kadın	68	26.23	5.367	0,046*
	Erkek	83	24.26	6.435	
Toplam Puan	Kadın	68	45.27	9.119	0,008**
	Erkek	83	40.85	10.893	

**p<0.01 *p<0.05

Katılımcıların cinsiyet değişkenine göre dijital oyun bağımlılığı farkındalıkları incelenmiş; içsel farkındalık (p=0,003), dışsal farkındalık (p=0,046) ve toplam puan (p=0,008) düzeylerinde kadınlar lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların sigara kullanıp kullanmamasına göre dijital oyun bağımlılığı farkındalıklarının karşılaştırılması

Dijital oyun bağımlılığı	Sigara kullanıyor musunuz?	N	Ortalama	Standart sapma	P
İçsel Farkındalık	Evet	50	15.96	4.902	0,003**
	Hayır	101	18.55	4.924	
Dışsal Farkındalık	Evet	50	24.22	6.421	0,183
	Hayır	101	25.61	5.818	
Toplam Puan	Evet	50	40.18	10.354	0,025*
	Hayır	101	44.16	10.123	

**p<0.01

*p<0.05

Sigara kullanımı ile farkındalık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiş; içsel farkındalık (p=0,003) ve toplam puan (p=0,025) seviyelerinde sigara kullanmayanlar lehine anlamlı bir fark görülürken, dışsal farkındalık boyutunda (p=0,183) gruplar arası anlamlı bir fark oluşmamıştır.

Tablo 3: Katılımcıların yaşadıkları yere göre dijital oyun bağımlılığı farkındalıklarının karşılaştırılması

Dijital oyun bağımlılığı	Yaşanılan yer	N	Ortalama	SD	Min	Max	P
İçsel Farkındalık	Aile evi	37	17.21	5.508	5.00	25.00	0,804
	Arkadaş	31	17.87	4.595	6.00	25.00	
	Yurt	83	17.84	5.049	5.00	25.00	
Dışsal Farkındalık	Aile evi	37	25.51	5.871	7.00	35.00	0,916
	Arkadaş	31	25.00	5.202	15.00	35.00	
	Yurt	83	25.04	6.450	7.00	35.00	
Toplam Puan Farkındalık	Aile evi	37	42.72	10.451	12.00	59.00	0,997
	Arkadaş	31	42.87	8.674	25.00	59.00	
	Yurt	83	42.89	10.956	12.00	60.00	
	Aile evi	37	17.21	5.508	5.00	25.00	

*p<0.05

Katılımcıların aile evi, arkadaş yanı veya yurt gibi farklı barınma alanlarında yaşamalarının; içsel farkındalık (p=0,804), dışsal farkındalık (p=0,916) ve toplam farkındalık (p=0,997) puanları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmadığı belirlenmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların gelir düzeyine göre dijital oyun bağımlılığı farkındalıklarının karşılaştırılması

Dijital oyun bağımlılığı	Gelir düzeyi	N	Ortalama	Standart sapma	P
İçsel Farkındalık	10000 TL ve altı	86	18.20	4.753	0.151
	10000 TL üstü	65	17.01	5.383	
Dışsal Farkındalık	10000 TL ve altı	86	25.63	5.918	0,256
	10000 TL üstü	65	24.50	6.182	

Toplam Puan	10000 TL ve altı	86	43.84	10.049	0,172
	10000 TL üstü	65	41.52	10.642	

Aylık geliri 10.000 TL ve altı olanlar ile 10.000 TL üstü olanların farkındalık düzeyleri karşılaştırılmış; içsel ($p=0,151$), dışsal ($p=0,256$) ve toplam puan ($p=0,172$) değerlerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark saptanmamıştır.

4. TARTIŞMA

Bu araştırma, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeylerini demografik değişkenler açısından incelemiş ve literatürle uyumlu çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Araştırmanın temel bulgularından biri, kadın katılımcıların hem içsel hem de dışsal farkındalık puanlarının, ayrıca toplam farkındalık puanlarının erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı derecede yüksek olmasıdır. Bu bulgu, kadınların dijital oyunların olumsuz etkilerini (yalnızlaştırma, asabileştirme, toplumsal uzaklaşma) fark etme konusunda erkeklere göre daha duyarlı olduklarını göstermektedir. Literatürdeki benzer çalışmalar, erkeklerin dijital oyun oynamaya daha fazla zaman ayırdığını ve oyun oynamayı bir sosyalleşme aracı olarak gördükleri için bağımlılık belirtilerini kanıksama eğiliminde olduklarını belirtmektedir (Lopez-Fernandez ve ark., 2019). Buna karşın kadınların, oyunun getirdiği izolasyonu daha hızlı fark ettikleri ve bu konuda daha yüksek bir öz-farkındalık geliştirdikleri söylenebilir (Wartberg ve ark., 2020).

Çalışmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, sigara kullanmayan öğrencilerin içsel farkındalık düzeylerinin ve toplam farkındalık puanlarının, sigara kullananlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olmasıdır. Sigara kullanımı ve dijital oyun bağımlılığı genellikle "eşlik eden bağımlılıklar" literatüründe birlikte ele alınmaktadır. Madde bağımlılığı olan bireylerin, genel sağlık farkındalıklarının ve dürtü kontrol mekanizmalarının daha zayıf olduğu bilinmektedir (Müller ve ark., 2014). Bulgularımız, sigara içmeyen bireylerin dijital oyun bağımlılığı risklerine karşı daha bilinçli bir tutum sergilediğini, sigara içenlerin ise oyunun psikolojik etkilerini (stres artışı, bunalım vb.) daha az önemseme eğiliminde olduğunu desteklemektedir.

Araştırma sonucunda yaşanan yer ve gelir düzeyi değişkenlerinin farkındalık düzeyleri üzerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Bu bulgu, dijital oyun bağımlılığı farkındalığının sosyo-ekonomik koşullardan ziyade, bireysel tutumlar ve cinsiyet gibi biyopsikososyal faktörlerle daha yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Benzer şekilde, üniversite öğrencilerinde yapılan bazı çalışmalar, barınma tipinin bağımlılık süresini etkileyebileceğini ancak bağımlılık algısını her zaman değiştirmediğini savunmaktadır (Stanković ve ark., 2021).

Sonuç olarak, Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin genel farkındalık düzeylerinin yüksek olması umut verici bir bulgudur. Ancak erkek öğrencilerin ve sigara kullanan bireylerin içsel farkındalıklarının düşük olması, bu gruplara yönelik özel eğitim programlarının gerekliliğini ortaya koymaktadır (Zhu ve ark., 2020).

6. KAYNAKÇA

Billieux, J., Maurage, P., Lopez-Fernandez, O., Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2015). Can Disordered Mobile Phone Use Be Considered a Behavioral Addiction? An Update on

Current Evidence and a Comprehensive Model for Future Research. *Current Addiction Reports*, 2(2), 156–162. <https://doi.org/10.1007/s40429-015-0054-y>

García-Naveira, A., Jiménez-Gutiérrez, C. P., & Ruiz-Barquín, R. (2020). Digital Game Addiction in Physical Education and Sports Students: A Study of Associated Personality and Psychological Variables. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(22), 8397. <https://doi.org/10.3390/ijerph17228397>

Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2012). Internet Gaming Addiction: A Systematic Review of Focused Clinical Research. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 10, 278–296. <https://doi.org/10.1007/s11469-011-9318-5>

Lopez-Fernandez, O., Williams, A. J., Griffiths, M. D., & Kuss, D. J. (2019). Female Gaming, Gaming Addiction, and the Role of Women Within Gaming Culture: A Narrative Review. *Frontiers in Psychology*, 10, 454. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00454>

Müller, K. W., Beutel, M. E., & Wölfling, K. (2014). A Contribution to the Clinical Characterization of Internet Addiction: Comparisons of Internet Addicts and Healthy Controls. *PLOS ONE*, 9(10), e109650. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0109650>

Poli, R. (2017). Internet Gaming Disorder: Psychopathology and Clinical Management. *The Open Psychology Journal*, 10, 10–21. <https://doi.org/10.2174/1874350101710010016>

Stanković, M., Nešić, M., Čičević, S., & Shi, Z. (2021). Association of Internet Gaming Disorder with Psychological Distress and Sleep Quality among University Students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(13), 6982. <https://doi.org/10.3390/ijerph18136982>

Tekkurşun Demir ve Cicioğlu (2020) tarafından geliştirilen "Dijital Oyun Bağımlılığına İlişkin Farkındalık Ölçeği (DOBİFÖ)"

Wartberg, L., Kriston, L., & Thomasius, R. (2020). Internet Gaming Disorder and Emotional Problems in Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(9), 3123. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093123>

Zhu, S., Zhuang, Y., Huang, P., & Gu, H. (2020). Physical Activity and Health-Related Quality of Life: The Mediating Role of Digital Game Addiction. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18), 6641. <https://doi.org/10.3390/ijerph17186641>

SANAT ÜRETİMİNDE BİR MECENAT MODELİ OLARAK ULUSLARARASI ARNICA SANAT ÇALIŞTAYI

INTERNATIONAL ARNICA ART WORKSHOP, AS A MECENAT MODEL IN ART PRODUCTION

Öğretim Görevlisi, Beril REİS¹, Öğretim Görevlisi, Fırat NEZİROĞLU²

¹Ege Üniversitesi, Ege Meslek Yüksekokulu, beril.reis@ege.edu.tr - 0009-0002-4334-6784

²Bahçeşehir Üniversitesi, Kreatif Endüstriler Merkezi, firat@firatneziroglu.co.uk - 0009-0009-8565-1876

ÖZET

Sanat ve sermaye arasındaki ilişki, tarih boyunca çelişkili bir zeminde şekillenmiştir. Sermaye, bir yandan sanatın üretim koşullarını belirleyen ve çoğu zaman onu tahakküm altına alan bir güç olarak işlev görürken, diğer yandan sanatın kurumsallaşması, sürdürülebilirliği ve görünürlüğü açısından vazgeçilmez bir destek mekanizması hâline gelmiştir. Sanatçının özerklik arayışı, özellikle 18. yüzyıldan itibaren aristokrasi ve kilise himayesinden kopuşla birlikte biçimlenmiş; 20. yüzyılda yaşanan savaşlar, kapitalist üretim ilişkileri ve kültürün metalaşması, sanatçıyı varoluşsal bir krizle karşı karşıya bırakmıştır. Duchamp'ın Çeşme'si, sanatın kurumsal çerçevesine ve özerklik mitine yöneltilmiş radikal bir eleştiri olarak bu krizin simgesel ifadelerinden biri olurken, Adorno ve Horkheimer'ın kültür endüstrisi kavramı, kültürel üretimin kapitalist mantık içinde nasıl standartlaştırıldığını ve metalaştırıldığını gözler önüne sermiştir. Dada'dan Fluxus'a uzanan avangard hareketler ise sanatın özerkliğini yeniden tesis etme çabasıyla bu endüstriyel çerçeveye direnme odakları oluşturmuştur. Bu tarihsel arka plan, günümüzde özel sektör eliyle yürütülen sanat sponsorluğu modellerini yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Zira işletmeler, yalnızca ekonomik hedeflerle değil; aynı zamanda kurumsal itibar, toplumsal duyarlılık ve halkla ilişkiler stratejileri çerçevesinde sanatı bir iletişim aracı olarak kullanmaktadır. Sponsorluk faaliyetleri, kurumların hedef kitleleriyle duygusal bağ kurmasına, medyada görünürlük kazanmasına ve toplumsal sorumluluk misyonunu pekiştirmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu tür destek modelleri, sanatın özerkliği ile sermayenin çıkarları arasında hassas bir dengeyi de beraberinde getirir. Bu çalışma, sanat üretimi ile sermaye arasındaki karmaşık ilişkiyi, çağdaş bir mecenat modeli üzerinden

sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Arnica firmasının sponsorluğunda Kütahya Çavdarhisar’da, Aizanoi Antik Kenti yakınında düzenlenen Uluslararası Arnica Sanat Çalıştayı, özel sektör-sanat iş birliğinin özgün bir örneği olarak ele alınmaktadır. Tarihî bir coğrafyada sanatçıların üretim süreçlerine doğrudan alan açan bu model; kültürel mirasın korunması, yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi ve küresel sanat diyaloguna katkı sunulması gibi çok boyutlu hedefleri içinde barındırmaktadır. Makalede, söz konusu çalıştayın organizasyonel yapısı, katılımcıların üretim pratikleri ve ortaya konan sanatsal çıktılar aracılığıyla, kültürel miras alanlarında sürdürülebilir bir sanat-finance modelinin olanakları tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mecenat, Sanat sponsorluğu, Kültürel miras, Çağdaş sanat çalıştayı, Özel sektör-sanat iş birliği

GELENEKSEL ÖZBEK KIYAFETLERİNDE DESEN TASARIMLARI

Tülay GÜMÜŞER Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi. Mimarlık ve Tasarım Fakültesi. Alaeddin Keykubat Yerleşkesi. Konya / Türkiye E-posta: tulaygumuser@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-6264-262.

Aybike ORHAN Yüksek Lisans Öğr. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. El Sanatları ABD. Alaeddin Keykubat Yerleşkesi. Konya / Türkiye E-Posta: aybikeorhan26@gmail.com. ORCID ID: 0009-0002-9581-6282

Özet

Geleneksel Özbek giyim kültürü, estetik bir giyim pratiğinin ötesinde; toplumsal yapı, kültürel kimlik ve gündelik yaşamın görsel temsillerini barındıran çok katmanlı bir tekstil mirasını ifade etmektedir. Bu bildiri, Özbek kıyafetlerinde kullanılan kumaş ve desen tasarımlarını tarihsel ve kültürel bağlamda inceleyerek, tekstil yüzeylerinin kültürel anlatı, kimlik inşası ve toplumsal hafıza ile kurduğu ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ipek ve pamuk temelli el dokuması kumaşların yüzey özellikleri; motif kompozisyonları, geometrik ve bitkisel bezeme anlayışı, renk sembolizmi ve süsleme teknikleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Özellikle atlas ve ikat dokuma türleri üzerinden yürütülen inceleme, desen kurgularının yalnızca dekoratif bir unsur olmadığını; kültürel kimlik, sosyal statü, bölgesel aidiyet ve geleneksel yaşam biçimlerinin görsel kodları olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Kumaş yüzeylerinde gözlenen ritmik tekrar, simetri ve stilizasyon, geleneksel estetik sürekliliği yansıtırken; canlı ve kontrast renk paletleri coğrafi çevre, inanç sistemi ve tören kültürüyle ilişkili sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu tekstil ürünlerinin üretim süreçleri ve zanaat temelli dokuma pratikleri incelendiğinde, yalnızca giyim amacıyla değil, kültürel aktarım ve geleneksel bilgi birikiminin korunması açısından da önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Sonuç olarak Özbek kumaş desenleri kültürel sürekliliği, görsel anlatı geleneğini taşıyan özgün bir tasarım dili olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Özbek Giysileri, Tekstil Desen Tasarım

Pattern Designs in Traditional Uzbek Garments

Abstract

Traditional Uzbek clothing culture represents not only an aesthetic mode of dress but also a multilayered textile heritage reflecting social structure, cultural identity, and everyday life. This paper examines pattern designs in traditional Uzbek garments within their historical and cultural contexts, aiming to analyze how textile surfaces function as carriers of cultural narrative, identity construction, and collective memory. The study focuses on handwoven silk and cotton fabrics, evaluating their surface characteristics through motif composition, geometric and vegetal ornamentation, color symbolism, and decorative techniques. Particular

attention is given to characteristic textile types such as atlas and ikat. The analysis demonstrates that pattern arrangements are not merely decorative elements; rather, they operate as visual codes expressing cultural identity, social status, regional affiliation, and traditional lifestyles. Rhythmic repetition, symmetry, and stylization observed on textile surfaces reflect the continuity of a traditional aesthetic language, while vibrant and contrasting color palettes convey symbolic meanings associated with geography, belief systems, and ceremonial practices. When examined through production processes and craft-based weaving practices, these textiles emerge as significant tools of cultural transmission and preservation of traditional knowledge. Fabric selection, pattern placement, and color balance function as visual indicators that communicate the wearer's age, marital status, and social position. In conclusion, Uzbek textile surfaces are evaluated not merely as elements of traditional attire but as distinctive design languages that embody cultural continuity, aesthetic values, and craft-based production traditions.

Keywords: Traditional Uzbek's Garments, Textile Pattern Design

1. Giriş

Tekstil ve giyim kültürü, tarih boyunca yalnızca bedenin örtülmesine yönelik işlevsel bir ihtiyaç olarak değil; toplumların kimliklerini, değerlerini ve estetik anlayışlarını yansıtan önemli bir ifade alanı olarak varlık göstermiştir. Geleneksel giysiler, ait oldukları kültürün tarihsel birikimini, sosyal yapısını ve yaşam biçimini görünür kılan somut kültürel miras unsurları arasında yer almaktadır. Orta Asya'nın köklü kültürlerinden biri olan Özbek kültürü, zengin tekstil üretimi ve özgün desen anlayışıyla bu mirası güçlü biçimde temsil etmektedir. Geleneksel Özbek kıyafetleri; kullanılan kumaş türleri, renk tercihleri ve yüzey tasarımlarıyla yalnızca estetik bir bütünlük sunmaz, aynı zamanda toplumsal statü, yaş, cinsiyet ve bölgesel aidiyet gibi unsurların görsel olarak ifade edildiği bir iletişim dili kurar. İpek ve pamuk temelli kumaşlar üzerinde gelişen atlas ve ikat dokuma teknikleri, Özbek tekstil sanatının en karakteristik üretim biçimleri arasında yer almakta; bu teknikler aracılığıyla oluşturulan desenler kültürel kodların yüzeye aktarılmasını mümkün kılmaktadır.

Özbek kumaşlarında görülen geometrik ve bitkisel motifler, ritmik tekrar ve simetri anlayışı ile birlikte ele alındığında yalnızca dekoratif bir düzenleme değil; geleneksel estetik sürekliliği sağlayan bir yapı olarak öne çıkar. Bu desenler, doğa ile kurulan ilişkiyi, inanç sistemlerini ve gündelik yaşam pratiklerini sembolik bir dil aracılığıyla yansıtır. Renk kullanımındaki canlılık ve kontrast ise coğrafi çevreyle birlikte törensel ve kültürel anlam katmanlarını görünür hale getirir. Geleneksel Özbek kıyafetlerinde yer alan kumaş ve desen tasarımları; kültürel anlatı, kimlik ve toplumsal hafızanın taşıyıcısı niteliğindedir. Tekstil yüzeylerinde bulunan motifler, kompozisyon düzenleri ve renk tercihleri estetik bir seçimin ötesinde, kültürel değerlerin ve sembolik anlamların aktarımını sağlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle Özbek tekstil geleneği, zanaat üretiminin ötesine geçerek görsel bir anlatı ve kültürel ifade alanı olarak önem kazanmaktadır.

Geleneksel Özbek Tekstilinde Kadın Emeği ve Görsel Anlatı

Kadın emeği, tarihsel süreç içerisinde çoğunlukla özel alanla ilişkilendirilmiş ve bu nedenle kamusal üretim biçimlerine kıyasla daha az görünür olmuştur. Özellikle tekstil üretimi gibi el emeğine dayalı pratikler, uzun süre gündelik yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmiş; bu durum söz konusu üretimlerin kültürel ve sanatsal boyutlarının geri planda kalmasına neden olmuştur (Deniz, 2000). Ancak dokuma ve kumaş üretimi, yalnızca işlevsel bir faaliyet değil; bireysel deneyimlerin, duyguların ve toplumsal değerlerin yüzeye aktarıldığı önemli bir ifade biçimi olarak ele alınmaktadır. Kültürel bellek, toplumların geçmiş deneyimlerini, değerlerini ve bilgi birikimlerini kuşaklar boyunca aktaran bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bu aktarım sürecinde maddi kültür ürünleri önemli bir rol üstlenmektedir (Artun, 2014). Özbek tekstil geleneğinde yer alan atlas ve ikat kumaşlar, yalnızca giyim amacıyla üretilmiş yüzeyler değil; aynı zamanda kültürel belleğin somutlaştığı ve süreklilik kazandığı görsel anlatı alanlarıdır (Tezcan, 1993; Yetkin, 1991). Kumaş yüzeylerinde yer alan motifler, renkler ve kompozisyon düzenleri, ait oldukları toplumun yaşam biçimini, estetik anlayışını ve sembolik dünyasını yansıtmaktadır. Özbek kumaşlarında görülen desen anlayışı, belirli bir estetik düzenin ötesinde sembolik anlamlar içeren bir görsel dil oluşturur. İkat dokuma tekniğinde ortaya çıkan akışkan ve geçişli desen etkisi, yalnızca teknik bir özellik değil; hareket, süreklilik ve dönüşüm kavramlarıyla ilişkilendirilen bir anlatım biçimi olarak değerlendirilmektedir (Tezcan, 1993). Bitkisel ve geometrik motiflerin birlikte kullanımı, doğa ile kurulan ilişkiyi ve evrensel düzen anlayışını yansıtırken; renklerin canlı ve kontrast kullanımı, coğrafi çevre, geleneksel yaşam biçimi ve törensel kültür ile ilişkilendirilmektedir (Yetkin, 1991).

Bu üretim sürecinde kadınların rolü belirleyicidir. Türk ve Orta Asya kültürlerinde dokuma ve giyim üretimi büyük ölçüde kadın emeğine dayalı olarak gelişmiş; bu durum tekstil yüzeylerini yalnızca bir üretim nesnesi olmaktan çıkararak, duygusal ve kültürel bir anlatı alanına dönüştürmüştür (Deniz, 2000). Dokuma süreci, tekrar eden hareketler ve uzun zaman dilimleri içerisinde ilerleyen yapısıyla, üretici kadınların yaşam deneyimlerini, duygularını ve kültürel birikimlerini yüzeye aktardıkları bir alan olarak değerlendirilmektedir. Her motif ve renk tercihi, yalnızca estetik bir unsur değil; aynı zamanda hatıraların, deneyimlerin ve kültürel kodların görsel bir karşılığıdır. Özbek kumaşlarında gözlemlenen ritim, tekrar ve simetri anlayışı, düzen ve süreklilik düşüncesi ile ilişkilidir. Bu düzen, yalnızca estetik bir tercih değil; aynı zamanda toplumsal yapının ve kültürel devamlılığın görsel bir yansımasıdır. Kumaş yüzeyleri aracılığıyla aidiyet, kimlik ve toplumsal roller görünür hale gelirken; üretim sürecine dahil olan kadınlar, bu yüzeyler üzerinden kendi varlıklarını ve deneyimlerini dolaylı bir biçimde ifade etmektedir.

Sonuç olarak Özbek kumaşları, yalnızca giyim kültürünün bir parçası değil; kadın emeğinin görünürlük kazandığı, kültürel belleğin taşındığı ve duygusal anlatıların yüzeye aktarıldığı çok katmanlı görsel ifade alanlarıdır. Bu yönüyle tekstil yüzeyleri, bireysel ve kolektif hafızanın iç içe geçtiği, okunabilir ve yorumlanabilir kültürel metinler olarak değerlendirilmektedir.

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde kurgulanmış olup, geleneksel Özbek kıyafetlerinde kullanılan kumaş ve desen tasarımlarını kültürel, estetik ve simgesel boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, tekstil yüzeylerinin yalnızca biçimsel özellikleri değil, aynı zamanda taşıdıkları kültürel anlamlar da dikkate alınarak çok katmanlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde karşılaştırmalı ve betimsel analiz yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Bu doğrultuda atlas ve ikat başta olmak üzere geleneksel Özbek kumaşları; motif repertuarı, kompozisyon düzeni, renk kullanımı ve yüzey kurgusu açısından değerlendirilmiştir. İnceleme sürecinde, araştırmacının kişisel arşivinde yer alan ve Özbek kültürüne ait özgün kumaş ve giysi örnekleri temel veri kaynağını oluşturmuştur. Bu örnekler, doğrudan gözlem ve görsel analiz yöntemiyle incelenmiş; elde edilen bulgular metin içerisinde görsellerle desteklenerek sunulmuştur. Analiz sürecinde benimsenen yöntem, biçimsel (formal) ve içeriksel (anlamsal) çözümlemeyi birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Kumaş yüzeylerinde yer alan motifler yalnızca görsel öğeler olarak değil; kültürel kodları taşıyan göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Renk tercihleri, desen tekrarları ve kompozisyon düzenleri ise kültürel süreklilik, kimlik ve aidiyet bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın sınırlılığı, incelenen örneklerin araştırmacının kişisel koleksiyonu ile sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte çalışma, doğrudan özgün kumaş ve giysi örnekleri üzerinden yürütülmesi bakımından özgün bir veri setine dayanmakta ve geleneksel Özbek tekstilinin görsel ve kültürel çözümlemesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Özbek Tekstilinde Kadın Duygusu, Sembolik Anlatı ve Kültürel İfade

Geleneksel Özbek tekstil üretimi, yalnızca işlevsel bir giyim pratiği olarak değil; duyguların, düşüncelerin ve sembolik anlamların görsel bir dile dönüştüğü kültürel bir ifade alanı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle atlas ve ikat dokuma geleneğinde, kumaş yüzeyi yalnızca estetik bir düzenleme sunmaz; aynı zamanda üretici kadınların yaşam deneyimlerini, toplumsal konumlarını ve iç dünyalarını yansıttıkları bir anlatı alanı niteliği taşır. Tekstil üretiminin büyük ölçüde kadın emeğine dayanması, bu yüzeylerin kültürel aktarımın önemli bir parçası haline gelmesini sağlamaktadır (Deniz, 2000; Tezcan, 1993). Kumaş yüzeylerinde yer alan motifler, renkler ve kompozisyon düzenleri, bireysel duygulanımlar ile kolektif kültürel kodların iç içe geçtiği bir görsel dil üretir. Özellikle ikat dokumalarda görülen akışkan ve titreşimli desen etkisi, yalnızca teknik bir sonuç değil; hareket, değişim ve süreklilik kavramlarının görsel bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzeylerde gözlemlenen tekrar, ritim ve simetri anlayışı, estetik bir tercihin ötesinde, düzen arayışı ve kültürel sürekliliğin görsel karşılığıdır (Tezcan, 1993). Özbek kumaşlarında sıkça karşılaşılan bitkisel ve geometrik motifler, doğa ile kurulan ilişkiyi, yaşam döngüsünü ve evrensel denge anlayışını yansıtırken; renklerin canlı ve kontrast kullanımı, hem coğrafi çevre hem de törensel kültür ile bağlantılı sembolik anlamlar taşımaktadır (Yetkin, 1991). Bu yönüyle kumaş yüzeyleri, yalnızca dekoratif bir unsur değil; anlam yüklü ve okunabilir bir görsel anlatı sistemi olarak ele alınabilir. Her motif, belirli bir

kültürel kodu taşıırken; desenlerin bütünsel kurgusu, bu kodların bir araya gelerek oluşturduğu daha geniş bir anlatı yapısını ortaya koymaktadır.

Kadınların üretim sürecindeki belirleyici rolü, bu görsel dilin en önemli kurucu unsurudur. Dokuma ve dikim süreçleri, tekrar eden hareketler ve zaman içinde biriken deneyimler aracılığıyla ilerleyen bir üretim pratiği sunar. Bu süreç, üretici kadınların yalnızca teknik bir beceri ortaya koyduğu değil; aynı zamanda kendi duygularını, yaşam deneyimlerini ve toplumsal gerçekliklerini yüzeye aktardıkları bir ifade alanı oluşturur (Deniz, 2000). Kumaş yüzeyleri, bu yönüyle sözlü anlatımın ötesine geçen, sessiz ancak güçlü bir iletişim biçimi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak geleneksel Özbek kumaşları, yalnızca estetik ya da işlevsel ürünler değil; kadın emeği üzerinden şekillenen, kültürel bellek taşıyan ve sembolik anlamlarla örülmüş görsel anlatı metinleri olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, tekstil yüzeylerini hem sanatsal hem de kültürel bir iletişim aracı olarak yeniden konumlandırmakta; aynı zamanda kadınların üretim süreçleri aracılığıyla oluşturdukları görünmez anlatıların görünür hale gelmesini sağlamaktadır.

Geleneksel Özbek Kumaşlarında Desen

Geleneksel Özbek kumaşlarının üretim süreci, yalnızca teknik bir dokuma pratiği değil; aynı zamanda duyguların, deneyimlerin ve kültürel anlamların yüzeye aktarıldığı bir yaratım sürecidir. Dokuma tezgâhı başında geçirilen uzun zaman dilimleri, üretici kadınlar için yalnızca bir üretim süreci değil; aynı zamanda düşünsel ve duygusal bir yoğunlaşma alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan desenler, bireysel yaşantıların ve toplumsal birikimin görsel bir yansıması niteliği taşımaktadır (Kara, 2010). Geleneksel toplumlarda kadınlar, duygu ve düşüncelerini çoğu zaman sözlü değil, görsel ve üretim temelli yollarla ifade etmişlerdir. Bu nedenle tekstil yüzeylerinde yer alan motifler, yalnızca süsleme unsuru değil; aynı zamanda korunma, bereket, güç ve aidiyet gibi kavramların sembolik anlatımları olarak değerlendirilmektedir (Erbek, 2002). Özbek kumaşlarında görülen desenlerin önemli bir bölümü, doğadan esinlenen bitkisel formlar ile düzenli geometrik yapıların birleşiminden oluşmakta; bu durum hem doğa ile kurulan ilişkiyi hem de kültürel düzen anlayışını yansıtmaktadır (Barışta, 1999). İkat ve atlas dokuma tekniklerinde tercih edilen desenler, estetik kaygının yanı sıra sosyal ve kültürel anlamlar doğrultusunda şekillenmiştir. Renk ve motif seçimleri, bireysel beğenilerin ötesinde; toplumsal statü, yaş, geleneksel roller ve bölgesel kimlik gibi unsurlarla ilişkilidir (Küçükerman, 1996). Tekrar eden motifler ve ritmik düzen anlayışı ise süreklilik, koruyuculuk ve düzen arayışının görsel bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu nedenle geleneksel Özbek kumaşları, yalnızca birer tekstil ürünü değil; dokuyucu kadınların duygu dünyasını, yaşam deneyimlerini ve kültürel kimliğini yansıtan çok katmanlı anlatı yüzeyleri olarak ele alınmalıdır. Aşağıda yer alan örnekler, bu çok yönlü yapıyı ortaya koymak amacıyla motif, renk ve kompozisyon özellikleri üzerinden incelenmektedir.

Görsel 1: İkat Dokuma Kumaşı. (Fotoğraf: Özcan, 2007)

Görselde yer alan kumaş, Özbek tekstil geleneğinin karakteristik örneklerinden biri olan ikat (abrbandi) tekniği ile üretilmiş olup, desenlerde görülen yumuşak geçişler ve hafif bulanık konturlar bu tekniğin ayırt edici özelliğini yansıtmaktadır; çözgü ipliklerinin önceden boyanmasıyla elde edilen bu etki, desenin keskin değil akışkan bir form kazanmasını sağlamaktadır (Tezcan, 1993). Kompozisyon incelendiğinde, merkezde stilize edilmiş bitkisel bir formun (lale ya da yaprak benzeri) yer aldığı ve bu formun çevresinde simetrik olarak tekrar eden geometrik ve organik motiflerle dengelendiği görülmektedir; bu düzen, doğa ile kurulan ilişkiyi ve yaşam döngüsünü simgelerken aynı zamanda estetik bir ritim oluşturmaktadır. Motiflerin çevresinde yer alan kıvrımlı ve kancalı formlar, koruyuculuk ve süreklilik gibi sembolik anlamlarla ilişkilendirilirken, tekrar eden yuvarlak ve çizgisel unsurlar hareket ve enerji duygusunu güçlendirmektedir (Erбек, 2002). Renk kullanımında hâkim olan siyah, gri ve krem tonları, klasik Özbek ikatlarının daha canlı paletlerinden farklı olarak daha sade ve dengeli bir ifade sunmakta; siyah ton güç ve belirginliği, açık zemin ise saflık ve görsel dengeyi temsil etmektedir (Küçükerman, 1996). Kumaş yüzeyinde gözlemlenen simetri, ritim ve tekrar ilkeleri, yalnızca estetik bir düzenleme değil; aynı zamanda kültürel süreklilik ve düzen

arayışının görsel bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Barışta, 1999). Bu bağlamda kumaş, yalnızca dekoratif bir tekstil ürünü değil; dokuyucu kadının estetik tercihlerini, duygusal dünyasını ve kültürel birikimini yansıtan çok katmanlı bir görsel anlatı yüzeyi olarak ele alınmalıdır.

Görsel 2: İkat Dokuma Kumaşı. (Fotoğraf: Özcan, 2007)

Özbek tekstil geleneğinde önemli bir yere sahip olan ikat (abrbandi) dokuma tekniğiyle üretilen bu kumaşta, desenlerde görülen yumuşak geçişler ve titreşimli kenarlar tekniğin ayırt edici özelliğini yansıtmaktadır; çözgü ipliklerinin dokuma öncesinde boyanmasıyla oluşan bu yapı, motiflerin keskin sınırlar yerine akışkan ve hareketli bir görünüm kazanmasına olanak sağlamaktadır. (Acar, 1982). Kompozisyon düzeninde yatay doğrultuda ilerleyen ve merkezden dışa açılan stilize motiflerin tekrar ettiği görülmekte; bu motifler ok, kanat ya da hareket halindeki bitkisel formları çağrıştırarak yön, hareket ve süreklilik kavramlarını görselleştirmektedir. Motif uçlarındaki kırılmalı ve parçalı form anlayışı, yüzeyde dinamik bir etki oluştururken, bu yapı geleneksel dokumalarda sıkça karşılaşılan hareket duygusunu güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Aslanapa, 1984). Renk kullanımında sarı

(altın tonları), siyah ve krem birlikteliği dikkat çekmektedir; sarı tonlar tarihsel olarak zenginlik, ışık ve yaşam enerjisi ile ilişkilendirilirken, siyah renk kontrast oluşturarak motifleri belirginleştiren güçlü bir zemin etkisi yaratmakta, açık tonlar ise kompozisyonda denge ve bütünlük sağlamaktadır (Ögel, 1991). Desenlerin tekrar eden yapısı ve ritmik kurgusu, yalnızca estetik bir düzenleme değil; aynı zamanda geleneksel toplumlarda düzen, süreklilik ve koruma anlayışının görsel bir karşılığı olarak yorumlanmaktadır (Çoruhlu, 2002). Kumaş yüzeyinde görülen bu bütüncül yapı, dokuyucu kadının yalnızca teknik bir üretim gerçekleştirmediğini; aynı zamanda yaşadığı kültürel çevreyi, doğa ile kurduğu ilişkiyi ve içsel dünyasını yüzeye aktardığını göstermektedir. Desenlerin akışkan yapısı, üretim sürecindeki ritmik emeğin ve zaman içinde biriken deneyimlerin görsel bir izdüşümü olarak okunabilir. Bu yönüyle kumaş, estetik bir nesnenin ötesinde, duygu, hareket ve kültürel hafızayı taşıyan çok katmanlı bir anlatı yüzeyi niteliği taşımaktadır.

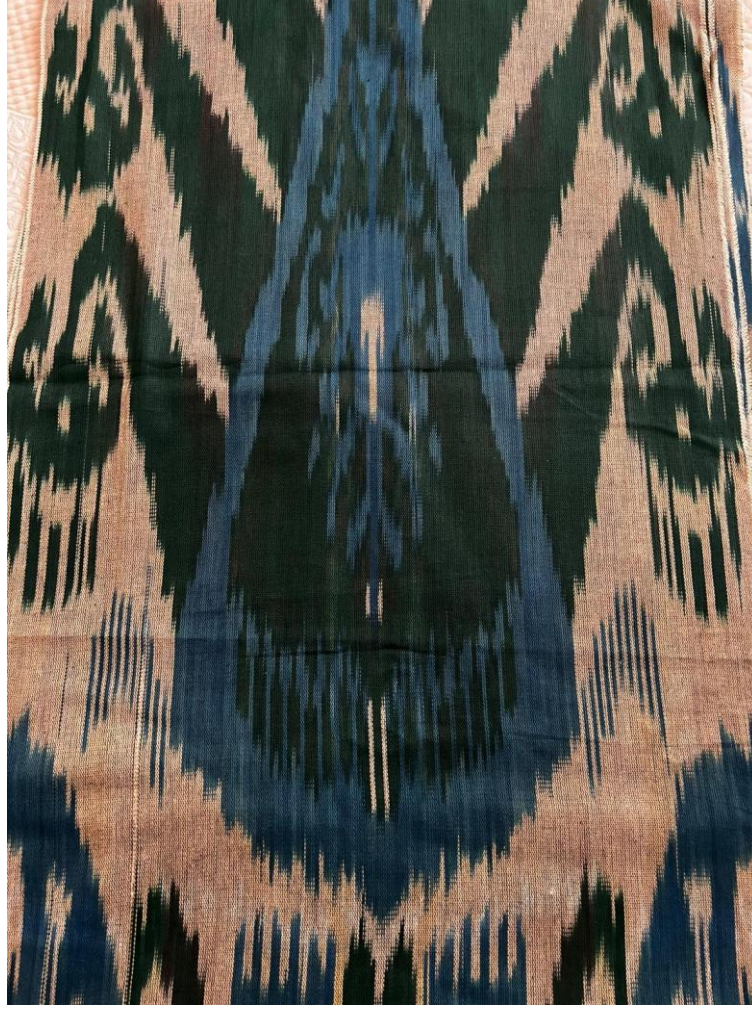

Görsel 3: İkat Dokuma Kumaşı. (Fotoğraf: Özcan, 2007).

Görselde yer alan kumaş, önceki örneklerde olduğu gibi yine Özbek tekstil geleneğinde önemli bir yere sahip olan ikat (abrbandi) tekniği ile üretilmiştir; desenlerde görülen yumuşak geçişler ve kenarlardaki hafif dağılmalar, ipliklerin dokuma öncesinde boyanmasından kaynaklanan bu tekniğin belirgin özelliğini ortaya koymaktadır (Acar, 1982). Bu kumaşta öne çıkan unsur,

dikey doğrultuda yükselen ve alevi ya da stilize edilmiş lale formunu çağrıştıran büyük ölçekli motiflerdir; önceki kumaşlarda görülen daha dengeli ve merkezî kurgunun aksine, burada motiflerin daha özgür ve yayılmacı bir biçimde yüzeye dağıldığı görülmektedir. Bu durum, kompozisyona daha dinamik ve enerjik bir karakter kazandırmaktadır. Motiflerin yukarı doğru uzanan formu, hareket ve süreklilik duygusunu güçlendirirken, aynı zamanda büyüme ve yaşamın devamlılığına dair sembolik bir anlam da taşımaktadır. Desenlerin belirli bir sınır içinde kalmayan, akışkan yapısı, dokuma sürecinin doğrudan izlerini taşımakta ve yüzeye spontane bir etki kazandırmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel dokuma estetiğinde görülen katı simetri anlayışından ziyade daha sezgisel ve doğal bir düzen anlayışını yansıtmaktadır (Aslanapa, 1984).

Renk kullanımı, bu kumaşın anlatım gücünü belirgin biçimde artırmaktadır. Kırmızıya yakın turuncu tonların yoğun biçimde kullanılması, yüzeyde güçlü bir canlılık ve enerji hissi oluştururken; bu renkler aynı zamanda yaşam, bereket ve içsel güç ile ilişkilendirilmektedir (Ögel, 1991). Mavi zemin, bu yoğunluğu dengeleyen bir arka plan oluşturarak derinlik hissi kazandırmakta, açık krem geçişler ise renkler arasında yumuşak bir bağlantı kurmaktadır. Önceki kumaşlara kıyasla burada renk kontrastının daha keskin ve dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bu kumaş, yalnızca estetik bir yüzey düzeni sunmakla kalmayıp, dokuyucu kadının duygu dünyasını ve üretim sürecindeki içsel yoğunluğunu da yansıtan bir anlatı alanı oluşturmaktadır. Tekrar eden ancak tam anlamıyla birbirinin aynı olmayan motifler, hem ritmik bir düzen hem de bireysel dokunuşların varlığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle kumaş, teknik, estetik ve duygusal katmanların iç içe geçtiği, hareket ve süreklilik hissi taşıyan özgün bir tekstil örneği olarak değerlendirilebilir.

Görsel 4: İkat Dokuma Kumaşı. (Fotoğraf: Özcan, 2007).

Görselde yer alan bu kumaş da, önceki örneklerde olduğu gibi ikat (abrbandi) tekniğiyle dokunmuştur; genel olarak aynı üretim geleneğine bağlı kalınmış, bu nedenle teknik açıdan diğer kumaşlardan belirgin bir farklılık göstermemektedir. İkat tekniğinin doğası gereği, desenlerde görülen bulanık ve titreşimli geçişler, ipliklerin dokuma öncesinde bağlanarak boyanmasından kaynaklanmakta ve yüzeye karakteristik bir akışkanlık kazandırmaktadır (Yıldırım, 2018). Bu kumaşta kompozisyonun merkezinde yer alan büyük, oval ve çekirdek benzeri form, yüzeyde güçlü bir odak noktası oluştururken, çevresine doğru dağılan daha küçük ve parçalı motifler bu merkezi yapı ile görsel bir ilişki kurmaktadır. Önceki örneklere kıyasla motiflerin daha yatay yayılım göstermesi, yüzeyde daha sakin ve dengeli bir hareket hissi yaratmaktadır. Desenlerin keskin sınırlar yerine çözülüyormuş gibi görünen yapısı, ikat tekniğinin doğal bir sonucu olmasının yanı sıra, yüzeye daha organik ve spontane bir karakter kazandırmaktadır (Kara, 2015). Renk kullanımında hâkim olan koyu mavi ve yeşilimsi tonlar, açık zemin üzerinde dengeli bir kontrast oluşturmakta; bu tür renk birliktelikleri Orta Asya ikat dokumalarında sıkça karşılaşılan bir özellik olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2020). Bu renkler doğa, dinginlik ve süreklilik ile ilişkilendirilirken, açık tonlar kompozisyonun daha okunabilir ve dengeli algılanmasını sağlamaktadır. Kompozisyonun genelinde görülen tekrar

ve ritim anlayışı, geleneksel dokuma kültüründe süreklilik ve düzen kavramlarının görsel karşılığı olarak yorumlanmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu kumaş, teknik, desen ve renk özellikleri açısından önceki örneklerle büyük ölçüde benzerlik göstermekte ve aynı dokuma geleneğinin devamı niteliğini taşımaktadır. Daha sade ve merkezî kompozisyon anlayışı, yüzeyde daha dengeli ve sakin bir etki oluştururken; dokuyucu kadının üretim sürecindeki ritmik emeği ve içsel düzen arayışı bu yapı üzerinden hissedilmektedir.

Sonuç

Geleneksel Özbek tekstil örnekleri üzerinden yapılan incelemeler, atlas ve özellikle ikat dokuma geleneğinin yalnızca teknik bir üretim pratiği olmadığını; kültürel kimlik, toplumsal yapı ve bireysel deneyimlerin yüzeye aktarıldığı çok katmanlı bir anlatı alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen kumaşlarda ortak olarak görülen akışkan desen yapısı, ritmik tekrar, simetri ve güçlü renk kontrastları, belirli bir estetik anlayışın sürekliliğini yansıtırken aynı zamanda kültürel kodların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır. Motiflerin doğa temelli kurgusu, yaşam döngüsü, bereket ve süreklilik gibi kavramlarla ilişkilendirilirken; renklerin seçimi hem coğrafi çevreyi hem de toplumsal anlam katmanlarını görünür kılmaktadır. Bu süreçte kadın emeğinin belirleyici rolü açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Dokuma ve giysi üretimi büyük ölçüde kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş; bu durum tekstil yüzeylerini yalnızca kullanım nesnesi olmaktan çıkararak, duyguların ve deneyimlerin ifade edildiği bir anlatı alanına dönüştürmüştür. Dokuyucu kadınlar, uzun ve sabır gerektiren üretim sürecinde yaşamlarına dair izleri, gündelik deneyimlerini ve kültürel birikimlerini motifler ve renkler aracılığıyla yüzeye aktarmışlardır. Bu yönüyle Özbek kumaşları, bireysel ve kolektif hafızanın iç içe geçtiği, okunabilir görsel metinler olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak geleneksel Özbek kumaşları, yalnızca estetik ya da işlevsel ürünler değil; kadın emeğinin görünürlük kazandığı, kültürel belleğin taşındığı ve kimliğin kodlandığı güçlü görsel anlatı yüzeyleri olarak ele alınmalıdır.

Tartışma

Elde edilen bulgular, Özbek tekstil geleneğinin üretim biçimlerinin, içinde geliştiği toplumsal ve kültürel yapıdan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Özellikle ikat dokuma pratiğinde görülen tekrar, ritim ve sabır gerektiren süreç, dokuyucu kadınların yaşam biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Günlük hayatın zorlukları, sınırlı imkânlar ve yoğun emek gerektiren üretim koşulları, bu kumaşların oluşum sürecine doğrudan yansımaktadır. Kadınların çoğu zaman ev içi üretimle sınırlı kalan yaşamları, tekstil yüzeylerini bir ifade aracına dönüştürmüştür. Sözlü olarak ifade edilemeyen duygu ve düşünceler, motifler ve renkler aracılığıyla görünür hale gelmiştir. Bu durum, kumaşların yalnızca estetik değil, aynı zamanda duygusal ve sembolik bir iletişim aracı olduğunu göstermektedir. Özellikle tekrar eden motifler,

bir yandan geleneksel bilginin sürekliliğini sağlarken, diğer yandan üretici kadının içsel ritmini ve yaşam döngüsünü yansıtan bir yapı ortaya koymaktadır. İncelenen kumaşların büyük ölçüde benzer teknik ve estetik anlayışla üretilmiş olması, güçlü bir geleneksel sürekliliğe işaret etmektedir. Bu durum, bireysel yaratıcılığın tamamen ortadan kalktığını değil; aksine belirli bir kültürel çerçeve içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Kadınların üretim sürecindeki rolü yalnızca ekonomik bir katkı ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında temel bir unsur olmuştur. Zorlu yaşam koşullarına rağmen sürdürülen bu üretim pratiği, hem bireysel dayanıklılığı hem de toplumsal sürekliliği temsil etmektedir. Bu nedenle Özbek kumaşları, yalnızca birer tekstil ürünü değil; kadınların emeğini, sabrını, yaşam mücadelesini ve kültürel kimliğini taşıyan güçlü anlatı yüzeyleri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Acar, B. (1982). *Türk halıcılık sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Artun, E. (2014). *Halkbilimi*. Karahan Kitabevi Yayınları.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Barışta, H. Ö. (1999). *Türk el sanatları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınevi.
- Deniz, B. (2000). *Türk dünyasında halı ve düz dokuma yaygıları*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten günümüze Anadolu motifleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kara, F. (2010). *Geleneksel Türk dokumalarında desen ve kompozisyon* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi).
- Küçükerman, Ö. (1996). *Türk giyim kültürü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, H. (1993). *Türk kumaş ve işlemeleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetkin, Ş. (1991). *Türk halı sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TÜRKMEN VE İRAN HALILARINDA KADIN EMEĞİ, KÜLTÜREL ANLATI VE GÖRSEL KİMLİK ÜZERİNE BİR İNCELEME

Tülay GÜMÜŞER Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi. Mimarlık ve Tasarım Fakültesi. Alaeddin Keykubat Yerleşkesi. Konya / Türkiye E-posta: tulaygumuser@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-6264-262.

Aybike ORHAN Yüksek Lisans Öğr. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. El Sanatları ABD. Alaeddin Keykubat Yerleşkesi. Konya / Türkiye E-Posta: aybikeorhan26@gmail.com. ORCID ID: 0009-0002-9581-6282

Özet

Kadın emeği, tarihsel süreç boyunca çoğu kez görünmez kılınmış; tekstil üretimi ise gündelik ve işlevsel bir zanaat pratiği olarak konumlandırılmıştır. Oysa halı dokumacılığı, özellikle Türkmen ve İran kültürel coğrafyalarında, yalnızca kullanım nesnesi üretimine indirgenemeyecek; kültürel belleğin, kimlik inşasının ve deneyim aktarımının somutlaştığı çok katmanlı bir görsel ifade alanı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma, Türkmen ve İran halılarını kültürel, estetik ve simgesel boyutlarıyla ele alarak, kadınların dokuma pratiği aracılığıyla oluşturdukları görsel anlatı dilini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada halı yüzeylerinde yer alan motif repertuarı, kompozisyon düzeni, renk tercihleri ve düğüm teknikleri analiz edilmekte; bu unsurların geleneksel yaşam biçimleri, inanç sistemleri, toplumsal cinsiyet rolleri ve kültürel değerlerle kurduğu ilişki değerlendirilmektedir. Karşılaştırmalı analiz yöntemi doğrultusunda incelenen Türkmen ve İran halıları, farklı coğrafi ve tarihsel bağlamlara ait olmalarına rağmen; benzer sembolik temalar, ritmik tekrar anlayışı ve düzen kurgusu üzerinden ortak bir görsel dil geliştirdiklerini göstermektedir. Halı yüzeylerinde sıklıkla karşılaşılan doğurganlık, koruyuculuk, aidiyet ve kimlik temaları, dokuyucu kadınların kolektif hafızasının ve kültürel sürekliliğinin görsel izdüşümleri olarak yorumlanmaktadır. Sonuç olarak bu çalışma, Türkmen ve İran halılarını salt dekoratif ya da etnografik nesneler olarak değil; kadın emeğinin görünür kılındığı, kültürel aktarımın sürdürüldüğü ve kimliğin kodlandığı görsel metinler olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Halıları, İran Halıları, Kadın Emeği, Kültürel Bellek

Women's Labor, Cultural Narrative, and Visual Identity in Turkmen and Iranian Carpets

Abstract

Throughout history, women's labor has often been rendered invisible, while textile production has been reduced to a utilitarian craft practice. However, carpet weaving—particularly within Turkmen and Iranian cultural contexts—cannot be confined to mere functional production. It constitutes a multilayered visual medium through which cultural memory, identity formation, and lived experiences are articulated and preserved. This study examines Turkmen and Iranian carpets from cultural, aesthetic, and symbolic perspectives, aiming to analyze the narrative language constructed by women through weaving practices. The research investigates motif repertoires, compositional structures, color preferences, and knotting techniques, evaluating their relationship to traditional lifestyles, belief systems, gender roles, and cultural values. Using a comparative analytical framework, the study demonstrates that despite belonging to distinct geographical and historical contexts, Turkmen and Iranian carpets develop a shared visual language through similar symbolic expressions, rhythmic repetition, and compositional order. Themes frequently encountered on carpet surfaces such as fertility, protection, belonging, and identity are interpreted as visual manifestations of collective memory and cultural continuity shaped by women weavers. In conclusion, this paper positions Turkmen and Iranian carpets not merely as decorative or ethnographic objects, but as visual texts in which women's labor becomes visible and cultural transmission is sustained. Within this framework, carpet surfaces are reconsidered as carriers of enduring cultural narratives and as significant expressions of visual identity and intangible heritage.

Keywords: Turkmen Carpets, Iranian Carpets, Women's Labor, Cultural Memory

Giriş

Tekstil (Dokuma) insanlık tarihinin en köklü üretim pratiklerinden biridir. Tarih süreçte, gündelik yaşamla ilişkilendirilen tekstil, çoğunlukla işlevsel bir faaliyet olarak değerlendirilen bir alan olarak görülmüştür. Bu durum, özellikle kadın emeğine dayalı üretim süreçlerinin sanat ve tasarım tarihindeki yerinin yeterince görünür olmamasına neden olmuştur. Oysa tekstil pratikleri, yalnızca kullanım nesneleri üretmekle sınırlı kalmayıp; kültürel değerlerin, toplumsal rollerin ve bireysel deneyimlerin aktarıldığı önemli ifade alanlarıdır. Özellikle dokumacılık, bu bağlamda hem estetik hem de kültürel açıdan çok katmanlı bir üretim biçimi olarak öne çıkmaktadır. Dokuma türleri arasında halı ön plana çıkan ve en eski türlerden biridir. Her coğrafyada farklı motiflerle ve tekniklerle günümüze kadar ulaşmış çeşitli örnekler mevcuttur. Türkmen ve İran kültürel coğrafyalarında gelişen halı geleneği, yerel yaşam biçimleri, inanç sistemleri ve toplumsal yapılarla doğrudan ilişkilidir. Bu halılar, yalnızca zemin kaplaması ya da dekoratif unsur olarak değil; aynı zamanda kimlik, aidiyet ve kültürel süreklilik gibi kavramların görsel olarak ifade edildiği yüzeyler olarak değerlendirilebilir. Türkmen ve İran halılarında yer alan motifler, kompozisyon düzenleri ve renk kullanımları, belirli bir estetik anlayışın ötesinde, kültürel kodların ve sembolik anlamların taşıyıcısıdır. Bu bağlamda halı

yüzeyleri, dokuyucu kadınların yaşantılarını, inançlarını ve duygusal dünyalarını yansıttıkları birer anlatı alanı olarak okunabilmektedir. Kadınların üretim sürecindeki aktif rolü, halıları yalnızca bir zanaat ürünü olmaktan çıkararak, görsel bir dil ve ifade biçimine dönüştürmektedir.

Bu çalışma, Türkmen ve İran halılarını kadın emeği, kültürel anlatı ve görsel kimlik bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda halı yüzeylerinde yer alan biçimsel ve simgesel unsurlar incelenerek, bu unsurların kültürel bellek ve kimlik inşası ile olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Kadın Emeği, Kültürel Bellek ve Görsel Anlatı

Kadın emeği, tarihsel süreç içerisinde çoğunlukla özel alanla ilişkilendirilmiş ve bu nedenle kamusal üretim biçimlerine kıyasla daha az görünür kılınmıştır. Özellikle tekstil üretimi gibi el emeğine dayalı pratikler, uzun süre gündelik yaşamın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve sanatsal üretim kategorisinin dışında bırakılmıştır (Parker, 2010: 5). Ancak bu yaklaşım, dokuma pratiklerinin taşıdığı kültürel, simgesel ve anlatsal boyutların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Oysa dokuma, yalnızca bir üretim eylemi değil; aynı zamanda bireysel ve kolektif deneyimlerin aktarıldığı bir ifade biçimidir. Kültürel bellek kavramı, toplumsal deneyimlerin, değerlerin ve bilgi birikiminin kuşaklar arası aktarımını ifade etmektedir (Assmann, 2011: 23). Bu aktarım sürecinde görsel ve maddi kültür ürünleri önemli bir rol üstlenmektedir. Halılar, bu bağlamda kültürel belleğin somutlaştığı ve süreklilik kazandığı nesneler arasında yer almaktadır. Türkmen halıları, Orta Asya'nın en köklü dokuma geleneklerinden biri olarak, ait oldukları toplumların yaşam biçimlerini, inanç sistemlerini ve sembolik değerlerini yansıtan önemli kültürel göstergeler olarak değerlendirilmektedir.

Halı yüzeylerinde yer alan motifler, renkler ve kompozisyon düzenleri, belirli bir estetik kaygının ötesinde, sembolik anlamlar içeren bir dil oluşturmaktadır. Bu dil, çoğu zaman yazılı olmayan ancak kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel kodlar aracılığıyla şekillenmektedir. Örneğin, Türkmen halılarında sıkça görülen “gül” motifinin koruma, bereket ve güç gibi anlamlar taşıması, bu sembolik dilin en belirgin örneklerinden biridir. Benzer şekilde İran halılarında kullanılan düğüm teknikleri ve kompozisyon anlayışı da belirli kültürel ve estetik geleneklere dayanmaktadır. Dokuyucu kadınlar, bu kültürel kodları yeniden üreterek hem kültürel sürekliliği sağlamaktadır hem de kendi deneyimlerini bu yüzeylere yansıtmaktadır. Özellikle Türkmen toplumlarında halı dokuma pratiğinin büyük ölçüde kadınlar tarafından yürütülmesi, bu üretimin aynı zamanda toplumsal ve ekonomik bir değer taşıdığını göstermektedir. Nitekim yapılan saha gözlemleri, Türkmen kadınların ev içi üretim yoluyla hem kültürel üretimi sürdürdüğünü hem de ekonomik katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Türkmen ve İran halılarında gözlemlenen tekrar, ritim ve simetri gibi düzen anlayışları, yalnızca estetik bir tercih değil; aynı zamanda kültürel düzenin ve sürekliliğin görsel bir ifadesidir. Bu halılarda sıkça karşılaşılan doğurganlık, koruyuculuk, aidiyet ve kimlik temaları, kadınların toplumsal rollerini ve yaşam deneyimlerini yansıtan önemli göstergelerdir. Bu bağlamda halı dokuma pratiği, kadınların sessiz ancak güçlü bir anlatı dili geliştirdiği bir alan olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, Türkmen ve İran halıları yalnızca dekoratif ya da işlevsel

nesneler olarak değil; kadın emeğinin görünürlük kazandığı, kültürel belleğin aktarıldığı ve görsel kimliğin inşa edildiği çok katmanlı anlatı yüzeyleri olarak ele alınmalıdır.

Yöntem

Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde kurgulanan bu çalışma, Türkmen ve İran halılarında kadın emeği, kültürel anlatı ve görsel kimlik ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, halı yüzeylerinin yalnızca biçimsel özellikleri değil, aynı zamanda taşıdıkları kültürel ve simgesel anlamlar da dikkate alınarak çok katmanlı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda Türkmen ve İran halılarına ait seçili örnekler; motif repertuarı, kompozisyon düzeni, renk kullanımı ve düğüm teknikleri açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada incelenen halılar, kişisel koleksiyon kapsamında yer alan ve Türkmenistan ile İran coğrafyasından temin edilmiş özgün örneklerden oluşmaktadır. Bu durum, çalışmanın doğrudan birincil materyaller üzerinden yürütülmesine olanak sağlamış ve analiz sürecinin özgün veri setine dayanmasını mümkün kılmıştır. Araştırma sürecinde ayrıca doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda halı sanatı, kültürel bellek, kadın emeği ve görsel anlatı konularına ilişkin yerli ve yabancı akademik çalışmalar, kitaplar ve makaleler incelenmiştir. Elde edilen veriler, yorumlayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmiş ve halı yüzeylerinde yer alan görsel unsurların kültürel anlamları çözümlenmiştir. Çalışmada kullanılan analiz yaklaşımı, biçimsel (formal) ve içeriksel (anlamsal) çözümlemeyi birlikte ele alan bütüncül bir yapıya dayanmaktadır. Bu bağlamda motifler yalnızca görsel öğeler olarak değil, aynı zamanda kültürel kodları taşıyan göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Renk tercihleri, kompozisyon kurgusu ve tekrar düzenleri ise kültürel süreklilik, aidiyet ve kimlik inşası bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın sınırlılığı, incelenen halı örneklerinin belirli bir kişisel koleksiyon ile sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte çalışma, Türkmen ve İran halılarını kadın emeği ve kültürel anlatı bağlamında birincil görsel materyaller üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alması açısından özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Halı Dokuma Pratiğinde Kadın Duygusu, Sembolik Anlatı ve Kültürel İfade

Halı dokuma geleneği, yalnızca işlevsel bir üretim pratiği değil; aynı zamanda duyguların, düşüncelerin ve sembolik anlamların görsel bir dile dönüştüğü kültürel bir ifade biçimi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Türkmen ve İran halı geleneğinde, halı yüzeyi yalnızca dekoratif bir nesne değil, dokuyucu kadınların yaşam deneyimlerini, toplumsal konumlarını ve iç dünyalarını aktardıkları bir anlatı alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Literatürde de vurgulandığı üzere, halı dokuma kadın emeği üzerinden şekillenen ve kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel bir hafıza pratiğidir (Oter, 2010; Seddighikhavidak & Jamal, 2022). Halı yüzeylerinde yer alan motifler, renkler ve kompozisyon düzenleri, bireysel duygulanımlar ile kolektif kültürel kodların iç içe geçtiği bir görsel dil üretmektedir. Özellikle tekrar eden geometrik formlar ve ritmik düzenler, yalnızca estetik bir tercih değil; süreklilik, koruma ve düzen arayışının sembolik bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, halının “okunabilir bir metin” gibi ele alınabileceğini ve her motifin belirli bir anlam katmanını taşıdığını göstermektedir (Parker, 2010; Oter, 2010). Kadınların üretim sürecindeki belirleyici rolü, bu görsel dilin en önemli

kurucu unsurudur. Araştırmalar, halı dokuma pratiğinin büyük ölçüde kadın emeğine dayandığını ve bu emeğin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik bir üretim biçimi olduğunu ortaya koymaktadır (Oter, 2010; Seddighikhavidak & Jamal, 2022).

Bu nedenle halı, kadınların doğrudan sözlü ifade kullanmaksızın duygularını, deneyimlerini ve toplumsal gerçekliklerini görünür kıldıkları bir ifade yüzeyi olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak Türkmen ve İran halıları, yalnızca estetik ya da etnografik nesneler değil; kadın emeği üzerinden şekillenen, kültürel bellek taşıyan ve sembolik anlamlarla örülmüş görsel anlatı metinleri olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, halıyı hem sanatsal hem de antropolojik bir iletişim aracı olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Türkmen Halısı (Tipolojik ve Kültürel Analiz)

Türkmen halıları, Orta Asya göçebe topluluklarının dokuma kültürünü temsil eden en önemli tekstil ürünleri arasında yer almaktadır. Bu halılar, özellikle Türkmen boylarına özgü kimlik unsurlarını taşıyan geometrik düzenleri, tekrar eden motif yapıları ve derin kırmızı tonlarıyla tanınır. Türkmen halı geleneği, yüzyıllar boyunca göçebe yaşam biçimi ile şekillenmiş ve bu nedenle daha çok taşınabilirlik, dayanıklılık ve sembolik anlatım üzerine gelişmiştir (Pinner & Franses, 1980). Türkmen halılarının en belirgin özelliği, yüzeyin büyük bölümünü kaplayan “gül (gul)” motifleridir. Bu motifler, her Türkmen boyuna özgü kimlik işaretleri olarak işlev görür ve adeta bir “boy damgası” niteliği taşır. Tekrar eden geometrik gül düzenleri, halı yüzeyinde ritmik bir yapı oluşturarak görsel bir süreklilik sağlar. Bu yapı, Türkmen dokuma kültüründe hem estetik hem de kimliksel bir kodlama sistemi olarak değerlendirilir (Eiland & Eiland, 1998). Renk açısından Türkmen halılarında baskın olarak koyu kırmızı (lak), bordo, siyah ve beyaz kontrastları görülür. Kırmızı tonlar, yaşam gücü, bereket ve koruyucu anlamlar taşıırken; siyah ve beyaz kontrastı, kompozisyonun okunabilirliğini artıran güçlü bir görsel denge oluşturur. Bu renk düzeni, göçebe yaşamın doğal boyalarla ilişkili üretim pratiğini de yansıtır (Thompson, 1983). Kompozisyon düzeni genellikle merkezî simetri ve tekrar eden modüler desen sistemi üzerine kuruludur. Halı yüzeyi çoğunlukla sınırlı varyasyonla tekrar eden gül motifleriyle doldurulur ve bordür bölgesi geometrik sınır çizgileriyle çerçevelenir. Bu yapı, Türkmen halılarında “sınırsız tekrar” estetiğini ortaya çıkarır ve yüzeyin bütününde ritmik bir görsel akış oluşturur (Pinner & Franses, 1980).

Teknik açıdan Türkmen halıları geleneksel olarak asimetrik düğüm tekniği ile dokunur ve yüksek düğüm sıklığı sayesinde oldukça dayanıklı bir yüzey elde edilir. Bu özellik, göçebe yaşam koşullarında halının hem zemin örtüsü hem de çadır içi ısı yalıtım elemanı olarak kullanılmasını sağlamıştır (Eiland & Eiland, 1998). Kültürel bağlamda Türkmen halıları, yalnızca bir tekstil ürünü değil, aynı zamanda boy kimliğini, sosyal yapıyı ve kültürel hafızayı taşıyan sembolik bir anlatım aracıdır. Halı üzerindeki her motif, ait olduğu topluluğun tarihsel ve kültürel kodlarını temsil eder. Bu nedenle Türkmen halısı, estetik bir nesne olmanın ötesinde antropolojik bir belge niteliği taşır.

Görsel 1 Türkmen Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2009)

Görsel 1 de yer alan Türkmen halısı, özellikle Türkmen halı sanatı içinde yaygın olan “göl” (tekrarlayan madalyon) düzenine sahip olup, halının merkezinde sıralı biçimde yerleştirilmiş ovalimsi göller, belirli bir boy ya da aşiretin kimliğini simgeleyen damga niteliğindedir; bu tür motifler sadece estetik değil aynı zamanda aidiyet ve sosyal kimlik göstergesi olarak okunur. Halının ana zemininin yoğun kırmızı tonlarda olması, Türkmen kültürü içerisinde yaşam enerjisi, güç, koruyuculuk ve aynı zamanda göçebe hayatın dinamizmini temsil ederken, göllerin içindeki geometrik şekiller (haçvari ve kancalı formlar) kötülükten korunma, süreklilik ve evrenin döngüsel düzeni gibi anlamlar taşımaktadır. Bordürlerde yer alan tekrar eden küçük motifler ise sonsuzluk ve devamlılık fikrini güçlendirirken, halının genel kompozisyonundaki katı simetri ve tekrar, göçebe yaşamın düzen arayışını ve kozmik denge anlayışını yansıtmaktadır. Doğal yün ve kök boylarla dokunan bu tür halılarda kırmızı (özellikle

kökboyası), kimlik ve statü göstergesi olarak öne çıkarken, koyu kahve ve siyaha yakın tonlar toprağa bağlılık ve dayanıklılığı ifade etmektedir. Bu halı tipi özellikle Tekke boyu halıları ile ilişkilendirilebilecek bir düzen göstermekte; 19. yüzyıl Orta Asya göçebe dokuma geleneğinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır (Mackie & Thompson, 1980; Pinner & Franses, 1987; Wertime, 1998; The Textile Museum, Washington D.C.; Metropolitan Museum of Art, Islamic Art Collection).

Görsel 2 Türkmen Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2009)

Bu örnekte ise, halının yüzeyinde düzenli bir geometrik sistem içinde tekrar eden “gül” (göl) motifleri dikkat çekmektedir. Bu motifler yalnızca dekoratif bir unsur olarak değil, aynı zamanda Türkmen boylarına özgü kimlik göstergeleri olarak işlev görmekte; her bir gül formu belirli bir topluluğa aitliği temsil eden görsel bir imza niteliği taşımaktadır (Pinner & Franses, 1980; Eiland & Eiland, 1998). Kompozisyonun merkezde yoğunlaşan bu tekrar sistemi, toplumsal düzen, süreklilik ve kolektif aidiyet fikrini görsel olarak kurarken, aynı zamanda

Türkmen dokuma kültüründe sıkça rastlanan koruyucu ve sınır belirleyici sembolizmi de yansıtmaktadır (Thompson, 1983). Bordür bölümünde yer alan stilize yıldız, çapraz ve bitkisel soyutlamalar ise, ana motif alanını çevreleyerek dış dünyaya karşı koruyucu bir çerçeve oluşturmakta ve Orta Asya halı geleneğinde görülen “iç dünya–dış dünya” ayrımını güçlendiren sembolik bir yapı ortaya koymaktadır (Jourdan, 1988). Renk açısından değerlendirildiğinde baskın kırmızı tonunun Türkmen halı kültüründe yaşam gücü, koruma ve kültürel süreklilik gibi anlamlarla ilişkilendirildiği bilinmektedir (Eiland & Eiland, 1998). Bu güçlü zemin üzerine yerleştirilen koyu kahverengi ve siyah tonlar motiflerin okunabilirliğini artırırken toprak ve süreklilik çağrışımı üretmekte, açık krem tonları ise kompozisyon içinde denge ve açıklık hissi oluşturmaktadır. Yapısal olarak tamamen simetrik ve modüler bir grid sistemi üzerine kurulan kompozisyon, ritmik tekrar aracılığıyla disiplinli bir görsel düzen üretmekte ve bu durumun kolektif üretim pratiğiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Pinner & Franses, 1980). Bu düzen aynı zamanda merkezden bordüre doğru hiyerarşik bir organizasyon sergileyerek hem görsel derinlik hem de sembolik bir koruma katmanı etkisi yaratmaktadır. Dokuma sürecinin doğası gereği uzun süreli sabır, dikkat ve ritmik tekrar gerektirmesi, bu tür halıların yalnızca fiziksel bir üretim değil aynı zamanda meditatif ve zihinsel bir süreç olduğunu göstermekte; bu bağlamda simetri ve tekrar, kontrol ve içsel disiplinle ilişkili psikolojik bir yapı olarak da okunabilmektedir (Yetkin, 1991). Sonuç olarak bu halı, yalnızca işlevsel bir tekstil ürünü değil; kimlik, aidiyet, koruma, süreklilik ve kadın emeği gibi çok katmanlı anlamları bünyesinde barındıran görsel bir kültürel metin niteliği taşımaktadır (Jourdan, 1988; Eiland & Eiland, 1998).

Görsel 3 Türkmen Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2009)

Bir diğer Türkmen halısı detayına bakıldığında, Orta Asya göçebe dokuma geleneğinin karakteristik geometrik ve sembolik dilini yansıtan güçlü bir kompozisyona sahiptir; merkezde dört yöne açılan ve haç formunu andıran ana motif, evrenin dört yönünü, dengeyi ve kozmik düzeni simgelerken, bu formun uçlarında yer alan spiral (koçboynuzu benzeri) kıvrımlar güç, bereket ve süreklilik kavramlarıyla ilişkilendirilir. Motifin ortasındaki küçük elmas biçimli unsur, nazardan korunma ve merkezi enerji odağı olarak yorumlanabilirken, çevresindeki üçgenimsi uzantılar yön, hareket ve koruyucu sınır fikrini destekler. Renk kullanımında hâkim olan kırmızı tonlar Türkmen halılarında yaşam gücü, koruyuculuk ve toplumsal statü ile ilişkilendirilirken, siyah sınırlar güç ve dayanıklılığı, krem/ beyaz zemin ise saflık ve motiflerin görünürlüğünü artıran bir denge unsuru olarak öne çıkar; bu yüksek kontrastlı renk anlayışı, göçebe yaşamda hem estetik hem de sembolik bir anlatım dili oluşturur. Bordürdeki tekrar eden küçük geometrik birimler ise sonsuzluk ve süreklilik fikrini pekiştirerek ana motifini koruyan bir çerçeve işlevi görür. Bu tür kompozisyonlar özellikle Türkmen halı sanatı içinde aşiret kimliğini yansıtan damga (göl) mantığıyla bağlantılı olup, dokuyucunun hem kültürel aidiyetini hem de inanç sistemini yüzeye aktardığı bir anlatım biçimi olarak değerlendirilir (Mackie &

Thompson, 1980; Pinner & Franses, 1987; Wertime, 1998; The Textile Museum, n.d.; The Metropolitan Museum of Art, n.d.).

Görsel 4 Türkmen Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2010)

Türkmen dokuma geleneğinin temel görsel kodlarını çağdaş bir yorumla yeniden üretmektedir. Kompozisyonun merkezinde yer alan sekizgen ve çok katmanlı “gül” (göl) motiflerinin grid sistemi içinde düzenlenmesi, Türkmen boylarına özgü kimlik göstergelerinin sürekliliğini yansıtan en temel görsel stratejilerden biridir (Pinner & Franses, 1980). Motiflerin her biri, yalnızca dekoratif bir form değil, aynı zamanda kabile aidiyetini temsil eden sembolik bir işaret olarak okunmakta; bu durum halıyı bir zemin yüzeyinden ziyade görsel bir kimlik haritasına dönüştürmektedir (Eiland & Eiland, 1998). Koyu lacivert zemin üzerine yerleştirilen kırmızı, altın sarısı ve krem tonlarındaki gül motifleri, yüksek kontrastlı bir görsel etki oluşturarak hem merkezî düzeni güçlendirmekte hem de Türkmen halılarında sık görülen ritmik tekrar ilkesini görünür kılmaktadır. Bordür bölümünde kullanılan stilize bitkisel ve geometrik unsurlar ise ana kompozisyonu çerçeveleyerek “iç alan–dış alan” ayrımını belirginleştiren koruyucu bir sınır sistemi oluşturur; bu tür sınırlandırıcı yapıların Orta Asya halı geleneğinde sembolik koruma

işlevi taşıdığı bilinmektedir (Thompson, 1983; Pinner & Franses, 1980). Genel renk kurgusunda lacivert zemin, derinlik ve sonsuzluk algısı üretirken kırmızı ve altın tonlar yaşam gücü, zenginlik ve kutsallık çağrışımlarıyla kompozisyonu yoğunlaştırmaktadır. Bu bağlamda halı, yalnızca estetik bir yüzey değil; kimlik, koruma, süreklilik ve kültürel bellek gibi anlam katmanlarını taşıyan sembolik bir görsel metin olarak değerlendirilmektedir (Eiland & Eiland, 1998).

İran Halısı (Tipolojik ve Kültürel Analiz)

Günümüzde “İran halısı” olarak adlandırılan tekstil ürünleri, büyük ölçüde klasik İran halı geleneğinin kompozisyon ve motif dilini referans alan modern üretimlerdir. İran halı sanatı tarihsel olarak özellikle Safevî döneminde gelişmiş, saray ve atölye üretimleriyle yüksek bir estetik standarda ulaşmıştır. Bu gelenek, merkezî kompozisyon, simetrik düzen ve yoğun bitkisel süsleme anlayışıyla karakterize edilmektedir (Thompson, 1983). İran halılarında en yaygın kompozisyon tipi merkezî madalyon (medalyon) düzenidir. Bu yapı, yüzeyin merkezinde yoğunlaşan bir odak noktası oluşturur ve etrafına simetrik biçimde yayılan bitkisel motiflerle dengelenir. Bu düzenleme, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda kozmolojik bir merkez fikrini temsil eden sembolik bir kurgudur (Eiland & Eiland, 1998). Motif repertuarında özellikle rûmî, hatâyî, palmet ve kıvrımlı dallar gibi bitkisel karakterli süslemeler öne çıkar. Bu motifler İran halı sanatında “cennet bahçesi” (paradise garden) anlayışını temsil eder ve doğanın idealize edilmiş bir formunu yansıtır. Motiflerin sürekli tekrar eden yapısı, sonsuzluk ve süreklilik fikrini görsel olarak güçlendirir (Pinner & Franses, 1980). Renk kullanımı açısından İran halılarında genellikle kırmızı, lacivert, krem, bej ve altın tonları hâkimdir. Kırmızı tonlar yaşam gücü ve bereketi simgelerken, lacivert tonlar ruhsal derinlik ve kutsallık hissi yaratır. Açık renk zeminler ise yoğun desen yapısının okunabilirliğini artırarak kompozisyonun dengelenmesini sağlar (Eiland & Eiland, 1998). Kompozisyon düzenine bakıldığında halı yüzeyinin merkez-çevre ilişkisine dayalı olduğu görülmektedir. İç alan yoğun motiflerle doldurulurken bordürler çerçeve işlevi görmektedir. Bu yapı, halıyı yalnızca işlevsel bir zemin örtüsü olmaktan çıkararak “resimsel bir yüzey” niteliğine taşır (Thompson, 1983). Teknik açıdan geleneksel İran halıları asimetrik düğüm (Persian knot) tekniğiyle dokunurken, günümüzde piyasada bulunan “İran halısı” adı altındaki birçok ürün makine dokumasıdır. Bu durum, geleneksel üretim karakterinin yerini daha standart ve simetrik desen üretimine bırakmasına neden olmuştur (Eiland & Eiland, 1998).

Sonuç olarak İran halısı, hem tarihsel hem de çağdaş bağlamda değerlendirildiğinde, İran coğrafyasının zanaat kültürü ve estetik anlayışını yansıtan önemli bir tekstil yüzeyi olarak karşımıza çıkar. Bu halılar mekân içinde kullanıldığında geleneksel, kültürel ve prestijli bir atmosfer üretir.

Görsel 5 İran Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2011)

Bu görseldeki halı, İran halı sanatının karakteristik özelliklerini taşıyan merkezî madalyon (medalyon) kompozisyonuna sahip klasik bir örnek olarak değerlendirilebilir. Kompozisyonun merkezinde yer alan yoğun işlenmiş madalyon, çevresine doğru simetrik biçimde açılan kıvrımlı bitkisel motiflerle desteklenmiş olup bu yapı İran halı geleneğinde sıkça görülen kozmolojik merkez fikrini ve düzenli evren tasarımı temsil etmektedir (Eiland & Eiland, 1998). Halının yüzeyi oldukça yoğun bir desen diliyle kurgulanmış olup rûmî, hatâyî, palmet ve stilize çiçek motifleri aracılığıyla doğanın idealize edilmiş bir yorumu sunulmaktadır; bu tekrar eden organik formlar hem görsel ritim oluşturmakta hem de sonsuzluk ve süreklilik fikrini güçlendirmektedir (Pinner & Franses, 1980). Renk paletinde hâkim olan koyu lacivert zemin, merkezî madalyonu vurgulayan derin bir arka plan etkisi yaratırken krem, bej ve kırmızı tonlar kompozisyon içinde denge, kontrast ve görsel okunabilirlik sağlamaktadır; bu renk anlayışı İran halılarında yaygın olan estetik denge ve zenginlik algısını yansıtır (Thompson, 1983). Bordür kısmı ise ana kompozisyonu çerçeveleyen ritmik bir sınır işlevi görmekte ve iç alanın yoğunluğunu dengeli bir biçimde sınırlandırmaktadır. Genel olarak bu halı, yalnızca dekoratif bir yüzey değil, aynı zamanda İran dokuma geleneğinin estetik, sembolik ve kültürel katmanlarını taşıyan, mekân içinde statü ve kültürel süreklilik hissi üreten bir tekstil nesnesi olarak değerlendirilmektedir.

Görsel 6 İran Halısı. (Fotoğraf: Özcan, 2011)

Bu örnekte klasik “merkezî madalyon (göl)” düzeni üzerine kurulu, iç içe geçmiş çiçekli arabesk ve kıvrımlı dallardan oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Bu tür kompozisyonlar İran halıcılığında genellikle evrenin merkezi düzenini, birlik fikrini ve “cennet bahçesi” (chahar bagh) anlayışını simgelemektedir. Halının ortasındaki madalyon, kozmik merkez veya ilahi birlik fikrine gönderme yaparken, etrafını saran yoğun bitkisel motifler (gül, lale, karanfil benzeri stilize çiçekler ve kıvrık yapraklar) doğadaki sonsuz yaşam döngüsünü ve bereketi temsil etmektedir. Bordürde kullanılan koyu mavi zemin üzerindeki tekrar eden floral desenler, kompozisyonu çerçeveleyerek koruyucu bir sınır işlevi görmekte; ve bu sınır dünyevi alan ile kutsal/ideal alan arasındaki ayrımı sembolik olarak vurgulamaktadır. Renk açısından kırmızı zemin İran halı geleneğinde yaşam gücü, sıcaklık, zenginlik ve koruyuculukla ilişkilendirilirken; mavi tonlar gökyüzü, ruhsallık ve ilahi sonsuzlukla; krem ve açık tonlar ise saflık ve denge ile ilişkilendirilmektedir. Bu tür halılarda görülen yoğun simetrik düzen, hem estetik hem de inanç temelli bir “kozmosun düzeni” fikrini yansıtmaktadır. İran halı sanatında bu ikonografi özellikle Safevî dönemi ve sonrasında gelişen saray atölyesi üretimlerinde belirginleşmiş, desen dili yüksek derecede stilize edilmiştir (Edwards, 1953; Thompson, 1983;

Victoria and Albert Museum, “Persian Carpets Collection”; The Metropolitan Museum of Art, Heilbrunn Timeline of Art History).

Sonuç

Bu çalışma, Türkmen ve İran halılarını kadın emeği, kültürel bellek ve görsel anlatı bağlamında ele alarak, halı yüzeylerinin yalnızca işlevsel ya da dekoratif nesneler olmadığını; aksine çok katmanlı anlamlar taşıyan görsel metinler olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan incelemelerde her iki halı geleneğinde de motifler, renkler ve kompozisyon düzenlerinin kültürel kodları taşıyan sembolik bir dil oluşturduğu görülmüştür. Türkmen halılarında daha çok geometrik düzen, tekrar eden göl motifleri ve ritmik yapı ön plana çıkarken; İran halılarında bitkisel bezemeler, merkezî madalyon düzeni ve daha akışkan kompozisyon anlayışı dikkat çekmektedir. Buna rağmen her iki gelenekte de doğurganlık, koruyuculuk, aidiyet ve kimlik gibi temaların ortak biçimde işlendiği ve bu temaların halı yüzeylerinde güçlü bir görsel anlatı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Halılar, bu yönüyle yalnızca estetik birer ürün değil; aynı zamanda kültürel belleğin aktarımını sağlayan ve toplumsal değerleri görünür kılan araçlardır. Kadın emeğinin bu üretim sürecindeki merkezi rolü, çalışmanın en önemli sonuçlarından biridir. Dokuyucu kadınlar, halı yüzeyleri aracılığıyla kendi yaşam deneyimlerini, duygularını ve kültürel birikimlerini sembolik bir dil üzerinden aktarmakta; böylece halılar, bireysel ve kolektif hafızanın kesiştiği bir ifade alanına dönüşmektedir. Sonuç olarak Türkmen ve İran halıları, kadın emeğinin görünür kılındığı, kültürel sürekliliğin sağlandığı ve kimliğin kodlandığı güçlü görsel anlatı yüzeyleri olarak değerlendirmek mümkündür.

Tartışma

Elde edilen bulgular, halı dokuma pratiğinin yalnızca teknik bir üretim süreci olmadığını; aynı zamanda derin bir kültürel ve duygusal ifade biçimi olduğunu göstermektedir. Türkmen ve İran halıları arasındaki biçimsel farklılıklar, üretildikleri coğrafyanın yaşam biçimiyle doğrudan ilişkilirken; ortak sembolik temalar, bu iki geleneğin benzer kültürel ihtiyaçlara ve insan deneyimlerine karşılık verdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, halıların evrensel bir anlatı dili taşıdığına işaret etmektedir. Özellikle kadınların üretim sürecindeki rolü, bu anlatı dilinin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel olarak görünmez kılınan kadın emeği, halı yüzeylerinde somutlaşarak hem bireysel hem de toplumsal bir ifade alanı bulmaktadır. Dokuma süreci, tekrar eden hareketler ve uzun zaman dilimleri içerisinde ilerleyen bir üretim olması nedeniyle, kadınların duygusal dünyalarını, sabırlarını ve içsel deneyimlerini yansıttıkları bir alan haline gelmektedir. Bu bağlamda halılar, sözsüz bir iletişim biçimi olarak değerlendirilebilir. Türkmen halılarında daha katı ve simetrik düzen anlayışı, göçebe yaşamın düzen arayışı ve kimlik vurgusuyla ilişkilendirilebilirken; İran halılarında görülen daha detaylı ve akışkan kompozisyonlar, yerleşik yaşamın estetik ve sanatsal gelişimiyle bağlantılıdır. Ancak her iki durumda da halı yüzeyleri, dokuyucu kadınların dünyayı algılama biçimlerini ve bu algıyı nasıl anlamlandırdıklarını yansıtan birer anlatı alanıdır. Halılar yalnızca etnografik ya da dekoratif nesneler değil; kadın emeğinin, kültürel belleğin ve görsel kimliğin iç içe geçtiği, okunabilir ve yorumlanabilir kültürel metinlerdir. Bu bağlamda gelecekte yapılacak

çalışmaların, halı dokuma pratiğini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alması; özellikle kadın emeği, kültürel sürdürülebilirlik ve somut olmayan kültürel miras bağlamında daha derinlemesine incelemeler yapması önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı. (2023). *İran'da Türkmen kadınların dokuduğu halılar*.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization*. Cambridge University Press.
- EciEco. (2026). *Turkmen carpets: Weaving heritage, uniting cultures*. <https://www.ecieco.org>
- Eiland, M. L., & Eiland, M. L. Jr. (1998). *Oriental rugs: A complete guide*. Little, Brown and Company.
- Helmer, S., & Ngo, V. M. (2018). *A similarity measure for weaving patterns in textiles*. arXiv. <https://arxiv.org/abs/1810.04604>
- Mackie, L. W., & Thompson, J. (1980). *Turkmen tribal carpets and traditions*. Textile Museum.
- Özhekim, D. A. (2009). Özel koleksiyondaki bir halının kaynağı hakkında araştırma. *Erdem Dergisi*, (53).
- Oter, Z. (2010). *Saving nomadic cultural heritage: Carpets woven by Turkish women*. IMWC Proceedings.
- Parker, R. (2010). *The subversive stitch: Embroidery and the making of the feminine*. I.B. Tauris.
- Pinner, R., & Franses, M. (1980). *Turkmen: Tribal carpets and traditions*. Hali Publications.
- Pinner, R., & Franses, M. (1987). *Turkmen carpets: A new perspective*. Hali Publications.
- Seddighikhavidak, S., & Jamal, T. (2022). Interrelations of ancestral textile weaving and vernacular spaces in Yazd. *Sustainability*, 14(10), 6363.

The Metropolitan Museum of Art. (n.d.). *Turkmen carpets*.
<https://www.metmuseum.org/art/collection>

The Textile Museum. (n.d.). *Turkmen rugs and tribal weavings*. <https://museum.gwu.edu>

Thompson, J. (1983). *Turkmen carpets*. British Museum Publications.

Wertime, J. T. (1998). *Sumak bags of Northwest Persia and Transcaucasia*. Textile Museum.

TEKSTİL ATIKLARI ÜZERİNDEN TOPLUMSAL KATILIM TEMELLİ SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA TASARIM YAKLAŞIMLARI

Doç. Dr. Zeynep KIRKINCIOĞLU, Öğr. Gör. Nurhan AKBULUT

Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

zatmaca@atauni.edu.tr Orcid Id: 0000-0002-3510-9992

Atatürk Üniversitesi Tortum Meslek Yüksekokulu Tasarımı Bölümü

nurhan.akbulut@atauni.edu.tr Orcid Id:0000-0001-7530-2036

ÖZET

Sürdürülebilir moda yaklaşımını uygulamalı bir çerçevede inceleyerek, tekstil atıklarının ileri dönüşüm yoluyla değerlendirilmesini toplumsal katılım temelli tasarım modeli amaçlanmıştır.

Nitel araştırma yöntemiyle yapılandırılan çalışmanın evreni Erzurum ili ve çevresinde yer alan Milli Eğitime bağlı okullar örneklemi ise bu okullardan dezavantajlı bölgelerden gönüllü katılmayı kabul eden katılımcılar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen atölye çalışmalarına engelli bireyler, anneler ve çocuklardan oluşan heterojen bir katılımcı grubu dahil olmuştur. Bu doğrultuda; Erzurum Tortum İlçesi Halk Eğitim Merkezindeki kadınlar, Tortum İlçesi Atatürk İlköğretim Okulundaki 4. Sınıf öğrenciler, Erzurum Özel Eğitim Uygulama Okulu III. Kademe öğrenciler ve Atatürk Üniversitesi 5 Haziran Dünya Çevre Gününe katılım sağlayan ilkokul çağı çocuklar olmak üzere 4 farklı yer ve örneklem grubu ile atölye çalışmaları yapılmıştır.

Araştırma literatür/alan araştırması, uygulamalı atölye çalışmaları, görsel dokümantasyon, sunum/sergi ve betimsel analiz aşamalarından oluşmaktadır.

Tekstil atıkları kullanılarak dezavantajlı gruplarla birlikte gerçekleştirilen ileri dönüşüm atölyeleri yapılmıştır. İleri dönüşüm atölyesinde, tasarımlar Han ve Tyler (2015) çalışmasında yapmış olduğu ileri dönüştürülmüş denim giysi üretim yöntemi ile uygulanmıştır. Kullanılmayan, ihtiyaç fazlası, eski olarak görülen atık durumdaki tekstil ürünleri ve denim giysi çeşitleri toplanarak yeniden yapım tekniği, yapı sökümü ve tasarımı kullanılarak özgün giysi (pantolon, etek, yelek, önlük vb.), giysi tamamlayıcıları (çanta, kolye vb.), kalemlik veya çerçeve tasarlatılmıştır.

Katılımcıların başlangıçta "atık" olarak gördükleri tekstil malzemelerini süreç sonunda değerli birer tasarım kaynağı olarak tanımladıkları ve tüketim alışkanlıklarına dair farkındalık kazandıkları görülmüştür. Atölyelerde tekstil atıklarından cüzdan, çanta, çerçeve ve özgün giysi tasarımları üretilmiştir. Özel eğitim öğrencilerinin psikomotor becerilerinin arttığı, çocukların sezgisel, yetişkinlerin ise deneyim odaklı öğrendiği tespit edilmiştir.

Sürdürülebilir moda ve ileri dönüşüm uygulamalarının sadece çevresel bir sorumluluk değil; toplumsal kapsayıcılık, pedagojik etki ve sosyal güçlenme sağlayan bütüncül bir araç olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Toplumsal katılım, sürdürülebilir moda, tekstil atığı, tasarım, sürdürülebilir moda

Community Participation–Based Sustainable Fashion Design Approaches Utilizing Textile Waste

Assoc. Prof. Dr. Zeynep KIRKINCIOĞLU, Lecturer Nurhan AKBULUT

Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Department of Textile and Fashion Design

zatmaca@atauni.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-3510-9992

Atatürk University, Tortum Vocational School, Department of Design

nurhan.akbulut@atauni.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-7530-2036

ABSTRACT

This study aims to examine the sustainable fashion approach within a practical framework and to evaluate textile waste through upcycling, based on a community participation-oriented design model.

The study, structured using a qualitative research method, focuses on schools affiliated with the Ministry of National Education in Erzurum and its surroundings as the population. The sample consists of voluntary participants from disadvantaged regions within these schools. Within the scope of the research, a heterogeneous group of participants—including individuals with disabilities, mothers, and children—took part in the workshop activities.

Accordingly, workshops were conducted in four different locations and sample groups: women at the Public Education Center in Tortum district of Erzurum; 4th-grade students at Atatürk Primary School in Tortum; students at Erzurum Special Education Practice School (Level III); and primary school-aged children who participated in the World Environment Day (June 5) event at Atatürk University.

The research consists of the following stages: literature/field research, applied workshop activities, visual documentation, presentation/exhibition, and descriptive analysis.

Upcycling workshops were conducted with disadvantaged groups using textile waste. In these workshops, designs were implemented based on the upcycled denim garment production method proposed by Han and Tyler (2015). Unused, surplus, or discarded textile products and various denim garments were collected and transformed into original designs using reconstruction techniques, deconstruction, and redesign. Participants created original garments (such as trousers, skirts, vests, aprons), clothing accessories (bags, necklaces), as well as pencil cases and frames.

It was observed that participants, who initially perceived textile materials as “waste,” began to recognize them as valuable design resources by the end of the process, while also gaining awareness of their consumption habits. In the workshops, items such as wallets, bags, frames, and original garments were produced from textile waste. It was determined that special education students improved their psychomotor skills, children learned intuitively, and adults learned through experience.

The findings reveal that sustainable fashion and upcycling practices are not only an environmental responsibility but also a holistic tool that fosters social inclusion, pedagogical impact, and social empowerment.

Keywords: Social participation, sustainable fashion, textile waste, design

FAKRIN MADDİ SEMBOLÜ: TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE SERAMİK KEŞKÜL-Ü FUKARALAR

Doç.Dr. Serap ÜNAL

Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, serapunal@sdu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-2407-1789>

ÖZET

Keşkül-ü Fukara, İslam tasavvuf geleneğinde dervişlerin dünyevi mülkiyetten arınma ve nefis terbiyesi sürecinde kullandıkları kaplardan biri olarak yalnızca gündelik ihtiyaçları karşılayan bir araç değil, aynı zamanda “fakr” anlayışının maddi kültürdeki en belirgin sembollerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Tasavvuf düşüncesinde fakr, ekonomik yoksulluk anlamına gelmemekte; kulun Allah karşısındaki mutlak ihtiyaç ve teslimiyet hâlini ifade eden manevi bir makamı temsil etmektedir. Bu bağlamda dervişler tarafından kullanılan keşkül kapları, hem halktan toplanan yiyecek ve ianelerin muhafaza edildiği pratik bir araç hem de derviş kimliğini görünür kılan sembolik bir nesne olarak tasavvuf kültüründe önemli bir yer edinmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde keşkül kaplarının metal, ahşap, cam ve Hindistan cevizi kabuğu gibi farklı malzemelerden üretildiği görülmektedir. Bu çeşitlilik, hem farklı coğrafyaların üretim geleneklerini hem de tasavvuf kültürünün gündelik yaşamla kurduğu ilişkiyi yansıtmaktadır. Bununla birlikte zaman içerisinde seramik malzemenin üretim sürecine dâhil olmasıyla birlikte keşkül formu farklı bir üretim tekniği ve yüzey anlayışıyla yeniden yorumlanmıştır. Seramiğin sunduğu plastik olanaklar, bu kapların işlevsel kullanımının yanı sıra estetik ve sanatsal açıdan da değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Seramik keşkül-ü fukaralar, form çeşitliliği ve bezeme zenginliği bakımından diğer malzeme gruplarından ayrılmaktadır.

Seramik yüzey üzerinde uygulanan bezemelerde bitkisel motifler, yazı kuşakları, sembolik unsurlar ve figüratif kompozisyonlar dikkat çekmektedir. Bu bezeme unsurları sadece dekoratif bir unsur olarak değil, aynı zamanda tasavvufi düşünce sistemi ve tarikat kültürü ile ilişkilendirilebilecek sembolik bir anlatım dili olarak değerlendirilebilir. Özellikle bazı örneklerde görülen figüratif tasvirler ve ikonografik düzenlemeler, seramik yüzeyin sunduğu anlatım olanakları sayesinde kalıcı bir görsel dil oluşturmuştur.

Bu çalışma, keşkül kavramının tasavvufi kökenlerinden hareketle seramik keşkül örneklerini malzeme, form ve bezeme özellikleri açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Böylece seramik

keşköl-ü fukaraların tek başına işlevsel kullanım nesneleri olmadığı, aynı tasavvufi düşünce, derviş kültürü ve dönemin estetik anlayışının kesişim noktasında yer alan önemli maddi kültür unsurları olduğu ortaya konulmaktadır. Çalışma, tasavvuf kültürü ile seramik sanatı arasındaki ilişkiyi maddi kültür perspektifinden ele alarak bu alandaki araştırmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Keşköl-ü Fukara, Tasavvuf, Derviş Kültürü, Seramik Sanatı, Maddi Kültür

1. GİRİŞ

İslam toplumlarında yoksulluk ve ihtiyaç sahiplerine yardım etme düşüncesi, dinî ve toplumsal hayatın en temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da yer alan hükümler doğrultusunda zekât ve sadaka gibi uygulamalar, toplumsal dengeyi sağlamayı amaçlayan bir sistemin parçasıdır. Ancak tasavvuf geleneğinde yoksulluk kavramı, yalnızca maddi bir yoksunluktan ziyade, kişinin dünyevi bağlardan arınarak manevi olgunluğa ulaşmasını ifade eden “fakr” anlayışıyla ilişkilendirilmiştir.

Tasavvuf düşüncesinde fakr, dervişin Allah'ın gücü karşısında kendi acziyetinin bilincinde olması ve her şeyin gerçek sahibinin O olduğunu kabul etmesiyle ulaşılan manevi bir makamdır (Kardaş, 2019: 429-430).

Bu manevi disiplinin en karakteristik maddi sembolü ise keşköl-ü fukaradır. Farsça “çanak” veya “kâse” anlamına gelen keşköl, dervişlerin seyahatleri sırasında içine yiyecek ve sadaka topladıkları manevi bir kaptır. Derviş çeyizinin vazgeçilmez bir parçası olan bu kaplar, müritlerin kibrini kırmak ve nefsini terbiye etmek amacıyla mürşit izniyle çıktıkları ve “selmana çıkmak” olarak adlandırılan dilenme ritüelinde kullanılmıştır.

Keşköl ile dilenme geleneğinin tarihsel kökenleri MÖ 6. yüzyıldaki Hint “Bhikşu” (Budist keşiş) geleneğine kadar uzanmaktadır. Bu çileci dervişlerin yokluğa alışma pratikleri, 9. yüzyıldan itibaren İran ve Mezopotamya üzerinden İslam coğrafyasına ve özellikle Kalenderîlik, Bektaşîlik gibi tarikatlara yansımıştır (Ocak, 1999: 9). Keşküller tarihsel süreçte Hindistan cevizi (narcîl-i bahrî), metal, ahşap ve cam gibi farklı malzemelerden üretilmiş olsa da seramik örnekler form ve bezeme çeşitliliği bakımından diğer malzeme gruplarından daha farklı özgün bir özelliğe sahiptir.

Seramik keşküller, dervişlik ritüellerindeki işlevlerini korurken, malzemenin plastik şekillendirme ve yüzey düzenleme imkânları sayesinde estetik birer sanat eserine dönüşmüştür. Özellikle 17. ve 19. yüzyıllar arasında İran coğrafyasındaki Safevi ve Kaçar dönemlerinde

seramik üretimi gelişmiş; bu dönemlerde üretilen keşküller hem bölgedeki dervişler tarafından kullanılmış hem de Anadolu'daki tekkelerle olan kültürel etkileşimi yansıtmıştır. Seramik yapının sağladığı pürüzsüz yüzey; sıraltı boyama tekniğiyle uygulanan bitkisel motiflerin, yazı kuşaklarının ve özellikle tarikatların inanç sistemini yansıtan aslan, turna, ejderha gibi figürlerin işlenmesine olanak tanımıştır (Altier, 2008: 102). Bu kapların formunda tercih edilen ve hakikati temsil eden “sefine” (kayık/gemi) biçimi ise tasavvufi düşüncenin maddi form üzerindeki en derin yansımalarından biridir.

Bu çalışma, keşkül kavramının tasavvufi kökenlerinden hareketle, özellikle seramik örnekleri malzeme, form ve ikonografik bezeme özellikleri açısından inceleyerek, bu objelerin derviş kültüründeki sembolik ve sanatsal konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. KEŞKÜL-Ü FUKARA’NIN TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Keşkül-ü fukara, tasavvuf terminolojisinde dervişlerin seyahatleri sırasında veya nefis terbiyesi ritüellerinde kullandıkları, boyunlarına ya da bellerine bir zincir vasıtasıyla astıkları manevi derinliği olan bir kaptır (Atasoy, 2005: 244). Bu nesne, dervişin (Görsel 1) dünyevi mülkiyetten vazgeçişinin ve Allah dışındaki her şeyden (mâsivâ) arınma çabasının en somut maddi göstergesidir.

Görsel 2. Derviş (Anonim)

2.1. Etimolojik ve Terminolojik Tanım

Etimolojik olarak Farsçadan gelen “çanak” veya “kâse” anlamındaki sözcükleri karşılayan keşkül kelimesi; Arapça “yoksul” anlamındaki “fakir” (çoğulu fukarâ) kelimesiyle birleşerek literatürde “keşkül-ü fukara” (yoksullar çanağı) halini almıştır (Kuşoğlu, 1991: 32; Altier, 2008: 102). Literatürde bu nesne için “fukara taşı”, “yoksul çanağı”, “sadaka kâsesi” veya “derviş çanağı” (Görsel 2) gibi isimler de kullanılmaktadır (Altier, 2008: 104). Batı literatüründe ise dervişlerin bu kapları omuzlarında taşımalarından dolayı, Farsça omuz anlamına gelen “kul” kelimesiyle ilişkilendirilerek “omuzda taşınan paket/yük” (colporteur) kavramıyla benzerlik kurulmuştur (Zwemer, 1929: 7). Keşkül; tesbih, teber, asâ, kemer ve teslim taşı gibi unsurlarla birlikte derviş kimliğini tamamlayan “cihaz-ı tarikat” (tarikat eşyaları) grubunun en dikkat çekici parçalarındandır. (Erol, 2021: 140).

Görsel 3. Hindistan Cevizi Keşkül-ü Fukara

2.2. Tarihsel Kökenler: Hindistan ve Bhikşu Geleneği

Tarihsel kökenleri MÖ 6. Yüzyıla gezgin keşişlere (Bhikşu geleneği) uzanan Keşkül ile dilenme geleneğinde (Altier, 2008: 105), evsiz, işsiz ve bekâr yaşayan bu çileci keşişler, giydikleri elbise ve ellerindeki keşküllerinden başka hiçbir mülkiyete sahip olmamış, günlük gıdalarını şehir şehir dolaşarak bu kaplarla dilenerek sağlamışlardır (Ocak, 1999: 9). İslam coğrafyasına bu pratiğin geçişi, 9. yüzyıldan itibaren İran ve Mezopotamya üzerinden gerçekleşmiş; Budist rahipler ile bazı bâtını derviş zümreleri arasındaki etkileşim sonucunda keşkül kullanımı tasavvufi bir ritüele dönüşmüştür (Ocak, 1999: 9).

2.3. Tasavvuf Kültüründeki İşlevi ve "Selmana Çıkmak" Ritüeli

İslam toplumunda dilenmek bir geçim yolu olarak hoş karşılanmasa da, tasavvufta müridlerin kibrini kırmak ve nefislerini terbiye etmek amacıyla uygulanan kontrollü bir manevi disiplin

aracıdır. Bir mürşidin izniyle dervişin halkın arasına karışıp dilenmesine “selmana çıkmak” denilmektedir. Bu isim, Hz. Muhammed’in ashabından Selman-i Farisi’ye atfen verilmiştir (Altier, 2008: 101; Cebecioğlu, 2009: 297; Yılmaz, 2021: 261).

Dervişler ellerine keşküllerini alarak topluluğa doğru “şey’en lillâh” (Allah rızası için bir şey) diyerek seslenir ve kabın içine konulanlarla birlikte tekkeye dönerlerdi (Altier, 2008: 106). Keşkülün içinde para, yiyecek, ekmek veya düğme gibi maddelerin karmakarışık halde toplanması, halk arasında her şeyin birbirine girdiği durumlar için kullanılan “fukara keşkülü gibi” deyiminin doğmasına vesile olmuştur (Cebecioğlu, 2009: 113; Yılmaz, 2021: 260). Toplanan yiyecekler tekkenin aşevine, paralar ise şeyhe teslim edilerek vakıf gelirleri dışındaki genel ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır (Altier, 2008: 106; Gölpınarlı, 1977: 192).

Keşkülün işlevi sadece dilenmekle sınırlı değildir; gezgin dervişler için su tası, yemek kabı, kumbara ve hatta zikir sonrası müritlere şeker veya tatlı ikram edilen törensel bir kâse vazifesi görmüştür (Ambrosio, 2012: 103). Nakşibendi ve Bektaşî dergâhlarında zikir bitiminde keşkül içinden tatlı ikram edilmesi yaygın bir gelenektir (Atasoy, 2005: 241).

3. KEŞKÜL-Ü FUKARA’DA MALZEME ÇEŞİTLİLİĞİ VE SERAMİK KEŞKÜLLER

Tasavvuf kültüründe önemli bir konuma sahip olan keşkül-ü fukaralar, tarihsel süreç içerisinde dervişlerin yaşam tarzına ve coğrafi şartlara bağlı olarak büyük bir malzeme çeşitliliği sergilemiştir. Bu çeşitlilik, keşküllerin hem kullanım pratiklerini hem de estetik ve sembolik özelliklerini doğrudan etkilemiştir.

3.1. Narcîl-i Bahrî (Hindistan Cevizi)

Keşkül üretiminde kullanılan ilk ve en karakteristik malzeme, oldukça sert bir kabuğa sahip olan Hindistan cevizi meyvesidir. Osmanlı kaynaklarında, meyvelerin olgunlaştığında dalından denize düşüp dalgalar vasıtasıyla açık denizlere ulaşmasından dolayı bu malzemeye “Narcîl-i Bahrî” (Hindistan Cevizi) adı verilmiştir. Bu doğal meyvelerin içleri boşaltılıp temizlendikten

sonra (Görsel 3,4) dış yüzeyleri kazıma tekniğiyle bezenmiş; iki ucuna zincir takılması için metal halkalar yerleştirilmiştir (Kuşoğlu, 1991: 33).

Tarihi örneklerin büyük çoğunluğunu oluşturan bu meyve kabukları, zamanla üretilecek olan

maden, serar **Görsel 3, 4.** İçi Boşaltılıp bezeme yapılan Hindistan Cevizinden keşküller
(https://www.alifart.com/tekke-isi-uc-adet-keskul-u-fukara_189135/)

3.2. Metal ve Diğer Malzemeler

Keşküllerin üretiminde kullanılan bir diğer yaygın malzeme grubu metal kaplardır. Özellikle Osmanlı döneminde dayanıklılığı ve işlenebilirliği nedeniyle bakır, pirinç ve gümüş gibi metallerden üretilen keşküller halk ve derviş zümreleri arasında yaygınlık kazanmıştır. Metal keşküller genellikle oval veya kayık (sefine) biçimli gövdelere sahip olup (Görsel 5) yüzeyleri bitkisel motifler ve yazı kuşaklarıyla tezyin edilmiştir. Bunların dışında ahşap, cam ve hatta su kabağı gibi malzemelerden üretilmiş örneklerle rastlansa da bu türler metal ve Hindistan cevizi örnekleri kadar yaygın değildir (Ocak, 1999: 168).

Görsel 5. Osmanlı 19.Yüzyıl Tekke İşi “Hz. Muhammed ve 12 İmama Salavat-I Şerif” Yazılı Gümüş Keşkül’ü Fukara

(<https://www.arthill.com.tr/en/product/3835053/osmanli-19-yuzyil>)

3.3. Seramik Keşküller

Seramik keşköl-ü fukaralar, hem üretim teknikleri hem de bezeme olanakları bakımından diğer malzeme gruplarından ayrılan özgün bir kategori oluşturmaktadır. Seramik malzemenin şekillendirme sürecinde sağladığı teknik imkânlar, keşköl formunun daha belirgin bir estetik karakter kazanmasına olanak tanımıştır. Özellikle 17. ve 19. yüzyıllar arasında Safevi ve Kaçar (Qajar) dönemlerinde üretilen örneklerde; dışbükey veya oval gövdeli formlar (Görsel 6), halka kaideler ve zincir takmaya uygun kulp düzenlemeleri dikkat çekmektedir.

4. SERAMİK KEŞKÜLLERDE FORM VE BEZEME ÖZELLİKLERİ

Seramik yapının en önemli katkısı, yüzeyinin boya ve sır tekniklerinin uygulanmasına elverişli olmasıdır. Bu özellik, seramik keşkülleri tasavvufi düşüncenin ikonografik anlatımı için oldukça uygun bir hale getirmiştir. Sıraltı bezeme tekniğiyle uygulanan bitkisel bezekler, stilize hayvan figürleri ve yazı kuşakları; keşkölü basit bir kullanım nesnesi olmanın dışına götürerek dönemin/dönemlerinin estetik bakış açısını günümüze ileten sanat eserlerine dönüştürmüştür. Bu seramik örnekler, derviş kültürünün maddi unsurları ile sanatsal üretim arasındaki ilişkinin

Görsel 6. Derviş resmedilmiş, bitkisel bezekli seramik keşköl

(Portland Müzesi)

en somut ve zengin örneklerini göstermektedir.

Seramik keşkül-ü fukaralar (Görsel 7), tasavvuf kültüründe kullanılan diğer keşkül türlerine kıyasla form ve bezeme özellikleri açısından oldukça zengin bir çeşitlilik sergilemektedir. Seramik malzemenin plastik şekillendirme ve yüzey düzenleme açısından sağladığı teknik imkânlar, bu kapların yalnızca işlevsel bir nesne olmanın ötesine geçerek estetik bir karakter kazanmasına olanak tanımıştır.

Görsel 7. Keşkül, 18-19. Yüzyıl, Aspire Auctions Müzayede Şirketi (Yılmaz, 2021: 264)

4.1. Form Özellikleri ve Sefine Sembolizmi

Seramik keşküllerde en yaygın görülen formlar, dışbükey (kayık biçimli) veya oval/beyzi gövdelerdir. Bu kaplar; içe çekik, dışa çekik veya düz ağız formlarına sahip olup, üstten bakıldığında dilimli yaprak, çekik göz veya oval bir görünüm sergilerler. Kapların dip kısımları genellikle halka kaide veya yuvarlak şekilde tasarlanmıştır.

Dışbükey gövdeli örneklerdeki “sefine” (gemi/kayık) formu (Görsel 8), tasavvufi düşüncede dervişin dünya denizindeki hakikat yolculuğuna işaret eden derin bir mecaza dayanır; gemi hakikati, deniz ise derviş temsil eder (Sunar, 1975: 151; Yılmaz, 2021: 272). Formun her iki ucunda, dervişin kabı bir zincirle boyuna asarak taşımaması kolaylaştıran halka yuvaları veya stilize ejder başı, kuş gagası şeklinde kulplar yer almaktadır (Korkmaz, 2019: 83).

Görsel 8. Kayık biçimli keşküller, 17-18.yüzyıllar (V&A Koleksiyonu, Yılmaz, 2021: 263)

4.2. Bezeme Teknikleri ve Renk Dünyası

Seramik keşküllerin bezemelerinde en öne çıkan yöntem, şeffaf ve renksiz bir sırn kullanıldığı sıraltı boyama tekniğidir (Görsel 9). Bu teknik sayesinde yüzeydeki motifler parlak ve kalıcı bir görünüm kazanmıştır. Bezemelerde kullanılan renkler, dönemlere göre farklılık gösterir.

Safevi örneklerinde mavi-beyaz dekor hâkimken, 19. yüzyıl Kaçar dönemi eserlerinde sarı ve pembe gibi canlı renklerin yanı sıra katmerli lotus ve gül gibi natüralist çiçek motifleri ön plana çıkmıştır (Yılmaz, 2021: 273, 277).

Görsel 9. Sıraltı tekniği (detay)

4.3. İkonografik Değerlendirme: Hayvan ve İnsan Figürleri

Seramik keşküller üzerindeki asıl zenginliği, tarikatların inanç dünyasını yansıtan hayvan figürleri oluşturur. Bu bezemeler sadece dekoratif değil, sembolik bir anlatım dilidir (Erol, 2021: 140) (Görsel 10).

Şekil 10. İnsan (Derviş) Figürlü Bezeme

Aslan (Esedullah): Bektaşilikte Hz. Ali'yi, gücü ve koruyuculuğu simgeler (Sunar, 1975: 40) (Görsel 11).

Turna ve Güvercin: Şekil 11. Aslan figürlü keşköl (detay) dervişin gezginliğini ve semahın kaynağını temsil ederken (Melikoff, 1993: 47); güvercin (Görsel 12), Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geliş mucizesine (don değiştirme) işaret eder (Yılmaz, 2021: 274).

Şekil 12. Güvercin figürlü keşköl (detay)

Ejderha: Keşköl kulplarında sıklıkla görülen bu motif, dervişin terbiye etmesi gereken nefsinin simgeleri; ejderin başının aşağı bakması, nefsin kontrol altına alındığının bir göstergesidir (Erol, 2021: 145).

İnsan figürlerinde ise yanlarında keşköl ve teberleriyle tasvir edilen pejmürde kılıklı gezgin dervişler, dervişlik idealini yansıtırken bazı Safevi örneklerinde Avrupa ile olan etkileşimin bir sonucu olarak Avrupai şapkalı ve kıyafetli figürlere de rastlanmaktadır. Ayrıca bazı keşköllerde dervişlere sabrı öğütleyen veya ilahi aşkı vurgulayan Farsça yazı kuşakları dikkat çekmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tasavvuf kültürünün en köklü maddi unsurlarından biri olan keşköl-ü fukara, dervişin dünyevi varlıktan sıyrılıp Allah karşısında mutlak bir "yokluk" ve "muhtaçlık" bilincine ulaştığı fakr makamının en somut göstergesidir. Bu çalışma kapsamında incelenen veriler göstermektedir ki; keşköl yalnızca bir dilenme kabı veya gündelik bir kullanım eşyası değil, dervişin nefis terbiyesi yolculuğunda kibrini kırmak için başvurduğu manevi bir disiplin aracıdır.

Tarihsel süreçte Hindistan'daki Bhikşu geleneğinden neşet ederek İslam coğrafyasına taşınan bu kültür, zamanla kendi estetik dilini oluşturmuştur. Başlangıçta okyanusları aşarak gelen nadir bir meyve kabuğu olan Narcîl-i Bahrî ile hayat bulan keşköl formu, tasavvufi düşüncenin derinliğiyle harmanlanarak dervişin "hakikat denizindeki gemisi" (sefine) halini almıştır. Malzeme çeşitliliği içinde özellikle seramik keşköller, diğer malzeme gruplarına kıyasla sundukları şekillendirme ve bezeme zenginliği ile dervişliğin "fakr" anlayışını yüksek bir sanat estetiğiyle birleştirmiştir.

Seramik keşköller üzerindeki sıraltı boyama tekniğiyle işlenen aslan, turna, güvercin ve ejder gibi figürler, dervişin iç dünyasını ve bağlı olduğu tarikatın inanç sistemini sessizce dışa vuran ikonografik bir alfabe işlevi görmüştür. Özellikle İran ve Anadolu coğrafyasındaki kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak bu kaplar üzerinde derviş tasvirlerinden hükümdar sahnelerine kadar uzanan zengin bir kompozisyon dünyası sergilenmiştir. Bu yönüyle seramik keşköller, tekkelerin yalnızca manevi eğitim merkezleri değil, aynı zamanda yüksek bir estetik üretimin de odağı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç olarak keşköl-ü fukaralar, dervişin belinde taşıdığı manevi bir "yokluk" simgesi olmanın ötesinde, tasavvufi bilgiyi semboller aracılığıyla halka ulaştıran birer iletişim aracıdır. Seramik örnekler özelinde yapılan bu değerlendirme, İslam sanatında fonksiyon ile sembolizmin nasıl bir bütünlük içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmaların artması, tekkelerin sosyal ve manevi dünyasının yanı sıra Osmanlı ve İran seramik sanatının az bilinen bir alanına ışık tutmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Ak, K.** (2007). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Yemek Kültüründe Seramik Yemek Kapları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Altier, S.** (2008). Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesi'ndeki Figürlü Keşköl-ü Fukaralar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 101-116.
- Ambrosio, A. F.** (2012). *Dervişler Tarihi, Antropolojisi, Mistik Yönü*. (Çev. B. Poyraz). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Atasoy, N.** (2005). *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Cebecioğlu, E.** (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Çevrimli, N.** (2008). Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Tekke Eşyalarından Bir Grup Madeni Keşköl. *Vakıflar Dergisi*, (31), 305-334.
- Erdal, O.** (2023). Selçuklu Dönemi Figüratif Seramik Biblo Üretiminde Form ve Tasarım Özellikleri. *idil*, (107), 1021–1031.
- Erol, E. C.** (2021). Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (100), 139-166.
- Gölpınarlı, A.** (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Kardaş, S.** (2019). Bektaşilik Geleneğinde Fakirlik İle İlgili Terimler ve Bu Terimlerin Divan Şiirine Yansıması. *Fakirlik Kitabı*, İstanbul: Libra Kitap, 429-442.
- Korkmaz, N.** (2019). *Osmanlı Minyatürlerinde Derviş Tasvirleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Kuşoğlu, M. Z.** (1991). Keşköl-i Fukara. *İlgi Dergisi*, (67), 32-35.
- Melikoff, I.** (1993). *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. (Çev. T. Alptekin). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ocak, A. Y.** (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sunar, C.** (1975). *Melâmîlik ve Bektaşîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Uludağ, S.** (1994). Tasavvuf. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (9), 298-300.
- Yazıcı, T.** (1994). Derviş. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (9), 188-190.

Yılmaz, G. (2021). İslam’da Keşköl-ü Fukara Kültürü ve Seramik Ke k ller  zerine İkonografik Bir Değerlendirme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (98), 259-277.

Zwemer, S. M. (1929). *Across the World of Islam*. New York: Fleming H. Revell Company.

POPÜLER KÜLTÜRDE HAZ ODAKLI MEDYA PRATİĞİ OLARAK YOUTUBE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi AMİNE REFİKA¹

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
arefika@fsm.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0002-4636-9909>

1

ÖZET

Dijitalleşme ile birlikte medya, bilgi aktarımı ya da eğlence işlevi görmenin ötesine geçerek bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, duygusal yönelimlerini ve kimlik inşa süreçlerine etki eden bir kültürel alan haline gelmiştir. Popüler kültür, toplumunun dinamiklerini etkileyerek dijital mecralarda, özellikle de YouTube üzerinde en görünür hâlini almaktadır. Çalışmanın amacı, YouTube'un popüler kültürün bir uzantısı olarak nasıl haz odaklı bir medya arayüzüne dönüştüğünü incelemektir. YouTube'un algoritmik öneri yönlendirmeleri, içerik estetiği stratejileri ve sosyal onay mekanizmalarına ilişkin literatür araştırmaları değerlendirilerek kavramsal olarak ele alınmıştır. Bulgular, YouTube'un algoritmalar, içerik stratejileri ve sosyal onay mekanizmalarının kullanılmasıyla bireyleri bir döngü halinde haz arayışına yönlendirdiğini ve toplumsal duygulanımı yeniden ürettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, YouTube'un popüler kültürün dijital medyada işlevsel bir arayüz olduğu ve haz toplumunun günümüzdeki en görünür temsil platformu hâline geldiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haz, Popüler Kültür, Youtube, Algoritma, Dijital Medya

YOUTUBE AS A PLEASURE-ORIENTED MEDIA PRACTICE IN POPULAR CULTURE

ABSTRACT

With digitalization, media has gone beyond merely transmitting information or providing entertainment, becoming a cultural domain that shapes individuals' everyday practices, emotional orientations, and processes of identity construction. Popular culture manifests its most visible form in digital platforms, particularly on YouTube, by influencing the dynamics of society. The aim of this study is to examine how YouTube, as an extension of popular culture, has transformed into a pleasure-oriented media interface. Qualitative content analysis was adopted as the method. Current research on YouTube's algorithmic recommendation systems, content aesthetics strategies, and social approval mechanisms was evaluated. The findings demonstrate that through the use of algorithms, content strategies, and social approval

¹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü,
arefika@fsm.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4636-9909>

mechanisms, YouTube directs individuals into a cyclical pursuit of pleasure and reproduces collective affect. In conclusion, YouTube is discussed as a functional interface of popular culture in digital media and as one of the most visible platforms representing the pleasure society today.

Keywords: *Pleasure, Popular Culture, Youtube, Algorithm, Digital Media*

1. GİRİŞ

Günümüzde medya araçlarının kullanılma nedeni olarak bilgi edinme veya eğlenmenin dışında bireyler için günlük yaşam pratiklerinin ve kimlik inşalarının katmanlı bir kültürel deneyimi olarak görülmektedir. Marshall McLuhan'ın (2001)“araç iletidir”(medium is message) önermesi, medya araçlarının son dönemdeki işlevini de göstermektedir. McLuhan'a göre iletişim araçlarının toplumsal etkisinin nedenini içerikler tek başına belirlememektedir, medya aracının kendisi, birey ve toplum algılarını değiştiren önemli bir etkidir. Manuel Castells, özellikle “The Rise of the Network Society” (2010) adlı kitabında “ağ toplumu” kavramıyla modern toplumun dönüşümünü ifade eder. Ağ toplumunun en önemli ögesi olarak iletişim araçları sosyal, ekonomik, politik ve kültürel olmak üzere toplumda köklü değişimlere neden olmuştur. Bu dönüşümün merkezinde ise dijital medya kullanımında belirginleşen bir yönelim olarak haz merkezli bir medya deneyimi öne çıkar. İzlenilmesi ya da paylaşılması dışında içerikler anlık tatmin, uyarım ve dikkat çekmeye yönlendirmek için tasarlanmakta ve bireylerin tüketim davranışlarını da haz odaklı bu sistem şekillendirmektedir.

Aynı McLuhan'ın ifade ettiği gibi YouTube platformu video paylaşımını içeren bir mecra olmaktan çok daha fazlasına dönüşmüştür. Platform, haz odaklı bireysel deneyimleri algoritmik döngü içerisinde veri akışları ile kodlayarak kolektif tüketimin bir parçası haline getiren bir kültürel mekanizma olmuştur.

İçerik üreticileri ve izleyiciler arasında haz odaklı içerik paylaşımlarının konumlandığı bir medya rejimi gözlemlenmektedir. İzlenme süresi, beğeni ve abone sayısı ile bireyin kendi kimliğinin bunlar üzerinden ölçüldüğü bir yapı sunmaktadır. Bu işleyişin güncel bir örneği olarak YouTube'un görünürlük analizine getirdiği yeni düzenleme gösterilebilir. Search Engine Journal'da yayımlanan haberde, platform ‘geri gelen izleyici’ metriğini kaldırarak bunun yerine yeni, sıradan ve düzenli izleyici şeklinde üç ayrı kategori tanımlamıştır: (Hutchinson, 2025). Bu değişiklik ile izleyici davranışları daha ayrıntılı bir şekilde ölçümlenecek, bu sayede içerik üreticileri bir yandan hem tüketici hem de veri akışını sürdüren bir özneye dönüşecektir.

Sürekli evrilen medya düzeninin analizini yapabilmek için bu yapılarla iç içe geçmiş kültürel kodları anlamlandırma açısından popüler kültür kavramı önemlidir. Popüler kültür, içinde bulunduğu dönemde ana akım toplum tarafından kabul gören ve tüketilen gündelik hayat pratikleri, fikirler, inançlar, kolay erişilebilir medya ürünleri, eğlence odaklı içerikler olarak tanımlanabilir (Storey, 2006, s. 4-5). Popüler kültürün bir parçası olan YouTube, dijital ortamda haz rejimini yaşatan mecralardan biridir. Kullanıcının aynı zamanda üretici konumuna geçmesi görünürlük ve takdir arayışı üzerinden haz odaklı hale gelmesi de bu düzenin parçasıdır. Algoritmalar, izlenme süresini uzatmak için kullanıcıların duygusal yoğunluklarını gözetir

içerik önermesi ile çalışmakta böylece kısa süreli ve yoğun duygulanımlar meydana getiren videolar daha görünür hale getirilmektedir. Bu durum, YouTube'un bireyleri sürekli haz peşinde koşturan bir dijital düzenleyici sistem gibi rol almasına neden olmaktadır.

Bu çalışma ile günümüz haz toplumunun kültürel ve duygusal dinamikleri YouTube örneği üzerinden analiz edilerek medya, duygu ve kültür arasındaki yeni ilişki biçimleri eleştirel bir okuma olarak ele alınacaktır. Çalışmada birincil veri toplanmamış, bunun yerine YouTube'un algoritmik yönlendirmeleri, içerik estetiği ve sosyal onay mekanizmalarına dair ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülmüş güncel araştırmalar ikinci veri olarak kullanılmıştır. Bulgular, haz toplumu kuramı ekseninde eleştirel biçimde yorumlanmıştır.

2. POPÜLER KÜLTÜR VE DİJİTALLEŞMEYLE DÖNÜŞÜMÜ

Popüler kültür, kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle günümüz modern toplumların benimsediği kültürel bir formdur. Modern toplumlarda bireyler hem üreten hem tüketen olarak bu kültürel formda yerini alır. Herkesin erişimine açık ve sürekli olarak tüketilen ve yeniden üretilen bu kültürel alan gündelik yaşam pratikleri içinde şekillenir. Popüler kültür kavramının tanımlarının ortak noktası 19. yüzyıl sonlarında sanayileşme ve kentleşme ile ortaya çıktığı yönündedir. Sanayileşme ve kentleşme süreci ile medya teknolojilerindeki gelişmeler kültürel haritayı yeniden şekillendirmeye başlamış ve popüler kültürün temellerini oluşturmuştur (Storey, 2021, s.12). 20. yüzyıl boyunca radyo, sinema ve televizyonun etkisiyle popüler kültür öğeleri ve pratikleri daha görünür bir hal almış, günümüzde ise bu medya araçların yerini dijital platformlar almıştır. 20. yüzyılda popüler kültür anlamı kimi çevrelerde “basitleştirme” yönündeki olumsuz çağrışımlarıyla baskın hale gelmiştir (Williams, 1983, s.111). Antonio Gramsci (1971), popüler kültürü, hegemonya kavramı içerisinde “sağduyu” üzerinden şekillendiği ve aynı zamanda pasif bir tüketim alanından çok ideolojik mücadelelerin, alternatif kimlik inşalarının ve yeniden anlam üretimlerinin de yoğunlaştığı bir alan olarak ele alır (Gramsci, s. 12, 323). Günümüzdeki medya ve dijitalleşme süreçleri popüler kültürün etki alanı da değiştirmiştir. Bireylerin kimlik, aidiyet ve haz deneyimlerini şekillendirmesinde rol üstlenmektedir.

Bu tanımın dışında kültürel üretim süreçlerinin bir parçası olan güç ilişkilerini göz ardı etmemek gerekir. Frankfurt Okulu teorisyenleri, özellikle Adorno ve Horkheimer popüler kültürü “kültür endüstrisi” olarak tanımlar. Popüler kültüre Adorno ve Horkheimer’in (2010) “kültür endüstrisi” kavramından bakıldığında, standartlaşan kültür üretimi ile birey pasifleştirilir ve egemen ideolojiyi yeniden üreten bir araç işlevini görür (s.45). Bu bakış açısı standartlaştırılmış, kısa vadeli ve haz odaklı içeriklerin ön planda olduğu dijital platformları okuma açısından kritiktir.

Bu eleştirel yaklaşıma karşı olarak, Kültürel Çalışmaları Okulu, özellikle Stuart Hall ve John Fiske (1999), popüler kültür kavramını kültür endüstrisi ürünü olmanın ötesinde tanımlar. Halk yani kullanıcı kültürel unsurları kendi yaşam pratikleri içinde dönüştürerek yeni anlamlar üretir, böylelikle bir tahakküm altında değil direniş ve yeniden yorumlama ile çok katmanlı bir pratik oluşturur. Hall (1980) ise medya mesajlarını alıcıların yeniden kodlayabileceğini belirtir. İletilerin nasıl üretildiği, dolaşıma girdiği, dağıtıldığı, tüketildiği ve yeniden üretildiği her biri birbirine bağlıdır, fakat kendi özgüllüğünü korur ve hiçbir an bir sonrakini garanti etmez (Hall,

1980, s. 128). Youtube platformu baskın olan kültürel değerlerin yeniden üretildiği bir yeniden anlamlandırma değerlerinin dönüştüğü hibrit bir alandır denilebilir.

Web 2.0 sonrası popüler kültürün dijitalleşmeyle önceden merkezi medya sistemlerinin tekelinde olan içerik üretimi, halka açık hale gelmiştir. Kullanıcılar tüketici ve üretici konumundadır. İçeriğin popülaritesini beğeni, paylaşım, izlenme ve algoritmik görünürlük gibi ölçütler belirlemektedir.

Dijital medya ekosisteminde YouTube gibi platformlar, içeriklerin viral olma kapasitesine bağlı olarak değerlendirildiği bir medya ekonomisi örnek vakasını teşkil etmektedir (Burgess & Green, 2018).

Dijital popüler kültür bağlamında içerikler çoğunlukla mizah, duyuşsal uyarım, duyuşsal yoğunluk, hız ve dikkat çekicilik gibi unsurlar üzerinden haz üretme kapasitesini tetikleyecek şekilde biçimlenir. İçeriklerin değerlerini eğlenceli veya sürükleyici olması belirler. Böylelikle popüler kültürün medya araçları ile haz toplumu arasındaki sınırları bulanıklaşmakta ve popüler kültür bireylerin duyuşlarını düzenleyen bir mekanizma konumuna gelmektedir.

Popüler kültürün kavramsal çerçevesi, kitlelerce tüketilen ürünlerin toplamı olmaktan ziyade iktidar, haz, kimlik ve dikkat ekonomisinin kesişen çok katmanlı yapısına gönderme yapar.

YouTube, hem popüler kültürün bir aracı hem de haz toplumu düzeninin bir üreticisi konumundadır. YouTube'daki içerikler, bireyin duyuşsal yönelimlerini şekillendirmek, anlık tatminler sunmak amacıyla da yapılandırılmaktadır. YouTube'un bir "popüler kültür mecrası" olarak ele alınınca bireyin haz ile ilişkisi ve bu ilişkinin kültürel yapı içindeki rolü de tartışılmalıdır.

3. HAZ KAVRAMI

Haz kavramının felsefik temelleri Antik Yunan'a kadar uzanır. Epikür, hēdonē kavramını insan yaşamının nihai amacı olarak tanımlar; ancak bu amaç hedonist yaklaşımla karıştırılmamalıdır. Ona göre gerçek haz, ruhun dinginliği (ataraxia) ve bedensel acının yokluğu (aponia) ile elde edilir. Haz, Epikür tarafından doğası gereği iyi kabul edilir ama bütün hazların aynı derecede değerli olmaz. Bu nedenle haz, aklın rehberliğinde yönetilmeli; uzun vadeli mutluluğa hizmet etmeyen geçici tatminlerden uzak durulmalıdır (Tetik, 2017, s. 33). Epikür hazı yalnızca duyuya bağlamaz, hazı akla dayalı olarak ve kaygılardan arınmış bir yaşam pratiği olarak anlamlandırır. Ona göre haz, bedensel keyif olarak adlandırılmaz, korkusuz bir yaşamın açtığı huzurlu bir haldir (Turan, 2016, s. 255). Böylece Epikür felsefesi, günümüzde "bilinçli farkındalık" ya da "psikolojik iyi oluş" gibi kavramların erken temellerine ışık tutan bir felsefedir.

Aristippos'un haz öğretisinde, Antik Yunan hedonizmin en radikal şekli gözlenir. Ona göre haz en yüksek iyidir ve acı en büyük kötülüktür. Tüm canlılar haza yönelir ve acıdan kaçır; üstelik bedensel hazları zihinsel hazlardan daha üstün görür (IEP, 2025). Aristippos, hazı anlık ve duyuşsal tatminle özdeşleştirmektedir.

Aristoteles, haz kavramını doğrudan yaşamın amacı olarak görmez. Aristoteles için "Eudaimonia" yani "iyi yaşam" anlayışını merkezdedir. Onun için yaşamın en yüksek amacı

mutluluktur. Mutluluk haz odaklı değildir. Erdemli insanın özelliklerinde aklın kullanımı ve sürdürülebilir iyi yaşam tarzı vardır. Aristoteles, mutluluğu hazdan bağımsız bir şekilde insanın yetkinliğinin gerçekleştirilmesi olarak konular (Aristoteles, 2001).

Bentham’a göre haz (pleasure) ve acı (pain) insan yaşamının temel itici güçleridir; Ona göre insanlar büyük ölçüde haza yönelme ve acıdan kaçma eğilimindedir. Bununla birlikte bireylerin haz ve acıyı yaşamlarında dengelemeleri toplumsal refahın artırılmasında merkezi rol üstlenir (Crimmins, 2017).

“Mill’e göre hazın değeri ne kadar çok haz verdiğiyle değerlendirilmez. Bu hazın hangi etkinlikten doğduğu ile ilişkilidir. Zihinsel etkinlikleri, karakteri geliştiren aktiviteleri daha yüksek düzeyde haz olarak kabul eder (Mill, 2023, 139).

Bentham, çoğunlukla haz ve acıyı niceliksel ölçülerle değerlendirse de yaşam sürecinde dengeyi gözetir; Mill ise yüksek zihinsel hazları, bedensel hazlardan daha değerli bulur (Vergara, 2022).

4. YOUTUBE’UN HAZ DÖNGÜSÜNDEKİ ROLÜ

Dijital medyada haz kavramı, duygusal ve bilişsel beklentilerin hızla değişerek geçici tatminin peşinden giden ve arzuların sürekli olarak yoğunlaştığı, temsilin gerçeklikten daha görünür olduğu bir platform estetiğine dönüşmüştür. YouTube ise bu yapıda içeriksel ve teknik bileşenleriyle belirleyici bir platform olarak öne çıkar. Lukoff ve diğerleri’nin (2021) “How the Design of YouTube Influences User Sense of Agency” adlı çalışmada, mobil YouTube uygulamasında autoplay ve öneri (recommendations) algoritmalarının kullanıcıların kontrol algısını azalttığını ve oynatma listeleri (playlists) ve arama (search) fonksiyonlarının bu algıyı güçlendirdiği gözlemlenmiştir (s. 5). Bu veri, YouTube’un platformunun tasarımının haza yönlendirmeye odaklı olduğunun göstergesidir.

Türkiye’de Eker & Orkan’ın “Tavsiye Sistemleri: YouTube Tavşan Deliğinden Aşağı Düşmek” adlı çalışmada, YouTube algoritmasının kullanıcıları benzer içerikleri izlemeye yönlendirdiğini ortaya koyar. İçerikler arasında sürüklenen kullanıcı adeta bir tavşan deliğinin içinde fark etmeden arka arkaya izlediği videolardan memnun olmaya başladığını ancak bu durumun bazı olumsuz etkileri de olduğunu savunur (Eker & Orkan, 2023, s. 190). Geçici ödüller ile izleme süresi fark etmeden uzamaktadır ama tatmin edici haz tatmini sunmaz.

Algoritmik sistemler olumsuz duyguları besleyerek bireysel deneyimleri ve toplumsal iletişim biçimlerini dönüştürmektedir. Lukoff et al. (2021, s. 11) çalışmada, katılımcılar yemek tarifi öğrenmek gibi belirli bir amaçla YouTube’a girdiklerinde playlist veya arama özelliklerini kullandıklarını, vakit geçirmek düşüncesiyle açılan platformun izleme önerileri ile kullanıcıları domine ettiğini ortaya koymuşlardır. Haz toplumunda tüketim “niyetsiz” ve algoritmaların yönlendirmesiyle şekillendiğine örnektir.

Bir popüler kültür ögesi olarak YouTube tasarımıyla izleme davranışlarını yönlendirerek haz toplumunun kültürel ve psikolojik kodlarını görünür hale getirmektedir.

4.1.Algoritmik Yönlendirme ve Otomatik Haz Döngüsü

YouTube'daki algoritmik öneri sistemleri (recommendation systems) ve otomatik oynatma (autoplay) mekanizmaları, izleyici deneyimini yönlendiren unsurlar olarak haz döngüsündeki yerini alır. Bir algı mekanizması olarak tasarlanan youtube tasarımı içerik tüketimini bireysel tercihten platformun akışının kurgusuna bağımlı hale getirir.

YouTube Recommendations Reinforce Negative Emotions: Auditing Algorithmic Bias with Emotionally-Agentive Sock Puppets adlı araştırmada, Habib ve Nithyanand (2025), YouTube'un öfke ve kızgınlık gibi olumsuz duyguları, önerilerdeki yaygınlıklarını ve görünürlüklerini artırarak pekiştirdiği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma, "autoplay" ve benzeri öneri zincirleri aracılığıyla kullanıcıların içinde bulunduğu duygusal durumlara paralel olarak benzer içeriklerin zamanla daha sık karşısına çıktığı ve bu durumun duygusal ve bilişsel olarak bir yönlendirme oluşturduğunu ortaya koymuştur (Habib & Nithyanand, 2025, 14).

Öneri sisteminin bir başka yönü, Haroon ve arkadaşlarının (2022) Systematic review: YouTube recommendations and pathway to problematic content adlı çalışmada ele alınmaktadır. Çalışma, YouTube'un öneri algoritmasının kullanıcılar üzerindeki etkisini ele alır. Kullanıcıların ideolojik yanlı içeriklere maruz kaldıkça daha da radikal videolara yönlendirildiği ortaya koyulmaktadır. Kullanıcıların izleme geçmişindeki veriler algoritma yanlılığını beslemiştir. Sağ eğilimli kullanıcılar bu içeriğe daha güçlü bir şekilde maruz kalmıştır. Algoritmanın müdahalesine gerek kalmadan geliştirilen bir yöntemle bu otomasyon yanlılığı azaltılmakta ve dengeli içerik önerileri sunulabilmektedir. Burada autoplay/dizinleme önerilerinin (up-next) izlenme süresi ve içeriklerin akışı üzerindeki etkisi öne çıkmaktadır (Haroon et al., 2022, s. 16).

Eker & Orkan (2023) makalesine göre, "otomatik oynatma" aktifken kullanıcıların içeriğe müdahale etmeme eğilimi daha yüksektir ve kullanıcı çoğu kez öneri seçenekleri arasında seçim yapmaya gerek duymadan akışa kendini bırakmaktadır (s. 192). Eker & Orkan ayrıca öneri algoritmalarının içerik üreticilerini de bilinçli ya da bilinçsiz yönlendirdiğini; başlık, görsel ve etiket kullanımı gibi öğelerin sistemin işleyişine göre şekillendiğini; içerik üreticilerinin ise izlenme oranlarını artırmak için buna yönelik stratejiler geliştirdiğini ifade etmektedir (2023, s. 194).

YouTube'un kullanıcı deneyimini sürükleyici kılan bir diğer mekanizması ise "otomatik oynatma" özelliğidir. Bu özellik, videolar arasında düşünmeye zaman bırakmadan bir sonraki içeriği devreye sokar. Turel ve arkadaşlarının (2014) bulgularına göre, Facebook bağımlılığı puanları yüksek olan kişilerde beynin ödül işleme bölgeleri (örneğin amigdala, nucleus accumbens ve orbitofrontal korteks) daha yoğun çalışırken, özdenetim ve engelleyici kontrolle ilişkili bölgelerde (anterior singulat korteks, dorsolateral prefrontal korteks) etkinlik daha düşüktür (s.686). Nörobilimsel açıdan, bu tip otomasyonlar, beynin ödül beklentisi devrelerini uyarır ve dopamin salınımını sürdürerek bağımlılık eğilimini güçlendirir.

Otomatik haz döngüsünün psikolojik etkileri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu bulgular doğrultusunda algoritmik yönlendirme ve autoplay önerileri ile Youtube'da kullanıcılar haz beklentisinin pasif bir biçimde karşılandığı bir sistem içinde yerini alır. Kullanıcının ilk başta öznel kararı ile başladığı izleme deneyimi, öneri sisteminin ve autoplay'ın adım adım yönlendirmesiyle içerik akışının şekillendirdiği otomatikleşmiş bir haz döngüsüne

girer. Lukoff ve arkadaşlarının (2021) youtubeda sosyal onay ipuçlarının etkileşimleri nasıl etkilediği ile ilgili çalışmasında, kullanıcılar reklam sürelerindeki tutarsızlık, yanlış tıklamaların reklamları tetiklemesi ve otomatik oynatma özelliklerinin manipülatif yönlendirmeler olarak gördüğünü dile getirmiştir (s. 6).

WebTekno haberinde, YouTube'un öneri sistemi kullanıcıların ilgi alanları ve etkileşim geçmişi doğrultusunda kişiselleştirilmiş videolar sunduğu, bu içeriklerin hem izleme süresini artırdığı hem de tıklanma oranlarını yükselttiği aktarılır ([WebTekno, 2023](#)). Bu yönlendirme biçimi, bireyi algoritmik bir "haz tüneli" içine sürükler.

Kullanıcıların izledikleri videoyu paylaşması, beğenmesi ya da beğenmemesi YouTube öneri algoritması için bir veri paketi oluşturmaktadır. Kullanıcıların bu butonları kullanmaları, YouTube algoritması için aslında feedback anlamına gelmektedir.

Le Merrer ve arkadaşları, "rabbit-hole" (tavşan deliği) modelini kullanarak YouTube'da içeriklerinin nasıl bir yankı odası oluşturduğunu inceler. Tavşan deliği modelinde sürekli benzer içeriklerin kullanıcının karşısına çıkması ile birey dünya hakkındaki farklı algılardan oluşan içeriklerden uzaklaşır. Kendi algı sisteminin hakim olduğu sistemin içinde yer alır (Le Merrer et al., 2023, s. 8). Bu durum, kültürel izolasyon ile birleşen bir haz tüketimi döngüsünü tetikler.

YouTube'un kendi destek belgelerine göre, autoplay özelliği kullanıcı tarafından kapatılabilir ([YouTube Yardım, 2023](#)). olsa da, mobil cihazlarda bu özellik varsayılan olarak otomatik gelir ve kullanıcılar farkında olmadan bu özelliğin etkisiyle daha fazla içerik tüketmeye yönelir. Bu "sessiz haz döngüsü", fark edilmeden izleme süresini artırır.

Berridge (2007), ödül sistemine ilişkin tartışmada haz (liking) ile isteme/arzu (wanting) süreçlerini ayırarak dopaminin işlevi ve beyin ödül sistemine dair yerleşik kabulleri yeniden tanımlar. Ona göre dopamin, öznel haz duygusunu doğrudan artıran bir nörotransmitter değil; belirli uyaranlara "teşvik edici önem" (incentive salience) yükleyerek onları daha çekici kılan bir mekanizmadır (s. 399). Bu ayırım, bağımlılık çalışmalarında kritik bir açıklama sunar: bireylerin haz yoğunluğu azalmasına rağmen, dopamin aracılığıyla nesneye veya davranışa yönelik "aşırı isteme" durumunu sürdürebilir. Böylece dopamin, haz toplumunun işleyişinde, tüketim nesnelerinin sürekli arzu nesnesi olmasını sağlayan nörobiyolojik zemini inşa eder. YouTube gibi platformların öneri algoritmaları da benzer biçimde, kullanıcıya belirli içeriklere "teşvik edici önem" atfederek onları daha çekici kılar ve izleyiciyi sürekli yeni içerik arzusuyla yeni haz uyaranlarıyla döngüde tutar. Bu durum, tam da Zuboff'un (2019) gözetim kapitalizmi kuramı ile örtüşen algoritmalar bireyin davranışlarını hem öngörür hem de şekillendirir mantığını doğrular.

Autoplay ve algoritmik yönlendirme ile kullanıcı pasif bir izleme döngüsünün içine girer. Bireysel haz tatminin artmasıyla ve platformun izleyici davranışları üzerindeki kontrolü de artmaktadır. Böylece YouTube, haz toplumunun en işlevsel dijital uzamlarından biri hâline gelir.

4.2.Clickbait, Hook ve Thumbnail Etkisi

YouTube'un popüler içerik stratejilerinden biri olan "clickbait" uygulamaları, dikkat ekonomisi içinde haz odaklı yaklaşımın en belirgin araçlarından. Clickbait, kullanıcıların ilgisini çekmek bilinçli olarak yanıltıcı veya duygusal içeriklerle kullanılarak abartılı ve dikkat çekici başlık ve görsellerin kullanılmasıdır (Gothankar, Di Troia, & Stamp, 2021, s. 2). Bu tarz uygulamalar, içerik tüketimiyle ilgili olarak anlık doyum arzusunu körükleyen kullanıcı davranışlarını tetiklemektedir.

Hook stratejileri ise videoların ilk saniyelerinde izleyiciyi videoda tutmak için çeşitli yöntemler uygulanır. Kullanıcının dikkatini çekmek için onu yakalayacak sorular, şaşırtıcı bilgiler veya dramatik görüntüler sunar. Bu şekilde araştırmalar, ilk 5 ila 15 saniyenin izleyicinin videoya devam etme durumunu belirlediğini göstermektedir (Toast Studio, 2017). YouTube içerik üreticileri de 5 saniye içinde bu anlara maksimum yoğunluk hedefler. Hook'lar genellikle bir soru, şaşırtıcı bir görüntü ya da yarım bırakılmış bir cümle ile izleyiciyi videoya bağlamak için kurgulanarak haz döngüsü içine almaya çalışır.

Thumbnail estetiği ise parlak renkler, abartılı yüz ifadeleri veya grafik öğelerle görsel yoğunluk kurarak kullanıcıyı tıklamaya yönlendirir. Bu üç unsur bir arada, YouTube gibi platformlarda içerik üretiminiyle beraber izleyici davranışlarının da haz odaklı bir estetik mantıkla şekillendiğini ortaya koyar. "Thumbnail" küçük önizleme görselleri çoğu zaman, özellikle kullanıcı tarafından tanımlanmış özel görsellerde, ek metinsel bilgiler içerir. Pek çok clickbait videosu ise parlak renkli ek yazılar, abartılı yüz ifadeleri veya emojiler ile yapay, şaşırtıcı ya da çağrışım uyandıran görseller içeren küçük resimler kullanmaktadır (Qu, Hißbach, Potthast, & Gollub, 2019, s. 4). Bu estetik tercihler, izleyicinin anlık haz beklentisini artıran görsel tetikleyicilere dönüşür.

Kahraman ve Temel (2022), Türkçe içerik üreten sosyal medya platformlarında clickbait başlıkların giderek daha da fazla kullanıldığını ve özellikle haber, magazin ve eğlence alanlarındaki içeriklerin bu şekilde sunulduğunu vurgular. Clickbait başlıklarının temel stratejisi, soru cümleleri aracılığıyla merak duygusunu harekete geçirerek okuyucuyu haber içeriğine yönlendirmektir. Bu sayede tıklanma sayısı artırır; ancak çoğu zaman içerik, beklentiyi karşılamaz. (s.545). YouTube'da da benzer bir eğilim izlenmektedir. Popüler kanalların büyük bölümü, başlıklarında "inanamayacaksınız", "bakın ne oldu" ya da "sonunda gerçek ortaya çıktı" gibi merak uyandırıcı söylemlere başvurmaktadır.

Duygusal manipülasyon dijital mecralarda haz toplumu teorisyenlerinin belirttiği anlık ödül ve haz döngüsünü birebir destekler. Kent Berridge'in nörobilimsel çalışmaları, hazla ilişkili "wanting" (arzulama) ve "liking" (hoşlanma) ayrımını vurgular. YouTube'taki başlık ve görseller çoğu zaman "wanting" duygusunu tetikleyerek videonun tıklanmasını sağlar; ancak içerik genellikle "liking" düzeyinde tatmin edici olmaz (Berridge & Kringelbach, 2015, s. 23).

Varshney (2021) çalışmasında, clickbait'i "bilgi boşluğu kuramı" (information gap theory) çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu kurama göre, clickbait videolar kullanıcıların merak duygusunu uyandırarak yanıltıcı ve abartılı söylemlerde bulunur. Bu tanım, kullanıcıları tıklamaya yönlendiren ama içeriği ve beklentiyi karşılamayan videoların temel etkisini

vurgulamaktadır. (s. 3). Kullanıcı sürekli tıklama ve dolayısıyla sürekli bir haz arayışına girmektedir.

YouTube, içerik biçimi, öneri algoritması ve clickbait stratejileriyle, bireyin haz arzusunu sürekli tetikleyen ve doyumunu geciktiren bir medya deneyimi sunmaktadır. Başlık, thumbnail ve hook gibi özellikler dikkat çekici olmasıyla birlikte haz döngüsüne dâhil eden bir içerik estetiği kurar.

4.3.Yorumlar, Beğeniler ve Sosyal Onay Mekanizması

“Beğeni” (like), yorum ve diğer sosyal onay sinyalleri, modern sosyal medya platformlarının özellikle YouTube’un haz toplumundaki merkezi göstergelerinden biridir. İnsanların görünürlük ve toplumsal kabul hissetme arzusunu tetikleyerek haz beklentisinin sosyal boyutunu güçlendirir. Yang (2022) *The Science of YouTube: What Factors Influence User Engagement with Online Science Videos* adlı açık erişimli çalışmada, sosyal onay sinyallerinin videoların izlenme oranlarını ve izleyici katılımını anlamlı biçimde artırdığı tespit etmiştir. Sosyal onay işaretleri, özellikle beğeniler, videonun izlenme, yorum yapılma, paylaşılma, abone kazanma ve oynatma listesine eklenme gibi tüm etkileşim türleriyle pozitif ilişki içindedir. (Yang, 2022, s. 10). YouTube'nun öneri sistemi, kullanıcı etkileşimi ve video popülerliğini şekillendiren önemli bir faktördür. (Yang, 2022, s. 3).

Jean Burgess ve Joshua Green’in (2018) YouTube üzerine belirttikleri gibi, platform üzerindeki “popülerlik” göstergesi sadece izlenme sayısı ile orantılı değildir. En çok yanıtlanan, en çok tartışılan, en çok favorilere eklenen gibi göstergeler de ölçüm etkenidir. Ayrıca, “bugün”, “bu hafta” ve “tüm zamanlar” gibi dönemlere göre sıralanan bu göstergeler, içeriğin görünürlüğünü etkilemesiyle beraber kullanıcılar açısından duygusal ödüllerle pekiştirilen bir katılım kültürü meydana getirir (Burgess & Green, 2018, s. 51–52). Platformun bu tasarımı bireylerin bir haz beklentisine yönelmesiyle yeniden katılım sağlamasına neden olur.

The Effects of Social Information on the Enjoyment of Videos çalışmasında, izleyiciler beğeni ve izlenme sayıları yüksek videoları daha olumlu değerlendirme eğiliminde olduğu gösterilmiştir (Möller, 2021, s. 214). Sosyal bilginin (beğeni ve yorum) değeri, izleyici tepkilerinin önemli bir belirleyicisi durumundadır. Olumlu geri dönüşler daha fazla keyif sağlarken, olumsuz olanlar daha az keyif verir. İzleyiciler beğeni ve yorum sayısı yüksek olan içeriklerin kalite ve güvenilirlik olarak daha olumlu bakarlar. Bu da sosyal onayın bir işaret gücü, bir değerlendirme kriteri olarak işlev gördüğünü gösterir.

Choi ve arkadaşlarının (2024) “Creator Hearts: Investigating the Impact Positive Signals from YouTube Creators in Shaping Comment Section Behavior” adlı açık erişimli çalışması ise içerik üreticisinin bir yoruma “kalp” (heart) vermesinin, o yorumun daha üst sıralarda görünürlüğünü ve diğer kullanıcıların etkileşimini artırdığını ortaya koyar; dolayısıyla izleyiciler arasında pozitif davranışları ödüllendiren sosyal bir sinyal mekanizması oluşur (Choi, Lambert, Koshy, Pratipati, Do & Chandrasekharan, 2024, s. 3). Bu tür olumlu onaylar, izleyici-üretici arasındaki bağları güçlendirip sadakati ve tekrar izlemeyi teşvik ederek bir haz döngüsüne alır.

Gençler özelinde yapılan araştırmalarda, beğeni sayısının yüksek olması ve olumlu yorumların görülmesi, popülerlik ve sosyal statü hissiyle ilişkilendirilmiştir. Rides (2023) Adolescents' Perceptions of Using Likes, Comments, and Other Social Media Feedback adlı açık erişimli çalışmada, ergenler beğeni ve yorumların içerik üreticisi ya da paylaşım yapan kişi ile aralarında bir statü bağı kurduklarını ve bu sinyallerin sosyal kabul algısını artırdığını ifade etmişlerdir (s. 602).

Sosyal onay mekanizmalarının psikolojik etkisi, haz toplumu içinde “reflektif benlik” kavramıyla bağlantılıdır; birey içerik tüketerek başkaları tarafından tanınma ve beğenilme ihtiyacını karşılar. Yang çalışmasında, kullanıcıların yorum ve beğeni sayısı yüksek olan içeriklerle duygusal olarak daha fazla bağlılık hissettikleri ve içerikle olan etkileşimlerini artırdıkları gözlemlenmiştir. "Sosyal onay ipuçları, kullanıcıların bilim videolarıyla etkileşimiyle gerçekten de ilişkiliydi. Sonuçlarımız, beğeni şeklinde onay alan videoların, incelenen beş kullanıcı etkileşim türünün tümüyle (izleme, yorum yapma, paylaşma, abone olma ve oynatma listelerine ekleme) pozitif ilişkili olduğunu gösterdi." (2022, s. 10)

Bu tür sosyal onay sinyalleri, haz toplumunun normatif baskılarından biri haline gelir: içerik üreticileri, izleyicilerden beğeni ve yorum alınma beklentisiyle içerik biçimlerini buna göre yönetir, izleyiciler de bu sinyallere göre içerikleri değerlendirdikleri bir sisteme dahil olur. Bu dinamik ile izleyici ve içerik ürünü arasındaki sınırlar bulanıklaşır ve haz deneyimini hem bireysel hem toplu bir onay arayışına dönüşür.

5. SONUÇ

Haz toplumu kavramı çerçevesinde YouTube’un video paylaşım platformu olmasından öte bireysel arzuları yönlendiren ve toplumsal duygulanımı düzenleyen bir popüler kültür görsel-medya arayüzü olarak işlevi olduğu araştırılmıştır. Bu bakış açısıyla YouTube, bireyin arzularını şekillendiren ve toplumsal duygulanımı düzenleyen bir haz arayüzüdür. YouTube’daki içerikler, algoritmik öneri sistemleri, otomatik oynatma, clickbait estetiği ve sosyal onay mekanizmalarının tasarım ve içeriği gereği bireyler sürekli bir haz arayışına yönlendirilmektedir. Böylece dijital bir döngü üretirler. Platform, bireylerin kısa süreli tatminler, sürekli arzu üretimi ile eğlence pratiklerini besleyerek kimlik inşa süreçlerini ve toplumsal ilişki dinamiklerini de dönüştüren bir medya ekosistemi haline gelmiştir.

Algoritmik yönlendirmelerin izleyiciyi sürekli haz arayışına sürüklemesi, dikkat ekonomisinin baskınlığı altında bireylerin öznel özerkliklerini zayıflatmaktadır. öneri sistemlerinin olumsuz duyguları da pekiştirmesi platformu yalnızca “mutluluk ekonomisi” değil, aynı zamanda duygusal manipülasyonun mecrası haline getirmektedir. popülerlik odaklı içerik üretimi, kültürel çeşitliliğin azalmasına ve toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesine yol açarak, YouTube’u bir kültürel homojenleşme ve ideolojik yönlendirme sahasına dönüştürmektedir.

Çalışmada incelenen ulusal ve uluslararası araştırmalar, YouTube’un izleyici davranışlarını algoritmalar aracılığıyla yönlendirdiğini, öneri sistemlerinin kullanıcıların duygusal durumlarını pekiştirdiğini ve içerik üreticilerini haz odaklı stratejiler geliştirmeye zorladığını göstermektedir. Bu durum, haz toplumunun normatif baskılarının dijitalleşmiş biçimde yeniden üretildiğini kanıtlamaktadır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, YouTube'un sadece teknik veya kültürel bir medya platformu olarak değil, aynı zamanda haz toplumunun güncel düzenleyici aracı haline geldiğinin değerlendirilmesine odaklanmasıdır. Platform, bireysel haz pratiklerinin ötesinde, toplumsal ilişkilerin, kültürel üretim biçimlerinin ve duygusal normların yeniden biçimlendirildiği bir alan olarak konumlandırılmıştır. Bu platformun analizi, popüler kültürün anlaşılmasına ve haz toplumunun gelecekteki risklerinin öngörülmesine de katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2010). *Kültür endüstrisi – Kültür yönetimi* (N. Ülner & M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (2001). *Nikomakhos'a Etik* (Çev. S. Candan). Say Yayınları.
- Berridge, K. C., & Kringelbach, M. L. (2015). Pleasure systems in the brain. *Neuron*, 86(3), 646–664. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2015.02.018>
- Burgess, J., & Green, J. (2018). *YouTube: Online video and participatory culture* (2nd ed.). Polity Press. <https://ayomenulisfisip.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/02/youtube-online-video-and-participatory-culture.pdf>
- Castells, M. (2010). *The rise of the network society* (2nd ed., with a new preface). Wiley-Blackwell.
- Choi, F., Lambert, C., Koshy, V., Pratipati, S., Do, T., & Chandrasekharan, E. (2024). Creator Hearts: Investigating the Impact Positive Signals from YouTube Creators in Shaping Comment Section Behavior. <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/3706598.3713521>
- Crimmins, J. E. (2017, Spring edition). Jeremy Bentham. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition). Metaphysics Research Lab, Stanford University. (23.08. 2025). <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/bentham/>
- Eker, H. S., & Orkan, S. (2023). Tavsiye Sistemleri: YouTube Tavşan Deliğinden Aşağı Düşmek. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 187-196. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2544274>
- Fiske, J. (1999). *Popüler kültürü anlamak* (S. İrvan, Çev.). İstanbul: Parşömen Yayınları.
- Gothankar, R., Di Troia, F., & Stamp, M. (2021). Clickbait Detection in YouTube Videos. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2107.12791>
- Hall, S. (1980). Encoding/decoding. In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, & P. Willis (Eds.), *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972–79* (pp. 128–138). London: Hutchinson.
- Haroon, M., Chhabra, A., Liu, X., Mohapatra, P., Shafiq, Z., & Wojcieszak, M. (2022). YouTube, The Great Radicalizer? Auditing and Mitigating Ideological Biases in YouTube Recommendations. arXiv preprint. <https://arxiv.org/pdf/2203.10666>
- Hutchinson, A. (2025, July 2). YouTube adds new viewer metrics to track audience loyalty. *Search Engine Journal*. <https://www.searchenginejournal.com/youtube-adds-new-viewer-metrics-to-track-audience-loyalty/550289/>

- Kahraman, S., & Temel, F. (2022). Sosyal İçerik Üreten İnternet Sitelerinde ‘Clickbait’ Yansımaları. *Erciyes Akademi*, 36(2), 539–558. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesakademi/issue/70587/1066782>
- Kellner, D. (2003). *Media spectacle*. Routledge.
- Le Merrer, E., Trédan, G., & Yesilkanat, C. M. (2023). Modeling Rabbit-Holes on YouTube. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2307.09986>
- Lukoff, K., Lyngs, U., Zade, H., Liao, J. V., Choi, J., Fan, K., Munson, S. A., & Hiniker, A. (2021). How the Design of YouTube Influences User Sense of Agency. CHI ’21: Proceedings of the 2021 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, 1-17. <https://arxiv.org/abs/2101.11778>
- McLuhan, M. (2001). *Understanding media: The extensions of man*. Routledge.
- Meshi, D., Morawetz, C., & Heekeren, H. R. (2013). Nucleus accumbens response to gains in reputation for the self relative to gains for others predicts social media use. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7, 439. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00439>
- Mill, J. S. (2023). Higher and lower pleasures. In *Utilitarianism* (136–149). Open OCO Learning OK. (13.08.2025). <https://open.ocolearnok.org/app/uploads/sites/218/2023/12/Higher-and-Lower-Pleasures.pdf>
- Möller, A. M. (2021). The Effects of Social Information on the Enjoyment of Videos. *Communication Research*, 48(1), 112-128. <https://doi.org/10.1080/15213269.2019.1679647>
- O’Keefe, T. (2025). Internet Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). Aristippus (c. 435–356 B.C.E.). In J. Fieser & B. Dowden (Eds.), *Internet Encyclopedia of Philosophy*. 14. 09. 2025. <https://iep.utm.edu/aristippus/>
- Qu, J., Hißbach, A. M., Potthast, M., & Gollub, T. (2019). Towards Crowdsourcing Clickbait Labels for YouTube Videos. *CEUR Workshop Proceedings*, Vol-2173, 1-10. <https://ceur-ws.org/Vol-2173/paper11.pdf>
- Robinson, T. E., & Berridge, K. C. (2003). Addiction. *Annual Review of Psychology*, 54, 25–53. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145237>
- Rides, G. (2023). Adolescents’ Perceptions of Using Likes, Comments, and Other Social Media Feedback. *British Journal of Developmental Psychology*. <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/bjdp.12537>
- Sherman, L. E., Payton, A. A., Hernandez, L. M., Greenfield, P. M., & Dapretto, M. (2018). What the brain “Likes”: Neural correlates of providing feedback on social media. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 13(7), 699-707. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6121147/pdf/nsy051.pdf>
- Skinner, B. F. (1971). *Beyond freedom and dignity*. New York: Alfred A. Knopf. <https://selfdefinition.org/psychology/BF-Skinner-Beyond-Freedom-&-Dignity-1971.pdf>

- Storey, J. (2006). *Cultural Theory and Popular Culture* (5. baskı). Pearson Education.
- Tetik, M. (2017). Epikür felsefesinde mutluluk ve haz. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 88–94. <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/58307.pdf>
- Toast Studio. (2017). The 5-second rule for videos. Toast Studio. <https://www.toaststudio.com/en/articles/5-second-rule-videos/>
- Turan, G. (2016). Epikür ve Hedonizm. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15(29), 33–48. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/397537>
- Turel, O., He, Q., Xue, G., Xiao, L., & Bechara, A. (2014). Examination of neural systems subserving Facebook “addiction”. *Psychological Reports: Disability & Trauma*, 115(3), 675–695. <https://doi.org/10.2466/18.PR0.115c31z8>
- Varshney, D. (2021). A unified approach for detection of Clickbait videos on YouTube cognitive evidences. https://www.researchgate.net/publication/348161822_A_unified_approach_for_detection_of_Clickbait_videos_on_YouTube_using_cognitive_evidences
- Vergara, F. (2022). Bentham and Mill on the ‘quality’ of pleasures. *Études Benthamiennes*, (422). <https://journals.openedition.org/etudes-benthamiennes/422?lang=en> (01.09.2025)
- WebTekno. (2023). YouTube öneri sisteminin nasıl çalıştığına dair derin bir bakış. <https://www.webtekno.com/youtube-oneri-sistemi-nasil-calistigi-dair-derin-bir-bakis-h115590.html>
- Yang, S., et al. (2022). The science of YouTube: What factors influence user engagement with online science videos. *PLOS ONE*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9132274/>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- YouTube Yardım. (2023). Videoları otomatik oynatma. <https://support.google.com/youtube/answer/6327615?hl=tr>
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs.

SHIITE ESCHATOLOGY AND CONTEMPORARY IRANIAN POLITICAL DISCOURSE IN POST-REVOLUTIONARY ERA

Prof. Dr. Mohammad Rezaei , Ali Hosseini, Fatemeh Karimi, Reza Jalali

Department of Islamic Theology, Faculty of Humanities, University of Tehran, Iran– Institute

ABSTRACT

This study examines the relationship between Shiite eschatological thought and contemporary political discourse in post-revolutionary Iran. Shiite theology has historically maintained a strong connection between religious authority, collective identity, and expectations concerning justice, salvation, and the return of the Hidden Imam. Following the Iranian Revolution, these theological narratives increasingly became integrated into political language, public symbolism, and ideological state discourse. The study explores how eschatological themes have been interpreted within political rhetoric and how these interpretations have shaped notions of national identity, resistance, and religious legitimacy in contemporary Iranian society.

The research focuses on the interaction between traditional Shiite doctrines and modern political institutions, emphasizing the role of religious symbolism in public communication. Particular attention is given to sermons, intellectual debates, educational narratives, and media discourse that frame political developments through theological perspectives. The study argues that eschatological concepts have functioned not only as spiritual beliefs but also as cultural instruments that contribute to social mobilization and political continuity. Furthermore, the research investigates how younger generations reinterpret these narratives within changing social and global conditions.

The findings demonstrate that Shiite eschatology remains a significant component of Iranian political culture, influencing both religious scholarship and political imagination. While traditional interpretations continue to hold authority, emerging intellectual currents increasingly promote more symbolic and reform-oriented readings of eschatological thought. This transformation reflects broader tensions between religious tradition and contemporary socio-political realities. The study concludes that the enduring presence of Shiite eschatological discourse reveals the deep interconnection between theology and political identity in modern Iran and highlights its continuing influence on ideological and cultural debates within the region.

Keywords: Shiite Theology, Iranian Politics, Eschatology, Religious Identity, Political Discourse

MYSTICAL INTERPRETATIONS OF SUFISM IN CLASSICAL PERSIAN POETRY TRADITIONS

Assoc. Prof. Dr. Soraya Mahmoudi

Department of Persian Literature and Mystical Studies, Faculty of Arts and Humanities,
Shiraz University, Iran

ABSTRACT

Classical Persian poetry occupies a central place in the intellectual and spiritual history of the Islamic world. Among its most influential dimensions is the mystical interpretation of Sufism, which shaped literary expression, ethical philosophy, and spiritual consciousness across centuries. This study explores the representation of Sufi thought in classical Persian poetic traditions and analyzes how mystical symbolism contributed to the development of spiritual literature in Persian culture. The research particularly focuses on themes of divine love, spiritual transformation, human imperfection, and the symbolic journey toward truth.

The study examines the poetic traditions associated with prominent Persian literary schools and discusses how metaphors of wine, the beloved, nature, and silence became vehicles for expressing mystical experiences beyond literal meaning. Through literary and theological analysis, the research demonstrates that Persian Sufi poetry established a unique language capable of combining emotional depth with philosophical reflection. These poetic traditions not only conveyed religious teachings but also created a cultural framework through which spiritual experience could be understood collectively.

Furthermore, the study investigates the relationship between poetry and spiritual education within Sufi communities. Persian poetry often functioned as a means of transmitting ethical values, cultivating spiritual discipline, and encouraging self-knowledge. The symbolic structure of mystical poetry enabled readers to engage simultaneously with aesthetic beauty and theological contemplation. The research also highlights the enduring influence of classical Persian mysticism on contemporary literary studies and intercultural dialogue within the broader Islamic intellectual tradition.

The findings suggest that mystical interpretations of Sufism in Persian poetry remain highly relevant for understanding the interaction between religion, literature, and spirituality. The symbolic richness of these traditions continues to inspire modern discussions concerning identity, transcendence, and cultural memory. The study concludes that classical Persian mystical poetry represents not merely a literary heritage but also a profound spiritual and philosophical worldview that continues to shape intellectual discourse across generations.

Keywords: Sufism, Persian Poetry, Mysticism, Classical Literature, Spirituality

COPTIC CHRISTIAN THEOLOGY AND IDENTITY PRESERVATION UNDER ISLAMIC GOVERNANCE IN EGYPT

Dr. Amir Khalil – Department of Christian Theology, Faculty of Religious Studies, Cairo
University, Egypt

Nadia Shenouda – Institute of Coptic Heritage and Cultural Studies, Alexandria University,
Egypt

Samuel Iskander – Department of History and Interfaith Relations, Ain Shams University,
Egypt

ABSTRACT

Coptic Christianity represents one of the oldest religious traditions in the Middle East and has played a significant role in shaping Egypt's cultural and spiritual history. This study examines the relationship between Coptic theological traditions and the preservation of communal identity under Islamic governance in Egypt. The research explores how theological teachings, liturgical practices, and historical memory contributed to the continuity of Coptic identity despite changing political and social conditions throughout different historical periods.

The study analyzes the role of religious institutions in sustaining cultural belonging and collective resilience. Churches, monastic communities, and educational traditions served not only as centers of worship but also as spaces for the preservation of language, ritual, and historical consciousness. The research emphasizes that Coptic theology developed within a context of coexistence, adaptation, and negotiation, leading to a unique understanding of faith and minority identity in a predominantly Islamic society.

Furthermore, the study investigates how Coptic intellectuals and religious leaders interpreted themes such as suffering, endurance, and spiritual renewal. These theological interpretations contributed to the strengthening of communal solidarity and cultural continuity. The research also considers contemporary discussions concerning citizenship, pluralism, and interreligious dialogue in modern Egypt. In this context, Coptic theology continues to provide both spiritual guidance and a framework for negotiating identity within broader national discourse.

The findings demonstrate that the preservation of Coptic identity cannot be understood solely through political history but must also be examined through theological and cultural perspectives. The interaction between faith, memory, and communal practice has enabled the Coptic community to maintain a strong sense of continuity across generations. The study concludes that Coptic Christianity remains an essential component of Egyptian cultural diversity and contributes significantly to contemporary conversations regarding coexistence, religious heritage, and national identity in the Middle East.

Keywords: Coptic Christianity, Egypt, Theology, Religious Identity, Interfaith Relations

EDUCATIONAL LEADERSHIP AND TEACHER DEVELOPMENT IN DIGITAL TRANSFORMATION ERA

Prof. Dr. Amira Ben Youssef

Dr. Salma Khelifi

Dr. Hichem Trabelsi

Rim El Amri

Higher Institute of Pedagogical Studies, University of Monastir, Monastir, Tunisia

ABSTRACT

The rapid development of digital technologies has significantly transformed educational systems and reshaped the responsibilities of educational leaders and teachers across the world. This study examines the relationship between educational leadership practices and teacher professional development within the context of digital transformation in contemporary educational institutions. The research focuses on how school administrators, academic coordinators, and institutional leaders support teachers in adapting to digital learning environments, innovative teaching methodologies, and technology-based instructional practices.

The study highlights that effective educational leadership plays a crucial role in promoting teacher motivation, institutional collaboration, and sustainable professional growth. Digital transformation not only requires technical competencies but also demands pedagogical flexibility, communication skills, and the ability to manage rapidly changing educational conditions. In this context, educational leaders are expected to establish supportive learning cultures that encourage innovation, creativity, and continuous professional learning among teachers.

Furthermore, the study discusses the challenges faced by teachers during digital adaptation processes, including technological anxiety, limited institutional support, unequal access to resources, and difficulties in maintaining student engagement in online environments. Findings indicate that collaborative leadership approaches contribute positively to teacher confidence, instructional quality, and institutional effectiveness. Professional development programs designed around digital competencies, reflective learning, and peer collaboration were found to improve teachers' adaptability and instructional performance.

The study concludes that successful digital transformation in education depends largely on visionary leadership, continuous teacher training, and inclusive institutional strategies. Educational institutions should prioritize sustainable digital policies and create professional environments that support innovation, lifelong learning, and educational resilience in the digital era. **Keywords:** Educational Leadership, Digital Transformation, Teacher Development, Higher Education, Professional Learning

INCLUSIVE CLASSROOM PRACTICES AND STUDENT ENGAGEMENT IN HIGHER EDUCATION SETTINGS

Assoc. Prof. Dr. Nizar Ben Ali

Faculty of Education and Psychology, University of Tunis, Tunis, Tunisia

Dr. Marwa Jaziri

Institute of Social and Educational Studies, University of Gabès, Gabès, Tunisia

ABSTRACT

Inclusive education has become one of the most important priorities in higher education systems seeking to provide equal learning opportunities for diverse student populations. This study investigates the role of inclusive classroom practices in enhancing student engagement and participation in higher education settings. The research examines how teaching strategies, classroom interaction, and institutional support mechanisms influence students' academic motivation, social inclusion, and learning experiences within diverse educational environments.

The study emphasizes that inclusive classrooms are not limited to physical accessibility but also involve emotional support, participatory learning environments, and recognition of individual learning differences. Instructors who adopt student-centered pedagogies, collaborative learning methods, and flexible assessment strategies contribute significantly to increased student participation and academic confidence. Inclusive educational approaches also encourage intercultural understanding, communication skills, and a sense of belonging among students from different social and academic backgrounds.

In addition, the research explores the challenges faced by higher education institutions in implementing inclusive educational policies. Limited instructional resources, insufficient professional training, and traditional teaching practices often create barriers to student engagement. The findings demonstrate that positive instructor attitudes, accessible learning materials, and interactive teaching environments support student satisfaction and improve classroom participation. The study also highlights the importance of institutional policies that encourage equity, diversity, and psychological well-being in academic settings.

The research concludes that inclusive classroom practices have a strong positive impact on student engagement, academic achievement, and social integration in higher education. Universities should strengthen faculty training programs and promote inclusive pedagogical models that support active learning, equal participation, and educational sustainability. Creating inclusive academic cultures will contribute to more effective, equitable, and student-centered higher education systems.

Keywords: Inclusive Education, Student Engagement, Higher Education, Classroom Practices, Educational Equity

ASSESSMENT REFORM AND COMPETENCY-BASED LEARNING IN ROMANIAN SECONDARY EDUCATION

Dr. Ioana Marinescu

Faculty of Educational Sciences, University of Bucharest, Bucharest, Romania

ABSTRACT

Recent educational reforms in Romania have increasingly emphasized competency-based learning and modern assessment approaches within secondary education. This study examines the relationship between assessment reform and competency-based educational practices in Romanian secondary schools. The research focuses on how innovative assessment models influence student learning outcomes, critical thinking skills, and classroom participation.

Traditional assessment systems have often prioritized memorization and standardized performance, whereas competency-based approaches encourage analytical thinking, creativity, communication skills, and problem-solving abilities. The study explores how teachers adapt assessment methods to support active learning processes and individual student development. Alternative assessment strategies such as project-based evaluation, reflective learning activities, and performance-based tasks are discussed as important tools for measuring practical competencies rather than theoretical knowledge alone.

The findings indicate that competency-based learning environments encourage greater student responsibility, motivation, and participation in classroom activities. Teachers who implement flexible and student-centered assessment methods create more dynamic and supportive educational settings. However, the study also identifies several challenges related to educational reform implementation, including resistance to institutional change, insufficient teacher training, and inconsistencies in curriculum adaptation. Many educators continue to experience difficulties balancing national assessment standards with competency-oriented instructional practices.

Moreover, the research highlights the importance of professional development programs that prepare teachers for modern evaluation techniques and learner-centered pedagogies. Educational policymakers are encouraged to support assessment systems that promote holistic student development and lifelong learning skills.

The study concludes that assessment reform is essential for improving educational quality and aligning secondary education with contemporary societal and labor market expectations. Competency-based learning models contribute to more meaningful educational experiences by supporting student autonomy, creativity, and practical knowledge application. Sustainable reform efforts require institutional collaboration, teacher support, and continuous curriculum innovation within Romanian secondary education.

Keywords: Competency-Based Learning, Assessment Reform, Secondary Education, Educational Innovation, Romania

DIGITAL PEDAGOGY AND CURRICULUM INNOVATION IN ROMANIAN UNIVERSITIES

Prof. Dr. Mihai Ionescu

Faculty of Educational Sciences, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

Dr. Alina Dumitrescu

Department of Digital Education, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Dr. Radu Georgescu

Faculty of Social Sciences and Humanities, Alexandru Ioan Cuza University, Iaşi, Romania

ABSTRACT

Digital pedagogy has emerged as a transformative force in higher education, influencing teaching practices, curriculum development, and student learning experiences. This study investigates the role of digital pedagogy in promoting curriculum innovation within Romanian universities. The research focuses on how technological integration supports interactive learning environments, interdisciplinary education, and modern instructional strategies in higher education institutions.

The study argues that digital pedagogy extends beyond the use of technological devices and includes pedagogical redesign, collaborative learning models, and student-centered instructional approaches. Romanian universities increasingly adopt digital learning platforms, virtual classrooms, and interactive educational resources to improve academic accessibility and instructional effectiveness. These developments have contributed to greater flexibility in teaching and learning processes while encouraging innovation in curriculum design.

The findings reveal that curriculum innovation supported by digital pedagogy positively influences student engagement, independent learning, and academic collaboration. Faculty members who integrate digital tools into instructional practices are better able to create dynamic educational environments that encourage critical thinking and creativity. However, the research also identifies several institutional challenges, including unequal technological infrastructure, limited faculty training, and difficulties in adapting traditional curricula to digital learning contexts.

The study further emphasizes the importance of institutional leadership and strategic planning in supporting sustainable digital transformation in higher education. Universities should invest in professional development programs, technological infrastructure, and inclusive digital policies to strengthen educational quality and academic resilience.

The research concludes that digital pedagogy and curriculum innovation are closely interconnected elements of contemporary higher education development. Romanian

universities can enhance educational effectiveness and international competitiveness by promoting flexible learning models, interdisciplinary collaboration, and innovative digital teaching strategies that respond to the evolving needs of students and society.

Keywords: Digital Pedagogy, Curriculum Innovation, Higher Education, Educational Technology, Romanian Universities

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS AND ACADEMIC INTEGRITY IN INDIAN HIGHER EDUCATION

Assis. Prof. Dr. Ananya Sharma

Assoc. Prof. Dr. Vikram Mehta

Dr. Neha Khanna

Institute of Digital Learning and Innovation, Banaras Hindu University, Varanasi, India

ABSTRACT

The growing use of artificial intelligence technologies in higher education has created both new opportunities and important ethical challenges for academic institutions. This study explores the relationship between artificial intelligence tools and academic integrity within Indian higher education settings. The research examines how students and educators utilize artificial intelligence applications in teaching, learning, academic writing, and research practices while addressing concerns related to ethics, originality, and responsible technology use.

Artificial intelligence tools have become increasingly integrated into educational environments due to their ability to support information access, content generation, language assistance, and personalized learning experiences. The study highlights that these technologies can contribute positively to student productivity, research efficiency, and educational accessibility when used responsibly. At the same time, concerns regarding plagiarism, overreliance on automated systems, and reduced critical thinking skills have generated significant debates within academic communities.

The findings indicate that many universities are still developing institutional policies and ethical guidelines concerning the educational use of artificial intelligence technologies. Faculty members express concerns about maintaining academic honesty while also recognizing the pedagogical potential of intelligent learning systems. Students often demonstrate limited awareness regarding ethical boundaries and responsible digital practices in academic work.

The research further emphasizes the importance of digital ethics education, transparent institutional policies, and faculty training programs aimed at supporting responsible technology integration. Universities should encourage critical digital literacy and promote academic cultures that value originality, creativity, and ethical scholarship.

The study concludes that artificial intelligence technologies will continue to shape the future of higher education. Sustainable and ethical integration of these tools requires balanced institutional approaches that combine innovation with academic responsibility. Indian higher education institutions must strengthen policy frameworks and educational practices that support both technological advancement and academic integrity.

Keywords: Artificial Intelligence, Academic Integrity, Higher Education, Digital Ethics, India

PROJECT-BASED LEARNING AND STUDENT MOTIVATION IN INDIA'S RURAL SCHOOLS

Dr. Priya Nair

Faculty of Rural Education, University of Kerala, Thiruvananthapuram, India

Dr. Suresh Iyer

Department of Educational Psychology, University of Madras, Chennai, India

Dr. Kavita Reddy

Institute of Community and Educational Development, Osmania University, Hyderabad, India

ABSTRACT

Project-based learning has become an important instructional approach for promoting active participation and meaningful learning experiences in contemporary education. This study examines the impact of project-based learning on student motivation in rural schools in India. The research investigates how collaborative projects, experiential learning activities, and student-centered instructional strategies influence academic engagement, creativity, and classroom participation among rural students.

The study emphasizes that traditional teacher-centered educational models often limit student interaction and practical skill development, particularly in rural educational contexts. Project-based learning provides opportunities for students to connect theoretical knowledge with real-life experiences through collaborative problem-solving and inquiry-based activities. This approach supports communication skills, independent learning, and critical thinking while increasing student confidence and classroom involvement.

The findings reveal that students participating in project-based learning activities demonstrate higher levels of academic interest, motivation, and social interaction. Teachers also reported improvements in classroom communication and student participation during collaborative learning processes. Rural schools that implemented experiential educational practices were better able to encourage creativity and practical knowledge application among students.

However, the study identifies several challenges affecting the implementation of project-based learning in rural schools, including limited educational resources, insufficient teacher training, and infrastructural inequalities. Teachers often face difficulties in balancing curriculum requirements with interactive instructional methods. Despite these challenges, the research suggests that supportive school leadership and community involvement contribute positively to successful implementation processes.

The study concludes that project-based learning has strong potential to improve educational quality and student motivation in rural educational settings. Educational policymakers and

school administrators should support flexible teaching models and teacher development initiatives that encourage experiential learning and active student participation in rural schools across India.

Keywords: Project-Based Learning, Student Motivation, Rural Education, Active Learning, India

EDUCATIONAL REFORM AND QUALITY ASSURANCE IN KAZAKHSTANI TEACHER TRAINING SYSTEMS

Dr. Aigerim Sadykova

Faculty of Pedagogical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Assoc. Prof. Dr. Timur Zhandosov

Department of Educational Administration, Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

Dr. Aisulu Nurlan

Institute of Teacher Education and Research, L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan

ABSTRACT

Educational reform and quality assurance have become central priorities in the modernization of teacher training systems in Kazakhstan. This study examines recent reform initiatives aimed at improving teacher education, institutional quality standards, and professional competencies within Kazakhstani higher education institutions. The research explores how policy transformation and quality assurance mechanisms influence teacher preparation, instructional effectiveness, and professional development processes.

The study highlights that contemporary educational reforms seek to align teacher training systems with international educational standards while also responding to national educational priorities. Universities and teacher education institutions increasingly focus on competency-based instruction, pedagogical innovation, and practical teaching experience in order to prepare future educators for rapidly changing educational environments. Quality assurance practices are viewed as essential mechanisms for maintaining academic standards and improving institutional accountability.

The findings indicate that educational reforms have contributed positively to curriculum modernization, professional training opportunities, and institutional collaboration. Teacher candidates benefit from increased exposure to practical teaching methods, digital learning tools, and reflective educational practices. Nevertheless, several challenges remain, including bureaucratic limitations, uneven institutional resources, and the need for more consistent implementation of quality assurance policies across educational institutions.

The research also emphasizes the importance of institutional leadership, faculty development, and continuous evaluation processes in strengthening teacher education systems. Sustainable reform requires cooperation between universities, policymakers, and educational stakeholders to ensure effective implementation and long-term educational improvement.

The study concludes that quality assurance and educational reform play a significant role in enhancing the effectiveness of teacher training systems in Kazakhstan. Future educational strategies should prioritize innovation, professional learning, and institutional flexibility to support the development of highly qualified and adaptable educators capable of meeting contemporary educational challenges.

Keywords: Educational Reform, Quality Assurance, Teacher Training, Higher Education, Kazakhstan

MULTILINGUAL EDUCATION AND LEARNING OUTCOMES IN KAZAKHSTAN

Dr. Marat Ospanov

Faculty of Linguistics and Education, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Dr. Gulnaz Karimova

Department of Language Policy and Educational Studies, Nazarbayev University, Astana,
Kazakhstan

ABSTRACT

Multilingual education has become an important educational policy in Kazakhstan due to the country's cultural diversity and multilingual social structure. This study investigates the relationship between multilingual educational practices and student learning outcomes within Kazakhstani educational institutions. The research focuses on how multilingual instruction influences academic achievement, communication skills, cultural awareness, and educational participation among students.

The study emphasizes that multilingual education supports both linguistic diversity and social integration by encouraging students to develop competencies in multiple languages within academic settings. Educational institutions in Kazakhstan increasingly promote the use of Kazakh, Russian, and English as part of broader educational modernization strategies. Multilingual learning environments are believed to strengthen intercultural communication, global awareness, and academic flexibility among students.

The findings suggest that multilingual educational practices contribute positively to student confidence, cognitive development, and communication abilities. Students exposed to multilingual learning environments demonstrate improved adaptability and greater participation in collaborative educational activities. Teachers also reported that multilingual instructional strategies encourage cultural understanding and create more inclusive classroom environments.

However, the research identifies several challenges associated with multilingual education implementation, including differences in language proficiency, limited instructional materials, and varying levels of teacher preparedness. Educational institutions often experience difficulties balancing language policy objectives with classroom realities and local educational needs. The study highlights the importance of teacher training programs and curriculum development strategies that support effective multilingual instruction.

The study concludes that multilingual education plays a significant role in shaping inclusive and globally oriented educational systems in Kazakhstan. Sustainable multilingual educational policies require institutional support, teacher preparation, and culturally responsive teaching

approaches that promote both academic success and social cohesion within diverse learning environments.

Keywords: Multilingual Education, Learning Outcomes, Language Policy, Educational Diversity, Kazakhstan

EMACROECONOMIC RESILIENCE AND INFLATION MANAGEMENT IN POST- PANDEMIC TAIWAN

Prof. Dr. Wei-Hao Lin

Department of Economics, College of Social Sciences, National Taiwan University, Taiwan

Dr. Meng-Ting Chen

Institute of International Business, National Chengchi University, Taiwan

Dr. Yu-Chen Huang

Department of Finance, College of Management, National Sun Yat-sen University, Taiwan

Dr. Hsin-Yu Kuo

Graduate School of Public Policy, National Tsing Hua University, Taiwan

ABSTRACT

The post-pandemic period has presented major economic challenges for many countries, particularly in relation to inflation management, supply chain restructuring, and long-term economic stability. Taiwan has emerged as an important example of macroeconomic resilience due to its adaptive industrial policies, strong export-oriented economy, and effective institutional responses. This study examines the relationship between inflation control mechanisms and economic recovery strategies implemented in Taiwan following the global pandemic period. The research focuses on fiscal coordination, monetary policy adaptation, and the resilience of domestic production systems under conditions of international uncertainty.

The study evaluates how Taiwan managed inflationary pressures while sustaining economic productivity and maintaining social stability. Particular attention is given to the role of technology industries, labor market adjustments, and public confidence in financial institutions. The findings suggest that strategic government intervention, combined with strong digital infrastructure and flexible economic governance, contributed significantly to economic recovery. In addition, the integration of innovation-oriented industrial policies strengthened Taiwan's capacity to minimize external shocks and preserve market stability.

The paper also discusses the broader implications of inflation management for developing and export-based economies facing similar post-pandemic conditions. It is argued that macroeconomic resilience requires not only short-term stabilization policies but also long-term institutional planning and investment in productive sectors. Taiwan's experience demonstrates the importance of coordinated policy responses, sustainable fiscal management, and international trade adaptability in periods of economic crisis. The study contributes to contemporary discussions on economic resilience, inflation governance, and post-pandemic recovery strategies within Asian economies and the global economic system.

Keywords: Macroeconomic resilience, Inflation management, Taiwan economy, Post-pandemic recovery, Fiscal policy

DIGITAL TRANSFORMATION, TRADE ADAPTATION, AND SMALL BUSINESS SURVIVAL IN TAIWAN'S URBAN ECONOMY

Assoc. Prof. Dr. Chia-Ling Tsai

Department of Business Administration, College of Commerce, National Cheng Kung
University, Taiwan

Dr. Po-Han Wu

Institute of Urban Development, National Taipei University, Taiwan

ABSTRACT

Digital transformation has become one of the most influential dynamics shaping urban economies in the contemporary global system. Following the disruptions created by the pandemic period, small businesses in Taiwan faced increasing pressure to adapt to changing consumer behavior, technological innovation, and evolving international trade conditions. This study investigates the relationship between digital transformation, trade adaptation, and the survival capacity of small enterprises operating within Taiwan's urban economy.

The research explores how small and medium-sized enterprises integrated digital technologies into business operations, marketing systems, customer relations, and supply chain management. The study also evaluates the impact of electronic commerce, online financial services, and digital communication tools on business sustainability. Findings indicate that enterprises capable of rapidly adopting digital practices demonstrated greater resilience against economic uncertainty and market disruptions. In urban centers, technological flexibility and access to digital infrastructure became essential components of competitive survival.

Furthermore, the paper analyzes the role of public policy and institutional support in facilitating digital adaptation among local businesses. Government-supported innovation programs, digital education initiatives, and trade-oriented reforms contributed positively to the modernization of commercial activities. However, the research also identifies structural inequalities affecting smaller enterprises with limited technological resources and insufficient institutional access.

The study argues that digital transformation should not be viewed solely as a technological process but also as a socioeconomic transition influencing employment structures, trade relations, and urban development patterns. Taiwan's experience illustrates how urban economies can strengthen resilience through innovation-driven policies and adaptive commercial strategies. The paper contributes to current debates concerning digital economies, urban trade adaptation, and the long-term sustainability of small businesses within rapidly transforming economic environments.

Keywords: Digital transformation, Small businesses, Urban economy, Trade adaptation, Taiwan

PUBLIC DEBT SUSTAINABILITY AND FISCAL REFORM PATHWAYS IN NORTH MACEDONIA

Dr. Elena Stojanova

Faculty of Economics, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia

Dr. Nikola Petrov

Institute of Economic Research, Goce Delčev University, North Macedonia

Dr. Marija Ivanova

Department of Public Finance, Faculty of Business Economics, South East European
University, North Macedonia

Assoc. Prof. Dr. Stefan Dimitrov

Faculty of Administration and Management, University American College Skopje, North
Macedonia

ABSTRACT

Public debt sustainability has become an increasingly important issue for developing and transition economies facing fiscal uncertainty and structural economic transformation. North Macedonia has experienced significant economic pressures associated with external debt expansion, public expenditure demands, and regional financial instability. This study examines the sustainability of public debt and evaluates possible fiscal reform pathways capable of supporting long-term economic stability in North Macedonia.

The research investigates the relationship between government borrowing practices, fiscal governance, and macroeconomic performance within the context of regional economic integration. Particular attention is given to public expenditure efficiency, tax system reforms, and institutional capacity in fiscal management. The findings suggest that sustainable debt management depends not only on reducing borrowing levels but also on strengthening governance structures and improving public sector transparency.

The study further discusses the impact of international financial conditions and regional political developments on domestic fiscal stability. Economic uncertainty, inflationary pressures, and external dependency have increased the importance of effective fiscal planning and responsible budgetary policies. The analysis demonstrates that reform-oriented fiscal strategies can improve investor confidence, support economic growth, and reduce long-term financial vulnerabilities.

In addition, the paper emphasizes the significance of institutional coordination between monetary authorities, public finance institutions, and development agencies. Fiscal reforms focused on productive investment, social protection, and economic diversification may contribute positively to sustainable development outcomes. North Macedonia's experience reflects broader challenges faced by emerging economies seeking fiscal balance while maintaining economic growth and social stability. The study contributes to contemporary discussions on debt sustainability, fiscal governance, and economic reform within Southeast European economies.

Keywords: Public debt, Fiscal reform, Economic sustainability, North Macedonia, Fiscal governance

LABOR MARKET FLEXIBILITY, YOUTH EMPLOYMENT, AND REGIONAL GROWTH IN NORTH MACEDONIA

Dr. Ana Trajkovska

Department of Labor Economics and Social Policy, Faculty of Economics, University of
Tourism and Management in Skopje, North Macedonia

ABSTRACT

Labor market flexibility and youth employment remain central concerns for economies experiencing structural transformation and regional development disparities. North Macedonia continues to face challenges associated with unemployment, labor migration, and unequal economic opportunities among younger populations. This study examines the relationship between labor market flexibility, youth employment conditions, and regional economic growth within North Macedonia's developing economic structure.

The research focuses on employment policies, labor mobility, vocational education, and institutional support mechanisms designed to facilitate youth participation in the workforce. Particular emphasis is placed on the changing nature of employment in urban and regional labor markets. The findings indicate that flexible labor policies can contribute positively to employment opportunities when combined with effective educational systems and targeted regional development strategies.

The paper also evaluates the role of entrepreneurship programs, technological adaptation, and private sector cooperation in improving labor market integration for younger populations. Regional disparities in economic development continue to influence employment accessibility and income distribution. In less developed regions, limited industrial diversification and insufficient investment reduce employment opportunities and encourage labor migration toward larger urban centers or foreign economies.

Furthermore, the study argues that sustainable regional growth requires balanced labor market reforms that protect social stability while encouraging innovation and economic competitiveness. Policies promoting vocational training, digital skills, and youth entrepreneurship may strengthen long-term labor market resilience. North Macedonia's labor market experience demonstrates the importance of integrating social policy with regional economic planning in order to address structural employment challenges effectively. The research contributes to contemporary debates concerning labor economics, youth employment policy, and regional growth dynamics in Southeast Europe.

Keywords: Labor market flexibility, Youth employment, Regional growth, North Macedonia, Labor economics

INCLUSIVE FINANCE, RURAL CREDIT ACCESS, AND ENTREPRENEURSHIP GROWTH IN INDIA

Prof. Dr. Rajesh Varma

Department of Economics and Rural Development, Faculty of Social Sciences, University of
Delhi, India

Dr. Ananya Deshmukh

Institute of Development Studies, Savitribai Phule Pune University, India

Dr. Kavita Iyer

Department of Commerce and Financial Studies, University of Madras, India

ABSTRACT

Inclusive finance has become an essential component of sustainable development strategies aimed at reducing poverty, supporting entrepreneurship, and improving regional economic participation. In India, rural communities continue to face structural barriers related to financial accessibility, institutional inequality, and limited entrepreneurial support. This study examines the relationship between inclusive financial systems, rural credit accessibility, and entrepreneurship growth within the Indian economic context.

The research analyzes how financial inclusion policies influence small-scale entrepreneurship, rural business development, and local economic participation. Particular attention is given to banking accessibility, microfinance initiatives, and digital financial services in underserved regions. The findings indicate that improved access to credit contributes positively to entrepreneurial confidence, household economic stability, and local employment opportunities. Financial inclusion also supports social mobility by enabling individuals to participate more actively in productive economic activities.

The paper further explores the role of government-supported financial reforms and institutional partnerships in strengthening rural economic structures. Digital banking technologies and community-based financial programs have expanded financial participation among previously excluded populations. However, the study also identifies continuing challenges associated with financial literacy, institutional trust, and unequal access to technological infrastructure.

In addition, the research argues that entrepreneurship growth in rural India depends not only on financial access but also on education, infrastructure development, and long-term policy coordination. Sustainable financial inclusion requires integrated strategies combining economic development with social empowerment. India's experience illustrates the transformative potential of inclusive finance in supporting entrepreneurship and reducing regional inequalities. The study contributes to current discussions on rural development, financial accessibility, and sustainable entrepreneurship within emerging economies.

Keywords: Inclusive finance, Rural credit, Entrepreneurship, Financial accessibility, India

SUSTAINABLE INDUSTRIAL POLICY AND EXPORT COMPETITIVENESS IN INDIA'S EMERGING ECONOMY

Assoc. Prof. Dr. Nitin Kulkarni

Department of International Economics and Industrial Policy, School of Business Studies,
Jawaharlal Nehru University, India

ABSTRACT

Sustainable industrial policy has become increasingly important for emerging economies seeking to strengthen export competitiveness while maintaining long-term economic stability. India's expanding industrial sector plays a significant role in global production networks, international trade, and technological transformation. This study examines the relationship between sustainable industrial policy and export competitiveness within India's evolving economic environment.

The research focuses on industrial modernization, export diversification, and policy frameworks supporting economic sustainability. Particular attention is given to manufacturing development, technological innovation, and environmentally responsible production systems. The findings suggest that industrial policies encouraging innovation, infrastructure investment, and institutional coordination can significantly enhance export performance and global competitiveness.

The study further evaluates the influence of global trade conditions, supply chain restructuring, and digital transformation on industrial growth patterns in India. The increasing integration of technology into production processes has created new opportunities for industrial efficiency and international market expansion. At the same time, environmental sustainability has emerged as a critical factor influencing industrial policy design and trade relations.

Moreover, the paper argues that export competitiveness depends not only on production capacity but also on institutional quality, workforce development, and strategic policy planning. Sustainable industrial growth requires balanced economic reforms capable of supporting both domestic development and international trade integration. India's experience demonstrates how emerging economies can pursue industrial expansion while addressing environmental and structural economic challenges. The study contributes to contemporary debates concerning industrial policy, sustainable development, and export competitiveness in rapidly developing economies.

Keywords: Industrial policy, Export competitiveness, Sustainable development, India, Economic growth

THE TRANSFORMATION OF SAFAVID COURT POLITICS AND IMPERIAL IDEOLOGY IN EARLY MODERN IRAN

Prof. Dr. Arman Khosravi

Soraya Javad

Nima Farrokhzad

Department of History, Faculty of Social Sciences, Iran

ABSTRACT

This study examines the transformation of Safavid court politics and imperial ideology in early modern Iran, focusing on the shifting structures of authority, legitimacy, and governance between the sixteenth and seventeenth centuries. It argues that Safavid political culture was not static but continuously redefined through interactions between tribal elites, religious authorities, and centralized bureaucratic institutions. The Safavid court functioned as a dynamic arena where competing visions of kingship were negotiated, particularly between charismatic authority rooted in Shi'a legitimacy and emerging bureaucratic rationalization. The analysis highlights how imperial ideology was reshaped in response to both internal consolidation processes and external pressures from the Ottoman and Mughal empires. Special attention is given to the role of court rituals, patronage networks, and religious symbolism in constructing imperial identity. Furthermore, the study explores how ideological transformation influenced administrative reforms and the centralization of power under later Safavid rulers. By integrating political history with ideological discourse analysis, the paper demonstrates that Safavid state formation was deeply embedded in symbolic and performative practices of governance. The findings contribute to a broader understanding of early modern Islamic empires by illustrating how ideology and politics were mutually constitutive in shaping imperial stability and transformation.

Keywords: Safavid Empire, imperial ideology, court politics

**BORDERLAND DIPLOMACY AND THE RED SEA ROUTES IN OTTOMAN-
EGYPTIAN RELATIONS, 1517–1805**

Assoc. Prof. Dr. Leila Hassan

Mariam Abdel-Rahman

Youssef El-Sayed

Department of History, Faculty of Humanities, Egypt

ABSTRACT

This paper investigates the role of borderland diplomacy and Red Sea maritime routes in shaping Ottoman-Egyptian relations from the early sixteenth to the early nineteenth century. It argues that the Red Sea was not merely a commercial corridor but a strategic diplomatic space where imperial interests, regional actors, and local authorities intersected. Following the Ottoman incorporation of Egypt, Cairo emerged as a critical administrative and logistical hub connecting Istanbul to the Indian Ocean world. The study highlights how diplomacy in border regions was conducted through a combination of military presence, trade regulation, and alliances with coastal communities. Particular emphasis is placed on the fluid nature of sovereignty in Red Sea ports, where Ottoman governors, Egyptian elites, and local merchants negotiated overlapping jurisdictions. The analysis further explores how maritime trade routes influenced political decision-making and shaped patterns of conflict and cooperation between Ottoman central authorities and Egyptian provincial administration. By examining archival sources and maritime records, the study demonstrates that Red Sea connectivity played a central role in sustaining imperial cohesion while also generating localized autonomy. The findings contribute to the historiography of Ottoman imperial governance by emphasizing the importance of maritime borderlands as active sites of diplomacy, economic exchange, and political negotiation.

Keywords: Red Sea, Ottoman Egypt, borderland diplomacy

**URBAN MEMORY, NATIONALISM, AND ARCHAEOLOGICAL PRACTICE IN
MODERN EGYPTIAN HISTORIOGRAPHY**

Assoc. Prof. Dr. Omar El-Masry

Dalia Fahmy

Dr. Karim Naguib

Department of Archaeology, Faculty of Arts, Egypt

ABSTRACT

This study explores the intersection of urban memory, nationalism, and archaeological practice in modern Egyptian historiography. It argues that archaeological discourse in Egypt has been deeply shaped by nationalist narratives that seek to construct a continuous civilizational identity linking ancient and modern Egypt. Urban spaces, particularly Cairo and Alexandria, serve as contested sites where historical memory is produced, negotiated, and institutionalized. The research examines how archaeological excavations, museum practices, and heritage policies have contributed to the formation of national identity narratives. It also highlights the tension between colonial archaeological frameworks and postcolonial reinterpretations of Egypt's urban past. The study further analyzes how state institutions and academic scholars have selectively emphasized certain historical periods while marginalizing others in the construction of national heritage. By integrating historiographical analysis with urban studies, the paper demonstrates that archaeology in Egypt is not a neutral scientific practice but a culturally and politically embedded process. The findings suggest that urban memory plays a crucial role in shaping both public history and academic discourse, revealing the complex relationship between material heritage and ideological production in modern Egypt.

Keywords: urban memory, archaeology, nationalism

THE POLITICAL ECONOMY OF THE NILE VALLEY: TAXATION, LAND, AND POWER IN OTTOMAN EGYPT

Assoc. Prof. Dr. Hoda Abdallah

Tarek Soliman

Mona Ibrahim

Dr. Salma Hassan

Department of Economics and History, Faculty of Social Sciences, Egypt

ABSTRACT

This paper analyzes the political economy of the Nile Valley under Ottoman rule, focusing on the interconnections between taxation systems, land administration, and political authority. It argues that fiscal structures were central to the consolidation of Ottoman power in Egypt and played a decisive role in shaping rural and urban hierarchies. The study examines how land tenure systems, particularly the iltizam tax-farming arrangement, structured relationships between the state and local elites. It further explores the ways in which agricultural productivity along the Nile influenced revenue collection and administrative stability. The paper highlights the role of intermediaries in mediating between central authorities and local populations, showing how these actors became key figures in both economic extraction and political governance. Additionally, it considers the impact of environmental conditions, such as annual flooding cycles, on fiscal planning and resource allocation. By combining economic history with political analysis, the study demonstrates that the Nile Valley's political economy was characterized by negotiated forms of power rather than absolute central control. The findings contribute to a deeper understanding of Ottoman provincial governance and the economic foundations of imperial authority in Egypt.

Keywords: Nile Valley, taxation, political economy

CHRONICLES OF KINGDOMS: ORAL TRADITION AND STATE FORMATION IN ETHIOPIAN HISTORICAL NARRATIVES

Assis. Prof. Dr. Desta Tadesse
Department of History, Faculty of Humanities, Ethiopia

ABSTRACT

This study investigates the role of oral tradition in the formation of Ethiopian historical narratives and state structures. It argues that oral chronicles have functioned as vital instruments in preserving collective memory and legitimizing political authority across different Ethiopian kingdoms. These narratives, transmitted across generations, provide alternative epistemologies of history that complement and sometimes challenge written archival sources. The research explores how oral traditions encode political legitimacy, genealogical continuity, and moral authority within Ethiopian state formation processes. It also examines the interaction between oral and written historiographies, particularly during periods of centralized imperial expansion. The study highlights the adaptability of oral traditions in responding to changing political contexts, demonstrating their role in sustaining cultural cohesion and institutional continuity. By analyzing narrative structures, performative storytelling, and historical symbolism, the paper shows that oral chronicles are not static accounts but dynamic forms of historical production. The findings emphasize the importance of integrating oral sources into broader historiographical frameworks to achieve a more comprehensive understanding of Ethiopian political history.

Keywords: oral tradition, Ethiopia, state formation

**MONASTIC NETWORKS, TRADE CORRIDORS, AND RELIGIOUS AUTHORITY
IN ETHIOPIAN HIGH-PLATEAU HISTORY**

Assoc. Prof. Dr. Meron Kidane

Sisay Fikru

Dr. Yared Amanuel

Hana Wolde

Department of Religious Studies, Faculty of Humanities, Ethiopia

ABSTRACT

This paper examines the interconnected roles of monastic networks, trade corridors, and religious authority in shaping the historical development of the Ethiopian highlands. It argues that monasteries functioned not only as spiritual centers but also as critical nodes in economic and political networks. These institutions facilitated the movement of goods, knowledge, and religious practices across the high-plateau region. The study explores how monastic communities contributed to the consolidation of Christian authority while simultaneously engaging in regional trade systems. It highlights the dual role of monastic leaders as both religious figures and socio-economic actors. Furthermore, the research investigates how geographic features of the highlands influenced the spatial organization of monastic settlements and trade routes. By integrating religious history with economic geography, the paper demonstrates that monastic networks played a central role in sustaining both spiritual authority and material exchange. The findings suggest that Ethiopian highland history cannot be fully understood without considering the symbiotic relationship between religion and commerce.

Keywords: monasteries, trade networks, Ethiopia

COASTAL SULTANATES, SWAHILI CHRONICLES, AND INDIAN OCEAN CONNECTIVITY IN TANZANIAN HISTORY

Juma Salum

Neema Mussa

Ibrahim Hamisi

Department of History, Faculty of Humanities, Tanzania

ABSTRACT

This study explores the historical dynamics of coastal sultanates and Swahili chronicles in shaping Indian Ocean connectivity along the Tanzanian coast. It argues that coastal city-states played a pivotal role in facilitating transoceanic trade and cultural exchange between East Africa, the Middle East, and South Asia. Swahili chronicles are examined as essential sources for understanding indigenous historical consciousness and political organization. The research highlights how these chronicles reflect the interactions between local ruling elites and foreign merchants, particularly in the context of trade in gold, ivory, and spices. It also analyzes the cultural hybridity that emerged from sustained maritime contact, including linguistic, architectural, and religious influences. The study demonstrates that Tanzanian coastal history is best understood within a broader Indian Ocean framework that emphasizes connectivity rather than isolation. By combining textual analysis with maritime history, the paper contributes to a more nuanced understanding of coastal political economies and cultural transformations.

Keywords: Swahili history, Indian Ocean, coastal sultanates

**COLONIAL ENCOUNTERS, RESISTANCE, AND STATE FORMATION IN
TANZANIA'S MODERN HISTORICAL MEMORY**

Assoc. Prof. Dr. Said Khamis

Rehema Ally

Abdallah Omar

Zainab Said

Department of History, Faculty of Social Sciences, Tanzania

ABSTRACT

This paper analyzes colonial encounters, resistance movements, and state formation processes in the construction of modern historical memory in Tanzania. It argues that colonial rule significantly reshaped political structures and social identities, but also generated diverse forms of resistance that continue to influence national historiography. The study examines how colonial administrative practices disrupted pre-existing political systems while simultaneously laying the foundations for modern state institutions. It further explores the role of anti-colonial movements in shaping national identity and historical narratives after independence. Particular attention is given to the ways in which memory politics have been institutionalized through education, public commemorations, and historiographical production. The research demonstrates that historical memory in Tanzania is not a neutral reflection of the past but a contested field shaped by competing interpretations of colonial experience and resistance. By integrating political history with memory studies, the paper provides a comprehensive understanding of how colonial legacies continue to influence contemporary state formation and identity construction.

Keywords: colonial history, resistance, Tanzania

THE ROLE OF EARLY ATTACHMENT PATTERNS IN SHAPING ADOLESCENT EMOTIONAL REGULATION AND INTERPERSONAL TRUST

Samira El-Hadi, Department of Psychology, Faculty of Social Sciences, University of Rabat, Morocco

Youssef Benali, Department of Clinical Psychology, Faculty of Humanities, University of Casablanca, Morocco

Nadia Ait Karim, Department of Developmental Psychology, Faculty of Education, University of Marrakech, Morocco

Rania Boussif, Institute of Psychological Studies, University of Algiers, Algeria

ABSTRACT

This study examines the role of early attachment patterns in shaping adolescent emotional regulation and interpersonal trust. Grounded in attachment theory, the research explores how secure, anxious, and avoidant attachment styles developed in early childhood influence later emotional and social functioning during adolescence. The analysis highlights that early caregiver responsiveness significantly contributes to the development of adaptive emotional regulation strategies, while inconsistent or neglectful caregiving environments are associated with emotional dysregulation and difficulties in establishing trust in peer and adult relationships. Adolescence is considered a critical developmental period in which earlier relational experiences are reorganized and expressed in school, family, and peer contexts. The study further emphasizes that individuals with secure attachment histories demonstrate higher levels of emotional stability, stronger interpersonal trust, and more effective conflict resolution skills. In contrast, insecure attachment patterns are linked with heightened emotional reactivity, social withdrawal, or excessive dependence in relationships. The findings also suggest that emotional regulation mediates the relationship between attachment style and interpersonal trust, indicating that interventions targeting emotional skills may mitigate negative developmental outcomes. Educational and clinical implications are discussed, particularly the importance of early preventive interventions and school-based psychological support programs aimed at strengthening emotional competencies and relational trust among adolescents. The study contributes to developmental psychology literature by integrating emotional and relational dimensions of adolescent adjustment within an attachment framework.

Key words: Attachment theory, emotional regulation, interpersonal trust, adolescence, developmental psychology

COGNITIVE FLEXIBILITY, ACADEMIC STRESS, AND COPING STRATEGIES AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING TRANSITIONAL PERIODS

Karim El Mansouri, Department of Educational Psychology, Faculty of Education Sciences,
University of Fez, Morocco

ABSTRACT

This study investigates the relationship between cognitive flexibility, academic stress, and coping strategies among university students during transitional academic periods. Transitional phases, such as entry into university or progression between academic levels, often involve heightened psychological demands and uncertainty. Cognitive flexibility is conceptualized as the ability to adapt thinking and behavior in response to changing academic and environmental demands. The study argues that students with higher cognitive flexibility are better able to reinterpret academic challenges, thereby reducing perceived stress levels and enhancing adaptive coping. Conversely, students with limited cognitive flexibility are more likely to experience maladaptive stress responses, including avoidance behaviors and emotional exhaustion. The findings suggest that cognitive flexibility plays a moderating role in the relationship between academic stress and coping strategies, influencing whether students adopt problem-focused or emotion-focused coping mechanisms. Additionally, the research highlights the importance of institutional support systems, including academic counseling and mentoring programs, in fostering adaptive cognitive and emotional responses. The study emphasizes that enhancing cognitive flexibility through targeted interventions, such as cognitive-behavioral training and reflective learning practices, can significantly improve students' academic adjustment and psychological well-being. Overall, the research contributes to understanding how cognitive processes shape students' resilience in higher education contexts and provides practical implications for improving academic success and mental health outcomes during periods of transition.

Key words: cognitive flexibility, academic stress, coping strategies, university students, adaptation

EMOTION PROCESSING, SOCIAL SUPPORT, AND RESILIENCE TRAJECTORIES IN POST-CONFLICT YOUTH POPULATIONS

Mekdes Gebre, Department of Psychology, Addis Ababa University, Ethiopia
Tesfaye Belay, Institute of Peace and Development Studies, Bahir Dar University, Ethiopia
Hana Woldemariam, Department of Clinical Psychology, Jimma University, Ethiopia

ABSTRACT

This study explores emotion processing, social support, and resilience trajectories among youth populations living in post-conflict environments. The research focuses on how exposure to traumatic events and prolonged instability influences emotional processing capacities and long-term psychological adaptation. Emotion processing is conceptualized as the ability to identify, interpret, and regulate emotional experiences in the aftermath of conflict-related stressors. The findings indicate that youth exposed to supportive social networks, including family cohesion, peer solidarity, and community-based programs, demonstrate significantly stronger resilience trajectories compared to those with limited social support. Social support is identified as a key protective factor that buffers the negative psychological impact of trauma by facilitating emotional expression and meaning-making processes. The study further reveals that resilience is not a static trait but a dynamic developmental process shaped by continuous interaction between individual emotional regulation capacities and environmental resources. Youth with effective emotion processing skills are more likely to engage in constructive coping behaviors, maintain educational engagement, and rebuild social trust. In contrast, deficits in emotional processing are associated with prolonged distress and social withdrawal. The research underscores the importance of psychosocial interventions that integrate emotional literacy training and community-based support systems in post-conflict recovery efforts. These findings contribute to resilience theory by highlighting the multidimensional nature of adaptation in vulnerable populations and emphasizing the role of social environments in shaping psychological recovery pathways.

Key words: emotion processing, social support, resilience, post-conflict youth, trauma

MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS AND THEIR IMPACT ON ACADEMIC PROCRASTINATION AND SELF-REGULATION

Laura Ciobanu, Department of Psychology, University of Bucharest, Romania
Ilie Rusu, Faculty of Educational Sciences, Alexandru Ioan Cuza University, Romania
Ana Maria Popescu, Department of Cognitive Sciences, West University of Timișoara,
Romania

ABSTRACT

This study examines the effects of mindfulness-based interventions on academic procrastination and self-regulation among university students. Academic procrastination is identified as a widespread behavioral challenge that negatively affects academic performance, motivation, and psychological well-being. Mindfulness practices are conceptualized as structured attention-training techniques that promote present-moment awareness and non-judgmental observation of thoughts and emotions. The findings indicate that participation in mindfulness-based programs is associated with a significant reduction in procrastination behaviors and an increase in self-regulatory capacities. Students who engage in mindfulness practices demonstrate improved attention control, reduced impulsivity, and greater awareness of task-related goals. The study further highlights that self-regulation serves as a mediating mechanism between mindfulness and academic outcomes, suggesting that enhanced emotional awareness contributes to better behavioral control and task completion. Additionally, mindfulness practices appear to reduce academic anxiety, which is often a contributing factor to procrastination. The research emphasizes the importance of integrating mindfulness training into higher education curricula as a complementary approach to traditional academic support services. By fostering metacognitive awareness and emotional balance, mindfulness interventions can enhance students' ability to manage academic demands effectively. The study contributes to the growing literature on positive psychology and educational psychology by demonstrating the practical benefits of mindfulness in academic contexts and its potential to improve both performance and psychological well-being.

Key words: mindfulness, academic procrastination, self-regulation, higher education, attention control

TRAUMA, IDENTITY FORMATION, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MIGRANT ADOLESCENTS

Amina Salim, Department of Child and Adolescent Psychology, University of Tunis, Tunisia
Dawit Kassa, School of Social Work, Addis Ababa University, Ethiopia
Selamawit Ayele, Department of Psychology, Mekelle University, Ethiopia

ABSTRACT

This study explores the relationship between trauma exposure, identity formation, and psychological well-being in migrant adolescents. Migration during adolescence is often accompanied by multiple stressors, including displacement, cultural adaptation challenges, and exposure to pre- and post-migration trauma. The research highlights that traumatic experiences significantly influence identity development processes, often leading to identity confusion, fragmentation, or delayed identity consolidation. However, the study also identifies resilience factors that contribute to positive identity formation, including social integration, family support, and access to educational opportunities. Psychological well-being is found to be closely linked to the ability of adolescents to construct coherent self-narratives despite disruptive life experiences. Migrant adolescents who successfully integrate their cultural backgrounds with new social environments demonstrate higher levels of self-esteem and emotional stability. The findings suggest that supportive institutional environments, such as inclusive schools and culturally sensitive counseling services, play a critical role in facilitating healthy identity development. Additionally, the study emphasizes that trauma-informed approaches are essential in addressing the psychological needs of migrant youth. By recognizing the interplay between trauma and identity formation, interventions can be designed to promote adaptation and well-being. The research contributes to migration psychology by offering a multidimensional perspective on adolescent development in contexts of forced or voluntary migration.

Key words: trauma, identity formation, migrant adolescents, psychological well-being, adaptation

THE INTERPLAY BETWEEN PERFECTIONISM, ANXIETY, AND ACHIEVEMENT MOTIVATION IN HIGH-ACHIEVING STUDENTS

Elvin Mammadov, Department of Psychology, Baku State University, Azerbaijan
Nigar Huseynova, Faculty of Education, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan
Kamran Aliyev, Institute of Educational Sciences, Khazar University, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates the complex interplay between perfectionism, anxiety, and achievement motivation among high-achieving students. Perfectionism is conceptualized as a multidimensional construct involving both adaptive and maladaptive components, influencing academic behavior and emotional functioning. The findings indicate that adaptive perfectionism is positively associated with achievement motivation, fostering goal-oriented behavior and persistence in academic tasks. In contrast, maladaptive perfectionism is strongly linked to heightened anxiety levels and fear of failure, which can undermine academic performance. The study highlights that anxiety serves as a key psychological mechanism mediating the relationship between perfectionism and achievement outcomes. Students with high levels of maladaptive perfectionism tend to experience chronic self-doubt and excessive self-criticism, which negatively affect motivation and performance consistency. Conversely, students with balanced perfectionistic tendencies demonstrate higher resilience and effective coping strategies under academic pressure. The research emphasizes the importance of psychological support systems in educational settings to help students manage perfectionistic tendencies and reduce anxiety-related barriers to success. Interventions focusing on cognitive restructuring and emotional regulation are suggested as effective approaches to promote healthier achievement motivation patterns. The study contributes to educational psychology by clarifying the dual role of perfectionism in academic contexts and its implications for student mental health and performance optimization.

Key words: perfectionism, anxiety, achievement motivation, academic performance, student psychology

SOCIAL COMPARISON, SELF-ESTEEM, AND DIGITAL WELL-BEING IN CONTEMPORARY ADOLESCENTS

Leyla Rahimova, Department of Psychology, Baku State University, Azerbaijan
Tural Hasanov, Faculty of Social Sciences, Azerbaijan State Pedagogical University,
Azerbaijan
Aysel Mehdiyeva, Institute of Educational Research, Azerbaijan

ABSTRACT

This study examines the relationship between social comparison processes, self-esteem, and digital well-being among contemporary adolescents in the context of increasing social media use. Social comparison is defined as the cognitive process through which individuals evaluate themselves in relation to others, particularly in online environments. The findings indicate that frequent exposure to idealized digital content contributes to upward social comparison, which is associated with lower self-esteem and reduced psychological well-being. Adolescents who engage heavily in social media platforms are more likely to experience feelings of inadequacy and social pressure. However, the study also identifies protective factors, including critical media literacy and supportive offline relationships, which mitigate the negative effects of digital comparison. Self-esteem is found to play a mediating role in determining the psychological impact of online interactions, with higher self-esteem serving as a buffer against negative emotional outcomes. The research emphasizes the importance of educational programs that promote healthy digital habits and emotional resilience. Additionally, it highlights the need for parental and institutional guidance in fostering balanced technology use among adolescents. The study contributes to the field of digital psychology by providing insights into how online environments shape self-perception and emotional well-being in modern youth populations.

Key words: social comparison, self-esteem, digital well-being, adolescents, social media

EXECUTIVE FUNCTIONS, DECISION-MAKING, AND IMPULSE CONTROL IN EARLY ADULTHOOD

Orkhan Karimli, Department of Cognitive Neuroscience, Baku State University, Azerbaijan
Narmin Jafarova, Faculty of Psychology, Khazar University, Azerbaijan
Rufat Ibrahimov, Institute of Behavioral Sciences, Azerbaijan Medical University, Azerbaijan

ABSTRACT

This study explores the relationship between executive functions, decision-making processes, and impulse control in early adulthood. Executive functions, including working memory, cognitive flexibility, and inhibitory control, are critical cognitive processes that support adaptive decision-making and behavioral regulation. The findings indicate that individuals with stronger executive functioning demonstrate more deliberate and goal-oriented decision-making patterns, while those with weaker executive control are more prone to impulsive choices and risk-taking behaviors. Impulse control is identified as a central component influencing both short-term behavioral responses and long-term life outcomes. The study further highlights that early adulthood represents a significant developmental stage in which executive functions continue to mature and stabilize. Environmental factors, such as stress and lifestyle habits, are shown to impact cognitive control capacities. The research emphasizes the importance of cognitive training and behavioral interventions aimed at strengthening executive functions to improve decision-making quality. Additionally, the study suggests that educational and occupational environments can play a supportive role in enhancing cognitive regulation skills. By integrating cognitive neuroscience and developmental psychology perspectives, the research contributes to a deeper understanding of how executive functions shape adaptive functioning in early adulthood.

Key words: executive functions, decision-making, impulse control, early adulthood, cognitive neuroscience

PSYCHOLOGICAL CAPITAL, HOPE, AND WORKPLACE ADAPTATION AMONG YOUNG ADULT EMPLOYEES

Farida Mammadli, Department of Organizational Psychology, Khazar University,
Azerbaijan

Teymur Hasanli, Faculty of Business and Management, Baku State University, Azerbaijan

Gulnara Aliyeva, Institute of Labor Studies, Azerbaijan State Economic University,
Azerbaijan

ABSTRACT

This study examines the role of psychological capital, hope, and workplace adaptation among young adult employees. Psychological capital is conceptualized as a positive psychological state characterized by self-efficacy, optimism, resilience, and hope. The findings suggest that employees with higher levels of psychological capital demonstrate better adaptation to workplace demands, improved job satisfaction, and stronger performance outcomes. Hope is identified as a key motivational component that influences goal-setting and persistence in professional contexts. The study highlights that workplace adaptation is facilitated by both individual psychological resources and organizational support systems. Employees who exhibit high levels of hope are more likely to navigate challenges effectively and maintain motivation in dynamic work environments. Additionally, resilience is shown to buffer against workplace stress and reduce turnover intentions. The research emphasizes the importance of organizational interventions aimed at enhancing psychological capital through training programs, mentoring, and supportive leadership practices. The study contributes to organizational psychology by demonstrating how positive psychological resources influence employee adaptation and well-being in early career stages.

Key words: psychological capital, hope, workplace adaptation, young employees, organizational psychology

DIGITAL TRANSFORMATION AND DATA-DRIVEN DECISION MAKING IN SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Wei-Han Lin – Department of Information Systems, School of Business, National Taipei
University, Taiwan

Chia-Yu Chen – Department of Business Analytics, Faculty of Management, National
Chengchi University, Taiwan

Ming-Jen Hsu – Institute of Digital Economy, College of Commerce, National Taiwan
University, Taiwan

ABSTRACT

This study investigates the role of digital transformation in enabling data-driven decision-making processes within small and medium-sized enterprises (SMEs). In an increasingly competitive and technology-intensive business environment, SMEs face significant challenges in adopting advanced digital tools due to resource constraints and limited technical expertise. The research explores how digital maturity influences managerial decision quality, operational efficiency, and organizational adaptability. A conceptual framework is developed to examine the relationship between digital infrastructure, data analytics capability, and strategic decision outcomes. Findings suggest that SMEs that actively integrate cloud-based systems, artificial intelligence tools, and real-time analytics platforms demonstrate higher levels of responsiveness to market changes and improved performance outcomes. Furthermore, organizational culture and leadership commitment are identified as critical mediating factors in successful digital adoption. The study emphasizes that data-driven decision-making is not solely dependent on technological investment but also on the ability of firms to cultivate analytical thinking and cross-functional collaboration. Practical implications highlight the importance of training programs, government support mechanisms, and scalable digital solutions tailored to SME needs. The research contributes to the growing literature on digital business transformation by offering insights into how SMEs can bridge the digital divide and sustain competitive advantage in global markets.

Keywords: Digital transformation, SMEs, data-driven decision-making, business analytics, organizational performance

SUSTAINABLE SUPPLY CHAIN INTEGRATION AND RESILIENCE STRATEGIES IN GLOBAL BUSINESS ENVIRONMENTS

Yu-Ting Wang – Department of Logistics and Supply Chain Management, Shanghai
University of Finance and Economics, China
Po-Chun Li – School of Business Administration, Fudan University, China
Hui-En Tsai – Institute of International Trade, Zhejiang University, China

ABSTRACT

This research examines sustainable supply chain integration and resilience strategies within global business environments characterized by uncertainty, disruption, and environmental pressures. The study focuses on how organizations design supply chain systems that balance efficiency, sustainability, and adaptability. Increasing globalization and recent disruptions have highlighted the need for resilient supply chain structures capable of absorbing shocks while maintaining continuity. The study analyzes strategic practices such as supplier diversification, digital tracking systems, green logistics, and circular economy integration. Results indicate that firms implementing sustainability-oriented supply chain models achieve improved risk mitigation and long-term cost efficiency. Moreover, resilience is found to be strongly linked with collaboration across supply chain partners and the use of predictive analytics for demand forecasting. Environmental sustainability initiatives, including carbon reduction strategies and waste minimization practices, also contribute to enhanced corporate reputation and stakeholder trust. The findings suggest that supply chain resilience is no longer solely an operational concern but a strategic imperative tied to corporate sustainability goals. The study offers managerial recommendations for integrating sustainability metrics into supply chain performance evaluation systems and emphasizes the importance of digital technologies in enhancing transparency and responsiveness.

Keywords: Supply chain resilience, sustainability, global logistics, risk management, circular economy

DIGITAL ENTREPRENEURSHIP, INNOVATION ECOSYSTEMS, AND MARKET ADAPTATION IN EMERGING ECONOMIES

Elena Markoska – Faculty of Economics, Ss. Cyril and Methodius University, North Macedonia

Nikola Stojanov – Institute of Entrepreneurship Studies, University of Belgrade, Serbia

Petar Velkov – Department of Innovation Management, University of Sofia, Bulgaria

ABSTRACT

This study explores the dynamics of digital entrepreneurship within innovation ecosystems in emerging economies, with a particular focus on market adaptation processes. Digital transformation has significantly reshaped entrepreneurial activities by lowering entry barriers and enabling access to global markets. However, entrepreneurs in emerging economies often face structural challenges such as limited funding, regulatory constraints, and technological infrastructure gaps. The research analyzes how innovation ecosystems comprising startups, government institutions, investors, and academic entities influence entrepreneurial success. Findings indicate that strong ecosystem connectivity enhances innovation capacity and accelerates market adaptation. Digital platforms play a critical role in enabling entrepreneurs to test business models, access customers, and scale operations rapidly. Additionally, policy support and incubation programs are identified as key drivers of entrepreneurial resilience. The study highlights that adaptability, digital literacy, and collaborative networks are essential for sustaining competitive advantage. It further emphasizes that emerging economies can accelerate economic development by fostering inclusive digital ecosystems that support innovation-led growth.

Keywords: Digital entrepreneurship, innovation ecosystems, emerging economies, market adaptation, startups

ORPORATE GOVERNANCE PRACTICES AND FINANCIAL PERFORMANCE IN FAMILY-OWNED BUSINESSES

Marina K. Dimitrova, Aleksandar Petrov, Stefan Trajkov

Institute of Corporate Studies, University of Belgrade, Serbia

ABSTRACT

This study examines the relationship between corporate governance practices and financial performance in family-owned businesses. Family firms represent a significant portion of global economic activity, yet they often face governance challenges related to ownership concentration, succession planning, and managerial professionalism. The research investigates how governance mechanisms such as board independence, transparency, and accountability influence financial outcomes. The findings suggest that firms with structured governance frameworks tend to achieve higher profitability and more stable long-term performance. However, excessive family control may limit strategic flexibility and reduce external investor confidence. The study also highlights the importance of balancing family values with professional management practices to ensure sustainability. Effective succession planning emerges as a critical factor in maintaining continuity and avoiding performance decline across generations. Additionally, the integration of external advisory boards contributes positively to decision-making quality and risk management. The research provides insights for policymakers and business owners on improving governance structures to enhance competitiveness in increasingly complex markets.

Keywords: Corporate governance, family businesses, financial performance, succession planning, organizational control

CUSTOMER EXPERIENCE MANAGEMENT AND BRAND LOYALTY IN THE DIGITAL RETAIL SECTOR

Ananya Iyer , Rohan Menon, Priya Nair, Kavya Sharma

Department of Digital Marketing, Symbiosis International University, India

ABSTRACT

This study explores the relationship between customer experience management and brand loyalty in the digital retail sector. With the rapid expansion of e-commerce platforms, customer expectations have evolved toward seamless, personalized, and interactive shopping experiences. The research examines how digital touchpoints, including mobile applications, social media engagement, and AI-driven recommendation systems, influence consumer satisfaction and loyalty formation. Findings indicate that positive customer experiences significantly enhance emotional attachment to brands and increase repeat purchase behavior. Personalization strategies and real-time customer support systems are identified as key drivers of satisfaction. Moreover, trust and perceived value play a crucial role in strengthening long-term brand loyalty. The study also highlights that negative digital experiences, such as delayed responses or poor interface design, can significantly damage brand perception. Retailers that invest in integrated customer experience strategies achieve stronger competitive positioning and improved customer retention rates. The research contributes to understanding how digital transformation reshapes consumer-brand relationships in modern retail environments.

Keywords: Customer experience, brand loyalty, digital retail, e-commerce, consumer behavior

STRATEGIC LEADERSHIP, ORGANIZATIONAL RESILIENCE, AND POST-CRISIS BUSINESS RECOVERY MODELS

Arjun Mehra – School of Management, Indian Institute of Technology Delhi, India

Neha Kulkarni – Faculty of Business Studies, University of Pune, India

Vikram Joshi – Department of Organizational Behavior, XLRI Jamshedpur, India

ABSTRACT

This study analyzes the role of strategic leadership in enhancing organizational resilience and facilitating post-crisis business recovery. In an era marked by economic uncertainty, pandemics, and geopolitical disruptions, organizations must develop adaptive leadership capabilities to ensure continuity and recovery. The research explores how leaders influence organizational culture, decision-making processes, and resource allocation during crisis situations. Findings indicate that transformational leadership styles significantly contribute to employee motivation, innovation, and organizational agility. Resilient organizations are characterized by flexible structures, rapid decision-making capabilities, and strong communication systems. The study also highlights the importance of scenario planning and risk assessment in preparing for future disruptions. Post-crisis recovery is found to be more effective in organizations that integrate learning mechanisms from past crises into their strategic planning processes. Furthermore, emotional intelligence and stakeholder engagement are identified as essential leadership competencies in crisis management. The research provides a framework for understanding how strategic leadership drives organizational sustainability in volatile environments.

Keywords: Strategic leadership, organizational resilience, crisis management, business recovery, adaptability

SUSTAINABILITY REPORTING, ESG DISCLOSURE, AND LONG-TERM VALUE CREATION IN CORPORATE SECTORS

Amira Ben Salem

Department of Accounting, University of Tunis, Tunisia

Sami Khelifi

Faculty of Economics and Management, University of Sfax, Tunisia

Yasmine Trabelsi

Institute of Corporate Governance, Carthage University, Tunisia

Nour Chaker

School of Business, University of Monastir, Tunisia

ABSTRACT

This study investigates sustainability reporting practices, environmental, social, and governance (ESG) disclosure, and their impact on long-term value creation in corporate sectors. With increasing stakeholder awareness and regulatory pressures, firms are expected to provide transparent and standardized sustainability information. The research examines how ESG reporting influences investor confidence, corporate reputation, and financial performance. Findings indicate that companies with comprehensive sustainability disclosures tend to attract more long-term investments and exhibit stronger market stability. Environmental initiatives such as carbon reduction and resource efficiency are positively associated with operational performance improvements. Social responsibility practices enhance employee satisfaction and stakeholder engagement, while strong governance structures ensure accountability and ethical decision-making. The study also identifies challenges related to the lack of standardized reporting frameworks and inconsistent measurement practices. It emphasizes the need for global harmonization of ESG standards to improve comparability and reliability. Overall, sustainability reporting is positioned as a strategic tool for enhancing corporate transparency and long-term value creation.

Keywords: ESG disclosure, sustainability reporting, corporate governance, long-term value, stakeholder engagement

THE ROLE OF EARLY ATTACHMENT PATTERNS IN SHAPING ADOLESCENT EMOTIONAL REGULATION AND INTERPERSONAL TRUST

Prof. Dr. Samira El-Hadi, Dr. Youssef Benali, Dr. Nadia Ait Karim, Assoc. Prof. Dr. Rania Boussif

Cadi Ayyad University, Faculty of Arts and Humanities, Morocco

ABSTRACT

This study examines the long-term influence of early attachment patterns on adolescent emotional regulation and interpersonal trust within diverse socio-cultural contexts. Drawing upon attachment theory, the research conceptualizes early caregiver-child interactions as foundational mechanisms that shape emotional processing, relational expectations, and adaptive coping strategies during adolescence. Secure, anxious, and avoidant attachment styles are analyzed in relation to emotional self-regulation capacities, particularly focusing on impulse control, emotional awareness, and stress response modulation. The study further explores how interpersonal trust is developed and maintained in peer and family relationships, emphasizing the mediating role of perceived social safety and relational consistency. A comparative developmental approach is adopted, integrating psychological and socio-environmental perspectives to better understand variability across adolescents from different family structures and cultural backgrounds. Findings suggest that secure attachment is strongly associated with higher emotional stability, greater empathy, and increased trust in interpersonal relationships. In contrast, insecure attachment patterns are linked to emotional dysregulation, heightened sensitivity to rejection, and reduced social confidence. The study also highlights the moderating effects of external support systems such as school environments and peer networks. These systems can partially buffer negative developmental outcomes associated with early attachment disruptions. The results underscore the importance of early relational experiences in shaping socio-emotional development trajectories and suggest implications for school-based psychological interventions and family counseling programs. Strengthening caregiver responsiveness and promoting emotionally supportive environments may significantly improve adolescent psychological well-being and relational functioning.

Key words: Attachment theory, emotional regulation, interpersonal trust

COGNITIVE FLEXIBILITY, ACADEMIC STRESS, AND COPING STRATEGIES AMONG UNIVERSITY STUDENTS DURING TRANSITIONAL PERIODS

Dr. Karim El Mansouri

Mohammed V University, Faculty of Education Sciences, Morocco

ABSTRACT

This research investigates the relationship between cognitive flexibility, academic stress, and coping strategies among university students undergoing transitional academic periods. Cognitive flexibility is conceptualized as the ability to adapt thinking patterns and behavioral responses in accordance with changing academic demands and environmental pressures. The study explores how this psychological resource influences students' perception of stress and their selection of adaptive or maladaptive coping mechanisms. Transitional periods, such as entry into university or progression between academic years, are identified as critical phases where stress levels tend to increase due to academic workload, social adjustment, and performance expectations. The findings indicate that students with higher cognitive flexibility demonstrate lower levels of perceived academic stress and are more likely to employ problem-focused coping strategies, including time management, planning, and help-seeking behaviors. Conversely, students with lower cognitive flexibility tend to rely on avoidance-based coping mechanisms, which are associated with increased anxiety and reduced academic performance. The study also highlights the role of institutional support systems in enhancing adaptive coping, particularly through counseling services, academic advising, and peer mentoring programs. Furthermore, socio-demographic variables such as socioeconomic background and prior educational experiences are considered as influencing factors in stress perception and coping selection. The research emphasizes the importance of developing cognitive flexibility as a protective psychological factor that enhances resilience in academic environments. Educational interventions aimed at strengthening adaptive thinking skills may contribute to improved academic adjustment and psychological well-being among university students.

Key words: Cognitive flexibility, academic stress, coping strategies

**EMOTION PROCESSING, SOCIAL SUPPORT, AND RESILIENCE
TRAJECTORIES IN POST-CONFLICT YOUTH POPULATIONS**

Mekdes Gebre
Assoc. Prof. Dr. Tesfaye Belay
Dr. Hana Woldemariam

Addis Ababa University, Department of Psychology, Ethiopia
Jimma University, Institute of Health Sciences, Ethiopia
Bahir Dar University, Faculty of Social Sciences, Ethiopia

ABSTRACT

This study explores the interplay between emotion processing, social support, and resilience development among youth populations living in post-conflict environments. It focuses on how individuals exposed to collective trauma reconstruct emotional meaning systems and develop adaptive or maladaptive resilience trajectories over time. Emotion processing is examined as a central psychological mechanism through which traumatic experiences are interpreted, regulated, and integrated into identity development. The study highlights the role of social support systems, including family networks, peer groups, and community institutions, in facilitating psychological recovery and promoting adaptive coping strategies. Findings indicate that youth with strong emotional awareness and effective regulation capacities are more likely to demonstrate positive resilience trajectories, characterized by psychological growth and functional social reintegration. In contrast, limited access to social support and impaired emotion processing are associated with persistent distress, withdrawal behaviors, and vulnerability to mental health challenges. The research also emphasizes the importance of culturally grounded healing practices and community-based interventions in post-conflict recovery settings. Educational institutions and local organizations are identified as critical environments for fostering emotional resilience and rebuilding trust in social systems. The study concludes that resilience is not a fixed trait but a dynamic developmental process shaped by emotional and social resources. Strengthening these resources can significantly improve long-term psychological outcomes for youth affected by conflict.

Key words: Emotion processing, resilience, social support

MINDFULNESS-BASED INTERVENTIONS AND THEIR IMPACT ON ACADEMIC PROCRASTINATION AND SELF-REGULATION

Prof. Dr. Laura Ciobanu

Dr. Ilie Rusu

Dr. Ana Maria Popescu

University of Bucharest, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Romania

ABSTRACT

This study examines the effectiveness of mindfulness-based interventions in reducing academic procrastination and enhancing self-regulation among university students. Mindfulness practices are conceptualized as structured techniques that promote present-moment awareness, attentional control, and non-judgmental cognitive processing. The research investigates how these practices influence students' ability to regulate emotions, manage time effectively, and maintain sustained academic engagement. Academic procrastination is identified as a multidimensional behavioral pattern linked to avoidance motivation, emotional discomfort, and poor executive functioning. The findings suggest that students who engage in regular mindfulness exercises demonstrate significant improvements in self-regulatory capacities, including enhanced concentration, reduced impulsivity, and increased task persistence. These improvements are associated with a notable decrease in procrastination behaviors and improved academic performance outcomes. The study also highlights the mediating role of stress reduction, indicating that mindfulness practices reduce cognitive overload and emotional reactivity, thereby enabling more effective decision-making processes. Additionally, group-based mindfulness programs within academic institutions are shown to foster peer support and collective motivation. The results support the integration of mindfulness training into higher education curricula as a preventive and intervention-based strategy. Such programs can contribute to improved psychological well-being and academic efficiency among students.

Key words: Mindfulness, academic procrastination, self-regulation

TRAUMA, IDENTITY FORMATION, AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN MIGRANT ADOLESCENTS

Prof. Dr. Amina Salim
Assoc. Prof. Dr. Dawit Kassa
Dr. Selamawit Ayele

Addis Ababa University, Institute of Social Work, Ethiopia

ABSTRACT

This study investigates the complex relationship between trauma exposure, identity formation, and psychological well-being among migrant adolescents. Migration is conceptualized as a multidimensional experience involving displacement, cultural adaptation, and social restructuring. The study explores how pre-migration trauma, migration-related stressors, and post-migration adjustment challenges influence identity development processes during adolescence. Identity formation is examined as a dynamic psychological construct shaped by cultural integration, belongingness, and perceived social acceptance. Findings reveal that migrant adolescents exposed to high levels of trauma often experience identity confusion, emotional instability, and difficulties in establishing coherent self-concepts. However, access to supportive educational environments and inclusive social networks significantly contributes to positive identity reconstruction and improved psychological well-being. The study emphasizes the importance of cultural sensitivity in psychological interventions, highlighting the role of schools, community organizations, and mental health services in facilitating adaptation processes. Bilingual competence, cultural hybridity, and peer support are identified as protective factors that enhance resilience and identity coherence. The research concludes that identity development among migrant adolescents is strongly influenced by both psychological resilience and environmental support systems, underscoring the need for integrated social and educational policies.

Key words: Migration, identity formation, psychological well-being

SOCIAL COMPARISON, SELF-ESTEEM, AND DIGITAL WELL-BEING IN CONTEMPORARY ADOLESCENTS

Assoc. Prof. Dr. Leyla Rahimova

Dr. Tural Hasanov

Dr. Aysel Mehdiyeva

Baku State University, Faculty of Psychology, Azerbaijan
Azerbaijan University of Languages, Department of Social Sciences, Azerbaijan
Khazar University, School of Education, Azerbaijan

ABSTRACT

This study examines the influence of social comparison processes on self-esteem and digital well-being among contemporary adolescents in digitally mediated environments. Social comparison is conceptualized as a cognitive mechanism through which individuals evaluate themselves in relation to others, particularly within social media platforms. The research explores how frequent exposure to curated online content impacts adolescents' self-perception, emotional stability, and psychological well-being. Findings indicate that upward social comparison, characterized by exposure to idealized representations of peers, is associated with reduced self-esteem, increased anxiety, and negative body image perceptions. In contrast, balanced digital engagement and critical media literacy are linked to healthier self-evaluative processes and improved psychological resilience. The study also highlights the role of digital well-being strategies, including screen-time regulation and mindful social media use, in mitigating negative psychological outcomes. Educational programs promoting digital literacy are identified as essential tools for fostering adaptive online behavior. Furthermore, parental guidance and peer support are shown to play significant roles in shaping adolescents' digital experiences. The results emphasize the need for integrated psychological and educational interventions to support healthy identity development in digital contexts.

Key words: Social comparison, self-esteem, digital well-being

EXECUTIVE FUNCTIONS, DECISION-MAKING, AND IMPULSE CONTROL IN EARLY ADULTHOOD

Prof. Dr. Orkhan Karimli

Dr. Narmin Jafarova

Dr. Rufat Ibrahimov

Baku State University, Faculty of Psychology, Azerbaijan
Azerbaijan Medical University, Department of Behavioral Sciences, Azerbaijan
Khazar University, School of Psychology, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates the role of executive functions in decision-making processes and impulse control during early adulthood. Executive functions are conceptualized as higher-order cognitive processes that include working memory, cognitive flexibility, and inhibitory control. The research explores how these functions contribute to adaptive decision-making in personal, academic, and professional contexts. Early adulthood is identified as a critical developmental stage characterized by increased autonomy and responsibility, requiring effective self-regulation and strategic planning. Findings indicate that individuals with stronger executive functioning demonstrate more rational decision-making patterns, reduced impulsivity, and improved goal-directed behavior. Conversely, deficits in executive control are associated with risky decision-making and difficulty in long-term planning. The study also highlights the neurological and environmental factors influencing executive development, including stress exposure, educational experiences, and lifestyle habits. Training programs aimed at enhancing cognitive control are shown to improve decision quality and behavioral regulation. The research underscores the importance of strengthening executive functions as a foundation for adaptive functioning in adulthood.

Key words: Executive functions, decision-making, impulse control

PSYCHOLOGICAL CAPITAL, HOPE, AND WORKPLACE ADAPTATION AMONG YOUNG ADULT EMPLOYEES

Assoc. Prof. Dr. Farida Mammadli
Teymur Hasanli
Dr. Gulnara Aliyeva

Azerbaijan State University of Economics, Department of Management, Azerbaijan
Baku Business University, Faculty of Economics, Azerbaijan
Khazar University, School of Business and Psychology, Azerbaijan

ABSTRACT

This study examines the relationship between psychological capital, hope, and workplace adaptation among young adult employees entering professional environments. Psychological capital is defined as a positive psychological state characterized by self-efficacy, optimism, resilience, and hope. The research explores how these dimensions influence employees' ability to adapt to organizational structures, manage job-related stress, and maintain motivation in early career stages. Findings indicate that individuals with higher levels of psychological capital demonstrate stronger workplace engagement, greater adaptability, and improved performance outcomes. Hope is identified as a key motivational component that enables goal setting, persistence, and adaptive problem-solving in dynamic work environments. The study also highlights the role of organizational support, leadership styles, and workplace culture in enhancing psychological capital development. Employees with strong psychological resources are better equipped to navigate uncertainty and sustain long-term career growth. The results suggest that organizations can benefit from implementing training programs that foster positive psychological development, thereby improving employee retention and productivity.

Key words: Psychological capital, hope, workplace adaptation

THE TRANSFORMATION OF NARRATIVE VOICE AND POETIC IDENTITY IN MODERN MOROCCAN LITERARY PROSE

Prof. Dr. Samir El-Baz

Department of Comparative Literature, Faculty of Arts and Humanities, Morocco

Nadia El-Alaoui

Department of Modern Literary Studies, Faculty of Letters, Morocco

ABSTRACT

This study examines the transformation of narrative voice and the reconfiguration of poetic identity in modern Moroccan literary prose within the broader context of postcolonial cultural production. It explores how contemporary Moroccan writers negotiate between classical Arabic literary heritage, French colonial influence, and emerging hybrid narrative forms shaped by globalization. The research focuses on the shifting boundaries between authorial voice, narrative authority, and lyrical expression, highlighting how these elements interact to construct fragmented yet dynamic identities. Particular attention is given to the ways in which narrative techniques such as interior monologue, polyphony, and metafiction contribute to the destabilization of fixed identity structures. The study also investigates how poetic language is embedded within prose narratives, creating a hybrid aesthetic that challenges conventional genre distinctions. By analyzing selected contemporary Moroccan literary texts, the research demonstrates that narrative voice becomes a site of cultural negotiation where memory, language, and identity intersect. Furthermore, it argues that poetic identity in modern Moroccan prose is not static but continuously reshaped through intertextual references and multilingual expression. The findings suggest that modern Moroccan literary production reflects a broader postcolonial condition in which identity is constructed through fluidity, displacement, and cultural synthesis. This transformation indicates a shift from unified narrative authority to fragmented and pluralistic storytelling modes that reflect the complexity of contemporary Moroccan society and its literary imagination.

Key words: Moroccan literature, narrative voice, poetic identity, postcolonial narrative

**INTERTEXTUAL MEMORY, CULTURAL HYBRIDITY, AND GENDER
REPRESENTATION IN CONTEMPORARY MAGHREBI FICTION**

Assoc. Prof. Dr. Youssef El-Haddad

Department of Cultural Studies, Faculty of Humanities, Morocco

Dr. Laila Amrani

Department of Gender and Literary Studies, Faculty of Letters, Morocco

Rania Benyoussef

Department of Comparative Literature, Morocco

Dr. Imane Sefiani

Institute of Modern Literature, Morocco

ABSTRACT

This article explores the intersections of intertextual memory, cultural hybridity, and gender representation in contemporary Maghrebi fiction. It analyzes how modern Maghrebi authors reconstruct collective memory through layered textual references that draw from oral traditions, colonial archives, and global literary influences. The study argues that intertextuality functions not merely as a stylistic device but as a critical mechanism for reinterpreting historical and cultural narratives. In particular, it highlights how gender identities are reshaped within these hybrid narrative structures, revealing the tensions between tradition and modernity. The research demonstrates that female and male characters are often constructed through shifting discourses that reflect changing socio-cultural realities in the Maghreb region. By examining selected fictional works, the study shows how authors employ narrative fragmentation, symbolic imagery, and multilingual expression to challenge dominant patriarchal and colonial frameworks. Cultural hybridity emerges as a defining feature of these texts, enabling writers to navigate between local identity and global literary paradigms. The findings suggest that contemporary Maghrebi fiction constructs a dynamic space where memory is continuously rewritten and gender roles are critically interrogated. Ultimately, the study emphasizes that intertextual memory serves as a bridge between past and present, allowing for the emergence of new narrative possibilities that reflect the complexity of Maghrebi cultural identity in a globalized world.

Key words: Maghrebi fiction, intertextuality, gender representation, cultural hybridity

THE AESTHETICS OF DISPLACEMENT AND MULTILINGUAL NARRATION IN MODERN MOLDOVAN SHORT STORY TRADITIONS

Prof. Dr. Elena Rusu

Department of Literary Studies, Faculty of Philology, Moldova

Dr. Adrian Munteanu

Institute of Eastern European Literature, Moldova

Cristina Ceban

Department of Cultural Linguistics, Moldova

ABSTRACT

This study investigates the aesthetics of displacement and multilingual narration in modern Moldovan short story traditions. It focuses on how contemporary Moldovan writers articulate experiences of migration, cultural fragmentation, and linguistic diversity through innovative narrative strategies. The research highlights the role of multilingualism as both a thematic concern and a stylistic feature, reflecting the historical and geopolitical complexity of Moldova. The analysis demonstrates that displacement is not only represented as physical migration but also as a linguistic and psychological condition that shapes narrative form. Through close reading of selected short stories, the study reveals how authors employ code-switching, narrative fragmentation, and shifting perspectives to represent hybrid identities. These techniques create a narrative space where multiple languages coexist, often within a single textual framework, challenging the dominance of any singular linguistic authority. The study further argues that the aesthetics of displacement contribute to the formation of a distinctive Moldovan literary voice that is characterized by fluidity, ambiguity, and cultural negotiation. In addition, it examines how memory and nostalgia function as central motifs that connect individual experience with collective historical consciousness. The findings suggest that modern Moldovan short fiction reflects broader transnational literary trends while maintaining a unique regional identity shaped by post-Soviet transformation and linguistic plurality.

Key words: Moldovan literature, displacement, multilingual narration, short stories

POST-SOVIET IDENTITY, ORAL HERITAGE, AND SYMBOLIC SPACE IN CONTEMPORARY MOLDOVAN POETRY

Dr. Ionel Grosu

Marina Toma

Faculty of Literature and Communication, Moldova

ABSTRACT

This research examines the construction of post-Soviet identity in contemporary Moldovan poetry with a particular focus on oral heritage and symbolic spatial representations. It explores how poets engage with collective memory and cultural continuity in the aftermath of Soviet dissolution. The study argues that oral traditions play a crucial role in shaping poetic expression, serving as a bridge between historical experience and contemporary identity formation. Through thematic and stylistic analysis, the research demonstrates how symbolic spaces such as the village, the border, and the الوطن (homeland) are reimagined in poetic discourse. These spaces function as metaphors for cultural belonging, displacement, and transformation. The study also highlights the integration of folkloric elements, mythological references, and rhythmic structures derived from oral storytelling traditions. It shows that contemporary Moldovan poetry constructs a hybrid identity that reflects both rupture and continuity within the post-Soviet context. Furthermore, the research emphasizes the importance of linguistic experimentation in expressing fragmented identities and evolving cultural narratives. The findings indicate that Moldovan poets actively reconstruct national identity through a dialogic interaction between past and present, tradition and modernity. This poetic engagement ultimately reveals a dynamic process of identity negotiation shaped by historical memory and cultural resilience.

Key words: post-Soviet identity, Moldovan poetry, oral heritage, symbolic space

THE POETICS OF RESILIENCE AND MEMORY FRAGMENTS IN ETHIOPIAN ANGLOPHONE NOVELS

Prof. Dr. Amanuel Bekele
Department of African Literature, Ethiopia

Dr. Tsige Mekonnen
School of Humanities, Ethiopia

Hanna Girma
Department of English Literature, Ethiopia

Dr. Dawit Alemu
Institute of Cultural Studies, Ethiopia

Mekdes Asfaw
Faculty of Arts, Ethiopia

ABSTRACT

This study explores the poetics of resilience and fragmented memory in Ethiopian Anglophone novels, focusing on how narrative structures reflect historical trauma, cultural endurance, and social transformation. It examines the ways in which Ethiopian writers articulate collective and individual experiences of conflict, migration, and identity reconstruction through innovative literary forms. The research highlights fragmentation as a central narrative strategy, where nonlinear storytelling, shifting perspectives, and disrupted temporal sequences mirror the complexity of lived experience. Memory is analyzed not as a stable archive but as a dynamic and often contested process shaped by trauma and resilience. The study also investigates how resilience is represented through characters who navigate socio-political instability while maintaining cultural continuity. By analyzing selected novels, the research demonstrates that Ethiopian Anglophone fiction engages with both local oral traditions and global literary influences, creating hybrid narrative forms. These forms allow for a nuanced exploration of identity that transcends national and linguistic boundaries. The findings suggest that memory fragments function as aesthetic devices that reconstruct historical experience in ways that emphasize survival, adaptation, and transformation. Ultimately, the study argues that Ethiopian Anglophone novels contribute to a broader discourse on postcolonial resilience and the reimagining of cultural identity in contemporary African literature.

Key words: Ethiopian literature, resilience, memory fragments, Anglophone novels

COLONIAL ECHOES, LINGUISTIC RESISTANCE, AND INTERCULTURAL NARRATIVE STRATEGIES IN ETHIOPIAN LITERARY TEXTS

Assoc. Prof. Dr. Selamawit Tadesse

Department of Linguistics and Literature, Ethiopia

ABSTRACT

This study examines colonial echoes, linguistic resistance, and intercultural narrative strategies in Ethiopian literary texts. It focuses on how Ethiopian writers engage with the legacy of colonial influence while asserting indigenous linguistic and cultural identities. The research highlights linguistic resistance as a central theme, manifested through the strategic use of native languages, code-switching, and hybrid narrative forms. It argues that Ethiopian literature reflects a complex intercultural dialogue in which global and local influences intersect. The study analyzes how authors employ narrative strategies that disrupt colonial linguistic hierarchies and reassert cultural autonomy. These strategies include the integration of oral traditions, symbolic representation, and multilingual narration. The findings demonstrate that colonial echoes persist not only as historical residues but also as active elements shaping contemporary literary expression. However, Ethiopian writers transform these echoes into creative resources for reimagining identity and cultural belonging. The research further shows that intercultural narrative strategies enable the construction of plural identities that resist homogenization. By examining selected texts, the study reveals that Ethiopian literature operates as a site of negotiation where language becomes both a tool of oppression and a means of liberation. Ultimately, the study argues that linguistic resistance is central to the formation of postcolonial Ethiopian literary identity.

Key words: Ethiopian literature, linguistic resistance, colonial echoes, intercultural narratives

**REINTERPRETING NATIONAL IDENTITY THROUGH CONTEMPORARY
AZERBAIJANI LITERARY CRITICISM**

Dr. Aygun Mammadova
Nargiz Aliyeva
Prof. Dr. Farid Huseynov

Khazar University, School of Business and Psychology, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates how contemporary Azerbaijani literary criticism reinterprets national identity in the context of cultural transformation and globalization. It explores critical discourses that engage with historical memory, linguistic heritage, and evolving literary aesthetics. The research argues that national identity in Azerbaijani literary criticism is not static but continuously reconstructed through interpretive frameworks that respond to socio-political changes. The study analyzes how critics reassess canonical texts and contemporary works to reflect shifting cultural values. It also highlights the role of literary criticism in mediating between tradition and modernity, particularly in the post-Soviet cultural landscape. Through textual analysis, the research demonstrates that contemporary criticism often emphasizes hybridity, intercultural dialogue, and narrative innovation as key elements of national identity formation. Furthermore, it shows that literary criticism serves as a space where ideological, historical, and aesthetic concerns intersect. The findings suggest that Azerbaijani literary discourse increasingly embraces pluralism and diversity as defining features of national literature. Ultimately, the study concludes that contemporary Azerbaijani literary criticism plays a crucial role in shaping a dynamic and evolving understanding of national identity within a global literary context.

Key words: Azerbaijani literature, national identity, literary criticism, cultural transformation

THE ROLE OF MYTH, MODERNITY, AND MEMORY IN POST-CLASSICAL AZERBAIJANI POETRY

Assoc. Prof. Dr. Leyla Guliyeva, Dr. Rufat Karimov, Sabina Hasanli

Khazar University, School of Business and Psychology, Azerbaijan

ABSTRACT

This study explores the interplay of myth, modernity, and memory in post-classical Azerbaijani poetry. It examines how contemporary poets reinterpret mythological narratives within modern poetic frameworks to construct new cultural meanings. The research argues that myth serves as a foundational structure through which modern experiences are articulated and reimagined. Memory functions as a dynamic force that connects historical consciousness with present-day poetic expression. The study highlights how Azerbaijani poets integrate traditional motifs with modernist techniques, creating hybrid forms that reflect cultural continuity and transformation. Through textual analysis, it demonstrates that modernity in Azerbaijani poetry does not reject tradition but rather reconfigures it in innovative ways. The findings show that poetic memory operates as both an individual and collective phenomenon, shaping identity and cultural belonging. Additionally, the research emphasizes the role of symbolic imagery and metaphor in bridging mythological pasts with contemporary realities. The study concludes that post-classical Azerbaijani poetry represents a dynamic literary space where myth, modernity, and memory converge to produce new aesthetic and cultural expressions.

Key words: Azerbaijani poetry, myth, modernity, memory

**DIGLOSSIA, TRANSLATION, AND THE EVOLUTION OF THE MODERN
AZERBAIJANI NOVEL**

Prof. Dr. Kamal Ismayilov

Khazar University Department of Linguistics and Literature, Azerbaijan

Dr. Nigar Ahmedova

Khazar University, School of Modern Languages, Azerbaijan

Ulviya Huseynova

Khazar University , Faculty of Translation Studies, Azerbaijan

ABSTRACT

This study examines the role of diglossia, translation, and linguistic evolution in the development of the modern Azerbaijani novel. It explores how the coexistence of multiple linguistic registers influences narrative structure, stylistic choices, and cultural representation. The research highlights translation as a transformative process that shapes literary form and expands the expressive capacity of the Azerbaijani novel. It argues that diglossia creates a productive tension between formal and colloquial language, allowing writers to construct complex narrative voices. Through analysis of selected novels, the study demonstrates how linguistic diversity contributes to thematic depth and cultural authenticity. The findings suggest that translation plays a crucial role in mediating between local and global literary traditions, enabling Azerbaijani literature to engage with broader international discourses. Furthermore, the study shows that the evolution of the modern Azerbaijani novel is closely linked to ongoing linguistic negotiation and cultural adaptation. Ultimately, it concludes that diglossia and translation are not merely linguistic phenomena but central forces in shaping literary innovation and identity formation in contemporary Azerbaijani fiction.

Key words: Azerbaijani novel, diglossia, translation, linguistic evolution

MIGRATION AND SOCIAL INEQUALITY IN CONTEMPORARY SPANISH URBAN SOCIOLOGY

Prof. Dr. Elena Marqués

University of Barcelona, Department of Sociology, Spain

Assoc. Prof. Dr. Javier Soler

Autonomous University of Madrid, Faculty of Social Sciences, Spain

Dr. Marta Alcaide

University of Valencia, Institute of Urban Studies, Spain

Prof. Dr. Isabel Navarro

Complutense University of Madrid, Faculty of Political Science and Sociology, Spain

ABSTRACT

This study examines the relationship between migration processes and the reproduction of social inequality in contemporary Spanish urban contexts. Focusing on major metropolitan areas such as Madrid, Barcelona, and Valencia, the research explores how migrant populations are structurally positioned within segmented labor markets and stratified urban spaces. Drawing on urban sociology and migration theory, the study analyzes how housing exclusion, informal employment, and legal status interact to reinforce long-term inequality. The findings indicate that migrants are disproportionately concentrated in precarious service-sector jobs and peripheral neighborhoods with limited access to public services. The research also highlights the role of institutional frameworks and urban governance in shaping integration outcomes. While some migrant groups demonstrate upward mobility through education and entrepreneurship, structural barriers continue to limit broad-based inclusion. The study further emphasizes the intersectionality of class, ethnicity, and gender in shaping urban inequality patterns. By combining qualitative interviews with secondary statistical data, the analysis provides a multidimensional understanding of urban stratification processes. The results contribute to ongoing debates on social cohesion, urban policy, and migration governance in Southern Europe. Ultimately, the study argues that migration should be understood not only as a demographic phenomenon but also as a central mechanism in the production and reproduction of urban inequality in Spain.

KEYWORDS: Migration, Urban Sociology, Social Inequality, Spain, Integration

**RURAL-URBAN MOBILITY, LABOR PRECARITY, AND GENDERED
MIGRATION PATTERNS IN SPAIN**

Dr. Pau Ferrer

University of Granada, Faculty of Labour Studies, Spain

Dr. Lucía Borrás

University of Seville, Department of Sociology, Spain

ABSTRACT

This paper investigates rural-urban mobility patterns in Spain with a particular focus on labor precarity and gendered dimensions of migration. The study explores how economic restructuring in rural regions has led to sustained outmigration toward urban centers, where employment opportunities are often unstable and segmented. Using a sociological framework, the research highlights how gender roles shape migration decisions and labor market outcomes. Women migrants are found to be increasingly concentrated in care work, domestic services, and informal employment, while men are more often engaged in construction and logistics sectors. Despite geographic mobility, many migrants experience persistent precarity characterized by low wages, temporary contracts, and limited social protection. The study also examines the emotional and social costs of migration, including family separation and social dislocation. Data collected through field interviews and labor statistics reveal that rural depopulation continues to intensify structural inequalities between regions. The findings suggest that migration does not necessarily resolve rural poverty but often redistributes vulnerability across spatial contexts. Policy implications emphasize the need for gender-sensitive labor policies and regional development strategies that address the root causes of forced mobility. The research contributes to broader discussions on internal migration, labor market segmentation, and social inequality in Southern Europe.

KEYWORDS: Rural Migration, Gender, Labor Precarity, Spain, Urbanization

**TRANSNATIONAL MIGRATION, FAMILY DISRUPTION, AND SOCIAL
RESILIENCE IN POST-SOVIET MOLDOVA**

Prof. Dr. Elena Cebotari

Assoc. Prof. Dr. Ion Dobre

Dr. Ana-Maria Lupu

Technical University of Moldova, Department of Social Policy, Moldova

ABSTRACT

This study explores the dynamics of transnational migration from Moldova and its impact on family structures and social resilience. Since the post-Soviet transition, large-scale labor migration has become a defining feature of Moldovan society, with significant proportions of the working-age population employed abroad. The research examines how prolonged separation affects family cohesion, child development, and intergenerational relationships. Findings indicate that while remittances contribute significantly to household survival and economic stability, they do not fully compensate for the social and emotional costs of migration. Many families experience fragmentation, with children often raised by grandparents or extended relatives. At the same time, transnational communication technologies enable new forms of familial connection, partially mitigating emotional distance. The study also highlights the emergence of social resilience strategies, including community support networks and adaptive household arrangements. However, persistent migration flows continue to reshape demographic structures and labor availability within Moldova. Using qualitative interviews and demographic data, the research demonstrates that migration is simultaneously a survival strategy and a source of long-term social transformation. The study contributes to understanding how small post-socialist states adapt to global labor mobility regimes.

KEYWORDS: Transnational Migration, Family Structure, Social Resilience, Moldova, Remittances

MIGRATION ASPIRATIONS, REMITTANCES, AND COMMUNITY TRANSFORMATION IN MOLDOVAN SOCIETY

Dr. Vasile Rusu

Moldova Free International University, Department of Economics, Moldova

Dr. Cristina Vornicu

Moldova State Pedagogical University, Faculty of Social Sciences, Moldova

Dr. Daniela Țurcanu

Academy of Economic Studies of Moldova, Institute of Development Studies, Moldova

ABSTRACT

This paper examines migration aspirations and the role of remittances in shaping community transformation in Moldova. Migration is widely perceived as a pathway to economic improvement, influencing the aspirations of young people and shaping household strategies. The study investigates how expectations of migration influence education choices, labor participation, and long-term settlement patterns. Remittances are identified as a key driver of local economic change, contributing to housing development, consumption patterns, and small business formation. However, dependence on external income sources also generates structural vulnerabilities within local economies. The research reveals that migration aspirations often persist even among households that have achieved relative economic stability, indicating a strong cultural dimension of mobility. Community-level analysis shows both positive transformations, such as infrastructure improvements, and negative effects, including labor shortages and demographic decline. The study employs mixed methods, combining household surveys with qualitative interviews. Findings suggest that migration should be understood as both an individual strategy and a collective social process that reshapes community identity and development trajectories. The paper contributes to migration studies by linking micro-level aspirations with macro-level socioeconomic transformation.

KEYWORDS: Migration Aspirations, Remittances, Community Change, Moldova, Development

**FORCED DISPLACEMENT, URBAN SURVIVAL, AND YOUTH VULNERABILITY
IN MALIAN SOCIOLOGICAL CONTEXTS**

Prof. Dr. Awa Traoré

University of Bamako, Faculty of Social Sciences, Mali

Assoc. Prof. Dr. Moussa Keïta

West African Social Research Institute, Mali

Dr. Mariam Cissé

University of Ségou, Department of Sociology, Mali

ABSTRACT

This study explores forced displacement and its implications for urban survival strategies and youth vulnerability in Mali. Increasing insecurity, conflict, and environmental stressors have led to significant internal displacement toward urban centers such as Bamako and Ségou. The research focuses on how displaced youth navigate precarious urban environments characterized by limited employment opportunities, inadequate housing, and weak institutional support. Findings indicate that displaced youth often rely on informal economic activities, including street vending and casual labor, as primary survival mechanisms. These conditions increase exposure to exploitation, social exclusion, and involvement in high-risk activities. The study also examines the role of community networks and humanitarian organizations in providing partial support. However, such interventions are often insufficient to address structural vulnerabilities. Through qualitative fieldwork and sociological analysis, the research highlights the intersection of displacement, poverty, and youth marginalization. The findings underscore the need for integrated policy approaches that address both security and socioeconomic dimensions of displacement. The study contributes to broader discussions on forced migration, urban poverty, and youth resilience in Sub-Saharan Africa.

KEYWORDS: Forced Displacement, Youth, Urban Poverty, Mali, Vulnerability

CLIMATE-DRIVEN MIGRATION, SOCIAL FRAGMENTATION, AND INFORMAL ECONOMIES IN MALI

Prof. Dr. Souleymane Diarra

University of Timbuktu, Environmental Sociology Unit, Mali

Dr. Fatoumata Koné

National Institute for Social Development, Mali

Dr. Hamidou Sangaré

University of Bamako, Department of Environmental Studies, Mali

ABSTRACT

This research investigates climate-induced migration and its impact on social fragmentation and informal economic structures in Mali. Increasing desertification, irregular rainfall, and environmental degradation have significantly affected rural livelihoods, prompting migration toward urban and peri-urban areas. The study examines how climate stressors interact with existing socioeconomic vulnerabilities to reshape mobility patterns. Findings indicate that climate-driven migration is often circular and seasonal, with households adapting through diversified livelihood strategies. However, rapid urban influx contributes to the expansion of informal economies and increasing pressure on urban infrastructure. Social fragmentation emerges as traditional community ties weaken under conditions of mobility and economic instability. The research also highlights the role of informal labor markets as both survival mechanisms and sites of exploitation. Using mixed qualitative methods, the study demonstrates that climate change is not only an environmental issue but also a profound social transformation process. Policy implications emphasize the need for climate adaptation strategies integrated with migration governance and urban planning. The study contributes to understanding the complex relationship between environmental change and social restructuring in West Africa.

KEYWORDS: Climate Migration, Informal Economy, Social Fragmentation, Mali, Environmental Change

MIGRATION GOVERNANCE, MULTICULTURAL INTEGRATION, AND SOCIAL COHESION IN MALAYSIAN CITIES

Prof. Dr. Nur Aisyah Ahmad

University of Malaya, Faculty of Arts and Social Sciences, Malaysia

Assoc. Prof. Dr. Muhammad Hafiz Zainal

National University of Malaysia, Institute of Ethnic Studies, Malaysia

Dr. Siti Farah Hanani

University of Putra Malaysia, Department of Public Policy, Malaysia

ABSTRACT

This study analyzes migration governance and multicultural integration in Malaysian urban contexts, focusing on how state policies and local institutions manage increasing cultural diversity. Malaysia's urban centers have become key destinations for both regional and international migrants, creating complex multicultural environments. The research examines policy frameworks aimed at promoting social cohesion, including labor regulations, housing policies, and community integration programs. Findings suggest that while official policies emphasize multicultural harmony, practical implementation often results in segmented social interactions and uneven access to services. Migrant communities frequently develop parallel social structures that facilitate adaptation but limit full integration. The study also highlights the importance of civil society organizations in bridging institutional gaps. Through qualitative analysis and policy review, the research identifies both strengths and limitations in current governance approaches. The findings suggest that sustainable integration requires more inclusive urban planning and participatory governance mechanisms. The study contributes to comparative migration governance literature by offering insights from Southeast Asia.

KEYWORDS: Migration Governance, Integration, Social Cohesion, Malaysia, Multiculturalism

**LABOR MIGRATION, URBAN PERIPHERIES, AND IDENTITY NEGOTIATION
AMONG MIGRANT COMMUNITIES IN MALAYSIA**

Prof. Dr. Nurul Izzah Rahman

University of Science Malaysia, School of Social Sciences, Malaysia

Dr. Ahmad Farid Iskandar

University of Kuala Lumpur, Department of Sociology, Malaysia

Dr. Hani Syazwani Lim

Taylor's University, Faculty of Social Innovation, Malaysia

ABSTRACT

This study explores labor migration in Malaysia with a focus on urban peripheries and identity negotiation among migrant communities. The research examines how migrant workers settle in peripheral urban zones characterized by affordable housing, limited infrastructure, and dense informal economies. These spaces become critical sites for both economic survival and cultural adaptation. The study highlights how migrants construct hybrid identities that balance origin-country cultural practices with host-society expectations. Findings indicate that identity negotiation is shaped by labor market conditions, legal status, and community networks. Migrants often rely on ethnic associations and informal support systems to navigate social and economic challenges. However, spatial marginalization reinforces social exclusion and limits upward mobility. The research draws on ethnographic fieldwork and interviews to analyze everyday experiences of migrants. The findings suggest that urban peripheries function as both spaces of opportunity and sites of structural inequality. The study contributes to urban sociology and migration literature by linking spatial dynamics with identity formation processes.

KEYWORDS: Labor Migration, Urban Periphery, Identity, Malaysia, Social Integration

TRADITIONAL SYMBOLISM AND URBAN MURAL PRACTICES IN MODERN MAURITANIAN ART SCENES

Prof. Dr. Fatimata Ould Abdallahi

Dr. Moussa Ould El Hadi

Amina Ould Saleck

Mauritanian National School of Fine Arts, Department of Visual Culture, Mauritania

ABSTRACT

This study examines the transformation of traditional symbolism within contemporary urban mural practices in modern Mauritanian art scenes. It focuses on how ancestral motifs, desert iconography, and cultural memory are reinterpreted through large-scale public artworks in urban environments. The research highlights the interaction between heritage-based visual codes and contemporary artistic expression shaped by globalization, urbanization, and shifting socio-cultural identities. Murals in Mauritanian cities increasingly function as narrative surfaces where collective memory and modern aesthetics intersect, producing hybrid visual languages. Through qualitative visual analysis and contextual interpretation, the study explores how artists negotiate between preserving symbolic traditions and engaging with modern public space dynamics. The findings suggest that traditional symbols are not merely preserved but actively transformed into dynamic visual elements that communicate social commentary, identity negotiation, and cultural resilience. Urban mural practices serve as a medium for democratizing art access while simultaneously reinforcing cultural continuity in rapidly evolving urban settings. Furthermore, the study emphasizes the role of public art in shaping urban identity and fostering dialogue between generations. It concludes that Mauritanian mural art represents a critical site where tradition and modernity coexist, producing a layered aesthetic discourse that reflects broader cultural transitions in West African visual culture.

Keywords: Mauritanian art, mural practices, symbolism, urban culture, visual identity

INTERSECTIONS OF RELIGIOUS ICONOGRAPHY AND CONTEMPORARY ETHIOPIAN PAINTING PRACTICES

Prof. Dr. Tesfaye Bekele

Addis Ababa University, College of Performing and Visual Arts, Ethiopia

Dr. Rahel Desalegn

Ethiopian Institute of Art and Architecture, Department of Painting, Ethiopia

Assoc. Prof. Dr. Girma Tadesse

Bahir Dar University, Faculty of Fine Arts, Ethiopia

ABSTRACT

This research explores the intersections between religious iconography and contemporary painting practices in Ethiopia, focusing on the evolving visual dialogue between sacred traditions and modern artistic experimentation. Ethiopian art has long been shaped by deeply rooted Orthodox Christian visual culture, characterized by symbolic representation, spiritual narratives, and codified iconographic systems. In contemporary practice, artists increasingly reinterpret these religious motifs through abstract forms, conceptual approaches, and mixed media techniques. The study employs visual semiotic analysis and art historical contextualization to examine how sacred imagery is adapted to reflect present-day concerns such as identity, globalization, and cultural hybridity. Findings reveal that contemporary Ethiopian painters do not reject religious iconography but instead transform it into a flexible visual language that bridges spiritual heritage and modern artistic expression. This transformation allows artists to engage with questions of faith, tradition, and modern identity in a rapidly changing socio-cultural landscape. The study further demonstrates that religious symbols continue to function as powerful narrative tools, even when detached from their original liturgical contexts. Ultimately, the research highlights contemporary Ethiopian painting as a dynamic field where continuity and innovation coexist, producing artworks that reflect both historical depth and contemporary relevance.

Keywords: Ethiopian painting, religious iconography, contemporary art, visual culture, symbolism

THE ROLE OF TEXTILE MOTIFS IN ETHIOPIAN CONTEMPORARY SCULPTURE AND VISUAL NARRATIVES

Assoc. Prof. Dr. Selamawit Getachew

Addis Ababa University, School of Fine Arts and Design, Ethiopia

Dr. Mekdes Abebe

Hawassa University, Department of Sculpture, Ethiopia

Hirut Alemu

Graduate School of Visual Arts, Nile Valley Regional Institute

ABSTRACT

This study investigates the integration of traditional textile motifs into contemporary Ethiopian sculpture and visual narrative practices. Textile patterns, historically embedded in Ethiopian cultural identity, carry symbolic meanings related to ethnicity, spirituality, and social structure. In contemporary sculptural works, these motifs are recontextualized to construct layered visual narratives that address modern themes such as identity transformation, gender representation, and cultural memory. The research adopts an interdisciplinary approach combining visual analysis, material culture studies, and semiotic interpretation. Findings indicate that textile-inspired forms are increasingly used not only as decorative elements but as conceptual frameworks that shape sculptural meaning. Artists incorporate weaving patterns, fabric textures, and symbolic color systems into three-dimensional compositions, creating a dialogue between traditional craftsmanship and contemporary artistic innovation. This fusion enhances narrative depth and reinforces cultural continuity within modern artistic production. The study concludes that textile motifs function as a bridge between intangible heritage and contemporary expression, allowing sculptors to articulate complex socio-cultural experiences. Ethiopian contemporary sculpture thus emerges as a site of cultural negotiation where material tradition and conceptual innovation intersect.

Keywords: textile motifs, Ethiopian sculpture, visual narrative, cultural memory, contemporary art

DIGITAL INSTALLATION ART AND ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS IN INDONESIAN YOUNG ARTISTS

Prof. Dr. Dewi Kartika Sari

University of Indonesia, Faculty of Art and Design, Indonesia

Dr. Raka Pratama

Bandung Institute of Technology, Department of Visual Arts, Indonesia

Assoc. Prof. Dr. Made Surya

Gadjah Mada University, School of Cultural Studies, Indonesia

ABSTRACT

This study examines the role of digital installation art in shaping environmental consciousness among young Indonesian artists. In the context of increasing ecological challenges, contemporary artists in Indonesia are utilizing digital technologies to create immersive installations that address issues such as climate change, deforestation, and urban pollution. The research explores how interactive media, projection mapping, and sensor-based environments are employed to engage audiences in environmental discourse. Through case study analysis and artist interviews, the study reveals that digital installation art functions as both an aesthetic practice and a form of ecological activism. Young artists use technological innovation to translate environmental data and lived experiences into sensory artistic expressions, fostering public awareness and emotional engagement. The findings suggest that digital art spaces serve as platforms for environmental education and collective reflection, bridging the gap between scientific discourse and public perception. Furthermore, the study highlights the growing importance of interdisciplinary collaboration between art, technology, and environmental science. It concludes that Indonesian digital installation art contributes significantly to the development of environmentally conscious cultural practices in contemporary art.

Keywords: digital art, environmental consciousness, installation art, Indonesian artists, eco-criticism

THE REVIVAL OF INDIGENOUS ORNAMENTS IN CONTEMPORARY INDONESIAN CERAMIC ART

Assoc. Prof. Dr. Putri Lestari

Institut Seni Indonesia Yogyakarta, Faculty of Ceramics, Indonesia

Dr. Budi Santoso

University of Bandung, Department of Craft and Design, Indonesia

Siti Anwar

Jakarta Institute of Arts, Ceramics and Visual Culture Program, Indonesia

ABSTRACT

This research investigates the revival and reinterpretation of indigenous ornaments in contemporary Indonesian ceramic art. Traditional decorative systems, once deeply embedded in local craft practices, are increasingly being reintroduced into modern ceramic design through innovative artistic approaches. The study analyzes how contemporary ceramic artists reinterpret ancestral motifs, integrating them into new aesthetic frameworks that respond to both local identity and global art markets. Using qualitative methods including visual analysis and artist interviews, the research identifies key strategies of cultural adaptation, including abstraction, hybridization, and material experimentation. Findings indicate that indigenous ornaments are not simply replicated but transformed into conceptual elements that carry cultural memory while engaging with contemporary artistic discourse. This revival reflects a broader movement toward cultural preservation within modern creative industries. The study concludes that contemporary Indonesian ceramic art serves as a vital space for sustaining and redefining indigenous visual heritage in a globalized artistic environment.

Keywords: ceramic art, indigenous ornaments, Indonesian craft, cultural revival, visual heritage

REPRESENTATIONS OF MIGRATION, MEMORY, AND RESILIENCE IN CONTEMPORARY PAKISTANI PAINTING

Prof. Dr. Ayesha Khan

National College of Arts, Lahore, Department of Fine Arts, Pakistan

Dr. Imran Qureshi

University of Punjab, Institute of Art and Design, Pakistan

Assoc. Prof. Dr. Sana Malik

Karachi School of Art, Faculty of Visual Studies, Pakistan

ABSTRACT

This study explores the representation of migration, memory, and resilience in contemporary Pakistani painting. It examines how artists respond to historical displacement, socio-political transformations, and personal narratives of migration through visual expression. Contemporary Pakistani painters increasingly use figurative abstraction, symbolic layering, and mixed media techniques to articulate complex emotional and historical experiences. The research employs visual analysis and thematic interpretation to investigate how memory functions as both subject and method in artistic production. Findings suggest that migration is not only depicted as physical movement but also as a psychological and cultural condition shaping identity formation. Artistic representations often combine fragmented imagery, archival references, and symbolic landscapes to evoke collective and individual memories. The study concludes that contemporary Pakistani painting serves as a critical medium for expressing resilience and negotiating identity in the context of ongoing socio-political change. It highlights the role of visual art in preserving memory and fostering cultural continuity amid displacement.

Keywords: Pakistani painting, migration, memory, resilience, contemporary art

**PUBLIC ART, GENDER, AND COMMUNITY NARRATIVES IN PAKISTANI
URBAN SPACES**

Dr. Fatima Zahra

University of Karachi, Department of Visual Arts, Pakistan

Dr. Hassan Raza

National University of Modern Languages, Institute of Art and Culture, Pakistan

Noor-ul-Huda Siddiqui

Lahore College for Women University, Faculty of Fine Arts, Pakistan

ABSTRACT

This study investigates the relationship between public art, gender representation, and community narratives within urban spaces in Pakistan. It focuses on how public artworks contribute to the construction of social meaning and the visibility of gendered experiences in urban environments. Through field observations and visual analysis, the research explores murals, sculptures, and community-based art projects as platforms for expressing social identity and collective memory. Findings indicate that public art in Pakistani cities increasingly addresses themes of gender inclusion, social justice, and cultural diversity. Women artists and community groups play a significant role in reshaping urban visual culture by introducing narratives that challenge traditional gender roles and promote social dialogue. The study further reveals that public art functions as a participatory space where communities actively engage in meaning-making processes. It concludes that urban artistic practices in Pakistan contribute to redefining public space as an inclusive and expressive cultural arena.

Keywords: public art, gender studies, urban space, community narratives, Pakistan

**SOCIOLOGICAL TRANSFORMATIONS IN URBAN MOROCCAN SOCIETY:
IDENTITY, MIGRATION, AND MODERNITY**

Prof. Dr. Hassan El Idrissi

University of Rabat, Faculty of Social Sciences, Morocco

Assoc. Prof. Salma Benyoussef

University of Casablanca, Institute of Sociology, Morocco

Dr. Youssef Ait Lahcen

University of Marrakech, Department of Sociology, Morocco

Dr. Nadia El Amrani

University of Rabat, Faculty of Humanities, Morocco

ABSTRACT

This study examines the sociological transformations occurring in urban Moroccan society with a specific focus on identity reconstruction, migration processes, and the influence of modernity. Rapid urbanization, internal rural-to-urban migration, and increasing transnational mobility have significantly reshaped traditional social structures in Moroccan cities. The research explores how individuals negotiate between inherited cultural norms and emerging urban lifestyles shaped by globalization and economic restructuring. Particular attention is given to identity formation among younger generations who are increasingly exposed to digital culture and global consumer practices. The study also investigates the tension between collective cultural belonging and individualistic orientations emerging in metropolitan environments such as Casablanca, Rabat, and Marrakech. Findings suggest that migration not only alters demographic compositions but also produces hybrid identities that combine traditional values with modern aspirations. Moreover, urban spaces function as arenas where social inequality and cultural adaptation intersect. The study adopts a qualitative sociological framework, drawing on urban ethnography and secondary demographic data to interpret ongoing transformations. It concludes that Moroccan urban society is undergoing a complex reconfiguration in which identity, migration, and modernity interact dynamically rather than linearly, producing both continuity and change in social life.

Key words: Urban sociology, migration, identity transformation, modernity

CULTURAL DYNAMICS AND SOCIAL STRATIFICATION IN CONTEMPORARY MOROCCO

Prof. Dr. Karim Boutaleb

University of Fez, Faculty of Arts and Humanities, Morocco

Assoc. Prof. Leila Chraïbi

University of Rabat, Department of Sociology, Morocco

Dr. Omar Tazi

University of Tangier, Institute of Social Research, Morocco

Dr. Fatima Zahra El Fassi

University of Casablanca, Faculty of Social Sciences, Morocco

ABSTRACT

This research analyzes cultural dynamics and patterns of social stratification in contemporary Moroccan society. It highlights how historical legacies, economic inequalities, and educational disparities contribute to the reproduction of social hierarchy. The study focuses on the interaction between traditional cultural capital and modern socioeconomic structures, emphasizing how class divisions are reinforced through access to education, employment opportunities, and cultural resources. Urban and rural divides are also examined as key factors shaping differential life chances across Moroccan society. Furthermore, the research investigates how globalization and media exposure influence cultural consumption patterns among different social classes, leading to both convergence and fragmentation of cultural identities. The study employs a comparative sociological approach and integrates qualitative insights from field studies with existing sociological literature. Results indicate that while modernization has introduced new forms of social mobility, structural inequalities remain deeply embedded within institutional and cultural frameworks. The persistence of elite dominance in economic and educational spheres continues to shape stratification processes. At the same time, emerging middle-class groups are redefining cultural practices and challenging traditional boundaries. The study concludes that Moroccan society is characterized by a dynamic yet uneven process of cultural and social transformation.

Key words: Social stratification, cultural dynamics, inequality, Morocco

**SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS IN THE CAUCASUS REGION:
IDENTITY, CONFLICT, AND COEXISTENCE**

Prof. Dr. Giorgi Beridze
Assoc. Prof. Arman Petrosyan
Dr. Levan Kapanadze
Dr. Zara Alieva

Tbilisi State University, Institute of Regional Studies, Georgia

ABSTRACT

This study explores socio-cultural transformations in the Caucasus region, focusing on identity formation, historical conflicts, and mechanisms of coexistence. The region's complex geopolitical history has produced diverse ethnic, linguistic, and cultural landscapes that continue to shape social relations. The research examines how post-Soviet transitions have influenced national identity reconstruction and interethnic relations across Georgia, Armenia, and Azerbaijan. Special attention is given to the role of collective memory, historical narratives, and political discourse in shaping contemporary identity politics. The study also analyzes grassroots initiatives and institutional frameworks aimed at fostering coexistence and social cohesion in conflict-affected areas. Findings reveal that identity in the Caucasus is not static but continuously reconstructed through social, political, and cultural interactions. While unresolved conflicts remain a significant challenge, there are also emerging patterns of intercultural dialogue and pragmatic coexistence in local communities. The research draws on comparative qualitative analysis and regional sociological literature to interpret these dynamics. It concludes that socio-cultural transformation in the Caucasus is characterized by both tension and adaptation, where conflict and coexistence coexist within the same social space.

Key words: Caucasus, identity, conflict, coexistence

SOCIAL STRUCTURES, FAMILY VALUES, AND GLOBALIZATION IN AZERBAIJAN

Prof. Dr. Farid Guliyev
Baku State University, Faculty of Sociology, Azerbaijan

Assoc. Prof. Aysel Karimova
Azerbaijan State University of Economics, Institute of Social Sciences, Azerbaijan

Dr. Tural Ismayilov
Baku State University, Department of Sociology, Azerbaijan

Dr. Sabina Rahimova
Khazar University, Faculty of Humanities, Azerbaijan

Dr. Kamran Huseynov
Azerbaijan University, Institute of Social Research, Azerbaijan

Dr. Nigar Safarova
Baku State University, Faculty of Social Sciences, Azerbaijan

ABSTRACT

This study investigates the transformation of social structures and family values in Azerbaijan under the influence of globalization. Traditional family systems, which have historically been central to Azerbaijani society, are increasingly interacting with global cultural, economic, and technological forces. The research examines how modernization processes reshape generational relationships, gender roles, and household organization. It also explores the tension between collectivist family traditions and emerging individualistic orientations, particularly among urban youth. Global media, labor migration, and digital communication technologies are identified as key factors accelerating cultural change. The study employs a sociological analytical framework based on qualitative observations and secondary literature analysis. Findings indicate that while traditional family values remain resilient, they are being reinterpreted in response to contemporary social realities. Urbanization and educational expansion contribute to shifting expectations regarding marriage, career, and intergenerational support. The study concludes that Azerbaijani society is undergoing a gradual but multidimensional transformation in which globalization does not replace tradition but reconfigures it within new social contexts.

Key words: Family values, globalization, social structure, Azerbaijan

TRADITION AND MODERNIZATION IN AZERBAIJANI SOCIETY: A SOCIOLOGICAL OVERVIEW

Prof. Dr. Rashad Mammadov

Baku State University, Faculty of Social Sciences, Azerbaijan

Assoc. Prof. Leyla Aliyeva

Azerbaijan Pedagogical University, Institute of Sociology, Azerbaijan

ABSTRACT

This study provides a sociological overview of the interplay between tradition and modernization in Azerbaijani society. It explores how historical cultural patterns coexist with contemporary modernization processes driven by economic development, urbanization, and globalization. The research highlights the dual structure of social life where traditional norms continue to influence family relations, education, and community practices, while modern institutions promote new behavioral models and social expectations. The study further examines generational differences in value systems, particularly between rural and urban populations. Youth populations are identified as key agents of modernization, increasingly adopting global cultural codes while maintaining selective elements of tradition. The analysis is based on sociological literature and comparative cultural interpretation. Findings suggest that modernization in Azerbaijan is not a linear replacement of tradition but a negotiated process of adaptation and continuity. The coexistence of both value systems creates a hybrid social structure that characterizes contemporary Azerbaijani society.

Key words: Tradition, modernization, social change, Azerbaijan

EDUCATION, INEQUALITY, AND YOUTH IDENTITY IN GREECE: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

Dr. Giorgos Manolis

University of Athens, Faculty of Education, Greece

Dr. Eleni Vassiliou

Aristotle University of Thessaloniki, Department of Sociology, Greece

ABSTRACT

This study examines the relationship between education, social inequality, and youth identity formation in contemporary Greek society. In the context of economic crisis and structural adjustment, educational systems have become key arenas where social inequalities are both reproduced and challenged. The research explores how access to quality education varies across different social classes and how these disparities influence youth aspirations and identity construction. Special attention is given to unemployment among graduates and its impact on social mobility expectations. The study also analyzes how young people construct their identities in response to economic uncertainty, shifting labor markets, and cultural globalization. Findings indicate that educational attainment alone is insufficient to guarantee upward mobility, as structural barriers continue to shape life outcomes. At the same time, youth agency is expressed through alternative forms of cultural participation and social engagement. The study concludes that education in Greece functions both as a mechanism of social reproduction and a potential site of transformation.

Key words: Education, inequality, youth identity, Greece

SOCIAL CHANGE AND ECONOMIC CRISIS: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF MODERN GREEK SOCIETY

Assoc. Prof. Eleni Georgiou

University of Patras, Department of Sociology, Greece

Dr. Nikos Stavridis

University of Athens, Faculty of Social Sciences, Greece

Dr. Maria Kallistratou

University of Macedonia, Institute of Social Research, Greece

ABSTRACT

This study analyzes social change in modern Greek society in the context of prolonged economic crisis. It investigates how austerity measures, unemployment, and fiscal restructuring have reshaped social institutions, family relations, and patterns of collective behavior. The research focuses on the sociological consequences of economic instability, particularly in relation to poverty expansion, social exclusion, and changing welfare structures. It also examines how individuals and communities adapt to economic hardship through informal networks and solidarity practices. The study highlights the role of civil society organizations and grassroots initiatives in mitigating the social impact of crisis conditions. Findings suggest that economic crisis has accelerated social transformation while simultaneously exposing structural vulnerabilities within Greek society. Despite widespread challenges, new forms of social solidarity and community resilience have emerged. The study concludes that social change in Greece is characterized by both disintegration and reorganization processes, reflecting the complex interplay between economic forces and social adaptation.

Key words: Social change, economic crisis, Greece, social adaptation

THE ETHICS OF COMMUNITY, BELONGING, AND SOCIAL HARMONY IN MALAYSIAN PHILOSOPHICAL DEBATES

Prof. Dr. Farid Rahman

Faculty of Philosophy and Social Sciences, University of Malaya, Malaysia

Nur Aina Zulkifli

Department of Philosophy, University of Malaya, Malaysia

Assis. Prof. Dr. Hafizuddin Salleh

Faculty of Islamic Studies and Humanities, International Islamic University Malaysia,
Malaysia

Siti Mariam Ahmad

School of Social Sciences, Universiti Kebangsaan Malaysia, Malaysia

ABSTRACT

This study examines the ethical dimensions of community, belonging, and social harmony within contemporary Malaysian philosophical debates. Malaysia represents a multicultural and multiethnic society where philosophical discussions regarding coexistence and collective responsibility continue to play an important role in shaping social and cultural understanding. The paper focuses on how ethical traditions emerging from Asian philosophy, Islamic thought, and communitarian perspectives contribute to discussions concerning public morality and social integration. The study argues that the concept of belonging is closely connected with ethical responsibility, mutual respect, and collective identity within plural societies.

The research also explores the relationship between social harmony and philosophical understandings of moral obligation in educational, political, and cultural contexts. Contemporary Malaysian thinkers increasingly emphasize intercultural dialogue and ethical coexistence as essential foundations for social stability and civic engagement. In this framework, philosophical debates do not only address theoretical concerns but also provide practical guidance for managing diversity and strengthening social cohesion. The analysis demonstrates that ethical reflections on community contribute to broader discussions about citizenship, tolerance, and human dignity in rapidly changing societies.

Furthermore, the study highlights that social harmony should not be understood as the absence of disagreement, but rather as the development of respectful communication and shared ethical values among different communities. The paper concludes that Malaysian philosophical discourse offers an important contribution to global ethical discussions concerning multiculturalism, belonging, and collective well-being in contemporary societies.

Keywords: community ethics, social harmony, Malaysian philosophy, multiculturalism, belonging

EXISTENTIAL FREEDOM, PERSONAL IDENTITY, AND THE SEARCH FOR MEANING IN MODERN EDUCATIONAL DISCOURSE

Aurel Toma

Faculty of Education Sciences, University of Bucharest, Romania

Lilia Costin

Department of Philosophy and Education, Alexandru Ioan Cuza University, Romania

Marina Radu

Faculty of Human and Social Sciences, West University of Timișoara, Romania

Gheorghe Mocanu

Institute of Educational Research, Romanian Academy, Romania

ABSTRACT

This paper explores the relationship between existential freedom, personal identity, and the search for meaning within modern educational discourse. Contemporary educational systems increasingly face the challenge of supporting individual autonomy while simultaneously maintaining institutional and social expectations. The study approaches education not only as a process of knowledge transmission but also as a philosophical and existential experience through which individuals develop self-awareness and construct personal identity.

Drawing on existential philosophy and contemporary educational theory, the paper examines how students encounter questions related to freedom, responsibility, authenticity, and self-realization in academic environments. Existential freedom is discussed as a condition that enables individuals to shape their own values and life purposes while confronting uncertainty and social pressure. The research emphasizes that modern educational institutions play a significant role in guiding students toward reflective thinking and critical engagement with their social realities.

In addition, the study analyzes the influence of digital culture, globalization, and changing social structures on identity formation among younger generations. These transformations have altered traditional understandings of meaning and belonging, creating both opportunities and challenges for educational systems. The paper argues that education should encourage not only professional development but also existential reflection and ethical awareness.

The findings suggest that educational discourse must move beyond rigid institutional models and adopt more human-centered approaches that recognize the emotional, philosophical, and social dimensions of learning. Ultimately, the study concludes that existential freedom and meaning-making remain central to understanding the purpose of education in contemporary society.

Keywords: existential freedom, personal identity, educational philosophy, meaning, modern education